

Székely Nemzeti Múzeum • Muzeul Național Secuiesc

ACTA SICULICA

Sepsiszentgyörgy 2020–2022 Sfântu Gheorghe

ACTA SICULICA

SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM • MUZEUL NAȚIONAL SECUIESC

ACTA SICULICA

Sepsiszentgyörgy 2020–2022 Sfântu Gheorghe

ACTA SICULICA 2020–2022

A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve

Szerkesztők: Boér Máté,
valamint Barti Levente, Kocs Irén (természettudományok),
Sztáncsuj Sándor József (régészet), Csáki Árpád, Demeter Lajos,
Tóth-Bartos András (történelem), Boér Hunor (művelődéstörténet),
Kinda István, Szócsné Gazda Enikő (néprajz, antropológia)

Az évkönyvsorozatot grafikailag tervezte:
Mednyánszky Emese, Méder Lóránt László

Kiadja a Székely Nemzeti Múzeum
Felelős kiadó: Vargha Mihály

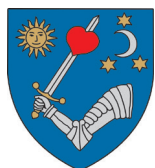
© Székely Nemzeti Múzeum, 2022
© Az egyes cikkek szerzői, 2022

A Székely Nemzeti Múzeum borítólapon szereplő
pecsétjét Keöpeczi Sebestyén József tervezte (1941)

ISSN 1843-8385

Székely Nemzeti Múzeum

Kovászna Megye Tanácsa

Nyomdai előkészítés, nyomtatás, kötészet:
T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy

Tartalom

Vargha Mihály: <i>A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentése (2019. november – 2022. október)</i>	7
Természettudományok	
Molnár Károly: <i>Kráter vagy dolina a Szent Anna-tó katlana?</i>	41
Kutasi Csaba – Tallósi Béla: <i>A Hargita futóbogár faunája (Coleoptera: Carabidae)</i>	55
Kocs Irén – Krátký, Jiří – Podlussány Arttila – Teodor, Lucian Alexandru: <i>Adatok a Duna-delta és Dobrudzsa (Románia) ormányosalkatú bogárfaunájához (Coleoptera: Curculionioidea)</i>	65
Demeter László – Kelemen Alpár: <i>Using the Drift Fence Method to Assess the Breeding Population Size of Newts – A Case Study in the Eastern Carpathians</i>	133
Régészet – Történelem	
Andreica, Gabriel: <i>Ceramică dacică din colecțiile Muzeului de Istorie Turda</i>	143
Nyárádi Zsolt: <i>Székelymuzsna gótikus templomának régészeti kutatása</i>	155
Jancsó E. Katalin: <i>Hely- és táplálkozástörténeti adatok Kézdivásárhely városi malmának 18. századi számadáskönyveiben</i>	181
Demeter Lajos: <i>Háromszéki honvédek, nemzetőrök, honleányok és honfiak az 1848–1849. évi szabadságharcban – Barátos</i>	191
Lőrinczi Dénes: <i>Csendőrségi eseményjelentések a dualizmus kori Sepsiszentgyörgyről</i>	209
Kápolnási Zsolt: <i>Nemzetközi és lokális propaganda az első világháborúban</i>	217
Veres Emese Gyöngyvér: <i>Adatok a székelyföldi evangélikus missziós egyház történetéhez</i>	227
Örökség	
Gilányi Gabriella: <i>Kottás kódextöredék a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményében</i>	239
Czagány Zsuzsa – Gilányi Gabriella: <i>A gyergyószentmiklósi kottás kódextöredék</i>	245
Barabás Kisanna – Hegedűs Enikő: <i>Offerek a Gyulafehérvári Főegyházmegye műtárgyállományában – Adományozók azonosítása a kolozsvári kegykép votív tárgyainak körében</i>	251
Vén-Vinceffy Anna: <i>Kortárs képzőművészeti alkotások a sepsiszentgyörgyi Szent Gellért-templomban</i>	267

Művelődéstörténet

Boér Máté: Veterum Romanorum scripta – Kovásznai Sándor komédiafordításairól	283
Danielisz Dóra: Az étfalvi református templom titkai	293
Boér Hunor – Boér Máté – Boér Laura: Hunnenschlacht, avagy hogy került Csaba a Hadak útjára	307
Demeter Lajos: „Nagyra becsülte székely eredetét, és eredete becsületére élt” – Sükösd Sámuel (1816–1849)	323
Obrusánszky Borbála: Adalékok Szentkatolnai Bálint Gábor tevékenységéhez	335
Nagy Zsolt: Egy horvát műkertész-család, Chwoikáék Marosvásárhelyen (1901–1918)	353
Süli Attila: A Gábor Áron-kép változásai a szépirodalomban	361

Néprajz – Antropológia

Szőcsné Gazda Enikő: A belül fűtő kályhák – írott feljegyzések, népi párhuzamok e kályhatípus rekonstrukcióihoz	373
Szabó Judit: A hagymásbodoni cigány női viselet (Közlő: Szőcsné Gazda Enikő)	381
Pozsony Ferenc: A népi kultúra reprezentációja a székelyföldi múzeumok néprajzi kiállításában	387
Pozsony Ferenc: A csángó tárgyi kultúra kutatása és múzeumi reprezentációja	427
Dimény-Haszmann Orsolya: Egy értelmiségi életpálya és előzményei a 20. század első harmadában, magánjellegű iratok tükrében	443
Both Noémi Zsuzsanna: Az emlékezet helyei, avagy hogyan lesz Háromszék közéleti jussa a történész Imreh István életműve?	453

Pro Domo

Kakas Zoltán: Ötvenéves kincskereső	465
Demeter Lajos – Csáki Árpád: Tüdös S. Kinga (1948–2019) publikációs jegyzéke	471

Vargha Mihály

A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM IGAZGATÓI JELENTÉSE (2019. NOVEMBER – 2022. OKTÓBER)

Tisztelettel köszöntöm mindazon olvasóinkat, akik érdeklődve veszik kézbe évkönyvünk, az *Acta Siculica* 2020–2022. évi összevont kötetét. Jelentésünk ennek megfelelően három év eredményeit kívánja ezúttal kivonatolva bemutatni.

1. Általános kérdések

A világvjárvány évei, munkatársaink súlyos családi veszteségei, betegség, társadalmi-kulturális életünk nyomasztó beszűkülése, esetenkénti ellehetetlenülése nehéz teherként befolyásolták tevékenységünket. Mégis, a járvány ellenére, összességében a 2019. november – 2022. október időszakban is eleget tudtunk tenni alapvető célkitűzéseknek. A sepsiszentgyörgyi székhely és a külső egységek gyűjteményei a tárgyalt időszakban is hangsúlyos tárgyi gyarapodást értek el, emellett jelentős dokumentumanyag (fényképek, iratok) és számos kiadvány bővítette állományunkat.

Legfontosabb beszámolnivalónk: megkezdődött és ütemezés szerint haladt a sepsiszentgyörgyi székhely teljes infrastrukturális felújítása. Az Európai Regionális Fejlesztési Alap által társfinanszírozott projektből a 2014–2020-as Regionális Operatív Programon keresztül finanszírozott, négy milliárd euró értékű pályázat a tervek szerint a 2023. évben zárul, addigra érnek véget a munkálatok. A rehabilitációhoz szükséges, ránk háruló feladatként munkaközösségünk befejezte az épületek kiürítését, és az intézmény működésének biztosítása mellett az átmeneti/új tárolási feltételek megteremtése, a műtárgyak költöztetése, szakszerű, biztonságos tárolása, elraktározása jelentette az időszak legnagyobb szakmai kihívását.

2020-ban több beruházás történt a csernátoni Haszmann Pál Múzeumban is: újraszindelyezték az albisi székely házat, és elkezdődött a gépszínbővítés, a Bethlen Gábor Alap (BGA) támogatásával központi fűtést szerelhettek az esetenként foglalkoztató térként is működő irodába, a könyvtárba és az épület mellékhelyiségébe. Ez a beruházás jelentősen megkönnyíti a munkát a téli időszakban is. Mivel a csernátoni múzeum egy sajátos intézmény, ahol a munkatársak gyakorlatilag a múzeummal egy térben élnek a mindennapjaikat, a tavaszi home office időszakában, zárt kapuk mögött gyakorlatilag bent dolgozhattak az intézményben, ahol jelentős háttérmunka zajlott, megújítva a kiállításokat, elvégezve a gyűjtemény egy részének az újraelőállítását.

A kézdivásárhelyi Incze László Céhtörténeti Múzeumban a 2020-as év tavaszán került sor a földszinti nyolc kiállítóterem javítására, a céhes és kézműipari alapkiállítások korszerűsítésére, valamint a múzeum hátsó székely kapujának és kertjének javítására. A munkálatok 2021 tavaszán folytatódtak. Ekkor az emeleten található három helytörténeti és a három babaméretű népviseleti kiállításnak helyet adó kiállítóterem újult meg. Ezzel egyidőben korszerűsítették és feljavították a kiállításokat, valamint a mozgássérült látogatók számára alakították ki mobil feljárót és illemhelyet.

Az országos pénzügyi felügyelet (ANAF) esedékes időszaki nagy ellenőrzését igyekeztünk az indokolt jogi-pénzügyi elvárások teljesítése kapcsán szakmailag is hasznosítani: műtárgyainknak egy, a teljes intézmény szintjén egységes rendszerű digitális vagyonelektárán dolgoztunk.

Szomorú szívvel köszöntünk el 2021. áprilisban a MAGMA állandó külső munkatársától, Fám Erikától, a csernátoni múzeumot évtizedeken át vezető, sokoldalú Haszmann Pál Pétertől, a friss nyugdíjasként elhunyt teremőrünktől, Tanco Magdolnától.

Örömmel köszöntjük ezúton is a 2021–2022-ben 80. esztendőjét töltött, nyugállományú, de ma is tevékeny Cserey Zoltánt, Haszmann Józsefet, József Álmost és Kakas Zoltánt.

Munkatársaink közül Éltes Barna szobrászművészt Samu Géza-díjjal tüntették ki, melyet Budapesten, a Makovecz Szalon évadzáró összejövetelén, 2021. július 7-én vehetett át, és Gálhidy Péter Munkácsy-díjas szobrászművész méltatta. Both Noémi Zsuzsanna *A székely faluközösség nótáriusa. Imreh István élete*

és munkássága című kötetét az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) 2022-ben Debüt-díjjal jutalmazta. 2021. augusztus 20-án, a budapesti Karmelita kolostorban vette át a csernátoni Haszmann Pál Múzeumnak megítélt rangos Kallós Zoltán Külhoni Magyar-ságért Díjat a múzeumot vezető Dimény-Haszmann Orsolya. 2022. április 9-én ugyancsak ő, a megelőző év április 10-én pedig Dimény Attila nyerte el az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) által 1992-ben, az erdélyi és a moldvai magyar népi kultúra kutatóinak alapított Bányai János-díjat, kiemelkedő muzeológiai eredményeikért. A Bányai János-díjakat Kolozsváron vehették át, Pozsony Ferenc akadémikus laudációját követően. Pozsony Ferencnek másrészt, a zabolai Csángó Néprajzi Múzeum alapítójának 2019-ben a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Arany János-életműdíjat adományozott. Gratulálunk!

1.1. Az intézmény a közgyűjteményi szférában

A Székely Nemzeti Múzeum (SZNM) regionális intézmény, fenntartója Kovászna Megye Tanácsa. Könyvtári, természettudományi, régészeti–történelmi és néprajzi osztállyal működik, valamint sepsiszentgyörgyi képzőművészeti (Gyárfás Jenő Képtár, MAGMA Kortárs Művészeti Kiállítótér), baróti (Erdővidék Múzeuma), csernátoni (Haszmann Pál Múzeum), kézdivásárhelyi (Incze László Céhtörténelmi Múzeum) és zabolai (Csángó Néprajzi Múzeum) külső egységekkel.

Bevételeink látogatói belépti díjból, terembérlésből, régészeti felügyeleti díjakból tevődnek össze. A sepsiszentgyörgyi Kós Károly-épületegyüttes és park rehabilitációját nem számítva is kaptunk kiemelt támogatásokat ebben az időszakban is, mint például az MTA Domus 2021-es intézményi kiadványtámogatása (400 000 HUF). A baróti Erdővidék Múzeumának társfenntartója a helyi városi önkormányzat, a MAGMA Kortárs Művészeti Kiállítótér pedig alapfinanszírozást kap a megyei tanács költségvetéséből is, és ugyancsak az önkormányzat fizeti az épület fenntartási költségeit, de programjai egy részét pályázatokból valósítja meg – 2021-ben például 7 050 000 HUF, valamint 11 000 RON értékű nyertes pályázatuk volt az összesen hétből (magyarországi Nemzeti Kulturális Alap, BGA, Communitas Alapítvány).

1.2. Támogató egyesületek

Az SZNM Alapítvány, valamint a külső egységeinket támogató egyesületek – MAGMA Kortárs Közeg Egyesület (Sepsiszentgyörgy), Bod Péter Közművelődési Egyesület és Haszmann Pál Közművelődési Egyesület (Csernáton), Gaál Mózes Közművelődési Egyesület (Barót), Kézdivásárhelyi Múzeumbarátok Egyesülete (Kézdivásárhely), Pro Museum Egyesület (Zabola) pályázati és más források bevonásával járulnak hozzá intézményünk fejlesztéséhez, kutatási és könyvkiadói programjaink, valamint múzeumi rendezvényeink költségeinek fedezéséhez. Példaként, az SZNM Alapítvány ebben az időszakban Kocs Irén ügyvezető alelnök beszámolója alapján pályázatokból, 2%-os adóvisszaigénylés-felajánlásokból és támogatási szerződésekből 1 650 000 HUF és 24 504 RON értékben támogatta a múzeumot, a Pro Museum Egyesület Kinda István

1. ábra Tárolási megoldások a kerámiaraktárban
(fotó: Lázár-Prezsmér Kinga)

végezte és koordinálta működtetési, fejlesztési pályázati tevékenységével benyújtott 13 pályázatból 8 nyert támogatást, összesen 8 050 000 HUF értékben.

1.3. Munkaerő- és szervezeti kérdések

Adminisztratív személyzetünk munkáját Mihály Judit gazdasági igazgató vezetésével Gothárd Tünde Emőke személyzeti előadó, Szabó Anna könyvelő, Tamás Tünde intézményi titkár, valamint Zavicsa József gondnok végzi. Túl a mindennapi teendőkhöz, szívvel-lélekkel, leginkább gondos „szülőkként” és családtagokként vannak jelen a múzeum minden gondjában és örömeiben. A belső és külső kapcsolattartás, kapcsolat-, bizalom- és csapatépítés, tevékenységdokumentálás és sajtófigyelés mellett ugyancsak titkársági foglalatosság a nyilvánosságunk figyelmes, tartalmi működtetése. Mind nagyobb rész jut utóbbiból – visszasegítve rendezvényszervezésben – Csáki-Bartha Zonga muzeológusra. Ezúton is kiemelten köszönjük Niculina Țanțar segítségét a román nyelvű szövegekben. Számítógép-állományunk rendszergazdája és a múzeumi honlap technikusa Bagoly Róbert.

A múzeumban dolgozók érdekvédelmi képviselője Tóth-Bartos András muzeológus.

A főépületben, majd sepsiszentgyörgyi ideiglenes kiállítóterünkben, a Lábasházban Kelemen Kálmán Lóránt és Sántha Imre Géza volt a lelkiismeretes, áldozatos munkájú tárlatvezető, a gyűjteményeken végzett alaptevékenységük mellett. A székely csapatmunkájában múzeumpedagógusainknak, Csáki-Bartha Zonga muzeológusnak és Vinceffy Orsolya konzervátornak a múzeumpedagógiai programokon túl a székelyi általános rendezvény- és kiállítás szervezésben is kulcsszerep jutott, ahogy Éltes Barna és Ferencz László kreativitásának, teherbírásiának, hozzáállásának is, ötletektől társtervezésen át a fizikai kivitelezésig. Lázár-Prezmer Kinga pedig emellett 2020-tól gyakorlatilag a teljes intézmény általános, mert egyetlen restaurátora maradt: a gyűjtemények be- és kicsomagolása, előbbihez dobozok méretre szabása, formák készítése, a tárgycsoportonkénti optimális új raktározás megtervezése, a szükséges tárgyfotózás és nyilvántartásba vezetés 2019. július-októberben már megtörtént ugyan a munkatársak segítségével, megszabva a mostani időszakunk műtárgytörténetét (1. ábra), de a rendező, tisztító, restauráló, konzerváló, kiállítási installációt tervező-megépítő/ beszerző munkája nélkülözhetetlen maradt például a *Lészen ágyú!* történelmi vándorkiállításához (2. ábra) vagy a Lábasház kiállításainak előkészítéséhez és az aktuális textíliagyapodás megkövetelte teendőkhöz is. Ugyancsak ő követte nyomon Gyárfás Jenő becsomagolt, de mérete okán a főépületben hagyott festménye, a *Gábor Áron halála* műtárgyvédelmi állapotát.

Itt sorolom fel a székely többi munkatársát, akiknek helyállása nélkül ugyancsak elképzelhetetlen lett volna a rehabilitáció ránk eső, hatalmas részének teljesítése és az intézmény párhuzamos működése ebben a rendhagyó időszakban: Gyönös Gyöngyvér Izabella, Maksai Ildikó, Nistor Éva, Albert István, Gecse György, Joós László, Németh József, Vajna Attila, valamint 2020-as nyugdíjba vonulásáig Kiss Antal biztonsági őr, egyben kitűnő önkéntes kertészünk. A külső raktárak felügyeletét szerződött biztonsági cég végzi.

– A Könyvtár muzeológusa Boér Hunor. 2019 végén a sajtókollekció csomagolásán Demeter Lajos helytörténész-könyvtáros, a digitalizálásán Kocs János genealógus és Pálffy Eszter dolgozott; külső munkatársként Csáki Árpád történész is részt vett programokban. További önkéntes munkája mellett 2021–2022-ben szerződéses munkatárs az évkönyv szerkesztéséhez Boér Máté. Német szövegek fordításában, gondozásában Boér Laurára (Barót) számíthattak. A magyarországi elektronikus könyvtárhasználati (MTA Könyvtár és Információs Központ, EISZ-) programok kapcsolattartását Tamás Tünde intézményi titkár végezte.

– A Természettudományi osztályon Kocs Irén nyugalmazott muzeológus önkéntesként ma is ellát szakmai teendőket, emellett az SZNM Alapítvány ügyvezető alelnöki tisztségét is betölti. A gyűjteményekkel kapcsolatos munkát Nagy Annamária konzervátor végzi.

– A Régészeti–történelmi osztályon Sztáncsuj Sándor József muzeológus, őskoros régész az osztályvezető, Szeles József restaurátor 2020-ban nyugdíjba ment. A térségbeli új beruházások és építkezések következtében jelentősen megnövekedett a régészeti megfigyelést, szakfelügyeletet igényelő munkálatok száma. A megelőző ásatások nagy volumenére való tekintettel 2020-ban két új régész-muzeológust sikerült alkalmazni Hógyes Mihály Huba népvándorlás koros szakember mellé, a római koros Bajusz Mátyást és a középkoros és kora újkoros Boér Ilkát. A *történelmi* gyűjteményben Tóth-Bartos András történész-muzeológus, valamint a tárlatvezetést is végző Kelemen Kálmán Lóránt történész-gyűjteménykezelő dolgoztak. Sebestyén Viola történész-muzeológus és Zsók Enikő gyűjteménykezelő szintén ezen az osztályon fejtette ki tevékenységét.

– A Néprajzi osztályon négy muzeológus dolgozik (a néprajzos Szócsné Gazda Enikő osztályvezető, a néprajzos Kinda István, a történész Both Noémi Zsuzsanna, valamint Éltes Barna szobrászművész), továbbá Lázár-Prezmer Kinga restaurátor és Kovács István gyűjteménykezelő.

– A sepsiszentgyörgyi Gyárfás Jenő Képtár jelenleg raktáron álló gyűjteményeit Sántha Imre Géza művészettörténész-muzeológus kezeli, aki az itteni képzőművészeti anyag múzeumi hasznosítása és egyéb rendezvények mellett a Lábasház szakmai tárlatvezetését is segítette.

– A sepsiszentgyörgyi MAGMA Kortárs Művészeti Kiállítótér csapata Kispál Attila és Kispál Ágnes Evelin muzeológusok, valamint Kocsis István gyűjteménykezelő.

– A baróti Erdővidék Múzeumának történész-muzeológus vezetője Demeter László, karbantartó Benkő Árpád. Hoffmann Edit történész-muzeológus nyugdíjba vonulása után a néprajzos-muzeológus Lakatos Csillát alkalmaztuk, aki közművelődési és múzeumpedagógiai tevékenységeket folytat.

– A csernátoni Haszmann Pál Múzeum vezetője Dimény-Haszmann Orsolya néprajzos-muzeológus, restaurátor Haszmann Lajos, teremőr Haszmann Gabriella, biztonsági őr Haszmann László.

– A kézdivásárhelyi Incze László Céhtörténeti Múzeumban néprajzos-muzeológusok az osztályvezető Dimény Attila és a múzeumpedagógus Dimény Erika, művészettörténész-muzeológus Dobolyi Annamária. Lévai Barna gyűjteménykezelő, Bimbó Péter karbantartó. Szőke Éva gyűjteménykezelő felmondását követően sajnos egy 2022-es kormányrendelet nem engedte új munkatárs alkalmazását.

– A zabolai Csángó Néprajzi Múzeumban Demes Gál Judit a gyűjteménykezelő, a külső egység a székhely néprajzi osztályának muzeológusa, Kinda István, valamint az Incze László Céhtörténeti Múzeumot vezető Dimény Attila segítségével működött.

A teljes múzeumi szervezet szintjén, szakmai tanulmányok, képzések terén:

Doktori fokozatot szerzett 2019-ben a tárgyalt időszak küszöbén Both Noémi Zsuzsanna, majd 2022-ben Bajusz Mátyás. Maksai Ildikó 2020-tól iparművészeti általános restaurátori alapképzését végzi, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Restaurátorképző Központ – Magyar Képzőművészeti Egyetem Restaurátor Tanszék papír- és bőrrestaurátori szakosodását.

A budapesti Országgyűlési Múzeum *Múzeumok határok nélkül* ösztöndíjával – ahogy korábban Kelemen Kálmán Lóránt, Tóth-Bartos András, Vinceffy Orsolya – ezúttal Both Noémi Zsuzsanna és Lakatos Csilla vett részt szakképzésen. A program célja a Kárpát-medencei fiatal magyar múzeumi szakemberek közös munkavégzésének, tapasztalatcseréjének, szakmai együttműködésének elősegítése, támogatása. A Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központnak már korábban is elvégezték képzéseit szakembereink: 2022. május–júniusban a Múzeumi menedzsment képzés Stratégiaalkotás és PR, marketing és kommunikáció moduljait Kinda István, szeptember–októberben a Múzeumi alapok nevű modulját Both Noémi Zsuzsanna. A szentendrieiek 2022. október 25–26-i, sepsiszentgyörgyi megrendezésű Háromszéki Múzeumi Műhelyén másrészt teljes munkaközösségünk részt vehetett.

Múzeumpedagógusaink szervezésében a *Múzeumi nézelődő* sorozat szolgálta a belső tapasztalatcserét, munkatársaink tartottak vetített képes előadásokat kutatásaik eredményeiről, kiállítástervekről, munkafolyamatokról, programtervekről: 2021. december 13-án Szöcsné Gazda Enikő a *Transylvania's Hidden Treasures* című, Bázélban rendezett kiállítás előkészületeiről; 2022. január 17-én Sztáncsuj Sándor József a régészeink feltárásairól; február 7-én Tóth-Bartos András a felújított főépület tervbe vett első kiállításáról, egy új 1848–1849-es tárlatról; március 7-én Kinda István kiállítástervezésről és -rendezésről; április 4-én Kispál Attila a MAGMA megalakulásáról, kiállításairól, működéséről; május 9-én Demes Gál Judit a zabolai Csángó Néprajzi Múzeum gyűjteményeiről és kiállításairól.

2. Gyűjteményi munka

A sepsiszentgyörgyi belső osztályokon:

– A Könyvtár a felújítás előtt mintegy 50 000 tételnyi állományát csomagolta be, és költöztette a múzeum számos munkatársának segítségével külső raktárba. A főraktár, muzeális műtárgy raktári berendezésével és zárt gyűjteményeivel, valamint a feldolgozó/irodák részben végül szintén idekerült kézikönyv-, sajtó- és intézményi levéltári anyagával helyben maradtak, a főépületben, ahol az eredetileg tervezettnél sokkal nagyobb volumenű, másfél évnyi rehabilitációs munkálatok folyamatos muzeológusi felügyelet alatt történtek.

Az ANAF kérte nyilvántartás-fejlesztés során lefektetett gyűjteményi vagyoneleltár a tárgyalt időszak végén 99 683 tételt tartalmazott. Coroi Artur történész 2022-ben behozott szakmai hagyatéka ebben még nem szerepel, de özvegyének, Gál Tündének köszönhetően részletes inventáriummal rendelkezik.

2022-ben András-Tövissi Júlia (Csíki Székely Múzeum) restaurálta egy, a 15. század első feléből származó kottás töredékünket (lásd a 2022. áprilisi *Hónap műtárgya*), Lázár-Prezsmér Kinga pedig az 1897-es iparművészeti tárgy ún. Potsa-ládát.

Bárdi Nándor vonatkozó programjainak részeként 2019 végén és 2020 elején a budapesti Arcanum Adatbázis idetelepített műhelye beszkennele a pálmalevél-kéziratunkat, számos siculica/transsilvanica és egyéb sajtókollekción, stb. Előbbit évkönyvünk közölte, utóbbiak rekognitált állománya felkerült a ma már kutatók számára megkerülhetetlen Arcanum Digitális Tudománytárba. 2022-ben a helyi sajtó digitális kollekción az 1944–1945-ös, rövid életű hírlapok beszkennelelével sikerült kiegészíteni, de ezek egyelőre rekognitálatlan szövegűek.

– A Természettudományi osztályon 2020–2022 között befejeződött a gyűjtemények csomagolása és külső raktárakba való költöztetése, valamint a leltárkönyvek digitalizálása. A kiköltöztetett leltári tételek száma: kőzet- és ásványtan (M) 637, paleontológia (P) 696, botanika (B) 9812, gerinctelen állattan (N) 135, gerinctelen állattan (I) 3536, gerinces állattan (Z) 647, összesen 15 463 tétel. Befejeződött az SZNM Alapítvány tulajdonában lévő László Kálmán-gombagyűjtemény feldolgozása és digitalizálása (1149 tétel és fotói). Elkezdődött a Diószeghy László-lepkegyűjtemény digitalizálása (10 tétel = 266 példány és fotóik).

– A Régészeti–történelmi osztályon a gyűjtemények 2019-ben ugyancsak új, ideiglenes helyszínre költöztek. Ott 2020–2022 között munkatársaink befejezték szakszerű elrendezésüket, és folytatódott a tárgyállomány revíziója, rendszerezése. 2022 márciusára lezárult a gyűjtemények leltárkönyveinek digitalizálása. Ezt 2020–2022-ben a néprajzi osztálytól ideiglenesen áthelyezett gyűjteménykezelő kolléga, Zsók Enikő is segítette. Utóbbi időszakban a régészeti gyűjtemény elsősorban a munkatársak által végzett, a tudományos tevékenységnél felsorolt régészeti kutatások leletanyagával gyarapodott, ezekből mostanáig 180 tárgy került leltári nyilvántartásba.

A történelmi gyűjteményben 2019-ben az 1848–1849-es ereklyegyűjtemény 67 darabja került jogi besorolás alá műkincs, valamint műtárgy kategóriákban. 2074 tárgy került külső raktárba. A fegyverek a főépületben maradtak. Szakleltári nyilvántartásba 2307 tétel került. 2020-ban a gyűjtemény több értékes műtárggyal gyarapodott, amelyek közül kiemelendő egy 57 darab érmét tartalmazó együttes (isztriai drachma és Aninoasa-Dobrești-típusú dák tetradrachma, mindkettő ritka; Corvin Mátyás által kibocsátott dénárok és az Erdélyi Fejedelemségből származó vastag érmék Báthory Zsigmond fejedelemsége idejéből; további ritka érmék, mint például a tiroli Thaler, vagy osztrák és német tartományok ezüstérméi a 16–17. századból).

– A Néprajzi osztályon az összes gyűjtemény külső raktárakba került. Összesen 15 181 tárgyat, a fotótékából mintegy 15 000 felvételt (papír, üvegnegatív és filmcsík), a néprajzi és helytörténelmi dokumentumtárba mintegy 5000 dossziényi anyagot költöztettek át.

A gyűjtemények gyarapodásában számottevő nyomot hagyott Szöcsné Gazda Enikő néprajzi *terepmunkája* Nagybaconban, Magyarhermányban, Csíkdánfalván, Csíkszentkirályon, Csíkszeredában, Kászonfeltízben, Felsőlemhényben, Kovásznán, Hétfaluban, Marosludason, Kézdikőváron, Árkoson, Sepsiszentgyörgyön. 2020–2022-ben további jelentős gyarapodás a bácsfalusi Barkó Etelka népművész hagyatékának néhány töredéke (közel 50 textil, szőttés, gyermekviselő, a hétfalusi méhészegylet jegyzőkönyvei), valamint a laborfalvi Benke család hagyatékának kis szeletei (orvosságos üvegek, használati tárgyak, iratok). Gyűjtőkkel, néprajzosokkal való kapcsolattartásnak köszönhetően is került be gyarapodás: Kakas Zoltántól (néprajzi tárgyak, szakmai gyűjtések, levelezések), Vinczeffy Lászlótól és Adéltól (korondi kerámia tárgyak), Finta

2. ábra Előmunkálatok a *Lészen ágyú!* vándorkiállítás tárgyainak szállításához (fotó: Lázár-Prezmer Kinga)

3. ábra Múzeumok Éjszakája, 2021. június 19.
Múzeumpedagógiai foglalkozás a Lábasházban

ját ábrázoló fényképpel gyarapodott (bekerült egy jegyzetfüzete is), *vásárlásból* származó gyarapodása a Tana Gyulától 2020-ban megvásárolt 2960 képeslap. 4062 olyan fotót is sikerült digitalizálni vagy digitális formában lementeni, amelyeket eddig nem tudtunk eredeti fényképként megszerezni. A 2021. október – 2022. augusztus közti periódus példája: dr. Pakuts Judittól közel 600 darab digitális fénykép Pakuts Ferenc első világháborús katona hagyatékából, Bortnyik Györgytől 100 digitális felvétel az úzvölgyi katonatemető régi állapotáról, Magyarosi Sándor által behozott papírképekről Incze Pál 50 db második világháborús fotóját sikerült digitalizálni. Az említett periódusban Kakas Zoltán fotónegatívjairól 1240 felvétel került szkennelésre. A Wellenreiter és Pap család hagyatékából közel 500 archív fotó és ezek információt hordozó hátoldala került digitalizálásra. Szócs János hagyatékából 123 fényképet, Seres Bálint gyűjteményéből 86 fényképet sikerült digitalizálni. Nagy Gyöngyvér csíkszeredai fotográfus 143 digitalizált, jórészt háromszéki családi fotót adományozott e periódusban. Both Noémi Zsuzsanna a korábban bekerült fotóanyagból (Szabó Judit-, Szigetvári Ferenc- és Konsza Samu-hagyaték, Bodor Palma és Guzbeth Gizella albuma, Gyárfás-album) is több száz újabb fotót vett leltárba, illetve digitalizált.

Hatalmasat bővült az osztály digitális nyilvántartási rendszere. 2021. október – 2022. augusztus között zajlott a leltárkönyvek digitalizálása, Both Noémi Zsuzsanna digitalizálta a 628 tételes kályhacsempe-leltárt, Kinda István a 647 darabos bútorleltárt és az 1042 tételes szokástárgy-leltárt. Szőcsné Gazda Enikő elkészítette és adatokkal egészítette ki az 1411 tételes bokályleltárt, a 452 tételes tányérleltárt, Kovács Istvánnal közösen a 2190 tételes textilleltárt, Kovács István a textilleltár nagy részén kívül bevezette a 3400 tételes mesterségleltárt is, valamint az 1154 tételes viseletleltárt. Lázár-Prezsmér Kinga digitalizálta az 1100 tételes használatikerámia-leltárt.

A *fotótéka* leltárainak digitális bevezetését Both Noémi Zsuzsanna és Szőcsné Gazda Enikő végezte el, aktuálisan 11 110 tétel szerepel a nyilvántartásban. Tekintettel a hatalmas gyarapodásra, az új gyűjtések feldolgozása valószínűleg még éveket fog igénybe venni.

– A sepsiszentgyörgyi Gyárfás Jenő Képtár jelentős képzőművészeti adományt kapott 2021-ben. A kézdialmási születésű, jelenleg Budapesten élő Finta Edit képzőművész, író mintegy százezer lej összértékű alkotást ajándékozott szülőföldjének. Adománya két részből áll, saját művei – két olajfestmény és tizenkét grafika, rézkarc, illetve linómetszet –, valamint korábbi festmények. Négy alkotás id. Vastagh György (1834–1922)

Edit képzőművésztől (kerámia és textil tárgyak), Jáger Attila mérnöktől (textil- és viseletdarabok), Veres Emese Gyöngyvértől (mintagyűjtemény 82 db tat-rangi csipkével), József Álmos és Demeter Lajos helytörténészekről (vegyes néprajzi tárgyak, helytörténeti dokumentumok). Kiseb adományok és vásárlások révén Árkosról, Sepsiszentgyörgyről, Kézdialmásról, Szilágyságból, Korondról, Gegesről, Küsmödről származó tárgyak is kerültek a gyűjteményekbe. A *tárgygyűjtemény* intézményi keretéből való *vásárlás* útján 73 tétellel gyarapodott (festékes szőnyegek, bútorok, cserépedények, textilek).

A *néprajzi dokumentumtár* további jelentős gyarapodása: 2020-ban folytatódott a Szabó Judit-hagyaték behozatala (a neves néprajzkutató gyűjtései, cédulái, tárgyi hagyatékának jelentős része); 2021 őszén Dávid Adéltól a sepsiszentgyörgyi szövőgyár gyűjteménye szempontjából érdekes iratok (Szopos János és Béla hagyatéka), Éltes Katalintól az Éltes és Elczner családra vonatkozó családi gyűjtemény, Deme Gábortól a kovásznai Deme családra vonatkozó dokumentumok és Kovászna története szempontjából fontos jegyzőkönyvek, dr. Nagy Lajostól fotók és régi kéziratok, Antal Álmostól a sepsiszentgyörgyi dohánygyár építésére vonatkozó dokumentumok kerültek be gyűjtés vagy adományozás révén.

A *fotótéka* néhány tucat, Konsza Samut és család-

műhelyében készült, de kaptunk ismeretlen biedermeier arcképeket is, valamint egy olyan alkotást, amely a nagybányai festőiskola stílusjegyeit hordozza. A művek rongáltak, komoly restaurálásra szorulnak, de értékük így is rendkívüli, hiszen a székelyföldi kötődésű id. Vastagh György műveinek gyűjtése prioritás múzeumunk számára.

– A baróti Erdővidék Múzeuma bővítette a *Miniatűr történelem. Erdély története az őskortól a második világháborúig* ólomkatona- és makettkiállítás terepasztalát, különböző méretű figura és tereptárgy, ólomkatona és dioráma anyaggal. Tomsa Jolán baróti nyugalmazott tanítónő hagyatékából mintegy 100 oldal papír alapú dokumentum került a gyűjteménybe, elektronikusan tárolt, elsősorban Baróttal kapcsolatos fénykép pedig 1506 db. Gyűjteményfeldolgozás során elkészült 555 DocPat-leírócédula, amelyből 373 dokumentumé (gyászjelentők), 104 db néprajzi és 78 db történelmi tárgyé.

– A csernátoni Haszmann Pál Múzeumban is folyamatos volt a gyűjteménygyarapítás, az állagmegőrzési és restaurálási munka, amelyek zökkenőmentes elvégzését a múzeum mellett működő Csernátoni Népfőiskola műhelyében Haszmann Lajos, Haszmann László és Haszmann Gabriella biztosítják, akik mellett az idősebb nemzedék is részt vesz a munkálatokban. Haszmann Pál Péter elvesztése után Haszmann József maradt a népfőiskola irányítója.

2021-ben, azt követően, hogy a szentendrei skanzen két építész júliusban felmért egy középeresz székely házat, a múzeum munkatársai önerőből lebontották és elszállították Csernátonba az év végén, és a terv az, hogy eredeti állapotában újraépítsék. Ugyanígy Felsőcsernátonból is kaptak egy százéves házat, melyet 2022 tavaszán sikerült bevinni a múzeumba és elraktározni. A múzeum néprajzi, technikatörténelmi és mezőgazdasági szerszámokat, gépeket magába foglaló gyűjteményei több további tárggyal is gyarapodtak, így rádiókészülékek, hanglemezek, öntöttvas kályha, stabilmotor, szecskavágó és apróbb néprajzi tárgyak kerültek be a gyűjteménybe.

Közel 6000 tárgyat sikerült az új vagyontárhoz bevezetni.

– A kézdivásárhelyi Incze László Céhtörténelmi Múzeum gyűjteménygyarapodása ebben az időszakban a történelmi gyűjteményben 8 db; a néprajzi gyűjteményben 44 db; a képzőművészeti gyűjteményben 4 db, a fotótárban 47 fotó, összesen 103 tárgy.

A járvány home office időszakában az összes korábbi, leltárkönyvbe vezetett adatot is bevezették az egységesített vagyontárhoz: a történelmi leltárba 501 tételt, a néprajzi leltárba 2682 tételt, a képzőművészeti leltárba 540 tételt, a dokumentációs könyvtárba 1125 tételt, a fotótárba 1147 tételt. Digitalizálták MS Wordban a *Zsuzsi és Andris népviseletben* babaméretű viseletgyűjteményhez kapcsolódó 316 db levelet és a *Jóbarát* folyóiratban megjelent cikkeket. Az állandó kiállításban látható 244 babaméretű viselet fotója is elkészült. A digitalizálásra a májusban történt takarítás idején került sor.

– A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum gyűjteménye a Kinda István Erdővidéken végzett terep- és adminisztrációs munkája eredményeként 2020-ban 7 festett ládával gyarapodott. Ugyanő működött közre 70 db festékes szőnyeg megvásárlásában 2021-ben. 2022-ben gyűjtés eredményeként egy, a Csángótelepről (Gyertyános) – illetve korábban Gyimesből – származó teljes női viseletet adott át leltározásra a zabolai egységünknek.

3. Kiállítások, rendezvények, gyűjteményreprezentáció

Látogatottságunkat főleg a járványhelyzet alakulása határozta meg: a 2020-as évet például 80 százalékban román ajkú érdeklődők. Általános tapasztalat a járvány kitörése óta a belföldi turizmus megerősödése, amelynek révén a korábbi anyaországi látogatókról átbillent a mérleg nyelve a romániaiak felé. A csernátoni részleg több ezer látogatót veszített korábbi rendszeres nagyrendezvények, mint a Csernátoni BuRRogató ezévi elmaradása, valamint a nyári alkotótáborok korlátozása és a határok lezárása miatt.

Múzeumhálózatunkat a tárgyalt időszakban (2019. november – 2022. október) 64 768 látogató kereste fel, megoszlásuk a következő: a sepsiszentgyörgyi központot 6379, a MAGMA Kortárs Művészeti Kiállítóteret 3401, a baróti Erdővidék Múzeumát 2222, a csernátoni Haszmann Pál Múzeumot 35 054, a kézdivásárhelyi Incze László Céhtörténelmi Múzeumot 15 898, a zabolai Csángó Néprajzi Múzeumot 1814 személy látogatta.

– A sepsiszentgyörgyi székhely szervezésében sorolhatók:

a. Hagyományos rendezvények

A *családi napok* sorában, a László Kálmán Gombászegyesülettel közösen szervezett Gombanapon 2019. november 9-én a nyári és őszi galambgombák (Russula nemzetség) voltak a főszereplők, 2020. október 3-án

a csiperkék (Agaricaceae), míg 2021. október 9-én és 2022. október 1-jén a helyszűke miatt a Kónya Ádám Múvelődési Házban megtartva: az érdestinóruk (*Leccinum* nem), illetve *Fák és gombák*.

A Múzeumok Éjszakáján 2020. június 27-én, a virtuális térbe szorulva, csak a csernátóniak vettek részt, 2021. június 19-én pedig a székhely és a MAGMA Kortárs Művészeti Kiállítótér az Erdélyi Művészeti Központtal együtt ünnepelte, a járványügyi szabályozás betartásával. 18 és 23 óra között ingyenes nyitvatartással, előadásokkal, kiállításmegnyitóval, könyvbemutatóval és gyerekfoglalkozásokkal vártuk a képzőművészetre kíváncsi gyerekeket és felnőtteket. (3. ábra.) Azok között a látogatók között, akik mindhárom helyszínt felkeresték ezen az estén, értékes kiadványokat tartalmazó ajándécsomagokat sorsoltunk ki. 2022. június 23-án a Lábasházban és az Erzsébet parkban került sor a rendezvényre: minden időszakos kiállítása ingyenesen látogatható volt, a Codex Régizene Együttes *Mit bízik ez világ? 19. századi főúri muzsika* című koncertjével vett részt, utána Szöcsné Gazda Enikő *Maradok holtig hív testvéred... A Zathureczkyek családi levelezése* című kötetét Boér Hunor mutatta be, valamint Kós Károly *sepsiszentgyörgyi épületei* címmel pannókiállítás nyílt az Erzsébet parknak a Keleti Kárpátok Múzeuma előtti sétányán – az anyagot Kinda István szerkesztette, a grafikai tervezést Musát Arnold végezte. A napot tematikus kisvonatozás zárta, a Vadon Egyesület jóvoltából: Kós Károly sepsiszentgyörgyi épületeiről Török Áron építész mesélt. Előnyt élveztek azok a látogatók, akik a teljes rendezvényünkön részt vettek.

Nappali (mini)tábor 2021-ben és 2022-ben sikerült megszervezni. Az ilyen táboraink 10-12 éves gyerekeknek szóltak, akik a csendes bíbelődésben, kitartó szöszmötölésben lelik örömeiket. Nem titkolt cél, hogy a hosszú évek alatt kialakított, hozzánk szegődött gyerekközönseget megtartsuk, közösséggé formáljuk, szeretettel neveljük, és ismertessük meg velük kultúránkat, hagyományainkat, városunkat. A 2021. július 13–17-i, majd 27–31-i résztvevők a sepsiszentgyörgyi jeles épületeket, az Erzsébet park élővilágát, a negyvennyolcas emlékhelyeket, sepsiszentgyörgyi kiállítótereket ismerhették meg, a múzeumi munkatársak (Tóth-Bartos András, Lázár-Prezsmér Kinga, Éltes Barna), illetve meghívottak (Nagy Zoltán, Hosszú Zoltán, Gaál Zsuzsa) közreműködésével. A 2022. július 20–22-i *Csodakamrák* minitábor részletezése érzékeltetheti legjobban a székhely programjainak összetettségét, szakmai és emberi szépségét, a gyakran mögéjük szervezett intézményközi összefogást. Helyszínnek a múzeum egy Csíki utcai épületét, témául pedig a képzőművészetet választották. Csáki-Bartha Zonga és Vinceffy Orsolya múzeumpedagógusok úgy gondolták, hogy ezúttal színekkel, formákkal, anyagokkal kísérletezzenek. A jelentkező gyerekek közül többen a foglalkozásaink évek óta visszajáró vendégei voltak. A minitábor délelőtti programjait egy-egy kirándulás, látogatás színesítette. Első nap a Vadon Egyesület jóvoltából kisvonatoztak Sugásfürdőre, ahol falmászásra is sort került. Második nap Lázár-Prezsmér Endre közbenjárásával moziba mentek, majd utolsó nap Vargyasi Melinda varróműhelyét keresték fel, ahol türelmes segédletével kulcstartók és karkötők készültek. Ebéd utáni foglalkozásainkon Lázár-Prezsmér Kinga restaurátor és Éltes Barna szobrászművész talált ki és vezetett le érdekes és a gyerekeknek újszerű tevékenységeket. Natúrkozmetikumok, batikolt szatyrok, emlékezetből, bekötött szemmel formázott szoborfejek készültek. A múzeumpedagógusok tündérüvegeket rendeztek be, növénylenyomatokat készítettek különböző technikákkal, fotókat vittek fa felületre, réz lemezre vésték, nem utolsósorban pedig az oldott, baráti hangulatot biztosították.

A kultúradelvelő közönseget korábban is koncertekkel, előadásokkal vártuk hónapvégi csütörtökönként a múzeumba, *A hónap műtárgya* sorozat keretén belül. Ezek a napokon belépőjegy megváltása nélkül tekinthették meg a látogatók a soron lévő időszakos kiállításokat. 2019-től azonban ezt a hosszított nyitva tartással járó ingyenes programunkat a múzeumépületek rehabilitációja, a csomagolási, költöztetési munka, a személyzet ehhez kapcsolódó fokozott igénybevétele miatt felfüggesztettük. A járvány időszakában pedig a látogatók száma is érezhetően megcsappant. Erre való válaszként indult a honlapunkon és a facebookon egy újabb (online) ismertetéssorozat, *Tárgyak, történetek* címmel, amelyet a Néprajzi és a Régészeti–történelmi osztály valósított meg (lásd ott). *A hónap műtárgya* sorozatra 2022-ben válthattunk vissza, az egyes osztályok tárgyaival/stúdiókiállításával: *A Nemes Székely Nemzet ősi címere* (január); Éltes Barna: *Oszlop* (február); Somogyi Győző: *Kereszt, Bevonulás Jeruzsálembe, Pelikán* (március – szorosán kötődött az éppen látogatható időszakos kiállításunkhoz, és ez alkalomból díjaztuk ezredik látogatónkat és azt a pedagógust, aki a legtöbb diákját mozgósította ebben a hónapban, valamint Sántha Imre Géza bevezetője után beszélgetésre hívtuk a múzeumbarátokat Deák M. Riával és Deák Barnával); *A polgármester hagyatéka* (április); *A fotó mint műtárgy?* (május, egybekötve az *Egy korszak lenyomata. Válogatás Szigetvári Ferenc fotóhagyatékából* kötet Both Noémi Zsuzsanna és János Mihály művészettörténész általi bemutatásával); *A vizitka* (június); *Hiedelem, néphit* (szeptember); *Háromszék Gazdasági Egyletének ezüstérméje az Ezredéves Kiállításról* (október).

4. ábra *Lészen ágyú!* (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2019. november 18.)

b. Vendégkiállításunk, rendezvényi szerepvállalásunk idegenben

A budapesti Hadtörténeti Intézet és Múzeummal közös, *Lészen ágyú! Gábor Áron rézágyúja* című vándorkiállításunk az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Háromszéken őrzött emlékeit mutatja be, legértékesebb tárgya a Gábor Áron-ágyúk egyetlen megmaradt példánya, melyet további hatvan értékes műtárgy övez. Bemutatták eddig Budapesten társkiállítónknál (2019. november 18. – 2020. június 30.) (4. ábra), Szegeden (Móra Ferenc Múzeum, 2020. augusztus 14. – december 18.), Kecskeméten (Katona József Múzeum, 2021. május 25. – július 25.), Veszprémben (Laczkó Dezső Múzeum, 2021. október 6. – 2022. január 15.) (5. ábra), Nyíregyházán (Kállay Gyűjtemény, 2022. február 1. – március 8.), újra Budapesten (Várkapitányság, 2022. március 11. – június 12.), Makón (József Attila Múzeum, 2022. június 25. – szeptember 20.). A tárlat több mint 30 000 látogatót vonzott be. Tárgyai jövőben, már a felújított székhelyre fognak visszatérni, ahol 120 négyzetméteren lesz látható a *Géniuszok a hősök mögött – Az 1848/49-es szabadságharc Háromszéken* időszakos tárlat, amelyhez 2021-es pályázatunkra a magyarországi Nemzeti Kulturális Alap 25 000 000 HUF támogatást ítelt meg a *Magyar Géniusz Program* keretében.

2021-ben tértek haza Kolozsvárról az Erdélyi Református Múzeummal közösen rendezett, 2019. augusztus 18-án megnyitott, *Jönek, jönek, hogy vigyenek...* címmel a református szokásokat tárgyaló kiállítás tárgyai – az anyag mintegy 80%-a az SZNM gyűjteményeiből volt bevalogatva.

c. Saját kiállításunk, rendezvényünk itthon

A Bartók terem felújítás előtti utolsó rendezvényét 2020. február 28-án tartottuk meg: Zakariás Erzsébet *Képek könyve – Táj- és kultúrtörténet képekben* című kötetét a szerző és a kiadó jelenlétében Csáki Árpád történész mutatta be, méltatta Tamás Sándor, Kovászna Megye Tanácsának elnöke. A háromszéki származású, Kolozsváron élő néprajzkutató és színháztörténész könyve egy 2660 illusztrációból álló gyűjtemény. A képek forrása az 1853–1945 közötti magyar nyelvű budapesti sajtó, nagy táji monográfiák, illetve néprajzi szakkiadványok. Az összegyűjtött képek témájuk által mind a mai Románia területéhez kötődnek.

5. ábra *Lészen ágyú!*
(Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 2021. október 6.)

ban, tehát a kiállítás alapját is Székelyföld tárgyi öröksége képezte. Ez alkalommal azonban a műtárgyak nem a megszokott környezetükben kerültek közönségünk elé. A kiállítóterekben megelevenedő jelenetek a költözés előtti és utáni raktározási, restaurálási és szállítási körülményekbe, a múzeumi tárgyak mindenkori titkos életébe engedtek betekintést. (6. ábra.) A kiállításához négyperces múzeumi imázsfilm is készült (forgatókönyv, forgatás, szerkesztés: Kinda István Both Noémi Zsuzsannával és Simon Józseffel, 2020).

2021-ben Március 15. tiszteletére jelentkeztünk új tárlattal (*A szabadság színeváltozásai*). Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eseményeit és alakjait felidéző, az intézmény képzőművészeti és történelmi gyűjteményeinek műtárgyait egymással párbeszédbe állító kiállításon eddig soha be nem mutatott vagy újonnan vásárolt műtárgyakat láthatott a nagyközönség. Központi helyet foglalt el a nagyváradi születésű Miklóssy Gábor (1912–1998) festőművész több alkotása, ezek között is kiemelt szerepet kapott *Gábor Áron* című festménye, amely száz évvel az események után készült, és amellyel nemrég gazdagodott a múzeum képzőművészeti gyűjteménye. (7. ábra.) November 4-én az „Éltemet ha elpipáztam...” *A dohány története Háromszéken* időszakos kiállítást nyitottuk meg, a járványügyi korlátozásokra való tekintettel zártkörűleg – a tárlatot zöld igazolvány felmutatásával lehetett látogatni. (8. ábra.)

Könyvbemutatóra 2021. májusban került sor (Both Noémi Zsuzsanna: *A székely faluközösség nótáriusa. Imreh István élete és munkássága*), amikor a szerzővel Kiss Jenő nyugalmazott megyei könyvtárigazgató beszélgetett, majd szeptember 30-án *A kegyesség és/vagy reprezentáció. Erdély református öröksége* (Kolozsvár, 2017) című kiadványt ismertette Szöcsné Gazda Enikő – az Erdélyi Református Múzeumnak a reformáció 500 éves évfordulójára készített kiállításához Kovács Mária-Márta és T. Horváth Iringó művészettörténészek, valamint Tóth Levente és Ósz Sándor Előd levéltáros-egyház-történészek állították össze ezt a katalógust. Boér Hunor 2022. május 12-én ismertette Wanek Ferenc *Fordulópontok és meghatározó személyiségek Erdély altalajkincseinek megismeréstörténetében 1920 előtt* című tudománytörténeti tanulmánykötetét (Scientia, Kolozsvár, 2021).

Múzeumpedagógusaink szervezésében, a *Múzeumi háztűznéző* sorozat munkatársainkat vitte el tárlat-látogatásra a sepsiszentgyörgyi kiállítóterekbe: az Erdélyi Művészeti Központban 2021. március 24-én az *In memoriam Kántor Lajos* tárlaton Bordás Beáta igazgató vezetett végig, június 3-án Jakobovits Márta kerámiaművész kiállítását ismertette Éltes Barna, szeptember 2-án Kopacz Mária- és Baász Imre-kiállításainkon vehettünk részt; november 26-án a *Paralel* című kiállításon.

A *Kalandozó múzeumpedagógia* 2020. november 20-án egyéni játékra hívta a gyerekeket. A hely- és múzeumtörténeti vetélkedő során a Facebook-oldalunkon öt, kétnaponta közölt feladatot kellett megoldani, az első Kós Károly mellszobrát kerestette meg az SZNM kertjében, talapzatánál Kós egy dobozba rejtett versikéjével – a hozzá tartozó illusztrációhoz hasonlóan kellett lerajzolniuk a múzeum épületét, és székely kapukat is szemügyre kellett venniük a múzeumkertben. A játékos kvízek a múzeumépítés történetéhez, gyűjteményeinkhez kapcsolódtak, Kós Károly más sepsiszentgyörgyi épületeit is megismertették. 2021. május 10-én online nézhettük meg Csáki-Bartha Zonga *Visszatekintő* kisfilmjét a Madarak és fák napja rendezvényeiről, a tizedik évben.

2021. május 26-án és szeptember 29-én a Mikes Kelemen Főgimnázium pedagógusaival (Sylvester Anikó, Koós Kinga és Kovács Anikó) való partnerségben valósult meg múzeumpedagógiai projekt (*Historic*

Ezt követően már csak egyetlen belső rendezvényre került sor a főépületben: 2021. január 15-én mutatta be a munkaközösségnek SZNM-arculattervét Boér Sebestyén (jelenleg: Classmate Studio, Budapest–Glasgow–Helsinki).

A székhely felújítása idején az időszakos kiállításokat a sepsiszentgyörgyi Lábasházban szerveztük, ugyanott könyvbemutatókat tartottunk, kiállításokat, előadásokat, kamarazene-hangversenyeket fogadtunk. 2020. augusztus 12-én nyitottuk meg az első kiállításunkat, az emeleti termekben: a *reNovatio* Kinda István ötlete alapján, az SZNM-ben zajló háttér munkákba, illetve a küszöbön álló épületfelújítást megelőző hároméves „költözés” mindennapjaiba avatta be a látogatót. Ahogy a múzeumban zajló tevékenységek egészének, úgy a költözésnek is az intézmény félmillió műtárgya állt a középpontjában.

Sites and Cultural Heritage in Covasna County) – egy angol nyelvű vetítettképes előadás Sepsiszentgyörgy műemléképületeit tárgyalta, ezt egy magyar nyelvű tematikus séta követte a városban. Sepsiszentgyörgyi tanintézményekkel való együttműködésben, több száz gyerek vett részt foglalkozáson *A szabadság színeváltozásai*, valamint a Somogyi Győző: *Magyar hősök arcképcsarnoka* című tárlatokon. A Hófehérke Napköziotthon óvodapedagógusai (Bedőházi Emese, Buksa Éva és Benkő Orsolya), valamint a Székely Mikó Kollégium pedagógusai (Szakács Ágnes, Gál Éva, Urbán Laura) meghívására intézményeikben tartottunk *Meleté* címmel zenés múzeumismertetést.

2022-ben zsűritagként is jelen voltak a múzeumpedagógusaink több sepsiszentgyörgyi versenyen: február 4-én *Köszönet- és üzenetrajzok* (Megyei rajzverseny a Hófehérke Napköziotthonban), május 25-én *Híres festők gyerekszemmel* (Gulliver Napköziotthon), június 9-én *Elek Apó cimborái. Háromszéki óvodások megyei mesemondó találkozója* (Benedek Elek Napköziotthon).

– A Könyvtár rendszeresen logisztikát biztosít a múzeum közművelődés-célú szövegmunkájához is, de tervezni ezúttal csak a Lábasház egyik stúdiókiállítását tervezte: *A polgármester hagyatéka* (2022. április műtárgya) a gyűjteményének legrégebbi azonosított, Sepsiszentgyörgy várossal egyidős darabja, Gödri Ferenc – a várost urbanizáló polgármester és múzeumi választmányi elnökünk – útján hozzánk került, a 15. század első feléből származó, erdélyi kottás töredék, amelynek liturgikus énekei a Vártemplomban – az akkori Szent György-templomban – is megszólalhattak a Pünkösöd utáni vasárnapon.

2019. november 2-án Sepsiszemerján, a Szemerja és Görgő Egyesített Közbirtokosság Cs. Bogáts Dénes- emlékestjén a Könyvtár szervezte és moderálta a féltucat szakmai hozzászólást/előadást. A múzeum társkiadásában megjelent *Szentanna* (szerk. Boér Hunor – Tamás Sándor, Sepsiszentgyörgy, 2019) képiábrázolás- és szöveggyűjteményt több helyszínen bemutatták a tárgyalt időszakban; Boér Hunor 2022. március 29-én Kolozsváron is ismertette Wánek Ferenc már említett kötetét.

Székely István *Chronicájának* [Krakkó, 1559] újabb hasonmás kiadása az SZNM példányának megkerülése kapcsán, az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) és az SZNM közös rendezvénye hatására, a két intézmény szakvéleményét is kikérve jelent meg (Kossuth, Budapest, 2019). A gyűjtemény legnagyobb értékének, az Apor-kódexnek a szoltárfordításait Korompay Klára olvasóbarát változatban is kiadta (*Apor-kódex: Ómagyar szoltárok*, Balassi Kiadó, Budapest, 2021), a kódex pedig bekerült a nívós *Mănăstiri și biserică din Transilvania, secolele XIII–XVIII*, II (Ana Dumitran – Daniel Dumitran – Ciprian Firea – Mihaela-Sanda Salontai; coord. Pär. Iustin Marchiș, Mănăstirea Stavropoleos, București, 2022) kötet értéktárába. Egy Lázár János-kötetünket (*Versus mnemonici...*, Nagyszeben, 1769) a Taskenti Új Egyetem latinostérinformatikai szakembere méltatta a nemzetközi szakirodalomban (Nikita Murzintcev: Popma's Monolingual Dictionary of Latin Synonyms, *Lexikos*, XXXII, Stellenbosch [Dél-Afrikai Köztársaság], 2022, 360). Szőcsné Gazda Enikő közvetítésével a Könyvtár Kós Károlyék ismert röpiratával, egy térképpel és négy kisnyomtatvánnyal járult hozzá 2020-ban a *Trianon tárgyi emlékei* című adatbázishoz is (a *Kiáltó Szó* Kósnak a saját, személyesen korrekktúrázott példánya; a Nemzeti Tanács Erdélyi bizottságának háromnyelvű felhívása 1919. évi; a „gyászjelentő” 1940-es). 2021-ben digitalizálták egy 2007-es kiadványunkat is (Demeter Éva: *A ház címere – háztetődíszek*, SZNM – SZNM Alapítvány).

– A Régészeti–történelmi osztály a *Lészen ágyú!* vándorkiállításon, a *Tárgyak, történetek* sorozat öt részén (2020: *Madonnás lobogó 1848-ból; Kovászna megye szocialista címere; Emlékek a polgári turizmus korából a Székely Nemzeti Múzeumban*; 2021: *Múltidéző múzeumi csemege; A Székely Nemzeti Múzeum részvételi oklevele az 1900. évi párizsi világiállításról* – kurátor Tóth-Bartos András) és a székhely stúdiókiállításainak egy történelmi műtárgyán kívül elsősorban a Lábasház két nagyobb kiállításának társszervezésével kapcsolódott be a művelődési programjainkba: 2021. márciusban Tóth-Bartos András társkurátora volt Éltes Barna és Sántha Imre Géza mellett *A szabadság színeváltozásai* című időszaki tárlatnak, és Szőcsné Gazda Enikővel ő szervezte a novemberi dohánytörténelmi kiállítást is („Éltemet, ha elpipáztam...”), ahol többek között először került sepsiszentgyörgyi kiállításra a történelmi gyűjtemény pipakollekciója. Munkatársai 2021-ben a múzeum által szervezett nappalitábor-foglalkozásba is aktívan bekapcsolódtak.

Tárgyakat kölcsönöztek továbbá a Maros Megyei Múzeum első világháborús kiállításához és a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumnak a fehéregyházi csatát bemutató kiállításához. A gyűjtemény három, Tóth-Bartos András által leírt bankjeggyel járult hozzá a *Trianon tárgyi emlékei* című 2020-as adatbázishoz is. Bekapcsolódva a budapesti Néprajzi Múzeum által indított *Hungaricana Creative Commons* műtárgy-digitalizációs projektbe, 2020–2021-ben a gyűjteményekből 300 műtárgy leírása készült el nemzetközi adatbázisok, mint az *Europeana* számára.

– A Néprajzi osztály a *Tárgyak, történetek* sorozat 2020-as kilenc részén (*Egy mókás feliratú magyarói varrottas a Székely Nemzeti Múzeumban; A vājling; Datki fejfák; Szerelmi levélalbum a millennium időszaká-*

6. ábra reNovatio

(Lábasház, Sepsiszentgyörgy, 2020. augusztus 12.)

Hidden Treasures című kiállítás, amelyhez a kerámia anyag válogatását és azonosítását Szöcsné Gazda Enikő végezte. A Székelyföldi népi mesterségek vándorkiállítását a következő helyszíneken nyitotta meg szakmai vezetéssel Kinda István: Városi Képtár, Kovászna (2020. szeptember 1.); Művelődési Központ, Bodzaforduló (2020. november 4.); Vigadó Művelődési Ház, Kézdivásárhely (2021. február 8.); Erdővidék Múzeuma, Barót (2021. március 23.).

Both Noémi Zsuzsanna és Szöcsné Gazda Enikő a *fotóteka* kezelőiként közel 2600 fényképfelvétel kikeresésével, ajánlásával, küldésével, digitalizálásával segítettek az erdélyi tudományos könyvkiadást, a médiát, filmkészítést, valamint a múzeum és más intézmények (pl. a Balassi, új nevén Liszt Ferenc Intézet) kiállításait. Fontosabb ilyen kiállítás a Maros Megyei Múzeum említett első világháborús kiállítása volt, a hatolykai Potsa-kiállítás, a Román Irodalmi Múzeum kiállítása népi mesterségek archív fotóival, a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum „Keresztes-háza”. Ugyanide, a skanzen csíkszentsimoni házához Szöcsné Gazda Enikő adatolt nagyszámú tárgyat. Both Noémi Zsuzsanna 2022. október 29-én Nagenyeden is bemutatta Jánó Mihállal a Szigetvári-hagyaték válogatásának katalógusát. Ugyanő Szöcsné Gazda Enikővel a *Hajónapló* internetes újság 2020. júniusi interjújában (készítette Györgyei Szabó Magdolna) ismertették is a Székely Nemzeti Múzeum fotótékáját, *Székelyföldi vintázs* címen (<https://hajonaplo.mal/muzeumok/szekelyfoldi-vintazs.html>). A Néprajzi Múzeummal együttműködésben (*Hungaricana Creativ Commons* program) 2020–2021-ben 50 db néprajzi tárgy került digitális feldolgozásra nemzetközi adatbázisok számára, mint az *Europeana*. A múzeum részéről Szöcsné Gazda Enikő részt vett a budapesti Néprajzi Múzeum *Trianon tárgyi emlékei* című adatbázisának az építésében is (<https://trianon.neprajz.hu/neprajz.start.php>; 2020), amely még két további budapesti intézmény (Magyar Nemzeti Múzeum, Hadtörténeti Intézet és Múzeum) anyagára támaszkodott: múzeumunk 23 tételes hozzájárulásából 13 fotó és egy képeslap a *fotóteka* anyagából került felhasználásra.

További külső szerepvállalásként, Kinda István szakmai kurátorságával valósult meg három jó hírű székelyföldi állandó kiállítás és egy időszakos nemzetközi: *Mysteria Residentiae Rhédey* (Erdőszentgyörgyi Rhédey-kastély, valójában már 2019. szeptemberre); *Varjúvár kincse. Állandó kiállítás a nagyajtai vártemplom bástyáiban* (2022. júniustól – ehhez a kurátor egy filmje is kapcsolódik: *Nagyajta folklórja – Pozsony Ferenc; Költő Ágnes balladája – Toók Katalin; Nagyajta mondája – Fekete Levente*); *1680 reloaded* (Olaszteleki Daniel-birtok, interaktív kiállítás 2022. szeptembertől), valamint a budapesti Hungexpón megrendezett *Egy a Természettel. Vadászati és Természeti Világkiállítás* Kárpát-medencei pavilonja, amelyben a Vadon Egyesület nyolc ország magyar vadászati kultúrájának összegzését nyújtotta, és a múzeum két tárggyal is részt vett rajta (2021. szeptember 27. – október 14.).

– Éltes Barna és Sántha Imre Géza társkurátorai voltak a 2021-es *A szabadság színeváltozásai* kiállításnak, és a sepsiszentgyörgyi Gyárfás Jenő Képtár rendezvényeként nyílhatótt volna meg, és nyílt meg így a Lábasház Pincegalériájában 2021. november 5-én Rizmayér Péter *Utolsó vacsora* című képzőművészeti kiállítása, majd december 17-én Baab József *Visszaveszem a nevemet* című tárlata.

2022. február 24-én, illetve március 25-én Éltes Barnának szobrászművészként nyílt kiállítása, *Fent*, illetve *Lent* címmel – előbbi tárlaton a plasztikák függőleges tengely mentén rendeződnek, utóbbinak a neve is *bőjt* jelentésű angolul, tudatosan a szakrális művészethez kapcsolódnak; július 21-én nyitották meg Albert Levente sepsiszentgyörgyi képzőművész *Metaformák* című kiállítását – Albert Levente, aki jelenleg a sepsi-

ból; *A székelykeresztúri kapu – azaz a Székely Nemzeti Múzeum „ellenség által okozott” hadi kárai; Palatábla, palavessző az 1940-es évekből; Szombatos kendő a 19. századból; „Forradalmi” tányérok Tordáról; Képek Háromszék múltjából* – hetük kurátora Szöcsné Gazda Enikő, egyé-egyé Both Noémi Zsuzsanna és Kinda István) és a székhely 2022-es havi műtárgy- és stúdiókiállításainak néprajzi/fotótékás alkalmain kívül a már említett 2020. augusztusi *reNovatio* (szakmai kurátor: Both Noémi Zsuzsanna és Kinda István) és 2021. novemberi *„Éltemet, ha elpipáztam...”* (szakmai kurátor: Szöcsné Gazda Enikő és Tóth-Bartos András) kiállításban vett részt.

2022. augusztus 24–25-én Bázelen nyílt meg a Kulturstiftung H. Geiger szervezte *Transylvania's*

szentgyörgyi *Háromszék* független napilap fotóriportere, 1986-tól rendszeresen állít ki vegyes technikával készült grafikát, installációt, festményt hazai és nemzetközi tárlatokon. Augusztus 18-án tizenhat magyarországi és székelyföldi képzőművész a felsőcsernátoni Malomkert júliusi, *Miszla Art@Csernáton* alkotótáborában született munkáit állította ki a Lábasházban; szeptember 30-án Szelényi Károly fotóművész *Magyar koronázási jelvények* című kiállítását a sepsiszentgyörgyi Kónya Ádám Művelődési Házba szervezték; október 4-én a Lábasház Pincegalériájában Gerber Pál festőművész *Ami lehúz és ami fölemel* című tárlatának megnyitójára került sor; október 5-én Mettrai Pongchomporn thaiföldi művésznek, a 6. Székelyföldi Grafikai Biennálé fődíjasának kiállítása nyílt meg ugyanott, az emeleten.

Sántha Imre Géza is segítette Bálint Gábor-stúdiumaiban a budapesti Obrusánszky Borbálát, illetve Mudry Pétert és Sipos Kornélt (anyaggyűjtés tanulmányhoz, illetve filmhez).

– A sepsiszentgyörgyi MAGMA Kortárs Kiállítótér művészeti eseményei a tárgyalt időszakban és két nappal korábban:

2019. október 29.: *Művészet, design és fenntarthatóság az iskolában*, a *Bauhaus Play project* keretében. Párbeszéd a játék, a művészet és a kísérletezés fontosságáról és szükségességéről az iskola terében. November 23.: *A „világ összegyűjtésének” médiumai. Terek, kapcsolathálók, lokalitás* című interdiszciplináris konferencia a Magyar Tudomány Napja alkalmából, az Erdélyi Magyar Filozófiai Társaság Tanulmányi Napok sorozatának sepsiszentgyörgyi regionális rendezvénye. A konferencia célja a különböző hazai és külföldi tudományos műhelyekben tevékenykedő szakemberek szakmai tanácskozása, bekapcsolni a filozófia művelését a helyi kulturális élet fejlesztésébe és az urbanisztika előtt álló feladatok megoldásába. 2019. december – 2020. január: *A Duet(t) öt* egy művészeti és kutatási rezidensprogram keretén belül interdiszciplináris, intergenerációs és interetnikus párbeszédet valósít meg – a marosvásárhelyi ARTeast Alapítvány létrehozásának 20. évfordulója alkalmával szervezett DUET(T) rendezvénysorozat az azonos nevű 2003-as projekt folytatása és felfrissítése.

2020. február 7-én Cséfalvay András *Jövönk a sivatagban* című kiállítása Szalai Borbála által, videóüzenet révén nyílt meg. Március 11–31. között sajnos a közönség számára zárva tartottak, a járványügyi intézkedéseknek megfelelően. Áprilisban a MAGMA 10 éves évfordulóját ünnepelte volna, ha a világjárvány meg nem akadályozza. Július–szeptember: ugyancsak a járványhelyzetre reagálva, *a gyűjtemény A (soha véget nem érő) készenléti állapot idején* címmel kínáltak egy válogatást olyan, a MAGMA gyűjteményében lévő alkotásokból, amelyek különböző témákban, az elmúlt időszakban mindannyiunk által megélt bizonytalan krízishelyzetre reflektáltak. Szeptember–október: *Retusált Erdély – Tájéképek és képzettársítások*, ennek megnyitójára a MAGMA bejárata előtt került sor, és a kiállítóterekben csak korlátozott létszámban lehetett tartózkodni, stb. 2020. október 20-tól átmenetileg újra zárva tartottak. 2020. november – 2021. január: *Befejezett jövő #1/Future perfect #1*. Olyan alkotók, mint Ciprian Mureșan, Șerban Savu, Matei Bejenaru, Manuel Pelmuș, Mona Vătămanu, valamint Florin Tudor, Monotremu (Laura Borotea és Gabriel Boldiș), Miklósi Dénes és Miklós Szilárd, Kispál Ágnes Evelin és Kispál Attila, az Ecsetgyár kurátorainak bátorítására egy-egy olyan lépésre kötelezik el magukat, amely visszahelyezi őket a helyi közösségekkel és tétikkel való munka logikájába, a fiatal generáció művészeinek kiválasztása és ezek kiállításainak szervezése által. Ezt követte a 2021. márciusban online megnyitású, *Kikapcsoltan – Bekapcsoltan 2 / 30 ÉV ARCHÍVUMA* című projekt, az ARTeast Alapítvány archívumának digitalizálásából és annak publikálásából: elérhetővé váltak a kiállítási katalógusok, prospektusok, nyomtatványok, sajtóközlemények, videóanyagok, levelezés a művészek és szervezők között, beszélgetések és interjúk felvételei, stb. A B5 Stúdió, illetve éppen a MAGMA Kortárs Művészeti Kiállítóterben található tárgyi dokumentumok és műalkotások Bartha József képzőművész 30 éves egyéni, illetve az ARTeast Alapítvány 20 éves fennállásának keretében történő művészetszervezői és kuratori tevékenysége során keletkeztek. Március 23-tól újra bezártak átmenetileg, és csak májusban nyitott újra a *Kikapcsoltan – Bekapcsoltan 2*.

2021. június–augusztus: *Az Elmúlt jelen – A romániai magyarok 1989–90-es rendszerváltása* kiállítás három korszakot, a kommunizmus és az 1989-es forradalom idejét, valamint a rendszerváltás évét dolgozta fel. Míg a weboldal idővonala az 1944 utáni „nagy” történelmi eseményeket listázta, és politikátörténeti szempontokat helyezett előtérbe, addig a kiállítás inkább a hétköznapi, a történelmi eseményeket átélő ember tapasztalataira épített, és azokat fordította le bejárható terekre és felületekre, archív képek és a korszakot feldolgozó kutatások dokumentációjának a mozgósításával. Szeptember–október: *A Befejezett jövő #3 – A Fotografikus_01* című kiállításra a felkérés Mihai Iepure-Górski és Răzvan Anton művészekről érkezett, akik dicséretes módon fáradoznak azért, hogy az Ecsetgyár független és profi kortárs művészeti intézménnyé válhasson. Ők ismert romániai művészeket és fiatalabb kortársaikat kérték fel arra, hogy *A Befejezett jövő / Future Perfect* gyűjtőfogalma értelmében, egy kiállítás keretében problematizálják a generációs viszonyokat, illetve

a romániai független művészeti közeg kihívásait. 2021. október – 2022. január: *A Photoessential? Kamera nélkül készült fotográfiák* című egyéni kiállítást Balázs Kata művészettörténész kurátor nyitotta meg, Várnagy Tibor (Budapest, 1957) az „alternatív” törekvések képviselőjeként az utóbbi évtizedek magyarországi művészeti életének meghatározó szereplője, aki kamera nélkül készült, illetve kísérleti fotóiból mutatott be válogatást. A megnyitó része volt a Sepsiszentgyörgyön megrendezésre került VISOR Székelyföldi Fotófesztiválnak.

A *Facing the River* interaktív audiovizuális installáció Kovács-Vajda Bence és Kuszto Júlia fiatal művészek első közös munkája, melynek kurátora Ádi Brigitta volt. Az alkotás bemutatójára 2021. december 6-án és 27-én került sor, majd a *Befejezett Jövő #5 Újratöltve* című csoportos kiállításnak is részét képezte. Az installáció *A művészet mindenkié* program keretén belül jött létre, Sepsiszentgyörgy Megyei Jogú Város Tanácsának támogatásával. Következő programként, *Luxus Vektor* címmel, Sugár János képzőművész alkotásaiból (installáció, digitális print, ready-made, stencil, átalakított tárgyak, filmek, videók) mutatott be a MAGMA egy bő válogatást az 1980-as évektől napjainkig. A megnyitó akcióra 2022. január 18-án került sor, mely alkalomból a művész elkészítette egy 1983-as, *Magyarország a tiéd lehet* című munkájának replikáját. A közönség most először olvashatta Sugár 2003-as, *az Időjárőr* című projektje során keletkezett teljes szöveganyagát, a kiállítás apropóján megjelent kötetben – a projekt a *Gravitáció – Moszkva Tér* című csoportos köztéri kiállítás keretén belül jött létre, a Ludwig Múzeum Budapest – Kortárs Művészeti Múzeum rendezésében. Március 17-én Bordács Andrea (esztéta, műkritikus, független kurátor, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem BDPK Vizualis Művészeti tanszékének docense és tanszékvezetője) a *Múzsák lázadása – Válogatott írások nőművészekről és női művészekről* című, 2021-ben megjelent könyvét mutatta be Ungvári-Zrínyi Kata műkritikus és kurátor jelenlétében. A szerző kiemelt kutatási területe a nőművészet, a kötet is a korábban publikált, ilyen nézőpontú tanulmányaiból válogat.

Rázvan Anton és Mihai Iepure-Górski, a kolozsvári Ecsetgyár művész-kurátorai felkérésére a MAGMA a *Befejezett Jövő projekt #5* kiadására olyan, a régiókból származó fiatal művészek (Bede Kincső, Fejér Bernadett, Kuszto Júlia, Mihai Şovăială) egy-egy alkotását, alkotássorozatát válogatta ki a kolozsvári Tranzit Ház emeleti kiállítótere számára, akiknek a művészi gyakorlatában a fotográfia mint elsődleges médium szerepel, vagy műveinek egyik alkotó elemeként van jelen. A kiállítás a Galériák Fehér Éjszakája országos rendezvénysorozat részeként nyílt meg 2021. október 15-én, és két hétig tartott nyitva. Anyaga és annak egy bővített változata *Befejezett Jövő #5 Újratöltve* címmel volt látható 2022. április–júniusban Sepsiszentgyörgyön. A kiállítók ezúttal Ádi Brigitta, Bakcsi Kata, Bede Kincső, Fejér Bernadett, Kovács-Vajda Bence, Kuszto Júlia, Nagy Bea, Mihai Şovăială voltak, és az esemény része volt a 29. Szent György Napok rendezvénysorozatnak. A tárgyalat időszakhoz még a *Leltár miatt NYITVA!* (szeptember 7–30.) és a *NAG // SZELENYI KÁROLY – Bevezetés a színtanba* (szeptember 30-án) tartozik, majd a 7. Székelyföldi Grafikai Biennálé keretében október 6-án megnyitott, Baász Imre: *A madár él – Tanútörténetek és a nyomtatás gondolata* című kiállítás, amely egy Baász Imre-portrét próbál összerakni, kiegészítve az ehhez a szellemi tradícióhoz tartozó kortárs művészeti projektekkel. Baász hagyománya gyakorlati, alkalmazott jellege által fontos része a közelmúlt történetének, nem véletlen, hogy a kiállításához a részvevő alkotókon kívül számos barátja, közeli ismerőse hozzájárult. Végül az *IDŐJÁRŐR – Sugár János projektje a 8. pulzArton* (október 9–16.) és a *doku.RETUS 2022 – Városi intervenciók* (október 21-től) következtek.

A MAGMA mozgása kettős. Egyrészt a mélyben lappangó forrongás, alakulás, szerveződés, másrészt pedig, időről időre, felszínre törés, erupció. A kiállítóter alagsori terében 2020-ban kialakított műhelyterem 2021 ősztől végre elnyerte tervezett rendeltetését, és az *#animagma* tehetséggondozó program – melynek célja a digitális kompetenciák elmélyítése – keretén belül a 2021/2022-es tanévben heti két, összesen 48 alkalommal 11 diák mélyíthette el vizuális művészek vezetésével és kortárs vizuális művészeti eszközök segítségével a digitális kompetencián alapuló tudását, valamint 2022 tavaszán egy egyhetes intenzív alkotótáborban is részt vettek Kommandón. A kreatív gyakorlatok során készült alkotásokból 2022. július 8-án *Valaki beenged?* címmel nyílt kiállítás a MAGMA Kortárs Művészeti Kiállítóterében, ekkor a diákok által készített *MMMOOB* című animációs rövidfilm premierjére is sor került. A program műhelyvezetői: Hátszegi Zsolt, Kispál Attila, Kispál Ágnes Evelin, Koter Vilmos, W. Szabó Rákhel vizuális művészek voltak, kiemelt támogatója a Nemzeti Tehetség Program, a Miniszterelnökség Családokért felelős tárca nélküli minisztere. A tábor az SZNM támogatásával jöhetett létre.

A kiállítóter honlapja (magma.ro) a romániai Nemzeti Kulturális Alap (AFCN) támogatásával, 2020-ban újult meg, és folyamatosan bővül, a korábbi események dokumentációjával is.

– A baróti Erdővidék Múzeumában az első hónapokat a Tortoma Önképzőkör rendezvényei uralták, Demeter Zoltán művelődésszervező és Hoffmann Edit szervezésében. 2019. november 5-én *Népfőiskolák*

7. ábra *A szabadság színeváltozásai* – Miklóssy Gábor: *Gábor Áron* (Lábasház, 2021. március 15.)

a közösség szolgálatában címmel Balla Zoltán (Székelyudvarhely) tartott helyzetfelmérő és -értékelő, vitaindító előadást; 12-én *Barangolás Barcaságon – Erdély keleti kapuja* címmel Kovács Lehel István (Négyfalu), aki vetített is; 19-én a *Székelyföld közössége szolgálatában – Csíkszeredai Főkonzulátus* meghívottja Fodor Tamás konzul volt; 26-án *Száz csapásra egyet: baktériumvadászat Székelyföldön* címmel Máthé István biológus (Csíkszereda) tartott vetítéssel egybekötött előadást. December 3-án *Mozgássérült hétköznapiak tabuk nélkül* címmel beszélgettek Nyikó Anetta programozóval (Székelyszáldobos–Marosvásárhely) és Oláh Attila parakerékpárossal (Kézdivásárhely), Kolombán Sándor gitáros-énekes (Bardoc) közreműködésével; 10-én a *Hunyad megye történeti értékei* előadást Kán Gazda Gergely (Déva) tartotta, és Dulinszky László dévai fényképész alkotásait is láthatták. 2020. január 14-én *Új-Zélandi vulkánok nyomában* címmel Soós Ildikó geológus (Brassó–Budapest) tartott vetítettképes előadást; február 4-én *Portugália: hagyományok, ízek és színek* címmel Szakács Enikő (Málnás); 11-én, a Házasság Hete Háromszéken keretében a *Kapcsolatban egy életen át: a házasság* meghívottai Antal Ildikó és Attila családterapeuták (Csíkszereda) voltak; 18-án a Rádiózás Világnapja alkalmából (amely valójában 13-án volt) *Mindenütt jó, de a legjobb itthon rádiózni* címmel került sor beszélgetésre Máthé Kincsővel (Friss FM, Sepsiszentgyörgy) és Szakács-Kádár Juliannával (Régió Rádió, Barót). 25-én, az önképzőkör 20. születésnapjára, 505. találkozóján 20 év *Fókusz és Tortoma – önképzés Erdővidéken* címmel beszélgettek Demeter Zoltánnal, Hoffmann Edittel és Demeter Lászlóval, a szervezőkkel – a házigazda szerepét így Tatár Zsuzsanna nyugalmazott magyartanár vállalta. Március 3-án *Fül-orr-gégészeti betegségek, érdekességek, hasznos tanácsok* címmel dr. Barabás Márta Andrea fül-orr-gégész szakorvos (Sepsiszentgyörgy) tartott vetítettképes előadást; 10-én *Számok, képletek, szavak, avagy a verselő matematikus* címmel Bencze Mihály (Csernátfalva) volt a meghívott. Ezt követően azonban, a járvány közben már csak egyszer került megszervezésre a múzeumban az önképzőkör, szeptember 15-én, amikor Székely Árpád földrajztanár (Székelyudvarhely) vetítettképes előadással egybekötve ismertette *A történeti Erdély* című túrakalauzát és térképét. A továbbiakban a Tortoma Önképzőkör a Barót Városi Művelődési Házban (BVMH) folytatta tevékenységét.

2019. november 19–24. között a Gaál Mózes Közművelődési Egyesület társszervezésében szervezték meg a XXVII. Erdővidéki Közművelődési Napokat. 20-án a múzeumban került bemutatásra a 2019. tavasszal és ősszel szervezett, Orbán Balázs nevét viselő, dokumentarista fotótáborok anyagából válogatott fényképtárlat, megnyitó beszédét P. Buzogány Árpád mondta (Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont – HMHF). A következő múzeumi rendezvények házigazdája Hoffmann Edit volt: 2020. február 14-én *Mire készül a gazda Télutó havában* címmel Cséki Péter állattenyésztő mérnökkel (Bibarcfalva) beszélgettek a Cséki Major életéről és terveiről. Március 13-án *Ideje van a mozgásnak* címmel Sibianu Andrea gyógytornász (Sepsiszentgyörgy) témája az egészségmegőrző mozgás felettlébb szükséges volta volt.

A világjárvány ekkor ellehetetlenítette a rendezvényeket, és június elején kinyitottak ugyan, de a múzeumlátogatók nehezen tértek vissza. Augusztusban ugyancsak Hoffmann Edit kezdeményezett *Kik éltek, hogyan éltek Baróton?* címmel a kertbe találkozásokat, kiemelten hívva és várva mindazokat, akiknek

a három utca bármelyikéhez valamilyen emlékükhöz fűződik, esetleg éltek is ott, akár ők, akár szüleik, nagyszüleik, rokonaik, és az emlékek minél jobb felidezéséhez fényképek is előkerültek: 11-én a Gát, a Kulcsár és a Híd utca, 18-án a Kossuth Lajos utca felső része, a Felszeg (a Keserű Mózes utca felső végét is beleértve), a József Attila vagy Józsa és az Antal utca, később pedig, szeptember 8-án a Kossuth Lajos utca középső szakasza, a Kis (ma Ady Endre) és az Egyed utca került sorra. Augusztus 25-én *Népdalaink bővületében* címmel beszélgettek a baróti Bujka Énekegyüttes tagjaival megalakulásuk körülményeiről, munkájukról, a népdalhoz való kötődésükről, terveikről.

2020. augusztus 26-án *A buták versenye* című bábelőadás a hat évnél nagyobb gyerekeknek szült; október 20-án a Magyar Festészet Napja (október 18.) alkalmából online közvetített kiállításmegnyitót tartottak közösségi oldalukon (facebook.com/ErdővidékMúzeuma). A Bodosi Dániel baróti festőművész munkáiból rendezett kiállítást a művész lánya, Darvas Anna Mária nyitotta meg. A járványügyi megszorítások miatt munkanapokon 9–15 óra között egyénileg vagy legtöbb ötszemélyes csoportokban fogadtak tényleges tárlatlátogatókat. 2021. január 22-én ugyancsak online közvetített beszélgetésre került sor a múzeum közösségi oldalán, *A kultúra nem egy álom tárgya, a kultúra a mindennapok megélése* címmel. Meghívtuk Benedek-Huszár János, Barót polgármestere volt. Május 14-én is online hívták a Diakónia Keresztény Alapítvánnyal közös előadásra az érdeklődőket, és Kiss Gabriella mentálhigiénés szakember (Gyulafehérvár) *A demenciával/Alzheimer-kórral élő idősök személyközpontú gondozása. Honnan meríthetünk erőt?* címmel kezdeményezett és vezetett beszélgetést, bemutatva a *Demencia és a család* című kötetét, valamint bevezetve az Alzheimer Café erdélyi mozgalmának alakulástörténetébe. 25-én Zsigmond Aranka festőművész (Nagybacon–Székelyudvarhely) kiállítását nyitotta meg Lőrincz Ildikó (HMHF, Székelyudvarhely), közreműködött a baróti Bujka Énekegyüttes és Kékesi-Keresztes Lujza magyartanár (Nagybacon). Szeptember 14-én Benkő Emőke mutatta be a Tortoma Könyvkiadó gondozásában megjelent *Magyar nyelv – Madárnyelv* című kötetét; 17-én *Lelki egészség természetesen* címmel Balázi Ágnes (Sapientia EMTE) tartott foglalkozást felnőtteknek természet inspirálta önismereti műhelyen. Novembertől 2022. január végéig a baróti Albert Attila időszakos fényképkiállítását tekinthették meg a látogatók (*Életképek Hollandiából Albert Attila szemével*).

2022. februárban sor került az első gyermektáncháza, ahol a farsangi ünnepkörrel kapcsolatos foglalkozáson lehetett részt venni. A farsangról mint ünnepről és az ehhez kapcsolódó szokásokról való beszélgetés után népi gyermekjátékokat, énekeket és mondókákat tanultak, valamint gyapjúból bajusz és kartonból álarc is született. Márciusban nyílt meg az első időszakos festészeti kiállítás, mely Berde Mária író és Berde Amál festőművész pályaképét mutatta be. A korábbi évekhez hasonlóan, áprilisban megszervezték a Húsvét-re készülő tevékenységet, ahol Zsigmond Ibolya (Kisbacon) a tojásírás fortélyait tanította meg, Józsa József (Bodos) pedig a tojáspatkolást mutatta be az érdeklődőknek. Május 13-án tartottak egy pünkösdőldő délutáni foglalkozást, amelynek során a pünkösdi királyság szokásrendjébe beilleszkedő udvarlással és párvalasztással kapcsolatos játékokat, szokásokat elevenítették fel, valamint népi énekek és táncok tanulására is sor került. Június 1-jén a Barót város által megszervezett gyermeknap rendezvényeknek is társszervezői voltak, ahol népi gyermekjátékokat és táncjátékot tartottak a gyerekeknek. 30-án a Múzeumok Éjszakája rendezvénysorozatba bekapcsolódva, ingyenes és tartalmas tárlatvezetéssel vehettek részt az érdeklődők, a tárlatvezetés után pedig Kinda István és Vargyasi Levente *Kerekese* című néprajzi dokumentumfilmjének vetítésére került sor a múzeum kertjében. Májusban és júniusban több iskolás csoport látogatását fogadták, a tárlatvezetés után múzeumpedagógiai gyakorlatokat tartva. Tárgyak megismerése, csoportokba, illetve gyűjteménybe való besorolása, tárgyleírással kapcsolatos játékok, a masztodoncsontvázzal kapcsolatos keresztretjvény kitöltése, kézműves tevékenységek mellett volt múzeumi kvíz is, ahol a gyerekek csapatokba rendeződve kaptak kérdéseket a múzeumban látottakról. Szeptember 16–17-én kézműves hétvégére került sor, a mesterségekbe bele is kóstolva: A részvevő iskolások ismerkedős gyermekjátékok után megtanulhatták, mit jelent a stelázi, tálasfogas, sublót, Nagy Adél tanítónővel pedig nemezelt nyakéket, karkötőt készíthettek a múzeum kertjében. Másnap Nagy Zsuzsannával fonalgrafikát, Sütő Istvánnal bútorfestést, Baló Judit Lilivel hímzést, Cristian Blankával gyöngydekorációt próbálhattak, majd a Bujka Énekegyüttestől erdővidéki népdalokat tanultak, és moldvai táncjátékkal zártak. Október 18-án Györkös Mányi Albert (1922–1993) tárlatát Kós Katalin (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) és Szabeni Zsuzsanna (Liszt Ferenc Intézet), Demeter László és Hoffmann Edit nyitotta meg, közreműködött ugyancsak a Bujka.

2021. október 14-én Demeter László nyitotta meg a Kézdivásárhelyi Vigadóban, a XII. Székelyföldi Napok keretében P. Buzogány Árpáddal a HMHF *Erdővidéki hétköznapiak* című gyűjteményes fényképkiállítását. 2022. április 5-én, a BVMH-ban az Idegenvezetők világnapján *Idegenvezetés, turizmus Erdővidéken* című beszélgetésre került sor a téma kulisszatitkairól, a házigazda szerepét vállaló Lakatos Csillával, Kovács-Varga

Szidóniával (Barót) és Karácsony-Szakács Enikővel (Sepsiszentgyörgy).

– A csernátoni Haszmann Pál Múzeumban 2020-ban a múzeumpedagógiai év február 20–28. között kezdődött, óvodásoknak, iskolásoknak szervezett, több évtizedes múltú farsangi tevékenységgel (*Maszkások*). Március 10-én magyarországi kezdeményezéshez kapcsolódva tartották meg a Beporzók Napját, a tervezett program helyett végül szűkebb körben, hiszen tavasszal beköszöntött a karantén időszak, amikor a csernátoni múzeum, így a 2020-ban 48 éve működő kiállítóter is, fennállása óta először volt kénytelen közel két hónapra bezárni. Lehetőségnek az online jelenlét, szakmai programok, konferencia-részvétel maradt. Szerencsés körülményként azonban már 2019-től folyt a munka a kiállítóter digitális, online elérhető archívumán, mely szakemberek, művészettörténészek, műkritikusok számára és nem utolsósorban művészeknek és a kortárs képzőművészet iránt érdeklődők számára nyújt kutatási felületet. Szintén a sajátos helyzet eredményezte azt a 34 kisvideót, amelyek a karantén ideje alatt kerültek közzétételre a Facebookon, valamint az intézmény YouTube-csatornáján. Ezekben Haszmann Pál Péter nyugalmazott múzeumvezető mesél a gyűjtemény érdekes, értékes darabjairól. 2020. június 27-én, egyedül az SZNM szervezetéből, virtuális Múzeumok Éjszakáját is megvalósítottak, Dimény-Haszmann Orsolya és Haszmann Pál Péter nyugalmazott múzeumvezető tartott élő tárlatvezetést, végigjárva a disznóbőrből lyuggatott rostákat, a skanzen házait, a festett kelengyészládákat, kasosszekereket, Orion-rádiókat, szenesvasalókat. A nyár folyamán a továbbiakban, a megfelelő egészségügyi szabályok betartásával, bejárás nappali angolnyelv- és kézművestáborokra került sor, elsősorban helyi gyerekeknek. A szeptember harmadik szombatján évente megtartott Csernátoni BuRRogató sajnós szintén csak virtuálisan valósulhatott meg, élő bejelentkezéssel a múzeumkertből, motorindítással, a programba bekapcsolódó gépészek bemutatkozó videóival kiegészülve. Öröndetes viszont, hogy a rendhagyó helyzet ellenére is nagy érdeklődés övezte, jó visszhangja volt.

2021. február 24-én, a múzeum megnyitásának 49. évfordulóján mutatták be Csernátonban, nagyszámú érdeklődő jelenlétében Dimény-Haszmann Orsolya *A csernátoni Haszmann Pál Múzeum története* című könyvét. Az intézmény első tíz évét összefoglaló kötet a szerző doktori disszertációjának szerkesztett változata. Október 18-án a romániai Retromobil Club sepsiszentgyörgyi képviselője, az *Őszi retróparádé* és a *Rally60* részvevői a múzeumkertben tartották rendezvényük záróeseményét. Autóikkal egy kiállítást rögtönöztek, a részvevők pedig megtekintették a gyűjteményt, különösen nagy érdeklődéssel a múzeum mezőgazdasági szerszám- és gépkiallítását, ahol a múzeum munkatársai meg is szólaltattak nekik néhány stabilmotort, traktort. Október 20-án a Damokos-kúria adott otthont a Háromszéki Közösségi Alapítvány Civil Licijének, ahol több háromszéki kulturális és szabadidő-tevékenység nyert anyagi támogatást tervezett programja megvalósításához.

A húsvéti tojásírásnak is nagy hagyománya van a csernátoni intézményben, az ehhez kötődő gyermekfoglalkozások rendkívül népszerűek, van, hogy kéthetesre nyúlik a tevékenység, és a *családi napok* is sikeresnek bizonyultak, melyre 2022-ben április 11. és 15. között újra sor kerülhetett. Május 7-én, szombaton a Háromszéki Kúriák és Kastélyok Egyesülete a múzeum és csernátoni kúriatulajdonosok társszervezésében Csernátonba invitálta az érdeklődőket, a *Barangolás a csernátoni kúriák világában* című rendezvényre. Az egésznapos esemény nagy érdeklődésre tartott számot, a programot a múzeumkertben zárták. 2022 nyarán a Gyermeknapot és a Múzeumok Éjszakáját is a normalitáshoz visszatérve tarthatták a múzeumban. A Csernátoni Népfőiskola műhelye és a múzeum mellett működő egyesület az EMKÉ-n keresztül bekapcsolódott a magyarországi Nemzeti Művelődési Intézet Szakkör-programjába, melynek keretében nemezelés és mézeskalács-készítés zajlik a múzeum műhelyében. Azon túl, hogy a nyár az alkotótáborok ideje is Csernátonban, július 16-án a romániai Retromobil Club által szervezett nemzetközi veterán-motorbiciklis találkozó részvevőit fogadták, a találkozó egyik állomása volt a múzeumkert.

2022. augusztus 14-én bensőséges ünnepséggel köszöntötték családtagjai, barátai és tisztelői 80. születésnapján Haszmann Józsefet, a Csernátoni Népfőiskola vezetőjét, fafaragót, egybekötve szobrászati kiállításának megnyitójával. Mivel életük és munkásságuk páratlan módon fonódott egybe, az alkalom nem lehetett

8. ábra „Éltem ha elpipáztam...” A dohány története Háromszéken (Lábasház; 2021. november 4.)

volna teljes az ikertestvére, a tavaly elhunyt Haszmann Pál Péter nyugalmazott múzeumvezetőre való emlékezés nélkül. Szeptember 3-án hetedik alkalommal tartották meg a csernátoni Haszmann Pál Múzeum kertjében a Székelyföldi Huszár- és Katonadal Találkozót. A rendezvény népszerűségét növeli, hogy egész Erdélyben ez az egyetlen ilyen esemény. Idén első alkalommal jelen volt az eseményen a Kovászna, Hargita és Maros megyei dalárdákból összeállt száztagú székely férdfalárda is. Szeptember 17-én tartották a csernátoni Haszmann Pál Múzeumban a CseRnátoni BuRRogató 10., ünnepi kiadását, több ezer ember részvételével. (9. ábra) A rendezvényen 60 veterán traktor, gép vonult fel Csernáton központjában. Az érdeklődőket egész napos kulturális műsor várta a múzeumkertben.

Végére hagyva, de kiemelendően: a csernátoni különleges múzeumi világnak a nagy nyilvánosságbeli jelenlétét jól érzékelteti, hogy Dimény-Haszmann Orsolya 2022. szeptember 23-án Pécsen, a Határokon Túli Magyarorsáért Alapítvány 30. fesztiválján mutathatta be *A csernátoni Haszmann Pál Múzeum* című, már említett könyvét, megnyitva a múzeum jubileumi kiállítását is. Másrészt a tárgyalt időszakban több blogger, riporter kereste fel az intézményt, ennek nyomán népszerűsítő írások, videók jelentek meg róla a világhálón. Ilyen például a Transylvania Now által készített, angol nyelvű múzeumismertető film, vagy Charlie Ottley Háromszéket bemutató filmje, mindkettő 2020-ban. 2021. november 21-én közvetítette a román köztelevízió egyes csatornája Cristian Tabără „országjáró” műsorát, amelyben ezúttal Háromszéket, a kúriák földjét utazta végig, betérve a csernátoni Haszmann Pál Múzeumba is. Fontos esemény az intézmény szempontjából, hiszen ennek nyomán azóta többször is másorra tűzték, a múzeum látogatottsági köre jelentősen bővült. 2022. október 8-án pedig a Kovászna Megye Turizmusáért Egyesület meghívására újra Háromszéken biciklizett Lucian Mîndruță médiaszemélyiség. A túra során, mintegy 150 biciklissel együtt, meglátogatta a csernátoni Haszmann Pál Múzeumot is, ahol finom falatokkal várták a résztvevőket.

– A kézdivásárhelyi Incze László Céhtörténeti Múzeumban nyílt kiállítások: 2019. november 18-tól év végéig a *Tündérország örököse...* című Benedek Elek-emlékkiállítás a sepsiszentgyörgyi Balassi Intézet szervezésében. 2020. januárban Para Mária *Háromszéki tájak és textilreliefek* című képzőművészeti kiállítása; februárban a *Ha én zászló volnék* című, magyar történelmi zászló kiállítás (a zászlókat a budapesti Magyarország Háza készítette el 2019-ben, és adományozta a zabolai Csángó Néprajzi Múzeumnak). Márciusban a *XXXI. Március 15-i Ünnepi Tárlat* nyílt meg; júliusban *XXVIII. Incitato Művészttábor Zárókiállítása*; augusztusban a *Találkozás* című tűzománc-kiállítás; novemberben a *Pro Patria et Libertate. II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelmé válassztásának emlékére 1704–2019* című kiállítás.

2021-ben március 14-én nyílt meg a *XXXII. Március 15-i Ünnepi Tárlat*; július 18-án a *XXIX. Incitato Művészttábor Zárókiállítása*; szeptember 4-én a *Vetró Bodoni Zsuzsa (1951–2020) emlékkiállítás*; október 9-én pedig a *2DEÁK* című képzőművészeti kiállítás, amelyen Deák M. Ria textil- és Deák Barna festészeti és grafikai munkái voltak láthatóak, és november 7-ig volt látogatható. November 14. és 2022. február 28. között a 70 éves Sárosi Csaba grafikus *Múlt és jelen* című, jubileumi kiállítása volt látható. Az eseményeken való részvételhez a járványügyi előírások betartását kellett figyelembe venniük.

2022-ben március 13-tól április 17-ig volt kiállítva a *XXXIII. Március 15-i Ünnepi tárlat, Forradalom és kiegyezés* témakörben. A megnyitón közreműködött Józsa Irén nyugalmazott magyartanár és a Cantus kamarakórus Fórika Balázs karnagy irányításával. A rendezvényen az érvényben lévő járványügyi előírások betartása kötelező volt. Április 24-től május 8-ig az IKA-alkotótábor anyagából *Csángóföldi reflexiók* címmel nyílt kiállítás. A csernátoni IKA Képzőművészeti Alkotóműhely, az Erdélyi Magyar Művészpédagógusok Egyesülete, valamint az Incze László Céhtörténeti Múzeum közös szervezésében valósult meg a program. Május 20. – június 5. a Nagy Mózes Elméleti Líceum rajz tagozatos diákjai évváró kiállításának időszaka volt. Június 11-én könyvbemutatóval nyitott Másréti Kató Zoltán *DEJA VU* című, július 10-ig látogatható fotókiállítása; július 17. és augusztus 17. között a *XXX. Incitato Művészttábor Zárókiállítására* került sor. Augusztus 26. és szeptember 25. között Simó Enikő textilművész egyéni kiállítása volt látogatható. Október 2. és november 20. között a *Hármasfogát* című kiállítás keretében néhai Vetró B. Zsuzsa grafikus, néhai Borbély Sándor grafikus és Vetró András szobrászművész munkáiból állítottak ki.

Virtuális kiállítások, megemlékezések ebben az időszakban: *Virtuális séta a céhtörténeti alapkiállításán*; *Virtuális kiállítás: Március 15-i tárlat*; *Virtuális kiállítás: Polgári hagyományok Kézdivásárhelyen a tárgyi hagyaték tükrében*; *Visszatekintés a 2008–2014. évi szakmai kiállításokra*; *Megemlékezés báró Wesselényi Miklós halálának 170. évfordulójára*, Dimény Attila muzeológus, Vántsa Judit könyvtárigazgató és dr. Erdélyi Csaba közreműködésével.

Virtuális múzeumpedagógiai kísérlet (#múzeumozzszobádból) és eredményei: *Céhes mesterségek*, online keresztrejtvény (123 elért érdeklődő); *Rajzpályázat: Március 15-e Kézdivásárhelyen*, virtuális kiállítás és

tárlatvezetés (21); *Húsvéti képeslap* pályázat (13); *Legyen tavasz!* – rajzpályázat (45 gyerek, 50 rajz); *Népviseletben*, rajzpályázat (27 résztvevő, 2282 elért érdeklődő); *Színek*, asszociációs játék, (320 elért érdeklődő); *Vásár*, rajzpályázat (6 résztvevő, elért 216 érdeklődőt).

– A zabolai Csángó Néprajzi Múzeumban 2019 novemberében Haszmann Pál Péter nyitotta meg a *Székely festett bútorok* című kiállítást. 2020. augusztus 8-án nyílt a *Székely festékesek Pál Jánosné Eröss Borbála hagyatékából* című kiállítás. 2022. szeptember 23-án nyílt a legutóbb időszaki kiállítás, a *Csángótelep 1935–1996* (szakmai kurátor: Kinda István). Utóbbihoz kapcsolódik Kinda István filmje is, a *Csángótelep arcai* (operatőr-vágó: Vörös Ábel, 2022, 9 perc).

4. Tudományos élet

4.1. Kutatómunka és szakmai nyilvánossága

A sepsiszentgyörgyi belső osztályokon:

– A Könyvtár három fő irányban végzett kutatást: sepsiszentgyörgyi műhelyhagyományok folytatásaként, a tudományos kánon mint értéktár és tekintélyintézmény működése, episztemológiai és tudásszociológiai kérdések; Székelyföld tudománytörténeti jelenléte a magyar tudományosságban; székely közösségiidentitás-építés és felülreprezentáltság a 18–19. századi két magyar deep-state-ben.

Fontosabb konkrét programok: az OSZK magyar fragmenta és Régi Magyar Nyomtatványok-kataszterébe való bekapcsolódás (a Váradi Biblia esetében a Teleki Téka révén, Csáki Árpád Boér Hunorral); az *Imago Transsylvaniae* angol–magyar nyelvű térképtörténeti sorozat megtervezése és az első, *Novitates Molloniana* kötet összeállítása (Tamás Sándor sorozatszerkesztésében Gróf Lászlóval, Tusa Nórával, Ábrahám Piroskával, Ígyártó Rékával, Török Zsolttal Boér Hunor, Boér Máté); *Kel(e)tezés* program (SZNM-alapító keleti gyűjteményről való esetleges kiállítás 80%-ban elvégzett előmunkálatai, számos szakemberrel, az eredmények közzététele évkönyveinkben); Anthony Gallnak, Sári Zsoltnak stb. Kós- és múzeumtelek-vonatkozású kutatások, adatolás (többek között a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum „Keresztes-házához”, Boér Hunor Demeter Lajossal és György Ede-Zsolttal); a Pulszky Társasággal a 2022. november végén bemutatásra kerülő *Magyar múzeumi arcképcsarnok* II. lexikon: társszervezés, valamint Boér Hunor 7 társszerzős vagy egyéni és Demeter Lajos 5 szócikke.

Az évkönyveinkhez való anyaggyűjtés, megírás/lektorálás, az ehhez szükséges kutatói és (társ)szerzői háttér munka terén Boér Hunor főleg a művelődéstörténeti, Csáki Árpád és Demeter Lajos a történelem témakör szakszerkesztője. A Könyvtár az *Acta Siculica 2018–2019*-hez 18, jelen kötethez 16 kézirattal járult hozzá. Az évkönyvek ezt követő szerkesztése, gondozása, korrektúrája, revíziója stb. 2020-ban elsősorban Boér Hunor feladata volt, 2021–2022-ben pedig Boér Mátéé. Boér Hunor évkönyveinkbeli publikációja: Göröngyök egy koporsófedélre – Benkő József becsülete (*Acta Siculica 2018–2019*, 229–239; Bozót és tisztás – Nagy Géza és a székely eredetkérdés (*Uo.*, 241–273); valamint a Boér Laurával, Boér Mátéval, Demeter Lajossal közösen közölt Domokos Pál Péter: Miklósvárszék adóügyi összeírása 1703-ban, *Uo.*, 59–75. A szerkesztőtársak közül Boér Máté dolgozata Az előírt keret – Szemlélet és módszer felekezeti-ség-dimenziói két 18. századi tankönyvszerzőnél (*Uo.*, 221–228).

Boér Hunor további publikációja: Székely Nemzeti Múzeum, in: *Tudomány határok nélkül: Magyar kutatóhelyek a Kárpát-medencében* (szerk. Lencsés Ákos), MTA KIK, Budapest, 2020, 86–87; Egy Dózsa György-ügy és szereplői, in: *Székelyföldi kalászatok. Tanulmányok Cserey Zoltán 80. születésnapja tiszteletére*, Tortoma – Kovászna Megyei Művelődési Központ – Háromszék Vármegye, Barót–Sepsiszentgyörgy, 2021, 11–24; Rabonbán útikalauz, *Lustra*, 2021/2, Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 37–44; valamint Boér Mátéval *The Kingdom of Stones. On a Transylvanian Adaptation of the Linnaean Mineral Taxonomy*, in: *Time in the “Third Kingdom of Nature”. Prehistory of Palaeontology and Palaeoanthropology and its Philosophical Contexts* (szerk. Gurka Dezső), Gondolat, Budapest, 2021, 160–171.

Boér Hunor egyben az *Acta Siculica* művelődéstörténeti vonatkozású közleményeinek a szaklektora. Általa lektorált stb. további tudományos kötetek és dolgozatok: Bartos-Elekes Zsombor „Hevenesi”-térkép-gyűjteményes nagydolgozata (közigazgatás-történeti stb. vonatkozások véleményezése) és Bordi Zsigmond Lóránd Pesty-kiadása a Fogaras-vidéki helynévgyűjtésből (ennek lektorálása) – mindkettő esetében a budapesti Egyetemi Könyvtár, illetve az OSZK kiadási engedélyéért végzett tevékenységgel; László Attila új, készülő László Ferenc-kiadásának és M. Lezsák Gabriella, Vig Károly, Wanek Ferenc tudománytörténeti kötetének lektorálása, kettőjük előszavazása (A lektor előszava – Néhány koordináta, in: M. Lezsák Gabriella: *Régészeti iskola a kincses városban (1940–1944). László Gyula kolozsvári évei*, BTK–Kairosz, Budapest, 9–13;

9. ábra X. CseRnátóni BuRRogató (Haszmann Pál Múzeum, 2022. szeptember 17.; Vargyasi Levente fotója)

A szaklektor előszava, in: Wanek Ferenc, *i. m.*, 15–17); Tamás Sándor Úz-völgyi térképtörténeti munkájának lektorálása; M. Lezsák Gabriella egy, a kolozsvári *Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben* való László Gyula-közlésének gondozása, ajánlása.

– A Természetrizsi osztály programjaként 2019-ben befejeződött a dobrozdai ormányosalkatú bogarak biodiverzitásának kutatása. Kocs Irén és társai általi feldolgozása először online kiadásban jelent meg, angol nyelvű tanulmány formájában: a monumentális *Contribution to the Knowledge of the Curculionidea Fauna of the Danube Delta and the Dobruja Region (Romania)*, *Entomologica Romanaica*, Babeş–Bolyai University, Cluj-Napoca/Kolozsvár, XXV, 35–111. Magyar változatát lásd jelen kötetben. Kocs Irén állította össze a 2022. november végén bemutatásra kerülő *Magyar múzeumi arcképcsarnok II.* két lexikonszócikkét is.

Ugyanő és régi külső munkatársunk, Barti Levente zoológus az *Acta Siculica* évkönyvek szakszerkesztői (természettudományok témakörben).

– A Régészeti–történelmi osztályon a régészek a 2020–2022 közötti időszakban számos terepkutatást végeztek Kovászna megye területén. Megemlítendőek a műemlékek felújítási munkálatait megelőző régészeti feltárások: dálnoki református templom, nagyajtai unitárius templomvár, lemhenyi Szent Mihály-templom. További nagyobb régészeti ásatások zajlottak Sepsiszentgyörgy-Eprestedtön, Kézdivásárhelyen az udvarterekben és a Székely Katonanevelde felújítás alatt álló épületében, a sepsikőröspataki Kálnoky-kastélyban és a kézdizsentléleki Tarnóczy–Mikes-kastély területén. Kiseb méretű megelőző feltárássra került sor a dálnoki Beczásy-kúriánál. Mindezek mellett régészeti felügyeletet, állapotfelmérést (diagnózis) vagy terepbejárást végeztek Aldobolyban, Alsócsernátonban, Árkoson, Barátoson, Baróton, Gidófalván, Hatolykán, Illyefalván, Kilyénben, Kökösbén, Maksán, Orbaiteleken, Sepsibesenyőn, Szemerján, Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy több pontján is, valamint (a gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Múzeum együttműködésével) Ditróban. 2021 őszén régészeink összeállították Sepsiszentgyörgy és környéke régészeti topográfiáját.

Egy bútorgarnitúra és öt más tárgy azonosításával, továbbiak azonosítási kísérletével Kelemen Kálmán Lóránt segítette Obrusánszky Borbála Bálint Gábor-kutatását.

Szakközleményeik: Berecki Sándor – Sztáncsuj Sándor József: A Neolithic Settlement from Ernei, *Marsia AHP*, 1, 2019, 31–42; László Attila – Sztáncsuj Sándor József: On the Southern Relations of the Transylvanian Ariuşd Group, the Intra-Carpathian Branch of the Ariuşd–Cucuteni–Trypolie Cultural Complex,

in: Bodi, G. – Govedarica, B. – Hansen S.: *Die Cucuteni-Kultur und ihre südlichen Nachbarn: Forschungsgeschichte – Kulturbeziehungen – offene Fragen*, Karl A. Romtorfer, Suceava, 2020, 67–78; László Attila – Sztáncsuj Sándor József: Óskori település a borvizek felett. Régészeti kutatások Málnásfürdő-Füvenyestetőn (1909–2019), *Archaeologiai Értesítő*, 2020, 1–37; Sztáncsuj Sándor József – Hőgyes Mihály Huba: Régészeti kutatások a feldobolyi református templomban, *Acta Siculica 2018–2019* (2020), 33–45; Gáll Erwin – Fülöp Réka – Hőgyes Mihály Huba: „Periferiile periferiilor”? Fenomen arheologic sau stadiul cercetării: de ce nu au fost descoperite necropole din perioada secolelor VIII-X în Transilvania estică și centrală, respectiv în nordul și centrul Olteniei și Munteniei? *Arheovest*, 8 (Szeged, 2020), 385–413; Pánczél Szilámér-Péter – Bajusz Mátyás: Searching for the North-Eastern Angle Tower of the Auxiliary Fort of Călugăreni/Mikháza, *Marisia AHP*, 3 (2021), 99–110. Bajusz Mátyás doktori disszertációja: *Exploatarea pietrei în Dacia romană* (Babeș-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, 2022).

A történészek közül Tóth-Bartos András társszerzője volt Balogh Róberttel, Ásványi Szabolccsal és Homor Péterrel az Országos Erdészeti Egyesület gondozásában megjelent *Trianon hatásai a magyar erdőgazdálkodásra: Veszteségek és átalakulás* (Budapest, 2020) című kötetnek, valamint tanulmányt közölt az *Agrártörténeti Szemlében* (2020/1–4), *Erdélyi magyar agrárium a két világháború közötti Romániában* címmel. Kolozsváron jelent meg tőle Az 1921. évi erdélyi román földreform, *Kincses Kolozsvár Kalendáriuma 2020–2021*, *Kriterion*, 2020, 314–326; legutóbbi évkönyvünkben pedig Demeter Lajossal közölt tanulmányt: „Esküszöm az élő Istenre (...) nemzeti zászlómat soha el nem hagyom”: a 86. honvéd zászlóalj címerdíszje a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményében, *Acta Siculica 2018–2019* (2020), 193–208.

Sztáncsuj Sándor József és Tóth-Bartos András az *Acta Siculica* évkönyvek szakszerkesztői (régészet, illetve történelem témakörben). Boér Ilka társszerkesztette Pál Emesével az *Élő művek. Tanulmányok a Fialat Művészettörténészek 7. Konferenciájának előadásából*, Martin Opitz Kiadó – Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, Budapest–Kolozsvár, 2022. kötetet. A László Ferenc munkásságát összefoglaló *Táj és tudomány* kötet (szerk. László Attila) küszöbön álló, bővített újrakiadásán Sztáncsuj Sándor József dolgozott, más oszttallyal is együttműködve.

– A Néprajzi osztályon az NKFI 116.131 csoportos pályázat keretében Szőcsné Gazda Enikő folytatta az erdélyi magyar és szlovák evangélikus egyházak tárgyállományának inventarizációját, az egyházak textilállományát véve számba. Ugyanő állította össze a 2020-ban kezdeményezett *Néprajz a közgyűjteményekben* (Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Néprajzi Múzeum) SZNM-ismertetését és a 2022. november végén bemutatásra kerülő *Magyar múzeumi arcképcsarnok II.* 4 szócikkét is.

Kinda Istvánnak ebben az időszakban lezárt kutatási pályázata: 2019 végére a *Kutatás, archiválás, hasznosítás. Népi mesterségek Háromszéken* (támogató a BGA az SZNM Alapítvány útján); *Hagyományos mesterségek a Kis-Küküllő mentén* (MTA Domus szülőföldi ösztöndíj, 2019), melyen 15 népi foglalkozás meglétét igazolta és tárta fel részletesen; *Szemléletfrissítés a székelyföldi múzeumi kiállításokban*, 2019. és *Muzeológiai szempontok érvényesítése az erdélyi épített örökség turisztikai hasznosításában*, 2020. (MTA Domus magyarországi ösztöndíjak). További kutatási eredményei: *Csángótelep társadalma és kultúrája* – tanulmányt, kiadványszerkesztést és kiállítást megalapozó terepmunka Csángótelepen, Esztelneken, Kurtapatakon, Béláfalván, Lemhényben; *Régi kapuk Háromszéken – Háromszéki kapuvédelmi program megalapozása* (munkaanyag összeállítása Kovászna Megye Tanácsa felkérésére, Magyarósi Imolával, 82 oldal).

Both Noémi Zsuzsanna 2021. augusztusban Budapesten MTA Domus ösztöndíjjal kutatott, Imreh István személyének és munkásságának az örökségesítése témájában. Interjúk készítésével 2021 óta vett részt a meghatározó vidéki magyar értelmiségiekkel készített és archivált életútinterjúk Bárdi Nándor által koordinált programjában is. A *fortotékában* mindenekelőtt a Szigetvári Ferenc mintegy kétezer nagyítást és hatezer fotónegatívot tartalmazó hagyatékán dolgozott, és a BGA támogatásával a már említett válogatás előszóval ellátott, magyar és román nyelvű katalógusát is megjelentette hozzá. Párhuzamosan zajlott és még mindig zajlik az a projekt az MTA Domus szülőföldi támogatásával, amely a sepsiszentgyörgyi munkásélet szocialista mindennapjainak feltárására irányul: ehhez a szakirodalom és a sajtóforrások gyűjtése mellett levéltári kutatásokat végzett, és a szövőgyár mintegy egytucat alkalmazottjával készített életútinterjút, begyűjtve a város gyáraihoz kapcsolódó fotók digitális mását is a *fortotéka* számára. A múzeumbeli Konsza Samu-hagyatékot felhasználva, a folklorista életét és munkásságát tárgyaló tanulmányon is dolgozott; valamint Esztelnek közégi státusának 1968-as elvesztése és 2005-ös visszanyerése történetét tárta fel.

Szőcsné Gazda Enikő megjelent kötete a már említett Zathurecky-levelesláda közlése mellett a *Recepsipkék a romániai magyar evangélikus egyházközösségekben* (Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2020); ugyanő a szerzője a *Transylvania's Hidden Treasures. Keramik & Textilien aus dem Sammlung Von Bartha*.

Ceramics & Textiles from the Von Bartha Collection katalógus kerámia fejezetének (KBHG Basel). További publikációja: Amikor Beczásy István a dálnoki lencséről mesélt, *Háromszék*, 2020. jún. 29.; Ipartanítók terepen – Körkép az erdélyi magyar fazekasság 19. század végi és 20. század eleji metamorfózisáról, *Acta Siculica 2018–2019* (2020), 343–360; Egyház és háziipar, in: *Hagyomány, identitás, történelem 2019*, 1 (szerk. Kiss Réka – Lányi Gábor), Károli Gáspár Református Egyetem (KGRE) Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – KGRE Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2020, 423–436; Asztalosok, kapufaragók Kovásznán a 20. században, in: „*Tenger fenekéről gyöngyszemeket szednek*” – *Tanulmányok Olosz Katalin tiszteletére* (szerk. Szakál Anna – Tekei Erika), Kriza János Néprajzi Társaság (KJNT), Kolozsvár, 2020, 459–476; Verebélyi Kincső: Nép – Ipar – Művészet, *Ethnographia*, 2020/4, 719–721; Egy felsőháromszéki ház és hozománylevelei, *Székelyföld*, 2021/5, 79–99; Textilek a barcasági magyar evangélikus egyházban, *Művelődés Melléklet*, 2021/3, 23–26.

Kinda István megjelent tanulmányai: Bányászok, mészégetők, rockerek Erdővidéken, *Acta Siculica 2018–2019* (2020), 361–366; a Tamás Sándorral szerkesztett *Csángótelep–Gyertyános* kötetben (Háromszék Vármegye, Sepsiszentgyörgy, 2021) az *Adatok, sorsok, életvilágok* (Uo., 251–287) és a *Melléklet. Gazdasági regiszter az 1971–1974. évekre* [közreadó] (Uo., 211–239); A Mikes-tölgyek árnyékában. Etnikai terek és törekvések Zágónban, in: *Vidékiség és vidékkutatások a Kárpát-medencében* (szerk. Jakab Albert Zsolt – Vajda András), KJNT – Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Budapest, 2021, 149–170. Szerkesztette és előszavazta Székely Ferenc kötetét (*Vadasd és vidéke: néprajzi és helytörténeti tanulmányok*, Százhalombatta, 2020); lektorálta Pozsony Ferenc egy kötetét (*Székely és csángó festékes gyapjúszőnyegek*, Csángó Néprajzi Múzeum – KJNT, Zabola–Kolozsvár, 2020).

Both Noémi Zsuzsannának a már említett kötet *A székely faluközösség nótáriusa...* (EME, Kolozsvár), valamint a Szigetvári-katalógus (mindkettő 2021-ben) melletti publikációja: „Légy hű mindhalálig, és neked adom az élet koronáját.”: Szerelem, házasság és nemi szerepek Erdélyben a századfordulón, *Acta Siculica 2018–2019* (2020), 367–376; Az érzelmek története: Lukács Anikó – Tóth Árpád (szerk.): Rendi társadalom – polgári társadalom 31. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2017. évi gyöngyösi konferenciájának tanulmánykötete, *Korunk*, 2020/2, 124–126; Imreh István munkássága, in: *A rendtartó történész: Tanulmányok Imreh István századik évfordulójára* (szerk. Fejér Tamás – Gálfi Emőke), EME, Kolozsvár, 2021, 13–19; Főcze János: A MADOSZ. Baloldali magyar történet a Román Királyságban (1934–1944), *Századok*, 2022, 440–443.

Kinda István néprajzi szakértői vezetésével rövid dokumentumfilmek készültek a Kovászna Megye Tanácsa által finanszírozott, népi mesterségeket feltáró program részeként, a Kovászna Megyei Művelődési Központ koordinálásával (*Kádárság, bodnárság. Hagyományos cseber- és hordókészítés Haralyban*, 2019, 14 perc; *Csontfaragás. Csont, agancs, szaru feldolgozása Szentivánlaborfalván*, 2020, 13 perc; *Kerámiakészítés. Kerámiamanufaktúra Sepsiszentkirályban*, 2021, 12 perc; *Nemezkesztés. Gyapjufeldolgozás Bikfalván és Sepsiszentgyörgyön*, 2021, 11 perc; *Hangszerkészítés. Furulya és rebek készítése Bikfalván*, 2021, 13 perc); ugyancsak az ő kutatásain alapul, és vezetésével készül az Alutus Regio Egyesület által finanszírozott erdővidéki filmsorozat 6 filmje, melyből eddig kettő született meg (*Viseletkészítés. Népviseletkészítő manufaktúra Bodosban*, 2022, 13 perc; *Szűjgyártás. Hagyományos bőrfeldolgozás Baróton*, 2022, 14 perc).

Szöcsné Gazda Enikő és Kinda István az *Acta Siculica* évkönyvek szakszerkesztői (főleg néprajz és antropológia témakörben).

A külső egységekben:

– A baróti Erdővidék Múzeumában Hoffmann Edit muzeológus a baróti kórház történetének kutatásával, valamint a kórház halottvizsgálati anyakönyve adatainak feldolgozásával foglalkozott, Demeter László pedig Tóth László kéziratának gondozásával (*Kézdíszék 1917–1920 forгатagában szemtanúk visszaemlékezései tükrében*, Tortoma, Barót, 2020), valamint a háromszéki 1848–1849-es honvédség adattárának bővítésével, kutatásával, Demeter Lajos helytörténésszel: Háromszéki honvédek, nemzetőrök, honleányok és honfiak az 1848–1849. évi szabadságharcban – Egerpatak, *Acta Siculica 2018–2019* (2020), 109–121. Ugyancsak ő szerkesztette a *Székelyföldi kalászatok. Tanulmányok Cserey Zoltán 80. születésnapja tiszteletére* (Tortoma – Kovászna Megyei Művelődési Központ – Háromszék Vármegye, Barót–Sepsiszentgyörgy, 2021), már említett kötetet.

– A csernáttoni Haszmann Pál Múzeumból Dimény-Haszmann Orsolyától jelent meg *A csernáttoni Haszmann Pál Múzeum története* (EME, Kolozsvár, 2022).

– A kézdivásárhelyi Incze László Céhtörténeti Múzeumban Dimény Attila publikált: A kézdivásárhelyi múzeum 50 éve, *Acta Siculica 2018–2019* (2020), 391–429; Oroszfalu változó társadalma, in: *Oroszfalu változó társadalma*, Háromszék Vármegye, Sepsiszentgyörgy, 2020, 49–95; Dimény Erika: Az Incze László

Céhtörténeti Múzeum céhes és helytörténeti kiállításaihoz kapcsolódó múzeumpedagógiai foglalkozások, *Acta Siculica 2018–2019* (2020), 451–465. és Az Incze László Céhtörténeti Múzeum célládái és céhes tárolói, in: *Székelyföldi kalászatok. Tanulmányok Cserey Zoltán 80. születésnapja tiszteletére* (Tortoma – Kovászna Megyei Művelődési Központ – Háromszék Vármegye, Barót–Sepsiszentgyörgy, 2021, 43–59), valamint Dobolyi Annamária: Az Incze László Céhtörténeti Múzeum képzőművészeti gyűjteménye, *Acta Siculica 2018–2019* (2020), 385–390.

Bár az *Acta Siculica 2018–2019* előzéklapjáról ez figyelemtelenségből sajnos lemaradt, ezúton is pótoljuk: Dimény Attila az évkönyv társszerkesztője volt, saját és munkatársai hangsúlyos hozzájárulásával.

10. ábra *Ha én zászló volnék* (a budapesti Magyarság Háza adománya a zabolai Csángó Néprajzi Múzeumnak; Incze László Céhtörténeti Múzeum, Kézdivásárhely, 2020. február)

4.2. Tudományos rendezvények, más ide tartozó tevékenység

A sepsiszentgyörgyi belső osztályokon:

– A Könyvtár mint ismeret- és információs központ a szokásos humán- és tárgyi logisztikát biztosította (intézmény- és gyűjteménytörténeti stb. tájékoztatás, könyvtári kutatószolgálat, paleográfiai segítség, fordítás, szerkesztői-kiadói szöveg munka), igaz 2021 tavaszától az épületrehabilitáció és a vagyonelejtár-lefektetés miatt inkább csak esetlegesen, illetve online. A világhálónak köszönhetően azonban az igénylő/bevonható kapcsolati háló és az igényelhető adatforrások köre a Harvard Universitytől Helsinkiiig, Béctől Ulánbátorig és Hangcsouig, Révkomáromtól Déváiig és Négyfaluig volt kiterjeszhető.

A 2022. május 21-i, Kovászna Megye Tanácsa és a Kovászna Megyei Művelődési Központ szervezte, *A Székely azonosságyszimbólumok születése* című konferenciára Boér Hunor, Boér Máté és Boér Laura, valamint Demeter Lajos készült dolgozattal (*Hunnenschlacht, avagy hogy került fel Csaba a Hadak útjára; „Nagyra becsülte székely eredetét, és eredete becsületére élt.” Sükösd Sámuel (1816–1849) – utóbbi előadása családi okból elmaradt, de mindkettő közlésre kerül jelen kötetben.*

– A Régészeti–történelmi osztályról a Marosvásárhelyen megrendezett *Archaeologia Transilvanica 2* régészeti konferencián (2022. május 20–22.) Sztáncsuj Sándor József, Bajusz Mátyás és Högyes Mihály Huba adott elő (*Régészet a pandémia idején. Beszámoló a Székely Nemzeti Múzeum régészeti kutatásairól a 2019–2021 közötti időszakban*), Bajusz Mátyás (*Kőbányák kutatásáról Daciában*), Högyes Mihály Huba (*Kézdi-polyán-Köhát. Egy régi feltárás új tanulságai*), valamint Boér Ilka (*A róka esete a libákkal. Avagy ikonográfiai kalandozások régészet és művészettörténet határán*); a *Fiatalkorú Művészettörténészek VIII. Konferenciáján* (Budapest, 2022. szeptember 15–17.) Boér Ilka (*Késő reneszánsz kályhacsempék Háromszéken. Az uzoni Beldi–Mikes kastély kályhacsempéi*); a *TUSNAD. Az épített örökség felújításának elméleti és gyakorlati kérdései* nemzetközi konferencián Boér Ilka Iegar Dianával (*A Vallásszabadság Házának régészeti leletei – restaurálás és kiállítás koncepció*).

– A Néprajzi osztályról Szöcsné Gazda Enikő Szatmárnémetiben adott elő, a Boróka-gyökér Egyesület Nemzetközi Fazekas Találkozóin (2021. június 1.: *Céhek és céhedények*; 2022. június 1.: *A háromszéki sgrafitto kerámia*), Nagyszebenben az Astra Múzeum Frumos – Ceramic – Folositor nemzetközi kerámia konferenciáin (Ceramica de Zalău, 2021. július 21.: *Schimbări și actorii principali ai schimbărilor – exemple de Zalău*; Ceramica utilitară, 2022. június 28.: *Tipuri rare de ceramică de uz din zonele locuite de secui*), valamint a zabolai Csángó Néprajzi Múzeumban a Fiatalkorú Néprajzkutatók Szemináriumán (2022. augusztus 2.): *Egy csikdánfalvi bútort- és szentképfestő asztalos – avagy egyéniségvizsgálat az etnográfiaiban*. Itt Kinda István is előadott, már az előző évben is: *Erdélyi kastélyok kiállításai* (2021. augusztus 6.); *Esztelnek csángói* (2022. augusztus 2.).

A külső egységeken:

– A csernáttoni Haszmann Pál Múzeum szakmai tevékenységeinek sorában: a Magyar Néprajzi Társaság Néprajzi Gyűjtő szakosztálya 2022. április 20-án tartotta Budapesten a Néprajzi Gyűjtés Módszertani Szakmai Napon a *Gyűjtési módszerek, gyűjtemények és terepmunka* című konferenciáját a Humán Tudományok Kutatóházában, ahová meghívást kapott a múzeum muzeológusa is. A konferencia első szekciójának fő témája a különböző vidéki, illetve határon túli tájházak alapítása, működtetése volt. Dimény-Haszmann Orsolya a *Magángyűjtemény és közgyűjtemény. A csernáttoni Haszmann Pál Múzeum alapítása* című előadásában az

egyébként családi vonatkozású, 1973-ban alakult intézménynek a történetéről, illetve a rokonságból származó izgalmas kutatói – kint-lét, bent-lét – pozíciójából fakadó nehézségeiről vagy éppen könnyebbségeiről is beszámolt.

– 2021-ben került sor Zabolán felsőoktatási szakmai gyakorlatra: A Kriza János Néprajzi Társaság és a Csángó Néprajzi Múzeum adminisztrálta ebben az évben is a néprajz, művelődésszervező, turizmus szakos hallgatók múzeumi és terepgyakorlatát. Annak keretében a résztvevők berendezték a múzeum fazekasházát, számos tárgyat restauráltak és szakszerűen leírtak. A szakgyakorlaton 10 egyetemista, három egyetemi tanár, két néprajzos-muzeológus vett részt. Ebben az évben is a kolozsvári Communitas Alapítvány támogatta a rendezvényt (<https://www.csangomuzeum.ro/>). A Fialat Néprajzkutatók Szemináriumát 2021. és 2022. augusztusában sikerült megszervezni.

5. Kiadványok

2020-ban jelent meg megelőző évkönyvünk, az *Acta Siculica 2018–2019*. Utánnnyomás történt Szőcsné Gazda Enikő *Erdélyi csipkék* című 2013-as kiállítási katalógusából, valamint a Székely Nemzeti Múzeum történetét és gyűjteményeit bemutató 2014-es kötetéből. Az *Acta Siculica* évkönyv a mostani számtól nyomdai változatában is színes illusztrációs anyaggal jelenik meg.

A Zathureczky család levelezése című, Szőcsné Gazda Enikő által összeállított kötet a felvidéki származású, erdővidéki, majd a családalapítások során egész Erdélyt behálózó, tizenkét gyermekes család 1850–1880 közötti levelezését tartalmazza. Publikálását kiemelkedően fontosnak tartottuk az említett időszakban. 2021-ben a kiadvány megjelentetésére MTA Domus-támogatást kaptunk, melyből a kötet lektorálási, olvasószerkesztői költségeit, valamint a kézirat nagy terjedelmére való tekintettel a nagyobb nyomdai költségeket is fedeztük. Ugyancsak pályázati forrásból adtuk ki a Both Noémi Zsuzsanna által szerkesztett, Szőcsné Gazda Enikő által lektorált kötetet: *Egy korszak lenyomata. Válogatás Szigetvári Ferenc fotóhagyatékából* (2022).

– A sepsiszentgyörgyi MAGMA Kortárs Művészeti Kiállítótér csoportos és egyéni vándorkiállításainak megjelent a 2019–2021-es összevont katalógusa; kezdeményezésükkel és koordinálásukkal, valamint a múzeum támogatásával jelent meg Sugár János *Időjárőr* című kötete (Exit, Kolozsvár, 2022).

– A csernátoni Haszmann Pál Múzeum a *Csernátoni Füzetek 70–71.* (2019–2020) összevont, kétnyelvű lapszámát jelentette meg, amely röviden bemutatja a gyűjteményeket, néhány érdekes tárgy leírásával színesítve azt, így kiállításvezetőként is forgatható. 2021–2022-ben pedig kiadták a lap 72. számát, amely köszönti a 80. életévét betöltő Haszmann Józsefet, és emléket állít a 2021-ben elhunyt Haszmann Pál Péternek.

*

Bízunk benne, hogy beszámolóinkat olvasva, az évkönyvet lapozgatva, tanulmányozva felkeltjük a kedves Olvasó érdeklődését az intézményünkben folyó tudományos, közművelődési és művészeti alkotómunka iránt.

RAPORTUL DIRECTORIAL AL MUZEULUI NAȚIONAL SECUIESC (NOIEMBRIE 2020 – OCTOMBRIE 2022)

Îi salut cu respect pe toți cititorii noștri care deschid cu interes anuarul nostru *Acta Siculica 2020-2022*, volum ce dorește să prezinte pe scurt rezultatele a trei ani de activitate.

1. Date generale

Putem afirma că, în pofida pierderilor grele suferite din cauza pandemiei, respectiv a greutăților întâlnite, am reușit să îndeplinim principalele noastre obiective și în perioada 2020-2022. Colecțiile centrului de la Sfântu Gheorghe și ale unităților externe au înregistrat o dezvoltare considerabilă, fondurile noastre fiind îmbogățite cu obiecte muzeale valoroase și cu un material documentar important (fotografii, documente), dar și cu numeroase volume de bibliotecă.

Au început lucrările de reabilitare generală infrastructurală a sediului nostru din Sfântu Gheorghe, proiect finanțat în cadrul Programului Regional Operațional pentru 2014-2020 al Uniunii Europene. Lucrările, în valoare de 4 milioane euro, se vor încheia în 2023. Partea noastră de sarcini a fost îndeplinită cu succes (evacuarea colecțiilor, birourilor și atelierelor, în magazii și sedii temporare, asigurarea profesională a condițiilor noi de depozitare și funcționare, precum și a transportului), fiind asigurată în paralel și funcționarea instituției. De asemenea, am efectuat următoarele investiții la unitățile noastre externe: în 2020 la Cernat schimbarea șindrilei Casei din Albiș și o extindere a spațiului expozițional al mașinilor agricole, instalarea noului sistem de încălzire pentru birou, bibliotecă și anexe; în 2020-2021 la Târgu Secuiesc reabilitarea sălilor de expoziție, a curții și a porții secuiești de la intrarea din spate, respectiv modernizarea expozițiilor de bază, etc.

Verificarea generală periodică efectuată de Agenția Națională de Administrare Fiscală (ANAF) ne-a oferit o bună ocazie de a realiza un sistem unic de evidență a bunurilor culturale mobile din colecții, la nivelul întregii instituții.

Mai mulți specialiști de-ai noștri au fost distinși cu premii importante: Barna Éltés (Premiul „Samu Géza”, 2021); Noémi Zsuzsanna Both (Premiul Debut pe 2022 al Societății Muzeului Ardelean); Muzeul „Haszmann Pál” (Premiul „Kallós Zoltán”, 2021); Attila Dimény, respectiv Orsolya Dimény-Haszmann (Premiul „Bányai János” al Societății Maghiare de Cultură din Transilvania, 2021, respectiv 2022). Fondatorul unității noastre externe din Zăbala, Ferenc Pozsony a primit pe de altă parte Premiul „Arany János” al Academiei Ungare de Științe (AUȘ), pentru opera lui științifică (2019).

În cele ce urmează, în raportul nostru pe ultimii trei ani, realizat cu intenția dării de seamă, vom aminti doar schimbările și realizările majore care semnalează diversitatea activităților în care sunt angrenați colegii noștri.

1.1. Instituția noastră în sfera colecțiilor publice

Muzeul Național Secuiesc este un muzeu regional a cărui activitate este susținută financiar de către Consiliul Județean Covasna. Funcționează cu o bibliotecă științifică, cu secțiile de științele naturii, de arheologie și istorie, de etnografie, respectiv cu unități externe cum ar fi cele de arte plastice din Sfântu Gheorghe (Galeriile de Artă „Gyárfás Jenő”, Spațiul Expozițional de Artă Contemporană MAGMA), cea din Baraolt (Muzeul Depresiunii Baraolt), cea din Cernat (Muzeul „Haszmann Pál”), cea din Târgu Secuiesc (Muzeul de Istorie a Breslelor „Incze László”) și cea din Zăbala (Muzeul Etnografic Ceangăiesc). Încasările noastre se cumulează din prețul biletelor de intrare, din închirierea sălilor și din taxele de supervizare arheologică. În afara proiectului de reabilitare a sediului, amintit deja, în perioada discutată programe de-ale noastre au fost sprijinite financiar de AUȘ Domus 2021, etc. De asemenea, cheltuielile privind sediul Spațiului Expozițional de Artă Contemporană MAGMA sunt suportate direct de Consiliul Județean Covasna, iar proiectele

Figura 11 Noaptea Muzeelor (prelegerea lui Mihály Jánó; Casa cu Arcade, 19 iunie 2021, foto: Toró Attila)

lor sunt sprijinite an de an și pe bază de granturi, de Fundația Culturală Națională din Ungaria, de Fondul „Bethlen Gábor”, de Fundația Communitas, etc. Muzeul Bazinului Baraolt este sprijinit și de Primăria Orașului Baraolt, în calitate de cofinanțator.

1.2. Asociații de sprijin

Prin atragerea unor surse de finanțare și alte fonduri, Fundația Muzeul Național Secuiesc, respectiv Asociația Medium Contemporan „Magma” (Sfântu Gheorghe), Asociația Culturală „Bod Péter”, Asociația Culturală „Haszmann Pál” (Cernat), Asociația Culturală „Gaál Mózes” (Baraolt), Asociația Prietenilor Muzeului Târgu Secuiesc (Târgu Secuiesc), Asociația Pro Museum (Zăbala) aduc o contribuție semnificativă la dezvoltarea unităților noastre, la acoperirea cheltuielilor legate de programele noastre de cercetare și editare, respectiv de evenimentele muzeale.

1.3. Resurse umane și organizarea activității

Activitatea personalului administrativ este coordonată de directorul economic Judit Mihály. Activitatea administrativă este realizată de către Anna Szabó, contabil, Tünde Tamás, asistent manager, Tünde Emőke Gothárd, referent resurse umane, József Zavicsa, administrator. Mediatizarea activităților noastre este asigurată în primul rând de Tünde Tamás, ajutată tot mai mult de Zonga Csáki-Bartha. Îi datorăm cele mai calde mulțumiri, de asemenea, lui Niculina Țanțar. Administrator al parcului de calculatoare și tehnician al paginii web a muzeului este Róbert Bagoly. Funcția de reprezentant al angajaților este îndeplinită de istoriograful András Tóth-Bartos.

Ghidajul de la sediu și, ulterior, în spațiile noastre expoziționale temporare din Casa cu Arcade, a fost asigurat de Kálmán Lóránt Kelemen, cu ajutorul lui Imre Géza Sántha. Programele de pedagogie muzeală au fost organizate de către Orsolya Vinceffy și de Zonga Csáki-Bartha. Tot ele, respectiv restauratorul Kinga Lázár-Prezmer au contribuit cel mai mult la organizarea expozițiilor, alături de Barna Éltés și László Ferencz. Sarcinile noastre nu ar fi putut fi îndeplinite fără ceilalți colegi de-ai noștri de la sediu: Gyöngyvér Izabella Gyönös, Ildikó Maksai, Éva Nistor, István Albert, György Gecse, László Joós, József Németh, Attila Vajna, respectiv până la pensionare (2020) Antal Kiss. – Muzeograful bibliotecii este Hunor Boér, ajutat în această perioadă și de colaboratori externi (Lajos Demeter în împachetarea colecțiilor de presă, János Kocs și Eszter Pálffy în digitizare, Árpád Csáki în alte programe). În afara unor activități voluntare, în 2021-2022 Máté Boér a redactat anuarul pe bază de contract de colaborare. Ca și germanist, i-a ajutat voluntar Laura Boér (Baraolt). Persoana de contact pentru programul de bibliotecă electronică al Bibliotecii

AUȘ a fost Tünde Tamás. – La Secția de Științele Naturii muzeografa pensionată Irén Kocs a îndeplinit în continuare unele sarcini profesionale, ca voluntară, fiind de asemenea vicepreședinte al Fundației MNS. Sarcinile legate de colecții sunt îndeplinite de conservatoarea Annamária Nagy. – La Secția de Arheologie-Istorie lucrează arheologii Sándor József Sztáncsuj (conducătorul secției), Mihály Huba Hőgyes, Mátyás Bajusz, Ilka Boér (ultimii doi din 2020), respectiv istoriografii András Tóth-Bartos și Kálmán Lóránt Kelemen. Activitatea lor este ajutată de specialiștii Viola Sebestyén și Enikő Zsók. Restauratorul József Szeles a ieșit la pensie în 2020. – La Secția de Etnografie lucrează patru muzeologi, Enikő Szócsné Gazda (conducătorul secției), István Kinda, Noémi Zsuzsanna Both și Barna Éltés, alături de Kinga Lázár-Prezmer – în prezent singurul restaurator din întreaga instituție – și István Kovács. – La colecțiile Galeriei de Artă „Gyárfás Jenő” în prezent lucrează muzeograful Imre Géza Sántha, contribuind și la ghidaj. – La Spațiul Expozițional de Artă Contemporană MAGMA activitățile organizatorice au fost realizate de Attila Kispál, Ágnes Evelin Kispál și István Kocsis. – La Muzeul Depresiunii Baraolt au lucrat muzeograful László Demeter (conducătorul unității externe) și Edit Hoffmann (până la pensionare), respectiv Csilla Lakatos (din 2021), alături de Árpád Benkő. – La Muzeul „Haszmann Pál” din Cernat lucrează muzeografa Orsolya Dimény-Haszmann (conducătorul unității externe), restauratorul Lajos Haszmann, alături de Gabriella Haszmann și László Haszmann. – Conducătorul Muzeului de Istorie a Breslelor „Incze László” este muzeograful Attila Dimény, fiind ajutat de muzeografele Erika Dimény și Annamária Dobolyi, alături de Barna Lévai și Péter Bimbó. Din păcate, după demisia lui Éva Szőke, postul lui devenit vacant a fost blocat de o ordonanță de guvern. – La Muzeul Etnografic Ceangăiesc din Zăbala Judit Demes Gál a fost ajutată în activitatea ei de muzeografii István Kinda și Attila Dimény.

Figura 12 reNovatio (Casa cu Arcade, 12 august 2020)

2. Activitatea legată de colecții

Secțiile interne din Sf. Gheorghe:

– Biblioteca a împachetat și a evacuat până la urmă cca. 50.000 de titluri în total. Colecțiile magaziei principale au rămas pe loc, protecția lor cerând supraveghere permanentă în timpul lucrărilor de reabilitare. Inventarul tip nou, cerut de ANAF, înregistrează în prezent 99.683 de titluri. Júlia András-Tövissi (M.-Ciuc) a restaurat din colecții un fragment de codice din sec. al XV-lea, iar Kinga Lázár-Prezmer Lădița Potsa din 1897. În 2019-2020 Arcanum Adatbázis Srl. (Budapesta) a digitizat manuscrisul pe foaie de palmier și numeroase colecții de ziar. – La Secția de Științele Naturii s-a încheiat evacuarea colecțiilor (15.463 de titluri) și digitizarea inventarelor, precum și prelucrarea colecției de ciuperci „László Kálmán” a Fundației MNS. – La Secția de Arheologie-Istorie, în 2020-2022 au fost aranjate colecțiile evacuate, iar în martie 2022 s-a încheiat și digitizarea inventarelor. Au fost inventariate 180 de obiecte noi provenite din cercetările curente arheologice. Din *colecția de istorie*, au fost clasate 67 de piese pașoptiste. Au fost evacuate în magazine externe 2074 de piese, iar inventarul s-a îmbogățit cu 2307 de recorduri. Menționăm intrarea în colecția de numismatică a 57 de monezi noi, în mare parte rare. – La Secția de Etnografie s-a încheiat evacuarea colecțiilor (15.181 de obiecte, cele cca. 15.000 de titluri ale colecției de fotografii, cca. 500 dosare de documentație etnografică). Colecțiile au fost îmbogățite în urma deplasărilor pe teren ale lui Enikő Szócsné Gazda, respectiv cu donații ale unor familii și ale unor colecționari. 73 de obiecte etnografice au fost cumpărate. Inventarele au fost digitizate în 2021-2022 (12.024 titluri de obiecte etnografice, 11.110 de titluri din colecția de fotografii). Ținând cont de numărul mare de intrări noi, procesarea acestora va continua mai mulți ani. – Galeria de Artă „Gyárfás Jenő” a primit în 2021 de la Edit Finta (Budapesta) o donație importantă de obiecte de artă plastică, opere proprii, respectiv mai vechi, între care și patru picturi ale lui György Vastagh, sr. (1834-1922).

Unitățile externe:

– Muzeul Bazinului Baraolt a completat cu noi elemente colecțiile de soldați de plumb și de machete (materialul expozițiilor *Istorie miniaturizată*), respectiv a primit o donație de 1506 fotografii și cca. 100 de

alte documente din moștenirea lui Jolán Tomsa (Baraolt). S-au completat 555 de fișe DocPat (373 de necrologuri, 104 de obiecte etnografice, 78 de obiecte istorice). – În Muzeul „Haszmann Pál” din Cernat, după trecerea în neființă a regretatului Pál Péter Haszmann, conducerea școlii populare superioare a fost preluată de către József Haszmann, îmbogățirea colecțiilor, conservarea și restaurarea obiectelor fiind neîntreruptă. Inventarul nou numără aproape 6000 de titluri. În 2021-2022 au intrat două case vechi secuiești, în prezent fiind magazionate, etc. – Muzeul de Istorie a Breslelor „Incze László” și-a îmbogățit colecțiile cu 103 de obiecte. Inventarul nou numără 5995 de titluri. A fost digitizată și documentația legată de colecția de păpuși în port popular *Zsuzsi și Andris*. – Muzeul Etnografic Ceangăiesc din Zăbala a achiziționat datorită lui István Kinda 78 de obiecte etnografice.

3. Expoziții și alte manifestări culturale, reprezentarea colecțiilor noastre

Numărul de vizitatori a descrescut mult din cauza pandemiei (64.768 din care sediul din Sfântu Gheorghe 6379, Spațiul Expozițional de Artă Contemporană MAGMA 3401, Muzeul Bazinului Baraolt 2222, Muzeul „Haszmann Pál” din Cernat 35.054, Muzeul de Istorie a Breslelor „Incze László” din Târgu Secuiesc 15.898, Muzeul Etnografic Ceangăiesc din Zăbala 1814), însă ne-am putut bucura de mult mai mulți vizitatori români.

– Sediul din Sfântu Gheorghe

a. organizează în fiecare an evenimente culturale tradiționale, de exemplu zilele familiale. Zile ale Ciupercii (împreună cu Asociația Micologică „László Kálmán”) au avut loc la 9 noiembrie 2019, 3 aprilie 2020, respectiv 1 octombrie 2022. Noaptea Muzeelor a fost organizată la 27 iunie (numai la Cernat și numai online), 19 iunie 2021 (sediul, împreună cu Spațiul Expozițional de Artă Contemporană MAGMA și cu Centrul de Artă din Transilvania – vezi și *Fig. 11*) și 23 iunie 2022 (în Casa cu Arcade și în Parcul Elisabeta). Tabere de zi pentru copii de 10-12 ani au avut loc între 13-17 și 27-31 iulie 2021, respectiv 20-22 iulie 2022. Din cauza pandemiei, am expus Exponate ale lunii, fără bilet de intrare cu plată, numai în ianuarie-iunie și septembrie-octombrie 2022 (în 2020-2021 am încercat să le suplینim cu 14 miniexpoziții virtuale ale secțiilor de etnografie, respectiv de arheologie-istorie: *Obiecte, povești*).

b. Expoziții și evenimente culturale realizate de noi în alte instituții, respectiv colaborări la realizările unor alte instituții, în străinătate: Bazându-se mai ales pe colecțiile Secției de Arheologie-Istorie, expoziția itinerantă pașoptistă *Lészen ágyú! Gábor Áron rézágyúja*, organizată împreună cu Institutul și Muzeul de Istorie Militară din Budapesta, a ajuns în șapte localități și instituții din Ungaria, la peste 30.000 de vizitatori. Abia în 2021 au ajuns acasă de la Cluj, pe de altă parte, obiectele Secției de Etnografie, care au dominat expoziția de acolo, privind obiceiurile calviniste. Enikő Szőcsné Gazda a contribuit semnificativ la expoziția *Transylvania's Hidden Treasures* (Kulturstiftung „H. Geiger”, Bâle, 24-25 august 2022). István Kinda a fost curatorul Pavilionului Bazinului Carpatic (Asociația Vadon, cu obiecte și din muzeul nostru, la Expoziția Universală Cinegetică *Uniți cu natura*, la Budapesta, în septembrie-octombrie 2022).

c. Expoziții și alte evenimente culturale proprii, acasă: Pe timpul reabilitării complexului arhitectural din str. Kós Károly nr. 10, concertele, prelegerile, prezentările de carte și în primul rând expozițiile temporare ale sediului au fost organizate în Casa cu Arcade. Expoziția *reNovatio* a fost deschisă la 12 august 2020, aruncând lumină asupra activităților „din spate”, asupra vieții ascunse a colecțiilor și asupra efortului depus de MNS pentru a face posibilă reabilitarea. (*Fig. 12.*) Vernisajul expoziției *Libertatea multicoloră* a avut loc cu ocazia zilei de 15 Martie, în 2021 – am încercat un dialog între piese istorice pașoptiste și de opere de artă cu aceeași tematică. La 4 noiembrie a urmat expoziția *Balada fumului de țigară*, prezentând istoria tutunului în Treiscaune. (*Fig. 13.*) Galeriile de Artă „Gyárfás Jenő” au organizat în continuare, tot în Casa cu Arcade, nouă expoziții de artă, între care cele ale specialistului nostru, sculptorul Barna Éltés (*Sus și Jos*, din 24 februarie, respectiv 25 martie 2022), a taberei de creație de artă plastică de la Cernatul de Sus (*Miszla Art@Csernátton*, din 18 august 2022) sau a câștigătorului Marelui Premiu de la a 6-a Bienală de Grafică din Ținutul Secuiesc (artistul thailandez Mettrai Pongchomporn, din 5 octombrie 2022).

d. Datorită Secțiilor de Etnografie, respectiv de Arheologie-Istorie, în cadrul proiectului de digitizare *Hungaricana Creativ Commons* (2020-2021) a ajuns în baze de date internaționale (de ex. *Europeana*) descrierea a 50, respectiv a 300 de piese din colecții. Codicele Apor din Biblioteca a fost selectat în valorosul album editat de Mănăstirea Stavropoleos (*Mănăstiri și biserici din Transilvania, secolele XIII–XVIII*, II, 2022). În cadrul unor programe de pedagogie muzeală, *Aventurile* din 20 noiembrie 2020 au chemat copiii la un concurs de arhitectură și istorie locală, de asemenea, în 2021 am vizitat de mai multe ori instituția fraternală

Figura 13 *Balada fumului de țigară* (Casa cu Arcade, 4 noiembrie 2021, foto: Toró Attila)

Centrul de Artă din Transilvania. Pedagogii noștri au colaborat și cu numeroase instituții de educație și învățământ din municipiu.

Unitățile externe au avut de asemenea o activitate bogată:

– Spațiul Expozițional de Artă Contemporană MAGMA a organizat și a primit consecvent expoziții și alte manifestări de artă contemporană: *Medii ale „străngerii laolaltă” a lumii. Localitate, spații, rețele* (23 noiembrie 2019); *Duet(t)* (decembrie 2019 - ianuarie 2020); András Cséfalvay: *Viitorul nostru în deșert* (din 7 februarie 2020); *colecția // 2020. În timpul stării (infinitalui) de alertă* (iulie-septembrie); *Transylvania Retouched. A Matter of Landscape and Representation* (septembrie-octombrie); *Viitor Anterior #1* (noiembrie 2020 - ianuarie 2021); *Conectat – Deconectat 2. 30 DE ANI DE ARHIVĂ* (6-26 martie 2021); *Prezentul trecut. Maghiarii din România în contextul schimbării de regim din 1989-1990* (iunie-august); *Viitor Anterior #3. Fotograficul_01* (septembrie-octombrie); Tibor Várnagy: *Photoessential? Fotografii create fără aparat de fotografiat* (octombrie 2021 - ianuarie 2022); *Viitor Anterior #5* (16-31 octombrie 2021); *Facing The River* (6-27 decembrie); János Sugár: *Vector de Lux* (ianuarie-aprilie 2022); Andrea Bordács: *Revolta Muzelor* (17 martie); *Viitor Anterior #5 Reîncărcat* (aprilie-iunie); *DĚSCHIS pentru inventar!* (7-30 septembrie); *NAG // KÁROLY SZELÉNYI. Introducere în teoria culorii* (la 30 septembrie); Imre Baász: *Pasărea trăiește. Mărturii și ideea tiparului* (din 6 octombrie, în cadrul ediției a 7-a a Bienalei de Grafică din Ținutul Secuiesc); *PATRULA DE TIMP. Proiectul lui János Sugár la pulzArt8* (9-16 octombrie); *docu.RETUȘ 2022. Intervenții urbane* (din 21 octombrie).

În cadrul programului #animagma, de adâncire a competențelor digitale în rândul elevilor, s-au întâlnit pe de altă parte în anul de învățământ 2021/2022 de 48 de ori cu 11 elevi talentați, respectiv au organizat pentru aceștia în iulie o tabără de creație (o săptămână la Comandău, în primăvara anului 2022) și expoziții din rezultatele practicii creative: *Mă lasă cineva să intru?* (iulie-august), #animagma EXTENDED. *Ateliere de creație la Festivalul TABAKÓ* (2-3 septembrie, la fosta Fabrică de Țigarete).

– Muzeul Bazinului Baraolt: Primele luni au fost dominate de Cenaclul Tortoma. Zoltán Demeter și Edit Hoffmann au organizat 14 întâlniri literare cu filme și concerte, în domeniul școlilor populare superioare, a geografiei Bârsei, a corpurilor diplomatice, a bacteriologiei, despre dizabilități, valorile istorice ale județului Hunedoara, vulcanii din Noua Zeelandă, Portugalia, căsătoria, radiocomunicații, cei 20 de ani de Cenaclu Tortoma, ORL, matematică și poezie, Transilvania turistică (noiembrie 2019 - martie 2020, respectiv septembrie 2020), dar, alături de Asociația Culturală „Gaál Mózes”, muzeul a fost coorganizator și la Ediția a XXVII-a a Zilelor Culturale din Bazinul Baraolt (noiembrie 2019). În februarie-martie 2020 și ianuarie, mai 2021 Edit Hoffmann a organizat discuții și despre zootehnie, fizioterapie, respectiv cu Formația Bujka, online despre cultura cotidiană și boala Alzheimer, iar în august-septembrie, în curtea muzeului despre amintirea cetățenilor vechi din Baraolt.

Figura 14 *Tăbăcari, pielari* în sala de expoziție reabilitată (Muzeul de Istorie a Breslelor, Tg. Secuiesc; 2020)

la normalitate abia în 2021. La 18 octombrie, curtea instituției a găzduit închiderea *Paradei de Toamnă* și a *Rally60* organizate de Retromobil Club România. În aprilie 2022 s-a revenit asupra programelor familiale, la 7 mai Asociația Conacelor și Castelelor din Treiscaune a organizat *Plimbările în lumea conacelor din Cernat*, muzeul participând atât la Ziua Copiilor, cât și la Noaptea Muzeelor. La 16 iulie Retromobil Club România a adus de această dată motocicliști veterani, la o întâlnire internațională. La 3 septembrie a avut loc a VI-a ediție a Cântecelor Militare din Secuime, la 17 septembrie ediția a X-a de „BuRRogtató” din CeRnat, cu mii de participanți.

Mare bucurie pentru instituție: în această perioadă au fost vizitați de mai mulți bloggeri și reporteri care au prezentat lumea muzeului din Cernat și pe internet (în 2020 filmul realizat de Transylvania Now și filmul treiscaunean al lui Charlie Ottley, la 21 noiembrie programul lui Cristian Tabără, din TVR1, la care s-a revenit de mai multe ori și după premieră, vizita cu bicicletă a lui Lucian Mîndruță, împreună cu alți 150 de pasionați ai turismului pe două roți, care au fost primiți cu cele mai bune bucate ale locului).

– În Muzeul de Istorie a Breslelor „Incze László” din Târgu Secuiesc, în afara expozițiilor de bază din sălile reabilite (Fig. 14), în 2019-2020 au fost deschise expoziții legate de Elek Benedek (1859-1929), cunoscutul scriitor și organizator al literaturii pentru copii, de colecția de steaguri istorice a Muzeului Cean-găiesc din Zăbala, de principele transilvănean Francisc Rákóczi al II-lea. Au urmat o serie de expoziții de artă plastică (din septembrie 2021 cea memorială *Zsuzsa Vetró Bodoni*, din octombrie cea a lui Ría Deák M. și Barna Deák, din noiembrie cea a lui Csaba Sárosi care a împlinit 70 de ani, din aprilie 2022 cea a taberei de creație IKA din Cernat, din august cea a lui Enikő Simó, din octombrie o expoziție din operele lui András Vetró, respectiv ale regretatei Zsuzsa Vetró B. și ale regretatului Sándor Borbély). Au avut loc și în acești ani expozițiile tradiționale, cele festive în cinstea zilei de 15 Martie (edițiile XXXI-XXXIII); Incitato (edițiile XXVIII-XXX); expozițiile tradiționale de la sfârșitul anului școlar ale secției de grafică din Liceul Teoretic „Nagy Mózes”.

De asemenea, muzeul a încercat să păstreze și în timpul pandemiei măcar un contact virtual cu publicul său, realizând o serie de expoziții, aniversări culturale și activități de pedagogie muzeală virtuală (despre expozițiile de istorie a breslelor, respectiv cele organizate în cinstea zilei de 15 Martie, despre tradițiile burgheze

În august 2020 au găzduit teatru de păpuși pentru copiii mai mari de 6 ani. *Expoziția de pictură Dániel Bodosi (1913-2006)* a fost deschisă online, în octombrie 2021, iar în noiembrie 2021 - ianuarie 2022 au expus fotografii din impresiile olandeze ale lui Attila Albert (Baraolt). Noul muzeograf-etnograf, Csilla Lakatos a organizat în februarie 2022 activități de joc popular pentru copii, respectiv obiceiuri de carnaval. În aprilie-mai au contribuit cu pedagogie muzeală la sărbătorile pascale și pantecostale. În iunie au colaborat la Ziua Copiilor, organizată de oraș, și la Noaptea Muzeelor. În septembrie elevii interesați au putut face cunoștință în muzeu cu meșteșuguri populare, cu folclor autentic din Bazinul Baraolt și cu dansuri populare ceangăiești din Moldova.

– Muzeul „Haszmann Pál” din Cernat a organizat numeroase evenimente culturale, începând cu Carnavalul din februarie 2020 (*Mascați*). Din cauza pandemiei însă, spațiul expozițional a fost închis pentru prima dată după 48 de ani. Muzeul a căutat posibilități alternative de prezență culturală: programe profesionale online. De asemenea, au fost realizate 34 de scurmetraje, făcute public pe Facebook și pe YouTube, prezentând obiecte muzeale interesante, valoroase. În timpul verii au avut loc și programe normale pentru copii, dar în septembrie „BuRRogtató” din CeRnat a putut oferi bucuria pornirii mașinilor vechi agricole de asemenea numai virtual. S-a revenit

din Târgu Secuiesc, despre expozițiile muzeului în 2008-2014; despre baronul Miklós Wesselényi; cuvinte încrucișate în domeniul meșteșugurilor istorice, joc asociativ, concursuri de desen).

– Expoziții în Muzeul Ceangăiesc din Zăbala: în 2019, de mobilă pictată secuiască, deschisă de regretatul Pál Péter Haszmann; în 2020, de kilimuri secuiești din moștenirea lui Borbála Erőss; în 2022, cea care a prezentat istoria coloniei ceangăiești de la Estelnic-Cărpiniș (1935-1996), realizată de István Kinda, împreună cu un film documentar.

4. Viața științifică

În Bibliotecă s-a concentrat mai ales pe studii de istoria științei și a învățământului, respectiv pe istoria proprie a muzeului. Redactarea anualelor *Acta Siculica* a constituit de asemenea sarcina Bibliotecii, în parte covârșitoare. S-a participat la conferința privind nașterea simbolurilor de identitate secuiești (Sfântu Gheorghe, 2022). În urma cercetărilor lui Hunor Boér, Laura Boér, Máté Boér, Csáki Árpád și Lajos Demeter, au apărut numeroase publicații științifice, la Baraolt, Budapesta, Cluj, Odorheiu Secuiesc, Sfântu Gheorghe. – Din Secția de Științele Naturii, Irén Kocs a făcut parte din colectivul de entomologi care a elaborat marele studiu *Contribution to the Knowledge of the Curculionoidea Fauna of the Danube Delta and the Dobruja Region (Romania)*, publicat în *Entomologica Romanica*. – Secția de Arheologie-Istorie a efectuat săpături arheologice pe teritoriul județului Covasna și (în colaborare cu Muzeul „Tarisznyás Márton”) la Ditrău (jud. Harghita). Participanți la conferința *Archaeologia Transilvanica 2* (Târgu-Mureș, 2022), coautori cu alți colegi, arheologii Mátyás Bajusz, Mihály Huba Hőgyes, Sándor József Sztáncuj au publicat la Budapesta, Suceava, Szeged, Târgu-Mureș. Istoriograful András Tóth-Bartos a publicat la Budapesta, Cluj și Sfântu Gheorghe, Ilka Boér a participat în 2022 cu prelegeri de istoria artei la conferințe din Budapesta, Cluj și Târgu-Mureș, fiind și corector al unui volum de istoria artei, apărut la Budapesta și Cluj. – De la Secția de Etnografie, Enikő Szőcsné Gazda a continuat inventarierea patrimoniului cultural mobil al Bisericii Luterane din Transilvania, a participat la conferințe etnografice din Satu Mare (2021, 2022) și Sibiu (2021, 2022) și la seminarul etnografic din Zăbala (2022), a publicat volumele *Rececsipkék a romániai magyar evangélikus egyházközösségekben* (Debrecen, 2020) și corespondența familiei Zathureczky (2021), respectiv numeroase studii, la Băle, Budapesta, Cluj, Miercurea-Ciuc, Sfântu Gheorghe. Muzeograful-etnograf István Kinda a cercetat în primul rând meșteșugurile populare tradiționale din Treiscaune, zona Baraolt și cea secuiască a văii Târnavei Mici (realizând și scurtmetraje documentare), posibilitățile de valorificare turistică a moștenirii arhitecturale, respectiv istoria coloniei ceangăiești de la Estelnic-Cărpiniș, a publicat numeroase studii la Budapesta și Cluj, la Sfântu Gheorghe, redactând și un volum de la Százhalombatta, respectiv participând cu prelegeri la seminarele etnografice din Zăbala (2021, 2022). Zsuzsanna Both Noémi a făcut cercetări de arhivă și a realizat interviuri pentru biografia unor savanți și intelectuali maghiari din provincie în Transilvania, respectiv cu angajați ai fabricii de textile din Sfântu Gheorghe în perioada comunistă, studiind și istoria administrativă contemporană a comunei Estelnic. A publicat două volume (*A székegy faluközösség nótáriusa. Imreh István élete és munkássága*, Cluj, 2021, respectiv catalogul de fotografii Szigetvári, 2022), studii etc. la Budapesta, Cluj și Sfântu Gheorghe. – Din Muzeul Bazinului Baraolt, Edit Hoffmann a cercetat istoria spitalului local, László Demeter a redactat volumul omagial editat cu ocazia a 70 de ani de la nașterea muzeografului nostru Zoltán Cserey (Baraolt – Sfântu Gheorghe, 2021), etc. – Din Muzeul „Haszmann Pál” din Cernat, Orsolya Dimény-Haszmann a participat cu prelegere la o conferință din Budapesta, a Societății Etnografice Maghiare, publicând și un volum în domeniul istoriei muzeului de la Cernat (*A csernátóni Haszmann Pál Múzeum története*, Cluj, 2022). – Specialiștii Muzeului de Istorie a Breslelor „Ince László” din Târgu Secuiesc, Attila Dimény, Erika Dimény, Annamária Dobolyi au publicat studii la Baraolt și la Sf. Gheorghe. – Muzeul Etnografic Ceangăiesc din Zăbala și Societatea Etnografică „Krizsa János” din Cluj au organizat în muzeu practica profesională a studenților de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj, Catedra de Etnografie și Antropologie Maghiară (2021), respectiv Seminarul Cercetătorilor Etnografi Tineri (2021, 2022).

5. Activitate editorială

În această perioadă a apărut anuarul *Acta Siculica 2018-2019*. A fost retipărit catalogul expoziției din 2013 (Enikő Szőcsné Gazda: *Erdélyi csipkék*), respectiv volumul din 2014, care a prezentat pe scurt istoria și colecțiile Muzeului Național Secuiesc. Anuarul *Acta Siculica* apare începând cu acest număr în ediție policromă. Enikő Szőcsné Gazda a făcut publică corespondența din 1850-1880 a familiei fondatoarei noastre, Emília

Zathureczky (2021), respectiv a apărut catalogul bilingv redactat de Noémi Zsuzsanna Both: *Amprenta unei epoci. Selecție din moștenirea fotografică a lui Szigetvári Ferenc* (2022).

– Spațiul Expozițional de Artă Contemporană MAGMA a editat catalogul expozițiilor sale colective și individuale itinerante din 2019-2020. Volumul *Időjárás*, de János Sugár (Exit, Cluj, 2022), a apărut din inițiativa și cu coordonarea MAGMA, respectiv cu sprijinul financiar al MNS.

– Muzeul „Haszmann Pál” a editat numerele 70-71 (2019-2020), respectiv 72 (2021-2022) ale revistei *Csernátomi Füzetek*.

Activity Report of the Székely National Museum (November 2020 – October 2022)

(Abstract)

The Székely National Museum is a cultural and scientific institution of regional interest in Romania, financed by the Covasna County Council (Kovászna Megye Tanácsa). At present, it is comprised of four internal sections in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe) – namely, the sections of natural history, archaeology-history and ethnography together with the library which constitutes a section of its own –, and six external units – the Museum of Erdővidék in Barót (Baraolt), the Haszmann Pál Museum in Csernát (Cernat), the Museum of Guilds' History in Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc), the Csángó Ethnographical Museum in Zabola (Zăbala), the MAGMA Contemporary Art Space and the Gyárfás Jenő Art Gallery in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe). Its permanent and temporary exhibitions were visited during this period by nearly 65,000 tourists and locals. In accordance with the mission of the Székely National Museum, we tried to surprise our visitors with innovative and substantial expositions and events. Beside this, we all did our best to preserve the values entrusted to us as carefully and circumspectly as possible; we continued to process in a professional manner the collections, in addition to enlarging them by collecting and otherwise acquiring new objects. Furthermore, we did not cease to put information, documents, photographs and objects at our visiting researchers' disposal, either. The renovation of the main Sepsiszentgyörgy building, which was built well more than a hundred years ago, is due to conclude this winter.

Figure 15 *Carnival* (Haszmann Pál Museum, February 2020)

TERMÉSZETTUDOMÁNYOK

Molnár Károly

KRÁTER VAGY DOLINA A SZENT ANNA-TÓ KATLANA?

Előszó az újraközléshez

1875-ben Előpatakon és környékén került megrendezésre a magyar orvosok és természetvizsgálók XVIII. vándorgyűlése,¹ amelynek során a Szent Anna-tavát² is felkeresték. Az augusztus 31-i sepsiszentgyörgyi, Nendtvich Károly³ elnökölte *ásvány-, föld- és vegytan* szakosztályi szakgyűlésen Molnár Károly székelyudvarhelyi főreáliskolai tanár a tóra vonatkozó, mai szemmel nézve igen furcsa vita tisztázását kérte: (*vulkáni*) *kitörési kráter, avagy (holmi nem kitöréses) beszakadásos forma, egyféle dolina a tó katlana?*⁴

Németh Károly és Szakács Sándor nemrég figyelemztetett a vonatkozó jelenlegi szakirodalom vitatható vonatkozásaira.⁵ Mivel egy, a Csomád alatt ma is aktív magmakamra kérdése bizonyos értelemben már 1875-ben a tárgyalat probléma része volt, kedves kötelességünk a Molnár Károly akkori felvetésére való visszatérés. Előadása két helyen is közlésre került ugyan, de ezek a – magyar földtani szakperiodika hőskorában használt – publikációs felületek szűk közönséget céloztak meg, és elsősorban nem a szo-

rosabb értelemben vett szakma érintettjeit.⁶ Ezért és további – leginkább tudásszociológiai közelítést kérő – okokból az említett *kráter/dolina-vita* nem is került be a megfelelő szaktudomány-történeti kánonba, holott nem ismerete érzékelhető zavart okoz mindmáig.⁷ A helyesbítés elvégzése a téma szakembereire vár. Molnár Károly 1875-ös előadásának újraközlése reméljük ösztönözni fogja ezt a folyamatot is.

Néhány adalékot mindenképpen előre kell bocsátanunk:

1.

Molnár Károly (1849–1918) terep- és szakismertete lényeges. Az „előpataki” vándorgyűlés idején 26 éves pedagógus Feltorján született, gyakorlatilag a Csomád–Büdös-hegycsoport tövében; székelyudvarhelyi református kollégiumi és budapesti tanulmányait követően, 1874. február–szeptemberben a Magyar Nemzeti Múzeum ásványtári segédőre volt; utána a székelyudvarhelyi főreáliskola természetrajz szakos tanára 1903 végéig, és 1877-től többek között Roth Samu *Ásvány-, közet- és földtanából* adott

¹ A vándorgyűlések első félészázadának történetét lásd CHYZER Kornél 1890. Az 1875-ös „előpataki” vándorgyűlés vendéglátói a következő évből felszámolt Háromszék és Csík székely székei, Brassó-vidék, valamint az enklávéival középük ékelődő Felső-Fehér vármegye voltak.

² A tóval kapcsolatos legkorábbi helynévadat a kettős kráter déli peremének, a *Töbérnek* az 1349-es említése. (BENKŐ József 2016, 383–384. Szabó György magyar fordítását lásd Uo. – ez már 1999-ben megjelent, a *Transilvania specialis* első kiadásával, míg a korábbi, Szabó András-féle magyar fordítása kéziratban maradt.) A dokumentum Benkő kéziratával másolatokban terjedt, de nyomtatásban először a *Székely Oklevéltár* tette közzé az eredeti latin szöveget. (SZABÓ Károly 1872, 55–57.) A tavat magát először a Giovanni Morandi Visconti által 1699-ben kiadott Erdély-térkép dokumentálja, egyelőre név nélkül, pontosabban azzal a megjegyzéssel, hogy *bizonyosan tó* („videlicet palus”). Ez a térkép valószínűleg a Luigi Ferdinando Marsigli egy 1690 után érkezett térképészcsapatának a felvétele alapján készült – egyrészt a Marsigliék 1690-es első skiccei még az Olt vonalát is teljesen félreértik, kiiktatva a Szászhermányi-áttörés – Alsórákosi-szoros kettős kanyart, másrészt a „videlicet palus” megjegyzés a későbbi, csak 1696-tól Marsigli-munkatárs Johann Cristoph Müller 1720-as évekbeli, Homann-kiadású térképén kevésbé rontott alakban szerepel („videlt palus”), mint a Vis-

conti által kiadotton („videlto palus”), tehát közös, 1699 előtti térkép- vagy felvétel-előzményre támaszkodnak. (BOÉR Hunor – TAMÁS Sándor, 2019, 12–17.) A tavat Szent Anna-tavának Lakatos István csíkkozmasi plébános nevezi először, az 1702-ben – Benkő József szerint legalábbis – meg is jelent Székelyföld-leírásában (*Siculia*), amely legkésőbb 1696-ban készült (lásd Boga Alajos 1914-es, részleges kiadása). Az időpont nem meglepő, mert a kolozsvári jezsuita tudósoktól, Szilatsek Páltól és a *minerológus* Fridvaldszky Jánostól tudjuk, hogy Lakatos építette a tó partjára a Szent Anna kultuszára szánt első kápolnát, vélhetően az 1694-es, utolsó tatár betörést és a megelőző, 1690-től folyamatos kuruc és labanc dúlásokat követően – a „csapások” ezután elkerülték a térséget, fogalmaznak a jezsuita allegóriák –, és ugyanebben az évben alapították a jezsuiták pl. a bécsi Szent Anna Társulatot. Lakatos István tehát maga a *névadó*. (BOÉR Hunor – TAMÁS Sándor, 2019, 10–11, 14–15, 22.)

³ Nendtvich Károly (1811, Pécs – 1892, Budapest), medikusnak indult vegyész, geológus, egyetemi tanár, műegyetemi rektor, képviselőházi tag.

⁴ MOTVNgy, *Napi közlöny*... 1875, 34. (Az alkalmi tájékoztató 4. számában, 1875. szeptember 6-án.)

⁵ NÉMETH Károly – SZAKÁCS (Alexandru) Sándor 2022.

⁶ MOLNÁR Károly 1876a; Uő 1876b.

⁷ Vö. KARÁTSON Dávid et al. 2022, 7–11.

le, a vulkanizmusról és a hazai eruptív kőzetek koráról is; geológiai, turisztikai, pedagógiai stb. írások szerzője.⁸ 1893-ban ő írta meg Udvarhely vármegye történelmi monográfiájának a geológiai fejezetét.⁹ 1904. december 18-án az Udvarhelyvármegyei Múzeum „igazgatója” lett,¹⁰ egészen a Székely Nemzeti Múzeumnak való 1909. szeptember 27-i gyűjteményátadásig.¹¹

Az előadás szakmai részleteit nem tisztünk értékelni, láthatóan egy Szabó József¹²-tanítványtól elvárható, alapos munka. Korszerű ásványtani elemzésre alapoz, a térség kőzeteinek osztályozásában pedig ásvány- és kőzettani szemlélete és terminológiája az akkori időszaknak megfelelő.¹³ A tárgyalt harmadkori vulkáni kőzeteket régebbieknek, másodkoriaknak tekinti ugyan, részben egy téves rétegtani megállapításra alapozva,¹⁴ de érvelve, határozottan foglal állást a Szent Anna-tó katlanának vulkáni kráter volta mellett.

2.

A vita tárgya csak mai szemmel nézve furcsa, a kérdés inkább az, hogy *más miért nem* foglalt állást a tisztázásra való felhívást követően? Alkalmatlan helyen került volna sor a felhívásra? Az 1875. augusztus 31-i sepsiszentgyörgyi szakosztályi gyűlésen nem valószínűsíthető nagyobb hallgatóság. Előadás is mindössze kettő hangzott el: a másikat Rozsnyay Mátyás¹⁵ tartotta – az akkor már aradi gyógyszerész a filoxéra ellenszereiről adott elő. A gyűlést Nendtvich vezette le, és Bernáth József¹⁶ jegyzőkönyvezte – utóbbi három évvel korábban a Magyarhoni Földtani Társu-

lat elnökségére volt –: a dolgozatokat a vándorgyűlés *Munkálataiban* teljes terjedelmükben közlendőnek ítélték.¹⁷

Ha szűkkörű lehetett is az érdeklődés, a nevesített jelenlevők nem műkedvelők voltak. Azt se feledjük el, hogy bő hétig képeztek egy társaságot a velük együtt 506 részvevőjű vándorgyűléssel,¹⁸ amelynek augusztus 31-én az *állat-, növény- és természettani szakosztályát* pl. egy Jedlik Ányos¹⁹ elnökölte a Székely Mikó Kollégiumban,²⁰ a Csomád térsége iránti általános érdeklődést pedig további előadások vagy a *Munkálatokban* közzétett dolgozat bizonyítja.²¹ Az orvosok és természetvizsgálók 1841 óta megrendezett vándorgyűlései tudományos egyesületek, múzeumok sorának születéséhez járultak hozzá – ez az 1875-ös épp az akkor még imecsfalvi múzeumkezdemény, a mai Székely Nemzeti Múzeum létrehozását „hitelesítette”. Ami azonban témánkat illetően fontosabb: Előpatakon a gyülekezőket Herbich Ferenc²² fogadta egy, a térség földtanát és őslénytanát bemutató kiállítással,²³ az akkori nevén erdélyi országos múzeum – ekkor már az Erdélyi Múzeum-Egyletnek az új, kolozsvári tudományegyetem kezelte gyűjteménycsoportja – megbízásából, a Molnár Károlyék szakosztályi munkáin való egyik részvevő pedig a kolozsvári földtani iskola kiemelkedő személyisége, Koch Antal volt.²⁴

3.

Térjünk vissza a vitához. A Csomád térségének száz évnél régebbi földtani szakirodalmából valóban kiemelhető egy Fichtel–„Hauer–Stache”–Herbich–

⁸ *A székelyudvarhelyi főreáliskola értesítői*; SZINNYEI József 1920, 234; GULYÁS Pál 1999, 1181. A halálozási adatot biztosító gyászjelentőt csak Molnár wikipédia-szócikke tartalmazza, a szócikkírónak ezúton is köszönjük. Róth Samu (Lajos) (1851, Ménhárd [Vrbov] – 1889, Igló [Spiska Nowa Wies]) geológus, természetrajz tanár, lőcsei főreáliskolai igazgató.

⁹ MOLNÁR Károly 1901. A monográfiában nem szerepel a neve, a nyomtatással párhuzamos megírás/összeállítás közben elhunyt Jakab Elek valószínűleg a kötetvégi tartalomjegyzékben tüntette volna fel, de a monográfiát csak társszerzője, Szádeczky Lajos fejezhette be. A fejezet kicsit bővebb kézírata 1908-ban a Székely Nemzeti Múzeumba került az Udvarhelyvármegyei Múzeum anyagával, míg a vonatkozó földtani gyűjteményét Molnár már utóbbi múzeum alapítása előtt a székelyudvarhelyi főreáliskolának adományozta (lásd a kéziratot feltüntetve, SZNM, K, It).

¹⁰ MIKLÓSI-SIKES Csaba 2002, 30–31.

¹¹ *Átadási jegyzőkönyv*, SZNM, K, It.

¹² Szabó József (1822, Kalocsa – 1894, Budapest), bányamérnök, nemzetközi jelentőségű geológus, egyetemi tanár, a magyar geológiai iskola atyja.

¹³ Vö. VADÁSZ Elemér 1970, 60–75.

¹⁴ Úgy látja, hogy a térségben a (másodkori) kárpáti homokkő *rátelépül* a vulkáni rétegekre, holott utóbbiak *áttörnek* rajta.

¹⁵ Rozsnyay Mátyás (1833, Szabadszállás – 1895, Arad), gyógyszerész-vegyészként egy ízetlen magyar kininkészítmény, üveg megírására alkalmas tinta, stb. feltalálója.

¹⁶ Bernáth József (1833, Budapest – 1893, Budapest), vegyész, a József-műegyetem kristálytan magántanára, majd főreáliskolai tanár, aki ásvány- és kőzettani, valamint ásványvízelemzések sorát végezte el, tette közzé.

¹⁷ GERLÓCZY Gyula – DULÁCSKA Géza (szerk.) 1876, 48–49.

¹⁸ CHYZER Kornél 1890, 106.

¹⁹ Jedlik Ányos István (1800, Szimő – 1895, Győr), bencés pap, a természettan egyetemi tanára és rektor a pesti egyetemen, a villanymotor feltalálója.

²⁰ CHYZER Kornél 1890, 11.

²¹ Uo., 153–154. A dolgozatok: FLEISCHER Antal 1876a; LENGYEL Gyula 1876; POLICHRONIE, C. A. 1876; SZABÓ Vazul 1876.

²² Herbich Franz/Ferenc (1821, Pozsony – 1887, Kolozsvár), geológus, az erdélyi országos múzeum segédőre, egyetemi magántanár.

²³ GERLÓCZY Gyula – DULÁCSKA Géza (szerk.) 1876, 49–50.

²⁴ Uo., 6. Koch Antal (1843, Zombor [Sombor] – 1927, Budapest), geológus, kolozsvári, majd budapesti egyetemi tanár, a Magyarhoni Földtani Társaság elnöke.

Koch–Lóczy ív²⁵, a vulkanizmus itteni első ismertetőjével és a nagy monográfiákkal, valamint az első – bár vázlatos, de nemcsak vegy- és ásvány-kőzettani, hanem – vulkanológiai összeggésszel. A 19. század közepétől pedig a már számottevő szakközlés az ismeretek gyarapodását, alakulását is előhaladásnak láttatja a terepadatok és laboreredmények gazdagodásával,²⁶ igaz, hogy elég bonyolult táblázatot igényelne az új hozzájárulások és a hatástörténet valós, pontos nyomon követése.

Az viszont mindenképpen magyarázatra szorul, hogy a szakma miért került 1875 után is 43 (!) évig a Szent Anna-tó annyira látványos kráterének, egyáltalán a Csomád–Büdös-hegycsoporti kitörési pontoknak a kérdésért. Hogy Koch Antal tulajdonképpen már 1876-ban állást foglalt, de ezt csak egy szakülési jegyzőkönyv öröközte meg,²⁷ 1900-ban pedig mintha mindössze benne felejtette volna az erdélyi neogén monográfiájában a vonatkozó félmondatot, de azt is csak ugyanő.²⁸ Hogy Lóczy Lajos és Papp Károly sem publikációban szóltak hozzá végre a problémához 1918-ban, hanem megint csak egy – ezúttal részletezőbb – szakülési jegyzőkönyv tanúsága szerint.²⁹ A téma pedig ezzel hosszú időre ki is került a magyar intézményes földtani kutatás hatóköréből – Bányai János 1940-es évek eleji dolgozatai ismeretterjesztő jellegűek –, és 1956-ban, 1970-ben még mindig bizarr elképzelések képviselik a kérdésben – ezúttal már a román szakmai köröket.³⁰

4.

A tisztázást Johann Ehrenreich Fichtellel³¹ kell kezdenünk. 1780-as állítását követően, miszerint a

Büdös-hegy egy, a „belsejében még mindig égő vulkán” – értsd: két kiválásával járó, szolfatárak tevékenységű –, leírta a hegyet, barlangjait és viszonyait, mindezt könyvének a fontos erdélyi kénlelőhelyre vonatkozó függelékeként.³² A kráterkérdést érintő munkáit azonban 1791–1794-ben tette közzé. A korábbi terepbejárás után 13–14 évvel írt másik könyvében már nemcsak a fehér horzsakövet írta le az egész Kelemen-havasok–Büdös-hegy láncolatban legfiatalabbnak feltételezett – és aktívnek vélhetően ezért maradt – Büdös-hegy termékeként, hanem részletezve tért vissza képződményeire és a szomszédos Bálványosvár-hegyére is.³³

A Büdös-hegyről ezúttal mint egy, a *mélységben/mélyben* (még) működő vulkánról beszélt.³⁴ A térség nyugatibb, legmagasabb hegyét pedig maga ugyan nem mászta meg, de a rajta található, a helyiektől Szent Anna-tavának nevezett tó [mélyedése] kétségkívül kráter – írta –, mint minden ilyen, hegycsúcson található tó[é]. Felépítése, környezete, a Büdös-heghez való közelsége mutatja ugyanolyan vulkáninak, mint amilyen az ugyancsak lábából felépült többi itteni hegy.³⁵

Sajnos a leírásban ezúttal – mint a kráterhez tartozó elem – minden exhaláló barlang/gödör *kráter*-ként szerepelt,³⁶ súlyos terminológiai terhet eredményezve a kráterkérdés általános kifejtése előtt.³⁷ Az autodidakta természettudós és mindenütt vulkánokat találó Fichtelt amúgy sem jó szemmel néző, nep-tunista fősodratú akadémiai körök a későbbiekben is itt találhattak támadási pontot ellene – a Mátrában ráadásul valóban tévedett egy főkráter vélt azonosításával.³⁸ A feleket mégis az jellemzi legjobban,

²⁵ FICHTEL, Johann Ehrenreich 1780; HAUER, Franz – STACHE, Guido 1863; HERBICH Ferenc 1878; KOCH Antal 1900, LÓCZY Lajos, id. – PAPP Károly 1918.

²⁶ A vándorgyűlés kapcsán már említettek nem ismételve, az 1863-as *Geologie Siebenbürgens* belső körét bővebb tárgyalásra hátrahagyva: SCHUR, (Philipp Johann) Ferdinand 1853; ANTOS József 1854; BREM, Ignatz Anton – SCHUR, Ferdinand Philipp Johann 1855; JOHN, Konrad 1854; FLEISCHER Anton 1876b; FLEISCHER Antal – KOCH Antal 1878; ILOS-VAY Lajos 1895; PÁLFY Mór 1895; PAPP Károly 1912; BÁNYAI János 1917.

²⁷ „A Szent Anna-tavára nézve azon véleményt támogatja, mely szerint az felrobbanási kráter (Explosionskrater), s erre bizonyítékul felhozza a tajtkőtufa- és lapillilerakódást, mely a bükszád-tusnádi úton jól fel van tárva.” (Koch Antal: *Erdély keleti részének némely geológiai viszonyairól*. Ismerteti PARÁDI Kálmán 1876, 2.)

²⁸ „...csupán ...a Komló[s]árok torkolata körül ismeretes ...biotit-andezit ...törmelék képződmény[.] tajtkőlapilliból áll, mely a Szent Anna-tó mint az egykori kráter felől húzódik le az Olt partjáiig.” (Koch Antal 1900, 289.)

²⁹ LÓCZY Lajos (id.) – PAPP, Károly 1918.

³⁰ Vö., illetve lásd KARÁCSON Dávid et al. 2022, 11.

³¹ Fichtel, Johann Ehrenreich (1732, Pozsony – 1795, Bécs),

a bányákat felügyelő erdélyi kormányzékai tanácsos, őslénytanunk stb. úttörője. Vö. WANEK Ferenc 2011, 105–106.

³² FICHTEL, Johann Ehrenreich 1780, I. 121–133.

³³ FICHTEL, Johann Ehrenreich 1791, I. 161, 169–173. stb.

³⁴ Uo., I. 169, II. 425.

³⁵ Uo., I. 172. Azt a legmagasabb tetőt – a Csomád-masszívumot – három évvel később úgy is nevezte meg, hogy *Anna-hegy*. Megismételte, hogy csak krátertavak lehetnek ilyenek, pontosítva ezúttal, hogy természetesen ő is ismer *nagyon magasan* található nem vulkáni tavakat is, de sehol sem ormon, és azoknak a környezetük sem vulkáni anyagú. (FICHTEL, Johann Ehrenreich 1794, 250–251.)

³⁶ FICHTEL, Johann Ehrenreich 1791, I. 170–171, II. 425–427.

³⁷ A vulkáni működésről és hegyképződésről, magmakamráról, megmaradt kráterek nem szükségszerű voltáról általában írottakat lásd Uo., II. 428–434. Az „antivulkanistákkal” folytatott, visszafogottan nem mindig nevezhető vitáról lásd RÓZSA Péter – KÁZMÉR Miklós – PAPP Gábor 2003.

³⁸ FICHTEL, Johann Ehrenreich 1793. Kicsin múltott: ha nem Parád felől, a Kékes-tető mellé viszik fel ismerősei krátert keresni, hanem Gyöngyös felől indulva, a Sárhegyre téved, megtalálta volna – a *Mátra* Szent Anna-tavas/kápolnás kráterét. Utóbbira Papucs András figyelmeztetett, köszönet érte ezúton is!

hogy Fichtelnek a halála előtt egy, a Büdös-hegyet *éő kőszételepnek* (!) feltételező állásponttal kellett vitatkoznia.³⁹

5.

Fichteltől kiindulva már érthetőbb a földtani utazók korának általában is ellentmondásos képe a Csomád–Büdös-hegyecsopotról. Korántsem mellékes, ugyanis nehézsúlyúak következtek:

1818-as nevezetes útjáról beszámolva, François-Sulpice Beudant⁴⁰ több mint méltányolva idézte Fichtel észrevételeit, analógiákat adott meg hozzájuk, a Büdös-hegyi megállapításait pedig figyelemre méltónak nevezte. A *működő vulkánt* és a kisebb mélyedések *kráter* voltát akár joggal mosolyogta meg egy szokásos *Mátrázással*, de a [Csomádon található] Szent Anna-tóról azt írta, hogy „egyféle kis tó, melyet a Lipszky-térkép Szent Anna-tóként jelöl, helyzete figyelemre méltó, de nem hiszem, hogy elfogadható volna Fichtel véleménye, aki még kráternek tekinti.”⁴¹ Miért nem volt elfogadható? Csak.

1827-ben valaki végre megint részletes földrajzi-földtani leírásokat végzett a környéken, és úgy, hogy a Szent Anna-krátertőhöz *is* kiment. Karl Lill von Lilienbach⁴² a kráter belső lejtőin kénszagot érzett, a térség piroklasztitjait ebből a kráterből ki dobottaknak valószínűsítette, a szomszédos Mohost pedig másik, feltöltődött krátertónak. Mi több, szerkesztője, Ami Boué⁴³ az egyik jegyzetében Európában egyedülálló krátertónak minősítette – a vulkáni *salak* hiányának okán – a Szent Anna-tavat. Sőt, félreértve valamilyen – szóba került? – hőmérsékleti anomáliát, holmi kénes vizek/gázok feltörését feltételezte a tó bizonyos részein.⁴⁴

1833-ban maga a szakma 19. századi legnagyobbja, Charles Lyell⁴⁵ szólalt meg: „a Boué úr által Erdély keleti részéből leírt vulkáni kőzetek valószínűleg ugyancsak miocén korúak. ...Az eiffeli maarkhoz hasonló több nagy kráter található egyes vidékeken,

kis mélységű tavakkal” – vessük gyorsan közbe: csak a Csomádon vannak, az a kettő –, majd rátért a Büdös-hegy kénes forró(?) gőzeire.⁴⁶ Nos, ő viszont a térségbe sem jött el személyesen...

6.

Milyen közvetlen vagy közvetett hatások révén csapódott le mindez a két magyar haza nem szakmai nyilvánosságában? Teleki József⁴⁷ 1799-es feljegyzései a hegy gyomrában történt *revolútiót* említettek, melynek következtében a hegy teteje beszakadt volna.⁴⁸ További vonatkozó kutatásokig ez tűnik a legkorábbi utalásnak olyan lehetőségre, amely szerint a tó katlana nem feltétlenül vulkáni kráter. Nem függetlenül Fichtel pár évvel korábbi vitáitól: 1791-ben ő tárgyalt akár olyan hegységképződést is a hivatkozott oldalakon, amelynek során az azt okozó, mélyben forrongó anyag (ott?) felszínre sem jut kráter hiányában. Fichtelt a *krátereit* tagadó neptunisták kényszerítették ilyen lehetőségek számbavételére – holott, paradox módon, a vulkáni kráterekre is nekik volt nagyobb szükségük, *a belső égést tápláló levegőforrásként* (!).

Persze Teleki érthette úgy is, amit írt, hogy a hegytető egy alá, kitörés révén kiürült térbe szakadt bele. A helyi nyilvánosság gyakorlatiasabban értelmezett. Vendéglátói azzal fogadták valamikor 1835–1836-ban John Paget⁴⁹, hogy a Szent Anna-tó helyén „valaha egy vulkán krátere volt”.⁵⁰ 1838-ban pedig a közeli Dálnokról Ferentzi János⁵¹ az induló helyi – brassói magyar – sajtóban közölt részletes leírást a Büdös-hegyről: „Szinte bizonyossággal merem állítani, hogy tűzokádó hegy volt, s azután kialudt, melyet bizonyítani láttatnak.” Ugyanott írta le részletesen a Szent Anna-tavat, és hogy annak északi partján „büdösköves rétegű a föld”.⁵² Óvatosabban a meszszibbről, Kolozsvárról jött újságírók fogalmaztak, 1837-es emlék kapcsán *vulkáni erő vagy a természet játéka által, mintegy vulkán torkolatjaként beszakadt*

³⁹ FICHTEL, Johann Ehrenreich 1794, 250–252. A felkiáltójel csak annak szól, hogy honnan képelték oda a szenet, a térség már leírt formációiba? A föld belső hőjére ugyanis a neptunistáknak is magyarázatot kellett adniuk. A neptunista–vulkanista vitához lásd közelebbről RÓZSA Gábor 2013.

⁴⁰ Beudant, François-Sulpice (1787, Párizs – 1850, Párizs), kiemelkedő francia mineralógus, egyetemi tanár, Magyarország és Erdély földtani leírásával és atlaszával szerzi meg európai hírnevét.

⁴¹ BEUDANT, François-Sulpice 1822, II. 310–311.

⁴² Lill von Lilienbach, Karl (1798, Wieliczka – 1831, Hallein), geológus, utazó.

⁴³ Boué, Ami (1794, Hamburg – 1881, Bécs), a francia földtani társaság elnöke, később honosított osztrák geológus, szakbibliográfus.

⁴⁴ LILL DE LILIENBACH, Karl – BOUÉ, Ami 1833, I. 265–267.

⁴⁵ Lyell, Charles (1797, Kinnordy House – 1875, London), a neptunista–vulkanista vitát meghaladó modern geológiai paradigmát atyja.

⁴⁶ LYELL, Charles 1833, III. 223.

⁴⁷ Teleki József (1777, Szirák – 1817, Gernyeszeg), erdélyi kormánybiztos tanácsos, a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumnak könyvtárgyűjteményt adományozó Teleki Domokos apja.

⁴⁸ TELEKI József 1937, 48.

⁴⁹ Paget, John/János (1808, Loughborough – 1892, Aranyosgyéres), elmagyarosodott angol utazó, író, erdélyi mintagazda, közéleti személyiség.

⁵⁰ PAGET, John 2011, 346.

⁵¹ Ferentzi János (1789, Középpajta – 1868, Dálnok), a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumnak dálnoki birtokot adományozó református lelkész, honismereti író.

⁵² FERENTZI János 1838, 127, 131.

hegysüvegről, 1840-ben *tölcserészájúlag alásüllyedt te-tejű hegyről*, 1841-ben *sistergő lángok helyett víztükör* körüli krátereszerű hegyről beszélve a tó kapcsán.⁵³

7.

Így érkezünk el abba az időszakba, amelytől azt várnánk, hogy letisztul a Szent Anna-tó kérdése is: 1859–1860-ban a bécsi földtani intézet elvégezte a teljes, Habsburg-nagyfejedelemség Erdély geológiai felvételét – a Csomád térségében 1859 nyarán dolgoztak.⁵⁴ Az előjelek jók voltak, a tavat nemrég felkeresett tudós látogató, a bonni Carl Justus Andrae⁵⁵ 1853-ban azt írta, hogy vize egy beszakadt *krátert* tölt ki.⁵⁶ Ehhez képest hideg zuhany következett: a Kelemen-havasok–Büdös-hegy vulkáni vonulatot feltérképező Ferdinand Richthofen⁵⁷ már az első vonatkozó közlésében leszögezte, hogy a hegyláncot kizárólag tömeges erupciók hozták létre. Olyan – lokális – vulkáni jelenségeknek, mint krátereknek, lávaömléseknek nyoma sincs.⁵⁸ Az 1861-ben megjelent erdélyi földtani térképet értelmező, kanonizáló *Geologie Siebenbürgens* nagymonográfiában pedig a csomád–büdös-hegyi részt szövegező Guido Stache⁵⁹ még konkrétan fogalmazott: A Szent Anna-tó katlanát gyakran említik egy kialudt vulkán krátereként – írta –, de valójában *a karsztvidékek tölcseréire/dolináira hasonló* (?) negatív forma, amely még csak olvadt kőzetanyagnak gázkitöréssel kísért kiömléséhez, azt követő beszakadáshoz sem köthető, hiszen a katlanban vulkáni láva vagy piroklasztit nem található.⁶⁰

A furcsa elképzelés Ami Boué egy kevésel korábbi felvetésével szemben tételeződött, aki a Szent Anna-tó *tölcseré* esetében egy dugó kilökésére emlékeztető, a helyén űrt hagyó kitorést feltételezett, de

olyant, amely egy lőporrobbanás erejével sem vethető egybe (?), hiszen az is repedések sorát eredményezte volna.⁶¹ Mindenesetre a térképező csapat erdélyi tagja, Eduard Albert Bielz⁶² még 1885-ben is így foglalt állást: „Valószínűleg a körben zárt völgy különleges alakja és a közelben – ugyanolyan tévesen – kialudt vulkánnak tartott Büdös-hegy vezetett ahhoz az általánosan elterjedt nézethez, hogy ez a tómedence egy kialudt vulkán krátere lenne; de amint éppen láttuk, ezt a nézetet, ahogy a mondát is, mely szerint a tó feneketlen mélységű, és kapcsolatban áll a tengerrel, meg kell haladni a komolyabb kutatások fényében, és a Szent Anna-tó medencéjében nem mutatkozik egyéb számunkra, mint egy zárt katlanvölgy, amelyt gyakran találunk a mészkőhegységekben is.”⁶³ Bielz jelentős természettudós volt, de a vulkánok tekintetében valamit nagyon félreértett: az Erdélyi-medence földgázát például ki kellett volna égetnie szerte a neogén vulkanizmusnak.⁶⁴

8.

Bielz szóhasználata árulkodó: a „meg kell haladni a komolyabb kutatások fényében” ismerősen, és pedig *ideologikusan* cseng. Az 1850-es éveket a politikatörténet a magyarországi-erdélyi neoabszolutizmus korszakaként tárgyalja, amikor Bécs egy császári kézcsók fejében kapott, 1849-es cári segítségnek köszönhetően játszhatott birodalmat, és indult utána új *gyarmatát civilizálni* – egészen Solferinóig. Az évtized mifelénk ténykedő tudós szakembereinek természetesen csak köszönettel tartozunk – egy *birodalmi* léptékű modernizációs kísérletnek nyilván pozitív hozadékai is vannak –, a térséget kutató brassói tanár Schur és nagyszebeni gyáros Brem⁶⁵ például egyaránt távoli vi-

⁵³ NAGY Ferenc 1839, II. 213; SZENTIVÁNI Mihály 1840, II. 107; KÖVÁRY László 1842, 155.

⁵⁴ HAUER, Franz 1863, IV.

⁵⁵ Andrae, Karl Justus 1853 (1817, Naumburg/Saale – 1885, Bonn), bonni múzeumőr, a földtan és őslénytan egyetemi tanára.

⁵⁶ ANDRAE, Carl Justus 1853, 169–170.

⁵⁷ Richthofen, Ferdinand Paul Wilhelm (1833, Karlsruhe [Pókó] – 1905, Berlin), geológus, a modern geomorfológia atyja, a „Selyemút” névadója.

⁵⁸ RICHTHOFEN, Ferdinand Paul Wilhelm 1860, 159.

⁵⁹ Stache, Karl Heinrich Hektor Guido (1833, Namslau [Namysłów] – 1921, Bécs), geológus, később a bécsi földtani intézet vezetője.

⁶⁰ Sőt, a Büdös-hegy gázkiömléseinek útján sem ömlött soha láva. (HAUER, Franz – STACHE, Guido 1863, 319–320.)

⁶¹ BOUÉ, Ami 1861, 283–285. Boué itt azt fejtegeti, hogy a vulkáni kráterek leggyakrabban a felszínre került vulkáni anyagból a *kijutási pont köré épült pozitív formák*, amelyekkel szemben, karsztos formák analógiájával élve (!), vulkáni területen is felmerül „en relief”, pl. *beomlásos negatív formák* lehetősége. Utóbbiakkal sajnos a neptunista iskola utóvédjének bizarr elképzeléseibe csúszik. (Uo., 285–294.) Érdekesebb, hogy Boué ugyancsak

utal fiatal kollégájának a *Fichtelével egyező*, eltérő véleményére – több kitorési pont? –, amelyet az Akadémián is érdemes volna meghallgatni, tehát a kollégával – leginkább az ezekben az években ugyancsak a karsztológia szerelmese Stachével – úgy tűnik alaposan megvitatták.

⁶² Bielz, Eduard Albert (1827, Nagyszeben – 1898, Nagyszeben), a szabadságharc idején a Habsburg-oldalon harcolt, zoológus és térképész természettudós, történész, statisztikus, miniszteri titkár, vármegyei tanfelügyelő.

⁶³ BIELZ, Eduard Albert 1885, 288. (Magyarul lásd BOÉR Hunor – Tamás Sándor 2019, 53.)

⁶⁴ Vö. WANEK Ferenc 2021, 80.

⁶⁵ Schur, Philipp Johann Ferdinand (1799, Königsberg [ma Kaliningrád] – 1878, Bielitz [Bielsko-Biala]), gyógyszerész, botanikus, gyárigazgató, brassói természetrajzszakos tanár is közben (1853. nyári erdélyi botanikai gyűjtését követően, az 1853/1854-es tanévben a brassói lutheránus gimnázium tanára); Brem, Ignatz Anton (1788, Znaim [Znojmo] – 1858, Nagyszeben), gyógyszerész, vegyész, a prágai, a pesti, végül 1853-tól a nagyszebeni vegyianyaggyár igazgatója (utóbbi gyárat Schur alapította 1845-ben, igazgatta 1853-ig), vö. BIELZ, Eduard Albert 1858, 90.

dékek szülötteként járult hozzá örökségünkhöz.⁶⁶ De hát a Büdös-hegyről birodalmi politika nélkül is közzölt írást, például Johann Grimm⁶⁷ a reformkorban, heidelbergi professzorok szerkesztette évkönyvben.⁶⁸

Másrészt, a „Hauer–Stache” valóban rendkívüli teljesítmény volt. Ám ez felelősséget is jelent: amennyiben a Szent Anna-tó kráterére vonatkozó ötletek nem az erdélyi földtani kánont megsza- bító monográfiában jelennek meg, akkor valószínűleg a hasonló zavaros elképzelések sorsában osztoztak volna. Így viszont egy évszázadra sikerült ellehetetleníteniük a vonatkozó célzott kutatást. Miért is kezdett volna vitát Koch 1876-ban azzal a Gerhard Rath⁶⁹-tal, akit megelőző nyáron, közvetlenül az „előpataki” vándorgyűlés előtt kedves vendégeként kísért a Csomádra (is)?⁷⁰ Holott Rath szerint a Magyarországon egyedül- álló látvány Szent Anna-tó katlana nagymértékben maar- vagy krátereszerű, éspedig a gillenfeldi maarra és a Nemi-tóra emlékeztet, de mivel kitörési termékek nincsenek a tó környékén, vulkáni működés eredménye nem lehet, csak beszakadásé.⁷¹ Bonni beszámoló- ját ráadásul úgy szemlélte a nagyszzebeni természettu- dományos szakperiodikában Gustav Kayser⁷², hogy a genézisre vonatkozó passzust *szó szerint* idézte.⁷³ A vita másoknak sem hiányzott, a későbbiekben sem. 1972-ben jelent meg olyan *szaktanulmány*, amelyben a kolozsvári földrajz tanszék későbbi vezetője, a brassói Wilfried Eckart Schreiber *geológiai eredetében is tisztázta* a Csomád geomorfológiáját.⁷⁴

9.

Apróság volt ez az 1860 körüli kisiklás? *Birodalmi szemmel* valóban csak a gyarmati periféria egy kuri- ózumáról szólt a vita. *A tó mellől nézve* kellett volna, hogy problémát jelentsen, és Molnár Károlynak azt is jelentett. De innen nézve meg az lett megtevesztő a *mai szemnek*, hogy a katlanra vonatkozó ismeret- történet közben valóban ívvé feszült, csak éppen nem *szakmai ismeretek* ívévé. A csakugyan felvázolható tö- retlen ívben Fichtel nem az itteni vulkánosságot, ha- nem *a mi vulkánosságunkat* fedezte fel, majd Orbán Balázs – a „Hauer–Stache” szakmai kánonja elleni

romantikusan lázadásból vagy csak a józan ész talaján maradvá? – ugyancsak vulkánunknak *ellen-kanoni- zálta* 1869-ben, monumentális *honismereti/önismereti* monográfiájával a Szent Anna-tó hegyeit, mi pedig *elsősorban ennek alapján*, a monográfia bővületében tekinthettük magától értetődően annak.⁷⁵ Gyakor- latilag *a vonatkozó tudományos kutatás történetétől eredményeitől függetlenül*.

Kráter/dolina vitánkat tehát nem annyira két *tábor* ellentétes álláspontja értelmezheti, mint inkább egy- részt – politikai előítéletektől is befolyásolt – *szakmai bizonytalanság*, másrészt egy regionális *közösségiiden- titás-építés*. Orbán Balázs az 1867-es kiegészítés után, tehát a székely *rendi* identitás szétfoslása idején, kul- turális *identitáspótlékként* tette a *kráter*tavat egy *székely értéktár* részévé, ugyanazon birodalmi–lokális érték- tengely menti, de ellentétes törekvés részeként. Mely törekvés egy évszázad elteltével szerencsére a *szakma* megfelelő önkorekciójával, a tudományos kánon megfelelő átrendeződésével találkozhatott – árulkodó, ahogy a legújabb kanonizációs kísérletet is eleve angol nyelven vezették be idén a nyilvánosságba: ki és ki irá- nyába akarta megfogalmazni vele magát?

10.

Egy utolsó adalék a humorérzékünket is vissza- hozhatja.⁷⁶

A tóra vonatkozóan több *allegória/néphiedelem/ műrege* ismert, így a tengerrel való összeköttetés és a 17. század legvégi, *vibarellenes* búcsújárás-alapítás története már 1731-ből, az „étögyik” és a sárká- nyok emlegetése 1831-től. Az úszókat leszippantó örvényt 1840-ben már cáfolták is. A legkedvesebb azonban a vetélkedő két váruras, paripásodott szüzes „Szent” Anna-rege, amelynek születése pontosan re- konstruálható. A rege 1861-ben, az első háromszéki szépirodalmi almanahban⁷⁷ jelent meg először, hogy aztán többen is feldolgozzák, köztük festők. A két- szeres, át- és visszaváltozáson áteső lányok „legenda- já” egyértelműen *válasz* volt. A megelőző, 1860. évben jelent meg az az erdélyi útikönyv, amelyben a Szent Anna-tó szépségét ecsetelő Johann Michael

⁶⁶ Lásd SCHUR, (Philipp Johann) Ferdinand 1853; BREM, Ignatz Anton – SCHUR, Ferdinand Philipp Johann 1855.

⁶⁷ Grimm zu Nagyág, Johann (1805, Joachimsthal – 1874, Bras), német bányamérnök, pifbrami bányászakadémiai igazgató.

⁶⁸ GRIMM, Johann 1837.

⁶⁹ Rath, Gerhard vom (1830, Duisburg – 1888, Koblenz), mi- neralógus, bonni ásványtani múzeumőr, a földtan és ásványtan egyetem tanára.

⁷⁰ PARÁDI Kálmán 1876, 2.

⁷¹ Különlenyomat-változatában: RATH, Gerhard 1876, 23–24.

⁷² Kayser, Gustav (1817, Nagyszzeben – 1878, Nagyszzeben), gyógyyszerész.

⁷³ KAYSER, Gustav 1876, 23–24.

⁷⁴ SCHREIBER, Eckart Wilfried 1972. (Lásd KARÁCSON Dávid et al. 2022, 11.)

⁷⁵ ORBÁN Balázs 1869, 75. Orbán még csak nem is tudatosan valósította ezt meg: a máskor nagy vitázó ezúttal a szakértőkre hagyta a kérdés tisztázását. Olvasói azonban valószínűleg jobban érezték, mire is akarnak vagy sem várni.

⁷⁶ Vö. BOÉR Hunor – TAMÁS Sándor 2019, 40–42. Továbbá a hivatkozott, azóta is bővült képiábrázolás- és szöveggyűjtemény rövid szemlézése.

⁷⁷ *Háromszék*, 1861, első évi folyam, Brassó, 129–132.

⁷⁸ Salzer, Johann Michael (1823, Berethalom – 1903, Berethalom), lutheránus lelkész, berethalmi püspöki titkár – 1861-ben megyei tanár.

Salzer⁷⁸ csak azt hiányolta, hogy a tónak nem akadt *Ovidiusa*, mint a Róma melletti Nemi-tónak, nimfákat, isteneket és – egészítsük ki: *Átváltozásokat* – álmodni a partra. Miközben *a mélységben pihenő hatalmas tűzszellemtől* borzongott: *nehogy megismétlődjön a félelmet keltő titáni játék*. Mikor is jártak ott a bécsi geológusok? 1859-ben? Milyen nézeteknek adtak hangot? És hogyan is oldotta meg a „Szent” Anna-rege szerzője a szűz átkának beteljesülését? Vulkánkitöréssel? Nem bizony. Hanem *a hegyetű beomlásával*.

Hogy került a búcsújárók *Jézus-nagyanya Szent Annája* helyére egy, csak a nép szája szerint „szent”

Anna? Ha a rege szerzője nem is írta alá a nevét, a jelenlegi ismereteink szerint egyedüli számításba jöhető ekkori helyi literátor az a – vallási téren nem épp ökumenista – Szakács Mózes⁷⁹, aki az 1860/61-es tanévtől a születő sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium – ekkor épp hatosztályos *református gimnázium* – második tanára és diákjainak fő verbuválója volt. Főleg magyart tanított ott, 1863-ban pedig teológiai, történelmi, *latin és görög irodalmi* stúdiomokra távozott, a berlini egyetemre.⁸⁰

Mi pedig *visszatérünk* Sepsiszentgyörgyre.

(B. H.)

Molnár Károly

TUSNÁD, A SZENT ANNA-TÓ ÉS A TORJAI KÉNBARLANG, GEOLÓGIAI TEKINTETBEN⁸¹

Tusnád, a Szent Anna-tó és a torjai kénbarlang trachit alapon nyugszik, mely az erdélyi, vulkanikus eredetű Hargita-hegység legdélekeleti részét képezi. A Hargita ezen része nem képez egy összefüggő láncolatot, hanem szétszórt kúpos emelkedések csoportozatából áll, mely csoportozat az Olt folyó által választatik el a hegység északnyugatra haladó fő tömegétől. Ezen trachit csoportozat környezete délkelet, kelet és északkelet felől az úgynevezett „Háromszéki-hegység”, észak-északkelet felől a Feketügy völgye, észak felől a csíki síkság. A trachit emelkedések alján minden irányban ugyanaz a kőzetnem található, nem áttörve a föld mélyéből föltóduló tüze-redetű kőzet által, hanem arra mintegy ráülepedve. Ezen kőzet⁸² durván szemcsés, dús csillámtartalmú homokkő, melynek korára a kővületek hiánya miatt egyenesen nem lehet következtetni. Azonban összehasonlítva azon kőzettel, mely a háromszéki síkot Brassótól Zágonig, onnan az Ojtozig, tehát a délkeleti oldalon környékezi, s a Kárpát-hegyláncolathoz tartozik, kitűnik, hogy vele szerkezetre, összetételre

és kövülethiányra nézve megegyezik, és hogy teljesen ugyanazon [66.] kárpáti homokkő, mely a nagy Kárpátok ezen említett részét alkotja, s hogy ezzel egyidejűleg üledett rá a trachit csúcsok oldalára.

Alább ereszkedve, Tusnádtól délre találni harmadkori kisebb halmokat trachit konglomerátokkal, s még alább⁸³ az alluviális völgy és az ennél magasabban fekvő diluviális háromszéki sík terület el.

A Tusnád⁸⁴ fölött emelkedő kúp trachitja színzetre többféle, szerkezetre és az alkotó ásványok viszonylagos mennyiségére nézve pedig kétféle: tömöttebb- és lazább-féle. A lazább szerkezetűben a földpát nagy kristályhalmazokat képez, s ezért porfíros külsőjű, míg a tömöttebb riolitos. A tömöttebben a kristályhalmazok üvegesek; makroszkópos vizsgálatnál ikerrovátkosak.⁸⁵ Továbbá tartalmaz kvarcot, mely szürke s néha füsttopáz színű. Kevesebb mennyiségben előfordul benne biotit fekete⁸⁶ színnel, lemezes szerkezettel, még gyéribben amfibol⁸⁷. A porfíros külsőjűben a földpát nem ép.⁸⁸ A tömötteg – több példányon meghatározva – középszámban követke-

⁷⁹ Szakács Mózes (1828, Betfalva – 1894, Székelyudvarhely), református lelkész, tanár, iskolaigazgató.

⁸⁰ TÉGLÁS Gábor 1912.

⁸¹ Felolvasatott az orvosok és természetvizsgálók előpataki nagygyűlésén 1875. augusztus 31-én. [M. K. jegyzete.] (MOLNÁR Károly 1876b, az Uő 1876a eltérő szöveghelyei esetén a különbséget visszaadó jegyzettel.)

⁸² „Ezen kőzet legnagyobb tömege a keleti oldalon fordul elő »Háromszéki-hegység« néven, melynek magyarázatát a háromszéki öblös térség adja, mely térségnek ezen az oldalon eső része magasabban áll, mint a délkeleti, s így a víz, míg itt homok lerakása által képezte az említett hegyet, a túloldalon bevágott

a Kárpát-hegy alá. A ...környező kőzet fő része durván szemcsés, kevesebb része finom szemű és palás, mindkettő dús csillámtartalommal.” (MOLNÁR Károly 1876a, 161.)

⁸³ „...alább menve, Bodok, Oltszem környékén”. (Uo., 162.)

⁸⁴ „A tusnádi fürdő...”. (Uo.)

⁸⁵ „...makroszkópos vizsgálatnál ...üvegesek, lemezesek, s némely helyen ikerrovátkosak”. (Uo.)

⁸⁶ „...fekete, fénylő”. (Uo.)

⁸⁷ „...még gyéribben amfibol rövid, oszlopos jegecekben”. (Uo.)

⁸⁸ „A lazábban a földpát mállott egy kissé, és nem annyira üveges és lemezes.” (Uo.)

zö: a lazábbé 2,01, a tömöttebbé 2,22.⁸⁹ A földpát lángkísérleti úton meghatározva andezin és oligokláz.⁹⁰ Ezek szerint a tusnádi trachit: *andezin-oligokláz-kvarc-trachit, biotit- és amfibollal*.⁹¹

A hegy alján, hol a kárpáti homokkő kezdődik, a trachit annyira elváltozott, hogy agyagos tufát képez. Az említett ásványokon kívül a hegyről legurult darabok némelyikében gránát is fordul elő.⁹²

Tusnádtól északkeletre esik a Szent Anna-tó, azon kúpos hegyek egyikén, melyek a csíki rónáról nézve a Balaton-vidéki bazaltkúpokot juttatják az utazó eszébe.⁹³ A legjárhatóbb út Bikszádról vezet föl a tölgy- és bükkerdővel borított hegyoldalon a hegytetőre, honnan a tó tükreig lejtve mindinkább előtérbe lép a fenyves, míg a tó szegélyét egy természetes fenyves sétakör képezi.⁹⁴ A hegy távolból csonka kúphoz hasonlít. A tetőre érve, az üreg, melyben a tó van, szintén egy alapjával fölfelé [67.] fordított üres csonka kúp, melynek az alapszegélye, vagyis alaplapjának kerülete összeesik a kúpos hegy metszési lapjának kerületével. Az üres csonka kúp teteje a tó tükre. Az egész úgy gondolható, mintha egy csonka papírkúpra higanyt öntve, annak teteje lesüllyedne bizonyos mélységre, s a higany akkor, mint a tó, az üres csonka kúp metszési lapját képezné.

A hegy külső s belső oldala trachit kőzetből áll, mely nem képez összefüggő sziklát, hanem kisebb-nagyobb darabokban, mint klasztikus kőzet mutatkozik. Bikszád felől fölérve a hegyre, azaz azon helyre, honnan lejtteni kell be a tóhoz, a tenger fölötti magasság 1185 méter. A tó tükreinek tenger fölötti magassága 1060 méter, s így a tó 125 méter mélységben fekszik (Wissinger⁹⁵ méretei szerint). A trachit a tótól távolabb olyan külsőjű, mint a tusnádi lazább szerkezetű, a tónál pedig mállott.⁹⁶ Makroszkópos vizsgálatnál ugyanoly elegyrészekből áll, mint a tusnádi, csak az ikerrovátkos oligokláz hiány-

zik, s a kvarc kis szemekben fordul elő benne. A tó közelében levő mállott trachit szivacsos szerkezetű.⁹⁷ Az épebbnek tömötsége 1,9.

Sok utazó megbámulta a természet ezen tüne-ményét, s véleményt mondott annak eredetéről is. A vélemények egyike a többségé, s úgy hangzik, hogy ezen mélyedés egy nem működő vulkán krátere, mely utólagosan telt meg vízzel. (A vidékiek feneketlen tengerszemnek tartják.) A másik vélemény [Franz] Hauer bécsi geológusé,⁹⁸ ki hajlandóbb ezen természeti szépséget – ti. a mélyedést a tóval együtt – nem valamely vulkanikus működés közvetlen szüleményének, hanem a földszínen működni megszűnt, de bent még mindig forrongásban levő vulkán utótüne-ményének tekinteni; azaz ő nem tartja kráternek, hanem dolinának, melynek magyarázata az, hogy lent a vulkán jelenleg is működik – és mennyiben összeköttetésbe hozza a torjai kénbarlanggal s az azon kitóduló gázzal –, s ezen működés következtében a hegy-belsejében egy nagy űr támadt, hová a Szent Anna-tó hegye beszakadt, s így képezi, mint beomlás, a jeleni [68.] dolinát.⁹⁹

Én a tó környékét, annak kőzetét s a felhozott kénbarlanggal való összeköttetését tekintve a többség véleményéhez csatlakozom, s a mélyedést kráternek tartom, a következő okokból: A Hargita északnyugati fő tömege oligokláz-kvarc-trachit, Tusnádnál már az andezin is föllép benne, s a tónál az oligokláz hiányzik, ily arányban fogy a kvarc is. Mindez arra mutat, hogy ez fiatalabb képződésű a tusnádi trachitnál, s mint ilyenek, tömötsége kisebb, földpátja fiatalabb, kvarctartalma kevesebb, szerkezete lazább, szivacsos, mint általában a krátereknél található klasztikus kőzeteknek. A láva ugyan hiányzik, de látát a második korszakból a felületen találni nem lehet, mert az átváltozott humusszá, ellenben mélyebben a kőzet alapanyaga lávás szerkezetet mutat. Továbbá, ha ott

⁸⁹ „...a lazábbnak 2. Amaz egészben véve közép-, ez durva szemcséjű.” (Uo.)

⁹⁰ „...nagy részt ...andezin, kevés oligokláz”. (Uo.)

⁹¹ „...oligokláz-andezin-kvarc-trachit biotittal és amfibollal (Dr. Szabó József beosztási módszere szerint)”. (Uo.)

⁹² „(Lojka H[ugó] (1845, Gelsendorff [ma Sahrne] – 1884, Budapest), állami felső leányiskolai tanár, lichenológus.)” (Uo.)

⁹³ „...eszébe. A hegyoldal észak-, nyugat- és délre lejtős, míg keletre egy zombékos térség terül el, fenyővel benőve.” (Uo.)

⁹⁴ „...sétány köríti. A növényzet a fajokra nézve szegény, de a meglévők dúsan teremnek.” (Uo.)

⁹⁵ Wissinger Károly (1846, St. Georgen – 1893, Kecskemét), volt műegyetemi tanársegéd, ekkor a Magyar Nemzeti Múzeum ásványtári segédőre, főrealiskolai tanár.

⁹⁶ „A hegy külső oldalán a trachit csak görgetegekben van a felületen, melyek hasonlóak a tusnádi lazább szerkezetűhöz. A hegy tó felé néző oldalán a tó színe felé mindinkább mállott.” (MOLNÁR Károly 1876a, 161.)

⁹⁷ „Találni azonban ép földpát tartalmúakat is, melyekben az alapanyag lyukacsos, és az azokat kitöltő földpátkristályhalmozok porfiróssá teszik. A földpát andezin; kvarc kevés és csak apró szemekben; a biotit rézvörös lemezekben.” (Uo.)

⁹⁸ „(Geologie von Siebenbürgen) [tkp.: HAUER, Franz – STACHE, Guido 1863]”. (Uo.) Hauer, Franz (1822, Bécs – 1899, Bécs), geológus, paleontológus, a bécsi földtani intézet vezetője, a bécsi természettudományi múzeum főigazgatója, osztrák felsőházi tag, 1863-ban intézeti főgeológus. Az általánosabb elméleti állásfoglalások nagyjából közös megvitatás eredményei voltak, a Csomád–Büdös-hegycsoportra vonatkozó részt pedig valójában Guido Stache szövegezte. (HAUER, Franz 1863, V.)

⁹⁹ „...de bent még forrongó, gázokat fejlesztő vulkán oly művének, mely szerint bent üreg támadt, s a hegy szakadt be. Eszerint a tó nem egy kráterben, hanem egy dolinában van, és szintén Hauer véleménye szerint a vulkánra nyomást gyakorol, és összeköttetésbe hozza ezen nyomást a kénbarlangon kiömlő gázzal.” (Uo.)

jelenben is működnek azon vulkán, melynek tulajdonítja a kénbarlangon kiömlő gázt, melyet a tó vize nyomna oda, akkor találna azon gáz a tó környékén is helyet a feltörésre, és különösen akkor, ha csakugyan beszakadás történt volna. Ha a kénexhaláció valósággal ott működnek, az észlelhető volna a kőzetben is, mint ahogy észlelhető a kénbarlang környékén.¹⁰⁰

A *torjai kénbarlang* az Anna-tótól északkeletre esik, egy erdőtől borított, „Büdös”¹⁰¹ nevű hegyoldalon. A barlang jelen alakjában nem természetes képződésű. Egy sziklarepedés volt, melyen gáz ömlött ki. Felismerve a gáz hatását némely betegségre, időnként tágitották, s így nyerte azon nagyságát az üreg, mely jelenben okot szolgáltat a barlang elnevezésre.¹⁰² A Büdös-hegy kőzete is trachit, s mint típus tartozik – tekintve az ásványok asszociációját – a hargitai típushoz. Oly ép földpátot, mely meghatározható volt volna, nem találtam, minek oka a kén-gáz kigőzölgésében rejlik, mely a kőzet földpátját megtámadván, átalakítja. A kőzet a hegyben rétegesen fordul elő, főképp a barlangnál; a rétegek vastagok, rendetlen dűlésűek és hajlásúak, mi utólagos és erőszakos vetődésre mutat, azon vulkán [69.] által, melynek szüleménye nemcsak a barlangon, hanem az egész környékén kiömlő gázkeverék. A barlanghoz közeledve, a kőzetben még látni kvarcot, biotitot és amfibolt, de a földpát fehér portömeget képez. A barlangnál az egész kőzet kaolinos, és mint ásvány, csak a pirit ismerhető fel, az is mint az elválkozás eredménye. A kőzetelváltozás nem minden helyen egyenlő folyamatú. A kénbarlangnál és hol hasonló gázok ömlenek ki, a trachit kaolinos, míg egy más gázkiömlésnél, az úgynevezett „Timsós-barlangnál” alunitos – ott a felületre tiszta kénvirág rakódik le, itt tiszta timsókéreg. A kénbarlangon, melynek hossza mintegy 8 méter, bizonyos kellemetlen szagú, csípős és könnyezésre ingerlő gázkeverék ömlik ki, mely-

ben egyik gázt a bevitt ezüst tárgyak barna felülete csalhatatlanul kén-hidrogénnek mutat (H_2S), valamint a szag is. Ezenkívül előfordul benne kénessav s talán szénsav (CO_2). A gázkeverék folyton foly ki a barlangból, s ömlik le a hegyoldalon – mint a körülégnél nehezebb keverék –, s így a barlangban csak a barlang szájával egy síkban eső magasságig lehet lélegzelni – alantabb megfojtja a benne lélegzőt –, mivel hiányzik benne a szabad éleny [O_2]. Ezt mutatja az, hogy ha gyertyát gyújtnak benne, míg azt nem süllyesztik azon sík alá, mely a barlang szájával egyenlő magasan esik, addig ég, és addig az ember is bátran bemehet; de mihelyt a gyertyát a gáz és körülég érintkezéséig süllyesztik, a gyertya füstölni kezd, s elalszik. Épp így megfűl a benne lélegző is.¹⁰³ A gáz a testre oly hatást gyakorol, mintha meleg volna, de nem melegebb a külégnél, sőt ellenkezőleg, hidegebb.¹⁰⁴ 1875. szeptember 2-án délután 1 órakor¹⁰⁵ a körülég mérséklete árnyékban volt $14\text{ }^\circ\text{C}$, a gáz $11,7\text{ }^\circ\text{C}$. A gáz kiömlési pontja a barlang-szájában 1179 m magasan van a tenger felett. Ha most még visszatérünk Hauer véleményé[70.]nyére, s látjuk, hogy a gáz itt 1179 méter magasból ömlik, a tó pedig 1060 méter magasan van, arra a következtetésre jövünk, hogy nem a tó vize, hanem a belső vegyi átalakulások melege nyomja fel e gázokat, melyek fenn hidegebb kőzettel érintkezvén, lehűlnek, s a vízgőz is lecsapódik közülök. Ez a víz kén-hidrogént nyelvé el, mint szemvíz használtatik. Azon meleg gázok hatása alatt válik a trachit is kaolinná, majd alunittá.

A Büdös-hegy kőzetlen szomszédságában van egy trachitkúp is, tí. a Bálványos-hegy, várrommal.

A Büdös-hegy alján találjuk – mint a tusnádi emelkedéseknél – a kárpáti homokkővet, melyen a fürdővizek áttörnek különböző színnel, az áttört rétegek különbözősége szerint. A vizeken keresztül is ömlik a gáz.¹⁰⁶ A kén sok helyen előfordul, rész-

¹⁰⁰ „Mindezen vélemények fölött dönteni főképp a környék trachitjainak teljes áttanulmányozása van hivatva” – teszi hozzá. (MOLNÁR Károly 1876a, 163.)

¹⁰¹ „Büdös” név a kén előjövételétől ered, melyet a nép büdöskőnek nevez. [M. K. jegyzete.]

¹⁰² A másik megfogalmazásban: „A Szent Anna-tótól északkeletre esik egy Büdös-hegy nevű emelkedés, melynek oldalán van a kénbarlang. A barlang még e század elején is csak egy kisszerű sziklarepedés volt, melyet később bővítettek ki oly nagyra, mint milyen most.” (MOLNÁR Károly 1876a, 163.)

¹⁰³ „A fulladást nem mérgezés idézi elő, hanem az oxigénhiány, mit mutat az, hogy sokan dözsölés által életre hozattak. A szerencsétlenség elkerülése végett a tulajdonos vagy az orvos egy kis utasításban ajánlhatná a betegeknek a gyertyával mint jelzővel való bemenetelt.” [M. K. jegyzete.]

¹⁰⁴ „...az éleny nincs a tüdő által leválasztható állapotban. Ezen gázkiömléshez kisebb mértékben hasonló fordul elő Kovásznán is, csak hogy ott a gáz fő tömege szénsav. A gáztömeget felnyo-

mó hatalom az alatt levő hőség kell, hogy legyen, mit a feltóduló vízgőz is, mely vízzel sűrűdvén a gázokból elnyelve lecsapódik s kifoly, bizonyít. Ugyan ennek ellent látszik mondani az, hogy a barlangban nincs átlag véve magasabb hő, mint künn a légen. ...Azonban a gázkeverék érintkezése és működése a kőzettel, továbbá a vízgőz lecsapódása elősegítik a lehűlést. Hogy mégis a testre miért gyakorol oly hatást, mintha melegebb volna a külégnél, mely hatás a zsbbadáshoz hasonló érzést idéz elő, annak oka valószínű a légzéssel összekötöttesben áll – mennyiben a test pórusaira oly nyomással van, mely alatt a bőr légzése és kigőzölgése akadályozva van, míg a belműködés egyenlő azzal, milyen a testé a barlangon kívül.” (MOLNÁR Károly 1876a, 163.)

¹⁰⁵ „...1 órakor, midőn a természetvizsgálók [a vándorgyűlés tagjai] kirándulást tettek”. (Uo.)

¹⁰⁶ „...gázömléssel, mely néha a fürdő egyéneket elszédítő mennyiségben tódul keresztül a vízen. Ezenkívül a hegy alján a Nagy-Sósmező szélén észlelni lehet szurokkő-darabokat, a Bikszád-patakának fejében tözeget.” (MOLNÁR Károly 1876a, 163–164.)

ben agyagos, részben homokos földben. Főbb lelőhelyei¹⁰⁷ a Kis- és Nagy-Sósmező, Paskamező, Büdöspatakfeje stb. Legdúsabban a Büdöspatakfejében fordul elő, hol a múlt század utolsó felében császári kén tisztító gyár működött. A kénlerakódás vagy a kárpáti homokkő tetején levő televényben, vagy alatta található. Az említett három helyről [Ignatz Anton] Brem (*Hermanstädter Verhandlungen...*, VI. 35.; vagy Hauer [ék csapata, lásd] *Geologie von Siebenbürgen*) elemzett, a szabad kén tartalomra nézve a következő eredménnyel: I. hely tartalmaz 47,01%-; II. hely 61%-; a III. hely 63%-ot. Mint ezen eredmény mutatja, elég kéndús a kén tisztításra, mindazonáltal a 27 évig működött gyár megszűnése arra mutat, hogy nem állja ki olcsóságban a versenyt az olaszországgal. A Kis-Sósmezőn előforduló timföldből is

elemzett Brem, azzal az eredménnyel, hogy a kálium 1%, az alumínium 18%, és a kénsav 51%-ot tesz. Ezen anyagot alkalmasnak véli a timsó előállítására, mely az említett elemek és kénsav vegyületéből áll. Az említett anyagokon kívül kiszáradt forrásokban gyantánemű lerakódások is fordulnak elő.¹⁰⁸

Köszönetnyilvánítás

A probléma felvetéséért és adatpontosításukért Szakács Sándort és Wanek Ferencet (Kolozsvár) illeti köszönet. Az újraközlést előszavazó esettanulmányhoz az anyaggyűjtést Bárdi Nándor (a budapesti ELKH TK KI Kisebbségtörténeti és Etnopolitikai Osztály) a *Székely önkép építés a 19–20. században* (NKFI 128848) projekt keretében segítette.

Levéltári források

Székely Nemzeti Múzeum, Könyvtár, Sepsiszentgyörgy (SZNM, K)
– *Intézményi levéltár* (It)

Irodalom

MOTvNgy, *Napi közlöny...* 1875 = *Napi közlöny a magyar orvosok és természetvizsgálók... XVIII. nagygyűléséről*, Brassó, 1875.

ANDRÄ, Karl Justus

1853 [in:] Sitzung am 14. Jänner 1853. *Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt*, IV, 169–170.

ANTOS József

1854 Bericht über das Schwefel vorkommen am Büdös, *Oesterreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen*, II, 60–63.

BÁNYAI János

1917 Kézdivásárhely vidéke Háromszék vármegyében, *Földtani Közlöny*, XLVII, 1–20.

BEUDANT, François-Sulpice

1822 *Voyage minéralogique et géologique en Hongrie, pendant l'année 1818*, Párizs.

BIELZ, Eduard Albert

1858 Vereinsnachrichten für den Monat Mai und Juni 1858, *Verhandlungen und Mitteilungen des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt*, IX, 87–90.

1885 *Siebenbürgen. Ein Handbuch für Reisende*, Bécs.

BOÉR Hunor – TAMÁS Sándor

2019 *Szentanna* (Második, bővített kiadás), Kovászna Megyei Múvelődési Központ – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.

BREM, Ignatz Anton – SCHUR, Ferdinand Philipp Johann

1855 Analyse der am Berge Büdös vorkommenden Schwefel- und Alaunerden, *Verhandlungen und Mitteilungen des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt*, VI, 35–39.

BOUÉ, Ami

1861 Über die Karst- und Trichterplastik im Allgemeinen, *Sitzungsberichte der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, XLIII/1, 283–294.

CHYZER Kornél

1890 *A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek története 1840-től 1890-ig*, Sátoraljaújhely.

FERENTZI János

1838 A Torjai Büdös hegy, *Mulattató* (szerk. Köpe János, ny. es kiad. Gott János), Brassó, 1838, 117–118, 127–129, 131–133.

FICHTEL, Johann Ehrenreich

1780 *Beytrag zur Mineralgeschichte von Siebenbürgen*, Nürnberg.

1791 *Mineralogische Bemerkungen von den Karpathen*, Bécs.

¹⁰⁷ „... (Antos úr [ANTOS József 1854, 62.] után): Kápolnamező, ...”. (Uo., 164.)

¹⁰⁸ „...sőt Herbich [Ferenc] nafta és aszfalt előjövételét is állítja.

A kénbarlang, mint a Hargita legdélekebbi része, a Hargitát létrehozó vulkánok utolsó erőlődésének bámulandó hirtetője.” (Uo.)

- 1793 Nachricht von einem in Ungarn neu entdeckten ausgebrannten Vulkan, *Schriften der Berlinischen Gesellschaft Naturforschender Freunde*, XI, 1–19.
- 1794 *Mineralogische Aufsätze*, Bécs.
- FLEISCHER Antal/Anton
- 1876a A „málnási” ásványvíz vegyi vizsgálata. A torjai „Büdösön” előforduló „kénsav-forrásokról”, in: GERLÓCZY Gyula – DULÁCSKA Géza (szerk.) 1876, 280–285.
- 1876b „Ueber Schwefelsäure-Quellen” auf dem Torjäger Büdösberge und die „Büdöshöhle”, *Berichte der Deutschen Chemischen Gesellschaft zu Berlin*, IX, 995–998.
- FLEISCHER Antal – KOCH Antal
- 1878 Jelentés a torjai Büdös és vidéke földtani viszonyairól, forrásairól, gázkiömléseiről és a Büdös-barlang csepegéséről, *A székelly művelődési és közgazdasági egyesület második évkönyve, 1877-re*, Budapest, 113–126.
- GERLÓCZY Gyula – DULÁCSKA Géza (szerk.)
- 1876 *A Magyar orvosok és természetvizsgálók 1875. augusztus 27-től szeptember 5-ig Előpatakon tartott XVIII. nagygyűlésének történeti vázlatja és munkálatai*, Budapest.
- GRIMM, Johann
- 1837 Der Berg Büdöshegy, *Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geognosie, Geologie und Petrefaktenkunde*, Stuttgart, 1837, 10–23.
- GULYÁS Pál
- 1999 *Magyar írók élete és munkái*, XVIII (Gulyás Pál adatgy., s. a. r. Viczián János), Budapest.
- HAUER, Franz
- 1863 Vorwort, in: HAUER, Franz – STACHE, Guido 1863, III–VI.
- HAUER, Franz – STACHE, Guido
- 1863 *Geologie Siebenbürgens*, Bécs.
- HERBICH Ferenc
- 1878 *A Székelyföld földtani és öslénytani leírása*, Budapest.
- ILOSVAY Lajos
- 1895 *A torjai Büdös-barlang levegőjének kémiai és fizikai vizsgálata* [1894], Természettudományi Társulat, Budapest.
- JOHN, Konrad
- 1874 Analyse eines Hornblende-Andesits von Tusnad am Büdös bei Kronstadt in Siebenbürgen, *Verhandlungen der k. k. geologischen Reichsanstalt*, 1874, 240–244.
- KARÁTSON Dávid et al.
- 2022 *Ciomadul (Csomád), the Youngest Volcano in the Carpathians Volcanism, Palaeoenvironment, Human Impact* (szerk. KARÁTSON Dávid – VERES, Daniel – GERTISSER, Ralf – K. MAGYARI Enikő – JÁNOSI Csaba – HAMBACH, Ulrich), Springer Nature Switzerland AG, Cham.
- KAYSER, Gustav
- 1876 Der Syenit von Ditro, — das Trachytgebirge Hargita, — die Eruptivgesteine von Alsó-Rákos und Héviz, *Verhandlungen und Mittheilungen des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften in Hermannstadt*, XXVII, 84–91.
- KOCH Antal
- 1876 A Hargita trachytjainak közzétani viszonyairól [Hógyes Endre titkár szerkesztésében, Eszterházy Kálmán egy megjegyzésével], *Értesítő a kolozsvári „Orvos-Természettudományi Társulat” hetedik természettudományi szaküléséről, 1876. december 15-én*, Kolozsvár.
- 1900 *Az erdélyrészi medence harmadkori képződményei*, II, *Neogen csoport* [1898], Magyarhoni Földtani Társulat, Budapest.
- KÖVÁRY László
- 1842 *Székelyhonról* [1841], Kolozsvár.
- LENGYEL Gyula
- 1876 Tusnád méltatása orvosi szempontból, in: GERLÓCZY Gyula – DULÁCSKA Géza (szerk.) 1876, 158–161.
- LILL DE LILIENBACH, Karl – BOUÉ, Ami
- 1833 Journal d'un voyage géologique fait à travers toute la chaîne des Carpathes, en Bukowine, en Transylvanie et dans le Marmarosch par feu M. Lill de Lilienbach. Observations mises en ordre et accompagnées de Notes de par M. A. Boué, *Mémoires de la Société géologique de France*, I, 237–316.
- LÓCZY Lajos (id.) – PAPP Károly
- 1918 III. szakülés 1918. március 20-án. 1. Idősb Lóczy Lajos: A Szent Anna-tó vulkáni krátere [Papp Károly hozzászólásával], *Földtani Közlöny*, XLVIII, 277–279.
- LYELL, Charles
- 1830–1833 *Principle of Geology*, London.
- MIKLÓSI-SIKES Csaba
- 2002 *Múzeumok, gyűjtemények a Székelyföldön (Múzeumi Füzetek 21.)*, Haáz Rezső Alapítvány, Székelyudvarhely–Sümegeg.
- MOLNÁR Károly
- 1876a Tusnád, Szent Anna-tó és torjai kénbarlang geológiai szempontból, in: GERLÓCZY Gyula – DULÁCSKA Géza (szerk.) 1876, 161–164.
- 1876b Tusnád, a Szent Anna-tó és a torjai kénbarlang, geológiai tekintetben, *A székelyudvarhelyi királyi állami Főreáliskola ötödik évi Értesítője az 1875/6-ik tanév végén*, Székelyudvarhely, 1876, 65–70.
- 1901 Udvarhely vármegye föld-, ásvány- és közzétani vázlatos ismertetése [1893], in: Jakab Elek – Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története a legrégibb időtől 1849-ig*, Budapest, 10–19.

- NAGY Ferenc
1839 Reminiscentiák 1837-ről, *Nemzeti Társalkodó*, 1839, I. 73–78, 81–86, 89–96, 105–109, 113–115, 121–125, 134–136, II. 183–189, 191–196, 199–205, 207–214.
- NÉMETH Károly – SZAKÁCS (Alexandru) Sándor
2022 A tudomány-népszerűsítés etikája a vulkanológia nézőpontjából, *Magyar Tudomány*, CLXXXIII/6, 799–810.
- PAGET, John
2011 *Magyarország és Erdély. Naplójegyzetek* (között. Cs. Lingvay Klára és Maller Sándor, ford. Rakovszky Zsuzsa, Görög Czintos Emese, Szabó Dániel), Kriterion, Kolozsvár.
- PÁLFY Mór
1895 A Hargita-hegység andesites kőzetei [1894], *Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egylet Orvos-Természettudományi Szakosztályából*, XX/II, 145–178.
- PAPP Károly
1912 A futásfalvi Pokolvölgy környéke Háromszék vármegyében [1911], *Földtani Közöny*, XLII, 696–723.
- PARÁDI Kálmán
1876 *Értesítő a kolozsvári „Orvos-Természettudományi Társulat” természettudományi szaküléséről, 1876. január 21-én*, Kolozsvár.
- POLICHRONIE, C. A.
1876 Tusnád égalja s vizei és a torjai Büdös élettani szempontból, in: GERLÓCZY Gyula – DULÁCSKA Géza (szerk.) 1876, 164–167.
- RATH, Gerhard vom
1876 *Das Syenitgebirge von Ditro und das Trachytgebirge Hargitta nebst dem Büdösch im östlichen Siebenbürgen. Einige Beobachtungen in den Golddistrikten von Vöröschpatak und Nagyag im siebenbürgischen Erzgebirge. Zwei Vorträge, gehalten ... in der Herbstversammlung des naturhistorischen Vereins für Rheingland und Westfalen am 4. Oct. 1875 sowie in der Sitzung der niederrheinischen Gesellschaft für Natur- und Heilkunde am 13. März 1876*, Bonn.
- RICHTHOFEN, Ferdinand
1860 Studien aus den ungarisch–siebenbürgischen Trachytgebirgen, *Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt*, XI, 153–278.
- RÓZSA Péter
2003 Geológia a paradigma előtt: a vulkanista és neptunista vita, *Ponticulus Hungaricus*, XXIV/7.
- RÓZSA Péter – KÁZMÉR Miklós – PAPP Gábor
2003 Vulkanista és neptunista természetbúvárok tevékenysége és tokaji-hegységi megfigyelései a XVIII. század végén (Johann Ehrenreich von Fichtel, Robert Townson és Jens Esmark), *Földtani Közöny*, CXXXIII, 125–140.
- SCHREIBER, Eckart Wilfried
1972 Încadrarea geografică și geneza masivului Ciomadu, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Seria Geologia-Geographia*, 1972/1, 47–55.
- SCHUR, (Philipp Johann) Ferdinand
1853 Bemerkungen über den von Herrn Dr. F. Schur an die Kronstädter Handels- und Gewerbekammer über das Vorkommen der am Berge Büdös befindlichen Schwefel- und Alaunerde, dann Torflager im September l. J. abgegebenen Bericht, *Verhandlungen und Mitteilungen des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt*, IV, 189–197.
- SZABÓ Károly
1872 *Székely Oklevéltár*, I, Kolozsvár.
- SZABÓ Vazul
1876 Előpatak gyógyforrásai s a Büdös-barlang, in: GERLÓCZY Gyula – DULÁCSKA Géza (szerk.) 1876, 91–99.
- SZENTIVÁNI Mihály
1839–1840 Közlemények Erdélyről, *Nemzeti Társalkodó*, 1839, II. 141–145, 151–154, 159–164; 1840, I. 185–187, 193–198, 201–206, II. 4–7, 105–108, 113–116.
- SZINNYEI József
1903 *Magyar írók élete és munkái*, IX, Budapest.
- TÉGLÁS Gábor
1912 Pár szó a Mikó Kollégium úttörőiről – Vajna Sándor és Szakács Mózes emlékezete, *Székely Nép*, 1912. dec. 24., 142. sz.
- TELEKI József
1937 *Úti jegyzések* [1799; közlő: Domokos Pál Péter], Kolozsvár.
- VADÁSZ Elemér
1970 *Szabó József*, Akadémiai, Budapest.
- WANEK Ferenc
2011 *Fordulópontok és meghatározó személyiségek Erdély altalajkincseinek megismeréstörténetében 1920 előtt*, Scientia, Kolozsvár.

Craterul sau dolina Lacului Sfânta Ana?

(Rezumat)

În 1875, cu ocazia adunării itinerante de la Vâlcele (Előpatak) a medicilor și naturaliștilor din Ungaria, Károly Molnár (1849-1918) cere clarificarea unei probleme care azi pare bizară: în ce anume se întinde Lacul Sfânta Ana, din Țara Secuiască, într-un crater *vulcanic* ori într-un bazin de prăbușire *nevulcanic*? Prelegerea lui este uitată, iar reeditarea ei ne oferă un studiu-caz deosebit, în domeniul istoriei științei: originea cunoscutului lac face obiectul cercetării geologice începând din anii 1780, fiind implicați savanți ca Charles Lyell, Ferdinand Richthofen, Lajos Lóczy (sr.), dar în urma unei greșeli a canonizării științifice privind geologia Transilvaniei, pe la 1860 cercetarea este inhibată pentru o durată de peste un secol. Pe de altă parte însă – ca un recul? –, o altă canonizare, de această dată a patrimoniului colectiv, și anume monografia regională a lui Balázs Orbán, în 1869 clasează Lacul Sfânta Ana în categoria de *tezaur*, susținând interesul față de valoarea ieșită din comun a unui *lac vulcanic*. Din fericire, sub această presiune între altele, cercetarea științifică a ajuns și ea în ultimele decenii să reevalueze problema, oferind în sfârșit o soluție adecvată pentru cele puse în discuție în 1875.

Is the Depression Containing the Lake of Saint Anne a Crater or a Doline?

(Abstract)

At the 1875 itinerant conference of Hungarian physicians and naturalists, held at Előpatak (Vâlcele), Károly Molnár (1849–1918) issues a (from a 21st century perspective) strange and baffling request for clarification: is the Székelyföld Lake of Saint Anne located in a *volcanic* crater or a depression produced by *nonvolcanic* ground subsidence? His presentation ends up forgotten in short order; republishing it now offers a unique opportunity to present a case study within the domain of science history: there had been geological research into the origin of the lake ever since the 1780s with such savants treating on the issue as Charles Lyell, Ferdinand Richthofen or Lajos Lóczy (Sr); however, a pertinent error incorporated into the scientific canon regarding the geology of Transylvania that began to take shape at around 1860 came to stifle all research for more than a century. On the other hand, and perhaps in response to this exact derailment, Balázs Orbán's monograph of the Székelyföld established a canonical regional heritage with the Lake of Saint Anne featuring as a *volcanic crater lake* in it, keeping interest in the lake (as a peculiar geological formation) alive. Fortunately, and partly as a direct result of the pressure resulting from the tension between these conflicting canons, the scientific community came to re-evaluate the problem as well in the last few decades, reaching satisfying conclusions addressing the concerns expressed in 1875.

Kutasi Csaba – Tallósi Béla

A HARGITA FUTÓBOGÁR FAUNÁJA (COLEOPTERA: CARABIDAE)

Bevezetés

Erdély bogárvilágáról az utóbbi évtizedekben több adatközlő cikk (MÓCZÁR Miklós 1956, PAPP Jenő 1958, SZÉL Győző et al. 1995, KUTASI Csaba et al. 2000, MÁTHÉ István – TÓTHMÉRÉSZ Béla – BIRÓ Vince – BUCS Szilárd – BOKOR Lázár 2006) látott napvilágot. Ezekben a munkákban futóbogarakra vonatkozó információk is megjelentek, ugyanakkor az egyes földrajzilag elkülöníthető területek futóbogár faunáját összegző cikkek száma viszonylag kevés (MÁTHÉ István – RUDNER József 2002, KUTASI Csaba – TALLÓSI Béla 2011 és 2017).

Dolgozatunkban a Hargita futóbogarairól rendelkezésre álló ismeretek összefoglalására törekedtünk. A már közzétett adatokon túl a saját és mások eddig nem közölt gyűjtési anyagának feldolgozásával szeretnénk teljesebbé tenni a térség futóbogár faunájának ismeretét.

A Hargita-hegység a Keleti-Kárpátok legbelső, nyugati vonulatához tartozik. Északnyugaton a Görgényi-havasokig, délkeleten a Baróti-hegységig terjed. Nyugatról és keletről a Görgény–Hargita-fennsík, illetve a Csíki-medence határolja. Geológiai szempontból a Hargitához tartozik az attól a Tusnádi-szoros által elválasztott Csomád-hegység is.

A Hargita-hegység vulkanikus felépítésű. Nyugati oldala csapadékban gazdagabb és hűvösebb, míg a keleti oldal védettebb, és kevesebb csapadékot kap, gyakoriak a párás-ködös napok. A hegység vizekben nagyon gazdag, számos ásványvízforrással rendelkezik (TORJAI RÁCZ Zoltán 1998).

A legkorábbi forrás (BIELZ, Eduard Albert 1887) 58 futóbogár fajt említ a Hargitáról, melyből nyolcra a lelőhelye a mai Szentegyháza (Oláhfalu) és Homoródfürdő környéke. További adatokat találunk „Hargita” helymegjelöléssel (13), valamint Csíkból (3) és Tusnádról (2) is. Kuthy Dezső 1897-ben 9 adatot tesz közzé, melyek nagy része szintén Oláhfaluból származik. Csíki Ernő 1907 és 1946 között összesen 5 futóbogarat említ a területről, ezek között a *Poecilus szepligetii* Tusnádon gyűjtött változat,

a (var. *tusnadensis*). Karl Petri 1912-ben 31 futóbogár adatot közölt a Hargitáról, legnagyobb részben Oláhfaluból, és részben Bielz 1887-es adataira, részben pedig Friedrich Deubel gyűjtéseire hivatkozik, ez utóbbi adatok a Vargyas-völgyből származtak. Ezt követően sokáig csak elszórva találunk egy-egy futóbogár adatot a területről (PANIN, Sergiu 1955, DECU, Vasile G. 1963, HORVATOVICH Sándor 1975, SCHMIDT, Joachim 1995).

1995-ben Szél Győző és munkatársai 15 futóbogár fajt közöltek az addig kevésbé kutatott Hargita-fürdő környékéről. Az ezredfordulótól kezdődően pedig Máthé István végzett a területen futóbogár faunisztikai és ökológiai vizsgálatokat. Elsősorban a Vargyas-völgy környékén kutatott, Pompiliu Liével innen közölte a *Carabus marginalis* előfordulását (LIE, Pompiliu – MÁTHÉ István 2000), majd Rudner Józseffel összegezte Szentegyháza környékének futóbogár faunáját (MÁTHÉ István – RUDNER József 2002): 73 fajt mutattak ki a területről. Máthé és munkatársai 2006-ban a szelterszi Vargyas-völgy montán bükköséből közöltek 20 futóbogarat. Ugyanitt egy szegélyhatás-vizsgálat során 34 faj került elő (MÁTHÉ István 2006). A Vargyas-völgyön kívül vizsgálták a Borsáros borvízláp (MÁTHÉ István – BALÁZS Enikő – TÓTHMÉRÉSZ Béla – MAGURA Tibor 2004) és a Lucs tőzegláp futóbogarait (MÁTHÉ István – BALÁZS Enikő – TÓTHMÉRÉSZ Béla – URÁK István 2006), előbbiről 22, utóbbiról 16 fajt közöltek. Végül a Hargita futrinkáiról (*Carabus* ssp.) Barloy és munkatársai 2018-as, illetve Retezár Imre 2018-as közlésében található további adatok.

A fent ismertetett források jelentős mértékben hozzájárultak a Hargita futóbogár faunájának ismeretéhez, viszont az is megállapítható, hogy a közölt adatok eloszlása a területen meglehetősen egyenetlen. Ismereteink zöme a sokat kutatott Vargyas-völgy környékére összpontosul, a hegység északi területeiről pedig alig rendelkezünk faunisztikai információkkal. Munkánkban ennek a hiánynak a pótlására törekedtünk.

Anyag és módszer

A Hargitán 1999 és 2011 között történt vizsgálatunkat az élőhelyi adottságoknak megfelelő, különböző gyűjtési módszerekkel végeztük (talajcspadázás, egyelés, rönkök és kövek forgatása, parttaposás). A hegység területét lefedő, de viszonylag egyenlőtlenül eloszló mintavételi helyek zömmel 1000 méterrel a tengerszint felett vagy még magasabban, főként nedves élőhelyeken, patak völgyekben vagy északi kitettségű, erdős lejtőkön voltak. A gyűjtőhelyek adatait az 1. táblázat mutatja be.

Az anyag nem elhanyagolható részét a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem (ma Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Budai Campus) Rovartani Tanszékének rovarász táboraiban gyűjtöttük. Ezeket az utakat Mészáros Zoltán és Haltrich Attila szervezte, az 1999 és 2004 júliusában megvalósult táborok egyaránt Hargitafürdő környékén voltak. Jelen dol-

gozatunkban a Hargitához sorolt Csomád-hegység területének (pl.: Mohos, Szent Anna-tó) fajait nem összegezzük.

A saját gyűjtéseink mellett feldolgoztuk Retezár Imre gyűjteményének hargitai anyagát is. Összesen 5 lelőhelyről származó adatait az 1. táblázatban ismertetjük. Ezenkívül más rovarász kollégáink gyűjtéseit is közöljük az egyes taxonoknál. A gyűjtők nevét rövidítve adjuk meg: Horváth Edit – HE, Kocs Irén – KI, Podlussány Attila – PA, Rozner István – RI, Szalóki Dezső – SzD, Szöcs Gábor – SzG. A talajcspadákkal előkerült adatokat tcs. rövidítéssel jelezzük.

A fajok felsorolásánál először a szakirodalomban fellelhető adatokat tüntetjük fel, ezt követően felsoroljuk kollégáink eddig nem közölt gyűjtési adatait – lelőhely, évszám, gyűjtési módszer, gyűjtőnév sorrendben – majd az 1. táblázatban részletezett lelőhelyek következnek alfabetikus sorrendben.

Eredmények

A Hargitáról ismert futóbagarak listája és előfordulási adatai:

- Cicindela* Linnaeus, 1758
Cicindela campestris Linnaeus, 1758 – Uzonkafürdő (Szél et al. 1995), Csicsói-Hargita (gerinc), Kis-tó, Uzonkafürdő
Cicindela hybrida Linnaeus, 1758 – Vargyas-völgy (Petri 1912, Máthé & Rudner 2002)
Cicindela sylvicola Dejean, 1822 – Vargyas-völgy, 1984. VII.22., SzD, Kis-tó
- Cylindera* Westwood, 1831
Cylindera arenaria Fuesslin, 1775 – Kis-tó
- Carabus* Linnaeus, 1758
Carabus arvensis carpathus Born, 1902 – Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002, Máthé 2006)
Carabus auronitens escheri Palliardi, 1825 – Csík, Hargita (Bielz 1887), Hargitafürdő (Szél et al. 1995), Lucs tőzegláp (Máthé et al. 2006[a]), Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002, Máthé 2006, Máthé et al. 2006[b]), Csicsói-Hargita, Homoródfürdő, Nagy-Piliske, Nagyos-patak, Pókát, Tolvajos-tető és Borhegyese között, Vargyas-völgy
Carabus cancellatus subgraniger Reitter, 1896 – Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002, Máthé 2006), Lövéte, 1984.VII.21., 1986.VII.18–24., tcs., SzD, Vargyas-völgy
Carabus convexus simplicipennis Dejean, 1826 – Hargita (Bielz 1887), Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002, Máthé 2006, Máthé et al. 2006[b]), Kirulyfűrdő, Vargyas-völgy
Carabus coriaceus rugifer (Kraatz, 1877) – Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002, Máthé 2006, Máthé et al. 2006[b]), Ivómezeje, 1015 m, 1983.VII.21.–VIII.3., tcs., SzD, Tolvajos-tető és Borhegyese között, Vargyas-völgy
Carabus glabratus gibbosus Heyden, 1866 – Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002, Máthé 2006, Máthé et al. 2006[b]), Ivómezeje, 1015 m, 1983.VII.21.–VIII.3., tcs., SzD, Lövéte, 1984.VII.21–26, 1986.VII.18–24., tcs., SzD, Csicsói-Hargita, Csicsói-Hargita (gerinc), Homoródfürdő, Pókát, Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház), Tolvajos-tető és Borhegyese között, Vargyas-völgy
Carabus granulatus granulatus Linnaeus, 1758 – Borsáros (Máthé et al. 2004), Vargyas-völgy
Carabus incompus incompus Kraatz, 1880 – Homoródfürdő (Retezár 2018), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002, Máthé 2006, Máthé et al. 2006[b]), Vargyasi-szoros (Retezár, 2018), Lövéte, 1986.VII.18–24., tcs., SzD, Vargyas-völgy
Carabus intricatus intricatus Linnaeus, 1760 – Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002, Máthé 2006, Máthé et al. 2006[b]), Lövéte, 1984.VII.21–26, 1986.VII.18–24., tcs., SzD, Homoródfürdő, Vargyas-völgy
Carabus linnei linnei Panzer, 1810 – Hargitafürdő (Szél et al. 1995), Lucs tőzegláp (Máthé et al. 2006[a]), Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002, Máthé 2006, Máthé et al. 2006[b]), Ivómezeje, 1015 m, 1983.VII.21.–VIII.3., tcs., SzD, Lövéte, 1986.VII.18–24., tcs., SzD, Csicsói-Hargita, Homoródfürdő, Kirulyfűrdő, Madarasi-Hargita (gerinc), Nagy-Piliske, Nagyos-patak, Pókát, Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház), Tolvajos-tető és Borhegyese között, Vargyas-völgy
Carabus marginalis decorus Seidlitz 1891 – Vargyas-völgy (Petri 1912, Panin 1955, Lie & Máthé 2000, Máthé & Rudner 2002, Máthé 2006)
Carabus montivagus blandus I. Frivaldszky, 1865 – Csík (Bielz 1887), Csíkszereda (Panin 1955), Vargyas-völgy (Petri 1912, Máthé & Rudner 2002)
Carabus obsoletus carpathicus Palliardi, 1825 – Szentegyháza (Barloy et al. 2018), Tusnád (Panin 1955), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002, Máthé 2006, Máthé et al. 2006[b]), Vargyas-völgy
Carabus scabriusculus lippii Dejean, 1826 – Hargita (Bielz 1887), Szentegyháza (Bielz 1887, Kuthy 1897, Petri 1912, Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy

Carabus ullrichi leuckarti Veth, 1885 – Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002, Máthé 2006), Vargyas-völgy

Carabus variolosus variolosus Fabricius, 1787 – Lucs tőzegláp (Máthé et al. 2006[a]), Tusnád (Bielz 1887), Lövéte, 1986. VII.20., SzD, Madarasi-Hargita (menedékház) 2004.VII.30. SzG, Nagy-Piliske, Tolvajos-patak, Vargyas-völgy

Carabus violaceus lucidulus (Breuning, 1934) – Borsáros (Máthé et al. 2004), Hargitafürdő (Szél et al. 1995), Lucs tőzegláp (Máthé et al. 2006[a]), Szentegyháza (Bielz 1887, Kuthy 1897, Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002, Máthé et al. 2006[b]), Lövéte, 1984.VII.21–26., 1986. VII.18–24., tcs., SzD, Borvíz-patak, Csicsói-Hargita, Pókát, Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház), Tolvajos-tető és Borhegyese között, Vargyas-völgy

Cybrus Fabricius, 1774

Cybrus caraboides (Linnaeus, 1758) – Hargita (Bielz 1887), Hargitafürdő (Szél et al. 1995), Lucs tőzegláp (Máthé et al. 2006[a]), Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé 2006, Máthé et al. 2006[b]), Borvíz-patak, Nagy-Piliske, Tolvajos-tető és Borhegyese között

Cybrus semigranosus montanus Winkler, 1939 – Vargyas-völgy (Petri 1912, Máthé & Rudner 2002)

Leistus Frölich, 1799

Leistus ferrugineus (Linnaeus, 1758) – Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002)

Leistus piceus alpicola Fuss, 1860 – Hargitafürdő (Szél et al. 1995), Madarasi-Hargita (Horvatovich 1975), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé 2006), Csicsói-Hargita, Csicsói-Hargita (gerinc), Pókát

Leistus rufomarginatus (Duftschmid, 1812) – Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002)

Nebria Latreille, 1802

Nebria brevicollis (Fabricius, 1792) – Csicsói-Hargita, Királyfürdő, Vargyas-patak és Hidegászó-patak összefolyása

Nebria gyllenhalii (Schönherr, 1806) – Ivómezeje, Nagyos-patak

Nebria heegeri Dejean, 1826 – Borvíz-patak, Ivómezeje, Kormos-patak

Nebria transylvanica Germar, 1824 – Madarasi-Hargita (Szél et al. 1995), Madarasi-Hargita

Notiophilus Dumeril, 1806

Notiophilus biguttatus (Fabricius, 1779) – Szentegyháza (Bielz, 1887), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002), Borvíz-patak, Csicsói-Hargita, Csicsói-Hargita (gerinc), Csíkszentimrei Büdösfürdő, Kis-tó, Lucs tőzegláp, Madarasi-Hargita (gerinc), Pókát, Tolvajos-tető és Borhegyese között

Notiophilus germinyi Fauvel, 1863 – Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002)

Notiophilus palustris (Duftschmid, 1812) – Borsáros (Máthé et al. 2004), Szentegyháza (Bielz 1887), Ivómezeje, Pókát

Notiophilus rufipes Curtis, 1829 – Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002)

Loricera Latreille, 1802

Loricera pilicornis (Fabricius, 1775) – Csíkszentimrei Büdösfürdő, Lucs tőzegláp, Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház), Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház), Tolvajos-patak

Clivina Latreille, 1802

Clivina contracta (Fourcroy, 1785) – Hargitafürdő (Szél et al. 1995)

Dyschirius Bonelli, 1810

Dyschirius globosus (Herbst, 1784) – Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002)

Broscus Panzer, 1813

Broscus cephalotes (Linnaeus, 1758) – Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002), Kis-tó

Elaphrus Fabricius, 1775

Elaphrus uliginosus Fabricius, 1792 – Tolvajos-patak

Epaphius Stephens, 1827

Epaphius secalis (Paykull, 1790) – Szentegyháza (Bielz 1887, Petri 1912), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002), Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház)

Trechus Clairville, 1806

Trechus amplicollis Fairmaire, 1859 – Hargitafürdő (Szél et al. 1995), Borvíz-patak, Csíkszentimrei Büdösfürdő, Lenkút-pusztá, Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház)

Trechus biharicus Meixner, 1912 – Királyfürdő

Trechus carpathicus Rybinski, 1902 – Hargitafürdő (Szél et al. 1995), Borvíz-patak, Madarasi-Hargita (gerinc), Pókát

Trechus latus Putzeys, 1847 – Hargitafürdő (Szél et al. 1995), Borvíz-patak

Trechus marginalis Schaum, 1862 – Lucs tőzegláp (Máthé et al. 2006[a]), Borvíz-patak

Trechus ormay Ganglbauer, 1891 – Vargyas-völgy (Petri 1912, Máthé & Rudner 2002)

Trechus pulchellus Putzeys, 1846 – Hargitafürdő (Szél et al. 1995), Tolvajos-tető, 1997.VII.08., HE, KI, PA, RI, Csicsói-Hargita, Madarasi-Hargita

Trechus quadristriatus (Schränk, 1781) – Borsáros (Máthé et al. 2004), Szentegyháza (Bielz 1887), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002)

Trechus striatulus Putzeys, 1847 – Borvíz-patak

Blemus Dejean, 1821

Blemus discus (Fabricius, 1792) – Vargyas-völgy (Petri 1912, Máthé & Rudner 2002)

Duvaliopsis Jeannel, 1928

Duvaliopsis transylvanica (Csiki, 1902) – Vargyas (Hurka 1977, Máthé & Rudner 2002), Vargyas-patak völgyében, Homoródmási-barlang [Orbán Balázs-barlang] környékén (Csiki 1907, Petri 1912, Máthé & Rudner 2002), Vargyas-szorosban levő 23-as számú barlang és az Orbán Balázs-barlang (Decu 1963, Máthé & Rudner 2002)

Tachyta Kirby, 1837

Tachyta nana (Gyllenhal, 1810) – Szentegyháza (Bielz 1887), Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház)

Bembidion Latreille, 1802

Bembidion articulatum (Panzer, 1795) – Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002), Tolvajos-patak

Bembidion azureus Dalla Torre, 1877 – Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002)

Bembidion biguttatum Motschulsky, 1850 – Borsáros (Máthé et al. 2004)

Bembidion bruxellense Wesmael, 1835 – Bánya-patak, Borvíz-patak, Kis-tó, Lenkút-pusztá, Tolvajos-patak

Bembidion cruciatum Dejean, 1831 – Hargitafürdő környéke, Kis-tó, Lenkút-pusztá

- Bembidion dalmatinum* Dejean, 1831 – Vargyas-völgy (Petri 1912, Máthé & Rudner 2002)
- Bembidion decorum* (Panzer, 1799) – Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002)
- Bembidion deletum* Audinet-Serville, 1821 – Szentegyháza (Bielz 1887), Hargitafürdő környéke, Csicsói-Hargita
- Bembidion difficile* (Motschulsky, 1844) – Csíkszentimrei Büdösfürdő
- Bembidion geniculatum* Heer, 1837 – Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002), Borvíz-patak, Csicsói-Hargita, Kis-tó, Lenkút-pusztá, Nagyos-patak
- Bembidion incognitum* G. Müller, 1931 – Bánya-patak
- Bembidion lampros* (Herbst, 1784) – Szentegyháza (Bielz 1887), Vargyas-völgy (Máthé 2006, Máthé & Rudner 2002, Máthé et al. 2006[b]), Borvíz-patak, Csicsói-Hargita, Csicsói-Hargita (gerinc), Kis-tó, Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház)
- Bembidion mannerheimii* C. R. Sahlberg, 1827 – Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház)
- Bembidion millerianum* Heyden, 1883 – Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002), Borvíz-patak
- Bembidion monticola* Sturm, 1825 – Vargyas-völgy (Petri 1912, Máthé & Rudner 2002)
- Bembidion properans* (Stephens, 1828) – Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002), Uzonkafürdő
- Bembidion pygmaeum* (Fabricius, 1792) – Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002)
- Bembidion quadrimaculatum* (Linnaeus, 1761) – Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002), Kis-tó
- Bembidion schueppeli* Dejean, 1831 – Kirulyfürdő, Lenkút-pusztá
- Bembidion stomoides* Dejean, 1831 – Borvíz-patak, Ivómezeje
- Bembidion subcostatum javurkovae* Fassati 1944 – Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002), Kis-tó
- Bembidion tetracolum* Say, 1823 – Borvíz-patak
- Bembidion tibiale* (Duftschmid, 1812) – Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002), Bánya-patak, Borvíz-patak, Kis-tó, Nagyos-patak, Pókát, Vargyas-patak és Hidegászó-patak összefolyása
- Bembidion varicolor* Fabricius, 1803 – Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002)
- Asaphidion* Des Gozis, 1886
- Asaphidion pallipes* (Linnaeus, 1761) – Kis-tó
- Patrobus* Stephens, 1827
- Patrobus atrorufus* (Stroem, 1768) – Szentegyháza (Bielz 1887, Petri 1912, Máthé & Rudner 2002), Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház)
- Patrobus quadricollis* L. Miller, 1868 – Ivómezeje
- Stomis* Clairville, 1806
- Stomis pumicatus* (Panzer, 1796) – Borsáros (Máthé et al. 2004), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002)
- Poecilus* Bonelli, 1810
- Poecilus cupreus* (Linnaeus, 1758) – Szentegyháza (Bielz 1887)
- Poecilus lepidus* (Leske, 1785) – Szentegyháza (Bielz 1887, Petri 1912), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé 2006), Ivómezeje
- Poecilus szepligetii* (Csiki 1908) – Tusnád (Csiki 1946)
- Poecilus versicolor* (Sturm, 1824) – Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002), Borsáros (Máthé et al. 2004), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002, Máthé 2006), Csicsói-Hargita (gerinc), Ivómezeje, Madarasi-Hargita, Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház), Vargyas-patak és Hidegászó-patak összefolyása
- Pterostichus* Bonelli, 1810
- Pterostichus aethiops* (Panzer, 1796) – Lucs tőzegláp (Máthé et al. 2006[a]), Kirulyfürdő
- Pterostichus anthracinus* (Panzer, 1795) – Borsáros (Máthé et al. 2004), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002)
- Pterostichus diligens* (Sturm, 1824) – Szentegyháza (Bielz 1887), Hargitafürdő környéke
- Pterostichus findeli* (Dejean, 1828) – Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002), Lucs tőzegláp (Máthé et al. 2006[a]), Csicsói-Hargita, Lucs tőzegláp, Madarasi-Hargita, Nagyos-patak, Pókát
- Pterostichus foveolatus* (Duftschmid, 1812) – Borvíz-patak
- Pterostichus hungaricus* (Dejean, 1828) – Homoródfürdő, Vargyas-patak és Hidegászó-patak összefolyása
- Pterostichus melanarius* (Illiger, 1798) – Borsáros (Máthé et al. 2004), Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház), Vargyas-patak és Hidegászó-patak összefolyása, Zeteváralja
- Pterostichus melas* (Creutzer, 1799) – Szentegyháza (Bielz 1887, Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002, Máthé et al. 2006[b])
- Pterostichus minor* (Gyllenhal, 1827) – Borsáros (Máthé et al. 2004)
- Pterostichus niger* (Schaller, 1783) – Borsáros (Máthé et al. 2004), Lucs tőzegláp (Máthé et al. 2006[a]), Szentegyháza (Bielz 1887, Petri 1912, Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002, Máthé 2006), Borvíz-patak, Kirulyfürdő, Kis-tó, Nagy-Piliske, Vargyas-patak és Hidegászó-patak összefolyása
- Pterostichus nigrita* (Paykull, 1790) – Borsáros (Máthé et al. 2004), Lucs tőzegláp (Máthé et al. 2006[a]), Borvíz-patak, Csíkszentimrei Büdösfürdő, Tolvajos-tető és Borhegyese között, Vargyas-patak és Hidegászó-patak összefolyása
- Pterostichus oblongopunctatus* (Fabricius, 1787) – Lucs tőzegláp (Máthé et al. 2006[a]), Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé et al. 2006[b]). Máthé & Rudner 2002), Borvíz-patak, Hargitafürdő környéke, Kirulyfürdő, Nagy-Piliske, Pókát, Tolvajos-tető és Borhegyese között, Vargyas-patak és Hidegászó-patak összefolyása, Vargyas-völgy
- Pterostichus ovoideus* (Sturm, 1824) – Szentegyháza (Petri 1912, Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé 2006).
- Pterostichus pilosus* (Host, 1789) – Csicsói-Hargita, Madarasi-Hargita
- Pterostichus rhaeticus* Heer, 1837 – Hargitafürdő környéke, Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház)
- Pterostichus rufitarsis* Letzner, 1842 – Hargitafürdő (Szél et al. 1995), Csicsói-Hargita, Csíkszentimrei Büdösfürdő, Madarasi-Hargita, Nagy-Piliske, Pókát
- Pterostichus strenuus* (Panzer, 1796) – Borsáros (Máthé et al. 2004), Lucs tőzegláp (Máthé et al. 2006[a]), Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002), Csicsói-Hargita
- Pterostichus unctulatus* (Duftschmid, 1812) – Hargitafürdő (Szél et al. 1995), Lucs tőzegláp (Máthé et al. 2006[a]), Borvíz-patak, Csicsói-Hargita, Ivómezeje, Pókát
- Pterostichus vernalis* (Panzer, 1795) – Borsáros (Máthé et al. 2004), Lucs tőzegláp (Máthé et al. 2006[a]), Vargyas-völgy (Máthé 2006)
- Molops* Bonelli, 1810
- Molops elatus* (Fabricius, 1801) – Szentegyháza (Bielz 1887, Kuthy 1897), Máthé és Rudner (2002) szerint ez téves határozás lehet

Molops piceus (Panzer, 1793) – Szentegyháza (Bielz 1887, Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002, Máthé 2006, Máthé et al. 2006[b]), Homoródfürdő, Vargyas-patak és Hidegászó-patak összefolyása

***Abax* Bonelli, 1810**

Abax carinatus (Duftschmid, 1812) – Szentegyháza (Bielz 1887, Petri 1912), Vargyas-völgy (Máthé 2006, Máthé et al. 2006[b], Máthé & Rudner 2002), Vargyas-patak és Hidegászó-patak összefolyása

Abax parallelepipedus (Piller & Mitterpacher, 1783) – Szentegyháza (Bielz 1887, Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé 2006, Máthé et al. 2006[b], Máthé & Rudner 2002), Homoródfürdő, Kirulyfürdő, Kis-tó, Nagys-patak, Pókát, Vargyas-patak és Hidegászó-patak összefolyása, Vargyas-völgy, Zeteváralja

Abax parallelus (Duftschmid, 1812) – Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé et al. 2006[b], Máthé & Rudner 2002), Homoródfürdő, Kirulyfürdő, Kis-tó, Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház), Nagy-Piliske, Vargyas-patak és Hidegászó-patak összefolyása, Zeteváralja

Abax schueppli Germar, 1839 – Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé 2006, Máthé et al. 2006[b], Máthé & Rudner 2002), Homoródfürdő, Vargyas-patak és Hidegászó-patak összefolyása

***Olisthopus* Dejean, 1828**

Olisthopus rotundatus (Paykull, 1790) – Szentegyháza (Bielz 1887, Petri 1912, Máthé & Rudner 2002)

Olisthopus sturmi Duftschmid, 1812 – Szentegyháza (Kuthy, 1897, Máthé & Rudner 2002)

***Paranchus* Lindroth, 1974**

Paranchus albipes (Fabricius, 1796) – Szentegyháza (Bielz 1887)

***Platynus* Bonelli, 1810**

Platynus assimilis (Paykull, 1790) – Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002), Bányapatak, Hargitafürdő környéke, Kirulyfürdő, Lenkút-pusztá, Lucs tőzegláp, Nagy-Piliske, Nagys-patak, Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház), Vargyas-patak és Hidegászó-patak összefolyása

***Anchomenus* Bonelli, 1810**

Anchomenus dorsalis (Pontoppidan, 1763) – Uzonkafürdő

***Agonum* Bonelli, 1810**

Agonum antennarium (Duftschmid, 1812) – Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház)

Agonum duftschmidii J. Schmidt, 1994 – Borsáros (Máthé et al. 2004), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002)

Agonum emarginatum (Gyllenhal, 1827) – Ivómezeje

Agonum fuliginosum (Panzer, 1809) – Borsáros (Máthé et al. 2004), Kirulyfürdő, Lenkút-pusztá

Agonum piceum (Linnaeus, 1758) – Tusnád (Csiki 1908)

Agonum scitulum (Dejean, 1828) – Kirulyfürdő (Schmidt 1995, Máthé & Rudner 2002), Kis-tó, Lenkút-pusztá

Agonum sexpunctatum (Linnaeus, 1758) – Hargitafürdő (Szel et al. 1995), Szentegyháza (Bielz 1887, Petri 1912, Máthé & Rudner 2002), Uzonkafürdő (Szel et al. 1995), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002), Borvíz-patak, Kis-tó, Nagy-Piliske, Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház)

Agonum viduum (Panzer, 1797) – Szentegyháza (Bielz 1887, Petri 1912, Máthé & Rudner 2002), Kis-tó, Pókát

***Synuchus* Gyllenhal, 1810**

Synuchus vivalis (Illiger, 1798) – Borsáros (Máthé et al. 2004), Lucs tőzegláp (Máthé et al. 2006[a]), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002)

***Calathus* Bonelli, 1809**

Calathus erratus (C. R. Sahlberg, 1827) – Szentegyháza (Bielz 1887, Petri 1912, Máthé & Rudner 2002), Kis-tó, Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház)

Calathus fuscipes (Goeze, 1777) – Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002, Máthé 2006), Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház), Uzonkafürdő, Vargyas-patak és Hidegászó-patak összefolyása

Calathus melanocephalus (Linnaeus, 1758) – Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002, Máthé 2006), Csicsói-Hargita, Csicsói-Hargita (gerinc), Madarasi-Hargita, Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház), Uzonkafürdő

Calathus metallicus Dejean, 1828 – Csicsói-Hargita (gerinc), Madarasi-Hargita

Calathus micropterus (Duftschmid, 1812) – Hargitafürdő (Szel et al. 1995), Borvíz-patak, Csicsói-Hargita, Csicsói-Hargita (gerinc), Madarasi-Hargita (gerinc), Pókát, Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház)

***Amara* Bonelli, 1810**

Amara aenea De Geer, 1774 – Szentegyháza (Bielz 1887, Máthé & Rudner 2002), Uzonkafürdő (Szel et al. 1995), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002, Máthé 2006), Kis-tó, Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház), Uzonkafürdő

Amara aulica (Panzer, 1796) – Vargyas-völgy (Petri 1912, Máthé & Rudner 2002), Borvíz-patak, Zeteváralja

Amara bifrons (Gyllenhal, 1810) – Uzonkafürdő

Amara communis (Panzer, 1797) – Borsáros (Máthé et al. 2004)

Amara convexior Stephens, 1828 – Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002), Tusnád (Petri 1912), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002), Vargyas-patak és Hidegászó-patak összefolyása

Amara equestris (Duftschmid, 1812) – Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002, Máthé 2006), Kis-tó

Amara erratica (Duftschmid, 1812) – Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002), Csikszentimrei Büdösfürdő

Amara familiaris (Duftschmid, 1812) – Szentegyháza (Bielz 1887), Borvíz-patak

Amara montivaga Sturm, 1825 – Vargyas-völgy (Máthé 2006)

Amara nigricornis C. G. Thomson, 1857 – Libánfalva, Libán-tető, 1995.05.10. RI, Csicsói-Hargita (gerinc)

Amara ovata (Fabricius, 1792) – Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002), Nagy-Piliske

Amara schimperi Wencker, 1866 – Kormos-patak

Amara tibialis (Paykull, 1798) – Szentegyháza (Petri 1912, Csiki 1907, Máthé & Rudner 2002)

***Anisodactylus* Dejean, 1829**

Anisodactylus binotatus (Fabricius, 1787) – Borsáros (Máthé et al. 2004), Vargyas-völgy (Máthé 2006)

Anisodactylus signatus (Panzer, 1796) – Szentegyháza (Bielz 1887, Máthé & Rudner 2002)

Anisodactylus nemorivagus (Duftschmid, 1812) – Nagy-Homoród-völgy (Homoródfürdő), 1997.VII.13. HE, KI, PA, RI, Nagy-Piliske

- Trichotichnus* Morawitz, 1863
Trichotichnus laevicollis (Duftschmid, 1812) – Bánya-patak, Borvíz-patak, Csicsói-Hargita, Kirulyfűrdő
- Harpalus* Latreille, 1802
Harpalus hirtipes (Panzer, 1796) – Hargita (Kuthy 1897, Csiki 1907)
Harpalus affinis (Schrank, 1781) – Szentegyháza (Bielz 1887, Petri 1912, Máthé & Rudner 2002), Uzonkafűrdő (Szel et al. 1995), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002), Csicsói-Hargita, Ivómezeje, Kis-tó, Madarasi-Hargita, Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház)
Harpalus distinguendus (Duftschmid, 1812) – Uzonkafűrdő (Szel et al. 1995), Nagy-Piliske
Harpalus griseus (Panzer, 1796) – Hargitafűrdő (Szel et al. 1995), Szentegyháza (Bielz 1887)
Harpalus latus (Linnaeus, 1758) – Szentegyháza (Bielz 1887, Petri 1912, Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé 2006)
Harpalus progrediens Schaubberger, 1922 – Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002)
Harpalus quadripunctatus Dejean, 1829 – Borvíz-patak
Harpalus roubali Schaubberger, 1928 – Uzonkafűrdő
Harpalus rubripes (Duftschmid, 1812) – Szentegyháza (Petri 1912, Máthé & Rudner 2002)
Harpalus rufipalpis Sturm, 1818 – Szentegyháza (Bielz 1887)
Harpalus rufipes (De Geer, 1774) – Borsáros (Máthé et al. 2004), Szentegyháza (Bielz 1887, Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002, Máthé 2006, Máthé et al. 2006[b]), Borvíz-patak, Csicsói-Hargita (gerinc), Kis-tó, Nagyos-patak, Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház)
Harpalus serripes (Quensel, 1806) – Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház)
Harpalus smaragdinus (Duftschmid, 1812) – Hargita (Petri 1912)
Harpalus tardus (Panzer, 1797) – Szentegyháza (Bielz 1887)
- Ophonus* Dejean, 1821
Ophonus azureus (Fabricius, 1775) – Uzonkafűrdő
Ophonus diffinis (Dejean, 1829) – Csicsói-Hargita, Uzonkafűrdő
Ophonus laticollis Mannerheim, 1825 – Szentegyháza (Bielz 1887, Petri 1912, Kuthy 1897, Máthé & Rudner 2002)
Ophonus rupicola (Sturm, 1818) – Tolvajos-tető (Fenyőke turistaház), Uzonkafűrdő
- Stenolophus* Dejean, 1821
Stenolophus teutonius (Schrank, 1781) – Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002)
- Acupalpus* Latreille, 1829
Acupalpus exiguus Dejean, 1829 – Uzonkafűrdő
Acupalpus meridianus (Linnaeus, 1760) – Csicsói-Hargita (gerinc)
- Bradycellus* Erichson, 1837
Bradycellus harpalinus Serville, 1821) – Lucs tőzegláp (Máthé et al. 2006[a]), Kirulyfűrdő
- Chlaenius* Bonelli, 1810
Chlaenius nitidulus (Schrank, 1781) – Kis-tó
- Oodes* Bonelli, 1810
Oodes helopioides Fabricius 1792 – Borsáros (Máthé et al. 2004)
- Licinus* Latreille, 1802
Licinus depressus (Paykull, 1790) – Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002, Máthé 2006, Máthé et al. 2006[b])
- Badister* Clairville, 1806
Badister sodalis (Duftschmid, 1812) – Borsáros (Máthé et al. 2004), Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002)
- Panagaeus* Latreille, 1802
Panagaeus cruxmajor (Linnaeus, 1758) – Homoródfűrdő
- Lebia* Latreille, 1802
Lebia chlorocephala (J. J. Hoffmann, 1803) – Kirulyfűrdő
Lebia cruxminor (Linnaeus, 1758) – Szentegyháza (Bielz 1887)
- Cymindis* Latreille, 1806
Cymindis cingulata Dejean, 1825 – Szentegyháza (Petri 1912), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002)
Cymindis humeralis (Geoffroy, 1785) – Csík (Petri 1912), Szentegyháza (Bielz 1887, Petri 1912, Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002, Máthé 2006)
- Dromius* Bonelli, 1810
Dromius fenestrous (Fabricius, 1794) – Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002)
Dromius quadraticollis Morawitz, 1862 – Homoródfűrdő, 1995.VII.07., RI
- Syntomus* Hope, 1838
Syntomus pallipes (Dejean, 1825) – Szentegyháza (Bielz 1887, Petri 1912, Máthé & Rudner 2002)
Syntomus truncatellus (Linnaeus, 1761) – Szentegyháza (Máthé & Rudner 2002), Vargyas-völgy (Máthé & Rudner 2002)
- Microlestes* Schmidt-Goebel, 1846
Microlestes maurus (Sturm, 1827) – Uzonkafűrdő
Microlestes minutulus (Goeze, 1777) – Csicsói-Hargita, Csicsói-Hargita (gerinc)
- Drypta* Latreille, 1796
Drypta dentata (P. Rossi, 1790) – Vargyas-patak és Hidegászó-patak összefolyása

A több mint tíz évet felölelő (1999–2011), mintegy 30 területen végzett vizsgálataink, valamint kollegáink gyűjtéseinek feldolgozása során 121 futóbogár faj számos új adatát tudtuk közreadni. Ezek közül 47 fajt korábban még nem ismertettek a területről. Eredményeink nyomán a Hargitáról ismert futóbogarak száma a már korábban közölt adatokkal együtt 183-ra emelkedett. A természetvédelmi

szempontból jelentős Natura 2000-es jelölőfajnak, a kárpáti vízfutrínkáknak (*Carabus variolosus*) öt új adatát közöljük a területről. A Bihar-hegység endemikus fajaként számontartott *Trechus biharicus* (Csiki 1946) egyetlen hím példányának előkerülése Kirulyfűrdőn érdekes faunisztikai eredmény. A faj előfordulása a Hargitán további vizsgálatokat igényel.

A legnagyobb fajszámmal képviseltetett genuszok az alábbiak: *Bembidion* (24), *Pterostichus* (19), *Carabus* (17), *Harpalus* (14), *Amara* (13), *Trechus* (9), *Agonum* (8). A fajok között néhány kárpáti endemizmus is található, melyek az alábbiak: *Trechus biharius*, *Trechus carpaticus*, *Trechus marginalis*, *Duvaliopsis transsylvanica*, *Nebria transsylvanica*, *Patrobus quadricollis*.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetünket szeretnénk kifejezni a kézirat megjelentetésében nyújtott segítségéért a Székely Nemzeti Múzeum muzeológusának, Kocs Irénnek. A *Trechus* fajok azonosításában Vladimír Zieris és Pavel Moravec, további problémás taxonok meghatározásában pedig Szél Győző volt segítségünkre. Mindhármuknak ezúton is köszönjük önzetlen munkájukat.

Az egyetemi rovarász kirándulások szervezéséért Haltrich Attilát és Mészáros Zoltánt illeti köszönet. Köszönjük Retezár Imrének, Szalóki Dezsőnek és Rozner Istvánnak, hogy az általuk gyűjtött anyagot a rendelkezésünkre bocsátották.

Kutasi Csaba – Magyar Természettudományi Múzeum Bakonyi Természettudományi Múzeuma, Zirc, Rákóczi tér 3–5., H-8420; kutasi.csaba@nhmus.hu

Tallósi Béla – Szolnok, Csokonai u. 23., H-5000; tallosibela@gmail.com

Irodalom

- BARLOY, Jean – DRÉANO, Stephane – BARLOY-HUBLER, Frederique – PRUNAR, Florin – PRUNAR, Silvia – PRIMOT, Aline
2018 A New Subspecies of *C. (Eucarabus) obsoletus* Sturm 1815 (*Coleoptera: Carabidae: Carabini*), in Romania, in: *International Conference on Life Science, May 2018, Timișoara, Romania*, 131–143 (https://www.researchgate.net/publication/327622405_A_new_subspecies_of_C_Eucarabus_obsoletus_Sturm_1815_Coleoptera_Carabidae_Carabini_in_Romania; letöltve: 2022. 9. 7.)
- BIELZ, Eduard Albert
1887 Die Erforschung der Käferfauna Siebenbürgens bis zum Schlusse des Jahres 1886, *Verhandlungen und Mitteilungen des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt*, XXXVII, 27–114.
- CSIKI Ernő
1907 *Magyarország bogárfaunája*, II/4, Budapest, 241–352.
1908 *Magyarország bogárfaunája*, II/5, Budapest, 353–544.
1946 *Die Käferfauna des Karpaten-Beckens*, I (*Naturwissenschaftliche Monographien*, IV), Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- DECU, Vasile G.
1963 L'origine et la répartition des Coléoptères troglobies Bathysciinae (Catopidae) et Trechinae (Trechidae) des grottes de la R. P. Roumanie, suivant la conception de Jeannel, *Lucrările Institutului de Speologie „Emil Racovița”*, 1–2 (1962–1963), 437–460.
- HORVATOVICH Sándor
1975 Adatok a *Leistus piceus alpicola* Fuss elterjedésének ismeretéhez (*Coleoptera: Carabidae*), *Folia Entomologica Hungarica*, 28/1, 81–87.
- HURKA, Karel
1977 Revision der Arten-Gruppe von *Pseudanophthalmus bielzi* Seidlitz (*Coleoptera, Carabidae*), *Acta Entomologica Musei Nationalis Pragae*, 39, 159–185.
- KUTASI Csaba – MUSKOVITS József – ROZNER István
2000 Adatok Torockó (Erdély) és környékének bogárfaunájához (*Insecta: Coleoptera*), *Acta (Siculica)* 1999/1, 75–82.
- KUTASI Csaba – TALLÓSI Béla
2011 A Csukás futóbogár (Coleoptera: Carabidae), *Acta Siculica* 2011, 105–110.
2017 Kommandó környékének futóbogarai (*Coleoptera: Carabidae*), *Acta Siculica* 2016–2017, 43–49.
- KUTHY Dezső
1897 *Coleoptera*, in: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae)*, III, Kir. Magyar Természettudományi Társulat, Budapest.
- LIE, Pompiliu – MÁTHÉ István
2000 *Carabus (Callistocarabus) marginalis decorus* Seidlitz 1891 wurde in Transsilvania (Siebenbürgen) – Rumänien – nach fast hundert Jahren wieder aufgefunden, *Berichte des Kreises Nürnberger Entomologen Galathea*, XVI/1, 18–30.
- MÁTHÉ István
2006 Forest Edge and Carabid Diversity in a Carpathian Beech Forest, *Community Ecology*, VII/1, 91–97.

- MÁTHÉ István – BALÁZS Enikő – TÓTHMÉRÉSZ Béla – MAGURA Tibor
2004 Benes és Borsáros borvízlápok futóbogár faunájának (Coleoptera: Carabidae) összehasonlító vizsgálata, in: *A Kárpát-Medence Ásványvizei, Tudományos Konferencia*, Sapientia EMTE, Csíkszereda, 2004 (szerk. Lányi Szabolcs – Liebe Pál – Makfalvi Zoltán), Csíkszereda, 147–158.
- MÁTHÉ István – BALÁZS Enikő – TÓTHMÉRÉSZ Béla – URÁK István
2006[a] A Mohos és a Lucs tőzeglápok futóbogár faunájának összehasonlító vizsgálata, *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2005*, 451–464.
- MÁTHÉ István – RUDNER József
2002 The Ground Beetle Fauna (Coleoptera: Carabidae) of Vlăhița and Its Surroundings (Harghita: Romania), *Entomologica Romanica*, VII, 37–44.
- MÁTHÉ István – TÓTHMÉRÉSZ Béla – BIRÓ Vince – BUCS Szilárd – BOKOR Lázár
2006[b] A szelterszi Vargyas-völgy (Hargita megye) egy montán bükkösének futóbogár faunája (Coleoptera: Carabidae), *Acta Siculica* 2006/1, 81–90.
- MÓCZÁR Miklós
1956 Adatok Erdély bogárfaunájához, *Folia Entomologica Hungarica*, IX, 363–377.
- PANIN, Sergiu
1955 Coleoptera, Carabidae, gen. Cychrus i Carabus, in: *Fauna R. P. R.*, Edit. Academiei R. P. R., București, X/2, 64, 78–92.
- PAPP Jenő
1958 Adatok Erdély futrinka (Carabidae) faunájához, *Folia Entomologica Hungarica*, XI, 233–237.
- PETRI, Karl
1912 *Siebenbürgens Käferfauna auf Grund ihrer Erforschung bis zum Jahre 1911*, Hermannstadt, I–IX.
- RETEZÁR Imre
2018 *Morphocarabus in the Carpathian Basin. Systematics, Faunistics and Iconography (Coleoptera, Carabidae)*, Budapest.
- SCHMIDT, Joachim
1995 Zur Synonymie und Verbreitung einiger paläarktischen Arten des Tribus Platynini (Insecta: Coleoptera: Carabidae), *Entomologische Abhandlungen Staatliches Museum für Tierkunde Dresden*, LVI/8, Dresden, 161–170.
- SZÉL Győző – ROZNER István – KOCS Irén
1995 Contribuții la cunoașterea Coleopterelor din Transilvania (România) pe baza colectărilor din ultimii ani, *Acta (Siculica)* 1995, 73–92.
- TORJAI RÁCZ Zoltán
1998 *Hargita-hegység (Erdély hegyei 2.)*, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.

Fauna de gândaci de sol (Coleoptera: Carabidae) din Munții Harghita

(Rezumat)

Studiul prezintă 121 specii de Carabidae, colectate prin metode diverse între 1999 și 2011, din peste 30 de locații. S-au identificat 47 de specii noi față de datele publicate din Munții Harghita. Lista de specii revizuită cuprinde în total 183 de specii dintre care *Trechus biharicus*, *Trechus carpaticus*, *Trechus marginalis*, *Duvaliopsis transsylvanica*, *Nebria transsylvanica*, *Patrobis quadricollis* reprezintă specii endemice pentru Munții Carpați.

Ground Beetles (Coleoptera: Carabidae) from Hargita Mountains (Hargita-hg. / Munții Harghita), Romania (Transylvania, East-Carpathians)

(Abstract)

This study presents 121 ground beetle species that were collected with several methods about of 30 locations between 1999–2011. Compared to previous data published from Hargita Mountains 47 additional species are shown from this area. In this article, with earlier data, a total of 183 species are listed. There are also endemic species of Carpathians: *Trechus biharicus*, *Trechus carpaticus*, *Trechus marginalis*, *Duvaliopsis transsylvanica*, *Nebria transsylvanica*, *Patrobis quadricollis*.

A Hargita futóbogár faunája (*Coleoptera: Carabidae*)

Gyűjtőhely (H)	Gyűjtőhely (RO)	Élőhely	Tsz. f. magasság	Koordináta	Gyűjtési idő	GYŰJTŐK
Bánya-patak (Csíkszentimre)	Sântimbru: Pârâul Mineu	patakpart, lucos	1046 m	46°15'45"/25°46'41"	2002.VI.6.	Tallósi Béla
Borvív-patak (Hargitafürdő)	Harghita-Băi	patakpart, lucos	1121 m	46°21'53"/25°38'31"	2004. VII.27.	Kutasi Csaba, Tallósi Béla
Csicsói-Hargita	Harghita-Ciceu	lucos	1540 m	46°23'32"/25°37'35"	2004. VII.30.	Kutasi Csaba, Tallósi Béla
Csicsói-Hargita (gerinc)	Harghita-Ciceu	rét	1722 m	46°23'47"/25°37'19"	2004. VII.30	Kutasi Csaba, Tallósi Béla
Csíkszentimrei Büdösfürdő	Sântimbru-Băi	lucos	1279 m	46°16'01"/25°45'41"	2002. VI.4-7.	Tallósi Béla
Ivómezeje	Izvoare	lucos, tisztás	1055 m	46°27'24"/25°31'15"	2004.VI.9.	Tallósi Béla
Hargitafürdő környéke	Harghita-Băi			46°23'34"/25°38'39"	2004. VII.26.	Kutasi Csaba
Homoródfürdő	Băile Homorod	lucos	735 m	46°20'23"/25°27'40"	2009.V. 23-26.	Retezár Imre
Kis-tó (Hargitafürdő, kaolinbánya)	Harghita-Băi: Lacul Mic	meddőhányó	1297 m	46°22'55"/25°38'20"	2004. VII.27.	Kutasi Csaba, Tallósi Béla
Kirulyfürdő	Băile Chirui	lucos	760 m	46°18'10"/25°35'11"	2009.V. 22-27.	Retezár Imre
Kormos-patak (Csíkszentimrei Büdösfürdő)	Sântimbru-Băi: Pârâul Cormoș	patakpart, lucos	809 m	46°13'43"/25°39'35"	2002.VI.6.	Tallósi Béla
Lenkút-pusztá: Tolvajos-patak		patakpart, lucos	923 m	46°20'13"/25°38'14"	1999. VII.31.	Kutasi Csaba
Lucs tőzegláp	Tinovul Luci	lucos, láp	1081 m	46°17'40"/25°43'49"	2002.VI.6..	Tallósi Béla
Madarasi-Hargita	Harghita-Mădăraș	lucos	1574 m	46°26'41"/25°34'20"	2004.VI.9.	Tallósi Béla
Madarasi-Hargita	Harghita-Mădăraș	rét	1700 m	46°26'47"/25°34'59"	2004.VI.9.	Tallósi Béla
Madarasi-Hargita (gerinc)	Harghita-Mădăraș	rét	1800 m	46°27'12"/25°34'56"	1999. VII.29.	Kutasi Csaba
Nagy-Piliske (Tusnádfürdő)	Băile Tușnad: Pilișca-Mare	lucos, tisztás	853 m	46°09'13"/25°50'28"	2008.IV.25	Tallósi Béla
Nagyos-patak (Csíkszentkirály)	Sâncrăieni: Valea Mare	patakpart, lucos	935 m	46°17'51"/25°38'31"	2002.VI.5.	Tallósi Béla
Pókát (Hargitafürdő)	Harghita-Băi	lucos	1309 m	46°27'42"/25°37'45"	2004. VII.26-31.	Kutasi Csaba, Tallósi Béla
Tolvajos-patak		patakpart	1222 m	46°22'26"/25°38'02"	1999. VII.31.	Kutasi Csaba
Tolvajos-tető		rét, lucos	981 m	46°20'49"/25°39'46"	1999. VII.26.	Kutasi Csaba
Tolvajos-tető és Borhegyese között		lucos	1103 m	46°21'25"/25°39'30"	1999. VII.26-31.	Kutasi Csaba
Tolvajos-tető, Fenyőke turistaház		rét	987 m	46°20'42"/25°38'51"	1999. VII.25.- VIII.01.	Kutasi Csaba

Gyűjtőhely (H)	Gyűjtőhely (RO)	Élőhely	Tsz. f. magasság	Koordináta	Gyűjtési idő	GYŰJTŐK
Uzonkafürdő	Ozunca-Băi	ligetes rét	672 m	46°05'42"/25°48'01"	2011.VI.7.	Tallósi Béla
Vargyas-patak és Hidegászó-patak összefolyása			550 m	46°12'31"/25°32'58"	2009.V. 19–22.	Retezár Imre
Vargyas-völgy	Cheile Vârghişului		590 m	46°12'59"/25°32,45"	2009.V. 20–22.	Retezár Imre
Zeteváralja	Sub Cetate		700 m	46°28'39"/25°23'26"	2009.V.24.	Retezár Imre

1. táblázat A gyűjtőhelyek részletes adatai

Kocs Irén – Krátký, Jiří – Podlussány Attila – Teodor, Lucian Alexandru

ADATOK A DUNA-DELTA ÉS DOBRUDZSA (ROMÁNIA) ORMÁNYOSALKATÚ BOGÁRFAUNÁJÁHOZ (COLEOPTERA: CURCULIONOIDEA)*

Bevezetés

A Duna-delta Európa második legnagyobb deltatorokolata a Volga-delta után, délnyugaton a Dobrudzsai-fennsík, északon a Besszarábiai-fennsík, keleten a Fekete-tenger határolja. A román–ukrán határ északi részén a Duna Chilia- és Musura-ága képezi, a terület kevesebb, mint hetede tartozik Ukrajnához. 1991-ben a Világörökség része lett. Dobrudzsa másrészt történelmi régió a Balkánon, északról és nyugatról a Duna határolja, keleti határa a Fekete-tenger. Ma nagyjából Romániához, az itteni Tulcea és Constanta megyéhez, kisebb részben Bulgáriához tartozik.¹

A Világörökség részét képező Duna-delta és Dobrudzsa ellenállhatatlan vonzerővel bír a természetbúvárok számára, hiszen igen látványos a fekete-tengeri elemekkel, a ritka fajokkal, valamint a nyugati és mediterrán elemekkel tarkított terület. Az emberi beavatkozás előtt a dobрудzsai táj hatalmas erdősztyepp volt, ritkásabb vagy sűrűbb erdőkkel, tavakkal és lagúnákkal. Néhol sziklák bukkannak felszínre, legjellegzetesebb a Măcin-hegység, hatalmas és furcsa formájú kőszikláival. Vannak egyéb látványos tájlemek is, mint a Dobrudzsai-szoros vidéke, a Gura Dobrogei, Canaraua Fetii vagy Hârşova sziklája. Jelenleg ez a vidék nem más, mint egy hatalmas mezőgazdasági terület, a természeti értékek úgy-ahogy védettek – nemzeti park, Natura 2000-es terület vagy helyi kis rezervátumok –, de ennek tudatosítása vagy akár a területi elkülönítés már hiányzik. A Măcin-Hegység Nemzeti Parkban a biodiverzitás viszonylag biztos jövő elé néz, az itteni erdők mérete, a nehéz megközelíthetőség és az, hogy távol esik a tömegturizmus pusztításaitól, biztosíthatja, hogy az emberi agresszió kevésbé fejtse ki hatását.²

Jelen munkában az irodalmi adatok mellett a galaci (Complexul Muzeal de Ştiinţele Naturii „Râsvan Angheluţa”), bukaresti (Muzeul Naţional de

Istorie Naturală „Grigore Antipa”), budapesti (Magyar Természettudományi Múzeum) gyűjtemények ormányosalkatú bogár adatait, valamint 26 entomológus által történt gyűjtőutak feldolgozott anyagát szeretnénk ismertetni. A teljes anyag Dobrudzsa és a Duna-delta romániai részéből került begyűjtésre.

Anyag és módszer

Az első irodalmi adatok a 19. század végéről származnak, több neves entomológus gyűjtött a Duna-deltában és Dobrudzsában, mint Arnold Lucien Montandon³, Maurice Jaquet⁴. Az irodalom 397 fajt említ a Duna-Deltából és Dobrudzsából, melyből 8 fajt kérdőjellel (?) jelöltünk, mert nem élnek itt, téves meghatározás következtében kerülhettek az irodalmi adatok közé. Az irodalmi adatok az egyes fajok megnevezése alatt zárójelben szerepelnek.

A galaci és a bukaresti múzeum anyagát Kocs Irén és Podlussány Attila határozta meg. A galaci anyagban 59, a bukaresti gyűjteményben 258 fajt azonosítottak. A Magyar Természettudományi Múzeum anyagában Podlussány Attila és Edmund Reitter⁵ 5 fajt azonosított. A fajlistában feltüntették a gyűjtési adatokat (lelőhely, dátum, név), valamint azt, hogy melyik gyűjteményben található a példány.

Az entomológusok által gyűjtött anyag 75 lelőhelyről származik (*1. abra*), párat kivéve mindegyikre többször is visszajártak, tavasszal, nyáron és ősszel. A gyűjtéseket hálózással, kopogtatással, rostálással, egyeléssel, kőforgatással, talaj- és fénycsapdával végezték. A szerzők 609 fajt azonosítottak.

A fajok meghatározásánál különböző határozókulcsokat használtak (ENDRŐDI Sebő 1960; Uő 1961; Uő 1963; Uő 1968; Uő 1971; ANGELOV, Pavel 1976; ALONSO-ZARAZAGA, Miguel Angel 1989; Uő 1990; BOROVEC, Roman 1992; BOROVEC, Roman – PELLETIER, Jean 2009;

* Az angol nyelven, online megjelent KOCS, Irén et alii 2021 dolgozat magyar nyelvű változata.

¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Danube_Delta és <https://en.wikipedia.org/wiki/Dobruja>; letöltés: 2022. április 10.

² LENGYEL, Peter 2011.

³ Arnold Lucien Montandon (1852–1922), entomológus, Franciaországban született, 1873-ban Romániában telepedik le.

⁴ Maurice Jaquet (1861–1944), zoológus, embriológiai asszisztens a Bukaresti Egyetem Anatómiai Intézetében (1895–1902).

⁵ Edmund Reitter (1845–1920), entomológus.

SKUHROVEC, Jiří 2009; SKUHROVEC, Jiří – GOSIK, Rafal – STEJSKAL, Robert 2010; SKUHROVEC, Jiří et al. 2014; STÜBEN, E. Peter et al. 2011; STÜBEN, E. Peter et al. 2013; STÜBEN, E. Peter et al. 2014; STÜBEN, E. Peter et al. 2015).

A legújabb lelőhelyek koordinátái

Tulcea megye:

Periprava (rétek), 45°24'28.45"N, 29°32'35.82"E, 2 m.

Leteai-erdő, 45°22'11.45"N, 29°32'53.47"E, 0 m.

Maliuc, Mila 26, 45°11'02.55"N, 29°06'06.34"E, 2 m.

Sulina (rétek), 45°09'37.44"N, 29°41'12.01"E, 1 m.

Canalul Olguța, 45°12'54.57"N, 29°10'50.60"E, 2 m.

Agighiol (nádas területek, rétek cserjékkel és fákkal), 45°02'40.18"N, 28°52'24.84"E, 9 m.

Beștepe (rétek cserjékkel), 44°05'31.42"N, 29°02'22.46"E, 162 m.

Gorgova (rétek cserjékkel), 45°11'05.10"N, 29°12'06.23"E, 2 m.

Caraorman, (rétek és erdők) 45°04'44.59"N, 29°19'20.27"E, 0 m.

Lacul Roșu (a tó közelében), 45°02'46.98"N, 29°31'26.36"E, 0 m.

Murighioltól 1 km-re ÉNy-ra, Porculeț-tó, 45°3'7.096"N, 29°9'0.266"E, 2 m.

Canalul Magearu (nádas területek cserjékkel és fákkal), 45°14'25.31"N, 29°30'18.11"E, 2 m.

Insula Popina (védett terület, cserjés rétek), 44°58'02.65"N, 28°58'50.22"E, 8 m.

Smârdan, Măcin-holtág sáros partja, 45°16'20.59"N, 28°01'17.93"E, 10 m; 45°17'51"N, 28°00'21"E.

Jijila, Jijila folyó árterülete, 45°17'28.28"N, 28°08'29.29"E, 8 m.

Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs (cserjés rétek), 45°12'12.73"N, 28°15'26.48"E, 233 m.

Parcheș, 45°12'51"N, 28°35'31"E.

Greci környéke, 45°10'52"N, 28°15'41"E, 126 m.

Măcin-hegység, Greci természetvédelmi terület (tölgy- és hárs- vegyes erdő), 45°09'48.25"N, 28°17'37.62"E, 159 m.

Greci (falu), 45°11'40.52"N, 28°14'23.22"E, 42 m.

Măcin-hegység, Greci-től 4,5 km-re DK-re, 45°09'55"N, 28°16'56"E, 109 m.

Somovától 6 km-re Ny-ra, 45°10'41"N, 28°34'57"E, 117 m.

Sălcioara, Sălcioara-tó (tóparti magas füves növényzet), 44°47'28.43"N, 28°53'51.67"E, 1 m.

Doloșman, 44°45'29.69"N, 28°56'13.21"E, 13 m.
Iancina (rétek cserjékkel és fákkal), 44°48'58.08"N, 28°56'38.38"E, 1 m.

Taşburun-dombság (rétek), 44°51'59.31"N, 28°53'08.54"E, 17 m.

Nifon, Părlita-patak völgye, 45°09'28.80"N, 28°24'08.40"E, 125 m.

Nifontól É-ra (222A út, útszéli gaz), 45°10'09.45"N, 28°22'07.52"E, 125 m.

Măcin-hegység, Nifon (erdő), 45°12'17.30"N, 28°20'14.90"E, 156 m.

Măcin-hegység, Nifontól 2 km-re ÉNy-ra, Cură-turi-patak völgye, 45°10'32"N, 28°21'39"E.

Măcin-hegység, Hamcearca, Cardonului-csúcs (tölgyesek tisztásokkal), 44°05'56.62"N, 28°22'57.97"E, 238 m.

Măcin-hegység, Hamcearca, 45°07'18"N, 28°24'34"E, 191 m.

Hamcearcától D-re (222A út, fás legelő), 45°06'10.29"N, 28°24'27.53"E, 107 m.

Turcoaia, 6 km-re Cernát-tól ÉNy-ra (sziklagyep), 45°07'11.21"N, 28°14'11.47"E, 105 m.

Turcoaia (sztyepp rét), 45°09'25.39"N, 28°11'57.03"E, 35 m.

Horia, Praporgescu (tölgyerdők és rétek), 45°00'59.17"N, 28°23'40.38"E, 176 m.

Horiától D-re, 44°59'45.3"N, 28°27'03.7"E, 201 m.

Horiától 2,7 km-re D-re, 44°59'55.56"N, 28°26'56.99"E, 230 m.

Horiától 1,5 km-re É-ra, Horia-tó, 45°03'11"N, 28°25'27"E, 62 m; 45°03'22.2"N, 28°25'23.2"E, 67 m.

Horiától Ny-ra, 45°01'05.3"N, 28°25'19.6"E, 89 m.

Atmagea (tölgyerdő cserjékkel), 44°58'01.21"N, 28°25'31.52"E, 227 m.

Atmagea környéke, 44°57'06.8"N, 28°26'24.6"E, 186 m.

Ciucurova környéke, 44°54'07"N, 28°30'14"E, 124 m.

Topologtól ÉK-re, 44°55'12.1"N, 28°25'18.7"E, 127 m.

Slava Rusă (vegyes lombhullató erdő), 44°51'N, 28°36'E, 20–30 m; 44°86'95"N, 28°59'90"E, 86 m; 44°51'47.2"N, 28°38'13.2"E, 114 m; 44°50'26.11"N, 28°36'01.78"E, 117 m.

Slava Rusától 2 km-re ÉK-re (fás legelő), 44°52'10.05"N, 28°38'51.37"E, 152 m.

Babadag (erdő), 44°51'58.54"N, 28°41'17.87"E, 70 m; 44°53'N, 28°53'E, 100 m; 44°49'09.03"N, 28°41'13.47"E, 140 m.

Babadagtól 4 km-re DNy-ra, 44°51'44"N, 28°41'24"E, 90 m.

Codru-kolostor (száraz nyílt erdő), 44°53'N, 28°42'E, 25–30 m; 44°81'47.4"N, 28°68'18.1"E, 120 m; 44°48'59.31"N, 28°41'21.84"E, 120 m.

Codru környéke, 44°49'11"N, 28°41'28"E, 140 m.

Enisala, 44° 53'N, 28° 50'E, 10–20 m.

Enisala (fáslegelő), 44°51'55.53"N, 28°49'53.17"E, 60 m; 44°51'39.50"N, 28°49'57.70"E, 80 m.

Enisala (vár), 44°53'04.32"N, 28°50'11.25"E, 70 m; 44°53'00.7"N, 28°50'06.1"E, 80 m.

Enisala (erdő), 44°54'31.94"N, 28°51'03.60"E.

Enisala, Heraclea vár (száraz füves terület), 44°52'59.50"N, 28°50'12.20"E, 65 m.

Caugagia, 44°87'N, 28°65'E, 168 m.

Stejarutól 2,5 km-re ÉNy-ra (fás legelő), 44°47'17.40"N, 28°31'05.10"E, 200 m.

Stejaru környéke, 44°47'06"N, 28°32'23"E, 230 m.

Beidaudtól 1,5 km-re DNy-ra (legelő), 44°42'07.10"N, 28°34'02.70"E, 145 m.

Constanța megye:

Sinoiától 2 km-re DK-re, 44°36'54.23"N, 28°45'37.47"E, 0 m.

Sinoie, Grindul Lupilor (nedves rét magas növényzettel) 44°37'10.23"N, 28°48'43.88"E, 0 m.

Istria, Histria romváros (nedves rét magas növényzettel), 44°32'44.07"N, 28°45'39.42"E, 1 m; 44°32'48.60"N, 28°45'38.40"E, 1 m; 44°32.2"N, 28°44.2"E, 5 m; 44°32'42.14"N, 28°46'02.65"E, 0 m; 44°32'40"N, 28°46'15"E, 0 m; 44°54'46.8"N, 28°76'06.3"E, 4 m.

Istria, Grindul Saele, Histria romváros, 44°32'36.33"N, 28°46'19.83"E, 1 m.

Istriától 9 km-re, Histria romváros, 44°32'42.14"N, 28°46'02.65"E, 0 m.

Vadu, Grindul Chituc (tengerpart), 44°26'35.2"N, 28°46'50.2"E, 1 m.

Corbu környéke (tengerpart), 44°22'42.9"N, 28°42'28.2"E, 11 m.

Tariverde környéke, 44°33'40.2"N, 28°34'58.8"E, 62 m.

Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 44°30'51"N, 28°12'17"E, 170 m.

Gura Dobrogeitól 5 km-re DNy-ra, „La Adam” barlang felett a szurdok DNy-i vége, 44°27'52"N, 28°28'17"E, 40 m; 44°27'51"N, 28°28'17"E, 50 m.

Gura Dobrogeitól 4,5 km-re DNy-ra, Liliacilor-barlangtól 0,6 km-re NyDNy-ra, Târgușorul-patak bokros fala, 44°27'56"N, 28°28'28"E, 30 m.

Gura Dobrogei (sziklagyepek), 44°27'54.58"N, 28°29'15.12"E, 65 m; 44°28'N, 28°31'E, 100 m.

Cheia, Cheile Dobrogei (geológiai rezervátum), 44°95'N, 28°44'E, 34 m; 44°30'19.09"N,

28°25'49.91"E, 57 m; 44°29'25.3"N, 28°26'14.6"E, 132 m.

Cheiatól 2 km-re D-re, Cheia természetvédelmi terület (sztyepp), 44°29'N, 28°25'E.

Grădina környéke, 44°33'33.5"N, 28°26'39.1"E, 71 m.

Palazu Mic, 44°43'53.9"N, 28°52'13.8"E, 24 m.

Murfatlar, Fântânița (száraz lejtős sztyepp ritka erdővel), 44°16'02.6"N, 28°52'13.8"E, 25 m; 44°09'38.28"N, 28°23'26.32"E, 41 m.

Esechioi (erdő), 44°04'81"N, 27°41'07"E, 131 m.

Esechioi (félszáraz, lejtős sztyepp cserjékkel), 44°02'21.52"N, 27°26'08.41"E, 63 m; 44°02'51.58"N, 27°24'40.33"E, 140 m.

Esechioi, Bugeac-tó déli partja, (félszáraz, lejtős sztyepp cserjékkel), 44°03'22.90"N, 27°24'42.00"E, 110 m.

Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 44°16'01"N, 28°38'80"E, 44 m.

Băneasa, Canaraua Fetii (erdő), 44°06'34.8"N, 27°65'11.3"E, 59 m; 44°04'49.75"N, 27°38'36.74"E, 30 m; 44°04'14.51"N, 27°38'32.39"E, 30 m.

Băneasa, Canaraua Fetii (erdő széle), 44°03'50.03"N, 27°38'41.77"E, 39 m.

Oltina (falu), 44°11'28"N, 27°66'46"E, 148 m.

Ostrov, Bugeac-tó (tóparti magas füves növényzet), 44°03'53.41"N, 27°24'17.12"E, 10 m.

Ostrov, Bugeac-tó északi partja (út menti magas füves növényzet), 44°04'42.59"N, 27°23'35.54"E, 45 m.

Bugeac (esti utcai lámpák alatt), 44°05'57.24"N, 27°25'55.73"E, 20 m.

Negureni, Valea Cișmelelor-erdő, 44°08'80.2"N, 27°74'87.1"E, 95 m.

Ion Corvin (száraz lejtős sztyepp ritka erdővel), 44°16'27.50"N, 27°51'02.60"E, 120 m.

Rasovától 3,5 km-re DNy-ra, Baciului-tó, 44°13'03"N, 27°54'40"E, 40 m.

Cochirleni, 44°28'48"N, 28°01'17"E, 20 m; 44°28'49"N, 28°01'19"E, 41 m.

Mangalia környéke, Popas Zodiac kemping, 43°51'32.933"N, 28°35'56.257"E, 2 m.

Mangalia környéke, Saturn kemping, 43°49'49.454"N, 28°34'50.925"E, 2 m.

Balta Limanu, 43°81'48"N, 28°47'73"E, 33 m.

Hagieni-erdő, 43°80'12"N, 28°48'75"E, 24 m.

Rövidítések

A gyűjtők nevének rövidítése:

Ada Maria ANDREI (AA), A. BULUMAC (AB), Alin CONSTANTINESCU (AC), Anneliese KONNERTH-IONESCU (AKI), A. CARASTATE (ACa), Arnold-Lucien MONTANDON (ALM), Alexandru MARINESCU

(AMa), Aurora MARCU (AM), Angela PETRESCU (AP), Dr. Aurelian POPESCU-GORJ (APG), Adrian RUCĂNESCU (AR), A. STĂNESCU (AS), Atena ROȘCA (AtR), Adriana VĂRARU (AV), Cristina BAN (CB), Roberto CALDARA (RC), Cristina CALEFARIU (CC), Roman BOROVEC (RB), Cristina HOINIC (CH), Carmen IRINCU (CI), Corneliu PÂRVU (CP), C. ROMAN (CR), Cecilia ȘERBAN (CȘ), Csősz Sándor (CsS), Dorel RUȘTI (DR), Eduard FLECK (EF), Elena IORGU (EI), Elena PISICĂ (EP), FETYKÓ Kinga (FK), Gabriela ANDREI (GA), Gheorghe BOGULEANU (GB), Gabriela CHIȘAMERA (GC), Dr. GOZMÁNY László (GL), Gabriela PATRICHE (GP), Igor CEIANU (IC), Igor SIENKIEWICZ (IS), Ioana MATACHE (IM), Ion DRĂGHIA (ID), Ionela STANCIU (IoS), Iorgu PETRESCU (IP), Ionuț Șt. IORGU (IȘI), Izsák Zoltán (IZ), Jiří KRÁTKÝ (JK), Kocs Irén (KI), Kocs János (KJ), Michael KOŠTÁL (MK), Petr KRESL (KP), Liviu MOSCALIUC (LM), Mircea ANDREI (MA), Margareta CANTOREANU (MaC), M. BARCON (MB), Mihaela CREȚU (MC), Mariana FOALTIN (MF), MAKRANCZY György (MGy), Mihai STĂNESCU (MiS), Mihaela MIHAI (MM), Melanya STAN (MS), Matei TĂLPEANU (MT), Medeea WEINBERG (MW), Năstase RĂDULEȚ (NR), NÉDLI Judit (NJ), Nicolae GĂLDEAN (NG), Dr. Nicolae SĂVULESCU (NS), OROSZ András (OA), PODLUSSÁNY Attila (PA), Pavel FILIP (PF), P. GHERGHEL (PG), Jan PELIKÁN (PJ), Ernesto RECUEIRO-GIL (RE), ROZNER István (RI), R. ŠKODA (RŠ), Lukáš SEKERKA (SL), Rodica SERAFIM (RS), Richard ŠKODA (SR), SOMAI László (SoL), Șerban PROCHEȘ (ȘP), Ștefan NEGRU (ȘN), SZÉKELY Kálmán (SzK), SZÉKELY Levente (SzL), TALLÓSI Béla (TB), Vladimir BRĂDESCU (VB), Viorel GAVRILĂ (VG), Vörös Judit (VJ), Victoria RAICA (VR), Xenia PALADE (XP), Xenia SCOBIOLA (XS), Cristian SITAR (CS), David

DRAGOMIR-COSMIN (DDC), Lucian Alexandru TEODOR (TLA).

Múzeumi gyűjtemények rövidítése:

Coll. Mus. R. Angheluță – Complexul Muzeal de Științele Naturii „Răsvan Angheluță”, Galați.

Coll. Mus. G. Antipa – Muzeul Național de Istorie Naturală „Grigore Antipa”, București.

Coll. Hung. Nat. Hist. Mus. – Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest.

Eredmények

Összevetve az irodalmi, gyűjteményi és gyűjtési adatokat, jelenleg 724 faj ismert a Duna-deltából és Dobrudzsából, melyek 5 családhoz, 20 alcsaládhoz és 234 genuszba tartoznak.

Az irodalomban jelzett fajok közül nekünk nem sikerült 115 fajt begyűjtenünk, ellenben sikerült 270 a Duna-delta és Dobrudzsa, 50 Románia faunájára új fajt kimutatnunk, 2 faj pedig a tudomány számára is új (a fajok leírása folyamatban van). A Románia faunájára újakat csillaggal (*) jelöljük a fajlistában. 4 változat még alapos vizsgálatra szorul, ezek aláhúzza szerepelnek a fajlistában.

A fajok nevét és rendszertani besorolását ALONSO-ZARAZAGA, Miguel Angel (coordinator) et al. 2017 alapján végeztük. Az *Eusomus beckeri* Tournier a fent említett katalógusban az *Eusomus ovulum* Germar szinonimájaként jelenik meg. E két faj között a morfológiai különbség egyértelmű (2. ábra), ezért külön fajként szerepelnek a fajlistában. Románia ormányosalkatú bogarainak (Curculionoidea) fajlistája is segített bennünket (TEODOR, Lucian Alexandru – VLAD, Iuliana Antonie 2007).

Fajlista

COLEOPTERA

CURCULIONOIDEA

NEMONYCHIDAE Bedel, 1882

NEMONYCHINAE Bedel, 1882

Nemonyx lepturoides (Fabricius, 1801)

Új adatok: Tulcea megye: Enisala (fás legelő), 2013.V.24–25., leg. PA, 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ PA; Constanța megye: Murfadar, Fântânița, 2014.VII.4–5, leg. KI, OA, PA, SzL.

ANTHRIBIDAE Billberg, 1820

ANTHRIBINAE Billberg, 1820

Piesocorynini Valentine, 1960*Phaenotherium pulszkyi* J. Frivaldszky, 1877

Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2009.V.4., leg. JK, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Codru környéke, 2009.V.3., leg. JK; Topologtól ÉK-re, 2009.V.4., leg. JK; Greci környéke, 2009.V.6., leg. JK; Babadag (erdő), 2014.IV.30., leg. KI, IZ, PA, SzL; Stejarutól 2,5 km-re ÉNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB.

Platyrhinini Imhoff, 1856*Platyrhinus resinosus* (Scopoli, 1763)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Cocoș-kolostor, 1973.VI.9., leg. AC (Coll. Mus. G. Antipa) – Constanța megye: Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA.

Platystomini Pierce, 1916*Platystomos albinus* (Linnaeus, 1758)

Új adatok: Tulcea megye: Babadag (erdő), 2015.IX.22., leg. KI.

Zygaenodini Lacordaire, 1865*Dissoleucas niveirostris* (Fabricius, 1798)

Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2009.V.4., leg. JK, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Babadag (erdő), 2015.IX.22., leg. KI, KJ, PA; Stejarutól 2,5 km-re ÉNy-ra, 2017.VI.25., leg. TB; Constanța megye: Esecchio (erdő), 2016.IV.1–2., leg. FK, KI, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (erdő), 2016.IX.17., leg. KI, KJ, PA, TB.

**Noxius curtirostris* (Mulsant & Rey, 1861)

Új adatok: Tulcea megye: Jijila, Jijila folyó árterülete, 2019.VI.19., leg. TB.

Rhaphitropis marchica (Herbst, 1797)

Új adatok: Constanța megye: Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14, leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa).

URODONTINAE C. G. Thomson, 1859

**Bruchela cana* (Küster, 1848) (3. ábra)

Új adatok: Tulcea megye: Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL.

**Bruchela concolor* (Fähræus, 1839)

Új adatok: Tulcea megye: Celic Dere, 1994.V.20–24., leg. CP, 1997.V.20., leg. RS, 1997.V.20., leg. CH (Coll. Mus. G. Antipa) – Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL.

Bruchela conformis (Suffrian, 1845)

(Raduta 2014)

Bruchela kaszabi (Strejček, 1973) (= *Urodon orientalis* Strejček, 1982)

Új adatok: Tulcea megye: Babadag (erdő), 2005.IV.2., leg. CsS, 2014.IV.30., leg. KI, IZ, PA, SzL; Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természeti védelmi terület), 2009.V.1., leg. JK; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Enisala (vár), 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Constanța megye: Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Istria, Histria romváros, 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Cochirleni, 2015.V.24., leg. PA, RI, SzK, SzL; Sinoie, Grindul Lupilor, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA; Vadu, Grindul Chituc, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA.

**Bruchela parvula* (Motschulsky, 1875) (4. ábra)

Új adatok: Tulcea megye: Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Codru-kolostor, 2014.IV.30–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Enisala (vár), 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Constanța megye: Agigea, 1963.V.27., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa) – Cheia, Cheile Dobrogei, 2014.V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Murfadar, Fântânița, 2015.V.22, leg. PA, RI, SzK, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Gura Dobrogei, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA.

Bruchela rufipes rufipes (Olivier, 1790)

(Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.VI.24–25., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Turcoaia, 6 km-re Cernát-tól ÉNy-ra, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Beidaudtól 1,5 km-re DNY-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Agigea, 1964.VII.18., leg. MW (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA.

Bruchela schusteri (Schilsky, 1912)

Új adatok: Tulcea megye: Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Turcoaia, 6 km-re Cernát-tól ÉNy-ra, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Constanța megye: Sinoie, Grindul Lupilor, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA.

Bruchela suturalis (Fabricius, 1792)

(Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Greci, 1964.VI.3–VII.7., leg. IS; Cerna, 2005.V.26., leg. IM; Măcin, Valea Suluc, 2005.V.27., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység, Valea Fagilor (kiszáradt tómeder), 2005.V.30., leg. CsS; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.30–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.19., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.20.,

leg. PA, RI, SzK, SzL; Babadag (erdő), 2014.IV.30. leg. KI, IZ, PA, SzL; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Agieasa, 1963.V.27., leg. XS; Hagieni, 1964.VII.12., leg. IS; Băneasa, Canaraua Fetii, 1993.V.20., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Cochirleni, 2015.V.24., leg. PA, RI, SzK, SzL; Sinoie, Grindul Lupilor, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Crucea, 2018.VI.9., leg. FK, KI, KJ, PA.

ATTELABIDAE Billberg, 1820

ATTELABINAE Billberg, 1820

Apoderini Jekel, 1860

Apoderina Jekel, 1860

Apoderus coryli (Linnaeus 1758)

(Fleck 1905)

Attelabini Billberg, 1820

Attelabus nitens (Scopoli 1763)

(Jaquet, 1899b; Fleck, 1905; Negru & Roșca, 1967; Raduta 2014)

Új adatok: **Tulcea megye:** C. A. Rosetti, 1950.VII., leg. IC; Pădurea Babadag, 1963.VI.20., leg. XS, 1965.VI.20., leg. XS; Măcin-hegység, Mănăstirea Cocoș, 1975.V.12–17, leg. ID (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Țuțuia-tu-csúcs, 2010.IV.28, leg. AR; **Constanța megye:** Oltina, 1956.VI.26., leg. NS; Băneasa, Canaraua Fetii, 1956.VI.29., leg. NS, 1964.IV.11, leg. NS, 1965.V.1., leg. XS, 1993.V.18., leg. CP; Băneasa, 1962.V.28., leg. NS, 1964.V.24., leg. XS; Comorova, 1962.V.2., leg. NS (Coll. Mus. G. Antipa).

RHYNCHITINAE Gistel, 1848

Byctiscini Voss, 1923

Byctiscina Voss, 1923

Byctiscus betulae (Linnaeus, 1758)

(Fleck 1905)

Új adatok: **Tulcea megye:** Valea Teilor, 1997.V.22., leg. CH; Celic Dere, 2005.V.27., leg. RS (Coll. Mus. G. Antipa); Măcin-hegység, Pădurea Căprioarei (150 m), 2005.VI.16., leg. GP (Coll. Mus. R. Angheluță) – Măcin-hegység, Greci természetvédelmi terület, 2009.IV.23., leg. TLA; Babadag (erdő), 2016.IX.13., leg. KI; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA.

Deporaini Voss, 1929

Deporaina Voss, 1929

Deporaus (Deporaus) betulae (Linnaeus, 1758)

(Fleck 1905)

Rhynchitini Gistel, 1848

Involvulus (Teretriorhynchites) icosandriae icosandriae (Scopoli, 1763) (= *caeruleus* DeGeer, 1775)

(Fleck, 1905)

Új adatok: **Tulcea megye:** Slava Rusă, 2013.V.25., leg. KI.

Involvulus (Teretriorhynchites) pubescens (Fabricius, 1775)

(Jaquet 1900c)

Lasiorrhynchites (Coccygorrhynchites) sericeus (Herbst, 1797)

Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin, leg. ALM (Coll. Mus. G. Antipa); **Constanța megye:** Băneasa, Canaraua Fetii, 1956.VI.29., leg. NS (Coll. Mus. G. Antipa).

Lasiorrhynchites (Nelasiorrhynchites) comatus (Gyllenhal, 1833) (= *olivaceus* Gyllenhal, 1833)

Új adatok: **Tulcea megye:** Codru-kolostor, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL.

Mecorhis (Mecorhis) ungarica (Herbst, 1783)

(Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: **Tulcea megye:** Beștepe, 1993.VI.14., leg. TLA;

Constanța megye: Mangalia, Pădurea Comorova, 1962.VI.2., leg. APG; Mangalia, Pădurea Hagieni, 1962.VI.5., leg. APG, 1965.VI.6, leg. ȘN; Esecchioi, 1962.V.25., leg. NS (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg. RI, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.VI.25, 27, leg. TB.

Mecorhis (Pseudomechoris) aethiops (Bach, 1854)

(Jaquet 1899a; Fleck 1905)

Új adatok: **Constanța megye:** Hârșova, leg. ALM (Coll. Mus. G. Antipa) – Murfatlar, Fântânița, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA.

Neocoenorrhinus (Neocoenorhinidius) interpunctatus

(Stephens, 1831)

Új adatok: **Tulcea megye:** Babadag, Visterna, 1963.V.15., leg. IC (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység, Valea Fagilor, 2005.V.30., leg. CsS; Codru-kolostor, 2014.IV.30–V.3, leg. KI, IZ, PA, SzL, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL; **Constanța megye:** Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Esecchioi (erdő), 2016.IV.1–2., leg. FK, KI, PA, SzL.

Neocoenorrhinus (Neocoenorhinidius) pauxillus

(Germar, 1823)

(Fleck 1905)

Új adatok: **Tulcea megye:** Babadag, Visterna, 1963.V.16., leg. IC (Coll. Mus. G. Antipa) – Stejaru környéke, 2009.V.5., leg. JK; Babadag (erdő), 2013.V.23., leg. KI; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; **Constanța megye:** Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL.

Neocoenorrhinus (Neocoenorrhinus) germanicus

(Herbst, 1797)

(Jaquet 1900a)

Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Pricopan, 2005.VI.1., leg. CsS; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Ostrov, 2016.IV.2., leg. FK, KI, PA, SzL; Esecchioi (erdő), 2016.IV.1–2., leg. FK, KI, PA, SzL; Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA; Cobadin, 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA.

Neocoenorrhinus (Schoenitemnus) minutus (Herbst, 1797) (= *Coenorrhinus aeneovirens* Marsham, 1802)

(Negru 1957; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: **Constanța megye:** Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Esecchioi (erdő), 2016.IV.1–2., leg. FK, KI, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL.

Rhynchites (Epirhynchites) auratus (Scopoli, 1763)

(Montandon 1887; Fleck 1905; Negru 1957; Negru & Roșca 1967; Teodor 1993; Raduta 2014)

Új adatok: **Constanța megye:** Murfatlar, 1951.V.6., leg. NS; Băneasa, Canaraua Fetii, 1962.V.27., leg. NS; Hagieni, 1962.V.29., leg. NS, 1965.V.21., leg. NS, 1966.V.19, leg. NS; Mangalia, Pădurea Comorova, 1962.VI.2., leg. APG;

Băneasa, 1963.V.15., leg. NS (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Bugeac, 2016.IV.2., leg. FK, KI, PA, SzL.

Rhynchites (Epirhynchites) giganteus (Schönherr, 1832)

(Fleck 1905; Montandon 1908)

Új adatok: **Constanța megye:** Oltina, Pădurea Ciufătu, 1956.IV.24., leg. APG; Băneasa, Canaraua Fetii, 1962.V.27., leg. NS (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL.

Rhynchites (Rhynchites) bacchus (Linnaeus, 1758)

(Montandon 1887; Fleck 1905; Negru 1957; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: **Constanța megye:** Pădurea Hagieni, 1962.VI.19., leg. AtR; Băneasa, 1963.V.15., leg. NS; Hagieni, 1963.V.20., leg. NS; Băneasa, C. Fetii, 1965.V.30., XS (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Murfatlar, Fântânița, 2015.IX.24–25., leg. KI, KJ, PA; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Bugeac, 2016.IV.2., leg. FK, KI, PA, SzL; Os-trov, 2016.IV.2., leg. FK, KI, PA, SzL; Esecchio (erdő), 2016.IV.1–2., leg. FK, KI, PA, SzL.

Tatianaerhynchites aequatus (Linnaeus, 1767)

(Fleck 1905; Negru 1957; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: **Tulcea megye:** Babadag, Visterna, 1963.V.15., leg. IC; Cerna, 2005.V.26., leg. CB (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység, Greci természetvédelmi terület, 2009.IV.23., leg. TLA; Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA; Atmagea, 2009.IV.23., leg. TLA; Horia, Praporgescu, 2009.IV.23., leg. TLA; Babadag (erdő), 2013.V.23., leg. KI; Codru-kolostor, 2014.IV.30–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; **Constanța megye:** Mangalia, Pădurea Comorova, 1962.VI.2., leg. APG, 1963.VI.17., leg. NS; Cerna, 2005.V.26., leg. CB (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Murfatlar, Fântânița, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Esecchio (erdő), 2016.IV.1–2., leg. FK, KI, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Bugeac, 2016.IV.2., leg. FK, KI, PA, SzL; Cochirleni, 2016.IV.3., leg. FK, KI, PA, SzL; Ostrov, 2016.IV.2., leg. FK, KI, PA, SzL; Neptun–Olimp, Comorova (erdő), 2017.V.13., leg. FK, KI, KJ, PA.

BRENTIDAE Bilberg, 1820

APIONINAE Schönherr, 1823

Apionini Schönherr, 1823

Apionina Schönherr, 1823

Apion frumentarium (Linnaeus, 1758) (= *miniatum* Germar, 1833)

(Montandon 1887; Fleck 1905; Wagner 1910; Negru & Roșca 1967; Teodor 1993; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: **Tulcea megye:** Izvoarele, Valea râului Taița, 1997.V.24., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gorgova, 1993.VI.16., leg. TLA; Canalul Magearu, 1993.VI.17., leg. TLA; Babadag (erdő), 2015.IX.22., leg. KI, KJ, PA; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala, 2019.VI.20., leg. KI; **Constanța megye:** Agigea, 1962.VIII.9., leg. ID; Limanu, Pădurea Hagieni,

1993.V.22., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (erdő), 2016.IX.17., leg. KI, KJ, PA, TB; Cochirleni, 2016.IV.3., leg. FK, KI, PA, SzL.

Apion haematodes haematodes Kirby, 1808 (= *frumentarium* Paykull, 1792)

(Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Aplemonina Kissinger, 1968

**Perapion (Perapion) connexum* (Schilsky, 1902) (5. ábra)

Új adatok: **Tulcea megye:** Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. KI.

Perapion (Perapion) curtirostre (Germar, 1817)

(Montandon 1887; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Perapion (Perapion) marchicum (Herbst, 1797)

(Montandon 1887; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967)

Perapion (Perapion) violaceum violaceum (Kirby, 1808)

(Wagner 1910)

Új adatok: **Constanța megye:** Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Cochirleni, 2016.IV.3., leg. FK, KI, PA, SzL.

Pseudaplemonus artemisiae (Moravitz, 1861)

(Kizub & Slutsky 2018)

Új adatok: **Constanța megye:** Istria, Histria romváros, 2009.VII.18., leg. MK, 2010.IX.20., leg. JK, KP.

Pseudaplemonus externepunctatus (Desbrochers des Loges, 1875)

(Montandon 1908; Wagner 1910)

Pseudoperapion brevirostre (Herbst, 1797)

Új adatok: **Tulcea megye:** Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Turcoaia, 6 km-re Cernát-tól ÉNy-ra, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.3., leg. KI; **Constanța megye:** Gura Dobrogei, 2017.VI.25–27., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Crucea, 2018.VI.9., leg. FK, KI, KJ, PA.

Pseudostenapion simum (Germar, 1817)

Új adatok: **Tulcea megye:** Slava Rusă, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA.

Aspidapiina Alonso-Zarazaga, 1990

Alocentron (Alocentron) curvirostre (Gyllenhal, 1833)

(Montandon 1908; Wagner 1910)

Új adatok: **Tulcea megye:** Slava Cercheză, Pád. Babadag, Fântâna Țiganului, 1992.VIII.18., leg. AP (Coll. Mus. G. Antipa).

Aspidapion (Aspidapion) radiolus (Marshall, 1802)

(Fleck 1905; Montandon 1908; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: **Tulcea megye:** Gorgova, 1993.VI.16., leg. TLA; Leteai-erdő, 1993.VI.17., leg. TLA; Greci (falu), 2017.V.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.22., leg. KI; **Constanța megye:** Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Albești, Hagieni-erdő, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Limanu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; 23 August, 2017.V.13., leg. FK, KI, KJ, PA; Hagieni, Hagieni-erdő, 2017.V.13., leg. FK, KI, KJ, PA.

Aspidapion (Aspidapion) validum (Germar, 1817)
(Montandon 1908; Wagner 1910; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Cocoş-kolostor, 1958.VII.26; Periprava, 1964.IX.5–8., leg. NS; Maliuc, Mîla 26, 1991.VIII.8., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa) – Periprava, 2005.VII.1., leg. DDC; Greci (falu), 2017.VI.22, leg. KI; **Constanța megye:** Băneasa, Canaraua Fetii, 1958.VII.20., leg. IS (Coll. Mus. G. Antipa).

Aspidapion (Koestlinia) aeneum (Fabricius, 1775)
(Ieniștea 1968)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA; **Constanța megye:** Hagieni, Hagieni-erdő, 2017.V.13., leg. FK, KI, KJ, PA.

Catapiina Alonzo-Zarazaga, 1990

Catapion jaffense (Desbrochers des Loges, 1895)

Új adatok: Tulcea megye: Enisala (fás legelő), 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Babadag (erdő), 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB.

Catapion meieri (Desbrochers des Loges, 1895)

Új adatok: Tulcea megye: Nifon, Părlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI.

Catapion pubescens (Kirby, 1811)

(Montandon 1887; Fleck 1905; Wagner 1910; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Esecchio (félszárz sztiepp löszön), 2016.IX.16., leg. KI, KJ, PA, TB; Esecchio, Bugeac-tó déli partja (félszárz, lejtős sztiepp cserjékkel), 2016.IX.16., leg. KI, KJ, PA, TB.

Catapion seniculus (Kirby, 1808)

(Montandon 1887; Fleck 1905)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Valea Fagilor (kiszáradt tómeder), 2005.V.30., leg. CsS; Sulina, 2005.VII.4., leg. DDC; Atmagea környéke, 2010.IX.24., leg. JK; Babadag (erdő), 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifon, Părlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Ostrov, Bugeac-tó, 2016.IX.16., leg. TB.

Ceratiina Alonzo-Zarazaga, 1990

Ceratapion (Acanephodus) onopordi onopordi (Kirby, 1808)
(Montandon 1908; Wagner 1910)

Új adatok: Tulcea megye: Valea Teilor, 1997.V.22., leg. CP, CH (Coll. Mus. G. Antipa) – Leteai-erdő, 1993.VI.17., leg. TLA; Măcin-hegység, Pricopan, 2005.VI.1., leg. CsS; Atmagea, 2012.IV.28., leg. KI; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL; Enisala (vár), 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifon, Părlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Furnica, Rez. Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Vadu környéke, Grindul Chituc, 2010.IX.21., leg. JK; Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL; Balta Limanu, 2014.VII.5–6., leg. KI, OA, PA, SzL; Hagieni-erdő, 2014.VII.6., leg. KI, OA, PA, SzL; Albești, Hagieni-erdő, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Istria, Histria romváros, 2015.V.21., leg.

PA, RI, SzK, SzL; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Murfatlar, Fântânița, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Negurenii, Valea Cișmelelor-erdő, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Negru Vodă (természetvédelmi terület) 2015.IX.25., leg. KI, KJ, PA; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (erdő), 2016.IX.15, 17., leg. KI, KJ, PA, TB; Esecchio (félszárz, lejtős sztiepp cserjékkel), 2016.IX.15., leg. KI, KJ, PA, TB; Ostrov, Bugeac-tó, 2016.IX.16., leg. KI, KJ, PA, TB; 23 August, 2017.V.13., leg. FK, KI, KJ, PA; Limanu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Hagieni, Hagieni-erdő, 2017.V.13., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA.

Ceratapion (Angustapion) beckeri (Desbrochers des Loges, 1875)

(Wagner 1910; Altea & Osella 1991; Wanat 1995)

Új adatok: **Constanța megye:** Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL.

Ceratapion (Angustapion) cylindricolle (Gyllenhal, 1839)

(Wanat 1995)

Új adatok: Tulcea megye: Codru-kolostor 2015.IX.22., leg. KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2015.IX.22., leg. KI, KJ, PA; Atmagea környéke, 2010.IX.24., leg. JK, KP; Beidautól 1,5 km-re DNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Jurilovca, 2019.VI.23., leg. PA; **Constanța megye:** Hârșova, leg. ALM (Coll. Mus. G. Antipa) – Istria, Histria romváros, 2016.IX.14., leg. KI, KJ, PA, TB.

Ceratapion (Angustapion) decolor (Desbrochers des Loges, 1875)

(Wanat 1995)

Új adatok: **Constanța megye:**Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL.

Ceratapion (Angustapion) macrorrhynchum (Eppelsheim, 1888)

Új adatok: Tulcea megye: Enisala (vár) 2015.IX.22., leg. KI, KJ, PA; Codru-kolostor, 2017.VI.24., leg. KI.

Ceratapion (Ceratapion) carduorum (Kirby, 1808)

(Montandon 1887, 1908; Fleck 1905; Wagner 1910)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA.

Ceratapion (Ceratapion) gibbirostre (Gyllenhal, 1813)

(Wanat 1995)

Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Codru-kolostor, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.24–25., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifon, Părlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala, Heraclea vár, 2017.VI.25., leg. KI; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (fás legelő), 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Furnica, Rez. Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL; Balta Limanu, 2014.VII.5–6., leg. KI, OA, PA, SzL; Murfatlar, Fântânița, 2015.IX.24–25., leg. KI, KJ, PA, 2016.IX.14., leg. KI, KJ, PA, TB; Băneasa, Canaraua Fetii (erdő), 2016.IX.17., leg. KI, KJ, PA, TB; Hagieni, Hagieni-erdő, 2017.V.13., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoietől 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB.

Ceratapion (Clementiellus) orientale (Gerstäcker, 1854)

(Wagner 1910; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Greci, 2019. VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB.

Ceratapion (Echinostroma) basicorne (Illiger, 1807)
(Montandon 1887, 1908; Fleck 1905; Wagner 1910)

Új adatok: Constanța megye: Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL.

Ceratapion (Echinostroma) penetrans penetrans (Germar, 1817)

(Jaquet 1902a; Fleck 1905; Wagner 1910)

Új adatok: Tulcea megye: Periprava, 1966.X.13., leg. ŞN; Pădurea Caraorman, 1992.VIII.24., leg. AP; Leteai-erdő, 2010. IX.22., leg. IŞI (Coll. Mus. G. Antipa) – Babadag (erdő), 2005. VI.2., leg. CsS; Parcheş 2015.IX.23., leg. KI, KJ, PA; Enisala, Heraclea vár, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala (vár), 2019. VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Jurilovca, 2019.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Sinoie, Grindul Lupilor, 2017. VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Vadu, Grindul Chituc, 2019. VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.

**Ceratapion (Echinostroma) scalptum caviceps* (Desbrochers des Loges, 1870)

Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2019. VI.18., leg. KI.

Diplapion confluens (Kirby, 1808)

(Montandon 1887, 1908; Fleck 1905; Negru & Roşca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2018. VI.2., leg. FK, KI, KJ PA; Constanța megye: Sinoietől 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA; Istria, Histria romváros, 2017.VI.26–28., leg. KI; Gura Dobrogei, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA.

Diplapion detritum (Mulsant & Rey, 1858)

(Montandon 1908; Wagner 1910; Wanat 1995)

Új adatok: Tulcea megye: Enisala (vár), 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala, Heraclea vár, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Grădina környéke, 2010.IX.19., leg. JK; Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA; Amzacea, 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA.

Diplapion sareptanum (Desbrochers des Loges, 1867)

(Montandon 1908; Wagner 1910)

Új adatok: Constanța megye: Hârşova, leg. ALM (Coll. Mus. G. Antipa).

Diplapion stolidum (Germar, 1817)

Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2017. VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.18., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala, 2019.VI.20., leg. KI; Constanța megye: Murfatlar, Fântânița, 2015.IX.24–25., leg. KI, KJ, PA; Agigea, 2015.IX.25., leg. KI; Hagieni, Hagieni-erdő, 2017.V.13., leg. FK, KI, KJ, PA; Gura Dobrogei, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoietől 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB; Istria, Histria romváros, 2017.VI.26–28., leg. KI, 2018. VI.6., leg. KI; Vadu, Grindul Chituc, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA.

Omphalopion hookerorum (Kirby, 1808) (= *hookeri* Kirby, 1808)

Új adatok: Tulcea megye: Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017. VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB.

Taphrotopium (Taphrotopium) sulcifrons (Herbst, 1797)

(Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Enisala (fás legelő), 2019.VI.20., leg. KI; Constanța megye: Istria, Histria romváros, 2010.IX.19., leg. JK, KP, VI.26, 28., 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018. VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.21., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoietől 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019. VI.21, 23., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017. VI.27., leg. TB; Vadu, Grindul Chituc, 2019.VI.22., leg. KI.

Ixapiina Alonso-Zarazaga, 1990

Trichopterapion holosericeum (Gyllenhal, 1833)

(Fleck 1905; Montandon 1908; Wagner 1910)

Új adatok: Tulcea megye: Beştepe, 1993.VI.13–14., leg. IM; Celic Dere, 1997.V.24., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Horia, Praporgescu, 2009.IV.23., leg. TLA; Codru környéke, 2009.V.3., leg. JK; Măcin-hegység, Ţuţuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA; Ar-magea, 2012.IV.28., leg. KI; Babadag (erdő), 2013.V.25., leg. KI, 2015.IX.22., leg. KI, KJ, PA; Enisala (fás legelő), 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2016. IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2015.IX.22., leg. KI, KJ, PA; Slava Rusă, 2009.IV.23., leg. TLA, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2015.IX.23., leg. KI, KJ, PA, 2016.III.31., leg. FK, KI, PA, SzL, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár) 2015.IX.22., leg. KI, KJ, PA, 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.20., leg. KI; Măcin-hegység, Greci 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. KI; Constanța megye: Furnica, Rez. Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII. 4–5., leg. KI, OA, PA, SzL; Esecchio (erdő), 2016.IV.1–2., leg. FK, KI, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL.

Kalcapiina Alonso-Zarazaga, 1990

Kalcapion pallipes (Kirby, 1808)

Új adatok: Tulcea megye: Enisala (vár), 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL; Slava Rusă, 2016.III.31., leg. FK, KI, PA, SzL, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Codru-kolostor, 2016. III.30–31., leg. FK, KI, PA. SzL; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Stejarutól 2,5 km-re ÉNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; General Praporgescu, 2018. VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Constanța megye: Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL; Gura Dobrogei, 2016.IV.1., leg. FK, KI, PA, SzL; Esecchio (erdő), 2016.IV.1–2., leg. FK, KI, PA, SzL.

Kalcapion semivittatum (Gyllenhal, 1833)

(Wagner 1910)

Melanapion (Melanapion) minimum (Herbst, 1797)

(Montandon 1887, 1908; Fleck 1905; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Constanța megye: Furnica, Rez. Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa).

Squamapion atomarium (Kirby, 1808)

(Montandon 1887; Fleck 1905)

Új adatok: Tulcea megye: Atmagea környéke, 2010.IX.24., leg. JK; Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 3 km-re ÉK-re, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Hancearcától D-re, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB.

Squamapion flavimanum (Gyllenhal, 1833)

(Montandon 1908; Wäagner 1910)

Új adatok: Tulcea megye: „Dobroudja, Măcin-Greci, A. L. Montandon”, *flavimanum* v. *torquatum* Wenck. Wäagner det.” Coll. PA.

Squamapion vicinum (Kirby, 1808)

(Montandon 1908; Wäagner 1910)

Új adatok: Constanța megye: Ostrov, Bugeac-tó, 2016. IX.16., leg. KI.

Taeniapion rufulum (Wenker, 1864)

(Montandon 1908; Wäagner 1910)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA.

Taeniapion urticarium urticarium (Herbst, 1784)

(Montandon 1908; Wäagner 1910)

Új adatok: Tulcea megye: Luncavița, Valea Fagilor, 1997.V.23., leg. CH, (Coll. Mus. G. Antipa) – Agighiol, 1993.V.1., 1993.VI.12., leg. TLA; Atmagea, 2009.IV.23., leg. TLA; Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA; Atmagea, 2012.IV.28., leg. KI; Slava Rusă, 2013.V. 24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Babadag (erdő), 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Nifon, Părlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Stejarutól 2,5 km-re ÉNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Horea, 2018.VI.3., leg. KI; Enisala, 2019.VI.20., leg. KI; **Constanța megye:** Furnica, Rez. Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP; Negureni, 1995.VI.25., leg. CP, 1996.VI.21., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL, 2016.IV.1., leg. FK, KI, PA, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (erdő), 2016. IX.15–17., leg. KI, KJ, PA, TB; Esecchioi (félszár, lejtős sztyepp cserjékkel), 2016.IX.15., leg. KI, KJ, PA, TB; Ostrov, Bugeac-tó, 2016.IX.16., leg. KI, KJ, PA, TB; Sălcioara, Sălcioara-tó, 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Hagieni, Hagieni-erdő, 2017.V.13., leg. FK, KI, KJ, PA; Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA; Murfatlar, Fântânița, 2018. VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA.

Malvapiina Alonso-Zarazaga, 1990

Malvapion malvae (Fabricius, 1775)

(Montandon 1908; Wäagner 1910; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Frecăței, Celic Dere-kolostor (domboldal), 2005.V.31., leg. CsS; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA.

Pseudapion fulvirostre (Gyllenhal, 1833)

(Montandon 1908; Wäagner 1910; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Letea (erdő), 1962.VII.12., leg. APG; Periprava, 1964.VII.15–18., leg. XS; Letea, C. A. Roșetii, 1964.VII.20., leg. ȘN; Maliuc, Mila 26, 1991.VIII.7., leg. IM, 1991.VIII.8., leg. IM, 1991.VIII.9., leg. RS; Duna-

văț, 1996.V.31., leg. CH (Coll. Mus. G. Antipa) – Canalul Magearu, 1993.VI.17., leg. TLA; Gorgova, 1993.VI.16., leg. TLA; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Smărdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Jijila, Jijila folyó árterülete, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. KI; Enisala, 2019.VI.20., leg. KI; **Constanța megye:** Negureni, 1996.VI.21., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.IX.24–25., leg. KI, KJ, PA, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Hagieni-erdő, 2014.VII.6., leg. KI, OA, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL.

Pseudapion rufirostre (Fabricius, 1775)

(Jaquet 1901a; Fleck 1905; Wäagner 1910)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Greci, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Smărdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Hancearcától D-re, 2017.VI.24., leg. KI; **Constanța megye:** Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Limanu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Albești, Hagieni-erdő, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Hagieni, Hagieni-erdő, 2017.V.13., leg. FK, KI, KJ, PA; 23 August, 2017.V.13., leg. FK, KI, KJ, PA.

Rhopalapion longirostre (Olivier, 1807)

(Montandon 1908)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Pricopan, 2005. VI.1., leg. CsS; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Hancearcától D-re, 2017. VI.24., leg. KI; Enisala, 2019.VI.20., leg. KI; **Constanța megye:** Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Oltina, 2014.VII.8., leg. KI, OA, PA, SzL; Murfatlar, Fântânița, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2015.IX.24–25., leg. KI, KJ, PA; Esecchioi (erdő), leg. FK, KI, PA, SzL; Bugeac, 2016.IV.2., leg. FK, KI, PA, SzL; Vadu, Grindul Chituc, 2018.VI.6., leg. KI.

Metapiina Alonso-Zarazaga, 1990

**Metapion ermischii* (Voss, 1969) (*6. abra*)

Új adatok: Tulcea megye: Szentgyörgy-ág, 2003.VI.21–22., leg. TB; Babadag (erdő), 2005.V.2., leg. CsS, 2013.V.25., leg. KI; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2015.V.19., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2015.IX.22., leg. KI, KJ, PA, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.24–25., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Turcoia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Jurilovca, 2019. VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Balta Limanu, 2014.VII.5–6., leg. KI, OA, PA, SzL; Limanu, 2017.VI.12., leg. FK, KI, KJ, PA.

Metapion oculare (Gyllenhal, 1833)

(Wäagner 1910; Schubert 1956; Angelov 1976; Wanat 1992)

Oxystomatina Alonso-Zarazaga, 1990

Cyanapion (Cyanapion) columbinum (Germar, 1817)

Új adatok: Tulcea megye: Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Smărdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.

Eutrichapion (Cnemapion) gribodoi (Desbrochers des Loges, 1896)
(Montandon 1908; Wagner 1910)

Eutrichapion (Eutrichapion) ervi (Kirby, 1808)

Új adatok: **Constanța megye:** Băneasa, Canaraua Fetii (erdő), 17.IX.2016, leg. TB.

Eutrichapion (Eutrichapion) viciae (Paykull, 1800)

(Montandon 1887, 1908; Fleck 1905; Wagner 1910; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: **Tulcea megye:** Slava Rusă, 2016.III.31., leg. FK, KI, PA, SzL; **Constanța megye:** Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL; Esecchioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Istria, Histria romváros, 2016.IX.14., leg. KI, KJ, PA, TB; Băneasa, Canaraua Fetii (erdő), 2016.IX.17., leg. KI, KJ, PA, TB.

Eutrichapion (Phalacrolobus) melancholicum (Wencker, 1864)

Új adatok: **Tulcea megye:** Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB.

Eutrichapion (Psilocalymma) punctiger (Paykull, 1792)

(Montandon 1908)

Új adatok: **Constanța megye:** Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL.

Hemitrichapion (Dimesomyops) pavidum (Germar, 1817)

Új adatok: **Constanța megye:** Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (erdő), 2016.IX.17., leg. KI, KJ, PA, TB.

Holotrichapion (Apions) pisi (Fabricius, 1801)

Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Valea lui Arsu, 2007.X.5., leg. CI (Coll. Mus. R. Angheluță); Măcin, Valea Suluc, 2005.V.27., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa) – Enisala, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Codru-kolostor, 2015.V.19., leg. PA, RI, SzK, SzL; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Stejarutól 2,5 km-re ÉNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Negureni, 1994.V.17., leg. AP (Coll. Mus. G. Antipa) – Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL; Ion Corvin, 2016.IX.15., leg. KI, KJ, PA, TB; Băneasa, Canaraua Fetii (erdő), 2016.IX.15–17., leg. KI, KJ, PA, TB; Ostrov, Bugeac-tó északi partja, 2016.IX.16., leg. KI, KJ, PA, TB; Esecchioi, Bugeac-tó déli partja (felszár, lejtős sztyepp cserjékkel), 2016.IX.16., leg. KI, KJ, PA, TB; Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. KI; Hagieni, Hagieni-erdő, 2017.V.13., leg. KI; Albești, Hagieni-erdő, 2017.V.12., leg. KI.

Holotrichapion (Apions) pullum (Gyllenhal, 1833) (= *Apion aestimatum* Faust, 1891)

Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya) 2005.V.30., leg. CsS; Frecăței, Celic Dere-kolostor (domboldal), 2005.V.31., leg. CsS; Măcin-hegység, Pricopan, 2005.VI.1., leg. CsS; Codru környéke, 2009.V.3., leg. JK; Atmagea környéke, 2010.IX.24., leg. JK; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.30–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.19., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Babadag (erdő), 2014.IV.30., leg. KI, IZ, PA, SzL; Enisala (fás legelő), 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusă, 2015.V.20., leg. PA, RI,

SzK, SzL, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2015.IX.22., leg. KI, KJ, PA, 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Parčeș, 2015.IX.23., leg. KI, KJ, PA; Greci (falu), 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Ciucurova, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Turcoia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2018.VI.3., leg. KI; **Constanța megye:** Tari-verde környéke, 2010.IX.19., leg. JK; Vadu környéke, Grindul Chituc, 2010.IX.21., leg. JK; Cheia, Cheile Dobrogei, 2010.IX.19., leg. JK, 2014.V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Gura Dobrogei, 2012.IV.28., leg. KI, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2016.IV.1., leg. FK, KI, PA, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.25–27., leg. KI, KJ, PA, TB; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2015.IX.24–25., leg. KI, KJ, PA; Gura Dobrogeitől 5 km-re DNy-ra, „La Adam” barlang felett a szurdok DNy-i vége, 2016.VI.1., leg. MGy; Hagieni-erdő, 2014.VII.6., leg. KI, OA, PA, SzL; Histria, 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Negru Vodă (természetvédelmi terület), 2015.IX.25., leg. KI, KJ, PA; Agigea, 2015.IX.25., leg. KI; Ostrov, 2016.IV.2., leg. FK, KI, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (erdő), 2016.IX.15–17., leg. KI, KJ, PA, TB; Esecchioi (erdő), 2016.IX.16., leg. KI, KJ, PA, TB; Ostrov, Bugeac-tó, 2016.IX.16., leg. KI, KJ, PA, TB; Ion Corvin, 2016.IX.15., leg. KI, KJ, PA, TB; Limanu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA.

Holotrichapion (Holotrichapion) ononis (Kirby, 1808)
(Wagner 1910)

Ischnopterapion (Chlorapion) cognatum (Hochhuth, 1851)
(Wagner 1910)

Új adatok: **Constanța megye:** Mangalia, leg. ALM (Coll. Mus. G. Antipa) – Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Gura Dobrogei, 2016.IV.1., leg. FK, KI, PA, SzL, 2017.VI.25–27., leg. KI, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA.

Ischnopterapion (Chlorapion) virens (Herbst, 1797)
(Montandon 1908; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: **Tulcea megye:** Horiától 1,5 km-re É-ra, Horia-tó, 2010.IX.24., leg. JK; **Constanța megye:** Cotu Văii, 1997.VII.23., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa).

Ischnopterapion (Ischnopterapion) fallens (Marseul, 1888)

Új adatok: **Constanța megye:** Corbu környéke, 2010.IX.20., leg. JK.

Ischnopterapion (Ischnopterapion) loti (Kirby, 1808)
(Wagner 1910; Ieniștea 1968)

Új adatok: **Constanța megye:** Sinoietől 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, Grindul Lupilor, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.

Ischnopterapion (Ischnopterapion) modestum (Germar, 1817)

Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység (200 m), 2005.V.29., leg. CsS.

- Mesotrachapion punctirostre* (Gyllenhal, 1839)
Új adatok: Tulcea megye: Babadag (erdő), 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB.
- Oxystoma craccae* (Linnaeus, 1767)
 (Montandon 1908; Wagner 1910)
Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA; Horiától 1,5 km-re É-ra, Horia-tó, 2010.IX.24., leg. JK; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Beidautól 1,5 km-re DNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Esechioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL.
- Oxystoma dimidiatum* (Desbrochers des Loges, 1897)
 (Raduta 2014)
- Oxystoma ochropus* (Germar, 1818)
 (Wagner 1910)
- Stenopterapion (Stenopterapion) intermedium*
 (Eppelsheim, 1875)
 (Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)
Új adatok: **Constanța megye:** Murfatlar, Fântânița, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Stenopterapion (Stenopterapion) meliloti* (Kirby, 1808)
 (Montandon 1887; Fleck 1905)
Új adatok: **Constanța megye:** Istria, Histria romváros, 2016.IX.14., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, Grindul Lupilor, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.
- Stenopterapion (Stenopterapion) tenue* (Kirby, 1808)
 (Wagner 1910)
Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Valea lui Moș Kalâm, 2007.X.5., leg. CI (Coll. Mus. R. Angheluță) – Babadag (erdő), 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Ciucurova, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI; **Constanța megye:** Esechioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Ostrov, 2016.IV.2., leg. FK, KI, PA, SzL; Gura Dobrogei, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.7., leg. KI.
- Piezotrachelina Voss, 1811
**Protapion angusticolle* (Gyllenhal, 1833) (7. ábra)
Új adatok: **Constanța megye:** Esechioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL.
- Protapion apricans* (Herbst, 1797)
 (Montandon 1887)
Új adatok: Tulcea megye: Frecăței, Celic Dere-kolostor (domboldal) 2005.V.31., leg. CsS; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL.
- Protapion assimile assimile* (Kirby, 1808)
Új adatok: Tulcea megye: Periprava, 2005.VII.1., leg. DDC; Babadag (erdő), 2016.IX.13., leg. TB; **Constanța megye:** Cotu Văii, 1997.VII.23., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa).
- Protapion dissimile* (Germar, 1817)
Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység (200 m), 2005.V.29., leg. CsS; **Constanța megye:** Esechioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL.
- Protapion filirostre* (Kirby, 1808)
 (Ieniștea 1968)
- Protapion fulvipes fulvipes* (Geoffroy, 1785)
 (Montandon 1887, 1908; Jaquet 1902a; Wagner 1910)
Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Valea Fagilor (kiszáradt tómeder), 2005.V.30., leg. CsS; Măcin-hegység Lunca-șița, 2005.V.30., leg. CsS; Frecăței, Celic Dere-kolostor (domboldal), 2005.V.31., leg. CsS; Atmagea környéke, 2010.IX.24., leg. JK; Smârdan, Măcin-holtág, 2015.IX.21–23., leg. KI, KJ, PA; Slava Rusă, 2016.III.31., leg. FK, KI, PA, SzL; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Hancearcától D-re, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Cotu Văii, 1997.VII.23., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Esechioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Istria, Histria romváros, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Protapion interjectum interjectum* (Desbrochers des Loges, 1895)
Új adatok: **Constanța megye:** Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL.
- Protapion nigritarse* (Kirby, 1808)
 (Montandon 1908; Wagner 1910)
Új adatok: Tulcea megye: Enisala (vár), 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusă, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Greci (falu), 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci-tól 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Esechioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL.
- Protapion ononidis* (Gyllenhal, 1827)
Új adatok: Tulcea megye: Frecăței, Celic Dere-kolostor (domboldal) 2005.V.31., leg. CsS; Babadag (erdő), 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB.
- Protapion schoenberri* (Boheman, 1839)
Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Stejarutól 2,5 km-re ÉNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Beidautól 1,5 km-re DNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Horea, 2018.VI.3., leg. KI; **Constanța megye:** Cotu Văii, 1997.VII.23., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Esechioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Oltina, 2014.VII.8., leg. KI, OA, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii, (erdő), 2016.IX.17., leg. KI, KJ, PA, TB; Cobadin, 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA; Albești, Hagieni-erdő, 2017.V.12., leg. KI.
- Protapion trifolii* (Linnaeus, 1768)
 (Fleck 1905)
Új adatok: **Constanța megye:** Cotu Văii, 1997.VII.23., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Balta Limanu, 2014.VII.5–6., leg. KI, OA, PA, SzL; Esechioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Hagieni-erdő, 2014.VII.6., leg. KI, OA, PA, SzL, Albești, Hagieni-erdő, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Lima-

nu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Hagieni, Hagieni-erdő, 2017.V.13., leg. FK, KI, KJ, PA; 23 August, 2017.V.13., leg. FK, KI, KJ, PA; Amzacea, 2017.V.14., leg. KI.

Protapion varipes (Germar, 1817)
(Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin, leg. ALM, (Coll. Mus. G. Antipa) – Enisala (vár), 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA.

Pseudoprotapion elegantulum (Germar, 1818)
(Montandon 1908)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin, Greci, leg. ALM (Coll. Mus. G. Antipa).

NANOPHYINAE Gistel, 1848

Corimaliini Alonso-Zarazaga, 1989

**Allomalina quadrivirgata* (Costa, 1863) (8. ábra)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin, 2017.V.7., leg. KI; Jijila, Jijila folyó árterülete, 2019.VI.19., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Neptun–Olimp, Pădurea Comorova, 2017.V.13., leg. FK, KI, KJ, PA.

**Corimalia fausti fausti* (Reitter, 1890) (9. ábra)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Jijila, Jijila folyó árterülete, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019.VI.19., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Vadu környéke, Grindul Chituc, 2010.IX.21., leg. JK, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA; Istria, Histria romváros, 2017.VI.26–28., leg. KI, 6.VI.2018, leg. KI.

Corimalia tamarisci (Gyllenhal, 1838) (= *Corimalia languida* Boheman, 1845)

(Ieniștea 1974; Teodor & Manole 1996; Procheș 1999; Raduta 2014)

Hypophyes minutissimus (Tournier, 1868)

(Teodor & Manole 1996; Procheș 1999; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Jijila, Jijila folyó árterülete, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019.VI.19., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Neptun–Olimp, Pădurea Comorova, 2017.V.13., leg. FK, KI, KJ, PA; Istria, Histria romváros, 2017.VI.26., leg. KI, 2018.VI.6., leg. KI; Vadu, Grindul Chituc, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA.

Nanophyini Gistel, 1848

Dieckmanniellus chevrieri (Boheman, 1845) (= *Nanophyes helveticus* Tournier, 1867)

Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; Greci (falu), 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB, 2017.V.8., leg. KI; Constanța megye: Vadu környéke, Grindul Chituc, 2010.IX.21., leg. JK.

Dieckmanniellus gracilis (L. Redtenbacher, 1849)

Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA.

Dieckmanniellus nitidulus (Gyllenhal, 1838)

(Montandon 1887)

Új adatok: Constanța megye: Esecchio (erdő), 2016.IV.1–2., leg. FK, KI, PA, SzL; Istria, Histria romváros, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoiétól 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB.

Nanomimus hemisphaericus (Olivier, 1807)

Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA.

Nanophyes brevis brevis Boheman, 1845

Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Istria, Histria romváros, 2016.IX.14., leg. KI.

Nanophyes marmoratus marmoratus (Goeze, 1777)

(Montandon 1908)

Új adatok: Tulcea megye: Frecăței, Celic Dere-kolostor (domboldal) 2005.V.31., leg. CsS; Periprava, 2005.VII.1., leg. DDC; Enisala (fás legelő), 2016.IX.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Furnica, Rez. Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Istria, Histria romváros, 2017.VI.26–28., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, Grindul Lupilor, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.

CURCULIONIDAE Latreille, 1802

BAGOINAE C. G. Thomson, 1859

Bagous (Bagous) bagdatensis Pic, 1904 (= *wagneri* Dieckmann, 1964)

(Holecová 1993)

Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2015.IX.21–23., leg. KI, KJ, PA, 2016.IX.11., leg. KI, KJ, PA, TB, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB.

Bagous (Bagous) binodulus (Herbst, 1795)

(Montandon 1906; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Periprava, Leteai-erdő, 1966.VI.23., leg. ȘN (Coll. Mus. G. Antipa) – Periprava, 2005.VII.1., leg. DDC.

Bagous (Bagous) glabrirostris (Herbst, 1795)

(Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Caraorman, 1968.VI.3., leg. ID (Coll. Mus. G. Antipa) – Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; Greci (falu), 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.

Bagous (Bagous) lutulentus (Gyllenhal, 1813)

(Fleck, 1905)

Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA.

Bagous (Bagous) puncticollis Boheman, 1845

Új adatok: Tulcea megye: Caraorman, 1968.VI.3., leg. ID (Coll. Mus. G. Antipa) – Periprava, 2005.VII.1., leg. DDC; Parcheș, 2015.IX.23., leg. KI, KJ, PA; Smârdan, Măcin-holtág, 2016.IX.11., leg. KI, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; Greci (falu), 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Sinoie, Grindul Lupilor, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.

Bagous (Bagous) robustus H. Brisout de Barneville, 1863

Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA.

- Bagous (Bagous) subcarinatus* Gyllenhal, 1836
(Montandon, 1887)
Új adatok: Tulcea megye: Celic Dere, 1997.V.24., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Smârdan, Măcin-holtág, 2015.IX.21–23., leg. KI, KJ, PA, 2016.IX.11., leg. KI, KJ, PA, TB, 2017.V.7., leg. KI, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusă, 2015.IX.23., leg. KI, KJ, PA; Codru-kolostor, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Sinoie, Grindul Lupilor, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, 2019.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB.
- Bagous (Macropelmus) argillaceus* Gyllenhal, 1836
(Montandon 1887, 1908; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)
Új adatok: Tulcea megye: Sulina, 1968.VII.7., leg. ȘN (Coll. Mus. G. Antipa) – Szentgyörgy-ág, 2003.VI.21–22., leg. TB; Măcin-hegység (200 m), 2005.V.29., leg. CsS; Murighioltól 1 km-re ÉNY-ra, Porculeț-tó, 2008.VI.7–8., leg. PJ; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; Constanța megye: Pădurea Hagieni, 1962.VI.19., leg. AtR (Coll. Mus. G. Antipa) – Balta Limanu, 2014.VII.5–6., leg. KI, OA, PA, SzL; Gura Dobrogei, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Istria, Histria romváros, 2017.VI.26–28., leg. KI, 2019.VI.21., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, 2019.VI.21, 23., leg. KI, KJ, PA, TB.
- **Bagous (Macropelmus) claudicans* Boheman, 1845
Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Bagous (Macropelmus) collignensis* (Herbst, 1797)
(Montandon 1887)
- **Bagous (Macropelmus) dieckmanni* Gratshev, 1993 (10. ábra)
Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Bagous (Macropelmus) elegans* (Fabricius, 1801)
(Ieniștea 1968; Kodada & Holecová 1994)
- Bagous (Macropelmus) frit* (Herbst, 1795)
(Montandon 1887; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)
- Bagous (Macropelmus) limosus* (Gyllenhal, 1827)
Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. TB.
- Bagous (Macropelmus) longitarsis* C. G. Thomson, 1868
Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2018.VI.2., leg. KI.
- **Bagous (Macropelmus) lothari* Caldara & O'Brien, 1998
Új adatok: Tulcea megye: Horiától 1,5 km-re É-ra, Horia-tó, 2008.VI.8., leg. PJ.
- Bagous (Macropelmus) lutosus* (Gyllenhal, 1813)
(Montandon 1887; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)
Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22. leg. KI, KJ, PA, TB.
- Bagous (Macropelmus) majzlani* Kodada, Holecová & Behne, 1992
(Kodada & Holecová 1994)
- Bagous (Macropelmus) nodulosus* Gyllenhal, 1836
(Fleck 1905; Teodor 1993; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)
Új adatok: Tulcea megye: Murighioltól 1 km-re ÉNy-ra, Porculeț-tó, 2008.VI.7–8., leg. PJ; Smârdan, Măcin-holtág, 2016.IX.11., leg. KI, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Bagous (Macropelmus) rotundicollis* Boheman, 1845
Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2015.IX.21–23., leg. KI, KJ, PA.
- Bagous (Macropelmus) rufimanus* Péricart, 1989
Új adatok: Tulcea megye: Murighioltól 1 km-re ÉNy-ra, Porculeț-tó, 2008.VI.7–8., leg. PJ.
- Bagous (Macropelmus) tempestivus* (Herbst, 1795)
(Montandon, 1908)
- Bagous (Macropelmus) validus* Rosenhauer, 1847
Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Hydronomus alismatis* Marsham, 1802
Új adatok: Tulcea megye: Letei-erdő, 1993.VI.17., leg. TLA; Smârdan, Măcin-holtág, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ. PA.
- BRACHYCERINAE Billberg, 1820
Brachycerini Billberg, 1820
Brachycerina Billberg, 1820
Brachycerus foveicollis Gyllenhal, 1833
(Jaquet 1898c; Fleck 1905; Montandon 1908; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)
Új adatok: Constanța megye: Murfatlar, Fântânița, 2015.V.22., leg. PA.
- **Brachycerus lutosus* Gyllenhal, 1833
Új adatok: Tulcea megye: Babadag, 2011.V.23., leg. SzK; Constanța megye: Băneasa, Canaraua Fetii, 1960.VI.10., leg. NS; Esecchio, 1960.VI.18., leg. NS, 1963.IV.25., leg. NS, 1963.IV.27., leg. NS, 1963.V.10., leg. NS, 1963.V.11., leg. NS; Babadag, Codru, 1970.VI.1., leg. NS (Coll. Mus. G. Antipa).
- Brachycerus sinuatus* Olivier, 1807
(Teodor 1993; Raduta 2014)
- Erirhinini* Schönherr, 1825
Erirhinina Schönherr, 1825
Bagopsis globicollis (Fairmaire, 1863) (= *Erirhinus globicollis* Fairmaire, 1863)
Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Icaris sparganii* (Gyllenhal, 1835)
(Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)
Új adatok: Tulcea megye: Jijila, Jijila folyó árterülete, 2019.VI.19., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Istria, Histria romváros, 2009.V.2–4., leg. JK, KP.

- Lepidonotaris petax* (C. R. Sahlberg, 1823)
(Procheş 1999)
- Notaris acridulus* (Linnaeus, 1758)
(Fleck 1905; Montandon 1908)
- Notaris scirpi* (Fabricius, 1792)
(Montandon 1887; Fleck 1905; Negru & Roşca 1967; Raduta 2014)
Új adatok: Tulcea megye: Sulina, 1964.VII.24., leg. ŞN, 1969.VII.8–9., leg. APG; Periprava, 1964.VII.28., leg. ŞN; Caraorman, Delta Dunării, 1979.VII.21–22., leg. APG; Maliuc, Mila 26, 1991.VIII.7., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység (200 m), 2005.V.29., leg. CsS; Parcheş, 2015.IX.23., leg. KI, KJ, PA; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. KI; **Constanţa megye:** Hagieni, 1973.VI.30., leg. APG (Coll. Mus. G. Antipa) – Balta Limanu, 2014.VII.5–6., leg. KI, OA, PA, SzL.
- Thryogenes festucae* (Herbst, 1795)
Új adatok: Tulcea megye: Parcheş, 2015.IX.23., leg. KI; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; Jijila, Jijila folyó árterülete, 2019.VI.19., leg. KI, KJ, PA, TB.
- Tournotaris bimaculata* (Fabricius, 1787)
(Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)
- Tanysphyrini* Gistel, 1848
**Stenopelmus rufinatus* Gyllenhal, 1835 (11. ábra)
Új adatok: Tulcea megye: Maliuc, Mila 26, 1991.VIII.8., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa) – Smârdan, Măcin-holtág, 2016.IX.11., leg. PA; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.8., leg. KI.
- *Tanysphyrus ater* Blatchley, 1928 (= *makolskii* Smreczyński, 1957)
Új adatok: Tulcea megye: Enisala, 2017.V.10., leg. FK.
- Tanysphyrus lemnae* (Paykull, 1792)
(Montandon 1887; Fleck 1905; Negru & Roşca 1967; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)
Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2015.IX.21–23., leg. KI, KJ, PA, 2016.IX.11., leg. KI, KJ, PA, TB, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanţa megye:** Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB.
- CONODERINAE Schönherr, 1833
BARIDITAE Schönherr, 1836
Apostasimerini Schönherr, 1844
Zygobaridina Pierce, 1907
Limnobaris t-album (Linnaeus, 1758)
(Ieniştea 1974)
Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység (200 m), 2005.V.29., leg. CsS; Caraorman, 1992.V.14–15., leg. TLA; **Constanţa megye:** Istria, Histria romváros, 2009.V.2–4., leg. JK.
- Baridini* Schönherr, 1836
Baridina Schönherr, 1836
Aulacobaris andalusica (H. Brisout de Barneville, 1870) ?
(Jaquet 1899a) – *Csak Spanyolországban él. Tévés meghatározás.*
- Aulacobaris angusta angusta* (Brullé, 1832)
(Fleck 1905; Montandon 1908)
Új adatok: Tulcea megye: Măcin, leg. ALM (Coll. Mus. G. Antipa) – Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL.
- Aulacobaris coeruleascens coeruleascens* (Scopoli, 1763)
(Montandon 1908; Negru 1957; Negru & Roşca 1967; Raduta 2014)
Új adatok: Tulcea megye: Celic Dere, 1997.V.20., leg. CH; Izvoarele, 1997.V.21., leg. RS (Coll. Mus. G. Antipa) – Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2019.VI.20., leg. KI; Codru-kolostor, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL; **Constanţa megye:** Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.25–27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Hagieni, Hagieni-erdő, 2017.V.13., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoietől 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB; Murfatlar, Fântâniţa, 2018.VI.7–8., leg. KI.
- Aulacobaris gudenusi* (Schultze, 1901)
Új adatok: Tulcea megye: Măcin, Valea Suluc, 2005.V.27., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa) – **Constanţa megye:** Pădurea Hagieni, 1965.VI.6., leg. ŞN (Coll. Mus. G. Antipa) – Cochirleni, 2015.V.24., leg. PA, RI, SzK, SzL; Gura Dobrogei, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Aulacobaris janthina* (Boheman, 1836)
Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA; **Constanţa megye:** Leteai-erdő, 1993.VI.17., leg. TLA; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL.
- Aulacobaris cf. janthina* (Boheman, 1836)
Új adatok: Tulcea megye: Horiától D-re, 2009.V.6., leg. JK.
- *Aulacobaris kiesewetteri* (Faust, 1890)
Új adatok: Tulcea megye: Codru környéke, 2005.VI.9–10., leg. SL.
- Aulacobaris lepidii* (Germar, 1823)
(Hurmuzachi 1904; Montandon 1908)
Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Valea Fagilor, 2005.V.30., leg. CsS; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Enisala (vár), 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Nifon (erdő), 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 3 km ÉK-re, 2017.VI.24., leg. KI; **Constanţa megye:** Gura Dobrogei, 2016.IV.1., leg. FK, KI, PA, SzL.
- Aulacobaris picicornis picicornis* (Marsham, 1802)
(Montandon, 1908)
Új adatok: Tulcea megye: Măcin, leg. ALM (Coll. Mus. G. Antipa) – Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Codru-kolostor, 2015.V.19., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanţa megye:** Hârşova, leg. ALM; Agigea, 1963.V.27., leg. XS; Furnica, Rez. Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL.
- Aulacobaris prasina* (Boheman, 1836) ?
(Jaquet 1899a; Fleck 1905) – *Elterjedése: Nyugat-Európa. Tévés meghatározás.*

- Aulacobaris violaceomicans violaceomicans* (A. Solari & F. Solari, 1905)
(Montandon 1906, 1908)
- Baris analis analis* (Olivier, 1791)
(Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)
- Baris artemisiae* (Panzer, 1794)
(Montandon 1887, 1908; Fleck 1905)
Új adatok: Tulcea megye: Cerna, Parcul Național Măcin, 2005.V.26., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység, Greci, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusă, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA; Nifon, Părlita-patak völgye, 23.VI.2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Băneasa, Cărnăuța Fetii, 1993.V.20., leg. CH (Coll. Mus. G. Antipa) – Ostrov, 2016.IV.2., leg. FK, KI, PA. SzL.
- Baris rufescens* A. Solari & F. Solari, 1904
(Montandon 1906)
- Baris sulcata* (Boheman, 1836)
(Fleck 1905; Montandon 1908)
- Cosmobaris scolopacea* (Germar, 1819)
(Fleck 1905; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)
Új adatok: Tulcea megye: Hancearcătul D-re, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifon, Părlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. TB; Enisala (fás legelő), 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Istria, Histria romváros, 2017.VI.26–28., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.21., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoiétől 2 km-re DK-re, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Labiaticola atricolor* (Boheman, 1844)
(Teodor & Manole 1996)
Új adatok: Tulcea megye: Canalul Măgearu, 1993.VI.17., leg. TLA; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Enisala, Heraclea vár, 2017.VI.25., leg. KI; **Constanța megye:** Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természervédelmi terület), 2010.VI.3–4., leg. PJ; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Murfatlar, Fântânița, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL.
- *Labiaticola despiciatus* Faust, 1889 (12. ábra)
Új adatok: Tulcea megye: Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2018.VI.3., leg. KI; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Hârșova, leg. ALM (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, Grindul Lupilor, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA.
- *Labiaticola melas* (Boheman, 1836) (13. ábra)
Új adatok: **Constanța megye:** Murfatlar, Fântânița, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA, det. B. Korotyaev.
- Malvaevora timida timida* (Rossi, 1792)
(Montandon 1908; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)
Új adatok: Tulcea megye: C. A. Rosetti, 1950.VII., coll. IC; Maliuc, Mila 26., 1991.VIII.8., leg. IM, RS; Cocoș-kolostor, 2005.V.24., leg. RS (Coll. Mus. G. Antipa) – Insula Popina, 1992.VI.9., leg. TLA; Periprava, 2005.VII.1., leg. DDC; Codru-kolostor, 2014.IV.30–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Enisala, 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Oltina, 2014.VII.8., leg. KI, OA, PA, SzL; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Murfatlar, Fântânița, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; 23 August, 2017.V.13., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Melanobaris atramentaria* (Boheman, 1836)
(Montandon 1908; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)
Új adatok: Tulcea megye: Măcin, leg. ALM; C. A. Rosetti, Deltă, 1964.V.10., leg. MW; Măcin, Valea Suluc, 2005.V.27., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa) – Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Enisala (vár), 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Melanobaris laticollis* (Marsham 1802)
Új adatok: Tulcea megye: Măcin, Valea Suluc, 2005.V.27., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa).
- Melanobaris morio* (Boheman, 1844)
(Montandon 1908)
- Melanobaris semistriata* Boheman, 1836 (= *Baris striato-punctatus* Reitter, 1895)
Új adatok: **Constanța megye:** Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Ulobaris loricata* (Boheman, 1836)
(Negru 1968)
Új adatok: Tulcea megye: Periprava, 1965.VII.1., leg. ȘN (Coll. Mus. G. Antipa).
- CEUTORHYNCHITAE Gistel, 1848
Ceutorhynchini Gistel, 1848
Amalorrhynchus melanarius (Stephens, 1831)
(Jaquet 1902b; Fleck 1905)
Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Amalus scortillum* (Herbst, 1795) (= *haemorrhous* Herbst, 1795)
Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.28., leg. KI; **Constanța megye:** Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI.
- Calosirus terminatus* (Herbst, 1795)
Új adatok: **Constanța megye:** Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL.
- Ceutorhynchus aeneicollis* Germar, 1823
(Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)
Új adatok: Tulcea megye: Codru környéke, 2009.V.4–5., leg. JK; Enisala, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL.
- Ceutorhynchus alliariae* H. Brisout de Barneville, 1860
Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL; Caugagia, 2014.V.1., leg. KI, IZ, PA, SzL; **Constanța megye:** Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa).
- Ceutorhynchus assimilis* (Paykull, 1792) (= *pleurostigma* Marsham, 1802)
(Jaquet 1899b; Fleck 1905; Raduta 2014)
Új adatok: Tulcea megye: Codru környéke, 2009.V.3., leg. JK; Atmagea környéke, 2010.IX.24., leg. JK, 2012.IV.28., leg.

KI; Horiától 1,5 km-re É-ra, Horia-tó, 2010.IX.24., leg. JK; Babadag (erdő), 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.V.11., leg. FK; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Stejarutól 2,5 km-re ÉNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI; **Constanța megye:** Agigea, 1963.V.27., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL; Murfatlar, Fântânița, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Negru Vodă (természetvédelmi terület), 2015.IX.25., leg. KI, KJ, PA.

Ceutorhynchus carinatus Gyllenhal, 1837

Új adatok: **Tulcea megye:** Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.30–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.19., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusă, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.7., 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.28., leg. KI; **Constanța megye:** Cheia, Cheile Dobrogei, 2009.V.2., leg. JK; Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Gura Dobrogeitől 5 km-re DNy-ra, „La Adam” barlang felett a szurdok DNy-i vége, 2015.VI.28., leg. MGy.

Ceutorhynchus chalybaeus Germar, 1823

(Montandon 1887, 1908; Fleck 1905)

Új adatok: **Tulcea megye:** Celic Dere, 1997.V.24., leg. CH (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység, Pricopan, 2005.IV.1., leg. CsS; Ciucurova környéke, 2009.V.4., leg. JK; Enisala, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Enisala (vár), 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL; Slava Rusă, 2016.III.31., leg. FK, KI, PA, SzL; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Codru-kolostor, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Turcoaia, 6 km-re Cernát-tól ÉNy-ra, 2017.VI.24., leg. KI; Enisala (fás legelő), 2018.VI.4., leg. KI; **Constanța megye:** Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2009.V.1., leg. JK; Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.12., leg. KI, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Istria, Histria romváros, 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Cochirleni, 2015.V.24., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.IV.3., leg. FK, KI, PA, SzL; Sinoie, Grindul Lupilor, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA.

Ceutorhynchus chlorophanus Rouget, 1857

Új adatok: **Constanța megye:** Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.VI.22., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa).

Ceutorhynchus coarctatus Gyllenhal, 1837

(Montandon 1908)

Új adatok: **Tulcea megye:** Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Babadag (erdő), 2014.IV.30., leg. KI, IZ, PA, SzL; Enisala (vár), 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. KI; **Constanța megye:** Cheia, Cheile Dobrogei, 2009.V.2., leg. JK, 2014.V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI; 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL.

Ceutorhynchus constrictus (Marsham, 1802)

Új adatok: **Tulcea megye:** Ciucurova környéke, 2009.V.4., leg. JK.

Ceutorhynchus contractus (Marsham, 1802)

Új adatok: **Tulcea megye:** Slava Rusă, 2009.V.4., leg. JK, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Enisala (vár), 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Nifon (erdő), 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Esecchio (erdő) 2016.IV.1–2., leg. FK, KI, PA, SzL; Limanu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA.

Ceutorhynchus erysimi (Fabricius, 1787)

(Jaquet 1899a, 1899b, 1902a; Fleck 1905; Montandon 1908)

Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin, Valea Suluc, 2005.V.27, leg. IM, CB (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység (200 m), 2005.V.29., leg. CsS; Frecăței, Celic Dere-kolostor (domboldal), 2005.V.31., leg. CsS; Măcin-hegység, Pricopan, 2005.VI.1., leg. CsS; Enisala, 2014.IV.29.–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Enisala (vár), 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL; Babadagtól 4 km-re DNy-ra, 2016.VI.3., leg. MGy; Smârdan, Măcin-holtág, 2016.IX.11., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Codru-kolostor, 2017.IV.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Stejarutól 2,5 km-re ÉNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Nifon (erdő), 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. KI; **Constanța megye:** Hagieni, 1965.VI.6., leg. MW; Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Cheile Dobrogei, 2014.V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Hagieni-erdő, 2014.VII.6., leg. KI, OA, PA, SzL, Albești, Hagieni-erdő, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.IV.2–3, leg. FK, KI, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (erdő), 2016.IX.17., leg. KI, KJ, PA, TB; Ostrov, 2016.IV.2., leg. FK, KI, PA, SzL; Gura Dobrogeitől 4,5 km-re DNy-ra, Lilieciilor-barlangtól 0,6 km-re NyDNy-ra, p. Târgușorul, 2016.V.31., leg. MGy; Hagieni, Hagieni-erdő, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; Istria, Histria romváros, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Amzacea, 2017.V.14., leg. KI; Cobadin, 2017.V.14., leg. KI; Murfatlar, Fântânița, 2018.VI.7–8., leg. KI.

Ceutorhynchus granulicollis C. G. Thomson, 1865

Új adatok: **Tulcea megye:** Codru-kolostor, 2016.III.30–31. leg. FK, KI, PA, SzL; Enisala (fás legelő), 2018.VI.4., leg. KI; **Constanța megye:** Gura Dobrogei, 2017.V.12., leg. KI.

Ceutorhynchus griseus C. N. F. Brisout de Barneville, 1869

Új adatok: **Tulcea megye:** Atmagea környéke, 2010.IX.24., leg. JK; **Constanța megye:** Gura Dobrogeitől 5 km-re DNy-ra, „La Adam” barlang felett a szurdok DNy-i vége, 2015.VI.28., leg. MGy.

Ceutorhynchus hampei C. N. F. Brisout de Barneville, 1869

Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS.

Ceutorhynchus hirtulus Germar, 1823

(Montandon 1908)

Új adatok: Tulcea megye: Periprava, 1966.X.12., leg. ŞN; Caraorman, 1967.V.6., leg. MW; Celic Dere, 1997.V.24., leg. CH (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység, Greci környéke, 2009.V.6., leg. JK, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Caugagia, 2014.V.1., leg. KI, IZ, PA, SzL; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Codru-kolostor, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusă, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Stejarutól 2,5 km-re ÉNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, Gura Dobrogei, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Cheile Dobrogei, 2014.V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Cochirleni, 2015.V.24., leg. PA, RI, SzK, SzL; Gura Dobrogeitől 5 km-re DNy-ra, „La Adam” barlang felett a szurdok DNy-i vége, 2015.VI.28., 2016.VI.1., leg. MGY; Gura Dobrogeitől 4,5 km-re DNy-ra, Lilieciolor-barlangtól 0,6 km-re NyDNy-ra, Târgușorul-patak bokros fala, 2015.VI.28., leg. MGY; Limanu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Albești, Hagieni-erdő, 2017.V.12., leg. KI.

Ceutorhynchus ignitus Germar, 1823

(Teodor & Manole 1996)

Ceutorhynchus inaeffectatus Gyllenhal, 1837

Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL; Codru-kolostor, 2014.IV.30–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Negureni, 1996.VI.21., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Cheia, Cheile Dobrogei, 2009.V.2., leg. JK; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Murfatlar, Fântânița, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Gura Dobrogei, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA.

Ceutorhynchus interjectus Schultzze, 1903

Új adatok: Tulcea megye: Periprava, 1964.V.13., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa) – Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Codru-kolostor, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.7., leg. KI; **Constanța megye:** Negureni, 1996.VI.21., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa).

**Ceutorhynchus levantinus* Schultzze, 1898

Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; **Constanța megye:** Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL.

**Ceutorhynchus merkli* Korotyaev, 2001 (14. ábra)

Új adatok: Tulcea megye: Atmagea, 2012.IV.28., leg. KI; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Codru környéke, 2009.V.3., leg. JK; **Constanța megye:** Cochirleni, 2016.IV.3., leg. FK, KI, PA, SzL.

Ceutorhynchus nanus Gyllenhal, 1837

Új adatok: Tulcea megye: Enisala, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Măcin-hegység (200 m), 2005.V.29., leg. CsS; Ciucurova környéke, 2009.V.4., leg. JK; Codru környéke, 2009.V.5., leg. JK; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.7., leg. FK,

KI, KJ, PA, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; Codru-kolostor, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Hancearcától D-re, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Beidaudtól 1,5 km-re DNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA; **Constanța megye:** Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL; Gura Dobrogei, 2016.IV.1., leg. FK, KI, PA, SzL, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB.

Ceutorhynchus nigritulus Schultzze, 1897

Új adatok: Constanța megye: Gura Dobrogei, 2016.IV.1., leg. FK, KI, PA, SzL.

Ceutorhynchus niyazzii Hoffmann, 1957

Új adatok: Tulcea megye: Horiától Ny-ra, 2009.V.6., leg. JK; Enisala, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Enisala (vár), 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Greci (falú), 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2009.V.1., leg. JK; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Cochirleni, 2015.V.24., leg. PA, RI, SzK, SzL; Costinești (tengerpart), 2016.IX.17., leg. KI.

Ceutorhynchus obstructus (Marsham, 1802)

(Montandon 1887; Jaquet 1900c; Negru & Roșca 1967)

Új adatok: Tulcea megye: Luncavița, Valea Fagilor, 2005.V.24., leg. IM; Măcin, Valea Suluc, 2005.V.27., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA; Atmagea, 2012.IV.28., leg. KI; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Slava Rusă, 2009.IV.23., leg. TLA, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2016.III.31., leg. FK, KI, PA, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Codru-kolostor, 2014.IV.30–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019.VI.20., leg. KI; Gura Dobrogeitől 5 km-re DNy-ra, „La Adam” barlang felett a szurdok DNy-i vége, 2016.VI.1., leg. MGY; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Greci (falú), 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019.VI.18., leg. KI; Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Beidaudtól 1,5 km-re DNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Stejarutól 2,5 km-re ÉNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala, Heraclea vár, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Hancearcától D-re, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2016.IV.1., leg. FK, KI, PA, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.25–27., leg. KI, KJ, PA, TB; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL; Hagieni-erdő, 2014.VII.6., leg. KI, OA, PA, SzL; Albești, Hagieni-erdő, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL, 2016.IV.1–2., leg. FK, KI, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Cochirleni, 2014.VII.8., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.24.,

leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.IV.3., leg. FK, KI, PA, SzL; Gura Dobrogeitől 5 km-re DNy-ra, „La Adam” barlang felett a szurdok DNy-i vége, 2015.VI.28., leg. MGy; Ostrov, 2016.IV.2., leg. FK, KI, PA, SzL; Limanu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Hagieni, Hagieni-erdő, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA; 23 August, 2016. IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; Cobadin, 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA; Istria, Histria romváros, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoietől 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB; Neptun–Olimp, Pădurea Comorova, 2017.V.13., leg. FK, KI, KJ, PA; Vadu, Grindul Chituc, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA.

Ceutorhynchus pallidactylus (Marshall, 1802) (= *Ceutorhynchus quadridens* Panzer, 1795)

Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2009.IV.23., leg. TLA, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2016.III.31., leg. FK, KI, PA, SzL, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA; Atmagea, 2012.IV.28., leg. KI; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2019.VI.20., leg. KI; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci (fal), 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.22., leg. KI, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; Hancearcától D-re, 2017.VI.24., leg. KI; Enisala (vár), 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Codru-kolostor, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.18., leg. KI; Nifon, Părlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Nifon (erdő), 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Beidaudtól 1,5 km-re DNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Stejarutól 2,5 km-re ÉNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala, Heraclea vár, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Horea, 2018.VI.3., leg. KI; General Prapor-gescu, 2018.VI.3, leg. KI; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3, leg. FK, KI, KJ, PA; Constanța megye: Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.23, leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Cheile Dobrogei, 2014.V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Hagieni-erdő, 2014.VII.6., leg. KI, OA, PA, SzL; Albești, Hagieni-erdő, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Gura Dobrogeitől 5 km-re DNy-ra, „La Adam” barlang felett a szurdok DNy-i vége, 2015.VI.28., 2016.VI.1., leg. MGy; Negru Vodă (természetvédelmi terület) 2015.IX.25., leg. KI, KJ, PA; Cochirleni, 2016.IV.3., leg. FK, KI, PA, SzL; Limanu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Hagieni, Hagieni-erdő, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA; Cobadin, 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoietől 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.5., leg. KI; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA; Costinești (tengerpart), 2017.V.13., leg. KI; Istria, Histria romváros, 2017.VI.26–28., leg. KI.

Ceutorhynchus parvulus C. N. F. Brisout de Barneville, 1869

(Jaquet 1899b; Fleck 1905)

Új adatok: Tulcea megye: Codru-kolostor, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Constanța megye: Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL.

Ceutorhynchus pectoralis Weise, 1895

Új adatok: Tulcea megye: Celic Dere, 1997.V.20., leg. RS (Coll. Mus. G. Antipa).

Ceutorhynchus pictarsis Gyllenhal, 1837

(Montandon 1887; Fleck 1905)

Új adatok: Tulcea megye: Celic Dere, 1997.V.20., leg. CH; Izvoarele, 1997.V.21., leg. RS (Coll. Mus. G. Antipa) – Caraorman, 1991.VII.7., leg. TLA; Slava Rusă, 2009.IV.23., leg. TLA; Enisala, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Enisala (vár), 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL; Constanța megye: Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Cochirleni, 2015.V.24., leg. PA, RI, SzK, SzL.

Ceutorhynchus posthumus Germar, 1823

Új adatok: Tulcea megye: Gura Dobrogeitől 5 km-re DNy-ra, „La Adam” barlang felett a szurdok DNy-i vége, 2016.VI.1., leg. MGy; Constanța megye: Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Gura Dobrogei, 2016.IV.1., leg. FK, KI, PA, SzL.

Ceutorhynchus pulvinatus Gyllenhal, 1837

(Jaquet 1902b; Montandon 1908)

Új adatok: Tulcea megye: Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Enisala (vár), 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Greci (fal), 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Codru-kolostor, 2017.V.10–11., leg. KI; Constanța megye: Cheile Dobrogei, 2014.V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Cochirleni, 2015.V.24., leg. PA, RI, SzK, SzL; Istria, Histria romváros, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB.

Ceutorhynchus puncticollis Boheman, 1845

Új adatok: Tulcea megye: C. A. Rosetti, Leteai-erdő, 1964.V.11., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa) – Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Enisala (vár), 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL; Slava Rusától 3 km-re ÉK-re, 2017.VI.24., leg. KI; Constanța megye: Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL.

Ceutorhynchus pyrrhorhynchus Marshall, 1802

Új adatok: Tulcea megye: Delta Dunării, Pădurea Letea, 1993.V.18., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa) – Istria, Histria romváros, 2018.VI.6., leg. KI.

Ceutorhynchus rapae Gyllenhal, 1837

Új adatok: Tulcea megye: Valea Teilor, 1997.V.22., leg. CH; Greci, Parcul Naț. Măcin, 2005.V.25., leg. CB (Coll. Mus. G. Antipa) – Atmagea, 2012.IV.28., leg. KI; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Codru-kolostor, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB, 2017.VI.24–25., leg. KI; Slava Rusától 3 km-re ÉK-re, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB;

Constanța megye: Hagieni, 1964.VII.12., leg. IS; Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.VI.22., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Cheile Dobrogei, 2014.V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya) 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Gura Dobrogei, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Murfatlar, Fântânița, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA.

Ceutorhynchus rhenanus (Schultze, 1895)
(Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Ceutorhynchus roberti Gyllenhal, 1837
Új adatok: Tulcea megye: Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA.

**Ceutorhynchus scrobicollis* Neresheimer & H. Wagner, 1924 (15. ábra)
Új adatok: Tulcea megye: Ciucurova környéke, 2009.V.4., leg. JK.

Ceutorhynchus sisymbrii (Dieckmann, 1966)
Új adatok: Tulcea megye: Horiától Ny-ra, 2009.V.6., leg. JK.

Ceutorhynchus sophiae Gyllenhal, 1837
(Montandon 1908)
Új adatok: Tulcea megye: Măcin, Valea Suluc, 2005.V.27., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Măcin-hegység, Pricopan, 2005.VI.1., leg. CsS; Horiától Ny-ra, 2009.V.6., leg. JK; **Constanța megye:** Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa).

Ceutorhynchus striatellus Schultze, 1900
Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Greci, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Codru-kolostor, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Jijila, Jijila folyó árterülete, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2009.V.1., leg. JK, 2010.VI.3–4., PJ; Gura Dobrogei, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB.

Ceutorhynchus subpilosus C. N. F. Brisout de Barneville, 1869
Új adatok: Tulcea megye: Enisala (fás legelő), 2018.VI.4., leg. KI; **Constanța megye:** Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2005.VI.6–7., leg. SL.

Ceutorhynchus sulcicollis (Paykull, 1800)
(Montandon 1887; Fleck 1905)
Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2009.V.4., leg. JK; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL.

Ceutorhynchus syrtes Germar, 1823
Új adatok: Tulcea megye: Horiától D-re, 2009.V.6., leg. JK; Atmagea, 2012.IV.28., leg. KI; Enisala, 2013.V.24–25. leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.29.–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Babadag (erdő), 2014.IV.30., leg. KI, IZ, PA, SzL; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Codru-kolostor, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI; **Constanța megye:** Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Cheile Dobrogei, 2014.V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL.

**Ceutorhynchus talickyi* Korotyaev, 1980

Új adatok: Tulcea megye: Horiától D-re, 2009.V.6., leg. JK; **Constanța megye:** Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2009.V.1., leg. JK.

Ceutorhynchus turbatus Schultze, 1903

Új adatok: Tulcea megye: Codru környéke, 2009.V.3., leg. JK; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Enisala (vár), 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL; **Constanța megye:** Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Cheile Dobrogei, 2014.V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Murfatlar, Fântânița, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Cochirleni, 2016.IV.3., leg. FK, KI, PA, SzL; 23 August, 2016.IX.17., leg. KI; Costinești (tengerpart), 2016.IX.17., leg. KI; Amzacea, 2017.V.14., leg. KI.

Ceutorhynchus typhae (Herbst, 1795) (= *floralis* Paykull, 1792)
(Jaquet 1899a, 1899b, 1900c; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Ciucurova, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Gura Dobrogei, 2016.IV.1., leg. FK, KI, PA, SzL.

Ceutorhynchus unguicularis C. G. Thomson, 1871

Új adatok: Tulcea megye: Atmagea, 2012.IV.28., leg. KI; Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA.

**Ceutorhynchus varius* Rey, 1895

Új adatok: **Constanța megye:** Esecchio (erdő), 2013.VI.2–3., leg. RŠ; Măcin-hegység, Greci környéke, 2009.V.6., leg. JK.

Ceutorhynchus viridanus Gyllenhal, 1837

Új adatok: Tulcea megye: Letea, 1977.VI.7–8., leg. AM (Coll. Mus. R. Angheluță).

Coeliastes lamii (Fabricius, 1792)

Új adatok: Tulcea megye: Luncavița, Valea Fagilor, 1997.V.23., leg. CH (Coll. Mus. G. Antipa) – Atmagea, 2012.IV.28., leg. KI; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Caugagia, 2014.V.1., leg. KI, IZ, PA, SzL; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2016.IV.1., leg. FK, KI, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL.

Coeliodes rana (Fabricius, 1787) (= *dryados* Gmelin, 1790; = *quercus* Fabricius, 1787)

Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA.

Coeliodes transversealbofasciatus (Goeze, 1777) (= *cinctus* Geoffroy, 1785)

Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL.

- Coeliodes trifasciatus* Bach, 1854
 Új adatok: **Constanța megye:** Negru Vodă (természetvédelmi terület), 2015.IX.25., leg. KI, KJ, PA.
- Datonychus arquata* (Herbst, 1795)
 Új adatok: **Tulcea megye:** Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.23., leg. KI, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Datonychus melanostictus* Marsham, 1802
 Új adatok: **Tulcea megye:** Izvoarele, 1997.V.21., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa).
- Datonychus urticae* (Boheman, 1845)
 Új adatok: **Constanța megye:** Gura Dobrogei, 2016.IV.1., leg. FK, KI, PA, SzL.
- Ethelcus denticulatus* (Schrank, 1781)
 (Jaquet 1900c; Fleck 1905; Montandon 1908; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)
 Új adatok: **Tulcea megye:** Horiától Ny-ra, 2009.V.6., leg. JK; Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA; **Constanța megye:** Esecchio (erdő) 2014.VII.7., leg. KI; Gura Dobrogei, 2018.VI.7., leg. KI.
- Glocianus albovittatus* (Germar, 1823)
 Új adatok: **Tulcea megye:** Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Horiától Ny-ra, 2009.V.6., leg. JK; **Constanța megye:** Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Glocianus distinctus* (C. N. F. Brisout de Barneville, 1870) (Montandon 1887; Fleck 1905)
 Új adatok: **Tulcea megye:** Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI; **Constanța megye:** Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL.
- Glocianus fennicus* (Faust, 1895)
 Új adatok: **Tulcea megye:** Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2009.V.1., leg. JK; Gura Dobrogei, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Glocianus cf. polystriatus* (Schultze, 1898)
 Új adatok: **Constanța megye:** Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2008.VI.1–2., leg. SR; Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2009.V.1., leg. JK.
- Glocianus punctiger* (C. R. Sahlberg, 1835)
 Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Greci, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Hadroplontus litura* (Fabricius, 1775)
 Új adatok: **Tulcea megye:** Codru-kolostor, 2017.V.10–11., leg. KI; Horea, 2018.VI.3., leg. KI.
- Hadroplontus trimaculatus* (Fabricius, 1775)
 Új adatok: **Tulcea megye:** Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2019.VI.18., leg. KI; **Constanța megye:** Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.15., leg. MA (Coll. Mus. G. Antipa) – Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA.
- **Microplontus millefolii* (Schultze, 1897)
 Új adatok: **Tulcea megye:** Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.
- Microplontus rugulosus* (Herbst, 1795)
 Új adatok: Atmagea, 2012.IV.28., leg. KI.
- Mogulones albosignatus* (Gyllenhal, 1837)
 Új adatok: **Tulcea megye:** Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL.
- Mogulones asperifoliarum* (Gyllenhal, 1813)
 Új adatok: **Tulcea megye:** Slava Rusă, 2013.V.25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Gura Dobrogei, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Mogulones austriacus* (H. Brisout de Barneville, 1869)
 Új adatok: **Tulcea megye:** Enisala, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL.
- Mogulones borraginis* (Fabricius, 1792)
 Új adatok: **Constanța megye:** Hagieni, Hagieni-erdő, 2017.V.13., leg. FK, KI, KJ, PA; Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Mogulones crucifer* (Pallas, 1771)
 Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Greci, 2017.V.7., leg. KI; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB.
- Mogulones diecki* (C. N. F. Brisout de Barneville, 1870) (= *curvistriatus* Schultze, 1897)
 Új adatok: **Tulcea megye:** Smârdan, Măcin-holtág, 2018.VI.2., leg. KI.
- Mogulones dimidiatus* (I. Frivaldszky, 1865)
 Új adatok: **Tulcea megye:** Slava Rusă, 2016.III.31., leg. FK, KI, PA, SzL; Atmagea környéke, 2010.IX.24., leg. JK.
- Mogulones euphorbiae* (C. N. F. Brisout de Barneville, 1866)
 Új adatok: **Constanța megye:** Gura Dobrogei, 2016.IV.1., leg. FK, KI, PA, SzL.
- Mogulones geographicus* (Goeze, 1777)
 Új adatok: **Tulcea megye:** Atmagea környéke, 2010.IX.24., leg. JK; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Mogulones javetii* (Gerhardt, 1867)
 Új adatok: **Tulcea megye:** Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; General Praporgescu, 2018.VI.3., leg. KI.
- Mogulones korbi* (Schultze, 1901)
 Új adatok: **Constanța megye:** Rasovától 3,5 km-re DNy-ra, Baciului-tó, 2010.VI.1., leg. PJ.
- Mogulones raphani* (Fabricius, 1792)
 Új adatok: **Tulcea megye:** Delta Dunării, Hașmacul lui Omer, Grindul Letea, 1991.VI.10., leg. DR (Coll. Mus. G. Antipa).

Nedys quadrimaculatus (Linnaeus, 1758)

(Montandon 1908)

Új adatok: Tulcea megye: Luncavița, Valea Fagilor, 1997.V.23., leg. CH, CP; Celic Dere, 1997.V.24., leg. CH (Coll. Mus. G. Antipa) – Agighiol, 1993.VI.12., leg. TLA; Măcin-hegység, Valea Fagilor, 2005.V.30., leg. CsS; Atmagea, 2009.IV.23., leg. TLA, 2012.IV.28., leg. KI; Măcin-hegység, Greci (természetvédelmi terület), 2009.IV.23., leg. TLA; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.III.31., leg. FK, KI, PA, SzL, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Caugagia, 2014.V.1., leg. KI, IZ, PA, SzL; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Stejarutól 2,5 km-re ÉNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP; Negureni, 1995.VI.25., leg. CP, 1996.VI.21., leg. CP; Băneasa, Canaraua Fetii, 1999.IV.10., leg. ȘP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL, 2016.IV.1., leg. FK, KI, PA, SzL, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (erdő), 2016.IX.15–17., leg. KI, KJ, PA, TB; Negureni, Valea Cișmelelor-erdő, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Cochirleni, 2016.IV.3., leg. FK, KI, PA, SzL.

Oprobinus consputus (Germar, 1823)

Új adatok: Tulcea megye: Codru-kolostor, 2015.V.19., leg. PA, RI, SzK, SzL; Slava Rusă, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Gura Dobrogei, 2017.VI.25–27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.7., leg. KI; Murfatlar, Fântânița, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA.

Oprobinus suturalis (Fabricius, 1775)

Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA.

Parethelcus pollinarius (Forster, 1771)

Új adatok: Tulcea megye: Leteai-erdő, 1993.VI.17., leg. TLA; Atmagea, 2009.IV.23., leg. TLA, 2012.IV.28., leg. KI; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Pădurea Hagieni, 1993.V.22., leg. CP; Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP; Negureni, 1995.VI.25., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Hagieni-erdő, 2014.VII.6., leg. KI, OA, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL.

Phrydiuchus topiarius (Germar, 1823)

(Montandon 1908; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Phrydiuchus tau Warner, 1969

Új adatok: **Constanța megye:** Agigea, 1964.VI.20., leg. IC; Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.VI.22., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Cheiatól 2 km-re D-re, Cheia természetvédelmi terület, 2008.VI.2–3., leg. PJ.

Poophagus sisymbrii (Fabricius, 1777)

Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA.

Prisistus obsoletus (Germar, 1823)

(Jaquet 1899b; Fleck 1905)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin (200 m), 2005.V.29., leg. CsS; Măcin-hegység, Pricopan, 2005.VI.1., leg. CsS.

**Ranunculiphilus (Austrocentorhynchus) italicus* (C. N. F. Brisout de Barneville, 1869)

Új adatok: Tulcea megye: Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Limanu környéke, 2010.VI.2., leg. RȘ; Cotu Văii-tól 1,5 km-re K-re, 2013.VI.3., leg. JP; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA.

Ranunculiphilus (Ranunculiphilus) faeculentus Gyllenhal, 1837

Új adatok: Tulcea megye: Stejarutól 2,5 km-re ÉNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; General Praporgescu, 2018.VI.3., leg. KI; Măcin-hegység, Greci, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Agigea, 1963.V.27., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2018.VI.7., leg. KI.

Sirocalodes depressicollis (Gyllenhal, 1813)

Új adatok: **Constanța megye:** Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA.

Stenocarus cardui (Herbst, 1784)

Új adatok: Tulcea megye: Stejaru környéke, 2009.V.5., leg. JK; Măcin-hegység, Greci környéke, 2009.V.6., leg. JK; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA, 2018.VI.4., leg. KI; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.III.31., leg. FK, KI, PA, SzL; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Nifon (erdő), 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Beidaudtól 1,5 km-re DNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Stejarutól 2,5 km-re ÉNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP, 1995.VI.22., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Cheile Dobrogei, 2014.V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2015.IX.24–25., leg. KI, KJ, PA, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Hagieni-erdő, 2014.VII.6., leg. KI, OA, PA, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Negru Vodă (természetvédelmi terület), 2015.IX.25., leg. KI, KJ, PA; Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA; Istria, Histria romváros, 2017.VI.26–28., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoiétól 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Cobadin, 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoie, Grindul Lupilor, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA; Crucea, 2018.VI.9., leg. FK, KI, KJ, PA.

Stenocarus ruficornis (Stephens, 1831)

Új adatok: **Constanța megye:** Vadu, Grindul Chituc, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA.

- *Thamiocolus roubali* Dieckmann, 1973
Új adatok: Tulcea megye: Codru környéke, 2005.VI.9–10., leg. RŞ, (összehasonlítva a típuspéldánnyal); Constanţa megye: Cruceaótól 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2010.VI.3–4., leg. RŞ, JP.
- Thamiocolus signatus* (Gyllenhal, 1837)
 (Jaquet 1899a, 1904; Fleck 1905)
Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2017.V.11., leg. KI; Constanţa megye: Murfatlar, Fântâniţa, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL.
- *Thamiocolus sinapis* (Desbrochers des Loges, 1893)
Új adatok: Tulcea megye: Somovától 6 km-re Ny-ra, 2008. VI.8., leg. PJ; Măcin-hegység, Greci-től 4,5 km-re DK-re, 2008. VI.8–9., leg. SL.
- Trichosirocalus horridus* (Panzer, 1801)
Új adatok: Tulcea megye: Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Ciucurova, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (fás legelő), 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI; Constanţa megye: Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI; Sinoie, Grindul Lupilor, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.
- Trichosirocalus troglodytes* (Fabricius, 1787)
Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanţa megye: Agigea, 1963.V.27., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa) – Sinoiétól 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, Grindul Lupilor, 2018.VI.5., leg. KI.
- Zacladus asperatus* (Gyllenhal, 1837)
Új adatok: Tulcea megye: Babadag (erdő), 2014.IV.30., leg. KI, IZ, PA, SzL; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Constanţa megye: Istria, Histria romváros, 2010.IX.22, leg. JK; Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Murfatlar, Fântâniţa, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA; Vadu, Grindul Chituc, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Zacladus exiguus* (Olivier, 1807)
 (Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)
Új adatok: Tulcea megye: Leteai-erdő, 1993.VI.17., leg. TLA; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Constanţa megye: Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL.
- Zacladus geranii* (Paykull, 1800)
 (Jaquet 1902b)
- Mononychini* LeConte, 1876
Mononychus punctumalbum (Herbst, 1784)
Új adatok: Tulcea megye: Caraorman, 1967.V.8., leg. XS, 1967.V.9., leg. MW, 1967.V.10., leg. MW, 1968.V.2., leg. XP, 1968.V.13., leg. XS, 1992.V.15., leg. NG; Maliuc, Mila 26, 1992.V.18–19., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa) – Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.22., leg. KI, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Phytobiini* Gistel, 1848
Neophytobius granatus (Gyllenhal, 1835)
Új adatok: Tulcea megye: Atmagea, 2012.IV.28., leg. KI.
- Pelenomus waltoni* (Boheman, 1843)
Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2016. IX.11., leg. KI, 2017.VI.22., leg. KI.
- Phytobius leucogaster* (Marsham, 1802)
Új adatok: Tulcea megye: Greci (falu), 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala, 2019.VI.20., leg. KI; Constanţa megye: Sinoie, 2019.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB.
- Rhinoncus albicinctus* Gyllenhal, 1837
Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2015. IX.21–23., leg. KI, 2016.IX.11., leg. KI, KJ, PA, TB.
- Rhinoncus bruchoides* (Herbst, 1784)
Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2017. VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB.
- Rhinoncus inconspicuum* (Herbst, 1795) (= *gramineus* Fabricius, 1792)
Új adatok: Tulcea megye: Parcul Naţional Măcin, Culmea Pricopanului, 2006.VII.31., leg. EP (Coll. Mus. G. Antipa) – Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Rhinoncus leucostigma* (Marsham, 1802) (= *pericarpus* Paykull, 1792)
Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.22–23., leg. KI; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Nifon, Părlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Ciucurova, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. KI; Constanţa megye: Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (erdő) 2016.IX.17., leg. KI, KJ, PA, TB; Hagieni, Hagieni-erdő, 2017.V.13., leg. KI.
- Rhinoncus pericarpus* (Linnaeus, 1758) (= *castor* Fabricius, 1792)
 (Raduta 2014)
Új adatok: Constanţa megye: Cochirleni, 2016.IV.3., leg. FK, KI, PA, SzL.
- Rhinoncus perpendicularis* (Reich, 1797)
 (Montandon 1908)
Új adatok: Tulcea megye: Codru-kolostor, 2014.IV.30–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Smârdan, Măcin-holtág, 2016.IX.11., leg. KI, KJ, PA, TB, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017. VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanţa megye: Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL; Cheile Dobrogei, 2014.V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Sinoiétól 2 km-re DK-re, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Scleropterini* Schultze, 1902
Homorosoma validirostre (Gyllenhal, 1837)
 (Raduta 2014)
- Tapinotus sellatus* (Fabricius, 1794)
Új adatok: Tulcea megye: C. A. Rosetti, Delta D., 1981. VI.7., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa).
- CONODERITAE Schönherr, 1825
Coryssomerini C. G. Thomson, 1859

- Coryssomerus capucinus* (Beck, 1817)
(Negru & Roşca 1967; Raduta 2014)
Új adatok: Tulcea megye: Celic Dere, 1997.V.20., leg. CH (Coll. Mus. G. Antipa) – Enisala, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; **Constanţa megye:** Hagieni, Hagieni-erdő, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA.
- ORBITIDITAE C. G. Thomson, 1859
Orobittidini C. G. Thomson, 1859
Orobittis cyanea (Linnaeus, 1758)
Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL.
- COSSONINAE Schönherr, 1825
Cossonini Schönherr, 1825
Cossonus (Caenocossonus) cylindricus C. R. Sahlberg, 1835
Új adatok: Tulcea megye: Caraorman, 1969.VI.16., leg. ŞN (Coll. Mus. G. Antipa).
- Mesites (Mesites) cunipes* Boheman, 1838
(Montandon 1887; Fleck 1905)
- Mesites (Mesites) pallidipennis* Boheman, 1838
(Procheş 1999)
- Onycholipini* Wollaston, 1873
Hexarthrum exiguum (Boheman, 1838)
(Montandon 1908; Negru 1968; Ieniştea 1974)
- CURCULIONINAE Latreille, 1802
Acentrusini Alonso-Zarazaga, 2005
Acentrus histrio (Schönherr, 1837)
Új adatok: Constanţa megye: Mangalia, Pădurea Comorova, 1962.VI.2., leg. APG; Hagieni, 1965.VI.6., leg. MW (Coll. Mus. G. Antipa).
- Anthonomini* C. G. Thomson, 1859
Anthonomus (Anthonomus) chevrolati chevrolati Desbrochers des Loges, 1868
Új adatok: Constanţa megye: Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL.
- Anthonomus (Anthonomus) incurvus* (Panzer, 1795) (= *humeralis* Panzer, 1795)
Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Țuţuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA; **Constanţa megye:** Hagieni-erdő, 2014.VII.6., leg. KI, OA, PA, SzL.
- Anthonomus (Anthonomus) pedicularius* (Linnaeus, 1758)
Új adatok: Tulcea megye: Babadag, Visterna, 1963.V.15., leg. IC (Coll. Mus. G. Antipa) – Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2019.VI.19., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanţa megye:** Esecchio (erdő), 2016.IV.1–2., leg. FK, KI, PA, SzL; Gura Dobrogei, 2017.VI.25–27., leg. TB; Murfatlar, Fântâniţa, 2018.VI.7–8., leg. KI.
- Anthonomus (Anthonomus) pomorum* (Linnaeus, 1758)
Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanţa megye:** Murfatlar, Fântâniţa, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Albeşti, Hagieni-erdő, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Anthonomus (Anthonomus) rubi* (Herbst, 1795)
Új adatok: Tulcea megye: Delta Dunării, G. Babarada-Şontea, 2004.VII.30., leg. GP (Coll. Mus. R. Angheluţa) – Olguţa, 2007.V.11., leg. NJ, RE, SoL, VJ; Sarichioi, 2009.VII.16., leg. EI (Coll. Mus. G. Antipa) – Leteai-erdő, 1993.VI.17., leg. TLA; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusă, 2017.V.9., leg. KI; **Constanţa megye:** Hagieni-erdő, 2014.VII.6., leg. KI, OA, PA, SzL.
- Anthonomus (Anthonomidius) rubripes* (Gyllenhal, 1835)
Új adatok: Tulcea megye: Greci, 1961.V.23–27., leg. MW; Celic Dere, 1997.V.20., leg. CH (Coll. Mus. G. Antipa) – Frecăţei, Celic Dere-kolostor (domboldal) 2005.V.31., leg. CsS; Stejaru környéke, 2009.V.5., leg. JK.
- Anthonomus ulmi* (DeGeer, 1775)
Új adatok: Tulcea megye: Codru-kolostor, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL; **Constanţa megye:** Băneasa, Canaraua Fetii (erdő), 2016.IX.15–17., leg. KI, KJ, PA, TB; Esecchio (erdő), 2016.IV.1–2., leg. FK, KI, PA, SzL.
- Bradybatus (Bradybatus) creutzeri* Germar, 1823
(Negru 1957; Negru & Roşca 1967; Raduta 2014)
Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2009.IV.23., leg. TLA; Măcin-hegység, Țuţuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA.
- Bradybatus (Bradybatus) seriesetosus* Petri, 1912
Új adatok: Tulcea megye: Stejaru környéke, 2009.V.5., leg. JK; Babadag (erdő), 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala, 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Nifon (erdő), 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Stejarutól 2,5 km-re ÉNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanţa megye:** Furnica, Rezervaţia Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (erdő), 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.IX.15–17., leg. KI, KJ, PA, TB; Negru Vodă (természetvédelmi terület) 2015.IX.25., leg. KI, KJ, PA; Neptun–Olimp, Pădurea Comorova, 2017.V.13., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Bradybatus (Bradybatus) tomentosus* Desbrochers des Loges, 1892
Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL.
- Cionini* Schönherr, 1825
Cionus clairvillei Boheman, 1838
Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Greci (400 m), 2004.VI.13., leg. GP; Cheile Dobrogei (170–200 m), 2004.VI.14., leg. GP; Măcin-hegység, Drumul Vinului, 2007.VIII.30., leg. CI; Măcin-hegység, Creasta Cardonului, 2007.VIII.30., leg. CI (Coll. Mus. R. Angheluţa) – Slava Rusától 3 km-re ÉK-re, 2017.VI.24., leg. KI; Hancearcától D-re, 2017.VI.24., leg. KI; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. KI.
- Cionus hortulanus* (Geoffroy, 1785)
(Fleck 1905; Montandon 1908)
Új adatok: Tulcea megye: Cocoş-kolostor, 1973.VI.10., leg. AC; 2005.V.24., leg. CC Măcin, Valea Suluc, 2005.V.27., leg. IM; (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI,

PA, RI, SzL; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. TB; Hancearcától D-re, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala, 2019.VI.20., leg. KI; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Hagieni, 1963.V.29., leg. NS; Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.VI.22., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Esecchio (félszáraz, lejtős sztyepp cserjékkel), 2016.IX.15., leg. KI, KJ, PA, TB; Murfatlar, Fântânița, 2015.IX.24–25., leg. KI, KJ, PA; Băneasa, Canaraua Fetii (erdő), 2016.IX.17., leg. KI, KJ, PA, TB; Vadu, Grindul Chituc, 2019.VI.22., leg. KI.

Cionus olens (Fabricius, 1792)

(Montandon 1908)

Új adatok: **Tulcea megye:** Atmagea környéke, 2010.IX.24., leg. JK; Hancearcától D-re, 2017.VI.24., leg. KI; **Constanța megye:** Limanu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA.

Cionus olivieri Rosenschöld, 1838

(Hurmuzachi 1904; Fleck 1905; Montandon 1908; Negru 1968; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Greci (400 m), 2004.VI.13., leg. GP; Măcin-hegység, Pricopan (300 m), 2004.VI.21., leg. AR; Măcin-hegység, Drumul Vinului, 2007.VIII.30., leg. CI (Coll. Mus. R. Angheluță); Leteai-erdő, 1966.VII.20., leg. ŞN; Delta Dunării, C. A. Rosetti, Leteai-erdő, 1980.V.26., leg. APG; Măcin, Valea Suluc, 2005.V.27., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa) – Iancina, 1993.VI.11., leg. TLA; Periprava, 2005.VII.1., leg. DDC; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2018.VI.4., leg. KI, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Slava Rusától 3 km-re ÉK-re, 2017.VI.24., leg. TB; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2017.VI.24., leg. KI; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. KI; Măcin-hegység, Greci, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Tuzla, leg. ALM (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI; Negru Vodă (természetvédelmi terület) 2015.IX.25., leg. KI, KJ, PA.

Cionus pulverosus pulverosus Guérin-Ménéville, 1838

Új adatok: **Tulcea megye:** Izvoarele, 1997.V.21., leg. RS (Coll. Mus. G. Antipa) – Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA, 2018.VI.4., leg. KI; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. TB; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA.

Cionus thapsus thapsus (Fabricius, 1792)

(Montandon 1887, 1908; Fleck 1905)

Új adatok: **Tulcea megye:** Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. TB; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. KI; Măcin-hegység, Greci, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; Codru-kolostor, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Vadu, Grindul Chituc, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.

Cionus tuberculatus (Scopoli, 1793)

(Montandon 1908)

Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Nifon (erdő), 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Hancearcától D-re, 2017.VI.24., leg. KI.

Cleopus pulchellus (Herbst, 1795)

(Fleck 1905)

Cleopus solani (Fabricius, 1792)

Új adatok: **Constanța megye:** Sinoie, Grindul Lupilor, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA.

Stereonychus fraxini (DeGeer, 1775)

(Negru 1968)

Új adatok: **Tulcea megye:** Periprava, 1964.V.8., leg. XS; Delta Dunării, C. A. Rosetti, 1981.VI.8., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Leteai-erdő, 1993.VI.17., leg. TLA; Măcin-hegység, Greci természetvédelmi terület, 2009.IV.23., leg. TLA; Horiától Ny-ra, 2009.V.6., leg. JK; Babadag (erdő), 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.30., leg. KI, IZ, PA, SzL; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; **Constanța megye:** Limanu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA.

Curculionini Latreille, 1802

Archariina Pelsue & O'Brien, 2011

Archarius (Archarius) pyrrhoceras (Marsham, 1802)

Új adatok: **Tulcea megye:** C. A. Rosetti, 1950.VII.1., (Coll. Mus. G. Antipa) – Beștepe, 1993.VI.13., leg. TLA; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala, 2014.IV.29–V.3., leg. KI; Codru-kolostor, 2017.V.10., leg. KI; **Constanța megye:** Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA.

Curculionina Latreille, 1802

Curculio (Curculio) elephas (Gyllenhal, 1835)

(Teodor 1993; Raduta 2014)

Új adatok: **Tulcea megye:** Canaraua Fetei, 1992.X.17., leg. SzL; Măcin-hegység, Izvorul lui Moș Kalâm, 2005.IX.5., leg. CŞ (Coll. Mus. R. Angheluță).

Curculio (Curculio) glandium Marsham, 1802

Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Vf. Țuțuiatu (400 m), 2006.V.26., leg. MC (Coll. Mus. R. Angheluță); Revărsarea, 1997.V.23., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Babadag (erdő), 2005.VI.2., leg. CsS, 2015.IX.22., leg. KI, KJ, PA, 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Podișul Babadagului, 2007.V.17, leg. NJ, RE, SoL, VJ; Atmagea, 2009.IV.23., leg. TLA; Măcin-hegység, Greci természetvédelmi terület, 2009.IV.23., leg. TLA; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA; Codru-kolostor, 2014.IV.30–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.10., leg. KI; Enisala, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Caugagia, 2014.V.1., leg. KI, IZ, PA, SzL; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Stejarutól 2,5 km-re ÉNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 3 km-re ÉK-re, 2017.VI.24., leg. KI; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL, 2016.IV.1–2., leg. FK, KI, PA, SzL, 2016.IX.16., leg. KI, KJ, PA, TB; Neptun–Olimp, Pădurea Comorova, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA.

Curculio (Curculio) nucum Linnaeus, 1758

(Montandon 1887, 1908; Fleck 1905; Teodor 1993; Raduta 2014)

- Curculio (Curculio) pellitus* (Boheman, 1843)
 Új adatok: Tulcea megye: Podișul Babadagului, 2007.V.17., leg. NJ, RE, SoL, VJ; Horia-Praporgescu, 2009.IV.23., leg. TLA.
- Curculio (Curculio) propinquus* (Desbrochers des Loges, 1868)
 Új adatok: Tulcea megye: Băneasa, Canaraua Fetii, 1992.X.17., leg. SzL (Coll. Mus. R. Angheluță); Constanța megye: Pădurea Băneasa, 1964.IX.17., leg. ȘN; Oltina, Canaraua Fetii, 1978.IX.26–27., leg. APG; Mangalia, Hagieni-erdő, 1978.IX.28., leg. APG (Coll. Mus. G. Antipa).
- Curculio (Curculio) venosus venosus* (Gravenhorst, 1807)
 Új adatok: Tulcea megye: Podișul Babadagului, 2007.V.17., leg. NJ, RE, SoL, VJ; Măcin-hegység, Greci természetvédelmi terület, 2009.IV.23., leg. TLA; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Enisala, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL.
- Curculio (Curculio) villosus* Fabricius, 1781
 (Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)
 Új adatok: Constanța megye: Esecchioi (erdő), 2016.IV.1–2., leg. FK, KI, PA, SzL.
- Ellescina* C. G. Thomson, 1859
Dorytomina Bedel, 1886
Dorytomus (Dorytomus) filirostris (Gyllenhal, 1835)
 Új adatok: Constanța megye: Hagieni-erdő, 2014.VII.6., leg. KI.
- Dorytomus (Dorytomus) hirtipennis* Bedel, 1884
 (Montandon 1908)
 Új adatok: Tulcea megye: Szentgyörgy-ág, 2003.VI.23., leg. TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Greci (falu), 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.
- Dorytomus (Dorytomus) ictor* (Herbst, 1795)
 Új adatok: Tulcea megye: Szentgyörgy-ág, 2003.VI.21–23., leg. TB; Greci (falu), 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifon, Părlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. TB; Codru-kolostor, 2017.VI.24–25., leg. KI, KJ, PA, TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Dorytomus (Dorytomus) longimanus* Forster, 1771
 Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Constanța megye: Hagieni, 1993.V.2., leg. CP; Hagieni-erdő, 1993.V.22., leg. CP; 1993.V.22., leg. CH (Coll. Mus. G. Antipa).
- Dorytomus (Dorytomus) melanophthalmus* (Paykull, 1792)
 (Montandon 1908)
- Dorytomus (Dorytomus) minutus* (Gyllenhal, 1835)
 Új adatok: Tulcea megye: Greci (falu), 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.
- Dorytomus nebulosus* (Gyllenhal, 1835)
 Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Dorytomus (Dorytomus) puberulus* (Boheman, 1843)
 Új adatok: Constanța megye: Neptun–Olimp, Pădurea Comorova, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Dorytomus (Dorytomus) suratus* (Gyllenhal, 1835)
 (Montandon 1887, 1906; Fleck 1905)
- Dorytomus (Dorytomus) taeniatus* (Fabricius, 1781)
 (Montandon 1887; Fleck 1905)
- Dorytomus (Dorytomus) tremulae* (Fabricius, 1787)
 (Montandon 1887; Fleck 1905)
- Ellescina C. G. Thomson, 1859
Ellescus infirmus (Herbst, 1795)
 (Montandon 1887; Fleck 1905)
- Mecinini* Gistel, 1848
Cleopomiarus graminis (Gyllenhal, 1813)
 (Montandon 1887; Fleck 1905)
 Új adatok: Constanța megye: Hagieni-erdő, 1997.VII.16., leg. AV; Cotu Văii, 1997.VII.23., leg. IoS, CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Cochirleni, 2014.VII.8., leg. KI, OA, PA, SzL; Gura Dobrogei, 2017.VI.25–27., leg. KI.
- Gymnetron aper* Desbrochers des Loges, 1892
 Új adatok: Tulcea megye: Greci, 1963.VI.22., leg. IS (Coll. Mus. G. Antipa) – Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Enisala, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Horea, 2018.VI.3., leg. KI; Constanța megye: Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2009.V.1., leg. JK; Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Esecchioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Sinoiétől 2 km-re DK-re, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Gymnetron melanarium* (Germar, 1821)
 Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Babadag (erdő), 2016.IX.13., leg. KI.
- Gymnetron niloticum* Kirsch, 1881 (= *furcatum* Desbrochers des Loges, 1892)
 (Caldara & Podlussány 2018)
 Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. KI; Nifontól Ę-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Sinoiétől 2 km-re DK-re, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Gymnetron rostellum* (Herbst, 1795)
 Új adatok: Tulcea megye: Codru-kolostor, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL; Constanța megye: Cochirleni, 2016.IV.3., leg. FK, KI, PA, SzL.
- Gymnetron rotundicolle* Gyllenhal, 1838
 Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Luncavița, 2005.V.30., leg. CsS; Codru környéke, 2009.V.4–5., leg. JK; Stejaru környéke, 2009.V.5., leg. JK; Atmagea, 2012.IV.28., leg. KI; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL; Babadag (erdő), 2014.IV.30., leg. KI, IZ, PA, SzL; Enisala, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Constanța megye: Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.V.12., leg. KI; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2015.IX.24–25., leg. KI, KJ, PA; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Ostrov, 2016.IV.2., leg. FK, KI, PA, SzL; Cochirleni, 2016.IV.3., leg. FK, KI, PA, SzL.
- Gymnetron stimulosum* (Germar, 1821)
 (Caldara & Podlussány 2018)

Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Codru-kolostor, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL; Greci (falu), 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Gura Dobrogei, 2017.IV.1., leg. FK, KI, PA, SzL.

**Gymnetron tibiellum* Desbrochers des Loges, 1900

Új adatok: **Tulcea megye:** Smârdan, Măcin-holtág, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Sinoietól 2 km-re DK-re, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoie, 21, 23.VI.2019.VI.21, 23., leg. KI, KJ, PA, TB.

Gymnetron veronicae (Germar, 1821)

Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Valea Fagilor (kiszáradt tómeder), 2005.V.30., leg. CsS; Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Hancearcától D-re, 2017.VI.24., leg. KI.

Gymnetron villosulum Gyllenhal, 1838

Új adatok: **Tulcea megye:** Olguța, 2007.V.11., leg. NJ, RE, SoL, VJ; Smârdan, Măcin-holtág 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA.

Mecinus circulatus (Marsham, 1802)

Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Valea Fagilor (kiszáradt tómeder), 2005.V.30., leg. CsS; Stejaru környéke, 2009.V.5., leg. JK; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Hagi-eni-erdő, 2014.VII.6., leg. KI, OA, PA, SzL; Cheile Dobrogei, 2014.V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL.

Mecinus ictericus (Gyllenhal, 1838)

Új adatok: **Constanța megye:** Istria, Histria romváros, 2009.V.2–4., leg. JK, 2010.IX.20–22., leg. JK, 2016.IX.14., leg. KI, KJ, PA, TB, 2017.VI.26–28., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.5, leg. FK, KI, KJ, PA; Vadu, Grindul Chituc, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA.

Mecinus janthiniformis Toševski & Caldara, 2011

Új adatok: **Tulcea megye:** C. A. Rosetti, 1981.VI.8., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Codru-kolostor 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA, 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Enisala (fás legelő), 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Histria, 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL.

Mecinus janthinus Germar, 1821

Új adatok: **Tulcea megye:** Codru-kolostor, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA, 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (fás legelő), 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Cruceaától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2009.V.1., leg. JK; Cochirleni, 2015.V.24., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.IV.3., leg. FK, KI, PA, SzL; Vadu, Grindul Chituc, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA; Murfatlar, Fântânița, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA.

Mecinus labilis (Herbst, 1795)

Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA; Atmagea, 2012.IV.28., leg. KI; Codru-kolostor 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Măcin-hegység, Greci,

2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusă, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP; Negureni, 1996.VI.21., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Hagi-eni-erdő, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; Limanu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Albești, Hagi-eni-erdő, 2017.V.12., leg. KI; Istria, Histria romváros, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA.

Mecinus pascuorum (Gyllenhal, 1813)

(Montandon 1887; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Frecăței, Celic Dere-kolostor (domboldal), 2005.V.31, leg. CsS; Babadag (erdő), 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.VI.24–25., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.19., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala, Heraclea vár, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Horea, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; General Praporgescu, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala (erdő), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Istria, Histria romváros, 2009.V.2–4., leg. JK, 2017.VI.26–28., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Băneasa, Canarua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Sinoietól 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Vadu, Grindul Chituc, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA; Crucea, 2018.VI.9., leg. PA.

Mecinus pirazzolii (Stierlin, 1867)

(Montandon 1908; Negru 1968; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014; Caldara & Podluszány 2018)

Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Smârdan, Măcin-holtág, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; Jurilovca, 2019.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Istria, Histria romváros, 2010.IX.20–22., leg. JK, 2016.IX.14., leg. KI, KJ, PA, TB, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.26–28., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.21., leg. KI, KJ, PA, TB; Gura Dobrogei, 2017.VI.25–27., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA; Vadu, Grindul Chituc, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.

Mecinus pyraister (Herbst, 1795)

(Montandon 1887; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg.

FK, KI, KJ, PA; Codru-kolostor, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Greci (falu), 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Pădurea Comorova, 1992.VIII.3., leg. AS (Coll. Mus. G. Antipa) – Albești, Hagieni-erdő, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Murfatlar, Fântânița, 2018.VI.7–8., leg. KI.

Mecinus simus (Mulsant & Rey, 1859)
(Montandon 1887; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Miarus campanulae (Linnaeus, 1767)
(Fleck 1905; Montandon 1908)
Új adatok: **Constanța megye:** Hagieni, 1997.VII.17–22., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA.

**Miarus hellenicus* Dieckmann, 1978
Új adatok: **Constanța megye:** Cotu Văii, 1997.VII.23., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa).

**Miarus solaris* Smreczyński, 1957
Új adatok: **Constanța megye:** Cochirleni, 2014.VII.8., leg. KI, OA, PA, SzL.

Rhinusa antirrhini (Paykull, 1800)
(Montandon 1908; Perju & Pălăgeșiu 1986; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)
Új adatok: **Tulcea megye:** Enisala, Heraclea vár, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Babadag (erdő), 2017.VI.24–26., leg. KI, KJ, PA, TB; Gura Dobrogei, 2017.VI.25–27., leg. KI; Enisala (fás legelő), 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA; Jurilovca, 2019.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI; Vadu, Grindul Chituc, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.

Rhinusa asellus (Gravenhorst, 1807)
(Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)
Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Pricopan (300–370 m), 2005.VI.16., leg. GP (Coll. Mus. R. Angheluță); Luncavița, Parcul Național Măcin, 2005.V.24., leg. MS; Periprava, Leteai-erdő, 1966.VI.23., leg. ȘN (Coll. Mus. G. Antipa) – Caraorman, 1992.V.14., leg. TLA; Iancina, 1993.VI.11., leg. TLA; Leteai-erdő, 1993.VI.17., leg. TLA; Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Codru-kolostor, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Nifon, Părlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Hancearcától D-re, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 3 km-re ÉK-re, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Hagieni, 1964.VI.4., leg. NS; Târgușor, 1992.VII.8., leg. RS; Furnica, 1995.VI.22., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI; Vadu, Grindul Chituc, 2019.VI.22., leg. KI.

Rhinusa bipustulata (Rossi, 1792)
Új adatok: **Tulcea megye:** Luncavița, Valea Fagilor, 1997.V.23., leg. RS (Coll. Mus. G. Antipa); **Constanța megye:** Hagieni, 1993.V.22., leg. CH (Coll. Mus. G. Antipa).

Rhinusa collina (Gyllenhal, 1813)
Új adatok: **Tulcea megye:** Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB.

Rhinusa florum (Rübsaamen, 1895) (= *Gymnetron smreczynskii* Fremuth, 1972)
(Caldara & Podlussány 2018)
Új adatok: **Tulcea megye:** Codru-kolostor, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL; Enisala, Heraclea vár, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala (fás legelő), 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA; Jurilovca, 2019.VI.23., leg. KI; **Constanța megye:** Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, 2019.VI.21, 23., leg. KI; Vadu, Grindul Chituc, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.

Rhinusa linariae (Panzer, 1795)
Új adatok: **Tulcea megye:** Codru-kolostor, 2017.V.10., leg. KI; **Constanța megye:** Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2009.V.1., leg. JK; Cochirleni, 2016.IV.3., leg. FK, KI, PA, SzL.

Rhinusa neta (Germar, 1821)
(Hurmuzachi 1904)
Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Măcin-hegység, Luncavița, 2005.V.30., leg. CsS; Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA; Codru-kolostor, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA, 2018.VI.4., leg. KI; Beidautól 1,5 km-re DNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI; Enisala (fás legelő), 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA; Smârdan, Măcin-holtág, 2019.VI.18., leg. KI; **Constanța megye:** Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2010.IX.18., leg. JK; Cheia, Cheile Dobrogei, 2010.IX.19., leg. JK; Balta Limanu, 2014.VII.5–6., leg. KI, OA, PA, SzL; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA; Vadu, Grindul Chituc, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoie, 2019.VI.21, 23., leg. KI.

Rhinusa tetra (Fabricius, 1792)
(Montandon 1887; Hurmuzachi 1904; Felck 1905; Negru 1957, 1968; Negru & Roșca 1967; Perju & Pălăgeșiu 1986; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)
Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Pricopan (300–370 m), 2005.VI.16., leg. GP (Coll. Mus. R. Angheluță); Cerna, 2005.V.26., leg. IM; Măcin, Valea Suluc, 2005.V.27., leg. CB, (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin (200 m), 2005.V.29., leg. CsS; Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA; Babadag (erdő), 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.30–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.VI.24–25., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.4., leg. 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Nifon, Părlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Hancearcától D-re, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Jijila, Jijila folyó árterülete, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 3 km-re ÉK-re, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (fás legelő), 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala

(vár), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala (erdő), 2019. VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA, 2018. VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.IX.24–25., leg. KI, KJ, PA; Balta Limanu, 2014.VII.5–6., leg. KI, OA, PA, SzL; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL, 2016.IV.1–2., leg. FK, KI, PA, SzL; Cochirleni, 2014.VII.8., leg. KI, OA, PA, SzL; Istria, Histria romváros, 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017. VI.26–28., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017. VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB; Vadu, Grindul Chituc, 2019. VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, 2019.VI.21, 23., leg. KI, KJ, PA, TB.

Rhamphini Rafinesque, 1815

Rhamphina Rafinesque, 1815

Isochnus sequensi (Stierlin, 1894) (= *populi* Fabricius, 1792; *populicola* Silfverberg, 1977)

Új adatok: **Tulcea megye:** C. A. Rosetti, 1950.VII. (Coll. Mus. G. Antipa) – Slava Rusă, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA.

Orchestes (Alyctus) testaceus (O. F. Müller, 1776)

Új adatok: **Tulcea megye:** Periprava, Deltă, 1964.V.8., leg. MW; Periprava, Letei-erdő, 1966.VI.23., leg. ŞN (Coll. Mus. G. Antipa) – Greci (falu), 2017.VI.22., leg. KI.

Orchestes (Orchestes) betuleti (Panzer, 1795)

(Fleck 1905)

Orchestes (Orchestes) erythropus (Germar, 1821) (= *Orchestes erythropus tricolor* Kiesenwetter, 1852)

(Montandon 1908)

Orchestes (Orchestes) hortorum Fabricius, 1792 (= *avellanae* Donovan, 1797; *signifer* (Creutzer, 1799)

Új adatok: **Tulcea megye:** C. A. Rosetti, Letei-erdő, 1964.V.11., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa).

Orchestes (Orchestes) hungaricus (Hajóss, 1938)

(Teodor & Manole 1996)

Orchestes (Orchestes) pilosus (Fabricius, 1781)

(Montandon 1908)

Új adatok: **Tulcea megye:** Cerna, 2005.V.26., leg. CB (Coll. Mus. G. Antipa) – Babadag (erdő), 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Slava Rusától 3 km-re ÉK-re, 2017.VI.24., leg. KI; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. KI; **Constanța megye:** Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL.

Orchestes (Orchestes) quercus (Linnaeus, 1758)

(Ieniştea 1974)

Új adatok: **Constanța megye:** Esecchio (erdő), 2016.IV.1–2., leg. FK, KI, PA, SzL.

Orchestes (Orchestes) subfasciatus Gyllenhal, 1835

(Drăghia 1972)

Pseudorchestes cinereus (Fåhæus, 1843)

(Jaquet 1899b; Fleck 1905; Negru & Roşca 1967; Raduta 2014)

Pseudorchestes michalki (Dieckmann, 1963)

(Dieckmann 1963)

Pseudorchestes pratensis (Germar, 1821)

(Negru & Roşca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: **Tulcea megye:** Smârdan, Măcin-holtág, 2017. VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB.

Pseudorchestes smreczynskii (Dieckmann, 1958)

Új adatok: **Constanța megye:** Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL.

Rhamphus oxyacanthae (Marshall, 1802)

Új adatok: **Tulcea megye:** Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA.

Rhamphus pulicarius (Herbst, 1795)

(Fleck 1905; Negru & Roşca 1967)

Rhamphus subaeneus (Illiger, 1807)

Új adatok: **Constanța megye:** Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL.

Tachyerges salicis (Linnaeus 1758)

(Drăghia 1972)

Új adatok: **Tulcea megye:** Tulcea, 1959.VII.26., leg. GL (Coll. Hung. Nat. Hist. Mus.) – Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA.

Smicronychini Seidlitz, 1891

Sharpia soluta Faust, 1885

(Zumpt 1935; Osella & Di Marco 1993)

Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Dealurile Pricopanului, 2007.VI.14., leg. CŞ (Coll. Mus. R. Angheluţă) – Măcin (200 m), 2005.V.29., leg. CsS; Greci (falu), 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Codru-kolostor, 2017.VI.24–25., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala (vár), 2019. VI.20, leg. KI, KJ, PA, TB; Jurilovca, 2019.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Hagieni, 1965.VI.7., leg. ŞN (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Balta Limanu, 2014.VII.5–6, leg. KI, OA, PA, SzL.

Smicronyx coecus (Reich, 1797)

Új adatok: **Tulcea megye:** Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017. VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Codru-kolostor, 2017.VI.24–25., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Limanu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Gura Dobrogei, 2017.VI.25–27., leg. KI, KJ, PA, TB; Murfatlar, Fântânița, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA.

Smicronyx jungermanniae (Reich, 1797)

(Montandon 1887; Fleck 1905; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2015.V.19., leg. PA, RI, SzK, SzL; Enisala (vár), 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2015.IX.22., leg. KI, KJ, PA, 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Smârdan, Măcin-holtág, 2015.IX.21–23., leg. KI, KJ, PA, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; Sălcioara, Sălcioara-tó, 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019. VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2017.VI.24., leg. KI; **Constanța megye:** Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G.

Antipa) – Grădina környéke, 2010.IX.19., leg. JK; Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.VI.25–27., leg. KI, KJ, PA, TB; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Esecchio (erdő), 2016.IV.1–2., leg. FK, KI, PA, SzL; Bugeac, 2016.IV.2, leg. FK, KI, PA, SzL; Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA; Hagieni, Hagieni-erdő, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; Albești, Hagieni-erdő, 2017.V.12., leg. KI.

Smicronyx reichii (Gyllenhal, 1835)

Új adatok: Tulcea megye: Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2019.VI.20., leg. KI; Constanța megye: Cheile Dobrogei, 2014.V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Istria, Histria romváros, 2016.IX.14., leg. KI, KJ, PA, TB; Gura Dobrogei, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB.

Smicronyx smreczynskii F. Solari, 1952

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Pricopan, 2005.VI.1., leg. CsS; Constanța megye: Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL.

Smicronyx (Smicronyx) swertiae Voss, 1953

Új adatok: Tulcea megye: C. A. Rosetti, 1964.V.10., leg. MW (Coll. Mus. G. Antipa) – Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Codru-kolostor, 2017.VI.24–25., leg. KI, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Gura Dobrogei, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoiétől 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, Grindul Lupilor, 2018.VI.5., leg. KI; Istria, Histria romváros, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA; Vadu, Grindul Chituc, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.

Smicronyx syriacus Faust, 1887 (= *brevicornis* F. Solari, 1952)

Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL.

Styphlini Jekel, 1861

Paraphilernus bilunulatus (Desbrochers des Loges, 1870) (Montandon 1908)

Új adatok: Constanța megye: Istria, Histria romváros, 2010.IX.22., leg. JK; Sinoiétől 2 km-re DK-re, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. KI.

**Philernus ponticus* Korotyaev, 1979 (16. ábra)

Új adatok: Constanța megye: Sinoiétől 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, 2019.VI.21, 23., leg. KI, KJ, PA, TB.

Pseudostyphlus pillumus (Gyllenhal, 1835)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Beidaudtól 1,5 km-re DNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Hagieni, Hagieni-erdő, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA.

Tychiina C. G. Thomson, 1859

Lignyodina Bedel, 1884

Lignyodes enucleator (Panzer, 1798)

Új adatok: Tulcea megye: Tulcea, 2007.V.16., leg. NJ, RE, SoL, VJ; Atmagea, 2012.IV.28., leg. KI; Babadag (erdő), 2014.IV.30., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.10., leg. KI; Constanța megye: Oltina, Răzoarele erdő, 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL.

Tychiina C. G. Thomson, 1859

Sibinia (Dichotychius) beckeri (Desbrochers des Loges, 1873)

Új adatok: Constanța megye: Vadu környéke, Grindul Chituc, 2010.IX.21., leg. JK.

Sibinia (Dichotychius) simulans Caldara & Karasyov, 1995 (Caldara & Podlussány 2018)

Új adatok: Constanța megye: Histria romváros, pr. Năvodari, 2009.VII.18., leg. MK; Sinoiétől 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB.

Sibinia (Dichotychius) sodalis Germar, 1823

(Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Constanța megye: Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB; Gura Dobrogei, 2017.VI.25–27., leg. KI; Istria, Histria romváros, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoiétől 2 km-re DK-re, 2018.VI.5., leg. KI.

Sibinia (Sibinia) attalica Gyllenhal, 1835

Új adatok: Tulcea megye: C. A. Rosetti, Deltă, 1964.V.12., leg. MW; Măcin, Valea Suluc, 2005.V.27., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Constanța megye: Gura Dobrogei, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI.

**Sibinia (Sibinia) femoralis* Germar, 1823 (17. ábra)

Új adatok: Tulcea megye: Leteai-erdő, 1993.VI.17., leg. TLA; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Constanța megye: Istria, Histria romváros, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA; Vadu, Grindul Chituc, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.

Sibinia (Sibinia) pellucens (Scopoli, 1772)

Új adatok: Tulcea megye: Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Hancearcától D-re, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Mangalia, Pădurea Comorova, 1963.V.30., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa) – Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL.

Sibinia (Sibinia) phalerata (Gyllenhal, 1835)

(Montandon 1887, 1908; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Greci, 1963.VI.22., leg. IS (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin (200 m), 2005.V.29., leg. CsS; Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Enisala (vár), 2015.IX.22., leg. KI, KJ, PA, 2017.V.10., 24., leg. KI; Constanța megye: Cheia, Cheile Dobrogei, 2010.IX.19., leg. JK; Sinoiétől 2 km-re DK-re, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoie, Grindul Lupilor, 2018.VI.5., leg. KI; Crucea, 2018.VI.9., leg. KI.

Sibinia (Sibinia) subelliptica (Desbrochers des Loges, 1873)

Új adatok: Constanța megye: Vadu, Grindul Chituc, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA.

Sibinia (Sibinia) tibialis Gyllenhal, 1835

(Perju & Teodor 1998)

Új adatok: Constanța megye: Agigea, 1992.VII.30., leg. AS; Rezervația Agigea, 2003.VII.18., leg. AP (Coll. Mus. G. Antipa) – Vadu, Grindul Chituc, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.

Sibinia (Sibinia) unicolor Fähræus, 1843

(Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: **Constanța megye:** Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB; Vadu, Grindul Chituc, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, 2019.VI.23., leg. KI.

**Sibinia (Sibinia) variata* Gyllenhal, 1835

Új adatok: **Constanța megye:** Istria, Histria romváros, 2016.IX.14., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoiétól 2 km-re DK-re, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA.

Sibinia (Sibinia) viscaria (Linnaeus, 1760)

(Fleck 1905)

Új adatok: **Tulcea megye:** Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Jurilovca, 2019.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Murfatlar, Fântânița, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Vadu, Grindul Chituc, 2018.VI.6., leg. KI.

Sibinia (Sibinia) vittata Germar, 1823

(Jaquet 1899b; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: **Tulcea megye:** Slava Rusă, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Beidaudról 1,5 km-re DNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Agigea, 1964.VI.15., leg. XS, 1964.VI.23., leg. MW (Coll. Mus. G. Antipa) – Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Esehioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Negureni, Valea Cișmelelor-erdő, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Gura Dobrogei, 2017.VI.25–27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA.

Tychius (Tychius) astragali Becker, 1862

(Caldara & Podlussány 2018)

Új adatok: **Constanța megye:** Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI.

Tychius (Tychius) aureolus Kiesenwetter, 1852

(Montandon 1887; Fleck 1905)

Új adatok: **Tulcea megye:** Codru-kolostor, 2014.IV.30–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Enisala, Heraclea vár, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL; Esehioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Oltina (falu), 2014.VII.8., leg. KI, OA, PA, SzL.

Tychius (Tychius) balcanicus Caldara, 1990

Új adatok: **Tulcea megye:** Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.30–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.19., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA, 2018.VI.4., leg. KI; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Enisala (vár), 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusă, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Hancearcătól D-re, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Balta Limanu, 2014.VII.5–6., leg. KI, OA, PA, SzL; Gura Dobrogei, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Limanu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Albești, Hagieni-erdő, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA.

Tychius (Tychius) beckeri Tournier, 1874

Új adatok: **Tulcea megye:** Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.V.10–11., leg. KI, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Esehioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL.

Tychius (Tychius) brevisculus Desbrochers des Loges, 1873

Új adatok: **Tulcea megye:** Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala (erdő), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Jurilovca, 2019.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Istria, Histria romváros, 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.IX.14., leg. KI, KJ, PA, TB, 2017.VI.26–28., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA; Vadu, Grindul Chituc, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, Grindul Lupilor, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, 2019.VI.21, 23., leg. KI, KJ, PA, TB.

Tychius (Tychius) caldarai Dieckmann, 1986

Új adatok: **Constanța megye:** Hârșova, leg. ALM (Coll. Mus. G. Antipa).

Tychius (Tychius) cuprifer (Panzer, 1799)

Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Măcin-hegység, Luncavița, 2005.V.30., leg. CsS; Măcin-hegység, Pricopan, 2005.VI.1., leg. CsS; Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA; Slava Rusă, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Hancearcătól D-re, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Grecitől 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. KI; **Constanța megye:** Esehioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL.

Tychius (Tychius) flavus Becker, 1864

(Ionescu, Mitru & Țurca 1963; Ionescu, Tomoroga & Țurca 1967)

Új adatok: **Tulcea megye:** Beștepe, 1993.VI.13–14., leg. IM; Celic Dere, 1997.V.20., leg. CH (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2019.VI.20., leg. KI; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; **Constanța megye:** Esehioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Sinoiétól 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI; Istria, Histria romváros, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA; Murfatlar, Fântânița, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA.

Tychius (Tychius) grenieri C. N. F. Brisout de Barneville,

1862

(Montandon 1887; Fleck 1905)

Új adatok: **Tulcea megye:** Codru-kolostor, 2014.IV.30–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Enisala (vár), 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (fás legelő), 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL.

Tychius (Tychius) junceus (Reich, 1797)

(Montandon 1887; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: **Tulcea megye:** Frecăței, Celic Dere-kolostor (domboldal) 2005.V.31., leg. CsS; Babadag (erdő) 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019.VI.18., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala, Heraclea vár, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2019.VI.19., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala (erdő), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL;

Esechioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Istria, Histria romváros, 2017.VI.26–28., leg. KI, KJ, PA, TB; Vadu, Grindul Chituc, 2018.VI.6., leg. KI, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, Grindul Lupilor, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.

Tychius (Tychius) kulzeri Penecke, 1934

Új adatok: Tulcea megye: Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Smârdan, Măcin-holtág, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Istria, Histria romváros, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Murfatlar, Fântânița, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoie, 2019.VI.21, 23., leg. KI.

Tychius (Tychius) longulus Desbrochers des Loges, 1873

(Caldara & Podlussány 2018)

Új adatok: Constanța megye: Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Istria, Histria romváros, 2018.VI.6., leg. KI; Vadu, Grindul Chituc, 2018.VI.6., leg. KI.

Tychius (Tychius) medicaginis C. N. F. Brisout de Barneville, 1863

(Montandon 1887; Fleck 1906)

Új adatok: Tulcea megye: Celic Dere, 1997.V.20., leg. CH (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Babadag (erdő), 2005.VI.2., leg. CsS, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2015.V.19., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.24–25., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.4., leg. KI, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.19., leg. KI, KJ, PA, TB; Hancearcától D-re, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Beidaudtól 1,5 km-re DNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala, Heraclia vár, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (fás legelő), 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Esechioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Oltina (falu), 2014.VII.8., leg. KI, OA, PA, SzL; Sinoie, Grindul Lupilor, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA.

Tychius (Tychius) meliloti Stephens, 1831

(Montandon 1887; Fleck 1905)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin (200 m), 2005.V.29., leg. CsS; Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Codru-kolostor, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA, 2018.VI.4., leg. KI, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifon, Părlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Hancearcától D-re, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala (vár), 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (fás legelő), 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Jurilovca, 2019.VI.23., leg. KI; Constanța megye: Tuzla, 1992.VIII.1., leg. AP (Coll. Mus. G. Antipa) – Esechioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Băneasa, Canarua Fetii (kőbánya), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Neptun–Olimp, Pădurea Comorova, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; Gura Dobrogei, 2017.VI.25–27., leg. KI, KJ, PA, TB; Istria, Histria romváros,

2017.VI.26–28., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019.VI.21., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoiétől 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB; Crucea, 2018.VI.9., leg. FK, KI, KJ, PA; Vadu, Grindul Chituc, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.

**Tychius (Tychius) ochraceus* Tournier, 1873 (18. ábra)

Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; Constanța megye: Esechioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Sinoiétől 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, PA, TB.

Tychius (Tychius) picirostris (Fabricius, 1787)

(Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Valea Fagilor, 2005.V.30., leg. CsS; Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Frecăței, Celic Dere-kolostor (domboldal), 2005.V.31., leg. CsS; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; Jurilovca, 2019.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Esechioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Murfatlar, Fântânița, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL.

Tychius (Tychius) polylineatus (Germar, 1823)

Új adatok: Tulcea megye: Horiától D-re, 2009.V.6., leg. JK; Măcin-hegység, Hancearca, Cardonului-csúcs, 2017.V.19., leg. CS, TLA.

Tychius (Tychius) pumilus C. N. F. Brisout de Barneville, 1863

Új adatok: Constanța megye: Esechioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL.

Tychius (Tychius) quinquepunctatus (Linnaeus, 1758)

(Montandon 1887; Jaquet 1899b; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Babadag, Visterna, 1963.V.15–16., leg. IC; Celic Dere, 1997.V.20., leg. CH, 1997.V.24., leg. CP, 2005.V.27., leg. RS (Coll. Mus. G. Antipa) – Slava Rusă, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Nifon, Părlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Hancearcától D-re, 2017.VI.24., leg. KI; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Horea, 2018.VI.3., leg. KI; Constanța megye: Băneasa, Canarua Fetii, 1958.VII.20., leg. IS; Agigea, 1960.VI.20., leg. MW; Băneasa, 1965.V.30., leg. MW; Negureni, 1995.VI.25., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Esechioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Oltina (falu), 2014.VII.8., leg. KI; Cochirleni, 2014.VII.8., leg. KI; Murfatlar, Fântânița, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Băneasa, Canarua Fetii, 2015.V.23. leg. PA, RI, SzK, SzL; Limanu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA.

Tychius (Tychius) rufipennis C. N. F. Brisout de Barneville, 1863

Új adatok: Tulcea megye: Beidaudtól 1,5 km-re DNy-ra, 25.VI.2017, leg. KI, KJ, PA, TB.

Tychius (Tychius) russicus Desbrochers des Loges, 1908

Új adatok: Tulcea megye: Enisala, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Enisala (vár), 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA;

Constanța megye: Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2009.V.1., leg. JK; Gura Dobrogei, 2014. IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA.

Tychius (Tychius) schneideri (Herbst, 1795)

Új adatok: Tulcea megye: Babadag (erdő), 2005.VI.2., leg. CsS.

Tychius (Tychius) sharpi Tournier, 1874

Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2019. VI.18., leg. KI.

Tychius (Tychius) squamulatus Gyllenhal, 1835

(Montandon 1887; Jaquet 1899b, 1900a; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Horiától 2,7 km-re D-re, 2017. VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Constanța megye: Sinoiétől 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB; Istria, Histria romváros, 2017.VI.26., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.6., leg. KI; Sinoie, Grindul Lupilor, 2019. VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.

Tychius (Tychius) stephensi Schönherr, 1835

(Montandon 1887; Fleck 1905)

Új adatok: Constanța megye: Agigea, 1962.VIII.9., leg. ID (Coll. Mus. G. Antipa).

**Tychius (Tychius) subsulcatus* Tournier, 1874 (19. ábra)

Új adatok: Tulcea megye: Babadag (erdő), 2013.V.23–25. leg. KI, PA, RI, SzL; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Codru-kolostor, 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA.

Tychius (Tychius) tibialis Boheman, 1843

Új adatok: Tulcea megye: Celic Dere, 1997.V.20., leg. CH (Coll. Mus. G. Antipa) – Frecăței, Celic Dere-kolostor (domboldal), 2005.V.31., leg. CsS; Stejaru környéke, 2009.V.5., leg. JK; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. KI; Măcin-hegység, Greci természetvédelmi terület, 2009.IV.23., leg. TLA; Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Codru-kolostor, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala, Heraclea vár, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Hancearcătól D-re, 2017. VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Stejarutól 2,5 km-re ÉNy-ra, 2017. VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci, 2019.VI. 18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Hagieni, Hagieni-erdő, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA.

Tychius (Tychius) trivialis Boheman, 1843

Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA; Stejarutól 2,5 km-re ÉNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB.

CYCLOMINAE Schönherr, 1826

Hipporhinini Lacordaire, 1863

Gronops (Asperogronops) sulcatus Boheman, 1842

(Procheș 1999)

Új adatok: Constanța megye: Vadu, Grindul Chituc, 2019. VI.22., leg. PA.

Entomoderus (Byrsopidius) deformis (Reiche, 1858)

(Jaquet 1900c; Fleck 1905; Osella & Magnano 1984; Procheș 1999)

Entomoderus (Byrsopidius) geticus (Osella, 1973)

(Osella, 1973)

Új adatok: Tulcea megye: „Babadag, Dobrutscha, Breit”; „Dobrudja, Măcin”, leg. ALM; „Dobrudja, Măcin-Iglitea”, leg. ALM (Coll. Hung. Nat. Hist. Mus.).

Entomoderus (Byrsopidius) phrygius (K. Daniel & J. Daniel, 1903)

(Montandon 1906, 1908; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

DRYOPHTHORINAE Schönherr, 1825

Dryophthorini Schönherr, 1825

Dryophthorus corticalis (Paykull, 1792)

Új adatok: Tulcea megye: Caraorman, 1969.VI.16., leg. ȘN, (Coll. Mus. G. Antipa).

Rhynchophorini Schönherr, 1833

Litosomina Lacordaire, 1865

Sitophilus granarius (Linnaeus, 1758)

(Jaquet 1898c; Fleck 1905; Negru 1957, 1968; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Sitophilus oryzae (Linnaeus, 1763)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin, leg. ALM (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin, 2017.V.7., leg. KI; Constanța megye: Valu lui Traian, 1955.VII.16., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa).

Sitophilus zeamais Motschulsky, 1855

(Panin 1951)

Új adatok: Tulcea megye: Stejarutól 2,5 km-re ÉNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB.

Sphenophorina Lacordaire, 1865

Sphaenophorus abbreviatus (Fabricius, 1787)

(Fleck 1905; Montandon 1908; Negru 1957, 1968; Negru & Roșca 1967; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Periprava, 1963.X.7., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa); Constanța megye: Băneasa, Canaraua Fetii, 1994.V.19., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Istria, Histria romváros, 2017.VI.26., leg. TB, 2019.VI.21., leg. TB.

Sphaenophorus piceus (Pallas, 1771)

(Montandon 1887; Jaquet 1899b; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Negru 1968; Teodor, 1993; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: C. A. Rosetii, 1950.VII., leg. IC; Babadag, 1956.VI.29., leg. XS; Periprava, 1962.VI.23., leg. NS, 1964.VII.18., leg. XS, 1965.VII.2., leg. ȘN; Sarinasuf, 1962. VI.24., leg. XS; Băneasa, Canaraua Fetii, 1964.VI.11., leg. NS; C. A. Rosetti, Delta Dunării, 1981.VI.3., leg. XS; Letea, 1981. VII.14., leg. AB; Caraorman, 1991.VI.26., leg. IȘ, GA; Enisala, 1991.VI.28., leg. GA (Coll. Mus. G. Antipa); Constanța megye: Mangalia, 1948.VI.13., leg. XS; Hagieni, 1963.V.29., leg. NS (Coll. Mus. G. Antipa) – Sinoie, 2019.VI.23., leg. KI.

Sphaenophorus striatopunctatus (Goeze, 1777)

(Teodor 1993; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Luncavița, Parcul Național Măcin, 2005.V.24., leg. MS (Coll. Mus. G. Antipa).

- ENTIMINAE Schönherr, 1823
Brachyderini Schönherr, 1826
Strophomorphus porcellus (Schönherr, 1832)
 (Montandon 1908; Negru & Roşca 1967; Raduta 2014)
Új adatok: Constanţa megye: Agigea, 1963.V.27., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa) – Balta Limanu, 2014.VII.5–6., leg. KI, OA, PA, SzL; Limanu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Murfatlar, Fântâniţa, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Istria, Histria romváros, 2019.VI.21., leg. KI.
- Byrsopagini* Lacordaire, 1863
Graptus kaufmanni Stierlin, 1884
Új adatok: Constanţa megye: Murfatlar, 1951.X., leg. NS; Agigea, 1963.V.29., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa) – Murfatlar, Fântâniţa, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Graptus triguttatus* (Fabricius, 1775)
 (Montandon 1887; Fleck 1905)
Új adatok: Tulcea megye: Revársarea, 1997.V.23., leg. RS (Coll. Mus. G. Antipa) – Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; *Constanţa megye:* Hagieni, 1963.V.29., leg. NS; Furnica, Rezervaţia Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa).
- Tropiphorus elevatus* (Herbst, 1795)
Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Nifon (erdő), 2017.VI.23., leg. KI.
- Tropiphorus micans* Boheman, 1842
Új adatok: Tulcea megye: Topologtől ÉK-re, 2009.V.4., leg. JK.
- Cyphicerini* Lacordaire, 1863
Mylacorrhinina Reitter, 1913
**Prochus (Prochus) porcellus* Boheman, 1834 (20. ábra)
Új adatok: Constanţa megye: – Hârşova, leg. ALM (Coll. Mus. G. Antipa) – Istria, Histria romváros, 2016.IX.14., leg. TB, 2017.VI.26–28., leg. KI, 2019.VI.21., leg. KI; Sinoie, Grindul Lupilor, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Geonemini* Gistel, 1848
Barynotus montandoni Pic, 1899
 (Montandon 1908)
- Myrorhinini* Marseul, 1863
Apsis albolineata (Fabricius, 1792)
 (Jaquet 1899a, 1899c, 1902b; Fleck 1905; Montandon 1908; Ieniştea 1968; Teodor 1993; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)
Új adatok: Tulcea megye: Greci, 1963.VI.22., leg. IS; C. A. Rosetti, Deltă, 1964.V.10., leg. MW, 1964.V.10., leg. XS, 1964.V.11., leg. MW; Rosetti, Leteai-erdő, 1964.V.12., leg. XS; Periprava, Letea, 1964.V.13., leg. XS; Caraorman, 1968.V.31., leg. MW, 1968.VI.3., leg. ID; Măcin, Valea Suluc, 2005.V.27., leg. CB, 2005.V.27., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa) – Taşburun-dombság, 1993.V.2., leg. TLA; Iancina, 1993.VI.11., leg. TLA; Beştepe, 1993.VI.14., leg. TLA; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Enisala (vár), 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (fás legelő), 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA; *Constanţa megye:* Hârşova, leg. ALM; Agigea, 1964.VI.22., leg. MW (Coll. Mus. G. Antipa) – Istria, Histria romváros, 2009.V.2–4., leg. JK, 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL; Sinoie, Grindul Lupilor, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Omiini* Shuckard, 1840
Amicromias sp. nov. (det. Yunakov), a fajok leírása folyamatosan van.
Új adatok: Constanţa megye: Murfatlar, Fântâniţa, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Eurospalmus sp. nov.*, a fajok leírása folyamatosan van (hasonlít a *Brachysomus polonicus* és a *B. podolicus* fajhoz ?) (det. Yunakov)
Új adatok: Constanţa megye: Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Eurospalmus (Eurospalmus) breiti* (Formánek, 1909)
 (Yunakov & Nadein 2006)
Új adatok: Tulcea megye: „Klst. Kokos Dobrutscha, Breit” (Coll. Hung. Nat. Hist. Mus.) Măcin-hegység, Nifon (erdő), 2017.VI.23., leg. KI.
- Omius globulus* (Boheman, 1842)
Új adatok: Tulcea megye: Periprava, 1964.V.8., leg. XS, 1964.V.8., leg. MW, 1964.V.9., leg. XS, 1964.V.13., leg. XS; Leteai-erdő, Deltă, 1964.V.9., leg. IS; C. A. Rosetti, Leteai-erdő, 1964.V.11., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység, Ţuţuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA; *Constanţa megye:* Istria, Histria romváros, 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL.
- *Omius murinus* (Boheman, 1842)
Új adatok: Constanţa megye: Istria, Histria romváros, 2009.V.2–4., leg. JK.
- Omius puberulus* Boheman, 1834 (= *Mylacus rotundatus* Fabricius 1792)
 (Jaquet 1902b; Fleck 1905; Montandon 1908)
Új adatok: Tulcea megye: Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Babadag (erdő), 2005.VI.2, leg. CsS, 2014.IV.30., leg. KI, IZ, PA, SzL; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, 2016.III.31., leg. FK, KI, PA, SzL; Codru-kolostor, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2017.V.10, leg. FK, KI, KJ, PA; *Constanţa megye:* Furnica, Rezervaţia Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Histria romváros, 2009.V.2–4., leg. JK; Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Cochirleni, 2016.IV.3., leg. FK, KI, PA, SzL; Albeşti, Hagieni-erdő, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; 23 August, 2017.V.13., leg. FK, KI, KJ, PA; Costineşti (tengerpart), 2017.V.13., leg. KI.
- Omius seminulum* (Fabricius, 1792)
 (Teodor 1993)
Új adatok: Tulcea megye: Beştepe, 1993.IV.30, leg. TLA; Leteai-erdő, 1993.VI.17., leg. TLA; Taşburun-dombság, 1993.V.2., leg. TLA.
- Otiorhynchini* Schönherr, 1826
Dodecastichus contractus (Stierlin, 1861)
Új adatok: Constanţa megye: Hagieni-erdő, 1975.VI.10., leg. RS (Coll. Mus. G. Antipa).
- Otiorhynchus (Arammichnus) hystrix* Gyllenhal, 1834 (= *mandibularis* W. Redtenbacher, 1842)
 (Fleck 1905; Montandon 1908; Negru & Roşca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Hancearca, 2009.V.6., leg. JK; Codru környéke, 2010.IX.23., leg. JK; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Codru-kolostor, 2014.IV.30–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.19., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL, 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala, 2015.IX.22., leg. KI, KJ, PA, 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusă, 2017.V.11., leg. KI; Constanța megye: Agigea, 1964.IX.20, leg. ŞN (Coll. Mus. G. Antipa) – Corbu környéke, 2010.IX.20., leg. JK; Istria, Histria romváros, 2010.IX.22., leg. JK; Murfatlar, Fântânița, 2016.IX.14., leg. KI, KJ, PA, TB.

Otiobrychus (Aranibus) ligneus ligneus (Olivier, 1807)
(Montandon 1887)

Otiobrychus (Choilisanus) balcanicus Stierlin, 1861
(Montandon 1908)

Új adatok: Tulcea megye: Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL, 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Babadag (erdő), 2014.IV.30., leg. KI, IZ, PA, SzL; Enisala (vár), 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL.

Otiobrychus (Choilisanus) brunneus Gyllenhal, 1834
(Montandon 1908; Negru 1957; Negru & Roşca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Babadag (erdő), 1992.V.10., leg. TLA, 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Beştepe, 1993.IV.30., leg. TLA; Codru környéke, 2010.IX.23., leg. JK; Codru-kolostor, 2014.IV.30–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.19., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Enisala (vár), 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala (fás legelő), 2018.VI.4., leg. KI; Constanța megye: Agigea, 1962.VIII.7–10., leg. ID, 1963.VII.26., leg. ŞN, 1963.VIII.30., leg. AtR, 1963.IX.3., leg. ŞN, 1964.IX.20., leg. ŞN, 1965.VII.27., leg. ŞN; Hagieni, 1964.VIII.28., leg. NS (Coll. Mus. G. Antipa); Mangalia, leg. ALM (Coll. Hung. Nat. Hist. Mus.) – Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2009.V.1., leg. JK, 2010.IX.18., leg. JK; Murfatlar, Fântânița, 2015.IX.24–25., leg. KI, KJ, PA, 2016.IX.14., leg. KI, KJ, PA, TB; Bugeac, 2016.IX.16., leg. KI, KJ, PA, TB.

Otiobrychus (Choilisanus) pelliceus Boheman, 1842
(Negru & Roşca 1967; Raduta 2014)

Otiobrychus (Choilisanus) raucus (Fabricius, 1777)
(Fleck 1905; Montandon 1908)

Új adatok: Tulcea megye: Celic Dere, 1997.V.22–24., leg. RS, CH, (Coll. Mus. G. Antipa) – Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.III.31., leg. FK, KI, PA, SzL, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Babadag (erdő), 2014.IV.30., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Constanța megye: Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (erdő) 2016.IX.15–17., leg. TB.

Otiobrychus (Choilisanus) velutinus Germar, 1823
(Montandon 1887, 1908; Jaquet 1898; Fleck 1905; Negru & Roşca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Codru-kolostor, 2015.V.19., leg. PA, RI, SzK, SzL; Constanța megye: Rezervația Naturală Agigea, 2003.VII.17., leg. AP (Coll. Mus. G. Antipa) – Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2015.IX.24–25., leg. KI, KJ, PA, 2016.IX.14., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, Grindul Lupilor, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA.

Otiobrychus (Crataegodes) crataegi Germar, 1823

Új adatok: Tulcea megye: Babadag (erdő), 2014.IV.30., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Stejarutól 2,5 km-re ÉNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Hagieni-erdő, 2014.VII.6., leg. KI, OA, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (erdő), 2016.IX.15–17., leg. KI, KJ, PA, TB; Esecchio, Bugeac-tó déli partja (félszáraz, lejtős sztyepp cserjékkel), 2016.IX.16., leg. KI, KJ, PA, TB; Cobadin, 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA.

Otiobrychus (Cryphiphorus) ligustici (Linnaeus, 1758)

(Fleck 1905; Montandon 1908; Teodor & Dănilă 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Babadag, Codru, 1975.V.25., leg. NS; Măcin, leg. ALM; Pădurea Babadag, 1963.VI.20., leg. XS; Celic Dere, 1997.V.22–24., leg. RS, CH; Luncavița, Valea Fagilor, 1997.V.23., leg. RS (Coll. Mus. G. Antipa) – Iancina, 1993.VI.11., leg. TLA; Agighiol, 1993.VI.12., leg. TLA; Babadag (erdő), 2014.IV.30., leg. KI, IZ, PA, SzL; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.9., leg. KI; Constanța megye: Mangalia, leg. ALM; Murfatlar, 1951.V.6., leg. NS; Dumbrăveni, 1965.V.23., leg. NS; Hagieni-erdő, 1965.VI.6., leg. XS, 1997.VII.20., leg. MiŞ; Esecchio, 1963.V.10–14., leg. NS, 1981.V.30., leg. NS, 1981.V.2–5., leg. NS, 1982.V.26–29., leg. NS; Agigea, 1964.VI.15., leg. XS; Băneasa, 1981.VI.9., leg. NS, 1982.V.30., leg. NS; Limanu, Hagieni-erdő, 1992.VII.11., leg. RS; Băneasa, Canaraua Fetii, 1993.V.18., leg. CP, 1993.VII.23., leg. GA, 1994.V.19., leg. GA; Negureni, Pădurea Negureni, 1993.V.18., leg. CP; Hagieni, 1993.V.22., leg. CH; Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP, 1995.V.12–14., leg. GA, MA; Canton Silvic Furnica, Pădurea Dumbrăveni, 1995.V.13., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Cheile Dobrogei, 2014.V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Negureni, Valea Cişmelelor-erdő, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Murfatlar, Fântânița, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA.

Otiobrychus (Otiobrychus) multipunctatus (Fabricius, 1792)

(Montandon 1887, 1908; Jaquet 1900c; Fleck 1905)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Ţuţuiatu (450 m), 2005.VI.18., leg. AR (Coll. Mus. R. Angheluţa) – Măcin-hegység, Valea Fagilor, 2005.V.30., leg. CsS; Babadag (erdő), 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2015.IX.23., leg. KI, KJ, PA, 2017.V.9., leg. KI; Măcin-hegység, Nifon (erdő), 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifon, Părlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB.

Otiobrycon (Pseudocoryphobrycon) merklia Stierlin, 1880
(Fleck 1905; Negru & Roşca 1967; Raduta 2014)

Otiobrycon (Pseudocoryphobrycon) ovatus ovatus (Linnaeus, 1758)
(Fleck 1905; Teodor & Manole 1996)

Új adatok: Tulcea megye: Caraorman, 1960.VII.19., leg. IS, 1967.IX.23., leg. ŞN (Coll. Mus. G. Antipa) – Leteai-erdő, 1993.VI.17., leg. TLA; Babadag (erdő), 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Constanţa megye: Agigea, 1977.VII.1., leg. GA, 1977.VII.1., leg. APG, 1977.VII.4., leg. GA (Coll. Mus. G. Antipa) – Murfatlar, Fântâniţa, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL.

Otiobrycon (Pseudocoryphobrycon) frater Stierlin, 1861
(Montandon 1908)

Új adatok: Tulcea megye: Codru-kolostor, 2015.IX.22., leg. KI, KJ, PA, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL.

Otiobrycon (Pseudocoryphobrycon) albidus Stierlin, 1861

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Valea lui Arsu, 2005.VI.6., leg. MC (Coll. Mus. R. Angheluţă) – Codru környéke, 2009.V.3., leg. JK; Topologtől ÉK-re, 2009.V.4., leg. JK; Babadag (erdő), 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2015.IX.22., leg. KI, KJ, PA, 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.30–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.19., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2015.IX.22., leg. KI, KJ, PA, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL, 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.IX.23., leg. KI, KJ, PA, 2016.III.31., leg. FK, KI, PA, SzL, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 3 km ÉK-re, 2017.VI.24., leg. KI; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Constanţa megye: Murfatlar, 1951.X., leg. NS (Coll. Mus. G. Antipa) – Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2009.V.1., leg. JK; Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2017.VI.25–27., leg. KI; Murfatlar, Fântâniţa, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2015.IX.24–25., leg. KI, KJ, PA, 2016.IX.14., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Negru Vodă (természetvédelmi terület), 2015.IX.25., leg. KI, KJ, PA; Esecchio (erdő), 2016.IV.1–2., leg. FK, KI, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (erdő), 2016.IX.15–17., leg. KI, KJ, PA, TB; Esecchio, Bugeac-tó déli partja (fél-száraz, lejtős sztyepp cserjékkel), 2016.IX.16., leg. KI, KJ, PA, TB; Cobadin, 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA; Neptun–Olimp, Pădurea Comorova, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA.

Otiobrycon (Pseudocoryphobrycon) cf. fullo (Schrank, 1781)

Új adatok: Constanţa megye: Esecchio, Bugeac-tó déli partja (fél-száraz, lejtős sztyepp cserjékkel) 2016.IX.16., leg. KI, KJ, PA, TB.

Otiobrycon (Pseudocoryphobrycon) fullo (Schrank, 1781)
(Fleck 1905)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Valea Fagilor, 2005.V.30., leg. CsS; Babadag (erdő), 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.30., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2015.V.19., leg. PA, RI, SzK, SzL; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL.

2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2015.IX.23., leg. KI, KJ, PA, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA; Caugagia, 2014.V.1., leg. KI, IZ, PA, SzL; Topologtől ÉK-re, 2009.V.4., leg. JK; Măcin-hegység, Nifon (erdő), 2017.VI.23., leg. TB; Slava Rusától 3 km-re ÉK-re, 2017.VI.24., leg. KI; Constanţa megye: Furnica, Pădurea Dumbrăveni, 1995.V.14., leg. MA; Negureni, 1995.VI.25., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Băneasa, Canaraua Fetii (erdő), 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.IX.15–17., leg. KI, KJ, PA, TB.

Otiobrycon (Pseudocoryphobrycon) rotundus Marseul, 1872
(= *smreczynskii* Cmoluch, 1968)

(Bialooki 2007)

Új adatok: Tulcea megye: Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2015.V.19., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2015.IX.22., leg. KI, KJ, PA, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL, 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB, 2017.VI.24–25., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala (vár), 2016.IX.13., leg. TB; Constanţa megye: Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2009.V.1., leg. JK; Murfatlar, Fântâniţa, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2018.VI.7., leg. KI.

Otiobrycon (Prilivianus) opulentus Germar, 1836 ?

(Fleck 1905) – *Csak a Kárpátokban él. Tévés meghatározás.*

Otiobrycon (Prodemimus) maxillosus Gyllenhal, 1834

(Jaquet 1898; Fleck 1905; Negru & Roca 1967; Raduta 2014)

Otiobrycon (Pseudocoryphobrycon) chrysostictus Gyllenhal,

1834 (= *conspersus* Herbst, 1795)

(Montandon 1908)

Új adatok: Tulcea megye: Babadag (erdő), 2016.IX.13., leg. TB; Constanţa megye: Murfatlar, Fântâniţa, 2015.IX.24–25., leg. KI, KJ, PA; Esecchio, 2016.IX.15., leg. KI, KJ, PA, TB.

**Otiobrycon (Pseudocoryphobrycon) zebei* Stierlin, 1861

(21. ábra)

Új adatok: Constanţa megye: Murfatlar, Fântâniţa, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.IX.24–25., leg. KI, KJ, PA, 2016.IX.14., leg. KI, KJ, PA, TB.

Otiobrycon (Zustalestus) rugosostriatus (Goeze, 1777)

(Montandon 1908; Negru & Roşca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Periprava, 1964.V.9., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa) – Codru környéke, 2009.V.5., leg. JK; Babadag (erdő), 2014.IV.30., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.IX.22., leg. KI, KJ, PA, 2016.IX.13., leg. TB; Codru-kolostor, 2015.V.19., leg. PA, RI, SzK, SzL; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Nifon (erdő), 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanţa megye: Hagieni, 1965.X.25., leg. ŞN, 1965.X.26–29., leg. ID (Coll. Mus. G. Antipa) – Hagieni-erdő, 2014.VII.6., leg. KI, OA, PA, SzL; Murfatlar, Fântâniţa, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.IX.14., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Negru Vodă (természetvédelmi terület) 2015.IX.25., leg. KI, KJ, PA; Esecchio, Bugeac-tó déli partja (fél-száraz, lejtős sztyepp cserjékkel), 2016.IX.16., leg. KI, KJ, PA, TB.

Parameira (Stierlinia) setosa Seidlitz, 1868

(Montandon 1906, 1908; Negru & Roşca 1967; Magnano & Osella 1971; Osella & Magnano 1984; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Enisala (vár), 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2009.V.1., leg. JK, 2010. IX.18., leg. JK; Istria, Histria romváros, 2010.IX.22, leg. JK.

Stomodes gyrosicollis Boheman, 1842

Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL; Constanța megye: Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA, 2018.VI.7., leg. KI; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA.

Stomodes puncticollis puncticollis Tournier, 1864
(Osella & Magnano 1984)

Stomodes rotundicollis J. Frivaldszky, 1880

(Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Stomodes tolutarius Schönherr, 1826

(Montandon 1908; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Peritelini Lacordaire, 1863

Peritelus familiaris Boheman, 1834

(Jaquet 1899a, 1899b, 1902b; Fleck 1905; Montandon 1908; Negru & Roșca 1967; Negru 1968; Ieniștea 1968, 1974; Teodor 1993; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: C. A. Rosetti, Deltă, 1961.V.12., leg. MW, 1964.V.12., leg. MW, 1981.VI.8–9., leg. CP; C. A. Rosetti, Leteai-erdő, 1964.V.9., leg. IS, 1964.V.10., leg. XS, MW, 1964.V.11., leg. MW, 1964.V.11., 1964.V.12., leg. XS, 1965.V.9., leg. IS, 1979.VI.5., 1980.V.26., leg. APG, 2012.V.4., leg. IȘI; Periprava, 1964.V.9., leg. MW, 1964.V.13., leg. XS, 1966.IV.16., leg. ID; Letea, 1965.VII.4.; Caraorman, 1967.V.6., leg. MW, 1967.V.9., leg. XS, 1967.V.12., leg. MW, 1967.VI.17., leg. ȘN, 1969.VI.11., leg. MW, 1969.VI.15., leg. ȘN, 1991.VI.25., leg. NG, 1991.VI.26., leg. GA, 1992.V.15., leg. NG; Jurilovca, Pădurea 6 Martie, 1992.V.10., leg. NR; Delta Dunării, Sfântu Gheorghe, 1992.V.14.; Delta Dunării, Hașmacul lui Omer, 1993.VI.19–20., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa) – Leteai-erdő, 1993.VI.17., leg. TLA; Constanța megye: Agigea, 1964.VI.15., leg. XS, 1964.VI.22., leg. MW (Coll. Mus. G. Antipa).

Peritelus sphaeroides Germar, 1823 ?

(Negru & Roșca 1967; Ieniștea 1974; Raduta 2014) – *Elterjedése: Nyugat-Európa. Tévés meghatározás.*

Pseudomeira rudis (Boheman, 1842) ?

(Fleck 1906) – *Csak Olaszországban él. Tévés meghatározás.*

Phyllobiini Schönherr, 1826

**Argoptochus (Argoptochus) markovensis* Angelov, 1987 (22. ábra)

Új adatok: Tulcea megye: Babadag (erdő), 2005.VI.2., leg. CsS; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB.

Oedecnemidius varius (Brullé, 1832) (= *Phyllobius pictus* Gyllenhal, 1834)

(Montandon 1906, 1908; Teodor 1993; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: C. A. Rosetti, 1950.VII., leg. IC; Babadag, Visterna, 1960.IV.12., 1961.IV.12., 1963.

IV.15., 1963.IV.17., leg. IC; Celic Dere, 1997.V.20., leg. CH (Coll. Mus. G. Antipa) – Slava Rusă, 2009.IV.23., leg. TLA, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Codru környéke, 2009.V.3., leg. JK; Horiától D-re, 2009.V.6., leg. JK; Babadag (erdő), 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.V.20., leg. CS; Codru-kolostor, 2014.IV.30–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Hancearca, Cardonului-csúcs, 2017.V.19., leg. CS; Constanța megye: Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Negureni, Valea Cișmelelor-erdő, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA; Limanu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Neptun–Olimp, Pădurea Comorova, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA.

Phyllobius (Dieletus) argentatus argentatus (Linnaeus, 1758)

Új adatok: Tulcea megye: Babadag, Visterna, 1961.IV.12., leg. IC (Coll. Mus. G. Antipa) – Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. TB.

Phyllobius (Ectomogaster) fulvago Gyllenhal, 1834

(Montandon 1908)

Új adatok: Tulcea megye: Cerna, 2005.V.26., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa).

Phyllobius (Metaphyllobius) pomaceus Gyllenhal, 1834

Új adatok: Tulcea megye: Măcin, 2011.V.10., leg. IȘI (Coll. Mus. G. Antipa); Constanța megye: Negureni, Pădurea Negureni, 1993.V.18., leg. CP, AP; Băneasa, Canaraua Fetii, 1993.V.19., leg. MB, CH, 1993.V.20., leg. CP, 1994.V.19., leg. MA; Canton Silvic Furnica, Pădurea Dumbrăveni, 1995.V.13., leg. CP; Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP; Furnica, Pădurea Dumbrăveni, 1995.V.12., leg. CP, 1995.V.13–14., leg. CP, 1995.VI.22., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Negureni, Valea Cișmelelor-erdő, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL.

Phyllobius (Nemoicus) oblongus (Linnaeus, 1758)

Új adatok: Tulcea megye: Luncavița, Valea Fagilor, 1997.V.23., leg. RS (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység, Valea Fagilor, 2005.V.30., leg. CsS; Atmagea, 2012.IV.28., leg. KI; Babadag (erdő), 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014. IV.30., leg. KI, IZ, PA, SzL; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Caugăgia, 2014.V.1., leg. KI, IZ, PA, SzL; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Constanța megye: Băneasa, Canaraua Fetii, 1993.V.20., leg. AP (Coll. Mus. G. Antipa) – Murfatlar, Fântânița, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Bugeac, 2016. IV.2., leg. FK, KI, PA, SzL; Ostrov, 2016.IV.2., leg. FK, KI, PA, SzL; Esecchio (erdő), 2016.IV.1–2., leg. FK, KI, PA, SzL; Albești, Hagieni-erdő, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Hagieni, Hagieni-erdő, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA.

Phyllobius (Phyllobius) betulinus betulinus (Bechstein & Scharfenberg, 1805)

Új adatok: Constanța megye: Mangalia, Pădurea Comorova, 1963.V.30., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa) – Murfatlar, Fântânița, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2018.IV.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Limanu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Ha-

gieni, Hagieni-erdő, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; Albești, Hagieni-erdő, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA.

Phyllobius (Phyllobius) pyri (Linnaeus, 1758)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Pricopan (300 m), 2004.VI.21., leg. AR (Coll. Mus. R. Angheluță) – Babadag, Valea Caugagie, 1963.V.17., leg. IC; Chilia Veche, Deltă, 1964.V.7., leg. XS; Celic Dere, 1997.V.24., leg. RS (Coll. Mus. G. Antipa) – Atmagea, 2009.IV.23., leg. TLA, 2012.IV.26., leg. KI; Horia-Praporgescu, 2009.IV.23., leg. TLA; Măcin-hegység, Greci természetvédelmi terület, 2009.IV.23., leg. TLA; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Constanța megye: Cochirleni, 2015.V.24., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.IV.3., leg. FK, KI, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Ostrov, 2016.IV.2., leg. FK, KI, PA, SzL.

Phyllobius (Phyllobius) seladonius Brullé, 1832

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Plopișor, 2005.VI.15., leg. MC (Coll. Mus. R. Angheluță); Pădurea Ciucurova, 1997.V.22., leg. RS; Luncavița, Valea Fagilor, 1997.V.23., leg. CP; Luncavița, Parcul Național Măcin, 2005.V.24., leg. MS; Niculițel, Cocoș-kolostor, 2005.V.24., leg. IM; Cerna, 2005.V.26., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység, Valea Fagilor, 2005.V.30., leg. CsS; Frecăței, Celic Dere-kolostor (domboldal) 2005.V.31., leg. CsS; Babadag (erdő), 2005.VI.2., leg. CsS; Podisul Babadagului, 2007.V.17, leg. NJ, RE, SoL, VJ; Măcin-hegység, Greci természetvédelmi terület, 2009.IV.23., leg. TLA; Horiától D-re, 2009.V.6., leg. JK; Măcin-hegység, Greci környéke, 2009.V.6., leg. JK; Topologtól ÉK-re, 2009.V.4., leg. JK; Slava Rusă, 2009.IV.23., leg. TLA, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Babadag (erdő), 2014.IV.30., leg. KI, IZ, PA, SzL; Caugagia, 2014.V.1., leg. KI, IZ, PA, SzL; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Codru-kolostor, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Stejarutól 2,5 km-re ÉNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Constanța megye: Murfatlar, Fântânița, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SL; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Negureni, Valea Cișmelelor-erdő, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Negru Vodă (természetvédelmi terület) 2015.IX.25., leg. KI, KJ, PA; Albești, Hagieni-erdő, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA.

Phyllobius (Phyllobius) thalassinus Gyllenhal, 1834

(Montandon 1908)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Greci, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusă, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA.

Phyllobius (Plagiatus) pallidus (Fabricius, 1792) (= *incanus* Gyllenhal, 1834)

Új adatok: Tulcea megye: Babadag, Visterna, 1963.V.16., leg. IC (Coll. Mus. G. Antipa) – Codru környéke, 2009.V.3., leg. JK; Măcin-hegység, Greci természetvédelmi terület, 2009.IV.23., leg. TLA; Slava Rusă, 2009.IV.23., leg. TLA, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA; Horiától D-re, 2009.V.6., leg. JK; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA.

Phyllobius (Pterygorrhynchus) contemptus Schönherr, 1832
Új adatok: Constanța megye: Murfatlar, Fântânița, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL.

Pseudomylocerus sinuatus (Fabricius, 1801)

(Montandon 1887; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Codru-kolostor, 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA; Constanța megye: Hagieni-erdő, 2014.VII.6., leg. KI, OA, PA, SzL; Gura Dobrogei, 2017.VI.25., leg. TB, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Murfatlar, Fântânița, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA.

Polydrusini Schönherr, 1823

Liophloeus (Liophloeodes) lentus Germar, 1823

(Montandon 1906)

Liophloeus (Liophloeus) tessulatus (O. F. Müller, 1776)

(Fleck 1905)

Új adatok: Tulcea megye: Celic Dere, 1997.V.20., leg. RS (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység, Valea Fagilor, 2005.V.30., leg. CsS; Slava Rusă, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA.

Polydrusus (Chlorodrosus) amoenus (Germar, 1823)

Új adatok: Tulcea megye: C. A. Rosetti, 1950.VII., leg. IC (Coll. Mus. G. Antipa); Constanța megye: Băneasa, Canaraua Fetii, 1965.IX.30., leg. ȘN (Coll. Mus. G. Antipa).

**Polydrusus (Conocetus) baudii* (Faust, 1889)

Új adatok: Constanța megye: Esecchioi (erdő), 2014.VII.7., leg. PA.

Polydrusus (Eudipnus) formosus (Mayer, 1779) (= *Polydrusus thalassinus* Gyllenhal, 1834)

(Montandon 1887; Fleck 1905; Montandon 1908)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin, Greci, leg. ALM; C. A. Rosetti, 1950.VII., leg. IC; Babadag, Visterna, 1961.IV.12., 1963.V.16., leg. IC; Niculițel, Cocoș-kolostor, 2005.V.24., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység, Valea Fagilor, 2005.V.30., leg. CsS; Măcin-hegység, Luncavița, 2005.V.30., leg. CsS; Babadag (erdő), 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Nifon, Părlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Băneasa, 1965.V.30., leg. MW; Băneasa, Canaraua Fetii, 1965.V.30., leg. ȘN; Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Murfatlar, Fântânița, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Gura Dobrogei, 2017.VI.25–27., leg. KI, KJ, PA, TB.

Polydrusus (Eudipnus) mollis (Ström, 1768)

Új adatok: Tulcea megye: Babadag, Visterna, 1961.IV.12., leg. IC (Coll. Mus. G. Antipa); Constanța megye: Cheile Dobrogei, 2014.IV.18., leg. CS.

Polydrusus (Eurodrusus) pilosus pilosus Gredler, 1866

Új adatok: Tulcea megye: Codru-kolostor, 2017.V.10–11., leg. KI.

Polydrusus (Eustolus) corruscus Germar, 1823

Új adatok: Tulcea megye: Delta Dunării, C. A. Rosetti, 1981.VI.9., leg. CP; Caraorman, 1991.VI.26., leg. IP; Valea Teilor, 1997.V.22., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Szent-

györgy-ág, 2003.VI.23., leg. TB; Topologtól ÉK-re, 2009.V.4., leg. JK; Slava Rusă, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; Nifon, Părlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. TB.

Polydrusus (Eustolus) flavipes flavipes (DeGeer, 1775)
(Teodor 1993; Raduta 2014)

Polydrusus (Eustolus) impressifrons Gyllenhal, 1834
(Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Polydrusus (Eustolus) pterygomalis Boheman, 1840

Új adatok: Tulcea megye: Canalul Magearu, 1993.VI.17., leg. TLA; Gorgova, 1993.VI.16., leg. TLA; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Babadag (erdő), 2014.IV.30., leg. KI, IZ, PA, SzL; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Nifon (erdő), 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA.

Polydrusus (Poecilodrusus) viridicinctus Gyllenhal, 1834

Új adatok: Tulcea megye: C. A. Rosetti, 1950.VII., leg. IC (Coll. Mus. G. Antipa) – Babadag (erdő), 2005.VI.2, leg. CsS, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Constanța megye: Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL.

Polydrusus (Polydrusus) ferrugineus Boheman, 1840 (= *Metadrosus ornatus* Gyllenhal, 1834)

Új adatok: Tulcea megye: Babadag, Visterna, 1963.V.14–16., leg. IC, (Coll. Mus. G. Antipa) – Codru környéke, 2009.V.3., leg. JK; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA; Codru-kolostor, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Constanța megye: Esecchio (erdő), 2016.IV.1–2., leg. FK, KI, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL.

Polydrusus (Polydrusus) picus picus (Fabricius, 1792)

(Montandon 1887, 1908; Fleck 1905; Teodor 1993)

Új adatok: Tulcea megye: C. A. Rosetti, 1950.VII., leg. IC; Babadag, Visterna, 1963.V.14–15., leg. IC; Cerna, 2005.V.26., leg. CB; Măcin, Valea Suluc, 2005.V.27., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa) – Leteai-erdő, 1993.VI.17., leg. TLA; Slava Rusă, 2009.IV.23., leg. TLA, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Ciucurova környéke, 2009.V.4., leg. JK; Babadag (erdő), 2005.VI.2., leg. CsS, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.V.20., leg. CS; Enisala, 2014.IV.29–V.3., leg. KI; Codru-kolostor, 2014.IV.30–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Constanța megye: Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2009.V.1., leg. JK; Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2018.VI.7–8., leg. KI; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL.

Polydrusus (Scythodrusus) inustus Germar, 1823

(Fleck 1905)

Új adatok: Tulcea megye: Dinogetia, 2002.V.23., leg. GP (Coll. Mus. R. Angheluță); Greci, 1961.V.26., leg. XS; Chilia Veche, Deltă, 1964.V.7., leg. XS, 1964.V.7., leg. MW; Celic Dere, 1997.V.20., leg. CH, 2005.V.27., leg. RS; Izvoarele, 1997.V.21., leg. RS; Ciucurova, 1997.V.22., leg. CH, 1997.V.22., leg. CP; Greci, Parcul Național Măcin, 2005.V.25., leg. CB (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin (200 m), 2005.V.29., leg. CsS; Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya) 2005.V.30., leg. CsS; Frecăței, Celic Dere-kolostor (domboldal) 2005.V.31., leg. CsS; Măcin-hegység, Pricopan, 2005.VI.1., leg. CsS; Babadag (erdő), 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.V.20., leg. CS; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.30–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.19., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.20., leg. KI; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.25., leg. KI; Nifon, Părlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Beidaudtól 1,5 km-re DNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Hancearcă-tól D-re, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Greci, 2017.V.7–8., leg. KI; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. KI; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Horea, 2018.VI.3., leg. PA; Măcin-hegység, Greci, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; Turcoaia, 6 km-re Cernát-tól ÉNy-ra, 2019.VI.19., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Constanța, 1962.VI.23., leg. AtR; Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.25–27., leg. KI, KJ, PA, TB; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Hagieni-erdő, 2014.VII.6., leg. KI, OA, PA, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Limanu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Hagieni, Hagieni-erdő, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; 23 August, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA.

Polydrusus (Scythodrusus) piliferus Hochhuth, 1847 (= *pra-sinus* Reitter, 1899)

(Fleck 1905)

Psallidiini Lacordaire, 1863

Mesagroicus obscurus Boheman, 1840

(Montandon 1908; Negru & Roșca 1967; Teodor 1993; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin, leg. ALM; Mănăstirea Cocoș, 1973.V.8., leg. MW (Coll. Mus. G. Antipa) – Frecăței, Celic Dere-kolostor (domboldal), 2005.V.31., leg. CsS; Atmagea, 2012.IV.28., leg. KI; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Nifon, Părlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI; Constanța megye: Mangalia, leg. ALM; Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14.,

leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL; Esehioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Cochirleni, 2016.IV.3., leg. FK, KI, PA, SzL.

Psallidium maxillosum maxillosum (Fabricius, 1792)

(Jaquet 1900c; Fleck 1905; Montandon 1906, 1908; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Luncavița (200 m), 2005.VI.16., leg. MC (Coll. Mus. R. Angheluță); Cerna, Parcul Național Măcin, 2005.V.26., leg. MS; Măcin, leg. ALM; Babadag, 1956.VI.29., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa) – Beștepe, 1993.VI.14., leg. TLA; Iancina, 1993.VI.11., leg. TLA; Szentgyörgy-ág, 2003.VI.21–22., leg. TB; Măcin-hegység, Pricopan, 2005.VI.1., leg. CsS; Atmagea, 2009.IV.23., leg. TLA; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Constanța megye: Agigea, 1962.VI.18., leg. XS, AtR; Constanța, Palas, 1962.VI.21., leg. AtR; Valul lui Traian, 1962.VI.22., leg. AtR; Canarua Fetii, 1963.IV.27., leg. NS; Furnica, Pădurea Dumbrăveni, 1995.V.12., leg. GA (Coll. Mus. G. Antipa) – Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2009.V.1., leg. JK; Gura Dobrogei, 2017.V.12., leg. KI, 2018.VI.7., leg. KI.

Sciaphilini Sharp, 1891

Archeophloeus inermis (Boheman, 1842) (= *Trachyphloeus inermis* Boheman, 1842)

(Montandon 1908; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Codru környéke, 2009.V.3., leg. JK; Codru-kolostor, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusă, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.12., leg. KI, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Cheile Dobrogei, 2014.V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Hagieni, Hagieni-erdő, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA.

Brachysomus (Brachysomus) echinatus (Bonsdorff, 1785)

Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL; Măcin-hegység, Nifon (erdő), 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB.

Brachysomus (Brachysomus) hirtus (Boheman, 1845)

Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2009.IV.23., leg. TLA, 2009.V.4., leg. JK, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci környéke, 2009.V.6., leg. JK; Caugagia, 2014.V.1., leg. KI, IZ, PA, SzL; Măcin-hegység, Nifon (erdő), 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Stejarutól 2,5 km-re ÉNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Murfatlar, Fântânița, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL.

Brachysomus (Brachysomus) setiger (Gyllenhal, 1840)

(Montandon 1906)

Új adatok: Tulcea megye: Celic Dere, 1997.V.22–24., leg. RS, CH (Coll. Mus. G. Antipa) – Stejaru környéke, 2009.V.5., leg. JK; Măcin-hegység, Greci környéke, 2009.V.6., leg. JK; Hamcearca, 2009.V.6., leg. JK; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI; Enisala (vár), 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA.

Brachysomus (Hippomias) machaerophorus Bialooki, 2007 (Bialooki 2007)

Új adatok: Tulcea megye: Codru-kolostor, 2015.V.19., leg. PA, 2017.VI.24., leg. KI.

Brachysomus (Hippomias) skodai (Bialooki, 2007)

(Bialooki 2007)

Új adatok: Constanța megye: Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2010.VI.3–4., leg. PJ, SR.

Brachysomus (Hippomias) transylvanicus (Seidlitz, 1868)

(Montandon 1908, Bialooki 2007)

Új adatok: Tulcea megye: „Klst. Kokos Dobrutscha, Breit” coll. A. Podlussány; Hamcearca, 2009.V.6., leg. JK; Topologtól ÉK-re, 2009.V.4., leg. JK; Măcin-hegység, Greci környéke, 2009.V.6., leg. JK; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL; Măcin-hegység, Nifon (erdő), 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Codru-kolostor, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 3 km-re ÉK-re, 2017.VI.24., leg. KI; Constanța megye: Băneasa, Canarua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Cochirleni, 2015.V.24., leg. PA, RI, SzK, SzL.

Eusomatus taeniatus Krynicki, 1834

(= *Eusomus laticeps* Stierlin, 1885)

(Jaquet 1899a; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Eusomostrophus elongatus (Boheman, 1833) (= *Eusomus elongatus* Boheman, 1833)

(Jaquet 1902b; Fleck 1905)

Eusomus beckeri Tournier, 1874

(Jaquet 1902b; Fleck 1905; Montandon 1908)

Új adatok: Tulcea megye: Insula Popina, Razelm-tó, 1992.V.11., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa) – Babadag (erdő), 2005.VI.2., leg. CsS; Constanța megye: Agigea, 1960.VI.23., leg. MW, 1963.V.27–28., leg. XS; Hagieni, 1965.VI.6., leg. MW; Rezervația Agigea, 2003.VII.17., leg. MF, 2003.VII.18., leg. RS (Coll. Mus. G. Antipa) – Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Gura Dobrogei, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA.

Eusomus ovulum Germar, 1823

(Montandon 1887, 1906, 1908; Jaquet 1900c; Fleck 1905; Negru 1957, Negru & Roșca 1967; Teodor 1993; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Dealurile Pricopanului, 2007.VI.14., leg. CȘ, MC (Coll. Mus. R. Angheluță); Măcin, leg. ALM, 2011.V.10., leg. IȘI; Măcin, Valea Suluc, 2005.V.27., leg. CB; Greci, 1963.VI.22., leg. IS; Babadag (erdő), 6 Martie, 1992.V.10, leg. IM; Celic Dere, 1997.V.20., leg. RS, 1997.V.20., leg. CH, 1997.V.24., 1997.V.29., leg. CP, 1997.V.24., leg. RS, 2005.V.27., leg. RS; Valea Teilor, 1997.V.22., leg. RS, 1997.V.22., leg. CP, 1997.V.22., leg. CH; Ciucurova, 1997.V.22., leg. CH; Măcin-hegység, Culmea Pricopanului, 2006.VII.31., leg. EP; Babadag, 2011.VI.6., leg. IȘI; Zaghen, 2013.V.16., leg. IȘI (Coll. Mus. G. Antipa) – Agighiol, 1993.VI.12, leg. TLA; Beștepe, 1993.VI.13–14., leg. TLA; Canalul Magearu, 1993.VI.17., leg. TLA; Iancina, 1993.VI.11., leg. TLA; Murighiol, Szentgyörgy-ág, 2003.VI.21–22., leg. TB; Măcin-hegység (200 m), 2005.V.29., leg. CsS; Măcin-hegység, Valea Fagilor, 2005.V.30., leg. CsS; Frecăței, Celic Dere-kolostor (domboldal) 2005.V.31., leg. CsS; Măcin-hegy-

ség, Pricopan, 2005.VI.1., leg. CsS; Babadag (erdő), 2014. IV.30., leg. KI, IZ, PA, SzL; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.30–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.19., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.24–25., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala (fás legelő), 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014. IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Enisala (vár), 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019. VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala, Heraclea vár, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Greci (falu), 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Hancearca, Cardonului-csúcs, 2017.V.19., leg. CS; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019.VI.18., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Agigea, 1960.VI.20., 1960.VI.23., leg. MW, 1962. VI.29., leg. ID, 1962.VI.18., leg. AKI, 1963.V.27–28., leg. XS, 1964.VI.15., leg. XS, 1964.VI.20., 1964.VII.18., leg. MW, 1964.VI.22., leg. IC, 1965.VI.12–15., leg. APG, 2003. VII.16–17., leg. MF, 2003.VII.17., leg. RS; Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., 1995.VI.22., leg. CP; Negureni, 1996.VI.21., leg. CP; Mangalia Nord, Stațiunea Olimp, 2003. VII.19., leg. GC, MF; Cheile Dobrogei, 2012.VI.12., leg. LM, 2013.IV.29., leg. IȘI (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Balta Limanu, 2014.VII.5–6., leg. KI, OA, PA, SzL; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; 23 August, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; Limanu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Negureni, Valea Cișmelelor-erdő, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Esecchioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Cochirleni, 2014. VII.8., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.24., leg. PA, RI, SzK, SzL; Sinoiétől 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018. VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA; Istria, Histria romváros, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB.

Exomias holosericeus (Fabricius, 1801) (= *Barypithes chevrolati* Boheman, 1842)

Új adatok: **Tulcea megye:** C. A. Rosetti, 1950.VII., leg. IC (Coll. Mus. G. Antipa).

Exomias mollicomus (Ahrens, 1812)

Új adatok: **Tulcea megye:** Sinoiétől 2 km-re DK-re, 2017. VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB.

Foucartia dieckmanni Angelov, 1986

(Borovec & Pelletier 2009)

Új adatok: **Constanța megye:** É-Mangalia 1969.VI., leg. ZJN; Mangalia környéke, Saturn kemping, 2005.VI.8., leg. SR; Mangalia környéke, Popas Zodiac kemping, 2008.VI.4–6., leg. PJ; Limanu, 2017.V.12., leg. FK, PA.

Foucartia squamulata (Herbst, 1795) (= *Parafoucartia squamulata* Herbst, 1795)

(Montandon 1887; Jaquet 1902b; Fleck 1905)

Új adatok: **Tulcea megye:** Stejaru környéke, 2009.V.5., leg. JK; Codru környéke, 2009.V.5., leg. JK; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.30–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.19., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.24–25., leg. KI, KJ, PA, TB; Babadag (erdő), 2014.IV.30., leg. KI, IZ, PA, SzL; Slava Rusától 3 km-re ÉK-re, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Slava Rusától 3 km-re ÉK-re, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Beidaudtól 1,5 km-re DNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018. VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Horea, 2018.VI.3., leg. KI; General Praporgescu, 2018.VI.3., leg. KI; **Constanța megye:** Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Murfatlar, Fântânița, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Limanu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA.

Paophilus hampei (Seidlitz, 1867)

(Jaquet 1900c; Fleck 1905)

Sciaphilus asperatus (Bonsdorff, 1785) (= *Curculio muricatus* Fabricius, 1792)

Új adatok: **Tulcea megye:** „Dobrudzscha, *Sciaphilus muricatus* F.”, Coll. Reitter (Coll. Hung. Nat. Hist. Mus.) – Babadag (erdő), 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusă, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Codru-kolostor, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala, 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Greci (falu), 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.

Sciaphobus (Neosciaphobus) squalidus (Gyllenhal, 1834)

(Jaquet 1900c; Montandon 1908; Teodor 1993; Raduta 2014)

Új adatok: **Tulcea megye:** Babadag, 1903.VI.7., leg. EF; Celic Dere, 1997.V.24., leg. CP; Luncavița, Parcul Național Măcin, 2005.V.24., leg. MS (Coll. Mus. G. Antipa); „Dobrudzscha” (Coll. Hung. Nat. Hist. Mus.) – Agighiol, 1993.VI.12., leg. TLA; Măcin-hegység, Valea Fagilor, 2005.V.30., leg. CsS; Slava Rusă, 2009.IV.23., leg. TLA, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.III.31., leg. FK, KI, PA, SzL, 2017.V.9., leg. KI; Măcin-hegység, Greci természetvédelmi terület, 2009. IV.23., leg. TLA; Codru környéke, 2009.V.3., leg. JK; Măcin-hegység, Hancearca, 2009.V.6., leg. JK; Babadag (erdő), 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.30., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.10., leg. KI, 2017.V.20., leg. CS; Codru-kolostor, 2014.IV.30–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Nifon (erdő), 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Greci, 2017.V.7–8., leg. KI; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Negureni, 1994.V.17., leg. AP; Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI; Murfatlar, Fântânița, 2014. VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Esecchioi (erdő), 2016.IV.1–2., leg. FK, KI, PA, SzL; Bugeac, 2016.IV.2., leg. FK, KI, PA, SzL; Ostrov, 2016.IV.2., leg. FK, KI, PA, SzL; Cochirleni, 2016.IV.3., leg. FK, KI, PA, SzL.

Sitonini Gistel, 1848

Charagmus griseus (Fabricius, 1775)

(Jaquet 1900c; Fleck 1905)

Sitona callosus Gyllenhal, 1834

(Montandon 1908; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Valea lui Moș Enache, 2007.X.5., leg. CI, CȘ (Coll. Mus. R. Angheluță); Letea, 1962.VII.15., leg. MW; Periprava, Leteai-erdő, 1963.X.23., leg. APG; Leteai-erdő, 1964.V.9., leg. IS, 2010.IX.22., leg. IȘI; Sulina, 1964.VII.24., leg. ȘN; Periprava, 1965.VII.1., 1965.VII.4., leg. ȘN, 1966.VII.14., leg. ȘN, 1966.VII.14., leg. XS; Sulina, 1967.VII.12., leg. AtR; Deltă, Caraorman, 1969.VI.15, leg. ȘN; Somova, 1987.VII.28., leg. IM; Celic Dere, 1997.V.20., leg. RS (Coll. Mus. G. Antipa) – Beștepe, 1993.IV.30., leg. TLA; Codru kolostor, 2010.IX.23., leg. JK; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala (vár), 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2015.IX.22., leg. KI, KJ, PA; Parcheș, 2015.IX.23., leg. KI, KJ, PA; Slava Rusă 2015.IX.23., leg. KI, KJ, PA, 2016.III.31., leg. FK, KI, PA, SzL; Enisala (fás legelő), 2016.IX.13., leg. TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Beidautól 1,5 km-re DNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala, Heraclea vár, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2017.VI.24., leg. KI; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Valul lui Traian, 1953.X.18., leg. XS, 1955.V.7., leg. GB, 1955.VII.19., leg. VR; Negureni, 1995.VI.25., leg. CP; Hagieni-erdő, 1997.VII.15., leg. IoS (Coll. Mus. G. Antipa) – Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2009.V.1., leg. JK, 2015.IX.26., leg. KI, KJ, PA; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.IX.24–25., leg. KI, KJ, PA, 2016.IX.14., leg. KI, KJ, PA, TB; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Gura Dobrogei, 2017.VI.25–27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Istria, Histria romváros, 2017.VI.26–28., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019.VI.21., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoiétól 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, 21, 2019.VI.23., leg. KI; Crucea, 2018.VI.9., leg. FK, KI, KJ, PA.

Sitona cylindricollis cylindricollis Fähræus, 1840

(Montandon 1908; Negru & Roșca 1967; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: **Tulcea megye:** Babadag, 1956.VI.29., leg. XS; Măcin, 1961.V.23.; Leteai-erdő, 2012.V.4., leg. IȘI (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin (200 m), 2005.V.29., leg. CsS; Măcin-hegység, Valea Fagilor, 2005.V.30., leg. CsS; Babadag (erdő), 2005.VI.2., leg. CsS; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Codru-kolostor, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Istria, Histria romváros, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.26–28., leg. KI, KJ, PA, TB; 23 August, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; Costinești (tengerpart), 2016.IX.17., leg. KI; Sinoiétól 2 km-re DK-re, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA.

Sitona discoideus Gyllenhal, 1834

(Montandon 1887)

Sitona hispidulus (Fabricius, 1777)

Új adatok: **Tulcea megye:** Celic Dere, 1997.V.20., leg. CH (Coll. Mus. G. Antipa) – Canalul Măgearu, 1993.VI.17., leg. TLA; Frecăței, Celic Dere-kolostor (domboldal) 2005.V.31., leg. CsS; Enisala, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Parcheș 2015.IX.23., leg. KI, KJ, PA; Slava Rusă, 2017.V.11., leg. KI; Smârdan, Măcin-holtág, 2019.VI.18., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Ostrov, 2016.IV.2., leg. FK, KI, PA, SzL.

Sitona humeralis Stephens, 1831

(Raduta 2014)

Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Valea lui Moș Kalâm, 2007.X.5., leg. CȘ, CI (Coll. Mus. R. Angheluță); Sulina, 1967.VII.12., leg. AtR; Delta Dunării, C. A. Rosetti, 1981.VI.9., leg. CP; Celic Dere, 1997.V.20., leg. CH (Coll. Mus. G. Antipa) – Periprava, 2005.VII.1., leg. DDC; Parcheș, 2015.IX.23., leg. KI, KJ, PA; Sâlcioara, Sâlcioara-tó, 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2016.IX.11., leg. KI, KJ, PA, TB, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala, Heraclea vár, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.7., leg. KI; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Hancearcától D-re, 2017.VI.24., leg. KI; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2017.VI.24., leg. KI; Beidautól 1,5 km-re DNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI; Ciucurova, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Codru-kolostor, 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI; **Constanța megye:** Agigea, 1962.VI.18., leg. AtR; Hagieni, 1965.X.29., leg. ȘN; Eforie Nord, 1966.VI.19., leg. MaC; Valul lui Traian, 26.V.????, leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa) – Istria, Histria romváros, 2010.IX.19., leg. JK; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.IX.24–25., leg. KI, KJ, PA; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Bugeac 2016.IX.16., leg. KI, KJ, PA, TB; Albești, Hagieni-erdő, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Hagieni, Hagieni-erdő, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoiétól 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.21, 23., leg. KI; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Costinești (tengerpart), 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. KI; Istria, Histria romváros, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.21., leg. KI, KJ, PA, TB; Gura Dobrogei, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA.

Sitona inops Schönherr, 1832

Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Valea lui Moș Kalâm, 2007.X.5., leg. CI (Coll. Mus. R. Angheluță); Cerna, 2005.V.26., leg. CB (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2015.V.19., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.24–25., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Smârdan, Măcin-holtág, 2015.IX.21–23., leg. KI, KJ, PA, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Cochirleni, 2016.IV.3., leg. FK, KI, PA, SzL; Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoiétól 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI.

Sitona languidus Gyllenhal, 1834

Új adatok: Tulcea megye: Babadag, Valea Caugagiei, 1963.V.17., leg. IC (Coll. Mus. G. Antipa) – Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL.

Sitona lateralis Gyllenhal, 1834 (= *Sitona ononidis* Sharp, 1867)

Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Babadag (erdő), 2017.V.20., leg. CS; Constanța megye: Ostrov, Bugeac-tó, 2016.IX.16., leg. TB.

Sitona lineatus (Linnaeus, 1758)

(Montandon 1887; Jaquet 1900c; Fleck 1905; Teodor & Manole 1996)

Új adatok: Tulcea megye: Periprava, 2005.VII.1., leg. DDC; Codru-kolostor, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL, 2017.VI.24–25., leg. KI; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2017.VI.24., leg. KI; Constanța megye: Hagieni, 1997.VII.17–22., leg. CP; Cotu Văii, 1997.VII.23., leg. CP; Rezervația Naturală Agiea, 2003.VII.17., leg. MF (Coll. Mus. G. Antipa) – Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.IX.24–25., leg. KI, KJ, PA, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Balta Limanu, 2014.VII.5–6., leg. KI, OA, PA, SzL; Hagieni-erdő, 2014.VII.6., leg. KI, OA, PA, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Limanu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Hagieni, Hagieni-erdő, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; 23 August, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA; Gura Dobrogei, 2017.VI.25–27., leg. KI, KJ, PA, TB; Istria, Histria romváros, 2017.VI.26–28., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoiétól 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB; Vadu, Grindul Chituc, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.

Sitona longulus Gyllenhal, 1834

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Pricopan (370 m), 2004.VI.13., leg. MM (Coll. Mus. R. Angheluță) – Beidaudtól 1,5 km-re DNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifon, Părlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. KI; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA, TB; 2019.VI.19., leg. KI, KJ, PA, TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2019.VI.18., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Valul lui Traian, 1955.VII.16., 1961.VI.29., leg. MW; Comorova, 1963.VIII.31., leg. AtR; Agiea, 1977.VII.4., leg. MA, GA (Coll. Mus. G. Antipa) – Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL; Balta Limanu, 2014.VII.5–6., leg. KI, OA, PA, SzL; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Oltina (falu), 2014.VII.8., leg. KI, OA, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Ion Corvin, 2016.IX.15., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. KI.

Sitona macularius macularius (Marsham, 1802)

(Jaquet 1899b; Fleck 1905; Montandon 1908; Negru 1957; Negru & Roșca 1967; Ieniștea 1974; Teodor 1993; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Babadag, Visterna, 1963.V.15–16., leg. IC; Visterna, Valea Caugagiei, 1963.V.17., leg. IC; Delta, Periprava, 1966.VI.24., leg. ȘN, 1966.VII.14., leg. XS; Sulina, 1966.IX.10., leg. XS, 1967.VII.12., leg. AtR; Delta Dunării, Crișan,

1970.VII.13., leg. APG; Tulcea, 1970.X.27., leg. ȘN; Caraorman, 1992.V.15., leg. NG; Delta Dunării, Leteai-erdő, 1993.V.18., leg. IM; Celic Dere, 1997.V.20., leg. CH; Ciucurova, 1997.V.22., leg. CH (Coll. Mus. G. Antipa) – Agighiol, 1993.V.1., leg. TLA; Beștepe, 1993.IV.30., leg. TLA; Leteai-erdő, 1993.VI.17., leg. TLA; Periprava, 2005.VII.1., leg. DDC; Măcin-hegység, Luncavița, 2005.V.30., leg. CsS; Enisala (vár), 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2016.III.30–31. leg. FK, KI, PA, SzL, 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Codru-kolostor, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.24–25., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusă, 2016.III.31., leg. FK, KI, PA, SzL, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Greci (falu), 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019.VI.18., leg. KI, KJ, PA, TB; Jijila, Jijila folyó árterülete, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifon, Părlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.19., leg. KI, KJ, PA, TB; Beidaudtól 1,5 km-re DNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala, Heraclea vár, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Stejarutól 2,5 km-re ÉNy-ra, 2017.VI.25., leg. TB, KI; Horea, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; General Praporgescu, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala (erdő), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Agiea, 1963.V.27., leg. XS, 1964.VI.15., leg. XS, 1964.VI.22., leg. MW; Hagieni-erdő, 1965.X.28., leg. ȘN, 1997.VII.17., leg. IoS, 1997.VII.17–22., leg. CP; Băneasa, Canaraua Fetii, 1993.V.20., leg. AP; Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP; Negureni, 1995.VI.25., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2016.IV.1., leg. FK, KI, PA, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.25–27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2015.IX.24–25., leg. KI, KJ, PA, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Balta Limanu, 2014.VII.5–6., leg. KI, OA, PA, SzL; Hagieni-erdő, 2014.VII.6., leg. KI, OA, PA, SzL; Albești, Hagieni-erdő, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL, 2016.IV.1–2., leg. FK, KI, PA, SzL; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Cochirleni, 2015.V.24., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.IV.3., leg. FK, KI, PA, SzL; Negru Vodă (természetvédelmi terület), 2015.IX.25., leg. KI, KJ, PA; Crucea, Allah Bair (természetvédelmi terület) 2015.IX.26., leg. KI, KJ, PA; Ostrov, 2016.IV.2., leg. FK, KI, PA, SzL; Limanu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA; Istria, Histria romváros, 2017.VI.26–28., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoiétól 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019.VI.21, 23., leg. KI; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Crucea, 2018.VI.9., leg. FK, KI, KJ, PA; Vadu, Grindul Chituc, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.

Sitona obsoletus obsoletus (Gmelin, 1790) (= *lepidus* Gyllenhal, 1834)

(Montandon 1887; Jaquet 1899b; Hurmuzachi 1904; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Horiától 1,5 km-re É-ra, Horia-tó, 2010.IX.24., leg. JK; Constanța megye: Istria, Histria romváros, 2017.VI.26–28., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoiétól 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB.

**Sitona ophthalmicus* Desbrochers des Loges, 1869

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Valea lui Arsu, 2007.X.5., leg. CI (Coll. Mus. R. Angheluță).

Sitona puncticollis Stephens, 1831

(Negru 1957; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Dealurile Pricopanului, 2007.VI.14., leg. CȘ, MC (Coll. Mus. R. Angheluță) – Măcin (200 m), 2005.V.29., leg. CsS; Măcin-hegység, Valea Fagilor (kiszáradt tómeder) 2005.V.30., leg. CsS; Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya) 2005.V.30., leg. CsS; Frecăței, Celic Dere-kolostor (domboldal), 2005.V.31., leg. CsS; Măcin-hegység, Horia, 2005.VI.1., leg. CsS; Enisala, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Babadag (erdő), 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB, 2017.V.20., leg. CsS; Enisala (fás legelő), 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala (vár), 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Codru-kolostor, 2017.VI.24–25., leg. KI, KJ, PA, TB; Beidautól 1,5 km-re DNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala, Heraclea vár, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 3 km-re ÉK-re, 2017.VI.24., leg. TB; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2017.VI.24., leg. KI; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. KI; Măcin-hegység, Greci, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., 1995.VI.22., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2017.VI.25–27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Esecchio (fészárszék, lejtős sztyepp cserjékkel), 2016.IX.16., leg. KI, KJ, PA, TB; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Istria, Histria romváros, 2016.IX.14., leg. KI, KJ, PA, TB, 2017.VI.26–28., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoiétól 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA.

Sitona striatellus Gyllenhal, 1834

Új adatok: Tulcea megye: Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL.

Sitona sulcifrons sulcifrons (Thunberg, 1798)

(Montandon 1887; Jaquet 1904; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Enisala, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA.

Sitona sulcifrons deubeli Krauss, 1902

Új adatok: Tulcea megye: Canalul Magearu, 1993.VI.17., leg. TLA; Măcin-hegység, Luncavița, 2005.V.30., leg. CsS; Frecăței, Celic Dere-kolostor (domboldal), 2005.V.31., leg. CsS; Horiától 1,5 km-re É-ra, Horia-tó, 2010.IX.24., leg. JK; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2019.VI.18., leg. KI; Constanța megye: Ostrov, Bugeac-tó, 2016.IX.16, leg. KI, TB.

Sitona suturalis Stephens, 1831

Új adatok: Tulcea megye: Celic Dere, 1997.V.24., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Periprava, 2005.VII.1., leg. DDC; Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA; Enisa-

la (vár), 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Ostrov, Bugeac-tó, 2016.IX.16., leg. KI, KJ, PA, TB.

Sitona waterhousei Walton, 1846

Új adatok: Tulcea megye: Măcin (200 m), 2005.V.29., leg. CsS; Parcheș 2015.IX.23., leg. KI, KJ, PA.

Tanymecini Lacordaire, 1863

Tanymecina Lacordaire, 1863

Chlorophanus flavescens (Fabricius, 1787) (= *graminicola* Schönherr, 1832)

(Montandon 1908)

Új adatok: Tulcea megye: Delta Dunării, Crișan, 2003.VII.26., leg. GP (Coll. Mus. R. Angheluță).

Chlorophanus pollinosus (Fabricius, 1792) (= *gibbosus* Paykull, 1792)

(Jaquet 1900c; Fleck 1905; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Gorgova, 1993.VI.16., leg. TLA.

**Chlorophanus viridis balcanicus* Behne, 1989

Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.28., leg. TB.

Cycloderes (Cycloderes) pilosulus (Herbst, 1795)

(Montandon 1887, 1908; Jaquet 1900c; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Dealul Stănilă, 2007.VI.13., leg. MC (Coll. Mus. R. Angheluță); Insula Popina, Razelm-tó, 1992.V.11., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin (200 m), 2005.V.29., leg. CsS; Turcoaia, 2009.IV.24., leg. TLA, 2019.VI.19., leg. KI, KJ, PA, TB; Atmagea környéke, 2010.IX.24., leg. JK; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Hârșova, leg. ALM (Coll. Mus. G. Antipa) – Cochirleni, 2014.VII.8., leg. KI, OA, PA, SzL.

Tanymecus (Episomecus) dilaticollis Gyllenhal, 1834

(Jaquet 1898b, 1902b; Fleck 1905; Montandon 1908; Negru & Roșca 1967; Negru 1968; Ciochia 1985; Teodor 1993; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: C. A. Rosetti, 1964.V.10., leg. XS; Sfântu Gheorghe, 1974.VII.10–18.; Insula Popina, Razelm-tó, 1992.V.11., leg. IM; Maliuc, Mila 26, 1992.V.18–19., leg. IM; Enisala, 1993.VI.12., leg. IM; Delta Dunării, Dunavăț, 1994.V.31., leg. CH; Celic Dere, 1997.V.20., leg. CH, RS, 1997.V.24., 1997.V.29., leg. CP; Izvoarele, 1997.V.21., leg. RS; Niculițel, Cocoș-kolostor, 2005.V.24., leg. RS, IM (Coll. Mus. G. Antipa) – Agighiol, 1993.VI.12., leg. TLA; Beștepe, 1993.VI.13., leg. TLA; Canalul Magearu, 1993.VI.17., leg. TLA; Enisala (erdő), 1993.VI.11., leg. TLA, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA; Iancina, 1993.VI.11., leg. TLA; Szentgyörgy-ág, 2003.VI.21–22., leg. TB; Măcin (200 m), 2005.V.29., leg. CsS; Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Măcin-hegység, Pricopan, 2005.VI.1., leg. CsS; Babadag (erdő), 2005.VI.2., leg. CsS; Atmagea, 2012.IV.28., leg. KI; Slava Rusă, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL; Enisala (vár), 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; Constanța megye: Valul lui Traian, 1958.VI.21., leg. AtR; Agigea, 1962.V.29., leg. ID, 1963.V.27., 1963.V.29.,

leg. XS, 1964.VI.12., leg. NS, 1964.VI.24., leg. MW, 1964.VI., leg. IC; Mangalia, Pădurea Comorova, 1963.V.30., leg. XS; Hagiieni, 1964.VI.4., leg. NS, 1965.VI.6., leg. ȘN, 1965.VII.6., leg. MW, 1997.VII.16., leg. CP; Băneasa, Cogeacu, 1965.V.29., leg. ȘN, MW; Băneasa, Canaraua Fetii, 1965.V.29., leg. XP, 1972.V.17., leg. NS, 1993.V.18., leg. CP, 1993.V.19., leg. MB, 1993.V.20., leg. CP, CH, AP, 1995.V.26., leg. CP, 1999.IV.10., leg. ȘP; Băneasa, 1965.V.30., leg. MW; Băneasa, Iortmac, 1965.VI.1–3., leg. ȘN; Furnica, Pădurea Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP, GA, 1995.VI.22., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2009.V.1., leg. JK; Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Cheile Dobrogei, 2014.V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Cochirleni, 2015.V.24., leg. PA, RI, SzK, SzL; 23 August, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; Limanu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoietól 2 km-re DK-re, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA; Istria, Histria romváros, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA; Vadu, Grindul Chituc, 2018.VI.6., leg. KI; Crucea, 2018.VI.9., leg. KI.

Tanymecus (Tanymecus) palliatus (Fabricius, 1787)

(Montandon 1887, 1908; Jaquet 1900c, 1902b; Fleck 1905; Negru 1968; Teodor 1993; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Greci, 1963.VI.22., leg. IS; Chilia Veche, 1964.V.7., leg. MW; Insula Popina, Razelm-tó, 9.V.1992.V.9.; Celic Dere, 1997.V.20., leg. RS; Babadag, 2011.VI.6., leg. IȘI (Coll. Mus. G. Antipa) – Beștepe, 1993.VI.13., leg. TLA; Iancina, 1993.VI.11., leg. TLA; Atmagea, 2012.IV.28., leg. KI; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Codru-kolostor, 2014.IV.30–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Nifon, Părlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2019.VI.19., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Băneasa, Canaraua Fetii, 1956.VI.29., leg. NS, 1964.VI.11., leg. NS, 1993.V.19., leg. MB, 1993.V.20., leg. CH, 1994.V.19., leg. GA; Pădurea Băneasa, 1965.V.31., leg. ȘN; Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP; Canton Silvic Furnica, Pădurea Dumbrăveni, 1995.V.13., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Cochirleni, 2016.IV.3., leg. FK, KI, PA, SzL; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI.

Trachyploeini Gistel, 1848

Cathormiocerus spinosus GOEZE, 1777 (= *Trachyploeus olivieri* BEDEL, 1883)

New data: Tulcea County: Beștepe, 1993.IV.30., leg. TLA; Iancina, 1993.V.2., 1993.VI.11., leg. TLA.

Pelletierellus turcicus (Seidlitz, 1868) (= *Trachyploeus turcicus* Seidlitz, 1868)

(Montandon 1908; Borovec 1992)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin, leg. ALM; Cerna, 2005.V.26., leg. IM; Măcin, Valea Suluc, 2005.V.27., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa) – Szentgyörgy-ág, 2003.VI.22., leg. TB;

Măcin (200 m), 2005.V.29., leg. CsS; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Greci (falu), 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Jurilovca, 2019.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Hârșova, leg. ALM (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Cochirleni, 2015.V.24., leg. PA, RI, SzK, SzL; Sinoietól 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, Grindul Lupilor, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA.

Pelletierellus ventricosus (Germar, 1823) (= *Trachyploeus ventricosus* Germar, 1823)

Új adatok: Tulcea megye: Iancina, 1993.VI.11., leg. TLA; Beștepe, 1993.VI.13., leg. TLA; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Codru-kolostor, 2018.VI.4., leg. KI; Constanța megye: Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Gura Dobrogei, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA.

Stuebenius amplithorax (Formánek, 1907) (= *Trachyploeus amplithorax* Formánek, 1907)

(Montandon 1908)

Trachyploeus (Trachyploeus) alternans Gyllenhal, 1834

(Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Valea Fagilor (kiszáradt tömeder) 2005.V.30., leg. CsS; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Constanța megye: Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Gura Dobrogei, 2017.VI.25, 27., leg. KI, KJ, PA, TB; Crucea, 2018.VI.9., leg. KI.

Trachyploeus (Trachyploeus) spinimanus Germar, 1823

Új adatok: Tulcea megye: Iancina, 1993.VI.11., leg. TLA; Slava Rusă, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Codru-kolostor, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2019.VI.19., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Cheila, Cheile Dobrogei, 2010.IX.19., leg. JK; Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Limanu, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA.

Zarazagaia rugicollis Seidlitz, 1868 (= *Trachyploeus rugicollis* Seidlitz, 1868)

(Jaquet 1899b; Fleck 1905)

HYPERINAE Marseul, 1863

Hyperini Marseul, 1863

Brachypera (Antidonus) dauci (Olivier, 1807)

(Montandon 1908; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Dealurile Priocopanului, 2007.VI.14., leg. MC (Coll. Mus. R. Angheluță) – Canalul Magearu, 1993.VI.17., leg. TLA; Babadag (erdő), 2011.V.20., leg. CS; Enisala (vár), 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL, 2016.IX.13., leg. KI; Constanța megye: Istria, Grindul Saele, Histria romváros, 2010.IX.22., leg. JK; Istria, Histria romváros, 2016.IX.14., leg. KI; Gura Dobrogei, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB.

Brachypera (Antidonus) zoilus (Scopoli, 1763)
(Montandon 1887, 1908; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Codru-kolostor, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Constanța megye: Mangalia, leg. ALM (Coll. Mus. G. Antipa) – Balta Limanu, 2014.VII.5–6., leg. KI, OA, PA, SzL.

Coniatus (Bagoides) splendidulus (Fabricius, 1781)
(Negru 1968; Ieniștea 1974; Teodor 1993; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Sulina, 1964.VII.20–23., leg. ȘN, 1964.VII.21., leg. APG, 1968.IX.30., leg. MW, 1969.VI.18., leg. ȘN, 1969.VII.9–12., leg. AtR; Delta Dunării, Pădurea Caraorman, 1991.VI.24., leg. PG (Coll. Mus. G. Antipa) – Caraorman, 1991.VII.4–14., leg. AR; Maliuc, Mila 26, 1993.VI.21., leg. TLA; Leteai-erdő, 1993.VI.17., leg. TLA; Jijila, Jijila folyó árterülete, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019.VI.19., leg. KI, KJ, PA, TB.

Donus tessellatus (Boheman, 1834)

Új adatok: Tulcea megye: Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB.

Hypera (Boreohypera) diversipunctata (Schränk, 1798)

Új adatok: Tulcea megye: Enisala, Heraclea vár, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI; Constanța megye: Băneasa, Canaraua Fetei, 2008.VI.7., leg. GP (Coll. Mus. R. Angheluță).

Hypera (Dapalinus) meles (Fabricius, 1792)

(Montandon 1908)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Valea lui Arsu, 2005.VI.6., leg. MC (Coll. Mus. R. Angheluță); Măcin, 2011.V.10., leg. IȘI (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin (200 m), 2005.V.29., leg. CsS; Măcin-hegység, Valea Fagilor (kiszáradt tómeder), 2005.V.30., leg. CsS; Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Frecăței, Celic Dere-kolostor (domboldal) 2005.V.31., leg. CsS; Măcin-hegység, Pricopan, 2005.VI.1., leg. CsS; Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA; Slava Rusă, 2017.V.9., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusă, Uspenia-kolostor, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Greci (falu), 2017.VI.22., leg. KI; Codru-kolostor, 2017.V.10., leg. KI; 1,5 km-re Beidaut-tól DNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI; Constanța megye: Esecchioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Hagieni, Hagieni-erdő, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; Gura Dobrogei, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Albești, Hagieni-erdő, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA.

Hypera (Dapalinus) striata (Boheman, 1834)

Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Constanța megye: Esecchioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL.

Hypera (Eririnomorphus) arundinis (Paykull, 1792)

(Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Canalul Magearu, 1993.VI.16., leg. TLA.

Hypera (Eririnomorphus) conmaculata (Herbst, 1795)

(= *adpersa* Fabricius, 1792; *pollux* Fabricius, 1801)

(Montandon 1908)

Új adatok: Tulcea megye: Delta Dunării, Caraorman, 2001.VI.13., leg. CR (Coll. Mus. R. Angheluță); C. A. Rosetti, 1950.VII., leg. IC (Coll. Mus. G. Antipa) – Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.

Hypera (Eririnomorphus) rumicis (Linnaeus, 1758)

(Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Delta Dunării, Caraorman, 2001.VI.13., leg. CR (Coll. Mus. R. Angheluță); Chilia, 1964.V.7., leg. IS; Delta, Periprava, 1965.VII.4., leg. ȘN; Delta Dunării, Sfântu Gheorghe, 1995.VI.12–13., leg. VB (Coll. Mus. G. Antipa) – Doloșman, 1992.V.11., leg. TLA; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. KI; Sinoie, 2019.VI.21, 23., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Limanu, Hagi-eni-erdő, 1993.V.22., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Băneasa, Canaraua Fetei (kőbánya), 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetei (erdő), 2016.IX.15–17., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoiétól 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI.

Hypera (Hypera) melancholica (Fabricius, 1792) (= *murina* Fabricius, 1792; *fuscocinerea* Marsham, 1802)

Új adatok: Tulcea megye: Beștepe, 1993.VI.13–14., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa) – Doloșman, 1992.V.11., leg. TLA; Horiától Ny-ra, 2009.V.6., leg. JK; Constanța megye: Oltina, Canaraua Fetei, 1958.IV.14., leg. APG; Hagieni, 1964.VI.6., leg. NS; Agigea, 1964.VI.23., leg. IC (Coll. Mus. G. Antipa).

Hypera (Hypera) miles (Paykull, 1792) (= *pedestris* Paykull, 1792; *suspiciosa* Herbst, 1795)

Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA.

Hypera (Hypera) nigrirostris (Fabricius, 1775)

(Teodor & Manole, 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Canalul Magearu, 1993.VI.17., leg. TLA; Leteai-erdő, 1993.VI.17., leg. TLA; Sulina, 2005.VII.4., leg. DDC; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Băneasa, Canaraua Fetei (kőbánya), 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL.

Hypera (Hypera) ononidis (Chevrolat, 1863)

(Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Hypera (Hypera) plantaginis (DeGeer, 1775)

Új adatok: Tulcea megye: Beștepe, 1993.IV.30., 1993.VI.13–14., leg. TLA; Constanța megye: Esecchioi (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL.

Hypera (Hypera) postica (Gyllenhal, 1813)

(Montandon 1887, 1908; Jaquet 1899a; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Dealurile Pricopanului, 2007.VI.14., leg. MC; Măcin-hegység, Valea lui Moș Kalâm, 2007.X.5., leg. CI (Coll. Mus. R. Angheluță); Periprava, Letea, 1964.V.13., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa) – Beștepe, 1993.IV.30., leg. TLA; Măcin (200 m), 2005.V.29., leg. CsS; Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Babadag (erdő), 2005.VI.2., leg. CsS; Codru környéke, 2009.V.3., leg. JK, 2009.V.5., leg. JK; Măcin-hegység, Greci környéke, 2009.V.6., leg. JK; Măcin-hegység, Hancearca, 2009.V.6., leg. JK; Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Slava Rusă, 2016.III.31., leg. FK, KI, PA, SzL; Enisala (erdő), 2016.IX.13., leg. KI, KJ,

PA, TB, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifon, Părlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Codru-kolostor, 2017.VI.24–25., leg. KI, KJ, PA, TB; Horiától 2,7 km-re D-re, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2019.VI.19., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci, 2019.VI.18–19., leg. KI; **Constanța megye:** Valul lui Traian, 1955.V.26, 1955.VI.19., leg. XS; Agigea, 1964.VII.20., leg. MW; Negureni, 1995.VI.25., leg. CP; Cotu Văii, 1997.VII.23., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Cheia, Cheile Dobrogei, 2009.V.2., leg. JK; Istria, Histria romváros, 2009.V.2–4., leg. JK; Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.25–27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL; Negru Vodă (természetvédelmi terület) 2015.IX.25., leg. KI, KJ, PA; Albești, Hagieni-erdő, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Istria, Histria romváros, 2017.VI.26–28., leg. KI, KJ, PA, TB, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.21., leg. KI, KJ, PA, TB; Costinești (tengerpart), 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; Vadu, Grindul Chituc, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoie, Grindul Lupilor, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Crucea, 2018.VI.9., leg. FK, KI, KJ, PA.

Hypera (Hypera) viciae (Gyllenhal, 1813)
(Jaquet 1899b; Fleck 1905)

Hypera (Kippenbergia) arator (Linnaeus, 1758)
(Montandon 1908)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Chiscura Chelului (Parcul Național Măcin), 2009.VI.13., leg. CȘ (Coll. Mus. R. Angheluță) – Leteai-erdő, 1993.VI.17., leg. TLA; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Enisala (vár), 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. KI; **Constanța megye:** Gura Dobrogei, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA.

Limobius borealis borealis (Paykull, 1792)
(Montandon 1887, 1908; Fleck 1905)

Új adatok: Tulcea megye: Greci, 1963.VI.22., leg. IS; Măcin, Valea Suluc, 2005.V.27., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya) 2005.V.30., leg. CsS; Horiától Ny-ra, 2009.V.6., leg. JK; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL, Slava Rusă, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2015.IX.22., leg. KI, KJ, PA, 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.18–19., leg. KI; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019.VI.19., leg. KI, KJ, PA, TB; Beidaudtól 1,5 km-re DNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala (fás legelő), 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Agigea, 1960.VI.23., leg. MW (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobro-

gei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2014.IV.30.–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2016.IV.1., leg. FK, KI, PA, SzL, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Sinoie, Grindul Lupilor, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA.

Pachypera kraatzii (Capiomont, 1868)

(Montandon 1908; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: Constanța megye: Murfatlar, 1951.X., leg. NS (Coll. Mus. G. Antipa).

LIXINAE Schönherr, 1823

Cleonini Schönherr, 1826

Asproparthenis albicans Gyllenhal, 1834

Új adatok: Tulcea megye: Sarinasuf, 1962.VI.24., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa).

Asproparthenis carinata Zoubkoff, 1829

(Montandon 1887)

Új adatok: Tulcea megye: Sarinasuf, 1962.VI.24., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa); **Constanța megye:** Eforie Sud, Carmen Sylva, 1952.VI.22., leg. NS (Coll. Mus. G. Antipa).

Asproparthenis lusca (Chevrolat, 1869) ?

(Negru & Roșca 1967; Raduta 2014) – *Elterjedése: Nyugat-Európa. Tèves meghatározás.*

Asproparthenis punctiventris (Germar, 1823)

(Jaquet 1898a, 1900c; Fleck 1905; Montandon 1908; Negru 1968; Ciochia 1985; Teodor 1993; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: – Țuțuiatu, PNMM (467 m), 2010.V.12. (Coll. Mus. R. Angheluță); Sarinasuf, 1962.VI.24., leg. XS; C. A. Rosetti, 1964.VII.20., leg. XS; Babadag (erdő), 1982.V.12. (Coll. Mus. G. Antipa) – Beștepe, 1993.VI.13., leg. TLA; Iancina, 1993.VI.11., leg. TLA; Szentgyörgy-ág, 2003.VI.21–22., leg. TB; Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA; Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; **Constanța megye:** Hârșova, leg. ALM; Oltina, Pădurea Ciufătu, 1956.IV.24., leg. APG; Oltina, Canaraua Fetii, 1958.V.13., leg. APG; Agigea, 1964.VI.22., leg. MW; Băneasa, Canaraua Fetii, 1964.VII.17., leg. NS, 1993.VII.21., leg. GA; Negureni, Pădurea Negureni, 1993.VII.21., leg. GA; Pădurea Dumbrăveni, 1994.V.19., leg. CP; Furnica, Pădurea Dumbrăveni, 1995.V.14., leg. GA (Coll. Mus. G. Antipa) – Cheile Dobrogei, 2014.V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Sinoietől 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB; Istria, Histria romváros, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.21., leg. TB.

Asproparthenis vexata (Gyllenhal, 1834) (= *Bothynoderes vexatus* Gyllenhal, 1834)

Új adatok: Tulcea megye: Caraorman, 1968.V.12., leg. XP (Coll. Mus. G. Antipa); **Constanța megye:** Băneasa, Canaraua Fetii, 1964.VII.17., leg. NS (Coll. Mus. G. Antipa) – Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2009.V.1., leg. JK.

Bothynoderes affinis (Schränk, 1781) (= *Curculio fasciatus* O. F. Müller, 1776)

(Montandon 1887, 1906, 1908; Fleck 1905; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Delta Dunării, G. Babarada-Șontea, 2004.VII.30., leg. GP (Coll. Mus. R. Angheluță).

- Bothynoderes declivis* (Olivier, 1807)
(Montandon 1908)
Új adatok: Tulcea megye: Leteai-erdő (1,5 m), 2004.VII.27., leg. GP (Coll. Mus. R. Angheluță) – Caraorman, 1992.V.14., leg. TLA.
- Chromonotus vittatus* (Zoubkoff, 1829)
(Montandon 1908; Negru & Roșca 1967)
- Cleonis pigra* (Scopoli, 1763)
(Fleck 1905; Teodor 1993; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)
Új adatok: Tulcea megye: Luncavița, Valea Fagilor, 1997.V.23., leg. CP, RS (Coll. Mus. G. Antipa) – Smârdan, Măcin-holtág, 2015.IX.21–23., leg. KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Mangalia, leg. ALM; Hagieni, 1963.VI.29., leg. NS; Dumbrăveni, 1964.IX.2., leg. NS; Bugeac, 1965.V.20., leg. NS; Canaraua Fetii, 1965.X.1., leg. ȘN; Furnica, Pădurea Dumbrăveni, 1995.V.13., leg. MA (Coll. Mus. G. Antipa) – Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2010.IX.18., leg. JK; Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Ostrov, Bugeac-tó, 2016.IX.16., leg. KI, KJ, PA, TB; 23 August, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Coniocleonus (Augustecleonus) nebulosus* (Linnaeus, 1758)
(Ieniștea & Negru 1956; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)
- Coniocleonus (Plagiographus) cicatricosus* (Hoppe, 1795)
(Negru & Roșca 1967)
- Coniocleonus (Plagiographus) nigrosuturatus* (Goeze, 1777)
(Montandon 1908; Negru 1957; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)
Új adatok: Constanța megye: Ostrov, Esecchioi, 1963.V.14., leg. NS; Băneasa, Canaraua Fetii, 1963.IV.27., leg. NS, 1965.X.1., leg. ȘN; Hagieni, 1964.VIII.28., leg. NS (Coll. Mus. G. Antipa).
- Coniocleonus (Plagiographus) pseudobliquus* (J. Müller, 1921)
(Skuhrovec et al. 2014)
Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Cetatea (Parcul Național Măcin, 301 m), 2008.VIII.26., leg. CȘ (Coll. Mus. R. Angheluță); Măcin-hegység, Greci, 1960.VII.11., leg. IS; Babadag, 1963.X.3., leg. XS, 1963.X.31., leg. AMa, 1966.V.23., leg. NS; Letea, 2011.IV.13., leg. IȘI (Coll. Mus. G. Antipa) – Ciucurova környéke, 2009.V.4., leg. JK; Stejaru környéke, 2009.V.4–5., leg. JK; Codru környéke, 2009.V.5., leg. JK; Măcin-hegység, Hancearca, 2009.V.6., leg. JK; Greci környéke, 2009.V.6., leg. JK; Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA, AR; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL; Constanța megye: Pădurea Comorova, 1959.IX.11–12., leg. ȘN (Coll. Mus. G. Antipa) – Vama Veche, 2017.V.13., leg. KI.
- Cyphocleonus achates* Fähræus, 1842
Új adatok: Constanța megye: Murfatlar, 1951.IX.24., leg. NS (Coll. Mus. G. Antipa).
- Cyphocleonus dealbatus* (Gmelin, 1790) (= *Curculio tigrinus* Panzer, 1789)
(Montandon 1887, 1908; Fleck 1905; Raduta 2014)
Új adatok: Tulcea megye: Dinogeția, 2001.VII.28., 2002.V.23., leg. CȘ; Măcin-hegység, Cetatea (Parcul Național Măcin, 301 m), 2008.VIII.26., leg. CȘ (Coll. Mus. R. Angheluță); Te-lița, Celic Dere-kolostor, 1997.V.20., leg. RS (Coll. Mus. G. Antipa) – Parcheș 2015.IX.23, leg. KI, KJ, PA.
- Leucophyes pedestris* (Poda, 1761)
(Fleck 1905; Montandon 1908)
- Maximus strabus* (Gyllenhal, 1834) (= *Temnorhinus strabus* Gyllenhal, 1834)
(Montandon 1908)
Új adatok: Tulcea megye: Sarinasuf, 1962.VI.24., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa).
- Mecaspis alternans* (Herbst, 1795)
(Montandon 1908)
Új adatok: Tulcea megye: Codru-kolostor, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Mecaspis incisurata* (Gyllenhal, 1834)
(Montandon 1908)
- Mecaspis striatella* (Fabricius, 1792)
(Jaquet 1899b; Fleck 1905)
- Pachycerus madidus* (Olivier, 1807)
(Jaquet 1900c)
- Pachycerus segnis* (Germar, 1823) (= *cordiger* Germar, 1819)
(Fleck 1905; Montandon 1908)
Új adatok: Constanța megye: Esecchioi, 1963.V.13–14., leg. NS; Băneasa, Canaraua Fetii, 1964.VII.17–19., leg. NS (Coll. Mus. G. Antipa).
- Pleurocleonus quadrivittatus* (Zoubkoff, 1829)
(Raduta 2014)
Új adatok: Tulcea megye: Măcin, leg. ALM (Coll. Mus. G. Antipa); Constanța megye: Oltina, 1955.V.15., leg. NS (Coll. Mus. G. Antipa).
- Pseudocleonus (Pseudocleonus) carinatus* (Gyllenhal, 1834) ?
(Montandon 1887) – Elterjedése: Nyugat-Európa. Tèves meghatározás.
- Pseudocleonus (Pseudocleonus) cinereus* (Schrank, 1781)
(Montandon 1908; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)
Új adatok: Tulcea megye: Măcin, ALM; Babadag, 1956.VI.22., leg. NS (Coll. Mus. G. Antipa) – Insula Popina, 1992.V.9., leg. TLA; Iancina, 1993.VI.11., leg. TLA; Constanța megye: Băneasa, Canaraua Fetii, 1964.VI.11., leg. NS; Băneasa, 1964.VII.17–20., leg. NS (Coll. Mus. G. Antipa).
- **Rhabdorrhynchus ecbii* Brahm, 1790
Új adatok: Tulcea megye: Delta, Periprava, 1965.VII.1., leg. ȘN, 1966.VII.14., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa).
- Stephanocleonus (Sanzia) microgrammus* (Gyllenhal, 1834)
(Montandon 1908)
- Temnorhinus (Temnorhinus) mixtus* (Fabricius, 1792) (= *Conorhynchus (Pycnodactylus) conicirostris* Olivier, 1807)
(Fleck 1905)
- Lixini* Schönherr, 1823
Bangasternus fausti (Reitter, 1890)

(Osella & Magnano 1984; Colonnelli & Whitehead 1990)
Új adatok: Tulcea megye: Cerna, 2005.V.26., leg. IM (Coll. Mus. G. Antipa).

Bangasternus orientalis (Capiomont, 1873)

(Jaquet 1899b; Fleck 1905; Montandon 1908; Colonnelli & Whitehead 1990)

Új adatok: Tulcea megye: Celic Dere, 1997.V.24., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Agighiol, 1993.VI.12., leg. TLA; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Hancearcától D-re, 2017.VI.24., leg. TB; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Smârdan, Măcin-holtág, 2019.VI.18., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.VI.25–27., leg. KI; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL; Balta Limanu, 2014.VII.5–6., leg. KI, OA, PA, SzL; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Cochirleni, 2014.VII.8., leg. KI, OA, PA, SzL; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL.

**Bangasternus planifrons* (Brullé, 1832) (23. ábra)

Új adatok: Constanța megye: Balta Limanu, 2014.VII.5–6., leg. KI, OA, PA, SzL.

Lachmaeus crinitus Schönherr, 1836

(Montandon 1887)

Új adatok: Tulcea megye: Babadag, Visterna, 1963.V.17., leg. IC; Babadag, Valea Caugagiei, 1963.V.17., leg. IC (Coll. Mus. G. Antipa) – Atmagea környéke, 2010.IX.24., leg. JK; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Greci (falu), 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala, Heraclia vár, 2017.VI.25., leg. KI.

**Larinus (Larinomesius) atomarius* Capiomont, 1874

Új adatok: Constanța megye: Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL.

**Larinus (Larinomesius) canescens* Gyllenhal, 1835 (24. ábra)

Új adatok: Tulcea megye: Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Hagieni-erdő, 1962.VI.19., leg. AR; Băneasa, Canaraua Fetii, 1964.VI.16–19.; Limanu, Hagieni-erdő, 1992.VII.11., leg. RS; Hagieni, 1997.VII.17–22., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Gura Dobrogei, 2017.VI.25–27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Crucea, 2018.VI.9., leg. KI.

Larinus (Larinomesius) minutus Gyllenhal, 1835

(Jaquet 1899a, 1899b; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Caraorman, 1960.VII.19., leg. IS, 1967.IX.21., 1968.VII.3., leg. MW, 1967.IX.21–26., leg. ACA, 1979.VII.21., leg. APG; C. A. Rosetti, 1964.VII.20., leg. ȘN XS, 1980.V.26., leg. APG; Pădurea Caraorman, 1991.VI.24., 1992.V.15., leg. NG, 1992.VIII.24., leg. AP (Coll. Mus. G. Antipa) – Szentgyörgy-ág, 2003.VI.21–22., leg. TB; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Enisala, Heraclia vár, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Greci (falu), 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK,

KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Jurilovca, 2019.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci, 2019.VI.18–19., leg. KI; Constanța megye: Mangalia Nord, Stațiunea Olimp, 2003.VII.19–20., leg. RS (Coll. Mus. G. Antipa) – Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL; Balta Limanu, 2014.VII.5–6., leg. KI, OA, PA, SzL; Cochirleni, 2014.VII.8., leg. KI, OA, PA, SzL; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. TB, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Vadu, Grindul Chituc, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.

Larinus (Larinomesius) obtusus Gyllenhal, 1835

(Jaquet 1902b; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Letcai-erdő (1,5 m), 2004.VII.27., leg. GP, AM (Coll. Mus. R. Angheluță).

Larinus (Larinomesius) serratulae Becker, 1864

(Montandon 1887; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

**Larinus (Larinomesius) syriacus* Gyllenhal, 1835 (25. ábra)

Új adatok: Tulcea megye: Codru-kolostor, 2017.VI.24–25., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Balta Limanu, 2014.VII.5–6., leg. KI, OA, PA, SzL; Gura Dobrogei, 2017.VI.25–27., leg. KI, KJ, PA, TB; Sinoie, Grindul Lupilor, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB; Murfatlar, Fântânița, 2018.VI.7–8., leg. KI.

Larinus (Larinus) latus (Herbst, 1783)

(Montandon 1887; Jaquet 1899a; Fleck 1905; Negru 1957, 1968; Negru & Roșca 1967; Teodor 1993; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Dinoeția, 2002.V.23., leg. CȘ; Delta Dunării, Crișan, 2003.VII.26., leg. GP; Babadag (erdő), 2003.VII.27., leg. CI; Babadag, 2003.VIII.13., 2003.VIII.14., leg. MM; Măcin-hegység, Pricopan (150 m), 2004.VI.13., leg. AR; Cheile Dobrogei (170–200 m), 2004.VI.14., leg. MM; Măcin-hegység, Pricopan (300 m), 2004.VI.21., 2005.IV.17., leg. AR; Măcin-hegység, Valea lui Arsu, 2005.VI.6., leg. MC; Măcin-hegység, Pricopan(300–370 m), 2005.VI.16., leg. GP; Luncavița-liziera, 2005.VI.16., leg. CȘ; Măcin-hegység, Îmbulzita Greci, 2007.VI.13., leg. CȘ; Măcin-hegység, Dealurile Pricopanului, 2007.VI.14., leg. MC (Coll. Mus. R. Angheluță); Măcin, Iglia, leg. ALM; Măcin, Greci, 1960.VII.11., leg. IS; Letea, 1962.VII.12., leg. MW; Pădurea Babadag, 1963.VI.20., leg. XS; C. A. Rosetti, 1964.VII.20., leg. XS; Măcin, 1967.VI.26., leg. MW; Slava Rusă, 1993.VII.26., leg. NG; Izvoarele, 1997.V.21., leg. RS; Izvoarele, 1997.V.21., leg. CP; Hagieni, 1983.VIII.16., leg. SzL; Enisala, 1991.VI.27., leg. NG; Revărsarea, 1997.V.23., leg. RS; Babadag, 2011.VI.6., leg. IȘI (Coll. Mus. G. Antipa) – Agighiol, 1993.VI.12., leg. TLA; Beștepe, 1993.VI.13., leg. TLA; Iancina, 1993.VI.11., leg. TLA; Szentgyörgy-ág, 2003.VI.23., leg. TB; Măcin (200 m), 2005.V.29., leg. CsS; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL; Enisala (vár), 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Hancearcától D-re, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Mangalia, leg. ALM; Valul lui Traian, 1954.VI.3., leg. XS; Pădurea Comorova, 1959.IX.11–12., leg. ȘN; Mangalia, Ha-

gieni-erdő, 1962.VI.5., leg. APG; Hagieni-erdő, 1965.VI.6., leg. XS, 1997.VII.16., leg. AV; Hagieni, 1964.VI.4–8., leg. NS, 1964.VI.6., leg. ŠN, 1964.VIII.28., leg. NS, 1965.VI.6., leg. ŠN, 1965.VI.6., leg. MW, 1981.VI.15., leg. NS, 1997.VII.17–19., leg. IoS; Băneasa, Canaraua Fetii, 1964.VII.16., leg. MW, 1964.VII.17–19., 1965.V.30–31., 1965.VI.2., leg. ŠN, 1965.V.31., leg. XS, 1965.VII.3., leg. MT, 1967.VI.11., leg. NS, 1993.V.18., 1993.VII.21., leg. CP, 1993.V.19–20., leg. CH, 1993.VII.20., leg. GA, 1994.V.19., leg. CP, 1994.V.19., leg. MA, 1995.VI.26., leg. CP; Băneasa, 1965.V.30., leg. MW; Esecchio, 1981.VI.12–14., 1981.VI.17., leg. NS; Târgușor, 1992.VII.9., leg. RS; Limanu, Hagieni-erdő, 1992.VII.10., leg. CP; Negureni, Pădurea Negureni, 1993.V.18., leg. CP; Furnica, Pădurea Dumbrăveni, 1994.V.20., leg. CP, 1995.V.12., 1995.VI.22., leg. MA, 1995.V.13–14., leg. GA; Canton Silvic Furnica, Pădurea Dumbrăveni, 1995.V.13., leg. CP; Mangalia Nord, Stațiunea Olimp, 2003.VII.19., leg. AP, 2003.VII.19–20., leg. GC, 2003.VII.19–20., leg. RS, 2003.VII.19., leg. MF; Tuzla, 2003.VII.21., leg. RS; Peștera, Ivrinezu Mic, 2015.V.17., leg. VG (Coll. Mus. G. Antipa) – Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2009.V.1., leg. JK; Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB; Istria, Histria romváros, 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.VI.26., leg. KI; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Cochirleni, 2015.V.24., leg. PA, RI, SzK, SzL; Sinoie, Grindul Lupilor, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA; Vadu, Grindul Chituc, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA.

Larinus (Larinus) pollinis Laicharting, 1781 (= *brevis* (Herbst, 1795))

Új adatok: Tulcea megye: Agighiol, 1993.VI.12., leg. TLA; Beștepe, 1993.VI.13., leg. TLA; Iancina, 1993.VI.11., leg. TLA.

Larinus (Larinus) sibiricus Gyllenhal, 1835 (= *aeruginosus* Hochhuth, 1851)

(Jaquet 1900a)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Valea lui Moș Enache, 2007.X.5., leg. CȘ; Măcin-hegység, Chiscura Chelului (Parcul Național Măcin, 295 m), 2009.VI.13., leg. CI (Coll. Mus. R. Angheluță) – Babadag (erdő), 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Beidautól 1,5 km-re DNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (fás legelő), 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (vár), 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Jurilovca, 2019.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Hârșova, leg. ALM; Valul lui Traian, 1962.VII.19., leg. XS; Hagieni, 1964.VI.8., leg. NS; Agigea, 1964.VI.25., leg. IC (Coll. Mus. G. Antipa) – Oltina (falu), 2014.VII.8., leg. KI, OA, PA, SzL; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Sinoie, Grindul Lupilor, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.22., leg. KI.

Larinus (Larinus) vulpes (Olivier, 1807)

Új adatok: Constanța megye: Hagieni-erdő, 1964.VI.20., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL.

Larinus (Phyllonomeus) carlinae (Olivier, 1807) (= *planus* Stephens, 1831)

(Negru & Roșca 1967; Perju & Pălăgeșiu 1986; Teodor & Manole 1996)

Új adatok: Tulcea megye: Delta Dunării, Fortuna-tó, 2001.VI.14., leg. CR (Coll. Mus. R. Angheluță) – Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA; Codru-kolostor, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. KI, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Constanța megye: Murfatlar, Fântânița, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA.

Larinus (Phyllonomeus) centaurii (Olivier 1807)

Új adatok: Tulcea megye: C. A. Rosetti, 1962.VII.14., leg. APG; Leteai-erdő, Merheiul Mic-tó felé, 1991.VI.10., leg. DR; Jurilovca, Pădurea 6 Martie, 1992.V.10., leg. NR; Delta Dunării, Hașmacul lui Omer, 1993.VI.18.. IM (Coll. Mus. G. Antipa).

**Larinus (Phyllonomeus) filiformis* Petri, 1907 (26. ábra)

Új adatok: Constanța megye: Balta Limanu, 2014.VII.5–6., leg. KI, OA, PA, SzL; Oltina (falu), 2014.VII.8., leg. KI, OA, PA, SzL.

Larinus (Phyllonomeus) iaccae (Fabricius, 1775)

(Jaquet 1899b; Fleck 1905; Perju & Pălăgeșiu 1986; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység (370 m), 2004.VI.13., leg. MM; Cheile Dobrogei (170–200 m), 2004.VI.14., leg. GP; Măcin-hegység, Pricopan (300–370 m), 2005.VI.16., leg. GP; Măcin-hegység, Dealurile Pricopanului, 2007.VI.14., leg. MC; Măcin-hegység, Chiscura Chelului (Parcul Național Măcin), 2009.VI.13., leg. CȘ (Coll. Mus. R. Angheluță); Pădurea Babadag, 1963.VI.20., leg. XS; Babadag, 2011.VI.6., leg. IȘ (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Atmagea, 2012.IV.28., leg. KI; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.24–25., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Enisala (vár), 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Beidautól 1,5 km-re DNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala, Heraclea vár, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 3 km-re ÉK-re, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala (fás legelő), 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Mangalia, Hagieni-erdő, 1962.VI.4., leg. APG; Comorova, 1963.VI.26., leg. XS; Mangalia, Hagieni, 1963.VII.30., leg. ŠN; Agigea, 1964.VI.20., leg. IC; Hagieni, 1964.VI.8., leg. NS, 1965.VI.6., leg. MW, 1992.VII.12., leg. IM; Băneasa, Canaraua Fetii, 1994.V.20., leg. GA, 1995.VI.26., leg. CP; Furnica, Pădurea Dumbrăveni, 1995.V.15., leg. GA, 1995.VI.22., leg. MA; Rezervația Naturală Agigea, 2003.VII.17., leg. MF; Mangalia Nord, Stațiunea Olimp, 2003.VII.19., leg. MF (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.VI.25–27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Balta Limanu, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL; Esecchio (erdő) 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii, 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Istria, Histria romváros, 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.VI.26–28., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.6., leg. FK, KI, KJ, PA; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Sinoie, Grindul Lupilor,

2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Vadu, Grindul Chituc, 2019.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.

Larinus (Phyllonomeus) ovaliformis Capiomont, 1874
(Jaquet 1899a)

Larinus (Phyllonomeus) planus (Fabricius, 1792) (= *rusticanus* Gyllenhal, 1935)
(Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Delta Dunării, Fortuna-tó, 2001. VI.14., leg. CR.

Larinus (Phyllonomeus) sturnus (Schaller, 1783)

(Jaquet 1899b; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Leteai-erdő, 2004.VII.27., leg. CȘ (Coll. Mus. R. Angheluță); Caraorman, 1968.VII.6., leg. MW; Maliuc, Mila 26, 1991.VIII.8., leg. IM; Babadag, 2011.VI.6., leg. IȘI (Coll. Mus. G. Antipa) – Beștepe, 1993.VI.13., leg. TLA; Canalul Magearu, 1993.VI.16–17., leg. TLA; Gorgova, 1993.VI.16., leg. TLA; Szentgyörgy-ág, 2003.VI.23., leg. TB; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.28., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala (fás legelő), 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Băneasa, Canaraua Fetii, 1962.VI.12., 1995.VI.26., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2014. IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Murfatlar, Fântânița, 2014. VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL; Istria, Histria romváros, 2017. VI.26–28., leg. KI, KJ, PA, TB.

Larinus (Phyllonomeus) turbinatus Gyllenhal, 1835

(Fleck 1905; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Babadag (erdő), 2003.VII.27., leg. CI; Mirccea Vodă, 2003.VII.29., leg. CȘ; Slava Rusă (200 m), 2004.VI.13., leg. GP; Măcin-hegység, Valea lui Arsu, 2005. VI.6., leg. MC; Măcin-hegység, Plopișor (300–370 m), 2005. VI.15., leg. MC; Măcin-hegység, Pricopan, (300–370 m), 2005.VI.16., leg. GP; Măcin-hegység, Vf. Țuțuiatu (400 m), 2006.V.26., leg. MC; Măcin-hegység, Nifon, 2007.VI.12., leg. CȘ (Coll. Mus. R. Angheluță); C. A. Rosetti, 1950.VII., leg. IC; Leteai-erdő, 1962.VII.16., leg. MW; Maliuc, Mila 26, 1991. VIII.7–8., leg. IM, 1991.VIII.9., leg. RS; Pădurea Caraorman, 1992.V.19., leg. CP; Sfântu Gheorghe, Grindul Sărăturile, 1995. VI.13., leg. MiS; Telița, Celic Dere-kolostor, 1997.V.20., leg. RS; Luncavița, Valea Fașilor, 25.V.2005., leg. CB; Slava Rusă, Babadag (erdő), 2006.VII.19., leg. IM; Zăghen, 2013.V.16., leg. IȘI (Coll. Mus. G. Antipa) – Szentgyörgy-ág, 2003.VI.21–22., leg. TB; Caraorman, Canal Litcov, 2007.V.12., leg. NJ, RE, SoL, VJ; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Doloșman, 1992.V.11., leg. TLA; Canalul Magearu, 1993.VI.16–17., leg. TLA; Iancina, 1993.VI.11., leg. TLA; Periprava, 2005.VII.1., leg. DDC; Babadag (erdő), 2005.VI.2., leg. CsS; Slava Rusától 3 km-re ÉK-re, 2017.VI.24., leg. KI; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. KI, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; Greci (falu), 2017.V.8., leg. KI; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Băneasa, Canaraua Fetii, 1993.V.20., leg. AP; Rezervația Agigea, 2003.VII.18., leg. RS; Mangalia Nord, Stațiunea Olimp, 2003.VII.20., leg. AA (Coll. Mus. G. Antipa) – Murfatlar, Fântânița, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL.

Lixus (Broconius) rubicundus Zoubkoff, 1833

(Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Ieniștea 1968; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.28., leg. TB; **Constanța megye:** Delta Dunării, G. Babarada-Șontea, 2004. VII.30., leg. GP (Coll. Mus. R. Angheluță) – Murfatlar, Fântânița, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Sinoiétól 2 km-re DK-re, 2017.VI.27., leg. KI, KJ, PA, TB; Istria, Histria romváros, 2019. VI.21., leg. KI, KJ, PA, TB.

Lixus (Compsolixus) albomarginatus Boheman, 1842

(Jaquet 1899b; Fleck 1905; Teodor 1993; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Vf. Dogaru, 2007.VIII.29., leg. CI; Măcin-hegység, Drumul Vinului, 2007. VIII.30., leg. CI (Coll. Mus. R. Angheluță); **Constanța megye:** Valul lui Traian, 1957., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa) – Vadu környéke, Grindul Chituc, 2010.IX.21., leg. JK; Murfatlar, Fântânița, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA.

Lixus (Compsolixus) ascanii (Linnaeus, 1767)

(Montandon 1887, 1908; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Lixus (Compsolixus) ochraceus Boheman, 1842

Új adatok: Tulcea megye: Măcin, leg. ALM; Somova, 1987. VII.28., leg. IM; Celic Dere, 1997.V.20., leg. CH (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység, Valea Fașilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Atmagea környéke, 2010.IX.24., leg. JK; Horiától 1,5 km-re É-ra, Horia-tó, 2010.IX.24., leg. JK; Babadag (erdő), 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. TB; Jijila, Jijila folyó árterülete, 2019.VI.19., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Grădina környéke, 2010.IX.19., leg. JK; Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI; Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2015.IX.24–25., leg. KI, KJ, PA, 2016.IX.14. leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA; Ostrov, Bugeac-tó, 2016.IX.16., leg. KI, KJ, PA, TB.

Lixus (Dilixellus) bardanae (Fabricius, 1787)

Új adatok: Tulcea megye: Periprava, 1963.VII.2., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa) – Atmagea környéke, 2010.IX.24., leg. JK; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. KI; **Constanța megye:** Canalul Magearu, 1993.VI.16–17., leg. TLA; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2016.IV.2–3., leg. FK, KI, PA, SzL.

Lixus (Dilixellus) fasciculatus Boheman, 1835

Új adatok: Tulcea megye: Delta Dunării, C. Magearu-D. Veche, 2004.VII.26., leg. GP (Coll. Mus. R. Angheluță); Delta, Sfântu Gheorghe, 1983.VII.7., leg. NS (Coll. Mus. G. Antipa) – Nifon, Părlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB.

Lixus (Dilixellus) linearis Olivier, 1807 (= *cribricollis* Boheman, 1835)

(Jaquet 1902b; Fleck 1905)

Új adatok: Constanța megye: Dumbrăveni, 1965.V.23., leg. NS (Coll. Mus. G. Antipa).

Lixus (Dilixellus) pulverulentus (Scopoli, 1763) (= *algirus* Fabricius, 1801; *angustatus* Fabricius, 1775)

Új adatok: Tulcea megye: Babadag (erdő), 1982.V.12.; Celic Dere, 1994.V.20–24., leg. CP; Izvoarele, Horia-tó, 1997.V.21.,

leg. RS; Revársarea, 1997.V.23., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Babadag (erdő), 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014. IV.30., leg. KI, IZ, PA, SzL; Codru-kolostor 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; **Constanța megye:** Esecchio, 1962.V.26., leg. NS; Băneasa, Canaraua Fetii, 1993.V.18., leg. AP, 1993.V.18., leg. CP; Canton Silvic Furnica, Pădurea Dumbrăveni, 1995.V.13., leg. CP; Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP, 1995.V.14., leg. GA; Mangalia Nord, Stațiunea Olimp, 2003.VII.20., leg. RS (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA; Murfatlar, Fântânița, 2014. VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2015.IX.24–25., leg. KI, KJ, PA; Băneasa, Canaraua Fetii (kőbánya), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Cochirleni, 2015.V.24., leg. PA, RI, SzK, SzL; Ostrov, Bugeac-tó, 2016.IX.16., leg. KI, KJ, PA, TB; Pecineaga (erdő), 2017.V.14., leg. FK, KI, KJ, PA.

Lixus (Dilixellus) punctiventris Boheman, 1835

Új adatok: **Constanța megye:** Cochirleni, 2014.VII.8., leg. KI, OA, PA, SzL.

Lixus (Epimeces) cardui Olivier, 1807

(Fleck 1905; Montandon 1908; Teodor 1993; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: **Tulcea megye:** Dinoeția, 2002.V.23., leg. CŞ; Cheile Dobrogei (170–200 m), 2004.VI.14., leg. MM; Măcin-hegység, Luncavița (200 m), 2005.VI.16., leg. MC; Izvoarele Măcinului (300–370 m), 2005.VI.16., leg. MC (Coll. Mus. R. Angheluță); Periprava, Leteai-erdő, 1966.VI.24., leg. ŞN; Sulina, 1967.VII.12., leg. ArR; Ciucurova, 1981.VI.18–19., leg. NS; Insula Popina, Razelm-tó, 1992.V.8., leg. NG; Capul Dolojman, Razelm-tó, 1992.V.11., leg. NG; Maliuc, Mila 26, 1992.V.18–19., leg. IM; Măcin-hegység, Dealurile Pricopanului, 2007.VI.14., leg. MC; Izvoarele, 1997.V.21., leg. RS; Celic Dere, 1997.V.24., leg. RS (Coll. Mus. G. Antipa) – Agighiol, 1993.VI.12., leg. TLA; Beştepe, 1993.VI.14., leg. TLA; Canalul Magearu, 1993.VI.17., leg. TLA; Iancina, 1993.VI.11., leg. TLA; Caraorman, Canal Litcov, 2007.V.12., leg. NJ, RE, SoL, VJ; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014. IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Enisala (vár), 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2019.VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.V.7., leg. FK, KI, KJ, PA, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; 23 August, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; Hancearcát-tól D-re, 2017.VI.24., leg. KI; Enisala (fás legelő), 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA; **Constanța megye:** Agigea, 1994.VI.15., leg. XS; Băneasa, 1965.V.30., leg. MW; Băneasa, Canaraua Fetii, 1965.V.31., leg. XS; Hagieni, 1965.VI.6., leg. ŞN, 1981.VI.15., leg. NS; Hagieni-erdő, 1965.VI.6., leg. XS; Târgușor, 1992.VII.8., leg. RS; Limanu, Hagieni-erdő, 1992.VII.11., leg. RS (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2017.V.12., leg. FK, KI, KJ, PA, 2017.VI.25–27., leg. KI; Istria, Histria romváros, 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.11., leg. FK, KI, KJ, PA; Cochirleni, 2015.V.24., leg. PA, RI, SzK, SzL; Sinoie, Grindul Lupilor, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA.

Lixus (Epimeces) filiformis (Fabricius, 1781) (= *elongatus* Goeze, 1777)

(Jaquet 1902b; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Raduta 2014)

Új adatok: **Tulcea megye:** Măcin-hegység, Greci (400 m), 2004.VI.13., leg. GP; Măcin-hegység, Chiscura Chelului (Par-

cul Național Măcin, 295 m), 2009.VI.13., leg. CI (Coll. Mus. R. Angheluță); Izvoarele, 1997.V.21., leg. RS; Babadag, 2011. VI.6., leg. IŞI (Coll. Mus. G. Antipa) – Dolojman, 1992.V.11., leg. TLA; Insula Popina, 1992.V.9., leg. TLA; Măcin-hegység, Valea Fagilor (kőbánya), 2005.V.30., leg. CsS; Babadag (erdő), 2005.VI.2., leg. CsS; Atmagea, 2012.IV.28., leg. KI; Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2015.V.19., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.10–11., leg. FK, KI, KJ, PA; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Slava Rusă, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL, 2015.V.20., leg. PA, RI, SzK, SzL; Enisala (vár), 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019. VI.20., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Nifontól É-ra, 2017. VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB, 2019.VI.19., leg. KI, KJ, PA, TB; Hancearcától D-re, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB; Beidaudtól 1,5 km-re DNy-ra, 2017.VI.25., leg. KI, KJ, PA, TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, 2019. VI.18., leg. KI; Enisala (fás legelő), 2018.VI.4., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Greci, 2019.VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; **Constanța megye:** Hagieni-erdő, 1962.VI.19., leg. ArR, 1965.VI.6., leg. ŞN; Palas, 1962.VI.21., leg. AKI; Băneasa, Canaraua Fetii, 1965.V.1., leg. XS; Dumbrăveni, 1965.V.23., leg. NS; Furnica, Pădurea Dumbrăveni, 1995.V.14., leg. GA, 1996.V.15., leg. MA; Rezervația Naturală Agigea, 2003.VII.17., leg. MF; (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2012.IV. 28–29., leg. KI, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL, 2014. IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Cheile Dobrogei, 2014.V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Istria, Histria romváros, 2015.V.21., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2017.VI.26–28., leg. KI, KJ, PA, TB; Palazu Mic, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Murfatlar, Fântânița 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Negureni, Valea Cișmelelor-erdő, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Cochirleni, 2015.V.24., leg. PA, RI, SzK, SzL; Hagieni, Hagieni-erdő, 2016.IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; 23 August, 2016. IX.17., leg. FK, KI, KJ, PA; Sinoietől 2 km-re DK-re, 2017. VI.27., leg. KI; Sinoie, Grindul Lupilor, 2018.VI.5., leg. FK, KI, KJ, PA; Crucea, 2018.VI.9., leg. FK, KI, KJ, PA.

**Lixus (Epimeces) scolopax* Boheman, 1835

Új adatok: **Constanța megye:** Murfatlar, Fântânița, 2018. VI.7–8., leg. FK, KI, KJ, PA.

Lixus (Eulixus) desertorum Gebler, 1830

(Jaquet 1899b; Fleck 1905)

Lixus (Eulixus) iridis Olivier, 1807

(Jaquet 1899a; Fleck 1905; Negru & Roșca 1967; Teodor & Manole 1996; Raduta 2014)

Új adatok: **Tulcea megye:** Delta Dunării, Caraorman, 2001.VI.13., leg. CR (Coll. Mus. R. Angheluță); Celic Dere, 1994.V.20–24., leg. CP, 1997.V.24., leg. RS; Valea Teilor, 1997.V.22., leg. CH (Coll. Mus. G. Antipa) – Măcin-hegység, Valea Fagilor (kiszáradt tómeder) 2005.V.30., leg. CsS; Lacul Roșu (a tó közelében), 2005.VII.6., leg. DDC; Greci (falu), 2017.V.8., leg. FK, KI, KJ, PA; Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB; Măcin-hegység, Greci, 2019. VI.18–19., leg. KI, KJ, PA, TB; Enisala, 2019.VI.20., leg. KI; **Constanța megye:** Dumbrăveni, 1956.V.1., 1965.V.23., leg. NS; Mangalia, Hagieni-erdő, 1963.VI.6., leg. ID; Negureni, Pă-

durea Negureni, 1993.V.18., leg. CP; Băneasa, Canaraua Fetii, 1993.V.18., leg. AP; Furnica, Pădurea Dumbrăveni, 1995.V.14., leg. GA; Negureni, 1996.VI.21., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL, 2018.VI.7., leg. FK, KI, KJ, PA; Băneasa, Canaraua Fetii, 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL; Cochirleni, 2015.V.24., leg. PA, RI, SzK, SzL; Ostrov, Bugeac-tó, 2016.IX.16., leg. KI, KJ, PA, TB; Esecchio, Bugeac-tó déli partja, (félzáraz, lejtős sztyepp cserjékkel), 2016.IX.16., leg. KI, KJ, PA, TB.

Lixus (Eulixus) punctirostris Boheman, 1842

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Pricopan, 2005.VI.1., leg. CsS; Măcin-hegység, Greci környéke, 2009.V.6., leg. JK; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.2., leg. KI.

Lixus (Lixus) paraplecticus Linnaeus, 1758

Új adatok: Tulcea megye: Delta, Sălcieni, 1950.VII.22., leg. IC (Coll. Mus. G. Antipa) – Caraorman, 1991.V.17., leg. AR; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, KJ, PA, TB.

Lixus (Ortholixus) angustus (Herbst, 1795)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Valea lui Smaleana, 2007.VI.12., leg. MC (Coll. Mus. R. Angheluță); Constanța megye: Istria, Histria romváros, 2016.IX.14., leg. KI, KJ, PA, TB.

Lixus (Ortholixus) bituberculatus Smreczyński, 1968

(Trnka, Stejskal & Skuhrovec 2016)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Valea Fagilor (kiszáradt tómeder), 2005.V.30., leg. CsS; Constanța megye: Hagieni, 1964.VI.4., leg. ŠN; Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Hagieni, Hagieni-erdő, 2016.IX.17., leg. KI; Gura Dobrogei, 2017.V.12., leg. KI.

Lixus (Ortholixus) cinerascens Schönherr, 1832 (= *elegantulus* Boheman, 1843)

(Montandon 1887; Fleck 1905)

Új adatok: Tulcea megye: Murighiol, 2007.IX.9., leg. CI; Măcin-hegység, Valea lui Moș Kalâm, 2007.X.5., leg. CȘ, CI; Măcin-hegység, Valea lui Moș Enache, 2007.X.5., leg. CȘ, CI; Măcin-hegység, Valea lui Arsu, 2007.X.5., leg. CȘ (Coll. Mus. R. Angheluță); Delta, Periprava, 1957.VII.26., leg. IS (Coll. Mus. G. Antipa) – Turcoaia, 6 km-re Cernát-tól ÉNy-ra, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA, 2019.VI.19., leg. KI, KJ, PA, TB; Constanța megye: Agigea, 1962.VI.18., leg. AtR, 1962.VIII.10., leg. ID; Hagieni-erdő, 1997.VII.16., leg. AV, 1997.VII.19., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Grădina környéke, 2010.IX.19., leg. JK; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Ostrov, Bugeac-tó, Bugeac-tó északi partja, 2016.IX.16., leg. KI, KJ, PA, TB.

Lixus (Ortholixus) vilis (Rossi, 1790)

(Jaquet 1899b; Fleck 1905)

Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Chiscura Chelului (Parcul Național Măcin, 295 m), 2009.VI.13., leg. CI (Coll. Mus. R. Angheluță).

Lixus (Phyllixus) incanescens Boheman, 1835

(Jaquet 1899b; Fleck 1905)

Új adatok: Tulcea megye: Delta Dunării, G. Babarada-Șontea, 2004.VII.30., leg. GP; Murighiol, 2007.IX.9., leg. CI (Coll. Mus. R. Angheluță) – Enisala, 2014.IV.29–V.3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Sălcioara, 2016.IX.13., leg. KI, KJ, PA, TB; Smârdan, Măcin-holtág, 2019.VI.18., leg. KI; Constanța megye: Furnica,

Pădurea Dumbrăveni, 1995.V.13–14., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Istria, Histria romváros, 2009.V.2–4., 2010.IX.19., leg. JK; Grădina környéke, 2010.IX.19., leg. JK.

Lixus (Phyllixus) scabricollis Boheman, 1843
(Teodor 1993; Raduta 2014)

Lixus (Phyllixus) subtilis Boheman, 1835

Új adatok: Tulcea megye: Delta Dunării, G. Babarada-Șontea, 2004.VII.30., leg. GP (Coll. Mus. R. Angheluță); Maliuc, Mila 26, 1991.VIII.8., leg. IM; Greci, 2005.IX.6., leg. CB (Coll. Mus. G. Antipa) – Sulina, 2005.VII.4., leg. DDC; Constanța megye: Comorova, 1963.VIII.31., leg. AtR; Negureni, Pădurea Negureni, 1993.VII.22., leg. GA; Băneasa, Canaraua Fetii, 1994.V.19., leg. GA, 1995.V.26., leg. CP; Furnica, Rezervația Dumbrăveni, 1995.V.13–14., 1995.VI.22., leg. CP; Negureni, 1996.VI.21., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Cruceától 3 km-re Ny-ra, Allah Bair (természetvédelmi terület), 2009.V.1., leg. JK; Esecchio (erdő), 2014.VII.7., leg. KI, OA, PA, SzL; Băneasa, Canaraua Fetii (erdő), 2015.V.23., leg. PA, RI, SzK, SzL, 2016.IX.15–17., leg. KI, KJ, PA, TB; Băneasa, Canaraua Fetii (erdő széle), 2017.VI.20., leg. CS; Esecchio, 2016.IX.15., leg. KI, KJ, PA, TB.

Microlarinus cf. lypriformis (Wollaston, 1861)

Új adatok: Constanța megye: Istriától 9 km-re, Histria romváros, 2010.VI.4–5., leg. RȘ; 2010.VI.26–28., leg. FP.

Rhinocyllus conicus (Frölich, 1792)

(Jaquet 1899b; Fleck 1905; Montandon 1908)

Új adatok: Tulcea megye: Codru-kolostor, 2013.V.23–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Enisala, 2013.V.24–25., leg. KI, PA, RI, SzL; Nifontól É-ra, 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Turcoaia, 6 km-re Cernától ÉNy-ra, 2017.VI.24., leg. KI, KJ, PA, TB, 2018.VI.3., leg. KI; Măcin-hegység, Greci, 2019.VI.18–19., leg. KI; Constanța megye: Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL.

Rhinocyllus oblongus Capiomont, 1873

(Jaquet 1899b; Fleck 1905)

MESOPTILIINAE Lacordaire, 1863

Magdalidini Pascoe, 1870

Magdalis (Edo) ruficornis (Linnaeus, 1758)

Új adatok: Tulcea megye: – Celic Dere, 1997.V.20, leg. CH (Coll. Mus. G. Antipa) – Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs, 2010.IV.28., leg. TLA.

Magdalis (Magdalis) frontalis Gyllenhal, 1827

Új adatok: Constanța megye: Hagieni, 1993.V.22., leg. CH (Coll. Mus. G. Antipa).

Magdalis (Magdalis) rufa Germar, 1823

(Teodor & Manole 1996)

Új adatok: Constanța megye: Limanu, 1992.VII.10., leg. RS (Coll. Mus. G. Antipa) – Murfatlar, Fântânița, 2014.VII.4–5., leg. KI, OA, PA, SzL; Balta Limanu, 2014.VII.5–6., leg. KI, OA, PA, Sz; Crucea, 2018.VI.9., leg. FK, KI, KJ, PA.

Magdalis (Odontomagdalis) armigera (Geoffroy, 1785)

Új adatok: Tulcea megye: Caraorman, 1992.V.14–15., leg. TLA; Enisala, 2017.V.10., leg. FK, KI, KJ, PA; Măcin-hegység, Nifon (erdő), 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA; Constanța megye: Gura Dobrogei, 2012.IV.28–29., leg. KI.

- Magdalis (Porrothus) cerasi* (Linnaeus, 1758)
 Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2017.V.11., leg. KI.
- MOLYTINAE Schönherr, 1823
Cryptorhynchini Schönherr, 1825
Tylodina Lacordaire, 1866
Acalles (Acalles) echinatus (Germar, 1823)
 Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2009.V.4., leg. JK, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Topologtól ÉK-re, 2009.V.4., leg. JK.
- Acalles (Acalles) papei* A. Solari & F. Solari, 1905
 Új adatok: Tulcea megye: Babadag (erdő), 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Acallocrates colonnellii* Bahr, 2003
 Új adatok: Tulcea megye: Celic Dere, 1997.V.22–24., leg. RS, CH (Coll. Mus. G. Antipa) – Babadag (erdő), 2015.IX.22., leg. KI, KJ, PA; Slava Rusától 2 km-re ÉK-re, 2018.VI.3., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Gasterocercini* Zherikhin, 1991
Gasterocercus depressirostris (Fabricius, 1792) (Negru 1968)
 Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Greci, 2019. VI.18–19., leg. KI.
- Lepyrini* W. Kirby, 1837
Lepyrus capucinus (Schaller, 1783)
 Új adatok: Tulcea megye: Delta Dunării, Grindul Letea, Haşmacul lui Omer, 1991.VI.10., leg. DR; Celic Dere, 1997.V.24., leg. RS (Coll. Mus. G. Antipa) – Gorgova, 1993. VI.16., leg. TLA; Leteai-erdő, 1993.VI.17., leg. TLA; Babadag (erdő), 2014.IV.30., leg. KI, IZ, PA, SzL; Smârdan, Măcin-holtág, 2017.VI.22., leg. KI, 2018.VI.2., leg. FK, KI, KJ, PA; Constanța megye: Băneasa, Canaraua Fetii, 1993.V.19., leg. CH (Coll. Mus. G. Antipa).
- Lepyrus palustris palustris* (Scopoli, 1763) (Negru 1968)
 Új adatok: Tulcea megye: Ostrovul Haralambie, 2008. VI.26., leg. MS (Coll. Mus. G. Antipa).
- Molytini* Schönherr, 1823
Hylobiina W. Kirby, 1837
Hylobius (Callirus) abietis (Linnaeus, 1758)
 Új adatok: Tulcea megye: Sulina, 1967.VII.9., leg. APG (Coll. Mus. G. Antipa); Constanța megye: Valul lui Traian, 1957.VII.12., leg. XS (Coll. Mus. G. Antipa).
- Hylobius (Callirus) transversovittatus* (Goeze, 1777) (Montandon 1908; Negru 1968)
 Új adatok: Tulcea megye: Smârdan, Pietra Fetei, 2003. VII.18., leg. CŞ (Coll. Mus. R. Angheluță); Chilia Veche, 1963. VI.27., leg. XS; Delta, Periprava, 1964.XI.5–8., leg. NS; Delta Dunării, Pădurea Caraorman, 1991.VI.24., leg. PG; Caraorman, 1991.VI.26., leg. IP; Celic Dere, 1994.V.20–24., leg. CP (Coll. Mus. G. Antipa) – Periprava, 2005.VII.1., leg. DDC.
- Molytina Schönherr, 1823
Liparus (Trysibius) tenebriodes (Pallas, 1781) (Jaquet 1900a; Negru & Roşca 1967; Raduta 2014)
 Új adatok: Tulcea megye: Măcin, leg. ALM; Babadag, 1955. VI.23., leg. NS; Codru, 1970.VI.1., leg. NS (Coll. Mus. G. Antipa).
- Plinthina* Lacordaire, 1863
Minyops senaci Desbrochers des Loges, 1895 (Fleck 1905; Negru & Roşca 1967; Raduta 2014; Osella & Bello 2010)
 Új adatok: Tulcea megye: Horiától Ny-ra, 2009.V.6., leg. JK.
- Pissodini* Gistel, 1848
Pissodina Gistel, 1848
Pissodes (Pissodes) castaneus (DeGeer, 1775)
 Új adatok: Constanța megye: Murfatlar, Fântânița, 2015.V.22., leg. PA, RI, SzK, SzL.
- Trachodini* Gistel, 1848
Trachodes (Trachodes) hispidus (Linnaeus, 1758) (Montandon 1887; Fleck 1905)
 Új adatok: Tulcea megye: Nifon, Pârlita-patak völgye, 2017. VI.23., leg. KI.
- Typoderini* Voss, 1965
Anchonidium (Anchonidium) ulcerosum (Aubé, 1850) (Montandon 1908)
 Új adatok: Tulcea megye: Măcin-hegység, Nifontól 2 km-re ÉNy-ra, Curături-patak völgye, 2015.VI.27., leg. MGy; Măcin-hegység, Nifon (erdő), 2017.VI.23., leg. KI, KJ, PA, TB.
- SCOLYTINAE Latreille, 1804
Cryphalini Lindemann, 1876
Ernoporicus caucasicus (Lindemann, 1876) (= *Euptilius caucasicus* Lindemann, 1876) (Raduta 2014)
- Ernoporus tiliae* (Panzer, 1793) (Raduta 2014)
 Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL.
- Trypophloeus granulatus* (Ratzeburg, 1837) (Raduta 2014)
- Dryocoetini* Lindemann, 1876
Xylocleptes bispinus (Duftschmid, 1825) (Raduta 2014)
 Új adatok: Tulcea megye: Slava Rusă, 2014.V.1–3., leg. KI, IZ, PA, SzL; Codru-kolostor, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL; Constanța megye: Gura Dobrogei, 2014.IV.30–V.2., leg. KI, IZ, PA, SzL.
- Hylesinini* Erichson, 1836
Hylesinus crenatus (Fabricius, 1787) (Raduta 2014)
- Hylesinus taranio* (Danthoine, 1788) (= *oleiperda* Fabricius, 1792) (Raduta 2014)
- Hylesinus varius* (Fabricius, 1775) (= *fraxini* (Panzer 1779) (Raduta 2014)
- Pteleobius kraatzii* (Eichhoff, 1864) (Raduta 2014)
- Hypoborini* Nüsslin, 1911
Liparthrum arnoldi Semenov, 1902 (Raduta 2014)

- Ipini* Bedel, 1888
Pityogenes conjunctus Reitter, 1887
 Új adatok: Tulcea megye: Codru-kolostor, 2016.III.30–31., leg. FK, KI, PA, SzL.
- Pityogenes trepanatus* (Nördlinger, 1848)
 Új adatok: Constanța megye: Crucea, 2018.VI.9., leg. FK, KI, KJ, PA.
- Phloeotribini* Chapuis, 1869
Phloeotribus muricatus (Eggers, 1929) (= *Phloeophthorus muricatus* Eggers, 1929)
 (Raduta 2014)
 Új adatok: Tulcea megye: Codru-kolostor, 2015.V.19., leg. PA, RI, SzK, SzL; Măcin-hegység, Greci-től 5 km-re D-re, 2017.V.8., leg. KI; Constanța megye: Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg. KI, PA, RI, SzL.
- Polygraphini* Chapuis, 1869
Carphoborus perrisi (Chapuis, 1869)
 (Raduta 2014)
- Scolytini* Latreille, 1804
Scolytus intricatus (Ratzeburg, 1837)
 (Raduta 2014)
- Scolytus kirschii kirschii* Skalitzky, 1876
 (Raduta 2014)
- Scolytus multistriatus* (Marsham, 1802)
 (Raduta 2014)
- Scolytus pygmaeus* (Fabricius, 1787)
 (Raduta 2014)
- Scolytus rugulosus* (P. W. J. Müller, 1818)
 (Raduta 2014)
 Új adatok: Tulcea megye: Mahmudia, 1970.X.20., leg. ŞN (Coll. Mus. G. Antipa); Constanța megye: Hagieni-erdő, 2014.VII.6., leg. KI, OA, PA, SzL.
- Scolytus scolytus* (Fabricius, 1775)
 (Raduta 2014)
- Xyleborini* LeConte, 1876
Xyleborus dryographus (Ratzeburg, 1837)
 (Raduta 2014)
- Xyleborus monographus* (Fabricius, 1792)
 (Raduta 2014)
- Xyleborus xylographus* (Say, 1826)
 (Raduta 2014)

Összefoglalás

Jelenleg a Duna-deltából és Dobruzsából 724 faj ismert, melyből 270 a Duna-delta és Dobruzsza, 50 Románia faunájára, 2 faj pedig a tudomány számára új (a fajok leírása folyamatban van).

Románia faunájára új fajok a következők: *Noxius curtirostris* (Mulsant & Rey, 1861); *Bruchela cana* (Küster, 1848); *Bruchela concolor* (Fähræus, 1839); *Bruchela parvula* (Motschulsky, 1875); *Perapion (Perapion) connexum* (Schilsky, 1902); *Ceratapion (Echinostroma) scalptum caviceps* (Desbrochers des Loges, 1870); *Metapion ermishi* (Voss, 1969); *Protapion angusticolle* (Gyllenhal, 1833); *Allomalina quadrivirgata* (Costa, 1863); *Corimalia fausti fausti* (Reitter, 1890); *Bagous (Macropelmus) claudicans* Boheman, 1845; *Bagous (Macropelmus) dieckmanni* Gratshev, 1993; *Bagous (Macropelmus) lothari* Caldara & O'Brien, 1998; *Brachycerus lutosus* Gyllenhal, 1833; *Stenopelmus rufinatus* Gyllenhal, 1835; *Tanysphyrus ater* Blatchley, 1928; *Aulacobaris kiesewetteri* (Faust, 1890); *Labiaticola despiciatus* Faust, 1889; *Labiaticola melas* (Boheman, 1836); *Ceutorhynchus levantinus* Schultze, 1898; *Ceutorhynchus merkli* Korotyaev, 2001; *Ceutorhynchus scrobicollis* Neresheimer & H. Wagner, 1924; *Ceutorhynchus talickyi* Korotyaev, 1980; *Ceutorhynchus varius* Rey, 1895; *Microplontus millefolii* (Schultze, 1897); *Ranunculiphilus (Austroceutorhynchus) italicus* (C. N. F. Brisout de Barneville, 1869); *Thamioecolus roubali* Dieckmann, 1973; *Thamioecolus sinapis* (Desbrochers des Loges, 1893);

Gymnetron tibiellum Desbrochers des Loges, 1900; *Miarus hellenicus* Dieckmann 1978; *Miarus solarii* Smreczyński, 1957; *Philernus ponticus* Korotyaev, 1979; *Sibinia (Sibinia) femoralis* Germar, 1823; *Sibinia (Sibinia) variata* Gyllenhal, 1835; *Tychius (Tychius) ochraceus* Tournier, 1873; *Tychius (Tychius) subsulcatus* Tournier, 1874; *Prochus (Prochus) porcellus* Boheman, 1834; *Omius murinus* (Boheman, 1842); *Otiiorhynchus (Pseudocryphiphorus) zebei* Stierlin, 1861; *Argoptochus (Argoptochus) markovensis* Angelov, 1987; *Polydrusus (Conocetus) baudii* (Faust, 1889); *Sitona ophthalmicus* Desbrochers des Loges, 1869; *Chlorophanus viridis balcanicus* Behne, 1989; *Rhabdorrhynchus echii* Brahm, 1790; *Bangasternus planifrons* (Brullé, 1832); *Larinus (Larinomesius) atomarius* Capiomont, 1874; *Larinus (Larinomesius) canescens* Gyllenhal, 1835; *Larinus (Larinomesius) syriacus* Gyllenhal, 1835; *Larinus (Phyllonomeus) filiformis* Petri, 1907; *Lixus (Epimeces) scolopax* Boheman, 1835.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetünket szeretnénk kifejezni dr. Melanya Stannak (Muzeul Național de Istorie Naturală „Grigore Antipa”, București), Gabriela Patrîchének (Complexul Muzeal de Științele Naturii „Râsvan Angheluță”, Galați) és (+) dr. Merkl Ottónak (Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest), hogy rendelkezésünkre bocsátották a múzeumok gyűjteményeit. Köszönet illeti Tallósi Bélát, Fetykó Kingát,

Orosz András, Rozner Istvánt, Székely Kálmánt, Csósz Sándort, Makranczy Györgyöt, Nédli Juditot, Ernesto Recuero-Gilt, Somai Lászlót és Vörös Juditot, akik a gyűjtött anyagaikat rendelkezésünkre bocsátották. Köszönet Székely Leventének és Kocs Jánosnak az önzetlen segítségért, amellyel lehetővé tették a gyűjtőutak zavartalan lebonyolítását, és dr. Hangay Györgynek az angol nyelvű fordításért. A makrofotókat Csata Zoltánnak, György Zoltánnak és Németh Tamásnak köszönjük.

Kocs Irén – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520055; kocsiren.szn@gmail.com
Krátký, Jiří – Hradec Králové, Třebechovická 821, CZ-50003; macshort@tiscali.cz
Podlussány Attila – Budapest; podlussany.1941@gmail.com
Teodor, Lucian Alexandru – Universitatea Babeş–Bolyai, Facultatea de Biologie și Geologie, Cluj-Napoca, str. Republicii nr. 44; lucianteodor@yahoo.com

Irodalom

- ALONSO-ZARAZAGA, Miguel Angel
 1989 Revision of the Supraspecific Taxa in the Palaearctic Apionidae Schoenherr, 1823. 1. Introduction and Subfamily Nanophyinae Seidlitz, 1891 (Coleoptera, Curculionoidea), *Fragmenta Entomologica*, Roma, XXI/2, 205–262.
 1990 Revision of the Supraspecific Taxa in the Palaearctic Apionidae Schoenherr, 1823 (Coleoptera, Curculionoidea), 2, Subfamily Apioninae, Schoenherr, 1823: Introduction Keys and Descriptions, *Graellsia*, XLVI, 19–156.
- ALONSO-ZARAZAGA, Miguel Angel (coordinator) et al.
 2017 *Cooperative Catalogue of Palaearctic Coleoptera Curculionoidea (Monografías electrónicas SEA, VIII)*, 729.
- ALTEA, Tiziana – OSELLA, Giuseppe
 1991 Caratteristiche del popolamento a Coleotteri Curculionoidea della Riserva Naturale Orientata „Valle Orfento” (Majella-Abruzzo), *Studi Trentini di Scienze Naturali, Acta Biologica*, Trento, LXVIII, 239–266.
- ANGELOV, Pavel
 1976 Coleoptera, Curculionidae, I (Apioninae, Otiiorhynchinae), *Fauna na Bulgaria*, 5, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, 355.
- BIALOOKI, Z. Piotr
 2007 On New Taxa of Entiminae (Coleoptera: Curculionidae) from Turkey and South-Eastern Europe, *Annals of the Upper Silesian Museum (Entomology)*, XIV–XV, 135–195.
- BOROVEC, Roman
 1992 Revision of Lacordairius Ch. Brisout, 1866, a Subgenus of Trachyphloeus Germar, 1817 (Coleoptera, Curculionidae), *Eos – Revista Española de Entomología*, LXVIII/2, 147–158.
- BOROVEC, Roman – PELLETIER, Jean
 2009 Revision of the Genus Foucartia Jacquelin du Val, 1855 (Coleoptera: Curculionidae: Entiminae: Sciaphilini), *Acta Societatis Zoologicae Bohemicae*, LXXIII, 1–26.
- BOROVEC, Roman – HLAVÁČ, Peter
 2018 Review of the Stomodes toltarius Species Group (Coleoptera: Curculionidae: Entiminae: Otiiorhynchini) from the Balkan Peninsula with Description of Two New Species from Greece, *Zootaxa*, MMMMXDVII/1, 111–126.
- CALDARA, Roberto – PODLUSSÁNY Attila
 2018 New Faunistic Data on Palaearctic Species of the Tribes *Mecinini* and *Tychiini* (Coleoptera: Curculionidae, Curculioninae), *Folia Entomologica Hungarica*, LXXIX, 51–53.
- CIOCHIA, Victor
 1985 La structure et la dynamique de l'entomofaune phytophage et entomophage des agrobiocénoses a betterave sucrière de Roumanie, *Travaux du Muséum National d'Histoire Naturelle „Grigore Antipa”*, XXVII, 193–213.
- COLONNELLI, Enzo – WHITEHEAD, Donald Robert
 1990 Palaearctic Thistle Weevils of the Genus *Bangasternus* Gozis (Coleoptera, Curculionidae), *Fragmenta Entomologica*, Roma, XXII/1, 185–217.
- DIECKMANN, Lothar
 1963 Die palaearktischen Arten der Untergattung *Pseudorchestes* Bedel aus der Gattung *Rhynchaenus* Clairi (Coleoptera, Curculionidae), *Entomologische Abhandlungen*, Staatliches Museum für Tierkunde, Dresden, XXIX/2, 275–327.
- DRAGHIA, Ioan
 1972 Insectes Mineurs (Insecte minore), l'entomofaune du Grind de Caraorman, Delta du Danube, *Travaux du Muséum National d'Histoire Naturelle „Grigore Antipa”*, XII, 221–228.
- ENDRŐDI Sebő
 1960 *Ormányosbogarak II. – Curculionidae II. (Fauna Hungariae, X/5)*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
 1961 *Ormányosbogarak I. – Curculionidae I. (Fauna Hungariae, X/4)*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
 1963 *Ormányosbogarak III. – Curculionidae III. (Fauna Hungariae, X/6)*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
 1968 *Ormányosbogarak IV. – Curculionidae IV. (Fauna Hungariae, X/7)*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
 1971 *Ormányosbogarak V. – Curculionidae V. (Fauna Hungariae, X/8)*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

- FLECK, Eduard
 1905 Die Coleopteren Rumäniens, *Bulletin de la Société des Sciences de Bucarest*, XIV/5, 491–570.
 1906 Die Coleopteren Rumäniens, *Bulletin de la Société des Sciences de Bucarest*, III–IV, 3–336.
- HOLECOVÁ, Milada
 1993 Bagous bagdatensis Pic 1904 (= Bagous wagneri Dieckmann 1964) (Curculionidae, Coleoptera) a Little Known Palaearctic Weevil, *Entomological Problems*, Bratislava, XXIV/1, 73–80.
- HURMUZACHI, Constantin
 1904 Troisième catalogue des coléoptères récoltés par membres de la Société des Naturalistes de Roumanie et déterminés par Const. Hurmuzachi (Cernăuți), *Bulletin de la Société des Sciences de Bucarest*, XIII/1–2, 52–65.
- IENIȘTEA, Mircea Alexandru
 1968 Ord. Coleoptera, „L'entomofaune de l'île de Letea (Delta du Danube)”, *Travaux du Muséum National d'Histoire Naturelle „Grigore Antipa”*, IX, 97–114.
 1974 Contributions à la connaissance des Coléoptères du Delta du Danube (Le grind Caraorman), *Travaux du Muséum National d'Histoire Naturelle „Grigore Antipa”*, XIV, 239–249.
- IENIȘTEA, Mircea Alexandru – NEGRU, Ștefan
 1956 Specii de coleoptere noi pentru fauna R. P. R., *Comunicările Academiei R. P. R.*, VI/8, 995–997.
- IONESCU, Maria – MITRU, L. – ȚUCRA, Iancu
 1963 Contribuții la cunoașterea biologiei și combaterii gărgăriței *Tychius flavus* Beker, un nou dăunător al culturilor de lucernă din R. P. R., *Analele Secției de Protecția Plantelor*, București, I, 153–162.
- IONESCU, Maria – TOMOROGA, Maria – ȚUCRA, Iancu
 1967 Noi cercetări asupra bio-ecologiei și combaterii gărgăriței lucernei (*Tychius flavus* Becker), *Analele Secției de Protecția Plantelor*, București, IV, 271–182.
- JAQUET, Maurice
 1898a Insectes récoltes par M. Jaquet en 1897, et déterminés par Mr. Ernest Poncy, assistant au Musée d'Histoire Naturelle de Genève, *Bulletin de la Société des Sciences de Bucarest*, VII/1, 52–56.
 1898b Faune de la Roumanie. Insectes récoltés par M. le Dr. M. Jaquet et déterminés par M. E. Poncy, entomologiste à Genève, *Bulletin de la Société des Sciences de Bucarest*, VII/2, 185–187.
 1898c Faune de la Roumanie. Coléoptères récoltés par M. Jaquet en 1897, et déterminés par M. E. Poncy, entomologiste à Genève, *Bulletin de la Société des Sciences de Bucarest*, VII/6, 493–495.
 1899a Curculionides récoltés par M. le Dr. Jaquet en 1898 et déterminés par M. le Dr. Stierlin de Schaffhouse, *Bulletin de la Société des Sciences de Bucarest*, VIII/1–2, 124–126.
 1899b Faune de la Roumanie. Curculionides déterminés par Monsieur Le Docteur G. Stierlin de Schaffhouse, *Bulletin de la Société des Sciences de Bucarest*, VIII/4–5, 366–368.
 1900a Faune de la Roumanie. Coleoptères récoltés par M. le Dr. Jaquet et déterminés par M. E. Poncy à Genève, *Bulletin de la Société des Sciences de Bucarest*, IX/2-3, 392–400.
 1900b Faune de la Roumanie. Coléoptères récoltés en 1899 par M. le Dr. M. Jaquet et déterminés par M. le Dr. G. Stierlin à Schaffhouse, *Bulletin de la Société des Sciences de Bucarest*, IX/6, 758–760.
 1901 Faune de la Roumanie. Insectes récoltés par M. le Dr. M. Jaquet en 1899 et déterminés par M. le Dr. E. Poncy, entomologiste à Genève, *Bulletin de la Société des Sciences de Bucarest*, X/5, 483–497.
 1902a Faune de la Roumanie. Coléoptères récoltés en 1899 par M. le Dr. M. Jaquet et déterminés par M. le Dr. G. Stierlin à Schaffhouse, *Bulletin de la Société des Sciences de Bucarest*, XI/1–2, 314–316.
 1902b Faune de la Roumanie. Coléoptères récoltés en 1900 par M. le Dr. M. Jaquet et déterminés par M. le Dr. G. Stierlin à Schaffhouse, *Bulletin de la Société des Sciences de Bucarest*, XI/1–2, 606–608.
 1904 Faune de la Roumanie. Coléoptères récoltés par M. Jaquet et déterminés par M. E. Poncy entomologiste à Genève, *Bulletin de la Société des Sciences de Bucarest*, XIII/1–2, 66–69.
- KIZUB, Igor – SLUTSKY, I. Alexander
 2018 New Data on the Distribution of *Pseudaplemonus artemisiae* (F. Morawitz, 1861) (Coleoptera: Apionidae) in Ukraine and the Palearctic Region, *Munis Entomology and Zoology*, XIII/1, 98–105.
- KOCS, Irén – KRÁTKÝ, Jiří – PODLUSSÁNY, Attila – TEODOR, Lucian Alexandru
 2021 Contribution to the Knowledge of the Curculionoidea Fauna of the Danube Delta and the Dobruja Region (Romania), *Entomologica Romanica*, Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca/Kolozsvár, XXV, 35–111.
- KODADA, Ján – HOLECOVÁ, Milada
 1994 Biologie und Verbreitung der Gattung *Dicranthus* Motschulsky, 1845 (Coleoptera, Curculionidae), in: *Verhandlungen des 14. Internationalen Symposiums über Entomofaunistik in Mitteleuropa (SIEEC)*, München, 282–285.
- LENGYEL, Peter
 2011 *Dobruzsza, repülőböl, 3.8.2011.* (<http://regithink.transindex.ro/?p=8991>; letöltés: 2022. április 10.)
- MAGNANO, Luigi – OSELLA, Giuseppe
 1971 Revisione del genere *Parameira* Seidlitz (Coleoptera, Curculionidae) e descrizione di una nuova specie di Crimea, *Memorie del Museo Civico di Storia Naturale di Verona*, XIX, 237–266.
- MONTANDON, Arnold Lucien
 1887 Excursions en Dobroudja, *Bulletin de la Société d'Études scientifiques d'Angers*, XVI, 31–64.
 1906 Notes sur la faune entomologique de la Roumanie, *Bulletin de la Société des Sciences de Bucarest*, XV, 30–80.
 1908 Notes sur la faune entomologique de la Roumanie. Additions au Catalogue des Coléoptères, *Bulletin de la Société des Sciences de Bucarest*, XVII/1–2, 67–122.

- NEGRU, Ștefan
 1957 Contribuțiune la cunoașterea faunei coleopterologice a Mangaliei și împrejurimilor ei (Nota I), *Analele Universității C. I. Parhon București, Seria Științele Naturii*, XVI, 117–130.
 1968 Ord. Coleoptera, „L'entomofaune de l'île de Letea (Delta du Danube)”, *Travaux du Muséum National d'Histoire Naturelle „Grigore Antipa”*, IX, 81–95.
- NEGRU, Ștefan – ROȘCA, Atena
 1967 Ord Coleoptera, „L'entomofaune des forêts du sud de la Dobroudja”, *Travaux du Muséum National d'Histoire Naturelle „Grigore Antipa”*, VII, 138–141.
- OSELLA, Giuseppe
 1973 Descrizione di quattro nuove specie di Rhytirhinini d'Anatolia ed una di Dobrugia, e ridescrizione di *Horridorhinus phrygius* (Coleoptera, Curculionidae), *Fragmenta Entomologica*, Roma, IX/3, 157–178.
- OSELLA, Giuseppe – BELLO Cesare
 2010 Revisione di *Minyops Schoenherr*, 1823 e *Paraminyops* nov. gen. (Coleoptera, Curculionidae, Molytinae), *Memorie del Museo Civico di Storia Naturale di Verona (2. serie), Sezione Scienze della vita*, XIX, 5–136.
- OSELLA, Giuseppe – DI MARCO, Carla
 1993 Nuovi Curculionoidea della fauna Siciliana (Coleoptera), *Bollettino del Museo civico di Storia Naturale di Verona*, XX, 345–370.
- OSELLA, Giuseppe – MAGNANO, Luigi
 1986 I coleotteri attelabidi e Curculionidi a diffusione transadriatica, *Lavori della Società italiana di Biogeografia, Nuova serie*, X, 701–792.
- PANIN, Sergiu
 1951 *Determinatorul coleoptelor dăunătoare și folositoare din Republica Populară Română*, Editura de Stat pentru Literatură Științifică și Didactică, București, 212.
- PERJU, Teodosie – PĂLĂGESIU, Ioan
 1986 Cercetări de biologie și ecologie asupra unor specii de Curculionidae seminifage, in: *Lucrările celei de a III-a Conferințe de Entomologie, Iași, 20–22 mai, 1983*, 469–475.
- PERJU, Teodosie – TEODOR, Lucian Alexandru
 1998 Agenți potențiali de combatere biologică a unor buruieni-problemă din agroecosisteme, in: *Lucrările Științifice ale celei de a IV-a Conferințe Naționale Pentru Protecția Mediului, Brașov*, 131–138.
- PROCHEȘ, Șerban
 1999 Five Weevil Species (Coleoptera: Curculionidae) New for the Romanian Fauna, *Travaux du Muséum National d'Histoire Naturelle „Grigore Antipa”*, XLI, 325–330.
- RADUTA, Mara
 2014 *Biodiversitatea Dobrogei* (<http://www.scribd.com/doc/245200399/Biodiversitatea-Dobrogei#scribd>; letöltve: 2014. 11. 13.)
- SCHUBERT, Franz Theodor Adolf
 1956 Ein bemerkenswertes Ergebnis einer mazedonischen Apionenausbeute. *Apion breiti* Wgn.: Richtigstellung und Vollständigkeit der Beschreibung, *Fragmenta Balcanica Musei Macedonici Scientiarum Naturalium*, I, 243–246.
- SKUHROVEC, Jiří
 2009 Digital-Weevil-Determination for Curculionoidea of West Palaearctic. Transalpina: Hypera / Limobius / Metadonus (Hyperinae: Hyperini), *Snudebiller, Studies on Taxonomy, Biology and Ecology of Curculionoidea*, X, 39–47.
- SKUHROVEC, Jiří – GOSIK, Rafal – STEJSKAL, Robert
 2010 Digital-Weevil-Determination for Curculionoidea of the West Palearctic: Transalpina: Brachypera / Donus (Hyperinae: Hyperini), *Snudebiller, Studies on Taxonomy, Biology and Ecology of Curculionoidea*, XI, 102–108.
- SKUHROVEC, Jiří – STEJSKAL, Robert – TRNKA, Filip – GOSIK, Rafal
 2014 Digital-Weevil-Determination for Curculionoidea of West Palaearctic. Cleonini (Lixinae), *Snudebiller, Studies on Taxonomy, Biology and Ecology of Curculionoidea*, XV, 1–18.
- STÜBEN, E. Peter – BAYER, Christoph – SPRICK, Peter – BEHN, Lutz
 2011 Digital-Weevil-Determination for Curculionoidea of the West Palearctic: Transalpina: Polydrusus (Entiminae: Polydrusini), *Snudebiller, Studies on Taxonomy, Biology and Ecology of Curculionoidea*, XII, 12–24.
- STÜBEN, E. Peter – MÜLLER, G. – KRÁTKÝ Jiří – BAYER, Christoph – BEHNE, Lutz – SPRICK, Peter
 2013 Digital-Weevil-Determination for Curculionoidea of the West Palearctic: Transalpina: Ceutorhynchinae (2. Part) (Ceuthorhynchini: Amalorrhynchus, Drupenatus Poophagus, Coeliodes, Pseudocoeliodes, Coelioidinus, Eucoeliodes, Neoxyonyx, Thamiocolus, Micrelus, Zacladus, Phrydiuchus, Stenocarus, Nedyus, Ceutorhynchus: Marklissus), *Snudebiller, Studies on Taxonomy, Biology and Ecology of Curculionoidea*, XIV, 1–24.
- STÜBEN, E. Peter – MÜLLER, G. – MÜLLER, U. – KRÁTKÝ, Jiří – BAYER, Christoph – BEHNE, Lutz – SPRICK, Peter
 2014 Digital-Weevil-Determination for Curculionoidea of the West Palearctic: Transalpina: Ceutorhynchinae (3. Part) (Ceutorhynchini: Datonychus, Ethelcus, Glocianus, Hadroplontus, Microplontus, Mogulones, Mogulonoides, Neoglocianus, Oprohinus, Parethelcus, Prististus, Ranunculiphilus), *Snudebiller, Studies on Taxonomy, Biology and Ecology of Curculionoidea*, XV, 1–25.
- STÜBEN, E. Peter – BAYER, Christoph – BAHR, Friedhelm – SPRICK, Peter – BEHNE, Lutz
 2015 Digital-Weevil-Determination for Curculionoidea of the West Palearctic: Transalpina: Phyllobiini, *Snudebiller, Studies on Taxonomy, Biology and Ecology of Curculionoidea*, XVI, 1–13.
- TEODOR, Lucian
 1993 Contribuții la cunoașterea curculionidelor (Coleoptera) din Delta Dunării, *Analele Științifice ale Institutului Delta Dunării*, II, 193–196.

- TEODOR, Lucian – MANOLE Traian
 1996 Noi contribuții la cunoașterea curculionidelor din Rezervația Biosferei „Delta Dunării” (Coleoptera: Curculionidae), *Buletin de informare, Societatea Lepidopterologică Română*, VII/3–4, 255–260.
- TEODOR, Lucian Alexandru – VLAD, Iuliana Antonie
 2007 Clasa Insecta, Suprafamilia Curculionoidea, in: *Lista faunistică a României (specii terestre și de apă dulce)*, Institutul de Speologie „Emil Racovița”, Cluj, 148–168.
- TRNKA, Filip – STEJSKAL, Robert – SKUHROVEC, Jiri
 2016 The Morphology of the Immature Stages of Two Rare Lixus Species (Coleoptera, Curculionidae, Lixinae) and Notes on Their Biology, *ZooKeys*, DCIV/2, 87–116.
- YUNAKOV, N. Nikolai – NADEIN, S. Konstantin
 2006 New Taxa of Geophilic Entiminae (Coleoptera: Curculionidae) from the Balkan Peninsula, Caucasus and Central Asia, *Entomologische Abhandlungen*, LXIII/1–2, 77–98.
- WAGNER, Hans
 1910 Beitrag zur entomologischen Fauna Rumäniens. Die Arten der Gattung Apion Hbst. (Col.), vorzugsweise gessammelt von Herrn A. L. Montandon, *Bulletin de la Société des Sciences de Bucarest*, XIX, 939–947.
- WANAT, Marek
 1992 The Review of Metapion Gaudiale- and Oculare Species Groups (Coleoptera: Apionidae), *Genus*, III/1, 39–61.
 1995 Systematics and Phylogeny of the Tribe Ceratapiini (Coleoptera: Curculionoidea. Apionidae) (*Genus, International Journal of Invertebrate Taxonom, Supplement*, 1–406).

Date privind fauna de Curculionoidea (Coleoptera) din Delta Dunării și Dobrogea (România)

(Rezumat)

Lucrarea prezintă literatura și datele colecțiilor din trei muzee (Complexul Muzeal de Științele Naturii „Râsvan Angheluța”, Galați; Muzeul Național de Istorie Naturală „Grigore Antipa”, București; Muzeul Ungar de Științele Naturii, Budapesta), respectiv materialul prelucrat al cercetărilor de teren efectuate de 26 entomologi.

Literatura enumeră 397 de specii din Delta Dunării și Dobrogea, dar 7 specii din acestea nu trăiesc aici, ajungând în literatură probabil numai din greșeală de determinare. Le evidențiem cu semnul întrebării (?).

Materialul muzeelor din Galați și București a fost determinat de Irén Kocs și Attila Podlussány. În materialul din Galați am identificat 59 de specii, în cel din București 258. În materialul Muzeului Ungar de Științele Naturii Attila Podlussány și Edmund Reitter au identificat 5 specii. Lista de specii cuprinde atât datele de culegere (locul, data, numele), cât și nominalizarea colecțiilor în care se găsesc exemplarele.

Confruntând datele de literatură și de colecție cu cele din culegere, în prezent se cunosc în total 724 de specii din Delta Dunării și Dobrogea, care aparțin de 5 clase, 20 de subclase, 234 de genuri.

Nu am reușit să culegem 115 de specii menționate în literatură, dar am identificat 270 specii noi pentru Delta Dunării și Dobrogea, 50 de specii noi pentru România și 2 specii noi pentru știință (descrierea acestora din urmă fiind în curs de realizare). 4 variante necesită încă o examinare aprofundată, acestea figurează subliniate în lista noastră de specii. Speciile noi pentru România sunt evidențiate cu asterix (*).

Denumirile și identificarea taxonomică s-a bazat pe ALONSO-ZARAZAGA, Miguel Angel (coordinator) et al. 2017.

Contribution to the Knowledge of the Curculionoidea Fauna of the Danube-Delta and the Dobruja Region (Romania)

(Abstract)

In this work, apart of the literary data, we are publishing the data of Curculionoidea from three collections (Complexul Muzeal de Științele Naturii „Râsvan Angheluța” of Galați, Muzeul Național de Istorie Naturală „Grigore Antipa” of București, Magyar Természettudományi Múzeum of Budapest) and the processed material of numerous entomological collecting trips in the area by 26 entomologists.

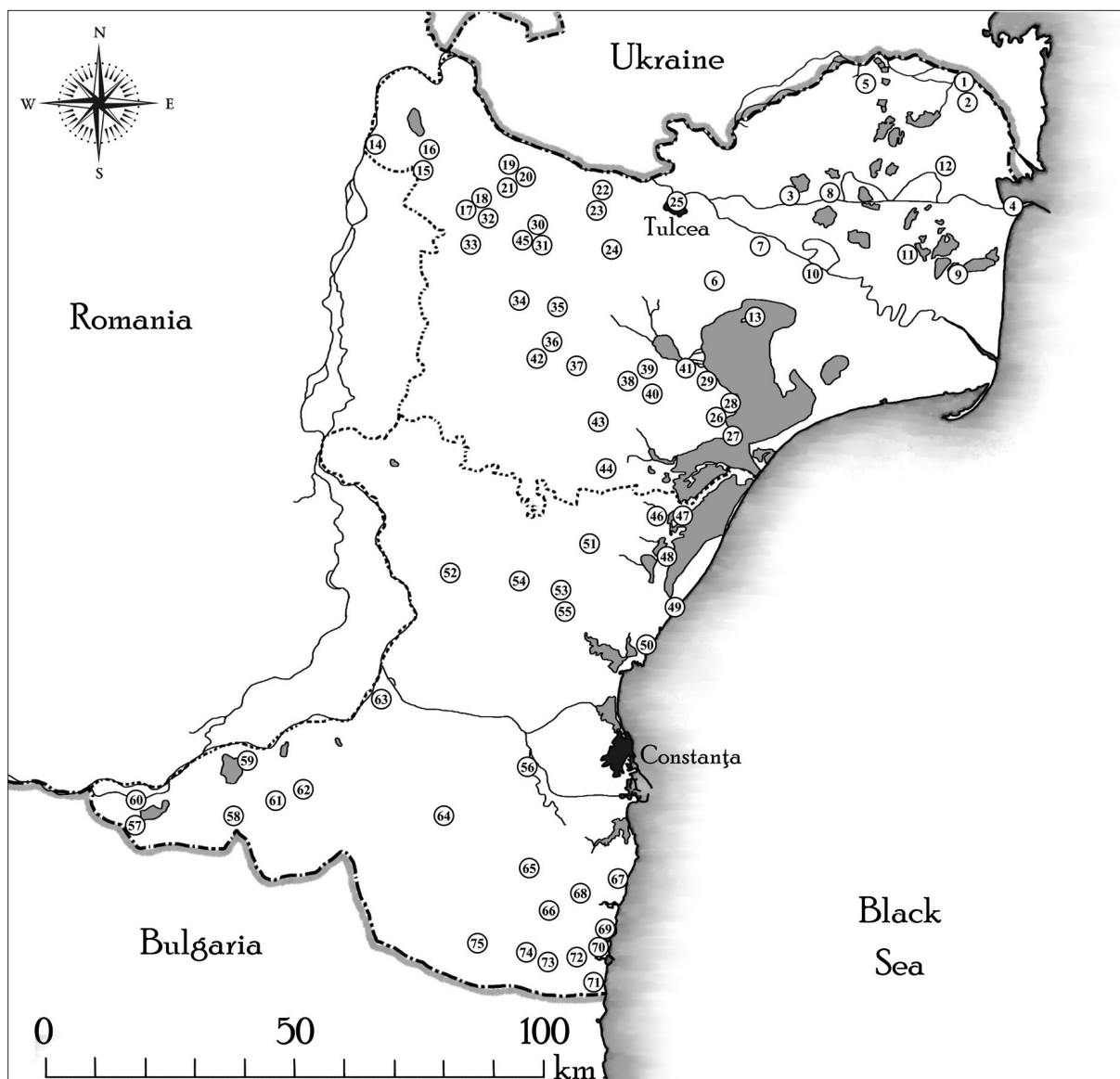
The literature mentions 397 species from the Danube-delta and Dobruja, from which 7 we marked with question marks (?) as they do not live here and it is presumed they were included only because of erroneous determination. The Galați and the Bukarest museums' material was determined by Irén Kocs and Attila Podlussány. In the material from Galați 59 and in the collection from Bukarest 258 species were confirmed. In the material of the Magyar Természettudományi Múzeum (Budapest) Attila Podlussány and Edmund

Reitter confirmed 5 species. In the species list they indicated the collection data (locality, date, name) and the position of the specimens.

Combining the data from the literature, the collections and the collecting activities, presently 724 species in 5 families and in 234 genera are known from the Danube-delta and Dobruja.

While we didn't succeed collecting all the 115 species listed in the literature we managed to collect 270 species new to the Danube-delta and Dobruja, 50 species new to the fauna of Romania (marked by asterix (*) in the species list) and 2 species new to science (the description of the species is in progress). A closer scrutiny will be needed in the case of 4 variants; the names of these appear underlined on the species list.

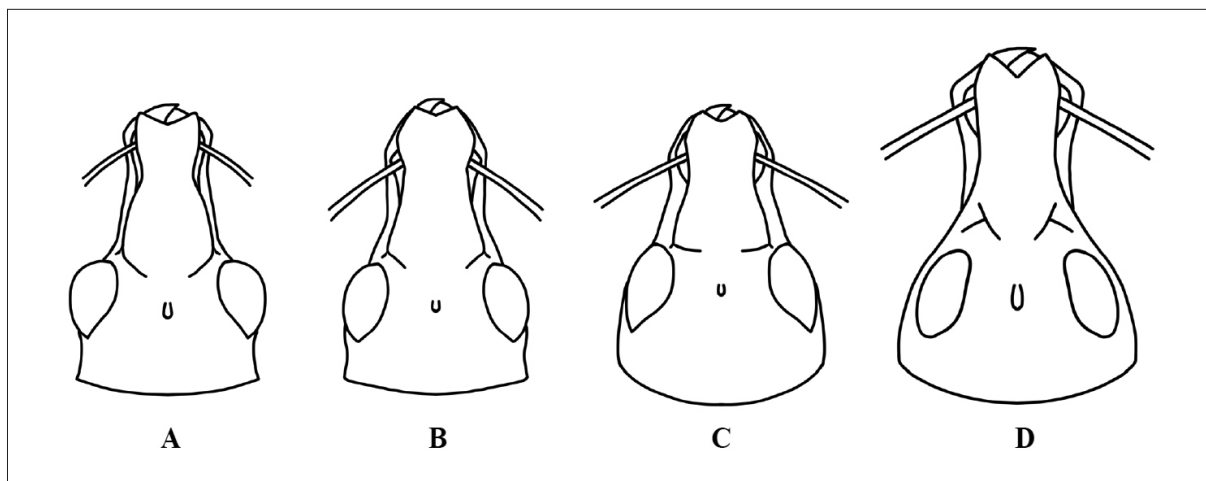
The names of the species and their taxonomical classification following ALONSO-ZARAZAGA, Miguel Angel (coordinator) et al. 2017.

1. ábra

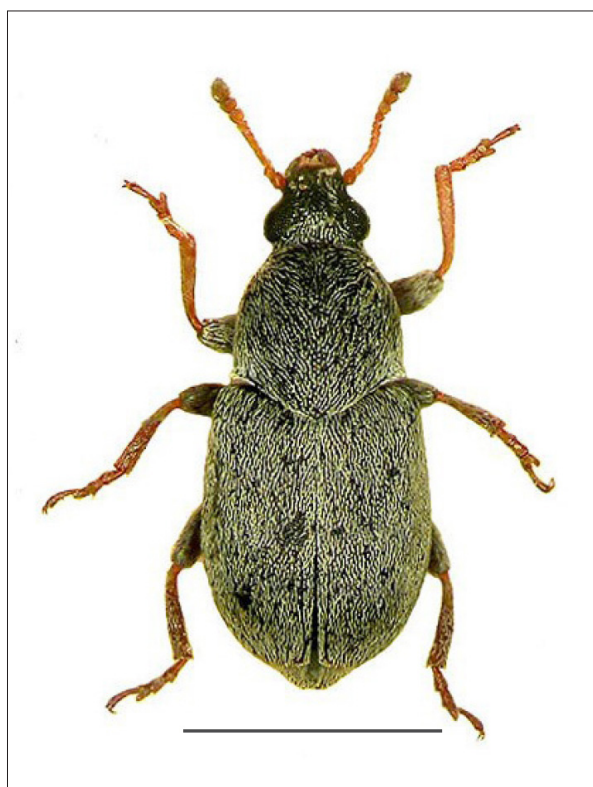
Fontosabb gyűjtőhelyek a Duna-deltából és Dobrudzsából (Románia)

- Tulcea megye:** 1 Periprava; 2 Leteai-erdő; 3 Maliuc, Mila 26; 4 Sulina; 5 Canalul Olguța; 6 Agighiol; 7 Beștepe; 8 Gorgova; 9 Lacul Roșu; 10 Murighiol (Szentgyörgy-ág); 11 Caraorman; 12 Canalul Magearu; 13 Insula Popina (védtett terület); 14 Smârdan; 15 Măcin; 16 Jijila, Jijila folyó árterülete; 17 Greci; 18 Măcin-hegység, Țuțuiatu-csúcs; 19 Luncavița; 20 Pricopan-csúcs; 21 Valea Fagilor; 22 Parcheș; 23 Somova; 24 Frecăței; 25 Tulcea; 26 Jurilovaca, Sâlcioara; 27 Doloșman; 28 Iancina; 29 Tașburun-dombság; 30 Nifon; 31 Hamcearca; 32 Măcin-hegység, Cardonului-csúcs; 33 Turcoaia; 34 General Praporgescu; 35 Horia; 36 Atmagea; 37 Ciucurova; 38 Slava Rusă; 39 Babadag; 40 Codru-kolostor; 41 Enisala; 42 Topolog; 43 Stejaru; 44 Beidaud; 45 Hamcearca;
- Constanța megye:** 46 Sinoie; 47 Sinoie, Grindul Lupilor; 48 Istria, Histria romváros; 49 Vadu, Grindul Chituc; 50 Corbu; 51 Țariverde; 52 Crucea; 53 Gura Dobrogei; 54 Cheia, Cheile Dobrogei; 55 Palazu Mic; 56 Murfatlar, Fântânița; 57 Pădurea Esecchioi; 58 Canaraua Fetii; 59 Oltina; 60 Ostrov, Bugeac; 61 Negureni; 62 Ion Corvin; 63 Cochirleni; 64 Cobadin; 65 Amzacea; 66 Pecineaga; 67 Costinești; 68 23 August; 69 Neptun–Olimp; 70 Mangalia, Saturn; 71 Vama Veche; 72 Balta Limanu; 73 Hagieni-erdő; 74 Albești; 75 Negru Vodă

2. ábra

Eusomus ovulum Germar, 1823 és *Eusomus beckeri* Tournier, 1874 – A: „*Eusomus ovulum*, Dobrudscha”, Coll. Reitter; B: „Dobrudscha, *ovulum* var.” Coll. Reitter; C: „Dobrudscha, *Eusomus phanophthalmus* n. sp.” (kiadatlan) Coll. Reitter; D: *Eusomus beckeri* Tournier, 1874, det. Podlussány A., 2018 – RO: Dobrudzsa, Constanța megye, Murfatlar-Fântânița, 2018. VI.7–8., leg. Fetykó K., Kocs I., Kocs J. és Podlussány A. (Szőke Viktória rajza)

3. ábra *Bruchela cana* (Küster, 1848).
Lépték: 1 mm. Fotó: György Zoltán

4. ábra *Bruchela parvula* (Motschulsky, 1875).
Lépték: 1 mm. Fotó: Csata Zoltán

5. ábra *Perapion (Perapion) connexum* (Schilsky, 1902).
Lépték: 1 mm. Fotó: Csata Zoltán

6. ábra *Metapion ermishi* (Voss, 1969).
Lépték: 1 mm. Fotó: Csata Zoltán

7. ábra *Protapion angusticolle* Gyllenhal, 1833.
Lépték: 1 mm. Fotó: Csata Zoltán

8. ábra *Allomalía quadrivirgata* (Costa, 1863).
Lépték: 1 mm. Fotó: Csata Zoltán

9. ábra *Corimalia fausti fausti* (Reitter, 1890).
Lépték: 1 mm. Fotó: Csata Zoltán

10. ábra *Bagous (Macropelmus) dieckmanni* Gratshev, 1993.
Lépték: 1 mm. Fotó: Csata Zoltán

11. ábra *Stenopelmus rufinusus* Gyllenhal, 1835.
Lépték: 1 mm. Fotó: Csata Zoltán

12. ábra *Labiaticola despiciatus* Faust, 1889.
Lépték: 1 mm. Fotó: Csata Zoltán

13. ábra *Labiaticola melas* Boheman, 1836.
Lépték: 1 mm. Fotó: Németh Tamás

14. ábra *Ceutorhynchus merkli* Korotyaev, 2001.
Lépték: 1 mm. Fotó: Csata Zoltán

15. ábra *Ceutorhynchus scrobicollis* Neresheimer & H. Wagner,
1924. Lépték: 1 mm. Fotó: Csata Zoltán

16. ábra *Philernus ponticus* Korotyaev, 1979.
Lépték: 1 mm. Fotó: Németh Tamás

17. ábra *Sibinia (Sibinia) femoralis* Germar, 1824.
Lépték: 1 mm. Fotó: Csata Zoltán

18. ábra *Tychius (Tychius) ochraceus* Tournier, 1873.
Lépték: 1 mm. Fotó: Csata Zoltán

19. ábra *Tychius (Tychius) subsulcatus* Tournier, 1874.
Lépték: 1 mm. Fotó: Csata Zoltán

20. ábra *Ptochus (Ptochus) porcellus* Boheman, 1834.
Lépték: 1 mm. Fotó: Csata Zoltán

21. ábra *Otiorynchus (Pseudocryphiphorus) zebei* Stierlin, 1861. Lépték: 1 mm. Fotó: Csata Zoltán

22. ábra *Argoptochus (Argoptochus) markovensis* Angelov, 1987. Lépték: 1 mm. Fotó: Csata Zoltán

23. ábra *Bangasternus planifrons* (Brullé, 1832). Lépték: 1 mm. Fotó: Csata Zoltán

24. ábra *Larinus (Larinomesius) canescens* Gyllenhal, 1835. Lépték: 1 mm. Fotó: Csata Zoltán

25. ábra *Larinus (Larinomesius) syriacus* Gyllenhal, 1835.
Lépték: 1 mm. Fotó: Csata Zoltán

26. ábra *Larinus (Phyllonomeus) filiformis* Petri, 1907.
Lépték: 1 mm. Fotó: Csata Zoltán

Demeter László – Kelemen Alpár

USING THE DRIFT FENCE METHOD TO ASSESS THE BREEDING POPULATION SIZE OF NEWTS – A CASE STUDY IN THE EASTERN CARPATHIANS

Introduction

In order to better understand the migration patterns of the common frog (*Rana temporaria*) and the moor frog (*Rana arvalis*) in the Ciuc Basin, within the Eastern Carpathians, in 2011 we set up drift fences around three breeding habitats. During this study, data was collected on two protected newt species as well, the great crested newt (*Triturus cristatus*) and the Transylvanian smooth newt (*Lissotriton vulgaris ampelensis*). In what follows, we present the data on newt numbers and the spatial patterns of the breeding migration, both of these possessing a high relevance for conservation efforts.

Material and Methods

The study area is located North of Miercurea-Ciuc, in the Eastern Carpathians, Romania, on a Pliocene alluvial fan. On the surface of this formation, there are a series of natural ponds that were formed at the end of the last glaciation/during the early Holocene, by massive landslides that resulted in the formation of small lakes and later fens. These are the main amphibian breeding habitats in the Ciuc Basin; their overall number approaches 300. The study area is a short valley with gentle slopes and a length of 1.3 km; the maximum difference in altitude between the valley's floor and the ridges above is roughly 30 m. The slopes of the valley are undulating as a result of late Pleistocene landslides. There are 11 natural ponds in the valley where water is present for at least 3 months a year. All of them are dominated by fen vegetation with *Carex spp.*, and occasional *Typha* and *Phragmites* stands. Three ponds were selected for the purpose of this study, positioned along the main axis of the valley. The distance between them is 300 and 470 m, respectively.

Pond 1 (46.40769°N, 25.80627°E, 697 m a.s.l.) has an approximate area of 1500 m². Its vegetation

is dominated by *Carex acuta*, with few tussocks and a more open structure. It is close to the valley floor and its temporary water course. No significant historical disturbance of the structure was recorded.

Pond 2 (46.41029°N, 25.80709°E, 703 m a.s.l.) has an approximate area of 1700 m². Its vegetation is dominated by *Carex caespitosa* tussocks. Alongside its longitudinal axis there is a ditch dug with the aim of draining the pond in the 1980s. The drainage was not successful and the ditch represents a more open and deeper structure, with *Menyanthes trifoliata*, likely introduced with the creation of the ditch, as this is the only pond where this species is present in the area. Pond 2 also has a few *Salix* bushes and *Typha latifolia*.

Pond 3 (46.4145°N, 25.8075°E, 720 m a.s.l.) has an approximate area of 700 m². It is dominated by *Typha latifolia*.

All three ponds have *Utricularia australis*, indicating a relatively long hydroperiod, with occasional drying in dry summers. Each pond has a pronounced elliptical shape.

The material of the fences used was a plastic net with a 0.5 cm mesh size, 50 cm wide, inserted into the soil to a depth of about 5 cm and completely surrounding the ponds studied. 10 l plastic buckets were dug into the soil at intervals of 10 m around the fence both in the outside and in the inside in relation to the ponds. The length of the fences was as follows: 160 m (15-15 buckets inside-outside) for Pond 1, 190 m (18-18 buckets) for Pond 2, and 120 m (11-11 buckets) for Pond 3.

The fences were up between 19 March and 4 May; afterwards, they were removed. At the moment of setup, the soil was still frozen. After setup, the buckets were regularly checked (3-4 times a day). Amphibians were identified, sexed and moved to the other side of the fence. The position of the capture: inside/outside, bucket number or section between buckets was noted.

Results

Time of arrival

Most newts arrived in the first two weeks of the study period in the case of both species. Numbers of arrival are positively correlated with mean daily temperatures and no correlation is observed with the amount of precipitation.

Newt numbers, sex ratio and age classes

A total number of 127 *T. cristatus* individuals and 468 *L. vulgaris ampelensis* individuals were captured. Sex ratio was female biased for both species: 45 males to 54 females (0.83:1) for *T. cristatus* and 223 males to 244 females (0.91:1) for *L. vulgaris ampelensis*. The number of juveniles was 28 individuals of *T. cristatus* and 1 individual of *L. vulgaris ampelensis*. Number of *L. vulgaris ampelensis* was 3 to 4 times larger than that of *T. cristatus* in the case of all three ponds.

Direction of arrival

In the case of Pond 1, the main direction of arrival was N and NE for *L. vulgaris ampelensis* and E for *T. cristatus* (Fig. 4). In the case of Pond 2, the main arrival direction was NW, NE and E for *L. vulgaris ampelensis* and NE for *T. cristatus* (Fig. 5). In the case of Pond 3, the main arrival direction was NE for *L. vulgaris ampelensis* and E for *T. cristatus* (Fig. 6). In the case of Pond 1 and Pond 3, arrival directions were more concentrated than in Pond 2, where they were more dispersed.

Relationship between pond size and newt numbers

The number of newts per pond was not positively correlated with pond size. The largest pond had the smallest number of newts for both species. However, the second largest pond had by far the largest number of newts of both species.

Discussion

The ponds studied and the surrounding landscape host a locally very important newt population. In the three studied ponds, adult newt numbers are close to 500 in *L. vulgaris ampelensis* and close to 150 in *T. cristatus*. The available data suggests that the total newt population in this landscape fragment is several times larger than the numbers found in the three ponds, i.e. more than 1000 *L. vulgaris ampelensis* and around 500 *T. cristatus*. There are at least 5 other ponds with long hydroperiods suitable for newts within 500 m and other 2 ponds within 1

km of the ponds studied. Sex ratio is slightly female biased in the case of both species. The low captured number of *L. vulgaris ampelensis* juveniles is the consequence of the mesh size of the material used for fencing that allows crossing of juvenile *L. vulgaris* through the net. Also, small newts could climb over the net. No obvious difference in habitat preferences was found between the two species. The main arrival directions suggest that hibernation and terrestrial habitats are mostly located in grassland habitats, in other words, both species prefer grassland habitats to arable ones. All three ponds are surrounded by agricultural land: arable fields and hay meadows. The main arrival directions coincide with the position of hay meadows in relation to the pond. In the case of Pond 1, arable land is dominant to the S and W of the pond. Main direction of arrival was from the east. Similar configuration is found in Pond 3. Pond 2 is surrounded mostly by hay meadows. Arrival directions were more even in this case but also dominated by the E direction. In this case, humidity gradients could be involved, with preference towards lower humidity hibernation grounds. In a German study, it was found that newts prefer forest habitats, and *Triturus cristatus* avoids grassland habitats. In our case, forest habitats are not available in the surroundings of the breeding habitats. This might explain the relative abundance of the two species in this area. *L. vulgaris ampelensis* population size is almost four times as large as *Triturus cristatus*.

Data on the population size of protected species is essential for conservation. In the context of an upscaled European network of protected areas that at present covers 26% of the territory of Romania, large amount of information is generated to assure the baseline for effective conservation measures. Estimating newt population size is particularly challenging, as they are mostly nocturnal and do not aggregate or have egg masses like some frog species. In Romania, capturing the total number of individuals was used in several cases for estimating newt population size. However, in medium and large size breeding habitats with plenty of underwater structures like tussocks this approach is not applicable.

Conclusion

The drift fence method, although much more time consuming than other methods used so far in Romania, provides data on the time and direction of arrival to the breeding pond for the whole amphibian community in addition to population size and

sex ratio. Also, size and structure of the breeding habitat may limit the applicability of methods that involve netting and capturing the entire population. Another aspect to consider is disturbance to the habitat structure that may be very large in the case of direct netting. The data collected in this study shows main directions of arrival, indicating the position of hibernation and terrestrial habitats. It highlights

the importance of the surrounding landscape and land use, in particular the presence of unimproved grassland (in open agricultural landscapes). The method greatly improves the precision of data on population size in the cases when capturing or visual observation method is not applicable because of the size and structure of breeding habitats.

Demeter László – *Agenția Națională pentru Aarii Naturale Protejate, Miercurea-Ciuc, P-ța Libertății nr. 5, jud. Harghita, România, demeter.bio.eco@gmail.com*

Kelemen Alpár – *Băile Tușnad, str. Brazilor nr. 14, ap. 14, jud. Harghita, România, kelemenalpar3@gmail.com*

References

- BOGDAN, Horia V. – BADAR, Larisa – GOILEAN, Camelia – BOROS, Alexandru – POPOVICI, Alexandra M.
2012 Population Dynamics of *Triturus cristatus* and *Lissotriton vulgaris* (Amphibia) in an Aquatic Habitat from Banat Region, Romania, *Herpetologica Romanica*, 6, 41–50.
- CICORT-LUCACIU, Alfred Ștefan – DAVID, Anamaria – LEZĂU, Olimpia – PAL, Adrian – OVLACHI Katalin
2009 The Dynamics of the Number of Individuals during the Breeding Period for More *L. vulgaris* and *T. cristatus* Populations, *Herpetologica Romanica*, 3, 19–23.
- CICORT-LUCACIU, Alfred Ștefan – PAINA, Cristiana – SERAC, Corina-Paula – OVLACHI Katalin-Beáta
2010 Population Dynamics of *Lissotriton montandoni* and *Triturus cristatus* in Two Aquatic Habitats, South-Western Journal of Horticulture, *Biology and Environment*, 1(1), 67–75.
- CICORT-LUCACIU, Alfred Ștefan – RADU, Nicoleta R. – PAINA, Cristiana – COVACIU-MARCOV, Severus Daniel – SAS István
2011 Data on Population Dynamics of Three Syntopic Newt Species from Western Romania, *Ecologia Balkanica*, 3(2), 49–55.
- DEMETER László – PÁSZTOHY Zoltán – CSERGŐ Anna-Mária – CĂRĂUȘ, Ioan
2005 Terrace Ponds in the Ciuc Basin: a Preliminary Characterization, *Studii și Cercetări, Seria Biologie*, 10, 19–23.
- DEMETER László – MARA Gyöngyvér
2006 The Distribution and Population Size of the Moor Frog (*Rana arvalis*) in the Ciuc Basin, *A Csiki Székely Múzeum Évkönyve 2005*, 439–450.
- DEMETER László – BENKŐ Zoltán
2008 Note on a Large Population of *Rana arvalis* in Romania, in: *Der Moorfrosch / The Moor Frog (Zeitschrift für Feldherpetologie, Supplement 13; Eds.: D. Glandt & R. Jehle)*, Bielefeld, 355–358.
- DEMETER László – JAKAB Gusztáv – PÉTER Gabriella – THIÉRY Alain – PÁSZTOHY Zoltán
2012 Vertical Distribution of *Anostraca* Resting Eggs in Relation to Other Dormant Invertebrate Forms and Plant Seeds in the Sediment of a Temporary Pond (Ciuc Basin, Eastern Carpathians, Romania), *Romanian Journal of Biology, Zoology*, 57(2), 111–122.
- MÜLLNER, Antje
2001 Spatial Patterns of Migrating Great Crested Newts and Smooth Newts: The Importance of the Terrestrial Habitat Surrounding the Breeding Pond, *ANA*, 4, 279–293.
- SOS Tibor
2015 Further Data on the Distribution of Transylvanian Smooth Newt (*Lissotriton vulgaris ampelensis* Fuhn 1951) in Romania, *Acta Siculica 2014–2015*, 91–94.
- SOS Tibor – HEGYELI Zsolt
2015 Characteristic Morphotype Distribution Predicts the Extended Range of the “Transylvanian” Smooth Newt, *Lissotriton vulgaris ampelensis* Fuhn 1951 in Romania, *North-Western Journal of Zoology*, 11(1), 34–40.

**Gőtepopulációk felmérése terelőkerítések segítségével –
Esettanulmány a Keleti-Kárpátokból**

(Kivonat)

Jelen tanulmány egy, a Csíki-medencében 2011-ben végzett adatgyűjtés eredményeit összegzi, amelynek célja a tarajos göte (*Triturus cristatus*) és az erdély pettyes göte (*Lissotriton vulgaris ampelensis*) populációméretének vizsgálata volt 3 szaporodási élőhelyen. A vándorlás térbeli mintázata mellett értékelésre kerül az alkalmazott módszer hatékonysága is.

**Evaluarea populației de tritoni folosind garduri în derivă
– Un studiu de caz din Carpații Orientali**

(Rezumat)

Acest studiu cuprinde rezultatele unei culegeri de date din 2011, desfășurată în Bazinul Ciucului, privind populația locală reproductivă a tritonului cu creastă (*Triturus cristatus*) și a tritonului comun transilvănean (*Lissotriton vulgaris ampelensis*). Accentul se pune în primul rând pe stabilirea mărimii populațiilor și distribuția traiectoriilor parcurse de amfibieni, însă se evaluează și eficacitatea metodei alese de către cercetători.

Figure 1. Landscape in the study area, with the fenced Pond 1, on 20 March 2011, facing West. Note land use in the surroundings of the pond: arable land to the South and West, seminatural grassland (hay meadows) to the North and East

Figure 2. Partial view of Pond 3, to the Southwest, along the longitudinal axis of the pond. Note a bucket in the foreground, on the inside of the fence, and the vegetation with *Carex acuta* and *Typha latifolia* in the pond

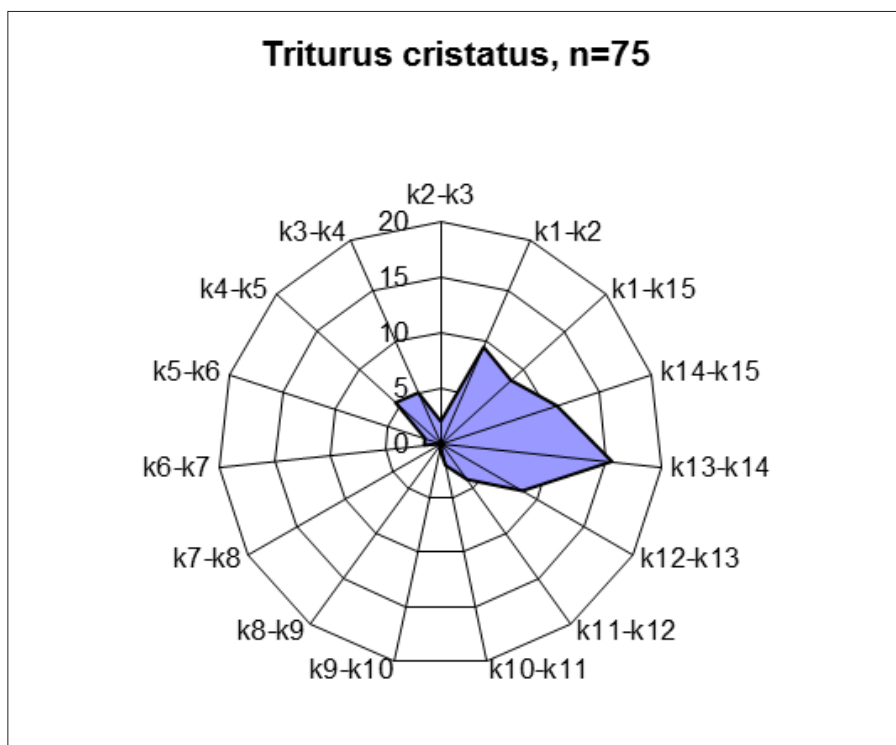
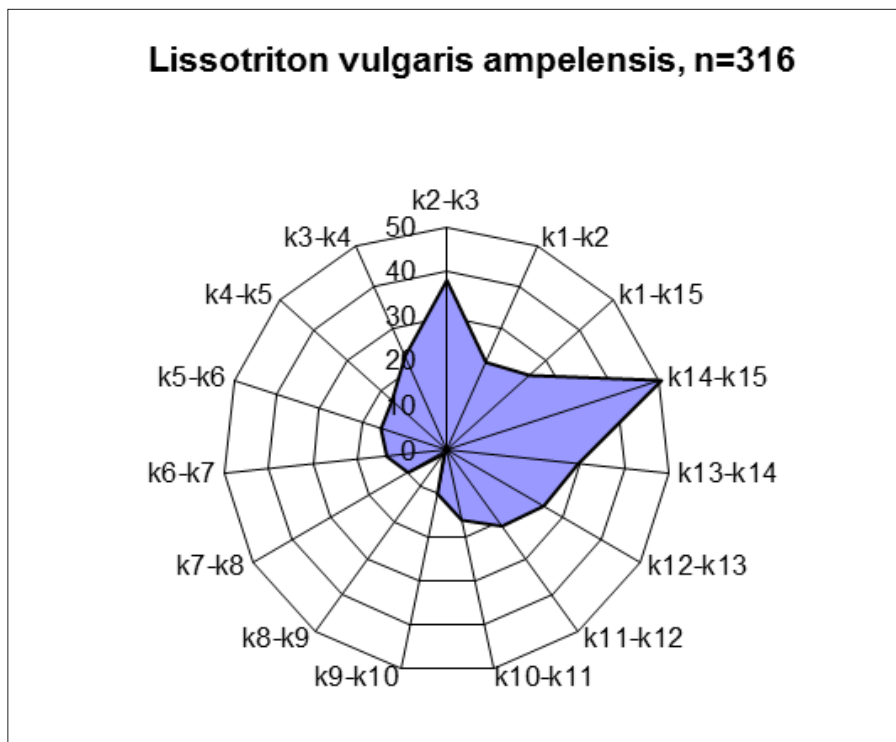

Figure 3. Number of newts and direction of approach in Pond 1.

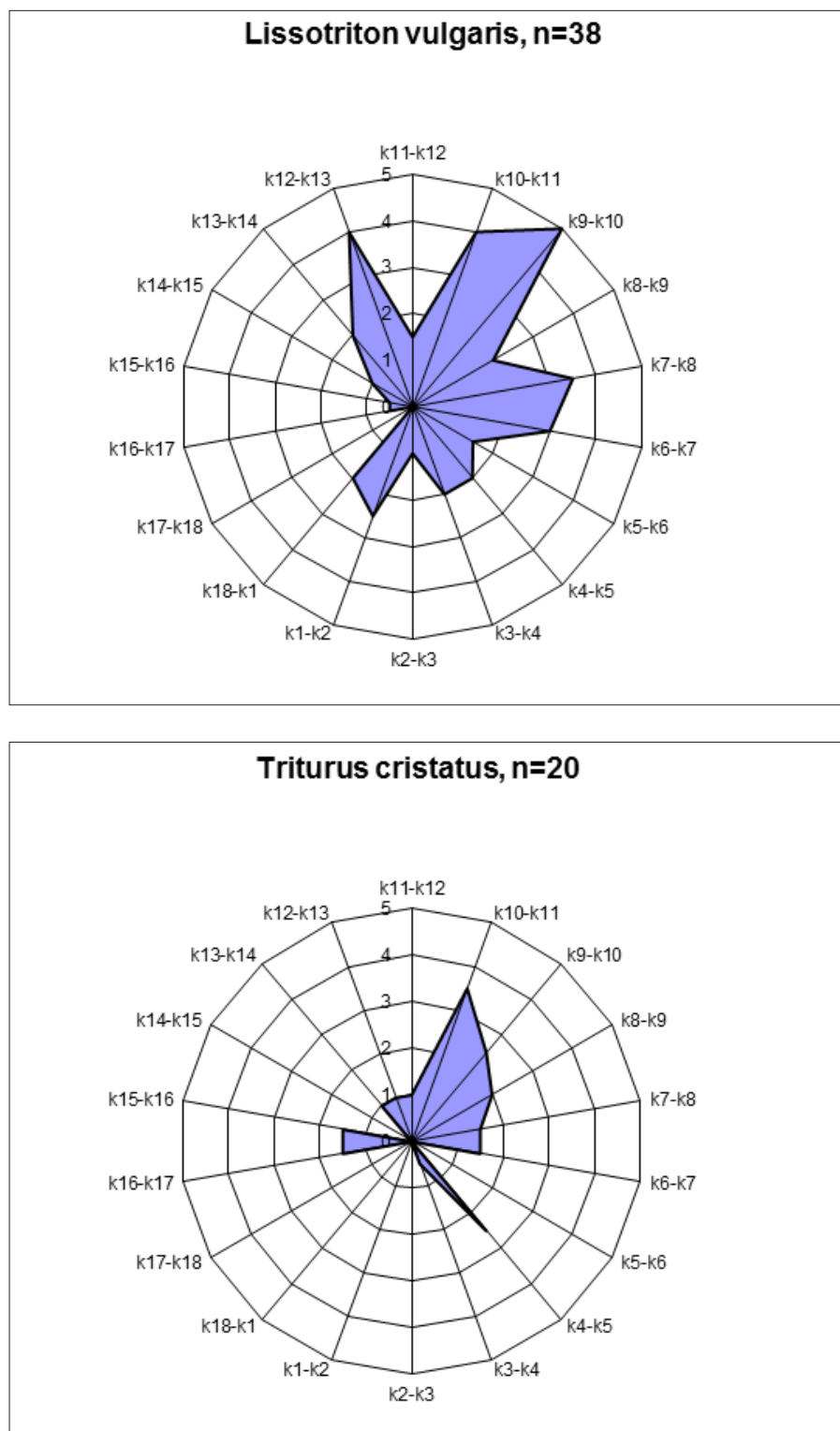

Figure 4. Number of newts and direction of approach in Pond 2.

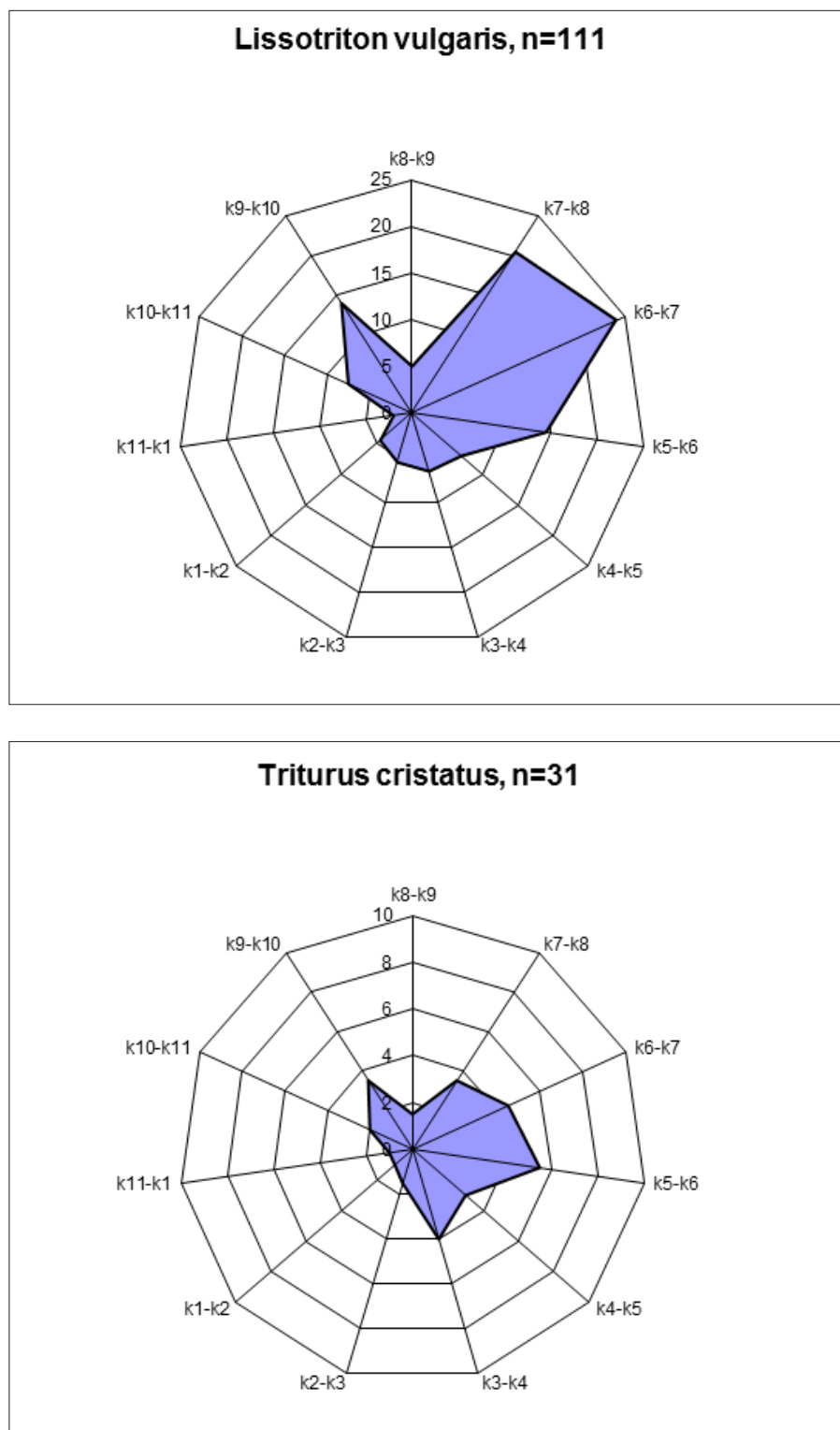

Figure 5. Number of newts and direction of approach in Pond 3.

RÉGÉSZET – TÖRTÉNELEM

Gabriel Andreica

CERAMICĂ DACICĂ DIN COLECȚIILE MUZEULUI DE ISTORIE TURDA

Ceramica dacică reprezintă, în general, o categorie de material arheologic adesea aflată în atenția cercetătorilor. Ceramica dacică păstrată în colecțiile muzeului turdean constituie un material netratat până în prezent, în mod special datorită numărului redus al vaselor. Până în prezent am identificat un număr de 17 vase ori fragmente ceramice dacice provenite din diverse situri arheologice, mai mult sau mai puțin cunoscute, toate fiind situate în zona Transilvaniei.

Zetea

Cele mai numeroase fragmente ceramice dacice identificate în colecțiile muzeului turdean provin din cetatea Zetea (jud. Harghita), având o tumultuoasă istorie privind traseul interinstituțional de la mijlocul secolului al XX-lea. Șapte din totalul vaselor provin din această cetate mai puțin cercetată și cunoscută. Descoperirea lor a avut loc, cel mai probabil, la începutul anului 1940 în cadrul perieghazelor efectuate de către C. Daicoviciu, M. Macrea și Al. Ferenczi, fiind cunoscut faptul că renumiții arheologi s-au deplasat la Zetea înainte de Dictatul de la Viena, în primăvara anului 1940.¹ Foarte posibil, tot aceștia sunt responsabili de transportul materialului la Muzeul de Istorie din Cluj, astfel din datele registrelor de inventar clujene² reiese faptul că inventarierea acestora a avut loc după o perioadă scurtă de timp (în anul 1942) după momentul descoperirii lor. De asemenea, după circa o decadă (la începutul anilor '50) acestea au fost donate Muzeului de Istorie din Turda.³ Piese ajung la Turda ca urmare a procesu-

lui de îmbogățire a colecțiilor Muzeului de Istorie, inițiat odată cu deschiderea oficială a instituției, iar pentru o perioadă de timp acestea au făcut parte din expoziția de bază.

Până în prezent studiile privitoare la cetatea Zetea sunt foarte puține.⁴ Deși cunoscută din secolul al XIX-lea,⁵ primele cercetări arheologice propriu-zise au fost efectuate în anul 1946, acestea fiind coordonate de către Z. Székely⁶ (*Pl. I*), cel care după scurt timp publică singurul studiu relativ amplu al acestei cetăți.⁷ La modul general, I. H. Crișan găsește similitudini între ceramica dacică de la Zetea și cea de la Bâta Doamnei, Poiana ori Popești,⁸ analogiile sale fiind în mod special axate asupra ceramicii pictate. Desigur, cronologic ceramica dacică provenită de la Zetea se încadrează în linii mari în intervalul cuprins între sec. I a. Chr. – I p. Chr.,⁹ perioadă atribuită funcționării cetății.

Un prim fragment ceramic descoperit în cetatea Zetea îl constituie peretele unui chiup decorat cu linii drepte și vălurite (*Pl. II*). Asemenea motiv decorativ, în tehnică identică își găsește analogii numeroase la Ocnița (jud. Vâlcea), dar și în arii mai apropiate cum ar fi exemplul de la Sânzieni¹⁰ (jud. Covasna). Monografia publicată de D. Berciu scoate în evidență o serie întregă de astfel de vase decorate,¹¹ printre acestea se numără inclusiv celebrul chiup cu inscripția *Basileus Thiamarkos epoiei*. I. H. Crișan consideră acest tip decorativ realizat cu ajutorul unor instrumente de genul pieptenelor ca fiind specific așa-numitei faze clasice a ceramicii dacice.¹² Al doilea perete de chiup, de această dată fără decor, provenit de la Zetea, reprezintă un fragment ceramic

¹ DAICOVICIU, Constantin 1941, 318-319.

² Pentru identificarea locului de proveniență (pe baza numerelor vechi de inventar) îi mulțumesc colegului Paul Pupeză (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei).

³ GROZA, Horațiu 2013, 27, 32, 57-58.

⁴ BATÓ, Atila et alii 2000, 245, harta LII.

⁵ FERENCZI, Géza – FERENCZI, Ștefan 1973, 344-346, nota 27.

⁶ Mai multe date privind activitatea sa: SZÉKELY, Zoltán 2012, 11-13.

⁷ SZÉKELY, Zoltán 1949; acest studiu cuprinde rezultatul cercetărilor din anul 1946 concentrate în mod special în zona zidului

fortificației; pentru configurarea platoului și a tehnicii de construcție a sistemului defensiv vezi și GLODARIU, Ioan 1983, 107-108.

⁸ CRIȘAN, Ion Horațiu 1969, 199.

⁹ CRIȘAN, Viorica 2000, 81.

¹⁰ CRIȘAN, Ion Horațiu 1969, 321, pl. LXXXV/2, diferența constă în mod special în ardere, vasul de la Sânzieni fiind oxidant, de culoare roșiatică.

¹¹ Cele mai potrivite analogii se găsesc pe terasa I a cetății și în necropolă: BERCIU, Dumitru 1981, 26, pl. 13/2 (cetate), 124, pl. 106/5 (necropolă), 136-141, pl. 112/3 (chiup cu inscripție).

¹² CRIȘAN, Ion Horațiu 1969, 210, pl. CIX/5.

comun (Pl. III/1). Un aspect interesant al acestuia îl constituie orificiul format *post cocturam* în partea inferioară, indicând o posibilă reutilizare a vasului ori fragmentului. Consider că orificiul este realizat încă din antichitate, fiind greu de crezut că un asemenea fragment „banal” ar fi fost perforat ulterior descoperirii pentru a fi suspendat ori expus. Un alt fragment ceramic din cetatea Zetea este reprezentat de o toartă cu două nervuri verticale în relief (Pl. III/2). Acest tip de anse nu sunt foarte numeroase, în schimb se pot găsi în număr mai mare, spre exemplu, la Tilișca¹³.

Din categoria veselei de masă de la Zetea se numără două fragmente din buza unor strachini. Primul exemplu (Pl. III/3) este o formă relativ răspândită în așezările dacice, inclusiv în cele apropiate, analogii fiind găsite spre exemplu în așezarea de la Angheleș¹⁴ (jud. Covasna). Cea de-a doua strachină (Pl. III/4) este la rândul său parte a unor forme comune larg răspândite. În schimb, ambele exemplare sunt prelucrate cu atenție și au o calitate ceramică foarte bună. Acest fapt atestă printre altele o oarecare cerere pentru bunurile ceramice de calitate în rândul societății locale de la Zetea. Un fragment ceramic mai aparte (Pl. III/5) este cel din care se păstrează partea mediană a vasului (zona inferioară a cupei, respectiv cea superioară a pedestalului). Acesta provine de la o posibilă fructieră ținând cont de aspectele sale morfologice. Ultimul fragment ceramic de la Zetea aparține categoriei vaselor de servit, fiind partea superioară a unei căni (Pl. IV). Z. Székely publică un vas similar descoperit la Zetea în cadrul cercetărilor arheologice efectuate în 1946; vasul menționat de acesta este similar atât din punct de vedere al formei, dar și al caracteristicilor pastei: fină (săpunoasă) de culoare cenușie, specifică ceramicii dacice.¹⁵

Varietatea ceramicii descoperite la Zetea, atât cea publicată anterior de către Z. Székely, cât și cea prezentă în colecțiile turdene, sunt posibile componente ale veselelor utilizate în banchete, varietatea și funcționalitățile lor fiind un prim indiciu în acest sens. Desigur, acest fapt poate fi stabilit cu exactitate doar în urma unei cercetări mai ample a materialului, dar mai ales după o contextualizare arheologică clară a acestuia.

Costești-Cetățuie

Și complexul cetăților dacice din Munții Orăștiei este reprezentat în colecțiile muzeului turdean. Astfel, de la Costești (jud. Hunedoara) provine un sin-

gur vas dacic, fiind printre cele mai întregibile vase dacice ale colecției. Strachina (ori posibil fructieră) aflată în patrimoniul muzeului turdean (Pl. V) a fost descoperită la Costești-Cetățuie în campania arheologică desfășurată în anul 1961. Aceasta provine din cartierul civil, mai precis din punctul numit Năpărți, situat la capătul de sud al satului actual.¹⁶ Cercetările au scos la iveală o locuință dacică cu suprafața de circa 4 m², sărăcăcioasă ținând cont de inventar. Încadrarea cronologică propusă de către autorii descoperirii este relativ restrânsă la sfârșitul sec. I – începutul sec. II p. Chr. În raportul de cercetare, H. Daicoviciu menționează faptul că majoritatea materialului descoperit constă în ceramică, printre care amintește și „fragmente din patru-cinci străchini cenușii din pastă fină, dintre care una a putut fi parțial reconstituită”.¹⁷ Este foarte probabil ca vasul ajuns în patrimoniul muzeului turdean să se numere printre cele descrise în raportul colectivului. În orice caz, acesta trebuie pus pe seama contextului descris, ținând cont de locul de proveniență și anul descoperirii.

Împrejurimile Turzii

Alte cinci vase ceramice dacice din colecțiile muzeului turdean provin din apropierea Turzii. Mai precis, un fragment de cană monoansată și un perete de vas borcan cu brâu alveolat descoperite la Aiton, o ceașcă de la Cornești (com. Mihai Viteazu), o cățuie descoperită la cariera de argilă (Necropola de la Arieș), respectiv un fund de strachină descoperit în Turda. Cel din urmă fragment amintit provine în urma cercetărilor de la zootehnie, pasta fiind specifică vaselor dacice, fină (săpunoasă) de culoare gri-cenușie, arsă reducător (Pl. VII/1). Cele două descoperiri de la Aiton sunt rezultatul cercetărilor arheologice. Peretele de vas borcan lucrat cu mâna (Pl. VII/2), parte a unei tipologii ceramice comune și larg răspândite, a fost descoperit în anul 1975 în punctul numit „La Cânepi” (secțiunea I), iar cana (Pl. VII/3) a fost scoasă la iveală în 1967 (secțiunea I). Cana este caracterizată prin buza ovoidală în profil, cu o șanțuire orizontală situată pe suprafața exterioară a ei. Vasul este prelucrat la roată, pasta ceramicii fiind specifică celei dacice, foarte fină (săpunoasă) de culoare gri – ars reducător. Cățuia descoperită la cariera de argilă în Turda (Pl. VII/4), se încadrează în tipologiile comune și larg răspândite.¹⁸

Ceașca de la Cornești (Pl. VII/5), la rândul ei, a fost scoasă la lumină în urma cercetărilor arheologice. Din

¹³ LUPU, Nicolae 1989, pl. 10/9, 11/2.

¹⁴ RUSTOIU, Aurel – BERECKI, Sándor 2015, fig. 4/2.

¹⁵ SZÉKELY, Zoltán 1949, 18, fig. 5/3.

¹⁶ GHEORGHIU, Gabriela 2005, 80.

¹⁷ DAICOVICIU, Constantin și colab. 1973, 75-76.

¹⁸ CRIȘAN, Ion Horațiu 1969, 155, pl. VIII/1 – cești încadrate de către autor în varianta a 2-a; IRIMIA, Mihai 2004, pl. 3/4.

nefericire, în prezent nu se păstrează contextul exact al acesteia. În zona Corneștiului nu se cunosc până la această dată urme de locuire dacică, în schimb sunt amintite posibile monede dacice provenite din punctul „Cetate”.¹⁹ Asemenea cești de mici dimensiuni, lucrate cu mâna au fost semnalate și la Răcătău²⁰ sau Brad.²¹ În cazul vasului de la Răcătău, V. Căpitanu îl încadrează în categoria bine-cunoscutelor cățui (opaite). Consider că acesta are dreptate, în mod special datorită faptului că vasul de la Cornești prezintă o ardere secundară puternică acoperind întreaga suprafață interioară a sa.

Varia

Un vas aparte îl constituie ceașca provenită, probabil, din colecția István Téglás (Pl. VI/6). Forma și dimensiunile vasului sunt similare celui de la Cornești, în schimb un element distinctiv este butonul prelucrat manual, asemenea vasului, dar și paleodermatoglifa de sub acesta, formată *ante cocturam*. Foarte probabil, funcționalitatea este de asemenea similară, arderea secundară fiind extinsă pe toată suprafața interioară a vasului.

Dintre cele 17 vase ceramice dacice din patrimoniul muzeului turdean, trei au atât modul de proveniență incert, cât și locul de descoperire. Numărul de inventar nu este clar, prin urmare, în prezent este imposibil de stabilit contextul exact, însă este foarte probabil ca acestea să provină din calupul donat de Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei. Primul fragment ceramic fără context este o buză de castron din pastă fină (săpunoasă) de culoare gălbui-cenușie, forma fiind caracterizată prin buza ușor aplecată spre exterior cu capătul rotunjit, iar umărul bine delimitat printr-o șanțuire orizontală (Pl. VIII/1). Cel de-al doilea fragment din categoria celor fără context provine

dintr-un chiup cu buza în trepte (Pl. VII/2). Asemenea chiupuri cu buza în trepte au fost descoperite în număr însemnat în zona Munților Orăștiei²². Cel din urmă vas este de asemenea un fragment de chiup cu buza în trepte, de această dată pictat cu fond alb și buza marcată prin linii roșii orizontale (Pl. VII/3). Așa cum evidențiază profesorul G. Florea, ceramica dacică pictată utilizând tehnica ornamentării vaselor prin alternanța unor benzi albe și roșii se încadrează în tipul „La Tène târziu”.²³ Asemenea chiupuri au fost sesizate, spre exemplu, la Răcătău²⁴ (jud. Bacău). Totodată, profesorul clujean remarcă la Grădiștea de Munte – Sarmizegetusa Regia prezența vaselor de provizie cu buza în trepte pictate în mod similar celui din colecțiile turdene.²⁵ Desigur, acest fapt nu oferă certitudinea provenienței din zona Munților Orăștiei a fragmentului de la Turda, cu toate acestea tehnica de decor, dimensiunile și aspectele morfologice ale vasului indică această posibilitate.

În loc de concluzii

Muzeul de Istorie din Turda nu deține în colecțiile sale o cantitate foarte mare de material dacic, însă ceramica prezentată este dovada faptului că redescoperirea patrimoniului, uneori neînsemnat la o primă vedere, își păstrează peste timp o anumită valoare. Acesta poate aduce un mic aport la cunoașterea propriilor colecții muzeale, dar și a culturii materiale din siturile arheologice mai puțin cercetate ori valorificate științific, asemenea cetății Zetea ori a așezărilor din împrejurimile Turzii.

Pledez pentru reexaminările colecțiilor muzeale vechi și a valorificării științifice a acestora. Astăzi acest fapt nu este o practică uzuală, adesea uităm materialul descoperit în vechile cercetări și îl considerăm mai puțin însemnat.

Catalog

1. Perete chiup

Planșa: Pl. II.

Context: cetatea Zetea, jud. Harghita, mijlocul sec. al XX-lea.

Descriere: realizat la roată, pastă semifină de culoare cenușie, ardere reducătoare, decor liniar și vălurit realizat cu pieptenele.

Dimensiuni: diam. 35 cm; L. 15 cm; l. 19,2 cm; gr. 1,5 cm.

Nr. inv. 290V.

2. Perete chiup

Planșa: Pl. III/1.

Context: cetatea Zetea, jud. Harghita, mijlocul sec. al XX-lea.

Descriere: realizat la roată, pastă fină de culoare cenușie, ardere reducătoare, cu un orificiu realizat *post cocturam*.

Dimensiuni: L. 22 cm; l. 17,7 cm; gr. 1 cm.

Nr. inv. 295V.

3. Toartă

Planșa: Pl. III/2.

Context: cetatea Zetea, jud. Harghita, mijlocul sec. al XX-lea.

Descriere: pastă fină de culoare cenușie, ardere reducătoare.

Dimensiuni: L. 12,2 cm; l. 4,7 cm; gr. 1,8 cm.

Nr. inv. 291V.

¹⁹ FLOREA, Gelu 1985-1956, 762, nr. 34; CRIȘAN, Ion Horațiu et alii 1992, 164-168.

²⁰ CĂPITANU, Viorel 1997, fig. 3/5.

²¹ URSACHI, Vasile 1995, pl. 53/15.

²² GHEORGHIU, Gabriela 2005, 140, fig. 101/2-3.

²³ FLOREA, Gelu 1998, 89-90.

²⁴ CĂPITANU, Viorel 1987, 130.

²⁵ FLOREA, Gelu 1998, 157, pl. 38/4; autorul încadrează chiupurile pictate cu buza în trepte cu patru profilaturi la „variante c”.

- 4. Buză castron**
 Planșa: Pl. III/3.
 Context: cetatea Zetea, jud. Harghita, mijlocul sec. al XX-lea.
 Descriere: realizat la roată, pastă fină de culoare cenușie, ardere reducătoare.
 Dimensiuni: diam. 31 cm; h. 3,6 cm; l. buză 4,5 cm; gr. 0,6 cm.
 Nr. inv. 289V.
- 5. Buză castron**
 Planșa: Pl. III/4.
 Context: cetatea Zetea, jud. Harghita, mijlocul sec. al XX-lea.
 Descriere: realizat la roată, pastă fină de culoare cenușie, ardere reducătoare.
 Dimensiuni: diam. 28 cm; h. 5,3 cm; l. buză 4 cm; gr. 0,5 cm.
 Nr. inv. 293V.
- 6. Fragment fructieră (?)**
 Planșa: Pl. III/5.
 Context: cetatea Zetea, jud. Harghita, mijlocul sec. al XX-lea.
 Descriere: realizat la roată, pastă fină de culoare cenușie, ardere reducătoare.
 Dimensiuni: diam. pedestal 9 cm; h. 6,5 cm; gr. 1 cm.
 Nr. inv. 294V.
- 7. Buză cană**
 Planșa: Pl. IV.
 Context: cetatea Zetea, jud. Harghita, mijlocul sec. al XX-lea.
 Descriere: realizat la roată, pastă fină de culoare cenușie, ardere reducătoare.
 Dimensiuni: diam. 14 cm; h. 10,5 cm; gr. 0,7 cm.
 Nr. inv. 292V.
- 8. Strachină**
 Planșa: Pl. V.
 Context: Costești-Cetățuie, jud. Hunedoara, punct „La Năpârți”, 1961.
 Descriere: realizat la roată, pastă fină de culoare cenușie, ardere reducătoare.
 Dimensiuni: diam. 34 cm; h. 8,3 cm; l. buză 5,8 cm; gr. 1 cm.
 Nr. inv. 635V.
- 9. Fund de strachină**
 Planșa: Pl. VI/1.
 Context: Turda, cercetări la zootehnie.
 Descriere: realizat la roată, pastă fină de culoare cenușie, ardere reducătoare.
 Dimensiuni: diam. 9 cm; h. 1,7 cm; gr. 0,7 cm.
 Nr. inv. 1773V.
- 10. Perete de vas borcan**
 Planșa: Pl. VI/2.
 Context: Aiton, jud. Cluj, secțiunea I, 1975.
 Descriere: Decorat cu brâu alveolat, realizat cu mâna, pastă grosieră.
 Dimensiuni: h. 5,7 cm; l. 7,2 cm; gr. 1,2 cm.
 Nr. inv. 5114V.
- 11. Buză de cană**
 Planșa: Pl. VI/3.
 Context: Aiton, jud. Cluj, secțiunea I, 1967.
 Descriere: realizat la roată, pastă fină de culoare cenușie, ardere reducătoare.
- Dimensiuni: diam. 16 cm; h. 6 cm; gr. 1 cm.
 Nr. inv. 5095V.
- 12. Ceașcă**
 Planșa: Pl. VI/4.
 Context: Turda, Necropola de la Arieș (cariera de argilă).
 Descriere: realizat cu mâna, pastă semigrosieră, ardere oxidantă, parțial buza și toarta restaurate, ars secundar pe întreaga suprafață.
 Dimensiuni: diam. buză 10,5 cm; diam. fund 6 cm; h. 5,7 cm.
 Nr. inv. 140V.
- 13. Ceașcă**
 Planșa: Pl. VI/5.
 Context: Cornești, com. Mihai Viteazu, jud. Cluj.
 Descriere: realizat cu mâna, pastă semigrosieră, ardere oxidantă, puternic ars secundar pe suprafața interioară, buza vălurită.
 Dimensiuni: diam. buză 8,3 cm; diam. fund 3,7 cm; h. 4,5 cm; gr. 0,7 cm.
 Nr. inv. 841V.
- 14. Ceașcă**
 Planșa: Pl. VI/6.
 Context: din colecția István Tégylás.
 Descriere: realizat cu mâna, pastă semigrosieră de culoare roșiatică, ardere oxidantă, puternic ars secundar pe suprafața interioară; decorat cu buton și paleodermatoglifă.
 Dimensiuni: diam. buză 6,5 cm; diam. fund 3,5 cm; h. 3,6 cm; gr. 0,7 cm.
 Nr. inv. 634V.
- 15. Buză castron**
 Planșa: Pl. VII/1.
 Context: donație Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (?).
 Descriere: realizat la roată, pastă fină de culoare gri-cenușie, ardere reducătoare.
 Dimensiuni: diam. 28 cm; h. 5,7 cm; gr. 0,7 cm.
 Nr. inv. necunoscut.
- 16. Buză chiup**
 Planșa: Pl. VII/2.
 Context: donație Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (?).
 Descriere: realizat la roată, pastă fină de culoare gălbui-cărămizie, ardere oxidantă.
 Dimensiuni: diam. 38 cm; h. 7,5 cm; l. buză 7 cm; gr. 1,3 cm.
 Nr. inv. necunoscut.
- 17. Buză chiup**
 Planșa: Pl. VII/3.
 Context: donație Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (?).
 Descriere: realizat la roată, pastă fină de culoare cărămizie, ardere oxidantă, buza în trepte (cu patru profilaturi), decorat cu linii roșiatică orizontale pe fond alb.
 Dimensiuni: diam. 42 cm; h. 4 cm; gr. perete 1 cm; gr. buză 2,8 cm.
 Nr. inv. necunoscut.

Abrevieri

diam.	–	diametru	gr.	–	grosime
h.	–	înălțime (păstrată)	L.	–	lungime
nr. inv.	–	număr de inventar	l.	–	lățime

Bibliografie

- BATÓ, Attila et alii
2000 *Repertoriul arheologic al județului Harghita (Seria Monografii Arheologice, II)*, Sfântu Gheorghe.
- BERCIU, Dumitru
1981 *Buridava dacică (Biblioteca de Arheologie, XL)*, București.
- CĂPITANU, Viorel
1987 Ceramică geto-dacică descoperită în dăva de la Răcătău, comuna Horgești, jud. Bacău, *Carpica*, XVIII-XIX, 103-213.
1997 Cercetări arheologice în Dava de la Răcătău-Tamasidava, între anii 1992-1996, *Carpica*, XXVI, 1, 50-118.
- CRIȘAN, Ion Horațiu
1969 *Ceramica daco-getică: cu specială privire la Transilvania*, București.
- CRIȘAN, Ion Horațiu et alii
1992 Repertoriul arheologic al județului Cluj, Cluj-Napoca.
- CRIȘAN, Viorica
2000 *Dacii din estul Transilvaniei*, Sfântu Gheorghe.
- DAICOVICIU, Constantin
1941 Neue Mitteilungen aus Dazien, *Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, VII-VIII, 299-336.
- DAICOVICIU, Constantin și colab.
1973 Șantierul arheologic dacic din Munții Orăștiei, jud. Hunedoara (1960-1966), *Materiale și Cercetări Arheologice*, X, 61-86.
- FERENCZI, Géza – FERENCZI, Ștefan
1973 Cercetări de topografie arheologică în bazinul superior al Tîrnavei Mari (partea I), *Materiale și Cercetări Arheologice*, X, 335-351.
- FLOREA, Gelu
1985-1986 Descoperirile de epocă dacică din județul Cluj, *Acta Musei Napocensis*, XXII-XXIII, 755-766.
1998 *Ceramica pictată dacică. Artă, meșteșug și societate în Dacia preromană (sec. I a. Chr. – I p. Chr.)*, Cluj-Napoca.
- GHEORGHIU, Gabriela
2005 *Dacii pe cursul mijlociu al Mureșului (sfârșitul sec. II a. Ch. – începutul sec. II p. Ch.)*, Cluj-Napoca.
- GLODARIU, Ioan
1983 *Arhitectura dacilor: civilă și militară (sec. II î. e. n. – I e. n.)*, Cluj-Napoca.
- GROZA, Horațiu
2013 *Muzeul de Istorie din Turda (1943-2013)*, Cluj-Napoca.
- IRIMIA, Mihai
2004 Die getische Befestigung von Adâncata (Gem. Aliman, Kr. Constanța) und einige Fragen über die Beziehungen zwischen der autochtonen Zivilisation und der griechisch-hellenistischen Welt, în: *Daco-getii. 80 de ani de cercetări arheologice sistematice la cetățile dacice din Munții Orăștiei* (coord. A. Pescaru, I. V. Ferencz), Deva, 177-192.
- LUPU, Nicolae
1989 *Tilișca. Așezările arheologice de pe Cățânaș*, București.
- RUSTOIU, Aurel – BERECKI, Sándor
2015 A Greek Craftsman in Pre-Roman Dacia. About a Mould for Casting Amphora-Shaped Pendants from Angheluș (Eastern Transylvania, Romania), *Acta Archaeologica Carpathica*, L, 101-136.
- SZÉKELY, Zoltán
1949 *Zerevára. Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1946. évi ásátásáról*, Sfântu Gheorghe.
- SZÉKELY, Zoltán
2012 *Lucrări alese*, Sf. Gheorghe.
- URSACHI, Vasile
1995 *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, București.

Dák kerámia a Tordai Történelmi Múzeum gyűjteményében

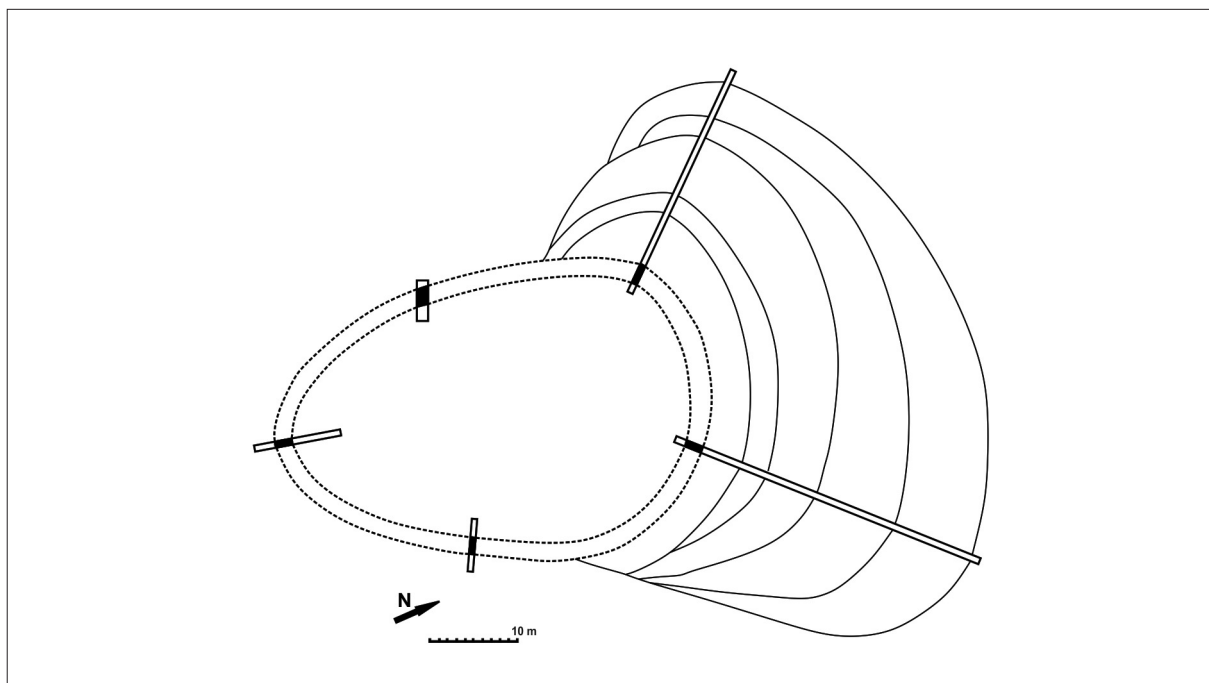
(Kivonat)

A közlemény tárgya a szerző által a Tordai Történelmi Múzeum gyűjteményében azonosított teljes dák kerámia edény- és töredékanyag feldolgozása. Az anyag kiválogatása és beazonosítása mellett a dolgozat kitér a tordai múzeumba való kerülés körülményeire: a tárgyak provenienciája részben szorosan a mai intézmény kezdeteihez kapcsolódik – a 20. század közepén az akkor létrehozott rajoni vagy rajonivá alakított korábbi helyi múzeumokat a nagyobb múzeumok reprezentatív tárgyak kölcsönzésével vagy adományozásával is segítették, hogy megvalósíthassák az országos szinten egységes tematikájú kiállításokat. Nagyonbbrészt a tárgyalt dák kerámia is így került a tordai múzeumba, ez magyarázza a formák és lelőhelyek nagy változatosságát: zetevári, koszesdi (Costești-Cetățuie), Torda-környéki leletanyag, Zetevára esetében a jó minőségű luxuskerámia is kiterjedő változatossággal, Costești-Cetățuie esetében a régészeti és történelmi környezet rekonstruálásának lehetőségével. A Torda környékéről származó dák töredékek pedig azért figyeleme méltóak, mert a római Potaissa előtti itteni dák települést mindmáig nem ismerjük.

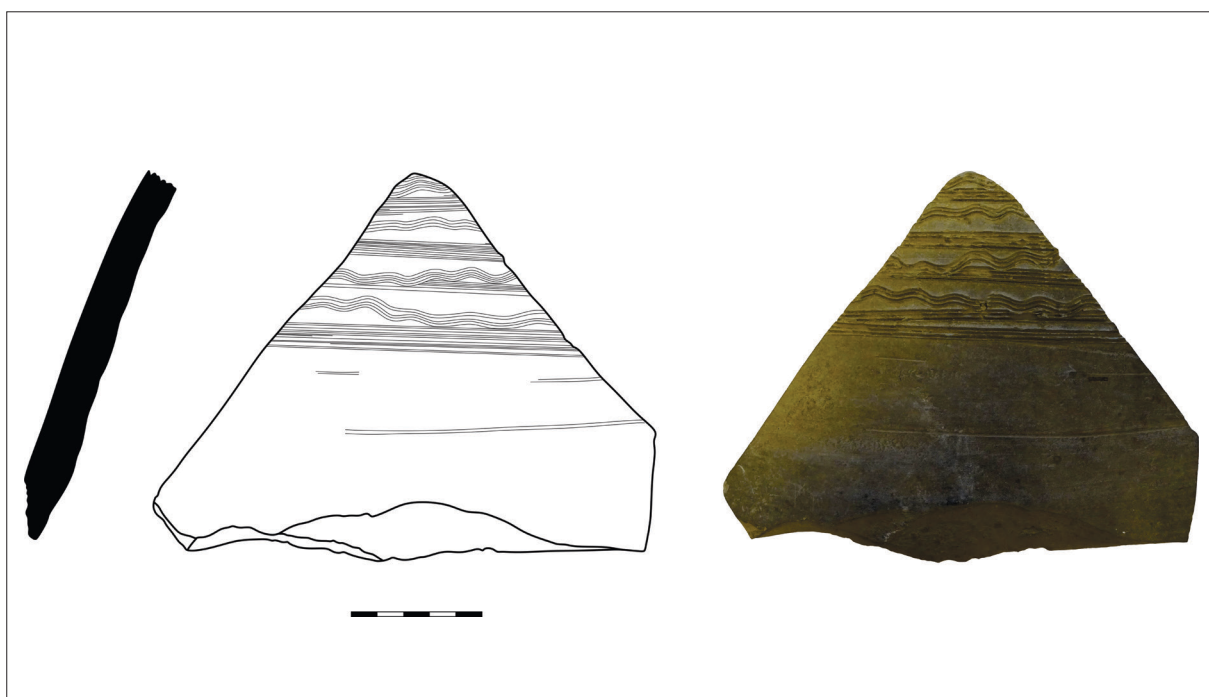
Dacian Pottery from the Collection of the Turda Museum of History

(Abstract)

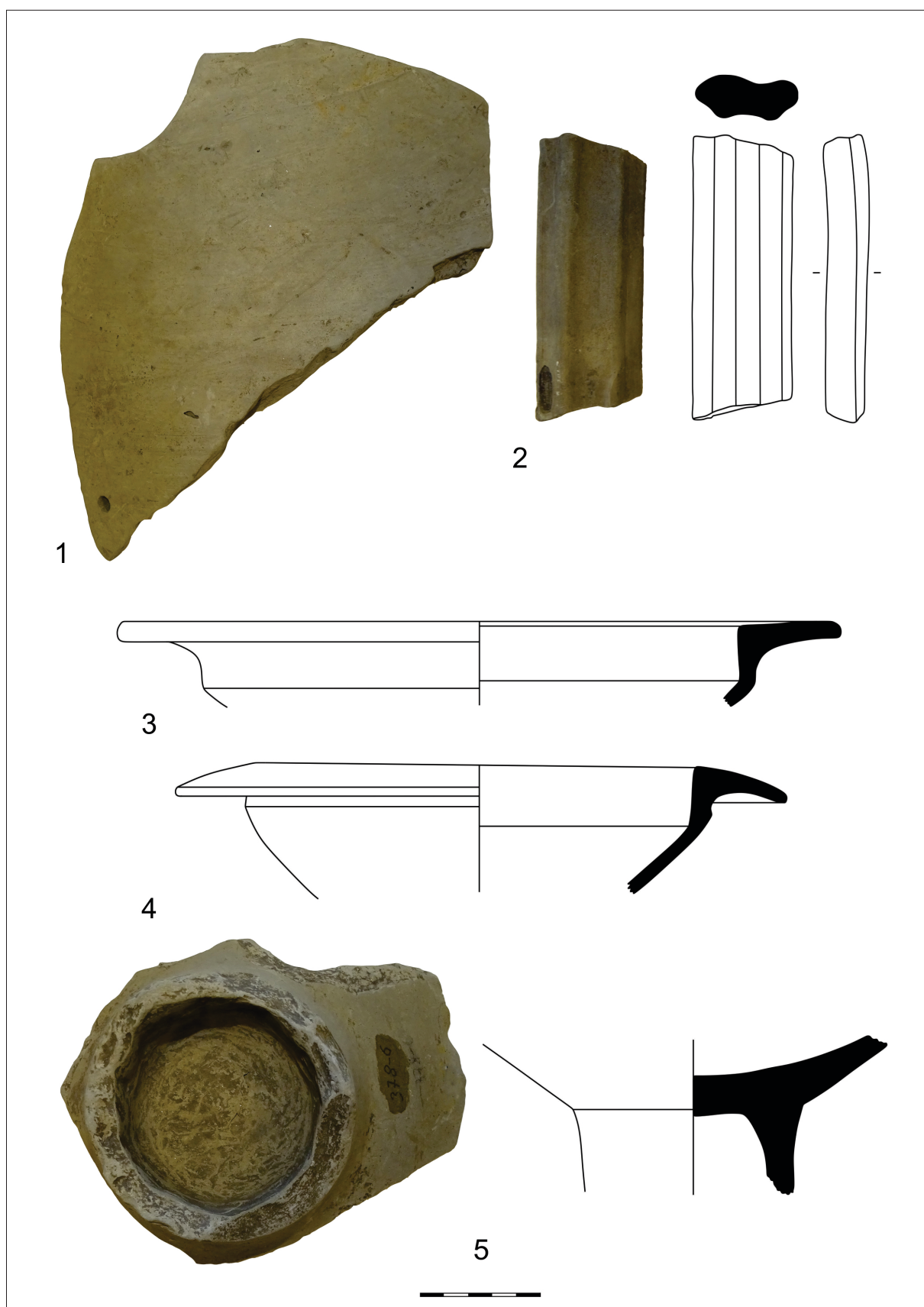
This paper aims at presenting the totality of Dacian ceramic vessels and fragments identified by its author in the holdings of the Turda Museum of History. The historical context that played a major role in enabling some of these vessels and fragments to reach the Turda museum is likewise outlined, the process being closely linked to its beginnings. At around the middle of the 20th century, the collections of district level and local museums were partly enriched by way of these receiving loans and donations from larger and more important museums. Most of the aforementioned Dacian artifacts reached Turda in this manner. Due to these circumstances, a great variation can be observed both in terms of forms and of provenance: the Turda museum has vessels from Zetea-Zetevára, Costești-Cetățuie fortress and Turda's surroundings alike. The material from Zetea contains a great variety of ceramics, including high quality luxury items. In the case of the ceramics discovered at Costești, based on the published excavation reports and the information found in the inventory records, it was possible to contextualize them historically and archeologically. The Dacian fragments from around Turda itself are also worth highlighting, given that the local Dacian settlement predating the founding of the Roman Potaissa is yet to be discovered.

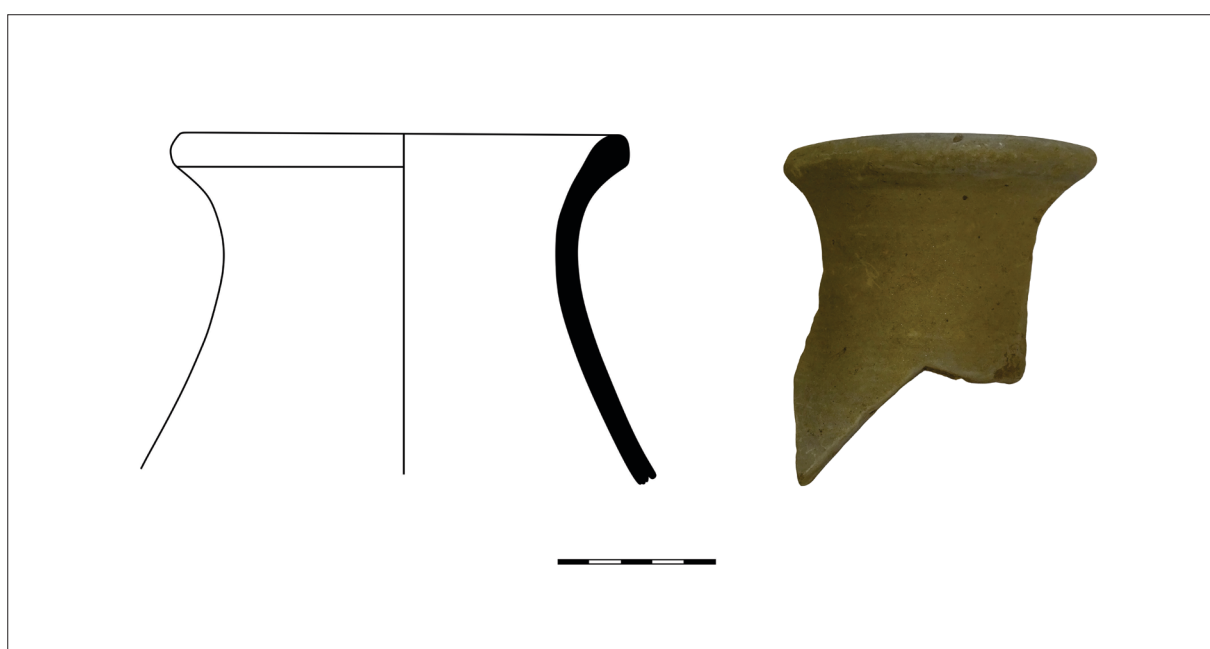
Planșa I Planul platoului cetății Zetea și secțiunile cercetate în anul 1946 (apud SZÉKELY, Zoltán 1949, fig. 2)

Planșa II Perete de chiup – cetatea Zetea

Planșa III Ceramică dacică de la cetatea Zetea: 1. perete de chiup; 2. toartă; 3-4. castron; 5. fructieră

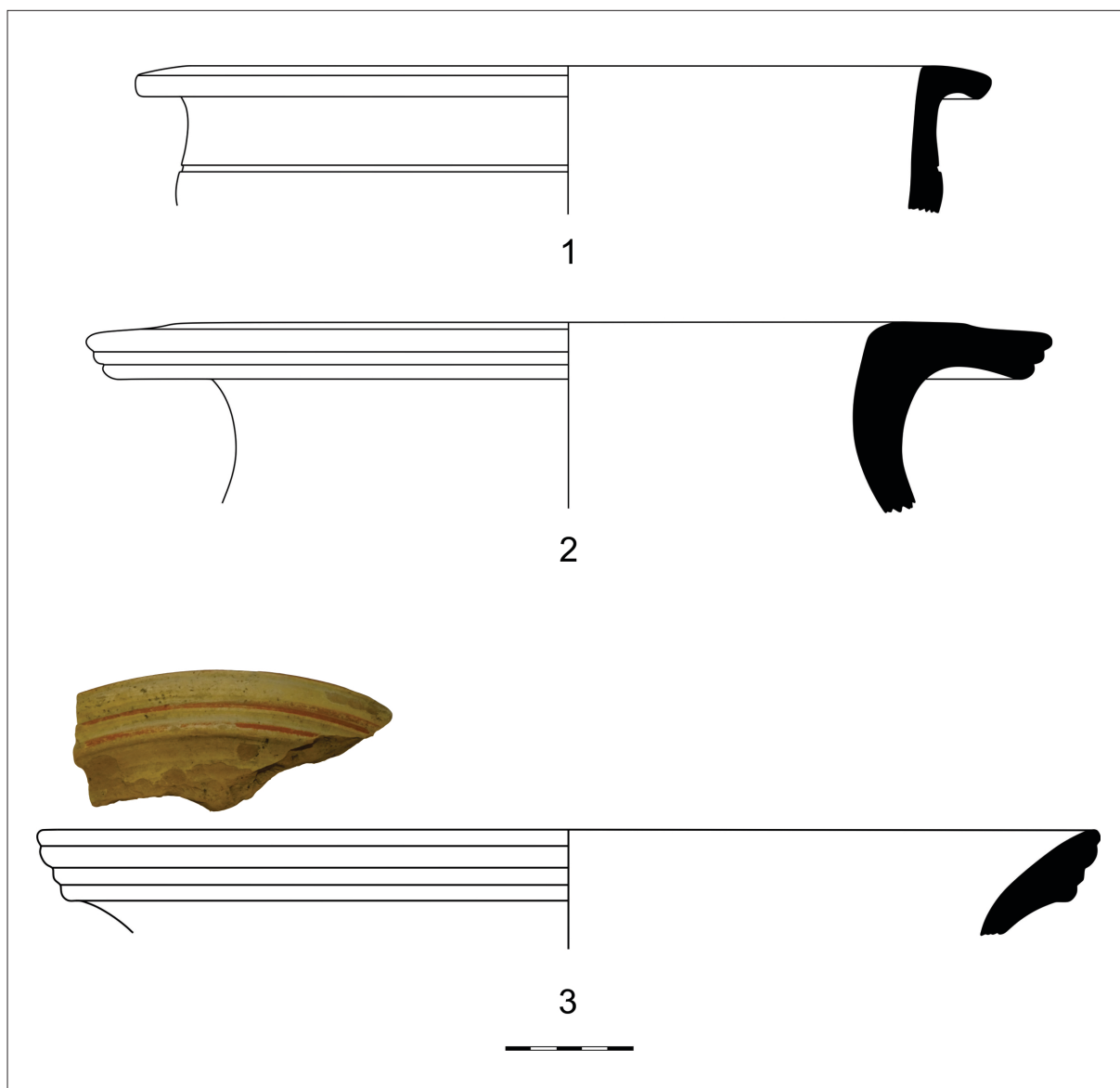
Plășa IV Cană – cetatea Zetea

Planșa V Strachină – Costești-Cetățuie

Planșa VI 1. Strachină – Turda; 2. vas borcan – Aiton; 3. cană – Aiton; 4. ceașcă – Turda; 5. ceașcă – Cornești; 6. ceașcă (colecția István Téglás)

Planșa VII Vase cu context arheologic necunoscut: 1. castron; 2-3. chiup

Nyárádi Zsolt

SZÉKELYMUZSNA GÓTIKUS TEMPLOMÁNAK
RÉGÉSZETI KUTATÁSA

A település középkori templománál a legelső régészeti szelvényünket 2018-ban nyitottuk. A kis felületű kutatómunka az épület általános felújítási terveire volt szükséges. A kivitelezésnek megfelelően a kutatásokat 2020-ban folytattuk, több ponton megkutattuk a templombelső, a keleti, a déli és a nyugati oldalt, ugyanakkor feltártuk a sekrestye-belső egy részét, és a toronyra vonatkozó adatokat is gyűjtöttünk. (15. ábra.) Munkánk során bizonyosodott be, hogy a helyszínen a gótikus épületnek nincs előzménye. Nem kerültek elő olyan temetkezések, amelyeket a templomfalak átvágtak, ehelyett viszont középkori települési objektumokra bukkantunk.

Az épület újraközpontozása során a délkeleti oldalon a már meglévő repedések tovább szélesedtek (20. ábra), ezért sürgősségi beavatkozás keretén belül aláfalazásokra került sor. Ezeknek a gödreit részben régészeti felügyelettel, részben ásatás keretén belül kutattuk meg. A feltárások során összesen hét tervezett szelvény nyitottunk, további öt felületet pedig az aláfalazási munkálatok során tártunk fel. Ezekben összesen 15 régészeti objektumot dokumentáltunk, ugyanakkor 23 középkori és fejedelemség kori temetkezés maradványait is azonosítottuk. (15. ábra.)

A település és egyháza

Az Udvarhelyszék déli peremén található település (1. ábra) nem szerepel a pápai tizedjegyzék falvai között, első írásos említése 1520-ból való.¹ A templom környezetéből előkerült régészeti leletanyag szerint azonban már a 13. században lakott volt a területe.

A templom nagy harangja a 15. század végéről való volt. Amikor 1788-ban elhasadt és újraöntötték, azt jegyezték fel róla, hogy 295 esztendő volt.²

A reformációt követően, 1545-ből papjára is van adatunk: ekkor Kányádi Miklós volt.³

Muzsnában 1566-ban János Zsigmond Petki Lászlónak és Mihálynak negyven ház jobbágyot adományozott.⁴ A következő esztendőben 35 szabad portát számoltak össze.⁵ 1576-ban az 50 dénáros adóösszeírásban Petki Mihály 40, Kornis Farkas 28 jobbágytelek után adózott.⁶ 1602-ben Basta 30 szabad székely és 11 jobbágycsaládot esketett fel a király hűségére.⁷

1614-ben három lófő mellett 29 szabad székelyt, 36 jobbágyot és két zsellért számoltak.⁸ Az összeírásból kiderül, hogy a településen ebben az időszakban hozzávetőlegesen 350-en laktak, amely lélekszám a nagyobb falvak közé rangsorolja Muzsna.

A 15. századtól kezdve végig anyaegyház, a reformációt követően a település többsége az unitárius hitre tért. A templom a 17. század első felében nagyobb felújításon esett át. 1639-ben készülhetett a nyugati karzat, ahol a későbbi festés alatt az évszámmon kívül reneszánsz virágminták láthatóak. Ez az évszám ismétlődik az északi ajtószárnyon.⁹ Ez hipotetikuson köthető akár az 1620-as nagy földrengéshez is.¹⁰ A pillérek kiosztása utalhat arra, hogy a hajó is boltozott volt, ez azonban már 1642-ben nem állt.

Muzsna a reformációt követően unitáriussá vált, hiszen a település fő birtokosai, a Petki és a Kornis család is az unitarizmus követői voltak. A két család rokonai szálak is összekötötték: a széki főkirálybíró Petki János, Mihály fia, Kornis Katalint vette feleségül. A Báthori Gábor elleni mozgalomban való részvétele miatt hűtlenséggel vádolták. Halála után Bethlen Gábor fejedelemségre kerülésével birtokait új adományok társaságában kiskorú fia, Ferenc kapta vissza.¹¹ 1618-ban pedig özvegye, Katalin is adományban részesült, az ekkor felsorolt részbirtokok között szerepelt Muzsna is.¹² További muzsnai

¹ WAGNER, Ernst 1977, 300.

² BENKŐ Elek 2002, 353.

³ BUSTYA Endre 1972, 295.

⁴ SzOkI, II, 209.

⁵ SzOkI, II, 219.

⁶ SzOkI Ús, IV, 40.

⁷ SzOkI Ús, IV, 99.

⁸ SzOkI Ús, IV, 311.

⁹ DÁVID László 1981, 290.

¹⁰ 1620. nov. 8-án délután 3 óra körül egész Erdélyt nagy földrengés ráta meg, ekkor templomtornyok dőltek össze, a brassói nagytemplom boltozata is megrepedt, és nagy kövek estek ki a falból (KOCH Antal 1880, 109).

¹¹ BALOGH Judit 2005, 96.

¹² Uo., 96.

jobbágytelkek maradhattak fejedelmi kézen, hiszen 1625-ben Geréb Jánosnak adományozott javak falvai között találjuk településünket is.¹³

1629-ben unitárius papja Boronyai István volt, míg 1641-ben Szentábrahám Gergely.¹⁴ A korábban egységes egyházközség azonban 1625 után kezdett megoszlan. 1625-ben ugyanis Kornis Ferenc halálával fiágon kihalt a szentpáli Kornis család. Lányágon pedig az egyik örökös Kornis Margitot a fejedelem református rokona, Rédei János vette feleségül, valamikor 1627 körül.¹⁵ Kornis Ferenc vagyonát így 1629-ben Bethlen Gábor Rédei János és Kornis Borbála között osztotta szét.¹⁶

A fejedelmi babérokra törő Székely Mózzsal, illetve a vallásalapító Péchi Simonnal való rokonság miatt azonban kegyvesztetté váltak. Ügyük szorosan összefonódott a szombatosok felszámolásával. Ez I. Rákóczi György uralkodása idejében, 1638-ban vette kezdetét, amikor evégett Désre országgyűlést hívtak össze. Rendelkezéseinek egyik újdonsága az volt, hogy a törvénytelen valláson levőket nem az egyház, hanem a fejedelem büntette meg. Az országgyűlés nem sokkal később törvényszékké alakult át.¹⁷ Ezt követően több száz perre került sor.¹⁸ A vizsgálati jegyzőkönyvek beszámolóí szerint a szombatosok nagy része a református hitre tért. Péchi Simont is elítélték, aki a fővesztéstől a jószágvesztéssel menekült meg, börtönéből csak a református hitre való térése után szabadulhatott.¹⁹ Birtokai fejedelmi tulajdonba kerültek.²⁰

Muzsnában a reformátusok feltehetően Rédei közvetítésével jelentek meg, hiszen a Kornisok jószágvesztéséig ő volt a legjelentősebb birtokos. A kezdetben még kicsiny gyülekezetet a szombatosok felszámolását (és vele az unitarizmus gyengítését) célzó intézkedések megerősítették. 1640-ben megkeresték a fejedelmet, hogy saját templomot szeretnének építeni. A fejedelem a *maior pars* elve alapján²¹ bizottságot állított fel, akik felmérték a felekezeti megoszlást a faluban. A muzsnai események jól ismertek, legutóbb Molnár Dávid új források bevonásával összegezte,²² ezért csak a legfontosabbakat emelnénk ki. 1642-ben csupán a falu negyede volt református, ennek ellenére elrendelték, hogy az unitáriusok se-

gítségével fele akkora kőtemplomot építsenek egy év leforgása alatt, ennek negyedrészt kellett a reformátusok állják. Amennyiben az építkezésre nem kerülne sor, úgy a templomot át kell adniuk.²³ Az unitáriusok, bízva többségük súlyában és fő támogatójuk, az unitárius Daniel János közbenjárásában, az építkezést nem kezdték el. 1644-ben mindkét fél a fejedelem elé járult, és közös templomhasználatot rendeltek el.²⁴ Ezt követően a reformátusok további térnyerését láthatjuk. Ez részben annak tudható be, hogy az elkobzott Kornis-javak egy részét Bethlen János kapta. Közbenjárásával sokan tértek át a református hitre,²⁵ és nem véletlen az sem, hogy az 1646-ra újból összeállított bizottságban találjuk Bethlent is. Ez alkalommal sem sikerült közös nevezőt találni. Új határidőt neveztek meg az új parókia és templom építésére, amit a pestis miatt az unitáriusok nem tarthattak. Ezért a parókiát a mellette levő és más egyházi területekkel együtt lefoglalták a reformátusok számára. Nem sokkal később hasonló sorsra jutott a templom is. 1647-ben a fejedelem utasította a fiát, hogy állítson össze bizottságot, és a szerződés megszegésének körülményeit vizsgálja ki.²⁶ Ez gyakorlatilag a fennálló helyzet törvényesítését jelentette.

A fejedelmi vizsgálatok alkalmával értékes feljegyzések születtek a templomról is, amelynek belső hossza 12 öl volt, ebből hat boltozott, a maradék rész (korábbi hajó) pedig gerendáspadlással volt ellátva. Szélességét hat öl körülire becsülték, a falakat kívülről tizennégy pillér támasztotta. Említenek továbbá egy kőtoronyot, amely cseréppel volt fedve, akárcsak a templom.²⁷

1660 körül a templom már a református egyházközség vizitációs összeírásában szerepelt. Érdekes módon, ekkor javai között említenek egy ostyasütő vasat is, amely még a reformáció előtti időkből származott.²⁸

Cserei Mihály *Historiájából* megtudjuk, hogy a települést 1704-ben egy kuruc csapat feldúlta.²⁹ Nincs adatunk ennek mértékéről, azonban egy 1721-es vizitációs bejegyzésből kiderül, hogy a templom és a parókia romos állapotban van.³⁰ 1750 körül a nyugati bejárat felújításához Lázár Katalin adomá-

¹³ Uo., 95.

¹⁴ GERÉB Zsigmond 1943, 225.

¹⁵ KOMÁROMY András 1885, 398–399.

¹⁶ KOMÁROMY András 1883, 47.

¹⁷ KOHN Sámuel 1889, 220.

¹⁸ SZALÁRDI JÁNOS 1980, 192–193.

¹⁹ KÖVÁRY László 1867, 259.

²⁰ Udvarhelyszékről Homoródszentpált, Homoródszentpétert, és Bágyot, valamint Városfalva, Tankafalva, Jánosfalva, Dállya, Muzsna, Lókod, Szentmárton, Recsenyéd, Újfalu, Zetelaka porciókat és egy udvarhelyi házat. (JAKAB ELEK 1896, 88.)

²¹ MOLNÁR Dávid 2014, 16.

²² Uo., 15–21.

²³ KONCZ József 1884, 95.

²⁴ MOLNÁR Dávid 2014, 18.

²⁵ Uo.

²⁶ SZILÁGYI Sándor 1886, 29.

²⁷ KONCZ József 1884, 95.

²⁸ UREL, *Liber Eccl.* 1644, 132.

²⁹ CSEREI Mihály 1852, 327.

³⁰ UREL, *Liber Eccl.* 1715, 233.

nyozott pénzösszeget, 1761-ben a torony körül zajlanak nagyobb munkálatok,³¹ 1790-ben készült el az északi portikusz, ekkor újralfestették az ajtót is.³²

1802-ben egy újabb nagy földrengés volt, amely több udvarhelyszéki templom mellett a muzsnait is jelentősen károsította. A korábban is rossz állapotban levő épületnek beszakadt a boltozata. Feltehetően ekkor cserélik ki a gótikus ablakokat, hiszen azok kőbélleteinek egy része a keleti oldalon a szentély megtámasztását célzó vastkos támpillér anyagából kerültek elő. (10. ábra.) Ez 1939-ben Radó Sándor építész szerint fölösleges, és elbontását javasolta, azonban erre csak részben került sor, 1981 körül.

1803-ból való az úrasztala és a szószékkorona, 1805-ből a kazettás mennyezet, míg 1811-ben veték használatba az orgonakarzatot. A hajóban nagy kár nem esett, hiszen megmarad a nyugati karzat és egy 18. századi mellvédés pad is.

1837-ben fejezték be a torony magasítását, az építőmester Morgondai Schneider Mihály volt, az ácsmester Siménfalvi Györke János.³³

1853-ban a vizitáció a templom egyik oldalának és fedelének felújítását javasolta,³⁴ amelyre 1856-ban került sor, a javításokra költve 590 forint összeget. 1858-ban új iskolaházat építettek 320 forintért.³⁵ 1859-ben a nyugati oldalon és a torony közelében a kerítőfal dőlt össze. 1875-ben a vizitáció megjegyzi a toronylépcső, a támpillérek és a tető rossz állapotát. 1884-ben külön alapot hoztak létre a toronyjavítás költségeire.³⁶ 1870-ben a református temető nem volt bekerítve.³⁷

1905-ben a régi sekrestye épületén új ajtót nyitattak, és gabonarakarzat hoznak létre. A templomon és a tornyon nagyobb beavatkozások és javítások zajlottak 1945-ben, 1957–1958-ban és 2003-ban is.³⁸

Hagyomány és valóság

A faluban található egy *Szentegyház oldala* nevezetű helynév, amely Orbán Baláznál úgy jelenik meg, hogy ezen a helyen állt a falu korábbi temploma, ahonnan friss szántáskor épületnyomok kerülnek felszínre.³⁹ Ezt az adatot Péter Sándor egyház- és község-történetében is megtaláljuk,⁴⁰ de felbukkan Dávid Lászlónál is.⁴¹ Az információ szerint a helyszín a település északnyugati külső szélén található. A beszédes helynév véleményünk szerint nem jelenti

egyértelműen a korábbi templom helyszínét, hanem csak azt, hogy a településnek volt egyházi épülete. A levéltári forrásokban előforduló „szentegyház földje”, „szentegyház erdeje” a középkori templomok tulajdonában levő területre utal, amelyek jövedelme kizárólagosan a templomok fenntartására volt szánva. Minden bizonnyal hasonló eset lehet a muzsnai is, hiszen gyűjtőterületünkön egyetlen példával sem talákoztunk, amikor egy falu felszentelt templomát átköltöztették volna új helyszínre a középkor folyamán. Véleményünket a terepbejárás adatok is alátámasztották. A falu jelzett részét több alkalommal is megvizsgáltuk, de épületre utaló nyomokat a szántott területen nem találtunk.

A gótikus templom a régészeti feltárások tükrében

A település templomának elemzésekor korábban régészeti feltárások hiányában is megállapítható volt annak középkori eredete. A falu középső részén álló keletelt templom hajóból és szentélyből áll (2. ábra). Nyugati oldala oromfallal záródik, amelyet egy-egy pillér támaszt a sarkokon. A középtengelytől északra szemöldökgyámos, pálcatagos keretű bejárat nyílik, eredeti helyzetében. A hajót visszabontott diadalív választja el a szentélytől.

Az alaprajzot vizsgálva feltűnik, hogy a hajó és a szentély tengelye elhajlik egymástól. Az aszimmetria okát sokan egy másik fázis meglétével magyarázták, hiszen sok település esetében találkozunk egy román kori épülettel, amelynek szentélyét elbontják, és azt kibővítve újjáépítik.

Egy másik feltételezés szerint első lépésként csak a szentély és a sekrestye épült meg, amelyet egy oromfal zárt le, a hajót pedig később építették mellé. Megint másik elképzelés szerint az 1802-es földrengés okozott akkora károkat, hogy azt az alapokig vizsgálva kellett volna bontani.

Utóbbi feltételezést a falkutatás már cáfolni tudta, hiszen a nyugati bejárat eredetinek tűnt, annak ellenére, hogy észlelhető volt egy falelválás, mely az ajtókeret egyenetlenségéből adódott.⁴²

További kérdést jelentett a 18. századi forrásokban felbukkanó torony helyszíne, hiszen úgy tűnt, hogy azt teljesen 1837-ben építették, alapjaiból.⁴³ Ezek alapján a régészeti kutatások szelvényeit úgy tűztük

³¹ DÁVID László 1981, 291.

³² MIHÁLY Ferenc 2018, 4.

³³ KÓSA Béla 2019, 5.

³⁴ UREL, UREJk 1853, 39.

³⁵ UREL, UREJk 1857.

³⁶ KÓSA Béla 2019, 9.

³⁷ UREL, UREJk 1870, 106.

³⁸ KÓSA Béla 2019, 9–10.

³⁹ ORBÁN Balázs 1868, 182.

⁴⁰ PÉTER Sándor 1935, 201–220.

⁴¹ DÁVID László 1981, 293.

⁴² KÓSA Béla 2019, 11.

⁴³ LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc 2004, 101–102.

ki, hogy válaszokat kapjunk az alaprajzi anomáliára, az esetleges korábbi fázisok meglétére, adatokat a járószintekre, temetkezésekre és a torony helyszínére vonatkozóan.

A feltárás során a szintadatokat az épület +00 szintjétől számoltuk, amelynek tengerszint feletti magassága 560,6 m volt.

a. Települési rétegek

A steril sárga agyagot a keleti részen -1,3 méter, délen -1,2 m, nyugaton -1,7 m, északon -1,8 m mélységben értük el. Ez egyben azt jelentette, hogy keletről északra és nyugatra jelentős lejtő volt.

Az agyagos altalaj fölött levő első régészeti réteg, amely a kora bronzkori Coțofeni-kultúrához (szerb: Kocofeni – Kr. e. 3500–2500) tartozott, helyenként elérve a 40 cm vastagságot is. A tömör fekete réteg patics, kerámia és szén töredékeivel volt tele. A réteg egyes szelvényekben (2, 3, 7, 12.) intenzívebb volt. Az ásatások során előkerült két felszíni lakóház maradványa. Ezek közül a jelentősebb a 7. obj. volt, amelyet a 3. szelvényben kutattunk meg. A felszíni ház déli felét hoztuk felszínre, széleit hat cölöpgödör jelölte, amelyek mintegy 10-12 cm-re mélyültek az agyagos talajba. (12. ábra.) A tűzben elpusztult épületbelsőben nagyobb hasított fa és vessző lenyomatos paticsdarabokat találtunk, állatcsonttöredékekkel és égésnyomokkal keverve. A másik felszíni házat a 7. szelvényben azonosítottuk. Betöltése és mélysége hasonló volt az előbbiéhez, a kis felület miatt azonban szerkezetéről és méreteiről sok adatot nem gyűjthettünk össze. A lakóépületek környezetében több régészeti objektumot azonosítottunk. Közülük a 4. szelvényben levő 10. obj. egy 0,80 x 1,1 m-es ovális gödör volt, melynek alját 1,56 m mélységben értük el, míg egy másik, a 7. obj. a 12. szelvényben került elő. A szürke, tömött paticsfoltos betöltés alját -2,15 m mélységben értük el. Ehhez a korszakhoz tartozó leletanyag mind a rétegből, mind pedig az objektumokból nagyobb számban került elő. A felszínre hozott kerámiaanyag nagyrészt két kategóriába sorolható. Az anyag nagy része durva barna, sárgásbarna, vörösesbarna és fekete kerámia, szemcsés homokkal soványított, esetenként zúzott kagylókkal. Az égés a legtöbb esetben hiányos volt, meglehetősen vastag falakkal. A meglehetősen töredékes kerámiaanyagban az edények alakja, anyaga a legtöbb esetben nem volt megállapítható, de a legtöbb edénytípus közhasználatú edényekhez (tálak, csészek, tálak) köthető. Egyes esetekben füleket használtak. Az asztali kerámia kisebb számban került elő, ez jó minőségű pasztából készült, homogén volt. Soványító anyagként homokot és apró kavicszemcséket használtak. Az edények fala vékony, színe a téglá, fekete és néha barna. (4. ábra, 1–10.)

Sok edényt díszítettek, leggyakrabban a Coțofeni-kultúrára jellemző, szabályos vagy rendezetlenül bekarcolt vonalakból álló díszítést találunk, néhol fenyőmintásan rendezve. A bemetszések párhuzamos függőlegesen vagy ferdén is lehetnek. Ezeket fa- vagy csonteszközzel eszközölték, az edény testét néhol bütykökkel vagy tapasztott dísszel is ellátták. Főleg felszíni ház betöltéséből antropomorf idoltöredékek (hátsó lábak és farok) és más agyagplasztika is előkerült. (8. ábra, 13–20.) A leletanyagban eszköztöredékeket is találtunk, melyek egy része csontból volt, de pattintott kőtöredéket (kaparók 7 db), kovakő pengéket és obszidiánt (4 db) is találtunk. (8. ábra, 1–11.) A 7. szelvényben a felső bolygatott rétegben egy bronz karperec 0,6 cm átmérőjű, 3,4 cm hosszú töredéke is előkerült. (9. ábra, 14.)

Az őskori réteg felett 30–35 cm vastag tömött leletmentes réteg volt, amelyet egy szintén tömött humuszos réteg követett. Ebből több finoman iszapolt szürke, szürkésbarna, fényezett felületű oldal-, váll- és peremtöredék is előkerült, néhány kézzel készített szemcsés anyagú töredék társaságában. Ezek hullámvonalköteges díszítésű, kihajló peremű zömök edények voltak. Az anyaguk és az edénytípusok alapján népvándorláskori (gepida) lehetett. A kerámia mellett egy verettöredéket is találtunk. (9. ábra, 10.) A töredékek főleg a templom keleti részében kerültek elő. Hozzájuk köthető objektumot nem találtunk. Feltehetően ezzel a településsel lehetett kapcsolatban az a leletanyag, amelyet a település határában, a község erdejében, egy patak mentén a 19. század végén találtak. Ebből egy arany karperecet, amely a 6. századra keltezhető, a Magyar Nemzeti Múzeum vásárolt meg.

A következő településszintben, amelyből szintén eléggé szegényes leletanyag került elő, már 13. századi szürkésbarna, lassúkorongolt, szemcsés anyagú tölcseres peremek, oldalak kerültek elő, besímitott vonaldísz-, hullámvonal- és hullámvonalkötegesek.

A 12. szelvényben azonosítottuk a 13. objektumot, amely egy földbe mélyített ház déli fele volt, és 1,60–1,70 m szélességben esett a kutatott felületbe. A szürke betöltésű, paticcsal és szénrel kevert beásás alját 2,10–2,15 m mélységben értük el. Kiugró lejtmenetes bejárata 0,80–0,90 m széles volt. Az előkerült edénytöredékek alapján (barna szemcsés, korongolt oldal; hullámvonal és besímitott hornyolat) a 13–14. századba keltezhető. (3. ábra, 8–13.)

Már egyértelműen a 14. századra keltezhető a templombelsőben nyitott 3. szelvényben dokumentált kültéri tűzhely (1. obj.), amely 1,4 m széles volt, alját 0,7 m mélységben értük el. Betöltésének felső része szürke, szénfoltos, hamus volt, alsó rétegeiben több hamus és átégett szint volt. A kerámia-

anyag mellett (3. ábra, 1–3.) 3,5 x 2 cm méretű barnásszürke orsógomb is előkerült.

Szintén ehhez a korszakhoz tartozott a 2. szelvényben előkerült 12. számú, 40–45 cm átmérőjű gödör is. A gyorskorongon készített szemcsés anyagú barna kerámiatöredékek mellett előkerültek egy finoman iszapolt barna, fényezett felületű kancsó töredékei is, amely ismereteink szerint szász környezetben készült.

A 8. objektum volt az egyik legkésőbbi, amelyet a 3. szelvény nyugati felében azonosítottunk. Barnásszürke, tömött betöltése paticsos volt. Átmérője 55–60 cm, mélysége 30–35 cm volt.

Minden felsorolt objektumot, illetve középkori réteget a templomépítés szintje zárt le. (12. ábra.)

b. Templom

A legelső építési szintjét 0,50–0,60 m mélységben azonosítottuk. A korábbi rétegek és az építkezés során keletkezett szint tanúsága szerint valamikor a 15. század második felében jött létre. (5. ábra.) A kerámiatöredékek mellett egy övcsatot (9. ábra, 12.), egy csiznavasalatot (9. ábra, 15.) és egy vas kést is találtunk (9. ábra, 16.). Az építkezéshez kapcsolódóan a 3–4. szelvényekben több cölöpgödör is előkerült (2–6. obj.). Ezek átmérője 30–38 cm, mélysége 25–30 cm volt, barna, laza, vegyes betöltéssel.

A templomot kezdetben zsindely borította (a kutatás során több szöveget is találtunk), de a történeti források szerint a 17. század közepén már cserépre cserélték.

Mivel a templombelsőben anyagi források hiányában csak minimális beavatkozást terveztek, így sem a belső berendezést nem hordták ki, sem a deszkapadlót nem szedték fel. Ennélfogva a kutatásunk is korlátozott volt, a hajóban nem is áshattunk, csak a szentélyben (3–4. szelvény).

1. Szentély

A 7,56 x 10,15 méteres, 7,26 m magas belvilágú, sokszögzáródású gótikus szentély kazettás mennyezetű. Eredetileg boltozatos volt, ennek lenyomatait a falkutatások mutatták ki, de bordatöredékeket az ásatások során is találtunk. (9. ábra, 1–4.) Érdekes, hogy a téglaboltozatot nem a szokásos módon, gyámkövekről indították, hanem a falszövetbe illesztve alakították ki. Ez egyben keltező erejű is, hiszen már késő gótikus jellegzetesség.

A szentély hosszanti tengelye kelet–nyugat irányú, keleti fele a nyolcszög három oldalával zárul. A diadalívnél két támpillér, a keleti oldalon négy eredeti és egy másodlagos található, amelyet egy megerősíté-

során építettek. Ennek már a templomviták idejében is állnia kellett, hiszen akkor 14 pillért számoltak össze. Ezt 1981-ben visszabontották és megerősítették. Ennek a bontásából több ablakkeret-töredék is előkerült. További töredékek voltak megfigyelhetőek másodlagosan beépítve a kőkerítésbe is.

A déli oldalt egy további pillér támasztja. (16. ábra.) Itt a három pillér között két ablak, míg a szentély délkeleti oldalán további ablak található. Ezek falkutatása során nem sikerült eredeti elemeket azonosítani. A faragott gótikus kereteket egy felújítás során kiszedték, helyét kövekkel és téglákkal rakták vissza, beillesztve a ma is használatban levő fakereteket.

Az északi oldalon egy melléképület található, amely két támpillér szerepét is betölti. Ennek az eredetileg is kétszintes épületnek két bejárata volt a szentélyből. Ezt a falkutatások során sikerült tisztázni. Ugyancsak az északi falon került elő egy téglalap alakú szentségtartófülke. A déli falban ülőfülke volt kialakítva az előkelők számára. Falképek nem kerültek elő, ellenben egy olyan mészrétegen, amely a boltozat használati idejéből származik, téglaszínű virágmotívumot találtak a falkutatás során.⁴⁴

Statikailag a legproblémásabb rész a szentély délkeleti oldala volt. Itt erőteljes repedések mutatkoztak. Ennek megállítására építették a vastos támpillért is a templom tengelyében. Érthető módon, ezen a részen kezdtük el a régészeti kutatásokat is 2018-ban.

A szentélyt kutattuk a leginkább: az 1, 3, 4., részben a 2., valamint a sürgősségi beavatkozás során a 8–12. szelvényekkel.

Az épületbelsőben nyitott 3–4. szelvényekben a deszkapadlót felszedve, a gerendák között és alaposan gyanánt egy sárgás, habarcsos, téglás omladék volt, benne főként 18. századi töredékekkel. Közvetlen alatta megtisztítottuk a diadalív visszabontott szakaszát, amely 1,1 m körüli volt. Sajnos, mivel a hajó felőli részen nem áshattunk, így a kettő kapcsolta itt nem volt megállapítható. Magát a falat sárgás színű, kevés meszet tartalmazó lapos és gömbkövekből építették.

A padlógerendázat alatti omladékot egy vékony szürke, laza, humuszos réteg követte, amely egy járószintre fedett rá -0,40–0,45 m mélységben. Eredetileg lapos köveket raktak össze téglával (a téglák mérete 26 x 13 x 3,5 cm volt) vegyesen, egy 4–5 cm vastag sárga homok ágyba. A járófelületből csak kis szakaszok maradtak meg. A járófelület elbontása során régészeti leleteket nem találtunk, így csak feltételezhetjük, hogy az 17. századi lehetett. Ahol a kövek hiányoztak, ott egy habarcsos, homokos javítási szint alakult ki. A homokágy elbontását követően két

⁴⁴ KÓSA Béla 2019, 27.

sírgödör széle is kirajzolódott a 4. szelvény nyugati szélében (S-4, S-5), nem messze az ülőfülkétől (13. ábra). Sajnos nem volt módunkban ezek részletesebb kutatása, pedig igen fontos lehetett volna, hiszen a bögözi eseteket tekintve, bizonyosan a falu előkelői közül temethettek ide. Mivel a padló ráfedett, úgy annak a keltezését is szűkíthettük volna. A templombelsőben való temetkezés nem vált általánossá a faluban, hiszen a déli oldalon nyitott nagyobb felületű, 12 négyzetméteres 3. szelvényben nem találtunk hasonló nyomokat.

A padló alatti részen, ahol a temetkezések nem bolygatták, egy barnásszürke, tömött, enyhén kevert réteg volt, amelyből a legkésőbbi edénytöredékek 16. századiak voltak. Ez alatt 0,55–0,60 m mélységben, főleg a falak közelében értük el a templom beépítési szintjét, amely valójában egy sárgás, tömött, habarcsos réteg volt. Ebből néhány darab 15. századi gyorskorongolt, szemcsés anyagú, barna és feketés fazék váll- és oldaltöredéke került felszínre, besimított hornyolattal. Ezek korábbiak vagy egyidősek lehetnek az épülettel. Az építési szint alatt a fent említett települési szintek, rétegek és objektumok következtek.

2. Hajó

A majdnem négyzetes alaprajzú, 7,68 x 9,83 m-es belvilágú hajó magassága 7,68 m. A hajó és a szentély tengelyében elhajlás figyelhető meg, az északi és a déli falak nem párhuzamosak. A hajót trapéz alakú oromfal zárja, sarkain támpillérekkel. A déli oldalt két további pillér támasztja. Vele átellenben bizonyosan másik kettő lehetett, de ezen a részen egy barokkos, 3,01 x 3,04 m alapterületű portikust építettek, ennek falai nincsenek kötésben az északi fallal. A jelenleg kazettás mennyezetű hajóban boltozatindítások nyomai nem kerültek elő, már a templomviták idejében is sík födémje volt. A támpillérek kiosztása ellenben arra utal, hogy eredetileg tervezték azt. A hajóban az eredeti bejárat nyugatról lehetett. Ezt egy szemöldökgyámos, leszelt élű pálcátagos kőkeret szegélyezi, amely már reneszánsz jelleget is hordoz. A tagozatok a szárazon derékszögben megtörnek. Kronológiailag először a szemöldökgyámos kapuk pálcá- vagy kimatagos keretelésében mutatkozik hasonló kiképzés: a muzsnai is a homoródjánosfalvihoz és a homoródszentpéteriehez hasonló. Később egyes lezárású ajtókeretek mutatják, hogy az új stílus levetkőzte a gótikus formákat (Homoródújfalú, Siménfalva)⁴⁵ A déli oldalon két, míg az északi oldalon egy ablak található, ezt feltehetően az újkorban nyitották.

⁴⁵ DÁVID László 1981, 29–30.

⁴⁶ Uo., 292.

Régészetileg csak a külső oldalon kutattuk (a diadalív környékénél a 2., míg a nyugati bejáratnál a 7. szelvényvel).

Az alaprajzi anomáliára a 2. szelvényünkben kaphattunk választ. A korábbi falkutatásokat alátámasztva, megerősítést nyert, hogy a hajót a szentélynek építették neki másodlagosan. Ellenben az alapozási mélysége, a falazóanyag és a habarcs is szinte megegyező volt, amely arra utal, hogy a két építkezés között nem telt el sok idő. (18. ábra.) Nem nyert bizonyítást (templombelső, 3. szelvény), hogy korábban a szentélyt fallal választották volna le, de az sem, hogy az 1802-es földrengést követően újjáépítették volna.

Muzsna a középkor folyamán Derzs leányegyháza lehetett (mivel a másik közeli település, Agyagfalva is csak a 14. századot követően függetlenedett), az önálló alapfeltétele a saját templom volt. A kis gyülekezet, amely ki kellett vegye a részét a közös templom fenntartásában is, források hiányában kezdetben csak a szentélyt építette meg, amelyet ideiglenesen akár egy faszervezettel is lezárhattak és használatba vehettek. Minden bizonnyal, a 15. század végére már elkészült a hajó, hiszen kőkerete ekkorra keltezhető.

A nyugati bejárat előtt nyitott 7. szelvény sok újdonságot a templom történetét illetően nem hozott. Egyetlen markáns kialakított járószintet sikerült elkülönítenünk, 0,40–0,45 m mélységben, ahol kevert, szürke, humuszos, köves réteg jelentkezett. (7. ábra, 10–17.) Ennek bontása során másodlagos helyzetben levő középkori töredékeket találtunk. Ezt követően egy vastagabb szürke, téglás, habarcsos réteg volt, amely alatt már a templomépítés szintje húzódott. A nyugati oldalon is észleltük temetkezések nyomait.

3. Északi melléképület

A szentéllyel szervesen egybeépített, 2,80 x 3,57 m belvilágú négyzetes épület eredetileg több funkciót láthatott el. Eredeti bejáratai a két szintre a szentélyből nyíltak. A mai keleti oldalról nyíló külső bejáratot 1905-ben nyitották, amikor az épületet magtárnak alakították át.⁴⁶ Az alsó szint sekrestyeként lehetett használatban. Itt semmiféle ablakra vagy nyílásra utaló jelet nem láthatunk. A felső szint védelmi szint lehetett. A falban lőrések nyomai láthatóak. Efölött lehetett a harang, amelyre másodlagos forrás alapján gondoljuk, hogy valamikor 1493 körüli volt – 1788-ban újraöntették.⁴⁷ Az eredeti fedés sokkal magasabb lehetett, napjainkban egy negyven fokos sík tető fedi. Erre gerendalenyomatok utalnak. Hasonló több-

⁴⁷ BENKŐ Elek 2002, 353.

funkciós melléképületet a szomszédos Agyagfalván találunk. Sófalvi András szerint ez a melléképület nem tölthette be a torony szerepét, mivel falai csupán 0,75–0,80 m vastagok. Véleménye szerint a kialakított teret tárolásra használhatták.⁴⁸

Az épületbelsőket a 6. szelvényvel kutattuk. A legfőbb kérdésekre a falkutatások választ adtak, de megerősítést nyert, hogy a szentély és a sekrestye eredetileg is egybeépültek. A feltárás során a legelső réteg egy habarcsos, köves, fatörmelékes omladék volt, amelyet két felújítási réteg követett, 18–19. századi leletanyaggal. 0,3 m mélységig barnás, habarcsos, téglás réteg volt, amelyet egy szürke, kevert feltöltési réteg követett. Ebből mind őskori, mind pedig középkori kevert leletanyag előkerült. 0,45–0,50 m mélységben egy vékony deszkapadló nyomait azonosítottuk, amelyről kovácsolt szeget és zsindeleyszeget is találtunk. (7. ábra, 1–9.) Ez 18. századi lehetett. Ez alatt 6–8 cm vastag felújítási réteg húzódtott, homokkal és meszelt vakolatdarabokkal. Ez alatt már a lábazati szint jelentkezett. Az épületbelsőben egy temetkezés nyomait azonosítottuk.

c. Torony

A hajótól 3,75 m távolságra található a főként téglából épített torony. Belső méretei 6,47 x 6,47 m, teljes magassága 40,37 m. A források szerint 1834–1837 között építették. Ezen keresztül alakították ki a templomkertbe való bejáratot.

Az igazi nagy kérdés az volt, hogy pontosan hol található az a cseréppel fedett kőtorony, amelyet már 1642-ben említenek a felekezeti viták alkalmával, és 1761-ben jelentős mértékben újjáépítettek. Sófalvi András szerint a régi helyére került az új épület.

A kérdés tisztázására a torony kerítőfalon belüli felén, a keleti oldalra nyitottuk az 5. szelvényt. A legfelső réteg eléggé, kb. 30 cm vastag volt, tele építési törmelékkel és 18–19. századi töredékekkel, amelyet egy feltöltési réteg követett. Ez alatt volt csupán 19. századi toronyépítési járószint. Ehhez egy építési állványzat gödre tartozott, valamint a szelvény délkeleti felében észlelt mészsztóró gödör, amelyet az építkezés folyamán használtak (9. obj.). Alját 1,25 m mélységben értük el. Itt több rétegben volt mészlakódás, amely arra utal, hogy hosszabb ideig használhatták. Betöltése mészfoltos, téglatörmelékes volt. A bolygatott részen kívül egy szürke, kevert, habarcsos, téglatörmelékes réteg volt, amely egy esetleges vízszabontáskor vagy egy elhúzódo építkezés során keletkezhetett (1802). Betöltéséből 18. századi kerámiatöredékek kerültek ki, de téglaborda-töredékek is, így a réteg a földrengés utáni helyreállítási munkálatok során keletkezett. Az 1750–1761 között zajló

javítási munkálatokra egy vékony barnás, homokos, habarcsos réteg utalhat. Ezt egy szürke, laza, kevert, habarcsos és téglás réteg követte, amelyet elbontva, egy újabb mészsztóró gödör került elő (11. obj.). A többretegű betöltés alját 1,70–1,75 m mélységben értük el. Az előkerült leletanyag alapján a 17–18. századra keltezhető. (6. ábra.) Kályhacsempe-töredékeket is találtunk (9. ábra, 5–8.), illetve egy agyagpipa is előkerült (9. ábra, 9.). A szelvény nyugati, bolygatatlan felében 0,60–0,75 m mélységben egy barnásszürke, kavicsos réteget (járószint) értünk el, amelyből 17. századi leletanyag került elő. (7. ábra, 18–21.) Erről a szintről két észak–dél tájolású sír beásása indult (S-14, S-15). (19. ábra.) A torony lábazati szintjét 0,90–0,95 m mélységben értük el. Az alapfal kb. 40 centivel kiugrott a felmenő falakhoz képest. Ez alatt az északnyugati sarokban egy kelet–nyugat tájolású temetkezés volt, amelyet a torony fala vágott el. Ennek betöltésébe a bolygatott települési rétegek anyaga került bele. A torony alapozásának alját 2,8 m mélységben értük el. (14. ábra.)

A kutatásokat követően tehát megállapíthattuk, hogy a torony nem középkori, hanem csupán a 17. században épült. Közeli párhuzama Agyagfalva, ahol a templomtesttől távol, a kerítőfállal egybeépítve, 1628-ban emelték a tornyot.

d. Kerítőfal

A hozzávetőlegesen 78 m hosszú ovális, nagyjából 1 m szélességű, kevés agyagos földdel különféle kövekből összerakott fal a harangtorony keleti felétől indul, és a hajó délnyugati pilléréhez kapcsolódik vissza. Változó magassága két méter körüli. Korábban ovális alakú lehetett, de 1859-ben a nyugati oldalon és a torony közelében összedőlt, és már nem építették vissza. Egyedül a torony melletti 5. szelvényünkben kutattuk, ahol kiderült, hogy nem épült szervesen egybe a toronnyal, sekély alapozásának alját 1,02 méteren értük el. A rétegsor alapján valamikor a 18. században építhették, hiszen az alapozásának legalja nagyjából a torony lábazati szintjénél ért véget. (14. ábra.)

e. Temető

A kutatott felületekből összesen 23, a 16–17. századra keltezhető temetkezés nyomát azonosítottuk. Főként a templom déli oldalán volt intenzívebb (11. ábra), de szinte mindenhol sírokra bukkantunk.

A sírok leírásánál elsődlegesen a sírok mélységét és tájolását, az elhunytak nemét, korát, a csontváz jellegzetességeit és a csontok megtartását tüntettük fel. A feltárt vázak kor- és nem-meghatározását a helyszínen végeztük el, utólagos antropológiai vizs-

⁴⁸ SÓFALVI András 2017, 359–360.

gálat még nem erősítette meg az adatokat, így azok tájékoztató jellegűek. A sírmélységeket az építkezés +00 szintjéhez képest adtuk meg.

Az alkalmazott rövidítések:

M – mélység; T – tájolás (bizonytalan szög esetén megelégedtünk a keletelés feltüntetésével); N – nem; K – kor; P – periódus.

1. sír: 2. szelvény; M: -1,13 m; T: 268°; K: felnőtt férfi; P: 16. sz.

A váz a combcsont közepéig lett feltárva. A szét-tört koponya jobbra billent, bal kéz a combcsontra volt helyezve, a másik a medencére. A sír betöltése szürke volt, habarccsal és téglatörmelékkel kevert, őskori edénytöredékek mellett 14–15. századi kerámia is előkerült. Főként a jobb oldalon volt kivehető a koporsó nyoma, szegek viszont nem kerültek elő. Melléklet nem volt. A temetkezés az S-3-nál korábbi, viszont részben bolygatták az S-2, S-6 sírok.

2. sír: 2. szelvény; M: -1,92 m; T: 347°; K: infans I; P: 16–17. sz.

A váz teljes egészében feltáródott, a koponya szét-tört, a karok a test mellett voltak elnyújtva. Betöltése sárgásszürke, agyagos, paticcsal és őskori edénytöredékekkel kevert. A koponyán egy gyöngyös párta maradványait azonosítottuk, összesen 45 db kék, 72 db nagyobb méretű fekete, 62 barnás és 124 db fehér üvegyöngy került elő. (8. ábra, 21.) A szövet szinte teljesen eltűnt. Egyidőben temették el az S-6 sír halottjával, részben bolygatta az S-1, S-8 sírokat.

3. sír: 2. szelvény; M: -1,69 m; T: kelet–nyugat; K: újszülött; P: 16. sz.

A temetkezésből csupán a koponya töredékei maradtak meg, a többi felszívódott. A betöltése sárgásbarna, tömött, agyagos, kavicssal kevert volt. Koporsó nyomát nem észleltük, az S-1-et követően temették el.

4. sír: 4. szelvény; M: a sírgödör alját nem értük el; T: kelet–nyugat; P: 16. sz.

A sírgödörré a templombelsőben feltárt padló fedett rá, a szürkésbarna, laza, habarcsrögös betöltésű gödröt csak metszetben észleltük. Nagy része feltáratlanul maradt a nyugati metszetben. Ásása során emberi maradványokat is találtunk másodlagos helyzetben.

5. sír: 4. szelvény; M: a sírgödör alját nem értük el; T: kelet–nyugat; P: 16. sz.

A sírgödörré a templombelsőben feltárt padló fedett rá, a szürkésbarna, laza, habarcsrögös betöltésű gödröt csak metszetben észleltük. Nagy része feltáratlanul maradt a déli metszetben.

6. sír: 2. szelvény; M: -1,84 m; T: 347°; K: felnőtt nő; P: 16–17. sz.

A szét-tört koponyájú, nyújtott kezű csontvázat térdig tártuk fel. A szürkésbarna betöltésből őskori edénytöredékek és patics is előkerült. Összesen 18 db 7-8 cm hosszú koporsószeget maradt meg. A mellkason 1,9 cm hosszú párizsi ruhakapocs került elő. (9. ábra, 11.) Egyidőben vagy nem sokkal a 2. temetkezést követően temették, részben az S-1 és S-8 temetkezéseket bolygatta.

7. sír: 2. szelvény; M: -1,92 m; T: 254°; K: felnőtt férfi; P: 16–17. sz.

A nyugati metszetben maradt koponyát leszámítva, teljesen feltártuk, a karok enyhén be voltak hajlítva a medencére. Betöltése sárgásbarna, agyagos volt, őskori kerámatöredékekkel keverve. Bontás során 10 db 7,5 cm hosszú koporsószeget találtunk. Az S-11 sírt bolygatta.

8. sír: 2. szelvény; M: -1,45 m; T: kelet–nyugat; P: 16. sz.

Csak a sírgödör északi felét tártuk fel, a csontváz a metszetben maradt. Betöltése sötétszürke volt, enyhén agyaggal keverve. Az S-2 és S-6 temetkezések bolygatták.

9. sír: 2. szelvény; M: -1,34 m; T: kelet–nyugat; P: 16. sz.

A szelvénybe a sírgödör északi fele esett bele, maga a temetkezés feltáratlan maradt. Betöltése szürke, habarcsrögös, kevert volt. A 10. sír bolygatta.

10. sír: 2. szelvény; M: -2,01 m; T: észak–dél; P: 17. sz.

Csak a sírgödör sarkát értük el, nagy része a déli metszetben maradt feltáratlan. Betöltése szürke, agyaggal kevert volt. Részben bolygatta a 9. sírt.

11. sír: 2. szelvény; M: -1,44 m; T: kelet–nyugat; P: 16. sz.

A felnőtt sír részét az S-7 sír pusztította el, csak a szürke, tömött, habarcsos és paticsfoltos gödör északi részét sikerült dokumentálni. A csontok a 7. sír betöltéséből kerültek elő.

12. sír: 6. szelvény; M: -1,08 m; T: észak–dél; K: infans IV; P: 17. sz.

A barna, habarcsos, téglás betöltésű temetkezés szinte egészében elpusztult. 1,1 m hosszúságban jól kivehető volt a sírgödör, a hosszúcsontok a betöltésből másodlagosan kerültek el, emellett kerámiát is találtunk. (3. ábra, 4–7.) A temetkezés a sekrestyében történt.

13. sír: 5. szelvény; M: -1,93 m; T: 348°; K: felnőtt; P: 17. sz.

A koponya és a váz felső része a déli metszetben maradt, a karok a test mellett voltak elnyújtva. A betöltése barna, agyagos, kavicssal volt keverve. A koporsódeszka nyomait észleltük, ellenben szeg nem került elő. A 9. és 11. objektumok ráfedtek.

14. sír: 5. szelvény; M: -1,81 m; T: észak–dél; K: infans II; P: 17. sz.

Csak a lábak estek a kutatott területbe, a felső része a déli metszetben maradt. Betöltése barnásszürke, tömött, kavicsos. Koporsó nyomát nem észleltük. Egyidőben temették el az S-15 halottjával.

15. sír: 5. szelvény; M: -1,84 m; T: 349°; K: felnőtt; P: 17. sz.

A váz térdtől lefele táródott fel, többi része a déli metszetben maradt. Betöltése barnásszürke, tömött, kavicsos kevert. Koporsó nyomát nem észleltük. Az S-14 halottjával egyidőben temették el.

16. sír: 5. szelvény; M: -2,17 m; T: 252°; K: felnőtt; P: 16. sz.

A koponyát a torony építésekor bolygatták, a jobb kéz a test mellett volt elnyújtva, a bal kéz a medencére hajlítva. Betöltése sárgás, agyagos, kevert 13–14. századi és őskori edénytöredékek kerültek elő. Koporsó nyomát nem észleltük.

17. sír: 7. szelvény; M: -1,28 m; T: kelet–nyugat; P: 16. sz.

Nagy része feltáratlan maradt, csak a gödör keleti szélét észleltük. Betöltése szürkés, paticsal kevert volt.

18. sír: 7. szelvény; M: -1,73 m; T: kelet–nyugat; P: 16. sz.

A szürke, kevert paticsos, őskori kerámiát is tartalmazó betöltésű gödör északkeleti sarkát észleltük, nagy része a szelvényen kívül esett.

19. sír: 9. szelvény; M: -1,9 m; T: kelet–nyugat; K: felnőtt; P: 16–17. sz.

A sírgödör északi széle került feltárára a koponya egyik felével, a nagy része feltáratlan maradt. Betöltése sárgásbarna, agyagos, kevert volt. Jól kivethető volt, hogy koporsóban temették el.

20. sír: 10. szelvény; M: -1,81 m; T: 358°; K: felnőtt nő; P: 16–17. sz.

A teljes egészében feltárt váz koponyája jobbra billent és összetört, a karok a test mellé voltak elnyújtva. Betöltése szürkésbarna, tömött, agyagos volt. Koporsó nyomát nem észleltük.

21. sír: 12. szelvény; M: -1,65 m; T: 257°; K: felnőtt nő; P: 16–17. sz.

A koponya és a karok felső része hiányzott. A bal kar a test mellé volt elnyújtva, a másik a medencére volt helyezve. Betöltése szürkésbarna, agyagos, paticsfoltos volt. Koporsó nyomát nem észleltük. Rátemették az S-22 sírra.

22. sír: 12. szelvény; M: -1,9 m; T: 281°; K: felnőtt; P: 16. sz.

A koponya hiányzott, akárcsak a jobb láb. A karok a test mellé voltak elnyújtva. Betöltése barna, agyagos paticsfoltos volt. Koporsó nyomát nem észleltük. Rátemetkeztek az S-21 sírral.

23. sír: 12. szelvény; M: -2,1 m; T: kelet–nyugat; K: felnőtt; P: 17. sz.

Csak a sírgödör északi szélét észleltük. Betöltése barnássárga, agyaggal kevert volt. Koporsó nyomait figyeltük meg.

Nyarádi Zsolt – Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, Bethlenfalvi út 2–6., RO-535600; nyaradi_zsolt@yahoo.com

Levéltári források

Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár (MUEKvL)

Udvarhelyi Református Egyházmegyei Levéltár, Székelyudvarhely (UREL)

– *Liber Eccl.* 1644: *Liber Ecclesiae Orthodoxae in Sede Udvarhely existensis Anno verbi incarnati 1644.*

– *Liber Eccl.* 1715: *Liber Ecclesiarum secundum Helveticam confessionem reformatarum in diocesi Udvarhelyiensi existentium. 1715.*

– UREJk 1853: *Az udvarhelyi ev. ref. egyházkerület vizsgálati jegyzőkönyve 1853. évről, készült 1854-ben*

– UREJk 1857: *Az udvarhelyi ev. ref. egyházkerület vizsgálati jegyzőkönyve 1857. évről, készült 1858-ban*

– UREJk 1870: *Az udvarhelyi ev. ref. egyházkerület vizsgálati jegyzőkönyve 1869. évről, készült 1870-ben*

Irodalom

- SzOkl = *Székely Oklevéltár*, I–VIII (szerk. Szabó Károly, Szádeczky-Kardoss Lajos, Barabás Samu), Kolozsvár–Budapest, 1872–1934.
 SzOkl Ús = *Székely Oklevéltár*, Új sorozat, I–VIII (szerk. Demény Lajos, Pataki József, Tüdös S. Kinga), Kriterion – Európa – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Mentor, Bukarest–Budapest–Kolozsvár–Marosvásárhely, 1983–2006.

*

- BALOGH Judit
 2005 *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében (Erdélyi Tudományos Füzetek 254.)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- BENKŐ Elek
 2002 *Erdély középkori harangjai és bronz keresztelomedencéi*, Teleki László Alapítvány – Polis, Budapest–Kolozsvár.
- BUSTYA Endre
 1972 A Kányádi Töredék. Nyelvi emlék a XVI. századból, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, XVI, 295–305.
- CSEREI Mihály
 1852 *Nagyajtai Cserei Mihály Historiája* (k. Kazinczy Gábor), Pest.
- DÁVID László
 1981 *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*, Kriterion, Bukarest.
- GERÉB Zsigmond
 1943 *Unitárius lelkészek 1568-tól* (Székelykeresztúr, kézirat; MUEKvL).
- JAKAB Elek
 1896 Az unitarizmus aláhanyatlása János Zsigmond vál. király és Dávid Ferenc halála után, *Keresztény Magvető*, XXXI/2, 74–90.
- KOCH Antal
 1880 Az erdélyi földrendések összeállítása, *Orvostudományi Értesítő*, II/2, 108–112.
- KOHN Sámuel
 1889 *A szombatosok. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk. Különös tekintettel Péchi Simon főkancellár életére és munkáira*, Budapest.
- KOMÁROMY András
 1883 A kis rhédei gróf Rhédey család levéltára a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában, *Magyar Könyvszemle*, VIII, 30–60.
 1885 Kassa város levéltárából. Kornis Margit Rhédey Jánosné nászhozománya 1627-ből, *Magyar Történelmi Tár*, XXXIII, 398–401.
- KONCZ József
 1884 A muzsnai orthodox és unitárius atyafiak tusakodása a XVII. százban, *Keresztény Magvető*, XIX/2, 94–97.
- KÓSA Béla
 2019 *Studiu istoric și raport de cercetare de parament – biserica reformată din Mujna* (Kézirat).
- KÖVÁRY László
 1867 A szombatosok Erdélyben, *Keresztény Magvető*, III, 244–261.
- LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc
 2004 *Erdélyi falképek és festett berendezések*, 2, Budapest.
- MIHÁLY Ferenc
 2018 *Mujna. Biserica reformată. Studiu pentru materialul lemnos al șarpantei și studiu pentru mobilierul din lemn* (Kézirat), Szováta.
- MOLNÁR Dávid
 2014 Református–unitárius templomviták (1615–1648), *Keresztény Magvető*, 2014/1, 3–21.
- ORBÁN Balázs
 1868 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeii szempontból*, I, Pest.
- PÉTER Sándor
 1935 A mujnai unitárius egyházközség rövid története, *Keresztény Magvető*, LXVII/4–5, 201–220.
- SÓFALVI András
 2017 *Hadakozás és önvédelem a középkori és fejedelemségkori Udvarhelyszéken*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- SZALÁRDI János
 1980 *Síralmas magyar krónika*, Budapest.
- SZILÁGYI Sándor
 1886 A musnai reformátusok és unitáriusok versengése történetéhez, *Keresztény Magvető*, XXI, 29.
- WAGNER, Ernst
 1977 *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*, Böhlau, Köln–Wien.

Cercetarea arheologică a bisericii gotice din Mujna (jud. Harghita)

(Rezumat)

Cercetările arheologice au avut loc în anii 2018 și 2020 (pereții de est, sud și vest ai sanctuarului, mai multe puncte de cercetare în interiorul sanctuarului; o parte a interiorului sacristiei; probleme privind clopotnița și gardul). Biserica medievală gotică târzie, ridicată în a doua jumătate a sec. al XV-lea, nu are antecedente arhitecturale. Sanctuarul și sacristia au fost totdeauna solidare, iar nava s-a alipit sanctuarului ulterior, dar numai cu puțin mai târziu. Clopotnița separată, din 1834-1837, nu are nici ea antecedente mai vechi de sec. al XVII-lea, iar gardul bisericii se poate data în sec. al XVIII-lea. Restul obiectelor arheologice puse în evidență se datează în epoca târzie a bronzului (cultura Coțofeni), epoca migrațiilor (gepizi), elemente de așezare din sec. XIII-XIV. S-au identificat, de asemenea, 23 de morminte din evul mediu și perioada Principatului Transilvaniei.

Archaeological Research at the Székelymuzsna (Mujna, Harghita County) Gothic Church

(Abstract)

The archaeological research at the church took place in 2018 and 2020. The eastern, southern and western walls of the shrine as well as a portion of its interior were surveyed, the interior of the sacristy was partially excavated and data was gathered on the bell tower as well. The Late Gothic Mediaeval church, erected in the second half of the 15th century has no antecedents. The shrine and the sacristy had been constructed first, already conjoined, whereas the nave was added later, albeit shortly. The earliest antecedent of the bell tower, standing apart and dating from 1834–1837, was a 17th century structure; the wall enclosing the complex was likely built in the 18th century. Other unearthed objects of interest date from the Early Bronze Age (Coțofeni culture), the Migration Period (Gepids) and the 13–14th century. Additionally, 23 graves with remains buried during the Middle Ages and under the Principality of Transylvania were likewise identified.

1. ábra Székelymuzsna Derzs községben. Műholdas felvétel a református templommal

2. ábra A falu látképe délnyugatról

3. ábra Kerámia: 1-3. 1. obj.; 4-7. 12. sír betöltése; 8-13. 13. obj.

4. ábra Kerámia: 1–20. 7. obj.

5. ábra Kerámia: 1–8. 3. szelvény, 0,40–0,45 m; 9–11. 4. szelvény, 0,50–0,60 m (építési szint); 12–13. 4. szelvény, 0,50–0,95 m; 14–16. 4. szelvény, 0,60–0,75 m; 17–22. 4. szelvény, 0,75–0,90 m

6. ábra Kerámia: 1–13. 5. szelvény, 11. obj.

7. ábra Kerámia: 1–9. 6. szelvény, 0,45–0,60 m; 10–11. 7. szelvény, 0,25–0,30 m; 12–17. 7. szelvény, 0,60 m; 18. Kályhacsempe, 5. szelvény, 0,50–0,65 m; 19–21. 5. szelvény, 0,50–1,30 m

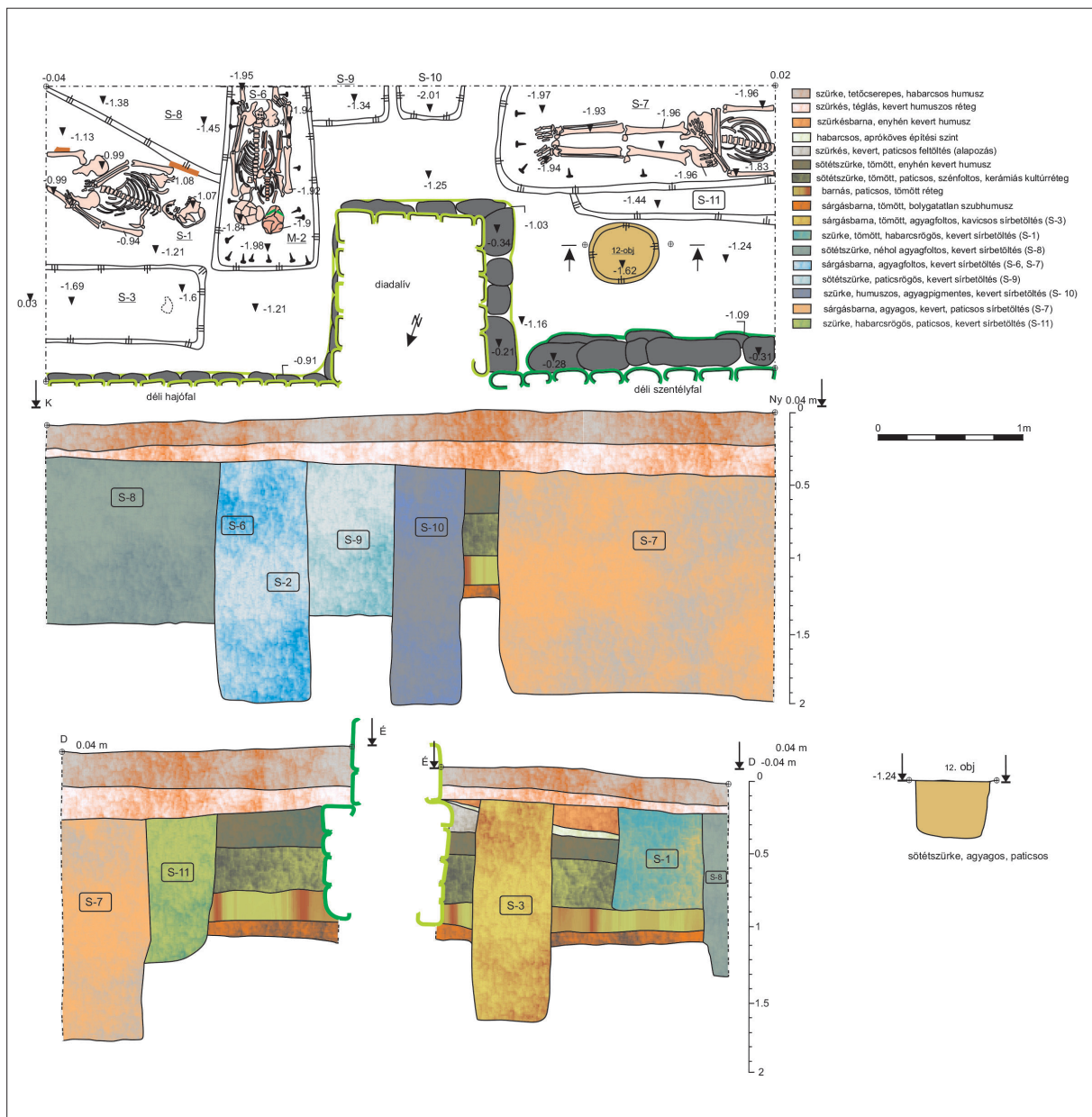
8. ábra Kőeszközök: 1–2. 2. szelvény, 0,75–0,95 m; 3–9. 2. szelvény, 1,05–1,40 m; 10. 6. szelvény, 0,80–1,00 m; 11. 7. szelvény, 1,40–1,70 m. Csontlyukasztó: 12. 2. szelvény, 1,05–1,4 m. Agyagplasztika: 13–14. 3. szelvény, 7. obj.; 15–18. 2. szelvény, 1,05–1,40 m; 19. 3. szelvény, 1. obj.; 20. 2. szelvény, 1,05–1,40 m. Pártagyöngyök: 21. 2. szelvény, S-2

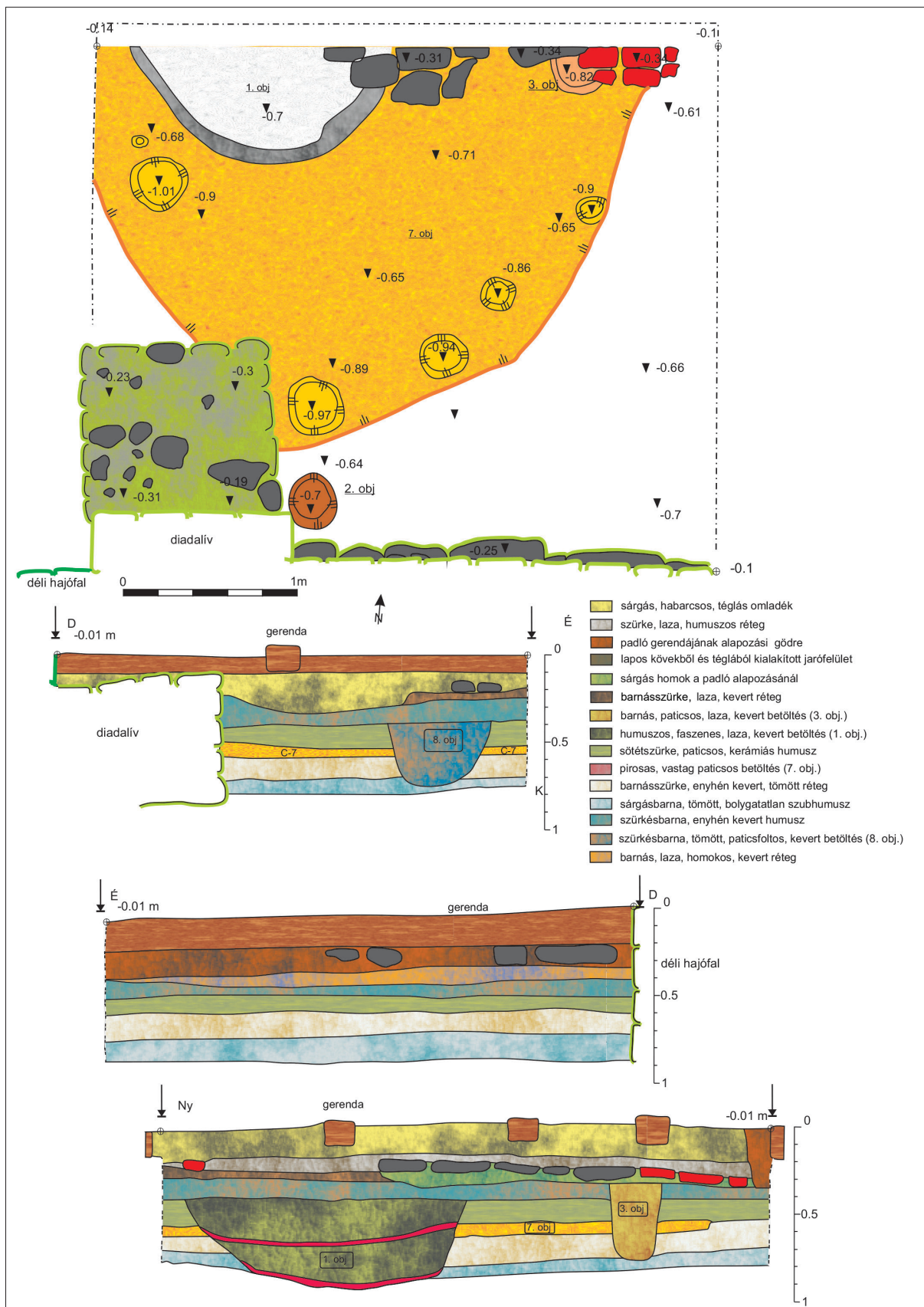
9. ábra Téglaborda- és faragványtöredékek: 1–3. 3. szelvény, 0,00–0,30 m; 4. 2. szelvény, 1,40–1,70 m. Kályhacsempe-töredékek: 5–8. 5. szelvény, 11. obj. Agyagpipa: 9. 5. szelvény, 11. obj. Bronz veret: 10. 5. szelvény, 0,55 m. Párizsi ruhakapocs: 11. 2. szelvény, S-6. Övcsat: 12. 7. szelvény, 0,60 m; 13. 7. szelvény, felszín. Bronz karperec töredéke: 14. 7. szelvény, felszín. Csizmavasalat: 15. 7. szelvény, 0,60–0,75 m. Vas kés: 16. 5. szelvény, 0,60–0,75 m

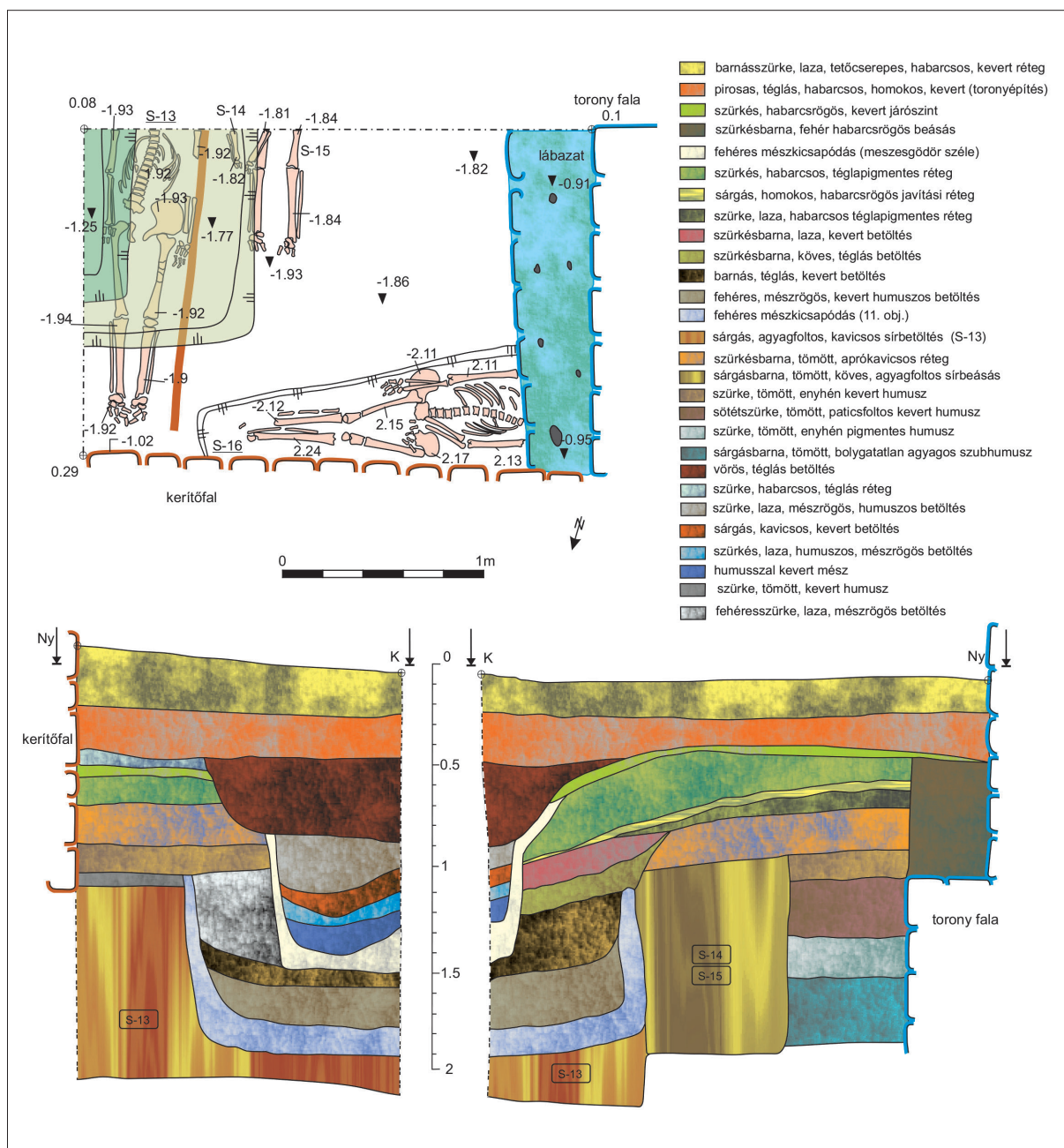
10. ábra 1–6. Faragványtöredékek a lebontott pillér anyagából

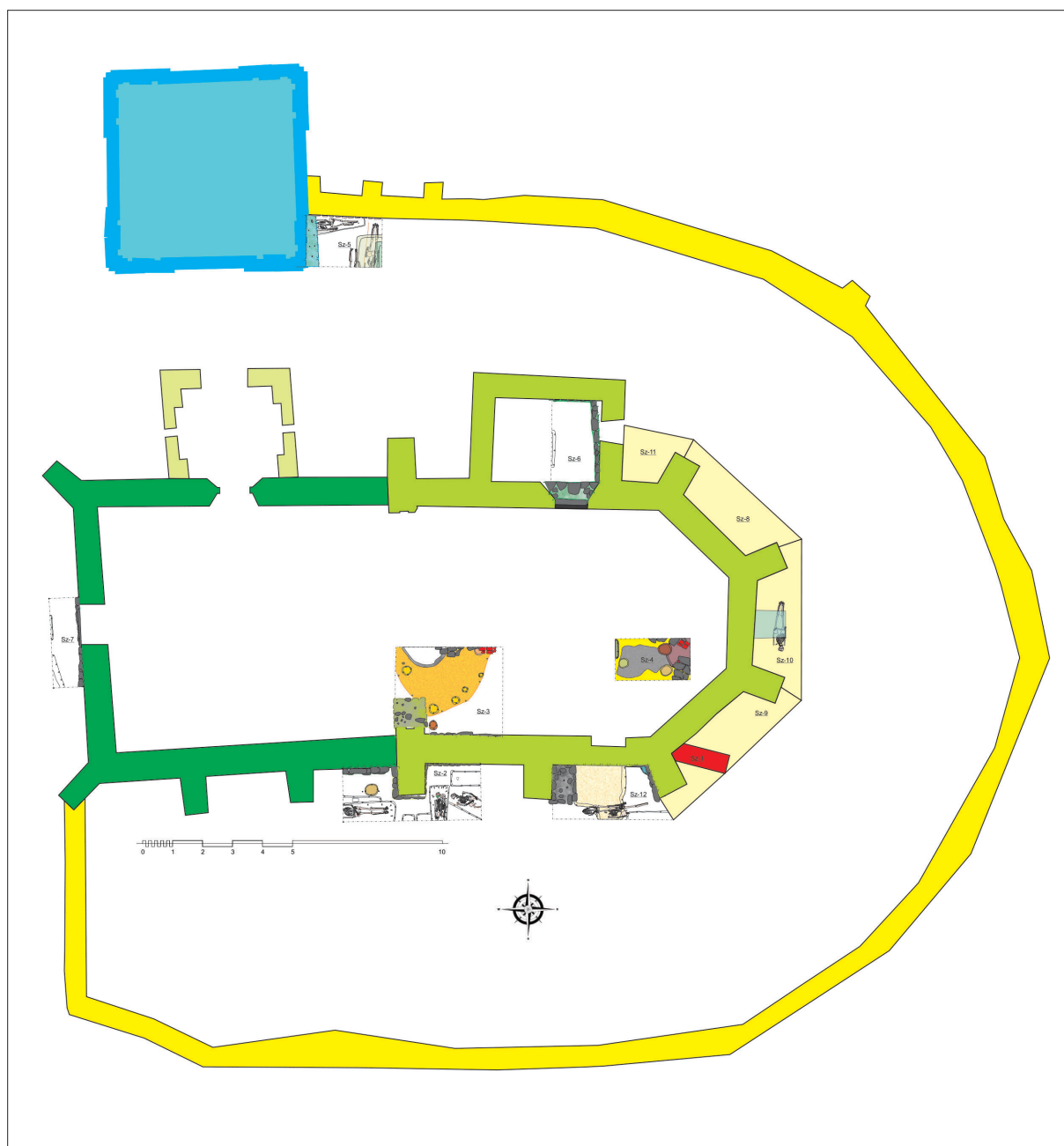
11. ábra A 2. szelvény felszín- és metszetrajzai

12. ábra A 3. szelvény felszín- és metszetrajzai

14. ábra Az 5. szelvény felszín- és metszetrajzai

15. ábra A templom és a régészeti feltárás alaprajza

16. ábra Temetkezések a 2. szelvényben

18. ábra A szentély és a hajó közti falelválás a 2. szelvényben

19. ábra Temetkezések az 5. szelvényben

17. ábra Az 5. szelvényben dokumentált meszesgödörök, alattuk a sírokkal

20. ábra A templom délkeleti sarkának megtámasztása a tető elbontását követően

Jancsó E. Katalin

HELY- ÉS TÁPLÁLKOZÁSTÖRTÉNETI ADATOK KÉZDIVÁSÁRHELY VÁROSI MALMÁNAK 18. SZÁZADI SZÁMADÁSKÖNYVEIBEN

A malomirodalom, más szóval a molinológia kutatástörténetének gazdag irodalmában kevés szó esik a városi malmokról, mert legtöbbjüket királyi kegyként földesurak vagy egyházak birtokolták.¹ E szerkezeteket több szempontból is szokás vizsgálni, mint például gazdaság-, építkezés-, technika- és társadalomtörténeti, de a táplálkozástörténeti kutatások is forrásként tekinthetnek az utánuk fennmaradt dokumentumokra. Habár technikatörténeti megközelítésük a gyakoribb, de hagyományosan táplálkozástörténeti szempontok vezették a néprajzosokat a téma kutatására, amint Siska József is megállapítja: „Tudománytörténeti szempontból sem érdektelen, hogy a magyar népi kultúra korábbi szintézise a malmok működését a táplálkozás témakörén belül tárgyalta.”² Jelen írásom ezen szempont érintőleges bemutatása mellett a kézdivásárhelyi helytörténeti adatok kiemelésére összpontosít. A forrásban fellelhető gazdag technikatörténeti adatanyag feldolgozása a témakör szakértőire marad.

A gabonát az élet feltételének tekintették, ezért kiemelt fontossággal bírt, követhetőségében a malom közéleti szerepe is számottevő volt. Az őrletés hosszadalmas folyamata alatt itt gyűltek össze és hányták-vetették meg a település és a világ dolgait. Innen ered a *malom alatt* kifejezés.³ A malmokkal kapcsolatos részletesebb források a 17. századtól szaporodnak meg, de korábban is gyakran szerepelnek peres ügyekben és hagyatékokban. Többféle malomtípus ismeretes, a kézimalomtól kezdve a száraz-, szél-, és vízimalmokig, de a technika fejlődésével ezek is tovább alakultak mentek keresztül, például kőtörő, olajpréselő és ványoló, papírkészítő változatok is létrejöttek. Ám századokon keresztül legfontosabb a gabonaőrletés volt, ezért főként a vízimalmok jelentették ezeknek az építményeknek a legfejlettebb és fejlődőképes formáját. „A malom nagy jövedelme-

zősége miatt az értékes vagyontárgyak sorába tartozott. A korai századokban nem volt szokás eladni, inkább csak a bérletét adták-vették, a tulajdonjogot a földesurak fenntartották maguknak. A malom bére nemcsak pénz, hanem termény is volt, amelyben a molnársággal kapcsolatos mellékfoglalkozások jutottak kifejezésre. Pl. a hal, a malom porán hizlalt sertés, baromfi, borjú. Különlétele lisztek, cipók, kalácsok adása is szokásban volt.”⁴

A magyar molinológiai irodalom

A téma első szakmai igényű tanulmányaként Takáts Sándornak *A magyar malom*⁵ című írását tekintjük, amely a *Századok* folyóiratban jelent meg, 1907-ben. Lambrecht Kálmántól *A malmok könyve* 1915-ből⁶ hivatkozási pontot jelent a technikatörténet szempontjából. Frecskói János⁷ a *Mesterségek szótára* című művében a malomipar szakszavai mellett a kétnyelvű szótárával is jó segítséget nyújt a kutatóknak. A már nem létező malmok nyomainak megtalálásában segít a K. Németh András és Máté Gábor szerzőpáros módszertani útmutatója.⁸

Erdély vonatkozásában főként Jekelfalussy József munkássága/szakupolitikája kiemelendő, aki 1885- és 1896-ban⁹ nemcsak az akkori Magyarország területéről teszi közzé a létező malmok helyzetét, hanem arra is választ keres, hogy a kérdőívet kitöltők szerint mikor keletkezettek, milyen hajdani malmokat ismernek még? Jelentősek a 19. századi malomipar közgazdasági lehetőségeit elemző Kozma Ferenc adatai.¹⁰

Az erdélyi kutatók közül Tarisznyás Márton¹¹ nevéhez köthetjük a Gyergyó környéki malomvilág feltárását, aki ezzel főként a székelyföldi tanulmányoknak nyitott utat. A későbbiekben Osváth Gábor Dániel, Pongrácz Pál és Márton László erdélyi malmokról szóló munkái¹² emelkednek ki, így nekik köszönhetően főként a székelyföldi malmok történe-

¹ SISKA József 2006, 494.

² SISKA József 1986, 158.

³ RAPAICS Raymund 2006, 495.

⁴ VAJKAI Zsófia 1983, 350. (TAKÁTS Sándor 1907, 122. alapján.)

⁵ TAKÁTS Sándor 1907.

⁶ LAMBRECHT Kálmán 1915.

⁷ FRECSKAY János 1912.

⁸ K. NÉMETH András – MÁTÉ Gábor 2014, 47–68.

⁹ MM 1894.

¹⁰ KOZMA Ferenc 1879, 470.

¹¹ TARISZNYÁS Márton 1982, 105–146.

¹² OSVÁTH Gábor Dániel 2011; PONGRÁCZ Pál 1957; Uő 1967; MÁRTON László 2003.

téről rendelkezünk újabb adatokkal. Kuriózusként és technikátörténeti műként érdemes megemlíteni Rhédei Ferenc 1824-ben kiadott leírását, amelyben saját találmányát ismerteti a korra jellemző hosszú címmel: *Új találmány mellyel a malmokban a gabonából a vám, magától igazságosan válik külön a tulajdonos zárja alá. Némely a malmok körül tehető Jobbítások, s azokat illető jegyzésekkel. G. Rhédei Ferentz által.*¹³ A Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban őrzött példánynak külön értéke egy beleragasztott pótlap, amelynek két oldalán kézi tervrajzzal a tárgyalt újítást „*Guberniális Cancellista Altorjai Mike Sándor Barátnak*” ajánlja 1836-ban. Az eddig kiemelt tanulmányok főként építészeti, vízügyi, gazdasági vonatkozásaikban elemzik a malmokat, de mint társadalmi intézményt kevésbé.

A jelen munka tárgyát képező kézdivásárhelyi malombíra-számadások¹⁴ a fent említett szempontok mellett gazdag helytörténeti és táplálkozástörténeti vonatkozásokat is tartalmaznak. Az anyagból kibontakozó kép egy körültekintően gazdálkodó, élénk kereskedelmi élettel rendelkező 18. századi közösség hétköznapjairól szolgál adatokat. Összecseng Pál-Antal Sándor megállapításával: „*Városi jellegűnek csak Kézdivásárhely tekinthető, ahol a »privilegiális«, vagyis polgárjoggal rendelkezők mellett alig található más társadalmi réteghez tartozó lakos. Itt csak az 1713. évi összeírás jelez jelentős számú kóborló, illetve nincstelen (18 és 14) személyt, és 1722-re ezek is eltűnnek onnan. Feltételezzük, hogy ekkor már a városlakók sorait gyarapítják, vagy, nem rendelkezvén állandó lakhellyel, továbbállnak.*”¹⁵

**„Ha molnár olá leszen
(a minthogy többin az is)”**

A városi malmokról kevés adattal rendelkezünk, mivel – ismételjük meg – elsősorban földesurak, egyházak birtokolták.¹⁶ Kézdivásárhely esetében viszont sejtéseink szerint a létező itteni többi malom¹⁷ mellett a városi malom nemcsak a gabonanemű őrlésére szolgált, hanem a városvezetésnek biztosított gazdasági hátteret. Nemcsak az őrlési vámból származott jövedelem, hanem a malombírák által nyilvántartott és irányított városi kereskedelem hasz-

na gyanánt is. Az itteni bevételből fedezték a városi munkálatokért járó béreket, a város alkalmazásában levő személyek járandóságát, az alkalmi ellenszolgáltatásokat, a vendégek, átutazók és kitüntetettek ajándékainak a beszerzését. Osváth Gábor Dániel írja, hogy „*Háromszéken tudomásom szerint az első malomra való utalás Sárfalvára vonatkozik (ma Kézdivásárhely része), ebben említik, hogy Csomortányi István... kinek roppant kiterjedésű uradalmi, malmi és halastói voltak, ő vezette le 1315-ben a ma is meglevő malomárkot a Feketeügyből.*”¹⁸

A malom pontos helyét nem ismerjük, de egy 1602-ben kelt adománylevélben a következő helymeghatározás olvasható: „*En Tharnoczi Sebestyén Kézdi Szent léleki Adom tutára mindeneknek az kik[e]t illik ez jelen való levelemn[e]k rendiben Attam én az Kézdi V[ásár]helyiek[ne]k mind közönséges kertem egy malom helyet az én saját jószágomból minden hasznával egyetemben mely vagon Fejér Vármegyében Szent Léleki határban Kászon vizin a Boloke[?] Szegin alól; egy felől az Sárfalva felől által az vízen az ország uttya és tornya és határán a Szegelet[ne]k, a város felől peniglen a Rácz Ghergely tanorokja kit mostan bír is a Szent Léleki tötés földek limitálják alól pedig a Borbej János vicinussa. Adtam ily conditioval és okkal örök örökben fiútól fiúra maradékról maradékra... hogy ha valaki meg akarná háborítani róla a felyel meg nevezett Kézdi Vásárhelyieket én mindenek lések és meg mentem ebben a dologban fogva.*”¹⁹

A helymeghatározáshoz közelebb visznek a malombírák számadáskönyvében bejegyzettek is. Ebben több alkalommal szerepel a *Két árok köze* megnevezés, amelyet a Pesty Frigyes-féle helynévgyűjtemény is említi: „*A két árok köze, lápos és vizenyős hely, amely az Egres nevű szántók alatt nyúlik el, neve a vizek időnkénti lecsapolására időnként tett árkolásoktól van.*”²⁰

Az említett városkönyv a városi tisztségviselők felesketésének szövegei közt figyelemre méltó adattal szolgál a molnárok nemzetiségét illetően. „*Ha molnár olá leszen (a minthogy többin az is) így kell megesketni amíg az hitit egy crutson el mongya arra téven a kezit.*”²¹ Az eskü hallás szerint románul kezdődik, majd magyarul így folytatódik: „*K. Vásárhelyi Városának Malmában hívséges molnár lések: a városn[a]k elöl járó tiszteit engedelmessigel meg betsülöm, szavokat*

¹³ RHÉDEI Ferenc 1824, 30.

¹⁴ SÁL, Fond 20, Inv. 9, nr. 35–36.

¹⁵ PÁL-ANTAL Sándor 2009, 296.

¹⁶ SISKA József 2006, 494.

¹⁷ „*Némely civiseink és lakosaink malmot erigálván magok hasznokra a város közönséges malmának a kárára...*” (SÁL, Fond 20, Inv. 4, nr. 19, 19.)

¹⁸ OSVÁTH Gábor Dániel 1999, 225. (BALÁZS György 1995 alapján.) Benkő József is megemlíti, hogy „[a] város birtokában

van egy háromköves forgó malom, amely évente kb. 150 forintot hoz; egy másik malom a Barabás úré, és ez, amint elpanaszolják, sok bajt okoz a közmalomnak, mert igen gyakran árvizet idéz elő.” (BENKŐ József 2014, 603.)

¹⁹ *Copia Leterum in Originalium de Molendino oppidi Kézdi Vásárhely. Anno DM 1602. 17. Die Augusti.* (SÁL, Fond 20, Inv. 4, nr. 19, 342.)

²⁰ PESTY Frigyes 2012, 75.

²¹ SÁL, Fond 20, Inv. 4, nr. 19, 96.

meg fogadom, minden jó dolgok[o]n a két malomuraimn[a]k szavakat meg hallgatom, a malomra, ehhez tartozó gátakra, vas és fa eszközeit és mindennemű eszközeire gondot viselek, fa eszközeit [?]ben való fáit el nem égetem, a vámot igazán és igazsággal meg veszem, többet a rendes vámnál nem vetetek, kedvért, barátságért, ajándékért és szükös embereknek ij gazdákn[a]k bérét el nem vészem, a vámrá mindenek felett mint magam javaimra szorgalmasan gondot viselek azt őrzöm, s oltalmazom, abból tiszteim és malom bírám hírek nélkül semmit el nem vészek másokkal is el nem vétetek, a városi igaz lakosokat érdemük szerint meg becsülöm senkin[e]k bosszújára és kárára nem járok. Isten engem úgy segéljen és Lelkem idvességit úgy adgya.²²

Részletes elszámolás

A malombírák feljegyzései két aktacsomóban maradtak fent, az 1733–1754, valamint az 1755–1785 periódusokra osztva, összesen 470, kettesével számított lapon. Az első iratcsomó az 1733. esztendővel kezdődik, de az első években nap, hó és esetenként az évek közt sincsen jelezve a határvonal. Az első év a malom jövedelmiből való költésről megnevezéssel indul. A kiadásokat folytonos sorokban, a különböző kiadási tételeket egymást követően sorolják fel, amint a következő részletben szemléltetem: „Ugyan vörös hust, 12 pénz árát Tehenhust 18 pénz arrat Vettünk 6 köből szenet város számára 9 penzivel arra 54 pénz. Ugyan oda egy napon Canczellisták és Tiszteletes Uram számára 9 poltrára hús. Ugyan Canczelláristáknak eged bort 2 poltra, turó 2 poltra, bor 3 ejtel 18 poltra, ugyan oda. Ugyan Tiszteletes Uram számára hus 14 poltra egy szerre. Ser 9 pénz 3... Feletetőknek Dombi uram számára szalona 6 pénz aka vita 9 pénz. Kömivesek[ne]k eged bor 9 pénz, malom szükségire vettünk 3 szál deszkát arra heted fél susták. Tamás Czigánnak etire itára 9 pénz... a Generalis postájá[na]k egy poltra eged bor költségre 12 pénz... aka vita Bíró Uram házához város számára mikor mentenek Tiszt Uramék nemes emberekkel hus 16 pénz... Hinto kenni 6 pénz arra hájt... Csiszár István Uramni vettünk egy font szalonát 12 penzen mikor Szász Uram[na]k főzetett. Az új garatokra a malomban vettünk 2 pár Bocskor Szíjjat csengettyüre 6 polturán. Két árok között takaráskor költ serre turora kenyerre 18 pénz. Faragok[na]k a Bástyára költ kenyerre turora serre 30 pénz. Vettünk a Malomra ezer sendely szeget 54 penzen... Jantso Simon Uram Generalis it jártakor a szakáts aszszonyinak vit más fél poltura eged bort melyet meg fizettem... Ugyan oda más hetre Fejer Samuel Uram mint hog Kepe Szedes

volt 20 polturat husra vörös husra 8 penzt. Pap Uramnak 1 veka tiszta buzat süttettünk kepe szedeskor arra 60 penz. Turo leveshez puliszkához költ 9 penz... Malombeli istálló leceztetés és fedéskor hogj farattan haza jöttek tiszt Uramék attunk 2 ejtel bort arra 30 penz. Fizettünk notarius Uramnak Püspök Uramhoz való járásáért flo. 3 denárt. Mikor a makkos pásztorok a város sertésit fel fogatták áldomás 1 kupa bor arra 15 penz. Aporné Önagyása felettetéskor fizettünk kenyeret dénár 6... Az adó penz iránt akki a levelet hozta brassóból attunk egy ejtel bort arra egy susták... Orda költ 6 penz arra... mézes pogátsa ajándékba... Tiszteletes papunk házasulásakor attunk egy köből tiszta buzát lakodalmára arra 18 susták penz fizettem talp bőrre a város szolgálja csizmája ala... Gombkötő Györgyné Sustákat kitarott a gabona árából mézes pogátsáért adott volt ajándékban vittek mikor a penzt Vidombákra vitték... Az orás mesternek attam közből tiszta buzát Bíró Uram parancsolatjából ennek arra forint penz... level hányáskor ejtel bor susták. Város szolgálja szüriért... Mikor a Generalis farsangba jött volna Csikból az elől járó Rátz[o]k turo kenyerek ser mez penz... Mikor Biro Uram Directorhoz ment attam akkor 2 mézes pogátsaért 6 poltrát, Director Uramtól való hazajövéskor tiszt Uramek[na]k egy ejtel bor 15 penz... eddig való költés 125 forint mely az o esztendőben költ el.²³

„Ugyam akkor ment el kürtő kalácsra pereczre egy véka tiszta liszt”

Az 1734-es esztendő kezdetét nem jelölik meg, de az elejét sejtjük a megemlített eseményből: „Mikor a Generalis farsangba jött volna Csikból az elől járó Rátz[o]k turo kenyerek ser mez 12 penz” bejegyzés tájékoztat. Megtudjuk, hogy törvény napján a tanács számára kenyeret adtak, az úr íródeákjának meg egy ejtel bort a bíró házához, majd: „Nagyne[na]k fizettünk 4 susta bor 4 fertaly aka vitáért és pogátsáért melyet Bíró Uram vitetett maga házához. Szabados vitte. Volt város csürjét zsindeleyeztették... Vettünk ugja 48 penzert szenet város számára. Mikor Biro Uram a csiki várban vittek az adopenzt... Husvetra a Czigan[o]k[na]k es a város szolgálja[na]k 2 veka tiszta búza ennek ára 120 penz.” Május 29-én a malombírák a szenátor urak előtt az előző évi kiadásokról „számot adának és semmiből adósság nem maradék.”

1735-ben a város kertjében gazdálkodtak, termesztettek zabot a búza mellett. Lehet, hogy háromszor étkeztek, de az ebéd, dél és vacsora alkalmak felsorolása nem feltétlenül bizonyíték:²⁴ „A mesterebereknek vettünk kenyeret, túrót, sert, ebédre, délre,

²² Uo., 97–98.

²³ SÁL, Fond 20, Inv. 9, nr. 35, 1–9. (Az idézet betűhív formában.)

²⁴ Megjegyzés: Apor Péterre hivatkozva, Kisbán Eszter úgy tartja,

hogy az Apor által emlegetett, francia mintára való étkezés (a tíz órai ebéd délidőre való eltolódásának) meglete nem igazolható még e korban. (KISBÁN Eszter 1997, 9–24, 234.)

vacsorára.” A későbbi felsorolásoknál megjelenik az élelmiszerek közt a hal meg a peccsenye is, de ez utóbbit még elég ritkán emlegetik, és eleinte csak ajándéknak vagy a magas rangú személyek étkeztetésére szánják – később egyre gyakoribbá válik a köznép megjutalmazásaként is. Az öltözködéssel kapcsolatban a szabadosnak²⁵ vásárolnak fekete szűrt, süveget és ködmönt, egy pár borjú bőrcsizmát. „*Hetfőn mikor Szocsoni István Uram számot adott vegkeppen költöttünk akkor kenyere, borra, halra, vizára, serre... Ugyam akkor ment el kürtő kalácsra pereczre egy véka tiszta liszt. D. 36.*” Ez az adat két szempontból is érdekes. A kürtőskalács első székelyföldi említése 1723-ból származik, amikor is Ferattiné Kálnoki Ágnes levelében megkéri testvérét, Apor Péternét, hogy tanítsa meg kürtőt sütni a moldvai fejedelemszóny inasát.²⁶ Tehát a jelen adat szerint 12 évre rá, 1735-ban nemcsak a főúri konyhán, hanem már polgári környezetben is készítettek kürtőskalácsot.

Helytörténeti vonatkozásban további érdekes részletek derülnek ki: „*A törvény fára kik a lajtorját felcsinálták adtunk egy kupa bort.*” A malomgazdálkodáshoz hozzátartozik a sörfőzetés és a disznóhízlálás is. A mai ízlésnek ellentmondóan, ezúttal is találkozhatunk a régiek maitól eltérő szokásával, hogy kedvelték a megrégidett szalonnát: „*Avast hájt vettünk a konyhára.*”

A szövegolvasásban továbbhaladva, megjelenik a számadásokban a félnyers és a sós hal, a törökbúza, borsó, szilva, faolaj, murok, pisztráng meg káposzta is. Mivel az iratok első felében az évszámokat jelző határokat nem mindig tüntették fel, az időbeli tájékozódást ilyen bejegyzések segítik: *levél hányásra, pünkösdre, húsvétra, farsangra, levélhullásra, karácsonyra.* „*Pünkösdre a Szabadosnak egy pár borju bőrcsizmát... A Szakácsoknak süveget.*”

1737-ben a malomszerkezet technikai összetevőiről értesülünk az értük fizetett értékek feltüntetéséből: „*Mikor az alól csapó zsilipet csináltattuk túrórt vettünk D. 24., Kávának cseréfát vettünk. D. 13.*” Élelemről: „*Apor Önnagyságának peccsenyét vettek Balog Sámuelről D. 34. Kálnoki Mihály uramni ajándékban vitt bíró uram mezes pogácsát. D. D. 45. Mézes pogácsát vettünk gubernátor számára D. 20. Böjti sokadalomkor az asszony Apor Péterné nagysága volt Varga Mihállnit ebédre akkor költöttünk borra, kenyérré, halra. D. 78. Tamás cigány temetésére attunk egy véka tiszta búzát az ára D. 48... Mikor az adopenzt egbe olvastak a Biro uram hazanal, hozattak 1 kupa Bort.*” Ez évben törökbúzáat termeltek, és több alkalommal

is peccsenyével vendégelték meg Apor uram önnagyságát. Megjelenik az ételek sorában a nyelv, a bőrs hús, az oldalas, a disznóláb, a kolbász, a lencse, a sajt, a deszke báránycímer, a kása, a veres májas, a tömlő túró is. „*Az szabadosnak vettek kozokot.*²⁷ *Flo. 3. és szűrt 1 forint D. 44-ért, csizmát 1 forint D. 20-ért... Apor Joseph úrfi, csütörtök nap bejövén a törvényre a székekben, Bíró uramni volt ebéden vörös húst, kolbászt... Vacsorára vettünk borsot, D. 9, a borsóhoz olajat... Másnap a mesterembereknek ebédre s délre vettünk egy fél báránt fejestől D. 23. vacsorán vettünk egy malacgot és bőrs húst D. 29.*” Ha a szolgálak étkezésére vásárolnak, leginkább kenyeret, túrórt és sört sorolnak fel.

1738-ból szemelgetve: *A muszkáknak attunk kenyeret... A Generalis konyhájára attunk tejfelt, eczetet... Mikor a halastónál kaszáltattunk az kaszásnak túrórt... A Generalis es trázsa mesterének attunk bort... A muszkáknak attunk kenyeret. Generalis konyhájára attunk tejfelt, eczetet. Mikor a halastónál kaszáltattuk az kaszásoknak túrórt attunk. D. 9., A Generalis marháit hajtottak ide Vásárhelyre az katonának attuk kenyeret, túrórt, sert. D. 9., Kaszát csináltattak a város kertibe.*” Megtudjuk, hogy járt a városban többek közt *Generalis Vadani, Bellikus Komissarius és Csontos Kapitány.* *Mikor a város zabját beszették az inspektoroknak attunk kenyeret, bort, túrórt D. 21... Nyolc fogoly madarat attunk discrecioban az Lejzmannak attunk öt német forintot mely fácsit flo 6// hat magyar forintot. Az tolmácsnak attunk D. 62.*” Érdekes a gombaéttel kapcsolatosan a következő bejegyzés, mivel ritkábban lehet forrásokban találkozni ezzel a nyersanyaggal. A Csíkból feltehetőleg Dobolyba tartó átutazó „*méltóságos gróf Forgács úrnak... peccsenyét, gombát, kolbászt, szalonnát*” vásároltak. Néhány sor után olvashatjuk, hogy „*gróf Forgács uramnak száraz gombát vettünk D. 12.*”, amelyet a bíró vitt el ugyancsak neki ajándékba Dobolyba, majd jutott „*1 nyúl ajándékba a Bellicus Comissarusnak Brassóba*”. A feljegyzésben megjelenik Aporné rokonsága is: „*Mikor bíró uram Ferrati*²⁸ *úrnak a pénzt meg fizette ajándékba vettünk 2 pogácsát D. 12.*” E korban a kézdívásárhelyi városi polgárok jövedelmének jelentős részét a fuvarozás jelentette,²⁹ ezért feltehetőleg a hegyeken át vezető ösvényeken is jól tájékozódtak. Egy ilyen alkalomkor jegyezhetők le: „*Kalauszt kérő huszárnak égettort D. 6.*” Sajnos nem derül ki a feljegyzésekből, hogy miért vendégelték meg vagy éppen itatták azokat, akik a városon átutaztak, rangtól függetlenül, de nyilvánvaló, hogy ezek közt jelentékeny az osztrák tisztokra és közkatonákra való utalás. Vélhetőleg

²⁵ Bérért dolgozó ember. (Lásd: EMSzT, XI, 1019–1025.)

²⁶ HANTZ Péter – POZSONY Ferenc – FÜREDER Balázs 2015, 14.

²⁷ Bundáskabát, a román cojoc megfelelője.

²⁸ Apor Péterné olasz sógora, Constantin Brâncoveanu fejedelem orvosa, vagy annak fia, Ferrati Mátvás.

²⁹ A 19. század elején jóváhagyott városcímer központi figurája a gabonát szállító szekeres alakja.

a jóindulatukat keresve kínálják őket étellel, itallal és ajándékokkal. A városi érdekek közrejátszhattak abban, hogy a városban lakó katonák mellett az itt gyakran megforduló huszár zászlótartóknak és főstrázsamesternek feltűnő rendszerességgel szolgáltatott italt, ételt, ajándék mézespogácsát. „*Aka vitát az útra bor helyett bíró uramnak*”, de más alkalmakkal összevetve úgy tűnik, hogy ritkábban élnek a tömény szeszital ajándékkal, mint a borral: csak különlegesebb alkalmakkor emlegetik. A feljegyzésekben a helybeli magasrangúak közül legtöbbször a gróf Kálnoki és báró Apor család tagjai szerepelnek. De a Mikeseknek és a gubernátornénak is mézespogácsával kedveskedtek, és sok esetben a pecsenye is ajándéknak számított. Az iratokból kiderül, hogy ekkor építik fel a városházát, e költségek is a malomszámadásokban jelennek meg, de létezett egy vakok háza is, amelynek időnként búzát juttattak. Valószínű, hogy az ilyen és hasonló kötelezettségek kielégítésére főzettek szaladsört, süttettek kenyeret. A búzán kívül termeltek hariskát, rozst, árpát, és szénát is kaszáltak. Pünkösdre egy köből búzát adtak *a becsületes tanácsnak* meg egy font túrot, avas szalonnát. Fizettek a város szolgájának fekete bundát és ugyancsak neki, harisnyaposztó csináltatására költöttek, de még azt is a malombéli jegyzőkönyvben tüntették fel, amikor a városi cigány házában megjavították az ajtaját. Amikor meghal a város kántorja, *avas szalonnáért és más szalonnáért* fizetnek 57 forintot. Bíró uram megválasztásakor a város népének az *usus* szerint két ejtel égett bort és akva vitát vásárolnak, kenyeret sütnék, sert főznek. „*A Generalis marhait hajtottak ide Vásárhelyre, az Katanának attunk Kenyeret, turót, sert... Szekeres mester Peter volt itt posta loért egj nap estig negy ejtel Bort... mikor az város zabját be szedtek az ispektoroknak attunk kenyeret bort, turót... Az czigány házába vettünk kemencze borító követ...*” A több alkalommal emlegetett cigány a kovácsmunkákat végezte városi alkalmazottként.

Az iratok közt 1746–1750 közti jelzéssel latin nyelvű malom-törvénytörvények is találhatóak.

Orgonát vásárolnak, tirókat toboroznak

1755-től a feljegyzések külalakra rendezettebbeké válnak, feltüntetik a hónapokat is. Így januárban az egykorinak nevezett szárazmalom is megjelenik a számadásban, amelyről a későbbi bejegyzésekből derül ki, hogy ez egy elhanyagolt régebbi építmény lehetett, és a zsindegy alatt meg volt égve. A száraz ősz láttán fogtak neki a felújításának. Ekkorra a város törvényes háza is használatba került, oda egy szekér fát vásároltak. Eközben a város szolgálja Szócs

Mihály lett, és „*a bériben attunk [ez kihúzva] hogy a meg szorult marhájának szénát végyen véle.*” Februárban a *várbéli* javításokról tesznek költségejegyzést, de nem tudni, hogy ez a régi, 1834-ben leégett templom újjáépítése után, a ma is bástyaként emlegetett kiszögelésekre utalhat-e, vagy egy védőfallal ellátott templom létezésére.³⁰ Miután a régi városzolga elhunyt, helyébe Bolyó József lép. Májusban marhavész tör ki, hullnak az állatok, ezért a Katrosában tartott csordában a beteg állatokat elválasztják az egészségesektől, és az előbbiekre őrzésére újabb pásztort szegődnek. „*A két első polgár uraimék a malom utya ex fundamento építettett új cserefából való fákat faragtatván, költöttünk az nap ebédjeikre 15.*” Észrevehető, hogy egyre több latinból alkalmazott szót kezdenek használni: „*A két fő mester Emberek[ne]k a Magister dispositiojából Interve[n]tiojakra adtunk.*”

1756-ot írtak, amikor a malomra fordított költségek listáját az általános költségektől elválasztva, külön íveken kezdik vezetni. Az élelmiszerek közt első alkalommal írják le a közkenyér, főtt disznó sodor, házikenyér, seprő és gabona égettbor, vaj, tej és pálinka megnevezéseket. A malom-karbantartási elszámolásokról sok malomépítészeti kifejezést lehet begyűjteni: *komp, serpenyő, perpenca, malomkö felvétele a köpadra, hosszú szíj, garat, íjszeg, erős új hid, derékvas, jegelő vas.*

Ugyanakkor a mellékgazdaságra is odafigyelnek: „*A malomba vettünk két disznót a régi usus szerint hogy meg hizlaljuk azétt attunk 3. és 33.*” Közben egy másik malmot is megemlítenek: „*A túlsó malomnak az alját a víz meg rontotta volt az tsövekekkel és kampakokkal erősen meg rakattuk elöl is.*” Legtöbb esetben a cigány javítja a malom vaseszközeit. Az időjárásról is találunk adatokat: „*a kemény tél miatt nem örömlhetvén...*”. Novemberben a templommal kapcsolatosan írják, hogy: „*Orgonát készitetven az Ecclesia a régi kántor helyett Orgonista kántor Succedalvan a Magistratus és Communitas egyezéséből.*”

Az 1758-as „*város szükségéire való költés*” januárban jelentős kiadásokkal indul, és ennek részleteiről egy mesélőbb kedvében levő, könnyen olvasható kézírással rendelkező malombírának köszönhetően sokat megtudhatunk, a korabeli gondolkodásmódról is. Jelesen, a katonának szánt ifjak meggyőzésének eszközeiről érdekes részletek derültek ki: „*tiró katonának mennek Brassóba, úti költségre 2 kenyér... Ezen tirók verbuválásakor a musikusoknak fizettünk 26.*” De közben: „*Egy tolvaj oláhot az uzoni tömlöcbe küldvén az T. Magistratus tömlöcz váltásába adtunk. 1.*”, és „*Az Városunkban levő mesteremberek classificatiojakkor 2 nap fáradván az T. Magistratus utoljára fáradságukra ötödfél kupa borra s kis kenyirre adtunk 30 krajcárt.*”

³⁰ CSÁKI Árpád 2012.

Márciusban *Szebenbe vitte Jantsó István a város tabelláit.*” Áprilisban folytatódik a verbuválás költségeinek számbavétele, amelynek egy része megérdemli a teljes szövegű közlést:

„1. Négy pár veres csizmáért négy tíró katonának nekiknek egyikét assentatiokor nem acceptálták: adtunk 5 forint 36.

2. Ezen promtitúdióból két rendben verbuvált tírók közül kettő rongyos lévén két viseltes nadrágért egy condráért, egy ingért, lábravalóért, adtunk 1 forint 26.

3. Két dolmányt egy holnapig viseltetvén két személyekkel, hogy inkább kaphassunk városunk résziről katonákat vállallásért fizettünk. 34.

4. Egy pár csizmát, egy pár veres tresziliüst(?) egy nap viselvén két tíró éjjel és nappal tánczoltanak benne szakadasiért adtunk 15.

5. A promtitudoból ki állított egyik katonának számára vettünk egy zöld dolmányt minek hogy anélkül bé nem állott adtunk érette 1 forint 30.

6. Ezen tírónak egy viseltes bőr mejrevalót adtunk 30. krajcár.”

Továbbá a 9. pontban olvasható adat is érdekes: „Bagoj Kelemen nevű tírónak Assentátis után Brassóba adattatott pántlikára hajfonni és tsákó. 34.”

Ezen évben a molnár személye iránti tisztelet jelül: „Egy jó hasznos Molnára városunknak meghalván az Tízteletes Magistratus az papjait az el torozáskor egy veder borral meg tisztelte az árra leszen 48.”

**„adtunk ökegyelmeknek...
félelmes szíveknek meg vidimitására”**

Májusban a nagy árvíz megrontotta az oroszfalvi hidat, ez is költséget vont maga után, nemkülönben Mikes Antal gróf, aki „Példa nélküli Tolvajok” ellen puskaport csináltatott a városban, és nem fizette ki az árát. Júniusban bíró uramat Szebenbe szólítja a kötelesség. Ekkor László András „uram kortsmája iránt” is intézkedett. Hazatértekor hoz „egy kötés és 2 kontz szebeni papírost”, szintén a malom-költségvetés terhére. A Katrosán átvezető úttal kapcsolatban elképzelhető, hogy ennek rossz állapota miatt szolgálnak kártérítéssel: „Méltóságos ítélőmester Endes Miklós úr hintaja megbomolván midőn városunkban általment és négy lábbeli patkó szeg a Kászon retén levő köves úton elhullott adtunk patkószegért 9” forintot. Októberben: „A tatár hírkor a Szent György követek jövén bíró uramhoz hír tudakozódni, tiszt uram parancsolatjából adtunk ökegyelmeknek fáradtságok meg enyhítésirefélelmes szíveknek meg vidimitására egy kupa bort 10 és fél krajcárért.” A szolgáltatásokért a helybelieknek is legtöbb esetben terménnyel fizetnek, ezeket a terményeket részben szintén helyiektől vásárolják meg, de pénzbeli fizetésre is van példa: „Gróf gubernátorunk

őexcellenciája számára Háromszékről vadbúsokat kivívó szekeresnek adunk 3 forint 20 krajcárt.” Egy másik helytörténeti feljegyzés így szól: „Az 12 tízesek számára osztottunk az régi usus szerint a ti. magistratus parancsolatjából tízedesek[ként] 9 forint 36 krajcárt.” Az időjárásról: „erős hideg lévén”, jegelő embereket küldtek, mert nem forgott a malomkerék. Következő év áprilisában meg „rend felett árvíz” miatt rongálódott meg a malom. Mindezek költséggel járnak, a malombírák meg intézkednek a pénzbeli fizetés felől vagy élelmiszer biztosításával. A javításokkor Barabásnéhoz embereket küldtek, hogy figyelmeztessék, „az új gátat magassan fel ne vitesse” a munkálatok idején. Ez a bejegyzés egy másik, magántulajdonban lévő malom jelenlétére utalhat. Majd év vége felé a „felette való nagy szárazság” miatt rendbetetik a szárazmalmot is. Ugyanebben az évben jegyzi a malombíra a következő elszámolandó tételt is: „Itt Bíró Uram parancsolatjára attunk a Ketskés havassa ellen lévő inspektionak ki váltásáért” árpakását ebédre és a börtösöknek köleskását. Majd megtoldja: „olajt vettünk beleje.” Kiderül a sorokból, hogy a városban többen is foglalkoztak élelmiszer-készítéssel és -eladással, de az ehhez való nyersanyagok egy részét a malom részéről adják. Néha azoknak a személyeknek a neve is megjelenik, akiktől vásárolnak bort, kenyeret, pecsenyét, mézespogácsát.

1764-ben egy bejegyzés arról szól, hogy a város halászaik pálinkát vásárolnak, hogy a hideg ellenére is fogjanak halat a generális érkezésére. Parasztkemencét rakattak a strázsamesternek, a városházát meg elfoglalta a kapitány úr „kvartélynak. Ramotsa aljából a Siskovits generális konyhájára kételenségből adtunk... A kapitány urnak tyukolat építetvén... Szöts Jakabnak a város házabéli kemencéknek fődöt rakván, új téglából egy fűtő kemencét... Az üvegesnek, hogy a Hankó Miklós házára és az hadnagy számára ablakot rakott a tányérokna summája 140 a magistratus parancsolatjából kételenségből mint hogy keményen parancsolt a hadnagy... Bé vett rendtartás szerént az exameni alkalmatosság szerint hozattunk egy veder bort a tiszteletes rektort segíteni véle... fenyő vesszöböl kert a kapitány urnak... a kapitány tyukolja deszkázó és tornácát építő 14 mestereknek... a városház foldozására vettek 100 zsendelyszeget... Szász Jánosnak fizettek mert háza másra rendben törvény ház volt... A börtösök[ne]k turót vacsorájokra. A Szabó Mester embere[ne]k számokra vettünk egy másfél öles hosszú asztalt Nagy Miklóstól hirtelenséggel... Az ecclesia téglájából rakattak a quarantelyházaknak kemencét és meszet is tőlük másfél ezer téglá... Tizenkét tiznek adtunk szokás szerént tízedes tételekre utcak[na]k, hidak[na]k és árkok procuratciojára és építésére ujításokra egy egy rénes forintot.”

Ezután, hónapokra lebontva, megjelenik a városi malomnak szükségleteire való költségek felsorolása: „*molnárunk el elimináltatott, ezért vigyázzókat Kellelt fizetni.*” Ezt követően külön tételként jelennek meg a bevételekről való elszámolások is. Így megtudhatjuk, hogy nem csak a gabonavámból, sörfőzésből és sertéshízlalásból gazdálkodtak. Eladtak egy csikót, a második bikát is áruba bocsátják, akárcsak az általuk készíttetett szénát, vagy a csorda bejövele után a kecsketejet árendáltatták, és nevezetesen a „*Nagy Ferecz ablaka alatt levő jószágot*”. Az élénk kereskedelemre több bizonyíték is olvasható: szekerest fogadnak a vásárokbá, a városi gabonát eladó megbízókat küldenek, ezeknek útiköltséget és szállást fizetnek. Amikor hazatérnek, megvendégelik őket. Egy ilyen útról térhetett vissza a „*Fő uram is*”, aki „*a két bika árrát el adva vásárbírák atyámfiaiának*” elszámolt a keresettel. „*Megtámadván a szárazpataki jobbágyok városunk[na]k erdőpásztorát mely dologért inquisitio perogáltatván az inquisitorial redactorérét adtunk... A leánygyermek examentire biro uram parantsolatjából attunk egy véka tisztá buzát. A postra való kalibának meg tsinálására parantsolatnak a militaris tiszt urak 12 embereket rendelni.*” A számadások végén: „*Magunk³¹ esztendőre való fizetésünk 12. Összköltség 284,31.*”

1769-ben „*Bíró uramnál esztendeig hogy a törvénytételnek és egyéb konfliktusra szálást adott mint hogy az város házát az militari tiszt urak el fogtak*”, ezért is fizetnek.

1773-ban „*A comandora élést vivő szekeresek[ne] k biro uram korsmájából három ejtel bort töltöttünk. M[él]t[oságo]s L . Baro Sz[en]tkereszti ur eö N[agy] sága városunk s eclesiánk nagy patronusa lévén két pár igen szép pogátsákkal discretizálta biro uram városunk neve alatt.*” (Az ára ki van húzva.) Megemlíti a toronyóra, víztartó szekerek előkészítését rendeli el a *militia* tiszt, és a pityókát kiásó személyeknek fizetnek. Megtudjuk, hogy Nagy Mózesné és Nagy Pálné „*pityókás kenyér sütő asszonyok*”. Az „*oláh papnak két szál 2 öles deszkákért erogaltunk.*” József császár erdélyi látogatására való készülődés nyomait is tartalmazza a jegyzőkönyv: „*Ugyan a felséges császár szállásán vagy is a Szöcs Dávid uram házának külső ajtaján lévő gráditsnak mégműveltetésére való létz széget nagy okért Szöts István urtól vásárlottuk... A felséges császár számára készült konyha nem itéltetvén elegendő nagyságúnak Mél[to]ságos obester és a kpitány gr. Eö N[a]ssagától parantsoltak még más konyhát is a másnak végibe tsináltatni és mindeneknek egj egj különös*

kamarát melyre ismét vásároltunk 34 szál kovásznai deszkát 3 krajzárjával fizetvén szálának meg az árát. ...a budi vagy árnyékszéket székel cadet uram elvitte. A harmadik biro Szöts Sámuel uramnál vagyon.”

1777-ben bejegyzik az elszámolás rovatba, hogy az örményektől bevett vásárvámként egy esztendő alatt *perceptált* 120 forint 54 krajcár és fél jövedelem volt.³² Ebből „*a város szükségére militari tiszt urak quartélyaira, hadnagy úr istálójára és egyébre*” 78 forint 42 és fél krajcárt költöttek. Ekkor az elmaradt fizetéseket is kiegyenlítették. Ami maradt, azt a „*domestia casába bé tettem*”, jegyzi meg a malombíra. A bevételek közt szerepel még a „*hidi bér Veres Józseftől... a majori házból Veres Jánostól, pityókás helyért adtak az arendások.*” Vagy hiányosak az iratok, vagy nem vezették napra készen, de csak 1778-ban jegyzik le, hogy valamikor az előtte való években 1 font puskaport vásároltak „*a sáska kergetéskor*”. Az idővel egyre részletesebbé váló, dátummal megjelölt beszámolókból megtudhatjuk, hogy ugyanazon évben megjavítják a városkapukat, amelyhez a kovács munkájára is szükség volt, ezért 3 véka kalácslisztet adnak a mesterembernek, akiről tudjuk, hogy cigány, és a szokásos bére mellett több alkalommal is kap ráadást, ugyanakkor kvártélyát is a város fizeti. Ilyen kapuk voltak a város Torja, a Kászonok, Oroszfa, Szentkatolna felőli kijáratánál, vagyis az összes városba bejövő utak mentén, ahol örök szolgáltak. „*A városnak egyik bikáját, mert öklelős volt, kivágattam*”, írja a megbízott malombíró, de eladtak egy malomkövet is, meg a pityókahelyért ismét bevételek volt. Érdekes példa a mesterségnévre és egyben a lakóhelyre utaló név: „*Kovácsszeri Kovács Istvántól két kantai házaknak béréből*”.

1780-ban a „*város füvinél való mocsáros helyek*” és a bolt árendája szerepel. 1781-ben a város két *certificato* iratot küldött, két malomra, Szebenbe. 1782-ben „*káplárokkal és inspectorokkal mentek a Jakabfalviakra interpretálni, mert a tilalmas cserében pusztítottak.*” Vásároltak egy városbikát. A Tanoroknál kaput csináltattak, és megvaszták, a tanuló házért fizettek meg a „*compani ládájának vasasásáért és láda tsinálásért*”. A „*város kostyát behozatták*”, megjavították az *exercirozó ház* kéményét, és vásároltak fél font vasat a tiszt urak parancsolatjára. Költöttek a „*főstrázsa mester fütőjére és kvártélyára, a hadnagy úr istálójában jászolnak való deszkákat*” vettek, de a főstrázsamester bérelt házában ablakfoldozását is a város fizette. A feljegyzésből kiderül az is, hogy: „*A magyar lány oskolát tanító mesternek egyszersmint orgonistának*” 17 forint 36 krajcár értékű terményt ajándékoztak

³¹ Mindig 2 személy a malombíra, rendszerint évenként cserélődnek, de vannak olyanok is, akik több rendben folyamatosan vagy időnként ismét megjelennek az iratokban.

³² „*Anno 1712 Die 27. 8bris. Látván az örmények között a sátor*

belly felett való nagy egyenetlenséget, itt Kézdi Vásárhelyi piacon a mézárszék végében, az itt való kufárok hátok megett osztottam fel...” (SÁL, Fond 20, Inv. 4, nr. 19, 335.)

karácsonyi ünnepre, míg a városszolgának 4 forint 12 krajcár értékben adtak gabonát, de az ajándékozás húsvétkor és pünkösdkor is szokásban volt. Ilyen alkalmakkor az órásnak, a harangozónak, a város kovácsának, szolgájának is járt a termény formában adott felülfizetés. Ugyancsak megemlítik a *magyar oskolamestert* is. A malom részére szükséges költségek a legrészletesebbek, olyannyira, hogy ezekből akár rekonstruálni is lehetne a malom technikai szerkezetét. De a malomra jellemző kereskedői szellemről is érzékeny részleteket árulnak el: „Négy vigyázó személyiket be esküdvén, hogy akik idegen malomba visznek azokat ki adják”, erre az egyezsége a magistratus hozott három kupa bort. Márciusban a malom elejét és a zsilipeket a víz elszaggatta, ezért három molnárt kiküldtek revízióra, nekik is jutalom járt. Különben a legkisebb közösségi munkákért, apró figyelmességekért is fizettek, a pohár bor, a kenyér, néhány krajcár mindig kijárt azoknak, akik úgymond szívességet tettek a városnak vagy a malomnak. A gát helyreállításakor nagyszámú napszámot mozgósítottak, ilyenkor nagyobb mennyiségben fogyott a bor, sör és a pecsenye. Ilyen alkalom volt, amikor a fővenyhez szekereket fizettek, hogy a gátat *megfövényezzék*, de ilyen egész napos munkálatoknál az étkeztetést is biztosították. Rendszerint a városi lakosoktól szerezték be a húst, a kenyeret és az italt. Az iratcsoport egyik utolsó bejegyzése éppen egy ilyen malombeli költség listával fejeződik be, amikor a malom feljavítása után Sebesi József keresztet tett a tetőre, ezért is bort kapott.

Következtetés

Amint a részletekből kibontakozik, a város javát szolgáló tevékenységeket a malom jövedelméből állják, vagy a magisztrátus tagjai és a városbíró által biztosított városi terményeladásokból származó egyéb bevételekből finanszírozzák. Eközben folyamatosan javítják a malomépületet, a katonai szállásokat, és építkeznek a város javára. Ahogyan az időben előre haladunk, a malom körüli munkálatokról és szolgáltatásokról egyre gazdagabb és részletesebb leírásokkal találkozhatunk. Eszerint a város malmát a város gazdasági intézményeként határozhatjuk meg, de a városi gazdálkodás többi területéről szóló összefü-

gő gazdasági iratok hiányában nem tudhatjuk, hogy milyen mértékű a jelentősége, csak gyaníthatjuk, hogy az egyik legfontosabb a 18. század során. Ezt a helyzetet így fogalmazta meg az 1773-as új esztendő indító soraiban a malombírák egyike: „*Mi Benkő Bálint és Szöcs József választattunk a Kézdi-Vásárhelyi Comunitástól és a Tiszteletes Magistratustól Malombíró Hivatalra mellynek alkalmatosságával adjuraltattunk azon malomnak és esztendő el főjása alatt azon malomba gyűlendő vámnak kiosztására es árának megtakarítására, hasonlóképpen a város és malom szükségére meg kívántató költségek[ne]k bona fide et conscientia fel jegyzésikre...*”

A költséglisták külön értéke azok táplálkozástörténeti bejegyzései, az alapélelmiszerek időbeni megjelenése és diverzifikálódása, mivel ebből az időszakból viszonylag kevés adattal rendelkezünk a köznép étkezését illetően. Külön kiemelendő a 19. század során Erdély-szerte ismertté vált kézdivásárhelyi székelő pogácsa elődjének, a mézespogácsának a gyakori emlegetése, amely a jegyzőkönyvek szerint értékes ajándékul szolgált: csak kiemelt alkalmakra, magas rangú személyeknek kedveskedtek vele. Ezeket különböző asszonyoktól vásárolták, tehát többen is értettek az elkészítéséhez. Mivel méret szerint szabták meg az árát, időnként szép vagy nagy jelzővel is illették, feltehető, hogy ekkorra már kialakult piaci ára volt, és ami még figyelemreméltóbb: gyakran küldik ajándékba a Brassóban és Szebenben székelő magas katonai vezetőknek. A szakirodalom hajlik arra, hogy az erdélyi mézespogácsa szász hatásra honosodott meg Erdélyben, de eszerint feltételezhető, hogy a kézdivásárhelyi változata már olyan fejlettségi szintet mutatott, hogy megfelelt az úri igényeknek is.

A részinformációkból levonható következtetésekről elmondható, hogy a malombírák jegyzőkönyveiből élénk városi életkép bontakozik ki, amelynek fenntartásában a köznép is kiveszi a részét, a nevet is több esetben megtaláljuk a jegyzőkönyvekben. A tisztségviselők, a várossal kapcsolatban levő katonai vezetők, a környékbeli nemesek nevét is feljegyzik, így a személynevek és funkciók részletes feldolgozására is alkalmas dokumentumról van szó. A személynevek mellett a vásárolt termények és eszközök ára külön figyelmet érdemel, a kor gazdasági viszonyairól is értékes adatokkal szolgálhat.

Levéltári források

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL)

Fond 20: *Kézdivásárhely város iratai*

– Inv. 4, nr. 19: *Kézdivásárhely városának törvényes könyve 1703-al kezdődően*

– Inv. 9, nr. 35: *Malominspektorok számadásai (1733–1754)*

– Inv. 9, nr. 36: *Malominspektorok számadásai (1755–1785)*

Irodalom

EMSzT, XI, 2002 = *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, XI, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Akadémiai, Kolozsvár–Budapest, 2002.

MM 1894 = *Magyarország Malomipara 1894-ben*, Magyar Statisztikai Közlemények Új folyam XIII., Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest, 1896.

*

BALÁZS György

1995 *Élőerővel működő malmok* (kandidátusi értekezés), Budapest.

BENKŐ József

2014 *Erdély*, Székely Nemzeti Múzeum – Tortoma Kiadó, Sepsiszentgyörgy–Barótt [2016].

COROI Artúr

2013 Adalékok Kézdivásárhely és vidéke kapcsolataihoz a 15–20. században, *Acta Siculica 2012–2013*, 483–511.

PESTY Frigyes

2012 *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865 – Székelyföld és térsége*, I (között. Csáki Árpád et alii), Országos Széchényi Könyvtár – Székely Nemzeti Múzeum, Budapest–Sepsiszentgyörgy.

CSÁKI Árpád

2012 *A kézdivásárhelyi református templom (Híres helyek 3.)*, Tortoma, Barót.

FRECSKAY János

1912 *Mesterségek szótára*, I–II, Budapest.

HANTZ Péter – POZSONY Ferenc – FÜREDER Balázs

2014 *Kürtöskalács. A világ minden táján ismert székely-magyar sütemény*, Háromszék Vármegye, Sepsiszentgyörgy.

JEKELFALUSSY József

1885 *Magyarország malomipara az 1885 év elején*, Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest.

K. NÉMETH András – MÁTÉ Gábor

2014 Szempontok és példák a középkori eredetű malmok és malomhelyek folytonosságának vizsgálatához. Kapos és a Völgység-patak vízgyűjtője, in: *Középkori elemek a középkori anyagi kultúrában (Tanulmányok a Kárpát-medence anyagi kultúrája köréből I.)*; szerk. Báti Anikó, Csoma Zsigmond), Agroinform, 47–68.

KISBÁN Eszter

1997 Étkezések, ételek – új formák és intézmények az újkori magyar táplálkozáskultúrában, in: *A táplálkozáskultúra változatai a 18–20. században* (szerk. Romsics Imre – Kisbán Eszter), Viski Károly Múzeum, Kalocsa.

KOZMA Ferenc

1879 *A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota*, Székely Művelődési és Közgazdasági Egylet, Budapest.

LAMBRECHT Kálmán

1915 *A magyar malmok könyve (Iparosok olvasótára XXI.)*, Budapest.

MÁRTON László

2003 *Vízimalmok Erdélyben. Kis technikátörténet*, Pallas-Akadémia, Csíkszereda.

OSVÁTH Gábor Dániel

1999 Malmok, molnárok, örletők Csernátonban, *Acta (Siculica) 1998/2*, 225–264.

2011 *Patakmalomok a Kárpát-medence keleti felében*, Terc, Budapest.

PÁL-ANTAL Sándor

2009 Háromszéki mezővárosok a 18. század elején, *Acta Siculica 2009*, 291–304.

PONGRÁCZ Pál

1957 *A mezőgazdasági jellegű ipari építészet műemlékei. A malmok (Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Tudományos Közleményei, III/3)*, Budapest.

1967 *Régi malomépítészet*, Műszaki, Budapest.

RAPAICS Raymund

1934 *A kenyér és táplálékot szolgáltató növényeink története (Népszerű Természettudományi Könyvtár 16.)*, Kir. M. Természettudományi Társulat, Budapest.

RHÉDEI Ferenc

1824 *Új találmány mellyel a malmokban a gabonából a vám...* Marosvásárhely.

SISKA József

1986 A falu és mezőváros ellátásában jelentős kézművesség nyersanyag-előállító és -feldolgozó munkája. Malmok, molnárság, sütő- vagy pékmesterség, in: *Magyar Néprajz*, III, *Kézművesség* (szerk. Paládi-Kovács Attila), Akadémiai, Budapest.

2006 Bodroközi malmok, *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, XLV, 481–497.

TAKÁTS Sándor

1907 A magyar malom, *Századok*, 1907, 143–160, 236–249.

TARISZNYÁS Márton

1982 *Gyergyó történeti néprajza*, Kriterion, Bukarest.

VAJKAI Zsófia

1983 Malomtípusok és molnármesterség a XIX. századi Magyarországon, *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1981–1983*, 349–369.

Date de istorie locală și istoria alimentației în registrele contabile ale morii orașului Târgu Secuiesc din secolul al XVIII-lea

(Rezumat)

Moara orașului reprezenta o întreprindere a orașului. În lipsa unor documente cuprinzătoare privind întreaga activitate economică a orașului Târgu Secuiesc, nu putem evalua importanța relativă a morii în contextul respectiv, dar pare una din cele mai importante instituții economice din sec. al XVIII-lea. Socotelile juzilor de moară indică o viață comunitară intensă. De multe ori acestea consemnează atât numele persoanelor implicate, cât și funcțiile conducătorilor civili, ale ofițerilor militari, ale nobililor din zonă, chiar ale unor oameni de rând, astfel încât aceste documente de arhivă oferă posibilitatea unei prelucrări prosopografice amănunțite. Prețul produselor și al mijloacelor de producție înregistrate furnizează pe de altă parte date valoroase privind relațiile economice din această epocă.

Data on Local History and the History of Nutrition in the 18th Century Accounts of the Kézdivásárhely (Târgu Secuiesc) Mill

(Abstract)

Its mill can be defined as an economic institution of a town. In the case of Kézdivásárhely, given the lack of documents that could give a comprehensive picture of the local economy, it is difficult to assess the relative significance of the mill, but it would appear that it was among the most important institutions of this kind during the 18th century. The protocols of the officials in charge of it paint a vivid picture of the town. Often enough, alongside the events themselves, these protocols record the names and functions of their participants as well, be them dignitaries, military officers, members of the local nobility or, at times, even the common populace, these archive sources are capable of providing ample amounts of data for in-depth prosopographical research. The recorded prices of products and means of production alike can likewise offer a valuable insight into the economic climate of the period.

Demeter Lajos

HÁROMSZÉKI HONVÉDEK, NEMZETŐRÖK, HONLEÁNYOK ÉS HONFIAK AZ 1848–1849. ÉVI SZABADSÁGHARCBAN – BARÁTOS

Az orbaiszéki Barátosról összesen 62 szabadságharcos nevét sikerült egybegyűjteni. Valójában számuk jóval nagyobb lehetett, megközelíthette a 100–110-et. Erre lehet következtetni a falu anyakönyveiből, ezt feltételezi az 1880–1910 között elhunyt azon barátosi férfiak száma, akik a szabadságharc idején 18–40 év körüliek lehettek.

Könyvészeti és levéltári kutatásaink során igyekeztünk minden egyes személyt beazonosítani. Megpróbáltuk a barátosi református egyházközség anyakönyveiből születésük, keresztelésük, illetve elhalálozásuk dátumát, szüleik, testvéreik, feleségeik, gyermekeik nevét, a rájuk vonatkozó személyi adatokat kikeresni. A beazonosítások nem minden esetben sikerültek, ezért a rendi hovatartozás szerint, hogy hányan voltak székely nemesi származásúak, katona, illetve jobbágy renden lévők, csak megközelítő arányt állapítható meg.

Az összeállított adattárunkban szereplő barátosiak nagy része a katona renden lévők közé tartozott. Beazonosított függőségben lévő családból való csak három közvitéz volt, azonban a rendi hovatartozását pontosan be nem azonosított 11 honvéd közül a családnevek alapján 60–70 százalékuk a jobbágy rendhez tartozó lehetett. A Barátoson élő nemesi családok tagjai közül a szabadságharcban a három barátosi Balog-, a három pákói Szonda-testvér, czofalvi Csia Farkas őrmester, barátosi Balog Károly hadnagy és Bartók Dénes közvitéz vett részt. A Balog-testvérek közül Ferenc főhadnagy, István hadnagy, Zsigmond őrmester, a pákói Szondák közül Lajos feltételezhetően hadnagy, László őrmester, Sándor közvitéz volt. A 38 katona rendű közül 1 őrnagy, 2 százados, 4 hadnagy, 7 tizedes, 23 közvitéz harcolt a szabadságharcban.

A falu hősi halottjai közül 1849-ben Andrád Pál és Karácson Sámuel Abrudbányánál, Beder László és Márk Lajos Nagyszebennél, Simon János a Tömösi-szoros, Porzsolt Ferenc Brassó védelmében esett el. A hősi halottak közé soroltuk Fadgyas Lázárt és Porzsolt Mózesét is. Előbbi a „Cordonon”, azaz

Háromszék határvonalán határőri szolgálat teljesítése közben 1848. aug. 19-én a kolerába halt bele, utóbbi 1848. dec. 16-án Háromszék önvédelmi harca idején „Comandóba holt meg”, feltehető a rendkívüli télben a kihűlés végezhetett vele.

*

A barátosi református egyház legrégebbi anyakönyvébe a korabeli lelkészek feljegyezték azoknak a falubeli, hősi halált halt székely határőröknek a nevét is, akik távol hazájuktól, idegen hatalmi érdekek miatt áldozták életüket, estek el harcmezőkön, veszttek oda táborokban, kórházakban. Nevük felsorolásával, itt örökítjük meg nevüket:

Az 1778–79-es bajor örökösödési háborúban „Porsot József, András fia a Tábori Ispotályba” [1778],¹ „Porsot Josef a Táboron Silésiába” halt meg [1779].²

Az 1788–89-es török háborúban „Pál Ferentz a Török Fegyvere miat[t] 29. 9bris [1789.]”³ halt hősi halált.

A franciák elleni és a napóleoni háborúk ideje alatt 1796-ban „Péter Miháj a Táboron Szép halállal, de die protest[atur]”⁴ halt meg, Veres Sigmond elesett a Frantzon 30. 8ris.”⁵

A falu lelkésze, Kelemen József 1806 januárjának végén kaphatta meg a hírt az 1805. december 2-i austerlitz-i csatában elesett falusfeleiről. Nevüket ekképpen örökítette meg: „Dobollyi László a Morva[ország]i ütközetben holt [me]g 26^a Januárius [1806.], Butsi Pál is ott, Pál Gábor is ott, Péter Ferenc is ott, Dobolyi Elek is ott [esett el], Bedő Tamás ugyanakkor Pesten az Ispotályban, Pál András is ott az Ispotályban [halt meg]”.⁶ Austerlitznél vérzett el Bedő Pál is, özvegye temetésekor 1842. november 24-én – tisztelettel adózva az erényes asszony iránt – jegyezte be Zajzon András tiszteletes az anyakönyv rubrikájába, „Pál Sára 37 éve Özvegye néhai Bedő Pálnak, ki 1805-ben Austerlitznél Táborba elesett”, élt 66 évet meghalt 1842. nov. 22.⁷

¹ SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 64v.

² Uo., fol. 65r.

³ Uo., fol. 68r.

⁴ Uo., fol. 69v. A napot illetően fenntartással él.

⁵ Uo., fol. 70r.

⁶ Uo., fol. 74r.

⁷ SÁL, Fond 105, nr. 156, fol. 91v.

A napóleoni háborúk áldozatai közé sorolható 1810-ből Bartha Ferenc, aki május 18-án a „táborból hazajövén” halt meg, és Kató József fia, ifj. Kató László is, aki „a mostani felállítandó Vadász Batalion Verbunkossa lévén, Papoltzon gyilkos kéz által megöletett 29dik Jul[ii]” 1810.⁸

A már említett Kelemen József barátosi lelkész, későbbi orbaiszéki esperes 1815 végén ismét „oda lett” barátosi férfiak nevét kellett hogy megörökítse az anyakönyvben: „Porsolt Josef Huszár Frantzia Orsz[ág]ba, Finta Josef Huszár Frantzia Orsz[ág]ba”; Gy. K. Porsolt Dániel, Gy. K. Bedő Mihály, Gy. K. Si-

mon Elek, Gy. K. Tamás János – ezek Olosz Orsz[ág]ba” haltak hősi halált.⁹

Az 1866-os porosz–osztrák háborúban, idegen érdekekért vívott csatában áldozta életét Barátosról Karácsony Lajos és Német Sándor. Karácsony Mózesné fia, a 28 éves Karácsony Lajos 1866. júl. 20-án „háborúban kapott seb követke[ztében] Hertzberg”-nél, Német Sándor, aki feltehetően Karácsony Lajossal egy korosztályba tartozott, Horschitban halt meg. Előbbinek „végtiszteletet” Barátoson a templomban 1867. márc. 18-án, utóbbinak márc. 24-én tartottak.¹⁰

Adattár

†**ANDRÁD PÁL** (ker. 1822. okt. 16. Barátos – 1849. Abrudbánya) – *közüvitész* (?), hősi halott. Gyalog katona rendhez tartozó család sarja. Református vallású. Andrád Mária szerelemgyermek. Elesett Abrudbányánál.

SÁL, *Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 15r, 39r; Székely Nemzet, 1883/191; Nemere, 1883/101.*

BALOG FERENC (ker. 1818. szept. 20. Barátos – ? Barátos?) – *főhadnagy*. Székely nemesi családból származott. Református vallású. Apja, tekintetes Balogh Lajos feltehetően azonos azzal a „Ludovicus de Baratos nob[ilis]”-szel, aki 1807-ben a székelyudvarhelyi Református Kollégium diákja volt. Szülei 1814. febr. 28-án esküdtek Barátoson. Anyja, Kováts Trézsia viszonylag fiatalon, élete 48. évében, 1844. szept. 16-án hunyt el. Apja, Balogh Lajos 82. éves korában, 1871. júl. 19-én halt meg. Testvérei: Lajos (1816. jún. 4. – 1844. nov. 4.), József (1821. jan. 7.), Mária (1823. aug. 3.), István (1825. aug. 28.), Imre (1827. szept. 13.), Zsigmond (1829. jún. 14.), Zsófia (1832. jan. 29.), Anna (1836. febr. 17.) és Pál (1839. okt. 6.). Testvérei közül István mint főhadnagy, Zsigmond pedig mint őrmester harcolt a szabadságharcban.

1848. szept. 3-án nősült. Ügyvéd volt, harmincéves, mikor feleségül vette „lovag főhadnagy”, azaz cs. kir. székely huszár főhadnagy „n[eme]s Mircse Mózes úr” leányát, az akkor 30 éves Mircse Sárát. Fiuk, Albert 1849. júl. 29-én született. Felesége első gyermekük megszülése után néhány napra, 1849. júl. 3-án meghalt. Feltehetően azonos azzal a Fran[ciscus] Balogh diákkal, aki 1833. júl. 15-én jegyezte magát a székelyudvarhelyi Református Kollégiumban. A szabadságharc alatt, 1848–1849-ben főhadnagy, kit Bem József léptetett elő. Feltehetően azonos azzal a Balog Ferenc nemzetőr hadnaggal, kit 1849. apr. 5-én apr. 3-tól számítandó rang és illetményel a „Szebenben alakulandó marosszéki zászlóaljhoz” hadnagynak neveztek ki, majd Bem apó később főhadnaggyá léptetett elő.

A fegyverletétel után szülőfalujába húzódott vissza. A Honvéd segélyalap 3463/1868. számú kimutatása szerint 1867-ben Barátoson élt, mint földbirtokos. Négy(!) gyermek apja volt. Az utóbbi adat feltételesen fogadható el. Lehet hogy elírás, félreolvasás következtében 1 gyermek helyett tévesen 4-et írtak az említett Honvéd Segélyalap nyilvántartásába. A barátosi református egyház anyakönyveiben neve 1849 után egyszer sem szerepel. Nincs bejegyezve sem mint aki másodszor nősült, sem mint aki második feleségétől született három gyermekét megkeresztelte volna. Ennek ellenére lehetséges, hogy négy gyermekes családapa

volt, barátosi illetőségüként vették nyilvántartásba, de új családjával valahol máshol lakott.

SÁL, *Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 27r, 29r, 33r, 36r, 40v, 44r, 48r, 51v, 56r, 122v, nr. 156, fol. 5r, 8v, 19r, 93v, 99v, 125v–126r, 141v; MOL, K 57, 3463/1868; NAGY Sándor 1896, LI; BONA Gábor 1998, I, 79; ALBERT Dávid 2005, 103, 123.*

BALOGH ISTVÁN, barátosi (ker. 1825. aug. 28. Barátos – 1882. dec. 1. Barátos) – *hadnagy*. Református vallású. Balogh Ferenc honvéd főhadnagy öccse, Balog Zsigmond honvédőrmester bátyja. Felesége Szonda Sándor lánya, Szonda (Teréz) Trézsi, aki mikor feleségül vette 1865-ben, 29 éves hajadon volt. 1919. febr. 9-én hunyt el, 84. éves korában. Gyermekük: Sándor (1866. márc. 29.), Trézsi (1868. apr. 11. – 1904. febr. 29.), Miklós (1870. jún. 17.), Krisztina (1873. márc. 15.) és Lajos (1875. aug. 1.). Terézia (Trézsi) Sepsimartonosra, Forró Kálmánhoz ment feleségül. Krisztinát Bedő József vette nőül.

Pontos kiléte kétséges. Két Balog Istvánról vannak feljegyzések. Az egyik tüzér, a másik feltehetően huszár közlegény volt. Mindketten emigráltak 1849-ben, a tüzér Balog István 1854-ben molnár, a másik Balog István kocsis Isztambulban.

A barátosi születésű Balogh István 1848 előtt a székelyudvarhelyi kollégium diákja. Jogász. Nagy Sándor a *Háromszék önvédelmi harcra 1848–49* című könyvében úgy említi, mint aki „élénk és tüzvérű fiú volt és bátor tüzér”.

Az 1849-ben a 15. (Mátyás) huszárezredben harcoló Balog István is székelyudvarhelyi diák volt. Szabó György, a székelyudvarhelyi kollégium igazgatója 1849. márc. 31-én, hogy kollégiumát újból beindíthassa, „a hadiszolgálatból elbocsátását eszközölni” kívánta, de ő továbbra is alakulata kötelékében maradt, mert közben a nagyszebeni csata után Bem a székely testőrszázadba hadnagynak nevezte ki. Több csatában vett részt. A szabadságharc végéig szolgált. „Mint üldözött, idegen országban keres menedéket, hol, mint a hontalan Izrael, ott a Babylon folyóvizet felett, bujdosó társaival együtt bánan költi el a száműzetés sovány és keserves falatját.” Hosszú ideig Havasalföldön élt, kit ott „a sors és saját ügyessége tisztességes életmódra segítette.” Az 1860-as évek elején tért haza szülőfalujába, „beteges testében is visszahozta hazafiúi lelkének nemes lángolását, (...) lelkének egész buzgalomával munkált” nemzete jobb jövőjéért. „Az első közzétéveszti a hazafiúi érzés sokaknál hamvadó szikráját”, biztat: „védjük hát nemzeti szokásainkat, ápoljuk ősi erkölcsünket, tartsuk meg és műveljük nyelvünket, gyarapítsuk, értelmi, erkölcsi erőnket, mert a leigázó zsarnokságnak csak ezeken nem lehet

⁸ Uo., nr. 155, fol. 75v–76r.

⁹ Uo., fol. 78r.

¹⁰ SÁL, *Fond 105, nr. 156, fol. 120v–121r.*

diadala.” 1867-ben mint falujában élő földművest, szegény és beteges családapaként tartották nyilván. A rajta eluralkodó kór élete 58. évében végzett vele. Halotti búcsúztatóját falujának lelkeséje, az egykori 48-as honvéd tizedes, Vékás Lajos írta, és mondogta el a temetésén.

Halála után két évvel eladásra vagy 12 év bérbeadásra a saját útján meghirdetett hagyatéka a faluban egy 3 holdas telek, rajta „kőház cserépfedéllel, szeszgyárépület téglából, emeletes, az új rendszer szerinti szerkezetnek építve zsindegy fedéllel, téglából rakott istálló 40 darab marhára” zsindegyes tetővel, illetve egy zsúpfedeles csűr.

SÁL, *Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 44r, nr. 156, fol. 48v–49r, 52v–53r, 55v–56r, 58v–59r, 62v–63r, nr. 159, fol. 8v–9r, 151v–152r, 109v–110r; Gyászbeszéd barátosi Balogh István felett (SzNM, K, Gyj. törzsgy.); MOL, K 57, 3463/1868; Székely Nemzet, 1883/196; NAGY Sándor 1896, 99; BONA Gábor 1998, I, 77; CSORBA GYÖRGY 1999, 362; PÁL-ANTAL Sándor – ZEPÉCZANER Jenő 2005, 290; ALBERT Dávid 2005, 103, 123; OSZK, <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/663648>.*

BALOG KÁROLY (ker. 1820. máj. 29. Barátos – 1877. jan. 6. Barátos) – *hadnagy*. Református vallású. Székely nemes családból származott. Apja „Ns. Balogh Antal úr”, anyja Deák Anna. Szülei 1818. jún. 14-én esküdtek a barátosi templomban. Testvérei: Ignác (ker. 1819. ápr. 4. – 1874. aug. 10.) és Zsigmond (ker. 1821. júl. 4.).

„Oskolát végzett”, 1837. „Julius Holnapja 1° napján a M[aros]Vásárhelyi Ev. Ref. Nemes Kollégium törvényének Somogyi Sándor senoirsága alatt” írt alá, mint akkor 17. éves diák. Hazakerülve a családi birtokon gazdálkodott. Feltehetően azonos az a Balog Károlyval, aki 1849 elején a 2. székely gyalogezredben őrmester, kit Bem 1849. márc. 8-ával hadnaggyá léptetett elő.

A Honvéd segélyalap 3463/1868. számú kimutatása szerint 1867-ben földműves, nő, 4 gyermek apja, Barátoson élt. 1869-ben is barátosi lakosként tartották nyilván. A barátosi református egyház anyakönyveiben sem házassága, sem pedig gyermekei nincsenek bejegyezve. Feltehetően nem is nősült meg, mint agglegény hunyt el.

SÁL, *Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 34r, 35r, 37r, 125v, nr. 156, fol. 128v–129r, 131v–132r; MOL, K 57, 3463/1868; KÁL, Fond 550, B 453/2; MIKÁR Zsigmond 1869, 78; NAGY Sándor 1896, XXXIV; TONK Sándor 1994, 160; BONA Gábor 1998, I, 79.*

BALOGH ZSIGMOND (ker. 1829. jún. 14. Barátos – ?) – *őrmester*. Református vallású. Székely nemes családból származott. Apja nemes Balogh Lajos, anyja Kováts Trézsia. Balogh Ferenc honvéd főhadnagy és Balogh István honvéd hadnagy testvére.

A szabadságharc alatt, 1848–1849-ben a 12. honvédszázalóaljban harcolt. 1861 szeptembere és 1862 augusztusa között az olaszországi magyar légió 4. gyalogszázadában szolgált. Feltehetően az 1860-as évek közepe táján jött haza szülőföldjére. 1869-ben még életben volt Barátoson. Adatokat házasságáról, gyermekei kereszteléséről, haláláról a barátosi egyházközség anyakönyveiben nem találtunk.

SÁL, *Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 51v; KÁL, Fond 550, B 185/2; LUKÁCS Lajos 1986, 244.*

BARTHA SÁNDOR (ker. 1834. febr. 1. Barátos – 1892. jan. 11. Barátos) – *honvéd tizedes*. A Bartha családok gyalog katona rendhez tartozó ágából származott. Református vallású. Apja, Bartha Gergely és Péter Rebeka fia, gyalog katona vicekáplár Bartha Simon. Anyja gyalog katona renden lévő öz. Porzolt Antalné leánya, Porzolt Zsuzsanna. Szülei 1826. aug.

1-jén Barátoson „solemniter a templomban copuláltattak”. Apja viszonylag fiatalon, 47. évében aszkorban hunyt el. Testvérei: Rozália (ker. 1827. júl. 28.), István (ker. 1828. dec. 6.:?), Zsuzsanna (sz. 1838. szept. 1.), Pál (sz. 1841. márc. 20. – 1842. febr. 21.) és Sára (1845 – 1847. júl. 15.). Adatokat házasságáról, gyermekei kereszteléséről a barátosi egyházközség anyakönyveiben nem találtunk.

Arról, hogy a szabadságharc alatt melyik alakulatban és hol harcolt, nincsenek adataink. Annyi ismert, hogy 1890-ben Barátoson községi bíró, és egykori honvéd tizedesként a Rikánbelőli Honvédegylet tagja.

SÁL, *Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 48r, 50v, 60r, 132r, nr. 156, fol. 7v, 10r, 91r, 96r; MIKÁR Zsigmond 1891, 252.*

BARTÓK DÉNES (ker. 1832. okt. 17. Barátos – 1892. jún. 15. Barátos) – *közüvitéz*. Református vallású. Székely nemesi családból származott. Szülei 1818. nov. 11-én esküdtek Barátoson. Apja, tekintetes Bartók Áron élete 43. évében, 1840. március 14-én szárazbetegségben hunyt el. Anyja, nemes Pál Tamás lánya, Pál Rákhel a férje után 6 évvel, 43 évesen, 1846. nov. 29-én halt meg. Testvérei: (I.) Rozália (ker. 1820. nov. 13.), Anna (ker. 1822. jún. 21.), Ferenc (ker. 1824. dec. 24.), András (ker. 1827. jan. 14.), László (ker. 1827. nov. 19.), (II.) Rozália (ker. 1830. febr. 22. – 1832. ápr. 8.), Julianna (sz. 1835. jan. 25.) és János (sz. 1837. márc. 20.).

Nősült 1860. máj. 1-jén. Felesége Ferencz Julianna (szül. 1840 körül). Gyermekeik: (I.) Gergely (sz. 1861. febr. 14.), (II.) Gergely (sz. 1863. dec. 8.), Júlia (sz. 1865. aug. 15.), (I.) József (1867. márc. 18. – 1869. febr. 14.), (II.) József (1869. febr. 20.), Dénes (1873. júl. 10. – 1946) és János (1879. ápr. 5.). Gyermekei közül Dénes 1905-ben, (II.) József és János 1910-ben áttértek a római katolikus vallásra.

Az 1848–1849-es szabadságharc alatt, hogy melyik alakulatban szolgált és hol harcolt, nincsenek adataink, csak annyi tudott, hogy 1890-ben volt honvéd közüvitézként Barátoson lakó földműves, a háromszéki Rikánbelőli Honvédegylet tagja.

SÁL, *Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 36r, 38r, 42v, 47r, 48v, 53v, 57v, 94v, 126r; nr. 156, fol. 3v, 6r, fol. 89r, 95r, 147r, nr. 159, fol. 38v–39r; nr. 707, fol. 128–129; MIKÁR Zsigmond 1891, 255.*

BEDER JÓZSEF, középső (szül. 1830. máj. 10. Barátos – 1895. szept. 9. Barátos) – *közüvitéz*. A barátosi Bederek valamikor magukat a gótok leszármazottainak tartották. 1582-ben már öt Beder família élt a faluban. Armalis levelet Bethlen Gábotól kapott 1617-ben Beder Gáspár. A Marosvásárhelyen 1792. dec. 4-én kiállított legitimáció bizonyította, hogy egykor a Bederek nemesi jogokat élveztek, de a 19. században már mind a gyalog katona rendű családokhoz tartoztak. Apja, gyalog katona ifjabb Beder Gáspár és Finta Anna fia, legifjabb Beder Gáspár (1806. jún. 12. – 1843. aug. 19.), ugyanis nagypapa is a Gáspár (1759 körül – 1833. ápr. 27.) nevet kapta volt a keresztségben. Református vallású. Anyja András Sára. Testvérei: (I.) József (1830. máj. 10. – 1831. aug. 26.), (II.) József (ker. 1833. márc. 11.), Gáspár (1835. aug. 16. – 1848. aug. 16.), Sára (sz. 1838. júl. 6.) és Mózes (1841 körül – 1844. júl. 25.).

Barátoson nősült, 1854. márc. 14-én. Felesége Porzolt Imre és Péter Mária lánya, az akkor magát 20 évesnek valló Porzolt Zsuzsanna. Gyermekeik: Rozália (1855. ápr. 12.), József (1857. okt. 4.), (I.) Bálint (1860. jún. 2. – 1861. ápr. 4.), (II.) Bálint (1862. febr. 3.), Anna (1866. okt. 10. – 1866. okt. 14.), Gáspár (1868. jan. 13. – 1876. nov. 6.), Mária (1870. aug. 11.), Ágnes (1872. ápr. 21.).

Az 1848–1849. évi szabadságharcban mint önkéntes honvéd, a 12. honvédszázalóaljban harcolt. A fegyverletételig szolgált.

1869-ben Barátoson élő honvédként került nyilvántartásba. Habár 1890-ben életben volt, a Mikár-féle 48-as honvédek országos összeírásában neve nem szerepel. Felesége 64. éves korában, 1895. máj. 17-én elhunyt. Még ebben az évben, szept. 9-én öngyilkos lett.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 17v, 23r, 54r, 59r, 93r, 96v, nr. 156, fol. 4r, 7r, 25v, 28v, 34v–35r, 38v–39r, 49v–50r, 51v–52r, 55v–56r, 57v–58r, 92r, 94v, 98r, 110v–111r, 119v–120r, 143v, nr. 159, fol. 47v–49r; KÁL, Fond 550, B 184/2; Székely Nemzet, 1901/30.

†**BEDER LÁSZLÓ** (1820. nov. 19. Barátos – 1849. jan. 21. Nagyszeben) – *közvitész*. Hősi halott. Gyalog katona családból származott, református vallású. Apja gyalog katona Beder János. Anyja, Kató József lánya, Judit. Szülei 1816. márc. 20-án esküdtek. Testvérei: Mária (megh. 1817. máj. 7.), Rákhel (ker. 1818. márc. 18.), (I.) János (ker. 1823. jún. 14. – 1832. ápr. 6.), Pál (1825. dec. 25. – 1900. máj. 11.), Lukács (ker. 1828. máj. 27.), Zsigmond (ker. 1830. szept. 5. – 1831. jún. 8.), Mária (ker. 1832. júl. 28.), (II.) János (sz. 1835. jan. 25.) és Sára (sz. 1837. aug. 15.). Testvére, Pál a szabadságharc alatt a 24. honvédszászlóaljban harcolt.

Azonos azzal a barátosi Beder Lászlóval, aki 1842-ben a nagyenyedi Bethlen Kollégium alsó osztályának, 1845-ben pedig a „Felsőbb tudományokat hallgató ifjak” osztályának a diákja volt. Osztálytársa és jó barátja többek között Nagy Sándor hídvegi és Gáspár Albert sepsiszentkirályi és aldobolyi későbbi református lelkészeknek. A kollégiumból Alsógáldra került, ahol a br. Kemény család egyik fiának nevelője. Innen lépett a honvédszászlóaljak sorába.

A 15. (Mátyás) huszárezredben Makray László akkori százados, későbbi alezredes századában szolgált. Kiváló énekes, százados dalárdájának tagja, mellyel mindig csapata élén vonult katonai szemlére, ütközetbe. Nagyszeben ostrománál 1849. január 21-én „a hatalmas basszus énekes” egy „ágyúgolyó által találva” halt hősi halált. Nevét, mint a legtöbb háromszéki szabadságharcos hősi halottét, a Rikánbelöli Honvédegyelet vette nyilvántartásba, adta közre 1883-ban a helyi sajtóban, majd ajándékozta örök megőrzésre a Székely Nemzeti Múzeumnak. A kimutatás 1945-ben a múzeum evakuálása után a zalaegerszegi bombázásban valószínűleg elégett.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 32r, 36r, 40r, 44v, 50r, 54r, 57r, 79r, 92v, 94v, 123v, nr. 156, fol. 3v, 6v, 59v–60r; Székely Nemzet, 1883/191, 196; Nemere, 1883/101, 104; IM-REH Sándor 2003, 75, 87; JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 245–246.

BEDER PÁL (1825. dec. 15. Barátos – 1900. máj. 11. Barátos) – *tizedes*. Apja gyalog katona Beder János. Anyja Kató Judit. Református vallású. Testvér a Nagyszebennél hősi halált halt Beder Lászlóval.

Nősült 1854. febr. 21-én Barátoson. Feleségül az akkor magát 26 évesnek valló Porzsolt Annát, lovas katona rendű székely huszár Porzsolt László és Finta Sarolta lányát vette el. Felesége élete 76. évében, 1899. január 2-án hunyt el. Gyermkeik: Zsuzsanna (1855. febr. 22.), (I.) Pál (1856. jún. 1. – 1856. jún. 26.), Borbála (1857. júl. 24. – 1953. febr. 1.), (II.) Pál (1860. máj. 13.) és Ferenc (1862. szept. 19.).

A 24. honvédszászlóalj felállításától a dévai fegyverletételig önkéntesként zászlóalj kötelékében szolgált. Tizedesként tette le a fegyvert. Mint volt honvédet, 1869-ben és 1890-ben is barátosi földművesként tartották nyilván. Tagja volt a háromszéki Rikánbelöli Honvédegyeletnek.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 32r, 36r, 40r, 44v, 50r, 54r, 57r, 79r, 92v, 94v, 123v, nr. 156, fol. 3v, 6v, 25r,

27r, 28r, 34v–35r, 39v–40r, 105r, 143v, nr. 159, fol. 56v–57r, 59v–60r; KÁL, Fond 550, B 185/2; MIKÁR Zsigmond 1891, 252.

BEDER SAMU (ker. 1828. dec. 7. Barátos – 1901. dec. 31. Barátos) – *közvitész*. Gyalog katona családból származott, református vallású. Apja gyalog katona Beder István. Anyja magyarósi Kováts Ágnes. Szülei „solemniter” 1820. febr. 15-én Barátoson esketettek egybe. Testvérei: Lídia (ker. 1820. máj. 7.), (I.) Juliánna (ker. 1822. szept. 12. – 1822. okt. 11.), (II.) Juliánna (ker. 1823. okt. 11.), (I.) Éva (ker. 1826. júl. 30. – 1829. okt. 16.), Miklós (ker. 1831. júl. 10.), (II.) Éva (ker. 1833. nov. 24. – 1836. jún. 21.), István (sz. 1837. júl. 16.) és János (sz. 1841. jan. 22. – 1841. aug. 5.).

1857. július 17-én nősült, Barátoson. Pál Zsigmond 23 éves lányát, Pál Rákhelt vette feleségül. Másodszor mint 40. éves özvegy nősült. Az akkor magát 17 évesnek valló Veres Zsuzsát vette el. Közös gyerekekük, Samu 1871. febr. 15-én született.

Arról, hogy a szabadságharc alatt mely zászlóaljban és ütközetekben harcolt, nincsenek adataink, csak annyi ismert, hogy 1890-ben Barátoson élt, mint szabó kereste kenyerét, volt honvédként a Rikánbelöli Honvédegyelet tagja.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 35r, 38v, 40v, 45v, 50v, 55v, 59v, 81r, 89r, 126r, nr. 156, fol. 6v, 10r, 86v, 90v, 56v–57r, 145r, 153v–154r, nr. 159, fol. 64v–65r; MIKÁR Zsigmond 1891, 255.

BEDŐ SÁNDOR (ker. 1821. dec. 16. Barátos – 1886. márc. 10. Barátos) – *közvitész*. Református vallású, székely nemesi, de már a gyalog katona rendhez tartozó családból származott.

Barátos történetének kutatója, Bibó József néptanítónak közlése szerint a Bedő család valamikor régen Szemerjáról került a faluba, Bedő Pál már 1582-ben a faluban élt. Bedő Istvánnak 1635-ben a „Feidelem azzontól vagion levele”. Ennek az ágnak a leszármazottja Bedő „Ferenc, kinek neje Várdó Klára, ezeknek fia Sándor, kinek neje Szonda Zsuzsa, ezeknek fia: István, aki assessor vagy táblabíró volt Orbaiban, [ki] szép galambbugos kaput építtetett volt.” Apja, az említett székely kaput építtető barátosi Bedő Sándornak fia, nemesnek titulált Bedő István (1780. márc. 27. – 1837. márc. 17.) assessor. Feltehetően azonos azzal a Steph[anus] Bedő de Barátos nevű diákkal, ki 1801. jún. 30-án subscribált a székelyudvarhelyi Református Kollégiumban. 1812. febr. 1-jén esküdt Barátoson Szotyori Trézsiával. Anyja 1858. szept. 6-án, élete 50. évében hunyt el Barátoson. Testvérei: Tamás (ker. 1812. okt. 4.), Rozália (ker. 1815. febr. 5.), (I.) Károly (ker. 1817. jan. 12. – 1818. ápr. 12.), (II.) Károly (ker. 1819. febr. 6.), Pál (1828. jan. 30. – 1829. okt. 2.), Sámuel (ker. 1829. jún. 16.).

Felesége zágoni születésű Bereczky (Beretzki) András leánya, Berecki Erzsébet, ki élete 64. évében, 1885. júl. 7-én hunyt el Barátoson. Gyermekai: József (sz. 1842. dec. 29.), Dénes (sz. 1845. ápr. 3.), Borbála (sz. 1849. márc. 29.), Rozália (sz. 1852. máj. 6.), Mária (sz. 1854. dec. 14.), Ferenc (sz. 1856. dec. 5.), (II.) Mária (sz. 1861. febr. 10.).

Az 1848–1849-es szabadságharcban, hogy hol harcolt és melyik zászlóalj kötelékébe tartozott, nincsenek források. Onnan ismert, hogy részt vett a szabadságharcban, hogy a 499/1881. sz. rendelet utasítása szerint „alapos, minden feltűnés nélküli utánpuhatolás” után a munkaképtelen, vagyontalan volt honvédek felől érdeklődve, az orbaiszéki szolgabíró Hollaki Attila mint Barátoson lakó volt 48-as honvédet nyilvántartásba vette.

SÁL, Fond 9, 40. sz. csomag, nr. 2150, fol. 39; Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 4v, 24v, 27r, 30v, 33r, 37v, 49r, 51v, 79v, 89r, 122r, nr. 156, fol. 14r, 18v, 22r, 25r, 27v, 36v–37r, 87r, 106v–107r, nr. 159, fol. 16v–17r, 18v–19r, nr. 698, fol. 91v; Székely Nemzet, 1901/30; ALBERT Dávid 2005, 97.

BIBÓ JÓZSEF (ker. 1811. okt. 27. Barátos – 1897. okt. 5. 4. Barátos) – *közvitéz*. Providus, azaz jobbágy renden lévő család sarja. Fia, a tanítóképzőt végzett ifjabb Bibó József, ki szenvedélyes kutatója volt Háromszék flórájának és faluja történetének, azt valószínűsítette, hogy az 1415-ben Barátoson élő Bippónak vérutóda volt Bibó Bartalyus 1582-ből. A Bibók szabad székelek voltak, a 17. század elején a család egyik tagja Kiskunsgáiban, a másik Baranyában telepedett le. A faluban maradt Bibókat „I. Apaffy Mihály fejedelem alatt szomorú katasztrófa érte (...), szabadságukat és birtokukat veszítették, konfiskált jobbágyok lettek. (...) Vén Bibó János, ki 105 évig élt, keresetet indított volt, hogy visszanyerje a nemességet, de mikor az ügy kedvező irányt vett volna, ő meghalt, s vele együtt a kereset is megszűnt”, így a barátosi Bibók továbbra is jobbágy renden lévőek maradtak. Az említett vén Bibó több mint valószínű azonos azzal a Bibó Jánossal, kinek halálakor 1823-ban a falu lelkesze azt jegyezte be az egyházi anyakönyvbe, hogy meghalt „Öreg Bibó János életének századik esztendejében, mint aki mértékletességbe Tükör vala”.

Szülei 1808. márc. 29-én esküdtek, Barátoson. Anyja, papolci Kelemen Sára 39. évében, 1826. szept. 25-én hunyt el. Apja, providus Bibó Mihály (1781 körül – 1841. dec. 18.). első felesége után újránősült: Zágonban vette feleségül a gyalog katonára rendhez tartozó, zágoni születésű Kisantal Zsuzsannát. Édesestvérei: Sára (ker. 1809. jún. 24.), (I.) Ferenc (ker. 1816. márc. 16.), (II.) Ferenc (ker. 1817. márc. 2.), Éva (ker. 1819. júl. 27.), György (ker. 1822. aug. 12.) és (I.) Zsuzsánna (ker. 1825. jún. 22.), féltestvére Rozália (ker. 1831. jún. 1.).

Első felesége Kovács Borbála volt, kitől két lány, Zsuzsánna (sz. 1835. febr. 25.) és (I.) Rebeka (sz. 1837. máj. 10. – 1939. máj. 5.) született. Második feleségével, néhai Bundok György lányával, Bundok Annával (1821 körül – 1896. aug. 4.) Barátoson, 1842. márc. 19-én kötött házasságot. Tőle született gyermekei: (II.) Rebeka (1840 körül – 1842. ápr. 1.), József (sz. 1843. febr. 11.), Sára (sz. 1844. máj. 28.) és János (sz. 1847. jún. 2.).

Arról, hogy a szabadságharcban melyik alakulatban szolgált és hol harcolt, nincsenek adataink. Annyi ismert, hogy 1890-ben földműves Barátoson, és volt honvédként a háromszéki Rikánbelőli Honvédegylet tagja.

SÁL, Fond 105, nr. 155, fol. 20v, 23r, 29r, 31r, 34r, 38v, 42v, 55v, 81r, 84r, 121r, 135r, nr. 156, fol. 3v, 6r, 12r, 13v, 16v, 88r, 90v, 91r, 139r, nr. 159, fol. 51v–52r, 54v–55r, nr. 698, fol. 76v; Borivó: Bibó Balázs bukása, in: Székely Nemzet, 1887/162; MIKÁR Zsigmond 1891, 255; Székely Nemzet, 1901/31; PÁLMAJ József 1901, 74.

BOGDÁN FERENC, id. (1799. jan. 18. Barátos – 1875. jún. 13. Barátos) – *hadnagy*. Gyalog katonára rendű családból származott, református vallású. Apja Bogdán László. Anyja, Dobolyi Rákhel élete 90. évében, 1859. júl. 5-én halt meg. Szülei 1796. jan. 20-án házasodtak össze. Testvére ifj. Bogdán László.

Mintegy 23 éves, mikor menyasszonyával, Dobo (Dobolyi) Rákhellel „felkérdeztetvén, valamint a Szülek megegyezéseket, úgy az Ifjak egymáshoz való tiszta szereteteket, s önkéntes egyezéseket [ki]jelentették 19^a Novembris [1822.] az Esperest Úr Dispositiója mellett solemniter Copuláltattak”, vagyis összeketették. Dobo Rákhel 1877. márc. 24-én hunyt el, 73. éves volt. Gyermekeik: (I.) Ferenc (megh. 1823. júl. 5.), Rozália (ker. 1824. okt. 3.), Zsuzsánna (1827. febr. 6.), (II.) Ferenc (1829. nov. 13.), Rákhel (1832. dec. 21.), Sára (sz. 1835. aug. 5.), Lajos (sz. 1838. nov. 5.) és Juliánna (1841. dec. 16.). Gyermekei közül Bogdán Ferenc honvéd hadnagy lett a szabadságharcban, Bogdán Lajos Sepsiszentkirályban tanító.

A 15. (2. székely) határezredben szolgált, 1822-ben vicekaplár, 1827-ben főkaplár, 1841-ben strázsamester, legutóbb 1848 előtt címzetes őrmester. Feltehetően részt vett Székelyföld,

majd Háromszék önvédelmi harcaiban. 1849 februárjában Barátos jegyzője, a helybeli bizottmány tagja. Később mint honvéd hadnagy vett részt a küzdelmekben.

1867-ben földműves, 6 gyermekes családapaként volt nyilvántartva, haláláig Barátoson élt.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, 13r–13v, 42r, 47r, 53r, 58r, 81r, 119r, 127v, nr. 156, fol. 4r, 7v, 10v, 107v–108r, 129v–130r, 131v–132r; SzNM, K, Nygy.; SZNM, K, Gyj. törzsgy.; MOL, K 57, 3463/1868; MIKÁR Zsigmond 1869, 78; BONA Gábor 1998, I, 190.

BOGDÁN FERENC, ifj. (ker. 1829. nov. 13. Barátos – 1904. szept. 18. Kovászna) – *hadnagy*. Gyalog katonára rendű családból származott, református vallású. Apja, id. Bogdán Ferenc 1848 előtt a 15. (2. székely) határezredben szolgált, a szabadságharcban honvéd hadnagy. Anyja Dobo (Dobolyi) Rákhel. Testvérei közül Rozália, Zsuzsánna, Rákhel, Sára, Lajos és Juliánna érték meg a felnőttkort és alapítottak családot.

A szabadságharc előtt tanuló volt, de az iskolát, ahol tanult, nem sikerült kideríteni. Arról, hogy melyik alakulatban és hol harcolt, nincsenek adataink, annyi ismert, hogy a szabadságharc alatt 1849 folyamán Bem József nevezte ki honvéd hadnagynak.

1867-ben Barátoson élt, nőtlen volt és tanácsos a királyi táblánál(?). Az 1870-es évektől Kovásznán lakott. 1876-tól a kovásznai Kaszinó, majd 1890-től a Kovásznai Takarékpénztár Rt.-nek is a pénztárnoka. Mint nyugalmazott irodaigazgató, élete 74. évében halt meg, Kovásznán, itt is helyezték örök nyugalomra. Gyászjelentője szerint felesége 1886-ban még életben volt, feltehetően egy özvegyasszonyt vett feleségül, akinek lánya, Ágnes felvette a Bogdán Beder családnevet. Halálakor ő és a néhai lánytestvére, Izsák Ferencné Bogdán Rákhel gyászolta. Temetése napján a *Székely Nemzet* is megemlékezett az „érdemes, köztisztelőben álló öreg úr”-ról, hogy „lekötelező szíves modoráért, a közügyek terén mindenkor önzetlen munkásságáért” nagy tiszteletben állt.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 53r, 127v; nr. 278, fol. 94v–95r; MOL, K 57, 3463/1868; SZNM, K, Gyj. törzsgy.; MIKÁR Zsigmond 1869, 78; Székely Nemzet, 1904/139; BONA Gábor 1998, I, 190; TÓTH Szabolcs Barnabás 2010, 22–23, 28.

BOJÉR FERENC – *közvitéz*. 1890-ben Barátoson élt, nap-számos, a Rikánbelőli Honvédegylet tagja. Kilitét nem sikerült azonosítani.

MIKÁR Zsigmond 1891, 255.

BOJÉR LAJOS – *közvitéz*. 1890-ben Barátoson élt, nap-számos, a Rikánbelőli Honvédegylet tagja. Kilitét nem sikerült azonosítani.

MIKÁR Zsigmond 1891, 255.

BUTSI JÓZSEF, barátosi id. – (ker. 1828. ápr. 6. Barátos – 1903. ápr. 21. Barátos) – *tizedes*. „Egy hassal” jött a világra ikertestvérel, Imrével. Apai részről gyalog katonára rendű, anyai részről székely nemesi családból származott. Szülei „a Nemes Regiment szabadságánál fogva háromszori kihirdetés (...), szoros felkérdezés és egymáshoz való szeretetek [ki]jelentése után Solemni ritu” 1825. jan. 25-én megtartották esküvőjüket. Apja, gyalog katonára Butsi Gábor (1797 körül – 1850. jan. 1.) a „mértékletlenség” miatt halt meg. Anyja, nemes czofalvi Csia Sára 19 év özvegyesség után, 67 éves korában, 1869. jan. 21-én hunyt el. Testvérei: Mária (ker. 1826. jan. 22.), Anna (ker. 1831. dec. 19.), Pál (ker. 1834. jan. 3.), Anna (sz. 1836. febr. 23.), Mózes (sz. 1838. aug. 3.) és Antal (1841. jan. 20. – 1843. szept. 4.).

1850. jún. 26-án nősült, Barátoson. Felesége Porzsolt László lánya, Porzsolt Anna (1829 körül – 1902. nov. 27.). Gyermeke-

ik: Antal (sz. 1852. aug. 7.), János (sz. 1855. júl. 25.), (I.) Lajos (sz. 1857. febr. 25.), (II.) Lajos (sz. 1858. nov. 25.), Mózes (sz. 1865. júl. 13.) és Júlia (sz. 1868. jún. 15.).

A szabadságharcban a 85. honvédszázalój kötelékében, a fegyverletételig szolgált. 1869-ben Barátoson élt, úgyszintén 1890-ben is, mint napszámos, a háromszéki Rikánbelői Honvédegylet tagja volt, melynek nyilvántartásában Butzi néven szerepelt.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 45r, 49v, 56r, 60r, 130r, nr. 156, fol. 5r, 7v, 10r, 92v, 100r, 122v–123r, 142v, nr. 159, fol. 67v–69r; KÁL, Fond 550, B 453/2; MIKÁR Zsigmond 1891, 252.

CSIA FARKAS, czofalvi, cofalvi (1826. ápr. 22. Barátos – 1896. dec. 19. Nagyborosnyó) – *huszár őrmester*. Székely nemesi családból származott, református vallású. Apja, tekintetes czofalvi Csia András fia, Csia József asszessor, Cófalván birtokos. Anyja, tekintetes kökői Kökői Lászlóné lánya, Kökői Rozália. Szülei 1823. febr. 4-én kötöttek házasságot, Kökösben. A fiatal házaspár éveken át barátosi birtokukon éltek, gyermekeik is itt születtek, egyet, Ignácot kivéve, kit Kökösben tartottak keresztvív alá. Testvérei: Karolina (ker. 1824. máj. 13.), Franciska (ker. 1828. jan. 19.), Ignác (ker. 1831. febr. 14. – 1911. nov. 17.), Balázs (ker. 1834. máj. 8.), Krisztina (szül. 1837. jan. 14.). Testvérei közül Balázs Cófalván birtokos és körjegyző lett, 1921. nov. 26-án halt meg, Csia Franciska pedig 1847. szept. 13-án, 19 éves korában a kökői református lelkészhez, Bíró Áronhoz ment feleségül. Csia Ignác 1848–1849-ben együtt harcolt bátyjával, Farkassal, majd emigrált Törökországba, hazatérése után haláláig cófalvi birtokos. Csia Krisztina 1857-ben kiutazva a két emigrációban élő testvérehez, Farkashoz és Ignáchoz, 1858. nov. 3-án Bulgáriában bátyja, Csia Farkas jóvón csifliki lakásán hozzáment feleségül vajdahunyadi Borsai Elek és Kardos Anna szintén emigrációban élő fiához, Borsai Sándorhoz. Az esketést az oda kiutazó sógoruk, Bíró Áron kökői református lelkész végezte, az ott jelen lévő Forray(!?) József kadikói (ma Isztambul városnegyede) bolgár lelkész jelenlétében.

Pálmay József szerint első felesége egy görög nő volt. Mint özvegyember, 1864. május 26-án vette nőül az ugyancsak özvegy, akkor magát 46 évesnek valló újszékelyi születésű, de Nagyborosnyón lakó Kovács Klárát, aki élete 94. évében, 1905. jún. 10-én hunyt el. Gyermeük nem született. Nevelt fia czofalvi Csia Balázs.

Székelyudvarhelyen a Református Kollégiumban tanult, 1843. jún. 30-én „külső”[s] diák, 1844 júniusában pedig a „philosophusokra nézve elsőéves”. Önkéntesként, a saját költségén állt be a 15. (Mátyás) huszárezredbe. Részt vett Háromszék önvédelmi harcaiban. 1849. febr. 4-én a barcaszentpéteri ütközetben megsebesült. Később Erdély harcterein küzdött a 15. (Mátyás) huszárezredben, 1849. máj. 7. huszár tizedesként a katonái érdemjel 3. osztályával tüntetik ki. A szabadságharc végén Ihász Dániel alezredes Vöröstoronyi-szorost védő dandárjában, Kinizsi István parancsnoksága alatt lévő lovascsapat tagja. 1849. júl. 20-án a Nagyszeben felől támadó oroszok elleni ütközetben nem tudva ellenállni, Vöröstoronynál kiszorultak az országból az akkori török földre, Havasalföldre. Kijnennél (Câineni), a törökök előtt tették le a fegyvert. A fegyvertelen magyarokat Szlatinára internálták, majd Craiován át, Calafatnál átkelve a Dunán, a vidini táborba kerültek. Törökországban volt huszár őrmester, 1854-ben Isztambulban lovász. A krími háborúban (1853–1856) öccsével, Ignáccal közösen markotányos, később testvérel és öt másik társával Ruszcsukon gazdálkodott. Szalczér Sándor szerint a krími háború idején a magyar emigránsok közül többen is meggazdagodtak, de nem tudtak gazdálkodni a pénzüikkel. A Csia-testvérek, hogy pénzüket haszonnal gyü-

mölcsöztették, földbirtokot vásároltak Ruszcsuk mellett, „itt gazdálkodtak két éven át, mivel azonban az ott levő buta néppel boldogulni nem tudtak, önmaguk pedig minden mezei munkát nem végezhettek, végre is belebuktak” vállalkozásukba. Az emigrációból 1863-ban tért haza Cófalvára. Gazdálkodni kezdett, Nagyborosnyóra nősült. Haláláig itt élt, itt is helyezték örök nyugalomra. A *Székely Nemzet* híradása szerint mint nyugalmazott honvéd huszárhadnagy hunyt el.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 146, fol. 60v–61r, nr. 149, fol. 246v–247r, nr. 228, fol. 54r, nr. 229, fol. 4r, 32r, nr. 230, fol. 80v–81r, nr. 155, fol. 41v, 45r, 49r, 60v, nr. 156, fol. 2v, 6r; KÁL, Fond 550, A 47/14–15; SZNM, K, Gyj. törzsgy.; és Nygy.; SZALCZER Sándor 1893, 341, 354, 369; 1848–1849. *Történelmi Lapok*, 1894/18; NAGY Sándor 1896, LXXXVII; *Székely Nemzet*, 1896/192, 1905/88; PÁLMAY József 1901, 109, 111; JÁNOSSY Dénes 1939, 148; CSORBA GYÖRGY 1999, 352; ALBERT Dávid 2005, 129, 145; OSZK, <https://dspace.oszk.hu/handle/>.

CSORJA FERENC (ker. 1828. ápr. 7. Barátos – 1915. szept. 6. Barátos) – *tizedes*. Gyalog katona rendű családból származott, református vallású. Apja gyalog katona Csorja Gábor, anyja Bogdán (Bogdány) Lídia. Szülei az esketés tanúi előtt „egymásnak vonzó, tiszta szereteteknek, Szüleik[ne]k s Atyafiak[na]k megegyezések jelentése után 28^{ab} 8bis [1817.] Copuláltattak” Barátoson. Testvérei: László (ker. 1818. febr. 7.), Zsuzsanna (ker. 1820. márc. 24.), Borbála (ker. 1822. aug. 4.), József (ker. 1825. máj. 14.).

Mint „ifjú legény”, 1850. jan. 22-én házasodott. Felesége Szász István lánya, Szász Rebeka (1830 körül – 1916. jún. 7.). Gyermekeik: Anna (sz. 1850. szept. 26.), Sára (sz. 1851. aug. 16.), Rákhel (1854. márc. 12.) és Ferenc (1856. jún. 27.).

Arról, hogy melyik alakulatban szolgált a szabadságharc alatt és hol harcolt, nincsenek adataink, annyi ismert, hogy 1890-ben földműves Barátoson, és mint volt honvéd, a háromszéki Rikánbelői Honvédegylet tagja.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 32r, 35r, 38v, 43v, 49v, 125v, nr. 156, fol. 20r, 21r, 24r, 27r, 142r, nr. 159, fol. 101v–102r, 103v–104r; MIKÁR Zsigmond 1891, 252.

ERDŐS SÁNDOR – *közüvitéz*. Hollaki Attila orbaiszéki szolgabíró által 1881-ben kiállított kimutatásban szereplő, Barátoson lakó, volt 48-as honvéd. Kiletét nem sikerült beazonosítani.

SÁL, Fond 9, 40. sz. csomag, nr. 2/50, fol. 39.

†FADGYAS LÁZÁR (1812 körül, Lécfalva – 1848. aug. 10. ?.) – székely határőr katona. Református vallású. 1832. novemberében vette feleségül Barátoson az akkor 19. éves Szakáts alias Simon Sárát. Gyermeük, Ferenc 1835. nov. 10-én született, Barátoson. Lányuk, Rozália (született 1830 körül) 1866-ban az akkor 46 éves Balogh Károlyhoz ment férjhez.

„Cordonon” volt, azaz Háromszék határvonalán határőri szolgálatban, mikor 1848. aug. 19-én, 36. éves korában kolezában meghalt. Rá két napra, aug. 21-én Barátoson temették el.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 129v, nr. 156, fol. 4v, 98r; nr. 708, fol. 89v–90r.

FINTA JÁNOS (ker. 1825. jún. 22. Barátos – 1911. febr. 4. Kadicsfalva) – *közüvitéz*. Apai részről lovas katona rendű, anyairól székely nemesi családból származott. Református vallású. Apja lovas katona Finta Ferenc. Anyja nemes Pál Sára. Szülei 1817. ápr. 18-án esküdtek. Testvérei: József (ker. 1823. máj. 14.), Tamás (ker. 1827. dec. 16.), Antal (ker. 1830. jan. 9.), Ferenc (sz. 1836. ápr. 3.).

Barátoson nősült, 1853. november 20-án. Felesége, Kelemen Karolina (1832 körül – 1887. márc. 17.) Kovásznán hunyt

el. Gyermekai: (I.) Géza (sz. 1855. szept. 27.), Mária (sz. 1857. nov. 10.), (II.) Géza (sz. 1859. nov. 10.), Gábor (sz. 1861. okt. 18.), Lotti (1863. dec. 31.), Lajos (sz. 1865. dec. 3.), Lina (sz. 1868. júl. 30.), János (sz. 1870. jún. 24.), Vilma (1872. febr. 25.) és Imre (?-?). Gyermekai közül a felesége halálakor Ignác békésgyulai polgári iskolai igazgató, Géza királyi járásbíróági írnok, Gábor gépész, Lajos műegyetemi hallgató volt.

Feltehetően azonos azzal a Finta Jánossal, aki 1841–1845 között a székelyudvarhelyi Református Kollégium diákja, 1845-ben a „jogászokra nézve végző jogász” volt. Gyászjelentője szerint a szabadságharcban mint „48-as önkéntes” harcolt. Feltehetően végzett fiatal jogászgyakornokként, a székely lovas katona rendhez tartozva, mint önkéntes, a 15. (Mátyás) huszárezredben szolgált.

A szabadságharc után Barátoson élt, majd Kovásznán járásbíróági írnok. Idős korában feltehetően a Kadicsfalván élő egyik gyermekénél élt. Gyászjelentője szerint földbirtokos volt.

SÁL, *Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 40r, 42v, 48v, 53r, 125r, nr. 156, fol. 5r, 26r, 28v, 32v–33r, 37v–38r, 43v–44r, 47v–48r, 52v–53r, 55v–56r, 142v–143r; SZNM, K, Gyj. törzsgy.; ALBERT Dávid 2005, 128. 140. 142. 144. 146; OSZK, <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/231466>.*

FINTA MÓZES (1804. ápr. 20. Barátos – ? ?) – *hadnagy*. Lovaskatona családból származott, református vallású. Apja, Finta Ferenc a 11. (székely határőr) huszárezred kötelékébe tartozó határőr székely huszár. Anyja Kelemen Rákhel. Testvérei: Rebeka (ker. 1807. márc. 14. – 1809. febr. 19.) és Rákhel (ker. 1809. okt. 26.).

„A Nemes H[uszár] Ezered Kormány szabadsága mellett” 1835. jan. 21-én vette feleségül Barátoson gyalog katona Doboi (Dobolyi) Ferenc (1797–1835) jubilátus strázsamester és Kelemen Rákhel lányát, az akkor 18 éves Doboi (Betulia) Betát (ker. 1817. jan. 1. – 1850. dec. 12.). Másodszor 1862. máj. 6-án, Cófalván már mint 57. éves özvegyember vette feleségül a papolci születésű Sicz (Schitz) Józsefné Kis Rozáliát (1809 körül – 1884. jan. 13.). Első feleségétől született gyermekei: (I.) József (sz. 1835. nov. 9. – 1836. máj. 9.), (I.) Sára (1837. ápr. 13. – 1842. febr. 17.), (II.) József (sz. 1843. júl. 4.), (II.) Sára (1847. nov. 16. – 1849. dec. 18.) és Klára (1850. jún. 18.).

1848 előtt mint tizedes, 1835-ben már főkaplárként, a 11. (székely határőr) huszárezredben szolgált. A szabadságharc folyamán hadnaggyá léptették elő. Arról, hogy mely hadszíntereken harcolt, nincsenek forrásaink. A Honvéd Segélyalap 3463/1868. számú nyilvántartásában barátosi birtokosként szerepelt, nős volt és két gyermek apja.

SÁL, *Fond 105, nr. 155, fol. 16v, 21r, 30v, 75v, nr. 156, fol. 4v, 6r, 12v, 17v, 20r, 85v–86r, 90v, 99v, 100v, 137r, 149v–150r, nr. 159. 12v–13r; MOL, K 57, 3463/1868; MIKÁR Zsigmond 1869, 78; BONA Gábor 1998, I, 403.*

†**KARÁCSONY SÁMUEL** – Hősi halált halt Abrudbányán. Kiletét nem sikerült beazonosítani.

Székely Nemzet, 1883/191; Nemere, 1883/101.

KOVÁCS MIKLÓS (ker. 1813. aug. 24. Barátos – 1888. máj. 21. Barátos) – *közüvitéz*. Gyalog katona rendű családból származott, református vallású. Apja gyalog katona Kovács Miklós, anyja Bibó Ilona. Testvérei: (I.) Zsigmond (ker. 1816. febr. 25. – 1817. nov. 22.), (II.) Zsigmond (ker. 1820. márc. 17. – 1820. márc. márc. 25.) és Klára (ker. 1820. márc. 17. – 1820. márc. 21.) ikrek kiskorukban elhunytak.

Barátoson nősült, 1839. máj. 7-én. Felesége Márk Gergely és Kató Mária lánya, Márk Juliánna (ker. 1806. ápr. 25. – 1858. szept. 5.). Gyermekük: (I.) Ferenc (sz. 1840. okt. 10.), (II.) Fe-

renc (sz. 1842. márc. 10.), Zsigmond (1846. dec. 8. – 1848. aug. 18.), Anna (sz. 1848. dec. 12.). Másodszor 1871. febr. 9-én, mint özvegyember, feleségül vette özv. Balogh Zsuzsát, aki még ebben az évben, dec. 22-én elhunyt. Feleségét az esküvőkor a lelkész 50, halálakor 48 évesnek írta be az anyakönyvbe.

Arról, hogy a szabadságharc alatt melyik alakulatban szolgált és hol harcolt, nincsenek adataink. Onnan ismert, hogy részt vett a szabadságharcban, hogy a 499/1881. sz. rendelet utasítása szerint „alapos, minden feltűnés nélküli utánpuhatolás” után a munkaképtelen, vagyonatlan volt honvédek felől érdeklődve, az orbaiszéki szolgabíró mint barátoson lakó volt 48-as honvédet jelentésében nyilvántartásba vette. Halálakor, mint több esetben is, ha idős embert temetett el a falu lelkésze, életkoraként 70 évet írt be az egyházi anyakönyvbe.

SÁL, *Fond 9, 40. sz. csomag, nr. 2/50, fol. 39; nr. 155, fol. 17v, 25v, 29r, 35r, 79r, 80r, nr. 156, fol. 9v, 11r, 16r, 18v, 98r, 107v–108r, 125v–126r, 138v, 156v–157r, nr. 159, fol. 24v–25r.*

MÁRK GÁSPÁR (ker. 1823. nov. 5. Barátos – 1911. júl. 21. Barátos) – *honvéd tizedes, dobos*. Apai ágon gyalog katona, anyain providus, azaz függőségben lévő (jobbágy vagy zsellér) családból származott. Református vallású. Apja id. Márk Gáspár. Anyja Szász Rebeka, megh. 1846. okt. 28-án, élete 62. évében. Testvérei: László (ker. 1809. jan. 15.), András (ker. 1811. júl. 6.), (I.) Mária (ker. 1815. okt. 21.), Rákhel (1818. márc. 7.), (II.) Mária (ker. 1820. dec. 14.) és Sára (ker. 1826. aug. 7.). Nősült 1846. dec. 28-án. Felesége Kató János és Albert Zsófia lánya, Kató Anna, akit 1825. okt. 14-én kereszteltek Barátoson. Gyermekük: Lajos (sz. 1847. nov. 3. – 1884. nov. 11.), Mária (sz. 1850. jan. 3.), (I.) Sámuel (1850. jan. 3. – 1854. jan. 16.), (II.) Sámuel (1853. okt. 24.), (III.) Sámuel (1856. márc. 21. – 1953. szept. 29.) és Áron (sz. 1860. febr. 12.).

Arról, hogy 1848–1849-ben melyik alakulatban és hol harcolt, nincsenek forrásaink. Csak onnan ismert, hogy részt vett a szabadságharcban, hogy neve szerepel Mikár Zsigmond *Honvédnévkönyvében*, mint egykori honvéd tizedes, aki 1890-ben Barátoson élt, napszámos volt és a háromszéki honvédek Rikánbelői Honvédegyletének tagja.

SÁL, *Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 20r, 22v, 28v, 32r, 36r, 41r, 44v, 45v, nr. 156, fol. 17v, 19v–20r, 23v, 26v, 33v–34r, 95r, 103r, 141r, nr. 159, fol. 15r–16v, 89v–90r; KÁL, Fond 550, H 109/21; MIKÁR Zsigmond 1891, 253.*

MÁRK ISTVÁN (ker. 1806. ápr. 20. Barátos – 1874. ápr. 2. Barátos) – *közüvitéz*. Gyalog katona családból származott, református vallású. Apja ifjabb Márk Ferenc. Anyja Bartha Mária. Szülei 1802. jún. 29-én esküdtek Barátoson. Testvérei: Mózes (ker. 1803. nov. 16.) és Rákhel (ker. 1809. máj. 21.).

„A maga önkéntes akarattya, s szülei megegyezéséből” 1828. szeptember 9-én eskették Barátoson Beder Rozáliával, Beder Pál kilyéni oskolamester lányával. Első felesége vízkórságban hunyt el élete 46. évében, 1852. okt. 1-jén. Másodszor 1852. okt. 15-én, a 45. éves özv. Karácsony Mózesné Beder Rákhelt vette nőül, aki 1886. dec. 2-án hunyt el. Első feleségétől gyermekei: Mózes (ker. 1829. jún. 6.), Trézsia (ker. 1832. jan. 30. – 1846. febr. 7.) és Zsuzsánna (sz. 1834. jan. 10.).

Arról, hogy 1848–1849-ben melyik alakulatban és hol harcolt, nincsenek forrásaink. Csak onnan ismert, hogy részt vett a szabadságharcban, hogy a Honvéd Segélyalap 2582/1868. számú kimutatásában mint Barátoson lakó volt honvéd szerepelt. Élete utolsó idejében „tehetetlen”, azaz mozgásképtelen volt.

SÁL, *Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 16r, 17v, 20v, 51r, 60r, 65r, 133r, nr. 156, fol. 2r, 94r, 128v–129r, 143r, nr. 159, fol. 21v–22r; MOL, K 57, 2582/1868.*

†**MÁRK LAJOS** (ker. 1819. jan. 23. Barátos – 1849. Nagyszeben) – *közüvitéz*. Gyalog katona renden lévő családból származott, református vallású. Apja ifjabb gyalog katona Márk József. Anyja özvegy Porzsolt Ferencné leánya, Porzsolt Zsuzsanna. Szülei 1817. márc. 4-én esküdtek Barátoson. Testvérei: Trézsia (ker. 1821. okt. 7.), (I.) Beniám (ker. 1825. ápr. 22.) és (II.) Beniám (ker. 1830. aug. 28.).

Feltehetően azonos azzal a barátosi Márk Lajossal, aki 1842-ben a nagyenyedi Bethlen Kollégium alsó osztályának a diákja volt. Arról, hogy 1848–1849-ben melyik alakulatban és hol harcolt, nincsenek forrásaink. 1849-ben hősi halált halt Nagyszebennél.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 33v, 37v, 43v, 54r, 125r; Székely Nemzet, 1883/191; Nemere, 1883/101; JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 245.

MAROJÁN (Majorán?) DÉNES – *tizedes*. 1890-ben földműves, a Rikánbelői Honvédegylet tagja. Kilitét nem sikerült beazonosítani. Feltehetően görög katolikus vagy ortodox vallású volt. Annyit tudni róla, hogy keresztapaként 1850-ben Beder Zsuzsannával, 1861-ben Pál Annával szerepel a barátosi református anyakönyvben.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 156, fol. 20r, 31v–32r; MIKÁR Zsigmond 1891, 253.

MIRTSE (Mircse) DÉNES, barátosi (ker. 1810. dec. 26. Barátos – 1864. márc. 24. Barátos) – *százados*. Református vallású. Szülei 1805. febr. 19-én esküdtek. Apja, Mirtse Mózes 1810-ben strázsamester, majd hadnagy, 1834-ben már főhadnagya a 15. (2. székely) határezredben. 1857. jan. 29-én hunyt el, mint nyugalmazott „lovag főhadnagya” 82. éves korában. Anyja Mogyorósi Sára; az anyakönyvi adat szerint gyomorláz, vagyis a kolera végzett vele 1848. aug. 29-én, élete 58. évében. Testvérei: Ferenc (ker. 1805. dec. 27.), Klára (ker. 1807. nov. 18.) és Sára (1814. ápr. 15.). Fiútestvére, Ferenc az 1848–1849-es szabadságharcban honvédőrnagy volt.

Felesége, bardoci illetőségű nagyborosnyói Bartha Sándor és angyalosí Forró Cecília lánya, Bartha Cecília, aki 38 éves özvegyasszonyként újból férjhez ment. Másodszer a 36 éves nőten Szonda László vette feleségül 1867. máj. 20-án. „Az oláh betörés elől történt menekülése közben 1916. évi szeptember hó 12-én, élete 89. évében, Tordán” hunyt el. Az újtordai református temetőben temették el. Gyermekeik: Mircse Irma (sz. 1857. febr. 21.) és Berta (sz. 1860. febr. 5.). Irma dr. Zágoni Mózes ügyvédhez ment feleségül. Berta az Imreh Albert felesége lett.

Apjához hasonlóan, a 15. (2. székely) határezred szolgálatába állt, 1828-tól hadfi, 1842-től főhadnagya, 1848 tavaszától alszázados a 15. (2. székely) határezredben. Szept. 23-tól, okt. 1-jei rang- és illetményel a Marosvásárhelyen alakuló 12. honvédzászlóalj 4. századának százados-parancsnoka. Október közepétől részt vett a székely táborral Székelyföld, november végétől Háromszék önvédelmi harcában. 1849 februárjában a székelyföldi haderő egyik szervezője. Áprilisban áthelyezték a hétfalusi, későbbi 140. honvédzászlóaljhoz, júniusban a brassói hadosztályban szolgáló zászlóalj három századának a parancsnoka.

A fegyverletétel után Nagyszebenben hadbírótság elé állították. Az 1850. nov. 4-én kelt körrendeletben arra utasították a barátosi falubíró, hogy leltározzák fel az összes ingó és ingatlan vagyonát, a leltárt pedig küldjék be a központi hatóságokhoz. Előbb halálra, 1851-ben 6 év várfogságra ítélték. 1852-ben kegyelmet kapott, Olmütz várából szabadult. Hazatérve családjához, szülőfalujában gazdálkodott. Hosszas betegség után, gyomorrákban hunyt el, 54. éves korában. Barátoson a családi temetkezési helyre temették el.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 17v, 18v, 22r, 26v, 60v, 120v, nr. 156, fol. 2v, 27v, 33v–34r, 99r, 105v, 115v–116r, 152v–153r; SZNM, K, Gyj. törzsgy. és Kvásárhelyi albizt. jkv., 257; NAGY Sándor 1896, 47, 78; PÁLMAJ József 1901, 50–51; SIMON V. Péter 1983, 411; BONA Gábor 1988, 416–417; BONA Gábor 2009, II, 110.

MIRCSE (Mirtse) FERENC, barátosi (1805. dec. 27. Barátos – 1866. Zágón) – *őrnagy*. Református vallású. Apja, Mirtse Mózes (1775 körül – 1857) folyamatosan szolgálva, a 15. (2. székely) határőr gyalogezredből nyugalmazott „lovag [sic] főhadnagya”. Anyja, bardoci illetőségű nagyborosnyói Bartha Cecília. Testvér Mircse Dénes honvéd századossal. 1841-ben nősült. Felesége, Jákó Karolina 17 év özvegyesség után, élete 67. évében, 1833. dec. 9-én hunyt el, Zágónban. Gyermekeik nincsenek.

A szatmári katonai nevelőintézetben tanult. 1827-től hadfi, folyamatosan szolgálva, 1847-től alszázados, 1848 tavaszától főszázados a 15. (2. székely) határezredben. 1848. ápr. 11-én parancsnoksága alatt zászlóaljja két századával rendfenntartásra Brassóba, innen június 10-én Fogarasra vezényelték. A Háromszékről Balás Konrád cs. kir. őrnagy vezetése alatt Nagyenyed és Torda térségébe kirendelt mozgósított zászlóaljukhoz itt csatlakoztak, és innen indultak július 19-vel Nagyváradot érintve Délvidékre, a szerb felkelők ellen. Szenttamás harmadik sikertelen ostroma után zászlóaljával a feldunai hadtest kötelékébe került. Küzdött Jellačić ellen, okt. 30-án a schwechati csatában, november első napjaiban a Nadasdi-szorosnál és Jabláncnál, december-től pedig Bem oldalán, az erdélyi hadszíntéren harcolt. 1848. dec. 27-től honvédőrnagy, zászlóaljának parancsnoka lett. Nagyszeben első ostroma, 1849. jan. 21-e után Bem zászlóaljával hazaküldte Háromszékre. Előbb Sepsiszentgyörgy térségének parancsnoka, márc. 30-tól a brassói rögtönítélő törvényszék elnöke, júniustól a brassói kerület újoncozásbi biztosa, majd a szabadságharc vége felé Csíkszereda térségének parancsnoka lett.

A fegyverletétel után a nagyszebeni haditörvényszék elé került. Az 1850. nov. 4-én kelt körrendeletben arra utasították a barátosi falubíró, hogy leltározzák fel az összes ingó és ingatlan vagyonát, a leltárt pedig küldjék be a központi hatóságokhoz. Nagyszebenben 1851-ben előbb kötel általi halálra ítélték, melyet 12 év várfogságra módosítottak. Öccsével, Mircse Dénessel együtt Olmütz várában raboskodott. Kegyelemmel, 1858-ban szabadult. 1861. ápr. 15-től a rövid életű Háromszéki Rikánbelői Honvéd Segélyező Egylet orbaiszéki bizottmányának az elnöke volt. Haláláig Zágónban élt.

SÁL, Fond 89, fasc. IV, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 17v, 18v, 22v, 26v; SZNM, K, Kvásárhelyi albizt. jkv., 257; 1848–1849. Történelmi Lapok 1893/3, 21, 1893/4, 27; PÁLMAJ József 1901, 351; SIMON V. Péter 1983, 411; BONA Gábor 2000, 520.

MIRCSE JÁNOS, barátosi (1834. Barátos – 1883. jan. 14. Velence, Olaszország) – *közüvitéz* (?). Székely határőr család leszármazottja. Előnevétől ítélve barátosi születésűként tartják számon, ami nagy valószínűséggel így is van, így emlékezik meg róla, mikor halálhíreről értesült, a *Székely Nemzet* is az 1883. febr. 11-i számában, kihangsúlyozva, hogy a „lap olvasói között igen sokan vannak, akikkel ő együtt játszott a gondatlan gyermekeiket, igen sokan, akik későbbben barátai és ama dicső napokban fegyvertársai voltak. Igen sokan emlékeznek a lángeszű »prókátor-segédre«, aki principálisa irodájának hírt, nevet, magának, mint sokan mondják róla: »stikli«-ivel ellenségeket szerzett”.

A barátosi anyakönyvben az 1834-ben születettek között neve nem szerepel. Átnézve az 1830–1837 közötti nyolc évet a matrikulában, a barátosi Mircse családokban, kikből többen is

éltek ebben az időben a faluban, csupán három Mircse-gyermek született: 1834. márc. 29-én Mircse Mózes határőr főhadnagynak Magyórósi Sárától egy „abortians” halva, „idétlen született” fia, majd Mircse József gyalogos káplárnak Pál Máriától 1836. jan. 9-én József, illetve 1837. okt. 18-án Sára nevű gyermeke. Ezek szerint nincs kizárva, hogy valamelyik közeli orbai- vagy kézdíszéki faluba áttelepült, származási helyét neve előtt megőrző barátosi Mircse gyermeke, de továbbra is fenntartható a kétély, hogy – és van rá példa a barátosi anyakönyvben nem is egy – egyszerűen elfelejtette beírni a keresztelő tiszteletes a nevét és a keresztelő napját a matriculába.

Szülei katonai pályára szánták. Tanulmányait a kézdíszéki helyi székely katonai nevelőintézetben végezte. Diáktársaival együtt beállt önkéntesként honvédeknek.

Több mint valószínű, tanulmányait az 1850-es években tovább folytatta, jogi pályára lépett. A *Székely Nemzet* úgy említette, mint „lángeszű prókátor-segédet”, aki principálisa irodájának hírnevet szerzett. Havi Mihály színigazgatóval 1860-ban Erdélyben társulatot szervezett, mellyel Bukarestbe mentek, ahol a kezdeti siker után a társulat megbukott, szétszéledt. Havi visszajött Magyarországra, ő pedig Konstantinápolyba emigrált. Innen Piemontba költözött. 1859-ben Klapka magyar légiónak katonája, 1860-ban Garibaldi tüzérkapitánya, Palermo bevételének és a voltornói csatának egyik hőse volt. 1865–1867 között az olasz rendőrség politikai osztályának tisztviselőjeként az emigránsok ügyeivel foglalkozott. A németet már beszélte, önszorgalomból megtanulta az olasz, latin, angol és francia nyelvet, az állami levéltárban történeti kutatással kezdett foglalkozni. A békekötés után szakított a katonai pályával, Modenában telepedett le, olasz nőt vett feleségül. Kutatásait Milánóban, Firenzében, Génúában folytatta. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából az olasz levéltárakban fellelhető magyar iratok feltárásán dolgozott. Kossuth és Klapka, 1867 után Eötvös József közoktatásügyi miniszter is támogatja történeti kutatásait. Levéltári munkásságát nagyra becsülve, Velencében őt bízták meg a rendezetlen közjegyzői levéltár rendezésének fáradságos munkájával. Rendezés közben fedezte fel István herceg végrendeletét, melyet Fraknói akadémiánknak 1882-ben mutatott be. Az olasz kormány a Vaszkorona-renddel, a magyar király a Ferenc József-renddel tüntette ki. Munkálatai Zsigmond és Mátyás király, illetve Bethlen Gábor korára terjedtek ki. Halála után az MTA özvegyétől megvásárolta okiratmáslatait, amelyek egy része különböző forráskiadványokban látott napvilágot. Főbb munkái: *Történelmi adatok Capistrano Szent János életéhez* (Esztergom, 1869), *Venedig és Ungarn* (Bécs, 1878), *Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez* (szerk. Óváry Lipót, Budapest, 1886).

SÁL, *Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 53r–61v, nr. 156, fol. 2r–6v; Székely Nemzet, 1883/23; PÁLMAJ József 1901, 315; SZINNYEI József 1903, 1–4; <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/m-76AF9/mircse-janos-baratosi-mircse-76E5A/>; https://hu.wikipedia.org/wiki/Mircse_J%C3%A1nos.*

MIRCSE (Mirtse) JÓZSEF, barátosi (1809. aug. 6. Barátos – 1881. márc. 28.) – *hadnagy*. Református vallású, gyalog katonai családból származott. Apja, Mircse József 1809-ben főkaplár, 1811-ben strázsmester a 15. (2. székely) határőrezredben, mint nyugalmazott vámszolga hunyt el 1860. júl. 15-én, élete 80. évében. Apja első felesége, Witkai Ferenc (1771 körül – 1836) határőrezred kapitány és Benke Lukrécia lánya, egerpataki Witkai Anna, ki fiatalon meghalt, 1805. aug. 11-én temették Barátoson. A tőle született lányát, Sárát 1805. jan. 16-án keresztelték. Anyja az apja második felesége, Cseh Trézsia, akit 1806. márc. 17-én vett el feleségül, Barátoson. Testvérei: Mária (ker. 1808. márc. 30.) és Rozália (ker. 1811. jún. 3.).

Felesége, Pál Antal és Kelemen Anna lánya, Pál Mária (ker. 1811. nov. 9.), kivel 1835. jan. 24-én esküdtek össze. Gyermekeik: József (sz. 1836. jan. 9.), Sára (sz. 1837. okt. 18.), Ferenc (sz. 1839. dec. 1.), Anna (sz. 1843. máj. 16.), Rozália (sz. 1845. ápr. 1.), Antal (sz. 1847. szept. 17.), Juliánna (sz. 1851. ápr. 7.) és Lajos (sz. 1857. márc. 7.).

A 15. (2. székely) határőrezredben 1837-ben káplár, 1847-ben nyugalmazott káplár. Az 1848–1849-es szabadságharcban, hogy melyik alakulatban szolgált és hol harcolt, illetve mikor léptették elő honvéd hadnaggyá, nincsenek források. Csak a Honvéd Segélyalap, illetve a kolozsvári levéltárban őrzött Ereklém-múzeum irataiból ismert, hogy honvéd hadnagyként tette le a fegyvert. 1867-ben és 1869-ben Barátoson élt, földbirtokos, 8 gyermekes családapa. Halálakor 1881-ben a lelkész tévesen 63 évesnek írta a halottas anyakönyvbe.

SÁL, *Fond 105, nr. 155, fol. 17r, 18v, 20v, 22v, 23r, 73v, 120v, nr. 156, fol. 5r, 6v, 9r, 12r, 14r, 17r, 27v, 109r, 137r, nr. 159, fol. 5v–6r; KÁL, Fond 550, B 184/2; MOL, K 57, 3463/1868; BONA Gábor 1998, II, 497; DEMETER Lajos – DEMETER László 2019, 118.*

MOLNÁR FERENC (? – ? Barátos) – *közüvitéz*. Születési idejét, helyét, szülei nevét nem sikerült beazonosítani. Felesége neve gyermekeik keresztelőjekor két esetben Butsi, egyszer Buts, négy alkalommal Fodor Zsuzsanna, elhunytakor 1915. aug. 30-án Molnár Ferencné szül. Sz. Gy. Fodor Zsuzsa néven szerepel az anyakönyvben. 84 évet élt. Gyermekeik: Rozália (1847 körül – 1861. jan. 29.), Zsuzsanna (sz. 1850. aug. 27.), (I.) Ferenc (sz. 1853. máj. 3.), (I.) József (1855. júl. 21. – 1857. aug. 25.), Juliánna (1857. szept. 1. – 1857. okt. 22.), Mária (1859. márc. 26. – 1860. szept. 29.), (II.) Ferenc (sz. 1861. júl. 21.), (II.) József (sz. 1864. jún. 13.).

Arról, hogy 1848–1849-ben melyik alakulatban és hol harcolt, nincsenek forrásaink. Csak onnan ismert, hogy részt vett a szabadságharcban, hogy a Honvéd Segélyalap 2582/1868. számú kimutatásában, mint Barátoson lakó volt honvéd közüvitéz szerepel. Valószínűsíthető, hogy Barátoson hunyt el.

SÁL, *Fond 105, nr. inv. 10, nr. 156. 20r, 23r, 25v, 28r, 31v–32r, 37v–38r, 44v–45r, 105v, 109v–110r; MOL, K 57, 2582/1868.*

NAGY DÁNIEL (1807. máj. 1. Kőrös – 1873. szept. 16. Barátos) – *százados*. Református vallású, gyalog katonai családból származott. Kőrösi (ma Csomakőrös) születésű. „A Nemes Regiment Com[m]jendo szabadságánál fogva 3szori kihirdetés után egymáshoz való tiszta szeretetek, s a szülek megegyezésének declaratioja után” 1828. május 14-én, Barátoson esküdtek össze nemes Pál Annával. Gyermekeik: Rozália (1829. ápr. 24. – 1832. márc. 5.), Anna (ker. 1833. jan. 1.), (I.) Károly (1835. febr. 1. – 1841. jan. 19.), aki mint „oskolába járó fiú pecsetbe háromnapi betegség után 6. éves” korában halt meg, Juliánna (sz. 1838. dec. 10.) és (II.) Károly (1849. márc. 22. – 1850. máj. 6.).

A nagyszombeni ezred-nevelőintézetben tanult. 1825-től közüvitéz, 1828-ban vicekaplár, 1833-tól őrmester, 1848. március 26-tól alhadnagy a 15. (2. székely) határőrezredben. 1848 októberében ezrede Háromszéken állomásozó részével csatlakozott a honvédséghez. Részt vett Székelyföld, illetve Háromszék védelmi harcaiban. 1849. febr. 15-én, febr. 21-től számítható rang- és illetménnyel főhadnagy ezrede újjáalakult 1. zászlóaljánál, mellyel közreműködött a Beszterce körüli harcokban. 1849. április 4-e körül zászlóalja „6. honi századában” szolgált. Április 16-tól, ápr. 30-tól számítható ranggal és illetménnyel századossá léptették elő az 1. határvédzászlóaljban, a besztercei hadosztálynál.

A fegyverletétel után 1851. jan. 17-én Nagyszombenben halálra, majd 2 év várfogságra ítélték. Büntetését Josefstadtban töl-

tötte le. 1861-ben Barátoson lakott, „minden éltmód nélkül”. A Rikánbelöli Honvéd Segélyező Egylet 20 Ft segélyben részesítette. Az enyhülés időszakában, 1862-ben Háromszék aljegyző-jévé választották. A későbbiekben Barátoson gazdálkodott, mint földműves, a Rikánbelöli Honvédegylet tagja volt. Élete 66. évében, gutaütésben halt meg.

SÁL, Fond 89, fasc. IV; Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 51v, 58r, 94r, 133r, nr. 156, fol. 3v, 8r, 19r, 90r, 100r; SZNM, K, Farkas Ignác hagyatékából visszamaradt kimutatás; MIKÁR Zsigmond 1869, 77; NAGY Sándor 1896, XVII, LV; BONA Gábor 2009, II, 129.

NÉMET JÓZSEF – *közvitész*. Pontos kilétét nem sikerült kideríteni. Feltehetően azonos azzal az özv. Német Józseffel, ki 1892. máj. 31-én 76 éves korában hunyt el Barátoson. Első felesége ifj. Német Józsefné Pakucs Mária lehetett, akit 1852. dec. 29-én temettek, az anyakönyv szerint mindössze 30 évet élt. Ifj. Német József, mint 30 éves özvegyember, másodszor 1853. febr. 15-én nősült. Felesége a rétyi születésű, 30 éves Tóth Mária volt, aki 1886. febr. 10-én, élete 63. évében halt meg, Barátoson.

Az 1848–1849-es szabadságharcban, hogy hol harcolt és melyik zászlóalj kötelékébe tartozott, nincsenek források. Onnan ismert, hogy részt vett a szabadságharcban, hogy a 499/1881. sz. rendelet utasítása szerint „alapos, minden feltűnés nélküli utánpuhatólás” után a munkaképtelen, vagyontalan volt honvédek felől érdeklődve, az orbaiszéki szolgabíró Hollaki Attila mint Barátoson lakó volt 48-as honvédet nyilvántartásba vette, 1890-ben pedig volt honvédként a háromszéki Rikánbelöli Honvédegylet tagja volt.

SÁL, Fond 9, 40. sz. csomag, nr. 2/50, fol. 39; Fond 105, nr. inv. 10, nr. 156, fol. 102r, 143r, nr. 159, fol. 18v–19r, 38v–39r; MIKÁR Zsigmond 1891, 266.

PÁL JÓZSEF (1805. ápr. 8. Barátos – 1890. febr. 24. Barátos) – *közvitész*. Gyalog katona rendű családból származott, református vallású. Apja feltehetően az a Pál Gábor székely határőr gyalog katona, aki 1805-ben Morvaországban öt falubelijével együtt elesett a franciák elleni csatában.

Miután „külön-külön felkérdeztettek, hogy nincs-e valami erőltetés öszevesketésekben, melyre mindenik azt felelvén, nincs (...) Compagnia szabadsága mellett 28^a Februarii [1832.] solemniter” megesküdött gyalog katona Ferentz József és Beder Julianna lányával, Ferentz Máriával. Ekkor, feltehetően tévedésből, az anyakönyvbe a falu lelkésze 21 évesnek írta be. Első felesége élete 67. évében, 1880. szept. 19-én elhunyt. Másodszor 1881. okt. 1-jén nősült, feleségül vette a 68 éves özvegy Beder Rákhelt. Második felesége 96 éves korában 1908. márc. 21-én hunyt el. Első feleségétől született gyermekei: (I.) Anna (1833 körül – 1837. jún. 23.), (I.) Mária (ker. 1834. szept. 8.) néhány napot élt, József (1836. jún. 3. – 1848. aug. 22.), Anna (1838. aug. 12. – 1838. okt. 1.), (I.) Sára (ker. 1839. okt. 2.) szintén korán elhunyt, (II.) Mária (sz. 1842. márc. 1.), (II.) Anna (1844. márc. 11. – 1847. aug. 10.) és a csak 3 napot élő (II.) Sára (sz. 1847. nov. 12.).

Arról, hogy a szabadságharc ideje alatt melyik alakulatban és hol szolgált, nincsenek adataink. 1890-ben, mint volt honvéd, a háromszéki Rikánbelöli Honvédegylet tagja volt.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 17r, 61v, 74r, 97v, 136v, nr. 156, fol. 5r, 7v–8r, 11r, 13r, 17v, 87v–88r, 69v, 98v, nr. 158, fol. 113r–114v, nr. 159, fol. 3v–4r, 29v–30r, 79v–80r; MIKÁR Zsigmond 1891, 267.

PÁL ZSIGMOND (ker. 1807. dec. 2. Barátos – 1858. nov. 8. Barátos) – *élelmező bizottmányi tag*. Gyalog katona rendű, református vallású családból származott. Szülei 1802. jún. 17-én

esküdtek, Barátoson. Apja gyalog katona Pál József fia, Antal (ker. 1781. júl. 23. – 1848. aug. 15.), anyja Kelemen István lánya, Kelemen Anna (ker. 1875. ápr. 30. – 1848. aug. 11.). Szülei 1848 nyarán, a Háromszéken tomboló kolerába haltak bele. Testvérei: (I.) Antal (ker. 1803. okt. 20.), (II.) Antal (ker. 1805. okt. 5.), Anna (ker. 1809. szept. 30.), (I.) Mária (1811. okt. 9. – 1813. okt. 13.), (II.) Mária (ker. 1815. márc. 19.) és Ferenc (ker. 1816. okt. 16. – okt. 30.).

A barátosi pap előtt 1832. febr. 6-án, miután „a háromszori kihirdetésnek megése után is külön-külön (...) felkérdeztettek és egymáshoz való tisztas szereteteket s tökéletes egyezéseket jelentettek, Compagnia szabadság mellett” megesküdtek. Gyermekeik: Rozália (ker. 1833. aug. 10.), Rákhel (sz. 1836. jan. 26.), Antal (sz. 1839. ápr. 7.), Anna (sz. 1841. nov. 1.), (I.) Ferenc (1844. okt. 1.), (II.) Ferenc (sz. 1845. okt. 18.) és (II.) Antal (1848. nov. 1. – 1854. júl. 22.).

Eddigi tudomásunk szerint aktív honvédként nem vett részt a szabadságharcban, de a hátországbán, mint barátosi falubíró és a helyi élelmezési bizottmány tagja, aktívan kivette részét a szervezkedési, élelmezési és mozgósítási munkálatokból. Élete 51. évében, tüdővészben hunyt el. Felesége közel 10 év özvegyesség után, 1868. febr. 29-én halt meg.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 5r, 7r, 16v–17r, 18v, 20v, 23r, 27v, 30r, 59v, 77r, 78v, 120r, 136v, nr. 156, fol. 5r, 8r, 10v, 13v, 15r, 18v, 97v–98r, 103r, 106v–107r, 121v–122r; SZNM, K, Nygy.

PÉTER JÓZSEF (ker. 1806. okt. 12. Barátos – 1884. febr. 11. Barátos) – *közvitész*. Gyalog katona rendű családból származott, református vallású. Apja, Péter Sámuel (1763 körül – 1839. máj. 29.) gyalog katona először Csia Juliannát vette feleségül, 1792. jan. 5-én, de ő 1805. jún. 23-án meghalt. Második feleségével, Kató Sárával (1782 körül – 1827. márc. 20.) 1805. júl. 18-án esküdtek össze. Testvérei: Julianna (ker. 1805. jún. 16. – 1808. jún. 14.), Éva (megh. 1808. nov. 12.), Anna (ker. 1810. szept. 14.), László (ker. 1815. márc. 12.), Ádám (ker. 1827. febr. 5. – 1854. aug. 27.).

Feltehetően 1830–1833 körül nősült és vette feleségül Kovács Annát, aki az anyakönyv szerint 94 évet élt, 1892. ápr. 21-én hunyt el. Gyermekeik: (I.) Anna (1834. szept. 10. – 1834. nov. 24.), N. n. (1835. okt. 1.) a szüléskor meghalt, (II.) Anna (sz. 1837. márc. 1.) és Sára (sz. 1843. jan. 1.)

Arról, hogy a szabadságharc alatt melyik alakulatban szolgált és hol harcolt, nincsenek adataink. Onnan ismert, hogy részt vett a szabadságharcban, hogy a 499/1881. sz. rendelet utasítása szerint a munkaképtelen, vagyontalan volt honvédek felől érdeklődve „alapos, minden feltűnés nélküli utánpuhatólás” után az orbaiszéki szolgabíró Hollaki Attila mint Barátoson lakó volt 48-as honvédet jelentésében nyilvántartásba vette. Segélyezésére, hogy sor kerülhetett volna-e, nincsenek adataink. Mintegy két évvel élte túl a jó szándékú „utánpuhatólást”.

SÁL, Fond 9, 40. sz. csomag, nr. 2/50, fol. 39; Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 17r–17v, 19v, 21v, 27v, 47r, 73r, 75r, 85v, 98r, 118v, 120v, nr. 156, fol. 3r, 4v, 6r, 11v, 85r, 86r, 88v, 103r, nr. 159, fol. 12v–13r, 36v–37r.

PÉTER LAJOS (1818. aug. 4. Barátos – 1903. márc. 12. Barátos) – *közvitész*. Gyalog katona rendű családból származott, református vallású. A második Lajos nevű a családban. Apja, Péter Tamás fia Péter Antal (1786 körül – 1840. jan. 16.) először 1808. márc. 8-án nősült, feleségül vette Bibó János lányát, Bibó Zsuzsannát, kitől feltehetően elvált, mert ugyanez év június 14-én másodszor Porzsolt Ilonával esküdött össze. Testvérei: Ferenc (ker. 1809. aug. 10.), Mária (ker. 1812. ápr. 29.) meghalt ugyanaznap, Rozália (1813. ápr. 10. – 1828. febr. 15.), (I.) Lajos

(1816. nov. 19. – 1817. szept. 23.), Márton (1822. ápr. 6. – 1822. ápr. 26.).

1838–1840 között nősülhetett, felesége Olosz Rebeka, aki 50 évesen „vízkórságba” hunyt el 1871. júl. 29-én. Gyermekeik: Zsigmond (sz. 1840. szept. 14.), József (sz. 1844. febr. 27.), Zsuzsanna (sz. 1846. jan. 23.), (I.) Julianna (sz. 1848. febr. 27.), (II.) Julianna (sz. 1849. márc. 26.), Anna (sz. 1853. márc. 3.), Mária (sz. 1856. jan. 15.).

Arról, hogy a szabadságharc alatt melyik alakulatban szolgált és hol harcolt, nincsenek adataink. 1890-ben földműves Barátoson, a háromszéki Rikánbelői Honvédegylet tagja. 1894-ben honvédnnyugdíjért folyamodott. 1894. dec. 11-én az orbai járási főszolgabíró honvédnnyugdíj-kérvényét az igényelt volt honvéd bajtársak tanúvallomási jegyzőkönyvével, 6697. számmal elküldte a háromszéki alispáni hivatalhoz, ahonnan ugyanez év dec. 21-én 22143/894. iktatószámmal ellátott iratait felterjesztették Budapestre.

SÁL, Fond 9, 561. doboz, III/142 – 1894, fol. 210r, 230, 231v; Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 20v, 23v, 25r, 30r, 32v, 38r, 76v, 79r, 80v, 86v, 121r–v, nr. 156, fol. 9v, 13r, 15r, 18r–v, 23r–v, 89r, 125v–126r, nr. 159, fol. 67v–68r; MIKÁR Zsigmond 1891, 267.

†**PORZSOLT FERENC** – *közüvitéz*(?). Hősi halált halt Brassónál. Kiletét nem sikerült azonosítani. Lehet azonos ifjabb Pozsolt Ádám gyalog katona és Gál Borbála 1823. nov. 16-án keresztelt fiával, Porzolt Ferencel, aki 1845. ápr. 15-én nősült, s kinek feleségétől, Beder Sárától két gyermek, Ferenc (sz. 1846. szept. 5.) és Lajos (sz. 1849. febr. 13.) született. Egy másik, szinte az előbbivel egykorú Porzolt Ferencet szülei, Porzolt József gyalog katona és Tántos Sára 1824. dec. 31-én keresztelték, 1846. febr. 5-én házasodott meg, mint 22 éves „ifjú legény” vette nőül gyalog katona rendű Porzolt László lányát, Porzolt Rozáliát. A harmadik Porzolt Ferencet, gyalog katona rendű Porzolt Ferenc és Cófalván lakó jubilátus gyalog káplár Kalotsi Cornelus lánya, Kalotsi Rozália fiát 1833. jan. 20-án keresztelték, ha utóbbival azonos, akkor mint sokan mások, 16 évesen harcolhatott a szabadságért.

SÁL, Fond 105, nr. 155, fol. 42v, 58r, nr. 156, fol. 15v, 18v, 140r–140v, nr. 654, fol. 15r; Székely Nemzet, 1883/191; Nemere, 1883/101.

PORZSOLT JÁNOS (I.) (ker. 1827. dec. 30. – 1906. szept. 29. Barátos) – *közüvitéz*. Bibó József néptanító, helytörténeti kutató szerint Porzoltok már 1582-ben éltek Barátoson. I. Rákóczy Györgytől 1634. június 30-án Gyulafehérvárt Porsolt Miklós és István kapott címeres nemeslevelet. A Barátoson maradt ágból Lukács, Mihály és Miklós 1792-ben kapott nemesi igazolványt. Az említett Porzolt Lukács a lovas katona rendhez tartozott, 1816-ban, 78 éves korában halt meg. Az itthon maradt Porzoltok utódai – írta Bibó József 1901-ben – máig is élnek Barátoson, mint birtokosok. Ezek egyikének felmenője lehetett az apja, a lovas katona renden lévő Porzolt László (1780 körül – 1856. máj. 6.), aki 1816. szeptember 17-én vette feleségül lovas katona renden lévő Finta Ferenc lányát, Finta Sárát. Testvérei: Sára (ker. 1817. okt. 12.), Ilona (ker. 1820. márc. 18.), Anna (ker. 1822. nov. 30.), Mária (ker. 1825. márc. 6.), Julianna (ker. 1830. febr. 7.).

Barátoson nősült, 25 éves korában, 1851. febr. 11-kén feleségül vette a magát akkor 28 évesnek valló özv. Hatházi Györgyné Porzolt Mária, aki 1901. dec. 1-jén hunyt el. Gyermekeik: János (sz. 1851. dec. 17.), Mária (sz. 1853. okt. 7.), Rozália (sz. 1855. dec. 1.), (I.) Károly (sz. 1858. márc. 7.), (II.) Károly (sz. 1859. dec. 8.), Sándor (sz. 1863. dec. 8.).

Arról, hogy a szabadságharcban melyik alakulatnál szolgált és hol harcolt, nincsenek adataink. Annyi ismert, hogy barátosi

földművesként 1890-ben, mint közüvitéz, a háromszéki Rikánbelői Honvédegylet tagja volt.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 31v, 35r, 39r, 43r, 49r, 53v, 78v, 124r, nr. 156, fol. 21v, 23v, 26r, 29r, 33v–34r, 43v–44r, 105r, 142v, nr. 159, fol. 64v–65r, 76v–77r; MIKÁR Zsigmond 1891, 267; Székely Nemzet, 1901/31; PÁLMAJ József 1901, 359–360.

PORZSOLT JÁNOS (II.) (ker. 1827. jan. 25. – 1901. márc. 25. Barátos) – *közüvitéz*. A gyalog katona renden lévő Porzolt családok egyik leszármazottja. Apja, özv. Porzolt Ferencné fia, ifjabb gyalog katona Porzolt Ádám (1793 körül – 1863. aug. 30.), anyja Gál (Borbála) Borbara (1796 körül – 1866. szept. 20.). Szülei 1823. febr. 12-, Zágomban keltek egybe. Testvérei: Ferenc (ker. 1823. nov. 16.), Sára (ker. 1825. szept. 4. – 1832. nov. 28.), Beniam (1829. júl. 18.), Dániel (ker. 1831. júl. 20.) és Zsuzsanna (1836. máj. 25.).

1857. nov. 12-én nősült, Barátoson. Felesége Domokos Rákhel szerelemgyermek, Domokos Rákhel (ker. 1832. dec. 22. – 1901. márc. 8.). Gyermeük: Miklós (szül. 1858. szept. 9.).

Arról, hogy a szabadságharc alatt melyik alakulat kötelekében szolgált és hol harcolt, nincsenek adataink. Onnan ismert, hogy 1848–1849-ben honvéd közüvitéz volt, hogy 1890-ben, mint barátosi földműves, a Rikánbelői Honvédegylet tagja volt, ki 1894-ben honvédnnyugdíjért folyamodott. Az orbai járási főszolgabíró 1894. dec. 11-én honvédnnyugdíj-kérvényét, az igényelt volt honvéd bajtársak tanúvallomási jegyzőkönyvével, 6696. számmal elküldte a háromszéki alispáni hivatalhoz, ahonnan 1894. dec. 18-án, 22142/894. iktatószámmal ellátva felterjesztették Budapestre. Feltehetően haláláig honvédnnyugdíjat élvezett. Elhunytakor 1901-ben az anyakönyvezéskor hozzátartozói 76. évesnek vallották.

SÁL, Fond 9, 561. doboz, III/142 – 1894, fol. 210r, 211, 214v; Fond 105, nr. 10, nr. 155, fol. 41r, 44r, 47r, 52r, 55v, 58r, 127v, nr. 156, fol. 33v–34r, 88r, 114v–115r, 119v–120r, 145v, nr. 159, fol. 63v–64r; MIKÁR Zsigmond 1891, 267.

PORZSOLT MÁTYÁS (ker. 1822. aug. 24. Barátos – 1898. nov. 24. Barátos) – *közüvitéz*. A gyalog katona rendű Porzolt családok egyikének tagja. Apja gyalog katona ifjabb Porzolt Imre, anyja Péter Mária (1794. körül – 1864. márc. 29.). Szülei 1814. okt. 4-én esküdtek. Testvérei: Rozália (ker. 1815. okt. 7.), Dániel (1820. márc. 28. – 1829. dec. 8.), Trézsia (1825. márc. 16. – 1826. márc. 16.), Ábel (1826. dec. 27. – 1829. dec. 14.), Zsuzsanna (ker. 1830. dec. 31.), András (ker. 1833. febr. 26.), Klára (1836. máj. 21. – 1842. febr. 10.) és Sándor (1840. márc. 20. – 1840. okt. 19.).

1847. júl. 19-én, mint 25 éves ifjú legény nősült. Feleségül vette Porzolt László lányát, Mária, aki 1883. május 5-én, 56. éves korában halt meg. Gyermekei: Zsuzsanna (1847. nov. 3.), József (1849. okt. 19.), Anna (1851. szept. 10.), László (1853. nov. 20. – 1861. febr. 26.), Mária (1856. márc. 16. – 1861. febr. 26.), Imre (1858. aug. 5.), Ignác (1860. okt. 6.), Julianna (1863. márc. 7.) és Mihály (1868. jan. 29.).

Arról, hogy melyik alakulatban és hol harcolt a szabadságharc ideje alatt, nincsenek adataink. Onnan ismert, hogy honvéd közüvitéz volt, hogy 1890-ben, mint barátosi földműves, a Rikánbelői Honvédegylet tagja volt. A nyugdíjkérvényéhez csatolt „valótlan tartalmú községi bizonyítvány miatt”, melyet 1898-ban Tamás Károly községi bíró továbbított Háromszék vármegye főispáni hivatalához, a belügyminiszter utasítására Barátos község és a községi bíró ellen fegyelmi eljárást indítottak. Mivel ugyanennek az évnek a végén meghalt, arról, hogy az eljárást lefolytatták-e, nincs tudomásunk.

SÁL, Fond 9, 40. sz. csomag, nr. 2/50, fol. 100–111; Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 28r, 35r, 38v, 43r, 47r, 54v, 58v,

83v, 89v–90r, 122v, nr. 156, fol. 5r, 9r, 17v, 19r, 23v, 26v, 30v–31r, 35v–36r, 41v–42r, 52v–53r, 89v, 90v, 110v–111r, 115v–116r, nr. 159, fol. 10v–11r, 56v–57r, 141r; *MIKÁR Zsigmond 1891, 267.*

†**PORZSOLT MÓZES** (ker. 1800. nov. 9. Barátos – 1848. dec. 16. ?) – *székely határőr*. A gyalog katona rendhez tartozó Porzsolt családok egyikének leszármazottja. Apja Porzsolt Imre.

A gyalog katona rendhez tartozó Erdős Klárát 1824. dec. 13-án vette feleségül. Gyermekeik: Sára (tem. 1826. dec. 28., mintegy másfél éves volt), Ferenc (ker. 1826. dec. 17.), Julianna (ker. 1830. jan. 3.), Mózes (1831. okt. 15. – 1840. szept. 22.) és Zsuzsanna (ker. 1834. febr. 20.).

Háromszék önvédelmi harca idején „Commandóba holt meg”, 1848. dec. 16-án. Halála körülményei ismeretlenek, tény, hogy katonai szolgálattétel közben hunyt el. A falu lelkésze értesülve halálhíreről, 52 éves gyalog katonaként jegyezte be az anyakönyvbe. Felesége öt évnyi özvegység után, 53 éves korában, 1853. szept. 9-én hunyt el Barátoson.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 14v, 46v, 53r, 56r, 60v, 85r, 129v, nr. 156, fol. 89v, 99r, 102v.

RÁTZ ELEK (ker. 1823. szept. 6. Barátos – ? Barátos?) – *közvitéz*. Gyalog katona rendű családból származott. Református vallású. Apja gyalog katona Rátz Ádám (1787 körül – 1865. jan. 22.). Anyja Bibó Zsuzsanna. Szülei 1811. szept. 12-én esküdtek Barátoson. Testvérei: Zsuzsanna (ker. 1812. aug. 1.), (I.) Sára (ker. 1815. jún. 15.), József ker. (ker. 1816. dec. 27.), (II.) Sára (ker. 1819. febr. 6.), Ferenc (ker. 1821. jan. 20.), Anna (ker. 1825. okt. 28.), Julianna (ker. 1827. nov. 28.), Antal (ker. 1829. okt. 10.), (I.) Rozália (ker. 1832. jún. 30.), (II.) Rozália (szül. 1834. ápr. 20.).

Mint ifjú legény, 1849. máj. 12-én nősült. Az akkor magát 28 évesnek valló Gáspár Rákhelt vette feleségül. Gyermeük nem született. Felesége 1892. dec. 2-án hunyt el, élete 73. évében.

Arról, hogy melyik alakulatban szolgált a szabadságharc alatt és hol harcolt, nincsenek adataink. Annyi ismert, hogy 1890-ben földműves Barátoson, és volt honvéd közvitézként a háromszéki Rikánbelői Honvédegylet tagja.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 24r, 27v, 30v, 33v, 36r, 40v, 44v, 52v, 57r, 60v, 122r, nr. 156, fol. 116v–117r, 142r, nr. 159, fol. 38v–39r; MIKÁR Zsigmond 1891, 267.

SÁNDOR AMBRUS – *közvitéz*. 1890-ben földműves Barátoson, a háromszéki Rikánbelői Honvédegylet tagja. Az Ambrus keresztnév a faluban nem volt használatos. Feltehetően azonos azzal a Sándor Andrással, aki 75 éves korában, 1902. márc. 28-án hunyt el. Első felesége, Bogdán Rozália 61 évesen, 1885. máj. 2-án halt meg. Második feleségét, Porzsolt Mária 32 éves elvált asszonyt 58 évesen, 1885. május 26-án vette feleségül.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 158, fol. 13v–14r, nr. 159, fol. 16v–17r, 65v–66r; MIKÁR Zsigmond 1891, 267.

SERESTÉLY JÓZSEF (1827. ápr. 18. Telek – 1911. máj. 28. Barátos) – *közvitéz*. Elhunytakor Bajkó György barátosi lelkész születési helyéül Teleket jelölte meg. Teleken abban az időben, amikor született, Serestély nevű család nem élt. Sok kétséggel, de valószínűsíthető, hogy azonos jobbágy renden lévő providus Kerestély József és papolci születésű providus Rab Anna fiával, Kerestély Józseffel, akinek feltehetően a szülőfalujából való elkerülése után változtatott a neve Serestélyre. Felesége, Paltán (Tofán) Julianna élete 48. évében, 1882. jan. 15-én halt meg, Barátoson. Gyermekeik: a néhány órát élő Julianna (1856. dec. 12.), József (sz. 1857. okt. 3.), (I.) Lajos (1859. aug. 9. – 1861.

dec. 3.), (I.) Mária (1863. máj. 19. – 1864. aug. 15.), (II.) Mária (1861 körül – 1865. jan. 15.), az ikrek (III.) Mária (1867. jan. 10. – 1867. márc. 5.) és (II.) Lajos (1867. jan. 10. – 1868. júl. 12.), Ferenc (sz. 1870. jan. 3.), (I.) Róza (1871. nov. 10. – 1872. ápr. 2.) és (II.) Róza (sz. 1876. nov. 3.).

Arról, hogy a szabadságharc alatt melyik alakulatban szolgált és hol harcolt, nincsenek adataink. Onnan tudott, hogy részt vett a szabadságharcban, hogy a 499/1881. sz. rendelet utasítása szerint a munkaképtelen, vagyontalan volt honvédek felől érdeklődve, „alapos, minden feltűnés nélküli utánpótlás” után az orbaiszéki szolgabíró Hollaki Attila mint Barátoson lakó volt 48-as honvédet jelentésében nyilvántartásba vette. Serester József névvel 1890-ben, mint 1848–1849-es honvéd, a Rikánbelői Honvédegylet tagja volt.

SÁL, Fond 9, 40. sz. csomag, nr. 2/50, fol. 39, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 156, fol. 27v, 28v, 32v–33r, 41v–42r, 50v–51r, 54v–55r, 57v–58r, 64v–65r, 105r, 115v–117r, 121v–122r, 125v–126r, nr. 159, fol. 7v–8r, 89v–90r, nr. 602, fol. 13v, 54v; MIKÁR Zsigmond 1891, 267.

SIMON ANDRÁS (ker. 1825. aug. 28. Barátos – ? Barátos) – *közvitéz*. Valószínűleg Simon Ilona szerelemgyermeke. Kiletét pontosan nem lehetett kideríteni.

A szabadságharc ideje alatt a harctéren „elbetegesedése miatt dologtehetetlen” lett. 1861-ben vagyontalan, szegény. A háromszéki Rikánbelői Honvéd Segélyező Egylet 10 Ft segélyre irányozta elő.

SÁL, Fond 89, fasc. IV; Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 44r.

†**SIMON JÁNOS** (ker. 1820. febr. Barátos – 1849. jún. 19–20. Tömösi-szoros) – *közvitéz*. Jobbágy rendű családból származott, református vallású. Szülei esküvője 1816. ápr. 4-én volt, Barátoson. Apja, providus Simon Miklós (sz. 1784 körül) 1848. aug. 11-én, kolerában hunyt el. Anyja Szabó Rebeka (1793 körül – 1867. dec. 4.). Testvérei: (I.) János (ker. 1817. jan. 2.), (I.) Anna (ker. 1818. febr. 1. – 1819. aug. 8.), József (ker. 1822. febr. 3.), Tamás (ker. 1824. nov. 18. – 1825. jún. 9.), (II.) Anna (1827. jan. 12. – ?), Mária (1829. nov. 4. – 1832. márc. 9.), (III.) Anna (ker. 1832. aug. 17.), Ferenc (sz. 1836. dec. 4.).

Nősült 1849. jan. 31-kén, Barátoson. Feleségül az akkor magát 26 évesnek valló Vizi Ágneszt vette el. Az anyakönyvi adatok szerint gyermekük nem született.

A szabadságharcban 1849-ben a brassói hadosztály kötelékében harcolt. Több mint valószínű, a 85. honvédszászlóalj közvitéze volt. A Tömösi-szoros védelmében, a jún. 19–20-i küzdelmekben halt hősi halált.

Özvegységének „törvénytelen ágyból” két lánya született: (I.) Mária (sz. 1851. dec. 3.) három napot él, (II.) Mária (sz. 1857. máj. 22.). A háromszéki Rikánbelői Honvéd Segélyező Egylet, mert a néhai felesége hősi halált halt honvédeknek volt az özvegye, s tudomásuk szerint 2 gyermekét nevelte, 1861-ben 10 Ft segély kiutalását irányozta elő.

SÁL, Fond 89, fasc. IV; Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 30v, 32r, 34v, 37v, 42v, 47r, 52v, 57r, 80r, 83r, 94r, 123v, nr. 156, fol. 5v, 21v, 97v, 101r, 121v–122r, 141v; Székely Nemzet, 1883/191; Nemere, 1883/101.

SZÁNTÓ LÁSZLÓ (1819. febr. 29. Barátos – 1888. szept. 25. Barátos) – *közvitéz*. Anyja feltehetően pákái származású. Szánthó Rákhel szerelemgyermeke. Anyjának kivülé még négy „törvénytelen ágyból” való gyermeke született: Mózes (ker. 1811. júl. 3.), Rákhel (ker. 1823. febr. 19.), Mária (ker. 1825. ápr. 18.) és Erzsébet (1830 körül – 1832. ápr. 12.). Ötvenéves volt, mikor 1869. jún. 5-én megnősült. Felesége kovásznai szü-

letésű Temerkék Mária, aki akkor 40. éves özvegyasszony volt. Tíz évvel élte túl a férjét, 1898. febr. 19-én hunyt el, Barátoson. Gyermeük nem született.

A szabadságharc alatt melyik alakulatnál szolgált és hol harcolt, nincsenek adataink. Onnan tudott, hogy részt vett a szabadságharcban, hogy a 499/1881. sz. rendelet utasítása szerint a munkaképtelen, vagyontalan volt honvédek felől érdeklődve, „alapos, minden feltűnés nélküli utánpótlás” után az Orbaiszéki szolgabíró Hollaki Attila mint Barátoson lakó volt 48-as honvédet jelentésében nyilvántartásba vette.

SÁL, Fond 9, 40. sz. csomag, nr. 2/50, fol. 39; Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 22v, 33v, 39v, 43v, 94v, nr. 156, fol. 154v–155r, nr. 159, fol. 25v–26r, 54v–55r.

SZÉKELY JÓZSEF (ker. 1826. júl. 16. Telek – 1907. ápr. 4. Barátos) – *közüvitéz*. Apja jobbágyi renden lévő providus Székely Márton, anyja Albert Sára. Református vallású. Mint teleki ifjú legény, 1850. márc. 20-án, Barátoson vette feleségül a magát 24 évesnek valló Jakó Ágneszt. Másodszer özvegyemberként, 1886. márc. 9-én nősült. Felesége a feldobolyi születésű, 41 éves özvegy Bende Ágnes. Gyermekei első feleségétől születtek: Trézsia (sz. 1851. jan. 23.), Zsuzsa (1854 körül – 1861. márc. 21.), Juliánna (sz. 1856. okt. 2.), az ikrek, Rozália (sz. 1859. aug. 8. – 1861. szept. 15.) és Sára (sz. 1859. aug. 8. – 1861. szept. 21.).

Arról, hogy melyik alakulathoz tartozott a szabadságharc alatt és hol harcolt, nincsenek adatok. Mint honvéd közüvitéz, 1894-ben honvédnegyedjéért folyamodott. Ugyanez év okt. 17-én az orbai járási főszolgabíró honvédnegyedjé-kérvényét, az igényelt volt honvéd bajtársak tanúvallomási jegyzőkönyvével, 5590. számmal elküldte a háromszéki alispáni hivatalhoz, ahonnan 1894. okt. 16-én, 17477/894. iktatószámmal ellátva Budapestre terjesztették fel. Feltehetően igényét pozitívan bírálták el, és élete végéig honvédnegyedjéért élvezett.

SÁL, Fond 9, 561. doboz, III/142 – 1894, fol. 112v, 157–158v; Fond 105, nr. inv. 10, nr. 156, fol. 20v, 27r, 32v–33r, 110v–112v, 142r, nr. 158, fol. 14v–15r, nr. 159, fol. 77v–78r, nr. 602, fol. 12v.

SZONDA LAJOS, pákái (ker. 1822. dec. 26. Barátos – ?), – *hadnagy*(?). Pákéi Szonda Sándor és Pálik Krisztina fia. Pákéi Szonda Sándor és Szonda László bátyja. Felesége, márkosfalvi Szabó Lina (Karolina) már 1895 előtt meghalt. Gyermekeik: Berta és Lajos, illetve Irma, férjezett Nagy Sándorné nevelt leánya. Fia, Szonda Lajos 1900 körül vasúti felügyelő volt. A Kézdimárkosfalván 1895-ben elhunyt Mátyás Zsigmondné márkosfalvi Gaál Rózália gyászjelentőjéből kiderült, hogy felesége édestestvér Szonda Sándorné Szabó Borbálával, vagyis öccse második feleségével.

A szabadságharc alatt, hogy hol szolgált, nincsenek források. Feltehetően 1848 decemberében részt vett Háromszék önvédelmi harcában. 1849. jan. 3-án mint futár tartózkodott Háromszéken. A későbbiekben huszár hadnagy lett. Adatok hiányában további életútja ismeretlen.

SZNM, K, Nygy.; PÁLMAJ József 1901, 427; OSZK, <https://dspace.oszk.hu/handle/>.

SZONDA LÁSZLÓ, pákái (ker. 1830. nov. 7. Barátos – 1912. okt. 22. Barátos) – *honvéd őrmester*. Pálmay József könyvében hadnagy. Református vallású. Székely nemesi családból származott, Pákéba települt két felmenője, a nagyapja, Sándor és annak testvére, Tamás pákái előnévvel 1798. június 1-jén Ferenc királytól nyertek címeres nemeslevelet. Apja, pákái Szonda Sándor 22. éves korában, 1822. márc. 25-én Sepsiszentivánban, márc. 29-én Pákéban tartott esküvőn vette feleségül az akkor 18 éves, római katolikus vallású Pálik Krisztinát, aki Gyöngyösön

született és Sepsiszentivánban nevelkedett. Apja, aki a szabadságharc idején 1848–1849-ben élelmező biztos volt, 1849 februárjában élelmező bizottmányi elnök, az anyakönyv szerint 84 éves korában, 1875. márc. 28-án hunyt el Barátoson. Anyját gyermekei keresztelesekor a barátosi lelkész, kivéve a legkisebb fiú keresztelesejében, mindig Borsai Krisztinának írta, Pálik névvel csak 1840-ben jegyezte. (A két lánya keresztelesekor 1833-ban Palugyai, 1834-ben Balog Krisztina névvel írta be a pap a zágoni római katolikus anyakönyvbe.) Testvérei: Lajos (ker. 1822. dec. 26.), (I.) Sándor (ker. 1824. nov. 18. – 1901. szept. 26.), László (1828. jún. 29. – 1829. dec. 27.), Dénes (1837. júl. 10. – 1860. júl. 14.), Gergely (sz. 1840. máj. 1.), Lina (Carolina Maria Anna, 1833. ápr. 8. – 1857) és Teréz (Theresia Victoria Rosalia, szül. 1834. dec. 27.). A testvérei közül Lajos mint huszár hadnagy, Sándor közüvitézként küzdött a szabadságharcban. Lánytestvérei közül Lina (Karolina) Imreh Gergelyhez, Teréz (Trézsia) Balogh István emigrációból hazajött volt honvéd hadnagyhoz ment férjhez.

Először 1867. május 20-án nősült, Barátoson. Feleségül vette néhai barátosi Mircse Dénes honvéd százados özvegyét, az akkor 38. éves Bartha Cecíliát. Második felesége Vida Klára volt. Elhunytakor az özvegy és négy gyermeke, Klára, Róza, Mária és László gyászolták. Vida Klára 1892. ápr. 23-án született gyermekét, Lászlót „az 1898. évi 20580 sz. igazságügyi miniszteri rendelettel kormányhatározattal megerősített örökbefogadási szerződés alapján” fogadta örökbe, a fiú hivatalosan a Szonda-Vida családnévet vette fel.

Pálmay József, több mint valószínű téves információkra alapozva, azt írta, hogy a szabadságharc idején honvéd utászhadnagy volt. Reális a gyászjelentőjében is megjelenő őrmesteri rendfokozat, ezzel említi a *Székely Nemzet* 1900. nov. 5-én, mikor jelen volt Sepsiszentgyörgyön a Rikánbelői Honvédegylet évi közgyűlésén, melynek választmányi tagjával 1899-ben választották meg. Több alkalommal bajtársai megbízásából, egyik felhatalmazott társával, 1905-ben és 1906-ban Nagy Miklóssal, 1907-ben Fadgyas Bálinttal képviselte a háromszéki Rikánbelői Honvédegyletet a Budapesten tartott országos honvédegyleti gyűléseken.

Barátosi birtokosként jótékonyági és egyéb közhasznú céllal kezdeményezett gyűjtések rendszeres adakozója. Ő maga is részt vállalt a gyűjtésekben, 1894-ben például „Kossuth Lajos emlékének megörökítésére alakult országos bizottság” gyűjtőívén falujából, Barátosról 18 forint adományt postázott Budapestre, ugyanakkor a vajdahunyadi református templom építése javára is gyűjtést szervezett falujában. 1892-ben Sepsiszentgyörgyön a Háromszéki Árva Fiú-szeretetházat támogatta olyképpen, hogy 40 forintot adományozott egy „ágy alapítására”, vagyis egy árva gyermek elszállásolásának biztosítására. Kézdivásárhelyen a Háromszékmegyei Erzsébet Árvaleány-nevelő Intézet javára 1894-ben egy 2000 forintos alapítványt hozott létre.

Egy időszakon át jegyzőként tevékenykedett. Háromszék, de leginkább Orbaiszék köz-, politikai és egyházi életéből is kivette részét. A Szabadelvű Párt híve volt. 1892-ben a kovásznai választókerület helyettes elnökének választották. Földbirtokosként hosszabb ideig Háromszék törvényhatósági bizottsági, a közigazgatási bizottság állandó választmányi tagja, a Kovásznai Takarékpénztár igazgatóválasztmányi tagja, egyik vezérigazgató-helyettese, a barátosi egyházközség világi képviselője, a Kovásznai Egyházmegye közgyűlési tagja, 1901. aug. 17-ig a barátosi állami iskola gondnoksági elnöke volt.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 39r, 42r, 50r, 54r, 90r, nr. 156, fol. 6r, 9v, 108v–109r, 129v–130r, 152v–153r, nr. 157, fol. 40v–41r, nr. 159, fol. 92v–93r, nr. 507, fol. 38v, nr. 508, fol. 65r, nr. 553, fol. 65v–66r, nr. 707, fol. 6v–8r; SZNM, K, Nygy.; Székely Nemzet, 1889/192, 1892/7, 1894/112, 142,

190, 1899/179, 1900/165, 1901/122, 1905/166, *Székely Nép*, 1906/11, 82, 1907/36, 90, 132, 141, 1910/28, 1912/18, 117; *BERECZ Gyula* 1893, 63; *PÁLMAY József* 1901, 51, 427; *OSZK*, <https://dspace.oszk.hu/handle/>.

SZONDA SÁNDOR, pákái, ifj. (ker. 1824. nov. 18. Barátos – 1901. szept. 26. Páké) – *közüvitéz*. Idősebb pákái Szonda Sándor és Pál (Borsai) Krisztina fia. Pákéi Szonda László honvéd őrmester és pákái Szonda Lajos honvéd hadnagy(?) testvére. Először 1854. dec. 24-én nősült, a 18. éves Deák Zsuzsannát, másodszer 1868. aug. 20-án már, mint özvegy, a 43 éves özvegy Adorján Antalné Szabó Borbálát vette feleségül. Második felesége élete 83. évében, 1908. júl. 26-án hunyt el, Pákén. Gyermeke egyik feleségétől sem született. Második feleségének gyermekei: Adorján Emma (szül. 1857. máj. 27.) és Klára (?-?). Előbbi Rác Albrethz, utóbbi Nagy Albrethz ment férjhez.

A szabadságharc alatt melyik zászlóalj kötelékében és hol harcolt, nincsenek adatok, csak annyi ismert, hogy 1890-ben a Rikánbeléli Honvédegylet tagja volt. 1900-ban a pákái március 15-i emlékünnepe alkalmával a nagyvendéglőben rendezett banketten az egyik pohárköszöntőben úgy emlékeztek meg róla, mint azok egyikéről, „ki annak idejében a székely honvédek között az első helyet foglalta el, s aki pirosuló vérével írta be nevét hazája történetébe.”

Pákéi birtokos volt, 1873-ban a pákái iskolaszék elnöke, 1893-ban pedig a pákái állami elemi iskola gondnokságának egyik kinevezett tagja. 1883-ban részt vett a megyei képviselőválasztásokon, az Orbai járás barátosi-pákéi csoportjában megnyerve a választást, megyei képviselő lett. Az Orbai Református Egyházmegye egyik vezetőségi tagja, 1887-ben a világiak részéről megválasztott egyik köztörvényszéki bírót, 1896-ban egyházmegyei képviselő, 1899-ben egyházmegyei választmányi tag volt. 1901. márc. 15-én még részt vett a Pákében megrendezett Március 15-i ünnepségen, rá hat hónapra hunyt el.

SÁL, *Fond 105*, nr. 10, nr. 507, fol. 38v, nr. 508, fol. 3r, 8r, 28v–29r, nr. 509, fol. 149v–150r, nr. 553, fol. 65v–66r; *Nemere*, 1873/37; *Székely Nemzet*, 1883/175, 1887/191, 1893/175, 1869/191, 1899/194, 1900/45, 1901/43; *MIKÁR Zsigmond* 1891, 251; *PÁLMAY József* 1901, 427; *OSZK*, <https://dspace.oszk.hu/handle/>.

TAMÁS JÓZSEF, id. (1835. nov. 8. Barátos – 1909. jan. 24. Barátos) – *közüvitéz*. Gyalogkatona rendű családból származott, református vallású. Feltételezhetően azonos azzal a Tamás Józseffel, kinek apja gyalogkatona Tamás Antal, aki élete 45. évében, 1851. febr. 19-én hunyt el. Anyja Doboi (Dobolyi) Mária. Testvérei: Karolina (ker. 1828. szept. 21.), (I.) Antal (1831. okt. 1. – 1831. nov. 11.), (II.) Antal (ker. 1833. febr. 3.), András (sz. 1838. nov. 10.), Anna (sz. 1841. szept. 2.), Károly (sz. 1845. jan. 1.) és Pál (1848. jún. 1.).

Először, mint ifjú legény, magát 22 évesnek vallva, 1857. nov. 24-én esküdt össze Barátoson Karácsony Mihály és Csoma Borbála 20 éves lányával, Karácsony Zsuzsannával, aki fiatalon hunyt el, 1866. aug. 21-én. Másodszer, ekkor magáról azt állította, hogy 35 éves, 1867. okt. 19-én a 23 éves Csekme Júliát vette feleségül. Első házasságából született: Rozália (1858. okt. 20.), Albert (1860. nov. 6.) és Károly (1863. máj. 6. – 1871. ápr. 24.). Második házasságából született gyermekei: Ferenc (1863. okt. 1.), József (1870. aug. 21.), Antal (1872. okt. 12.), György (1874. dec. 3. – 1878. febr. 3.), Póli (1876. okt. 13.), Zsuzsanna (1878. dec. 14.) és Mária (1881. ápr. 1.).

Arról, hogy a szabadságharc alatt melyik zászlóalj kötelékében és hol harcolt, nincsenek adataink. Onnan vált ismertté, hogy részt vett a szabadságharcban mint közüvitéz, hogy neve szerepel a Hollaki Attila szolgabíró által összeállított kimutatásban,

melyet a 499/1881. sz. rendelet utasítása szerint a céllal állítatott össze, hogy „alapos, minden feltűnés nélküli utánpuhatolás” útján nyilvántartásba vehesse a munkaképtelen, teljesen vagyontalan, orbai járási volt 48-as honvédeket.

SÁL, *Fond 9*, 40. sz. köteg, nr. 2/50, fol. 39., *Fond 105*, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 50r, 55v, 58v, 93r, nr. 156, fol. 4v, 7v, 10v, 14r, 18r, 30v–31r, 35v–36r, 42v–43r, 52v–53r, 55v–56r, 58v–59r, 61v–62r, 64v–65r, 68v–69r, 101r, 145v, 119v–120r, 125v–126r, 133v–134r, 152v–153r, nr. 157, fol. 4v–5r, nr. 159, fol. 9v–10r.

TAMÁS KÁROLY (ker. 1830. dec. 3. Barátos – 1918. febr. 26. Barátos) – *honvéd tizedes*. A falu történetét kutató Bibó József a 20. század elején kikutatta, hogy Barátosra az első Tamás 1634-ben, Komollóról jött át: Tamás János fiai, János és György 1635-ben barátosi lakosok voltak. Apai részéről ezek egyikének a leszármazottja. Székely gyalogkatona rendű. Anyai ágon nemesi családból származott. Apja, gyalogkatona Tamás József és Vida Sára fia, Tamás Ferenc (ker. 1810. jún. 22. – 1868. szept. 8.), kinek halálakor életkorául 66 évet diktáltak be. Anyja nemes csofalvi Csia (Terézia) Trézsia (1804 körül – 1886. márc. 24.). Szülei „a Nemes Gy[alog] Regiment C[omman]do szabadságánál fogva 3szori kihirdetés után copuláltattak” Barátoson, 1824. nov. 9-én. Testvérei: József (ker. 1825. aug. 28.), Beta (ker. 1826. okt. 17.), (I.) Ferenc (ker. 1829. ápr. 28. – 1832. jún. 18.), (II.) Ferenc (ker. 1832. dec. 2.) és Lajos (sz. 1836. júl. 20.).

Mint 31 éves nőtlen férfi, 1862. május 13-án nősült, Barátoson. Feleségül vette a 18 éves hajadon Balog Rózát, tekintetes Balog Ignác és Gazda Rákhel lányát. Ikreik 1865. okt. 1-jén születtek: István (megh. 1865. dec. 29) és Zsigmond (1865. nov. 9.) korán meghaltak, akárcsak 1863. márc. 12-én a 8 napos Gergely és a szívbeteg neje, aki 1874. dec. 25-én, 30. évesen halt meg. Másodszer 1875. ápr. 5-én a szintén özvegy, magát 50 évesnek valló Bartók Ferencné Andrád Annát vette feleségül. Második felesége 1891. aug. 12-én halt meg, Barátoson. Közös gyermekük nem született.

Több mint bizonyos, a nagyenyedi Bethlen Kollégium 1848-ban „alsóbb osztályokban tanuló növendékek” VI. osztályos diákjával azonos, ki a többi diaktársához hasonlóan, önkéntként jelentkezett honvédnek. Arról, hogy melyik alakulatban és hol harcolt, nincsenek forrásaink.

Mikár Zsigmond *Honvédnekönyvében* Barátosról két Tamás Károly szerepel, egyikük tizedes, a másik közüvitéz. Feltehetően elírás következményeként ismétlődik a Károly keresztneve, mert a közüvitéz Tamás Károly nem más, mint az 1881-ben Hollaki Attila orbaiszéki szolgabíró által kiállított kimutatásban szereplő barátosi Tamás József volt 48-as közüvitéz. Tamás Károly rendfokozatára egyértelmű bizonyíték a *Székely Nemzet* 1900. nov. 5-i száma, melyben a háromszéki öreg honvédek évi közgyűléséről beszámolva, külön említést tettek az ott megjelenő barátosi Tamás Károly honvéd szakaszvezetőről. Halálakor valószínűleg életkorának pontos évét nem tudva, hat évvel idősebbnek, 93 évesnek diktálták be az anyakönyvbé.

SÁL, *Fond 105*, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 21v, 44r, 46r, 51v, 54v, 95r, 129v, nr. 156, fol. 5v, 47v–48r, 113v–114r, 121v–122r, 129v–130r, 149v–150r, 160v–161r, nr. 159, fol. 20v–21r, 34v–35r, 106v–107r; *MIKÁR Zsigmond* 1891, 254, 269; *Székely Nemzet*, 1900/165, 1901/31; *JAKÓ Zsigmond* – *JUHÁSZ István* 1979, 254.

TÓK (Tok) MIHÁLY (ker. 1829. júl. 27. Kőkös – 1902. dec. 9. Barátos) – *közüvitéz*. Unitárius vallású, gyalogrendű katonacsaládból származott. Apja, gyalogkatona Thok (Tók) György kőkösi lakos. A szabadságharc után került Orbaiszékre és vette feleségül 1850. júl. 28-án Pákében az akkor magát 24 évesnek

valló, református vallású Gál Rebekát. Barátoson telepedtek le és alapítottak családot. 1866-ban az unitárius vallásról átért reformátusnak. Gyermekük: Juliánna (sz. 1850), Mózes (sz. 1854. jan. 16.), Mihály (sz. 1858. jan. 18.), Mária (sz. 1862. jún. 3.), Anna (sz. 1865. jún. 7.) és (I.) Bálint (1868. júl. 25. – 1869. márc. 20.). Első felesége, Gál Rebeka 1878. dec. 17-én, 53 évesen, asztkórban hunyt el. Másodszor 1881. márc. 1-jén nősült újra. Feleségül vette a kisborosnyói születésű, 32 éves „megesett lányt”, Bende Máriát. Második házasságából született: (II.) Bálint (sz. 1883. nov. 26.), Ferenc (1886. júl. 1. – 1887. febr. 4.) és Rákhel (sz. 1888. júl. 27.).

Az 1848–1849. évi szabadságharc alatt, hogy melyik alakulatban szolgált és hol harcolt, nincsenek források. Neve Mikár Zsigmond *Honvédnévkönyvében* elírás miatt Tóth Mihály néven szerepel, ki napszámos Barátoson és a Rikánbelői Honvédegylet tagja. Barátoson a korabeli egyházi anyakönyvek tanúsága szerint ebben az időben Tóth család nem élt, a Tók családnév pedig csak az 1850-es évek közepe után, Tók Mihály révén jelenik meg a faluban.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 156, fol. 20v, 23v, 28v, 39v–40r, 46v–47r, 52v–53r, 76v, 123v–124r, 134v–135r, nr. 157, fol. 11v–12r, 20v–21r, 26v–27r, nr. 158, fol. 1v–2r, nr. 159, fol. 67v–68r, nr. 234, fol. 79v, nr. 508, fol. 2v; MIKÁR Zsigmond 1891, 269.

VERES ELEK (ker. 1822. febr. 16. Barátos – 1893. máj. 9. Barátos) – *közüvitész*. Lovas katona rendű családból származott, református vallású. Apja, lovas katona Veress Mihály 67 éves korában, 1848. aug. 3-án a kolerába halt bele. Anyját, Porzolt Máriát, aki Porzolt István lánya volt, 1840. aug. 22-én temették. A szülők 1808. március 29-én esküdtek össze. Testvérei: Mihály (1809. ápr. 3. – 1810. szept. 19.), Zsigmond (1811. jan. 3. – 1812. márc. 21.), Sámuel (ker. 1812. okt. 8.), Mária (ker. 1815. ápr. 5.), Anna (ker. 1817. aug. 15.), Ráchel (ker. 1820. jan. 15.), Mihály (ker. 1824. okt. 16.), Erzsébet (1827. ápr. 28. – 1827. szept. 30.), János (ker. 1829. jún. 14.) és Ádám (1832. nov. 11. – 1841. febr. 13.). Fiútestvére, Mihály közüvitészként harcolt a szabadságharcban.

Arról, hogy a szabadságharc alatt melyik alakulat kötelékében és hol harcolt, nincsenek adataink. Feltehető, hogy a lovas katona rendhez tartozóként, mint székely huszár küzdött 1848–1849-ben. Mikár Zsigmond *Honvédnévkönyvéből* annyi ismert, hogy volt honvédként, mint magánzó és barátosi lakos, a háromszéki Rikánbelői Honvédegylet tagja volt.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 20r, 22r, 24v, 27v, 31v, 34v, 38r, 42r, 47v, 52r, 57v, 76r, 76v, 86r, 121r, nr. 156, fol. 89v, 90r, 97r, nr. 159, fol. 40v–41r; MIKÁR Zsigmond 1891, 270.

VERES MIHÁLY (1824. okt. 16. Barátos – 1906. okt. 24. Barátos) – *közüvitész*. Lovas katona rendű családból származott, református vallású. Apja, lovas katona Veress Mihály, anyja Porzolt Mária. Testvér Veres Elek közüvitéssel. A barátosi református anyakönyvek átkutatásából arra lehet következtetni, hogy sem ő, sem bátyja nem alapított családot.

Arról, hogy a szabadságharc alatt melyik alakulat kötelékében és hol harcolt, nincsenek adataink. Feltehető, hogy a lovas katona rendhez tartozóként, mint székely huszár küzdött 1848–1849-ben. Mikár Zsigmond *Honvédnévkönyvéből* ismert, hogy volt honvédként, mint adóbegyűjtő és barátosi lakos, a háromszéki Rikánbelői Honvédegylet tagja. Betöltött funkciója feltételezi, hogy iskolát végzett személy volt.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 20r, 22r, 24v, 27v, 31v, 34v, 38r, 42r, 47v, 52r, 57v, 76v–v, 86r, 121r, nr. 156, fol. 90r, 97r, nr. 159, fol. 77v–78r; MIKÁR Zsigmond 1891, 270.

VÉKÁS LAJOS (1834. aug. 30. Uzon – 1891. aug. 25. Barátos) – *tizedes*. Apja, kisgalambfalvi Vékás József református teológiát végzett. Három évig Székelyudvarhelyen segédlelkész, honnan Intze Sámuel uzoni lelkész mellé hívták meg, kinek néhány hónap múltával bekövetkezett halála után, 1829. július 12-től haláláig, 1848. jan. 2-ig Uzon lelképásztora volt. Apja első felesége, az édesanyja, székelyudvarhelyi születésű Keszler Rebeka 31 éves korában elhunyt, 5 árvtát hagyott hátra. Második felesége Kállai Julianna, akit 1839–40 közötti időszakban vehetett nőül. Édestestvérei közül a két nagyobbik, Székelyudvarhelyen született neve ismeretlen. Uzonban Karolina (1830. jún. 1. – 1898. aug. 30.), Ágnes (sz. 1832. júl. 1.) és József (sz. 1838. júl. 4.) született. Féltestvérei: Vilmos (sz. 1842. dec. 31.) és Sarolta (sz. 1845. jún. 1.).

Első feleségét, a 18 éves Kövér Klárát 1864. június 29-kén, Besenyőn vette feleségül, aki rövidesen elhunyt. Másodszor 1866. jan. 18-án, Kézdiabibban nősült. Feleségül vette Gidófalvi Károly és zaláni Apor Karolina 16 éves lányát, Gidófalvi Vilmát (1850. okt. 30. – 1885. nov. 29.), aki tizedik gyermeke születésébe halt bele. Gyermekük: Ida (sz. 1867. júl. 31.), (I.) Anna (1869. márc. 23. – 1869. júl. 29.), Vilma (1870. júl. 13. – 1899. máj. 24.), (II.) Anna (1871. okt. 30. – 1873. jún. 22.), Katalin, azaz Katinka (szül. 1874. jún. 16.), (I.) Ilona, vagyis Ilon (1876. júl. 7. – 1877. jún. 29.), (I.) József (1878. ápr. 5. – 1878. okt. 13.), Lajos (1880. okt. 5. – 1962. Kolozsvár), (II.) József (1882. aug. 27. – 1947. okt. 25.) és (II.) Ilona (szül. 1885. nov. 29. – 1885. dec. 22.). A felnőttkort megért fiai, Lajos és József a sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégiumban érettségiztek. Dr. Vékás Lajos jogot végzett, az első világháború előtt törvényszéki bíró, Trianon után az általa alapított kolozsvári Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet ügyvezető igazgatója, majd vezérigazgatója, közgazdasági szakíró volt. Dr. Vékás József Kolozsváron orvosdoktori oklevelet szerzett, Dés városi főorvosa, 1919-ig Szolnok-Doboka vármegye tisztii főorvosa, majd rendelő orvos, a bécsi döntés után újból tisztiorvos, a Dési Magyar Királyi Állami Kórház igazgató főorvosa, Szolnok-Doboka vármegye képviselője 1943. febr. 9-ével behívott felsőházi tag volt. A nyilas hatalomátvétel után 1944. okt. 16-án nem követve a kormányt Sopronba, hazaköltözött Désre, rövidesen itt is hunyt el.

Feltehetően diákként (1854-ben érettségizett a székelyudvarhelyi Református Kollégiumban) állt a szabadságharc honvédjei közé. Arról, hogy melyik alakulat kötelékében és hol harcolt, nincsenek adataink. Mikár Zsigmond *Honvédnévkönyvéből* ismert, hogy volt honvéd tizedesként a háromszéki Rikánbelői Honvédegylet tagja volt.

Közel harminc éven át, 1862 szeptemberétől 1891 májusáig Barátoson volt református lelkész. Uzonban élő nővérénél, Jánó Jánosné Vékás Karolinánál halt meg, de egykori szolgálati helyén, Barátoson, a fiatalon elhunyt második felesége mellé temették el.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 27, fol. 32v–33r, 71r, nr. 109, fol. 49v–50r, nr. 156, fol. 51v–52r, 53v–54r, 55v–56r, 58v–59r, 60v–61r, 64v–65r, 67v–68r, 123v–124r, 127v–129r, 132v–133r, 134v–135r, nr. 157, 2v–3r, 7v–8r, 17v–18r, nr. 159, fol. 18v–19r, 33v–34r, nr. 502, fol. 2v, 4r, 7v, 12r, 19v, 48r, nr. 503, fol. 1r, 6v; SZNM, K, Gyj. törzsgy.; MIKÁR Zsigmond 1891, 254; GÖNCZI Lajos 1895, 183.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)
K 57: *Belügyminisztérium: Honvéd Segélyező Alap (1867–1872)*

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (OSZK), Plakát- és Kisnyomtatványtár
Gyászjelentő-gyűjtemény (https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/663648)

Romániai Országos Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Kolozsvár – Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Cluj (Kolozsvári állami levéltár – KÁL)

Fond 550: *Kolozsvári Ereklémúzeum iratai*

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy - Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sfântu Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL)

Fond 9: *Háromszék főispáni hivatala iratai (1876–1967)*

Fond 89: *Tuzson János hagyatéka (1686–1861)*

Fond 105, nr. inv. 10: *Egyházi anyakönyvek*

– nr. 27: *Az Albisi Év. Ref. Nemes Szent Ekklesia Anya Könyve. Kötetett Megye Biro Nemes és Nemzetes Csoma Dániel Atyánkifianak Megyebiroi felvigyázása alatt Februarius 1837 [születések, esketések, temetések, 1837–1867]*

– nr. 109: *Besenői református egyház, születések, esketések, temetések (1859–1887)*

– nr. 146: *Nagyborosnyói református egyház, születések, esketések, temetések (1859–1870), konfirmálók (1859–1869) anyakönyve*

– nr. 149: *Nagyborosnyói református egyház, születések, esketések, temetések (1898–1908) anyakönyve*

– nr. 155: *Barátosi református egyház, születések (1772–1834), esketések (1770–1833), temetések (1772–1834), konfirmálók (1812–1888) anyakönyve*

– nr. 156: *Barátosi református egyház. Születési, kereszteleési anyakönyv (1834–1880). Halottak anyakönyve (1834–1880). Házassági anyakönyv (1834–1880) Kelemen József, 1844-től Zajzon András és 1862 [után] Vékás Lajos r[endes] lelkészek által vezetve*

– nr. 157: *Barátosi református egyház. Kereszteleési anyakönyv (1880–1950)*

– nr. 158: *Barátosi református egyház. Esketési anyakönyv (1880–1950)*

– nr. 159: *Barátosi református egyház. Halottas anyakönyv (1880–1950)*

– nr. 228: *Kökösi református egyház, születések (1780–1828), esketések (1791–1827), temetések (1785–1828)*

– nr. 229: *Kökösi református egyház, születések (1824–1855), esketések (1824–1854), temetések (1824–1854)*

– nr. 230: *Kökösi református egyház, születések, esketések, temetések (1855–1858) anyakönyve*

– nr. 278: *Kovásznai református egyház. Halottas anyakönyv (1840–1909)*

– nr. 502: *Uzoni református egyház, születések (1827–1842), esketések (1827–1843), temetések (1827–1852) anyakönyve*

– nr. 503: *Uzoni református egyház, születések (1842–1858), esketések (1844–1858), temetések (1853–1859) anyakönyve*

– nr. 507: *Pákéi református egyház, születések (1779–1843), esketések (1787–1843), temetések (1787–1843)*

– nr. 508: *Pákéi református egyház, születések (1843–1886), esketések (1844–1886), temetések (1843–1886)*

– nr. 509: *A pákái ev. ref. egyházköztség a. kereszteleési, b. házassági és c. halottas Anyakönyve 1887-ik éven kezdve*

– nr. 553: *Liber Baptisatorum, Copulatorum et Mortuorum ab anno 1819 die 22^a Aprilis, Ecclesiae R. Cath. Sepsi Sz. Ivaniensis et Filiarum uti: Nyén, Márkos, Dobollo, Bikfalva, Lisznyo, Magyaros, Szatsva, Egerpatak, Éresztevény, Maksa, Besenyő, Angyalos, Fotos, Martonos, Sz. György, Szemeria, Kilyén, Uzon, Laborfalva, Komolló, Réty, Bita sub cura pastoralis Josephi Miklosi de Csik Madefalva... [1819–1857]*

– nr. 602: *Teleki református egyház, születések, esketések, temetések (1801–1835) anyakönyve*

– nr. 654: *A Nemes Czofalvi Sz[ent] Ekklesia jegyző Könyve, melyben a Születetek[ne]k, meg Holtak[na]k és Házasodtak[na]k Nevek megtalálhatnak 1794^{dk} esztendőtol fogva. Készítetett az Ekklesia költségén T. J. E. a[tyánkfi]a An[n]o 1800*

– nr. 698: *A Zágoni Réformáta Eklésia Közönséges jegyző Könyve melyben fel Irattattak 1^a A meg Kereszteltetteknek 2° A meg Házasodtaknak 3° A meg Holtaknak Neveik, mely Kezdetett 1823^{ba} Gidófalvi Csiszér Mihály Papságába, Papságának 12^{ik} Esztendejében [1823–1858]*

– nr. 707: *Zágoni római katolikus egyház, születések, esketések, temetések (1828–1857) anyakönyve*

Székely Nemzeti Múzeum, Könyvtár, Sepsiszentgyörgy (SZNM, K)

– *Farkas Ignác hagyatékából visszamaradt kimutatás*

– Gyj. törzsgy.: *Gyászjelentő törzsgyűjtemény*

– Nygy.: *Nyugtágyűjtemény 1848–49*

– Kvásárhelyi albizt. jkv.: *Kézdivásárhelyi albiztoság jegyzőkönyve*

Irodalom

- ALBERT Dávid
2005 *Székelyudvarhely református és katolikus diáksága 1670–1871* (szerk. Font Zsuzsa), Szeged.
- BERECZ Gyula
1893 *Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története. Néhány adat hazai közoktatásügyünk történetéhez*, Brassó, Alexi Könyvnyomdája.
- BONA Gábor
1988 *Kossuth Lajos kapitányai*, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.
1998 *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–1849. évi szabadságharcban*, I–III, Heraldika, Budapest.
2000 *Tábornokok és törzstisztek az 1848–1849. évi szabadságharcban*, Heraldika, Budapest.
2009 *Századosok az 1848–1849. évi szabadságharcban*, I–II, Heraldika, Budapest.
- CSORBA GYÖRGY
1999 Az 1848–1849-es törökországi magyar emigráció története, *Hadtörténelmi Közlemények*, CXII/2, Budapest, 352–398.
- DEMETER Lajos – DEMETER László
2019 Háromszéki honvédek, nemzetőrök, honleányok és honfiak az 1848–1849. évi szabadságharcban – Egerpatak, *Acta Siculica 2018–2019*, Sepsiszentgyörgy, 109–121.
- GÖNCZI Lajos
1895 *A Székelyudvarhelyi Ev. Ref. Kollegium multja és jelene. Történeti vázlat* (Összeáll. Gönczi Lajos), Székelyudvarhely.
- IMREH Sándor
2003 *Visszaemlékezés az 1848–49. évi szabadságharcra Erdélyben* (Sajtó alá rend., jegyz. és a bev. tan. Pásztai László), Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat, Budapest.
- JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István
1979 *Nagyenyedi diákok 1662–1848*, Kriterion, Bukarest.
- JÁNOSSY Dénes
1939 *Die Ungarische Emigration und der Krieg im Orient*, Budapest.
- NAGY Sándor
1896 *Háromszék önvédelmi harcza 1848–49*, Kolozsvár.
- LUKÁCS Lajos
1986 *Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei 1860–1867*, Akadémiai, Budapest.
- MIKÁR Zsigmond
1869 *Honvéd Schematismus, vagyis az 1848–1849-ki honvédseregből 1868-ban még életben volt főtisztek névkönyve*, Pest.
- MIKÁR Zsigmond
1891 *Honvédnévkönyv az 1848–49-diki honvédségnek 1890-ben még életben volt tagjairól*, Budapest.
- PÁL-ANTAL Sándor – ZEPECZANER Jenő
2005 *Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Udvarhelyszéken 2.*, Haáz Rezső Alapítvány, Székelyudvarhely.
- PÁLMAJ József
1901 *Háromszék vármegye nemes családjai*, Sepsiszentgyörgy.
- SIMON V. Péter
1983 *Bebörtönzött honvédtisztek az olmuízi várban II.*, *Vasi Szemle*, XXXVII/3, 403–417.
- SZALCZER Sándor
1893 *Magyar emigránsok Törökországban 1849–1861*, Pécs.
- SZINNYEI József
1903 *Magyar írók élete és munkái IX.*, Budapest.
- TONK Sándor
1994 *A marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága 1653–1848.* (szerk. Font Zsuzsa), Szeged.
- TÓTH Szabolcs Barnabás
2010 *A kovásznai Kaszinó, olvasóegyletek és népkönyvtárak a dualizmus korában*, Charta, Sepsiszentgyörgy.

Honvezi și membri ai gărzii naționale din Trei Scaune, participanți la războiul de independență maghiar din 1848-1849 – Brateș (Barátos), jud. Covasna

(Rezumat)

Programul de cercetare ia în evidență honvezii și membrii gărzii naționale din Trei Scaune, participanți la războiul de independență maghiar din 1848-1849, inclusiv pe cei care au lucrat în aparatul hinterlandului din Trei Scaune. Din rezultatul cercetărilor publicăm acum lista pașoptiștilor din satul Brateș, care conține 62 de persoane.

Honvéds, Members of the National Guard and Patriots from Háromszék During the Hungarian Revolution and War of Independence of 1848–1849

Barátos (Brateș, Covasna County)

(Abstract)

This paper forms a part of our ongoing research project which aims at cataloguing all the Háromszék honvéds (soldiers of the Hungarian revolutionary national army) and members of the National Guard (Nemzetőrség), as well as those inhabitants of the seat who actively supported the Hungarian war effort from the hinterland during the 1848–1849 Revolution and War of Independence. The current paper lists 62 such persons from the village of Barátos.

Lőrinczi Dénes

CSENDŐRSÉGI ESEMÉNYJELENTÉSEK A DUALIZMUSKORI SEPSISZENTGYÖRGYRŐL

A következő forrásközlés célja, hogy betekintést nyerjünk a Magyar Királyi Csendőrség sepsiszentgyörgyi őrsének dualizmuskori eseményjelentéseinek keresztül a helyi közbiztonság problémáiba. Az említett rendvédelmi szerv arra volt hivatott, hogy megóvja a vidék személy- és vagyonbiztonságát, megelőzze és/vagy feltárja a bűneseteket.

Előzményként: az 1815-ben Ausztriához került Lombardia napóleoni francia kiépítésű, katonai jellegű rendvédelmi szervezetét Bécs meghagyta, sőt Dél-Tirolra is kiterjesztette. A monarchia többi részén csak a magyar szabadságharc leverésekor állították fel: Erdélybe a nagyszabados csendőrezredet. Utóbbi és a horvát–szlavónországi ezred 1867-ben is megmaradt, amikor a kiegyezéssel a magyar korona többi államterületén a csendőrezredeket felszámolták. Az átszervezéssel az erdélyi ezred a 10. országos csendőrpáncsnokság nevet kapta.¹

A testület tetteles szolgálatteljesítése a kiegyezést követően a Magyar Királyi Belügyminisztérium alá tartozott, de a katonai stuktúráért és fegyelmi ügyekért a hadügyminisztérium – 1875-től szintén a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium – felelt. Erdélyben a korábbi német szolgálati nyelv helyett 1876. május 1-jétől a magyar lett a hivatalos ügyintézés nyelve.² A most már Magyar Királyi Erdélyi Csendőrpáncsnokságként megnevezett kerület mintájára szervezték meg 1881–1883-ban a dualista Magyarország többi részén is a további öt csendőrkörületet.³ A kerületparancsnokságok alá szárnyparancsnokságok, azok alá szakaszparancsnokságok tartoztak, utóbbiak alá járásparancsnokságok, végül azok alá az alapegység csendőrőrsök.⁴ Ez a hierarchikus szerkezeti felépítés egészen 1918 októberéig – a testület felszámolásáig – érvényben maradt.

A csendőrség intézménytörténetével többen foglalkoztak részletesebben,⁵ így csupán a témánkat érintő alsó három szervezeti szint legfontosabb jel-

lemzőire térnek ki. A szakaszparancsnokság ellenőrizte a katonai rendet és a személyi ügyeket. Felelt a legénység továbbképzési lehetőségéért, tudnia kellett az alárendeltségében történt eseményekről. Ugyanakkor a kapcsolattartó volt a különböző hatóságokkal.⁶ A hozzá közvetlenül tartozó járásparancsnokságokat elviekben csak a közigazgatási járasok településein kellett felállítani, viszont ha ez túl nagy területet foglalt magába, akkor létrehoztak még egy csendőr-járasparancsnokságot.⁷ A legkisebb szervezeti egység, az őrsparancsnokság felelt tulajdonképpen a közbiztonságért. A legénység tagjai számára az őrsparancsnok havonta több alkalommal megszabta a nappali és az éjszakai portyázó járőrözés útvonalát, amely akár 12 órás szolgálatot is jelentett.⁸

A Sepsiszentgyörgyön székelt csendőrőrshez, a kerületen belül történt átszervezéseket is figyelembe véve, 1877–1896 során időszakonként a következő községek tartoztak: Angyalos, Aldoboly, Árkos, Előpatak, Étfalva, Feldoboly, Fotosmartonos, Gidófalva, Illyefalva, Kálnok, Kilyén, Kökös, Kőröspatak, Oltszem, Sepsiszentkirály, Szotyor, (az 1880-ig különálló) Szemerja, Zoltán. Érdekesképpen, ha figyelembe vesszük az 1910-es népszámlálási adatokat, akkor a felsorolt falvakban összesen 13 269 főt számláltak,⁹ amelynek személy- és vagyonbiztonságáért mindössze 8 csendőr felelt. Így érthető, hogy miért nem sikerült minden esetben a kihágásokat megelőzni, viszont azok utólagos (ki)nyomozásában a legtöbbször sikerrel jártak el.

1886-ban a sepsiszentgyörgyi őrs a Magyar Királyi Csendőrség I. (a kolozsvári törzsi erdélyi) kerületének második (brassói) szárnya első (brassói) szakaszához tartozott, és összesen 8 csendőr teljesített itt szolgálatot.¹⁰ A testületet 1893. január 1-jétől átszervezték, ennek eredményeként a városban felállították a III. szakaszparancsnokságot,¹¹ amelynek élére ideiglenesen Farkas Károly hadapród tiszthelyettest

¹ ZsMKCs 1887, 104–110.

² NÉMETHY Ferencz 1899, 2.

³ ZsMKCs 1887, 121–123.

⁴ PRESZLY Lóránd 1920, 114.

⁵ Uo.; CsÚt 1926; REKTOR Béla 1980; CSAPÓ Csaba 1999; PARÁDI József 2013; stb.

⁶ PRESZLY Lóránd 1920, 115.

⁷ Uo., 115–116.

⁸ Uo., 116.

⁹ Népsz 1910, 855.

¹⁰ ZsMKCs 1887, 81.

¹¹ PRESZLY Lóránd 1920, 56.

nevezték ki. Ezen szakasz Sepsiszentgyörggyel együtt 14 csendőrőrsöt, ezen belül 15 tisztet és 60 csendőrt foglalkoztatott.¹² 1913-ig a csendőrparancsnokság életében történt átszervezések következtében Háromszék székvárosában a legénység állománya 6 és 9 fő között váltakozott.

Hangsúlyozandó, hogy a csendőrség a városok által fenntartott önkormányzati rendőrség mellett – Sepsiszentgyörgy esetében is – elsősorban nem a városi rendvédelemért felelt, hanem az annak szomszédságában lévő – már említett – községek közbiztonságát felügyelte. Természetesen nem hunytak szemet a kihágások felett, és szükség esetén – vagy felkérésre – elősegítették a városi rendőrség, valamint a közigazgatási apparátus munkáját is.

Tekintsük át a következőkben, hogy a háromszéki alispáni hivatalnak küldött csendőri eseményjelenté-

sek közül melyek vonatkoznak kimondottan a városban vagy annak közvetlen közelében történetekre. A legsúlyosabb bűncselekménynek a gyilkosság számít, amelyekből a csendőrség 5 esetet (1885, 1888, 1889, 1892 és 1893) jelentett. A következő súlyos kihágásnak a testi sértés állapítható meg, ilyen esetből mindössze háromról (1879, 1892 és 1894) értesítették az alispáni hivatalt. A lopásokról 24 esetben szereztek tudomást.¹³ Magántulajdonban a legnagyobb és a legtöbb kárt a tüzesetek okozták, összesen 30 ilyen káréget jelentettek.¹⁴ A felsorolt eseteken kívül olvashatunk még 1878-ból tiltott kártyajáték nyilvános használatáról, engedély nélküli vadászatról 1879-ből és 1890-ből, 1884-ből pénzcsalásról, és 1888-ból pénzhamisításról. 1890-ben katonaszökevények elfogásáról és 1891-ben egy csavargó letartóztatásáról is írtak.

Eseményjelentések 1877-től 1896-ig:

1877 Sepsiszentgyörgyi őrs.

Jelentés egy tüzesetről.

*Jelenti, hogy folyó hó [augusztus] 19-én Sepsiszentgyörgyön odavaló tímármester Sas József csűréből ismeretlen módon tűz ütődött ki, minek folytán az említett csűr, az illetőnek lakháza, istállója, úgy egyéb épületei, valamint a mesterségéhez tartozó, illetőleg megkívántató műszerek, továbbá Kosztyán Győzőnek két háza, egy csüregabonával telve, úgy többféle bútórok, valamint nagyobb mennyiségű takarmánykészlet és 150 forint készpénze lett a lángok martaléka. Az összes kár körülbelül 4249 forint volt érték. Kosztyán Győző 1150 forintig biztosítva volt. Minthogy ezen esemény az ottani városkapitányságnak tudtával lévén, az őrs tovább jelentést nem tett.*¹⁵

1877 Sepsiszentgyörgyi őrs.

Jelentés egy tüzesetről.

*Folyó hó [augusztus] 24-én este 1/2 8 óra tájt ott helyt Sas Miklós felszerében állítólag vigyázatlanságból tűz ütött ki, miáltal ennek felszere és egy istállója 150 forint nem biztosítva kárral, továbbá Nagy Gyula ottani mézárós 1 háza, 1 nyárikonyhája, 1 vágókamara, 1 csűr, 1 istálló és szén, széna, árpa, gazdasági eszközök, 1 ló, 22 hizlalt sertést, avas háj, fagygyú, 8 ökör-bőr és többféle házi bútórai összesen 5820 forint kárral, mely 2200 forintig volt biztosítva, a tűz martaléka lett. Háromszékemegye főispánja, valamint a városi tanács több tagja jelen lévén, közvetlen tudomásuk van.*¹⁶

1878 Sepsiszentgyörgyi őrs.

Egy egyén letartóztatása tiltott kártyajáték miatt az utcán.

*Jelenti, hogy folyó hó [április] 24-én ellenőrzési szolgálatból bevonult Salamon Antal őrmester, Todor Jakab ott helyi lakost tetten kapván, amint a barompiacon három kártyával az úgynevezett „hol a veres” játszá, letartóztatta, s tényleirat mellett a nála talált három kártyával, valamint 13 krajcár pénzüsszeggel a helyi királyi járásbírósnak átadta.*¹⁷

1878 Sepsiszentgyörgyi őrs.

Ajtózárok ellopásáról.

*Jelenti, hogy folyó hó [november] 23-án bevonult közönséges járőr Gergely Ferenc őrsvezető és Nagy Márton próbacsendőr jelentése szerint 20–21. közötti éjjel az ott helybéli városi fürdőház öt ajtajáról a zár ismeretlen tettesek által ellopott, miről az ott helybéli városkapitányságnak jelentést tettetett. És a tettesek után a nyomozás folyamatban tartatik.*¹⁸

1878 Sepsiszentgyörgyi őrs.

Jelentés egy állítólagos bétörési lopásról.

Jelenti, hogy folyó hó [november] 27-én bevonult ellenőrző járőr Salamon Antal őrmester tudomásul vette, miszerint november 24-én Szemeria községben este 10 órakor, midőn Müller Jenőné asszony szolgálójával a lakszobájában volt, az ablakon kétszer zerrenést

¹² A következő őrsök tartoztak a sepsiszentgyörgyi szakaszhoz: 93. számú őrs Sepsiszentgyörgyön, Rucz János címzetes őrmester (összesen 6 fő); 94. számú őrs Bükszádon, Tamás Gergely őrsvezető (összesen 6 fő); 95. számú őrs Kézdivásárhelyen, Szilvási Vidor őrmester (összesen 8 fő); 97. számú őrs Bereckben, Czirják Ignác őrsvezető (összesen 7 fő); 98. számú őrs Sósmezőn, Bardocz István őrsvezető (összesen 7 fő); 100. számú őrs Kovásznán, Marosi János őrsvezető (összesen 5 fő); 102. számú őrs Nagyborosnyón, Wilhelm István őrsvezető (összesen 5 fő); 103. számú őrs Kászonyfaluban, Schenker János őrsvezető (összesen 5 fő) vezetésével; valamint Csík vármegyében a 104. számú őrs Kőkereten [Úz-völgye], Béres János őrsvezető (összesen 6 fő) és a 105. számú őrs Csíkszentmártonban (összesen 6 fő). Ezekben kívül a 96. számú őrs Eszternek székhellyel, a 99. számú őrs Gelencén,

a 101. számú őrs Gyulafalván és a Csík vármegyei [gyergyói] 106. számú őrs Pricsketetőn 5-5 fővel. (ZsMKCs 1893, 51.)

¹³ Lopások lebontva évekre és esetszámokra: 1878-ból 2, 1879-ből 4, 1880-ból 1, 1885-ből 1, 1887-ből 1, 1889-ből 3, 1891-ből 1, 1892-ből 1, 1893-ből 1, 1894-ből 2, 1895-ből 3 és 1896-ból 4 eset.

¹⁴ Tüzesetek lebontva évekre és esetszámokra: 1877-ben 2, 1879-ben 5, 1880-ban 2, 1882-ből 1, 1884-ből 1, 1885-ből 1, 1886-ból 2, 1887-ből 4, 1888-ból 3, 1889-ből 1, 1890-ből 1, 1891-ből 4, 1892-ből 1, 1895-ből 1 és 1896-ból 1.

¹⁵ SÁL, Fond 9, Inv. 850 (főispáni iratok), 155. ie. 1877.

¹⁶ Uo.

¹⁷ SÁL, Fond 9, Inv. 850 (főispáni iratok), 155. ie. 1878.

¹⁸ Uo.

hallott, melyet a külső ablak (kettős ablak lévén) felső szegletéből egy kis darab üveg betörött, mire a szolgáló az udvarra kifutott, s 2-3-szor tolvajt kiáltott, mely kiáltásra a szomszédok is kigyűltek, s többen éjjeli 12 óráig a kapukban leselkedtek, de nem vettek semmi gyanús körülményt észre. Azután éjjeli 12 órakor Müller Jenőné asszony is a házból kijövén, a szolgálóval az ajtót bezárta, és a szomszéd Vermesinéhez ment háltni. 25-én reggel pedig, midőn Müllerné hazaindult, a szolgálóját előreküldötte, ki a ház ajtaját egy kissé kinyitva találta, mit asszonyával tudatván, s azután együttesen mentek be a házba, hol egy szekrényből, könyvben tartott részint bankjegy, részint ezüst és rézpénzből állott 27 frt v. értékben, és egynéhány ruhadarab hiányzott. A többi apróság tárgyak pedig a szoba padozatán el voltak szórva. Salamon Antal örmester ezen lopási eset felvétele végett a Müller Jenőné házához ment, hol az ablakon történt kis törésen kívül semmi erőszakosság nyom sem látszik, s a további puhatolásokból kiderült, miszerint Müllerné férje Kézdivásárhelyi pénztári ellenőr, és a nőnek igen nagy vágyai volnának valami ürügy mellett Kézdivásárhelyen leendő lakást kieszközölni, minél fogva valóbszerű, hogy ezen esemény a nő által eszközöltetett ki, mert azt sem tudta megmondani, hogy körülbelül mennyi lehetett bankjegy a pénzből, és hát hogy tarthatna ezüst vagy rézpénz könyvben. Ezen eseményről az ott helybeli királyi járásbírósnak jelentés tétetett.¹⁹

1879 Sepsiszentgyörgyi örs.

Tüzeset.

Jelenti, hogy folyó hó [február] 14-én közönséges járőrbeli bévo-nult Szabó Tamás c. örmester és Erdélyi Mihály próbacsendőr tudomására jött, hogy 15-én reggel 1/2 5 órakor Szemeriai Szigyártó József istállójában még eddig ismeretlen módon tűz ütött ki, aminek következtében az istálló fedele 50 frt, egy szín 100 frt, takarmány 50 frt., összesen 215 frt hamvadt el. A káros biztosítva volt, és ezen eset a Sepsiszentgyörgyi szolgabírói hivatalnak feljelentetett.²⁰

1879 Sepsiszentgyörgyi örs.

Letartóztatás lopásért.

Május 1-én Fodor Sándor csendőr járőrvezető Erdélyi Mihály próbacsendőrrel ott helyben a vásáronni örködés alkalmával száraz-ajtai Varga Adámtot és Pinti Éva cigányt letartóztatta, azért mivel bodoki Kádár Zsigmond zsebéből a nagy tolongás közt 9 frt[ot] kiloptak. Nevezettek tényleirattal az ott helybeli királyi járásbírósnak átadattak.

Ugyanaz.

Letartóztatás súlyos testi sértésért.

Május 1-én Nagy Sándor örsvezető Józsi István csendőrrel ott helyben ellenörködés alkalmával kézdívásárhelyi illetőségű Szigeti József kovácssegédet letartóztatta, azért mivel ugyanaznap odaváló Deregán József kovácssegéddel összeverekedett, mely alkalommal Deregánt egy kalapáccsal életveszélyesen megsebesítette. Nevezett letartóztatott tényvázlattal az ott helybeli királyi járásbírósnak átadott.²¹

1879 Sepsiszentgyörgyi örs.

Jelentés engedély nélküli vadászásért.

Folyó hó [június] 2-án úti járőrökös alkalmával Fodor Sándor csendőr járőrvezető Józsi István csendőrrel odaváló Bedeházi Dávidot engedély nélkül vadászni találta, miért nevezett az ottani városkapitányságnak feljelentetett.

Ugyanaz.

Jelentés véletlen halálesetről.

Folyó hó [június] 3-án közönséges járőrökös alkalmával Nagy Sándor c. örsvezető Todor Sándor csendőrrel tudomásul vette, miszerint máj. 30-án ottani lakos Damó Boldizsár részeg állapotban a sugási fürdön a gözloben elaludt s meghalt. A hulla bizottságilag megvizsgálatott és eltemettetett.²²

1879 Sepsiszentgyörgyi örs.

Tüzeset.

Folyó hó [augusztus] 2-án délután 1 órakor ottani lakos Mihály Jánosné háza ismeretlen módon meggyült s a tűz martalékaul esett, az összes kár 475 forintra rúg, mely biztosítva nem volt. A tüzoltásnál Egyed József örsvezető Veres Sándor és Józsi István csendőrrel közreműködött. Erről az ottani városkapitányság tudomással bír.²³

1879 Sepsiszentgyörgyi örs.

Letartóztatás lopásért.

Folyó hó [augusztus] 3-án Fodor Sándor csendőr járőrvezető Madár Pál csendőrrel ott helyben járőrökös alkalmával gidófalvi Balázs Kulit és Balázs Jánost, mivel a vásáronni tolongás közt maksai Csiki István zsebéből 1 frt 50 kr-t kiloptak, letartóztatta s a városkapitányságnak átadta.²⁴

1879 Sepsiszentgyörgyi örs.

Tüzevés.

Folyó hó [augusztus] 13-án délután fél 5 órakor helybeli lakos Szöke Györgynek csüreből ismeretlen módon tűz ütött ki: 3 csűr, 1 istálló, 1 ház, 2 disznóól és több eszközök estek a tűz martalékaul. Összes kár 1015 frt. A tüzevésnél Mosiu János csendőr járőrvezető Józsi István csendőrrel közreműködött. A tűz kiütése csakis Szöke György vigyázatlanságának tulajdonítható. Az ottani városkapitányság ezen esetről közvetlen tudomással bír.²⁵

1879 Sepsiszentgyörgyi örs.

Tüzevés.

Folyó hó [augusztus] 21-én délelőtt fél 10 órakor itt helyben lakó Szaniszló Miklós csüreből tűz ütött ki: 1 csűr, 1 istálló, 1 szekecsin és több gazdasági eszközök égtek le, összes kár 510 forintra rúg, mely 220 forintig biztosítva volt. Salamon Antal örmester Mosiu János és Madár Pál csendőrrel az oltásnál közreműködött, mely alkalommal a tettes után puhatolván kitűnt, hogy a tűz vigyázatlanságból keletkezett. Ezen eseményről az ottani városkapitányság közvetlen tudomással bír.²⁶

1879 Málnási örs.

Egy cigányné letartóztatása lopásért:

Folyó hó [szeptember] 22-én Kalit Károly csendőr járőrvezető Bene Balázs csendőrrel úti járőrökös alkalmával Sepsiszentgyörgyön tudomásul vette, miszerint ott megejtett hetivásár alkalmával gidófalvi illetőségű Kolcza Lászlónétól hidvégi lakos Ötves Mundua cigánynő 5 forintot ellopott, melyből 2 forintra 5 db rucát vásárolt, miért a járőr letartóztatta s az ottani városkapitányságnak átadta.²⁷

1879 Málnási örs.

Egy tolvaj letartóztatása.

Folyó hó [október] 24-én Kányádi Mózes és Bene Balázs csendőr közönséges járőr alkalmával értesült, hogy sepsiszentgyörgyi vendég-lős Rézer Sámuel udvaráról egy téli felső ellopott, értéke 50 frt,

¹⁹ Uo.

²⁰ SÁL, Fond 9, Inv. 850 (főispáni iratok), 155. ic. 1879.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

a járőr nyomozása által sikerült a kérdéses felsőt csíkszentmihályi Kirsis Mihálynál feltalálni, ki is miután tettét bevallotta, a járőr által letartóztatott, s tényvizslat mellett a sepsiszentgyörgyi királyi járásbírósnak adatott át.²⁸

1879 Sepsiszentgyörgyi őr.

Tüzeset:

Folyó hó [július] 4-én reggel Fodor Sándor csendőrrjárőr vezető Erdélyi Mihály próbacsendőrrel közönséges járőrökösés alkalmával tudomásul vette, miszerint júl. 3-án éjjel 12 óra tájt Szemerján Serester József csúre még eddig ismeretlen módon meggyült s elégett. Az összes kár 50 forintra rúg, mely a „Duna” tűzkárbiztosító társaságnál 200 forintig biztosítva volt. Erről az ott helybeli szolgabíróságnak jelentés tétellett.²⁹

1880 Maksai őr.

Lopásért letartóztatásról jelentés.

Folyó hó [február] 17-én Gyönös János járőrvezető- és Imre József csendőrökből álló közönséges járőr Mátisfalva községben tudomásul vette, hogy odavaló Csomos Zsuzsánna sepsiszentgyörgyi Kovács Áronnál szolgált. Február 14-én gazdájától megszökése alkalmával egy ezüst horgony órát, értéke 18 frt, egy fersinger³⁰, értéke 4 frt és 2 db férfi inget, értéke 6 frt, ellopott, s a mátsfalvi községi előljároság által letartóztatott és a kézdivásárhelyi királyi járásbírósnak átadatott. A lopott tárgyak pedig a károsnak visszaadattak.³¹

1880 Sepsiszentgyörgyi őr.

Egy tüzesetről jelentés.

Folyó hó [április] 27-én Sepsiszentgyörgyön Kakasi Józsefné udvarán ismeretlen módon tűz ütött ki, mely által egy öl elégett, értéke 25 frt becsült érték. Gyanúval senki sem terbeltetik. A tűznél megjelent Mosiu János csendőr járőrvezető és Józsi István csendőr az oltásig közreműködött. Ezen esetről az illetékes rendőrségnek közvetlen tudomása van.³²

1880 Sepsiszentgyörgyi őr.

Ragályos marhabetegségről jelentés.

Folyó hó [június] 21-én sepsiszentgyörgyi marhacsordában nyak-tájuk ragály ütött ki, mely miatt eddig 7 db bival elhullott, a betegek orvosilag gyógyíttatnak, az esetről pedig a városkapitány-ságnak közvetlen tudomása van.³³

1880 Sepsiszentgyörgyi őr.

Egy tüzesetről jelentés.

Folyó hó [július] 4-én sepsiszentgyörgyi Venczajter János csúre a háziak vigyázatlansága miatt meggyulladván, teljesen leégett, értéke 200 frt. Biztosítva nem volt. Fogarasi Antal járőrvezető és Abódi Gyula csendőr a végeloltásig közreműködött, ember és állat nem veszélyeztetett. Ezen esetről a szolgabírói hivatalnak közvetlen tudomása van.³⁴

48. számú őr Sepsiszentgyörgyön.

Feljelentés pénzcslás miatt.

Salamon Antal örmester és Paul András csendőr folyó hó [1884. augusztus] 2-án délután 4 órától, 3-án déli 12 óráig foganasított első ellenőrző szolgálat alkalmával tudomásul vették, hogy július 28-án délután 4 órakor sepsiszentgyörgyi illetőségű Csiszár Lajosné szabóné és szemeriai illetőségű Baloga István 12 éves és Karácson

Mihály 11 éves kisfiúk együtt indultak el Előpatakról Sepsiszentgyörgy felé. Ez alkalommal fentnevezett nő a „Borbát” nevű erdőn Baloga Istvánnak 2 forint készpénzt elcsalva elvette. Említett nő ezért a sepsiszentgyörgyi királyi járásbírósnak feljelentetett. Az ottani szolgabírói hivatalnak jelentés tétellett.³⁵

48. számú őr Sepsiszentgyörgy.

Rablógylkosság és gyanúsított tettes letartóztatása.

Sepsiszentgyörgy szemeriai részén az útmélyedésben folyó hó [1885. március] 5-én egy ismeretlen hulla találtatott fel ottani lakosok által, melyen a Sepsiszentgyörgyről kiszállott törvényes bizottság erőszakos megfojtási halált állapított meg. Ennek alapján a sepsiszentgyörgyi őrösről március 5-én este 6 órától 6-ika délután 3 óráig kivezényelt 1/10 nyomozó járőr, Fartler György és Róbert Frigyes csendőrök ez ügyben nyomoztak és kiderítették, hogy a hulla hidvégi Péter Veres Jánosé, ki március 4-én 160 frt pénzzel azért ment volt Sepsiszentgyörgyre, hogy ottan magának két ökröt vásároljon, mi azonban nem sikerülvén, odavaló Jakab Andrással indult vissza Hidvégre. A káros derékszija (dűszü) a hulla mellett találtatott, de üresen, habár a meggyilkolt felesége azt adta fel, hogy férje hazulról való elindulása előtt érintett összeget abba tette volt be. Jakab András erre nézve, hogy Péter Veres Jánossal meddig folytatta útját, kihallgatva, magát igazolni nem tudta, tehát rablógylkosság alapos gyanúja miatt letartóztatott és a hidvégi őr által 4. számú tényleírás kíséretében a sepsiszentgyörgyi királyi járásbírósnak átadatott. Gyanúsítottnál szigorú házmotózás is véteztet elő, de az is eredményhez nem vezetvén, az ezen büntett teljes tisztázásáig mindkét őr részéről tovább folytattatik. A sepsiszentgyörgyi és földvári szolgabírói hivatalnak a jelentések megtételtek. A hulla törvényes boncolás után eltemettetett. A két őr nyomozási végeredménye annak idejében bejelentetni fog.³⁶

49. számú őr Hidvégen.

Lopás.

Sepsiszentgyörgyi Blaskó József vendéglős a hidvégi őrön azon feladást tette, hogy vendéglője udvaráról hidvégi lakosok egy pesti utazónak táskáját ellopták. Porzolt József örmester és Ferencz Mihály csendőr f. hó [1885. március] 2-án du. 4 órától, éjjel 12 óráig foganasított 1. nyomozó szolgálat közben a tettesek után pühatoltak, s árapataki Derzsi György, Bota Niculaé György és Bakó Józsefnél, mint a vendéglős által megnevezett állítólagos tetteseknél, házmotózást foganasítottak, mi azonban eredményhez nem vezetvén, tovább folytattatik, a vendéglős végül oda nyilatkozott, hogy érintett táská bizonyosan addig veszett el, míg tulajdonosa Brassóból Sepsiszentgyörgyre utazott. A sepsiszentgyörgyi királyi járásbírósnak és szolgabírói hivatalnak bejelentetett. A brassói, prázsmári és uzoni őrök pedig hason nyomozás tekintetéből utasítottak. A bőrrönd tartalmát, értékét és káros nevét is kitudni a sepsiszentgyörgyi őrnek meghagy[at]ott.³⁷

49. számú őr Sepsiszentgyörgy.

Kárégés.

Sepsiszentgyörgyi Milich Kristóf kárára istállójából folyó hó [1886. szeptember] 2-án 3/4 órakor ismeretlen módon tűz ütött ki, az a benne volt takarmánnyal 100 frt becsértékben teljesen elégett. Biztosítva nem volt. Emberélet vagy állat nem veszélyeztetett. A sepsiszentgyörgyi rendőrség a káros szolgáit, Bene Jánost és Füzzi Jánost tusakodás gyanújáért letartóztatta. Drágis Miklós járőrvezető

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.

³⁰ Egyszerűbb női felső gyolcs szoknya.

³¹ SÁL, Fond 9, Inv. 850 (főispáni iratok), 155. ie. 1880.

³² Uo.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ SÁL, Fond 9, Inv. 842 (alispáni iratok), II. Problémaosztály, 1884/II/9.

³⁶ Uo., 1885/II/12.

³⁷ Uo., 1885/II/19–20.

és Timár Péter csendőrök a tűz eloltásánál közreműködtek. Az eset a sepsiszentgyörgyi királyi járásbírósnak bejelentetett, a rendőrségnek, mivel az arról tudomással bírt, jelentés nem tétetett.³⁸

49. számú őrs Sepsiszentgyörgy.

Lopás és három gyanúsított elfogása a rendőrség által.

Sepsiszentgyörgyi Bogdán Artur háza ablakát 1886. dec. 30-án éjjel ismeretlen tettesek betörve, a lakhelyiségbe másztak, és onnan 7 darab köntöst, 1 muffot, 1 rend fekete szalon férfiruhát, 6 kávé-, 6 evő-, 1 zöldes és 2 levesmerő ezüstkanalat, 8 pár kést és 8 pár villát ezüstműből Z. J. és B. K. monogrammal, 1 ezüst cukortartót fekete elefánt csontokkal, 2 ezüst hamutartót, egy lámpa alját bronzból, 1 szivartartót ezüstműből és egy zöld plüsst 400 forint értékben elloptak. Salamon Antal örmester, Csibi Tamás, Bodosi Ferenc és Timár Péter csendőrök a rendőrségnek segítykezve a tettesek után nyomoztak, de eddig csupán azon eredménnyel, hogy a rendőrség gidófalvi Balló Antal sepsiszentgyörgyi Vetési Károlytól Bakcsi Józsefet némi gyanúok alapján letartóztatta. A nyomozás az őrs és rendőrség révén folytatattatik. A szomszédos őrsök ezen esetről az őrs által értesítve vannak.³⁹

49. számú őrs Sepsiszentgyörgy.

Tüzeset.

Sepsiszentgyörgyi Csákány László istállójából folyó hó [1887. április] 12-én délelőtt 1/2 9 óraker tüz ütött ki, s ennek következtében az istálló a benne lévő takarmánnyal, gazdasági eszközökkel, 2 darab ökörrrel, 1 tehénnel és egy tulokkal 395 forint értékben elégett. Biztosítva nem volt. Emberélet nem veszélyeztetett. Drágos Miklós járórvezető és Timár Péter csendőrök a tűz eloltásánál közreműködtek, s azután a nyomozást a rendőrséggel együtt a tűz kiütése tárgyában folytatva kiderült, hogy a tűz az istálló belsejéből ütött ki, s mivel a káros szenvedélyes dohányzó s azon éjszaka ittasan járt marhái között, csaknem valószínű, hogy a tűz az ő gondatlansága által keletkezett. A további nyomozás azonban az őrs által folytatattatik. Az esetről a sepsiszentgyörgyi királyi járásbírósnak- és szolgabírói hivatalnak közvetlen tudomása lévén, az őrs által a jelentéstétel mellőztetett.⁴⁰

49. számú őrs Sepsiszentgyörgyön.

Letartóztatás pénzhamisítás gyanújáért.

Folyó hó [1888. augusztus] 8-án délután Császár Bálint sepsiszentgyörgyi polgármester arról értesítette az őrsöt, hogy a városban egy idegen egyén érkezett, kit azon gyanú terhel, hogy 5 frankos romániai bankjegyet hamisítással foglalkozik. Csorja Barabás örmester, Bedner János és Groisz Máttyás csendőr az illető felkeresésére indulva, szekeresét Nagy József vendéglőjében találta, de a keresett egyén már elmenekült volt, hanem rövid idő múlva Előpatak felé vezető útvonalon utolérte, letartóztatott, ekkor előadta, miszerint ő brassói illetőségű Klossz György, és pincéri állást keresett Sepsiszentgyörgyön. A nyomozás folyamán kiderült, hogy nevezettel egyidejűleg még egy más idegen úriember is érkezett a városba, de az Nagy József vendéglős által értesülve a helyzetről, elmenekült. Klossz György pedig július közepén szintén megfordult a városba, és Nagy vendéglőjébe szállva, Salati András ottani lakossal gyakran értekezett. Később utóbbi Sandrik Sándort, a „Jókai” nyomda vezetőjét is odahívatta, s közölték vele, hogy egy sárgarézbe metszett géppel készített nyomtatványuk – habár a festék kék színű – ha megszárad, veres színű lesz, tehát nekik olyan festékre volna szükségük, mely akkor is megtartja eredeti (kék) színét, ha megszárad. A nyomdavezető egy bécsi

céget nevezett meg, honnan Salati még aznap rendelt 24 forintra festéket. Klossz György augusztus 6-án újból érintkezett Salatival, és valószínűleg ekkor vette át tőle a festéket, mely később Nagy vendéglős udvarán levő ürszékben elrejtve találtott. Nevezett polgármester úr által vezetett vizsgálat során Salati András és ugyancsak sepsiszentgyörgyi Antal Dénes ellen a bűnrészesség gyanúja merülvén fel, letartóztatott és a sepsiszentgyörgyi királyi járásbírósnak átadottak. A járór által letartóztatott Klossz György pedig – habár mindent tagad, mint alaposan gyanúsított, 2. számú tényleírás mellett, ugyanezen királyi járásbírósnak azon hozzáadással adatott át, hogy Brassóban levő lakásán megtartott házmotózás alkalmával oly tárgy, mely a pénzhamisításra vonatkozna, nem találtott. Az elmenekült idegen kiléte, miután Klossz vonakodik ötlet megnevezni, nem volt megállapítható, a nyomozás folytatattatik.⁴¹

49. számú Sepsiszentgyörgyi őrs.

Rendőrség által eszközölt letartóztatás ökörlopásáért.

Szűgyártó Dénes csendőr folyó hó [1889. augusztus] 8-án szolgálatban arról szerzett tudomást, hogy Szemerjai Serester Ferencnek egy 75 forint értékű ökrét az ottani csordából sepsiszentgyörgyi Krucza János és Ruzsa György augusztus 1-én ellopta. A lopott ökröt tettesek által ugyancsak sepsiszentgyörgyi Sikó Ferenc mészárosnak árusított el 14 forinton, ki azt a rákövetkező nap le is vágatta, erről a sepsiszentgyörgyi rendőrség azonnal értesülve, tetteseket, valamint Sikó mészárosot is letartóztatott és az ottani királyi járásbírósnak átadta. Az eset bejelentetett a sepsiszentgyörgyi szolgabírói hivatalnak.⁴²

50. számú őrs Sepsiszentgyörgyön.

Feljelentés vadászati kihágásért.

Groisz Máttyás és Benczédi Dávid csendőrök folyó hó [1890. május] 24-én szolgálatban sepsiszentgyörgyi Málk Józsefet a tilalmi időszak dacára vadászkutyával vadászni találta. Nevezett sepsiszentgyörgyi szolgabírói hivatalnak feljelentetett.⁴³

50. számú őrs Sepsiszentgyörgyön.

Letartóztatása egy katonaszökevénynek.

Bedner János és Groisz Máttyás csendőrök folyó hó [1890. július] 26-án szolgálatban a szemerjai erdőben egy katonát találtak, ki midőn látta, hogy nem menekülhet, a járórhez lépett és jelentette, hogy őt Krisán Iliának hívják, és a sepsiszentgyörgyi magyar királyi mén-telep II. osztályából megszökött, és jelenleg Romániába akart menni. Ezek után Krisán a járór által letartóztatott, és 3. számú tényvázzattal a sepsiszentgyörgyi magyar királyi mén-telep II. osztály parancsnokságának átadottat, a szolgabírói hivatalnak jelentés tétetett.⁴⁴

50. számú őrs Sepsiszentgyörgyön.

Tüzeset vigyázatlanságból.

Furus Géza szemerjai lakos csüre folyó hó [1891. december] 3-án este 8 óraker kigyúlt, és a benne volt takarmánnyal együtt 600 forint értékben elégett. Biztosítva volt a csür 150 forintig a „Magyar általános” társulatnál. Emberélet vagy állat nem esett áldozatul. Tamás Gergely őrsvezető és Benczédi Dániel csendőrbéli járór a tűz eloltásánál közreműködött és kiderítette, hogy Nagy János, a káros kocsis ittas állapotban a tűz kiütése előtt többször a csürben járt szénáért, tehát vigyázatlanság forog fenn, mert a gyűlés azon a helyen keletkezett, ahonnan a kocsis szénát viitt, ki annyira meg volt ittasodva, hogy magával is tehetetlen volt. Az esetről a sepsiszentgyörgyi királyi járásbírósnak és városi rendőrkapitányság közvetlen tudomással bírt, jelentés nem tétetett.⁴⁵

³⁸ Uo., 1886/II/15.

³⁹ Uo., 1887/III/12.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ SÁL, Fond 9, Inv. 842 (alispáni iratok), II. Problémaosztály, 1888/II/24.

⁴² Uo., 1889/II/21.

⁴³ Uo., 1890/II/13.

⁴⁴ Uo., 1890/II/13.

⁴⁵ Uo., 1891/II/10.

50. számú őr Sepsiszentgyörgyön.

Lopás és a tettesek letartóztatása.

Folyó hó [1892. szeptember] 26-án László Péter csendőr sétálás alkalmával Sepsiszentgyörgyön értesült, hogy Adám György brassói lakos mellénye zsebéből július hó folyamán egy ezüst zsebóra 18 frt értékben ellopott. Nevezett csendőr a lopott órát Fischer Adolf sepsiszentgyörgyi ismerősenél megtalálta, mely alkalommal kiderült, hogy az órát Wéber József brassói lakos zálogosította el 5 frt árban, ki beismerése szerint az órát Brassóban tartózkodó öccse, Wéber Miksa zsebéből lopta el. Nevezett letartóztatott és tényvázlattal az órával együtt, mint bűnjellel, a sepsiszentgyörgyi királyi járásbírósnak azon hozzáadással adatott át, hogy a Wéber Miksa letartóztatása végett a brassói őr megeresztetett, a szolgabírói hivatalnak jelentés tételét.⁴⁶

93. számú Sepsiszentgyörgyi őr.

Egy egyén betörés és lopás miatti letartóztatása.

Folyó évi [1893.] szeptember hó 12-én éjjel Artcz Anzelmo sepsiszentgyörgyi lakos kárára 466 frt készpénz és egy 15 frt értékű ezüst zsebóra ismeretlen tettes által ellopott, ki midőn a káros aludt, az ablakon mástott be hozzá.

Rusz János örmester és Isztráte Demeter csendőrből állott járőrnek sikerült erélyes nyomozás után a tettest, Kispista György árkos lakos személyében kideríteni, ki már két ízben betörési lopásért büntetve volt. Nevezett tettes tettét tagadta, de nála mint közártalmú egyénnél midőn házmotózás tartatott, a párnában a toll közé elrejtve volt 270 frt pénz és az óra megtalálhatott.

A tettes tagadja, miszerint 300 forintnál többet lopott volna el, hiányzó 30 forintból vett egy malacot, 13 frt 50 krajcáron egy felsőt és egy mellényt 11 forinton. A maradékot elköltötte, a malac a községi előjárásnak átadatott, elismervény mellett. A tettes pedig a sepsiszentgyörgyi királyi járásbírósnak adatott át, tényvázlattal, 270 frt készpénz, egy ezüst órával s felsővel és mellénnyel mint bűnjelvényvel. A sepsiszentgyörgyi szolgabírói hivatalnak jelentés tételét.⁴⁷

97. számú őr Sepsiszentgyörgyön.

Négy egyén letartóztatása lopásért.

Vargyas Márton őrvezető és László Péter csendőrből állott járőr jelentése szerint folyó hó [1894. április] 24-én Szabó János sepsiszentgyörgyi tímár kárára történt 30 frt értékű bőrlopás tetteseit, Gödri Antal étfalvi, Bács György zoltáni, Balázs Miklós és Moczok Rupi gidófalvi egyének személyében kiderítette. Gödri 2 db bőrt Angyalosra Imre Róberthez viett, hol azokat lásta a kecskeolban, hol azok meg is találtak. A többi bőr megtalálható nem volt. Állításuk szerint a cigány 1-1 forintot, Bács pedig 4 forintot kapott. Nevezett egyének letartóztatva a megtalált bőrokkal a sepsiszentgyörgyi királyi járásbírósnak átadattak, a szolgabírói hivatalnak jelentés tételét.⁴⁸

108. sz. őr Sepsiszentgyörgyön.

Letartóztatás lopásért.

Rusz János örmester Isztráte Demeter csendőrrel folyó hó [1895. január] 27-én Sepsiszentgyörgyön értesült, hogy odaváló „Miske és Fehér” cégbolt ajtajából ugyanaznap délután egy ismeretlen tettes egy 8 forint értékű paplant ellopott. A járőr a nyomozást bevezette, sikerült a tettest Köröspatakon, odaváló ifj. Hamar Antal közártalmú egyén személyében feltalálni, ki a lopást, miután a paplant megtalálhatott, önként beismerte. Nevezett letartóztatott, s a megtalált paplannal mint bűnjellel 1. számú tényvázlat mellett a helybeli

királyi járásbírósnak átadatott. A szolgabírói hivatalnak jelentés tételét.⁴⁹

61. számú őr Sepsiszentgyörgyön.

Két egyén letartóztatása lopásért.

Nagy Pál csendőr járőrvezető Rodea Ilyés csendőrrel folyó hó [1895. augusztus] 6-án Sepsiszentgyörgyön letartóztatta Kólcze János gidófalvi és Bende András petőfalvi illetőségű legényeket, mivel aznap délután Rézer Gyula sepsiszentgyörgyi kereskedő üzlet-helyiségéből egy záratlan fiókból 2 db 10 forint-, egy db 5 forintos bankjegyet és 2 frt 50 krajcár váltópénzt, összesen 27 frt 50 krajcárt elloptak. Az elloptott pénzből 22 frt 50 krajcárt Kólcze Jánosnál megtalálhatván, elkoboztatott, a hiányzó összeget elköltötték. Tettesek az előtalált lopott pénzzel mint bűnjellel a királyi járásbírósnak helyben átadattak, a szolgabírói hivatalnak jelentés tételét.⁵⁰

61. számú őr Sepsiszentgyörgyön.

Egy nő letartóztatása lopásért.

Nagy Pál csendőr járőrvezető- és Tanczos György csendőrből állott járőr folyó hó [1896. június] 22-én Sepsiszentgyörgyön letartóztatta Kányádi Anna csikszentmártoni illetőségű kovásznai egyént, mert március 7-én Szász Zsuzsa kovászna-vajnafalvi lakos kárára fehérműt 22 frt 98 krajcár, továbbá Deák Károlyné kovásznai lakos kárára szintén fehérműt 2 frt 98 kr kárértékben elloptak. Nevezett tettes nő a lopást beismerte, s a még meglévő több tárggyal elő is adta, amiért is a kovásznai királyi járásbírósnak átadatott. Ezen eset a kovásznai szolgabírói hivatalnak bejelentett.⁵¹

61. számú őr Sepsiszentgyörgyön.

Három egyén feljelentése lopásért.

Nagy Pál csendőr járőrvezető- és Tanczos György csendőrből állott járőr folyó hó [1896. június] 14-én megtudta, hogy Áronsohn Henrik brassói szállítótól folyó év április és május hó folyamán az új vasúti vonalon a köröspataki határon épülő vasúti hidhoz szállított hidfelszerelési tárgyakkól több darab, körülbelül 100 frt értékben, ismeretlen időben és tettesek által ellopott. A járőr nyomozása rendjén az elloptott tárgyakkól Árkos községben Máthé Andrásnál 5 szál deszka, 3 db nagy csavaros vasszeg, 26 db sasszeg és 3 kg 12 dekagram súlyú ölomlemez, Ördög Györgynél egy szál deszka, Kisgyörgy Lajosnál egy szál deszka és 2 db nagy vasszeg találtatott és elkoboztatott. Ezek az előjárásnak adattak át. Máthé András beismerte a lopást, ellenben a többiek azt adták fel, hogy a náluk talált tárgyakat ismeretlen vasúti munkásoktól vásárolták. A nyomozás folytatottatik, és az esetről a sepsiszentgyörgyi királyi járásbírósnak és szolgabírói hivatalnak jelentés tételét.⁵²

61. számú őr Sepsiszentgyörgyön.

Egy egyén letartóztatása lopás gyanúja miatt.

Nagy Pál csendőr járőrvezető- és Antal Lajos csendőrből állott járőr folyó hó [1896. augusztus] 16-án a sepsiszentgyörgyi vasúti állomás közelében letartóztatta Moricz Irlattener [...]i (Galícia) lakost, a vasútépítkezési vállalatnál alkalmazott éjjeliőr, mivel el-lene azon gyanú támadt, vagyis merült fel, hogy augusztus 12-én éjjel Rézinger Herman szoborfestő kárára 130 frt készpénzt, folyó hó 7-én pedig Koncz Sándor vasúti munkás kárára 1 frt 20 krajcárt lopott el. A gyanút megerősítette azon körülmény, hogy mindkét károssal, mindkét alkalommal egy szobában egyedül volt, rajta kívül más senki azon barakában, melyben káros halt, nem volt. Nevezett a tett elkövetését konokul tagadja, s habár a nyomozás során fogantatott személy- és házmotózás a pénz megtalálását nem eredm-

⁴⁶ Uo., 1892/II/5.

⁴⁷ Uo., 1893/II/11.

⁴⁸ Uo., 1894/II/13.

⁴⁹ Uo., 1895/II/22.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ SÁL, Fond 9, Inv. 842 (alispáni iratok), II. Problémaosztály, 1896/II/15.

⁵² Uo.

nyezte, miután ki van zárva a lehetőség, hogy a lopást más követette volna el, a sepsiszentgyörgyi királyi járásbírósnak átadatott, a további nyomozás folyamatban van. Ezen eset a sepsiszentgyörgyi szolgabírói hivatalnak bejelentett.⁵³

Következtetés

A csendőrség intézménytörténete európai viszonylatban több évszázados múltra tekint vissza. A most közzétett levéltári források (1877–1896) betekintést adnak a Sepsiszentgyörgy várost közvetlenül érintő dualizmus kori bűn- és káresetekre. A sikeres lezárású események jelentéséhez hozzátartozik, hogy 1876-tól fokozatosan megváltozott

a csendőrség és a lakosság közötti viszony. Ez részben annak tudható be, hogy a katonailag szervezett és fenntartott csendőrség, szerepkörén nem változtatva, alkalmazkodni tudott a vidék mindennapjaihoz. Az állomány tagjai hatékonyan együtt tudtak működni a polgári hatóságokkal, a lakosságnak pedig minden társadalmi rétege bizalommal mert a csendőrökhöz fordulni abban az esetben, hogyha bűncselekménynek lettek az áldozatai, vagy egyéb formában érte őket személyes károsodás. A bizalmi alapnak köszönhetően a lakosság döntő többsége elismerte, és tiszteletben tartotta a csendőrség jelenlétét a mindennapjaikban.⁵⁴

Lőrinczi Dénes – Bod Péter Megyei Könyvtár, Sepsiszentgyörgy, Gábor Áron u. 14., RO–520003; lorinczi_denes@yahoo.com

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)

– K 148, 1867, 10. cs., IX-471.

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sfântu Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL)

– Fond 9: Háromszék vármegye levéltára

Irodalom

CsÚt 1926 = *A csendőrség úttörői*, Budapest, 1926.

Népsz 1910 = *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása*, Első rész (*Magyar Statisztikai Közlemények*, Új sorozat 42.), Budapest, 1912.

ZsMKCs 1887 = *Zsebkönyv a Magyar Királyi Csendőrség számára*, 1. évf., Budapest, 1887.

ZsMKCs 1893 = *Zsebkönyv a Magyar Királyi Csendőrség számára*, 4. évf., Budapest, 1893.

*

CSAPÓ Csaba

1999 *A Magyar Királyi Csendőrség története 1881–1914*, Budapest.

GÖDRI Ferenc, ifj.

1912 Polgármester jelentése Sepsiszentgyörgy r. t. v. 1911. évi közigazgatási állapotáról, XVI. évf., Sepsiszentgyörgy.

NÉMETHY Ferencz

1899 *A M. Kir. Csendőrség szervezete, szolgálata és viszonya a közigazgatási hatóságokhoz*, Budapest.

PARÁDI József

2013 *A Magyar Királyi Csendőrség*, Budapest.

PRESZLY Lóránd

1920 *A Magyar Királyi Csendőrség története 1881–1918*, Budapest.

REKTOR Béla

1980 *A magyar királyi csendőrség oknyomozó története*, Cleveland.

⁵³ Uo.

⁵⁴ ZsMKCs 1887, 112.

Rapoarte ale jandarmeriei din Sf. Gheorghe privind evenimente din perioada 1877-1896

(Rezumat)

Izvoarele de arhivă publicate în lucrare se referă la evenimente penale și de pagubă, raportate de unitatea de jandarmerie din orașul Sf. Gheorghe, în perioada 1877-1896. Evenimentele rezolvate reflectă o îmbunătățire continuă a încrederii populației locale în jandarmerie, această organizație tip militară, mai devreme mijloc de represiune al neoabsolutismului Habsburgic, ceea ce înseamnă că jandarmeria a reușit să se adapteze cu succes la condițiile noi. A colaborat eficient cu autoritățile civile, iar majoritatea covârșitoare a locuitorilor a apreciat activitatea jandarmilor, le-a recunoscut autoritatea și i-a respectat.

1877–1896 Gendarmerie Reports on Crime and Instances of Damage from Sepsiszentgyörgy

(Abstract)

The archive sources published here offer an insight into crimes investigated and instances of damage reported in and around Sepsiszentgyörgy (today Sf. Gheorghe, Romania) under the Dual Monarchy. The achievements recorded attest the stable improvement of the relationship between the locals and the gendarmerie despite the latter previously serving as an enforcer of the neoabsolutist regime's interests, which, in turn, demonstrates that the organisation succeeded in adapting to the changed circumstances, as well as the efficacy of the cooperation between the gendarmerie and local authorities and that the majority of the local population approved of their activities, they had authority and they commanded respect.

Kápolnási Zsolt

NEMZETKÖZI ÉS LOKÁLIS PROPAGANDA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

Tanulmányunkban az első világháborús propaganda kialakulását és a háborúzó országok propagandagépezetének működési mechanizmusát szeretnénk bemutatni. Feltárnánk ugyanakkor egy székelyföldi kisváros – Székelyudvarhely – sajtóján keresztül a propaganda helyi jellegzetességeit, ebből kifolyólag vizsgálódásunk a Székelyudvarhelyen megjelenő két periodika, az *Udvarhelyi Híradó* és a *Székelyország* propagandatevékenységére is irányult. A felkutatott forrásaink alapján próbáljuk ismertetni a propaganda egyéb eszközeinek felhasználási módjait, így a mozi, a színház igénybevételét a háborús célok elérésének érdekében, bemutatnánk a plakátokon, különböző használati és dísz tárgyakon megjelentetett propagandüzeneteket.

Az emberi közösségek konfliktusainak hosszú történetében az első világháború számos újdonságot hozott, eddig ismeretlen fogalmak hosszú sorával körvonalazhatjuk a soha nem látott vérontást. Megismertük a totális háború, a gépesített háború fogalmait, a sajtó szerepének felértékelődésével egy propagandaháború is kezdetét vette. A propaganda története mondhatni egybefonódik az emberiség történetével. Sőt, a propaganda működésének alapelvei, technikai nem sokat változtak, mint ahogy az ész és a lélek alkímiája sem változott az évezredek során. A propaganda kifejezés az európai nyelvkészletbe 1622-ben került be, amikor XV. Gergely pápa létrehozta Rómában a *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* elnevezésű, bíborosokból álló szervezetet, abból a célból, hogy – mintegy reakcióként a protestantizmusra – koordinálják a katolikus hit terjesztésére tett erőfeszítéseket.¹

Hosszú időn keresztül a propaganda bizonyos nemesnek vélt eszmék jegyében végzett, megbecsült tevékenység volt, annak érdekében, hogy eredmények szülessenek különböző nemzeti, szociális kérdésekben. Így beszélhetünk pozitív propagandáról, ilyen volt az olasz egyesítés külföldi támogatásának elnyerésére irányuló erőfeszítés vagy a feketék jogainak elismertetése érdekében indult mozgalom. A totalitárius rendszerek – elsősorban a náciizmus,

fasizmus és a kommunizmus – oly módon használták fel a propagandát saját ideológiájuk terjesztésére, hogy az e fogalom teljes devalválódását eredményezte. A propaganda értelmezésének hatalmas tárházából kiemeljük Călin Hentea katonai újságíró egyedi definícióját: „*Olyan, szponzor által támogatott, megtervezett, meggyőző kommunikációs akciókat jelent a propaganda, amelyek végső célja egy kiválasztott célközönség viselkedésmódjának és attitűdjének a befolyásolása és megváltoztatása, mindez a szponzor politikai érdeke kielégítéséért, felhasználva különböző hamis és félig igaz, ugyanakkor eltorzított és kizárólagos érveket és információkat, amelyek – a cenzúra és különböző kényszerítő módok kíséretében – összekeverednek a valós hírekkel.*”²

Az első világháborúban a propaganda egy önálló, független intézménnyé vált, amelynek óriási szerep jutott a tömegek mozgósításában és demoralizálásában egyaránt. Sok szempontból a Nagy Háború az első katonai konfliktus volt nemzetközi szinten, ahol konzisztens, szigorú szabályok szerint zajló propaganda-hadjáratok valósultak meg, amelyek célja a helyi társadalmak és a nemzet megnyerése azoknak a kormányzati erőfeszítéseknek a támogatására, melyek a nemzeti célkitűzések elérését szolgálták.³ Itt tehetjük fel a kérdést az erdélyi magyarság tekintetében, hogy a nemzeti célok vajon egybeestek-e az állam által kitűzött törekvések irányával, különös tekintettel a háború kezdeti időszakára. Vajon egy székely katonának „nemzeti érdeke” volt, hogy részt vegyen a Szerbia elleni hadjáratban? A háború kitérésakor az erdélyi románok helyzete hasonló volt a magyarokéhoz a célkitűzések tekintetében, egy román katonának talán még egy magyarnál is kevesebb érdeke fűződött Szerbia „megbüntetéséhez”. Románia háborúba való belépése után az erdélyi románok célkitűzései még inkább távolodtak a hivatalos katonai célok vektoraitól.

A propaganda felhasználta a nemzeti érzéseket, a hagyományok, a család és a közösség értékei iránti elkötelezettséget. A hatóságok az összes hadviselő államban igyekeztek elősegíteni az általános nemzeti

¹ HENTEA, Călin 2002, 7, 18.

² HENTEA, Călin 2014, 9.

³ TUDORANCEA, Radu 2016, 16.

mozgósítást, az otthonuk, a családjuk és a császár megvédése érdekében a lakosság hazafias érzületének erősítését. A hírlapok, folyóiratok, magazinok, a mozi, a levelezőlapok hazafias szlogenjei, a plakátok felhívásai, a színházi előadások mind egy közös célt szolgáltak: kikezdehetetlen hátteret biztosítani a front számára, fenntartani a hátszágban maradtak háborús lelkesedését, energiát adni a „belső fronton” belüli erőfeszítésekhez. A háborús propaganda további szándéka volt az ellenség iránti gyűlölet felkeltése, a szövetséges országok rokonszenvének megőrzése, illetve a saját lakosság körében a szövetségesek minél jobb színben való feltüntetése, a semlegesek országok szimpátiájának elnyerése, valamint az ellenség demoralizálása. A médiaháború a konfliktusban álló felek egyik fontos fegyverévé vált, egyes történészek odáig merészkednek, hogy a háború sorsát a média döntötte el.

A célközönséget tekintve, legalább két típusú propagandaformáról beszélhetünk az első világháború idején. A belső propaganda a front mögött, a hátszág lakosságát célozta meg, megszólította ugyanakkor a lövészárkokban harcoló honpolgárokat és a szabadságot katonákat is. Ide tartozik az ellenfél démonizálása, negatív tulajdonságainak felnagyítása, ezzel is elősegítve a hinterland népeiségében a szolidaritás érzetét. Egy imagológiai háborúról beszélünk, olyan cselekmények összességéről, amelyeket egy közintézmény kezdeményez abból a célból, hogy az ellenfélről minél kedvezőtlenebb kép alakuljon ki egy adott emberi közösség tudatában, figyelve ugyanakkor a saját önképének megvédésére is. Az imagológiai háború egyik fontos eszköze az imagológiai fordítás, egy személy, intézmény vagy nemzeti közösség percepciójának tervezett módon az ellentétes oldalra fordítása.⁴ A legtöbb esetben a pozitív megítélés fordul át negatívba. Az olasz és román semlegesség idején a magyar sajtó bizakodó, barátságos hangvételű írásokban beszél e két állam magatartásáról, a hadbalépések után radikális fordulat áll be. A Románia hadbalépésének napján, 1916. augusztus 27-én megjelenő *Udvarhelyi Híradó* még a román politikai helyzet tartós javulásáról írt és azzal nyugtatta az olvasókat, hogy „Románia a Központi Hatalmak felé fordult”...⁵

A külső propaganda két irányba fejtette ki hatását. Próbálta befolyásolni a semleges országokat – a franciák anyagilag támogatták a fiatal Benito Mussolini *Il Popolo d'Italia* című lapját, hogy abban Antant-propaganda jelenhessen meg – és demoralizálni az ellenség hátszágát.⁶

Belső propaganda

Már a háború első szakaszában előtérbe került a katonák és civilek moráljánál a kérdése. A brit kormány 1914 augusztusában aggódva figyelte, hogy Németországban propagandaügynökség kezdte meg tevékenységét. És meg is tette az első lépéseket, David Lloyd George pénzügyminisztert szemelték ki arra a feladatra, hogy létrehozza a Brit Háborús Propaganda Hivatalát. A későbbi miniszterelnök a Wellington House-ban jelölte ki az új intézmény székhelyét, vezetésével Charles Masterman politikus-újságíró bízta meg. Az ügy érdekében mozgósították a kor legkiválóbb irodalmárait, így a brit propaganda működtetésében részt vett többek között H. G. Wells, Arthur Conan Doyle, John Galsworthy, Thomas Hardy, Somerset Maugham.⁷

1917-ben, amikor az Antant számára kedvezőtlenül alakult a háború menete, az akkor már miniszterelnök David Lloyd George a brit lakosság moráljának megerősítése érdekében egy kampányt indított a németek becsmérlésére. Beszámolóik készültek a sajtó számára a németek állati megnyilvánulásairól, nőikön elkövetett erőszakos cselekményeik tömkelegéről. A legnagyobb hatást az úgynevezett Tetemgyár (Kadaververwerkungsanstalt) „leleplezése” fejtette ki, amelyben egy bizonyos kémiai folyamat segítségével a halott katonák tetemeit a robbanóanyag-gyártásban használták fel. Ez a túlzott és a háború után megkérdőjelezett démonizálás – maguk a brit politikusok ismerték el, hogy sok esetben, így a Tetemgyár esetében is álhíreket gyártottak – a két világháború között bumeránghatást fejtett ki, amikor a Hitler által elkövetett atrocitások igazságtartalmáról esett szó.⁸

A Központi Hatalmak államai közül – a régi pángermán tradícióknak megfelelően – egyedül Németország szervezett valódi propaganda-hadjáratokat, az Osztrák–Magyar Monarchia nem fektetett túl nagy hangsúlyt a propagandatevékenység fokozására, azt hangoztatva, hogy az eszméket nem lehet a fogkrémek árusításához hasonló módszerekkel promoválni.⁹ Schwarzer Jenő ezredes 1920-ban úgy vélekedett, hogy a magyarok nem ismerték fel idejében a propaganda jelentőségét, hiszen nem értenek a képmutatáshoz, és a nemzet jellemétől is idegen ez a nem túl gvalléros tevékenység.¹⁰ A német hadsereg viszont már a kezdetekkor rendelkezett egy propagandaosztállyal, amelyet Hans von Haefen alezredes vezetett, és nagyban alapozott a németek által sokra tartott hazaszereket, a haza iránti kötelességtudat érzéseire, felhasználva

⁴ HENTEA, Călin 2002, 30.

⁵ Lesben, *Udvarhelyi Híradó*, 19. évf., 1916. augusztus 27., 35. sz., 2.

⁶ HENTEA, Călin 2002, 53.

⁷ SIMKIN, John 2020.

⁸ HENTEA, Călin 2002, 52–53.

⁹ Uo., 54.

¹⁰ SCHWARZER Jenő 1920, 146.

a germán mitológia hősi és harcias hagyományainak elemeit is.¹¹ Ahogy romlott a frontokon a helyzet, felismerve a katonák között egyre erősödő fáradtságot, honvágyat, illetve a moráljuk romlását, Ludendorff tábornok 1917-ben létrehozta a propagandatiszti funkciót a harcoló csapatok mellett. Egy ilyen pozíciót töltött be a nyugati fronton egy Adolf Hitler nevű osztrák altiszt is. Ő később a *Mein Kampf*-ban elismerte az Antant-propaganda háborúbeli fölényét.¹²

A sajtó – a propaganda legfontosabb eszköze

A propaganda első világháborús térhódításában kétségkívül az írott sajtónak volt a legnagyobb szerepvállalása. Már a nagy világegyetem előtt nyilvánvaló volt, hogy a felelősségéhez képest a sajtó aránytalanul nagy befolyással bír, de a hadakozó államokban elképzelhetetlen magasságokba emelkedett a sajtó hatalma. Talán nem tévedünk nagyot, ha a 20. század végén evidenciaként használt negyedik hatalmi ág megnevezést már az első világháború idejére is vonatkoztatjuk. A hadviselő államok a sajtót felhasználva közvetítették propagandájukat, erősítették a patriotizmust, és igyekeztek gyűlöletet kelteni az ellenséggel szemben. A világháború a tömegmédiát a szociális infrastruktúra fontos részévé tette, ezért az emberek a propagandatevékenységnek minden korábbinál nagyobb jelentőséget kezdtek tulajdonítani.¹³ A háborús kiábrándulás növekedésével párhuzamosan, 1916 után egyre többen kezdték Magyarországon is a sajtó uszításában megtalálni a vérontás fő felelősét. A szociáldemokrata Latinca Sándor például a „kapitalista és nacionalista” sajtótermékeket hibáztatta, és a proletárokat a „szennyest” lapokkal szembeni fellépésre ösztönözte.¹⁴ A pacifisták szintén a „kapitalizmust kiszolgáló” sajtóban vélték megtalálni a világbéke legfőbb akadályát, de a politikai katolicizmus vezéregyénisége, Prohászka Ottokár is úgy vélte, hogy a hadviselő hatalmak közeledését és a békekötést a hírlapok háborús uszítása teszi lehetetlenné.¹⁵

Üzleti szempontból a világháború hatalmas lehetőséget hozott a lapkiadók számára. Ennek fő oka a társadalom hírigényének növekedése volt. 1914-től az újságok szerkesztőségei és a könyvterjesztők egyaránt kivételes konjunktúrát tapasztaltak.¹⁶ Az egyéb szórakozási lehetőségek fokozatos beszűkülése miatt – sok moziban betiltották az ellenséges államokból

érkezett filmek forgalmazását – az újságok egyre fontosabb szerepet játszottak az olvasók szórakoztatásában is. A budapesti napilapok 1916-ban már naponta átlagosan egymillió példányban jelentek meg, azonban a növekedés hasznából a kiadók nem egyenletesen részesültek, hiszen az összpéldányszám 60%-án mindössze négy lap osztozott: *Az Est* (282 ezer példány), a *Pesti Hírlap* (124 ezer), a *Kis Újság* (105 ezer) és a *Friss Újság* (88 ezer).¹⁷ A hírszolgálat fenntartása és működtetése ugyanakkor jelentős többletköltséget okozott a lapoknak, amelyek így áremelésre kényszerültek. A marosvásárhelyi újságok augusztus 1-jétől kezdődőleg a lapok árát 2 fillérről 4 fillérré emelték.¹⁸

Ferenc Ferdinánd osztrák–magyar trónörökös és felesége meggyilkolásának híre még aznap – június 28-án – délután Budapestre érkezett. A fővárosi elit jelentős része inkább megkönnyebbüléssel fogadta a sokak által gyűlölt főherceg halálhírét, a politikusok viszont már a visszavágást fontolgatták.¹⁹ A pesti polgári lapok hasábjain a Szerbia-ellenes propaganda gyors ütemben bontogatta szárnyait. Június 29-én a legtöbb kiadvány címlapját a Szfinx – ahogy a *Pesti Hírlap* aposztrofálta a trónörökösöt – és felesége elhunytát hírül adó gyászjelentések foglalták el. Másnap a fent említett hírlap *Tetemrehívás* címmel közölt vezércikket, amelyben az egyéni felelősökön túl („boszniai szerbek, abból a fajtából valók, akiknek megmetyezett gondolatvilága minden percben kész a robbanásra”) megnevezik az igazi bűnösöket, ugyanakkor számon kérik az erélyes fellépés hiányát a monarchia hatóságaitól: „Mögöttük áll a délszláv propaganda szellemi közössége a maga egész hajtőerejével. ...A monarchia bűnös kormányai ...engedték, hogy ez a gyűlölet mind kövérebbé hízzék, engedték, sőt simogatták, kacérkodtak vele. Csoda-e, ha e gyáva tehetetlenség, e vakmerő hazardírozás láttán, a délszláv gyűlölet is levetette loyális, trialista álarcát? Csoda-e, ha megmutatta magát, nemcsak alázatos szláv vigyorgásával, mikor ajkai mögül csak összeszorított fogsora villant elő, – hanem megmutatta magát harapni, marcangolni vágyó fogaival is?”²⁰ Ezzel szemben a szociáldemokrata *Népszava* gyászkeret nélküli vezércikke azt fejtegette két nappal a sarajevói történések után, hogy a merényletért az osztrák–magyar imperializmus tehető felelőssé, amely az 1878-as boszniai hadjáratral a balkáni terjeszkedés útján indult el.²¹ Egy nappal később azt is leszögezi a vezércikk szerzője, hogy

¹¹ HENTEA, Călin 2002, 54.

¹² Uo., 55.

¹³ KLEISTENITZ Tibor 2019, 302.

¹⁴ LATINCA Sándor 1918, 8, 22.

¹⁵ KLEISTENITZ Tibor 2019, 303.

¹⁶ BIHARI Péter 2008, 165.

¹⁷ KLEISTENITZ Tibor 2019, 303.

¹⁸ *Székelyország*, 20. évf., 1914. augusztus 2., 31. sz., 5.

¹⁹ GALÁNTAI József 2001, 78.

²⁰ *Tetemrehívás, Pesti Hírlap*, 36. évf., 1914. június 30., 152. sz., 1.

²¹ *Népjogok vagy bombák útján, Népszava*, 42. évf., 1914. június 30. 152. sz., 1.

a *Népszava* nem lesz hajlandó a polgári propaganda irányelvei szerint működni. A gyilkosokkal nem tudnak közösséget vállalni, de azzal a polgári sajtóval és közvélekedéssel sem, „*amely zajongó fölháborodással, velőtrázó üvöltéssel támad a szarajevói gyilkosokra – és ugyanakkor más, sokkal tömegesebb, méreteiben ezerszeresen borzasztóbb gyilkosságért liheg.*”²²

Az *Udvarhelyi Híradó* a merénylet másnapján rendkívüli kiadásban adta hírül a történeteket: „*A rettenetes hír a délutáni órákban érkezett ide. Megdöb-bentő riadalom támadt nyomában, és kétségbeejtő csend költözött a szívekbe, s a néma fájdalom, melynek nagyságát most mérlegelni alig lehet, ott ült minden igaz ember arcán.*”²³ A szerkesztőség már ekkor, saját állásfoglalásában a szerbeket tette felelőssé az eseményekért, és felvetette a megtorlás kívánalmát is: „*A királygyilkos náció újra királyi vérré szomjazott. A rettenetesen utálatos merénylet a legmesszebb menő megtorlás gondolatát váltja ki.*”²⁴ Július 12-én az *Udvarhelyi Híradó* a monarchia külpolitikáját is bírálta, amely túl engedékenynek bizonyult a szerb ambíciókkal szemben: „*A Balkán-háborúban mutatott semlegességünknek csúnyán megadtuk az árát. Ha már akkor csirájában széttapostuk volna a szerb aspirációkat, úgy most nem kellett volna könnyes szemmel kísérnünk utolsó útjára a szarajevói vértanú mártírjait. ... A szerb gazemberségeknek egyszer s mindenkorra véget kell vetni. Az egész Monarchia ég a bosszúvágytól. Hangosan követelik a bosszúexpedíció elindítását. ... Fenyítés kell Szerbiának a bérgyilkosságért, fenyítés, amit örök idő-kig megemlegessen!*”²⁵ Hasonló hangnemben fogadta a lap a monarchia által Szerbiának küldött diplomáciai jegyzék (ultimátum) átadásának hírért is: „*A szerb rendtelenség- és nagyhangú pökhendiségnek fel van adva a lecke: vagy kezet csókol és bocsánatot kér, vagy indul a hadsereg a királygyilkos banda letörésére az egész monarchia és művelt külföld tapsai közt.*”²⁶

Meglepő módon, Székelyudvarhely másik újságja, a *Székelyország*, a merénylet hírének leközlése után nem foglalkozik a tragédia jelentőségének és esetleges következményeinek taglalásával. A háborús tematika csak a hadüzenet után, az augusztus 2-i lapszámban jelenik meg, amelyből megtudhatjuk, hogy háború melletti tüntetések zajlottak Székelyföld minden városában, de a nagyobb községekben is.²⁷

Július 30-án, csütörtökön 17 órakor tüntető tömeg gyülekezett Székelyudvarhelyen is a főtéri mil-

lenniumi oszlopnál, az *Udvarhelyi Híradó* mintegy 500 főre becsülte a háborút követelő polgárok számát. Tovább növekedett a demonstrálók száma az itt elindult körmenet során, amikor a tömeg bejárta a város utcáit, majd a vármegyeház előtt szónoklatokat hallgatott végig. A beszédek alatt hazafias, néhány esetben sovíniszta szlogenek hangzottak fel: „*Leszámolunk a királygyilkos hordával!*”, „*Megmutatjuk, kik vagyunk!*”, „*A vad medvétől se tartunk, csak hozza a fogát a magyarokhoz!*”, stb. Ugron János főispán beszéde tovább izzította a hangulatot: „*A Hadak Ura felvette a magyarok népét, hogy sújtson le velük mindazokra, kik az ártatlanoknak kiontott és párolgó vérében fűröszötték állatias lelkiületüket. Velünk az Isten, s fegyvereink az ő villámaivá váltak. Államiságunk biztos alapokon nyugszik, kormányunk híven elrendezett mindent, s örködik nemzeti jólétünk s biztonságunk erős pillérei mellett. Hitelünk szilárd, mellettünk van Európának összes modern és civilizált állama, szinte várva s követelve tőlünk az állandó tüzfészeknek kioltását a Balkán legbarbárabb népénél: Szerbiában.*” A főispán beszéde után a tüntetők a „*Ferenc József azt üzenete, / Elfogyott a regimentje*” és a „*Megállj, megállj kutya Szerbia*” rigmusokat hangoztatva, levonultak a Kossuth utcán a 82. cs. és kir. gyalogezred kaszárnyájához, ahol újabb lelkesítő szónoklatok hangzottak el.²⁸ Másnap a tüntetés megismétlődött, az énekszóval kísért megmozdulás este fél 11 órakor ért véget, amikor Farkas Endre városi tisztviselő fáklafény mellett kihirdette az általános mozgósítást.²⁹

Általános mozgósítás

Az általános mozgósítás kihirdetésekor az *Udvarhelyi Híradó*, a proklamáció közlése mellett, *Éljen a háború!* címmel egy lelkesítő írással próbálta növelni az elhivatottságot: „*Elfogott a harc láza, és éltetjük a háborút. ... Mindenünket rendelkezésére bocsátjuk a hazának: vagyonunkat, vérünket, életünket.*” Az írás motivációt is próbál keresni, meglehetősen homályos eszme-futtatás keretében éleletsükségletként állítja be a háború megvívását, hogy legyőzhesse a magyarság a kishitúséget, igazi erejében ismerhesse meg a világot a magyarságot. Az a világ, melynek irányítói „*úgy-szólván kikötött baromnak néztek bennünket, melyet akkor vágnak le, mikor nekik tetszik.*”³⁰

²² Statárium, népöklés, háború, *Népszava*, 42. évf., 1914. július 1., 153. sz., 1.

²³ *Udvarhelyi Híradó*, 17. évf., 1914. június 29., 26. sz., 1.

²⁴ Uo.

²⁵ A délszláv őrvjongs, *Udvarhelyi Híradó*, 17. évf., 1914. július 12., 28. sz., 3.

²⁶ Szerbia megfenyítése, *Udvarhelyi Híradó*, 17. évf., 1914. július

26., 30. sz., 2.

²⁷ *Székelyország*, 20. évf, 1914. augusztus 2., 31. sz., 5.

²⁸ Tüntetés a háború mellett, *Udvarhelyi Híradó*, 17. évf., 1914. augusztus 2., 30. sz., 4.

²⁹ *Székelyország*, 20. évf, 1914. augusztus 2., 31. sz., 5.

³⁰ Éljen a háború! *Udvarhelyi Híradó*, 17. évf., 1914. augusztus 2., 32. sz., 1.

A különböző városi és megyei tisztviselők ekkor már napok óta állandó ügyeletben várták a fővárosi híreket, a mozgósítási rendelet július 31-én este 7 és 8 óra között érkezett meg a hivatalokba, 10 óra körül a rendőrök megkezdték a mozgósítási plakátok kifüggesztését. „A közönség határtalan lelkesedéssel fogadta a hírt” – számolt be az *Udvarhelyi Híradó*. „Zenekart kerítettek, s hatalmas tüntető menetben vonultak a városon végig. Az egész város talpon volt. Kávéházakban, vendéglőkben nyugtalan társaságok mérlegelték a bekövetkezendőket, és egyetértő lelkesedéssel állapították meg a magyar fegyverek s a Monarchia győzelmét.”³¹ Egy másik felhívásban arra ösztökélték a lakosságot, hogy „hazaforrás szempontból és a nemzet nagy érdekeit tartva szemünk előtt”, a kormány kivételes rendelkezéseit tartsák tiszteletben, egyértelművé tették ugyanakkor azt is, hogy most nem a háború borzalmaikat kell latolgatni, hiszen „a háború népszerű, s népszerű mindenki, aki... szerepet játszott abban, hogy ütött végre a leszámolás órája.”³²

A Székelyország augusztus 7-i rendkívüli kiadásával vette fel igazán a háborús propaganda fonálát, amikor a címlapot egy szívhez szólónak szánt, szolidaritásra buzdító felhívás dominálja: „Polgárok, nők, ifjak és gyermekek! Most midőn erdő-, mező- és kerteknek bőven van virága, mindnyájan fogjunk bár egy virágszálat kezünkbe, s a távozás percében hintsük a háborúba induló vitéz, derék katonáink lába elé igaz szeretetünk és ama hő óhajunk jeléül, hogy útjuk mindenütt virágos, diadalmas és édes magyar hazánk szabadságára üdvös legyen!” A címlap alsó felén a szabadság fogalmát sajátosan értelmező metafora vezeti fel a háborús sikerért való imát és könyörgést: „Mindeneknek Atyja, áldd meg ágyúink méhét, hogy megfogjon benne a kétségbeesett, fegyverben, vasban nyögő világ szabadsága!” A továbbiakban a háborús propaganda fogalomkészletének ismert elemei sorjáznak, a „magyar huszár vitézsége”, „katonáink bátorsága fogja lemosni a gyalázatot”, stb. Az ima egy, a magyar történelemből ihletődött párhuzammal zárulva, az Úr áldását kéri Ferenc József „megbántott ősz fejére”, fegyvereinek győzelmére, akárcsak akkor, amikor megáldotta Nagy Lajos király fegyvereit, melyekkel megtorolta meggyilkolt Endre öccse halálát.³³ E „propaganda-címlap” közlésének és propagandisztikus erejének nagy jelentőséget tulajdoníthatott a szerkesztő, hiszen a címlapot két nappal később „újrhasználították”.³⁴ Ugyanebben a lapszámban találkozunk először kifejezetten az első világháborús

magyar vitézséget megéneklő költeménnyel: „Belgrád alatt magyar puskák ropognak, / Visszhangot rá magyar szívek dobognak. / Magyar szívek – bátrak, hívek, ...”³⁵ A továbbiakban a székely vitézséget – kiemelten a 82. gyalogezred katonáinak hősiességét – megéneklő versek kerültek előtérbe, ezek a legtöbb esetben helyi irodalmárok, tanárok tollából születtek meg. Ilyen volt Kertész Albert *Előre csak székely fiúk!* című verse is: „Harcba szállt az egész nemzet, / S foly a szörnyű viadal / ...Előre csak székely fiúk! / Miénk lesz a győzelem!”³⁶ Emberi Árpád gimnáziumi tanár versei gyakran kerültek az udvarhelyi újságok lapjaira. *A Vas-Székely szobornál* című költeményt az udvarhelyiek nemcsak az *Udvarhelyi Híradó*-ban olvashatták, hanem 1917. december 8-án elhangzott a Vasszékely emlékmű avatási ünnepségén is. A székelyudvarhelyi 82. cs. és kir. gyalogezred katonáját ábrázoló alkotás négy oldalán, égtájak szerint voltak olvashatók Emberi Árpád strófái.

Nyugati oldal:

„Trón s haza védelmében vassá válik a székely,
S hősi csodás tettét hirdeti hon s a világ!”

Keleti oldal:

„Ojtoznál, Volhynia síkján s lent a Doberdón,
Ismer az ellenség s rettegi puskatusom!”

Déli oldal:

„Magyar testvéreim, ne féljetek,
Míg napkeletre laknak székelyek!”

Északi oldal:

„Gyopárt a Hargitáról hozzatok...
A hős halottak halhatatlanok!”

Az északi oldal felirata az egyetlen, amely felkerült a négy strófából a 2000-ben felállított, új Vasszékely-szobor oldalára.

Kiáltványok, plakátok, levelezőlapok, emléktárgyak

Az írott sajtó termékei mellett a belső propaganda számos kisnyomtatványt, kiáltványt, brosúrát, képeslapot használt fel a hátsország kitartásának elősegítése érdekében. A román hadsereg 1917. évi újjászervezésének időszakában született meg Petre Florea közkatonai kiáltványa, a „Román katona hitvallása”, amely a maga lakonikus és közvetlen módján egy jellegzetes példája a harcoló román alakulatok felé indított propagandának: „Egy bátor Román Katona vagyok! Nem félek semmitől, nem félek a legvadabb ellenségtől sem, a legborzasztóbb szenvedéstől sem, a haláltól sem!”

³¹ A mozgósítás kihirdetése, *Udvarhelyi Híradó*, 17. évf., 1914. augusztus 2., 32. sz., 1.

³² A közönség figyelmébe, *Udvarhelyi Híradó*, 17. évf., 1914. augusztus 2., 32. sz., 4.

³³ *Székelyország*, 20. évf., 1914. augusztus 7., 38. sz., 1.

³⁴ Uo., 1914. augusztus 9., 39. sz., 1.

³⁵ Belgrád alatt, *Székelyország*, 20. évf., 1914. augusztus 9., 39. sz., 2.

³⁶ Előre csak székely fiúk! *Udvarhelyi Híradó*, 17. évf., 1914. szeptember 20., 82. sz., 7.

*Győzni fogok! Szeretem a Hazámat, a Népeimet és a Királyomat! Alávetem magam a törvénynek, kész vagyok bármikor segíteni a Hazámat és életemet feláldozni érte! Győztes vagyok!*³⁷

Az írott sajtóhoz hasonlóan, az első világháború alatt majdhogynem egyetlen levelezőlapot sem nyomtattak véletlenszerűen, a legtöbb esetben ezek valamilyen propagandaüzenetet közvetítettek. Képi bizonyítékok segítségével próbálták az ellenfél atrocitásait és rongálásait bemutatni, sugallni a saját katonaság legyőzhetetlenségét és minimalizálni a vereségeket, a hősök kultuszának életben tartásával párhuzamosan a győzelmek értékét eltúlozni. A levelezőlapok klasszikus periódusának (1900–1918) utolsó négy éve az első világháború éveivel esnek egybe, amikor a levelezőlap – a plakát és kiáltvány mellett – a propagandisztikus üzenetek egyik legfontosabb hordozójává vált. Románia semlegességének időszakában olyan levelezőlapok kerültek forgalomba, amelyek a hadsereget gyakorlatozás közben ábrázolták, azt az érzetet keltve a polgároknak, hogy a hadsereg erős, bármikor képes belépni a háborúba egyik vagy másik fél oldalán. A román propaganda figyelembe kellett hogy vegye azt a tényt is, hogy a Monarchiában jelentős román népesség élt. Az Osztrák–Magyar Monarchia démonizálása ezért főleg magánjellegű propagandaakciókon keresztül valósult meg, amelyek, bár tolerálták őket, de függetlenek voltak a hatóságoktól. Ekkor született az az allegorikus ábrázolás egy színes levelezőlapon, amely Erdélyt mint egy meztelen, vérsző lányt rajzolta meg, amelyet a rettenetes kétfejű osztrák–magyar sas tart a karmaiban, a császári madár csőrében egy megrettentet kisgyerek, aki Bukovinát szimbolizálja, az egész dráma Szent István koronája alatt játszódván le. A semlegesség időszakában robbant ki a „segélyjegyek botránya”, amikor egy képeslapon egy olyan román katonát mutattak be, aki az Erdélyt, Bánságot és Bukovinát szimbolizáló három hajadonnak integet, a háttérben a felkelő nappal. A képeslap felirata a következő volt: *„Az állam által kiadott segélyjegy, melynek tilos a forgalmazása, mert az idegen Czernin és von Buche (Ausztria és Németország követei) elérték Brătianu miniszterelnöknél a betiltásukat.*”³⁸ Románia háborúba való belépését követően már sokkal hangsúlyosabban jelenik meg a levelezőlapokon a háborús propaganda, a képeslapok felületét immár nyíltan a háborús erőfeszítések szolgálatába lehetett állítani. Fontos szereplővé lépett elő Ferdinánd király, akit nemegyszer a lövészárkok mentén, katonái körében mutattak be, főpapok, tisztek társaságában.³⁹ Hason-

lóképpen használta ki Magyarországon is a propaganda IV. Károly magyar király csíkszéki látogatásait.

Hétköznapibb formája volt a háborús propagandának az a formája, amely háborús emléktárgyak segítségével célozta meg a hátország háztartásait. Ilyen típusú tárgyakat készítettek szuvenír gyanánt is, másokat háztartási eszközökként hasznosítottak. A háború első hónapjaiban elindult Augusztia főhercegnő védnöksége alatt az *„Aranyat vasért”* mozgalom, melynek lényege, hogy minden ékszer vagy egyéb nemesfémből készült tárgyat felajánlottak a háborús erőfeszítések támogatására, aminek ellentételül az adományozó egy, a méretében megfelelő vasgyűrűt kapott. A gyűrűn egy dátum állt: 1914. Az Augusztia-gyűrű azonban hosszú távon nem volt viselésre alkalmas, hiszen a vas hamar rozsdásodik. Az ékszerészek úgy oldották meg ezt a problémát, hogy arannyal vagy ezüsttel bélelték ki és tették napi viselésre alkalmassá a gyűrűket, így a széles nagyközönség is megbizonyosodhatott arról, ki az igazán jótékony.⁴⁰ Propagandatárgyak állami kezdeményezésre is készültek. A Magyar Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyző Hivatala tömegével gyártott le háborús emléktárgyakat, ezek listáját kiküldték a helyi hatóságoknak, promóció céljából. Az így befolyt jövedelmeket a háború miatt nélkülözők, a hadiárva és hadiözvegyek javára fordították. Nagy hasznot húztak természetesen a tárgyakat készítő és szállító vállalatok, illetve az alapanyagokat – a kerámiát, az üveget vagy a porcelánt – előállító gyárak is. Mivel sok emléktárgyat a családi ház díszeként állítottak ki, nagy figyelmet fordítottak az esztétikai kivitelezésre. Az Országos Magyar Iparművészeti Társulat kétszer kellett, hogy meghirdesse a hadi emléklap készítését célzó pályázatát, mivel az előző pályázati kiírásra beérkezett 47 pályaműből a zsűri egyet sem talált sokszorosításra méltónak.⁴¹ Az ilyen típusú pályázatok nyomán Erdély háztartásait valósággal ellepték a háborús emléktárgyak, melyek közül jó néhány még ma is fellelhető a háztartásokban. A dekoráció szempontjából a propagandatárgyak több csoportját különböztetjük meg. Találunk köztük uralkodói arcképeket ábrázolókat (Ferenc József, IV. Károly, II. Vilmos), a szövetséges erők közti fegyverbarátságot bemutatókat (egy osztrák–magyar és egy német katonára áll kézen fogva), vagy a harci cselekményeket, illetve a haditechnikát (mint *„Kövér Berta”*, azaz a német ágyú) megjelenítőket. A dekorációs technikát vizsgálva megállapítható, hogy a kézi festés fokozatosan háttérbe szorult, helyét átvette a tömeggyártásra alkalmas matricás vagy sablonnal készíthető

³⁷ PANTEA, Adrian 2000, 5.

³⁸ HENTE, Călin 2002, 199–201.

³⁹ Uo., 207.

⁴⁰ KABA Eszter é. n.

⁴¹ Uo.

minta, az edények szélén pedig megjelent az olcsó aranyozás, tehát a tányérok, poharak, kupák többsége dísz tárgyakként és nem használati tárgyakként készült. A háborús emléktárgyak piaca 1917-től lefelé ívelő pályát mutatott, 1918-ban pedig sok kerámia-gyár már nem is kezdett új háborús termék gyártásába, visszatértek a civil termékek gyártásához.⁴²

Az ellenséges területén végzett propaganda (külső propaganda)

Az ellenséges államok felé irányuló propaganda nyílt akciók keretében próbált részt ütni az ellenség hátszágban kialakított szolidaritásán. A hadviselő hatalmak közül Nagy-Britannia tudta a leghatékonyabban alkalmazni a lélektani eszközöket. Ezt sok kortárs is így gondolta, és a történetírás is hagyományosan a brit propaganda szerepének jelentőségét emelte ki. A háború után széles körben elterjedt Németországban – és Magyarországon is – az a nézet, hogy az Antant valójában az intenzívebb propagandája révén diadalmaskodott. A „tördőféselmélet” szerint a demoralizált hátszágbeli népszerűség cserbenhagyta a fronton harcoló hős katonákat.⁴³

Nagy-Britannia propagandaakcióira visszatérve, 1916-ban egy hamisított *Daily Mail*-szám került forgalmazásba, amelynek egyik cikke azt sugallta a németeknek, hogy nemsokára Belgium nyugati partjainál egy szövetséges partraszállásra kerül sor. 1918-ban, miután Lord Northcliffe médiacézárt neveztek ki az ellenséges országokba irányuló propagandatevékenységek koordinátorának, Németország légtérébe minden héten 2000 léggömb repült be, olyan röplapokat szórva le a városok felett, amelyek az Antant katonai erejét demonstrálták.⁴⁴ A magyar újságolvasók számára is az ellenséges propagandát leginkább Lord Northcliffe, a brit szenzációsajtó teljhatalmú ura személyesítette meg. Már kinevezésekor megjelentek a magyar újságok hasábjain azok a spekulációk, melyek szerint a britek külföldi kereskedelmi utazóknak álcázott ügynökökkel árasztják el a Monarchiát.⁴⁵ A *Pesti Hírlap* egyik vezércikke egyenesen megelőlegezi a tördőféslegendát, amikor „leleplezi” a császári családot és főleg a Zita királynét érintő lejárató propagandát: „mialatt a frontokon harcolunk, [az ellenség] kémhálózatával és ügynökeivel meg akarja ingatni uralkodó családjunkban való hitünket, meg akarja mételyezni a dinasztia és a nemzet közti harmóniát, olyan erkölcsi káoszt akar előidézni, mely

aztán a frontokra is kihat, s a négyéves háború után végképp megtöri ellenálló erőnket.”⁴⁶ Egy, a *Magyar Kultúra* című folyóiratban közölt írás még érzékletesebben szemlélteti a paranoiát, amikor figyelmeztet, hogy Northcliffe-nak Magyarországon „csak akarnia kell, és minden pillanatban szerezhet lapot is, embert is közvéleményünk megrontására, háborús ellenállásunk megbénítására.”⁴⁷

A német propaganda kezdetben a nyugati front francia katonáinak morálját vette tűz alá, lelkeket mérgező kiáltványok és manifesztumok tömkelegét dobta le rájuk a magasból, mint a *La Gazette des Ardennes* vagy a *La Gazette de Lille*. A franciák német periodikák tökéletes imitálásával válaszoltak, illetve különböző brosúrákkal próbálták a németek kitarását kikezdeni: *Deutsche Volk Wach!* (Német nép, ébredj!), *Bayern und der Frieden* (Bajorország és a béke).⁴⁸ A német propaganda egyik legnagyobb sikerét 1917-ben érte el, amikor a keleti fronton terjesztett manifesztumokkal arra biztatták az orosz muzsik-katonákat, hogy siessenek haza, még mielőtt az ideiglenes kormány be nem fejezi a földosztást.⁴⁹

A moldvai front 1916–1917-ben stabilizálódott, és kezdetét vette egy könyörtelen román–német propagandaháború, amely során a németek módszeresen és kíméletlenül vették célba a román katonák morálját. Román, francia, német és orosz nyelven írt újságokat nyomtattak a román lövészárkok „olvasói” számára, dezertálásra buzdító leveleket, fényképeket és röplapokat szórtak rájuk repülőgépekről vagy aknavetőkből. A német oldalról érkezett papír léggömbök olyan nyomtatványt is vittek magukkal, amelyre a léggömb megtalálásának helyét és időpontját kellett beírni. A napjaink marketingfogásaihoz hasonló gesztusra valószínűleg azért volt szükség, hogy nyilvántartást lehessen vezetni a léggömbök hatékonyságáról.⁵⁰

A román fél kénytelen volt megoldásokat keresni a németek pszichológiai offenzívájának ellensúlyozására. Adrian Pantea történész szerint a román hatóság által alkalmazott meggyőző eszközök arzenálja, bár kevésbé volt kifinomult és technikailag magas színvonalú, az eredményeket tekintve hatásosabbnak bizonyult. A román propaganda sikeres eszközei közül megemlíthetjük a napiparancsok lelkesítő szövegeit, a király kiáltványait, a kor legnagyobb előadó művészei (George Enescu, Elena Zamora, Constantin Tănase) által katonák számára tartott előadásokat. A frontharcosok számára újságokat, brosúrákat,

⁴² Uo.

⁴³ KLEISTENITZ Tibor 2015, 2.

⁴⁴ HENTEA, Călin 2002, 52–53.

⁴⁵ *Pesti Napló*, 59. évf., 1918. március 22., 69. sz., 4.

⁴⁶ A métely, *Pesti Hírlap*, 40. évf., 1918. július 3., 152. sz., 1.

⁴⁷ KMOSKÓ Mihály 1918, 8.

⁴⁸ HENTEA, Călin 2002, 53.

⁴⁹ Uo., 55.

⁵⁰ Uo., 204–205.

könyveket nyomtattak. Ebben a munkában a kor legkiválóbb román írói vettek részt, többek között Octavian Goga, Barbu Ștefănescu Delavrancea, Ion Minulescu, Ion Agârbiceanu, Radu D. Rosetti.⁵¹ Nagyon népszerűnek bizonyult az első román katonai hetilap, a *România*, amelynek igazgatója Mihail Sadoveanu, főszerkesztője Octavian Goga volt. Alexandru Averescu, a 2. román hadsereg parancsnoka a saját alárendeltségében harcoló katonák számára indított folyóiratot *În Carpați* címmel.⁵² A német–román propagandaháború fontos mozzanata volt az a lejárató kampány, amely Ferdinánd román királyt és a román uralkodó elitet azzal vádolta, hogy katasztrófába és szerencsétlenségbe taszította az országot. A román ellenérvek az Antantot jelölték meg az egyetlen szövetségnek, amely biztosíthatta Erdély egyesülését Romániával. A német és a bolgár propaganda a dezertáló román katonáknak „újnemességet” ígért. A felvetésre maga Ferdinánd király adott választ, felvillanva egy igazságos agrár- és választási reform lehetőségét a katonai győzelem után.⁵³ A román „propaganda-elhárításnak” meg kellett birkóznia a nagy

hatású bolsevik propagandával is. A katonai helyzet javulása – román szempontból – 1917 nyarán következett be, ekkor már sor kerülhetett jelentős ellenlépésekre is. Nagy szerepet kapott ekkor a *Die Kriegswoche* című, német nyelvű periodika, amelyet kifejezetten a Központi Hatalmak katonái számára nyomtattak. Megkezdődött ugyanakkor a röplapok, nyomtatványok terjesztése az ellenséges vonalak között.⁵⁴

Mindent egybevetve elmondhatjuk, hogy a propagandának egyre inkább nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a szembenálló felek a háború előrehaladtával. Túlzónak tekintjük azokat a kijelentéseket, melyek a Központi Hatalmak egyes közvéleményformáló fórumain elhangzottak, miszerint a propagandában megmutatkozott hiányosságai miatt vesztettek el a háborút a szövetség tagjai, de az tény, hogy a propagandatevékenységek jelentősen befolyásolták a hátszág lakosságának a kedélyállapotát, és az anyagi erőforrások drámai csökkenésével kiegészülve, komoly sebeket ejtettek az ellenfél harci képességén.

Kápolnási Zsolt – Eötvös József Szakközépiskola, Székelyudvarhely, Tompa László u. 12., RO-535600; kapi@gmail.hu

Sajtóforrások

Népszava (szerk. Garami Ernő), Budapest, 1914.
Pesti Hírlap (szerk. Légrády Imre), Budapest, 1914.
Pesti Napló (szerk. Hatvany Lajos), Budapest, 1918.
Székelyország (szerk. Betegh Pál), Székelyudvarhely, 1914–1916.
Udvarhelyi Híradó (szerk. Becsek Aladár), Székelyudvarhely, 1914–1918.

Irodalom

BIHARI Péter
 2008 *Lövészárkok a bátorságban*, Budapest.
 GALÁNTAI József
 2001 *Magyarország az első világháborúban*, Budapest.
 HENTEÁ, Călin
 2002 *Propaganda fără frontiere*, București.
 KABA Eszter
 é. n. [2016?] Háborús propagandatárgyat tessék! (<http://elsovh.hu/haborus-propagandatargyat-tessek/>; utolsó letöltés: 2022.05.02.)
 KLEISTENITZ Tibor
 2015 A nagy háború propagandája és a magyar sajtó, *In Medias Res*, 2015/2, 392–410.
 2019 Sajtó és újságírás Trianon árnyékában, in: *Háborúból békébe* (szerk. Bódy Zsombor), Budapest.
 KMOSKÓ Mihály
 1918 Lord Northcliffe és a modern sajtószabadság, *Magyar Kultúra*, 1918. július 5., VI/II, 13–14.
 LATINCA Sándor
 1918 *Háború az uszító sajtó ellen*, Budapest.
 PANTEA, Adrian
 2000 O armă subtilă – propaganda, *Document. Buletinul Arhivelor Militare Române*, 2000/2, 2–5.
 SCHWARZER Jenő
 1920 Az ellenséges propaganda és annak következményei Magyarországon, *Magyar Katonai Közlöny*, VIII/2, 146.

⁵¹ PANTEA, Adrian 2000, 2.

⁵² HENTEÁ, Călin 2002, 53.

⁵³ Uo. 207–208.

⁵⁴ Uo., 208–209.

SIMKIN, John

2020 War Propaganda Bureau, *Spartacus Educational* (<https://spartacus-educational.com/FWWwpb.htm>; letöltve: 31.01.2022.).

TUDORANCEA, Radu

2016 *Frontul de acasă*, București.

Propagandă internațională și locală în primul război mondial

(Rezumat)

Lucrarea studiază în primul rând propaganda de război din presa locală odorheiană (*Udvarhelyi Híradó* și *Székelyország*), în contextul general al propagandei Marelui Război. Prezintă și utilizarea altor mijloace de propagandă în scopul atingerii obiectivelor de război, ca cinema, teatrul, respectiv transmiterea propagandei prin calea afişelor sau a diverselor obiecte de utilitate cotidiană sau decorative.

International and Local Propaganda in the First World War

(Abstract)

This paper examines the propaganda of the First World War as it appears in the local press (*Udvarhelyi Híradó*, *Székelyország*) of a small Székelyföld town, Székelyudvarhely (today Odorheiu Secuiesc, Romania), placing these contents in the general context of contemporary war propaganda. It also presents how other means of distributing propaganda, such as theater, the cinema, or messages on posters, decorative and even utility objects were enlisted and utilised in the service of the war effort.

Veres Emese Gyöngyvér

ADATOK A SZÉKELYFÖLDI EVANGÉLIKUS MISSZIÓS
EGYHÁZ TÖRTÉNETÉHEZ*

Bevezetés

A 2. bécsi döntés új helyzet elé állította a székelyföldi evangélikusokat: az 1940-es határ által elvágyva anyaegyházaiktól, gyülekezeteket és templomokat kellett építeniük. Erre világítanak rá a most közölt dokumentumok.

A romániai magyar evangélikus egyház története mindig foglalkoztatott, ám területi kiterjedése okán csak egy-egy szeletébe tekinthettem bele. Pontosabban: a brassói egyházmegye történetének rendszeres kutatásán túlmenően, a többi gyülekezet esetében – az egyházkerületi javak összeírását célzó átfogó kutatás kivételével – inkább csak véletlenszerűek az adataim. Ami a székelyföldi misszió történetét illeti, többnyire a barcasági kutatások járulékos hozzájárulásként kerültek elő újabb és újabb adatok, ám az egyházkerületi javak vonatkozó felmérése a korábbi egyháztörténeti kutatások szempontjai esetében is átértékeléshez vezetett. Ezek az újabb adatok pillanatnyilag késleltetik a brassói evangélikus egyházmegye története megírásának befejezését. Ugyanakkor tudom, hogy újabb dokumentumok még a megjele-

nés után is bármikor és bárhol előkerülhetnek, továbbá a sajtótermékek folyamatos digitalizálásával a korabeli hírek is sokasodnak, így tehát a teljesség viszonylagos. Egy nemrég ismételtlen a kezembe került interjú¹ folyamatosan emlékeztet arra, hogy még ismertem azokat a lelkészeket, akik egyházunk történelmi korszakairól tudtak volna beszélni, ám egy-egy elhangzott és/vagy leírt mondatukba akkor nem kapaszkodtam bele. A Kovács László, akkor friss nyugdíjas egykori hosszúfalu-fűrészmezei lelkész által elmondottak nyomán írtam, hogy „a 2. bécsi döntés után Beyer Aurél² volt brassói lelkész megszervezte a Székelyföldi Missziót. 1941-ben ezt a munkát Kovács László vette át, és a sepsiszentgyörgyi szórványegyház lelkésze lett. A dél-erdélyi menekültek felduzzasztották a lélekszámot,³ így az oda tartozó Háromszék és Csík vármegyében 1500 körül mozgott. A kisebb összejöveteleket az unitárius egyháznál, a nagyobbakat pedig a református Vártemplomban tartották. Kovács Lászlót is ott iktatták be hivatalába 1941 decemberében. Az egyházközség felügyelője, Bothár Vilmos⁴ bankigazgató mindent megtett annak érdekében, hogy Sepsiszentgyörgyön evangélikus imaház legyen. Az ecetgyárból

* Az *ArchívNet* – XX. századi történeti források elektronikus folyóirat hasoncímű dolgozatának (VERES Emese-Gyöngyvér 2021) javított változata.

¹ VERES Emese-Gyöngyvér 1997.

² Beyer Aurél 1903. március 11-én született a Bács-Bodrog vármegyei Zablya községben. Édesapja Beyer Fülöp zablyai evangélikus lelkész. Alig egy éves volt, amikor a marosvásárhelyi evangélikus gyülekezet megválasztotta édesapját rendes lelkésznek, s a lelkészcsalád Marosvásárhelyre költözött. Tanulmányait a város református kollégiumában végezte. 1922-ben érettségizett, majd sikeres érettségi után könyvnyomdász-képzésben részesült a marosvásárhelyi Benkő-nyomdában, ahol néhány évig nyomdászsegédként dolgozott. Teológiai tanulmányait 1929–1933 között előbb Sopronban, majd a Gusztáv Adolf Egyesület ösztöndíjasaként a Lipcsei Egyetemen végezte. Beyer Aurél segédlelkészként szolgált Marosvásárhelyen és Tekén, majd 1937-től a brassói gyülekezet segédlelkésze. Már brassói segédlelkészként is gondozta a gyülekezethez tartozó székelyföldi szórványgyülekezeteket, és amikor a 2. bécsi döntést követően, 1940. augusztus 1-jétől a brassói magyar evangélikus gyülekezethez tartozó háromszéki és csíki szórványgyülekezetek átkerültek Magyarországhoz, jelentkezett a missziós lelkészi állásra. 1940. szeptember 1-jétől Túróczi Zoltán, a Tiszai Kerület püspöke kinevezte

Sepsiszentgyörgyre, ahol azonban csak rövid ideig maradt, mert áthelyezték Nagyváradra hitoktató-lelkésznek. A háború után német származása miatt több lelkésztársával együtt Oroszországba deportáltak, ahonnan 1945 januárjában térhetett haza. Rövid szatmárnémeti szolgálat után, 1950-től nyugdíjazásáig, 1975-ig Nagybányán szolgált, de ezt követően is a gyülekezetben maradt. 1989. szeptember 10-én halt meg. A nagybányai evangélikus templomban ravatalozták fel, majd a marosvásárhelyi református temetőben helyezték örök nyugalomra.

³ Az 1940. augusztus 30-i 2. bécsi döntés értelmében Észak-Erdély és a Székelyföld legnagyobb része visszakerült Magyarországhoz, Dél-Erdély azonban továbbra is Romániához tartozott. Dél-Erdélyből 1940–1944 között mintegy kétszáz ezer magyar menekült érkezett az akkori Magyarország területére, közöttük magyar evangélikusok is voltak.

⁴ Bothár Vilmos „ősei Csíktaplocáról a madéfalvi veszedelem idején a Felvidékre, Besztercebányára és környékére menekültek. Bothár L. Vilmos 1895. október 16-án született, a Besztercebánya melletti kicsi faluban, Göncöl-falván, Bothár Lajos evangélikus kántortanító tizenkettedik gyermekeként. Bothár Vilmos felsőbb tanulmányait a bécsi Kereskedelmi Akadémián végezte el, majd bankszakemberként dolgozott. 1918-ban azzal az elhatározással indult a Székelyföldre, hogy felkeresse ősei szülőhelyét Csíkban. 22 éves korában

átalakított imaházat 1942-ben szentelte fel Túróczi Zoltán⁵ nyíregyházi püspök.⁶ Az idézett rövid összefoglaló ma már további kérdéseket vet fel bennem, de akkor ez csak egy rövid lelkési portré részeként készült. Szerencsére Kovács László feljegyzései ebből az időszakból – részben kéziratban, részben nyomtatásban – megmaradtak, így mégis viszonylag részletes jelentésekkel rendelkezünk.

Új adatokat és szempontokat hozott a már említett egyházkerületi felmérés, amelyet néhány évvel ezelőtt végeztünk Szalay Emőke debreceni és Gazda Enikő sepsiszentgyörgyi néprajzkutatóval. Bár e munka valójában csak egyfajta leltározás volt – amelynek első két kötete meg is jelent –, a felmért anyag számos kutatónak, több tudományágban is lehet a témára vonatkozó kiindulási pontja. A sepsiszentgyörgyi evangélikus gyülekezet összeírt úrvasorai tárgyai közül csak két darabot emelek ki most.

„Tál (2. ábra): Ezüst domború díszítéssel vésett felirattal. Kerek, gyűrűs szélű karimája homorúan hajlik a széles öbölhöz. Díszítés: a karimán domború kagyló és virágdísz. Öblében felirat: „A Sepsiszentgyörgyi Missiónak 1940. Én vagyok az életnek kenyere. Jan Ev. 6. 48. A Kelenföldi Ev. Leánykör adománya 1924”. Jelzéssel. Készült 1920 körül. Méretek: átm.: 18,6 cm”⁷

„Kehely (1. ábra): Ezüst, domború díszítéssel vésett felirattal. Kerek, gyűrűs szélű talpa domborodó, a száron lapított gömb, felette baluszter. A kupa öblösödő, gyűrűs szájú. Díszítés: a kupa alján kosárszerűen domború hármás rózsák, közöttük félkörben két kisebb barázdált elem. Felirata: „Igyatok ebből mindnyájan, mert ez az Újszövetségnek vére. Amely sokakért kiöntetik, hívőknek bocsánatára. Mt 26: 27-28”. Jelzés nélkül. Készült: 20. század. Méretek: talp tám.: 8 cm; száj tám.: 9,3 cm; m.: 20 cm”⁸

A felmérés célját tulajdonképpen csak a tárgyak leírása képezte, így akkor nem volt arra lehetőség, hogy a tárgyak eredetét az iratok tükrében is megnézzük. Hátterükre egy budapesti levéltári kutatás világított

rá véletlenszerűen. Tudván azt, hogy Járosi Andor⁹ és a költő Reményik Sándor¹⁰ többször megfordult Budapest-Kelenföldön, próbáltam ennek nyomába eredni. A magyarországi Evangélikus Országos Levéltár igazgatója, Czenhe Miklós elküldte a kelenföldi evangélikus gyülekezet már összeállított irattári összeírását, amelyben a következő tételt fedeztem fel: „Székelyföldi misszió pénztárkönyve, 1940–1944, 1 kötet”¹¹ A továbbiakban a gyülekezet tagja, Schermann Ákos – akinek ezúttal is köszönettel tartozom – digitalizálta azokat az anyagokat, amelyek a kérdéskörhöz tartoznak, és átküldte nekem. A jegyzőkönyvek, lelkési hirdetési füzetek feldolgozása még hátravan, ezúttal elsősorban a levelezés-részt kívánom bemutatni. Ez rávilágít a háborús években nehézségekkel küzdő gyülekezetek helyzetére, valamint a testvéregyházi kapcsolatok alakulására is, de inkább a kezdeti időszakra korlátozódik. Több levél csak töredékben maradt meg, ám a levelezés így is értékes adatokat szolgáltat a gyülekezet, ezen túlmenően az esperesség, illetve püspökség történetéhez.

A trianoni békeszerződés utáni években a Székelyföld Brassóhoz közelebbi részén a hívek lelkigondozását igyekeztek Brassóból ellátni. Erről értesülünk abból a legelső levéltorzóbból is, amely a kelenföldi gyülekezeti irattárban található, ám sem címzettjét, sem feladóját nem ismerjük. Minden bizonnyal a Tiszai Egyházkerület püspökétől, Túróczi Zoltántól származik, akinek egyébként több levele is megmaradt a gyülekezet levéltárában. A közölt dokumentumok csak töredékét képezik az itt található levelezésnek, de így is rávilágítanak a missziós egyház helyzetére, nehézségeire, illetve a két gyülekezet kapcsolatára, amely mindmáig tart. A forrásközlést két püspöki jelentés idevágó részlete zárja. Túróczi Zoltán a korábban megírt jelentéseket az 1941. szeptember 3-án Rozsnyón tartott kerületi közgyűlés, illetve a Kassán, 1943. szeptember 1-jén tartott közgyűlés elé terjesztette.

A székelyföldi misszió történetét (is) célozó további kutatásnak ki kell majd térnie az 1945 utáni

végleg Erdélyben telepedik le. Feleségül veszi Demény Margitot. Az 1930–1933-as gazdasági világválság idején mint magánbank-részvénytulajdonos és bankigazgató tevékenykedett. Az övé volt Kézdivásárhelyen az egyetlen bank, amelyik nem jutott csődbe. Mint kultúraszerező ember, szoros kapcsolatot tartott az egyházakkal és különböző egyletekkel, szervezetekkel, amelyeket anyagilag is támogatott. Részt vett a KSE megalakításában, annak társelnöke lévén. Fiatal felesége halála után 1942-ben, a második világháború kellős közepén elhatározta, hogy felesége emlékére evangélikus templomot épít a székelyföldi evangélikus hívek részére. Vagyonának jelentős részét templomépítésre fordította. 1944-re a templom tető alá került, befejezését azonban a frontvonal idekerülése megakadályozta. A fasizmus éveiben igen sok zsidót mentett meg a halál karmai-ból. A németek elől a Felvidékre menekült. 1945 őszén családját Magyarországon hagyva hazatért, hogy befejezze a templomépítést.

A templom 1947-re teljesen elkészült. [...] A vörös terror ideje alatt Bothár L. Vilmost meghurcolták, börtönbe vetették. Családjától elszakítva tengődött, míg 1951. május 4-én Zajzonban elhunyt. Élt 55 és fél évet. Sírja a zajzoni evangélikus temetőben található.” (DÉVAI István 1992.)

⁵ Túróczi Zoltán (1893–1971) evangélikus lelkész, 1939-től a Tiszai Evangélikus Egyházkerület püspöke.

⁶ VERES Emese-Gyöngyvér 1997.

⁷ P. SZALAY Emőke et al. 2018, I. 186.

⁸ Uo., I. 181.

⁹ Járosi Andor (1897–1944) evangélikus lelkész, teológiai tanár, író. A bácsfalusi *Evangélikus Életnek* is munkatársa volt.

¹⁰ Reményik Sándor (1890–1941) költő, a két világháború közötti erdélyi magyar líra kiemelkedő alakja.

¹¹ HU-KEGY-E, VII.

missziós munka megszűnésére, átalakulására. A püspöki levelek, illetve jelentések nyomán érdemes lehetőség szerint a többi említett gyülekezet levéltárát is átnézni. A testvérgyülekezeti kapcsolatoknak is több fejezete feltáratlan, hiszen a kommunista diktatúra időszakában hivatalosan nem folytatódhattak, de

1989 után ismét felvehették a régi fonalat, vagy új kapcsolatok alakultak. A kelenföldi evangélikus gyülekezet irattára egy másik iratcsomójának neve: *Erdélyi menekültek segélyezése, 1989–1991* – ez egy újabb, kutatásra váró témát jelenthet.

Dokumentumok

1. Helyzetjelentés a Székelyföldön lelkigondozás nélkül maradt evangélikusokról

Keltezés nélkül [1940]

A bécsi döntés következtében hazatért Csík és Háromszék megyében élő evangélikus híveket, akik a sepsiszentgyörgyi, kézdivásárhelyi, csomakőrösi és baróti fiókegyházközösségekben megszervezve éltek életüket, Brassórol gondozta Beyer Aurél lelkész. Mivel a bécsi döntés következtében Brassó Romániában maradt, a brassói magyar evangélikus egyházközösség, illetve egyházmegye és egyházkerület a leszakadt területet sepsiszentgyörgyi központtal missziói egyházzá alakította, és elrendelte, hogy Beyer Aurélnak működési helyét erre a területre kell áttennie. Ez meg is történt. Ez azt jelenti, hogy most nevezett lelkész minden hivatali felszerelés nélkül indul a munkára, a hatalmas szórványterületen szükséges sok utazáshoz nincs egy fillérje sem, s míg a híveket a rendes egyházi adózás szempontjából össze nem írja, megélhetése nincsen.

Tekintettel arra, hogy mindkét vármegyében, sőt azon túl is messze körben nincs magyar evangélikus lelkészi hivatal, ennek a nagy szóránymunkának talpraállítása súlyos nemzeti érdek is. *(HU-KEGY-E, VII. – Gépelt másolat.)*

2. Túróczy Zoltán püspök levele a kelenföldi gyülekezet lelkészének, Szántó Róbertnek

Nyíregyháza, 1940. szeptember 28.

A tiszai evangélikus egyházkerület püspökétől
1858/II/1940. szám

Kedves barátom!

Az Erdéllyel visszakerült magyar evangélikus gyülekezetek egészen törpe és szegény gyülekezetek. Lelkiismeretem arra kényszerít, hogy keressek valami megoldást megerősítésükre, mégpedig olyat, amelyik nemcsak anyagi támogatást jelent nekik, hanem lelki támaszt is. Így merült fel bennem az a gondolat, hogy az Erdéllyel visszatért kis gyülekezetek mellé egy nagyobb gyülekezetet keressek, amelyik testvér-egyházközösségévé fogadja a hazakerült véreink egyházközösségét. Az a meggyőződésem, hogy ez a gesztus kimondhatatlanul jól esnék azoknak, akik a román uralom alatt kétszeres kisebbségi sorsban éltek, mint magyarok és úgy is, mint evangélikusok.

Arra gondoltam, hogy a testvér-egyházközösség évi rendszeres támogatásban részesítené az erdélyi munkát, meghívna annak lelkészét beszámolóra, elmenné oda az anyaországbeli testvér-egyházközösség lelkésze szétnézni és szolgálni, szóval olyan kapcsolat alakulna ki a két egyházközösség között, mint az édesanya és férjhez ment leánya között. Nem arról volna tehát szó, hogy tartsuk el őket, csak arról, hogy lelkileg és anyagilag is támogassuk. Abban a meggyőződésben vagyok, hogy olyan lelkipásztor vagy, aki ezt meg tudod érteni, s olyan a gyülekezeted, amelyiknek lelkülete kész az ilyen szolgálatra. Arra kérlek azért,

hogy lépj be ezek közé az erdélyieket testvérré fogadó anyaországbeli egyházközösségek közé, és fogadjatok testvéretekül az ide csatolt mellékletben¹² leírt egyházközösséget. I. Mózes 37:16-ban a mezőn egyedül bolyongó József azt mondja a szembejövő s tőle a bolyongás célja iránt tudakozó idegennek: „Az én bátyáimat keresem, kérlek, mondd meg nekem, hol legeltetnek?” A magyar mezőkön ugyanígy bolyonganak most tétova léptekkel a kicsiny erdélyi gyülekezetek. Keresik pásztor-bátyjukat, azt, aki vér az ő vériktől, de mégis idősebb és erősebb, mint ők. Hiszem, hogy benned és gyülekezetedben megtalálják az édes bátyjukat, nem olyat, mint amilyet József talált.

Meleg szeretettel köszönt hú barátod

Túróczy Zoltán

Nagytiszteletű Szántó Róbert evangélikus lelkész úrnak,¹³
Budapest

(HU-KEGY-E, VII-2. – Gépelt másolat.)

3. Szántó Róbert lelkész levele a Székelyföldi misszió lelkészének, Beyer Aurélnak

Budapest, 1940. szeptember 30.

685/1940.

Nagytiszteletű Lelkész Úr! Kedves Barátom!

Túróczy Zoltán püspök úr öméltóságától levelet kaptam, amelyben arra kér, fogadjuk testvér-közösségünkbe a székelyföldi missziót (Sepsiszentgyörgyi misszió kört). Mielőtt a püspök úr kérését az egyháztanács elé terjeszteném, kértem, hogy az eszmei és erkölcsi támogatás mellett mi lenne az a minimális anyagi támogatás (pontos összeget kérek), amelyet a székelyföldi misszió tőlünk kérne és várna. Ha nektek az ügy sürgős, írd mielőbb, mert a jövő héten egyháztanácsülést tartunk.

Ha sikerül nyélbe ütnünk, amit püspök úr tőlünk óhajt, a közeljövőben meglátogatnám kisebbik testvérünket, vagyis a székelyföldi misszió központját.

Szeretettel üdvözöl

ev. lelkész

(HU-KEGY-E, VII-3. – Gépelt másolat.)

4. Beyer Aurél válasza Szántó Róbertnek

Sepsiszentgyörgy, 1940. október 5.

Csík-háromszéki evangélikus lelkészi hivatal, Sepsiszentgyörgy, Várad József utca 20.

35-1940. szám

Nagytiszteletű testvérünk! Kedves Barátom!

Mély megindultsággal vettük 685-1940. számú leveledet, amelyben testvérközösségbe fogadjatok első önálló lépéseit most próbálgató missziói körünket, és az eszmei és erkölcsi támogatás mellett anyagi támogatást is kilátásba helyeztek, kérdezve, hogy mi volna a legszükségesebb, amit tőletek a székelyföldi misszió kérne és várna.

¹² A melléklet nem maradt meg a gyülekezeti irattárban.

¹³ Az akkori lelkész, Szántó Róbert 1930–1941 között szolgált a

gyülekezetben. 1941-ben a saját irodájában merénylet áldozata lett, lelőtték.

Minthogy új egyházi alakulatunknak semmi földi vagyona nincs, természetesen bármiféle támogatást köszönettel veszünk.

Midőn pedig lelki szemeim előtt legfontosabb szükségleteinket végigvitatatom, hogy vajon mit kérjek azok közül Tőletek, akik először jelentkeztek ilyen ajánlással: úgy gondolom, hogy legjobb lesz, ha mindjárt a legfontosabbat és legszükségesebbet kérjük: egy úrvacsorai kelyhet.

Ez az adomány mindennél jobban kifejezné, hogy bennünket nemcsak a közös „evangélikus” név, hanem magának a mi urunk Jézus Krisztusnak teste és vére is testvéri közösségbe kapcsol. Ezen adományon mindennél maradandóbban lehetne megörökíteni az adományozó gyülekezet nevét, és ennek az adománynak felavatása és átadása egyúttal szent alkalom volna arra is, hogy igen jóleső ígéreteteket beváltva, gyülekezetünket, mint kisebbik testvér meglátogatásokat.

Fogadjátok hálás köszönetünket azért a jóindulatért, mely leveletek minden sorából sugárzik, és kérlek, közöld hálás köszönetünket Túróczy Zoltán püspök urunk ömlesztőségével is azért a meleg szeretetért, amellyel ügyünket felkarolta.

Testvéri üdvözlettel

Beyer Aurél ev. missziói s. lelkész

(HU-KEGY-E, VII-5. – *Gépeljt másolat.*)

5.

Szántó Róbert levele Beyer Aurélnak

Budapest, 1940. október 10.

712/1940.

Kedves Barátom!

A mai napon postával nyomtatványokat adtunk fel címetekre, hogy lássátok, hogy a testvérközösségbe befogadó egyház milyen lelki munkát végez. De meg azután van a küldeményben egy rózsaszínű levelezőlap, amely megmutatja nektek, hogy anyagi támogatásokat hogyan képzeljük el. Örömmel jelenthetem, hogy az egyháztanács október 7-én tartott ülésén a székely missziót egyhangúan testvérközösségünkbe fogadta. Az a remény élt, hogy november 15-én egy tisztes összeget tudok küldeni támogatásokra. Ha azonban nagyon szorít a szükség, valamelyes segítyt már előbb is küldhetünk. Az úrvacsorakészlet kérdését úgy intézzük el, hogy saját kegyzsereinkből választottunk ki egy ezüst kelyhet, egy ezüst ostayátalcát és két ezüst gyertyatartót,¹⁴ és ezeket címedre sürgősen el fogjuk küldeni. Személyesen most nem tudok közölni menni, de januárban tervbe van véve a mi egyházközösségünk énekkarának és művészi együttesének egy nagyváradi–kolozsvári hangversenye, és valószínűnek tartom, hogy ez alkalommal, ha a közlekedési viszonyok javulnak, a sepsiszentgyörgyi atyafiakat is meg tudom látogatni.

Az úrvacsorai készletet tehát minden további levelezés nélkül a napokban postára adjuk, és az első kiadások fedezésére 200 pengőt is postára fogunk tenni.

Szeretettel üdvözöl Mindnyájatokat

ev. lelkész

(HU-KEGY-E, VII-6. – *Gépeljt másolat.*)

6.

Beyer Aurél válasza Szántó Róbertnek

Sepsiszentgyörgy, 1940. október 29.

Csík-háromszéki evangélikus lelkészi hivatal, Sepsiszentgyörgy, Váradi József utca 20.

Ad 50-1940. szám

Nagytiszteletű Uram! Kedves Barátom!

Mély hálával és köszönettel tölt el az a szeretet, mellyel egyházatok a mi kicsiny missziói egyházunk segítségére sietett, amidőn az ezüst úrvacsora készletet és az első segély részleteként 200 pengőt juttatott hozzánk. A pénzt már e hó 21-én megkaptuk; a szent edények a mai postával érkeztek meg – meglehetősen késedelmesen, de hiánytalanul és érintetlen jó állapotban. Ugyancsak még a múlt héten vettük azokat a nyomtatványokat is, amelyből[!] látjuk, milyen missziói munkát végeztek Ti ott a nagyvárosban, s mélyes örömmel és hálával tölt el az a mód, ahogyan kicsiny testvéregyházatokról a rózsaszínű levelezőlapok segítségével gondoskodtok.

Szerettem volna az úrvacsorai szent edényeket a reformáció emlékünnepe, október 31-én gyülekezetünknek bemutatni és felavatni; minthogy azonban táviratilag eskütételre rendelték, a reformáció-emlékünnepet is kénytelenek voltunk november 3-ra halasztani, s így ekkor fogjuk először használatba venni.

Szívből kívánom, hogy Isten gazdag áldása legyen az adakozókon épp úgy, mint az adományaikon, hogy Isten országa terjedjen, erősödjék és mélyüljön úgy itt, mint ott.

Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk? Erős vár a mi Istenünk!

Hálás szeretettel köszönt

Beyer Aurél missziói s. lelkész

(HU-KEGY-E, VII-7. – *Kézzel írt másolat.*)

7.

Beyer Aurél levele Szántó Róbertnek

Sepsiszentgyörgy, 1941. február 24.

Székelyföldi ág. hitv. evangélikus misszió, Sepsiszentgyörgy, Váradi József utca 20.

49-1941. szám

Tárgy: 1941. évi támogatás. Hivatk. szám: 99-1941.

Nagytiszteletű Uram! Kedves Barátom!

Hálás köszönettel értesítlek, hogy az 1941. évi támogatás címen küldött 1200 pengőt, valamint az összeg elküldéséről szóló értesítést is megkaptuk. Isten áldja meg érte gazdagon a Kelenföldi Testvéregyházat, annak minden tagját és egész vezetőségét, mert ez a támogatás a mi székelyföldi missziói munkánk anyagi létalapjának szilárd gerince, amely nélkül munkánk csak a bizonytalanságokkal való szélmalomharc volna. Isten áldja meg a Ti nagyvárosi missziói munkátokat épp úgy, mint a Ti adományokat, hogy az majd itt a Székelyföldön, az ország legkeletibb csücskében is gazdag gyümölcsöt teremjen az aratáskor.

Múlt évi levelezésünkben szó volt arról, hogy január hónap folyamán személyes jelenlétednek is örvehdettünk volna. Tekintettel a rendkívül megnehezedett közlekedési viszonyokra, valamint arra, hogy kezdő missziói egyházunk vendégfogadásra bizony az első télen nem tudott berendezkedni, nem szorgalmaztam a dolgot. Remélem, hogy ezek a dolgok a tavasz folyamán megváltoznak, a lecsökkenett vasúti forgalom is helyreáll, és a célnak megfelelő irodahelyiséghez és lelkészi lakáshoz is juthatunk, s így a tavasz vagy a nyár folyamán nagy örömmel és szeretettel fogadhatunk. Aminek reményében maradtam mély tisztelettel és testvéri szeretettel

Erős vár a mi Istenünk!

Beyer Aurél ev. missziói s. lelkész

(HU-KEGY-E, VII-7. – *Géppel írt másolat.*)

¹⁴ E kegytárgyakra utaltam korábban, amelyek közül a kelyhet és a paténát, azaz ostayátalat említettem. A két egyforma gyertyatartót, amelyet szintén láttunk és leírtunk, ugyancsak az említett kelenföldi küldeményből származik. Ami a levélben említett kórust illeti, az a mai napig működik a gyülekezetben, jelenleg

Bencze Gábor vezetésével. 2019 októberében, a Luther-szobor avatása alkalmával volt alkalmam őket hallgatni a rendszerváltás után épült és 1998-ban felszentelt sepsiszentgyörgyi új evangélikus templomban.

8.

Bothár L. Vilmos, a Székelyföldi misszió felügyelőjének levele Wolf Lajos kelenföldi lelkésznek

Kézdivásárhely, keltezés nélkül

Nagytisztelétű Wolf Lajos ev. esperes Úrnak,¹⁵ Budapest-Kelenföld

Kedves Nagytisztelétű Uram!

Minden évben a kisebbik testvér hálás szeretetével szoktam beszámolni a Székelyföldi Evangélikus Missziói Egyház életéről, működéséről.¹⁶ Múlt évről ez az elszámolásom, illetve beszámoló elmaradt, szomorú családi eseményeim és az azt követő betegsémem miatt. Így most Szentháromság vasárnapja után, vagyis az egyházi esztendő befejezése után számolok be múlt évi munkánkról.

Egyházunk nagyjából Háromszék vármegyében van megszervezés alatt, a szervezési lehetőség és híveink száma Csík vármegyében. Eddig 16 kialakított fiókegyházunk van, de mondhatni minden faluban vannak evangélikusok, akiket fel kell fedezni. A felfedező munkához éppen a nyárra kértünk teológusokat.

Amikor 1940-ben brassói anyaegyházunktól elszakítottunk, bizony nagyon szomorú jövődónek néztünk elébe. Bár a brassói egyház inkább anyagi okokból csakis Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelyen és Csomakörösön járt el, mégis magunkra maradtunk. Akkor, mielőtt még a magyar csapatok ideértek volna,¹⁷ írta nekem Nikodémusz Károly¹⁸ brassói ev. főesperes kedves barátom, hogy küldi szegény papját, ha én úgy látom jónak, mert bizony a szórványok akkor is nagyon szegények és nagyon elhanyagoltak voltak. Azt írtam: teljes ellátást tudok adni neki és annyit, amiből szerény ruházkodását megvásárolhatja. Nem rendelkezem túl nagy bőségével a földi javaknak, úgy gondoltam: „Az Úr gondot visel” és megsegít. És [meg]történt a csoda: a budapest-kelenföldi ev. testvéregyház örök hálára kötelező testvéri szeretettel jött segítségünkre. A támogatás nélkül bizony nagyon kétséges lett volna a sorsunk, hiszen híveink mondhatjuk a fele dél-erdélyi menekült, és még egyre jönnek. Ezek szegények inkább várnak segítséget az egyháztól, semmint ők tudnának egyházunknak adni. És hogy még e menekültek is adnak egyházunknak, arra legjobb példa, hogy Nagyajtán a konfirmandusokat lelkészük utasítása szerint egy menekült ev. asszony házában egy 20 éves iparos menekült fiú igen szépen előkészítette.

De hogy maradjak az időrendi beszámolásnál, megemlítem azon, a Kelenföldi Testvéregyház előtt már ismert örvendetes eseményt, hogy tavaly decemberben megválasztottuk első rendes papunkat, és ezzel rendes egyházzá alakultunk a missziói körből. Íme tehát Istennek kegyelméből Székelyföldön van már egy Evangélikus Missziói megszervezett Egyház. El sem tudjuk mondani azt a nagy örömet, amikor rendes papot kaptunk. Hogy ez mit jelent, azt csak akkor lehet megérteni, ha tekintetbe vesszük azt a szegénységet, nincstelenséget, amiben híveink leledzenek, és azt az amerikai méretű távolságot, amelyen a lelkésznek dolgoznia kell. Sósmező pl. 20 km-re lóháton közelíthető meg az Ojtozi-szoroson át, míg a másik véglet fent Gyergyószentmiklósig terjed. Áldozócsütörtökön voltunk Nagyajtán. A falu útja mellett öt méterre folyik az Olt, és a túlsó part az már Dél-Erdélynek az a szomorú része, ahol hiába ugyanúgy süt a nap, mégis nagy szomorúság honol ott. Az már Románia.

Áldozócsütörtökön elindultunk 6 presbiter és a papunk konfirmálni Nagyajtára, a román határ melletti faluba. Nagyaj-

ta innen 125 km-re, Sepsiszentgyörgytől 90 km-re van. Vasút nincs. Az autóbusz-közlekedés is gyatra és ritka, vasárnap nem is megy talán. Így külön autón mentünk a nagyajtai konfirmációra és a baróti presbiteri ülésre. Nagyajtára érkezvén éppen megkonduktak az Olt túlsó oldalán az apácai ev. templom harangjai, és abban a ritka eseményben volt részünk, hogy a román oldalon levő evangélikus harangok üdvözölhettek minket Nagyajtán, ahol soha nem volt ev. hívó, hanem csak unitárius, ref. és katolikus. Ma 80 apácai menekült evangélikus hányódik ottan. A református templomban volt a három menekült apácai ev. ifjú konfirmálása. Mint mondtam, egy menekült asszony házában egy húszéves iparos oktatásával készültek konfirmációra. És szóltak túl az apácai ev. templom harangjai, és zokogtak a hazájukat vesztett apácai menekült evangélikusok a nagyajtai református templomban. Nem hiszem, hogy ennél szívembemerkölőbb konfirmálás a földkerekségen történt volna. És ott éreztük mindnyájunk felett a tüzes nyelvet, és lőn szívünknek tüze által az a szent elhatározása, hogy Erdővidéket minden távolsága dacára el kell látnunk lelki gondozással. Itt Barót a központ, hol régebbi evangélikus hívek vannak. Ott d[él]u[tán] tartottunk presbiteri ülést, mivel a baróti presbiteriek a nagy távolság miatt egyszer sem jöttek el Sepsiszentgyörgyre. Így a presbitérium ment oda. Soha ennél lélekelőbb megtapasztalásunk nem volt. Barót nem akart beilleszkedni a Székelyföldi ev. Missziói Egyház keretébe. Panaszkodtak a néhai apácai papra, aki csak stólat és képét követelt. Szemben ezzel, a sepsiszentgyörgyi presbiteriek azzal indultak, hogy a kért harmóniumot csak úgy szavazzák meg Barótnak, hogy azt ők gyűjtsék össze, mert eddig képét sem szolgáltattak be a központba. A vége: ott, ahol ketten vagy hárman az Úr nevében összejönnek, ott ő megjelenik. Megszavaztatott a szegény Székelyföldi ev. Missziói Egyház pénztárából Barótnak a harmónium, és ott a presbitérium kimondta, hogy mert a pap egyszerre nem lehet 16-20 helyen, a presbiteriek végzik távollétében az Isteniszteletet. Így Sepsiszentgyörgyön, Baróton és Kézdivásárhelyt egyelőre. És a baróti fiók szórvány kimondta, hogy Sepsiszentgyörgyhez kíván tartozni akkor is, ha Dél-Erdélyt visszakapjuk, amikor ismét Apácahoz kellene tartozzon, mert Apáca mindig csak vett el tőle anélkül, hogy lelkieket adott volna, viszont a sepsiszentgyörgyi központtal bíró Székelyföldi ev. Missziói Egyház hivatása magaslátán áll. Istenem, ha tudták volna baróti testvéreink, hogy a presbiteriek többsége nem ezen gondolattal indult el, mert bizony itt olyan elhanyagolt volt az egyházi élet, hogy a legtöbb presbiter azt mondta, nem ismerem egyházunkat, vallásunkat, mert a reformátusokhoz jártak hittanra és Isteniszteletre.

Múlt szombaton tartottuk évszázadok óta az első hittanvizsgát Csíkszeredában. Megható volt a vizsga a ref. egyház imaházában. Az ottani gondnok saját bevallása szerint most volt az első evangélikus hittanórán. Igyekeztünk is hitünket rövidesen ismertetni és főbb tanításairól szólni. Vasárnap igen népes és szép számú hittanvizsga volt a sepsiszentgyörgyi unitárius templomban. Itt már nő az új öntudatos ev. ifjúság. Tegnap Kézdivásárhely szintén ref. tanácsteremben tartottuk a hittanvizsgát. Az itteni ifjúság talán a legelőrehaladottabb az ev. hit terén. Pedig 6-7 évvel ezelőtt csak az én házam volt itt evangélikus, illetve vallotta magát annak. Ma Kézdivásárhely és vidékén 188 az evangélikusok száma. Sepsiszentgyörgyön 400, aki annak vallja magát, de van több mint 100, aki reformátusnak vallja magát, jöllehet törvény szerint evangélikus, mert apja-anyja az volt. A méretek vég-

¹⁵ 1941–1946 között a gyülekezet lelkésze Ordass (Wolf) Lajos (Torzsa, ma Szerbia, 1901 – Budapest, 1978) volt.

¹⁶ Beszámolóit rendszeresen megjelentek a kecskeméti *Üzenet* evangélikus lapban is.

¹⁷ Sepsiszentgyörgyre és Kézdivásárhelyre 1940. szeptember 13-án vonult be a honvédség.

¹⁸ Nikodémusz Károly (1887–1978) Hosszúfaluban, majd Brassóban magyar evangélikus lelkész, esperes, író, szerkesztő, lelkész. Az *Evangélikus Néplap* (1921–1923) fő-, ill. társszerkesztője, a Bácsfaluban megjelenő *Evangélikus Élet* szerkesztőbizottságának elnöke, a *Csángó naptár* társszerkesztője is volt.

telen nagyok. 200 km-nyi térségben ellátni, ezt a papnak bizony a lehetetlenséggel határos. Ha talán háború végén olcsó lesz az autó, akkor mindent el kell kövessünk, hogy a papunk tanulja ki a vezetést, és így több helyen tud egy vasárnap lenni és tanítani.

Nem mondhatjuk azt, hogy könnyű a dolgunk, mert bizony evangélikusoknak nem könnyű a dolga ott sem, ahol megszervezett és rendezett viszonyok között élnek egyházi életüket. Hát itt? Nyomnak, ahol csak lehet. Voltak kísérletek, melyek arra irányultak, hogy engemet az intézet éléről távolítsanak el, és katolikus vezetők tegyenek. A legaljasabb rágalmaktól sem riadtak vissza. De Istennek kegyelméből állók és győztem.

Úgy gondolom, hogy örömet szerzek Nagytiszteletednek, Kring felügyelő Úr¹⁹ Óméltóságának és valamennyi kelenföldi drága testvérünknek azzal, hogy megírom, miszerint Sepsiszentgyörgyön imaháznak való épületes telket vettünk. Hát nem kegyelmes hozzánk az Úr, hogy így rövid idő alatt egyházzá kovácsolt össze, és már imaházunk²⁰ is lesz. És hogy lesz, az nagy érdeme a kelenföldi ev. egyház vezetőségének, presbitériumának és minden áldozatos tagjának. Jóságukért örök hálnak kíséri mindnyájuk lépteit.

Tegnap irtuk alá a szerződést. [...] ²¹ Szerény hajlék lesz nagyon, de mert nagyon szükséges, nem várakozhattunk, bizunk azonban az isteni kegyelemben, hogy a jó Isten megsegít, és így nekiindultunk. Hiszen Háromszéken és Csíkban sem egy templomunk, sem egy imaházunk, sem egy harangunk, sem egy harmóniumunk sincsen. Pedig a Dél-Erdélyben uralkodó rettenő elnyomás egyre szaporítja nincstelen evangélikusaink számát. Ti. a Brassó melletti Hétfalu csángó lakossága, mintegy húsz-ezer lélek mind evangélikus magyar ember. Magában Brassóban és más helyiségekben is vannak oly magyar evangélikusok, akik nem bírják tovább a terrort, és indulnak át ide. Ezek a szegények elsősorban az egyháznál kopogtatnak. Sikerült is vagy tízet elhelyeznünk az anyaországban. Sajnos ez nem mindig sikerül.

Így élünk. Biztató azonban részünkre az, hogy nem vagyunk egyedül. Az Isten testvéri szíveket, egész nemes kelenföldi testvéregyházat adott nekünk, és így tovább haladunk azon az úton, melynek egyetlen célja Székelyföld és Dél-Erdély szétszórt evangélikusainak hirdetni az evangéliumot és megmenteni őket a szétszóródástól. Nehéz feladat, de szép! [...] ²²

Zárva soraimat, a Nagytiszteletű Úrnak küldöm legmelegebb testvéri üdvözetemet, Kring Jenő bátyámuram Óméltóságát mély tisztelettel üdvözölöm, és az egész nagy érdemű presbitérium, vezetőség és a kelenföldi egyház [beli] minden testvérünknek testvéri üdvözetet küldök úgy magam, mint egész székelyföldi egyházunk [nevében], és vagyunk testvéri szeretettel.

Erős vár a mi Istenünk!

Bothár L. Vilmos ev. felügyelő, a kézdivásárhelyi takarékpénztár vezérigazgatója.

(HU-KEGY-E, VII-14. – Géppel írt másolat.)

¹⁹ Dr. Komjáthy (Kring) Jenő táblabíró.

²⁰ Az imaházat 1942. december 12-én szentelte fel Túróczy Zoltán püspök a Székelyföldön tartott evangélikus napok keretében, amint arról a helyi *Székely Nép* című újság december 10-én tudósított (Sz. n. 1942): „12-én délelőtt lelkészegyesületi gyűlés lesz az evangélikus lelkészi hivatalban, ugyancsak szombaton este fél 7 órai kezdettel ünnepély lesz Sepsiszentgyörgyön a vármegyeiháza dísztermében. 13-án, vasárnap délelőtt fél tíz órai kezdettel az Olt utca 51. szám alatti imaházat a főpásztor felszenteli, délután 4 órakor istentiszteletet tart a felszentelt imaházban, ugyanekkor ünnepi istentisztelet lesz a csíkszeredai református templomban is. Délután 5 órakor Csomakőrösön lesz istentisztelet, délután 6 órakor pedig a kézdivásárhelyi református templomban. Az evangélikus napokon vendégek lesznek és szolgálatot végeznek: Thuróczy Zoltán püspök,

9.

Bruck Klára, a kelenföldi evangélikus gyülekezet tagjának levele Wolf Lajos lelkészhez

Budapest, 1943. január 8.

Nagytiszteletű uram!

Amióta az erdélyi szórványegyház szomorú beszámolóját hallottam, nincsen nyugalmam, amíg az évi megajánlásunkon túl én magam nem teszek valamit az építendő templom érdekében vagy a már felszentelt templom fennmaradt költségei törlesztésére. Erre a nekem drága célra mellékelek P 50-et. Ma sok mindenről lemondunk, de az az érzésem, hogy Isten oldaláról nézve még így is túlon túl nagyok az igényeim, ezért kívántam most lemondani olyasmiról, aminek előre örültem, de csak addig, amíg ezt az örömdesebb megvalósítani valót nem találtam. Szeretettel kérem a kis összeg továbbítását, és nagyon hálás volnék, ha onnan levelezésre egy címet kaphatnék.

Legszívesebben egy sokgyerekes vagy legalábbis egy gyerekes erdélyi asszonytestvéremnek írnék, aki a hóborította erdélyi hegyek között lakik, messze az evangélikus templom mérhetetlen áldásaitól, távol az igehallgatás lehetőségétől, elzárva a lelkipásztor támogató, megtartó, Istenhez vezérlő tanításaitól. Én éppen ezeket érzem magam túlon túl gazdagnak, és talán nem is szabad magamnak megtartani ennyi kincset. Ez a legjobb alkalom lenne megosztani egy rászorulóval.

Nagytiszteletű urat mélyeséges tisztelettel köszöntöm,

Bruck Klára²³

(HU-KEGY-E, VII-19. – Géppel írt másolat.)

10.

Wolf Lajos levele Kovács Lászlónak, a Székelyföldi misszió lelkészének

Budapest, 1943. január 16.

45/1943.

Nagytiszteletű Kovács László úrnak, evangélikus lelkész, Sepsiszentgyörgy

Nagytiszteletű Lelkész Úr! Kedves Barátom!

Gyülekezeti estünkön, melyen a székely misszió életéről rövid beszámolót tartottál, részt vett Bruck Andorné²⁴ hívünk, aki a hallottak hatása alatt indíttatva érezte magát arra, hogy az imaházatok vásárlásából fennmaradt adósságotok törlesztésére 50.-pengős adományával segítségetekre siessen. Ezt az 50.-pengős összeget e levéllel egyidejűleg postára adtuk. Nevezett hívünk szeretne levelező viszonyba kerülni egy gyülekezeti tagokkal, lehetőleg egy sokgyermekes családjával. Levelezésének célja legelsősorban az volna, hogy az itteni vasárnapjaink és bibliaóráink evangéliumi tanítványokat továbbítaná leveleiben, de azt hiszem, hogy ezen túl is személyes, élő kapcsolat teremtése volna a cél, és ezt kívánatosnak is találom. Éppen azért szeretettel kérek, légy szíves velem közölni valamelyik ilyen levelező viszonyra

Járosi Andor esperes, teol. m. tanár, Schneller Károly egyetemi tanár, egyházfelügyelő, Wolf Lajos esperes, a budapest-kelenföldi testvéregyház lelkésze, Gyimesy Károly dr., az Országos Luther Szövetség lelkésze, Véri Elemér dr., az Országos Luther Szövetség igazgatója, valamint az egyházmegye összes lelkészei.

²¹ A kihagyott részben a levélíró a költségeket részletezi.

²² A kihagyott részben a Barótra szánt harmónium kiválasztása kapcsán kérnek segítséget.

²³ Bruck Klára Bruck Andornak, a Magyar Ruggyantaárgyár Rt. egyik igazgatójának felesége volt. A kelenföldi evangélikus gyülekezet idősebb tagjai szerint Angliába disszidált, és Mary Kegar néven továbbra is segítette a gyülekezetet.

²⁴ Bruck Andorné, azaz Bruck Klára, a 9. sz. dokumentum szerzője.

alkalmas asszonyhíveteknek a címét (nem elsősorban sepsiszentgyörgyi, hanem valamelyik szórványhelyen lakó hívetekre gondolok) megküldeni. Amennyiben volna az értelmiségi osztályhoz tartozó ilyen hívetek, legalkalmasabbnak azt tartanám, ha azzal kötnéd össze ezt a mi asszonyunkat.

Szolgálatodra Isten áldását kérve, testvéri szerető köszöntéssel vagyok, szolgálarsad az Úrban:

lelkész

(HU-KEGY-E, VII-20. – *Géppel írt másolat.*)

11.

Kovács László levele a kelenföldi gyülekezet fiatal tagjához Sepsiszentgyörgy, 1943. február 10.

Evangélikus lelkészi hivatal, Sepsiszentgyörgy, Olt utca 51. 70-1943 sz.

A kelenföldi evangélikus tanuló ifjúságnak, Budapest Szeretett Diáktestvéreim!

Ezúton mondok hálás köszönetet a Székelyföldi Misszió nevében azért a 100 db ifjúsági énekeskönyvért, amelyet Dr. H. Gaudy László²⁵ és Benczúr László²⁶ nagytiszteletű urak segítségével adományaitokból hozzánk eljuttattatok. Igen sokat jelentenek számunkra ezek az énekeskönyvek. Áldásosan tudjuk felhasználni szórvány-istentiszteleteinket. Híveink egy része szórványsorsában evangélikus énekeskönyvet eddig nem is látott, evangélikus éneket nem is tud. Menekültjeink százai pedig, akik a durva román elnyomás miatt ma is jönnek még át a határon minden nélkül, énekeskönyv hiányában nem tudnak igazán bekapcsolódni az istentiszteleti életbe. A szórvány-istentiszteleteken az éneklés annak a pár énekeskönyvnek segítségével, amit ki tudtam magammal vinni, bizony nagyon nehezen ment. Ha eredményt akartam elérni, a szükséges énekeket külön ki kellett nyomtatni vagy sokszorosítani, legépelni stb., ami mind sok időbe vagy pedig pénzbe került. Most a küldött énekeskönyvek kitűnően megoldják ezt a kérdést.

Ez az adományozás azonban bizonyoság arról is, hogy megértettétek a szórványban élő székely evangélikusok küzdelmét és evangélikus egyházunknak súlyos szórványkérdését. Az egyház olyan, mint egy test. A szórványban levők a test lehullott tagjai. Mi lenne, ha testükről is így hullanának a tagok? Kívánom, hogy Ti, akik erős és buzgó egyházi közösségekben éltek, nagyon erősödjete meg evangélikus hitetekben, hogy áldozatkészségetekkel, munkátokkal sokat szolgáljatok még Isten munkamezején!

Erős vár a mi Istenünk!

Igazi hittestvéri szeretettel,

Kovács László, a Székelyföldi Misszió lelkésze
(HU-KEGY-E, VII-23. – *Géppel írt másolat.*)

12.

Kovács László levele Wolf Lajosnak

Sepsiszentgyörgy, 1943. február 13.

Evangélikus lelkészi hivatal, Sepsiszentgyörgy, Olt utca 51. 73-1943 sz.

Nagytiszteletű Esperes Úr! Kedves Lajos bátyám!

Úgy az 1200 P, mint az 1446 P adományok lelkészi hivatalunkba megérkeztek. Addig is, amíg egyházközségünk ezt egy bővebb levélben megköszöni, fogadd és tolmácsolj a székelyföldi misszió legőszintébb háláját azért a nagy áldozatoságért, amellyel bizonyoságot tesztek irántunk érzett szeretetetekről és küzdelmeink megértéséről. Bár csak tudnánk mi is hasonló ál-

dozathozatallal és hittel szolgálni mindig Isten ügyét itt a ránk bízott örshelyen! Nem lehet, hogy ne küzdjünk minden erőnkkel ezen a munkamezőn, midőn látjuk: Testvérek vannak, akik ilyen áldozatra készek ezért az ügyért. A küldött adományokat a kézdívárshelyi takarékpénztárba fizetjük be adósságunk törlesztésére. Lehetséges, hogy a két összegből valamelyiket a kézdívárshelyi templomra²⁷ szánt adományként fogjuk befizetni, amely célra már van betétünk. Erről a napokban tartandó presbitéri gyűlés fog határozni, illetve a március 7-én tartandó egyházközségi közgyűlésünk.

Mellékelten küldök egy levelet Bruck Andorné úrasszony részére, amelyben közlöm egy kézdívárshelyi hívünk címét levelezés céljából, amint azt 45-1943. sz. leveledben kérte.

Istenről sok erőt és áldást kívánva, maradok őszinte testvéri szeretettel és mély tisztelettel.

Kovács László lelkész

(HU-KEGY-E, VII-24. – *Géppel írt másolat.*)

13.

Bothár L. Vilmos, a Székelyföldi misszió felügyelőjének levele a kelenföldi evangélikus presbitériumnak

Bonyhád (Kézdívárshely), 1945. szeptember 1.

Főtisztelendő Budapest-Kelenföldi Evangélikus Egyházközség Presbitériuma, Budapest-Kelenföld

Drága testvéreink!

És most nektek örömtökök nagy. De mert a megosztott öröm kétszeres öröm, engedjétek, hogy mi is örvendezhessünk veletek drága Lelkipásztorotok Püspökké²⁸ való megválasztása alkalmából. Nagy öröm az nekünk, az elárvult, az elszakított kicsiny testvéreteknek is, hiszen hitetek, szeretetetek, buzgóságotok megjutalmazását, imáink meghallgatását látjuk valóra válna Istenünk által történt elhívásban.

Szöklára, magasan emelt fel Titeket az Úr! Legyen veletek drága kegyelme mindenkoron. Megáldott Titeket az Úr, azért nagy a mi örömünk.

És milyen jószágos az Úr! – Amikor megszorított minket, amikor Töletek elszakított, amikor megpróbált, – íme nagy örömet is adott nekünk. És mi boldogok és büszkék vagyunk árvaságunkban is Rátok, Istennek Veletek tett kegyelmét látva.

Tudom jól, drága Testvéreink, hogy nem felejtettétek el Kis Testvéreket ott messze a Hargita alján. Én most a háború lecsillapulása után térek vissza oda, építeni, szenvedni és talán üldöztetni is. De az Úr hív s megyek – kézdívárshelyi templomunk tető alatt van (a torony még nincs tető alatt) – s vakolatlan. Ajtók, ablakok most készülnek. Papunknak nem adták meg a kongruát, mert állása 1941-ben rendszeresített. Híveink szegények. De pozitív értesülésem van arról, hogy helyén van, s végzi apostoli misszióját.

Az asztalos nem akarja elvégezni az ajtókat, ablakokat, mert pénzét kért, s nem tudtak adni. Majd lemegyek, s megsegít az Isten. Be fogjuk fejezni a templomot. Hogy miből, nem tudom még, de tudom biztosan, hogy nem hagy el az Isten. Ő elkezdte, be is végzi munkáját.

Sőt Csíkszeredában is kell templom. László fiam, aki a teológiáról vonult be katonának, tiszti fizetését téglavásárlásra fordította. Már 30 000 db téglát tett meg a csíkszeredai templomra. Tudom, nehéz most építeni, de hát Istennél nincs lehetetlen. Úgy lesz minden, amint Isten akarja. Igaz, azt sem tudom még, mi történt a téglákkal, mégis bízom Isten megsegítő kegyelmében.

²⁵ Dr. H. Gaudy László evangélikus lelkész, 1953-tól az Országos Evangélikus Könyvtár segédkönyvtárosa, 1957-től egyetemes könyvtárosa.

²⁶ Benczúr László (1905–2008), előbb evangélikus segédlelkész Cegléden, majd lelkész és püspöki titkár Budapesten.

²⁷ A kézdívárshelyi evangélikus templomot 1947 novemberében szentelte fel Argay György akkori romániai evangélikus püspök.

²⁸ 1945. szeptember 27-én az őt lelkésszé avató Raffay Sándor utódjaként Ordass Lajost megválasztották a Bányai Evangélikus Egyházkerület püspökévé.

Valami olyan hír jött otthonról, hogy Lelkésünk a brassói evang. egyházközség hitoktató lelkészeként szerepel, Sepsiszentgyörgyön tovább lakik s végi dolgát épp úgy a székely misszióban, mint eddig.

És most, mikor jómagam is útra készen vagyok, hogy az oroszlanok barlangjába induljak, a magam és szórvány-egyházközségem minden egyes vezetője és tagja nevében hálás szívvel megköszönöm drága szívetek szeretetét, s kérem a Mindenhatót, áldjon meg Titeket minden áldásával.

Testvéretek az Úrban,

Bothár L. László, a Székelyföldi Evangélikus Egyházközség felügyelője

Erős vár a mi Istenünk!

(HU-KEGY-E, VII-27. – *Kézrel írt másolat.*)

14.

Túróczy Zoltán püspök jelentése a tiszai egyházkerület

1941. évi közgyűlése elé [Részlet]²⁹

Nyíregyháza, 1941. augusztus 16.

[...] A régi nagy egyházkerület egy darabja ismét visszatért. Múlt évi püspöki jelentésem végén még csak arról tehettem bizonyoságot, hogy a távolból rab magyarok remény- és örömtüzei szűrődnek át, pár nappal utána már valóra vált a reménység, és Kelet-Magyarország és Erdély egy része visszatért. Az örvendés alkalomból augusztus 31-én körlevéllel fordultam gyülekezeteinkhez, melyben köszöntöttem a hazatérőket, és szept[ember] 8-ra egyházkerületünk minden gyülekezetében hálaadó és könyörgő istentisztelet tartását rendeltm el. A hazatérő gyülekezetek különleges kérdéseinek személyes megismerése és a gyülekezetekkel a magyarországi viszonyok megismertetése végett három alkalommal is beható tanácskozást folytattam a hazatért gyülekezetek vezetőivel Nagyváradon, Budapesten és Kolozsvárott. Megismerkedve azzal a szegénységgel, mely hazatért gyülekezeteink nagy többségére jellemző, mozgalmat indítottam arra, hogy a hazatért gyülekezetek az anya örömet és támogató szeretetét érezhessék meg a csonkaországbeliek részéről. Két mozgalmat indítottam. Az egyik testvérgyülekezeteket keresett a kicsiny hazatérő gyülekezetek mellé, a másik pedig egyházi kültagokat toborzott. Mindkét támogatás öt esztendőre van tervbe véve. Örömmel jelentem, hogy a nagybányai gyülekezetet a budapest-fasori, a nagykarolyit a győri, a szatmárnémetit a pápai, a Székelyföldi Missziót a kelenföldi, a székelyzsomborit a miskolci gyülekezet fogadta testvérgyülekezetévé, a zseliki egyházközséget pedig az ózdi gyülekezet vette támogatásába. A testvérgyülekezetek évi 2850 pengőt, a kültagok pedig évi 932 pengőt, összesen évi 3782 pengő támogatást ajánlottak meg hazatért gyülekezeteinknek, ami öt évre 18 510 pengőt jelent. Ezeket a támogatásokat kívül az egyházegyetem és a dunáninneni egyházkerület törvénygyűjteményekkel, könyvekkel és építő iratokkal ajándékozta meg a hazatért gyülekezeteket.

(EOE-Ekj-TEK.)

15.

Túróczy Zoltán püspöki jelentése a tiszai egyházkerület

évi közgyűlése elé [Részlet]³⁰

Nyíregyháza, 1943. augusztus 13.

[...] Az erdélyi egyházmegye arcképe

Szolgálatomból külön ki kell emelnem az erdélyi egyházmegyében 1943. május 29-től június 7-ig tartott püspöki egyházlátogatást. Meglátogattam a következő anya- és fiókegyházköz-

ségeket és szórványokat: Nagybánya, Felsőbánya, Zilah, Zsibó, Kolozsvár, Zselyk, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Kovászna, Barót. Nem látogattam meg a székelyzsombori gyülekezetet, mely a püspöki egyházlátogatás előtt templomát szeretné rendezhetővé, s azért a látogatás későbbre való halasztását kérte.

Az erdélyi egyházmegye területén az első általános benyomása az embernek az, hogy az ige egyházának területén jár. Míg a megszállás évei alatt³¹ a felvidéki egyházközségek lelkészeinek teológiai állásfoglalása inkább egyházpolitikai síkra terelődött át, addig Erdélyben az ige teológiája nyomta rá bélyegét a lelkeszi nemzedékre. Áldott szolgálatot végzett ebben a vonatkozásban a kolozsvári református teológia, ahol lelkészeink a megszállás ideje alatt nevelődtek... Természetes, hogy ennek az állásfoglalásnak is van nemcsak előnye, hanem hátránya is. Az ige tárgyilagosságának erőteljes kihangsúlyozása azzal a kísértéssel jár, hogy az ige alkalmazásánál sokszor háttérbe szorul az ige gyülekezettség.

A második benyomása az embernek Erdély földjén az, hogy a felekezeti béke áldott világában jár. Ebben a vonatkozásban Erdélynek történelmi hagyományai vannak, s ha újabb ki is kezdtek türelmetlen egyházpolitikuskok ezeket a történelmi hagyományokat, az igazi erdélyi még mindig hűségesen őrzi azokat. Erdélyben szemlélteti ezt a püspöki egyházlátogatás eleje és vége. A püspöki egyházlátogatás úgy kezdődött, hogy Nagybányán egyszerre érkezett meg Dr. Révész Imre,³² a tiszántúli református egyházkerület püspöke, s vele együtt a tiszai evangélikus egyházkerület püspöke.³³ Együtt köszöntött bennünket a város s mindkét protestáns egyház. Másnap együtt ült a fehér asztal mellett a két püspök s a két egyház vezetősége. Az egyházlátogatás utolsó állomása a határszéli Barót volt. Itt a református egyház kultúrházában készítette el a kis evangélikus fiókegyházközség a maga oltárát, amelyre a gyertyatartókat a római katolikus egyház kölcsönözte. Az egész úton különösképpen éreztem a református egyház velünk együtt örülő, önzetlen testvéri szeretetét. Mindezt a maguk ünnepének is érezték a mi ünnepünket. Hasonlóképpen ünnepeltek velünk együtt az unitáriusok is, s a római és görög katolikus, valamint görögkeleti egyházak képviselői is kifejezésre juttatták köszöntésüket. Erdélynek ez a különleges helyzete is magától értetődőleg rejt magában kísértéseket. A felekezeti béke megóvása sokszor kísértheti különösen a kisebbséget arra, hogy egyéni színét elhomályosítsa s különélésének szeretetteljes hangsúlyozását elmulassza, ami a kisebbségben lévő egyháznál az egyházi öntudat csökkenésének veszedelmével jár.

A harmadik benyomás, amit az ember Erdély területén szerez, hogy a mi népünk itt szétszórt nép. Itt vannak a legnagyobb területű egyházaink. Híveink a nagy szétszórtságban sokszor nemcsak egyházi, hanem nemzeti kisebbségként is élik életüket. Nagy feladatot ró ez mind az egyházközségekre, mind lelkészeinkre. Természetes, hogy egy, még csak második évét élő egyházmegye életében több helyen jelentkeznek a kezdet nehézségei. Az egyházi élet még sok helyen nem alkalmazkodott hozzá egészen azokhoz a módszerekhez és keretekhez, amelyekben a magyarországi evangélikus egyházegyetemünk éli életét. Hiszem, hogy ez a püspöki egyházlátogatás e tekintetben is segítségére volt az egyházmegyének.

Az erdélyi egyházmegyének nemzeti szempontból is nagy jelentősége van. Erdély földjén hosszú időn át egyenlőségi jelet tettek az evangélikus és a szász közé. Az erdélyi egyházmegye feladata, hogy az erdélyi közvélemény előtt tudatosítsa a magyar evangélikusság létét s igazolja annak létjogát. Ezt az alkalmat is felhasználom arra, hogy megköszönjem az egyházközségek ven-

²⁹ A jelentés 9. oldalát közöljük.

³⁰ A jelentés 23–24. oldalait közöljük.

³¹ Tehát a csehszlovák, illetve a román uralom évei alatt.

³² Révész Imre (1889–1967) református lelkész, a Tiszántúli re-

formátus egyházkerület püspöke 1938-tól 1949-ig, egyetemi tanár, egyház-, művelődés- és társadalomtörténész, az MTA tagja.

³³ Azaz a jelentést tevő Túróczy Zoltán.

déglátó szeretetét, Járosi Andor esperesnek, Dr. Schneller Károly³⁴ egyházmegyei felügyelőnek, Kallith András egyházmegyei másodfelügyelőnek, vitéz Baráth Károly³⁵ egyházkerületi főjegyzőnek és Csákó Gyula püspöki titkárnak³⁶ az egyházlátogatás alkalmával tapasztalt szíves együttműködését. Külön is ki kell

emelnem, hogy milyen öröm volt számomra, hogy Sólyom Jenő dr. egyetemi ny. r. tanár,³⁷ Erdély szülöttje, valamint Dr. Deák János egyetemi ny. r. tanár,³⁸ egyházkerületünk szülötte, ezen a püspöki egyházlátogató körúton szintén részt vett. [...]
(EOE-Ekj-TEk.)

Veres Emese Gyöngyvér – veresemese70@gmail.com

Levéltári források

Evangélikus Országos Levéltár, Budapest (EOL)
– *Evangélikus Egyházkerületi Jegyzőkönyvek: Tiszai Egyházkerület* (-Ekj-TEk)
Budapest-Kelenföldi Evangélikus Gyülekezet Levéltára, Budapest (HU-KEGY)
– *Háztartási iratok* (-E)

Irodalom

- DÉVAI István
1992 A Bothár L. Vilmos-alapítvány névadójáról, *Háromszék*, 1992. augusztus 11., 2.
P. SZALAY Emőke et al.
2018 *Romániai magyar evangélikus egyház javainak tára. A romániai magyar evangélikus gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, iratanyaga és temetői. Brassói Magyar Evangélikus Egyházmegye I–II.*, Debrecen.
Sz. n.
1942 Az evangélikus egyház ünnepélye, *Székely Nép*, 1942. december 10., 7.
VERES Emese Gyöngyvér
1997 „Ahol megfordultam, mindenütt építettem.” *Evangélikus Élet*, Budapest, 1997. február 9., 3.
2021 Adatok a székelyföldi evangélikus missziós egyház történetéhez, *ArchívNet – XX. századi történeti források*, XXI/4–5. (<https://www.archivnet.hu/adatok-a-szekelyfoldi-evangelikus-misszi-os-egyhasz-tortenetehez>; utolsó letöltés: 2022. 06. 07.)

Date privind istoria misiunii luterane maghiare din Țara Secuiească (Rezumat)

Al II-lea Partaj de la Viena a schimbat situația luteranilor maghiari din Treiscaune și Ciuc, înmulțiți cu refugiați din Ardealul de Sud. Despărțiți de comunitățile lor prin noua graniță, au fost nevoiți să se reorganizeze bisericesc, ridicând și lăcașe noi de cult. Din inițiativă episcopală, misiunea evanghelică maghiară din județele Treiscaune și Ciuc a fost sprijinită în primul rând de biserica luterană de la Budapesta-Kelenföld. Documentele referitoare sunt publicate în primul rând din arhiva acesteia din urmă.

Data Concerning the History of the Székelyföld Lutheran Mission (Abstract)

The Second Vienna Award had a considerable impact on the Lutheran Hungarians of the Székelyföld region due to the influx of likewise Lutheran Hungarian refugees from Southern Transylvania. The newly established border severed the ties between these refugees and the Lutheran community they left behind, and consequently, the former had to reestablish themselves, erecting new churches and forming new congregations. On the initiative of the bishop, the Budapest-Kelenföld congregation became the main backer of the Hungarian Lutheran mission in Háromszék and Csík counties. Most documents published here are held in the archives of the aforesaid congregation.

³⁴ Schneller Károly (1893–1953) jogász, statisztikus, egyetemi tanár, nemzetközi hírű tudós. Ő szervezte újjá a Szegedi Tudományegyetem jogi karát is a II. világháború után.

³⁵ Vitéz Baráth Károly evangélikus lelkész, abban az időszakban rimaszombati lelkész.

³⁶ Csákó Gyula, a Tiszakerület püspöki másodlelkésze.

³⁷ Sólyom Jenő (1904–1976) evangélikus lelkész, egyetemi tanár. 1959-től az Evangélikus Országos Levéltárban tudományos munkatárs, majd a levéltár vezetője.

³⁸ Deák János (1883–1961) evangélikus teológus, egyetemi tanár.

1. ábra A sepsiszentgyörgyi evangélikus gyülekezet kelyhe (P. SZALAY Emőke et al. 2018, 407, II. 231. kép)

2. ábra A sepsiszentgyörgyi evangélikus gyülekezet paténája (P. SZALAY Emőke et al. 2018, II. 409, 239. kép)

ÖRÖKSÉG

Gilányi Gabriella

KOTTÁS KÓDEXTÖREDÉK A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBEN*

Bevezető

A Székely Nemzeti Múzeum Könyvtára két középkori kottás töredéket őriz. Ezekre a múzeum könyvtáros-muzeológusa, Boér Hunor hívta fel Madas Edit figyelmét, így kerültek a levelek a szakma látókörébe. Mivel a *Fragmenta 2.* jelzetű, könyvtáblából kinyert és a hordozó kötet restaurálásakor ugyanoda visszaépített töredék szakmai feldolgozása további kutatást igényel, itt csak a *Fragmenta 1.* jelzetű töredéket tárgyaljuk, amely a múzeum könyvtárának jelenleg a legrégebb emléke, és ifj. Gödri Ferenc magángyűjteményéből került a Székely Nemzeti Múzeumba.¹

Ifj. Gödri Ferenc (1862–1913) a modern Sepsiszentgyörgy megteremtője. Hasonnevű apja Gábor Áron egyik első tűzére, majd sepsiszentgyörgyi törvénybíró volt, hasonnevű fia festő, a helyi Székely Mikó Kollégium rajztanára. Gödri Ferenc 1895-ben lett Sepsiszentgyörgy polgármestere, munkásságának öröksége a mai Városháza épülete, mellette Erdély harmadik állandó színháza. Nevéhez fűződik a Székely Nemzeti Múzeum megépítése – a múzeumnak is igazgatóválasztmányi elnöke volt –, a város iparosítása, az első aszfaltjárda a központban, a villanyvilágítás, a közművesítés, a város kisebb változásokkal máig használt címere.² Helytörténész és gyűjtő: a *Fragmenta 1.* 1887-ben, valószínűleg budapesti joggyakornoksága idején került a birtokába. A pergamenen található utólagos, kézírásos rájegyzések egy része 16. századi erdélyi privilégiumlevelek alapján történt formula- és írásképgyakorlásnak tűnik, így akár egy okirathamisító, 18–19. századi megelőző possessora is elképzelhető,³ de a proveniencia ilyen részletességű felgöngyölítését itt nem tekinthetjük feladatunknak.

Leírás

A pergamen fólió egy, a zsolozsmaliturgia énekeit tartalmazó antifonáléból való: mindkét oldalán tizenkét kotta- és szövegsor szerepel. Az oldalbeosztás arányaiból és a sorok számából ítélve, az anyakódex teljes levele lehet, de ezt az alsó rész levágása miatt nem tudhatjuk biztosan. A töredéken látható tetszetős gregorián notáció szoros szálakkal kapcsolódik a középkori magyar egyházi központ, Esztergom kalligrafikus kottaíró gyakorlatához, amely a 14. századra Európa egyik legesztétikusabb hangjelzésévé finomodott hazai notátoraink kezei között. Esztergomi típusra utal legelőször a töredék kottaképe: a hajlékony és elegáns írásmodor, a pontszerű, illetve ívelt vonalas elemek harmóniája, sormintaszzerű szépsége. Emellett a kottát felépítő, alább ismertetett neumaszerkezetek/hangjegyek is alátámasztják a magyar provenienciát: ezt a speciális jelválogatást kizárólag a középkori Magyarországon írták.

Töredékünkön a Szendrei Janka által rendszerbe foglalt⁴ önálló magyar hangjelzés, az esztergomi notáció minden jellemző alkotóeleme feltűnik: négy vörös vonalból álló kottaszisztéma, a sorok elején kettős kulcsrakás (*c-f* és *f-b*) és a különleges zenei jelkészlet: a derékszögű, arab 7-es alakú *clivis*, a hajlékony rajzolatú, az esetek többségében kötöten formált, hangfejek nélküli *pes*, a 3–3 hangot jelölő kötött, hangfejek nélküli *torculus* és fordítottja, a *porrectus*; majd ezek fejleményei, a kötöten vezetett neuma-összetételek, például *torculus resupinus* és az abból tovább kötött öthangos szerkezet, stb. Még fontosabb, a proveniencia-meghatározáskor egyenesen perdöntő, hogy a kéziratban a magyar gregorián hangjelzés leglátványosabb elemei is feltűnnek: egyrészt a jellegzetes *scandicus* neuma, másrészt a kétféle (pontokból álló és kötött) *climacus*. Ez utóbbi

* A budapesti ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézetben működő „Lendület” Digitális Zenei Fragmentológia Kutatócsoport *Fragmenta Manuscriptorum Musicalium Hungariae Mediaevalis – Kottás kódextöredékek a középkori Magyarországról* című weboldalán az F933 szám alatt (lásd <http://fragmenta.zti.hu/f933-antiphonale-s-15-in-1-sonka-folio-sepsiszentgyorgy-sfantu-gheorghhe-szekely-nemzeti-muzeum-konyvtara-nr-1/>) szereplő töredékleírás bővített, nyomdai változata.

um-konyvtara-nr-1) szereplő töredékleírás bővített, nyomdai változata.

¹ SZNM, K, *Fragmenta 1.* A töredéket 2022-ben András-Tövissi Júlia restaurálta a Csíki Székely Múzeumban.

² DEMETER Lajos 2013, 203–206.

³ Boér Hunor (SZNM) észrevételei.

⁴ SZENDREI Janka 1983.

kottaképet is meghatározó, elsődleges formája a kettős ponttal induló, majd a pontsört többé-kevésbé függőlegesen megtartó változat. A dallami emelkedésnél ferdén haladó, de lefelé meredek – függőleges – írásirány szintén az esztergomi notáció sajátossága a közép-európai régióban.

Mindezen elemek összességéről, vagyis a töredéken rekonstruálható jelkészlet egészéről elmondható, hogy az a középkori magyar egyházra jellemző, sajátos válogatás. Magyarország minden középkori egyházmegyes kottairó műhelye ezt a 13. században kikristályosodott hangjegyrítást művelte, az a gregorián kódex, amelyet ezzel a notációval jegyeztek le, biztosan hazai műhely terméke, azaz hungarikumnak tekinthető.

A zenei paleográfiai analízis mélyebb rétegei további adatokkal szolgálnak a töredék korát és származási helyét illetően. Elsőként az tűnik fel, hogy a klasszikus esztergomi notáció igen finom alakzatokat rajzoló tollkezelésével szemben itt a vonalvezetés rusztikusabb karakterű, vastagabb tollvágásra utal. Többletjelentést hordoz az is, hogy az alapneumák rajza nem egységes: a kotta másolója nem dönt egyetlen neumaalak mellett, ezzel az írásmódnak egyfajta átmenetiséget kölcsönöz, még úgy is, hogy az írásmód maga képzett szakember műve lehet. Az archaikusan kötött formák főleg nagyobb hangközlépésnél jelennek meg, de még ott sem minden esetben: például a nagy hangterjedelmet átívelő *scandicus* neuma egyszer tagolt, egyszer kötött. A szomszédos hangra lépő neumák, például a *pes* vagy *torculus-porrectus* néha kötött, zömmel azonban két-három kis tollmozdulattal létrehozott hangjegyek szerepelnek. Ugyanez érvényes a *scandicus* neumákra is: az apró elemek ugyan az egybentartás, ligáció érzetét keltik (a régi esztergomi forma tökéletesen kötött rajzolatú), ám egyes hangjegyeknél világosan látható, hogy több kézmozdulattal, a tollat menet közben olykor felemelve írták le őket.

E tagoltság, amely a hangjegyek és liturgikus könyvek méretnövekedésének és a gótikus tollvezetés 14. század végi térhódításának tudható be, azoknak a késői esztergomi kottairásoknak az általános jellemzői közé tartozik, amelyeket összefoglalóan hagyományörzőknek vagy periférikusnak is szoktunk nevezni. Nemcsak az írás tagoló karaktere utal a klasszikus (14. század eleji) esztergomi díszírásnál későbbi datálásra, hanem az is, hogy *custos* (örhang) áll a sorok végén; az a kiegészítő kottajel, amely a magyar egyház notációs hagyományában csak a 14. század végétől figyelhető meg. A neumák elemekre bomlása, a toll levágásának módja (és a tollvonások ebből fakadó vastagodása) véleményünk szerint a 15.

század első felének gyakorlatára utal. Ezt a datálást támasztja alá a kottairás haladási iránya is. A neumák jobbra felfelé ferdén törnek előre, lefelé döntően függőlegesen, ám bizonyos esetekben (lásd *pes subbipunctis*) korszerűbb modorban – a pontsört elferdítve – szerepelnek. A változatos, szétesőben lévő neumarajzok mellett tehát az írásirány bizonytalansága is átmenetiséget sugall: a kottairást a hagyományos esztergomi notáció és a modern szemléletű, a gótikus írás befolyása alatt álló tagolt írásmódok között kell elhelyeznünk. Abban a korban, amikor maga Esztergom is szembefordult korábbi kalligrafikus hangjegyrítással, és nagy rombusz formájú hangokra, vastag vonalakkal egyben tartott neumákra tért át. Ez a hagyományörző attitűd semmiképp nem központi iskolára utal, hanem az ország külső részeinek (főleg Északkelet-Magyarországnak) valamely szkriptóriumát sejtethetjük mögötte. A töredéken látott archaikusabb összetevők a 15. században csak a Magyar Királyság peremvidékének gyakorlatában képzelhetőek el, így a töredék másolásának helyszínét keleti, azon belül (a párhuzamok alapján) erdélyi területre tennénk.

Ami a kézirat provenienciáját illeti, még egyet tovább lehet lépni. A közelmúltban megjelent kismonográfiánkban részletesen foglalkoztunk az erdélyi gregorián hangjelzéssel egy Güssingben (Németújváron) őrzött, tizennégy töredékből álló 14. századi antifonále kapcsán: e műben a most tárgyalt töredéket összehasonlító forrásként használtuk fel, hangjelzését erdélyiként határoztuk meg.⁵

A güssingi leletnél is közelebb áll azonban töredékes kéziratunk notációjához egy 15. századra datált, szintén újonnan rekonstruált erdélyi antifonále kottaképe, melynek öt töredékét jelenleg Csík-somlyón, Budapesten (lásd <http://fragmenta.zti.hu/f675-antiphonale-s-15-1-1-csonka-folio-budapest-kozponti-papnevelo-intezet-palos-konyvtara-fr-l-m-87/>), Gyöngyösön és Turócszentmártonban őrzik.⁶ Itt az írásmód a németújvári töredékekénél későbbi: töredékünk notációjához hasonlóan – átmenetisége dacára – vastagabb vonalvezetésű, rendezettebb kottaképpé.

A középkori kelet-magyarországi régióból fennmaradt csekély gregorián forrásanyag felértékeli e töredékes leleteket, annál is inkább, mert hazai talajon álló, ugyanakkor rendkívül különleges kottairást dokumentálhatunk belőlük. Az ún. erdélyi notáció egy olyan esztergomi altípus, amely részelemei révén magyar alhagyományként ragadható meg. Nehezíti a besorolást, hogy nem egységes rendszer, a variánsok kisebb másolóiskolák/hangjelzésváltozatok gazdag hálózatára utalnak. E kottairás feltárása gyakran az egyetlen kiindulópont a forrás provenienciájának

⁵ GILÁNYI Gabriella 2019a, 27, 39–57.

⁶ GILÁNYI Gabriella 2019b; Uő 2021.

meghatározásakor – konkrét, felismerhető elemek összességét jelenti. A töredéken látható alábbi jellegzetességek véleményünk szerint biztosan a középkori erdélyi püspökséghez kötik antifonálénk származási helyét:

– ívelt, hosszú befutóvonalakat rajzoló, kerekded elemekből felépített, esztétikus, „összetéveszthetetlenül erdélyi” kottakép

– szokatlanul vékonyan meghúzott négy vörös kottavonal

– hevenyészett, szimpla keretvonalak (az oldalkiképzés, vonalazás egyszerűsége)

– felvidéki őrhant típus különlegesen kiképzett formaváltozatai

– a kottavonalakon és vonalközben ferdén elfekvő, hosszúkás, téglalap alakú szillabikus alapjel (punctum)

– ívelt clivis hosszú befutóvonallal, nagyobb hangközlépnél a derékszöget kitágító, olykor megnyúló felső elemmel

– kötött és tagolt torculus, climacus, scandicus egyidejű jelenléte

Ezeknél is fontosabb érvet jelent az erdélyi proveniencia mellett, hogy több Erdélyből, főként feltehetően Csíkból származó forrásban figyeltünk fel a climacus resupinus töredékünkön látható, érdekes rajzára. Ebben a climacus utolsó hangja egy pes neuma első hangjává alakul át, s a két pontelemmel induló jelet a notátor határozottan két részre tagolja, eltávolítva egymástól a különösen osztott alkotóelemeket. Kiforratlanságra utal, hogy a neumaösszetételnek archaikusabb, függőlegesen egymás alá írt változata is regisztrálható a töredéken. A fenti széttagolt formával váratlan helyen, Kájoni János későbbi kottatírásában is találkozhatunk, sőt, megfigyelhetjük, hogy nála a jel első része önállóan, clivisként fordul elő, mely forma kuriózum a magyar notációs gyakorlatban. E clivis máshonnan nem dokumentálható, viszont Erdélyben talán korábbi – eddig fel nem tárt – előzményekre tekint vissza.⁷ A töredék zenei notációjának fenti elemzése összességében azt mutatja, hogy az egykori antifonále származási helyét nem kell messze keresnünk jelenlegi őrzőhelyétől. Az erdélyi provenienciát támasztja alá a jelrendszer

rendkívüli hasonlósága a Güssingben talált erdélyi antifonále-töredékek kottájával, ez utóbbi töredékünknel valamivel korábbi stádiumban (14. század harmadik harmada) mutatja meg a hagyományörző erdélyi hangjelzést, amelyet összehasonlító vizsgálatunk nyomán az erdélyi egyházmegye belső területeihez, nagy valószínűséggel plébániai helyszínhez köthetünk. Alacsonyabb rangú használatra utal a hevenyészett oldalonvezetés és beosztás, illetve a rossz minőségű, lyukas pergamen, amely nem évszázados anyagpusztulás és nem is a kódex szétvágásának nem kívánatos nyoma. Eredetileg is hibás pergamenre utal, hogy a notátor a lyukat kihagyva folytatja az ének lejegyzését. (NB. hasonló lyukakat láttunk a szintén Erdélyhez köthető, 12. századi Codex Albensis pergamen fólióin is.)⁸

Liturgikus tartalom

Szentháromság vasárnapja első vesperásának és az ünnepi matutinum első nokturnusának énekeit tartalmazza a kézirat. A liturgikus tartalom részletei, a tételrend tökéletesen egybevághat Esztergom kódexének párhuzamos helyeivel. Egyetlen tétel szúr szemet az összevetés során, de ez Esztergom javára döntene a provenienciát tekintve: a vesperás responzórium prolixuma a töredéken is a *Benedicamus patrem*, míg az erdélyi-váradai forrásokban ehelyett a *Summae Trinitati* áll – ez az ének Esztergomban a vasárnap második vesperásában szerepel. Egyetlen tételvariáns alapján persze nem juthatunk messzire következtetéseinkben (a Szentháromság-zsolozsma legképlékenyebb része a két vesperás kiírása-nemírása, illetve a responzórium asszignációja), ugyanakkor ez az alkalmazás újabb halvány érv korábbi sejtésünk mellett, mely szerint a 14. századi kalligrafikus kottát a lehető legközvetlenebbül mintának tekintő – annak hajlékony alakzatait, kottaképét megtartani igyekvő – erdélyi egyházak némelyike talán rítusában is szigorúbban tartotta magát Esztergom útmutatásához. Az sem kizárt, hogy a közvetlenebb esztergomi alárendeltséget sejthetjük a párhuzamok mögött, mint ahogy arra a kolozsmonostori antifonále esetében is gondoltunk.⁹

⁷ SZOLIVA Gábrriel 2020.

⁸ FALVY Zoltán – MEZEY László 1963.

⁹ GILÁNYI Gabriella – PAPA-HAGI, Adrian 2019, 22–24.

Folio	Tempus	Dies	Hora	Műfaj	Incipit	Tónus	Cantus ID	Mel. Num.
Fr. No. 1 recto		Dominica Trinitatis	V1	a5	Ex quo omnia*	5	002751	Ant-5060
Fr. No. 1 recto		Dominica Trinitatis	V1	R	Benedicamus Patrem et	8	006239	
Fr. No. 1 recto		Dominica Trinitatis	V1	V	Benedictus es Domine	8	006239a	
Fr. No. 1 recto		Dominica Trinitatis	V1	H	O lux beata		008358	Hy-005
Fr. No. 1 recto		Dominica Trinitatis	V1	W	Benedicamus Patrem et Filium		007966	
Fr. No. 1 recto		Dominica Trinitatis	V1	Am	Te Deum Patrem unigenitum	4	005117	Ant-4268
Fr. No. 1 recto		Dominica Trinitatis	N	Inv	Deum verum unum	4	001061	Ant-4193
Fr. No. 1 recto		Dominica Trinitatis	N1	a1	Adesto Deus unus	1	001268	Ant-1467
Fr. No. 1 recto		Dominica Trinitatis	N1	a2	Te unum in substantia*	2	005126	Ant-2148
Fr. No. 1 verso		Dominica Trinitatis	N1	a3	Te semper idem	3	005124	Ant-3127
Fr. No. 1 verso		Dominica Trinitatis	N1	W	Benedicamus Patrem et Filium		007966	
Fr. No. 1 verso		Dominica Trinitatis	N1	R1	Benedicat nos Deus	1	006240	
Fr. No. 1 verso		Dominica Trinitatis	N1	V1	Deus misereatur nostri	1	006240a	
Fr. No. 1 verso		Dominica Trinitatis	N1	R2	Benedictus Dominus Deus Israel	2	006249	
Fr. No. 1 verso		Dominica Trinitatis	N1	V2	Replebitur maiestate	2	006249a	
Fr. No. 1 verso		Dominica Trinitatis	N1	R3	Quis Deus magnus	3	007498	
Fr. No. 1 verso		Dominica Trinitatis	N1	V3	Notam fecisti in populis*	3	007498a	

Dallamok

A töredéken látható kotta pentaton körvonalú gregorián dallamokat közöl (a variánsok a szekundmozgások helyett a plasztikusabb dallamvonalat megrajzoló kisterc-lépéseket részesítik előnyben), amely megerősíti a közép-európai, sőt, az analógiák egy következő szintjén a magyarországi eredetet. Ami a dallamok részleteit illeti, ismét korábbi tapasztalatainkra hagyatkozhatunk. Eddigi tanulmányaink ugyanis azt mutatták, hogy az erdélyi töredékeken megőrzött énekek általában önálló magyarországi változatok az esztergomi hagyomány fő forrásainak verzióihoz képest. A Szentháromság zsolozsmájának itt látható tételei esetében inkább az tűnik fel, hogy a dallamrészek nagyon közel állnak az esztergomi források párhuzamos helyeihez, még a formulaalkotás legelemibb szintjén, a záratokban is nagyfokú az egyezés (megjegyzendő, hogy e dallamok zenei stílusukban modernebbek, mint a temporale-zsolozsma legtöbb officiuma, ez is állhat az egyezés hátterében). Néhány alkalomszerű, felületi formulavariáns föltűnik ugyan a különbségek között, de ezek nem lépik át a magyar hagyományon belül szokásos alvariáció kereteit.

A töredék összegző leírása

F933 / ANTIPHONALE s. 15/in, 1 csonka fólió, Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe), Székely Nemzeti Múzeum Könyvtára, nr. 1

Numerus: F933

Műfaj: Antiphonale

Kor: s. 15/in

Könyvtári leőhely: Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum Könyvtára

Jelzet: nr. 1

Anyag: pergamen

Mennyiség: 1 csonka fólió lefejtve

Oldal magassága: 428 mm (nem teljes)

Oldal szélessége: 352 mm (teljes)

Írástükör magassága: 387 mm (nem teljes)

Írástükör szélessége: 226 mm (teljes)

Oszlopok száma: 1

Sorok száma: 12 szöveg- és kottasor

Kottaszisztéma magassága: 17 mm

Írás: gothica textualis rotunda

Notáció: késői esztergomi notáció (erdélyi)

Possessor: Ifj. Gödri Ferenc (Sepsiszentgyörgy polgármestere 1895 és 1913 között)

Tartalom: Officium S. Trinitatis

Származás: Erdély

Köszönetnyilvánítás

Itt szeretnénk megköszönni Madas Edit közvetítését, és az ábrákhoz az Arcanum Adatbázis Kft. (jelenleg székelyudvarhelyi telephelyű) 3D-s reprográfiaműhelyének munkáját, Zepezcaner Valéria (Haáz Rezső Múzeum) segítségét, továbbá a restaurálás és a reprográfia megszervezését (Lázár-Prezsmér Kinga, Székely Nemzeti Múzeum). Külön köszönet illeti Boér Hunort, aki lehetővé tette a töredék vizsgálatát, továbbá értékes megfigyelésekkel, adatokkal gazdagította a leírást.

Gilányi Gabriella – ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, Budapest, Táncsics Mihály u. 7.;
gilanyi.gabriella@abtk.hu

Irodalom

- DEMETER Lajos
2013 *Sepsiszentgyörgy személyiségei. Életrajzok, életutak*, I (A–J), Sepsiszentgyörgy Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
- FALVY Zoltán – MEZEY László (ed.)
1963 *Codex Albensis. Ein Antiphonar aus dem 12. Jahrhundert* (szerk. Falvy Zoltán – Mezey László), Akadémiai Kiadó, Budapest–Graz.
- GILÁNYI Gabriella
2019a *Mozaikok Erdély ismeretlen gregorián hagyományából. Egy Anjou-kori antifonále töredékei Güssingben – Mosaics from the Plainchant Tradition of Transylvania. Interpreting the 14th-Century Antiphoner Fragments at Güssing (Resonemus pariter 1. Műhelytanulmányok a középkori zenetörténehez – Studies in Medieval Music History; szerk. Czagány Zsuzsa), Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, Budapest.*
2019b 15. századi erdélyi antifonále-töredékek és ferences hordozókönyveik, *Csíki Székely Múzeum Évkönyve*, XIII–XIV (szerk. Markaly Aranka), Csíki Székely Múzeum, 95–110.
2021 Newly Identified Codex Leaves from a Fifteenth-Century Transylvanian Antiphoner in Martin, in: *The Image of Piety in Medieval Manuscripts in Slovakia and in Europe* (ed. Eva Veselovská), Institute of Musicology of the Slovak Academy of Sciences, Bratislava, 26–41.
- GILÁNYI Gabriella – PAPAHAZI, Adrian
2019 *Membra disiecta from a Transylvanian Antiphonal in Budapest and Cluj, Fragmentology. A Journal for the Study of Medieval Manuscript Fragments*, 2, Freiburg im Üechtland, 5–34. (Letöltve: <https://www.fragmentology.ms/article/view/transylvanian-antiphonal>; 2020. 08. 13.)
- SZENDREI Janka
1983 *Hangjegyzések a középkori Magyarországon (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténehez 4.)*, MTA Zenetudományi Intézet, Budapest.
- SZOLIVA Gábrriel
2020 Kájoni János kézírásos graduáléja a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában, *Acta Pintériana*, 6, 35–46.

Fragment de codice cu partituri liturgice în colecția Muzeului Național Secuiesc

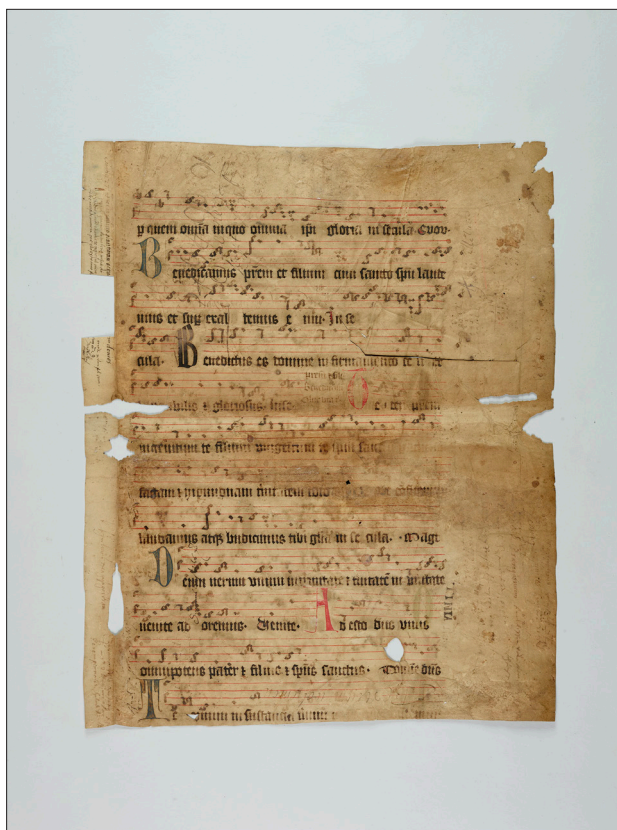
(Rezumat)

Orașul modern Sfântu Gheorghe se datorează lui Ferenc Gödri (1862-1913). A fost ales primar în 1895, în parte lui se datorează și ridicarea edificiului Muzeului Național Secuiesc. Artefactul cel mai vechi din biblioteca muzeului, prezentat acum, a intrat în colecția privată Ferenc Gödri în anul 1887 când era jurist stagiar. Fragmentul expus, cu partituri liturgice, provine din anii 1400, având aceeași vârstă cu târgul medieval privilegiat Sfântu Gheorghe. Conține cântece catolice liturgice pentru duminica de după Pentecosta: melodii gregoriene în dialect muzical pentatonic, de tradiție strigoniense. Fragmentul a fost rupt dintr-un codice medieval ungar, scris în Transilvania, pe suport de pergamen deteriorat, ceea ce poate indica o utilizare la nivel de parohii.

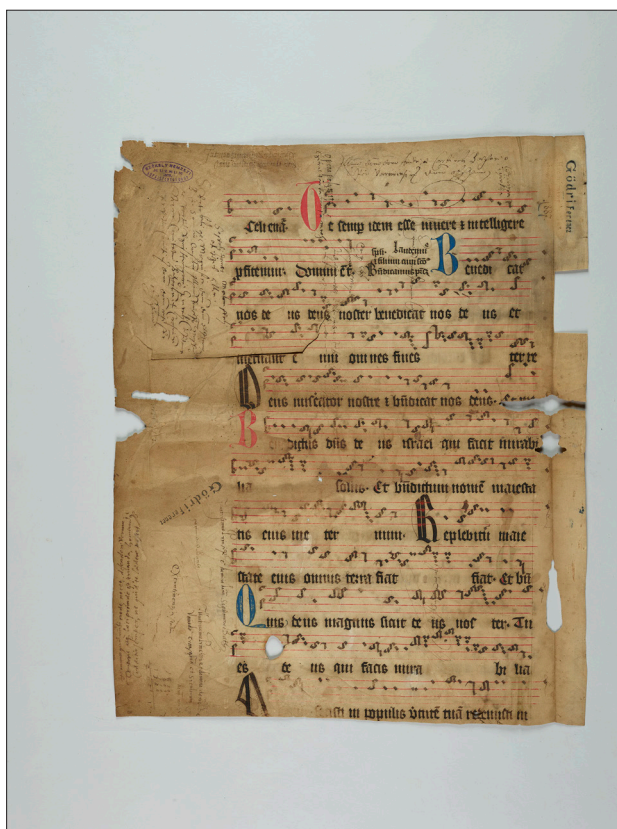
A Codex Fragment with Music Notation in the Collection of the Székely National Museum

(Abstract)

Ferenc Gödri (1862–1913), the founder of modern Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe, Romania) and its mayor from 1895, is also associated with the construction of the Székely National Museum. The oldest manuscript of the museum's library entered Ferenc Gödri's private collection in 1887, when he was a legal trainee. The notated codex fragment from the first half of the 1400s is contemporary with the town of Sepsiszentgyörgy. It contains liturgical chants for Trinity Sunday after Pentecost: plainchants from the Esztergom tradition, in a pentatonic music dialect. The fragment was torn from a medieval codex of Hungarian origin, written in Transylvania on poor quality parchment, which may indicate a lower-level – i.e. parochial – use.

1. ábra SZNM, K, Fragmenta 1. (recto)

2. ábra SZNM, K, Fragmenta 1. (verso)

A GYERGYÓSZENTMIKLÓSI KOTTÁS KÓDEXTÖREDÉK*

Tárgytörténet

A töredéket tartalmazó csonka pergamen fóliót¹ Bernád Rita Magdolna főegyházmegyei főlevéltáros (Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség) közreműködésével, 2019 decemberében fejtették le hordozókönyvről. Ez egy, a gyergyószentmiklósi Szent Miklós-plébánia régi könyvtárában őrzött 16. századi prédikációs könyv volt. A lefejtés a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár csíksomlyói restaurátorműhelyében történt, Benedek Árpád végezte.

Megjegyzések a liturgikus és zenei tartalomhoz

A fragmentum az Áldozócsütörtök (*Ascensio Domini*) utáni szombat és vasárnap, valamint Pünkösöd vigíliája zsolozsmáiból őrzött meg részeket.

A hordozókönyv borítójával szolgáló töredék külső oldala sokkal inkább ki volt téve a viszontagságoknak, mint a belső oldal, s így a rajta fennmaradt tételek rendkívül nehezen rekonstruálhatók. E külső oldal az eredeti fólió rektója volt, s feltehetően az Áldozócsütörtököt követő szombati matutínium két responzóriumát (a *Non turbetur* responzóriumot a korábban, az Áldozócsütörtöki matutíniumban bizonyára már lejegyzett s ezért itt csak rövidített *Nisi ego abiero* verzussal, valamint a teljesen kikottázott R. *Exaltare Domine* + V. *Cantabimus et psallemus* tételeket), továbbá a laudes Benedictus-antifónáját (*Dominus quidem Iesus*) tartotta fenn.

A verzón a rubrikázott *Alleluia. Regem ascendentem* invitatórium mellett három antifóna szövege és dallama rekonstruálható, kettő közülük csaknem hiánytalanul. Az anyagodexben az egyes köznapok laudésében és vesperásaiban énekelt evangélium-antifónák

feltehetően egyfajta ciklusként lejegyezve követték egymást; a szóban forgó liturgikus időszak tételanyagának effajta szerkesztésmódjával találkozunk a késő középkori zsolozsmaforrások (köztük a magyarországiak) többségében.² A verzó első sorának elején kibetűzhető [*allelui*]a a *Benedictus* kanticum kezdőszavával a *dominica post Ascensionem* laudese zárótételének (*Benedictus-antifónájának*) torzója. Mind az *alleluia* szövege, mind pedig a *Benedictus* fölötti zsoltdáiferencia utolsó hangjai (*gag*) arra utalnak, hogy e torzó a *Dum* (vagy *Cum*) *venerit Paraclitus quem ego mittam vobis, spiritum veritatis, qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me, alleluia* szövegű, 8. tónusú antifónából származik.³ Az egy szó és mindössze néhány hang alapján azonosítható tétel után a *dominica post Ascensionem* második vesperásának hasonló szövegkezdetű, mind szövegében, mind pedig dallamában épen maradt Magnificat-antifónája (*Cum venerit Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre, spiritum veritatis, ille testimonium perhibebit de me alleluia, et vos testimonium perhibebitis, quia ab initio mecum estis, alleluia*) következik. A pünkösdi énekkészlet több hasonló szövegű antifónája közül ez az 1. tónusú *Cum venerit* szimmetrikus-szakaszos fölépítésével feltehetően a gregorián újabb stílusú kompozíciói-kompilátumai közé tartozik. Forrásai csaknem kizárólag a közép-európai térségből származnak. A töredéken olvasható dallam a mikrovariánsok szintjén is meg egyezik a központi magyarországi antifonálékban lejegyzett dallamalakkal.⁴

A verzó utolsó sorában rubrika vezet be Pünkösöd vigíliájának zsolozsmáját. A csak rubrikázott *Alleluia. Regem ascendentem* minden bizonnyal az invitatórium-antifóna, amelyet – immár kottázva – a vesperás *Si diligitis me mandata* Magnificat-antifónája követ.

* A budapesti ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézetének Régi Zenetörténeti Osztályán működő „Lendület” Digitális Zenei Fragmentológia Kutatócsoport *Fragmenta Manuscriptorum Musicalium Hungariae Mediaevalis – Kottás kódextöredékek a középkori Magyarországról* című weboldalán az F657 szám alatt (lásd <http://fragmenta.zti.hu/antiphonale-s-15-1-csonka-folio-gyulafehervari-foegyhazi-megyei-leveltar-gyergyoszentmiklosi-gyujtoleveltara-nr-92-boritojal>) szereplő töredékleírás bővített, nyomdai változata.

¹ F657 / ANTIPHONALE s. 15, 1 csonka fólió, Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltára.

² DOBSZAY László 2004, 142–143, 268, 286, 318.

³ SZENDREI Janka – DOBSZAY László (ed.) 1999, 8400; online: <http://melodiarium.zti.hu/cantus-officii/antiphonael, Ant-8400>.

⁴ Uo., 1440; online: <http://melodiarium.zti.hu/cantus-officii/antiphonael, Ant-1440>.

Ez utóbbi az európai gregorián énekkészlet általánosan elterjedt tétele, mely a pünkösdi hetének evangéliumi antifónájaként, illetve (elsősorban a korai monasztikus és ferences forrásokban) Fülöp és Jakab apostolok zsolozsmájában kapott helyet.⁵ Eltérést tapasztalunk tonális értelmezésében: a kisebb variánsoktól eltekintve azonos dallamot a záró *alleluia* transzpozíciójától függően egyes források *g*-re zárva a 8. tónushoz rendelik, míg mások (töredékünk is) *e*-n befejezve 3. tónusúként értelmezik. Ha hihetünk a Cantus index adatainak, gyakoribb az antifóna 8. tónusú értelmezése – ekként határozza meg a nyugat- és közép-európai források többsége.⁶ A monasztikus (bencés, ciszterci), illetve a premontrai és a ferences hagyományt képviselő kódexek, köztük a budapesti Egyetemi Könyvtár 14. századi ferences antifonáléja⁷ azonban, hasonlóan a francia térség szekuláris kurzust követő forrásaihoz,⁸ túlnyomórészt 3. tónusú alakját tartalmazzák. A középkori magyarországi reprezentatív egyházmegyei források közül mindössze az Isztambuli Antifonáléban fordul elő,⁹ töredékünkkel egyezően ugyancsak 3. tónusúként.¹⁰ Az antifóna magyarországi forráshelyzetét tekintve, a gyergyói töredék adata különösen értékes és hiánypótló. Nem zárhatjuk ki – bár ennek igazolásához további forrásadatokra van szükség –, hogy benne az eredeti antifonále által képviselt szűkebb térség liturgiaváltozatának hagyományos vonása maradt fenn.

Megjegyzések a notációhoz

Négy vékonyan húzott vörös kottavonalon feketé hangjegyek olvashatók négy sorban, keretvonal nélkül. Az antifonále-levelel az alsó rész maradt fenn, a legfelső kottasor a kimetszés miatt töredékes, egy része hiányzik. Az sajnos nem derül ki, hány kottasor lehetett az eredeti kódexfólión. C- és f-kulcs látható a sor elején – a magyar hagyományra jellemzően együtt szerepelnek. Különleges a c-kulcs rajza, az elnyújtott felső eleméből kifutó hajszálvonal, amelynek többszöri megjelenése kizárja a véletlenszerűséget. A Gyergyói Graduáléban¹¹ is láttuk ugyanazt a c-kulcs rajzot – a kulcs felső elemének lefutó vonalkáját –, talán ebből is a két forrás hangjelzésének rokonságára következtethetünk (lásd majd még a *clivis* és a *pes* szerkezetek analógiáit).

A fóliót gótikus tollkezeléssel notálták, azaz a neumák egyes elemeit megvastagították, felnagyították, emellett a neumák tagolásában is kimutatható a korabeli metzi-német gótikus notáció hatása, különösen a kotta alapegységét képező *punctum* mértanian szabályos rombuszaiban. A 15. századi közép-európai gregorián kéziratokban ez a legelterjedtebb írásmód: a hangok-neumák kottaképe rendkívül egységessé válik. A nagy hangméretek és az olvashatóság elsősorban a templomi éneklést könnyítette meg. A késő középkorban ugyanis többnyire már nem emlékeztetből, hanem kottából énekeltek: a kóruskönyvet egy állványon tartották, a szertartás során azt állták körül. Más gotizáló kottaíráshoz hasonlóan, a töredéken is a rombusz alakú *punctum* az írás alapegysége, amely bizonyos neumákban (*pes*, *clivis*, *scandicus*) vonalas elemekkel egészül ki: e kötőelemek az archaikus 7-es alakú *clivis* kivételével (lásd a nagyobb hangközt, például tercet ugró formát) elválnak a hangfejtől, az írás tagoló szerkezetű.

A 15. századi gotizálás során Közép-Európában többnyire az adott helyi íráshagyomány neumáit alakították át, így vált ez az új notációfajta nagyméretű, reprezentatív kódexek írására alkalmas rendszerré, úgy, hogy nem vesztette el teljesen helyi jellegzetességeit, neumáit. A fragmentumon szereplő hangjelzés is hagyományörző keverékírás: a korabeli divatos elemek (rombusz hangfej, tagolt *pes*) mellett felismerhetjük a magyar/esztergomi írás szerkezeit, sőt, annak kelet-magyarországi periférikus elemeit is. Hazai forrásokra jellemző a már említett 7-es alakú *clivis* változat, ugyanakkor a hosszú ferde felső elemmel megrajzolt forma kifejezetten kelet-magyarországi jellegzetesség. Szintén főként keleti hagyományörző iskolákból és a pálosoktól dokumentálható a *clivis* két *punctum*-ra tagolódo speciális szekundot lépő formája. Hasonló változatosság tapasztalható a háromhangos ereszkedő neumánál, a *climac*snál: esztergomi karakterisztikum a kettős ponttal induló jel, amelynek iránya a késői metzi-német keverékírásokhoz hasonlóan jobbra dől a töredék kottájában, ugyanakkor itt az uralkodó egy függőleges irányzékú, egyetlen ponttal induló verzió is, amely a neuma-összetételek archaikusan függőleges pontsoraival együtt kottaképet meghatározó elem. Vagyis a pontsorok megdöntése alkalmasszerű ebben a kottában. Az egyes hangokat

⁵ Lásd <http://cantusindex.org/id/004886>.

⁶ Uo.

⁷ Ferences antifonále s. 14, Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Cod. Lat. 122, a *Si diligitis me* antifóna a f. 57 versón.

⁸ Pl. Breviarium notatum s. 14, Paris, Bibliothèque nationale de France – Département des Manuscrits, latin 15181 (f. 343v); Antiphonale s. 12, Paris, Bibliothèque nationale de France – Dé-

partement des Manuscrits, latin 1090 (f. 88r).

⁹ Magyarországi (esztergomi hagyományt képviselő), 1360 körül készült antifonále, ma Isztambulban: Isztambul, Topkapı Sarayı Müzesi, Deissmann 42. Hasonmás kiadása tanulmányokkal: SZENDREI Janka et al. (ed.) 1999.

¹⁰ Isztambuli Antifonále, f. 109v.

¹¹ Gyulaféhérvár, Batthyaneum, R. IX. 57.

a kottavonalakhoz és vonalközökhöz képest általában kicsire méretezték, így nem kényszerül őket ferdén írni a notátor. A középkori magyar notációra jellemző a *scandicus* itt látható formája is (sajnos csak összetételben maradt fenn a levélrészén), amely már nem kötött, hanem újszerűen tagolt alakzat. Középső vonalas eleme őrzi a régi esztergomi kötés emlékét – a neuma nem a metzi-német *punctum + punctum + virga* szerkezet. Az írás legkorszerűbb neumája a tagolt *pes*, amely a régi fordított s-alakzat helyett két részre bontott írásjel (*punctum + virga*). Bár a tagolás határozott, archaizáló marad, a második elem, amely nem mereven szögletes, hanem kampós formájú, a korabeli gyakorlati, kurzív hangjelzés befolyását mutatja.

A notációban olyan elemek is felfedezhetők, amelyek kifejezetten erdélyi szkriptóriumra utalnak.¹² A *custos*, azaz őrhang az ún. felvidéki jelváltozat variánsa. Itt egyéni alakban szerepel, amelyhez analó-

giákat erdélyi forrásokban láttunk eddig: különösen közel áll e formához a Csíksomlyói Cantionale¹³ őrhanga. Ez utóbbi forrásban az íráskép hasonló megszervezése, ti. a tömörebb/szellősebb részek sajátos változtatása a zenei tételben szereplő hangok-melizmák mennyisége szerint (tudniillik, a mozgalmasabb dallamok esetén zsúfoltabb a kotta) szintén útmutató lehet a proveniencia meghatározásakor. Figyelmet érdemelnek a rendkívül hasonló, finom és vékony tagolóvonalkák, illetve a neumaelemek hajlékony, kerekded vagy csepp formájú részletei (például *pes*-szár, *clivis* felső eleme), amelyek erdélyi provenienciájú forrásokban is felbukkannak.

A gyergyói töredék származási és rendeltetési helye véleményünk szerint a jelenlegi őrzőhelytől nem eshetett nagyon távol. A notációs analógiák is arra utalnak, hogy eredetét nagy valószínűséggel a Székelyföldön kereshetjük.

Liturgikus tartalom

Folio	Tempus	Dies	Hora	Műfaj	Incipit	Tónus	Cantus ID	Mel. Num.
nr. 92 recto	Ascensio Domini	Sabbato post Ascensionem Domini	N	R	Non turbetur cor vestrum* (?)	?		
nr. 92 recto	Ascensio Domini	Sabbato post Ascensionem Domini	N	V	Nisi ego abiero* (?)	?		
nr. 92 recto	Ascensio Domini	Sabbato post Ascensionem Domini	N	R	Exaltare Domine alleluia*	7	006681	
nr. 92 recto	Ascensio Domini	Sabbato post Ascensionem Domini	N	V	Cantabimus et psallemus*	7	006681a	
nr. 92 recto	Ascensio Domini	Sabbato post Ascensionem Domini	L	Ab	Dominus quidem Iesus postquam*	1	002419	Ant-1405
nr. 92 verso	Ascensio Domini	Dominica post Ascensionem Domini	L	Ab	Dum venerit Paraclitus quem ego mittam*	8	002043	Ant-8400
nr. 92 verso	Ascensio Domini	Dominica post Ascensionem Domini	V	Am	Cum venerit Paraclitus quem ego mittam	1	002477	
nr. 92 verso	Pentecostes	Vigilia Pentecostes	N	Inv	Alleluia Regem ascendentem		001029	Ant-5009
nr. 92 verso	Pentecostes	Vigilia Pentecostes	V	Am	Si diligitis me mandata mea	3	004886	Ant-3063

A töredék összegző leírása

F657 / ANTIPHONALE s. 15, 1 csonka fólió, Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltára

Numerus: F657

Műfaj: Antiphonale

Kor: s. 15

Könyvtári lelőhely: Gyergyószentmiklós (Ghe-

orgheni), Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltára

Jelzet: nr. 92

Anyag: pergamen

Mennyiség: 1 csonka fólió lefejtve

Oldal magassága: 230 mm (nem teljes)

Oldal szélessége: 360 mm (nem teljes)

Írástükör magassága: 152 mm (nem teljes)

Írástükör szélessége: 252 mm (nem teljes)

Oszlopok száma: 1

¹² Az erdélyi hangjegyírással foglalkozó legfontosabb munkák: SZENDREI Janka 1983, GILÁNYI Gabriella 2019.

¹³ Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum, A V/5252.

Sorok száma: 4 kotta- és szövegsor

Kottaszisztéma magassága: 21 mm

Írás: gothica textualis

Notáció: késői esztergomi notáció (erdélyi)

Notáció/megjegyzések: 4 vörös vonal, c-kulcs, f-kulcs, jellegzetes peremvidéki custos

Hordozó 1.: a gyergyószentmiklósi Szent Miklós Plébánia régi könyvtárában őrzött 16. századi prédikációskönyv

Hordozó 2.: előbbi borítójából leválasztott pergamen töredék

Tartalom: Dominica in octava Ascensionis Domini, vigilia Pentecostes, infra octavam Ascensionis, sponsoria in matutinis, antiphonae in evangelio

Származás: magyarországi (Erdély)

Köszönetnyilvánítás

Itt szeretnénk köszönetet mondani Bernád Rita Magdolna főegyházmegyei főlevéltárosnak (Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség), aki fölhívta figyelmünket a töredékre, megszervezte restaurálását, önzetlenül a rendelkezésünkre bocsátotta annak digitális másolatát, s az alapvető kodikológiai-könyvészeti adatok elküldésével is segítette munkánkat. Külön köszönettel tartozunk Benedek Árpádnak a fragmentum restaurálásáért.

Czagány Zsuzsa – ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, Budapest, Táncsics Mihály u. 7.;
czagany.zsuzsa@abtk.hu

Gilányi Gabriella – ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, Budapest, Táncsics Mihály u. 7.;
gilanyi.gabriella@abtk.hu

Irodalom

DOBSZAY László

2004 *Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae VI/A Esztergom / Strigonium (Temporale)*, MTA Zenetudományi Intézet, Budapest.

GILÁNYI Gabriella

2019 *Mozaikok Erdély ismeretlen gregorián hagyományából. Egy Anjou-kori antifonále töredékei Güssingben – Mosaics from the Plainchant Tradition of Transylvania. Interpreting the 14th-Century Antiphoner Fragments at Güssing (Resonemus pariter 1. Műhelytanulmányok a középkori zenetörténethez – Studies in Medieval Music History; szerk. Czagány Zsuzsa)*, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, Budapest.

SZENDREI Janka

1983 *Hangjegyzések a középkori Magyarországon (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 4.)*, MTA Zenetudományi Intézet, Budapest.

SZENDREI Janka et al. (ed.)

1999 *Az Iztambuli Antifonále (1360 körül) / The Istanbul Antiphonal (about 1360)*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

SZENDREI Janka – DOBSZAY László (ed.)

1999 *Monumenta Monodica Medii Aevi V. Antiphonen*, Bärenreiter, Kassel–Basel.

Fragmentul de codice cu partituri, din Gheorgheni

(Rezumat)

Fragmentul de codice descoperit în 2019 de Rita Magdolna Bernád, arhivar-șef al Arhivei Arhidiecezane Romano-Catolice de Alba Iulia, în vechea bibliotecă a Parohiei Romano-Catolice Sf. Nicolae din Gheorgheni, s-a păstrat pe un trunchi al unei foi de pergament folosită în copertarea unei cărți de predici din secolul al XVI-lea. După îndepărtarea și restaurarea foii, copia digitală a fragmentului a fost analizată de membrii Grupului de Cercetare în Fragmentologie Muzicală Digitală „Momentum” al Institutului de Muzicologie din Budapesta.

Fragmentul provine dintr-un antifonar cu partituri, pentru uz laic, și a păstrat antifoane și responsorii cântate în perioada Înălțare-Rusalii. Melodiile și notația muzicală a partiturilor reconstruibile sugerează o copiere și utilizare a codicelul părinte nu departe de locația actuală a fragmentului – în Țara Secuiească.

Notated Codex Fragment from Gyergyószentmiklós (Gheorgheni)

(Abstract)

The fragment discovered in 2019 by Rita Magdolna Bernád, chief archivist of the Roman Catholic Archdiocese of Alba Iulia in the old library of the parish of Gyergyószentmiklós, was used as the cover of a 16th century sermon book. After its removal and restoration, the digital copy of the fragment was analysed by the members of the “Momentum” Digital Music Fragmentology Research Group of the Institute of Musicology, Budapest.

The fragment is a torso of a 15th century parchment leaf from an antiphonal created for secular use, preserving antiphons and responsories of the Ascension–Pentecost period. The melodies and music notation of the surviving and reconstructible chants suggest that the parent codex was copied and used not far from the fragment’s present-day location in Székelyföld.

1. ábra A gyergyószentmiklósi kottás kódextöredék (recto)

2. ábra A gyergyószentmiklósi kottás kódextöredék (verso)

Barabás Kisanna – Hegedűs Enikő

OFFEREREK A GYULAFEHÉRVÁRI FŐEGYHÁZMEGYE MŰTÁRGYÁLLOMÁNYÁBAN – ADOMÁNYOZÓK AZONOSÍTÁSA A KOLOZSVÁRI KEGYKÉP VOTÍV TÁRGYAINAK KÖRÉBEN

1. Bevezetés

A votív tárgyak adományozásának gyakorlata több ezer éves hagyományra tekint vissza. Az istentiszteletnek ez a kora kereszténység idején is élő formája Róma és Bizánc közvetítésével továbböröklődött Európában. A fogadalom alapján,¹ főként szükségben, betegségben felajánlott adományok a tiszteletadás mellett az isteni kegyelem kiesésének sajátos eszközei voltak. Az adományozó *voluntot*, úgynevezett *devotiót*² tett, amelyhez fogadalmi tárgya(ka)t³ társíthatott. Az offerek a hála kifejezése voltak a megtapasztalt isteni segítségért, gyógyulásért, oltalomért, és egyben a kultusz tárgyának, a kegyképnek a kiemelt tiszteletét szemléltették.⁴

A középkorban az *ex voto* elterjedésében a nagyobb zárandoklatok és búcsújárások játszottak fontos szerepet, az áhítatgyakorlat terjesztését az egyes szerzetesrendek is felkarolták. A szokás az újkori missziók révén világszerte ismertté vált. Az offerezés a barokk kori katolikus hitéletben élte virágkorát,⁵ elterjedéséhez hozzájárultak az újjáéledt középkori, valamint az újonnan megnyílt Mária-kegyhelyek. Az újkori zárandokhelyek egy-egy kisebb régió lakossága számára is megközelíthetőek voltak, így a búcsújárások és az adományozási szokások a hívek szélesebb körében rendszeres, akár évente ismétlődő gyakorlattá váltak.

Egy kegyképnek felajánlott offerek száma akár több ezer is lehetett. Az Európa-szerte fennmaradt példák mutatják, hogy a votív tárgyak többségét a kegykép közelében helyezték el, az értékesebb darabokat táblákon vagy üvegszekrényekbe zárva állították ki; nem ritka az sem, hogy ezeket magára a kegyképre függesztették. A votív tárgyakat általában az ábrázolás típusa szerint csoportosítva mutatták be.

A történelmi Magyarország területén a 17–18. század fordulóján több Mária-kép könnyezését megtapasztalták,⁶ amelyek a hazai Mária-tisztelet újjáéledését segítették. Magyarországon a nemesfémből készült legrégebbi fogadalmi tárgyak a 18. század közepéről származnak, és Kassán az orsolyita apácák templomában maradtak fenn.⁷ Az offerezés gyakorlatát a 18. század végén a felvilágosodás eszméi, valamint a kegyhelyek és a szerzetesrendek működését korlátozó vagy feloszlató intézkedések visszaszorították. Mindemellett a votívok barokk kori típusai a 19. században továbbéltek.

A 18–19. században a fogadalmi adományok sokféle formája volt ismert: votív képek, offerek, szívek, Mária- és egyéb szentábrázolások, ékszerek, (pénn)érmék, feszületek, keresztek, zárandokjelvények, rózsafüzérek, hálatáblák, liturgikus felszerelések, textíliák stb.⁸ Ezek lehetnek személyes vagy kollektív fogadalmi adományok.⁹ A vizsgálatunk tárgyát képező offerek különböző szempontok szerint csoportosítha-

¹ Lat. *ex voto* = fogadalomból/fogadásból (tett adomány).

² *Devotio* címszó, lásd <http://lexikon.katolikus.hu/D/devotio.html> (utolsó letöltés: 2022.01.27.).

³ *Fogadalmi tárgyak, buba, offer, tetem, votív* (gör. *anatemata*, lat. *vota, ex voto*) címszó, lásd <http://lexikon.katolikus.hu/F/fogadalmi%20tr%C3%A1rgyak.html> (utolsó letöltés: 2022.01.26.). *Fogadalmi tárgy, offer, votív* szócikk, lásd <https://www.arcanum.com/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/f-72612/fogadalmi-targy-offer-votiv-72769/> (utolsó letöltés: 2022.01.26.).

⁴ „Elismerik az ott elnyert kegyelmet és segítséget, erősítik másoknak a hely erejébe vetett bizalmát. Ezt legjobban: praesentatio (felajánlás, ajándékozás), dedicatio (ráhagyatkozás), promulgatio (nyilvános kihirdetés, tudtuladás) fejezi ki.” (BARNA GÁBOR 2002, 10, 144.)

⁵ A vallási néprajz kutatói a 20. század elejétől kezdve az offerekre a kegyképekhez kapcsolódó tiszteletadás emlékeiként tekintenek. Barna Gábor néprajzkutató több tanulmányában is kitért az

áldozati szobrocskák (offer, tetem) és fogadalmi képek típusaira, készítésére és ezekre az adományozási szokásokra. (Vö. BÁLINT SÁNDOR – BARNA GÁBOR 1994, 231–236.) – Az ún. *Opferfiguren, Opferstückel, Opferwachs*, magyarul offereknek nevezett votívok, többnyire viaszból (olykor ólomból) készült figurális tárgyak felajánlásának német szokása Magyarországon a német telepésekkel terjedt el (Vas, Zala, Somogy, Baranya, Bács vármegyékben). Lippán, Radnán a temesi és torontáli németység ültette gyakorlatba. A szokás a 20. század elején már hanyatlóban volt. (Vö. BELLOSICS Bálint 1908.)

⁶ A 17–18. század fordulóján számos Szűz Mária-kép csodás könnyezéséről számolnak be források: Máriapócon 1696-ban, Győrött 1697-ben, Nagyszombaton 1708-ban. (Vö. A kolosvári... [1818 k.], 12.)

⁷ BÁLINT SÁNDOR – BARNA GÁBOR 1994, 232.

⁸ A fogadalommal természetbeni vagy lelki jellegű adományokat is felajánlottak. (Vö. TŰSKÉS GÁBOR 1993, 187.)

⁹ BARNA GÁBOR 2002, 10, 144.

tók: anyaguk (nemes- vagy más fém, fa, viasz, egyéb anyag), előállításuk (kézműves vagy kézműipari termék) vagy az ábrázolás (testrészek, belső szervek, különböző nemű és korú emberi alakok, állatok, házak¹⁰) alapján. A tárgyak formanyelve követi a korban elterjedt művészi kifejezőmódot. Az anyaghasználatban tetten érhető a megrendelők társadalmi rétegződése és anyagi helyzete. A nemesi családok tagjai, városi polgárok, kereskedők és módosabb emberek inkább nemesfém-ből készült tárgyakat adományoztak.

A fogadalmi adományozás barokk kori hagyománya Erdélyben a 20. században átalakult. Ehhez hozzájárultak az impériumváltások, a két világháború, majd a kommunista időszakban a szerzetesrendek működésének megtiltása, az egyházi élet korlátozása, beleértve a búcsújárások visszaszorítására tett állami kísérleteket. A votívok előállításához ekkor már kevésbé állt rendelkezésre nemesfém, és hiányzott a megmunkáláshoz szükséges mesterségbeli tudás is. Az erdélyi kegyhelyeken az anyagiak pótlására a korábbi offerek közül jelentős mennyiséget értékesítettek. A 18–19. századi nemesfém tárgyak helyét a 20. század közepétől a feliratos hálatáblák vették át.¹¹ Napjainkban leggyakrabban márványlapok, fém- vagy fátáblák készülnek, amelyen pár mondatban a hálaadás okát, eseményét és évszámát rögzítik. Régebbi típusú votívok készíttetésére Moldovában, a Bákó (Bacău) külvárosában levő baráti templomban találunk példát, amelyben a csíksomlyói kegyszobrot tisztelik.¹²

2. Az Erdélyi Püspökség területén tisztelt kegyképekhez és kegykép-másolatokhoz köthető votív tárgyak

Esterházy Pál a Szent Szűznek öt erdélyi, középkori eredetű csodatevő képét foglalja imádságba az 1697-ben Bécsben nyomtatott Szűz Mária-litániában.¹³ A reformáció térnyerésével ezeknek a csodatevő képeknek nyoma veszett, és mára történetük is feledésbe merült. A katolikus restauráció korában a Mária-tisztelet Erdélyben is újjáéledt. A kora újkori prédikációk a szentistváni országfelajánlásra,

valamint a Szűz Mária tiszteletéhez és szeretetéhez való visszatérés fontosságára hívták fel a magyar nép figyelmét.¹⁴

A Gyulafehérvári Püspökség területén a 18–19. században két egyházilag elismert kegyképet tartottak számon: a kolozsvári Könnyező Szűz képét és a csíksomlyói Segítő Boldogasszony szobrát.¹⁵ E kettő mellett az egyházmegye számos templomában külföldi és magyarországi kegyképek másolatait tisztelték, amelyek Szűz Máriát a gyermek Jézussal ábrázolták.¹⁶ A képeknek felajánlott, az imameghallgatáshoz vagy gyógyuláshoz kapcsolódó votív tárgyak mára kevés helyen maradtak fenn, többnyire az egykori szerzetesrendi (főként jezsuita vagy ferences) és az örmény katolikus templomokban. A legnagyobb számú offert a csíksomlyói ferences kegyhelyen, a Segítő Boldogasszony szobra mellett őrzik, de jelentős számú tárgy található a kolozsvári egyetemi/akadémiai (egykori jezsuita, majd piarista) templom kincstárában is. Több offer köthető a Mariahilf-ábrázolásokhoz, a mariazelli Mária-szobor, valamint a máriapócsi és csiprováci ikon másolataihoz, az örmények körében tisztelt Rózsafüzér Királynője-oltárképhez.

Az erdélyi templomokban fellelhető fogadalmi tárgyak művészettörténeti vizsgálata még nem történt meg. Kutatásuk elősegítésére azokat a votívokat összesítettük, amelyek a Gyulafehérvári Főegyházmegye Műtárgy Nyilvántartásában (a továbbiakban MNY) szerepelnek.¹⁷ A tárgyak leltárszámát zárójelben adtuk meg. Az inventarizációban esetenként votív megjelölést kaptak olyan adományok is, amelyeket nem tekinthetünk offereknek mindaddig, amíg nem tudunk fogadalmat társítani hozzájuk. Ilyen tárgyak például a Szűz Mária és a gyermek Jézus fejére helyezett koronák, amelyek a kultuszkép kiemelt tiszteletét hangsúlyozzák.

A csíksomlyói kegyszoborhoz és másolataihoz kapcsolódó votívok

A kegyszobor mellett álló két táblán jelenleg összesen 432 darab (225+207=432) offer található.¹⁸ Ezek nem kerültek be a kolostor 2000. évi „MNY”-ébe, amelyben viszont megtalálhatóak a kegyszob-

¹⁰ Ez utóbbiakra az erdélyi emléktananyagban nem találtunk példát.

¹¹ MÁRK József 2014, 112.

¹² TÁNCZOS Vilmos 2016, 229, 138. kép.

¹³ „Albae, – Alba Juliae. Virgo Puerpera, Hunyadini. Virgo Virginum, Colosvarini. Domina nostra, In Szeben. Patrona, – In Fogaras.” (ESTERHÁZY Pál 1697, 12. – Vö. *A kolozsvári...* [1818 k.], [3].)

¹⁴ GÁBOR Csilla 2015, 194–199.

¹⁵ JORDÁNSZKY Elek 1988 [1836], XXI/65, 66.

¹⁶ Mária-tisztelet 2010.

¹⁷ Az inventarizációt 1999–2008 között az Érsekség megbízásából Márton Judit műemlékvédő szakmérnök koordinálta,

a felmérés-leltározás nagy részét Hajtó Kolba Judit művészettörténész, Lovag Zsuzsa régész és Németh Annamária művészettörténész végezte. 2008 óta az inventarizáció koordinátora Hegedűs Enikő egyházművészeti referens.

¹⁸ A csíksomlyói offereket megemlíti: BÁLINT Sándor – BARNA Gábor 1994, 233; MOHAY Tamás 2009, 100. – A táblákról 8 darab votívot 2015-ben leemelték. Ezeket előbb *A csíksomlyói Mária szobor 500 éves* (Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 2015. július 30. – szeptember 20.), majd az *Útkeresztződésben. Csíkszereda város története* (Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 2018. augusztus 3-tól) c. kiállításokon mutatták be.

bornak szánt egyéb adományok, köztük a kis Jézus fém koronája (XIII.09.00.52), Szűz Mária hármás fém koronája (XIII.09.00.65), Mária ezüst jogara (XIII.09.00.31), valamint egy torokszorító gyöngy-sor is (XIII.09.00.64). Ez utóbbiak a Mária-szobor barokk kori öltözetének kiegészítői lehetnek. A csíksomlyói kegyszobor 18. századi futásfalvi szobor-másolata fém koronákkal (VI.08.00.11), a gyergyószárhegyi ferences kolostor 18. századi Mária-szobra ezüstözött és aranyozott réz, boltozatos koronákkal (XIV.19.00.42/a–b) ékes.

A kolozsvári kegykép votív tárgyai

A kolozsvári egyetemi templom kincstárában fennmaradt votívok csak töredékét képezik az egykor adományozott tárgyak gyűjteményének. Az offerezés gyakorlata Kolozsváron 1701-től követhető nyomon, amikor a kegykép történetében kulcsszerepet játszó gróf Kornis Zsigmond a fia meggyógyulását követően „egy ezüst képet a könyvező Szűz mellé függesztetett”.¹⁹ A virágzó áhitatgyakorlatban II. József rendelete okozott törést: 1786-ban az arany és ezüst készlet egy részét beolvasztották.²⁰ Az offerezés ezt követően megelevenedett, és folytatódott a 20. század elejéig. A gyakorlat átminősülését jelzi az, hogy 1910-ben a kegyképről nagy mennyiségű tárgyat szedtek le, 1921-ben a nemesfém és nagyobb értékű tárgyak egy részét értékesítették vagy letétbe helyezték. 1946-ban a templom vagyonleltárában az apró votívok 1 dobozban (6 darab) és az ezüst votív tárgyak 2 ládában (57,80 kg) szerepeltek.²¹

A 2002. évi MNY az alábbi votív tárgyakat rögzíti: 1 miseruha és tartozékai (VII.18.00.02), 71 ezüst votív lemez (VII.18.00.94–123, VII.18.00.140, VII.18.00.145–182, VII.18.00.217, VII.18.00.246), 1 képkeret (VII.18.00.216), 2 darab gyertyatartó pajzs (VII.18.00.139/a–b), 2 pár korona (VII.18.00.130/a–b, VII.18.00.134/a–b), 3 rézből készült palástkapocs (1 különálló, VII.18.00.131; 2 ugyanannak a palástnak a tartozéka, VII.18.00.61).

Az ezüsből és ezüstözött rézből készült votívok jelentős részén a kolozsvári kegykép ábrázolása látható.²² Ezek esetében az adományozó felajánlása a kegyképnek szólhatott. A kegyképet ábrázoló ezüst

lemezeket palástkapcsokhoz is felhasználták, akár fogadalom is társulhatott az ilyen palástokhoz. Fontos kihangsúlyozni, hogy az offerezés gyakorlata Kolozsváron nem szorítkozott a kegyképre, offereket más oltároknak (Szent Anna-, Szent Ignác-, Gonzaga Szent Alajos-oltár stb.) is felajánlottak.²³

A kolozsvári kegykép másolataihoz kapcsolódó offerek

Az almakeréki kegykép-másolatra (IV.06.03.03) jelenleg 6 votív lemez van felerősítve, Szűz Mária fejét egy fehér gyöngyös, viaszvirágos párta díszíti. A besztercei plébánián (az egykori piarista rendházban) a kolozsvári kegyképet ábrázoló palástkapocs (VIII.01.00.15) található. A gyergyószárhegyi ferences templomban levő kolozsvári másolatot (XIV.19.00.46) két aranyozott réz korona díszíti. A marosvásárhelyi belvárosi (egykori jezsuita) plébániatemplom kegykép-másolatát (XI.11.00.30) szintén két korona ékesíti. A nagyszabeni belvárosi (egykori jezsuita) plébániatemplom az MNY-ben 12 darab votív lemezzel (III.02.00.12) szerepel. Az ezüst és ezüstözött réz lemezből trébeléssel és poncolással készült offerek (7 szív, 3 szem, 2 fül) eredeti környezete egyelőre ismeretlen, de valószínűleg a jelenleg a plébánián található három kolozsvári kegykép-másolathoz (III.02.00.79, III.02.00.126, III.02.00.134) és/vagy a brünni kegykép változatához (III.02.00.96) tartoztak. Verespatakon a kegykép-másolaton fém koronákat, Mária nyakában gyöngy-sor rátétet, a fülében fülbevalót, a ruha szegélyén és a feje fölött üvegyöngy füzért, kezében érmes gyöngy-sort, a kép sarkában viaszvirág dísz láthatunk.

Bár több esetben sem a másolaton, sem a környezetében nem találunk offereket, mégis a képen levő sérülések arra engednek következtetni, hogy egykor hordoztak votívokat: a csíkcsecsói másolat (XIII.02.00.07) jobb oldalán látható egy lyuk, a szászrégeni festményt (XI.26.00.08) Mária fejének két oldalán a díszítő elemek/votívok rögzítése céljából lyukasztatták át, a székelybői templom egyik kegykép-másolatán (XI.24.01.16) levő két, masni formájú selyem szalag ugyancsak votívokat hordozhatott.

¹⁹ A kolozsvári... [1818 k.], 61. – Vö: DUMITRAN, Ana – HE-GEDŰS Enikő – RUS, Vasile 2011, 292.

²⁰ A kolozsvári... [1818 k.], 163–164.

²¹ Vö. SAS Péter 1999, 94–99, 104–110, 113–123.

²² Azok az ezüst lemezek, amelyeken a kegykép ábrázolása mellett imádkozó donátorok jelennek meg, szoros kapcsolatot mutatnak a hasonló kompozíciójú, festett votív képekkel. A főegyházmege műtárgyállományában két ilyen votív képet ismerünk. A szentkatolnai plébániatemplomban levő, vászonra festett fogadalmi képen (VI.25.00.17) a Szentháromság és a kolozsvári

kegykép előtt térdeplő házaspár, Zetelaki Szabó János érdemes kapitány és protestáns vallásból megtért felesége látható. A székelyhodosi plébániatemplom szentélyében található, 1754-ben készült felajánlási képen (XI.08.01.12) Boér Imre plébános-esperes magát és híveit a kolozsvári Szűz oltalmába ajánlja. (Vö. Mária-tisztelet 2010, 8–9.) – Vö. SZILÁRDFY Zoltán 1984, 21. kép (Binder János Fülöp *A kolozsvári kegykép segítségért könyörgőkkel* c. rézkarcának elemzése).

²³ Lásd például ANY 1737–1906, 62. – A kincstár votív tárgya-inak egyike Szent Anna szívének volt ajánlva (VII.18.00.123).

Egyéb kegykép-másolatokhoz köthető offerek

Az alvinci egykori ferences kolostortemplom északi mellékoltárán levő Lehajtott fejű Mária-kép ezüstműből készült koronát és 6 darab kisméretű, emberi testrészeket ábrázoló offert hordoz (I.01.00.13). A csicsókeresztúri templom főoltárán (VIII.04.00.14) levő csiprováci kegykép másolatra 6 darab ezüst votív (2 szív, 2 láb, 1 kéz, 1 mell) van felfüggesztve. A gyulafehérvári székesegyház kincstárának 13 darab votívja (I.04.02.18–30) nem tudni, hogy milyen ábrázoláshoz tartozott. A kolozsmonostori plébániatemplom gyűjteménye 6 darab 19. századi, ezüstműből készült votívot őriz (VII.13.00.07), amelyek eredete ismeretlen. A máriapócsi kegykép marosillyei (II.03.01.10a) és sepsikőröspataki változatán (V.11.00.13) fémkoronák vannak. A nagyszombeni orsolyita templomban levő Öltöztethető Madonnához négy korona társítható (III.05.00.13/a–b, III.05.00.14, III.05.00.52).

Az örmény katolikus templomok közül a gyergyószentmiklósi 3 darab, a 18. század második feléből származó koronát őriz (XIV.11.00.47a–c). Erzsébetvároson a mariazelli kegyszobor másolatát (IV.03.00.12) barokk koronák díszítik.²⁴ A szamosújvári nagytemplomban a Rózsafüzér Királynő-oltár 56 darab, 19. századi ezüst votív tárgya (VIII.13.00.107) ma üveges szekrényben található, és megmaradt 5 darab, 18. századi fogadalmi festmény is (VIII.13.00.35–37, VIII.13.00.95–96).²⁵

A főként az Erdélyi Ferences Rendtartomány templomaiban tisztelt és négy típusba sorolható Mariahilf-ábrázolásoknál²⁶ is találunk votív tárgyakat. A brassói ferences templomban levő Mariahilf-kép (V.04.00.17) két oldalán, egy-egy 19. századi hosszúka réz szekrényben 31 darab ezüst vagy ezüstözött votív lemez szerepel. A brassói belvárosi (egykori jezsuita) és a medgyesi (egykori ferences) plébániatemplomokban található olajfestmények (Brassó: V.02.00.29, Medgyes: IV.05.00.09) ezüst koro-

nakkal vannak díszítve. A fogarasi egykori ferences templomban egy kovácsoltvas keretbe foglalt táblára 32 darab votív lemez felfüggesztettek.²⁷ Ezek feltehetően a kolostorban őrzött, 19. század első felére datált képpel (III.01.00.34) hozhatóak összefüggésbe.

3. Adományozók azonosítása a kolozsvári kegykép votív tárgyainak körében**Egy eddig ismeretlen kézíratos forrás**

Az Erdélyi Római Katolikus Státus Levéltára értékes kézíratos kötetet őriz, amely a levéltári fondjegyzékben az Adományok nyilvántartása nevet viseli. A 165 oldalas kötetet 1737–1906 között a jezsuita, majd a piarista atyák latin és magyar nyelven vezették.²⁸ Címe *„Liber Beneficiorum ope B[eatae] M[ariae] Virginis ad ejusdem Iconem Thaumaturgam obtentorum, ab Anno MDCCXXXVII.”* – magyarul így hangzik: *„A Boldogságos Szűz Mária segítségével ugyanő Csodatevő (Kegy)képénél elnyert jótétemények könyve az 1737. esztendőől”*. A cím alatt fontos információt hordozó bejegyzés olvasható: *„Patres Jesuitae dona votiva alteri praeterea libro inscripserunt, ut in hoc ipso libro ad annum 1744 et 1755 notatur. Utinam et illum ad manus haberemus! In Libro vulgari, idiomate Hungarico, de Thaumaturga hac imagine edito, dona collata percensentur inde ab anno 1699–1742.”* Ennek magyar fordítása: *„A jezsuita atyák a fogadalmi adományokat ezenkívül egy másik könyvbe beleírták, ahogy ebben a könyvben magában az 1744. és 1755. évnél megjegyzik. Bár csak azt is kezünkben tarthatnánk! Népi magyar nyelven erről a csodatevő (kegy)képről kiadott könyvben felsorolják a felajánlott adományokat az 1699. évtől kezdve 1742-ig.”*²⁹ Tehát a fogadalmi adományok nyilvántartásának első kötete a kegykép gondozását, az offerezés lebonyolítását 1776-tól átvállaló piarista atyák idején már hiányzott, megsemmisült vagy lapangott. Ezt a hiányt, a bejegyzés szerint, mintegy

²⁴ A szamosújvári Salamon-templomban az Angyali üdvözlés-oltárkép és a mariazelli kegyszobor tiszteletére a feljegyzett offerekből is következtetni lehet. Az 1771. és 1781. évi leltárakban 31 ezüst és egy arany votív tárgyat tartottak számon. Az 1804. évi leltárban viszont már egyetlenegy sem szerepelt. Vö. PÁL Emese 2012, 30. Az örmény katolikus templomokban a 18. század közepén kialakult devóciós gyakorlat szerint az oltárképeket és oltárookra helyezett szobrokat különféle ékszerekkel látták el. Ez a szokás a 18. század második felére már kevésbé volt jellemző, nem minden képet díszítenek koronák, valamint más ezüstveretű tárgyak, és kevesebb votívot is találunk. Vö. PÁL Emese 2012, 194.

²⁵ Szamosújváron két Rózsafüzér Királynője-festmény is fennmaradt. A kegyképként tisztelt ábrázolások egyike a főoltáron, a tabernákulum fölött kapott helyet, és körülötte 92 darab fogadalmi tárgy volt látható az 1804. évi vizitáció alkalmával. Az 1920. évi archív felvételen megfigyelhető, hogy az ún. Szentol-

vasó-mellékoltáron is számos offer állt. A votívokat vélhetően az 1930-as restauráláskor eltávolították és üveges ládába helyezték. Vö. PÁL Emese 2012, 73–74, 44., 58. kép.

Az erzsébetvárosi egykori Keresztelő Szent János-kápolnában, jelenleg a nagytemplomban álló Rózsafüzér Királynője-oltárkép kiemelt tiszteletét tanúsítja az a 340 darab ezüst offer, amelyet az 1781. és az 1806. évi leltárakban feljegyeztek. Vö. PÁL Emese 2012, 130.

²⁶ MIHÁLY Ferenc (szerk.) 2010, 12.

²⁷ Mellette 17 darab márvány- és 4 darab fémtábla áll, köszönetet jelző román nyelvű felirattal. Ezek közül tíz darab Szent Antal tiszteletének példája. Néhány darabon található évszám is: 1945, 1956, 1959, 1966.

²⁸ ANY 1737–1906.

²⁹ Ezúton köszönjük meg Jakubinyi György ny. érsek atyának a latin szövegek átírásában és fordításában nyújtott segítséget.

pótolja az 1770-ben kiadott *Kolozsvári könyvező Szűz-
nek historiaja*, amely az 1699–1742 közötti időszak-
ból közöl adatokat.

A kolozsvári kegykép votív tárgyainak kutatása

A kolozsvári votív tárgyak tudományos feldolgo-
zottságát vizsgálva egy sajnálatos plágium muzeológiai vonatkozására kell felhívni a figyelmet. Az Érsek-
ség megbízásából Lovag Zsuzsa, Németh Annamária (ötvöstárgyak) és László Emőke (textíliák) által vég-
zett inventarizáció 2002. évi 264 tételéből, az eredeti
szerzők vagy az MNY megemlézése nélkül, Sas Péter
művelődéstörténész 2007-ben összeállította az egye-
temi templom kincstárának műtárgyjegyzékét.³⁰ Sas
242 tárgyat típusok szerint csoportosított, a típuson
belül kronológiai sorrendet alkalmazott. Az inventa-
rizációból átvett szövegek stilizálása, az egyes tárgy-
méretek módosítása stb. ellenére nyilvánvaló a szelle-
mi tulajdonnal való visszaélés. Sas Péter munkájában,
amelynek katalógusjellegét szánt, eltekintett a tár-

gyak leltárszámának közlésétől. Fontos hangsúlyoz-
ni, hogy a további kutatások, szakszerű feldolgozások
az MNY-ben szereplő leltárszámokat kell használják
a tárgyak helyes megjelölésére (VII.18.00).

Az egyházmegei adatbázis szakszerű leírásai
mellett meg kell említeni, hogy az eddigi szakiro-
dalom a kolozsvári kegyképnek felajánlott votív tár-
gyakra csupán utalt, vagy a nyomtatott forrásokban
róluk közölt adatokat elemezte.³¹ E munkák köréből
Ana Dumitran és Hegedűs Enikő művészettörténé-
szek kutatására térünk ki, amely a kolozsvári kegy-
kép és a mikolai ikon történetével, valamint a képek
erdélyi és magyarországi, 18–19. századi másolatai-
val foglalkozott behatóbban,³² és amely a sajátosan
katolikus közegben fellelhető offereket mint a tisz-
teletadás emléktárgyait említette meg. A kutatás
hozádéká egy olyan vándorkiállítás volt, amely az
ikonok, oltárképek, üvegikonok, metszetek mellett
a votív tárgyakat is szélesebb körben kívánta meg-
ismertetni.³³

Jegyzék

Az alábbi jegyzékbe a kolozsvári offerek közül azt a 25 tár-
gyat³⁴ soroltuk, amely esetében az adományozó a tárgyon fel-
tüntetett felirat és/vagy kézíratos, valamint nyomtatott forrás
alapján azonosítható volt. Források tekintetében az Adományok
nyilvántartását (1737–1906) és az 1818 körül kiadott *A kolozsvári
könyvező Szűznek Historiaját* használtuk. A vizsgált tárgy adom-
ányozási évén belül megnéztük, hogy történt-e még felajánlás
a személy, esetleg hozzátartozója részéről, de nem volt célunk az
egyes nevekhez köthető összes felajánlás kikeresése. Eltekintet-
tünk az oltár felékesítését, felszerelését szolgáló azon tárgyaktól,
amelyeknek adományozói ismertek, de a felajánlást nem tudtuk
bizonyítani.

Az egyes tételek összeállításakor az MNY 2002. évi feljegy-
zéseiből indultunk ki, és a következő sorrendet alkalmaztuk:
sorszám, megnevezés, leltári szám (korábbi leltárszám), anyag,

adományozás éve, méret, leírás, felirat, mesterjegy, állapot (kon-
zerválás, restaurálás), kézíratos és nyomtatott forrásban a tárgy-
hoz kapcsolódó feljegyzés, megjegyzések, a tárgy említése és fo-
tója publikációban, valamint kiállítás, amelyen a tárgy szerepelt.

1. Miseruha és tartozékai – VII.18.00.02. (bélésén korábbi
leltárszám: 224)

Selyemszövet. Francia vagy osztrák, 1781.

H: 100 cm. Sz: 73 cm.

Stóla – H: 206 cm.

Manipulus – H: 44 cm.

Bursa – 20 x 20 cm.

A miseruha csontszínű selyemszöveve keskenyebb és szé-
lesebb csíkokkal mintázott. A keskenyebb csíkokat feketett
S betűhöz hasonló flitterhímzés díszíti, egy-egy apróvirágos cso-

³⁰ SAS Péter 2007, 33–92. Sas Péter a magyarországi szakembe-
rek műtárgyleírásait használta fel az előtanulmányban is, például
a 17–20. oldalakon.

³¹ B. Nagy Margit művészettörténész a devócióhoz kapcsolódó
sajátos tárgyi emlékmagyarázatra hívta fel a kutatás figyelmét, a ko-
lozsvári kegyképnek a 18. századi erdélyi dombormű változatait
vizsgálta. Utalt arra, hogy a kegyképről számos metszet, fes-
tett másolat és üvegikon készült. (Vö. B. NAGY Margit 1977,
24–31.) – Tüskés Gábor irodalomtörténész a mirákulumiroda-
lom körébe tartozó, hat nyomtatott forrás segítségével kutatta
a kolozsvári kegykép kultuszát. (TÜSKÉS Gábor 1993.) Kimu-
tatásait a továbbiakban árnyalhatják a közvetlenül a búcsújáró
kultuszra vonatkozó, kézíratos forrás adatai. – Nicolae Sabău
művészettörténész az erdélyi barokk festészetet összefoglaló
munkájában a kolozsvári kegykép kapcsán megemlégtette, hogy
szép ezüst *ex voto* tárgyak is tartoznak hozzá, amelyek a temp-
lom kincstárában vannak. (Vö. SABĂU, Nicolae 2005, 114.) –
Szikszai Mária néprajzkutató az 1818 körül kiadott *A kolozsvári
könyvező Szűznek Historiaja* c. forrást és mirákulumnarratíváit

elemezte, a tárgyi emlékmagyarázat vizsgálata nélkül. (Vö. SZIKSZAI
Mária 2009, 121–129.)

³² DUMITRAN, Ana – HEGEDŰS Enikő – RUS, Vasile 2011.
A kötetben 45 darab votív lemez, 4 palástkapocs és 2 pár korona
fotóját közölték, és az almakeréki festmény fotóján is láthatók az
ezüst offerek. A kiadvány katalógusként társult a gyulafehérvári
Nemzeti Egyesülés Múzeumában 2011 októberében megrende-
zett kiállításához. A tárlatot 2012-ben a nagyszebeni Művészetek
Házában (Astra Múzeum Együttes) és a kolozsvári Néprajzi Mú-
zeumban, 2013-ban pedig az Aradi Kulturpalotában és a Besz-
terce-Naszód Megyei Múzeumban mutatták be.

³³ A nagyszebeni Művészetek Házában az almakeréki kegy-
kép-másolat és a rajta levő votív tárgyak voltak kiállítva (2012.
március). A kolozsvári Néprajzi Múzeumban a kolozsvári Szent
Mihály-plébániáról kölcsönzött 18 darab votív tárgy (15 darab
lemez, 2 pár korona és 1 palástkapocs) szerepelt a tárlaton (2012.
augusztus).

³⁴ A 25 tárgy 21 leltárszám alatt van számontartva.

korral. A virágok brossírozottak és hímzettek, ezüst- és aranyfonalas láncöltéssel kontúrozottak. A szélesebb csíkok keresztben is csíkosak, az előbbihez hasonló technikájú hullámzó inda fonja körül őket, rajtuk elszórtan flitterek. A kazula elő- és hátlapja három részre osztott, szegélyén és az osztásokon ezüstfonalas paszománt, zegzugos mintázattal. Szélén elszórtan aranyozott flitterek vannak. Az előlap rózsaszín vászonbélésén a következő barna tintás felirat olvasható: „*In honorem B[eatae] M[ariae] V[irginis] Thaumaturgae Claudiopolitanae, / hanc Casulam fecit et obtulit Comitissa Domicella/ Magdalena de Haller/ Gubernatricis Viduae filia/ Anno D[omi]ni 1781.*”

Állapot: dr. Laura Troşan textilrestaurátor (Kolozsvár) restaurálta 2017-ben.

A tárgyhoz kapcsolódó feljegyzés: „[1782. octobris] Domicella Magdalena Haller Excell[entissimi]mae Gubernatricis Filia Casulam albi coloris, auro, et argento intertextam, frigiog[us] labore ornatam obtulit.” (ANY 1737–1906, 67.)

Megjegyzés: A miseruhához stóla, manipulus és bursa tartozik. A liturgikus ruhák adományozója Haller Magdolna, gróf Haller János gubernátor leánya volt.

Publikáció: SAS Péter 2007, 74–75. (nr. curr. 186).

Kiállítva: 2017-ben dr. Laura Troşan textilrestaurátor Craiován egy nemzetközi konferenciával egybekötött kiállításon mutatta be a restaurált miseruhát és stólát.³⁵

Jelenleg: Kolozsvár (Szentegyház utca 4. sz.), *Ars Sacra Claudiopolitanae* – Egyházművészeti kiállítás, 2018. augusztus 20-tól.

2. Votív – VII.18.00.96. (régi leltárszám: 43)

Ezüst. Kolozsvár, 1831.

M: 10,2 cm. Sz: 8,2 cm.

Az álló téglalap alakú lemeznek sima, domború kerete van. A felületet két egymással szembe forduló, párnán térdeplő nő trébelt alakja tölti ki. A jobb oldali, rózsafüzért tartó, főkötős nő társánál nagyobb. A bal felső sarokban sugárnyaláb látható. Hátoldalán tussal írt felirat: „*Gál Theresia 23 [Julii] [1]831*”.

Alexander (Sándor) Kolosvári mesterjegye (KŐSZEGHY Elemér 2007 [1936], 979, 1010; KLUSCH, Horst 1988, 76–77.) és kolozsvári jegy.

Állapot: tisztítva 2018-ban.

A tárgyhoz kapcsolódó feljegyzés: „[1831. Julii] 23. D[omina] Gál Theresia obtulit B[eatae] M[ariae] V[irginis] effigiem mulieris et puellae in eadem lamella expressam. 2 Loth.³⁶ Probae 13.” (ANY 1737–1906, 123.)

Megjegyzés: Az ezüst lemezen megjelenő asszony és lány valószínűleg Gál Terézia és leánya. 1831. október 18-án bánffy-hunyadi Pálfi Márton felesége, Gál Terézia ezüst votív tárgyat adományozott a kegyképnek. (ANY 1737–1906, 124.) Elképzelhető, hogy ugyanarról az asszonyról van szó.

Publikáció: SAS Péter 2007, 66. (nr. curr. 146).

Jelenleg kiállítva: Kolozsvár (Szentegyház utca 4. sz.), *Ars Sacra Claudiopolitanae* – Egyházművészeti kiállítás, 2018. augusztus 20-tól.

3. Votív – VII.18.00.99.

Ezüst. Kolozsvár, 1823.

M: 8 cm. Sz: 7,2 cm.

Domború szív csipkés szegéllyel, felül szalagfüllel. Hátoldalán tussal írt felirat: „*Méhesi Anna/ Kovats Fel/ rencznél 27 Xbris 1823*”.

Georgius (György) Szathmári mesterjegye (1800–1830) (KŐSZEGHY Elemér 2007 [1936], 973, 1009; KLUSCH, Horst 1988, 77.) és kolozsvári jegy.

Állapot: tisztítva 2018-ban.

A tárgyhoz kapcsolódó feljegyzés: „1823. 27 [Decem]bris Domina Anna Méhesi defuncti Geometrae et Adjuncti Directoris Aedilis D[omini] Francisci Kováts vidua obtulit Beatissimae Virgini duo dimidia Corda ex argento, quae simul appendens 5 Loth. Probae 13.” (ANY 1737–1906, 110.)

Megjegyzés: Az özeveg kegyképnek felajánlott ajándékából az egyik szív maradt meg.

Publikáció: SAS Péter 2007, 63. (nr. curr. 132).

Jelenleg kiállítva: Kolozsvár (Szentegyház utca 4. sz.), *Ars Sacra Claudiopolitanae* – Egyházművészeti kiállítás, 2018. augusztus 20-tól.

4. Votív – VII.18.00.100. (régi leltárszám: 66)

Ezüst. Kolozsvár, [1793].

M: 19,5 cm. Sz: 16,2 cm.

Álló téglalap alakú lemez, keskeny, domború kerettel. A felület felső részét a központi elrendezésű, felhőre helyezett kolozsvári kegykép ábrázolás öntött, cizellált változata uralja. A kegykép alá, ugyancsak központi elrendezésben, két egymásba olvadó, lángoló szívet illesztettek. A két alsó sarokban párnán térdeplő és imádkozó női, illetve férfi alak foglal helyet. A jobb oldalon főúri öltözetben, parókával ábrázolt férfi imára zárt kezében rózsafüzért tart. A párnák az alakok behajlított lábának vonalát követik. A szívek alatti felirat beütött betűkkel készült: „*EX VOTO/ G: M: S: G: B: V:*”.

Johannes Szakáll mesterjegye (1748–1792) (KŐSZEGHY Elemér 2007 [1936], 1005; KLUSCH, Horst 1988, 77.) és román hitelesítő jegy.

Állapot: tisztítva 2018-ban.

A tárgyhoz kapcsolódó feljegyzés: „[1793] 29a Apr[ilii] Ill[ustrissimi]ma Comitissa Wenceslai Bélii Consors, honori S[anctis]s[imae] Dei Genitricis et Gratosae S[anctae] Matris Claudiopolitanae, obtulit tabellam argenteam cum sua et sui Comitissae effigie literis Nominu[m] initialib[us] signatam, cum Icone Matris Gratosae Argentea, appendit Circiter – 10 Loth.” (ANY 1737–1906, 72.)

Megjegyzés: A votívon uzoni gróf Bélii Vencel és első felesége, zabolai gróf Mikos Zsuzsanna láthatóak, a feliratban pedig monogramjaik vannak feltüntetve. Az ötvösmunkát gróf Mikos Zsuzsanna ajánlotta fel 1793-ban.

Publikáció: SAS Péter 2007, 58. (nr. curr. 107), 27. fotó; DUMITRAN, Ana – HEGEDŰS Enikő – RUS, Vasile 2011, fig. 66.

Kiállítva: Erdélyi Néprajzi Múzeum (Muzeul Etnografic al Transilvaniei), Kolozsvár, *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei*, 2012. augusztus 8. – szeptember 9.

Jelenleg kiállítva: Kolozsvár (Szentegyház utca 4. sz.), *Ars Sacra Claudiopolitanae* – Egyházművészeti kiállítás, 2018. augusztus 20-tól.

5. Votív – VII.18.00.101. (régi leltárszám: 37)

Ezüst. 1792.

M: 20,8 cm. Sz: 17,2 cm.

Az álló téglalap alakú lemez profizott kerettel és felül széles kivágású lemezes akasztófüllel van ellátva. A lemezre illesztett elemek: a bal felső sarokban öntött kolozsvári kegykép ábrázolás, tőle jobbra, lennebb egy lángoló szív, valamint a jobb alsó sarokban főúri ruhában, parókával ábrázolt, térdeplő férfi. A főúr imára kulcsolt kezében rózsafüzért tart, a lába alatti párna a behajlított végtagok vonalát követi. A kegykép alatt beütött

³⁵ „Salonul Național de Restaurare 2017 – Gala Restaurării Românești” és „Conferința Științifică Internațională »Materie și materiale în/pentru conservarea patrimoniului – MATCONS

2017», <https://www.estv.ro/materie-si-materiale-in-conservarea-patrimoniului-matcons-2017/> (utolsó letöltés: 2022.01.26.).

³⁶ Lat = régi súlymérték, valamint finomságmérték az ezüsthé.

betűkkel a következő felirat olvasható: „EX VOTO/ OBTULIT C. I. K./ 1792”.

Állapot: tisztítva 2018-ban.

A tárgyhoz kapcsolódó feljegyzés: „[1792] 25a Martii III[ustrissimus] Comes Ignatius Kornis obtulit tabulam argenteam cui S[anct]ae Dei Matris Claudiopolitanae Thaumaturgae effigies superne, inferius vero offerentis in forma flectentis effigies affixa habet, appendit 19 Loth.” (ANY 1737–1906, 71.)

Megjegyzés: A votívon gróf Kornis Ignác jelenik meg. A lemezre illesztett elemek a VII.18.00.100-as leltárszámú votív tárgy megfelelő részeivel mutatnak hasonlóságot.

Publikáció: SAS Péter 2007, 58–59. (nr. curr. 109); DUMITRAN, Ana – HEGEDŰS Enikő – RUS, Vasile 2011, fig. 64.

Kiállítva: Erdélyi Néprajzi Múzeum (Muzeul Etnografic al Transilvaniei), Kolozsvár, *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei*, 2012. augusztus 8. – szeptember 9.

Jelenleg kiállítva: Kolozsvár (Szentegyház utca 4. sz.), *Ars Sacra Claudiopolitanae* – Egyházművészeti kiállítás, 2018. augusztus 20-tól.

6. Votív – VII.18.00.102. (régii leltárszám: 47)

Ezüst. [1796.]

M: 23,5 cm. Sz: 19,7 cm.

Fekvő téglalap alakú ezüstlap, keret nélkül. Alsó felében, azonos magasságban levő párnákon három trébelt alak van ábrázolva. Középen pólyás csecsemő fekszik, jobb oldalon főköttös asszony imádkozik, bal oldalon felső testével a néző felé forduló férfi bal kezével a csecsemőre mutat. A lemezre felül, központi elrendezésben egy kisebb, trébelt ezüstlap van szegecselve. Ezen a felhőre helyezett kolozsvári kegykép ábrázolás látható, amelynek keretét babérágak övezik. A nagyobbik lemezen, a párnák alatti felirat beütött betűkkel készült: „EX VOTO OBTULIRUNT. C. I. K. ET C. A. T.”

Állapot: tisztítva 2018-ban.

A tárgyhoz kapcsolódó feljegyzés: „[1796 Augusti] 17a III[ustrissimus] C[omes] Kornis Ignatius, cum sua Consorte III[ustrissima] C[omitissa] Teleki N. ob recuperatam e gravissima infirmitate valetudinem, obtulit B[eatae] V[irginis] suam et Comitissae in argentea tabula effig[iem]. 8 Loth.” (ANY 1737–1906, 75.)

Megjegyzés: Göncruszka gróf Kornis Ignác felesége, született széki gróf Teleki Anna 1796. április 17-én, miután egy súlyos betegségből meggyógyult, két ezüst tálat („patella”, „tátrátska”) küldött a kegyképnek. (ANY 1737–1906, 74; A kolozsvári... [1818 k.], 168). Egy hét múlva Désen megszületett a házaspár Mihály nevű fia, aki csecsemőként szülei között megjelenik az augusztusban felajánlott ötvösmunkán.

Publikáció: SAS Péter 2007, 59–60. (nr. curr. 114); DUMITRAN, Ana – HEGEDŰS Enikő – RUS, Vasile 2011, fig. 78.

Jelenleg kiállítva: Kolozsvár (Szentegyház utca 4. sz.), *Ars Sacra Claudiopolitanae* – Egyházművészeti kiállítás, 2018. augusztus 20-tól.

7. Votív – VII.18.00.109. (régii leltárszám: 1)

Ezüst. 1791.

M: 19 cm. Sz: 15,8 cm.

Álló téglalap alakú ezüst lemez keskeny, domború kerettel, két rászegcsett, trébelt ezüstlappal. A bal felső sarokban keretbe foglalt kolozsvári kegykép ábrázolás, a jobb alsó sarokban hullámos szegélyű ezüstlapon imádkozó ifjú látható, aki

bojtos párnán térdepel és kezében rózsafüzért tart. A feliratok beütött majuszkulákkal készültek: „B[ÁRÓ] KÉMENY ANNA/ KÉSZITETTE KIS/ FIÁNAK/ G[RÓF] PETKI JÁNOSNAK/ 1791 BEN” (a kegykép mellett), „EX VOTO” (a kegykép alatt).

13-as finomsági jegy és román hitelesítő jegy.

Állapot: tisztítva 2018-ban.

A tárgyhoz kapcsolódó feljegyzések: „Die eadem³⁷ III[ustrissima] D[omi]na Comitissa Petki nata Baronissa A[nna] Kemény obtulit Tabellam argenteam cum effigie Thaumaturgae S[anct]ae Dei Matris Claudiopolitanae, et cum effigie flectentis filioli in parte altera, ob restitutum sanitatem ejusdem, qui prius agerrime decumbebat, appendit Tabula haec Circiter – 13 Loth.” (ANY 1737–1906, 71.) „Gróf Petki Anna, született B[áró] Kemény, midőn egyetlen egy fiacskája igen gyenge testi alkotmánnyal bírván, felette nagyon beteg volt, és már semmi reménység nem lévén életihez, a B[oldogságos] Szűzhez folyamodott, fogadást tévén, az ő csudálatos Képihez. Fia meg-javulásával megvigasztaltatván a Grófné bémutatott a csudálatos Kép előtt egy tizenhárom lótt nehéz ezüst táblát, melyen a Boldogságos Szűz képe és a betegségből kigyógyult Úrfinak képe látszik.” (A kolozsvári... [1818 k.], 166.)

Megjegyzés: Elképzelhető, hogy báró Kemény Anna férje volt az, aki ugyanezen a napon ezüst szívet adományozott.

Publikáció: SAS Péter 2007, 58. (nr. curr. 108), 28. fotó; DUMITRAN, Ana – HEGEDŰS Enikő – RUS, Vasile 2011, fig. 73.

Kiállítva: Erdélyi Néprajzi Múzeum (Muzeul Etnografic al Transilvaniei), Kolozsvár, *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei*, 2012. augusztus 8. – szeptember 9.

Jelenleg kiállítva: Kolozsvár (Szentegyház utca 4. sz.), *Ars Sacra Claudiopolitanae* – Egyházművészeti kiállítás, 2018. augusztus 20-tól.

8. Votív – VII.18.00.114. (régii leltárszám: 3)

Ezüst. [1796.]

M: 19,8 cm. Sz: 16,2 cm.

Álló téglalap alakú lemez, keskeny, domború kerettel, felül széles kivágású lemezes akasztófüllel. A lemezre illesztett elemek: a jobb felső sarokban öntött kolozsvári kegykép ábrázolás, a bal alsó sarokban párnán térdeplő, imádkozó férfi. A kegykép alatti felhő az alaplemez trébelésével van megformálva. Alul, középen, a keretezést követve, beütött betűkkel: „ANDÉAS RÖLD”.

HG mesterjegy, 13-as finomsági jegy és román hitelesítő jegy.

Állapot: tisztítva 2018-ban.

A tárgyhoz kapcsolódó feljegyzések: „[1796] Majus³⁸ 1a Andreas Rödl braxator, depositus a medicis, votum vovit si pristinae valetudini restit[utus], qua brevi tempore recuperata, fidem voti solvit, argent[eam] tab[ellam] cum B[eatae] V[irginis] et sua effigie offerendo. 18 Loth.” (ANY 1737–1906, 74.) „Rödl András serföző betegségében az orvasoktól életének reménysége nélkül elhagyatván a B[oldogságos] Szűzhez folyamodott, meg is gyógyult, és fogadását egy tizenhét lótt nehéz ezüst táblával, amelyen a Boldogságos Szűznek csudálatos képe látszik, teljesítette.” (A kolozsvári... [1818 k.], 168.)

Megjegyzés: Rödl András ismeretlen festő által festett, 88 x 67 cm nagyságú, MA 4811 leltárszámú, háromnegyed alakos portréja a Kolozsvári Művészeti Múzeum állandó kiállításán látható.³⁹ Az olajfestményen árpakalász és komló utal a tehetős kolozsvári polgár mesteriségére.

Publikáció: SAS Péter 2007, 61. (nr. curr. 120); DUMITRAN, Ana – HEGEDŰS Enikő – RUS, Vasile 2011, fig. 63.

³⁷ 1791. szeptember 10.

³⁸ Nominativusban szerepel.

³⁹ DRĂGOI, Livia et al. [1996], 104, cat. nr. 24.

Jelenleg kiállítva: Kolozsvár (Szentegyház utca 4. sz.), *Ars Sacra Claudiopolitanae* – Egyházművészeti kiállítás, 2018. augusztus 20-tól.

9. Votív – VII.18.00.115. (rég. leltárszám: 2)

Ezüst. [1795.]

M: 19,3 cm. Sz: 17 cm.

Álló téglalap alakú lemez, keskeny, domború kerettel, felül széles kivágású lemezes akasztófüllet. A lemezre illesztett elemek: a bal felső sarokban trébelt kolozsvári kegykép ábrázolás, jobb alsó sarokban térdeplő, imádkozó, főkötős nő. A feliratok beütött majuszkulákkal készültek: „EX VOTO” (a kegykép mellett), „ZÁGONI BÁRÓ SZENTKE/ RESZTI ROSALLA. UZONI GROFF BÉLDI VENTZEL/ ÉLETE PÁRJA” (a kegykép alatt).

F/Sz mesterjegy és román hitelesítő jegy.

Állapot: tisztítva 2018-ban.

A tárgyhoz kapcsolódó feljegyzés: „[1795] Julii 1a Ill[ustris-sima] Comitissa Béli nata Baronissa SzentKereszti votum obtulit in tabula arg[entea] cum Icone B[eatae] V[irginis] et sua effigie. 20 Loth.” (ANY 1737–1906, 74.)

Megjegyzés: Az adományozó zágoni báró Szentkereszty Róza (Rozália), uzoni gróf Béli Vencel (Vince) második felesége volt.

Publikáció: SAS Péter 2007, 67. (nr. curr. 151).

Kiállítva: Erdélyi Néprajzi Múzeum (Muzeul Etnografic al Transilvaniei), Kolozsvár, *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei*, 2012. augusztus 8. – szeptember 9.

Jelenleg kiállítva: Kolozsvár (Szentegyház utca 4. sz.), *Ars Sacra Claudiopolitanae* – Egyházművészeti kiállítás, 2018. augusztus 20-tól.

10. Votív – VII.18.00.118. (rég. leltárszám: 8)

Ezüst. 1831.

M: 13,2 cm. Sz: 9,8 cm.

Álló téglalap alakú lemez, keskeny, sima kerettel. A bal felső sarokban trébelt kolozsvári kegykép ábrázolás. Jobbra alul térdeplő, imádkozó nő. Hátára tussal írva: „B[áró] Szentkeresz/ t/ Rosalia 8. Dec[ember] [1]831”.

IN mesterjegy.⁴⁰

Állapot: tisztítva 2018-ban.

A tárgyhoz kapcsolódó feljegyzés: „[1831.] Dec[embris] 8. Ill[ustris]ma D[omi]na Baronissa Szentkereszti [kihúzza Rosalia] Drusiana obtulit laminam argenteam voti causa, in qua superne effigies B[eatae] M[ariae] V[irginis] inferne figura mulieris orantis. 5 Loth. Probae 13.” (ANY 1737–1906, 124.)

Megjegyzés: A votív adományozója, annak ellenére, hogy valamilyen oknál fogva a kézirat forrásban nevét kihúzták, valószínűleg ugyanaz a zágoni báró Szentkereszty Róza (Rozália) volt, aki harminchat évvel korábban a VII.18.00.115-ös leltárszámú tárgyat adta.⁴¹

Publikáció: SAS Péter 2007, 67. (nr. curr. 152); DUMITRAN, Ana – HEGEDŰS Enikő – RUS, Vasile 2011, fig. 57.

Jelenleg kiállítva: Kolozsvár (Szentegyház utca 4. sz.), *Ars Sacra Claudiopolitanae* – Egyházművészeti kiállítás, 2018. augusztus 20-tól.

11. Gyertyatartó pajzsok – VII.18.00.139/a–b. (rég. leltárszámok: 1088, 1089)

Ezüstözött réz. 1737.

M: 73 cm. Sz: 42,7 cm.

A pajzs közepén ovális, sima mező rátétekkel: IHS és kereszt, alul szív, melyből három szög áll ki (139/a), Mária-monogram, alul szív, felül korona (139/b). A mezőt áttört, csigás inda és levélpárta keretezi, majd egy szélesebb, trébelt, csigás végződésű szalagokból, húsos levelekből, virágokból építkező áttört díszítés következik, amely felül nagyméretű kagylódíszben, alul bogvós természetben fejeződik be. Az ovális mező alatt, egy levéldíszes rombusz alakú felületen található a gyertyatartó szárának beakasztására szolgáló kengyel, a hátoldalon alul és felül pedig egy-egy széles akasztófül. Az ovális mező hátoldalán vésett felirat: „EX VOTO Collegii Claudiop[olitanae] Soc[ietatis] Jesu/ Nuncupato/ Anno 1737” (139/a) „EX VOTO Collegii/ Claudiop[olitanae] Soc[ietatis] Jesu/ nuncupat[o]/ Anno 1737” (139/b).

Állapot: tisztítva 2018-ban (139/a).

Megjegyzés: Az adományok nyilvántartásában a tárgyakra nem történik utalás, de felirataik egyértelműen igazolják votív jellegüket. Forrásaink 1737-ben emlékeznek arról, hogy sok diák tanulmányi előmenetelét a kegyképben tisztelt Szűz Máriának tulajdonította. (ANY 1737–1906, 5; A kolozsvári... [1818 k.], 109.)

Az egyetemi templom historia domusában két nagyobb és két kisebb méretű gyertyatartó pajzs szerepel. A nagyobb méretűeket a feljegyzés szerint 1737-ben Dobner István SJ (1694–1746), a kolozsvári jezsuita akadémia rektora fogadalomból ajánlotta fel a csodatevő képeknek.⁴²

Publikáció: SAS Péter 2007, 49. (nr. curr. 70), 21–22. fotók.

Jelenleg kiállítva: Kolozsvár (Szentegyház utca 4. sz.), *Ars Sacra Claudiopolitanae* – Egyházművészeti kiállítás, 2018. augusztus 20-tól (139/a).

12. Votív töredéke – VII.18.00.140. (rég. leltárszám: 154)

Réz, bársony, fa. 1793.

M: 30,5 cm. Sz: 23 cm.

Álló téglalap alakú, aranyozott réz keretben kék bársonnyal bevont falap. A szövet fakulása jelzi, hogy eredetileg a felső részre a felhőn levő kolozsvári kegykép ábrázolás, középre egy lángoló szív, az alsó részre pedig jobb oldalon egy térdeplő női, bal oldalon egy térdeplő férfi alak volt illesztve. A falap hátára a feliratot tussal írták: „No. 2./ Illustrissimus Dominus Liber Baro/ Josephus Thoroczkaei et Baronissa/ Catharina Henter Consorts ejus/ offerunt [ex] votum Anno 1793/ Die 21a Junii id est in festo die/ Sancti Aloysii.”

A tárgyhoz kapcsolódó feljegyzés: „21a Junii 1793 votum devovit B[e]a[tae] Virginis Thaumaturgae Ill[ustris]mus D[omi]novus L[iber] B[aro] Jose[phus] Toroczkaei et Baronissa Catharina de Henter, in Ligneae Tabula bysso caerulea obducta, cum effigie B[e]a[tae] Virginis argentea. Circiter 7 Loth.” (ANY 1737–1906, 72.)

Megjegyzés: A báró Thoroczkaei József és báró Henter Katalin által 1793-ban felajánlott votív tárgyra illesztett ezüst lemezek nem maradtak fenn.

Publikáció: SAS Péter 2007, 58. (nr. curr. 106), 26. és 59. fotó.

13. Votív – VII.18.00.154. (rég. leltárszám: 39)

Ezüst. 1849.

M: 12,4 cm. Sz: 11,9 cm.

Trébelt pajzs alakú lemez, tetején boltozatos, zárt korona kerettel és szalagfüllet. A pajzs a korona nélküli, sugaras dícsfénnel övezett Mariahilf-ábrázolás látható, melyet a koronából

⁴⁰ Sas Péter a mesterjegyről megállapítja, hogy az valószínűleg Nemessány Ignác kolozsvári ötvöse. (SAS Péter 2007, 67, nr. curr. 152.)

⁴¹ Vö. <https://www.geni.com/people/BR-Roz%C3%A1lia-Szentke->

reszty-de-Z%C3%A1gon/6000000013823522950 (utolsó letöltés: 2022.01.26.).

⁴² HD 1718–1846, 21.

induló, két oldalt megrűzött drapéria, alul pedig egy U alakú felhő kerettel. A felhőből esőcseppek(?) hullnak. A pajzs alatt vízszintes, hármas tagolású sáv húzódik. A pajzs bal oldalához és az alsó sávhoz trébelt lemezt forrasztottak. Egy bojtokkal díszített párnán térdeplő, dolmányt viselő ifjú szívet és rózsafüzért tart a kezében. Hátoldalon tussal írt felirat olvasható: „*Vikol Simonnél fiáért/ 24 apr[ilis] 1849./ 2 ¼ lot.*”

Román hitelesítő jegy.

A tárgyhoz kapcsolódó feljegyzés: „[1849.] 24. apr[ilis] egy Szűz Mária képét ábrázoló alakot [kihúzza: mintázó votumot], s mellette egy térden álló gyermeket ajánlott Vikol Simonné a B[oldogságos] Szűz képéhez. lot. 2 ¼.” (ANY 1737–1906, 143.)

Megjegyzés: A kolozsvári votívgyűjteményben három egymással megegyező Mariahilf-ábrázolás van (VII.18.00.153–155). A jegyzékünkben nem szereplő 153-as leltárszámú tárgyon Georgius (György) Szathmári mesterjegye van beütve. Elképzelhető, hogy mindhárom Szathmári műhelyében készült.

1849. április 24-én Vikol Simonné „egy ezüst gyermek, álló alakban” leírású ötvösmunkát is felajánlott.

Publikáció: SAS Péter 2007, 63. (nr. curr. 134); DUMITRAN, Ana – HEGEDŰS Enikő – RUS, Vasile 2011, fig. 79.

14. Votív töredéke – VII.18.00.155. (régi leltárszám: 41)

Ezüst. 1840.

M: 11,5 cm. Sz: 10,8 cm.

Trébelt pajzs alakú lemez, tetején boltozatos, zárt korona keresztel. A pajzsra a korona nélküli, sugaras dicsfényvel övezett Mariahilf-ábrázolás látható, melyet a koronából induló, két oldalt megrűzött drapéria, alul pedig egy U alakú felhő kerettel. A felhőből esőcseppek(?) hullnak. A pajzs alatt vízszintes, hármas tagolású sáv húzódik. A pajzs bal oldalához és az alsó sávhoz párnán térdeplő, imádkozó ifjú trébelt alakját forrasztották. A kegykép hátoldalán levágottnítség és két felirat: „*Vikol András [...]* 5.” (a régi leltárszám cetlijét takarja a keltezés), „*Vikol András 1840*”; a térdeplő alak hátoldalán egy felirat: „*Vik[ol] Andr[ás]*”.

Román hitelesítő jegy.

A tárgyhoz kapcsolódó feljegyzés: „[1840.] Július 5. [kihúzza: Vikol Andras a Boldogságos Szűzhez egy Maria képét egy térdeplő gyermekkel.] 2¼ Loth. Sine proba.” (ANY 1737–1906, 136.)

Megjegyzés: 1840. decemberben Vikol János márciusi és Vikol András júliusi offereit kiegészítették egy férfi és egy nő térdeplő alakjaival, egy új votív tárgyat hozva létre. (ANY 1737–1906, 136–137.)

A kolozsvári votívgyűjteményben három egymással megegyező Mariahilf-ábrázolás van (VII.18.00.153–155). A jegyzékünkben nem szereplő 153-as leltárszámú tárgyon Georgius (György) Szathmári mesterjegye van beütve. Elképzelhető, hogy mindhárom Szathmári műhelyében készült.

Publikáció: SAS Péter 2007, 64. (nr. curr. 135); DUMITRAN, Ana – HEGEDŰS Enikő – RUS, Vasile 2011, fig. 80.

15. Votív – VII.18.00.159. (régi leltárszám: 52)

Ezüst. 1835.

M: 9,4 cm. Sz: 12,7 cm.

Fekvő téglalap alakú, hullámos szegélyű ezüstlemez, trébelt ábrázolásokkal: bal oldalon a kolozsvári kegykép ábrázolás, jobb oldalon térdeplő, imádkozó alak, alul nagyméretű szempár. A hátoldal felső peremén rászegecselt pánt és nagyon megkopott, tussal írt felirat: „*Izzekutz/ Ma[r]tinus 15/ Aug[usztus]/ 1835.*”

A tárgyhoz kapcsolódó feljegyzés: „[1835. Augusti] 15. D[omi]nus Martinus Izzekutz obtulit B[eatae] M[ariae] V[irginis] laminam argenteam, in qua effigie, B[eatae] M[ariae] V[ir-

gini] Jesulum tenentis, iuxta illam effigies mulieris flectentis, infra vero figurae duae oculor[um], appendit 2¼ Loth.” (ANY 1737–1906, 129.)

Megjegyzés: A tárgy adományozója Issekutz Márton, a kegykép mellett a feljegyzés értelmében egy asszony imádkozik szemének egészségéért.

Publikáció: SAS Péter 2007, 69. (nr. curr. 161); DUMITRAN, Ana – HEGEDŰS Enikő – RUS, Vasile 2011, fig. 60.

16. Votív – VII.18.00.167. (régi leltárszám: 15)

Ezüst. 1832.

M: 10,5 cm. Sz: 9,5 cm.

Álló téglalap alakú, hullámos szegélyű ezüst lemez, trébelt ábrázolásokkal: bal oldalon egész alakos, holdsarlón álló Mária, karján a gyermek Jézussal, jobb oldalon párnán térdeplő, főkötös, imádkozó nő kezében rózsafüzért tart. A hátoldalon tussal írt felirat: „*Issekutz Bogdán[né]/ 16 Octobris/ 1832.*” (a régi leltárszám cetlijét a felíratra ragasztották).

A tárgyhoz kapcsolódó feljegyzés: „[1832.] Oct[obris] 16a Issekutz Bogdán[né] obtulit in lamella argentea figuram stantis B[eatae] M[ariae] V[irginis] cum Jesulo, et ante hanc flectentis Matronae. 2½ Loth. Probae 13.” (ANY 1737–1906, 126.)

Megjegyzés: A votív adományozója Issekutz Bogdán[né].

Publikáció: SAS Péter 2007, 65. (nr. curr. 141). DUMITRAN, Ana – HEGEDŰS Enikő – RUS, Vasile 2011, fig. 61.

17. Votív – VII.18.00.175. (régi leltárszám: 12)

Ezüst. 1834.

M: 15,1 cm. Sz: 8,7 cm.

Álló téglalap alakú, hullámos szegélyű, felül ívelt ezüst lemez, trébelt, naív Szentháromság-ábrázolással. A bal oldalon ülő Atyaisten jobbát melléhez emeli, baljában keresztet glóbuszt tart. Krisztus ágyékkendővel van ábrázolva, jobbát áldásra emeli, baljában hosszú szárú keresztet tart. Fejük körül poncolt dicsfény, felettük széttárt szárnyú galamb. Hátoldalon tussal írt felirat: „*Gyertyánffil Jánosné/ 19. Aug[usztus] [1834].*”

Thomas Kasten mesterjegye (Brassó, 1825–38) (KŐSZEGHY Elemér 2007 [1936], 156, 286; KLUSCH, Horst 1988, 69.) és 12-es finomsági jegy.

A tárgyhoz kapcsolódó feljegyzés: „[1834. Augusti] 19. Gyertyánffil Jánosné obtulit B[eatae] M[ariae] V[irginis] ex argento

1. effigiem S[anctis]simae Trinitatis 5 Loth. Probae 12.

2. Cordis 4 Loth. Probae 12.

3. figuram mulieris stantis 5 Loth. Probae 12.

4. Figuram cordis duplicati 3 Loth. Probae 12.

5. Figuram cordis duplicati 2½ Loth. Probae 12.” (ANY 1737–1906, 128.)

Megjegyzés: A vizsgált tárgy az 1834. augusztus 19-én Gyertyánffil János felesége által felajánlott öt offer közül az elsővel azonos.

Publikáció: SAS Péter 2007, 64. (nr. curr. 138).

18. Votív – VII.18.00.178. (régi leltárszám: 30)

Ezüst. 1832.

M: 14,5 cm. Sz: 10 cm.

Álló téglalap alakú, hullámos szegélyű ezüst lemez, trébelt és poncolt ábrázolással. Ezüsből készült, domború keretének sarkait nyolcszirmú virágok, tetejét két pálmalevél díszíti. A lemez felületét háromnegyed profilban és magyaros mintájú mentében ábrázolt, féltérde ereszkedő férfi alakja tölti ki. Baljában kalapot, jobbában „*EX VOTO Cor*” feliratú, nyitott könyvet tart. A votív hátoldalán tussal írt felirat: „*Harmath Bogdán/ 4 Novembris 1832.*”

PG mesterjegy és 13-as finomsági jegy.

Állapot: tisztítva 2018-ban.

A tárgyhoz kapcsolódó feljegyzés: „[1832.] Nov[embris] 4. Harmath Bogdán obtulit ex voto effigiem viri uno genu flectentis sinistra petasum, dextra librum tenentis in lamina argentea cum lista⁴³ argentea. 5½ Loth. Probae 13.” (ANY 1737–1906, 126.)

Megjegyzés: A vizsgált tárgy érdekes a kivitelezés szempontjából is, hiszen azt az esetet szemlélteti, amikor az ezüst lemezre egy ezüst keretet illesztettek.

Publikáció: SAS Péter 2007, 65. (nr. curr. 142).

Jelenleg kiállítva: Kolozsvár (Szentegyház utca 4. sz.), *Ars Sacra Claudiopolitanae* – Egyházművészeti kiállítás, 2018. augusztus 20-tól.

19. Votív – VII.18.00.179.

Ezüst. 1814.

M: 8 cm. Sz: 6,6 cm.

Díszítés nélküli, sima felületű szív. Hátoldalon kis fémkarikka, és tussal írt, megkopott felirat: „D[omi]na Bethléni/ D[ie] 18a Februarii/ 1814”.

KI mesterjegy és 13-as finomsági jegy.

Állapot: tisztítva 2018-ban.

A tárgyhoz kapcsolódó feljegyzés: „1814. Febru[arii] 18a D[omi]na Bethléni argenteum cor obtulit, circiter 2 Loth.” (ANY 1737–1906, 84.)

Megjegyzés: Bethléni úrnő (bethleni Bethlen család tagja?) áprilisban is adományozott egy kisméretű ezüst szívet, és ugyanazon a napon meghalt. (ANY 1737–1906, 85.)

Publikáció: SAS Péter 2007, 71. (nr. curr. 172).

Jelenleg kiállítva: Kolozsvár (Szentegyház utca 4. sz.), *Ars Sacra Claudiopolitanae* – Egyházművészeti kiállítás, 2018. augusztus 20-tól.

20. Votív – VII.18.00.181. (Régi leltárszám: 32)

Ezüst. 1859.

M: 5 cm. Sz: 8,2 cm.

Két egyforma, domborított szív, bal oldalon nyílhegy. Háton, középen drót fül. Hátoldalán tussal írt, megkopott felirat: „Verzár Annal 15 Aug[ustus] / [1859]”.

Állapot: tisztítva 2018-ban.

A tárgyhoz kapcsolódó feljegyzés: „[1859.] Augu[sti] 15. Verzár Anna cor duplicatum ex argento. 1½ Loth. Probae 13.” (ANY 1737–1906, 153.)

Publikáció: SAS Péter 2007, 64. (nr. curr. 136).

Jelenleg kiállítva: Kolozsvár (Szentegyház utca 4. sz.), *Ars Sacra Claudiopolitanae* – Egyházművészeti kiállítás, 2018. augusztus 20-tól.

21. Votív tárgy kerete – VII.18.00.216.

Ezüst. 1797.

M: 24 cm. Sz: 21,5 cm.

A sima, domború képkeretnek egyik oldalára betűponccal ütötték be a következő feliratot: „GROF HALLER ISTVÁN GROF KORNIS ANNA ANNO 1797”.

HG mesterjegy és 13-as finomsági jegy.

A tárgyhoz kapcsolódó feljegyzés: „Januarius⁴⁴ 1797 19a Illustr[issimus] C[omes] Steph[anus] Haller, cum sua C[on-

sortis] Anna Kornis, in tabula lignea, nigra bisso obducta, cum limbo argenteo, B[eatae] V[irginis] suam, comitissae et filiolae effigiem obtulit. 6 Loth.” (ANY 1737–1906, 75.)

Megjegyzés: Eredetileg a keret egy fekete gyolccsal bevont fajtáblához tartozott, amelyen gróf Haller István, gróf Kornis Anna és fiacskájuk alakjai jelentek meg.

Publikáció: SAS Péter 2007, 57–58. (nr. curr. 105).

Összegzés

Az adományok nyilvántartásának kötetét forgatva és az inventarizált votív tárgyakat vizsgálva elmondható, hogy a kolozsvári kegyképnek egykor felajánlott igen nagy számú offerből kevesebb, mint száz darab maradt meg. A meghatározott adományozókhoz köthető tárgyak csoportjába, eddigi ismereteink alapján, mindössze 25 darab tartozik; ezek közül három az egykori offernek csupán egy része: kerete és hátlapja (VII.18.00.140), egyik ezüst lemeze (VII.18.00.155), kerete (VII.18.00.216). Tizenegy műtárgy a 18. századra, tizenegy pedig a 19. századra datálódik.

Legnagyobb arányban a votív képek fémből megalkotott változatai vannak képviselve. Kivitelezésüket tekintve, külön megemlítjük azokat az ötvösmunkákat, amelyeken a kisebb, ezüsből formált elemek vagy egy ezüsből készült fémlapon (VII.18.00.100, VII.18.101, VII.18.00.102, VII.18.109, VII.18.114, VII.18.115), vagy egy bársonnyal/selyemmel bevont, fémkertes falapon (VII.18.00.140, VII.18.00.216) vannak/voltak rögzítve. Nyolc esetben a votív képekre jellemző kompozicionális felépítést alkalmazták: a kép felső részén, az égi szférában a kegykép ábrázolása látható, az alsó mezőben, a földi szférában pedig az imádkozó(k) alakja(i): VII.18.00.100, VII.18.101, VII.18.00.102, VII.18.109, VII.18.114, VII.18.115, VII.18.00.118, VII.18.00.140.

A vizsgált huszonöt tárgyból kettőt a kolozsvári jezsuita kollégium közössége adományozott, tizenhárom⁴⁵ a katolikus arisztokráciához tartozó személy(ek). A további tíz tárgyat hat asszony és négy férfi ajánlotta fel, akik közül Rödl Andrásról tudjuk, hogy serfőző volt. Harmath Bogdánt kezében könyvvel ábrázolták, ő valószínűleg valamilyen kereskedelmi tevékenységet folytatott. Kimutatásunkban az örmény katolikusokat a Gyertyánffi, Harmath, Issekutz, Verzár és Vikol családok tagjai képviselik.

Barabás Kisanna – levéltáros, muzeológus, Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Marosvásárhelyi Gyűjtőlevéltára és a Marosvásárhelyi Egyházművészeti Gyűjtemény; kisanna2004@yahoo.co.uk

Hegedűs Enikő – művészettörténész, egyházművészeti referens, Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség

⁴³ A lista szó a keretet jelölhette, akár a kéziratos forrásunkban használt *limbus* szó.

⁴⁴ Nominativusban szerepel.

⁴⁵ Ide soroltuk a votív tárgy feliratában és a levéltári forrásban egyaránt Bethléni úrnőként szereplő adományozót, aki vélhetőleg a Bethlen család egyik tagja volt.

Levéltári források

Gyulafehérvári Főegyházmegei Levéltár, Erdélyi Római Katolikus Státus Levéltára, Kolozsvár (GyFL ERKSL)

Egyéb szervek iratai, A kolozsvári piaristák levéltára, Akadémiai templom iratai:

– *Historia domus 1718–1846*, V. 1/ c. 1. doboz (HD 1718–1846)

– *Adományok nyilvántartása 1737–1906*, V. 1/ c. 2. doboz (ANY 1737–1906)

Irodalom

A kolosvári...

[1818 k.] 0303 *A kolosvári könyvező Szűznek Historiaja*, ny. n., Kolozsvár.

BARNA Gábor

2002 A máriaradnai fogadalmi képek és tárgyak kutatásáról / Zur Forschung der Motivbilder und Motivgegenstände von Maria-Radna, in: „*Mária megsegíteti*” – *Fogadalmi tárgyak Máriaradnán / „Maria hat geholfen” – Motivgegenstände in Maria-Radna*, I–II (*Devotio Hungarorum* 9.; szerk. Barna Gábor), Szegedi Tudományegyetem, Néprajzi Tanszék, Szeged, 9–25, 143–159.

BÁLINT Sándor – BARNA Gábor

1994 *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*, Szent István Társulat, Budapest.

BELLOSICS Bálint

1908 Áldozati szobrocskák, *Ethnographie*, XIX, 96–99.

B. NAGY Margit

1977 Adalékok a mikolai Mária-ikon történetéhez, in: Uő: *Stilusok, művek, mesterek. Művészettörténeti tanulmányok*, Kriterion, Bukarest, 24–31.

DRÁGOI, Livia et al.

[1996] *Muzeul Național de Artă Cluj. Galeria Națională*, f. e., Cluj-Napoca.

DUMITRAN, Ana – HEGEDŰS Enikő – RUS, Vasile

2011 *Fecioarele în lacrimate ale Transilvaniei. Preliminarii la o istorie ilustrată a toleranței religioase*, Altip, Alba Iulia.

ESTERHÁZY Pál

1697 *Litaniae ad Beatam Virginem Mariam, per totius mundi miraculosas imagines divisae, ac per Regna, et Provincias, ac loca distinctae*, Viennae.

GÁBOR Csilla

2015 Mária könnye: „A Kolosvári Bóldog Aszszony síró Képe”, in: Uő: *Laus et polemia. Magasztalás és vetekedés középkor és kora újkori szövegtípusokban*, Debreceni Egyetemi Kiadó – Bolyai Társaság Egyetemi Műhely Kiadó, Debrecen–Kolozsvár, 185–209.

JORDÁNSZKY Elek

1988 [1836] *Magyarországban, 's az ahoz tartozó részekben lévő Boldogságos Szűz Mária kegyelem' képeinek rövid leírása*, Posen (hasonmás k.; Akadémiai, Budapest).

KÖSZEGHY Elemér

2007 [1936] *Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig. Merkmale der Goldschmiede Ungarns vom Mittelalter bis 1867*, Budapest (hasonmás k.; Kiss József Könyvkiadó, h. n.).

KLUSCH, Horst

1988 *Siebenbürgische Goldschmiedekunst*, Kriterion, Bukarest.

MIHÁLY Ferenc (szerk.)

2010 *Mária-tisztelet Erdélyben. Mária-ábrázolások az erdélyi templomokban (Múzeumi Füzetek 28.; szerk. Mihály Ferenc)*, Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely.

MÁRK József

2014 *Csíkсомlyói mozaik*, Szent Istvánról elnevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány, Csíkсомlyó.

MOHAY Tamás

2009 *A csíkсомlyói pünkösdi búcsújárás – Történet, eredet, hagyomány*, Nyitott könyv – L'Harmattan, Budapest.

PÁL Emese

2015 *Örmény katolikus templomi berendezések Erdélyben*, Polis – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

SAS Péter

1999 *A kolozsvári piarista templom*, Gloria, Kolozsvár.

2007 *A kolozsvári jezsuita, majd piarista templom kincstára*, Kriterion, Kolozsvár.

SABĂU, Nicolae

2005 *Metamorfoze ale barocului Transilvan, II, Pictura*, Mega, Cluj-Napoca.

SZIKSZAI Mária

2009 A kolozsvári könnyező Szűz képének mirákulumai – a hitelesség problematikája, in: Uő: *A művészet antropológiája (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek 5.)*, Kriza János Néprajzi Társaság – Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Néprajz és Antropológiai Tanszék, Kolozsvár, 121–129.

SZILÁRDFY Zoltán

1984 *Barokk szentképek Magyarországon*, Corvina, Budapest.

TÁNCZOS Vilmos

2016 *Csíkсомlyó a népi vallásosságban*, Nap, Budapest.

TÜSKÉS Gábor

1993 *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében*, Akadémiai, Budapest.

**Obiecte votive în patrimoniul Arhiepiscopiei Romano-Catolice Alba Iulia –
Identificarea unor donatori ai ofrandelor legate de Icoana de la Cluj**

(Rezumat)

În patrimoniul Arhiepiscopiei Romano-Catolice Alba Iulia se găsesc un număr semnificativ de *ex voto*-uri. Catalogul acestora, chiar și rezumat la locul de păstrare și numărul de inventar, poate fi valorificat în diverse cercetări etnografice, de istoria bisericii și a artei, muzeografice, etc. legate mai ales de pelerinajele din Transilvania barocă. Studiul aprofundat al celor 25 de obiecte votive ale Icoanei Maicii Domnului de la Cluj ne îmbogățește cunoștințele privind obiectele votive, respectiv cultul Fecioarei practicat de credincioșii catolici. Atrag de asemenea atenția asupra unui izvor scris, necunoscut până acum.

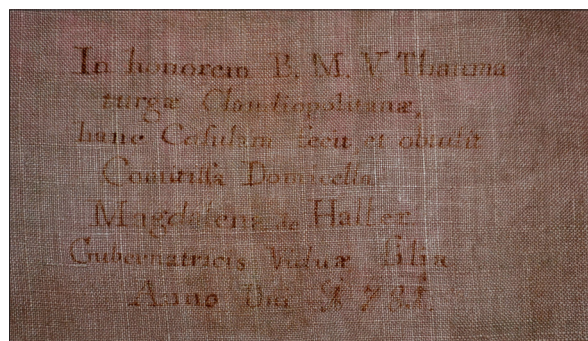
**Votive Offerings in the Patrimony of the Archdiocese of Gyulafehérvár (Alba Iulia) –
Identifying the Donors of Offerings Associated with the Kolozsvár (Cluj)
Icon of the Virgin Mary**

(Abstract)

The patrimony of the Archdiocese of Gyulafehérvár contains a significant number of *ex-votos*. This catalogue establishing the provenance and listing the respective inventory numbers of these may serve as a valuable resource for ethnographical, art as well as church historical and museological research into or pertaining mostly to Baroque period pilgrimages in Transylvania. The in-depth examination of the 25 votive offerings associated with the Kolozsvár Icon of the Virgin Mary broadens our understanding of making such offerings as a Catholic practice in veneration of the Virgin Mary. Moreover, it also draws attention to a previously unknown manuscript source of pertinence.

1. ábra Miseruha (VII.18.00.02; fotó: Laura Troşan)

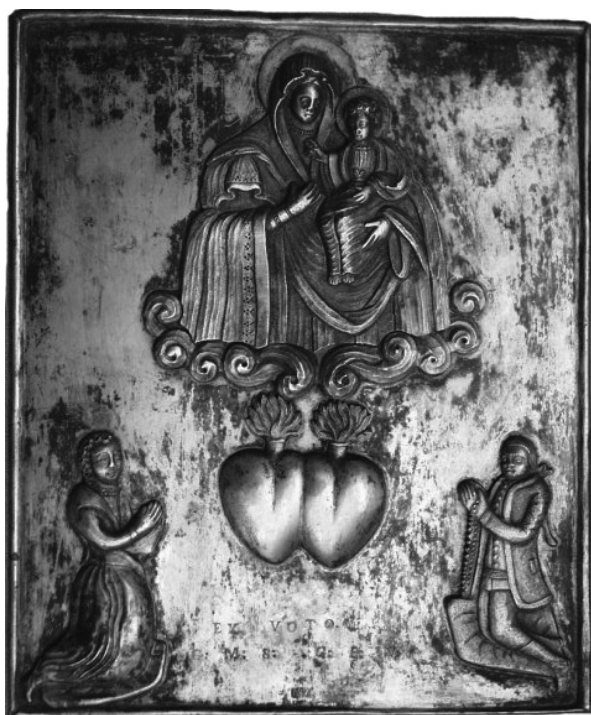
2. ábra Miseruha felirata (VII.18.00.02; fotó: Laura Troşan)

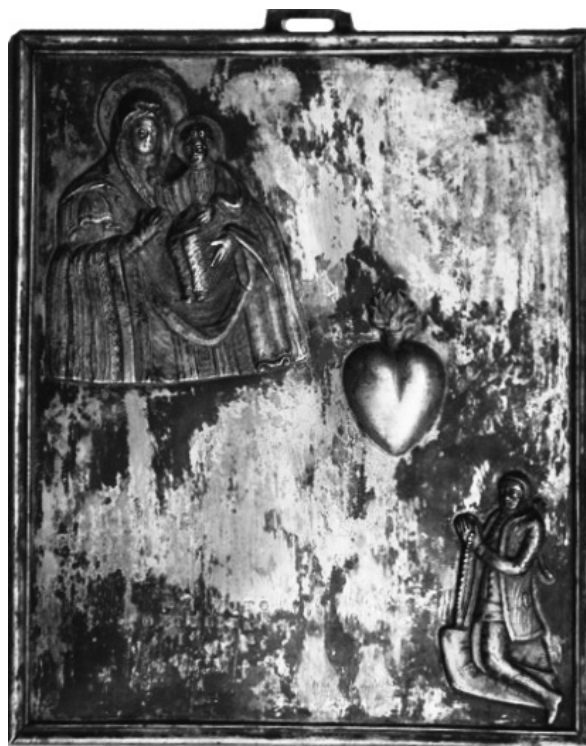
3. ábra Votív (VII.18.00.99; fotó: Hegedűs Enikő)

4. ábra Votív felirata (VII.18.00.99; fotó: Hegedűs Enikő)

5. ábra Votív (VII.18.00.100; fotó: Márton Judit)

6. ábra Votív (VII.18.00.101; fotó: Márton Judit)

7. ábra Votív (VII.18.00.102; fotó: Márton Judit)

8. ábra Gyertyatartó pajzs
(VII.18.00.139b; fotó: Hegedűs Enikő)

9. ábra Gyertyatartó pajzs hátoldala
(VII.18.00.139b; fotó: Hegedűs Enikő)

10. ábra Votív töredéke (VII.18.00.140; fotó: Hegedűs Enikő)

13. ábra Votív (VII.18.00.178; fotó: Hegedűs Enikő)

11. ábra Votív (VII.18.00.154; fotó: Hegedűs Enikő)

12. ábra Votív töredéke (VII.18.00.155; fotó: Hegedűs Enikő)

Vén-Vinceffy Anna

KORTÁRS KÉPZŐMŰVÉSZETI ALKOTÁSOK A SEPSISZENTGYÖRGYI SZENT GELLÉRT-TEPLOMBAN

1. Bevezetés

Közelség és távolság, egyértelműség és elvont geometrikus jelleg, megmutatás és misztérium. Talán ezekben az ellentétpárokban mutatkozik meg annak a templomi belső térnek a lényege, amelyben a földi és az égi világ találkozik. Az itt található képzőművészeti alkotások pedig útmutatót adhatnak a transzcendens szféra értelmezéséhez.

Az alábbi tanulmány kísérletet tesz arra, hogy két kortárs képzőművész munkáit elemezze a 20–21. század fordulóján épült sepsiszentgyörgyi Szent Gellért-templom belső terében. Ennek az elemzésnek kiindulópontja az alkotások beillesztése a művész életművébe, valamint a lehetséges ikonográfiai minták keresése is. Emellett törekszem arra is, hogy megfigyeljem, miként viszonyulnak a kortárs művész munkái a templom belső teréhez. A kutatásnak nem témája a templomok építészeti elemzése, valamint nem érinti a II. Vatikáni Zsinat által hozott változtatások hatásait sem.

Ebben a témában még nem készült átfogó kutatás, így ez a tanulmány főként újságcikkek, napilapok, havilapok, rádiós interjúk, tévés tudósítások sajtóanyagát dolgozza fel. Ez egészül ki internetes forrásokkal, az ikonográfiai elemzésekhez használt lexikonok szócikkeinek figyelembe vételével. Annak ellenére, hogy az Erdélyi Művészeti Központ úgy Hervai Zoltánról, mint Jecza Péterről is adott ki katalógust, az ezekben szereplő tanulmányok nem elemzik a templomokban látható munkákat. Hervai Zoltán esetében például nem tesznek említést arról sem, hogy ő készítette a Szent Gellért-templomban található festményeket. Jecza Péterről Szekernyés János ugyan készített átfogó kutatást, s munkáiról beszél felesége is, azonban ezek a művek nem térnek ki arra, hogy Jecza alkotásai miként viszonyulnak a Szent Gellért-templom belső teréhez. A rendelkezésre álló források tehát általában is elég szűkösek

voltak, továbbá míg Jecza Péter munkássága viszonylag jól dokumentált, addig Hervai Zoltán életműve, főként a templomban látható munkák kevésbé kutattak, a róluk szóló újságcikkek gyakran elfogultak. Jelen tanulmány különlegessége tehát, hogy egyrészt összefog néhányat a művészekről szóló tanulmányok közül, másrészt olyan munkáikat vizsgálja behatóan, amelyek eddig elkerülték a szakirodalom figyelmét, vagy (amint Jecza Péter esetében történt) amelyeket elemeztek ugyan, de nem a templombelső függvényében.

2. A Szent Gellért-templom

2.1. Építéstörténet

A Csíki utcában levő templom épületét Török Áron építész tervezte Csató Béla pápai káplán, tb. kanonok, plébános kérésére. Török Áron nevéhez fűződik a Szent Gellért-templom mellett az örköi Mária Világ királynője-templom terve is.¹ Mielőtt felépült volna a mai egyszerű külsejű, egyhajós, nyeregteretű, egytornyos épület, 1943 és 1980 között Szilveszter Sándor plébános egy családi házában tartotta a miséket.² Csató Béla kitartó munkája nyomán, az államszocialista rendszerrel is szembeálló törekvései során a Szent Gellért tiszteletére épült templomot 1987-ben szentelte fel Bálint Lajos segédpüspök, egykori sepsiszentgyörgyi lelkész.³ Az 1986-ban megkezdett építkezési munkálatokat 1988-ban fejezték be. Az 1980-as években még nem volt tornya a templomnak, ez csak később épült fel.⁴ A templom udvarán látható, Szent Gellértet és Szent Imre herceget ábrázoló szoborkompozíciót 2011. szeptember 24-én szentelte fel Bíró László tábori püspök, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia családügyi referens püspöke. Az égetett kerámia térplasztikát Varga Gábor szobrászművész és keramikus készítette el a Szent Gellért Erdélyi Lovagrend Márton Áron Tartomány támogatásával.⁵

¹ KISGYÖRGY Zoltán 1993.

² Sz. n. é. n. *Sepsiszentgyörgy II., Szent Gellért.*

³ JÓZSA Zsuzsanna 2019.

⁴ SÁNTHA Imre Géza 2013.

⁵ SÁNTHA Imre Géza 2011.

2.2. Hervai Zoltán Szent Gellért életét bemutató festményei

„Ne csak arra törekedjünk, hogy jobb embereként hagyjuk el a világot, hanem hogy jobb világot hagyjunk magunk után” – olvasható a felirat, amely a Varga Gábor által készített szoborcsoport előtt található a templom udvarán, a bejárat mellett.⁶ Ennek a gondolatnak talán nem is tudatosan vállalt vallomása hangzott el 1971-ben annak a Hervai Zoltán festőművésznek a szájából, aki a templomban látható, Szent Gellért püspök életét ábrázoló jeleneteket készítette. A helyi születésű alkotó ugyanis így fogalmazott a zentai múzeum képtárában levő kiállítás megnyitóján: „sok csalódás ért, de mégis hiszek az emberekben, és életcélom az, hogy szerény tudással a tanításon és a művészetben keresztül az ifjúságot, embertársaimat és népemét szolgáljam.”⁷

Hervai Zoltán festőművész pályaképe a művészet iránti elhivatottság és a pedagógiai munka kettős vonalát rajzolja ki. A művész 1939-ben érettségizett a Székely Mikó Kollégiumban, ahol rajztanára, Gödri Ferenc biztatására felvételizett a bukaresti Szépművészeti Akadémiára. Ezt követően Budapesten folytatta tanulmányait, majd 1946-ban Kandó László tanítványaként szerezte meg diplomáját.⁸ Több viszontagságos év után végül visszatért szülővárosába, ahol rajztanára, Gödri Ferenc helyébe lépett, és több évtizeden keresztül volt a tanintézmény elismert oktatója.⁹ Diákjai között említhető például az ugyancsak helyi születésű Ütő Gusztáv vagy pedig az a Jecza Péter, akinek Szent Gellért-reliefe és Keresztút-domborművei is ebben a templomban láthatóak.¹⁰

A templomhajó hátsó részén, az orgonakarzaton az épület védőszentje, Szent Gellért püspök életének főbb mozzanatai figyelhetők meg (1. ábra). A szimmetrikus rendben elhelyezett, lírai hangvételű festményeket a bal alsó sarokban látható szignó szerint Hervai Zoltán helyi festőművész és rajztanár 1999-ben készítette el. A sepsiszentgyörgyi sajtóban található híradás szerint a festményeket 2000 szeptemberében áldották meg. A *Háromszék* napilapból tudható meg az is, hogy a szent életét bemutató munkákat Finta Mihály keretezte be.¹¹

Hervai Zoltán munkái az orgonakarzat mellvédjén található, egy olyan helyen, melyet nem csupán azért lényeges kiemelni, mivel a templomba belépő hívő tekintetét egyből magához vonzza, hanem azért is, mert a művész életében nagyon fontos szerepe

volt a zenének. Lánya, a grafikus Hervai Katalin szerint édesapja majdnem mindig zene mellett festett,¹² diákjai visszaemlékezéseiből derül ki, hogy rajzórái keretén belül gyakran zenehallgatással tette élményszerűbbé az oktatást.¹³ Ő maga pedig így nyilatkozik a zene és képzőművészet kapcsolatáról, a hivatásról: „a lelkünkben felgyűlt érzelmek sokaságát és sokféleségét a zenén kívül a festészetben tudom elképzelni. Levezetni tiszta formákkal, tiszta színekkel, az érzelmek árnyaltságát, líraiságát, drámaiságát, intimitását, vitalitását figyelembe véve, de nem előre elkészített színvázlat alapján, hanem a vásznon egyszer átélve, intenzíven, ösztönösen, intuitíve megfestve. ...A színekben és a színeknek élek, ez az, ami melegít, és részben megélt, de inkább be nem teljesült vágyaimat helyettesíti.”¹⁴

Lírai hangvétel, lágy színek, finom vonalak, harmonikus, statikus kompozíciós rend jellemzi azt az öt képet, amely a templom patrónusa életének főbb mozzanatait, jelentősebb fordulópontjait mutatja be. Hervai Zoltán festőművész munkái olyan szimbólumrendszert mozgatnak, amely mindenki számára érthetővé teszi, hogy a szent életének mely jelenete látható éppen. Mintegy didaktikus szándékkal, a hagyományos ikonográfiához részben ragaszkodva, de mégis saját forma- és színvilágát alkalmazva, Hervai a világos üzenetátadásra törekedett.

A művész életművét a geometrikus, mértani formák, a vonalak, háromszögek, körök játéka határozta meg. M. Kiss Pál a korabeli egyik legnagyobb folyóiratban, a *Műértőben* megjelent kritikában így fogalmaz: „*Hervai a Konstruktív című legújabb sorozatában újszerű térproblémát old meg: egyenes és ferde vonalakkal, vibráló fényhatással ritmikusan elrendezett teret érzékeltet. A konstruktív formák puritanságát hangulati elemekkel tölti, a szerkezet tisztaságához festői igényességgel a színek lírai melegségét adja.*”¹⁵ Az utolsó alkotói periódusában viszont a színek és síkok dinamikáját bibliai és történelmi személyiségek törték meg, egészítették ki, vagy pedig váltották fel. „*Újabb keletű munkáin mintha eluralkodott volna a figuratív ábrázolási mód. A Csángók, az Ősök (Szent István, II. Rákóczi Ferenc fejedelem, Hunyadi János meg Bethlen Gábor) ábrázolása mintegy kiteljesíti az immár szabadon alkotó művész történelmi tematikáját. És »föllobog« újólag a keresztény tematika, Mária, Krisztus, a kereszt motívuma*”¹⁶ – írja erről a korszakról Czegő Zoltán a művész egrri kiállítása kapcsán.

⁶ Sz. n. 2011.

⁷ VÉCSI NAGY Zoltán 2015a, 6.

⁸ BOGDÁN László 1999.

⁹ SÁNTHA Imre Géza 2019.

¹⁰ ALBERT Levente 2010; VÉCSI NAGY Zoltán 2015b.

¹¹ PÁLJÁNOS Mária 2000.

¹² MÓZES László 2015.

¹³ SÁNTHA Imre Géza 2019.

¹⁴ Uo.

¹⁵ M. KISS Pál 1975, 296.

¹⁶ CZEGŐ Zoltán 1992.

A sepsiszentgyörgyi templomban található Szent Gellért-sorozat első darabján az épület védőszentje fiatal bencés szerzetesként látható. Ez az alkotás két szerkezeti egységre bontható. Az előtérben két alak, Szent Mihály arkangyal és a még ifjú Gellért jelenik meg. Mindkét alakot attribútumaik teszik azonosíthatóvá. Míg az angyalt túlvilági ragyogás, glória veszi körül, kezében kard, testén páncéling található, addig a másik alak egyszerű szerzetesi ruhában, mellette bölcsességét jelző gyertyával, tekercsekkel, pennákkal figyelhető meg.¹⁷ Az angyal fölött levő körök egyrészt utalnak a művész korábbi, geometriára épülő stíluskorszakára, másrészt pedig egyfajta architektonikus szerkezetként jelezhetik a bencés kolostor falait is. A benti térből kilépve, a mű háttérben Velence városának épületei vehetők ki, valamint a Campanile¹⁸ is jól felismerhető, utalás-ként arra, hogy Gellért fiatal korában Velencében élt mint Benedek-rendi szerzetes.¹⁹

A püspök életéről tudni lehet, hogy Székesfehérváron engedett István király kérésének, és elvállalta, hogy a fiatal, mindössze nyolcéves Imre herceg nevelője legyen.²⁰ Ennek megfelelően, a sepsiszentgyörgyi művész második festményén István király látható, jobbán Imre herceggel, balján feleségével, Gizella királynéval. A király és fia között egy attribútumok nélküli nőalak tűnik fel, aki lehet egy magyar szent vagy esetleg Szűz Mária is. A háttérben levő Krisztus keresztre feszített alakja valamilyen szinten azt a feltételezést erősíti, hogy a fehér kendős nőalak Szűz Mária lehet, mivel így egyfajta Szent Család-párhuzam jönne létre. Ennek ellenére a nőalak nem azonosítható teljes biztonsággal. Ha megfigyeljük a szereplőket, észrevehetjük, hogy a már jól megszokott attribútumok teszik őket felismerhetővé. A király, hasonlóan Hervai 1999-ben készült, *Szent István* című munkájához, a Szent Koronával és kettős kereszttel a kezében jelenik meg. Ellentétben azonban az önálló munkával, ezen a festményen nem egyedül látható, portréja alatt nem található hármass halom, illetve a monogramja se fedezhető fel. A két képen látható arc között felfedezhetőek azok a jellegzetes vonások, amelyek jelzik, hogy ugyanannak a művésznek az alkotásai.²¹ A király jobb oldalán fia áll, feje fölött glória látható, háta mögött pedig jól ismert attribútuma, a szüzességére utaló lilium jelenik meg.²² A király bal oldalán felesége alakja jelenik meg. Arca

finom, lágy, már-már elmosódó vonásai, elrédedő tekintete ellentétben állnak a mögötte látható Jézus részletesebben kidolgozott hajával, lefele irányuló tekintetével. Érdekes módon, maga a nevelő nem fedezhető fel ezen a kompozíción, azonban a Megváltó alakja jelzi, mintegy előrevetíti, hogy Szent Gellért püspök keresztény hitéért fog meghalni. A képen látható alakok egyfajta fikatív, elmosódott háttérből emelkednek ki. Ez a gomolygó felhőkhöz hasonlítható, összerosódó tér pasztell színeivel, zöldes, kékes, sárgás árnyalataival tulajdonképpen kapcsolatot teremt az öt kép között. Jelenetektől függően, hol az evilági természetet, az eget vagy a földet jeleníti meg, hol mintha a transzcendens világa utalna.

Az egyedüli kép, ahol nem fedezhető föl a színtoltoknak ez a kavargó játéka, az a középső festmény, amelyen a kék tónusú háttérből a püspökké szentelt idős Szent Gellért emelkedik ki. A szigorú tekintetű, püspöki öltözetű férfi fejét, szemben az eddig látott egyszerűbb dicsfényvel, egy díszesebb glória övezi. Egyedül ezen a képen látjuk a szentet vörös színű ruházatban, a többi munkán inkább a sárgás, zöldes, kékes színek dominálnak, a vörös szinte minden esetben hiányzik a munkákból. A képen megjelenik a Szentlélek galambja is.²³

A következő, negyedik alkotáson egy folyamat, egy metamorfózis látható. A szent életéről fennmaradt forrásokból kiderül ugyanis, hogy miután Szent Gellért befejezte Imre herceg nevelését, Bakonybélbe vonult vissza, és a számára oly fontos szent jeromos-i utat követve, remeteségben élt. Mikor azonban a király felkereste őt azon kérésével, hogy vállalja el a csanádi püspökség megszervezését, visszatért.²⁴ Hervai festménye ezt az átváltozást jeleníti meg, olyasféléképpen, hogy a festő két egyenlő részre osztotta a munkát. Az alkotás bal oldalán tehát a remete Szent Gellért látható, egyszerű ruhában, mellette található az attribútumok, amelyek már az első képen is megjelentek: a gyertya, a tekercsek, a penna. Ezen a munkán azonban, szemben a fiatal bencés szerzetest megjelenítő képpel, már egy felnőtt férfit láthat a befogadó, emellett pedig több pergamen figyelhető meg, mintegy jelezve, hogy a férfi bölcsőbbé vált, tanultabb lett. A festmény másik térélfelén már a püspök Szent Gellért látható. Erre utal a férfi felnyíló szeme, a díszesebb öltözet, a templom. A kopár fák által szimbolizált remeteséget maga mögött

¹⁷ SEIBERT, Jutta 1986, 231.

¹⁸ Mivel Szent Gellért korában a Campanile még nem épült meg, Hervai képe természetesen egy sokkal későbbi, a mai néző által felismerhető Velencét mutat a háttérben.

¹⁹ Sz. n. é. n. *Szent Gellért püspök, vértanú*; SZEGFÜ László 1998.

²⁰ BALÁZS Jenő 2019.

²¹ VÉCSI NAGY Zoltán 2015b, 69; SEIBERT, Jutta 1986, 131.

²² SEIBERT, Jutta 1986, 129.

²³ A Szentlélek ábrázolása beletartozik a művész motívumtárába, hiszen az 1989-ben készült, *Nosztalgia* című munkán és a 2001-es, *Hármas egység* című alkotáson is felfedezhető a fehér galamb (VÉCSI NAGY Zoltán 2015b, 71).

²⁴ BALÁZS Jenő 2019, 27.

hagyva, más módon kívánja szolgálni Istenét. A két egység tulajdonképpen statikusságát mégis egyfajta dinamikával töri meg a középen meghúzódó forgatagszerű, köpenyegszerű ritmusfolyam, amely jelzi a változást, a folyamatot. Efölött a személyiségátalakító, tér-idő válaszfolyam fölött Szűz Mária és a kisdéd alakja vigyázza annak az országnak a történéseit, amelyet a Szűzanya oltalmába ajánlott fel Szent István király. Emellett fontos még megjegyezni, hogy Szent Gellért az első, aki Szűz Mária tiszteletét terjeszti a magyarok között.

Az utolsó képen látható a szent mártírhalála. Itt a püspök figyelhető meg zuhanás közben, hiszen a legenda szerint Vata követői fellázdák, lelökték őt az utóbb róla elnevezett Gellért-hegyről, majd pedig lándzsát döftek bele, fejét kővel zúzták szét.²⁵ A festmény előterében maga a püspök néz a befogadóra, a háttérben pedig felsejlenek a Gellért-hegy sziklái és a Duna kék vize. A Dunából kiemelkedő kereszt jelzi az isteni gondviselés jelenlétét, a szakrális történet. A háttérben megjelenő nagyméretű kereszt, amelyet egyfajta égi ragyogás vesz körül, a művész több munkájában is megfigyelhető.

Vécsi Nagy Zoltán szerint „*Hervai Zoltán modern művésznek tartotta magát, aki megpróbált nemzetközi nyelven beszélni úgy, hogy közben a sajátját adta, aki művészetében az európai kultúrkörbe beágyazó nemzeti identitást kereste. Sajátságos színvilágát a kékek, zöldek uralták, kevés sárga, narancssárga hozzáadásával, színeit az erdélyi színekkel azonosította.*”²⁶ A Szent Gellért-templomban egymástól egyenlő távolságra elhelyezett munkákat összekötik azok a hasonló tónusú színek, amelyekről Vécsi Nagy is beszél kritikájában. A színek mellett az alkotások között további kapcsolatot képeznek a statikus, a nézővel szembe forduló alakok.

Ha ikonográfiai szempontból tekintjük a sorozatot, akkor megállapítható, hogy a művész nem távolodik el a kanonikus attribútumoktól, szimbólumoktól, hiszen jól felismerhető szimbolikus utalások jelennek meg nála is. A tekerccsek, a Gellért-hegy, a püspöki ornátus, a füstölő, a kereszt, a bencés rend öltözete (Szent Gellért püspök),²⁷ a lilium (Szent Imre herceg),²⁸ a kettős kereszt, a Szent Korona (Szent István király)²⁹ mind olyan könnyen felismerhető jelek, amelyek mintegy illusztrálják a szentek életének történéseit, mindenki számára felismerhetővé teszik a képeken látható személyeket. Mivel a mai hívők már nem ismerik az egykor gyakran használt attribútu-

mok jelentését, megfigyelhető, hogy Hervainál nem jelennek meg Szent Gellért olyan, már a barokk korban készült grafikákon is feltűnő attribútumai, mint a lándzsa, a kő, a rövid szakáll, a pástortbot,³⁰ a vértanúság győzelmi pálmája, vagy pedig a Magyar Anjou Legendárium illusztrációján helyet kapó szekér.³¹

A középkori és barokk példákon túl Gyomaendrődön található az egyik olyan ismert Szent Gellért-oltár, amely Hervai Zoltán korában készült. A Magyarország területén található oltárt Salamon György készítette 1996-ban. Látható, hogy a két munkán, még ha egészen más művészi eszközökkel is megjelenítve, de hasonló alakok kerültek be a programba. Semmilyen stílári hasonlóság nem figyelhető meg a két munka között, a program tekintetében mégis vonható néhány párhuzam, amelyek valószínűleg abból adódnak, hogy ugyanabban a történelmi korban, ugyanabban a szellemi légkörben készült a két alkotás.

Hervai Zoltán festőművész Szent Gellért-templomban látható munkái eltávolodnak az alkotó korábbi, geometrikus építkezésű képeitől, a háromszögek, körök, négyzetek jól felismerhető személyekké formálódnak. Az elvont mértani formák helyébe a hívők számára könnyen értelmezhető alakok lépnek. Az öt festmény illusztrálja a szent életének különböző epizódjait, és felhívja a figyelmet arra, hogy Szent Gellért élete, a katolikus hitért folytatott küzdelme a mai kor embere számára is példaértékű.

Eltávolodva az orgonakarzat mellvédjétől, a hívők további kortárs munkákat figyelhetnek meg a Csiki utcai templomban. A hajó oldalfalain, valamint a szentélyben található Hervai Zoltán egykori tanítványának, Jecza Péter szobrászművésznek a plasztikái.

2.3. Jecza Péter pályaképe

„*Szobrászatot művelek, szobrászatban élek, szobrászaton keresztül érzek, gondolkozom, szeretek*”³² – vallja magáról az a Jecza Péter, aki 1939-ben született Sepsiszentgyörgyön. Később, miután végezett Kolozsváron a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán, a művész Temesváron telepedett le. Itt tanított, a Temesvári Egyetem Rajzképző Karán, majd pedig a Traian Vuia Műszaki Egyetemen.³³ „*Neokonstruktivista, a kortárs minimalizmust is közelítő*”³⁴ munkásságát a romániai és a magyarországi szakmai közösség, az államszocialista rendszer és az 1989 utáni publikum egyaránt elismerte, hiszen 1969-ben a Ro-

²⁵ Uo., 28.

²⁶ VÁRY O. Péter 2015.

²⁷ KERNY Terézia 2014, 234–235; SEIBERT, Jutta 1986, 105.

²⁸ KERNY Terézia 2014, 227–229.

²⁹ Uo., 223–227.

³⁰ SZILÁRDFY Zoltán 1996.

³¹ WEHLI Tünde 2000.

³² JECZA Péter 2017.

³³ Sz. n. é. n. *Jecza Péter*.

³⁴ VÉCSI NAGY Zoltán 2019, 58.

mán Kulturális Érdemrend I. fokozatát kapta meg, 2005-ben pedig a Magyar Művészeti Akadémia tagjává választották.³⁵

„Jecza Péter kimondottan gazdag és termékeny alkotó tevékenységének vállalt és vallott vezéreszméje a letisztult, egyszerű gondolkodás és a formai pontosság, a tökéletesség”³⁶ – sűríti Hosszú Zoltán szobrászművész Jecza Péter vallomását a művészetről. Fennmaradt interjúkból derül ki, hogy Jecza nem tartotta szükségesnek, hogy beszéljen műveiről.³⁷ A szobrász szerint a formák, geometriai alakzatok képesek a szavak helyébe lépni, és mintegy kommunikálni tudják az alkotó érzelmeit, boldogságát, ki nem mondott szavait.³⁸ Úgy gondolja, hogy az embereknek szükségük van a formákra ebben a világban. Egy jól elkészített szobornak nem föltétlenül kell harcteret ábrázolnia. Lehet egyszerűen egy jó helyen elhelyezett geometriai forma is.³⁹ „Egy formának lehet úgy is tartalma, hogy nem mutat föltétlenül figurát. Lehet kifejező csupán az árnyok, a térben elfoglalt helye alapján”⁴⁰ – vélekedik Jecza Péter elvont, tömör, egyszerre letisztult és mozgalmalmas szobrairól.⁴¹ Ezek mellett az ismertebb nonfiguratív kispasztikai és térszobrai mellett valóságos ihletésű alkotások is helyet kaptak a művész életművében. Egyházművészeti munkái közé olyan jelentős művek tartoznak, mint az orsovai római katolikus templomban található feszület és bronzból készült tabernákulum, valamint az újszentesi katolikus templom kápolnájában található reliefek elkészítése. Ezekben a munkákban a geometrikus és figuratív kompozíciók váltakozása, a bronz és beton együttes használata olyan sajátos atmoszférát teremt, ahol az ellentétek egységgé állnak össze. Jecza Péter legkomplexebb egyházi jellegű kompozíciói szülővárosában, Sepsiszentgyörgyön kaptak helyet, az ő nevéhez fűződik a Csíki utcában levő Szent Gellért-relief, Szent Mihály arkangyal domborműve és Krisztus kálváriájának stációi.⁴²

2.4. Jecza munkái a Szent Gellért-templomban

„A sepsiszentgyörgyi Szent Gellért-templomban szolgáló egyházművészeti alkotásai mindegyikében az emberi lét keresztény drámaiságát feszegeti Jecza Péter” – fogalmazza meg Szekernyés János Jecza Péterről szóló monográfiájában.⁴³ A halált követő feltámadás reménye jelenik meg az oltár mögötti falon elhelyezett Szent Gellért-reliefen (2. ábra) is.

2.4.1. A Szent Gellért-relief

Jecza Péter a katolikus egyház 1988-as felkérésére a templom védőszentjének mártírhalálát a krisztusi kereszthalál párhuzamaként mintázta meg. Míg az orgonakarzat mellvédjén egykori tanára egyértelmű szimbólumok, attribútumok által jelenítette meg mindenki számára érthetően a szent életének főbb mozzanatait, addig a tanítvány elvontabb, első ránézésre talán kevésbé érthető, mintegy jelzesszerű megoldást választott. Mesterétől eltérően, Jecza Péter nem kívánta megjeleníteni a szent életének több epizódját, csupán a legfeszültebb eseményt, a szent halálát ábrázolta. A földi világból a transzcendensbe való átmenetet a szobrász szimbolikusan érzékeltette. Szent Imre herceg nevelőjének testét töredékesen, ereszkedő, majd emelkedő pozícióban – „V alakban, tükröképszerűen helyezte el”.⁴⁴ Az egykori Csanád megyei püspök alakja csupán három geometrikus egységből épül fel, a figura erősen stilizált, személyére mindössze egy lefele, valamint egy fölfele tekintő fej utal. A lefele néző fej jelzi a zuhanást, a halált, az emberi áldozatot, ezt viszont felemelkedés, a szentek sorába kerülés követi. A szent arca, mint az egyetlen olyan elem, amely utal a püspök személyére, Jecza Péterre jellemző erőteljes, határozott geometrikus vonalak mentén épül fel. Gellért ábrázolása mentes minden püspöki attribútumtól, jeltől. A művész a szent szaggatott, kihagyásos, elvont testfelépítésével törekedett, a szobrászat műfajának korlátait feszegetve, időben, térben történő eseményként ábrázolni a zuhanás és a felemelkedés folyamatát. Jecza Péter ezzel nem csupán az emberi lét végességét kívánja tükrözni, hanem azt az üdvtörténeti távlatot is igyekszik hangsúlyozni, mely jelzi, hogy a véges földi létet az öröklét követi. Ezt az istenközelséget, transzcendenshez való közelítést erősíti a kompozíció harmadik eleme, a kereszt. A művészi életműben ez a forma nagyon gyakori elemként, geometrikus alapformaként jelenik meg, úgy szakrális épületekben, mint szobraiban is.⁴⁵

2.4.2. Szent Mihály arkangyal

A szentély melletti falon, a bejárattal szemben helyezték el Jecza Péter másik alkotását, a Szent Mihály arkangyal ábrázoló pasztikát (3. ábra). Míg Hervai Zoltán első festményén különböző attribútumok segítségével utal alakjára a művész, az arkangyal páncélban, karddal, glóriával látható, addig, hasonlóan

³⁵ FÁNDLY Edit – MURÁDIN Jenő é. n.

³⁶ HOSSZÚ Zoltán 2019, 7.

³⁷ JECZA Péter 2017.

³⁸ Uo.

³⁹ JECZA, Andrei 2017.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Sz. n. 2014.

⁴² SÍPOS László 2015.

⁴³ SZEKERNYÉS János 2003, 27.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.; JECZA-IANOVICI, Sorina 2021.

a Szent Gellért-reliefhez, ez az alak is stilizált, csupán szárnyai és felfele törő mozdulata utal a győzedelmes angyalra. A kompozíció összetettségét jelzi, hogy a győztes testtartású angyal mellett alászálló tükörkép figyelhető meg.⁴⁶

2.4.3. Keresztút

A Szent Gellért-relief és Szent Mihály arkangyal ábrázolása mellett az egyház Jecza Pétert bízta meg a Keresztút stációinak bronzban történő kialakításával is. A templomban található művei közül, mind témáját, mind pedig technikai megoldását tekintve, talán ez a legdrámáibb, legérzékibb, legösszetettebb alkotás.⁴⁷ „A 20. századi szobrászat gazdag tapasztalati anyagát messzemenően kamatoztatva és hasznosítva, a bronzba transzponált formaviszonylatokban, a síkok rendszerében, a kifejező struktúrákban a történeti és a transzcendentális lét példaértékű ívét húzta meg, szintetizálta és összegezte gondolatilag, formailag és érzelmileg is” – fogalmazta meg Szekernyés János.⁴⁸

Jecza Péter feleségének visszaemlékezéseiből derül ki, hogy a művészt mindig is foglalkoztatta a hit kérdése. Nem volt ugyan gyakorló katolikus, azonban a transzcendensbe vetett hit elevenen élt benne.⁴⁹ Ezt támasztja alá, hogy nemcsak a sepsiszentgyörgyi templomba készített alkotásokat, hanem Hans Fackelman műépítéssel közösen katolikus templomot tervezett Orsován, valamint Újszentesen is.⁵⁰ A művész saját bevallása szerint a hit már kisgyerek korától elkísérte útján, hiszen katolikus családban nevelkedett. Emellett a korabeli, elnyomásra épülő rendszer is hozzásegítette hitének megerősítéséhez, hiszen azért, hogy tiltották a katolikus tanításokat, még inkább hangsúlyozták azok jelentőségét.⁵¹

Az államszocializmus viszonyainak lenyomata a Keresztút ábrázolásán is tetten érhető. A rezsim legszigorúbb évei alatt a művésznek félig titokban kellett dolgoznia. Az elnyomás személyes tapasztalata önéletrajzszerűen jelenik meg a domborműveken. A feszültség és családi problémák olyan erős nyomást helyeztek az alkotóra, hogy az előkészítő munkálatok során, 1988 októberében szívinfarktust kapott.⁵² Felépülését követően, 1989 elején újakezdte a munkálatokat, és első feladatául a sepsiszentgyörgyi Keresztút vázlatait rajzolta meg.⁵³ Ezekon a munkákon Jecza Péter kerülte az egyértelmű leírást, hiszen úgy gondolta, hogy a mai hívek is jól ismerik a passiótörténetet. Ahelyett, hogy annak

illusztrációját készítette volna el, az ábrázolás általánosítására, egyetemes érvényű üzenet közvetítésére törekedett. Az absztrakt formanyelv ellenére, a művész mégis képes egyszerre utalni a kor nehézségeire, saját tapasztalataira, valamint a létezés teljességére is.⁵⁴ Felesége, Sorina Jecza-Ianovici jegyezte meg, hogy a domborműveken látható erős, szögletes kontúrok, mély barázdák nemcsak a művész geometrikus, mértani elemekből építkező életművének lenyomatai, hanem tükrözik az alkotó azon szándékát is, hogy technikailag alkalmazkodjon a helyi, székelyföldi fafaragás hagyományához. Ennek a törekvésnek köszönhetően a stációk felülete sima, az alakok arcvonásait egyenes, kemény vágások határozzák meg.⁵⁵ Amellett, hogy ezek a technikai megoldások kapcsolatot teremtenek a helyi hívőkkel, közelebb viszik hozzájuk az alkotások üzenetét, barátságosabbá, otthonosabbá válik a templombelső, a reliefeken látható „darabos, szaggatott jelleg” a szenvedéstörténet drámáját is erősíti.⁵⁶

A tizennégy stációt tehát kihagyásos, jelzésszerű, egyszerű felépítés jellemzi. A művész eltávolodott a csoportos, több személyt is ábrázoló kompozícióktól, és törekedett arra, hogy a kortárs szobrászat eszközeivel az egyes epizódok lényegét, legkifejezőbb pillanatát ragadja meg. A sorozat darabjai között tulajdonképpen Krisztus alakja teremt kapcsolatot, a többi alak jelenlétét csupán sugallta az alkotó. A keresztút állomásai nem ábrázolnak tájat, nem láthatók attribútumok, épületek, csak Krisztus és a vele közvetlen kapcsolatban levő szereplők jelennek meg. Az azonban észrevehető, hogy bár megjelenik Pilátus (4. ábra), Mária, Cirénei Simon, Veronika, a síró asszonyok alakja, a hangsúly mindig Krisztus arcára esik, a többi alak általánosabb, sematikusabb, hiányoznak egyéni ismertető jegyeik. Jecza Péter nem ábrázolja egyik domborművén se Krisztus talán legfontosabb, legkézenfekvőbb attribútumát, a keresztet. Azokon az állomásokon, ahol mégis megjelenik a kereszt, nem fedezhető fel a teljes alakzat (5. ábra). A passiótörténetben Jézus háromszor esik el a kereszt súlya alatt. Jecza Péter csupán egy gerendaszerű részét ábrázolta a keresztnek, így a hangsúly teljes mértékben Krisztus arcára kerülhetett. Ezen az arcon, valamint az arc három különböző pozícióban való elhelyezésén kivehető az egyre növekvő fájdalom. Emellett a művész az időbeni változást, a mozgást is jelezte bizonyos mértékben, hiszen a szenvedés-

⁴⁶ SZEKERNYÉS János 2003, 27; SEIBERT, Jutta 1986, 231.

⁴⁷ SÍPOS László 2015.

⁴⁸ SZEKERNYÉS János 2003, 27.

⁴⁹ JECZA-IANOVICI, Sorina 2021.

⁵⁰ SZEKERNYÉS János 2003, 22–25.

⁵¹ PRUT, Constantin – IANOVICI-JECZA, Sorina 2007,

20–21.

⁵² Uo., 18; SZEKERNYÉS János 2007, 39.

⁵³ JECZA-IANOVICI, Sorina 2021.

⁵⁴ PRUT, Constantin – IANOVICI-JECZA, Sorina 2007, 16.

⁵⁵ JECZA-IANOVICI, Sorina 2021.

⁵⁶ SZEKERNYÉS János 2003, 27.

től fokozatosan eltorzuló arc egyre közelebb került a földhöz.⁵⁷ A kereszt nem látható a tizenkettedik, Krisztus keresztre feszítését ábrázoló domborművön sem (6. ábra). Ezen a munkán csupán Jézus lehajtott feje emelkedik ki a háttérből.

Annak ellenére, hogy az alkotó elvetette az attribútumok használatát, mégse távolodott el teljesen az ikonográfiai hagyománytól, hiszen a Megváltót töviskorona teszi felismerhetővé. Az utolsó két stáción azonban eltűnik a földi szenvedést jelző szimbólum. Ez a hiány átvezet a Szent Gellért-templom Keresztútjának egyik sajátosságához, ugyanis az egyház kérésére Jecza Péter elkészítette Jézus Krisztus feltámadásának és a Szentlélek eljövételének ábrázolását is. Újabban több helyen is folyomódnak ehhez a kiegészítéshez.⁵⁸ Hasonlóan a XIV. stáción látható, sírbeli krisztusi portréhoz, a feltámadást megmintázó reliefen is szakáll és töviskorona nélküli Jézus vehető ki. Az utolsó domborművön Mária figyelhető meg az apostolok körében, középen pedig a lángnyelvek kaptak helyet. A Szent Gellért-templomban levő domborművekről két másolat is készült. Ezek közül az egyik Essenben található, a Heimeshoff Galériában, a másik pedig a művész lakásában. Felesége a náluk található reliefekről elemző videókat készített. Ezek egyikén figyelhető meg, hogy lakás-múzeumukban a tizenötödik stáció nem a többivel együtt, a falon helyezkedik el, hanem egy emelettel ezek alatt, a földre fektetve állították ki. A család a térbeli mélység segítségével próbálta még inkább kihangsúlyozni a feltámadás jelentőségét.⁵⁹

Felesége elbeszéléséből és saját visszaemlékezéseiből egyaránt kiderül, hogy Jecza Péter a stációk elkészítését rendkívül személyesen élte meg. A domborműveken olyan általánosítás, egyetemes érvényű tartalom jelent meg, amely lehetővé tette, hogy ne csupán a művész, hanem a templomba betérő hívők is azonosulni tudjanak Krisztus szenvedésének történetével. A reliefek sematikus alakjai hangsúlyozzák, hogy mindenki megélheti saját keresztútját. Jecza Péter oly módon ábrázolta a stációkat, hogy jelezze, mindig vannak segítők Cirénei Simonok, Veronikák, Máriák, szerető barátok, családtagok, akik segítenek „vinni a kereszt terhét”.⁶⁰ A dombormű-sorozat tehát nem csupán Jézus útját hivatott megjeleníteni, hanem gondolkodásra, azonosulásra készíti a híveket is.

A Szent Gellért-templomban található Jeczaplasztikák a szobrászat elvont, sematikus, geometrikus arányokból építkező formanyelvével képesek egyszerre tükrözni a Szentírás üzenetét, a huszadik századi diktatúra traumáját, valamint a művész sze-

mélyes önéletrajzi töltetű gondolatvilágát. Az itt látható munkák szervesen illeszkednek bele a művész életművébe, hiszen egyrészt nem ezek az egyedüli egyházi jellegű munkái, másrészt az alkotások stílusa összhangban áll a művész mértani, elvont, a csendre fókuszáló plasztikáival.

2.5. Hervai Zoltán és Jecza Péter munkái a templomi térben

„A tulajdonképpeni, rendkívül igényes térkialakítási feladat az lenne, hogy az a keresztény liturgia sajátjának minősülő ellentétet a közelség és a távolság, az elrejtés és a leleplezés, a kultusz és a kommunikáció között úgy jelenítse meg, hogy a szereplőket ezáltal a megfelelő szerepben a helyes magatartáshoz segítse” – véli Albert Gerhard *Az ünnepelés „tridenti” és „vatikáni” tere* című tanulmányában.⁶¹ A sepsiszentgyörgyi Szent Gellért-templom esetében a tér hosszanti elrendezése, a mennyezet természetes faburkolata, a világos vakolatú oldalfalak, a nagyméretű ablakokon beáramló fény, a szentély a II. Vatikáni Zsinat útmutatását követő kialakítása teremti meg azt a közeget, amelyben a hívők és a szentséget bemutató atya egyaránt meg tudják élni az Eucharisztia szentségét. Titok és megfajlás, csend és képi beszéd, elvont geometrikusság és figuratív egyértelműség közti határvonalon mozogva, Jecza Péter és Hervai Zoltán munkái olyan atmoszférát teremtenek meg, amely lehetővé teszi, hogy a hívők ne csupán Szent Gellért püspök példaértékű életéről emlékezzenek meg, hanem azt is, hogy részesülni tudjanak a misztériumból. Míg Jecza Péter munkái a geometrikus struktúrák, az elvontabb megfogalmazás által közvetítenek üzenetet, addig Hervai festményei, egy másik képzőművészeti ág eszközeit használva, egyértelművé teszik a szent életének mozzanatait. Annak ellenére, hogy a két alkotó munkáinak hangvétele látszólag teljesen más megközelítést követ, mégis észrevehető, hogy úgy a Jecza-keresztút, mint a Hervai-képek esetében az arcok teremtik meg a jelenetek közti kapcsolatot. Az epizódok közötti folytonosság tulajdonképpen a statikus arcok egymásutániságából, az egész alakos kompozíciók mellőzéséből alakul ki.

A képzőművészeti alkotások mellett a templom bútorzata is erősíti annak az ellentétekből létrejövő egységnek a megteremtését, amelyet az Albert Gerhard-idézet sugall. A bútorzatot képező iparművészeti tárgyak különböző anyaghasználatuk ellenére összhangban állnak a kortárs képzőművészeti alkotásokkal. A hajóból az egyenes záródású szentély fele haladva észrevehető, hogy Hervai Zoltán festményei és a fűtőtesteket fedő faburkolat tagolása azonos

⁵⁷ JECZA-IANOVICI, Sorina 2021.

⁵⁸ ARATÓ Mikós Orbán – VERBÉNYI István 2000; SEIBERT, Jutta 1986, 174.

⁵⁹ JECZA-IANOVICI, Sorina 2021.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ GERHARD, Albert 2012, 45.

rendet követ (7. *ábra*), így a festmény és a fa anyaga között nem diszkrepancia, hanem egymást kiegészítő dinamikus egység teremődik. A fűtőtestek fölött levő, a hajót megvilágító hatalmas, négyzettrácsos ablakok között kaptak helyet Jecza Péter ugyancsak négyzet alakú bronz domborművei, melyek a templomi belső térhez viszonyítva, kis méretük által csupán jelzésértékűek. Krisztus keresztútjának stációi ezáltal lehetővé teszik, hogy ne mint múzeumban levő domborműveket szemlélje a hívő, hanem mint olyan liturgikus tárgyakat, amelyek kiváló képzőművészeti kvalitásuk és alázatuk által teljes értékű megjelenítői a krisztusi szenvedéstörténetnek. Értékük abban rejlik, hogy mindezt nem hivalkodóan, dominanciára törekedve teszik, hanem a maguk sokat mondó csendjében szólítják meg a befogadót. Elvont kompozíciójuk, drámai töredezettségük által elmélkedésre, meditációra készítetik a mai hívőket.

A szentély a hajónál két lépcsőfokkal magasabban helyezkedik el (8. *ábra*). Mivel azonban ez a szintkülönbség nem olyan nagy, és a padok is viszonylag közel helyezkednek el a szentélyhez, nem olyan hangsúlyos a cezúra a két térrész között. Ezt a közelséget erősíti a hajó és a szentély azonos faanyag-használata, valamint a Jecza Péter által készített bronz relief is kapcsolatot teremt a két regiszter között. A belső tér egészét tekintve vehető észre, miként segítik elő a képzőművészeti alkotások az egyértelműségtől a megfoghatatlan fele való elmozdulást. Míg a hajó hátsó felében Hervai képei mindenki számára értelmezhetőek, addig a falakon végighúzódo Jecza-keresztutak még a figurativitásnál maradvány ugyan, de már elvontabb megfogalmazást sugallnak. A formától, a könnyen befogadhatótól, a földi világtól eltávolodó Szent Gellért-relief a maga elvont, geometrikus kompozíciójával, töredezettségével erősíti a szentély misztikus atmoszféráját, jelzi a transzcendens, a földi léptékek kevésbé felfogható misztérium, az Eucharisztia szentségét. A földi világtól való eltávolodás, az isteni közelség megismerésének vágyát erősíti a dombormű és a szentély építészeti kialakítása közti viszony is, hiszen csupán a szentély egyik falán láthatók ablakok. A beáramló transzcendens fény mintegy magához vonzza, befogadja a sötét, földi világban lezuhanó, majd a kereszt, a világosság fele emelkedő szentet. Jecza Péter domborműveihez hasonló geometrikus stílus, a fa bronzszerű megmunkálása jellemzi a szentély bútorzatát is. A papi székek masszív szerkezete mintha folytatása lenne az „oltárképnek”. A II. Va-

tikáni Zsinatnak megfelelően előrehozott oltárasztal, a külön helyen levő tabernákulum, az ambó⁶² és a keresztelőkút kettős anyaghasználata, a márvány és a fa együttes jelenléte a maga kiegészítő ellentétében utal a földi és az égi világ közti átmenetre. A Szent Gellért-templomban levő képzőművészeti alkotások tehát olyan légkört teremtenek, mely lehetőséget nyújt Szent Gellért életének megismerésére, a krisztusi szenvedéssel való azonosulásra, az Eucharisztia szentségének befogadására.

3. Összegzés

Az elvont és egyértelmű formák, az elrejtés és a feltárás, a messzeség és az itt viszonyában nemcsak a képzőművészek munkáinak lényege tárulkozik fel, hanem a templomi szféra szakrális közegének lényege is meg tud mutatkozni.

A tanulmány azt követte nyomon, hogy miként alakulnak Hervai Zoltán geometrikus formái lírai hangvételű, egyértelmű üzenetet közvetíteni szándékozó alkotásokká, miként illenek bele a belső térbe Jecza Péter kivételes értékű, elvont, elmélyülésre készítő munkái. Észrevehető, hogy a templombelsőben hangsúlyos szerepet kapott a magyar szentek ábrázolása.

Amellett, hogy a dolgozat kísérletet tett a két művész munkáinak alaposabb megismerésére mind az életmű, mind pedig a templomban található helyük alapján, rá is mutatott egy hiányra a szakirodalomban. Nemcsak ebben a sepsiszentgyörgyi templomban található kortárs művészek munkái, azonban még nem készült átfogó tanulmány ebben a témában. Ideje volna elemezni több, a 20–21. században épült erdélyi templomban található képzőművészeti alkotást is. Emellett pedig szükség lenne olyan kutatásra, amely építészeti szempontból közelíti meg a témát. Következő állomás lehetne a csíkszeredai Millennium-templom és a Szent Ágoston-templom, hiszen annak ellenére, hogy Makovecz Imre tervezte az előbbit, erről sem készült olyan összefoglaló tanulmány, amely tartalmazza a templom építészeti leírása mellett a képzőművészeti alkotások bővebb elemzését is. Nem kis munka elvégezni egy olyan nagyléptékű kutatást, amely Erdély-szerzte elemezni a 20–21. századi római katolikus templomokban levő képzőművészeti alkotásokat, szükség volna rá, hiszen a látszólag egyszerű építésű templomokban is fellelhetők művészi kvalitással bíró alkotások.

⁶² GUZSIK Tamás 1998.

Irodalom

- ALBERT Levente
2010 Ütő Gusztáv összegez, *Háromszék*, 22. évf., 6005. sz.
- ARATÓ Miklós Orbán – VERBÉNYI István
2000 Keresztút, in: *Liturgikus Lexikon* (<http://tar.liturgia.hu/Liturgia/Liturgikus%20Lexikon/lexikon/litlexbetusorindex.htm>; letöltve: 2021.04.07.).
- BALÁZS Jenő
2019 Szent Gellért élete, *Effata – A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi karának hitéleti és tudományos lapja*, 3. évf., 2. sz., 24–28.
- BOGDÁN László
1999 Képek árnyéka: Végtelen beszélgetés Hervai Zoltánnal, *Háromszék*, 11. évf., 2707. sz.
- CZEGÓ Zoltán
1992 Fölmutatni, hogy látva lássanak: Hervai Zoltán kiállítása Egerben, *Magyarország*, 29. évf., 51. sz.
- FÁNDLY Edit – MURÁDIN Jenő
é. n. *Jecza Péter* (<https://artportal.hu/lexikon-muvesz/jecza-peter-114/>; letöltve: 2021.04.07.).
- GERHARD, Albert
2012 Az ünneplés „tridenti” és „vatikáni” tere, *Praeconia*, 7. évf., 1. sz., 42–47.
- GUZSIK Tamás
1998 *Keresztény liturgiák építészete*, III, *Nyugati liturgiák és építészetük az újkortól napjainkig* (<http://www.eptort.bme.hu/doc/szakrall/szakrall3.html#24>; letöltve: 2021.04.27.).
- HOSSZÚ Zoltán
2019 A legegyszerűbb dolgok megfoghatatlan nagysága, in: VÉCSI NAGY Zoltán 2019, 5–7.
- JECZA, Andrei
2017 *Peter Jecza: sculptura și simfonia Triade de Remus Georgescu* (<https://www.youtube.com/watch?v=Io0RI1Y4JJw>; letöltve: 2021.04.07.).
- JECZA Péter
2017 Peter Jecza, in: *Arhiva TVR* (<https://www.youtube.com/watch?v=JrLuuFeRcm8&t=11s>; letöltve: 2021.04.07.).
- JECZA-IANOVICI, Sorina
2021 *Povestea lucrării: Drumul crucii, 1989* (<https://www.youtube.com/watch?v=4g2UpHHIux8&list=PLArhE8>; letöltve: 2021.04.07.).
- JÓZSA Zsuzsanna
2019 Sepsiszentgyörgy. Szent Gellért-búcsú, *Háromszék*, 31. évf., 8806. sz.
- KERNY Terézia
2014 Magyar szentek tisztelete és képzőművészeti ábrázolásai, 13–18. század, Szent Gellért, in: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: Középkor és kora újkor* (szerk. Kőszeghy Péter), Balassi, Budapest, 216–243.
- KISGYÖRGY Zoltán
1993 Élő egyház: Üzenet az ajtók mögül, *Háromszék*, 5. évf., 950. sz.
- M. KISS Pál
1975 Hervai Zoltán, *Művészettörténeti Értesítő*, 24. évf., 4. sz., 293–296.
- MÓZES László
2015 Hervai Zoltán életmű-kiállítása, *Háromszék*, 27. évf., 7541. sz.
- PÁLJÁNOS Mária
2000 Templombúcsú, *Háromszék*, 12. évf., 3065. sz.
- PRUT, Constantin – IANOVICI-JECZA, Sorina
2007 *Peter Jecza. A Road of Faith*, Triade Interat Alapítvány Kiadó, Temesvár.
- SÁNTHA Imre-Géza
2011 *Szent Gellért és Szent Imre* (<https://www.kozterkep.hu/16020/szent-gellert-es-szent-imre>; letöltve: 2021.04.29.).
2013 *Szent Gellért-kompozíció* (<https://www.kozterkep.hu/19530/szent-gellert-kompozicio>; letöltve: 2021.04.28.).
2019 Száz éve született Hervai Zoltán festőművész, *Háromszék*, 31. évf., 8741. sz.
- SEIBERT, Jutta
1986 *A keresztény művészet lexikona*, Corvina, Budapest.
- SÍPOS László
2015 *Jecza Péter szobrászművész* (<https://mmakademia.hu/alkoto/-/record/MMA15932#16>; letöltve: 2021.04.07.).
- Sz. n.
2011 Szent Gellért és Szent Imre szoborcsoport Sepsiszentgyörgyön, *Népújás*, 63. évf., 163. sz., 3. (<https://e-nepujas.ro/index.php/articles/szent-gellert-es-szent-imre-szoborcsoport-sepsiszentgyorgyon>; letöltve: 2022.06.30.)
- Sz. n.
2014 *Meghalt Jecza Péter* (<https://www.youtube.com/watch?v=v21RQvatO7c>; letöltve: 2021.04.07.).
- Sz. n.
é. n. *Jecza Péter* (<https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/kortars-magyar-muveszet/ch14s14.html>; letöltve: 2021.04.07.).
- Sz. n.
é. n. *Sepsiszentgyörgy II., Szent Gellért* (<https://ersekseg.ro/hu/templom/800>; letöltve: 2021.04.28.).

- Sz. n.
 é. n. *Szent Gellért püspök, vértanú. A műszaki katonák védőszentje* (<http://www.ktp.hu/kalendar/szent-gellert-puspok-vertanu-muszaki-katonak-vedoszentje-szeptember-24>; letöltve: 2021.04.10.).
- SZEGFŰ László
 1998 Gellért, Szt, OSB, in: *Magyar Katolikus Lexikon* IV. (<http://lexikon.katolikus.hu/G/Gell%C3%A9rt.html>; letöltve: 2021.04.10.).
- SZEKERNYÉS János
 2003 *Jecza Péter*, Mentor, Marosvásárhely.
 2007 A kispasztikáktól az emlékművekig. Jecza Péter szobrászművész életművének főbb rétegei és vonulatai, *Európai Utas*, 18. évf., 2. sz., 35–41.
- SZILÁRDFY Zoltán
 1996 Szent Gellért ikonográfiája a barokk kori grafikák tükrében, in: *In Memoriam Szent Gellért (A Makói Keresztény Értelmi-ségi Szövetség füzetek 23.; szerk. Tóth Zoltán)*, Makó (https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/egyhaztortenet/Makoi_kereszteny_fuzetek/pages/023/002_szilardfy.htm; letöltve: 2021.04.10.).
- VÁRY O. Péter
 2015 Hervai Zoltán kiállítása az EMŰK-ben: Nagy adósság lerovása, *Háromszék*, 27. évf., 7532. sz.
- VÉCSI NAGY Zoltán
 2015a Hervai Zoltán emléktárlata, *Háromszék*, 27. évf., 7559. sz.
 2015b *Hervai Zoltán*, Erdélyi Művészeti Központ, Sepsiszentgyörgy.
 2019 *Jecza Bíró Klára. Jecza Péter* (szerk. Vécsi Nagy Zoltán), Erdélyi Művészeti Központ, Sepsiszentgyörgy.
- WEHLI Tünde
 2000 A Magyar Anjou Legendárium, in: *Három kódex: az Országos Széchényi Könyvtár millenniumi kiállítása, 2000. augusztus 17. - november 17.* (szerk. Karsay Orsolya – Földesi, Ferenc), Osiris–OSZK, Budapest, 73–87. (http://www.oszk.hu/sites/default/files/virtualis_kiallitasok/harom_kodex/hun/kiallit/virtualis/3kodex/3kodex_mal_hu.html; letöltve: 2021.04.10.).

Lucrări de artă contemporană la Sfântu Gheorghe în Biserica Sfântul Gerard

(Rezumat)

Lucrarea încearcă să analizeze operele artiștilor contemporani aflate în spațiul bisericii Sfântul Gerard din Sfântu Gheorghe. Scopul acestei analize este de a poziționa lucrările din edificiu în contextul operei individuale a artiștilor. În plus, în această teză, alături de a căuta modelele iconografice care ar fi putut influența lucrările analizate, voi încerca să observ și modul în care aceste realizări ale artiștilor se raportează la interiorul bisericii. Cercetarea nu are ca scop analiza arhitecturii și nici nu se raportează la impactul schimbărilor aduse de al II-lea Conciliu de la Vatican. Lucrarea începe cu o scurtă descriere a istoriei clădirii, urmată de o schiță a carierei lui Zoltán Hervai. Aceasta este urmată de o analiză a celor cinci tablouri din biserică realizate de artist și a posibilelor paralele iconografice. După aceea am analizat și operele lui Péter Jecza. Capitolul discută lucrările celor doi artiști și spațiul bisericii. Pe această temă nu a fost realizat încă niciun studiu cuprinzător, textul sprijindu-se, în principiu, pe articole din ziare, cotidiene, reviste de știri, pe interviuri radio și reportaje TV, etc.

Contemporary Artworks in Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe), in the Church of Saint Gerard

(Abstract)

The paper attempts to analyze the works of contemporary artists in the space of the church of St. Gerard in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe, Romania). The aim of this analysis is to put the works in the building into the context of the artists' respective oeuvres. Furthermore, besides looking for iconographic patterns that might have influenced the works analysed in this study, I also try to observe how these contemporary artists' works relate to the interior of the church. The research does not reflect on the analysis of the architecture, nor does it touch upon the impact of the changes brought about by the Second Vatican Council. The paper begins with a brief description of the building's history, followed by an outline of Zoltán Hervai's career as well as an analysis of the five paintings in the church that takes into account the artist's lifework and the possible iconographic parallels. After that Jecza Péter's works are likewise analysed.

Moreover, the chapter in question also discusses the relationship between the works of the two artists and the space of the church itself. No comprehensive study has yet been published on this topic, so the text focuses mainly on articles from newspapers, radio interviews and TV reports.

1. ábra Az orgonakarzat mellvédje Hervai Zoltán öt festményével (szerző felvétele)

2. ábra Jecza Péter: Szent Gellért-relief
(<https://www.kozterkep.hu/19530/szent-gellert-kompozicio#vetito=129601>; utolsó letöltés: 2021.04.10.)

3. ábra Jecza Péter: *Szent Mihály arkangyal*, 1988, bronz,
100 × 50 × 10 cm
(PRUT, Constantin – IANOVICI-JECZA, Sorina 2007, 17.)

4. ábra Jecza Péter: *I. stáció*, bronz, 42 × 42 × 6 cm
(PRUT, Constantin – IANOVICI-JECZA, Sorina 2007, 50.)

5. ábra Jecza Péter: *II. stáció*, bronz, 42 × 42 × 6 cm
(PRUT, Constantin – IANOVICI-JECZA, Sorina 2007, 51.)

6. ábra Jecza Péter: *XII. stáció*, bronz, 42 × 42 × 6 cm
(PRUT, Constantin – IANOVICI-JECZA, Sorina 2007, 61.)

7. ábra A hajó orgonakarzat felőli része (szerző felvétele)

8. ábra A hajó szentély felőli része (szerző felvétele)

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

Boér Máté

VETERUM ROMANORUM SCRIPTA – KOVÁSZNAI SÁNDOR KOMÉDIAFORDÍTÁSÁIRÓL

Elöl-járó beszéd

Az 1782-es *Két komédia, mellyek közül az egyik Plautusból, a másik Terentiusból fordítottatott Magyarra*, Kovásznai Sándor kis számú még életében nyomtatásban is megjelent munkájának egyike; a kötet Plautus *Mostellariájának* és Terentius *Andriájának* első magyar nyelvű fordítását tartalmazza (és nem mellesleg az első olyan teljes szövegű magyar Plautus és Terentius komédiafordítást, amelyről tudunk¹). A továbbiakban ezen kötet, illetve a kötetbe foglalt három szöveg (a két drámafördítés és a kötet előszava) a Kovásznai-életművön belül elfoglalt helyének és súlyának kijelölésére teszek egy kísérletet.

1. A Nagy György-hipotézis

Kocziány László kiemelt jelentőséget tulajdonít Kovásznai két drámafördítésének, annak ellenére, hogy maguknak a fordításszövegeknek a minőségével kapcsolatos véleménye meglehetősen lesújtó. Kocziány számára a *Két komédia* elsősorban azért fontos, mivel a mű létrejöttét olyan események kontextusába próbálja illeszteni, mely események álláspontja szerint döntő ráhatást gyakorolhattak Kovásznai kései pályájának alakulására. Kocziány úgy véli, az időződő „Kovásznai körül (...) kialakuló légkör: feljelentése Szebenbe, elhidegítése Teleki Sámuelről, tanítványai ellene való uszítása, katedrájának elvétele – lehet – végső fokon *színi merészségét* voltak hivatva megboszulni”² [kiemelések tőlem – B.M.].

Ez a hipotézis természetesen felveti azt a kérdést, hogy miben is állt Kovásznai *színi merészsége*, különösen amennyiben ez a *színi merészség* komédiafordításaihoz csak közvetve kapcsolódik. Kocziány, ha kerülőutakon is, de megválaszolja a kérdést: úgy látja, a történet kulcsszereplője Nagy György, aki az 1780-as évek elején a marosvásárhelyi kollégium poétai osztályának praceptorja volt, és akinek 1780-ban és 1781-ben két komédiáját is előadták a kollégium diákjai. A *Konok pereskedők*, illetve a *Legények intése* cí-

men ismert darabok (eredeti címük, ha volt is ilyen, nem ismert; a címeket, melyek révén a két szövegre hivatkozni szoktak, első közlőjük, Gerencsér István adta³) színrevitele kisebb botrányhoz vezetett, mint-hogy előbbi az igazságszolgáltatási rendszer visszásságait mutatja be és figurazza ki (nem mellékes körülmény, amint arra Kocziány is figyelmeztet, hogy mindezt éppen azon a Marosvásárhelyen teszi, ahol ekkor a királyi tábla székel), míg a másik a (nemesi) udvart mutatja be „intrikus, hízelgő, erkölcstelen környezet[ként]”⁴.

Kocziány szerint mindezért Kovásznait vonhatták felelősségre, ráadásul nem is teljességgel ok nélkül: „Nagy György, a drámák szerzője csak azt vihette színre, amit a poétika professzora látott és jóváhagyott” – írja Kocziány, hozzátéve, hogy Kovásznai verseinek ismeretében úgy gondolja, „[a] nélkül, hogy elvitatnók Nagy Györgytől a szerzőség érdemét, (...) jogosan feltételezhetjük, hogy az ötletnek kivitelezésébe, megformálásába a professzornak döntő beleszólása volt”, s ennek megfelelően az 1781-ben befejezett, 1782-ben megjelentetett komédiafordítások csupán egy (sikertelen) kísérletet jelentettek arra, hogy Kovásznai Plautus vagy Terentius mögé rejtőzve köszörülje ki a csorbát.⁵ Ezt előrebecsátva mindenekelőtt arra tennék itt egy kísérletet, hogy tisztázzam hogyan viszonyulnak egymáshoz a *Két komédia* szövegei és a Nagy György-munkák, illetve azt is, hogy mennyiben tűnik tarthatónak Kocziány hipotézise Kovásznai a Nagy György-ügyben való „bűnrészességére”, illetve arra vonatkozóan, hogy a *Két komédia* fordításszövegeinek létrejötté ennek a „bűnrészességnek” az egyenes következménye.

Ezzel kapcsolatban először is azt érdemes leszögezni: gyakorlatilag kétségtelennek mondható, hogy a Nagy György-féle komédiák előadása valóban drasztikus következményekkel járt. Marosvásárhelyen legkésőbb az 1770-es évekig kialakult a rendszeres iskolai színjátszás hagyománya⁶ (de vannak arra utaló jelek is, hogy ilyesmivel már az 1740-es

¹ HORVÁTH J. József 2002.

² KOCZIÁNY László 1970, 30–31.

³ RMDE 1989, 741, 815.

⁴ KOCZIÁNY László 1970, 29–30.

⁵ Uo., 30–31.

⁶ ENYEDI Sándor 1972, 16.

évektől kezdve számolhatunk⁷), azonban az előadások sora 1782-re megszakad,⁸ és arra vonatkozóan is egy eléggé széleskörű (Fogarasi Sámuel beszámolóján alapuló) konszenzussal számolhatunk, hogy a színjátszás betiltása Nagy György drámáinak előadásával függött össze.⁹

Az is tény, hogy ezt a hagyományt csupán Kovásznai halála után, méghozzá közvetlenül utána támasztják fel (Kovácsnai 1792 márciusában halt meg,¹⁰ 1792 júniusában pedig már „ditséretre méltó komédiát jádzottanak az Ifjúság közül némellyek”¹¹). A kérdés tehát mindössze annyi, hogy kimutatható-e tényleges, oksági összefüggés a színjátszás betiltása és a *Két komédia* (melynek szövegeit legkésőbb Kovásznai halála után nem sokkal elkezdik színpadra szánt szövegekként kezelni: a kötet példának okáért ott van az *Ephemerides Budenses Litteraria*-szakaszában 1792-ben recenziált magyar nyelvű drámaszövegek közt is;¹² a recenziót a lap 1792-es december 20-i számában közölték¹³) megjelenése között.

Ami a négy szöveg egymáshoz fűződő viszonyát illeti, azon felül, hogy lényeges szem előtt tartani: Nagy György munkái Kovásznai szövegeivel ellentétben eredeti munkák, nem pedig fordítások,¹⁴ bár ennek nincs perdöntő jelentősége, érdemes hangsúlyozni azt is, hogy a *Legények intése* közelebb áll a plautusi és terentiusi szövegekhez, mint a *Konok pereskedők*. Ha antik párhuzamokon keresztül akarjuk megragadni a kérdést, azt mondhatjuk, az erőteljesen szatirikus hangnem és az erős közéleti fókusz (egy intézményi működés rendszerhibáinak felmutatására vállalkozó műről beszélünk) inkább az ókomédia hagyományához közelíti utóbbi munkát, mint a magánélet szférájába visszahátráló újkomédiához,¹⁵ melynek mintáit a római preklasszikus komédia, így Plautus és Terentius is követi. Ennyiben a *Konok pereskedők* inkább a szintén a törvényszéki világot kifigurázó arisztophaneszi *Darazsak* rokona, mint a római szerzők munkáié.

A *Legények intése* ezzel szemben nemcsak tárgyválasztásának tekintetében (a házasság, házasodás gyakori tárgya az újkomédiának) rokonítható a Kovásznai által is fordított szövegekkel. Míg a *Konok pereskedők* (a mű jellegéből adódóan mondhatni szükségképpen és természetszerűleg) nagyrészt magyar szereplőnevekkel dolgozik,¹⁶ a *Legények intése* szereplőnevei nemcsak hogy latin nevek, hanem

döntőrészt éppen a preklasszikus latin komédia szerzőinek munkáiból kölcsönzött latin nevek. Plautus *Asinariájából* való Argyrippus és Artemona, az *Aululariából* Megadorus, a *Persából* Toxilus és Saturio, a *Miles gloriosusból* Lurcio, a (Kovácsnai által is lefordított) *Mostellariából* Philolakhes neve; egyaránt előfordul a plautusi *Mercatorban* és *Pseudolusban*, illetve a terentiusi *Andriában* (amely a *Két komédia* másik fordításszöveve) Kharinusé, szintén az *Andriában* és a *Phormióban* Davusé, a *Phormióban* és az *Adelphoiban* Pamphilé, továbbá a *Heautontimoroumenosban* Syrusé. A sorból csupán a három egyes szám első személyű latin igealakokból kialakított szereplőnév (Kastigo, Servio, Sepono) lóg ki Sára, a dajka, két mitikus-kvázimitikus figura (Tisifoné és Halál), illetve a két Nagy György-dráma visszatérő rezonőr-figurái,¹⁷ Momus és Hanzfurst nevei mellett.¹⁸

A hasonlóságok, érintkezési pontok mindazonáltal ennyiben jobbára ki is merülnek, és nem csupán, sőt, nem is feltétlenül elsősorban azért, mivel (Kocziány ezt helyesen látja) a *Legények intését* is áthatja egy erőteljes moralizáló-kritikai hang, amely a plautusi, sőt a terentiusi dráma hangnemétől is idegen. Lényegesebbnek tekinthetőek ennél a bizonyos formai jellemzők vonatkozásában megfigyelhető eltérések, nem is annyira (vagy legalábbis nemcsak) a Nagy-féle szövegek és az antik komédiák, mint inkább a két tizenharmadik századi szövegcsoporthoz.

A legfontosabb talán a szövegek tagolása: a *Konok pereskedők* három felvonásra oszlik, a *Legények intése* pedig egyenesen hétre. Mindez aligha Kovásznai a szöveg megformálására gyakorolt döntő ráhatásáról árulkodik, Kovásznai tudniillik aligha hagyta volna szó nélkül ezt a felosztást. Ugyan a preklasszikus latin komédia egyik nagy formai innovációja a mintául szolgáló újkomédiához képest éppen a színdarabot felvonásokra tagoló négy karének kiiktatása,¹⁹ és az ötosztatú tagolás ezeknek a szövegeknek az esetében egy, a reneszánsz filológusokra visszamenő, nem hiteles szöveg-hagyomány,²⁰ ez mégsem mellékkörülmény, Kovásznai ugyanis kiemelt jelentőséget tulajdonított annak, hogy az ilyen típusú szövegek (különösen abban az esetben, ha a „régieket”, más szóval az antik szerzők mintáját kívánják vagy próbálják követni) megfeleljenek bizonyos kritériumoknak és felmutassanak bizonyos formai jegyeket. Ilyen kiemelt jelentőségű formai jegynek tekintette a drá-

⁷ KOCZIÁNY László 1970, 29.

⁸ L. pl. PINTÉR Márta Zsuzsanna 2019, 373.

⁹ PINTÉR Márta Zsuzsanna 2019, 152; RMDE, 812.

¹⁰ KOCZIÁNY László 1970, 39.

¹¹ ENYEDI Sándor 1972, 178; l. még ENYEDI Sándor 1972, 18.

¹² BALOGH Piroska 2016, 421–422.

¹³ BALOGH Piroska é.n.

¹⁴ DEMETER Júlia 2014, 122.

¹⁵ Vö. LAPE, Susan 2010, 282.

¹⁶ L. RMDE, 648.

¹⁷ DEMETER Júlia 2014, 123.

¹⁸ L. RMDE, 748.

¹⁹ GRATWICK, A. S. 2008, 85.

²⁰ VON ALBRECHT, Michael 2003, 134.

maszövegek esetében az ötosztatú struktúrát is; a *Florentina* hitelessége ellen példának okáért így érvel:

„[e]bben a Florentina Comoediában pedig a Régiségnek semmi büze nincsen teljességgel. Ugy, hogy annak írója *se Plautust, se Terentiust nem olvasta*. A régieknél a Comoedia csak öt actusból állott, s nem szabad volt több actust belé tenni a Comoediába, mint Horatius mondja: ne sit quinto productior actu. (...) Lehetetlen hát, hogy a régieket oly szorosan követni kívánó és tudó Gyöngyösi írta volna ezt a sótlan munkát.”²¹ [Kiemelések tőlem – B. M.]

Ennek fényében, Kovásznait parafrázálva, talán elmondhatjuk: jóformán lehetetlen, hogy a régieket oly szorosan követni kívánó és tudó vásárhelyi professzor „társ szerzője” lett volna Nagy György az antik (vagy, még inkább, Kovásznai által annak vélt) formaeszményt elvető munkáinak.

Ugyanebbe az irányba mutat az is, hogy milyen mértékű eltérést mutat a két szövegcsoport nyelvezete. A *Két komédia* szövegei tipikus Kovásznai-féle fordításszövegek, s mint ilyenekben, a tipikus Kovásznai-fordításszövegek összes nyelvi jellegzetessége megfigyelhető bennük, különös tekintettel az analitikus igeformák (mindenekelőtt a *vala*-segédigés szerkezetek) és a coniunctivusi szerepű magyar kötő- és feltételes módú igealakok nagy gyakoriságára, amely annyira szembeötlő, hogy a szöveggel a Terentius magyar utóéletét összegző és Kovásznai munkáját csupán nagyon röviden tárgyaló, szintén Terentius-fordító Maróti Egon is külön kiemeli (bár a kérdéses jelenségek egy részét tévesen archaizmusként, nem pedig latinizmusként kezeli).²²

A Nagy-komédiák szövegéből ezzel szemben a coniunctivusi funkcióval használt feltételes alakok teljességgel hiányoznak, a kis számú kötőmódú alak használata pedig általában nem ellentétes a nyelvérzéssel.²³ Ami az analitikus múlt idejű igeformákat illeti, *vala*-segédigés analitikus formák a két Nagy-szövegben egyáltalán nem fordulnak elő, és a *vala* a létige önálló formájaként is csak szórványosan bukkan föl: a *Konok pereskedők*ben hat,²⁴ a *Legények intése*ben mindössze két²⁵ előfordulással számolhatunk. Szembetűnő ezzel szemben a Kovásznainál meglehetősen ritka²⁶ *t+volt* szerkezetű analitikus régmúlt gyakorisága a *Konok pereskedők*

szövegében, ahol is ez az igealak-típus tizenhat alkalommal jelenik meg²⁷ (a *Legények intése* esetében is jelen van a típus, de lényegesen ritkább a maga három előfordulásával²⁸).

Viszonylag erős érvek szólnak tehát amellet, hogy Kovásznai aligha játszhatta azt a kulcsszerepet a Nagy György-féle komédiák létrejöttében, amelyet Kocziány tulajdonít neki, s az is erősen kérdéses, hogy mennyiben lettek volna a lefordított komédiaszövegek alkalmasabb vagy ártalmatlanabb alpanyagai az iskolai színjátszásnak Nagy György szövegeinél, minekutána ha nem is támadják a tizenharmadik század marosvásárhelyi realitásainak jellegzetes formális és informális intézményeit, Kovásznai pontos és teljes fordítását adja a forrásszövegeknek ott is, ahol durvább nyelvi formák szerepelnek, ahol ábrázolásra kerülnek olyan jelenségei az ábrázolt világnak, mint példának okáért a prostitúció, vagy ahol nagyon hangsúlyosan érzékelhető egyfajta szubverzív viszonyulás²⁹ (mindenekelőtt a szülői) tekintéllyel szemben – Kovásznai nem szemelvényez és nem „delfinál” (szemben piarista kortársával, Koppi Károllyal, aki összeállítja a *Phormio* egy, a Kovásznai által is lefordított *Andriával* kontaminált, az erkölcsi szempontból problémásnak ítélt jelenetekről, nehéz szöveghelyektől és női szereplőktől „megtisztított” latin nyelvű átdolgozását;³⁰ ugyanitt érdemes megemlíteni a korszakban népszerű szemelvénygyűjteményeket – mindenekelőtt Molnár János a *Ratio Educationis*hoz készült chrestomathiáját – melyek módszertanával Kovásznai ugyancsak szembehelyezkedik³¹). Úgy tűnik tehát, végső soron, a *Két komédia* keletkezésének tényleges, releváns kontextusát valószínűleg nem a Nagy György-botrány adta. A továbbiakban, következtetésképpen, egy valamivel kézenfekvőbb lehetőségből fogok kiindulni: azt kísérem meg kimutatni, hogy a *Két komédia* fordításszövegei szerves részét képezik a Kovásznai-fordításmunkák korpuszának, funkciójuk megegyezik a Cicero-fordításokéval, illetve a két szövegcsoport létrejöttének az oka is azonos.

2. Cicero, Cellarius, Freyer

Ugyanezzel a kérdéssel először egy 2016-ban megjelent, számos tekintetben revízióra szoruló írásomban foglalkoztam (*A mellékelt ábra – Egy feltételezett elméleti modell megvalósulása Kovásznai Sándor*

²¹ Id. DEMETER Zsuzsa 2014, 110.

²² MARÓTI Egon 1961, 217.

²³ L. pl. RMDE, 763.

²⁴ Uo., 660, 665, 687, 721, 740.

²⁵ Uo., 760, 783.

²⁶ Vö. BOÉR Máté 2018, 21–22.

²⁷ RMDE, 652, 658, 661, 669, 671, 675, 698, 715, 722, 723, 725, 729, 730, 731, 739.

²⁸ Uo., 786, 803, 809.

²⁹ BOÉR Máté 2015, 39.

³⁰ MARÓTI Egon 1961, 208–212.

³¹ Bővebben l. BOÉR Máté 2020a.

drámafordításain keresztül).³² A kérdéses szöveg alap-hipotéziseit legnagyobbbrészt továbbra is tarthatónak gondolom, sőt, a jelenleg rendelkezésemre álló adatok birtokában úgy vélem, időszerűvé és lehetségessé vált ezeknek a hipotéziseknek egy bővebb és meggyőzőbb újbóli megfogalmazása. A következőknek, ennek megfelelően, négy ilyen feltevés fogja képezni az alapvető vázát: 1) a komédiafordítások és Kovásznai Cicero-fordításai egy egységes szövegcsoporthoz képeznek; 2) ezt a szövegcsoporthoz Kovásznai nagyrészt oktatási segédanyagának szánta; 3) ez alól azonban esetlegesen kivételt képezhet a Plautus-szöveg, amelynek a jelentősége mindenképpen kisebb, mint a Terentius-szövegé; 4) a *Két komédia* c. kötetnek szerves és lényegi részét képezi annak rövid előszava is (formáját tekintve egy Teleki Domokosnak címzett ajánlásról van szó), amely Kovásznai bizonyos módszertani alapvetéseit összegzi.

Az első feltevés viszonylag könnyen igazolható. Egyfelől emellett szól az, hogy Kovásznai két 1782-es fordításkötete, a *Két komédia* és a négy rövid Cicero-szöveget (*Cato Maior, Laelius, Paradoxa Stoicorum, Somnium Scipionis*) tartalmazó kötet voltaképpen egy könyv két felét képezik: nemcsak megjelenésük helye és ideje azonos, hanem a cenzori engedélyük³³ és az erratájuk is.³⁴ Másfelől azt is pontosan tudjuk, hogy ha úgy tetszik, egyazon fordítási projekt részét képezték nemcsak a szóban forgó munkák, de a nyomtatásban csak 1793-ban, Kovásznai halála után megjelent harmadik kötet (a *De officiis* magyar fordítása) teljes anyaga is, rendelkezésünkre állnak ugyanis mindezen fordításszövegek kéziratai (ezek a Teleki Téka állományában találhatóak, és a Tclo-341 c jelzetű csomó részét képezik), Kovásznai pedig lenyűgöző precizitással jelöli az egyes szövegek elején és végén azt, hogy pontosan mikor kezdte meg és pontosan mikor fejezte be az adott munka lefordítását.

Jóllehet, életszerűtlen lenne azt feltételezni, hogy Kovásznai azért kezdte Cicero munkáit lefordítani, hogy két évvel a *Konok pereskedők* előadása után helyreállítsa megtépzott hírnevét, érdekes egybeesés, hogy a korpusz első darabját valóban egy héttel a kérdéses darab 1780. április 29-i bemutatóját³⁵ követően kezdi el lefordítani, és munkájának üteme néhány hónappal a *Legények intése* 1781. áprilisi bemutatója³⁶ után gyorsul föl. A kézirat tanúsága szerint ugyanis a *Cato Maior* fordítását 1780. május 1-én kezdi meg a vásárhelyi professzor, majd, úgy tűnik, egy bő éven keresztül nem foglalkozik a szöveggel,

mivel annak lefordítását csak 1781. július hatodikán fejezi be. Ezt követően azonban két hónapon keresztül folyamatosan és lenyűgöző gyorsasággal kezd dolgozni: már 1781. július hatodikán megkezdte a *Laelius* lefordítását, melyet ugyanazon hó 12-ére be is fejez; egy héttel később nekilát a *De officiis* első könyvének, majd július 27-én a *Somnium Scipionis*-nak, melyet július 31-én fejez be; 1781 augusztusának első hetében (elsejétől hatodikáig) a *Paradoxa Stoicorum*-on dolgozik, majd öt nappal ennek befejezését követően áttér a komédiák lefordítására. Augusztus 11. és 17. között az *Andrián* dolgozik, augusztus 18. és 24. között a *Mostellarián*. A kész szövegek 1782-ben nyomtatott formában is megjelennek, Kovásznai azonban párhuzamosan tovább dolgozik: 1783. július 22-én végez a *De officiis* első könyvével, augusztus 13-án pedig a másodikkal. A harmadik könyvet 1783. augusztus 14. és szeptember 9. között fordítja le.

Azt, hogy szorosabb összefüggés figyelhető meg az egyes Kovásznai-fordításkötetek anyaga között, mint a *Két komédia* és Nagy György munkái között a fordításszövegek valószínűsíthető közös funkciója is megerősíti. Amint azt már korábban is több ízben kifejtettem, a Cicero-fordításszövegek különös, latinizáló igehasználata alighanem szándékos és célzatos: az 1769-es *Methodus docendi*hez Kovásznai által 1770-ben összeállított, 1771-ben megjelentetett kétnyelvű latin grammatika (*Christophori Cellarii Grammatica Latina linguae Hungaricae accommodata*) ugyanis nagyon világosan (és a kor uralkodó nyelvészettudományi nézeteinek megfelelő módon, Gyarmathi Sámuellel, a *Debreceni grammatikával*, Révai Miklóssal összhangban) kijelöli, hogy az egyes latin szóalak típusoknak pontosan milyen magyar szóalak típusok felelnek meg,³⁷ Kovásznai pedig fordításait a saját grammatikája által kijelölt megfeleléseket szem előtt tartva dolgozta ki: ezeket, példának okáért, a *Somnium Scipionis* 415 igéjének (vagy igealapú kifejezésének) 93, a *Paradoxa Stoicorum* 804 igéjének (vagy igealapú kifejezésének) több mint 87%-a esetében érvényre juttatja³⁸ – alighanem azért, hogy ilyesféleképpen a kétnyelvű latin–magyar Cellariusszal párhuzamosan, az oktatási folyamat keretein belül használható latin–magyar szövegpárokat hozzon létre, tehát formai-morfológiai szempontból *izomorf* és *transzparens* fordításszövegeken keresztül tegye könnyebben érthetővé a latin szövegeket és mindenekelőtt ezek nyelvét.³⁹

A hagyományos felfogással⁴⁰ egyetértésben Kovásznai a magyar nyelv esetében is elkülöníti a latinra

³² BOÉR Máté 2016.

³³ Uo., 500–501.

³⁴ KOVÁSZNAI Sándor 1782, [123].

³⁵ RMDE, 741.

³⁶ Uo., 812.

³⁷ BOÉR Máté 2018, 17–26; BOÉR Máté 2020b.

³⁸ BOÉR Máté 2018, 25–26; BOÉR Máté 2020b, 33–34.

³⁹ L. BOÉR Máté 2020a, 226.

⁴⁰ Vö. E. ABAFFY Erzsébet 1983.

jellemző két aspektuális kategóriát, és ennek megfelelően hat időkategóriával (és szintén latin mintára két móddal) dolgozik. A *-t* időjelet aspektuális markerként kezeli, míg a múlt idő jelének a *vala* (bizonyos esetekben a *volt*) segédigét tekinti. A feltételes mód markerei minden esetben coniunctivusi alakokat jelölnek, éspedig a coniunctivus praeteritum alakjait (mindkét aspektusban). A magyar kötőmód a latin praesens imperfectum coniunctivinek felel meg, míg a praesens perfectum coniunctivit a *-t*-légyen konstrukció jelöli (ahol a segédige használata ugyanakkor opcionális). A jövő időnek imperfectumban a fog+infinitivus konstrukció, perfectumban az *-nd* időjel a markere, de Kovásznai azt is hangsúlyozza, mindkét igealak egybeeshet formailag a praesens imperfectum indicativivel is. Az infinitivust és a participiumot fordíthatónak ítéli szabályos, ragozott igével.

Ezek a megfelelések az *Andria* lefordított szövegének esetében is megfigyelhetőek, vagy legalábbis világosan kimutathatóak egy, a fordításszövegből vett reprezentatívnek tekinthető mintán, esetünkben a fordításszöveg első két felvonásán az ötből, amelyek a *Paradoxa* igeállományával jól összevethető számú igealakot/igealapú kifejezést tartalmaznak, szám szerint 968-at. Így általában *ø+vala* igealakokkal fordítja a latin praeteritum imperfectum indicativit (p.o. *conlacrumabat – könyvezet vala (ő vélek együtt); mirabar – tsudádom vala, verebar – tartok vala; expectabam – várom vala*),⁴¹ *-t*-jeles alakokkal a praesens perfectum indicativit (p.o. *fecit – tselekedett; obiit – meg-holt; rescivit – tudta-meg; iussit – parantsolta*)⁴² és *-t+vala* igealakokkal a praeteritum perfectum indicativit (p.o. *provideram – vettem vala észre; decre[ve]rat – elvégezte vala, denega[ve]rat – mondotta vala*).⁴³

A coniunctivus esetében azt látjuk, hogy az imperfectum praesensének többnyire *-j*-módjeles alak felel meg (p.o. *facias – próbálj, auscultem – engedjek; advorser – rugódozzak; incendatur – fel-gyulladjon; agam – tsináljak*),⁴⁴ az imperfectum praeteritumának *-nA*-jeles feltételes alak (p.o. *esset – ennék; haberem – vólna; cerneret – meg-ítélhetné; evaderet – ki-menetele fogna lenni; vellem – akarnám*),⁴⁵ a perfectum praesensét *-t*-jeles forma (p.o. *fuert – voltam; habuerim – tartottam; audierit – meg-hallotta*),⁴⁶ a perfectum praeteritumát pedig *-t+vólnás* alakok (p.o. *amasset – szerette-vólna; rescissem – tudtam-vólna*) révén adja vissza.⁴⁷ A perfectum futurumát minden esetben jelen idejű igealakok fordítják (p.o. *senserit – észre veszen;*

perspexerit – által-látja, invenerit – talál; feceris – el-fordítod, acciderit – fordul).⁴⁸

Összesen ötvennyolc esetben fordul elő, hogy egy latin infinitivust, és összesen 31 esetben az, hogy egy latin participiumot Kovásznai ragozott igealakokkal ad vissza, ugyanakkor utóbbiak esetében nem feltétlenül egyértelmű, hogy a kérdéses igealakot Kovásznai participiumnak tekintette vagy csupán egy analitikus formájú perfectum-igealak részének, amely mellől a szöveg elhagyja a létigét (példának okáért a *meg-mondottad-vólna* szóalakkal fordított *dictum* voltaképpen valóban lehet akár a *dictum esset* elliptikus formája is⁴⁹), míg előbbieik esetében gyakran azért volt szükség az igésítésre, hogy az aspektus jelölhetővé váljon (p.o. *recepisse – bé-fogadta; vidisse – látott; invenisse – talált; restitisse – állottam*),⁵⁰ továbbá fontos hangsúlyozni, hogy szép számmal találunk példákat igenévvvel fordított infinitivus- és participium-alakokra is (p.o. *noscere – esmérni; ducere – venni; introire – bé-menni; dare – tsinálni; exanimatus – megijedvén; doctum – tanított; praeteriens – el-menvén; lassus – el-lankadván*).⁵¹

A Cellarius-grammatikába foglaltakat tekintve irányadónak, összesen 155 hibás alakkal számolhatunk; ezek egy jelentékeny hányada három feltűnő viszonylagos gyakorisággal rendelkező hibatípushoz tartozik: 1) a huszonhat módhiba legnagyobb része indicativusszal fordított latin coniunctivus, ami a kötőmód súlyát tekintve a magyar nyelvben jóformán szükségszerű: adott kontextusokban nehéz jólformált magyar mondatba a latin szintaxis által megkövetelt helyeken kötőmódú igealakot illeszteni; 2) gyakori igehibatípus a praesens és praeteritum imperfectum coniunctivinek megfelelő kötő- és feltételes módú magyar alakok felcserélése (p.o. *esset – légyen; facerem – tselekdjem; sinam – engedném-meg; amoveas – ki-vetnéd*);⁵² 3) Kovásznai viszonylag gyakran explicitál igével, vagyis új igét iktat be valamely a forrásszövegben is fellelhető szemantikai tartalom kifejezésére, ami amennyiben a kötet funkciója valóban megegyezik a Cicero-fordítások fent leírt valószínűsíthető funkciójával, zavaró lehet a fordítást használók számára, s ennyiben hibának minősül (annak ellenére, hogy ezeknek az elemeknek a megléte önmagában korántsem tekinthető meglepőnek a fordítástudomány explicitációs és aszimmetria-hipotézise felől nézve, más szóval szem előtt tartva, hogy úgy tűnik: „az explicitáció és az implicitáció nem szim-

⁴¹ L. KOVÁSZNAI Sándor 1782, 71, 74, 90.

⁴² Uo., 75, 77, 84, 89.

⁴³ Uo., 75, 78.

⁴⁴ Uo., 76, 79, 82, 85.

⁴⁵ Uo., 70, 71, 72, 74, 83.

⁴⁶ Uo., 68, 80, 84.

⁴⁷ Uo., 71, 79.

⁴⁸ Uo., 77, 84, 88.

⁴⁹ Uo., 68.

⁵⁰ Uo., 77, 85, 89.

⁵¹ Uo., 69, 73, 86, 91, 72, 79; 80, 82.

⁵² Uo., 75, 79, 80, 82.

metrikus műveletek, mivel a fordítók – ha van választási lehetőségük – előnyben részesítik a konkretizálás, felbontás és betoldás műveletét a generalizálás, összevonás és kihagyás műveletével szemben⁵³).

Összességében és számszerűsítve elmondhatjuk, hogy amennyiben idesoroljuk az igésített infinitívusok (és infinitívusos konstrukciók), illetve participiumok (és participiális szerkezetek) 5,99 és 3,2%-át is, a 968 igé és igés kifejezés megközelítőleg 82,33%-a került a Cellarius-grammatika irányelveinek megfelelően lefordításra. Amennyiben a nem a létigét érintő igés explicitációkat (amely explicitációk státusa egyébként is legalábbis kérdéses) nem vesszük figyelembe, ez az arány egy, így 936 elemű állományon belül 85,14%-ra nő. Ez annak ellenére, hogy eredetileg metrikus (ha úgy tetszik, verses), számos elemében kollokvialis, gyakran elliptikus (ezt az elliptikus jelleget, az elliptikus mondatszerkesztést is ideértve, a fordításszöveg sok helyen máskülönben tükrözi, l. p.o. mindjárt a protatikus jelenetben: „[n]on tu ibi gnatum?” – „[h]át te akkor a fijadat nem? – –”⁵⁴) megformáltságú és egy, a klasszikus latin felé tendáló, de alapjában véve preklasszikus nyelvállapotot tükröző szöveg fordításáról van szó, nem sokkal marad el a Cicero-fordítások esetében látható arányoktól.

Ami a plautusi szöveget illeti, azt ugyan továbbra is fenntartom, hogy feltehetőleg kisebb jelentőségű vagy (egy tanulási/oktatási szituáció keretén belül) korlátozottabb mértékben hasznos szövegnek tekinthette Kovásznai, azonban a 2016-ban közzétett hipotézis az újabb adatok felől nehezen tűnik tarthatónak. Korábban azt feltételeztem, a Plautus-szöveg szerepe a kötet struktúráján belül kimerül abban és annyiban, hogy bizonyos értelemben *láthatóvá* vagy még inkább *érzékletessé* teszi azt, hogy Terentius szövegei mennyivel alkalmasabb eszközei a latin nyelvoktatásnak, mindenekelőtt a „virtuozitásban vadabb, nyersebb, darabosabb plautusi nyelvezet és Terentiusnak a klasszikus latinhoz közelítő stiláris egyszerűsége, tisztasága” közötti markáns különbségből adódóan, melyet maga Kovásznai is érzékeltet valamilyen szinten a Plautus-fordítás szövegébe kevert anakronisztikus elemek révén („mi a Tatar”, „ki az ördög”, a „szent Miklós pénz”, „onnét a Torotzkai tiszmába, az-utánn az akasztó fára”, a *pulti-phagust* fordító „pujiszka évö” – az efféle elemek az *Andria* lefordított szövegéből gyakorlatilag teljességgel hiányoznak).⁵⁵

A fordítás során Kovásznai által követett módszertan ezt a feltevést azonban nem igazolja vissza. Azzal együtt, hogy kétségtelen: Plautus latinsága ne-

hezben fordítható, mint Terentiusé, meglepő módon példának okáért ha a *Mostellaria*-fordítás kváziprotatikus első jelenetének igealakjait összevetjük az eredeti szöveggel, ismét csak a Cellarius-grammatika mércéje felől nézve azt láthatjuk, hogy a kérdéses szövegrész száznegyvenkilenc igéje 88,5%-ban (vagy ha – akárcsak az *Andria* esetében – a nem a létigét érintő igés explicitációktól eltekintünk, 90,4%-ban) megfelelő vagy legalábbis elfogadható grammatikai pontossággal került átültetésre.

Mindazonáltal azt sem célszerű szem elől téveszteni, hogy nem csupán spekulatív érvek szólnak amellet, hogy Kovásznai Terentiusnak és Plautusnak eltérő jelentőséget tulajdonít. Azt a kérdést, hogy ennek mi lehet az oka, mindenekelőtt azért voltam kénytelen felvetni, mivel a komédiakötet előszava viszonylag explicit módon utal egyfajta érték- vagy hasznossági hierarchia meglétére, melynek rendszerén belül Terentius fontos iskolai szerzőnek számít, Plautus viszont a jelek szerint ezen a státuson nem osztozik. A kérdéses előszóban (amely névleg egy, az ekkor nyolcéves Teleki Domokosnak szóló ajánlás⁵⁶) ugyanis Kovásznai két fontos állítást is megfogalmaz azzal kapcsolatban, hogy milyen módszertant kéne álláspontja szerint az oktatásban (és különösen a latin nyelv oktatása során) követni.

Először is szembeállítja azokat a „tisztesseges tudományoknak meg-szerzésére” irányuló eljárásokat, amelyek ezt „főképpen az ujj, Német és Frantz” könyvek révén látják megvalósíthatónak, azokkal, amelyek visszatérnek az *forrásokhoz*, vagyis a latin auktorok ókori munkáihoz. Kovásznai hangsúlyozza, hogy az újabb irodalom olvasása mellett „a régieket sem kell el-hagyni [...]; kivált a régi Római [...] írásokat, a melyekből az ujjak nagy részént származtak”,⁵⁷ más szóval az antik szerzők írásaival való minél inkább közvetlen szembesülés hasznos mivolta mellett foglal állást.⁵⁸ Másrészt azt emeli ki, hogy a tudás-szerzésnek ez az útja nem szükségképpen „bajosabb, hosszabb”, mint a másik. Ugyanebben az előszóban kijelöl ugyanis egy mindössze öt szerzőből álló „kis kánont” azzal a megjegyzéssel, hogy „[n]emis javallok én a Deák tudományra [...] többet ennél az [...] öt könyvnél; [...] ha ezekben jól belé kap [...] lehetetlen dolog hogy a több ezekhez hasonlók-is ne tessenek.” A szóban forgó öt szerző között Eutropius, Cornelius (Nepos), Cicero és Vergilius mellett ott találjuk Terentiust is, Plautust azonban nem.⁵⁹

Jóllehet Kovásznai még az 1790-es évek elején, nem sokkal halála előtt is tartja a kapcsolatot az ifjú

⁵³ KLAUDY Kinga 1999.

⁵⁴ KOVÁSZNAI Sándor 1782, 73.

⁵⁵ BOÉR Máté 2016, 507.

⁵⁶ KOVÁSZNAI Sándor 1782, [I].

⁵⁷ Uo., [III–V].

⁵⁸ Vö. BOÉR Máté 2016, 499–500.

⁵⁹ KOVÁSZNAI Sándor 1782, [VI].

gróffal (kettejük viszonyára jellemző, hogy Teleki Domokostól egyebek mellett egy Kovásznai születésnapjára írt üdvözlő vers fogalmazványa is fennmaradt⁶⁰), és Kovásznai gyakorta utal legalább jelzésszerűen arra: fontosnak tartja, hogy régi tanítványa minél alaposabban elsajátítsa a latin nyelvet,⁶¹ kevésbé tűnik valószínűnek, hogy ez az előszó elsősorban Teleki Domokosnak szól. Egyrésztől feltűnő, hogy Kovásznai megjegyzései milyen erőteljes mértékben tükrözik a két fordításkötet megjelenésével párhuzamosan a *Norma Regia* körül kibontakozó tantervvita során körvonalazódó, a német nyelvű munkákkal és a szemelvényező formával szemben ellenséges protestáns álláspontot.⁶² Másrésztől az is számszerűleg kimutatható, hogy a Kovásznai által lefordított és átdolgozott és a *Norma*-vita során a protestáns tábor által iskolai latin grammatikának javasolt *accommodata* Cellarius példaanyagának döntő hányada valóban négy, a „kis kánonhoz” tartozó szerzőtől származik: a grammatika leggyakrabban Cicero, Vergilius, Terentius és Nepos szövegeiből emel át példaként rövid részleteket, míg Plautus szövegeire, példának okáért, lényegesen ritkábban hivatkozik.⁶³

Nem kevésbé lényeges az sem, hogy a Cellarius-grammatika nem az egyetlen Kovásznai-féle tankönyv, amely kiemelt jelentőséget tulajdonít „kanonikus” szerzők egy csoportjának. Kovásznai a Cellarius-grammatika átdolgozásával egyidejűleg egy másik tankönyv összeállítására is megbízást kapott a Főkonzisztóriumtól. Hieronymus Freyer *Oratoria in tabulas compendiaris redacta et ad usum iuventutis scholasticae accommodatájának* végül kéziratban maradt átdolgozásával Kovásznai 1771-ben készült el⁶⁴ (itt érdemes megjegyezni: a wolffianus szellemiségű Freyer ezen a ponton már kipróbált iskolai szerzőnek számít: az *Oratoriát* Debrecenben már 1742-től használják tankönyvként,⁶⁵ nem mellesleg a Cellarius *Liber memorialisán* alapuló *Primitivae Linguae Latinae*jal párhuzamosan⁶⁶).

Kovácsznai *Compendiuma* (*Compendium Oratoriae Freyerianae*) ötven szakaszra oszlik; ennek megfelelően nagyjából a mű szerkezeti szempontból két középpontjában helyezkedik el a huszonhatodik és huszonhetedik szakaszból álló, kétrészes fejezete a műnek, amely az *Exercitium variandi* címet viseli, ahogy az *Observatio utilissima* című, a harmincadik és harmincegyedik szakaszból álló fejezet is. Ez a két fejezet az itt tárgyaltak felől nézve két szempontból

mondható kiemelkedő mértékben érdekesnek és fontosnak. Az első lényegi szempont a fejezetek tárgyával kapcsolatos, ez ugyanis viszonylag szoros kapcsolatot teremt a *Compendium* és a *Két komédia* előszava között. Mindkét fejezet középpontjában, tudniillik, három latin szerző nyelve áll: Eutropiusé, (Cornelius) Neposé (akire hol Corneliusként, hol Neposként hivatkozik a szöveg) és Ciceroé. Az *Exercitium variandi* oldalakon keresztül sorakoztatja fel a kérdéses szerzők munkáiból vett helyeket és ezek lehetséges variációit, hogy a *tiszta és helyes* nyelvhasználatot szemléltesse ilyesféléképpen,⁶⁷ míg az *Observatio utilissima* a tekintéllyel rendelkező nyelvi formák begyakorlásának lényeges mivoltát hangsúlyozza: „princeps omnino cura, et propemod<um> unica, ponenda erit in veterum Romanor<um> scriptis studiose et mult<um> volutandis” – írja Kovásznai, „összességében legegyszerűsítő is, és majdhogynem egyedül a régi rómaiak írásainak szorgalmas és gyakori forgatására kell gondot fordítani.”⁶⁸ Ez már önmagában is felidézi Kovásznai tíz évvel később, a *Két komédia* előszavában papírra vetett szavait, melyek „kivált’ a régi Római (...) írások” *szorgalmatos olvasása* mellett foglalnak állást, azonban mindehhez még azt is hozzátehetjük: a *szorgalmatos olvasásra* javasolt klasszikus auktorok közül Kovásznai példaként a *Compendium* kérdéses szakaszában is Cicero, „Cornelius” (azaz Nepos) és Eutropius nevét emeli ki, s a harmincegyedik szakasz (egy rövid, néhány soros Phaedrus-részlettel eltekintve) ugyancsak a három szerző műveiből vett szöveghelyekkel szemlélteti a jó (tehát a klasszikus nyelvszokásnak megfelelő, barbarizmusoktól, szolecizmusoktól, archaikus és neologizmus-jellegű elemektől mentes⁶⁹) latinságot.⁷⁰

A másik, fent említett szempont azzal kapcsolatos, hogy a Kovásznai-életmű korpuszán belül mely munkák irányába teszi explicit módon nyitottá a *Compendium* szövegét a vásárhelyi professzor. Mindkét kérdéses fejezetben szerepel ugyanis egy nagyon világos utalás egy másik Kovásznai-műre, egészen konkrétan a szerző másik egykorú tankönyvére, a Cellarius-grammatikára. A huszonhatodik szakasz elején a *Compendium* már ismert szöveggént utal vissza a Cellarius-grammatika egyik fejezetére, a *Syntaxis ornatára* (és ezen belül is egy konkrét tárgyra: *permutatio sententiarum*).⁷¹ A harmincadik fejezet sem fogalmaz kevésbé világosan: a *jó latinság* példáinak lehetséges forrásai között a fent említett

⁶⁰ TBK, MST 384.

⁶¹ D. NAGY Anikó 1994, 29–30.

⁶² L. VULKÁN Vera Tünde 2018.

⁶³ Vö. BOÉR Máté 2015, 42–45.

⁶⁴ KOLUMBÁN Vilmos József 2005, 68.

⁶⁵ BARTÓK István 1998, 97.

⁶⁶ TÓTH Béla 1994, 304.

⁶⁷ TBK, To-2086b, 76–79.

⁶⁸ Uo., 85.

⁶⁹ Vö. Uo.

⁷⁰ TBK, To-2086b, 87–89.

⁷¹ Uo., 76.

szerzők mellett expressis verbis megnevezi Cellarius *Versus Memoriales*-ét, a Cellarius-grammatika egyik függelékét. Mindez arra világít rá, hogy Kovásznai két, az 1770-es évek eljén elkészített tankönyvét egy egységes koncepció mentén dolgozta ki. Korábban felvettem már annak a lehetőségét, hogy 1785-ös kétnyelvű (görög–latin) Euripidész-kiadás-sal, melyről gyakorlatilag biztosan tudjuk, hogy oktatási segédanyagként készült, Kovásznai voltaképpen a korábbi fordításprojektjét építi tovább: a nagy grammatikai precízióval kivitelezett magyar fordítások segítségével elsajátított latin utóbb az ógörög elsajátításakor hasznosul mint már ismert nyelv olyasféleképpen, hogy a tanulók a görög szöveget és a görög nyelvtan működését a latin párhuzamos szövegen és ennek nyelvtani kategóriáin keresztül értik meg.⁷² Ugyanez (mutatis mutandis) a két tankönyvre vonatkoztatva bizonyosan áll: Kovásznai összehangolja a két munkát, és retorikája visszautal, illetve támaszkodik a grammatikára, illetőleg a grammatikába foglalt, már ismert tudásanyagra.

Összegzés

Végső soron úgy tűnik tehát, alighanem hiba volna leválasztanunk a *Két komédiát* a Kovásznai-fordításkorpusz egészéről (ahogy alighanem hiba volna ezt a fordításkorpuszt is önmagában álló szövegcsoporthoz tekinteni, amely világosan elkülöníthető Kovásznai tankönyveitől), és, példának okáért, a marosvásárhelyi református iskolai színjátszás felől közelítve tenni kísérletet a kötet létrejöttének megállapítására. Mind a datálásuk, mind formai jellemzőik (és elsősorban nyelvezetük, pontosabban nyelvhasználatuk jellegzetességei) az 1780-as évek Cicero-fordításaival való közvetlen összetartozását igazolják a komédiafordítások szövegeinek, ilyesféleképpen pedig meggyőző érvek szólnak amellett, hogy fordítójuk a *Két komédia* szövegeit is az *accomodata* Cellariust szemléltető oktatási segédanyagoknak szánhatta. Külön érdemes ezen felül kiemelni a kötet módszertani fejtegetésekbe bocsátkozó előszavának tartalmi érintkezését a Kovásznai-féle Freyer-kompendium bizonyos szakaszaival, amely (szem előtt tartva a Freyer-retorika és a Cellarius-grammatika átdolgozott változatának egymásra épülését is) sokat elárul Kovásznai tankönyvszerzői életműve kohéziójának erejéről.

Boér Máté – Sepsiszentgyörgy; v.boermate@gmail.com

Kéziratok források

Teleki–Bolyai Könyvtár (TBK):

- Tclo-341c: Kovásznai Sándor: *M. T. Ciceronak az embernek Tisztéről és kötelességeiről a maga fiához Marcushoz írt három könyvei; M. T. Ciceronak Nagyobbik Catoja; M. T. Ciceronak Laeliussa, vagy a Barátságáról való beszélgetés; Publius Terentiusnak az Andrusi leányról-való komédiája; Marcus Accius Plautus Mostellariája vagy a Kisértetről való Komédiája.*
- To-2086b: Kovásznai Sándor: *Compendium Oratoriae Freyerianae.*
- MST 384: *Teleki Domokos: Clarissimi Viri Alexandri Kovásznai in Natalem.*

Irodalom

BALOGH Piroska

- é. n. *Reviews of Ephemerides Budenses 1790–1793*, Academia (https://www.academia.edu/9305903/Reviews_of_Ephemerides_Budenses_1790_1793; 2022. 11. 20.).
- 2016 *Az Ephemerides Budenses szerepe a magyar drámatörténetben*, in: *A szövegtől a scenikáig: Tanulmányok a dráma- és színháztörténet köréből* (szerk. Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta Zsuzsanna), Eszterházy Károly Egyetem – Líceum Kiadó, Eger, 414–431.

BARTÓK István

- 1998 *„Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”: Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*, Akadémiai Kiadó – Universitas Kiadó, Budapest.

BOÉR Máté

- 2015 *Kütfők és reformok: Adalékok Kovásznai Sándor fordítói munkásságához*, Kolozsvár [államvizsga-dolgozat; kéziratban].
- 2016 *A mellékelt ábra. Egy feltételezett elméleti modell megvalósulása Kovásznai Sándor drámafordításain keresztül*, in: *A szövegtől a scenikáig: Tanulmányok a dráma- és színháztörténet köréből* (szerk. Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta Zsuzsanna), Eszterházy Károly Egyetem – Líceum Kiadó, Eger, 498–511.
- 2018 *Scipio száll – A Somnium Scipionis három korai magyar fordításáról, különös tekintettel Kovásznai Sándor 1782-es Cice-ro-kötetének funkciójára*, Kolozsvár [mesteri disszertáció; kéziratban].

⁷² BOÉR Máté 2019.

- 2019 Classis Graeca – On a 1785 Translation of Euripides from Transylvania, in: *Theory and Practice in 17th–19th Century Theatre: Sources, Influences, Texts in Latin and in the Vernacular; Ways towards Professional Stage* (eds. Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta Zsuzsanna), Eszterházy Károly Egyetem – Líceum Kiadó, Eger, 123–130.
- 2020a Az előírt keret – Szemlélet és módszer felekezeti-szociális-dimenziói két 18. századi tankönyvszerzőnél, *Acta Siculica 2018–2019*, 221–228.
- 2020b *Gramatici latine și latinizante de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, Kolozsvár [államvizsga-dolgozat; kéziratban].
- DEMETER Júlia
- 2014 Magyar Pallas, akinek testvére a szegénység, in: *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások* (szerk. Bíró Annamária, Boka László), Partium Kiadó – reciti, Nagyvárad–Budapest, 119–136.
- DEMETER Zsuzsa
- 2014 *Költői tradíció és könyvkiadás: Gyöngyösi István példája*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- D. NAGY Anikó
- 1994 Ifjú gróf Teleki Domokos, *Erdélyi Múzeum*, 1994/1–2, 25–50.
- E. ABAFFY Erzsébet
- 1983 Latin hatás a XV–XVI. századi magyar ragozásban, in: *Aredlis nyelvészeti tanulmányok* (szerk. Balázs János), Tankönyvkiadó, Budapest, 113–179.
- ENYEDI Sándor
- 1972 *Az erdélyi magyar színjátszás kezdetei*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- GRATWICK, A. S.
- 2008 Drama, in: *The Cambridge History of Classical Literature*, II, *Latin Literature* (eds. Kenney, E. J., Klausen, W. V.), Cambridge University Press, Cambridge, 77–137.
- HORVÁTH J. József (összeállította)
- 2002 Az ókori görög és latin irodalom Magyarországon, in: *Ókori lexikon* (szerk. Pecz Vilmos, bev. Ritoók Zsigmond; <http://mek.oszk.hu/03400/03410/html/index.html>), Arcanum Adatbázis Kft., Budapest.
- KLAUDY Kinga
- 1999 Az explicitációs hipotézisről, *Fordítástudomány*, 1/2, 5–22.
- KOCZIÁNY László
- 1970 Kovásznai Sándor (1730–1792), in: Kovásznai Sándor: *Az ész igaz útján* (s.a.r., bev., jegyz. Kocziány László), Kriterion, Bukarest, 5–40.
- KOLUMBÁN Vilmos József
- 2005 *Backamadarasi Kis Gergely*, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Protestáns Egyháztörténeti Tanszék, Kolozsvár.
- KOVÁSZNAI Sándor
- 1782 *Két komédia, melyek közül az egyik Plautusból, a másik Terentiusból fordítottat Magyarra Kovásznai Sándor által*, Kaprontzai Ádám, Kolozsvár.
- LAPE, Susan
- 2010 Menander's Comedy, in: *A Companion to Hellenistic Literature* (eds. Clauss, James Joseph, Cuypers, Martine), Wiley–Blackwell, s. l., 282–296.
- MARÓTI Egon
- 1961 Terentius Magyarországon, in: Terentius Afer, P.: *Phormio – Az élősdí* (ford., jegyz., tan. Maróti Egon, bev. Trencsényi-Waldapfel Imre), Akadémiai Kiadó, Budapest, 175–231.
- PINTÉR Márta Zsuzsanna
- 2019 *A történelmi dráma alakzatai a 16–18. századi magyar irodalomban*, Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány – L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- RMDE
- 1989 *Protestáns iskoladramák (Régi magyar drámai emlékek: XVIII. század)*, I. (s.a.r. Varga Imre), Akadémia Kiadó, Budapest.
- TÓTH Béla
- 1994 *Maróthi György*, Debrecen.
- VON ALBRECHT, Michael
- 2003 *A római irodalom története*, I, Balassi Kiadó, Budapest.
- VULKÁN Vera Tünde
- 2018 *Mártonfi József tanulmányi főigazgató és cenzor*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Veterum Romanorum Scripta – Despre traduceriile lui Sándor Kovásznai din comedii latine preclasice

(Rezumat)

În anul 1781, Sándor Kovásznai, profesorul renumit al Colegiului Reformat din Târgu Mureș transpune *Mostellaria* lui Plaut și *Andria* lui Terențiu în limba maghiară; cele două texte traduse vor apărea în anul următor, 1782, în Cluj. Filologul László Kocziány, un cunoscător de mare clasă al operei lui Kovásznai, presupunea că profesorul crease traduceriile acestea doar din cauza presiunii sub care s-a pus în urma scandalului care a izbucnit după ce s-au jucat pe scenă două piese satirice ale preceptorului colegiului, György Nagy. Acest studiu formulează o ipoteză alternativă, susținând că cele două traduceri ar trebui, probabil, să fie abordate mai degrabă drept componente organice ale corpusului lucrărilor pe care profesorul le-a realizat în scop educațional.

Veterum Romanorum Scripta – On Sándor Kovásznai's Translations from Preclassical Latin Comedies

(Abstract)

In 1781, Sándor Kovásznai, a notable professor of the Marosvásárhely (Târgu Mureș) Reformed College rendered the Plautine *Mostellaria*, as well as Terentius's *Andria* into Hungarian; his prose translations would appear in the subsequent year, 1782. László Kocziány, perhaps the most prominent 20th century expert on Kovásznai, assumed that these texts (which he deemed to be of little significance within the professor's *oeuvre*) would not have been produced if it had not been for the scandals that followed the 1780 and 1781 staging of two satirical plays authored by György Nagy, a preceptor of the College. The present study endeavours to formulate a counter-hypothesis, arguing that Kovásznai's 1781 comedic translations are best approached as organic constituents of the professor's extensive corpus of works created for various educational purposes.

Danielisz Dóra

AZ ÉTFALVI REFORMÁTUS TEMPLOM TITKAI

Bevezetés

Az étfalvi református templom építészettörténeti vizsgálata – elsőként az épület és a templomhasználati szokások felmérése – 2015-ben vette kezdetét egy tudományos diákköri kutatás keretein belül.¹ A hallgatói felmérés célja a Sepsi Református Egyházmegye templomállományának számbavétele volt, előzetes értékítélétől mentesen, előtérbe helyezve a helyszínen fellelhető forrásokat, azaz az épületet, az azt használó közösséget, lehetőség szerint az egyházközségi levéltárat is. E kutatás 2016-ban a szomszédos egyházmegyék, a Kézdi-Orbai, valamint az Erdővidéki Református Egyházmegye vizsgálatával bővült, egy sikeres doktori kutatást megalapozva, mely összesen 94 épület vizsgálatát ölelte fel. Az egykori Háromszék vármegye református templomairól, imaházairól történeti áttekintést adó doktori kutatás 2016–2020 között zajlott, melynek részeként egy-egy épület kapcsán nem várt érdekességek, megválaszolandó kérdések merültek fel. A mai napig kevéssé kutatott étfalvi református templom is azon épületek közé tartozik, melyek építészettörténeti értékelését új alapokra helyezhettük. Érdekes adalékokkal szolgáltak többek között a budapesti Néprajzi Múzeumban található képi források, valamint az épület gyakran figyelmen kívül hagyott mennyezeti díszítései. Utóbbiak jelentőségéről és a templom feledésbe merült művészettörténeti értékeiről adunk számot e tanulmány keretei között.

Építéstörténet és az épület leírása

A 2015-ös épületfelmérést követően az étfalvi református templom kapcsán Csáki Árpád végzett mélyrehatóbb építéstörténeti kutatást, 2019-ben.² A rendelkezésre álló adatok alapján megerősítet-

te, hogy források nem támasztják alá a településen a reformációt megelőző időszakban épült, középkori eredetű templom létezését.³ A Sepsi Református Egyházmegye 18. század elejéről származó vizitációs jegyzőkönyvei Étfalvát Zoltánnal közösen, társegyházakként említik,⁴ mely állapot a mai napig fennáll.

A 18. század folyamán már bizonyosan állt mindkét település református temploma. A zoltáni fatemplomot 1792-ben bontották el,⁵ helyette a ma is látható, kápolnára emlékeztető, fatornyos téglatemplom épült fel. Étfalván ekkor vélhetően szintén kőből vagy téglából épült templom állt, melynek építési ideje nem ismert, de az első katonai felmérésen – Zoltánhoz hasonlóan – az épület már jelölt.⁶ A régi étfalvi templomról annyi tudható bizonyosan, hogy 1759-ben már egy zsindelellyel fedett, fából készített harangláb egészítette ki, mely a cintermen kívül állt.⁷ Valamivel 1797 előtt azonban a fa harangláb helyébe kőtornyot építettek.⁸

Ahogy Csáki Árpád is megemlékezik róla, a korábbi református istenházát az 1802. október 26-i földrengés oly mértékben megrongálta, hogy 1804-ben új templom építését kezdeményezték. A gyors munkálatoknak köszönhetően a ma is látható téglalap alaprajzú templom 1805-re elkészült, mely építési dátumot a 2017-ben végzett dendrokronológiai vizsgálat is megerősítette.⁹ Sajnálatos módon az egyházközségi, valamint az egyházkerületi levéltárban kevés korabeli forrás áll rendelkezésünkre az épületről, a jegyzőkönyveket, építési szerződéseket nem őrizték meg. Ebből adódóan nehezen vizsgálható, hogy a mai épület az egykori templomnak milyen mértékben, illetve egyáltalán tartalmazza-e falszakaszait. Egy 1728. évi egyházlátogatási bejegyzés a templom helyét a hegyen – Templomdomb – említi, melynek lábánál a papi parókiát is megnevezi.¹⁰ A leírás a mai templom és paplak pozícióját

¹ DANIELISZ Dóra 2015.

² CSÁKI Árpád 2019.

³ Uo., 6.

⁴ JUHÁSZ István 1947, 54–55.

⁵ EREL, FkL, 87/798.

⁶ Lásd <https://maps.arcanaum.com/hu/map/firstsurvey-transylvania/?layers=142&bbox=2873711.115955526%2C5766269.49>

422415%2C2882802.345007194%2C5769537.177183341; utolsó megtekintés: 2022.01.15.

⁷ HERPEI János – SZABÓ T. Attila 1939, 7.

⁸ Uo., 7.

⁹ TÓTH Boglárka 2017, 56–58.

¹⁰ KOLUMBÁN Vilmos József 2005, 92–97.

az egykorival azonosítja, illetve az Olt sík völgyében elterülő falu egyetlen magaslatát, a régi és új épület helyét egyértelműen megjelöli.

Az étfalvi templom és torony kisebb átalakításokkal máig őrzi eredeti szerkezeteit, formáit. (1. ábra.) Csáki Árpád leírása alapján a templom vegyes falszerkezettel rendelkezik, téglából és kőből épülhetett,¹¹ ez a torony esetében szemrevételezés alapján mindképpen megerősíthető. Az épületegyüttes különálló nyugati toronyból, az oblongum templomhajóból¹² és az ezeket összekötő, fedett-nyitott folyosóból áll. A templomhajót és tornyot népies hangvétellű füzérdíszekkel és tulipánokkal kiegészített, kompozit fejezetes pilaszterek, a tornyot festett toronyóra ékesíti. (2. ábra.)

A templombelsőt nyugatról, a torony felől a fedett átjárón át, valamint a déli portikuszon keresztül lehet megközelíteni. A belső teret (3–4. ábra) hat közepes méretű ablak és két, a homlokzaton lóherét formázó kisebb ablakszem világítja meg. A tér elrendezése centralizáló, a liturgikus térközpontot az északi hosszfal közepére pozicionált koronás szószék jelöli ki, mely előtt a templom piacán úrasztal áll. A templomból ülésrend ismert, mely szerint a templom keleti felében a férfiak, nyugati oldalon a nők, a szószékek szemközti padokban a gyermekek vagy vendégek foglalnak helyet.

A belső tér különleges díszítését adják a mennyezet stukkódíszei, melyeknek hangsúlyos képei öt keretezett mezőben foglalnak, foglaltak helyet. A motívumokat tekintve valószínűsíthető, hogy bár a mennyezet az 1874-es évszám olvasható, az ábrázolások a 19. század első feléből származnak.¹³ A képek közül egyértelműen a szarvas és a kígyó ábrázolása vehető ki a laikus számára, esetleg egy mérleg motívum két serpenyője.

A templomtérben egy nyugati karzat található, mely fából készült, négy lábra támaszkodik fel, belső falépcső egészíti ki. A karzatról nyíló feljárón át a padlástér is megközelíthető, a tetőszerkezet (5. ábra) felépítése elárulja a szerkezete korát. Az

alapképletében kötő- és torokgerendából, minden állásban egy függesztő oszlopból és szimmetrikusan elhelyezett szegletkötőkől álló szarufás szerkezet a derék- és talpszelemenekre támaszkodik, a három mellékállást közrefogó főállásokat a barokk korban Háromszéken gyakran alkalmazott további keretszerkezettel erősítették. A csomópontjaiban faszegekkel rögzített szerkezet anyagát tekintve vegyesen tölgyfából és lucfenyőből készült,¹⁴ a szarufák síkjában megjelenő merevítő rendszer mását az angyalosi református templomban (1795–1800) fedezhetjük fel, így a területi közelséget és az építés korát figyelembe véve, azonos ácsmester közreműködése feltételezhető. A tornyot bádoglemez fedí, melyen az 1888-as és 1963-as dátumok olvashatók, a templom épületét és a harangtornyot összekötő nyitott átjárót az ezen a vidéken hagyományos, hegyes végű – „baconi”¹⁵ – cseréppel borították.

A templom mennyezetén – és egykor a déli portikusz oromzatán is (6. ábra) – szereplő dátum alapján elsőként 1874-ben eshetett át az épület nagyobb felújításon, azonban ez jelentősebb szerkezeti változásokat nem eredményezhetett.¹⁶ Az étfalvi templomról megépítését követően képi ábrázoláson elsőként Huszka József 1887-ben készített akvarelljei¹⁷ adnak számot, pontosabban az Étfalván készített rajzokon a templom egykori falképeit vélik felfedezni a kutatók és hozzáértők. (7. ábra.)

Csáki Árpád helyszíni, levéltári kutatásainak talán egyik legjelentősebb eredménye az épület 1911-es átalakítási terveinek felfedezése, melyeket a sepsiszentgyörgyi Malmos Andor mérnök készített.¹⁸ (8. ábra.) A tervek segítségével, valamint Vámszer Géza és Kónya Ádám 1960-as években készített fényképfelvételei¹⁹ nyomán vázolhatjuk fel az 1805-ben befejezett templom 20. században történt átalakításainak történetét. 1911-ben a templom nyugati karzatának külső feljárója még állt, és az átvezető folyosó padlástéréből engedett bejutást a karba. Az utólag befalazott külső bejárat nyomai ma is jól láthatók. Az 1911-es rajzokon tervezett belső karzatsfeljáró nem az eredeti el-

¹¹ CSÁKI ÁRPÁD 2019, 7.

¹² Az első téglalap alaprajzú – oblongum – templomterek Háromszéken már a 18. században felbukkanhattak kisebb falusi kő-, téglala-, illetve fatemplomok esetében (pl. Bölön, Sepsimagyaros), majd a 19. század első három évtizedében új építési templomok, valamint jelentősebb átépítést elszenvedő templomok esetében egyre nagyobb szerepet kapott ez az alapforma. Az étfalvi református templom (1805) mellett az eresztevényi (1811–1818), a sepsikőröspataki (1820), a vélhetően utóbbival azonos évben épült kézdímatísfalvi, a nem sokkal későbbi zaláni református templomban (1825) történtek hasonló templomépítések, átalakítások.

¹³ Hasonló megállapításra jutott Csáki Árpád a helyszín ismeretében. (CSÁKI ÁRPÁD 2019, 7.)

¹⁴ TÓTH BOGLÁRKA 2017, 56.

¹⁵ Csáki Árpád feltevése szerint a templom cserépfedése akár – a 19. század elején még jelentősebb fazekas-központként működő – Étfalváról is származhat. (CSÁKI ÁRPÁD 2019, 7.)

¹⁶ Uo.

¹⁷ Huszka József 1887. október 23-án, Étfalván készített rajzainak eredetije Budapesten található (NM, RFNy, R. 10.274).

¹⁸ CSÁKI ÁRPÁD 2019, 8.

¹⁹ A Székely Nemzeti Múzeumban az alábbi leltári számok alatt található felvételek az étfalvi református templomról: SZNM, F, konya_IV_114-118 és Vamszer_006-008 (Kónya Ádám és Vámszer Géza felvételei), valamint scan0023 (ap. László Ferenc jegyzetfüzetei, SZNM, It, 1913/VIII).

képzeléseknek megfelelően – tört vonalú, mellvédes lépcsőként – készült el, vagy azt követően ismét átalakították, a déli portikusz előtti lépcső sem látható. A karzathoz tervezett vasgerenda megerősítések szintén nem valósulhattak meg. Az épületet 1935-ben, majd 1954-ben ismét renoválhatták, majd 1965-ben a déli portikusz díszes oromzatát levették, az építés és felújítások dátumát ma a korabeli fényképfelvételekről ismerjük. Az 1977-es földrengést követően az épület szerkezeteit ismét megerősíthették. A harangtoronyban a 20. században alkalmazott kovácsoltvas vonórudak, külső köpenyben vezetett vonóvasak szemügyre vehetők.

A 2015-ös bejárás alkalmával az épület állapota nem volt kielégítő, látható volt a karbantartás hiánya, különösen a torony- és sisakszerkezet életveszélyesnek volt tekinthető. 2018-ban a templomon nem volt észlelhető jelentősebb beavatkozás, egyes helyeken a vakolathiányokat pótolták.

Huszka József nyomdokain

A templom történetének ismeretében az első megfejtendő rejtélyként az eltűnt falképekről kell szót ejtenünk, melyeket Huszka József 1887-ben örökített meg étfalvi látogatása alkalmával. (7. ábra.) Az akvarelleken látható, részben alakos ábrázolások meglehetősen szokatlannak tekinthetők egy, a 19. század elejének vélt református templom esetében: Ábrahám áldozata, csontváz kezében nyílvesszőt tartva, egy festett keretmotívum – nyílászerezés – részlete, illetve egy oroszlán.

A budapesti Néprajzi Múzeum gyűjteményében fellelhető ábrázolásokról korábban Lángi József is megemlékezett egy publikációjában.²⁰ A falképeken részben a csíkrákosi Cserei-kúria²¹ 17. századi falképeinek másolatait vélte felfedezni, melyeket – az udvarház 1939-es, jelentős átalakítása előtt – Vámszer Géza örökített meg részletesen.²² A csíkrákosi falképek központi témái vadászjelenetek és allegorikus ábrázolások voltak. Vámszer úgy vélte, hogy – különösen a csíkrákosi vadászjelenetek – a 16–17. századi perzsa vadászszőnyegek (*oszmán-török közvetítésű?* – D. D.) vadászszőnyegek ábrázolásmódjával mutattak rokonságot, így arra következtetett,

²⁰ LÁNGI József 2014, 7–8.

²¹ A Cserei-kúriát 1667–1674 között építtette Cserei János fogarasi várkapitány, Cserei Mihály történetíró édesapja. A 19. század közepén az épület még nagyjából érintetlen formában állhatott, hisz Orbán Balázs beszámolt kőboltozatos szobájáról, három helyiségében díszesen faragott deszkamennyezetéről, címeres mestergerendájáról, két reneszánsz kőkerettel ékesített ablakáról, a homlokzaton fellelhető falképekről és faragott tornácáról, melynek oszlopfeji emberfejeket mintáztak. (VÁMSZER Géza 1960, 23.) A leírások alapján az épület a késő reneszánsz

hogy a festő ismerhette és forrásként használhatta azokat, bár az eredeti keleti mintáknál szerényebb, kiforratlanabb megfogalmazásban.²³

Amennyiben Étfalva vonatkozásában vizsgáljuk az egykori jeleneteket, akkor az oroszlán a bejárat feletti mestergerendán²⁴ mint a Cserei család címerállata jelenik meg, egy másik falképen pedig egy „csontvázszerű alak, a halál vehető ki, aki egy előtte futó emberbe hátulról nyíllal belelő.”²⁵ E két téma mindenképpen valamiféle szoros rokonságot sejtet a csíkrákosi és étfalvi falképek között. Vámszer továbbá támpontot ad számunkra a két épület falképeinek kapcsolatáról, amikor arról számol be, hogy stíluskritikai alapon – az ornamentális ábrázolások vizsgálata nyomán – úgy véli, a csíkrákosi falképeket egy korabeli festőasztalos készíthette, olyan, aki templomok díszes mennyezetein, berendezésén is dolgozott.²⁶ Felvetése nyomán mi is valószínűsíthetjük, hogy a világi és a szakrális épületeken azonos mesterek dolgoztak, illetve egy-egy mester egy személyben munkálkodhatott festőasztalosként és falkép-festőként távoli, zárt vidékeken, kevésbé minőségi megbízások kapcsán. Az étfalvi és csíkrákosi falképek között egyetlen problémaként a tág időbeli eltérés említhető, hisz – ha azt tételezzük fel, hogy az étfalvi templom 1805-ben épült – a falképek készítése között jó öt emberöltő időtávval számolhatnánk.

A Néprajzi Múzeum gondozásában álló Huszka-akvarelleket nem csupán a kapcsolódó források tükrében érdemes megvizsgálunk, de magukat az eredeti rajzokat is érdemes nagyító alá vennünk. Huszka rajzán két külön falszakasz különíthető el. (7. ábra.) A felső sávban egy 3,60 m széles szakasz ábrázolása látható, itt 2,05 m magasságig mért a falmagasság, efelett csupán ornamentális díszítéseket és az ajtó keretezését adó félköríves festés túlnyúlását ábrázolta a rajzoló.

A felső sorban látható falképek központi témája Ábrahám története. A bibliai jelenet jól felismerhető, hisz a sziklás, kopár tájon egy szakállas férfialak kezéből a néző felőli bal felső sarokból, a felhők közül érkező angyal éppen a kivont kardot ragadja ki. Az ószövegségi témaválasztás²⁷ talán nem áll oly messze a protestantizmustól, de az alakos ábrázolások – Áb-

erdélyi kúriaépítéset szép példája lehetett, melynek képviselői Székelyföld keleti határvonala mentén rendkívül elterjedtek voltak, jelentős részük a 20. századi átépítéseknek esett áldozatul.

²² VÁMSZER Géza 1960.

²³ Uo., 28–29.

²⁴ Uo., 26.

²⁵ Uo., 27.

²⁶ Uo., 28.

²⁷ Az étfalvi falképek közé emelt bibliai történet kapcsán igyekeztünk felderíteni, hogy Ábrahám története miként állhatott

rahám és az angyal – mai szemmel nem illeszkednek a református egyházi szemlélethez, nem tartoznak a kívánatos ábrázolások közé.

Ugyancsak a felső képsorban szereplő festett kapumotívumban (9. ábra), mely egy valódi ajtót keretez a feliratok szerint, a következő töredékes szöveg kapott helyet: „SZENT ISTVAN [...] / Szent Istvan Ap [...] / Keresztyeni [h...] / Pápától kor [...] / Mellyek [...]”. Szent István megidézése és a szöveg jelentése egy – feltehetőleg – nem középkori eredetű református templomban szintén meglehetősen váratlan, a szövegtöredék kiegészítését nem sikerült elvégeznünk, illetve megjelenése ugyanúgy további magyarázatra szorul, akárcsak az imént említett bibliai történet.

Az alsó sorban Huszka egy 2,20 m széles falszakaszt ábrázolt, a különálló mezők pontos méreteit azonban nehéz megítélni, egy tájképszerű ábrázolás alatt a lábazat magassága 0,92 m. Az akvarellen 1,10 m magas képmezőben található a nyilat kezében tartó csontváz, e képmezőben a halál alakja felett szerepel egy szövegtöredék (10. ábra): „STAT ANTE FORS TIBI DICO CORR[...]”. A megfejtés vélhetően egy ismert, középkori latin közmondásra mutat: *mors stat ante fores tibi dico corrige mores* ('a halál a kapuk előtt áll, mondom neked, javíts a jellemeden').²⁸ A nyíllal üldözött halál képe és a kísérő szöveg óhatatlanul a középkori balladákban jellegzetes haláltánc motívumát idézi fel bennünk. A falkép legvalószínűbben allegóriaként értelmezhető, egyféle erkölcsi iránymutatást, intést igyekszik közvetíteni a szemlélő felé.²⁹

Az étfalvi falképekről sajnos nem tudható, hogy mikor keletkeztek, illetve csupán egy szakszerű szondázó falkutatás segítségével lehetne megállapítani, hogy megtalálhatók vagy sem a mai épület festék- és vakolatrétegei alatt. Amennyiben egy ilyen kutatásra lehetőség nyílna, a falképek épületen belüli tájolásához támpontot adnak a Huszka-akvarellen berajzolt

ajtóhelyek és az Ábrahám-történetnél jelzett „sarok”, mely az ajtótól 3,60 m-re található. A mai – és Huszka által látott – épület bejáratai a falak középtengelyében (a nyugati és déli falszakasz közepén) helyezkednek el, tehát az Ábrahám-történet valamelyik rövidebb – a mai épület alaprajzát tekintve a nyugati – falon kaphatott helyet, hisz a 8,29 m-es fesztávolsághoz a szimmetrikus kiosztás – egy nagyjából 1,10 m széles ajtót feltételezve – illeszkedik, és ez reálisnak tekinthető, ámbar a nyugati karzatot Huszka nem jelöli. Az oroszán, csontváz és tájképrészlet – tehát a Huszka-ábrázoláson szereplő alsó képsor – egy ajtó azonos, a néző szemszögéből annak bal oldalán helyezkedik el, így nem lehet az előbbivel azonos falon, kültéri festésként pedig nem valószínűsíthető. Utóbbiak alapján egy másik, hosszanti falon lévő – a nyílásrendet tekintve egy déli – ajtótól balra helyezkedhettek el a képek. (11. ábra.)

Liliomok völgye

Az étfalvi református templom ma is szemmel látható díszítményei közül a mennyezetten töredékesen fennmaradt stukkódíszeket emeljük ki. (3. ábra.) Az öt oválisan – a középső ábrázolás esetében ezen felül egy körrel – keretezett, barokkos ornamentikával díszített képmezőben foglalnak, foglaltak helyet azok a vallásos elmélkedésekre utaló képek, melyek eredeténél megfektetésében Mihály Ferenc és Lángi József voltak segítségünkre.

Mihály Ferenc szóbeli közlése alapján a mennyezet képei a *Liliomok völgye*³⁰ néven ismertté vált mű alapján születtek. A vallásos elmélkedéseket tartalmazó könyvből tíz rövid verset Inczédy József fordított le magyar nyelvre, mely szövegeket jellegzetes illusztrációk kísérték. Utóbbiak közül öt kép volt megtalálható, illetve látható ma is töredékesen az étfalvi templom mennyezetén, melyeket a verseket

kapcsolatban, jelenhetett meg a protestáns egyházművészetben. Hasonló ábrázolásról, mely napjainkban erdélyi református templomban megtekinthető, nem tudunk, azonban a 17. században vált elterjedté az Ábrahám-történet ábrázolása Erdély-szerte a főúri textíliákon, a történet tehát kedvelt vallásos téma lehetett a korban. Sedlmayr Krisztina szervezésében a budapesti Néprajzi Múzeum adott helyet az „*Ábrahám áldozata. Díszelepők, párnahajak, az őszövetségi történettel.*” c. kiállításnak, mely témájában kapcsolódik az étfalvi ábrázoláshoz, utalhat a textilművészetben és falképfestészetben egyaránt kedvelt téma közötti párhuzamra. (Forrás: https://www.neprajz.hu/kiallitasok/idoszaki/2008/abraham_aldozata.html; utolsó megtekintés: 2022.02.04.)

²⁸ A latin nyelvű szövegtöredék magyar nyelvű fordításában, értelmezésében Kiss Zsuzsanna Emília volt segítségemre, akinek önzetlen segítségét ezúton is hálásan köszönöm.

²⁹ Példaként, a 16. századi német népdalok kedvelt alakja volt a nyíllal üldözött halál (*Der grimmig Tod mit seinem Pfeil*). A német eredet egy protestáns templom esetében talán jó kiindulópont

lehet annak a kérdésnek a megválaszolásában, hogy miként kerülhetett az ábrázolás egy református templom falképei közé.

³⁰ A mű eredetije a Jénában oktató lutheránus teológus professzor, Johann Gerhard munkája (*Meditationes sacrae*, Jéna, 1606). Második magyar fordítása Inczédy Józsefhez (1688–1750) köthető, aki a nagyenyedi református kollégium kurátora, az Erdélyi Református Főkonzisztórium főjegyzője volt. A mű első magyar fordítása 1745-ben jelent meg, Nagyszebenben, teljes címe: *Liliomok völgye mellyben a földi gyönyörűségekhez szokott ember, talál ugyan legelőbbis kényeskedő lépéseit sértegető tövissekre, de azonnal akad sebeit mégis gyógyítható drága hasznos füvekre, ellenben a világi kedvetlenségek közt elfáradt elme, szedhet minden lépésiben kellemetes virágokat s drága illatokkal lelkit megélesztő liliomokat: ötven szent elmélkedések, mellyek a világon szerfelett kapó embereknek ezen világ tsalfa hiábavalóságait felfedezik, és a jobb életre utat mutatnak... Az Református Ekklesián levőknek hasznokra...* (Vö. KURTA József 2003; FEKETE Csaba 2007; BEREK Elza-Hajnalka 2008; TÓTH Áron 2008; IMRE Mihály 2013.)

kísérő metszetek alapján³¹ készíthettek a templom építését követően.

Az ábrázolásokat egyenként vizsgálva, a mennyezet közepén – a fára tekeredő kígyó alakja – a *Boldog keserűség* c. vers (12. ábra) elevenedik meg a szemlélő előtt: „Kárhozatra méltó voltomat siratom, / Jézus sebeivel, de magam biztatom, / Mert a gyilkos Sátánt értem megrontotta, / Júda oroszlánja sárkányt megtaposta.”³² A mennyezet északkeleti sarkában látható, töredékesen fennmaradt ábrázolás két serpenyője az *Oh boldogtalanság* c. verset (13. ábra) eleveníti meg: „Gyermeki buborék e világi élet, / Mérő serpenyővel eljő az ítélet, / Pokol tüze-füstje lesz jutalom bére, / Akinek nem kellett a váltságának vére.”³³ A délkeleti képmezőben egyértelműen azonosítható a szarvas alakja, az *Ihol az Orvosság* c. vershez kapcsolódva (14. ábra), mely így szól: „Véres sebeiknek mérge szívem bántja, / Ezt csak az igazság napja gyógyíthatja, / Kőszál vizeire sietek, mint szarvas, / Ott lesz szomjúságom hívesítő orvas.”³⁴

A nyugati templomtér feletti képek azonosítása előbbieknél jóval nehezebb. A délnyugati oldalon felismerhető apró, hulló szemek azonban csak egyetlen képnek felelhetnek meg a tíz magyar nyelven is közölt vers illusztrációi közül. Az égből hulló manna a *Megelégtettünk* c. versre (15. ábra) mutat: „Manna s kőszál vize Izráelt táplálta, / Lelkem is Jézusban e kettőt találta. / Bűnöm förtőiből megmosta lelkeket, / Teste táplál, s azzal egyesít engemet.”³⁵ Az északnyugati oldal üres képmezőjének tartalmát csak feltételezhetjük, de jó kiindulópont lehet, ha azt vesszük figyelembe, hogy a vallásos elméletek közül az első, második, harmadik és ötödik vers volt azonosítható egyértelműen a mennyezeten: feltételezhető, hogy a negyedik versillusztrációval volt teljes a mennyezeti kompozíció, mely az *Áldott szent szövetség* c. vershez (16. ábra) tartozott: „Eljegyzett magának drága vőlegényem, / Kinek szerelmében van minden reményem; / Égő szívem s fel készült szárnyal igyekszik, / Édes öleiben ó, mikor érkezik?”³⁶

A *Liliomok völgye* a 18–19. századi erdélyi protestáns egyházművészetben gyakran idézett mű volt. Étfalván kívül háromszéki kitekintésben az

1821–1825 között átépített zaláni református templomban feltételezhetjük, hogy a mennyezeti díszítmények szintén az ebben a műben szereplő versekre utalnak. A kevésbé kidolgozott mennyezeti díszek közül a középső a Napot az égtájak felé négy csilaggal övezve ábrázolja. A mennyezeten megjelenő másik két ábrázolás egyike szarvast – *Ihol az Orvosság* –, míg a másik szintén napot jelenít meg. Utóbbi kép bizonytalan feltételezésünk szerint az *Örömmre vitettünk* c. versre való utalás lehet, mely így hangzik: „Kert az ekklezsia, Szent Lélek felette, / Fényes nap a Jézus, ragyog környülötte, / Drága illatozó virágokkal teli / Tövis közt bújdoklót olaját tiszteli.”³⁷

Erdélyi kitekintésben a háromszéki példánál jóval nívósabb kidolgozásban és változatos formában jelentek meg a *Liliomok völgye* képei, nem csupán falakon, mennyezeti díszekként, hanem például templomi berendezési tárgyakon. A marosvécsi református templomban találkozhatunk az elméletek alapján készült, kvalitásos vakolatdíszekkel és rendkívül gazdagon faragott berendezéssel. A plasztikusan faragott berendezés készítését Mihály Ferenc Barátosi Balog Mihály³⁸ mesternek tulajdonítja, aki feltehetőleg a közeli települések – Erdőcsinád, Nagyercse – templomi berendezéseinek készítésében is közreműködött.³⁹ A templom elemzése kapcsán már több kutató foglalkozott behatóbban a belső térrel.⁴⁰ A magunk részéről, az építészet nézőpontjából azt emelnénk ki, hogy e templomok léte, a 18. század gazdag belsőépítészeti világának református templomokban való megjelenése további bizonyosság a protestáns barokk, rokokó egyházművészet létezéséről, melyről olykor megfélekedünk a gyakran hangoztatott puritán templombelsőök búvkörében.

Található arra is példa, hogy maguk a szövegek jelennek meg a református templomokban. Erről számol be egy 1998-as épületfelmérésen alapuló leírás a magyarköblösi templomból,⁴¹ ahol a szószék-mellvédet díszíti a már korábban említett *Oh boldogtalanság* c. vers, illetve egy töredékes idézet, mely a *Földről Égbe siet* c.⁴² versre mutat.

A *Liliomok völgye*, ahogy láthattuk és a teljesség igénye nélkül igyekeztünk rávilágítani, gyakori for-

³¹ A második magyar fordítás metszeteit Kurta József szerint G. Nikolai és Sárdi Sámuel készíthették. (KURTA József 2003; BARABÁS Kisanna 2005, 98.)

³² FEKETE Csaba 2007, 1116.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ FEKETE Csaba 2007, 1117.

³⁶ Uo., 1116.

³⁷ Uo., 1117.

³⁸ A mester nevében figyelemre érdemes a „Barátosi” jelző, hisz a benne rejlő településnév vélhetően az asztalos háromszéki származására mutat.

³⁹ A templomokat a XIX. Erdélyi Magyar Restaurátor Továbbképző Konferencia (2018. október 1–6.) keretein belül szervezett körút alkalmával tekintettük meg, mely kiránduláson volt lehetőségünk Mihály Ferenc részletes előadásait meghallgatni az épületekről.

⁴⁰ KELEMEN Lajos 1977, 106–10; BARABÁS Kisanna 2005; BENKŐ Tímea 2012.

⁴¹ ISTVÁNYI Gyula 2001, 82; BENKŐ Tímea 2011, 328.

⁴² „Mint megbűszhődött dögnek, kit sok hollók tépnek, / Ily vége lesz minden földi jónak, szépnek. / Repes lelke innét igazság napjához, / Sok ezer angyalok s szentek táborához.” (FEKETE Csaba 2007, 1118.)

rása volt a korabeli református templomok díszítési programjának. Ez a jelenség arra enged következtetni, hogy a vallásos szövegek Erdélyben, az európai protestantizmus legkeletibb szegletében is a protestáns egyházművészet elsődleges forrásaiként említ-

hetők. Utóbbi kapcsán pedig jelentős eszmei hatása lehetett a pietizmus térhódításának.⁴³ Az étfalvi templom második rejtélye tehát feltárult az olvasó előtt, újabb bizonyosságot téve a háromszéki templomok gazdag történeti örökségéről.

Danielisz Dóra – Teleki László Alapítvány, Budapest, Eötvös u. 24., H-1067; danieliszdora@gmail.com

Levéltári források

Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár (EREL)
 – Főkonzisztórium Levéltár (FkL)
 Néprajzi Múzeum, Budapest (NM)
 – Rajz-, festmény- és nyomtatványgyűjtemény (RFNy)
 Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (SZNM)
 – Néprajzi osztály, Fotótéka (F)
 – Könyvtár, Intézményi levéltár (It)

Irodalom

- BARABÁS Kisanna
 2005 Adalékok a marosvécsi református templom építés- és berendezéstörténetéhez, *Korunk*, XVI/2, 96–100.
- BENKŐ Tímea
 2011 Boldog keserűség. A reformátori megigazulástan ábrázolása a marosvécsi református templom mennyezetén, *Studia Doctorum Theologiae Protestantis*, 2, 327–339.
 2012 Megigazulás – megszentelődés – új életben járás. A marosvécsi református templom mennyezetének ikonográfiai programja, *Studia Doctorum Theologiae Protestantis*, 3, 143–157.
- BEREK Elza-Hajnalka
 2008 „Szent elmékedésit így magyarázásra / Fel vevé ’s fordítá Nemzete hasznára.” Egy elmékedésigűjtemény, két magyar fordítás (Tudományos diákköri dolgozat), Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Irodalomtudományi Tanszék, Kolozsvár.
- CSÁKI Árpád
 2019 *Biserica Reformată din Etfalău (azi: Zoltan, jud. Covasna). Studiu istoric și de istorie arhitecturală*, Sfântu Gheorghe.
- DANIELISZ Dóra
 2015 *Sepsiszentgyörgyi református templomok tévalakítása a XVI–XIX. században* (tudományos diákköri dolgozat), Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Budapest.
- FEKETE Csaba
 2007 Festett mellvéd és kegyesség. In memoriam Ladislai Dávid, *Református Szemle*, C/5, 1106–1121.
- HEREPEI János – SZABÓ T. Attila
 1939 *Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez I. Fatemplomok és haranglábak* (Erdélyi Tudományos Füzetek 107.), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- IMRE Mihály
 2013 Johann Gerhard 18. századi hazai recepciójának néhány jellemzője, *Studia Litteraria*, LII/3–4, 378–410.
- ISTVÁNYI Gyula
 2001 *Erdélyi református templomok. Veszendő templomaink I.*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- JUHÁSZ István
 1947 *A székelyföldi református egyházmegyék* (Erdélyi Tudományos Füzetek 201.), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- KELEMEN Lajos
 1977 *Művészettörténeti tanulmányok I.* (bev. tan. Szabó T. Attila, s. a. r. B. Nagy Margit), Kriterion, Bukarest.
- KOLUMBÁN Vilmos József
 2005 *A Sepsi Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1728–1790* (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 3.), Kolozsvár.
- KURTA József
 2003 A 18. századi építő irodalom egyik erdélyi kiadványa. Johann Gerhard: Liliomok völgye. 1745, *Református Szemle*, XCVI/1, 89–93.
- LÁNGI József
 2014 A protestáns templomfestés emlékei, in: *Művészet és vallás a Felső-Tisza-vidéken* (Középkori templomok útja 3.; szerk. Kollár Tibor), Nyíregyháza, 65–75.

⁴³ Uo., 1115.

TÓTH Áron

2008 „*Civilis Architectura*” a XVIII. századi Magyarországon. A vitruviánus építészelmélet hazai recepciója a késő barokk és a felvilágosodás korában (doktori értekezés), Eötvös Loránd Tudományegyetem, Művészettörténet-tudományi Doktori Iskola, Budapest.

TÓTH Boglárka

2017 *Történeti tetőszerkezetek kutatása Sepsi szék templomaiban. Különös tekintettel a tetőszerkezetekre (Kovászna megye, Románia)* (Kutatási jelentés), Csíkszereda.

VÁMSZER Géza

1960 A csíkrákosi Cserei-kúria falképmaradványai, *Művészettörténeti Értesítő*, IX/1, 23–29.

Secretele bisericii reformate din Etfalău (jud. Covasna)

(Rezumat)

Cercetarea în detalii a clădirii bisericii reformate din Etfalău (Étfalva), comuna Ghidfalău, jud. Covasna, încă nu s-a realizat, păstrarea/preluarea unor elemente arhitecturale dintr-un edificiu precedent deocamdată nu a fost confirmată. Picturile murale neobișnuite sunt cunoscute din copiile executate în anul 1887 de către József Huszka, iar sursa decorațiilor de tavan a și fost identificată în ilustrațiile din cartea religioasă foarte populară la vremea lui, *Meditationes sacrae* (Jena, 1606) a lui Johann Gerhard, editată de mai multe ori (în 1745 etc.) și în limba maghiară.

The Secrets of the Calvinist Church in Étfalva (Etfalău, Covasna County)

(Abstract)

A thorough architectural research of the Calvinist church in Étfalva is still due to this day. The historical sources pertaining to the building and the architecture itself promise interesting additions to the history of artistic and architectural legacy of the historic Sepsi Seat.

The church is presumably not a building without precedent. In the present study, we try to outline the architectural history of the church, in addition to discussing the no longer extant, highly unusual murals, known only from József Huszka's 1887 copies, as well as the connection between the ceiling decorations of the interior and the illustrations from a once popular collection of religious reflections, *Meditationes sacrae* (Jena, 1606), by Johann Gerhard, Hungarian translations of which saw print in various editions (including one from 1745).

1. ábra Az étfalvi református templom (a szerző felvétele, 2015)

2. ábra A templom homlokzati részletei (a szerző felvétele, 2015)

3. ábra A templombelső nyugat felé
(a szerző felvétele, 2015)

4. ábra A templom szószéke, a templom piaca
(a szerző felvétele, 2015)

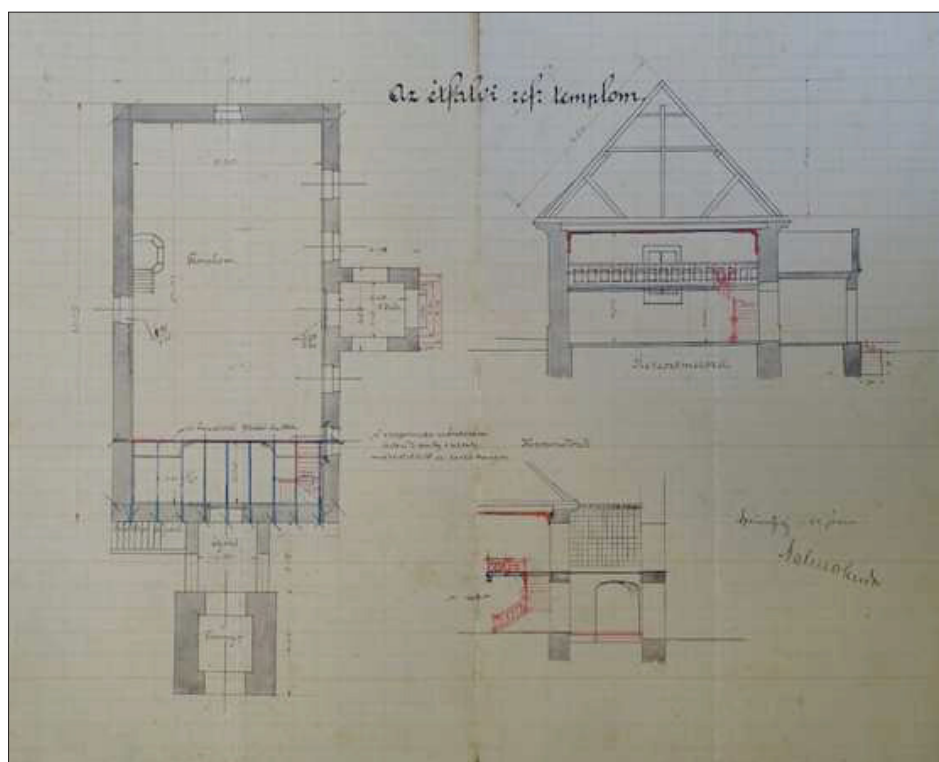
5. ábra A templom tetőszerkezete
(a szerző felvétele, 2015)

6. ábra Vámszer Géza felvétele a déli portikusz feliratáról,
1964 (SZNM, F, vamszer_006)

7. ábra Huszka József akvarellje az étfalvi falképekről, 1887. október 23. (NM, RFNy, R. 10.274)

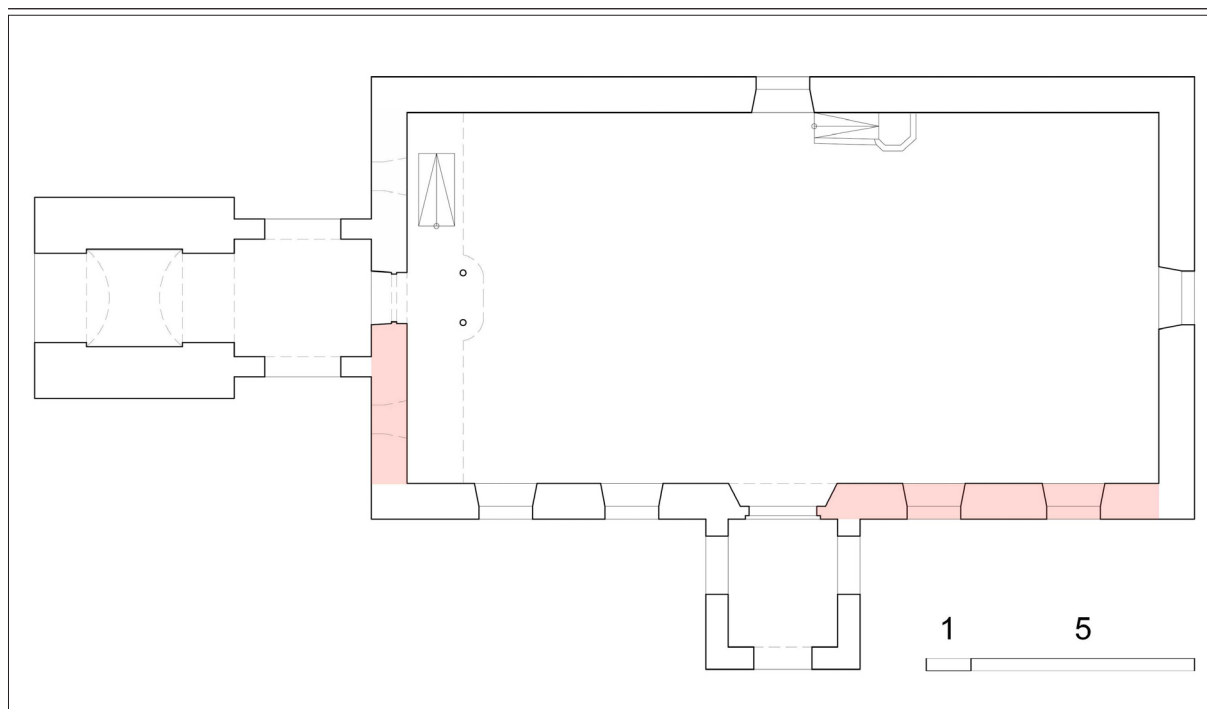
8. ábra A templom Malmos Andor által készített átalakítási tervei, 1911
(Étfalvi Református Egyházközség Levéltára; Csáki Árpád, 2018)

9. ábra A Huszka-akvarell kapumotívumának felirata (NM, RFNy, R. 10.274)

10. ábra A Huszka-akvarell csontváz-ábrázolása feletti latin szövegtöredék (NM, RFNy, R. 10.274)

11. ábra A templom alaprajza, a falképek feltételezett helyével (szerző rajza)

12. ábra „Boldog keserűség” (szerző felvétele, 2015)

13. ábra „Oh boldogtalanság” (szerző felvétele, 2015)

14. ábra „Ihol az Orvosság” (szerző felvétele, 2015)

15. ábra „Megelégítettünk” (szerző felvétele, 2015)

16. ábra „Áldott szent szövetség” (szerző felvétele, 2015)

Boér Hunor – Boér Máté – Boér Laura

HUNNENSCHLACHT, AVAGY HOGY KERÜLT CSABA
A HADAK ÚTJÁRA*

A *Hunok harca* a 19. század közepének egyik legismertebb európai festménye – festőjének, Wilhelm von Kaulbachnak a barátját, Liszt Ferencet szimfonikus költeményre ihlette (Weimar, 1857).¹ A festmény az üdvtörténeti remény – a pogányság fölötti keresztény diadal – allegóriája, de elsősorban az látható rajta, ahogy *holtan is visszatérnek a hunok stb. egy levegőbeli harcra*, valamint *gyászoló nők, öregek, gyerekek, sebesültek* (1. ábra).

Másrészt, a *Hadak útján* visszavárt „[magyar] nemzeti [székely] különmegváltó”, röviden „megváltó Csaba” témája² a legkorábbi ismert variáció (*alapvariáció*), a Lugossy József³ alapján a következő szüzsével vázolható: ... *belháború végén [Etele fia] Csaba fégyveres kíséretével menekül; a székely [=] hátrahagyott hun nép helyzete válságos a háborúkban: három ciklusban, holtan is visszatérnek a harcosok (l)égi megmentő ... úton (= Hadak útja)*.

A témát a magyar magas irodalom is sűrűn feldolgozta/hasznosította – Jókai többször, Arany, Mikszáth, Ady –, de Benedek Elek is.⁴ A ma *Székely himnusz*ként ismert, Csanády–Mihalik-féle, Trianon-traumás diákfeldolgozás szövege ugyancsak ennek a derivátuma.

Milyen alpanyagokból és mikor, hol, ki rakta össze ezt a „megváltó Csaba”-témát? Az utolsó kérdés megválaszolása – a szerzőségé – viszonylag egyszerűbb, előbbieké már összetettebb. Megpróbáljuk kronológiába rendezni a hatástörténeti folyamatokat, azonosítani a kulcsmozzanatokat, feltenni néhány kapcsolódó kérdést, végül pedig – néhány retorikai példa segítségével – értékelni próbálunk.

1. Munkahipotézis

A Kaulbach-féle *Hunnenschlacht*nak 1850 körül készült el a monumentális freskó változata, a – második világháborúban aztán elpusztult – berlini Neues Museum lépcsőházában (4. ábra).⁵ Mivel témánknak nem ismert a szabadságharc előtt szövegelmélete, és legelőször 1850-ben van hírünk róla,⁶ vajon nem az 1849-es berlini magyar emigráció reakciója az épp készülő (be is fejezett?) *berlini freskóra*, remény-allegória a leverett nemzet feltámasztásáról? Az állítást, mint popperi értelemben vett tudományos feltevést, falszifikációs lehetőségekkel tesszük próbára.

* A *Székely azonosságszimbólumok születése* konferencián (Sepsiszentgyörgy, 2022. május 19.) bemutatott dolgozat adnotáltköltemény-változata.

¹ Valószínűleg a *Hunnenschlacht*nak a Carolyne zu Sayn-Wittgenstein hercegnő hagyatékában fennmaradt változata révén, amelyet a Staatsgalerie Stuttgart 2011-ben magántulajdonból kölcsönzött (a stuttgarti kisebb színes olajfestmény változat; Staatsgalerie Stuttgart, lsz. L 1477, 36,5 x 44 cm), lásd SgSHsch.

² Vö. BOÉR Máté et al. 2018. Ennek a témának *csak az egyik* összetevője a – 13. századtól már fennmaradt írott forrásokkal dokumentált – „*Csaba*”-hagyomány, amely szerint az Attila/Etele hun birodalmának összeomlása után egy „Attila-fiú” a Balkánon át a Fekete-tengeri sztyeppére menekült, míg egy kisebb, a székelyek őseinek tekintett túlélő csoport Erdélybe, és utóbbiakat foglalkoztatta előbbi („Csaba”) visszatérésének lehetősége. A „Csaba”-hagyomány lényegében a többszörös „magyar” honfoglalás történeti tudatának hordozója, és nem tartalmaz semmiféle *égi utat* vagy halott harcos segítőkét. Szöveggyűjteményes ismertetését 1854-ig lásd HERMANN Gusztáv Mihály – ORBÁN Zsolt 2018, 32–102, 202–203. „Többszörös honfoglalásunk” modern tudománytörténeti és elméleti keretének kialakulását és dualizmus kori vitáját, kanonizációs törekveit – amelyek egy mítosz-

hermeneutikai módszertan és előfeltevés alapján leginkább több „Attila”, így az európai hun *nagyfejedelem*, majd egy 800 körüli késő avar kori Kárpát-medencei *kagán*, végül egy Árpád-nagybácsi 900 körüli Hulec/Chele, másrészt több „csaba”, vagyis *jabgu/dsavu/csub* méltóságot viselő vezető megkülönböztetése irányába konvergálnak – lásd BOÉR Hunor 2020.

³ LUGOSSY József 1855, 115–117. Ezt a – holtában is, és pedig a Tejúton visszatérő – „*megváltó Csabás*”-történetet szokta az irodalom *Csaba-mondának* nevezni. A 19. századi ún. *mondák* műfaji problémájához lásd SZAJBÉLY Mihály 2005, 369–388. Az 1855-ös közlést egy évvel megelőző Ipolyi Arnold-féle alváltozat (vö. 49. jegyzet) problémáját lásd hátrább, a 3.3. szakaszban.

⁴ A szépirodalmi hasznosítások kapcsán tartozunk egy rektifikációval: Hankó *Székelyföldje az alapvariáció* két változata közül (vö. az előző és a 49. jegyzet) a kézenforgóbb Ipolyi Arnold-változatot veszi át, nem a Lugossyt (vö. BOÉR Máté et al. 2018, 223, a 36. jegyzet).

⁵ Vö. BUSCH, Werner 1986, 119; MINKELS, Margret Dorothea 2012, 274. A Neues Museum örizte amúgy 1913-tól a Nefertiti-mellszobrot is, mely 2009-től újra ott megtekinthető.

⁶ LUGOSSY József 1850, XCIX.

2. Dekonstrukció

2.1. A Kaulbach-kép története, valamint forrás- és értelmezéstörténete

A *Hunnenschlacht* első változata – *Eine Schlacht zwischen den Geistern der Römer und Hunnen vor den Mauern Rom's, nach einer alten Sage des Damascius* ('Római és hun kísértetek harca Róma falai előtt, Damaszkiosz egy régi mondája alapján', München, 1833, kis méretű monokróm vázlat)⁷ – Leo von Klenze felkérésére születik, és az ihlető forrásra, François-René vicomte de Chateaubriand egy szöveg helyére (1831)⁸ is ő hívta fel Kaulbach figyelmét.

Chateaubriand forrása egy 9. század közepi Phótiosz- szöveghely,⁹ melyet a politikából ekkortájt visszavonuló francia író a Jordanes 6. század közepi *Geticájának* hun kontextusába helyez.¹⁰ A szöveghely tárgya egy Damaszkiosz-töredék a *Logoi paradoxoiból*, amelyet a Phótiosz-kiadás belekever a másik, bővebben felidézett Damaszkiosz-mű (*Vita Isiodori*) ismertetésébe.¹¹ A töredék egy olyan hiedelmet említ, amelyet kortársnak állít: a hunok elleni harc után az elesettek kísértetei három nap és három éjjel folytatták a csatát (*Geisterschlacht*-motívum). Kaulbach ezt úgy oldja meg, hogy a kísértetek/lelkek a kép egy felső regiszterében harcolnak, az életben maradt, gyászoló és szenvedő hátrahagyottak alsó regisztere fölött. Ez összefügghet egy *Nibelunglied*-változat eleve- nen égbe menő Attilás végkifejletével,¹² de kézenfekvő képzőművészeti megoldás anélkül is.

1834-től 1837-ig Kaulbach egy nagy méretű változaton dolgozik, gróf Atanazy Raczyński megrendelésére (tus és barna olajfesték, lásd 2. ábra; 1837-ben kisebb színvázlata is elkészül).¹³ Raczyński Berlinben állítja ki,¹⁴ majd 1839-ben a modern német művé-

szetről írt párizsi könyvében ismerteti, metszettel (3. ábra) is.¹⁵ A kép címe ezúttal levegőben vívott harcra értelmezi a témát: *Combat des Huns dans les airs*. A könyvet 1840-ben az Amerikai Egyesült Államok berlini rendkívüli követe szemlézi Londonban, és félreérti az új festmény címet, mintha a „légi harc” motívuma már Damaszkiosznál szerepelne, holott jegyzetben be is idézi a vonatkozó Phótiosz-szöveget.¹⁶ A *Hunnenschlacht* mindenesetre – „légi harcra” is – nemzetközi figyelem előterébe kerül.

A berlini tanulmányokra ekkor érkező magyar akadémisták közül van aki ott hallgató még 1842-ben is,¹⁷ amikor porosz királyi megrendelés alapján előzetes szerződést kötnek Kaulbachkal a freskó változatnak a tervezett Neues Museumban való megfestésére.¹⁸ Hogyan értelmezheti a témát például egy – ekkoriban magától értetődően hun eredetű – olvasott székely, tehát legalább Ranzano óta *scythulus*,¹⁹ aki az ihlető szöveghelyre – ha nem ismerne már – rákereshet, és azt találja, hogy ott a harc *pugna contra Scythas*? A Chateaubriand-i közvetítés pedig egyenesen a „Nedao melletti” csatához köti a kísértetharcot, bár benne hagyja a Phótiosz által zavaros összefüggésben említett Rómát és Attilát is,²⁰ nem tudva velük mit kezdeni: Attilának nem ismeri Róma előtti csatáját a történetírás. Egyáltalán: milyen Róma mije szerepelhetett a Damaszkiosz-eredetiben?²¹

Párhuzamos fejleményként 1841-ben Berlinbe költözik Jacob Grimm, akinek német mitológája az 1835-ös kiadásban még nem tartalmazta a *Hadakúttya* magyar Tejút-megnevezést, az 1844-esben viszont már igen.²² Fel nem tüntetett forrása Szirmay Antal 1807-es kiadványa,²³ Szirmayé pedig a századfordulós műkedvelő költő Percsenyi Nagy László.²⁴

⁷ A müncheni, legelső változat kis karton – a müncheni művészeti egyesület birtokában található művek 1834. évi gyarapodásában szereplő 361. számú tétel – megnevezése. (BBWKVM 1834, 46.) Létrejöttének és első kiállításának időpontját (1833 nyara, illetve 1834. február) lásd GECK, Albrecht 2018, 198.

⁸ CHATEAUBRIAND, François-René de 1831, 168–169.

⁹ Lásd a Photius: *Bibliotheca*... CCXLII. fejezetében – online is elérhető térségünkbeli kiadásaiban pl. PHOTIUS 1606, 552; PHOTIUS 1778, 316.

¹⁰ A pannóniai „Nedao” (egy rontott névalakú germán Duna?) melletti csata, vö. Jordanes: *De origine actibusque Getarum*, L. fejezet.

¹¹ *Ex Isidori philosophi vita*. (A hivatkozott Photius: *Bibliotheca*... CCXLII.)

¹² Vö. LACHMANN, Karl 1841, 370, 2159. vers stb. (Az 1826-os első kiadásban a 311. oldalon.)

¹³ A „nagy szépiá vázlatot” birtokló Poznani Országos Múzeum honlapja (MNPBH); RACZYŃSKI, Atanazy 1839, 253. Az 1837-es színvázlat valószínűleg a mai stuttgarti nagyobb olajfestménnyel azonos (*Die Hunnenschlacht auf den katalanischen Feldern*, Staatsgalerie Stuttgart, lsz. 918, 137,5 x 172,5 cm – be-

szerezése 1889-ben, a müncheni von Heinemann-műkereskedésből történt, vö. SgSHsch1).

¹⁴ Nagy figyelmet keltett, pl. Karl Marx és Friedrich Engels is Kaulbach művét-témáját használja *A német ideológia* 1845–1846-os kéziratában *A lipcei zsinat* fejezet felütéséhez. (Utpictura18bH.)

¹⁵ Julius Caesar Thaeter metszetét lásd RACZYŃSKI, Atanazy 1839, 414.

¹⁶ WHEATON, Henry 1840, 418.

¹⁷ GOMBOS Annamária, KÖNTÖS SZABÓ Ernőné 2008, 4.

¹⁸ MINKELS, Margret Dorothea 2012, 274.

¹⁹ Vö. HERMANN Gusztáv Mihály – ORBÁN Zsolt 2018, 42.

²⁰ CHATEAUBRIAND, François-René de 1831, 168–169.

²¹ Ne feledjük, az „ante conspectum urbis Romae” (pl. PHOTIUS 1778, 316.) *urbs*át már egy Phótiosz-szövegezés részeként olvassuk.

²² GRIMM, Jacob 1835, 214; Uő 1844, I. 331.

²³ SZIRMAY Antal 1807, 122. Vö. LUGOSSY József 1855, 122.

²⁴ PERECSENYI NAGY László 1800, 166. Vö. LUGOSSY József 1855, 122.

Ki a közvetítő? A *Hadakúttya*, mint magyarok [hunok] által Ázsiából való bejövételük során követett csillagzat neve, mindenestre szintén megérkezett az 1840-es évek eleji Berlinbe. Occam borotvája a munkahipotézis módosítását kéri: a „megváltó Csaba”-téma fogantatásához nem szükséges kivárni egy 1849–1850-es pillanatot.

2.2. A „megváltó Csaba”-téma tartalmi dekonstrukciója

A téma tartalmi elemeit térben-időben, forrás- és hatástörténetük szerint csoportosítottuk (5. ábra): egy vízszintes helyszín/idő-tengely felett a már előrebocsátott szüzsét tagoltuk, alatta pedig a mögöttes forrás- és közvetítő elemeket. A kirajzolódó összefüggéscsoportokat közös háttérszínekkel érzékeltettük, megjelenítve – bár csak áthúzottan – további olyan elemeket is, amelyek a forrás- és hatástörténeti kutatás alapján megkerülhetetlenek vagy legalábbis szerepükben tisztázandónak tűnnek.²⁵

Mindenekelőtt az indító motívum kiemelkedően fontos, a *belháború*. A testvérharc, amely után „Etele szent kardját ...testvéri vértől tisztára mártván” lehet használni, csak Lugossynál szerepel az *alapvariáció*-ban, Ipolyi Arnold közvetítésében még nem.²⁶ Túl azon, hogy valószínűleg az egyetlen lényegi különbség az *alapvariáció* két közlése között, ez az egyetlen megerősítő utalás arra a fontos előzményre is, hogy „Csaba” – különben Kézaynak megfelelően – *nem egy külső* ellenség elől menekül, holott visszatérni majd *külső* ellenség ellen fog. Egyben arra figyelmeztet, hogy a téma már az *alapvariáció*-ban csonkolt,

legalábbis az ottani szövegezése az, holott a kutatás későbbi szakaszából visszanezve, a téma fogantatásában korántsem tűnnek mellékesnek a lemaradt vonatkozások: a „Csaba” meneküléséhez vezető belharc *szereplői és helyszíne*.²⁷ Persze épp egy ilyen csonkolás – a konkrét történeti vonatkozások elhagyása – teremthet ideális környezetet a téma mitizálódásához.

Az ábra révén a következő fő összetevőket azonosítottuk:

– A Kaulbach-festmény születése (az ábrán bíbor<piros>sárga inspiráció, kék eszmetörténeti kontextusban).²⁸

– Egy székely (de legalábbis magyar) értelmezőnek az önidentifikációs helyzete (az ábrán zöld kontextus).²⁹

– Egy mitológiai-folklorisztikai (filológiai) azonosítás lehetősége (az ábrán szürke kontextus).³⁰

Tehát egy identitásfolyamatot egy bizonyos eszmetörténeti közegben egy megfelelő forrásra alapozó műalkotás katalizál, hogy aztán a terméket egy épp születő szaktudomány-csoport segítségével stabilizálják/rögzítsék.

2.3. Még egyszer: a kronológiai támpont kulcsmozzanatok

Lényeges kiemelni:

– Csak 1831-ben, a közvetítő-inspiráló Chateaubriand-nal kerül Catalaunum stb. kontextusából *újra* [?] *huntestvérharc-kontextusba* Phótiosz érthetetlenül Róma előtti (??) hun–„római” *Geisterschlacht*-ja.

– Csak két évvel később, a Kaulbach *pacifista-humanista* [megrendelői?] *környezete* kéri a [ha-

²⁵ Ilyen pl. a tisztázatlan háterű Geisterschlacht-adat Piliscsabaról, ahol évente hallatszlik Csaba vitézeinek éjszakai kísértet-harca a *németekkel* (IPOLYI ARNOLD 1854, 77). Valószínűleg helynév-etimológiaként született *mondá* – ne feledjük, akár Phótioszt is már pár évvel Kézai gestája előtt kiadták a közeli Budán (PHOTIUS 1778), persze a kísértet-harc éves ciklusa talán inkább más forrást feltételezne.

²⁶ LUGOSSY József 1855, 115; a mi kiemelésünk. Vö. a 3. és a 49. jegyzet.

²⁷ Amennyiben már tudunk Kaulbach művéről, annak – minden változatban közösnek maradó – főcím-eleme, a „hunok harca” óhatatlanul felkínál egy *'hunok közötti* (bel)harc' jelentést is. Ez viszont a (fennmaradt) végső forráshely, tehát Phótiosz „Róma előtti” harc-helyszínét illetően (vö. 20. jegyzet) nem csak Chateaubriand számára generálhat kérdőjeleket, különösen a „hunok harca Róma *falai*(!) előtt”, vagyis a legkorábbi, már említett müncheni címváltozat esetében. Róma ugyanis „az örök város” *Urbis* is lehet, de egy transzcendentális terep (üdv-történeti pogány>keresztény világ) *Orbis* is, míg a történeti végső hun (testvér)harcot éppenséggel Róma, a *birodalom* falai, tehát a római limes előtt vívták „a Nedao mellett”.

²⁸ A Kaulbach-mű inspiráció-történetének a lényege a Damaszkiosz>Phótiosz-forrás Chateaubriand-i közvetítése/értelmezése. Ez viszont a szüzsé eleji csonkolás okán csak katalizátor szerepet

játszhat, hiszen a „megváltó Csaba”-szüzsébe már nem megy át az, hogy a „felsőregiszter-/légi” jelenet eredetileg egy üdv-történeti korszakváltás transzcendentális helyének felel meg. Az eszmetörténeti kontextus ugyancsak katalizátor szerepű: a hasonlóképpen üdv-történeti vonatkozásoktól sem mentes *szüzsé nép* megjelenítését korabeli pacifista humanizmus kérte – vö. MINKELS, Margret Dorothea 2012, 274, bár ott a szerző ezt valamilyen csak a berlini porosz királyi megrendeléssel hozza összefüggésbe –, de ebből a szüzsében csak egy *profán nép* marad.

²⁹ Egy, a Kézai közvetítette történeti hagyományon nevelkedett írástudó számára a leglényegesebb pont az, hogy a Damaszkiosz>Phótiosz-hagyomány forrása csak a „Nedao melletti” csata *türelője* lehet. Kik menekültek Kézainál ezek közül „*Görögországba*”, hogy általuk a történet egy legrövidebb úton juthasson az *athéni* Damaszkioszhoz? „Székely kontextusúként” másrészt az 5. ábrán a *Hadak útja* 1838-as erdővidéki említését is feltüntetjük (MTsz 1838, IV, 150), de ennek a bizonytalan háterű adatnak inkább csak egy, a Rikánbelői Kommunitás – a mai Kovászna megyei terület magyar protestáns „főesperessége” – egyházi berkeiben való esetleges ismertség szempontjából van itt számunkra jelentősége, vö. 3.1. szakasz.

³⁰ A légi/égi segítség érkezési útjának *konkrét megnevezése* a modern német filológia nyújtotta lehetőségnek – az épp születő mitológiai-folklorisztikai tipológia hozadékának – tűnik.

lottai segítségét váró, túlélő népnek is értelmezhető] „háborút elszenvedő hátrahagyottak [< valójában a chateaubriand-i megváltandó emberiség]” beemelését a *Hunnenschlachth*ba.

– Ez, a *szenvedő nép* ábrázolását lehetővé tevő 1833-as *festői megoldás* (a lelkek légi [utas] harca) csak Raczyński 1839-es munkájának félreolvasásával (például a londoni 1840-es szemlével) *projektálódik vissza* értelmezésként a Damaszkiosz>Phótiosz-szövegre.

– Forrásra kereső vagy azt már ismerő *scythulus*-magyarnak Kaulbach freskója Berlinben, akár a fölül tervezett/festett fríz révén is közismerten,³¹ a Damaszkiosz>Phótiosz-féle *scyth*a harcról beszél: ez tehát egy, a *hun*>*magyarnál* is erősebb motivációjú, és pedig *scyth*a>*székely önidentifikáció* potenciális pillanata.

Valamint

– párhuzamosan az előbbiekkal: Jacob Grimm német mitológiájába csak valamikor 1835–1844-ben kerül be a magyar *Hadakúttya*, és a berlini 1844-es 2. kiadásába is csak a Perecsenyi Nagy-féle, népvándorló magyarok által követett égi országút nevéként.³²

Ezzel viszont a téma minden összetevője egy 1842 körüli berlini székely akadémista tarsolyába kerülhetett.³³

3. A szerző(k) és a helyszín

3.1. A tulajdonképpeni szerző

Ideje figyelmesen újraolvasnunk a példásan adatoló Lugossyt, aki először utal 1850. szeptember 2-án a „megváltó Csaba”-témára: „...Hadak-útán, mint a székely nevezi Etele-kori hagyományok nyomán a tétjutat. Miről mások.”³⁴ Majd 1855-ben, valóban:

„...a székely rege tisztos okmánya. *Hős székely ifjú!* Ki e nemes regét fényes, de súlyos korban, a hadakúta tiszta íve alatt *éjjeli örtüznél* lelkesedve *mondogatád* hú bajtársidnak, *s ekként lehetővé tevéd*, hogy ez nekem is a távolban *tudomásomra juthasson*, te már magad is *megdicsőülten járdalod ama fényutat*, *oda költözvén*, honnan a szellemapák tündöklő fegyverzetben néznek alá. Legyen itt megszentelve *emlékezeted!* ...A regében, úgy, mint azt *velem baráti*

kéz közlötte... Adjuk vissza ...a magyar népnek apái ős csillagos égét, ...mit szerte egyeseknél a hagyomány már csaknem öntudatlanul s kienyészőfélben fenntartogat, ...s bízunk ...hogy a nép ...nem fog *másodszor is megfélelkezni* »Csabáról s hős apjáról, Eteléről.«³⁵

Az adatforrás tehát 1855-ben már biztosan hallott, a „megváltó Csaba”-téma közvetítő útján jutott el Lugossyhoz, és került lejegyzésre, más forrás pedig nincs rá: a nép nem ismeri a „regét”. Az, hogy az önkényuralom éveiben, főleg a haditörvényszéki ítéletek idején Lugossy nem nevezi meg a forrást, nem meglepő, hiszen egy halott családjának és a témát közvetítővel szóba állónak is lehet veszténivalója,³⁶ de miért nem leplezi le a Kiegyezés után sem? A kiinduló munkahipotézis ezért számolt *átveréssel*, amelyre utóbb nem szívesen térnek vissza, vagy legalábbis Berlinből levelező 1849-es emigráns *misztifikációjára*.

A megoldás egyszerűbb: Lugossy azért nem leplezi le *utóbb* a szerzőt, mert már *akkor* megnevezte, ha némi óvatossággal is, hátrébb. 1855-ös tanulmányában összesen két székely adatközlőjét adja meg, de a másik („R. M.”) él, és épp a *Hadak útját* érti félre, Hada *kútjának*.³⁷ A keresett kútfő tehát – és a stílusa is érdemes odafigyelni –:

„Berlinben a székely Sükösdtől (1840) következőleg jegyeztem fel: »A szépasszony hűtlen lón kedveséhez. Ez arcul csapta őt, s letűnt a feneketlen kristálytóba, ezt mondván: várhatsz engem ezer esztendeig. A szépasszony most kedvesét ezer esztendő óta várja, éjenként kiterítgetve vásznát, s estve-reggel a kristálytó vizével öntözgetve azt, mi aláperegven szüli a harmatot.«”³⁸

Sükösd Sámuel (1816–1849)³⁹ 1840-ben 24 esztendő *ifjú* volt, és két és fél évig, 1840–1842-ben berlini akadémista – az első egyetemi évben Lugossy diáktársa. Már 1848 őszén együtt van Déván Kiss Sándor ezredessel, a későbbi tömösi hőssel – Sükösd Nagyváradra menekül, és onnan tér haza Székelyföldre három hónapal később. Uzoni református lelkész 1849. április végén, amikor átveszi a délkeleti szorosok (Bodza–Ósánc–Tömös) védelmét ellátó magyar alakulatok tábori lelkészi szolgálatát, de az Uzontól mintegy 30 km-re táborozó egységekhez

³¹ Vö. MINKELS, Margret Dorothea 2012, 274.

³² LUGOSSY József 1855, 122. Lugossy csak annyiban téved, hogy a *Hadakúttya* költői lelemény volna: már az 1400–1410 közötti *Schlägli-magyar szójegyzék*ben szerepelt ’Tejút’ értelemben, de azt csak 1890-ben fogják felfedezni, vö. MOLNÁR József – SIMON Györgyi 1976, 59; SZAMOTA István 1894, 3, 88. A „megváltó Csaba”-téma általi értelmezésben persze a keletről érkező harcosok már nem *inányként követik*, hanem – halálból visszatérő vagy éppenséggel halott *hősökként* – *járják* az égi országutat.

³³ Sőt meglehet, hogy már Grimm figyelmét is valamelyik magyar akadémista hívta fel a Szirmay idevágó „adatára”.

³⁴ LUGOSSY József 1850, CXXII.

³⁵ LUGOSSY József 1855, 115, 117, 121. A kurzíváltak a mi kiemeléseink.

³⁶ Vö. ZAKAR Péter 1999, 99–101. stb.

³⁷ LUGOSSY József 1855, 121–122.

³⁸ Uo., 253.

³⁹ Sükösd Sámuelről lásd legutóbb a jelen kötetben: DEMETER Lajos 2022.

már március végétől, az osztrák csapatok Erdélyből való kiszorításától kijárhat. Az 1849. június 20-i tömösi csatában hal hősi halált. Arannyal volt egyidős, Petőfi-sorsú, képességeit a pályatársak visszaemlékezései szuperlatívuszokkal illetik: „a nagyenyedi főtanodának korában legnagyobb »lumenje«, a papi karnak díszje”, aki Berlinben is „legyőzhetlen volt, ha komoly tudományos vitára fordult a társalgás”, s mindez „vasszorgalommal párosult benne”.⁴⁰

3.2. Az utolsó közvetítő

Hogyan, milyen *baráti kéz* révén jut el a téma, a tömösi(–ósánci–bodzai?) csillagkép-magyarázat Lugossyhoz? Illetve ki barátjának a keze – Lugossy vagy a forrásszemély barátjáé? A közvetítés feltételei: – a közvetítő *együtt volt* Sükösddel egy táborozáson; – *tudja*, hogy Sükösd meghalt, holott Sükösd halálát az osztrák hatóságok sem tudják utóbb;⁴¹ – érintkezésbe kerül 1850. szeptember előtt Lugossyval; – részletes lejegyzéshez elegendően *fel tudja idézni* a Sükösd által szóban előadott témát;⁴² – *háttérben marad* a közvetítés után.

Mivel a közvetítőt Lugossy nem nevezi meg – megtörténhet, hogy nem is tudja az igazi nevét –, azonosítása csak munkahipotézis értékű, de a fenti feltételeknek jelenlegi ismereteink szerint egyetlen személy felel meg: Bíró Sándor (1816?–1877).⁴³ Bíró Székelyudvarhelyen Sükösd iskolatársa volt (akár osztálytársa?⁴⁴); 1849 első hónapjaiban, amikor Sükösd Uzon református lelkésze, ő a szomszédos református egyházközség Rétyé; 1849. március végétől április végéig pedig a Bodza–Ósánc–Tömös-szoros csoportot védő csapatok táborig lelkésze, akinek segíteni Sükösd is kijárhat már ekkor Uzonból – ez az az időszak, amikor két cári intervenció között együtt is lelkesíthetik az ottani katonákat, akár *éjjeli őrtűz* mellett, a Tejút fénylő íve alatt.

1849. április végén Bíró Sükösd váltja a táborig lelkészségben, míg Bíró Csíksomlyóra távozik megszervezni, majd kiadni az ottani *Hadi Lapot*. Gál Sándor propagandistájaként hozzájut a harctéri hírekhez, augusztusban pedig annak csapataival, köztük Tömösnél is harcolt egységek maradványaival

vonul vissza Zsibóig, ahonnan Debrecenbe menekül, és öt hétig a kollégiumban húzza meg magát, Gergelyfi András álnév alatt.⁴⁵ Sükösdtől valószínűleg azt is tudta, hogy ki volt onnan annak berlini akadémista-társa: az 1845-től magyar tudományos akadémiai levelező tag Lugossy.

Lugossy másrészt egy debreceni lovas nemzetőr századdal 1848. októbertől vehetett részt az aradi vár körülrészében, és ez az alakulat legkésőbb 1849. március–áprilisban hazaért Debrecenbe, az orosz intervenció idején pedig a nemzetőrség már általában is katonai jelentőségét veszítette. A szabadságharc bukása után mégis jobbnak látta a közeli Téglásra húzódni nevelőnek – kollégiumi tanárként, a katonai szolgálatba nehezen bekapcsolódó debreceniekhez képest játszott szerepe jól ismert volt. Téglásról 1850-ben hívják Pestre, ahonnan aztán csak 1851-ben tér vissza a debreceni kollégiumba.⁴⁶ Mivel 1841-ben pár hónapig szatmárnémeti lelkész is volt, nem kizárt, hogy 1849 őszén nemcsak találkozott a debreceni kollégiumban Bíróval, de épp ő ajánlotta be a Szatmárnémetivel szomszédos vetési birtokos Nemesékhez nevelőnek. Bíró csak 1853-ban távozik a biztonságos Vetésről, és pedig a félreeső Kővár-vidékre és egy időre majd Désre – hírhedt 1848–1849-es radikálisaként Háromszékre úgy tűnik később sem mer visszatérni.⁴⁷

3.3. Néhány további kérdés

Mi az, ami esetleg csak az utolsó közvetítő – tehát nagy valószínűséggel Bíró – szerzői hozzájárulása? Valamint: mikor jut el Lugossyhoz, illetve mikor kerül lejegyzésre a Debrecenben aztán csak egy negyedik „segélykéréssel” kiegészített,⁴⁸ és először Ipolyi Arnold által, 1854-ben leközölt szöveg?⁴⁹

Akárcsak a damaszkioszi kísértetharc hármastagolása, a „megváltó Csaba”-*alapvariáció szöveg* háromszori segélykérése-segélynyújtása is annyira általános, archetipikus megoldás, hogy Sükösd és a közvetítő egyaránt alkalmazhatta. A „*víz útján kért*” helyetti „*föld útján kért*” segély is közös problémájuk volt: a szabadságharc előtti évtizedek meghatározó kihívása minden térségükbeli lelkész számára az 1802-es és azt követő *földrendések* által súlyosan megrongált templomaik helyreállítása.⁵⁰

⁴⁰ CSORBA György 2002, 892; SÜLI Artila 2020, 179; ZAKAR Péter 1999, 154–155; BALÓ Bénéjám 1858, VI–VII; NAGY Sándor [– SZABÓ Sámuel] 1896, 136.

⁴¹ ZAKAR Péter 1999, 154–155, 199. jegyzet. Elgondolkodtató, hogy a sátoraljaújhelyi református lelkész ezzel szemben tudja 1857-ben. (VÁLYI Pál 1857, 158.)

⁴² Le is jegyzi, vö. „mint azt velem baráti kéz közölte” (LUGOSSY József 1855, 115; a mi kiemelésünk).

⁴³ Bíró Sándorról lásd legutóbb ZAKAR Péter 2019.

⁴⁴ Bíró 1831-ben subscribál először Székelyudvarhelyen a refor-

mátus kollégiumban (ALBERT Dávid 2005, 122), egyidőben azzal, hogy Sükösd Sámuel is tógás diák lesz – ő Nagyenyeden.

⁴⁵ ZAKAR Péter 2019, 504.

⁴⁶ SZINNYEI József 1902, 83–84; GAZDAG István 1998, 176, 181.

⁴⁷ Lásd részletesebben KÁDÁR József 1896.

⁴⁸ LUGOSSY József 1855, 115.

⁴⁹ IPOLYI Arnold 1854, 581. Vö. még Uo. 354.

⁵⁰ A közeli Árkos erődített unitárius templomának javítását pl. lásd részleteiben is: MÁRK Artila 2022.

Az viszont jó kérdés, hogy az alapvariáció *azonnal*, majd *egy évre rá*, majd *három évet követően* érkező, még élő *segítsége* nem az 1852-re szervezett, Makk-féle összeesküvés/provokáció kódolt bejelentése-e az 1848. őszi, 1849. tavaszi térségbeli események történeti valóságának lenyomata mellett. 1874-ben ugyanis Bíró úgy tudja, hogy Sükösd „Törökhonban” halt meg,⁵¹ ami akár egy 1851-ben az Oszmán Birodalomból érkező Makk-emisszárius (új, tév)híre is lehet.⁵² Ez esetben valóban egy, a szervezkedők megkereste Bíró, és csak 1851–1852-ben szövegezte volna meg az alapvariációt.

Ami mindenképpen gyanús: Lugossy, miközben beépíti az „Etele-kori székely hagyomány” vélt megoldást az 1855-ös dolgozatába, a már a *Csillagisme*-kéziratában is ott található korábbi, Szirmay-filiációs *Hadakúttya*-magyarázatát⁵³ nemhogy nem törli, hanem még az ellentmondást sem simítja el például azzal, hogy utóbbival csak Grimm forrását akarta megadni.⁵⁴ Miért lesz olyan sietős 1853–1854-ben a „megváltó Csaba”-közlés, hogy Ipolyit félig már kinyomtatott könyvébe beilleszteni riasztja⁵⁵ – miért nem 1853 előtt teszi ezt, és miért nem várható ki a szintén kiadás előtt álló 1855-ös saját dolgozata erre a célra? 1850-es első találkozást követően, 1853 körüli revelációja volna csak a *lejegyzettként teljes* szöveg? Bíró ekkor küldi el neki, Vetésről való távozása körül?

Szögezzük le: a Lugossy-hagyatékából eddig csak a budapesti akadémiai könyvtárbeli *Csillagisme*-kéziratot vettük kézbe, még az ugyanott található személyi okmányait sem.⁵⁶

4. A „megváltó Csaba”-téma értékelése

4.1. Egy névsor

Akárhogy is került sor a „megváltó Csaba”-*alapvariáció* szövegezésére, és bárhogy is ítélnénk meg a Csanády–Mihalik-féle *feldolgozást*, vessünk egy elfogulatlan, átfogó pillantást a téma *aktoraira*:

Damaszkiosz (458 k. – 538 u.): a magukat viszszaemlékező Platónig legitimálni próbáló athéni Akadémiák utolsó, szíriai származású vezetője.

Jordanes (? – 553 u.): gót-alán származású, latin nyelvű történetíró.

Phótiosz (820 k. – 893): bizánci császári testőr-parancsnokból gyorstalpalt, a római pápát kiközösítő konstantinápolyi pátriárka, fiatalkori műve, a *Bibliothéké* a megelőző 1200 év görög irodalmának „olvasónaplója”.

Kézai Simon (13. sz.): a *Gesta [Hunnorum et Hungarorum]* krónikaírója (kiadásai: 1782, 1833 stb.)

Szirmay Antal (1747–1812): táblabíró, országgyűlési követ, író, nyelvújító, Mikszáth Kálmán *Külföldi házasságában* is szerepel.

Perecsenyi Nagy László (1771–1827): vármegyei hivatalnok, Dugonits-epigon író.

Chateaubriand, François-René, vicomte de (1768–1848): Napóleon, majd a Bourbonok francia diplomatája, konzervatív politikus, a romantika kiemelkedő képviselője, Victor Hugo irodalmi példaképe.

Klenze, Leo von (1784–1864): klasszicista bajor királyi építész, de Szentpéterváron is ő toldja meg az Ermitázt.

Kaulbach, Wilhelm von (1805–1874): Liszt Ferenc barátja, a berlini Neues Museum-beli freskói fölött a frízeken is a világtörténelmet játszották el gyerekek – itt Phótiosz Damaszkioszt illető hitetlenségét is megörökítette.

Raczyński, Atanazy, hrabia (1788–1874): az európai udvarokba bejáratos porosz diplomata lengyel gróf, műkritikus és műgyűjtő, egykori gyűjteményéből egy Botticelli-festmény maradt Berlinben, és palotája helyén épült fel a Reichstag.⁵⁷

Wheaton, Henry (1785–1848): az Egyesült Államok berlini rendkívüli követe, aki a londoni *Foreign Quarterly Review*-ban szemlézi Racyński-t – a folyóirat (mint nem elég konzervatív) helyett ekkori szerkesztője utóbb másikat alapít.

Grimm, Jacob Ludvig Karl (1785–1863): korántsem meseíró, hanem nyelv- és irodalomtudós, a német filológia és ókortudomány egyik atyja, 1841-től berlini egyetemi tanár, a *Deutsche Mythologie* szerzője.

Sükösd Sámuel (1816–1849): berlini akadémista református lelkész, pedagógiai szakíró, 1849-es hősi halott.

? Bíró Sándor (1816?–1877): református lelkész, honvéd százados rangban a csíksomlyói 1849-es *Hadi Lap* szerkesztője.

⁵¹ Kuszko István 1896-os közlésében, lásd BÍRÓ Sándor 1874.

⁵² A Makk-féle összeesküvés lehetséges kontaktszemélye pl. Borza Áron volt nagyenyedi diák, Törökországból Magyarországra küldött emisszárius. (Vö. CSORBA György 1999, 366.)

⁵³ MTA KIK, Ms 220, III, 1100–1101, 1332, 1340.

⁵⁴ Vö. LUGOSSY József 1855, 122.

⁵⁵ IPOLYI Arnold 1854, 354.

⁵⁶ A már említett MTA KIK, Ms 220 kézirat, illetve a Szilády Áron útján bekerült MTA KIK, Ms 4440/68–93 (41 levélnyi

26 db okmány 1838–1856-ból).

⁵⁷ Már mint a művelődéspolitikai megvalósításai okán/végezt, porosz királyi adományként kapott telken, 1842–1844-ben épült, második palotája helyén, tehát pl. Geck ezt illetően figyelmen kívül (vö. GECK, Albrecht 2018, 199). A *Hunnenschlacht* „nagy szézia vázlatát” még az ugyancsak berlini, az Unter den Linden 21-en álló korábbi palotájában állította ki 1837-ben. (WfLMk PP)

Lugossy József (1812–1884): 1841-től a Magyar Tudós Társaság (1858-tól: MTA) levelező (1858-tól rendes) tagja, szatmárnémeti református lelkész, stb., 1845-től a debreceni kollégium tanára, könyvtárosa, arabista stb.

Ipolyi Arnold (1823–1886): római katolikus püspök, művészettörténész MTA-igazgatótag, a magyar műemlékvédelem atyja, a *Magyar Mythologia* szerzője, az esztergomi Keresztény Múzeum jelentős gyarapítója.

Azt se feledjük el aláhúzni, hogy egy, már a Lugossy-féle alapvariáció-közzététel idején is *1400 éves előtörténetről* (művelődéstörténeti folyamatról) beszélünk.

4.2. Egy kanonikus művelődéstörténeti párhuzam és egy második névsor

A téma felvázolt *előtörténete* (gyökérszete) mellesleg ugyancsak a „19. század közepi termék *téma*” derivált munkahipotézist igazolja. Címkezzük át kicsit az összetevőit (6. ábra).⁵⁸ Ismerős? Bizony, a téma *összeállítását* ugyanaz a 19. század közepi eszmetörténeti ismerethorizont keretezi, mint a – persze vitathatatlanul jelentősebb – testvértémát, melyet Madách Imre dolgozott ki. Hadd térjünk vissza még egyszer a téma összeállításának valószínűsített helyére-időpontjára is, túl a freskó *Hunnenschlacht* itteni-ekkori porosz királyi megrendelésén és a megrendelés kutatásra érdemes előzményein/visszhangján.

A tanúként 1857-ben jelentkező Vályi Pál saját és két levelezőtársa emlékeivel idézi fel az 1841–1842-es egyetemi tanév magyar Berlinjét. Vályi akkori Schelling-élményéről ír, és egy 1842. májusi kettős levéllel egészíti azt ki: Győry Sándor szerint Schelling „azt igyekezett megmutatni, hogy a mitológia se nem költők, se nem filozófok találmánya, hanem együtt támadt mindenik néppel annak mitológiája is, mert népet mitológia nélkül képzelni sem lehet”, Sükösd Sámuel pedig, aki részletesebben ír Schelling előadásairól, azt állapítja meg, hogy „Liszt eltávozta után ... napi hősnék egyedül Schelling maradt.”⁵⁹

Liszt Ferenc két évvel korábban vállalta fel ismételt magyarságát, ami nem-magyar körökben kisebb botrányt is keltett. „Virtuóz éveinek” ezt követő európai diadalmenetében az 1841. december 27. és 1842. március 2. közötti berlini koncertsorozat a csúcs, ennek során a húsból három hangversenyt a helyi egyetemisták javára ad. Részt vesz Schelling január 3-i előadásán is. 1842. március 3-i búcsúztatása tömegesen torkollik, ahol két zenekar is 1840-es, magyar témájú darabját játssza a menet két végén.⁶⁰

Friedrich Wilhelm Joseph Schelling vallásfilozófiai előadásai ugyancsak hiszterizálták Berlint: az 1841. november 15-i beköszöntő alkalmával az egyetem amúgy is 800 férőhelyes legnagyobb előadótermébe ajtón-ablakon át törnek be az érdeklődők. *A mitológia és a kinyilatkoztatás filozófiája* címen meghirdetett előadásorozat végül kudarcba, csalódásba fullad, de filozófiatörténeti jelentősége nagy, a hallgatók között pedig olyan gondolkodók ülnek Sükösdékkal egy teremben, mint az anarchista Mihail Alexandrovics Bakunin, a művészet- és művelődéstörténész Jacob Christoph Burckhardt, a természettudós Alexander von Humboldt, a filozófus Søren Kierkegaard, a történettudós Leopold von Ranke.⁶¹

A – vélt ükapjaként – Sükösd Sámuel nagy büszkeséggel emlegető Sükösd Mihály 1991-ben többek között a következőt nyilatkozta Csanádyék *Székelly himnuszáról*: „rossz mitológia. A 20. század végéhez közeledve Csaba királyfi nekem ne legyen erdélyi metafora. ...Amíg ilyen archaikus mitológiákban gondolkodunk, ...addig nincs mit remélni önmagunktól ...hátrány-mitológiát gyártani – hiba!”⁶² A választ, makroközösség és mítosz viszonyáról, Győry Sándorék idézett, 1842-es Schelling-olvasata adja. Csanádyék alkotását egyik szerzője sem szánta alternatív magyar himnusznak. A végül befutott társadalmi-politikai pályáját – alighanem – még csak nem is a *Csaba királyfi Hadak útjára kerülésének* eddig feltáratlan történelmi-művelődéstörténeti gyökerei tették lehetővé, hanem ennek a hasznosított témának a *numinózus* tartalmai, amihez képest másodlagos a *Székelly himnusz* egy bármennyire indokolt negatív esztétikai megítélése is.

⁵⁸ Az egyetlen kevésbé ismert, Percsenyi Nagy László eszkimó–magyar leleményét lásd SZEVEVERÉNYI Sándor é. n.

⁵⁹ VÁLYI Pál 1857, a közölt kettős levelet lásd Uo., 158–159. A Győry Sándor figyelmét felkeltő tényleges schellingi problémát lásd pl. SCHREINER Dénes 2007, 72.

⁶⁰ *Hősi induló magyar stílusban*. Az 1840-es pesti magyarkodásról és visszhangjáról, valamint az 1842-es berlini búcsúztatásról lásd RAMANN, Lina 1887, 42–49, 171–173. Liszt részvételét Schelling előadásán lásd VÁLYI Pál 1857, 155–156.

⁶¹ Az 1841. november 15-i egyetemi eseményekről lásd VÁLYI

Pál 1857, 144–146. A nem akármilyen hallgatói névsort a *kései Schelling* berlini előadásainak Manfred Frank-féle kiadása (SCHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph 1977) előszavából szokás idézni. *Az ember tragédiájában* kimutatható Schelling-hatásról lásd BODNÁR Zsuzsanna 2004.

⁶² SÜKÖSD Mihály 1991, 1245. Az ambivalens pályájú irodalomtörténész-szerkesztő tévedett, Sükösd ükapja márkodi volt, és nem állt közelebbi rokonságban sem a sepsiszentkirályi Sükösdökkel. Vö. DEMETER Lajos 2022, 324.

Összegzés

A „megváltó Csaba”-téma *alapvariációját* Lugossy József 1853–1854-ben vezeti be a szakmai nyilvánosságba, de már 1850-ben tud róla. Mint „a *Hadak útján*, tehát az éjszakai csillagos égen visszavárt *nemzeti különmegváltó*”-téma, a nemzeti feltámadás reményének allegóriája volt az 1849-es trauma után, ahogy aztán a Trianon utáni, Csanády–Mihalik-féle diákközpont-*variációja*, a „Székely himnusz” is az. A téma már 1854-ben 1400 éves történeti gyökérrel rendelkezett, és az egyetemes művelődéstörténet jelentős szereplői tették lehetővé összeállítását, egy jellegzetesen 19. század közepi európai ismerethorizont keretezésében. A *holtából visszatérő* segítő hős azért harcol *éjszaka* is, mert a szinte kortárs Damaszkiosz így említi az 5. században, egy hunok harca utáni kísértetharc hiedelmében. Azért *várják* odalent szenvedő *hátrahagyottak* és azért érkezik az *égen*, mert Wilhelm von Kaulbach így ábrázolja már 1833-as vázlatán a kísértetharcot. Azért *székelyek* a hátrahagyottak és azért lesz *Csaba* a hős neve, mert Kaulbach ihletője, François-René de Chateaubriand – akarva-akaratlan – a 455-ös *sicambriai végső hun testvérharc*cal azonosítja ezt a Damaszkiosznál *schytha* kísértetharcot, a témát Berlinben 1842 körül összeállító Sükösd Sámuel pedig Kézain nevelkedett művelt *székely (scythulus)* írástudó. Jacob Grimm ugyancsak ekkortájt kanonizálja Berlinben egy, a *honfoglaló ma-*

gyarok [hunok] követte csillag-országút elnevezésévé a *Hadakúttyát*. A „megváltó Csaba”-témával Sükösd Sámuel leginkább 1849. március–áprilisban lelkesíthet csapatokat, Tömösön, és jó eséllyel az 1849-es csíksomlyói *Hadi Lap* szerkesztője, Bíró Sándor – Tömösön a Sükösd előtti tábori lekész – juttatja Debrecenbe, Lugossy Józsefhez.

Köszönetnyilvánítás

Itt köszönjük Babus Antal osztályvezető (MTA KIK, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye) és munkatársai kedvességét és segítségét, valamint az MTA KIK-beli kutatást lehetővé tevő Domus HSCA-támogatást. A program koordinátora Boka László (akkor az OSZK tudományos igazgatója) volt. Francia szövegekben és magyar irodalomtudományi szakirodalommal Dobra Judit (Székely Mikó Kollégium, Sepsiszentgyörgy) segített, Sükösd Sámuel személyére vonatkozóan Demeter Lajos és Kocs János (Sepsiszentgyörgy). A dolgozat megírásához vezető konferencia-részvétel lehetőségét Tamás Sándor Kovászna megyei tanácselnöknek és Szóts Papp Zsuzsa konferenciaszervezőnek (Kovászna Megyei Kulturális Központ) köszönjük. Az anyaggyűjtést Bárdi Nándor (a budapesti ELKH TK KI Kisebbségtörténeti és Etnopolitikai osztály vezetője) a *Székely önkép építés a 19–20. században* (NKFI 128848) projekt keretében segítette.

Boér Hunor – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520055; boerhunor@freemail.hu
Boér Máté – Sepsiszentgyörgy; v.boermate@gmail.com
Boér Laura – Barót; boer_laura@yahoo.com

Kéziratos forrás

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (MTA KIK)
– Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 220: *Lugossy József: Csillagisme*, I–III.

Irodalom

- BBWKVM 1834 = *Bericht über den Bestand und das Wirken des Kunst-Vereins in München, während des Jahres 1834*, München, 1835. Jan.
MNPBH = <https://mnp.art.pl/wilhelm-kaulbach-bitwa-hunow-1834-1837/>; utolsó letöltés: 2022.05.18.
MTsz 1838 = *Magyar Tájszótár*, Magyar Tudós Társaság, Buda.
SgSHsch1 = <https://www.staatsgalerie.de/gsammlung/sammlung-digital/einzelansicht/sgs/werk/einzelansicht/D7F64AD74DBADE65661944A0DC47E6D1.html>; utolsó letöltés: 2022.05.18.
SgSHsch2 = <https://www.staatsgalerie.de/gsammlung/sammlung-digital/einzelansicht/sgs/werk/einzelansicht/D0A6390530DC4066B80709E4F265E42C.html>; utolsó letöltés: 2022.07.16.
Utpictura18bH = <https://utpictura18.univ-amu.fr/notice/15437-bataille-huns-die-hunnenschlacht-version-stuttgart-kaulbach>; utolsó letöltés: 2022.05.18.
WfLmIk PP = <https://www.porta-polonica.de/en/atlas-of-remembrance-places/raczynski-palais>; utolsó letöltés: 2022.07.16.

- ALBERT Dávid
2005 *Székeljudvarhely református és katolikus diáksága 1670–1871* (*Fontes Rerum Scholasticarum VIII.*; bevezetővel közzét. Albert Dávid), Szeged.
- BALÓ Bénéjám
1858 Sükösd Sámuel, in: *Sükösd Sámuel emléke egyházi beszédeiből*, I, *Halotti beszédek* (közzét. Uő; ny. Gyula), Arad, III–XXIV.
- BÍRÓ Sándor
1874 Háromszék önvédelmi harca főbb tényezői, 1848–49. *Történelmi Lapok*, VI/108.
- BODNÁR Zsuzsa
2004 Léttapasztalás a Tragédia világában, XI. *Madách Szimpózium* (szerk. Bene Kálmán), Madách Irodalmi Társaság, Budapest–Balassagyarmat.
- BOÉR Máté – BALÁZS Előd – DÉCSEI Beatrix Emőke – KORPOS Edina – SZABÓ Emőke
2018 „Terhes lett véle az idő...” – A Csaba-mítosz és a megváltó hőszirodalmi kultusza a 19. század második felében, *Acta Siculica 2016–2017*, 219–231.
- BOÉR Hunor
2020 Bozót és tisztás – Nagy Géza és a székely eredetkérdés, *Acta Siculica 2018–2019*, 241–273.
- BUSCH, Werner
1986 Wilhelm von Kaulbach – Peintre Philosophe und modern Painter. Zu Kaulbachs Weltgeschichtszyklus im Berliner Neuen Museum, in: *Welt und Wirkung von Hegels Ästhetik* (*Hegel-Studien 27.*; szerk. Gethmann-Siefert, Annemarie – Pöggler, Otto), Bonn, 1986, 117–138.
- CHATEAUBRIAND, François-René de
1831 *Études ou discours historiques*, III, *La chute de l'empire romain, la naissance et les progrès du christianisme et l'invasion des barbares*, Paris.
- CSORBA György
1999 Az 1848–49-es törökországi magyar emigráció története, *Hadtörténelmi Közlemények*, CXII/2, 352–398.
2002 A dévai nemzetőrség jegyzőkönyve, *Hadtörténelmi Közlemények*, CXV/3, 889–901
- DEMETER Lajos
2022 „Nagyra becsülte székely eredetét, és eredete becsületére élt” – Sükösd Sámuel (1816–1849), *Acta Siculica 2020–2022*, 323–333.
- GAZDAG István
1998 A Debreceni Nemzetőrség története, *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve*, XXV, 163–190.
- GECK, Albrecht
2018 „Geschichte müssen wir malen.” Luther, Melanchthon und die Reformation in Wilhelm von Kaulbachs Monumentalgemälde Das Zeitalter der Reformation (1864), in: *Reformation und Bildnis – Bildpropaganda im Zeitalter der Glaubensstreitigkeiten* (*Kunst und Konfession in der Frühen Neuzeit*, 3.; szerk. Frank, Günter – Weigel, Maria Lucia), Schnell & Steiner, Regensburg, 197–215.
- GOMBOS Annamária, KULCSÁR SZABÓ Ernőné
2008 *A berlini magyarok emlékkönyvének feldolgozása* (Szakdolgozat), Debreceni Egyetem, Informatika Kar, Debrecen.
- GRIMM, Jacob
1835 *Deutsche Mythologie*, Dieterichsche Buchhandlung, Göttingen.
1844 *Deutsche Mythologie* (2. kiad.), Dieterichsche Buchhandlung, Göttingen.
- HANKÓ Vilmos
1896 *Székelgyűjtemény*, Budapest.
- HERMANN Gusztáv Mihály – ORBÁN Zsolt
2018 *Csillagösvény és göröngyös út – Mítosz és történelem a székelység tudatában*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2018.
- IPOLYI Arnold
1854 *Magyar Mythologia*, Heckenast Gusztáv, Pest.
- KÁDÁR József
1896 [Bíró Sándorról], 1848–49. *Történelmi Lapok*, VI/133–134.
- LACHMANN, Karl
1841 *Der Nibelunge Noth und die Klage...* (kiad. Lachmann, Karl [1. kiad.: 1826]), 2. kiad., Berlin.
- LUGOSSY József
1850 Egy szombatos énekes könyvről, *A magyar tudományos intézetek hivatalos közlönye* (*Új Magyar Múzeum*, Első folyam, 1850–1851, az I. kötethez kötve), XCIX–CXXXVIII.
1855 Ósmagyar csillagismeik közlemény, *Új Magyar Múzeum, egyszersmind a magyar academia közlönye*, Ötödik folyam, I. kötet, 54–75, 113–146, 250–260, 549–564.
- MÁRK Attila
2022 *Az Isten láthatóképpen elősegél – Barabás János emlékiratai*, Hármás Alapítvány – H-Press Kft., Sepsiszentgyörgy.
- MINKELS, Margret Dorothea
2012 *Die Stifter des Neuen Museums: Friedrich Wilhelm IV. von Preussen und Elisabeth von Baiern*, Books on Demand, Norderstedt.
- MOLNÁR József – SIMON Györgyi
1976 *Magyar nyelvemlékek*, Tankönyvkiadó, Budapest.

- NAGY Sándor [– SZABÓ Sámuel]
1896 *Háromszék önvédelmi harca 1848–49*, Kolozsvár.
- OSBORN, Max
1909 *Berlin (Berühmte Kunststätten 43.)*, Lipcse.
- PERECSENYI NAGY László
1800 *Léta magyar vitéz, és Zamira pannoniai kis-aszszonyinak a földön és tengereken történt viszontagságai*, Fűskúti Landerer Mihály, Pozsony és Pest.
- PHOTIUS
1606 *Bibliotheca...*, Bécs.
1778 *Bibliotheca...*, Buda.
- RACZYŃSKI, Atanazy
1839 *Histoire de l'art moderne en Allemagne*, II, Jules Renouard et Comp., Paris.
- RAMANN, Lina
1887 *Franz Liszt: Als Künstler und Mensch*, II, Lipcse.
- SHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph
1977 *Philosophie der Offenbarung. 1841/42* (kiadás és előszó: Manfred Frank), Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- SCHREINER Dénes
2007 Schelling mitológia-felfogásának stádiumai, *Világosság*, 2007/5, 65–77.
- SÜKÖSD Mihály
1991 Erdélyinek lenni nem dicsőség és nem szégyen. Beszélgetés a budapesti *Valóság* szerkesztőjével eredetről, örökségről, az ebből fakadó felelősségről és arról, ami Európában is egyedülálló (Kónya[-Hamar] Sándor interjúja), *Korunk*, 1991/10, 1241–1247.
- SÜLI Attila
2020 Egy ismeretlen Maderspach-levél a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményéből, *Acta Siculica 2018–2019*, 177–184.
- SZAJBÉLY Mihály
2005 *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*, Universitas, Bp.
- SZAMOTA István
1894 *A schlagli magyar szójegyzék a XV. század első negyedéből*, MTA, Budapest.
- SZEVEÉNYI Sándor
é. n. *A magyar–grönlandi nyelvhasonlítás szépirodalmi vetülete 1802-ből*, Szegedi Tudományegyetem, Nyelvészeti Doktori Iskola (<http://www.nytud.hu/pp/szeverenyi.html>; utolsó letöltés: 2022.07.16.).
- SZINNYEI József
1902 Lugossy József, in: *Magyar írók élete és munkái*, VIII, 82–87.
- SZIRMAY Antal
1807 *Hungaria in parabolis* (2. bőv. és jav. kiad.), Buda.
- VÁLYI Pál
1857 Emlékezések Schellingre (1841-iki naplótöredék után) Vályi Páltól, *Sárospataki Füzetek*, I, 143–160.
- WHEATON, Henry
1840 Art. IX. Comte A. Raczyński: Histoire de l'art moderne en Allemagne, Tom. II. 4°. pp. 677. Paris. 1839. *Foreign Quarterly Review*, XXV, London, 406–419.
- ZAKAR Péter
1999 *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest.
2019 Bíró Sándor – Egy 19. századi református lelkész küzdelmes élete, in: *Adalékok Székelyföld történetéhez – Tanulmányok Eged Akos 90. születésnapja tiszteletére*, Háromszék Vármegye – Tortoma, Sepsiszentgyörgy–Barót, 493–508.

Hunnenschlacht sau originile mitului crăişorului Csaba

(Rezumat)

Varianta de bază a temei „[crăişorului] Csaba mântuitorul” a fost introdusă în circuitul științific de către József Lugossy, profesor erudit din Debrecen, abia în 1853-1854, însă a dat veste de aceasta deja în 1850. În urma traumei înfrângerii din 1849, tema „mântuitorului național” așteptat să revină pe *Calea oștilor*, adică pe cerul nocturn înstelat” reprezenta o alegorie a speranței învierii națiunii, la fel ca *varianta* de mai târziu Csanády–Mihalik („Imnul Secuiesc”), o prelucrare studențească a temei după Tratatul de la Trianon. Tema în sine avea deja în 1854 rădăcini istorice de 1400 de ani, iar constituirea sa se datorea aportului unor personalități de seamă ale istoriei culturii universale, într-un cadru hermeneutic tipic pentru cultura europeană de la mijlocul sec. al XIX-lea. Eroul revenit în ajutor, *întors din moarte*, luptă și *în timpul nopții*, pentru că Damascius Diadohul, din sec. al V-lea, aproape contemporan cu evenimentul miez istoric, a scris așa ceva despre credința unei lupte continuate de morți în urma unei bătliei a hunilor. Eroul este *așteptat* de către suferinzii *părăsiți* de el și sosește pe cale *ceastă*, pentru că Wilhelm von Kaulbach schițează așa deja în 1833 această bătlie dintre stafia. Cei *părăsiți* sunt *secui*, iar eroul primește numele *Csaba*, pentru că sursa de ins-

piratie a lui Kaulbach, François-René de Chateaubriand – vrând-nevrând – identifică această luptă, dintre stafii *sciți* la Damascius, cu *bătălia finală fratricidă dintre huni* din 455, cea *de la Sicambria*, iar tema este constituită la Berlin, pe la 1842, de *secuiul (scythulus)* Sámuel Sükösd educat în spiritul tradiției cronicii lui Kézai. Jacob Grimm canonizează un nume maghiar al Căii Lactee, *Hadakúttya*, tot pe atunci și tot la Berlin, drept o denumire a *căii stelare urmate de descălecătorii maghiari [huni]*. Sámuel Sükösd a încercat să ridice morala unor trupe cu tema „mântuitorului Csaba” cel mai probabil în martie-aprilie 1849, la pasul Timiș, iar transmiterea temei către József Lugossy, la Debrecen, se poate datora lui Sándor Bíró, redactorul foii de campanie din 1849, *Hadi Lap*, de la Șumuleu-Ciuc, preot de campanie schimbat la Timiș tocmai de Sükösd.

Hunnenschlacht, or How Did Csaba End Up on the Skyway of Warriors

(Abstract)

József Lugossy presented *the base variation* on the *theme* of the “Messianic Csaba” to the scientific community in 1853–1854; nevertheless, he was already aware of it in 1850. The *theme* of the “National Saviour expected to return on the *Skyway of Warriors*, i.e. the starry night sky” represented in an allegorical form the hope of a national resurgence, as did the later *variation* created by Csanády and Mihalik (the “Székely Anthem”), a student adaptation of the *theme* reacting to the Treaty of Trianon. In 1854, the *theme* is already rooted in a tradition of sorts the core of which is some 1400 years old. The *revenant hero* fights at *night* because so did the dead that were believed to continue the fight after a battle of the Huns in the almost contemporary 5th century account of Damascius. He is *expected by those left behind*, in suffering and he arrives *through the air above* because so is this battle of ghosts depicted by Wilhelm von Kaulbach on his 1833 sketch (and, thereafter, repeatedly). Those left behind are *Székelys* and their hero, *Csaba* because Kaulbach’s principal source of inspiration, François-René de Chateaubriand (willy-nilly) identifies the battle fought by *Scythian* ghosts as described by Damascius as the *455 kinstrife at Sicambria* – and Sámuel Sükösd who likely composes the *theme* in 1842 is a *Székely* (“*scythulus*”) literate, schooled in the spirit of Kézai’s chronicle. At around the same time, and likewise in Berlin, Jacob Grimm canonizes a Hungarian name for *the starway followed by the Hungarian (“Hunnic”) tribes of the Conquest*, the *Hadakúttya* (literally: ‘the Way of the Hosts’). Sámuel Sükösd must have attempted to boost the morale of the troops he was assigned to sometime in March or April 1849 at the Tömös (Predeal) Pass, and it was likely Sándor Bíró, the editor of the 1849 Csíksomlyó *Hadi Lap* (“*Wartime Journal*”) and, more importantly, the predecessor of Sükösd himself as the Tömös military chaplain who ultimately transmitted the *theme* to Lugossy at Debrecen.

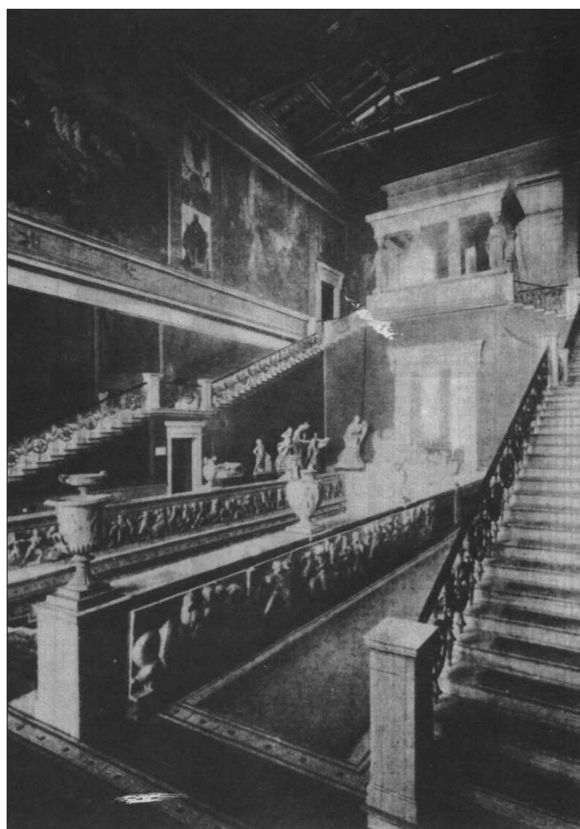
1. ábra Wilhelm von Kaulbach: *Die Humenschlacht auf den katalaunischen Feldern*, Staatsgalerie Stuttgart; 137,5 x 172,5 cm

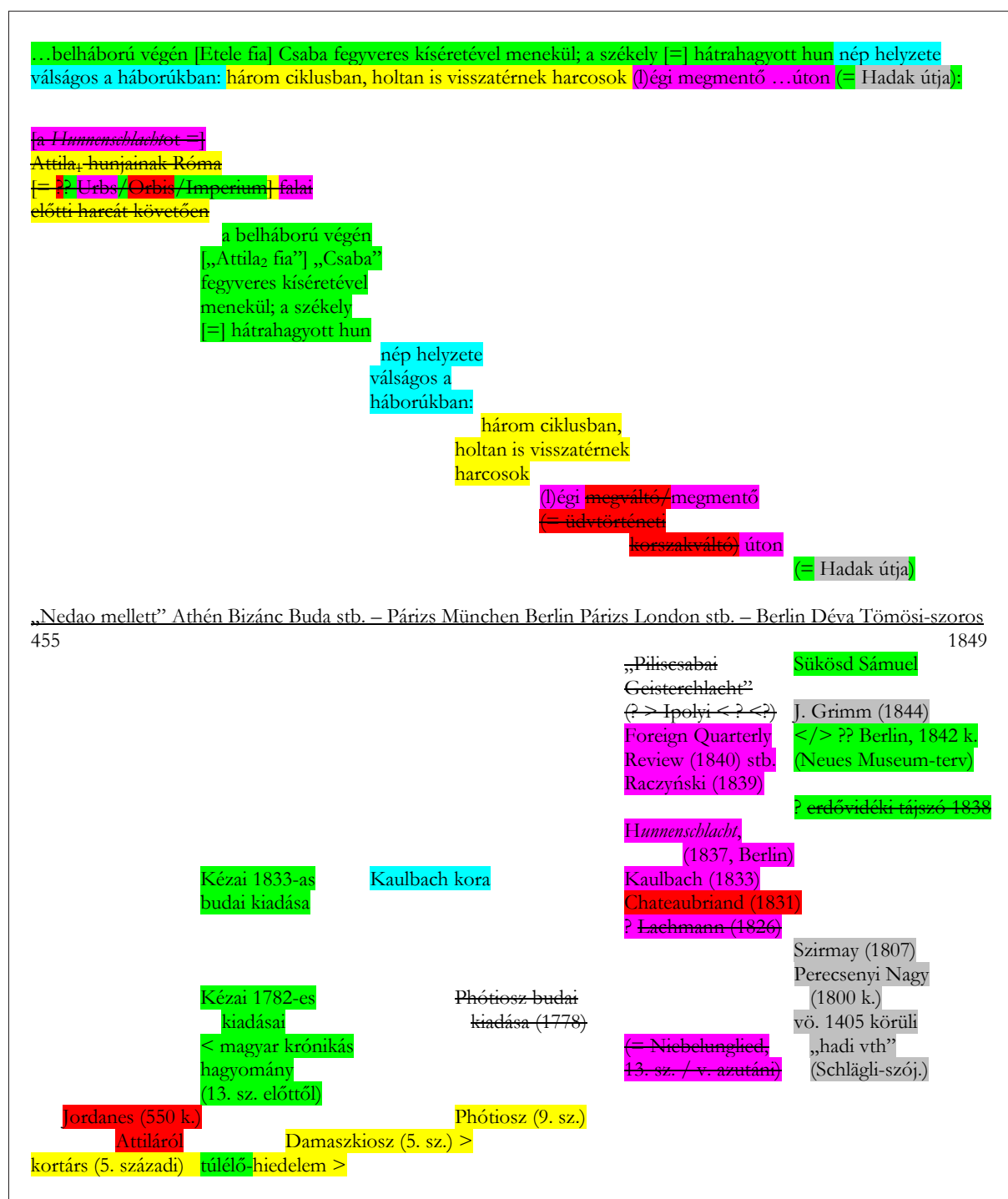
2. ábra Wilhelm von Kaulbach: *Bitwa Hunów* (1834–1837); Muzeum Narodowe w Poznaniu, 567 x 682 cm

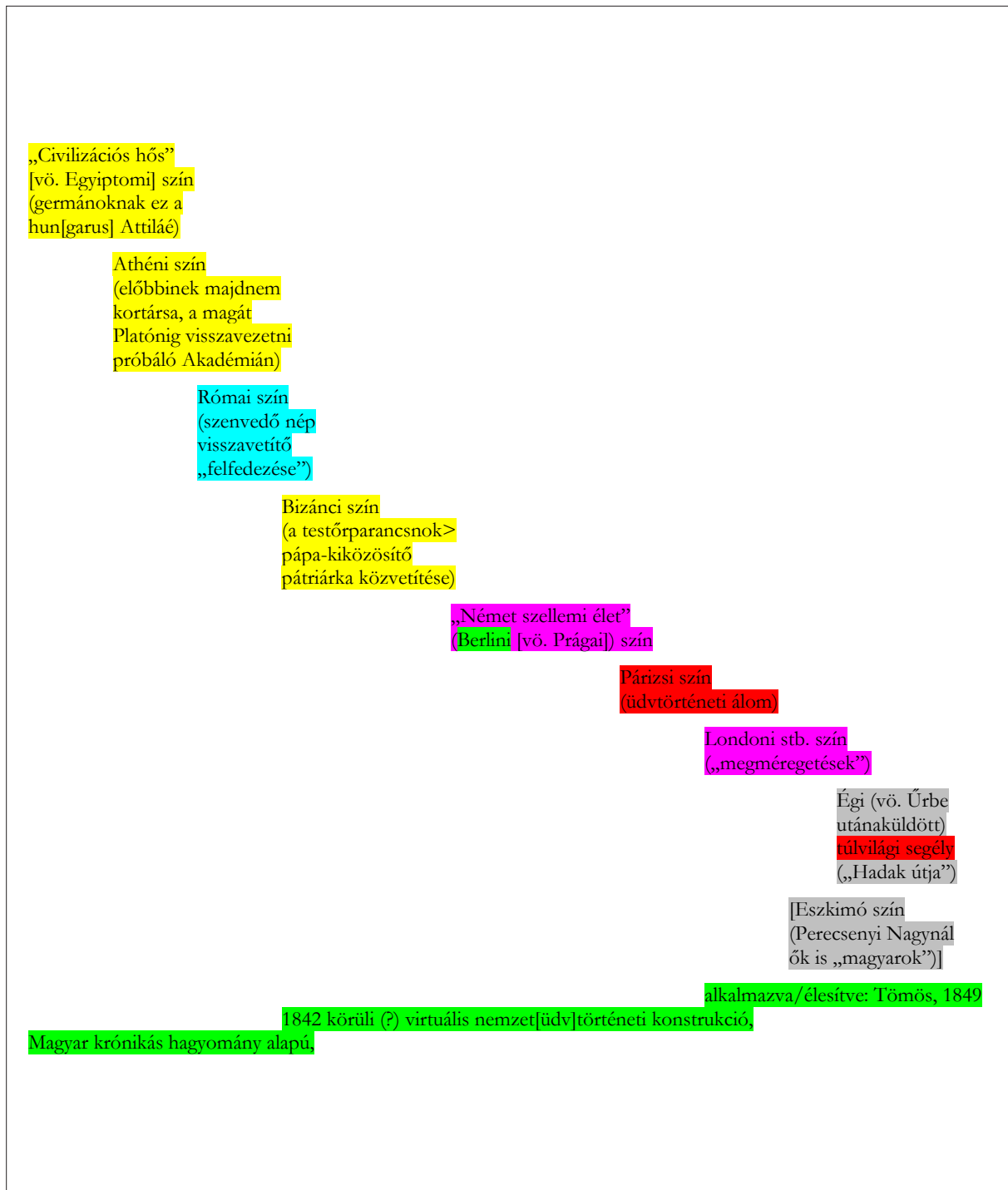
3. ábra Wilhelm von Kaulbach: *Combat des Huns dans les airs*; Julius Caesar Thaeter metszete (RACZYŃSKI, Atanazy 1839, 414.)

4. ábra A berlini Neues Museum lépcsőházának részlete (az OSBORN, Max 1909, 140. kép nyomán, in: BUSCH, Werner 1986, 122), bal felső sarkában Kaulbach *Hunnenschlachtja*

5. ábra A „megváltó Csaba”-téma tartalmi elemei térben-időben, forrás- és hatástörténetben

6. ábra 19. század közepi kanonizált téma ismerethorizont-párhuzamai a „megváltó Csaba”-téma művelődéstörténeti háttéréhez

Demeter Lajos

„NAGYRA BECSÜLTE SZÉKELY EREDETÉT,
ÉS EREDETE BECSÜLETÉRE ÉLT”^{*}
SÜKÖSD SÁMUEL (1816–1849)

A címben olvasható idézetet nagyenyedi iskolatársától, barátjától, nagybaconi Baló Benjámint¹ református lelkésztől vettük át, ki tisztelője, első életrajzírója, kéziratban maradt prédikációinak közreadója volt.² Sükösd Sámuel azon református papok közül való, akik Székelyföldön nevelkedtek, a székelyudvarhelyi, nagyenyedi „kohókban” edződtek tanult ifjakká, és a nemzetük, szülőföldjük, hazájuk iránti szeretetet a családban, majd az iskolákban szívták magukba, életcéljukká népük felemelését, honuk felvirágoztatását tűzték ki. Ez nekik természetes, magától értetődő nemes kötelesség volt. Ő maga fogalmazott úgy Kézdialbisban, 1843. márc. 21-én elhangzott prédikációjában, hogy „minden hazafiúi nemes tett megannyi elhíntett mag, melynek kifejlődő gyümölcseit egykor a maradék élvezendi. Ennélfogva a haza, a nemzet jelen virágzása, éppen úgy, mint az emberiségnek lassankénti előre menetele és dicsősége, az egyes tagok tevékeny befolyását, buzgó közremunkálását igényli.”³ Rövid lelkési pályafutása kezdetén foglalta szavakba a fennebbieket. Ekként próbált élni, alkotni, hatni lelkészként és mint pedagógus, lépett a tettek mezejére, mikor hazájának szabadsága, szűkebb pátriája, Háromszék vészbe került. Azon ifjabb lelkésznemzedék közé tartozott, akik az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc idején, ha kellett, karddal, puskával, avagy kanóccal a kézben és a szó fegyverével harcoltak népük és honuk szabadságáért. Sükösd Sámuel leginkább a hit és a szó hatalmával az ajkán, de nem kizárt, hogy 1849. június 20-án a Tömösi-szorosnál fegyverrel a kézben halt hősi halált, mert már korábról azt vallotta: „Ha-

zafiságra köteleztetik mindaz, ki a közhazában él, ki a polgárzat kebelében és oltalma alatt van, s mint ilyen, bizonyos szent kötelességeknek van alávetve, melyek alól vétek nélkül ki nem vonhatja magát.”⁴

Sükösd Sámuel két háromszéki település, Uzon és Sepsiszentkirály tartja szabadságharcos hősi halottjának – előbbi, mert 1849-ben az oroszok Tömösi-szorosnál való betörése előtt mintegy két hónapig faluja lelkésze volt, az utóbbi pedig a vélt születési helye okán tiszteli benne a hősi halottat. Valójában egyéves korától székelyudvarhelyi kollégiumba kerüléséig élt Sepsiszentkirályban, kora gyermekkorra kötötte ide, halála után pedig ebből Baló Benjámint nyomán kanonizálódott szülőfalujaként e kis sepsiszéki település.⁵

A legújabb kutatások eredményei szerint Sükösd Sámuel⁶ Sepsiszentgyörgyön keresztelték, 1816. jún. 6-án.⁷ Szüleit, az idősebb Sükösd Sámuel és Kotsis Zsuzsánnát „Tiszteletes Sepsi Refor[mátus] Esperest Petri Ádám Úr” illyefalvi lelkész eskette egybe 1815. július 5-kén Sepsiszentgyörgyön.⁸ Édesanyja ugyanis az Alsócsernátonból 1787. június 10-én Sepsiszentgyörgyre jött református lelkész márkosfalvi Kotsis Sámuel lánya, Kotsis Zsuzsánna volt, aki 1833. nov. 14-én 48 éves korában, „midőn egészségét helyreállító orvosságot keresni K[ézdi]vásárhelyen”, utazás közben halt meg, az apai Kotsis-rokonság falujában, Márkosfalván temették el nov. 16-án.⁹

Apai ágon a sepsiszentkirályi református egyház anyakönyvében a 18. század második felében több esetben Sikesdként jegyzett sepsiszentkirályi Sükösd családok református ágából származott,¹⁰ akiket

^{*} A Székely azonosságszimbólumok születése konferencia (Sepsiszentgyörgy, 2022. május 19.) szervezőinek felkérésére készült dolgozat.

¹ Nagybaconi Baló Benjámint Hunyad vármegyében Óboldogfalván, Harón, 1848–1849-ben Brádon, 1849 februárjától 1859 novemberéig Aradon, majd 1869-ben bekövetkezett haláláig Déván volt református lelkész.

² BALÓ Benjámint 1858.

³ Uo., 44.

⁴ Uo.

⁵ BALÓ Benjámint 1858, III; NAGY Sándor 1896, 135–136; SZINNYEI József 1909, 132–133; MÉL, II, 1969, 668; ZOVÁNYI Jenő 1977, 559; ZAKAR Péter 1999, 154; ÜMÉL, V, 2004, 1326; SZÓTS Zsuzsa 2013, 135.

⁶ Szabó Mikós és Szögi László Sepsiszentiványt (sic!), Tóth Levente Szentivánlaborfalvát jelölte meg szülőhelyéül. (SZABÓ Miklós – SZÖGI László 1998, 440; TÓTH Levente 2013, 129.)

⁷ SÁL, Fond 105, nr. 575, fol. 77v.

⁸ Uo., fol. 98r.

⁹ Uo., nr. 445, fol. 176.; SztkRefAk, II, 61.

¹⁰ A sepsiszentkirályi református templom „építésében concurrált Örökös Református Gazdáknak” nevei között 1768-ban néhai Sikesd Tamás fiait, Sikesd Györgyöt, Mátét, Mártont és Istvánt említik. (SztkRefAk, I, 8.) A templomépítés történetét, kiegészítve az egyházközség életében az építés utáni évtizedek során történt fontosabb eseményekkel, az 1809-ben indított új anyakönyvbe is átmásolták. Ebben az említett családfők már Sükösd névvel szerepelnek. (Uo., II, 3.)

a székely határőrség felállításakor a gyalogosok közé sorozták. A feltehetően 1779-ben született apa,¹¹ az idősebb Sükösd Sámuel 1804-ben subscribált, azaz írta alá mint diák a kollégiumi törvényeket Nagyenyeden.¹² Sepsiszentgyörgyre 1813 őszén kerülhetett, itt 1817-ig rektor és segédlelkész volt.¹³ Ebben az évben a dévai zsinaton ordinálták, azaz lelkésszé avatták. 1817 májusától 1848-ig a sepsiszentkirályi református eklézsiában szolgált.¹⁴ Első felesége elvesztése után mint „*Szent Királyi Özvegy Pap*” vette nőül Kökösbén 1834. júl. 8-án lovas katona Nagy Bálint hajadon leányát, Nagy Juliannát,¹⁵ aki 67. éves korában, özvegyasszonyként hunyt el 1873. jún. 13-án Sepsiszentkirályban.¹⁶ Az idősebb Sükösd Sámuelnek Nagy Juliannától négy gyermeke született: Borbála, István, József és Albert,¹⁷ de mikor 1835-ben világra jött a legnagyobb féltestvére, az ifjabb Sükösd Sámuel már 19 éves nagyenyedi tógás diák volt.

A 2000-ben elhunyt irodalomtörténész, író Sükösd Mihály ükapjának vélte az ifjabb Sükösd Sámuel lelkész – arcképe, melyet emlékezet után rajzoltak meg, mindig az ágya felett függött.¹⁸ Ő úgy tudta, hogy családja egyik őse, Sükösd Jakab Bethlen Gábor seregében hadnagyként szolgált, így állíthatta ki a címereslevelét Péchi Simon, Erdély kancellárja.¹⁹ Sükösd Mihálynak az egyik erdélyi látogatása alkalmával, 1974-ben egy Marosvásárhely melletti faluban²⁰ alkalmá volt átnézni a családi levelesládát, melyben megtalálta „*S. Sámuel nagytiszteletű úr irodalmi ha-*

gyatékát, kéziratot verseit, a székelységhez és A Magyar Nemzethez szóló történetfilozófiai értekezését” is. Ezeket olvasva látogatott el a Tömösi-szorosba, és írta meg Sükösd Sámuelnek emléket állító írását.²¹ Az 1849-es hősi halott lelkész alakja, mint „*nagydarab férfi*”, aki „*mintha kaszált volna prédikáció helyett*”, felvillan Bogdán Lászlónak *A szoros délben* című regényében²² és ugyanezt a címet viselő versében is.²³

Az ifjabb Sükösd Sámuel iskoláit a sepsiszentkirályi református partikulában kezdte. Még nem volt kilenc éves, mikor „*1825^{bén} pünköst előtt 15^{dik} Maji*” konfirmált.²⁴ Apja továbbtanulni a székelyudvarhelyi Református Kollégiumba adta, ahonnan, mint „*jó fiú*”, „*a felgymnasiumi osztályokat, s a magasabb tudományokat bevégezni*” a nagyenyedi Bethlen Kollégiumba ment. Mint tógás diák, 1831-ben subscribált, írta alá a kollégium törvényeit. Iskolatársa, Baló Benjámin szerint „*kitűnő nagy szellemi képessége vasszorgalommal párosult benne.*” Tanulmányi előmenetelének köszönhetően elnyerte tanárai pártfogását, „*a kegyalapítványokban való részesülést, a tanuló ifjúság előtt nevet*” szerzett, tehető urak fiai mellett magántanítósághoz jutott.²⁵ Rendszeresen részt vett a kollégium tanári kara által kiírt pályázatokon, „*kitűzött kérdésekre pályázó értekezései[ért] s egyházi beszédeiért*” jutalmakban részesült. Képzettségének méltánylásaként, miután elvégezte a kollégiumot, Erdély református püspöke, Antal János titkárának alkalmazta, ugyanakkor a nagyenyedi Bethlen Kol-

¹¹ 1851. augusztus 4-én hunyt el, az akkori bejegyzés szerint 76. életében. (Uo., II, 68.) Mivel az 1767–1779-es anyakönyvi bejegyzések nem maradtak fenn, ez nem ellenőrizhető. Amennyiben az idősebb Sükösd Sámuel az 1779. október 31-én keresztelt (Uo., I, 54–55.) Sámuellel, Sükösd István gyalogkatonára fiával azonos, akkor már 72. évének betöltése előtt elhunyt. Életkorának hibás adatolását ez esetben az magyarázhatná, hogy a halálesetet bejelentő hozzátartozó vagy a temető lelkész rossz szul emlékezett a korára. Ehhez hasonló tévedés az egyházi anyakönyvezésben abban az időben nem egy esetben megtörtént.

¹² JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 205.

¹³ DEMETER Lajos – DEMETER László 2008; TÓTH Levente 2013, 129; CSÁKI Árpád 2011, 116–117. A sepsiszentkirályi anyakönyv ekkori bejegyzése: „kezdettem a papi szent hivatal folytatásához Sepsiszentkirályba május ötödik napján 1817. esztendőben. Minek előtte Sepsiszentgyörgyön négy esztendőig rectori és papi segédi hivatalt vittem.” (SsztkRefAk, II, 15.)

¹⁴ TÓTH Levente 2013, 129. Még Sepsiszentgyörgyön szolgált, mikor 1815-ben szülőfaluja, Sepsiszentkirály „Kitsiny Ecllesiája” javára a kisebb harang újraöntetésére 3 magyar forintot és 60 dénárt, az orgona vételére 3 rénes forintot adományozott. (SsztkRefAk, II, 9, 10.)

¹⁵ SÁL, Fond 105, nr. 229, fol. 25v.

¹⁶ Uo., nr. 544, fol. 70v–71r.

¹⁷ TÓTH Levente 2013, 129. 1879-ben azonban Sepsiszentkirályban már nem található református vallású Sükösd család. (SsztkRefAk, II, 75–76.)

¹⁸ A márkodi református anyakönyv szerint az író apai ági felmenői valójában az 1841-ben született S. András (dédapja), az 1803-ban született S. András (ükapja) és utóbbinak szintén S. András nevű apja (a szépapja) voltak. Ők azonban nem voltak összekötöttségben a református sepsiszentkirályi Sükösd családokkal.

¹⁹ SÜKÖSD Mihály 1991, 1242.

²⁰ Feltehetően Márkodról van szó, itt éltek a nagyszülei, innen szökött át az apja, dr. Sükösd Mihály 1920-ban, mindjárt Trianon után Magyarországra, lásd SÜKÖSD Mihály 1991, 1241.

²¹ SÜKÖSD Mihály 1979, 14–15. A vers maga először az *Új Írás* 1977/2. számában látott napvilágot, és számos téves/fiktív adatot alkalmaz, de azt bizonyítja, hogy a budapesti író lexikonokból ismerte az ifjabb Sükösd Sámuel, kézbe vehette poétikai tankönyvét is, tudott a tudós lelkészre gyakorolt Schelling-hatásról és Sükösd-rokonsági fokuk problémás voltáról – utóbbi bonyolultan leírhatóan nevezi. Az író félreértésének oka az lehetett, hogy vélt szépapjával(?) tévesztette össze annak hasonnevű hősi halott, ugyancsak lelkész fiát. A (márkodi?) családi levelesládában látott irodalmi hagyaték ebben az esetben lehetett volna – igaz, akkor sem az ifjabb, hanem az idősebb – Sükösd Sámuel hagyatéka, de úgy is magyarázatra szorulna, hogyan kerülhettek az iratok Márkodra.

²² BOGDÁN László 2001, 15.

²³ BOGDÁN László 2005.

²⁴ SsztkRefAk, II, 19.

²⁵ BALÓ Benjámin 1858, VI.

légiumban 1831 szeptemberével a költészeti, akkori VIII. osztály köztanítóságával bízták meg. Rövid időn belül tanulóinak *A költészet alaprajza. Útmutatásul csupán tanítványai számára* (Nagyenyed, 1839) címmel verstant írt, melyet távozása után is még évekig tankönyvként használtak.²⁶ A köztanítói állását feltehetően már 1839 végén, legkésőbb 1840 januárja közepéig a kollégiumban kialakult „keserű súrlódásban és egymás elleni torzsalkodásban” felmondta.

Továbbtanulás céljával, kollégiumi évei alatt spórolt pénzén, minden egyházi vagy kegyúri támogatás nélkül, saját költségén utazott ki Németországba.²⁷ A berlini egyetem teológiai karára 1840. febr. 29-én iratkozott be.²⁸ „*A tudományok minden ágában, név szerint a mathézisben [való] jártasságra törekedett ..., de fő-fő figyelmét a növelészet[re] és az egyházi tudományokra fordította.*”²⁹ 1841–1842-ben rendszeresen hallgatta a természet és a szellem egységét valló Friedrich Wilhelm Joseph Schelling előadásait.³⁰ A filozófus professzorról és előadásairól az 1842. május 26-án Berlinben kelt levelében írt.³¹ Tőle tanulta meg „*az ember szabadságának lényegét, az állapotot, amikor még egységben volt az ember önmagával és az őt körülvevő világgal.*”³² Rendszeresen eljárta a berlini Királyi Városi Tanári Szeminárium (Königliche Seminar für Stadt Schullehrer) igazgatójának, Friedrich Adolph Wilhelm Diesterweg német pedagógusnak az előadásaira, aki Johann Heinrich Pestalozzi eszméit vallotta, az iskolát a felvilágosodás, a vallási türelem otthonának tekintette, nagyobb szerepet szánt a reáliáknak, a felügyeletet nem papokra, hanem szakemberekre kívánta bízni. Diesterweg társadalmi tevékenysége, amelyet a tanítóegyletekben fejtett ki, mély hatást gyakorolt az őt hallgató magyar diákokra, köztük Sükösd Sámuelre is. Nagy érdeklődéssel

nemcsak a különböző gyűléseken és összejöveleken vettek részt, hanem 1842. július 18-án maguk is diákkört alapítottak Bund Ungarischer Hochschüler in Berlin (Berlini Magyar Egyetemisták Egyesülete) névvel, és közvetlen személyes kapcsolatot ápoltak Diesterweggel.³³ A Berlinben tanuló 25 magyar egyetemi hallgató alapító tag egyike volt, tizenkilencediként írta alá a diákkörük által szerkesztett „naplót”, *A Berlini Magyarok Emlékkönyvét.*³⁴ Berlini egyetemi évei alatt szorgalmával elérte, hogy 92 porosz tallér stipendiumhoz jusson, melyből és a még nagyenyedi diákkorában megspórolt pénzéből, ha szűkös körülmények között élte is mindennapjait, az akadémiai szünnapokon beutazta Németország nevezetesebb helyeit.³⁵

A berlini egyetemről, megrakodva könyvekkel, legvalószínűbb, hogy 1842 júliusa–augusztusa körül jött Magyarországra, meglátogatva a pápai és a debreceni református kollégiumokat.³⁶ 1843 februárjában tért haza szülőhőzába. Rövid időn belül „*minden pártfogói ajánlat nélkül*” következési joggal az orbaiszéki Barátos hívta meg az akkor már régebbtől betegeskedő, 1805 januárjától szolgáló Kelemen József³⁷ esperes mellé segédlelkésznek.³⁸ Mivel nem volt még pappá avatva, az akkori szokás szerint a generális zsinaton került volna sor erre Alsócsernátonban 1843 nyarán, azonban a nyilvános vizsgálaton vitába keveredett a vizsgabizottság elnökével, minek következtében törölték a felavatandók névsorából. Ennek ellenére a szomszédos kézdizségi Lécfalva a nemrég elhunyt papjuk, Jancsó Áron³⁹ esperes helyett meghívta lelkészének, nem sokra rá a Kézdi Egyházmegye az Özvegy- és Árvapénztár felállítására céljából létrehozott bizottmány tagjának választotta.⁴⁰ Még ebben az évben rendbe hozatta a parókia és az iskola épületét.⁴¹ Mint fiatal, külföldi

²⁶ Uo., VIII.

²⁷ Uo., IX.

²⁸ SZABÓ Miklós – SZÖGI László 1998, 439–440.

²⁹ BALÓ Benjámin 1858, XIII.

³⁰ VIEWEG, Klaus – RÜHLING, Frank 1995, 574.

³¹ VÁLYI Pál 1857, 159–160.

³² SÜKÖSD Mihály 1979, 15.

³³ LANTOS István 1966, 605.

³⁴ GOMBOS Annamária, KULCSÁR SZABÓ Ernőné 2008, 4.

³⁵ BALÓ Benjámin 1858, XII.

³⁶ *Paedagogiai levelek. A pápai főiskola* címmel a magyarországi iskolákról szóló első írását, amely 1842. december 1-jén jelent meg a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban* (417–421. o.), 1842. augusztus 25-én Páparól címezte.

³⁷ Kelemen József barátosi lelkész, orbai esperes a következő évben, 1844. április 18-án meg is halt. (SÁL, Fond 105, nr. 156, fol. 93r.) A székelyudvarhelyi Református Kollégiumban végzett, a kolozsvári zsinaton ordinálták 1797-ben, előbb Feldobolyban, 1805-től haláláig Barátoson szolgált. (TÓTH Levente

2013, 105.)

³⁸ BALÓ Benjámin 1858, XIV.

³⁹ Gidófalvi Jancsó Áron (1766–1843) Nagyenyeden végzett, Odera-Frankfurtban tanult tovább, Sepsibodokon, Bikfalván, 1808 májusától Lécfalván szolgált. (TÓTH Levente 2013., 101.) Élete 76. évében hunyt el, Lécfalván, 1843. április 21-én. (SÁL, Fond 105, nr. 421, fol. 40r.)

⁴⁰ A bizottságban azonban a rövid idő alatt, míg Lécfalván volt, nem fejtett ki érdemlegeset. (*Múlt és Jelen*, 1844/82. sz., 326.)

⁴¹ BALÓ Benjámin 1858, XVII.

⁴² *Paedagogiai levelek* összefoglaló cím alatt a pápai, a debreceni, nagyenyedi, székelyudvarhelyi kollégiumok kapcsán a magyarországi és erdélyi iskolákról alkotott észrevételei, reformjavaslatai, az egész iskolarendszer egységesítésének és korszerűsítésének, négy állami egyetem létesítésének, a különböző (ipari, kereskedelmi, gazdasági, katonai, szépművészeti) szakiskolák alapításának ötlete, melyeket 1842–1844 folyamán a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban* adott közre, korában figyelemet keltőek voltak.

egyetemet megjárta, nagy tudományú pap, kit Dierweg hatására egyetemi éveitől érdekelt a népnevelés ügye,⁴² pártfogásba vette a falusi tanítókat,⁴³ népszerűsítette munkájukat, annak gyümölcsét, a tanuló gyermekek körében elért eredményeiket.⁴⁴ Jó prédikátor hírében állott, „a vidék minden nevezetesebb temetésére meghívták prédikálni.”⁴⁵ Temetni hívták Nagyborosnyóra, Kézdiálbisba, Kézdimárkosfalvára, Kézdivásárhelyre, Dálnokba, Zágónba. Elhangzott prédikációiból 1843-ban és 1844-ben egyet-egyet Brassóban Gött János nyomdájában ki is nyomtattak.⁴⁶

Mivel az alsócsernátoni synoduson 1843-ban „vitakereső szenvedélyének köszönhetően” nem avaták lelkésszé, 1844 nyarán Dévára utazott, hogy az ott tartandó, június 16-án kezdődő, 23-án végződő közzsínaton az újabb vizsgát kiállva, pappá ordinálják. A papi vizsgát – habár „egy kis baj vele itt is volt, mert feledésből- e, vagy szándékosan egyszer palást nélkül jelent meg a vizsgálaton”, de ezt elnézték neki – sikerrel abszolválta.⁴⁷ A vizsgálat után Antal János püspök „atyai és főpásztori tanácsával” ellátva, fölesketve „rögös pályájukra [indította] az ott álló 20 újdontan hitbajnokot”,⁴⁸ köztük Sükösd Sámuel is.

Régi szokás szerint, amelyik egyházmegyében a közzsínatot tartották, annak esperesi hivatala kérte fel egyházmegyéje valamelyik papját vasárnapi istentisztelet tartására. A választás a dévai közzsínaton Baló Benjáminra esett, aki a megtszítettét régi nagyenyedi iskolatársának, az újonnan pappá avatott Sükösd Sámuelnek engedte át. Sükösd a felajánlást elfogadta, és az istentiszteleten „a gen[eralis] Synodus előtt és a dévai gyülekezetnek” ő prédikált. Akkor a háttérben volt az éppen lelkész nélkül maradt dévai gyülekezetre,⁴⁹ hogy az egyházközség azonnal meghívta papjának. Lécfalváról kibúcsúzva, még a hónap folyamán Dévára költözött.⁵⁰

A dévai egyházközségben nyomban munkához látott, közönyössé vált híveibe lelket öntött, ezáltal

biztosította az addig ingatag lelkészi fizetést. Hívei élén, lelkesedésüknek köszönhetően virágzásnak indult Déván a református egyházi élet. A veszendőben lévő felekezeti iskolát pedagógiai ismereteinek és kitartásának köszönhetően újraalapították. Az iskola érdekében összehívta a vagyonosabb egyháztagokat, meggyőzte őket, hogy kötlevéllal évenkénti fizetésekkel biztosítsák a tanító eltartását, az iskola működését. Közben egyházközségében összegyűjtötte az iskoláztatható gyermekeket, tanítót szerzett, „ő maga kípótolta a tanítónak a tanítóképezde hiányát, megosztotta vele a tanítás terheiben”, ugyanakkor az iskolások számára történelmet, földrajzot, magyar nyelvtant készített.⁵¹

Ahogy háromszéki rövid tartózkodása idején tette, Déván is nagy elhivatottsággal foglalkozott a népnevelés, az erdélyi és magyarországi iskolák ügyével, a neveléstan problémáival. Hunyad megye országgyűlési követválasztási közgyűlésén 1846-ban a megválasztott követeknek ajánlott utasítások jegyzőkönyvbe vételekor azt indítványozta, hogy „a vallás és nevelés ügye legyen országos ügy, a papok fizetése a státus által, s a hallgatók által adadni szokott papi fizetést vegye és kezelje a státus, a néposkolák létesítésére és fenntartására a nemesség – mely más adót úgyszemint fizet – vállaljon magára adót.”⁵² Sükösd Berlinből való hazatérésétől kezdve hiányolta az állam által létrehozott és fenntartott iskolákat, mint írta, „soha meg nem emészthető nemzeti bűn tehát az, hogy státusköltségen alapított s fenntartott iskolák nem léteznek”,⁵³ a nemesség effajta megadóztatását pedig saját ötletéből merítette, az alapján, ahogy a dévai iskola fenntartását is megoldotta.

Egyházépítés és iskolaszervezés mellett az iskolai tankönyvek és a tanítók kérdésével is foglalkozott. A tankönyvkérdéssel kapcsolatos, *Népnevelő* című munkájával 1846-ra készült el, amelyet bírálatra és kiadásra 1846 márciusában a Kolozsvári Nevelői Körnek küldött meg. Dolgozatát egykori főiskolai

⁴³ Beszámolva az Orbai Egyházmegyének a csomakőrösi iskolamestere, Kónya Sámuel elleni egyházi peréről, nyíltan pártfogásába vette a bepereltet. (*Vasárnapi Újság*, 1843/469, 278–281.)

⁴⁴ A barátosi iskola félévi vizsgájáról a *Vasárnapi Újság* 1843/467., az egerpataki iskolások „közönséges próbatételéről” a *Vasárnapi Újság* 1844/519. számában számolt be. Híradásaiban dicsérettel szövegezte a két falu iskolamesteréről, Szacsva Ádámról és Salamon Mózesről, tanítási módszerükről.

⁴⁵ BALÓ Benjámin 1858, XVII.

⁴⁶ *Ez az élet csalódás. Néhai főhadnagy Jakó Eleknő Csoma Klára úrasszony temetése tisztességtétele alkalmával fejtegette ... a zágoni ev. ref. templomban július 6-án 1843.; Az iskolamester elbivatása szép és fontos. Zágoni év. ref. iskolamester tiszt. Veress István úr koporsója fölött magyarázta Sükösd Sámuel.*

⁴⁷ BALÓ Benjámin 1858, XVIII.

⁴⁸ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1844/29, 686.

⁴⁹ Déva református lelkésze 1811 novemberétől Salamon István volt, aki mint az egyházmegye esperese, 1843. december 27-én, 62. éves korában hunyt el Déván. (*Vasárnapi Újság*, 1893/36, 602.)

⁵⁰ A lécfalvi egyházi anyakönyveket, „elmenvén Sükösd Samu, ez egyház papja”, hivatalos eljárás keretében, valószínűsíthető, hogy már távozása után, 1844. szeptember 21-én a kiküldött egyházi vidéki jegyző Ferenczi János dálnoki és „rendnök” Jancsó Máté maksai lelkészek zárták le az új lelkész megválasztásáig. (SÁL, Fond 105, nr. 422, fol. 5v.; nr. 424, fol. 1v.)

⁵¹ BALÓ Benjámin 1858, XIX.

⁵² A közgyűlésen helyeselték indítványát, azonban hivatkozva arra, hogy az 1837-es és 1841-beli „utasítványokban” a népnevelés ügye érintve van, erre újból nem térnek ki. (*Múlt és Jelen*, 1846/80, 467.)

⁵³ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1843/22, 261.

ellenfele, Gáspár János bírálta el egy bizottsággal. A bírálatot a Nevelői Kör 1846. május 2-i gyűlésén Gáspár olvasta fel. Sükösd munkáját pozitívan értékelték. Szerintük megfelelő változtatásokkal elemi iskolai vezérfonalnak jól használható volna, ezért a kiadását ajánlották.⁵⁴ A bírálatba nem nyugodott bele, válaszáat a Nevelői Kör jegyzőkönyveinek közreadását felvállaló *Vasárnapi Újság* 645. számában közölte,⁵⁵ majd egy terjedelmesebb népiskolai tankönyv megírását ajánlotta fel, melyhez a Nevelői Kör megígérte a szükséges segítséget. Ugyanezen év november 7-én a Nevelői Kör jegyzője már azt jelentette, hogy Sükösd a beígért *Népnevelőjét* beküldte, csupán át kell nézni, és ki kell egészíteni a tankönyvek jegyzékével. Kiadására, nem lehet tudni, hogy miért, de nem került sor. Az egész munkából csupán két cikk jelent meg, az *Erdélyi Híradó* melléklapjában, a *Nemzeti Társalkodó* 1846. október 22-i és 25-i számaiban.⁵⁶ Ugyanebben az időben a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* szerkesztője, Török Pál 1846-ban tett felhívására, aki hétköznapi templomi imádságok egy gyűjteményét szándékozott kiadni, egy „dolgozatot” írt, mellyel 1847-re készült el, és küldte be a szerkesztőségbe.⁵⁷

Issekutz Antal, Déva egykori polgármestere visszaemlékezésében azt írta Sükösd Sámuelről, hogy „nemcsak a templomban, hanem a városi ügyek elintézésében is oroszlanrész vett.” Az egyik városi közgyűlésben például azt indítványozta, hogy célszerű lenne a várost negyedekre osztani, azokon belül minden házat házzszámmal kellene ellátni, ugyanakkor negyedenként éjjeli őrségek felállítását javasolta. A város pedig „mindezen s ehhez hasonló indítványait elfogadná, s mint okos emberre nagyon is hajlott.”⁵⁸ Tekintélye és szava volt 1848 tavaszán is, mikor a pesti forradalom híre Dévára is megérkezett. „Kitört ifjú hévvel” a dévai polgárság március 20-án már gyűléseket tartott. A gyűlésezések legtöbbszörre a városi patika, a Kaszinó épülete és az öreg Schusnek Lipót nagyvendéglője előtt voltak. A vezérszónokok Sükösd Sámuel, Tóth László, Keserű Sándor ügyvédek, felsőszilvási Góla Lajos, kit később az 1848-as kolozsvári országgyűlésbe követnek választottak, Schusnek Lipót vendéglőbérlet, Kaskantin György, a fiatal Váradai József, akit 1854-ben Sepsiszentgyörgyön összeesküvés vádjával a császáriak kivégeztek,⁵⁹ és

nem utolsósorban az illyefalvi születésű Gál Dániel ügyvéd voltak.⁶⁰ Issekutz Antal szerint ezeken a gyűléseken a fő szóvivő Sükösd Sámuel volt. Déván ebben az időszakban három ember szava bírt döntő súllyal: Schusnek Lipót vendéglőse a polgárság, Sükösd Samu lelkésze az új magisztrátus és az idős baróthi Keserű Ferenc nyugalmazott cs. kir. kapitányé az újonnan alakult nemzetőrség körében.⁶¹ A forradalom magvát azonban Sükösd Sámuel „kiváló szónoki tehetségű református pap”, az udvarhelyszéki születésű idetelepedett Tóth László és a már említett Gál Dániel ügyvédek képezték. Nekik köszönhető az is, hogy Nopcsa László, „a régi rendszer támaszát képező főispán” 1848. április 12-én lemondott hivataláról.⁶² Sükösd az adódó alkalommal beállt az 1848. április 2-án alakult dévai „polgári őrsereg”-be, melynek 1848. május 7-én tartott közgyűlésén Tóth László ügyvéddel együtt jegyzőnek választották. A dévai nemzetőrség jegyzőkönyvét 1848. május 7-től augusztus 31-ig vezette, mikortól a „tollnoki” tisztet Beke Dániel vette át.⁶³ Közben 1848 májusa végén, júniusa elején hazalátogatott Háromszékre, mint írta a *Kolozsvári Híradó* szerkesztőjének: „A mostani körülmények közt jobbnak láttam néhány napra székely feleim közé jönni, s azért írom e levelet Lisznyóból június 6-án 1848.”⁶⁴ Jelen lehetett Baththyány Lajos miniszterelnök Háromszékre érkezett küldöttei, Gál Sándor és Klapka György székelyeket a szegedi táborba hadba hívó alsócsernátoni, kézdivásárhelyi, lemhényi, szentkatolnai gyűlésein. Ugyanis Kovásznán, ahová Gál Sándor szentkatolnai Cseh Sándor „négyes előfogatos csinos batárjával” érkezett meg, miután a tér közepén egy fenekével felfelé fordított cserefa kádról megtartotta „honfias érzelmű, tüzzel teli s lelkesítő” beszédét, az összese-reglettekhez Cseh Sándor földbirtokos, 1848 nyaratól nemzetőr százados után és lelkészársát, Bíró Sándor rétyi papot megelőzően ő is lelkes beszédet tartott „a szabadság érdekében”.⁶⁵ Még július elején is szülőföldjén tartózkodott. Az újsághír szerint július elsején ott volt Sepsiszentgyörgyön azon a szabadtéri népgyűlésen, melyen Szentiványi Györgyöt és Berde Mózeszt a pesti országgyűlésre Háromszék országgyűlési képviselőinek választották. Ekkor történt meg, hogy a túlfűtött Bong Ferenc „ifjú polgártársunk” indítványára a javaslatát helyeslő tömeg felbolydult,

⁵⁴ *Vasárnapi Újság*, 1846/638; NÁHLIK Zoltán 1990, 143.

⁵⁵ *Vasárnapi Újság*, 1846/645.

⁵⁶ VITA Zsigmond 1941, 165; Uő 1983, 153–154.

⁵⁷ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1847/3, 72.

⁵⁸ ISSEKUTZ Antal 1905, 82; SCHREIBER István 2009.

⁵⁹ ISSEKUTZ Antal 1905, 87.

⁶⁰ RÉTHI Lajos 1886, 21.

⁶¹ ISSEKUTZ Antal 1905, 87.

⁶² RÉTHI Lajos 1886, 21. A korabeli tudósítás szerint Nopcsa nem kényszerítésből, hanem önszántából mondott le. (*Erdélyi Híradó*, 1848/355, 265–266.)

⁶³ *Erdélyi Híradó*, 1848/346; CSORBA György 2002, 890, 892, 894.

⁶⁴ *Kolozsvári Híradó*, 1848/9, 35.

⁶⁵ BIRÓ Sándor 2002, 58.

már-már fellázadt. Sükösd Sámuel és Jancsó Ádám⁶⁶ győzte meg és csillapította le a forrongó népet.⁶⁷

Miután visszatért Dévára, feltehetően éppen olyan elánnal, mint 48 tavaszán, vette ki részét a dévai nemzetőrség, a városi magisztrátus működéséből, buzdította a gyűléseken és a szószékből Déva magyarságát. A vésznapok idején, azt követően, hogy a Bianchi-ezred két százada 1848. október 10-én éjszaka Dévát megszállta, négy napon át a város magyarságát félelemben tartotta, majd október 14-én Joseph Riebel őrnagy a 16. (1. oláh) határőrezred határőreivel, a Szászvárosból kirukkolt könnyűlovassággal és egy hatalmas román lázadó tömeg élén fenyegetőleg a város határán megjelent, majd elvonult, október 16-án este pedig Riebel cs. kir. őrnagy hat határőr kíséretében egy szekeret küldött a Déván lakó anyósa elköltöztetésére, nyilvánvalóvá vált, hogy a város sorsa megpecsételődött. Hírt kaptak arról is, hogy ha Dévát lerohanják a lázadók, gr. Kun Gotthárd főispánt, Barcsay László Hunyad vármegyei volt főbírárt és István nádor által kinevezett nemzetőr főparancsnokot, Kakucsi Eleket, aki 1848-ban az erdélyi országgyűlésen Hunyad vármegye követe volt, a már említett Tóth László ügyvédet és nemzetőr főhadnagyot, valamint Sükösd Samut nyomban felakasztják. A hír hallatára, tudva, hogy életük veszélyben forog, gr. Kun Gotthárd főispánnal, Barcsay Lászlóval már másnap, 1848. október 17-én reggel elmenekült a városból.⁶⁸

Családjával – 1845-ben vette feleségül Simon Ferenc dévai ügyvéd lányát, Simon Rózát, kitől egy lánya, Róza született⁶⁹ – Nagyváradon húzódott meg, innen három hónap múlva, 1849 kora tavaszán jöttek vissza Háromszékre.⁷⁰ Április elején már Uzonban lelkész.⁷¹ Innen tette közzé 1849. április 7-én felhívását, melyben arra kérte a szemtanúkat, hogy tudósítsák azokról az eseményekről, amelyekről nem tud, vagy nem volt jelen, hogy összegezni lehessen az 1848-as Háromszéken történeteket. Mint írta: „*A história által*

felmutatható nagyszerű események között ahhoz hasonló, amit Háromszék a múlt decemberben mívelt, csak egy sincsen.” Kihangsúlyozta, hogy a háromszéki férfiak oly körülmények között harcoltak hősiesen, amikor már az egész Erdély veszve volt. Ezt a harcot meg kell örökíteni, hogy az eljövendő nemzedékek emlékezni tudjanak e dicső napokra. Arra kérte mindazokat, akiknek közlendőjük van, hogy emlékeiket legalább az év májusáig Kézdivásárhelyen a hadbíró százados és térparancsnoksági felügyelőtisztt Hankó Dániel volt országgyűlési követnek, Sepsiszentgyörgyön Németh László akkori kormánybiztosnak vagy Uzonban a református lelkésznek, vagyis neki küldjék el. Sükösd révén „*az elsők között született meg, már a szabadságharc idején, az a gondolat, hogy e jelentős időszak minden adatát össze kell gyűjteni, hogy később meg lehessen írni e küzdelem történetét.*” Sajnos az elkövetkezendő történelem miatt erre nem kerülhetett sor.⁷²

1849 májusában az addig szolgáló tábori lelkész, Bíró Sándor rétyi pap helyett az Ósánci-, Bodzai-, Tömösi-szorost védő magyar csapatok, a brassói hadosztály tömösi dandárja, a 85. és 86. honvédszászlóalj, a 82. honvédszászlóalj 4. százada, Borbáth László kapitány lovascapata, valamint a három szorost védő, Semsey Tamás parancsnoksága alatt álló ágyús üteg, vagyis a „székely tábor” tábori lelkésze lett.⁷³ Miután a kormány 1849. május 18-án az orosz beavatkozásra válaszul keresztes háborút és népfelkelést, június 6-ra nemzeti böjtnapot hirdetett,⁷⁴ június 1-jén a Prévial-tetőn (ma Predeál) az ott őrségben álló honvédségnek tábori istentiszteletet tartott, majd a buzdító prédikációja után elimádkozták a *Közlöny* 111. számában közreadott országos *Könyörgést*, mely alkalomból „*minden kebel a haza és szabadság tiszteletére felszentelt templommá változott át.*”⁷⁵ Rá néhány napra, 1849. jún. 10-én a 85. honvédszászlóalj zászlóját avatta fel. Ebből az alkalomból többek között a zászló fontosságáról beszélt, és buzdító szavakat intézett a honvédekhez.⁷⁶

⁶⁶ Jancsó Ádám feltehetően azonos Sükösd Sámuel egykori nagyenyedi iskolatársával, aki 1842–1845 között tanult a berlini egyetemen, hazatérése után több nemesi családnál is nevelő, 1848-ban jött vissza Kézdivásárhelyre, ahol az erdélyi országgyűlésre követnek választották. A szabadságharc után a kecskeméti református kollégium tanára volt. Ott is hal meg 1902-ben. (SZINNYEI József 1897, 334–335; SZABÓ Miklós – SZÓGI László 1998, 241.)

⁶⁷ Bong azt indítványozta, hogy a székely határőrök addig, amíg a nemeseket és a jobbágy rendűeket kellő számban katonának a székely határőrségbe szintén be nem sorozzák, addig Háromszékről ki ne induljanak. (*Kossuth Hírlapja*, 1848/11.)

⁶⁸ *Kolozsvári Híradó*, 1848/85, 345.

⁶⁹ BALÓ Benjámín 1858, XXIII. A kislányt azután, hogy felesége is meghalt, galaczi Buda Miklós szentgyörgyvállyai birtokos, Sükösd Sámuel egykori tanítványa a „tanítója emléke iránti kegyeletből házához vette”, és lányaival együtt neveltette. (BALÓ

Benjámín 1858, XXIII.)

⁷⁰ Uo., XX.

⁷¹ Az anyakönyvi bejegyzés szerint Vékás József tiszteletes halálával 1847 januárjától közel két és fél évig az uzoni református „egyház a kebelében felmerült vizály miatt pap nélkül” maradt, Sükösd Sámuel 1849 májusával választották meg lelkésznek. (SÁL, Fond 105, nr. 503, 14r; TÓTH Levente 2013, 65.)

⁷² ALBERT Ernő 2000, 152. A felhívásra már korábban felhívta a figyelmet: ROSONCZY Ildikó 1999; ZAKAR Péter 1999, 154. A felhívás faksimile közzétételét lásd HERMANN Róbert 2009, 374. Utóbbi adatot ezúton is hálásan köszönöm Rosonczy Ildikónak.

⁷³ ZAKAR Péter 1999, 154.

⁷⁴ *Közlöny*, 1849/111, 413–414.

⁷⁵ *Közlöny*, 1849/134, 506; PAP Dénes 1869, 470; ZAKAR Péter 1999, 75.

⁷⁶ ZAKAR Péter 1999, 68.

Több mint valószínű, hogy miután a kormány a hivatalos *Közlöny* 111. számában az orosz beavatkozásra válaszul a keresztes háborút és népfelkelést meghirdette, legtöbb idejét a „székely táborban” töltötte, mint lelkipásztor lelket öntött a csüggedőkbe, de nincs kizárva az sem, hogy az oroszok betörésekor maga is fegyver fogott. Történetesen az 1849. június 19–20-i csata napjaiban Magyarvárhoz ment fel lelkesíteni.⁷⁷ Habár a székely honvédek hősiessen ellenálltak a túlerővel szemben, Alexandr Nyikolajevics Lüders gyalogsági tábornok vezérletével az oroszok áttörtek a Tömösi-szoroson, Nyikolaj Fjodorovics Engelhardt vezérőrnagy pedig Töröcsvárnál. Előrenyomulásuk során a védők közül 300-nál több közlegény és tiszt halt meg, legalább 200-an megsebesültek, mintegy 150-en fogságba estek, aki pedig tehette, menekült Négyfalun és Prázmáron át Háromszék felé.⁷⁸ Közöttük volt Sükösd Sámuel tiszteltes is, kit a kozákok a hosszúfalusi mezőn gyilkoltak le. Szóbeli hagyomány szerint „*ugyanúgy kozák dzsidás szúrta le Hosszúfalu határában, mint Petőfit a Fehéregyháza melletti csatatéren.*”⁷⁹ Dr. Kiss Béla csernátfalusi lelkész, teológiatanár, helytörténész szerint a tömösi csata után, mikor már az oroszok továbbvonultak, Sükösd felesége kiásatta onnan, ahová eltemették,⁸⁰ és a hosszúfalusi evangélikus templomban (sic!) temették újra, oda, ahol a csernátfalusi emlékkő áll.⁸¹

Nyughelye nem volt ismeretlen, Hétfalu csángó-magyar népe, de legalábbis a hosszúfalusiak ismerték a nyughelyét, ápolták emlékét. Koós Ferenc m. kir. tanfelügyelő is, aki az 1848–49-es szabadságharc hétfalusi hősei és áldozatai emlékére tervezett úgynevezett Csángószobor felállítására körül sokat tevékenykedett, 1891-ben *A csángó szobor története* című írásában megemlítette, hogy Sükösd Sámuel a „*hosszúfalusi ág. ev. temetőben alusza az igazak álmát.*”⁸² Ennek ellenére, Sükösd Sámuel úgy került be a köztudatba, mint a tömösi csatában elesett, ismeretlen helyen nyugvó hősi halott. Zakar Péter történész levéltári forrásra hivatkozva jegyezte meg, hogy Sükösd halálának időpontja és helyszíne a korabeli osztrák hatóságok előtt sem volt ismert.⁸³ Első életrajzírója, Baló Benjámin, mentségére legyen mondva, utánaérdeklődött, és a kapott információ szerint

írta azt, hogy a tömösi csatában eltűnt.⁸⁴ Bíró Sándor egykori rétyi, 1849-ben tábori lelkész, Sükösd Sámuel paptársa, 1874-ben úgy tudta, hogy valahol Törökönban halt meg, megjegyezve, hogy életrajzát a Macskási Antallal közösen tervezett *Háromszék 1848-ik évben* című könyvükbe a szabadságharc alatt Illyefalván szolgáló Dáné István szászvárosi református lelkész vállalta el megírni.⁸⁵ Hídvég viszonylag közel volt Hosszúfaluhoz, Nagy Sándor hídvégi református lelkész az 1896-ban megjelent *Háromszék önvédelmi harca 1848–49* című könyvében mégis Baló Benjáminra alapozva, szintén eltűntként emlékezett meg paptársáról, Sükösd Sámuelről, aki „*a n[agy]enyedi főtanodának korában legnagyobb lumenje, a papi karnak díszé*” volt. „*Elvérzett ott a tömösi völgyben vagy a Barca-téren, s a többi névtelen hősökkel nyugszik ő is, mint lánglelkű Petőfink, bizonytalan sírban jeltelenül, ott, hol az újkori thermopilei hősök álmodnak szabadságról, független szép Magyarországról!*”⁸⁶

Sírjának megjelölésére az első próbálkozás 1869-ben „*több buzgó magyar hazafi*” által tartott egyik zárt gyűlésen vetődött fel. Akkor 3 Ft 10 krajcár gyűlt össze, de a továbbiakban a gyűjtés elakadt. Egy hétfalusi levelező tett említést 1873-ban a *Nemerében* az akkori kezdeményezésről, megjegyezve, hogy „*ha Erdélyben [néhai Sükösd Sámuel] minden paptársa felekezetenkülönbség nélkül csak egy piculát ad, megvalósul itt is a honfűi szent akarata.*”⁸⁷ Ez az adakozásra célzó felhívás nem érte el a célját, a kezdeményezés lángja kialudt. Újabb próbálkozás, hogy Sükösd Sámuel jeltelen sírjára egy emlékkövet állítsanak, 1884-ben volt. Csernátfaluban a községi vendéglő nagytermében néptanítókól és óvónőkből verbuválódott társaság azzal a céllal adta elő 1884. május 10-én Borcsa Mihály bácsfalusi evangélikus lelkész *Csángóvilág, vagyis a hétfalusi magyar házaspár elválása és kibékülése* című verses színdarabját, hogy a begyűlt összegből tőkét teremtsenek elő egy sírkő készítésére. Az előadást követően egy szimbolikus „képlet” következett. Felvezetőként a tanítói dalkar a *Szózatot* énekelte el, majd Pap János türkösi állami iskolai tanító Szathmári Károly *Emlékezés 1849-re* című költeményét szavalta. Ezt követően a megjelenített sírhant előtt, amely „*az 1849. évi tömösi csatában elesett és a hosszúfalusi magyar temetőben nyugvó Sükösd Sámuel tábori*

⁷⁷ KISS Béla 2001, 13.

⁷⁸ ALBERT Ernő 1999, 110.

⁷⁹ HOCHBAUER Gyula 2014, 2.

⁸⁰ Meglehet, nem is volt még eltemetve, úgy találta meg a felesége, vitette tetemét a hosszúfalusi evangélikus temetőbe, és temettette el. Hasonlóan napokig temetetlen hevert szemérmái Bora István tüzér hadnagy holtteste is a Tömösi-szoros harcmezéjén, mígnem testvérei és bajtársa fel nem kutatta és haza nem szállította Szemerjára, ahol sírja fölé 1872-ben állítottak sírkövet. (DEMETER Lajos 2001, 21.)

⁸¹ KISS Béla 2001, 13.

⁸² HOCHBAUER Gyula 1998, 79; Uő 2014, 1.

⁸³ ZAKAR Péter 1999, 155.

⁸⁴ „*Június 20-án, így írják nekem – »eltűnt«. – Betegségét senki sem látta, szeméit senki be nem fogta, sírhelyét senki nem tudja.*” (BALÓ Benjámin 1858. XX.)

⁸⁵ BÍRÓ Sándor 2002, 40, 42–43.

⁸⁶ NAGY Sándor 1896, 135–136.

⁸⁷ *Nemere*, 1873/16.

lelkésznek sírját” jelképezte, egy gyászba öltözött nő, Szénássy Etelka óvónő mondta el *Kossuth Lajos imáját*.⁸⁸ A sírra teendő virágkoszorút két leányka nyújtotta át a koszorúzó hölgynek, aki „görögtűzfénynél” helyezte rá a jelképes sírra. A jelenet alatt a sírt félkörben hét, kis nemzeti zászlókat tartó, csángó népviseletbe öltözött lány állta körül. A zászlókon a barcasági hét csángó község neve volt felírva, mögöttük a nagy piros-fehér-zöld zászlókat honvédruhás ifjak tartották. A jelenet végül Bede Dánielnek, a hosszúfalusi felső népiskola tanárának és Deák Sándor református lelkésznek, a hosszúfalusi felső népiskola énektanárának a duettjével zárult.⁸⁹

A sajtóban megjelentetett nyilvános számadás szerint az előadás 49 Ft 66 krajcár tiszta jövedelmet eredményezett, amely Gáspár Albert aldobolyi református lelkész 1, Thal vendéglős 2 forintos adománnyával és a még 1869-ben gyűlt 3 Ft10 krajcárral 55 Ft 76 krajcárra emelkedett. Az összeget a hétfalusi tanítók és tanügybarátok kezelésébe olyan feladattal adták át, hogy azoknak „sietős teendőjük leend az 1849. évben a tömösi csatában elesett és a hosszúfalvi temetőben pihenő Sükösd Sámuel tábori lelkész sírkövének felállítása.”⁹⁰

Borcsa Mihály evangélikus lelkész, „a csángó-magyarok értelmi és erkölcsi művelődésének munkás vezető férjfia, a magyar államiság eszméjének itt a határszelen buzgó apostola” azonban hiába fáradozott régóta a hétfalusi tanítóttestülettel a sírkő ügyében. Kérése és felhívása, miszerint „ha minden székellyföldi lelkész úr csak két piculával járulna e kegyeletes mű létrehozásához, örök hátlára köteleznék a hétfalusi magyarságot”,⁹¹ nem talált meghallgatásra, nem járt eredménnyel. Az idő múlásával Sükösd Sámuel emlékének ápolása háttérbe szorult, sokkal fontosabb volt az 1848–49-es szabadságharc csángó hőseinek és vértanúinak emlékműve, melyet Csernátfalva központjába, az akkori Kossuth-térre terveztek felállítani. Az úgynevezett „Csángószobor”⁹² felavatására 1891-ben került sor. Az 1848 decemberében lemeszárolt, nyilvántartásba vett 51 csángó áldozat közé felvették 44. áldozatként

Sükösd Sámuel is, mint „*dévai ev. ref. lelkész, [akit] a kozákok löttek agyon 1849. június 20-án*”, megjegyezve azt is, hogy „*a hosszúfalusi ág. ev. temetőben alussza az igazak álmát.*”⁹³

Ezután már újabb gyűjtést a Sükösd-sír sírkövel való megjelölésére nem indítottak. Meglehet, Borcsa Mihály volt az utolsó, aki még tudta, milyen helyen van a sírja az evangélikus temetőben, kinek 1913-ban bekövetkezett halálával nyughelye végleg feledésbe merült. Dr. Kiss Béla szerint a hosszúfalusi temetőben éppen az ő jeltelen sírján állították újra a románok által ledöntött Csángószobrot.⁹⁴

Köszönetnyilvánítás

A dolgozat megírásához lényeges adalékokra való figyelmeztetést Marosvásárhelyről Ferencz Zsoltnak (Kotsis rokonság), Sükösd Sámuelre vonatkozó levéltári anyag másolatának megküldését Nagyenyetről Gordán Edinának (Bethlen Gábor Kollégium Könyvtára), adatok tisztázását Hétfaluból Hochbauer Gyulának, Sepsiszentgyörgyről Kocs Jánosnak (Erdélyi Genealógiai Társaság), Nyárádszeredából Suba Gyöngyinek (Nyárádszeredai Városi Könyvtár, márkodi Sükösd rokonság), Kolozsvárról Tóth Leventének (Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár), az 1849-es *Brassói Lap* fennmaradt számainak ellenőrzését Sepsiszentgyörgyről Csergő Antalnak (Bod Péter Megyei Könyvtár), Brassóból Ziegler Ágnesnek (Honterus Egyházközség Könyvtára és Levéltára), Budapestről Bubonyicz Andreának, Lukács Györgynek és Simon Bernadettnek (Országos Széchényi Könyvtár, Olvasószolgálati és Tájékoztatási Osztály), mindenekelett pedig Kolozsvárról Tötszegi Teklának és Dana Şerdannak (Erdélyi Néprajzi Múzeum), valamint Valentin Orgának és Felix Flocának (Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár) köszönöm. Az anyaggyűjtést Bárdi Nándor (a budapesti ELKH TK KI Kisebbségtörténeti és Etnopolitikai Osztály) a *Székelly önkép építés a 19–20. században* (NKFI 128848) projekt keretében segítette.

Demeter Lajos – Sepsiszentgyörgy, Sport u. 6., 15C/6.; demlajos@gmail.com

⁸⁸ Kossuth Lajos „kápolnai imája”, amelyet a tévhit szerint Kossuth a kápolnai csatában, 1849. február 26–27-én elesettek sírhalmá felett mondott el, a Kossuth-kultusz legendáriumába tartozik.

⁸⁹ *Székelly Nemzet*, 1884/70, 1884/78.

⁹⁰ *Székelly Nemzet*, 1884/78.

⁹¹ Uo.

⁹² A Csángószobor 35 évig állt Csernátfalva főterén. Trianon után egy darabig megtűrték, de 1926 januárjában a szélsőjobboldali románok ledöntötték. Az alapzatára az Astra Egyesület 1931-ben az 1916–1919 között hősi halált halt román katonák emlé-

kére emelt emlékművet. A Csángószobor ledöntött részeit, elég feszült politikai viszonyok között, a hosszúfalusi alszegi evangélikus temetőbe szállították, és ott állították fel. A már romladozó emlékművet az 1970-es évek derekán Kocsis Andrásné kezdeményezésére indított közadakozásból kijavították. A márványlapokat, a régiek mintájára az eredeti feliratokkal, 1981-ben titokban helyezték fel. Legutóbb az emlékművet 1998-ban javították. A Csángószobor kálváriájának részleteihez lásd még NAGY János 2009.

⁹³ Emlék... 1891, 16; HOCHBAUER Gyula 1998, 79.

⁹⁴ KISS Béla 2001, 13.

Levéltári források

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sfântu Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL)

Fond 105: *Egyházi anyakönyvek*

- nr. 156: *Barátosi református egyház anyakönyve* (keresztelések, esketések, temetések, 1834–1879)
- nr. 229: *Kökösi református egyház anyakönyve* (keresztelések, esketések, temetések, 1824–1854)
- nr. 421: *Lécfalvi református egyház anyakönyve* (keresztelések, esketések, temetések, 1810–1843)
- nr. 422: *Lécfalvi református egyház anyakönyve* (keresztelések, 1843–1883)
- nr. 424: *Lécfalvi református egyház anyakönyve* (esketések, 1843–1945)
- nr. 445: *Kézdimárkosfalvi református egyház anyakönyve* (keresztelések, esketések, temetések, 1759–1853)
- nr. 503: *Uzoni református egyház anyakönyve* (keresztelések, 1842–1858; esketések, 1844–1858; temetések, 1853–1859)
- nr. 544: *Sepsiszentkirályi református egyház anyakönyve* (keresztelések, esketések, temetések, 1824–1855)
- nr. 575: *Sepsiszentgyörgyi református egyház anyakönyve* (keresztelések, 1759–1817; esketések, temetések, 1786–1817)

Sepsiszentkirályi Református Egyház (SsztkRef)

– *Anyakönyv* (Ak), I. (1760–1815), II. (1804–1849)

Irodalom

Emlék... 1891 = *Emlék a csángó-vértanúk közadakozásból épült szobrának leleplezési ünnepélyéről* (kiadja az „Iskola és Szülői Ház” szerkesztője), Brassó, 1891.

MÉL, II, 1969 = *Magyar Életrajzi Lexikon*, II, L–Z (főszerk. Kenyeres Ágnes), Budapest, 1969.

ÚMÉL, V, 2004 = *Új Magyar Életrajzi Lexikon*, V, P–S (főszerk. Markó László), Magyar Könyvklub, Budapest, 2004.

ALBERT Ernő

1999 *Eltiport szabadság. Jöttek az oroszok 1849*, „Jázdó” Társaság, Sepsiszentgyörgy.

2000 Uzoni események 1848–49-ben, *Acta (Siculica) 1999/2*, T3 Kiadó, 131–154.

BALÓ Benjámin

1858 *Sükösd Sámuel emléke egyházi beszédeiből*, I. füzet, *Halotti beszédek* (között. Baló Bénéjámín aradi református lelkész), Bettelheim testvéreknél bizományban, Arad, 1858.

BIRÓ Sándor

2002 *A forradalom tribünjétől a külhoni városokig* (bev. és közzét. Kiss Ferenc), Budapest

BOGDÁN László

2001 Túlélők. [A *szoros délben* című regény 10. fejezete], *Székelyföld*, V/5, 8–26.

2005 A szoros délben, *Helikon*, 2005/9, 5.

CSÁKI Árpád

2011 Csáki Árpád: *A sepsiszentgyörgyi református egyház története a 17–19. században*, Sepsiszentgyörgy Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy.

CSORBA György

2002 A dévai nemzetőrség jegyzőkönyve, *Hadtörténelmi Közlemények*, CXV/3, 889–901.

DEMETER Lajos

2001 *A hazáért „a patakokat a mi vérünk festette pirosra”. Sepsiszentgyörgy, Kilyén és Szotyor területén nyugvó 1848/49-es szabadságharcosok*, Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

2010 *A nyomtatott szó hatalmával* (összeáll. és elősz. Demeter Lajos), Bod Péter Megyei Könyvtár, Sepsiszentgyörgy.

DEMETER Lajos – DEMETER László

2008 *Honvédnévkönyv. Sepsiszentgyörgyiek 1848–1849-ben*, Tortoma Könyvkiadó, Barót.

GOMBOS Annamária, KULCSÁR SZABÓ Ernőné

2008 *A Berliini Magyarok Emlékkönyvének számítógépes feldolgozása*, Debrecen.

HERMANN Róbert (szerk.)

2009 *1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története*, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó, Debrecen.

HOCHBAUER Gyula

1998 *A Barcaság 1848/49-ben*, Disz Tipo Kft., Szecsseváros.

2014 Sükösd Sámuelről, Bíró Sándorról és egyebekről, *Hétfalu*, XX/3 (2014. márc. 20.), 1–2.

ISSEKUTZ Antal

1905 Issekutz Antal feljegyzései az 1848–49-ben Hunyad megyében történt eseményekről. Első közlemény, *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat XV-ik évkönyve (1904–1905)*, Déva, 68–85.

JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István

1979 Nagyenyedi diákok 1662–1848, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

KISS Béla

2001 1848–49 Hétfaluban, *Művelődés*, LIV2, 12–14.

KUSZKÓ István

1896 *Adalék Háromszék 1848–49. önvédelmi harca történetéhez* (összegy. Kuskó István), Kolozsvár.

- LANTOS István
 1966 Magyarok Diesterwegnél, *Köznevelés*, XXII/15–16 (1966. aug. 26.), 605–606.
- NAGY János
 2009 Az 1848-as csángósobor, *Kútíró. Kis magyar néprajz diákoknak*, A csíkszeredai Székely Károly Iskolaközpont – Alapítvány és a Nagybükkői Néprajzi Társaság folyóirata, V/1–2, Csíkszereda, 81–84.
- NAGY Sándor
 1896 *Háromszék önvédelmi harca 1848–49*, Kolozsvár.
- NÁHLIK Zoltán
 1990 Tavasi Lajos erdélyi kapcsolatai, Gáspár János erdélyi pedagógushoz intézett közzé nem tett levelei, *Magyar Pedagógia*, 1990/3–4, 138–149.
- PAP Dénes
 1869 *Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849*, II, Pest.
- RÉTHI Lajos
 1886 Tóth László emlékezete, *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat évkönyve*, III, Arad, 18–26.
- ROSONCZY Ildikó
 1999 „Egy maroknyi elkeseredett ember.” A Tömösi-szoros bevételéről, *Háromszék*, XI/2677 (1999. jún. 19.), 4.
- SCHREIBER István
 2009 Issekutz Antal feljegyzései az 1848–49-ben Hunyad megyében történt eseményekről, I, *Heti Új Szó*, XIII/12 (2009. márc. 20.).
- SÜKÖSD Mihály
 1977 Üknagyapám, S. Sámuel nagytiszteletű úr a Tömösi szorost védi, *Új Írás*, 1977/2, 64–67.
 1979 Miért választottam? *Új Tükör*, XVI/32 (1979. aug. 12.), 14–15.
 1991 Erdélyinek lenni nem dicsőség és nem szégyen. Kónya Sándor beszélgetése a budapesti *Valóság* szerkesztőjével eredetről, örökségről, az ebből fakadó felelősségről és arról, ami Európában is egyedülálló, *Korunk*, 1991/10, 1241–1247.
- SZABÓ Miklós – SZÖGI László
 1998 Szabó Miklós – Szögi László: *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- SZINNYEI József
 1909 *Magyar Írók Élete és Munkái*, XIII, Budapest.
- SZÓTS Zsuzsa
 2013 *Nagyjaink. Háromszék jeles szülöttei* (Az adatokat gyűjtötte Szóts Zsuzsa), Kovászna Megyei Művelődési Központ, Sepsiszentgyörgy.
- TÓTH Levente
 2013 *A Sepsi Református Egyházmegye történeti névtára 1900-ig*, Gondolat Kiadó, Budapest.
- VÁLYI Pál
 1857 Emlékezések Schellingre (1841-iki naplótöredék után), *Sárospataki Füzetek*, I, 159–160.
- VIEWEG, Klaus – RÜHLING, Frank
 1995 Széchenyi István és Friedrich Wilhelm Joseph Schelling levélváltása, *Magyar Filozófiai Szemle*, 1995/3–4, 573–590.
- VITA Zsigmond
 1941 A „Kolozsvári Nevelői Kör” története, *Magyar Kisebbség*, XX/7, 131–137, XX/7–8, 158–169.
 1983 A Kolozsvári Nevelői Kör története, in: Vita Zsigmond: *Művelődés és népszolgálat*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- ZAKAR Péter
 1999 *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest.
- ZOVÁNYI Jenő
 1977 *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon* (szerk. Ladányi Sándor; 3. jav. bőv. kiadás), Magyar Református Egyház Zsinati Irodája, Budapest.

Sámuel Sükösd (1816-1849)

(Rezumat)

Lucrarea parcurge viața și cariera preotului de campanie căzut eroic în timpul intervenției țariste din 1849, în bătălia de la Pasul Timiș, rectificând sau completând mai multe date biografice. Preotul calvinist, botezat la Sfântu Gheorghe, și-a început cariera ca o mare promisiune a educației transilvănene: a elaborat deja în clasa terminală a Colegiului „Bethlen Gábor” de la Aiud un manual de poetică folosit apoi timp de mai mulți ani. Studiind la Berlin, a fost influențat de pedagogia lui Diesterweg și de ideile târzii ale lui Schelling (*Filozofia mitologiei și a revelației*). Întorcându-se acasă, a elaborat proiecte de reformă educațională demne de atenție, pe baza analizei situației din școlile medii calviniste maghiare. În anii preoției de la Deva, a avut rezultate semnificative în organizarea orașului și a educației de aici, dându-și viața până la urmă ca participant al revoluției și războiului de independență ungar de la 1848-1849, pentru convingerile sale și pentru comunitatea sa.

Sámuel Sükösd (1816–1849)

(Abstract)

The present study gives an account of military chaplain and prominent Székely figure of the 1848–1849 Hungarian revolution and war of independence Sámuel Sükösd’s life, correcting erroneous notions as well as supplying numerous heretofore unpublished details. The Sepsiszentgyörgy-baptized Calvinist Reformed priest had already shown considerable promise during his school years: during his terminal year prior to graduating from the Calvinist Reformed college at Nagyenyed, he compiled a manual of poetics that remained in use for several years thereafter. He continued his studies at Berlin, coming under the influence of Diesterweg’s views on pedagogy and the late works of Schelling (particularly *The Philosophy of Mythology and Revelation*) whose lectures he attended. Upon his return to Transylvania, he surveyed the state of Hungarian Calvinist Reformed high school education in the region and on the basis of his findings, undertook the formulation of noteworthy educational reformed programmes. Over the years of his Déva ministry, he made significant achievements in improving the local education, organizing the community and developing the city itself and in the end, killed in action at the battle of Tömös (Predeal) Pass during the Tsarist intervention of 1849, he gave his life for his convictions and his people.

Obrusánszky Borbála

ADALÉKOK SZENTKATOLNAI BÁLINT GÁBOR TEVÉKENYSÉGÉHEZ*

Nagy magyar keletkutatónk, Szentkatolnai Bálint Gábor páratlanul gazdag életművet hagyott maga után. Oroszországi és ázsiai tanulmányútjai során hatalmas nyelvészeti és néprajzi anyagot gyűjtött, amelyet Mongóliában és a Kaukázusban is páratlan tudományos munkának tartják számon. Bálint készítette el a világ máig legpontosabb kabard szótárát, a dravida szótára pedig máig tudománytörténeti ritkaság, hiszen nemcsak a dél-indiai kifejezések vannak benne, hanem összehasonlítóként a török és a mongol szókincs java is. A kalmükek és a mongolok jogosan tartják őt a magyar mongolisztika megalapítójának.

Keletkutatónk a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményét is értékes tárgyakkal gyarapította. Rövid tanulmányomban a Székely Nemzeti Múzeumban nyilvántartott tárgyi anyagot és dokumentációt tekintem át, de jó tudni, hogy innen a sepsiszentgyörgyi állami levéltárba is került át értékes Bálint-„ereklye”: például a feljegyzés arról, hogy az önkéntes száműzetést vállaló Bálint Gábor 1879–1889-ben hol, mely városokban töltötte a szilvesztert. A feljegyzés páratlan forrás arra, hogy beazonosítsuk nagy tudósunk ekkori külföldi tartózkodásainak állomásait. Árvay József levéltár-igazgató is felhívta rá a figyelmet 1969-ben a helyi lapban,¹ legutóbb pedig Szőcsné Gazda Enikő azonosította pár éve a feljegyzést az állami levéltárban, megküldve nekem a listát és a becses dokumentum mai állagadatait.²

Bálint Gábor, az utazó és kutató

A világot járt Bálint Gábor tanulmányaiban mindig megemlékezett a szülőföldje nyelvészeti és műveltségi elemeiről. Ugyanezt a szoros köteléket figyelhettük meg a nagy elődjénél, Kőrösi Csoma Sándornál, aki tibeti–angol szótárában fontosnak

tartotta feljegyezni, hogy ő székely-magyar származású. Míg azonban Csoma külföldön dolgozott, és ott tett szert világhírré, addig Bálint végül otthoni környezetben alkotott nagyot, és számos megpróbáltatás után, 1893-ban Kolozsvárott, az akkori Ferenc József Tudományegyetemen³ nyert el tanszékvezetői állást.

Bálintnak mindig volt ideje arra, hogy ápolja kapcsolatát a szülőfölddel, gyakran járt haza szüleihez, rokonaihoz, barátaihoz. A Székely Nemzeti Múzeum a szülőfalu Szentkatolnával szomszédos Imecsfalván jött létre, intézményesülését már 1877 elejétől adománykülönlegességekkel támogatta Bálint is. A társalapító Vasady Nagy Gyula őt is felkereste Budapesten, akárcsak Xántus Jánost, valószínűleg Orbán Balázs társaságában, amikor Kossuth Lajos a Bem tábornok 1849-es érdemrendjét megküldte az alakuló múzeumnak, és a fővárosba kellett érte menniük.⁴ Ha 1877-ben és utána visszatérően, még halála évében is tárgyakkal, könyvekkel, kéziratossal gazdagította a múzeumot, 1890-ben a múzeumépület majdani építését kívánta támogatni a sajtó szerint, egy kézdivásárhelyi felolvasásának bevételeivel.⁵ A támogatás kölcsönös volt: tanulmányának szentkatolnai befejezését követően Bálint Gábor özvegy Cserey Jánosnénak, a Székely Nemzeti Múzeum alapítójának, ekkor is fő gyűjtőjének, valamint báró Apor Gábor háromszéki alispánnak megköszönte, hogy a könyvtáraikat használhatta,⁶ mert munkájának egyik legnagyobb nehézsége a szükséges kézikönyvek hiánya volt.

Már akkor elismert kutatónk számított, amikor 1875-ben mongóliai útjáról hazatért, és addig fel dolgozott gyűjtéseit (mandzsu, tatár, mongol stb.) az akadémiai osztályokban olvasta fel. Eredményeinek hatására néhány kutató akadémiai levelező tagnak

* A 2009. június 13-i szentkatolnai előadás javított és bővített, adnotáldolgozat-változata. A sajtóban megjelent rövid változatot lásd OBRUSÁNSZKY Borbála 2009.

¹ ÁRVAY József 1969.

² SÁL, Fond 66, nr. inv. 75, 2-es dosszié. Az említett kartondarab Bálint adományaként 1891-től 1961-ig a múzeum tulajdonában volt, és az 1891. évi múzeumi gyarapodást nyugtázó és köszönő cikkben (DOMJÁN István 1892a) már akkor leközölték

a tartalmát.

³ 1893-tól volt az ural-altáji nyelvészeti tanszék rendkívüli, majd 1897. októbertől rendes tanára, 1912. évi nyugdíjba vonulásáig.

⁴ Vö. SZÁNTÓ Iván 2020, 125; RUZSA Ferenc 2020, 137.

⁵ [N. n.] 1890.

⁶ Lásd a sepsiszentgyörgyi, 1891. október 21-i előadását megszakítva. (SZENTKATOLNAI BÁLINT Gábor 1891.)

ajánlotta.⁷ A múzeumban is találni arra adatot, hogy szakmai kérdésben kikérték véleményét. Egy 1877. márciusi levele arról tanúskodik, hogy egy arab nyelvű kardfelirat, valamint egy török pecsétfelirat megfejtését kérték tőle. Bálint a felkérést komolyan vette, és Szilády Áronnal is konzultált a kardfelirat ügyében, de a – pacsmagolt? – másolat olvashatatlan volt. A pecsétfeliratot viszont lefordította.⁸

Egy másik levél már annak az emléket őrzi, hogy mennyire készült a Széchenyi-expedíció hosszú útjára. 1877. október 4-én kelt levelében a kutató leírta, hogy november végén indulnak, és hosszú utat tesznek meg Délkelet-Ázsiába, Japánba, majd Pekingből a Kőkő-nórhoz akarnak eljutni.⁹ Hazafelé útba ejtik Kelet-Turkesztánt. Utóbbi helyet már Kőrösi megcélozta korábban, mert a dzsungár (jugar) népek között akarta megkeresni a magyarok rokonait. A sors azonban ezúttal is közbeszólt, és a második nagy Keletkutatónk sem jutott el oda, mert útközben megbetegedett, és haza kellett térnie. Az expedíció már nélküle jutott el egészen a Selyemút egyik oázisvárosáig, az egykoron virágzó Dunhuangig, melynek eredményeként id. Lóczy Lajos alaposan feltérképezte a különleges Mogao-barlangok geológiáját, és

hazatérve, annak fontosságáról beszámolt Stein Aurélnak. Végül a harmadik orientalista óriásunk, Stein végezte el az ősi belső-ázsiai kultúrtörténeti emlékek feltárását és közzétételét, így mégis a miénk maradt Kelet-Turkesztán európai felfedezésének az érdeme.

Bálint Gábor számára az út amúgy jól alakult, hiszen Indiában feltárta a tamul vagy dravida nyelv közép-ázsiai jellegét. Az angolok korábban már összefüggésbe hozták azt a magyarral, erről először Xántus János adott hírt.¹⁰ Bálintra várt az a feladat, hogy felderítse a dél-indiai nyelvet és összevesse a magyarral. Bálint Caldwell munkássága¹¹ nyomán kezdte megtanulni a nyelvet, és terepmunkája során meggyőződött az indiai nyelv és a magyar nyelv távoli kapcsolatáról. 1888-ban írt tanulmányában is a turáni nyelvek szanszkritjának nevezte aztán a nyelvet.¹² Bár akkoriban a magyar nyelvészek hevesen tiltakoztak a dravida nyelvi kapcsolatok ellen, mára sok külföldi orientalista nyelvész elismerte a meglátás helyességét.

Sajnos, a Széchenyi-expedíció után Bálintot teljesen lehetetlen helyzetbe hozták ellenfelei és irigyei. Többek között elhíresztelték, hogy elviselhetetlen természetű miatt kellett elválnia az expedíció többi tagjától és hazajönnie Indiából, holott ennek éppen az

⁷ Hunfalvy Pál, Ballagi Mór és Vámbéry Ármin 1876. március 4-én írt levelükben Goldziher Ignácot sémi tanulmányaiért, Bálintot pedig mongolisztikai munkásságáért akadémiai levelező tagnak javasolták. A levél tartalma: „Bálint Gábort illetően reméljük, hogy az urál-altáji nyelvtudománynak azon szaka, melyet ő képvisel, tudniillik a mongol-mandzsu és az avval összefüggésben álló török-tatár nyelvek tanulmányozása egy, hazai nyelvészetünkben rég érzett hiányt fog pótolni, és működése, eltekintve attól, hogy a mongolisták száma a nyugati világban is vajmi csekély, bennünket különösen érdekelhet. Irodalmi tevékenységét, tekintve pályájának eddigi járatlan és rögzös voltát, egy török nyelvten, kazáni-tatár chrestomathia tatár-magyar szótárral és más apróbb közlemények jelölik.” (MTA KIK, KRK RAL, 210/1876.)

⁸ *Bálint Gábor Vasady Nagy Gyulának*, Budapest, 1877. március 26. (SZNM It, Vn, 23e.) Később is segítette őket hasonló esetben: 1891-ben a Homonay Károly kereskedőtől adományozott, az ozsdolai Kuun-kastélyból származó, rossz ezüstműből készült török pecsétnyomó gyűrűn azonosította a „La illah, ill allah” feliratot és a mohamedán számítás szerinti 1218. évet. (DOMJÁN István 1891. Mai átirásban: *Lā 'ilāha 'illā -llāh'*, a muszlim hitvallásból. Az év a Gergely-naptár szerinti 1803.)

⁹ *Bálint Gábor Vasady Nagy Gyulának*, Budapest, 1877. október 4. (SZNM It, Vn, 21h.) A Széchenyi-expedíció előtt a székely származású Berzenczey László járt a Kuku-nórnál (Kék-tó), aki szintén a magyarok őseit kereste. A székelyföldi kormánybiztos a szabadságharc leverése után, 1851-ben Kossuth kíséretében Amerikába utazott, majd eljutott Hongkongba, ahol egy angol orientalista beszélt neki a Tibetben élő hung maül lovas nomád népről. Berzenczey figyelmét felkeltette a hung szó, melyet a hunokkal kapcsolt össze. Kétszer is el akart jutni ehhez a néphez, de a kínai hatóságok megtagadták a beutazást. A magyar közönség viszont 1850 előtt a pesti hírlapokból értesült Karl Gützlaff-

tól arról, hogy a Kuku-nór vidékén a magyarral rokon nyelvet beszélnek. Sajnos, a fenti állításokat tudományosan azóta sem vizsgálták meg. A Kuku-nór térségében sok ősi sztyepei nomád törzs telepedett meg az ókortól kezdve. Éltek ott yuezhik, hunok, majd a vidéket a 13. századtól mongol törzsek szállták meg, amelyek közül a deed-mongolok máig ott élnek és archaikus nyelven beszélnek.

¹⁰ Szentkatolnai Bálint Gábor közlésében: „Xántus János mesélte el, hogy volt egy angol tiszt Kelet-Indiában, aki azt mesélte el, hogy egy maratha nevű kisebb nép a magyarral rokon eredetű. A tiszt maga Mezőhegyesen hosszabb ideig tartózkodott.” Bálint Gábor hozzáfűzte: „Reánk nézve azért tartom e nyelveket érdekesnek, úgymond, mert a dravida népek állítólag Közép-Ázsiából Indiába költözését s így a közös bölcsőtől elválását, legalábbis háromezer [év] előtti állapotát tisztán láthatjuk e nyelvekben...” (*Dravida nyelvtudományos Gróf Széchenyi Béla keleti expedíciójából*, MTA KIK, KRK RAL, 1437/1878.)

¹¹ CALDWELL, Robert 1875.

¹² SZENTKATOLNAI BÁLINT Gábor 1888. Egyébként korábban Kőrösi is felfigyelt a szanszkrit–magyar párhuzamokra, de ő nem végzett alapos nyelvészeti kutatást ebben a témakörben. Ma már az indológus nyelvészek azt állítják, hogy a szanszkrit nyelv sok elemet átvett a tamultól. Bálint úttörő munkáját a tamul nyelvről idehaza nem fogadták el a nyelvészek, holott egyikük sem végzett ebben a témában nyelvészeti vizsgálatot. Az elutasítás miatt nem Bálinté lett a dravida–közép-ázsiai kapcsolatok feltárásának érdeme. A magyar tudós által megírt dravida–német szótár nem került be a nemzetközi tudományos közélet vérkeringésébe, és az általa leírt közép-ázsiai tamul kapcsolatokra csak az 1960-as évektől figyeltek fel angol nyelvészek, akik kimutatták többek között a tamul–„uráli” nyelvek kapcsolatát. Ma már többen úgy vélik, hogy a tamulok elődei Közép-Ázsiából, majd Pakisztánból vándoroltak délre, és nyelvük „szkíta”-fajta lehetett.

ellenkezője volt igaz, vagyis útítársaival jól megértették egymást. Fő támogatói, Fogarasi János halála, majd Arany János visszavonulása után Bálintot eltávolították a budapesti egyetemről, ahol addig magántanárként dolgozott, sőt megvonták a számára folyósított akadémiai segílyt is. Megélhetési gondok miatt 1879. május 2-án a *Pesti Napló*-ban is bejelentette önkéntes száműzetését.¹³ Miután minden ajtó bezárult előtte, a székely tudós külföldre ment, és az Oszmán Birodalomban vállalt munkát. Egy, a múzeumban talált levél alapján ismert, hogy hová is utazott: Bálint 1879. június 20-án már Isztambulban volt.¹⁴ Ezt követően hosszú időszakokat töltött török, arab stb. közel-keleti környezetben, és csak néhány közeli ismerőse, rokonai tudták, hogy mikor éppen hol tartózkodik. Zágoni Jenő 2005-ben publikálta is Bálint Benedekhez, testvéréhez írt leveleit,¹⁵ eszerint 1879. december 21-én már Bagdadban volt.¹⁶ Öt hónap múlva Vasady Nagy Gyula ide címezte levelét Bálint Gábornak, mint „pénzügyi felügyelőnek”.¹⁷ Ez azonban már nem érthette ott, mert új helyre költözött: 1880. április 9-én Kairóból írt testvérének,¹⁸ onnan érdeklődött, hogy gróf Széchenyi Béla vajon hazatért-e már expedíciójáról. Utóbbi levél tanúsítja, hogy 1880. március elején hagyta el Bagdadot, és költözött feleségével Kairóba.

Bálint tartózkodási helyeiről nemcsak levelei adtak hírt, hanem például az *Erdélyi Múzeum*-nak megküldött tanulmánya is. Utóbbi 1888. július elején még Bejrútban jegyezte,¹⁹ de az 1889. újévet már Athénban töltötte,²⁰ ahol az egyetemen arab nyelvet oktatott. Láthatjuk, hogy önkéntes száműzetése alatt sem adta fel tudományos munkáját. A tanulmány megjelenítése valószínűleg már a hazatérési szándékával függött össze. Gróf Széchenyi Bélához fordulva, a tanulmány véglegesítésében is

érdekelte, volt expedícióvezetője biztatta fel Jakab Elek történészt, hogy egy, a Bálint hazahozására indított társadalmi mozgalom politikai nyomást gyakorolhasson a Magyar Tudományos Akadémiára. A próbálkozás kudarcot vallott, és a tudós még egy esztendei külhoni munkavállalásra kényszerült 1891–1892-ben. Két nagy ellenfele – Hunfalvy Pál és a Budenz József – halálát (1891, 1892) követően újabb lobbizás sikerrel járt, és támogatói Bálintot végül egyetemi álláshoz juttatták Kolozsváron.²¹

Bálint Gábortól származó anyag a Székely Nemzeti Múzeumban

A Székely Nemzeti Múzeum Bálint Gábortól származó anyagában két csoportot különíthetünk el: a „keleti gyűjtemény” jellegűt, valamint a könyvtárat.

A „keleti gyűjtemény” jellegű csoportot elsősorban az 1877. februári, budapesti tárgyadomány, valamint egy 1879. május(?)–júniusi lista tételei képezik. Utóbbi összetettebb: 1879. évi útrakelése előtt Bálint Gábor néhány személyes holmiját elajándékozta, másokat – valószínűleg útiköltséget biztosítani – eladta az intézménynek, pontosabban az alapító Csereyné vette át, illetve vásárolta meg tőle a múzeum számára. A csoport tematikailag természetrajzi és néprajzi/etnológiai, nyelvészeti vonatkozású, illetve művelődés- és ipartörténeti, művészettörténeti/képtári tételekből, néhány fotóból és éremből áll.

Még a Sepsiszentgyörgyre költözött múzeum közületi tulajdonba adása (1879. szeptember 15.) előtt, ún. *Alapleltár*-ban feljegyeztek Bálinttól származóként 1877-ben²² a *Tárgyak* fejezetben a *Természeti tárgyak* szakcsoportnál 3 db sajtolt mandzsu teát²³ és 3 db mandzsu füstölőt,²⁴ a *Különböző tárgyak* szak-

¹³ SZENTKATOLNAI BÁLINT Gábor 1879.

¹⁴ *Cseh Sándor Vasady Nagy Gyulának*, Szentkatolna, 1879. június 20.: „Bálint Gábor írt Konstantinápolyból szüleinek szerencsés megérkezéséről, ígérve, hogy nékem is írni fog rövid időn s bővebben, levelét közleni fogom.” (SZNM It, Vn, 60d; a múzeum intézményesülésében tevékeny részt vállaló Cseh Sándor 1848–1849-es honvéd alezredes a Bálint Gábor keresztapja.) Cseh Sándor bizonyára a Bálint Gábor június 12–13-i isztambuli (pérai) levelére céloz. (SZTE KKK, RKTk, Ms. 1745/1.)

¹⁵ SZENTKATOLNAI BÁLINT Gábor 2005, 201–207.

¹⁶ *Bálint Gábor Bálint Benedeknek*, Bagdad, 1879. december 21. (SZTE KKK, RKTk, Ms. 1745/3.)

¹⁷ „Bálint Gábornak Bagdadba (inspecteur financier)”. 1880. április. 10-i bejegyzés elküldött levélről. (SZNM It, Pk.) Mint aztán Bagdadban kiderült, a *másodrangú pénzügyi felülvizsgáló* tisztség csak egy közben már meg is bukott kormány reformkísérletének eleme volt. (SZENTKATOLNAI BÁLINT Gábor 1890.) Vasady a családtól tudhatta meg a címet, mert Bálint Gábor a testvérének, Benedeknek írta meg 1879. december 21-i levelében. (Lásd előző jegyzet.)

¹⁸ *Bálint Gábor Bálint Benedeknek*, Kairó, 1880. április 9. (SZTE

KKK, RKTk, Ms. 1745/4.)

¹⁹ SZENTKATOLNAI BÁLINT Gábor 1888, 236.

²⁰ A már említett kartondarab (ma: SÁL, Fond 66, nr. inv. 75, 2-es dosszié) Bálint Gábor évkézdő helyszíneivel: 1879: *Budapest*; 1880: *Bagdad*; 1881: *Brussa*; 1882: *Bécs*; 1883: *Bosznia*; 1884: *Isztambul*; 1885: *Bejrút*; 1886: *Jaffa [mára Tel-Avivval egyesült]*; 1887–1888: *Bejrút*; 1889–1890: *Athén* (vö. SZNM It, GyJk, 84-1891; DOMJÁN István 1892a).

²¹ [N. n.] 1891; [N. n.] 1891; [N. n.] 1894.

²² Az 1877. februári tételek leírása az *Alapleltár* és a sajtóbeli két nyugtázás/köszönetnyilvánítás (VASADY NAGY Gyula 1877a; Uő 1877b) egybevetésével történt.

²³ *A[lapleltár, Tárgyak: Természeti tárgyak]*. 654–656. A kínai kereskedők által akkoriban fizetési eszközként használt, „cserépvastagságú, téglalakba préselt tea (a mongol nép számára), egy korona 20 fillér értékkel”, vagy ennek tartója? (Vö. SZENTKATOLNAI BÁLINT Gábor 1912.)

²⁴ *A[lapleltár, Tárgyak: Természeti tárgyak]*. 657, A. 658.) A füstölőt a buddhista szertartásokban gyakran használják, azt kínai területen gyárthatták, és úgy szállították Mongóliába. A mongol pásztorok elsődlegesen borókaport (árc) égetnek el a szellemek tisztelésére.

csoportnál egy mandzsu szalmakalapot,²⁵ a *Képek és figurák* szakcsoportnál 4 db „mandzsu cserép képet” (4. ábra),²⁶ a *Pénzek* fejezetben 2 db kínai ólom érmet.²⁷ Itt fontos megjegyezni, hogy a mandzsu kifejezés az akkori távol-keleti birodalomra utalt, mely egyesítette Kínát és a mai Mongóliát, és ezek a tárgyak az első ázsiai – mongóliai – útvjáról származtak.

1879-ben, már a második ázsiai útja után, de láthatóan az első, oroszországi–mongóliai utazás szerzeményeiből is, előbb februárban ad a múzeumnak egy török hírlapot és egy „kínai nyomtatványt”,²⁸ majd a már említett listán²⁹ (1. ábra) Csereyné által Bálinttól vásároltakként a következők szerepelnek: „1 db kokinkínai gyékényszőnyeg”,³⁰ „kínai karperec tiszta ezüsből és szantálfából faragványokkal”.³¹ A tárgyak között volt a „kínai festvény (Mongolországból hoztam: a gyermektelen házaspár által az ősök szelle-

mének hozott áldozatot s ennek gyors eredményét ábrázoló kép)”³² (5. ábra), „kínai faragott pipa bambu [bambusz] szárral”,³³ „1 db uráli tálca (ázsiai Szibériából hoztam)”,³⁴ „egy urali márványból csiszolt, pecsétnyomónak való”,³⁵ „négy fénykép Suezről (Porto-Saidból hoztam)”.³⁶

Mint már szóba került, a nagy utazó ugyanekkor ajándékozott is addigi két útvjáról hozott tárgyakat az intézménynek. Ezek: „egy indiai kalap”,³⁷ „kínai tustörő kő egy darabka kínai tussal és ecsettel együtt, vettem Mongolország *Khüren* (oroszosan: Urga) nevű városában”,³⁸ „5 db méregbogyó, amelynek nedve jegyzőtinta helyett használtatik Kelet-Indiában”,³⁹ „1 db dél-kínai, *lai csi* nevű gyümölcs”,⁴⁰ „két kínai teaágacska Sanghaj városának népkertjéből”,⁴¹ valamint „e[gy?] pálmalevéltre kannada írással írt, szanszkrit nyelvű, vallás tárgyú könyv”

²⁵ *A[lapleltár, Tárgyak: Különböző tárgyak]*. 682. A szalmakalap a mai Kína területén főleg délen használatos, ahol a mezőgazdasági munkáknál veszik hasznát, máig. Vasady 1877. októberben azonban „gyökér mandzsu kalapnak” írja. (SZNM It, Vn, 29e.)

²⁶ *A[lapleltár, Tárgyak: Képek és figurák]*. 670–673. *Indiai istenségek* ábrázolásai. „Mandzsu” (kínai) kereskedelmi termékként persze eljuthattak a mongol térségbe is – Vasady 1877. októberben „mandzsu házi istenek képeiként” írja le őket. (Uo.)

²⁷ Valószínűleg a következő beérkezési számok: *A[lapleltár, Pénzek]*. 367 és A. 369 (2 db 1 hisz-es mandzsu réz érmet).

²⁸ CSEREY Jánosné, özv. 1879a. A török hírlapot nem sikerült azonosítani. Kínai könyv csak egy szerepel az *Alapleltárban*, a Xántus 1877-es (tehát 1869-es szerzemény) ajándékként (*A[lapleltár, Könyvek]*. 1080: „Kínai történelem, Japán, 1860”), és valóban 1877. eleji bejegyzésként. Ugyanerről ezt írják 1878. januárban: „Kínai történelem nyomtatva, 18.[?] század – császári[?] adomány”. (SZNM It, Vn, 29f.) Mivel azonban 1889-ben még mindig csak egyetlen kínai könyvet írnak le tetelesen Sepsiszentgyörgyön, holott az kiemelt tárgyként kiállítva (BOÉR Hunor 2009, 78), és egyetlen kínai kézirat(-sokszorosítvány)ról tud az 1939-es kéziratári szakleltár is, bár tévesen *A harmadik Evangélium*nak azonosítva (SZNM It, *Kéziratár*, 386) – valójában a *Hegyek és vizek könyve* első fejezeteit tartalmazza (4r, 81 levélpár, váltott oldalukra írva) –, felmerül, hogy 1877-ben tévesen köszönték meg Xántusnak, és már akkor az egyidejűleg elhozott Bálint-adományhoz tartozott, aminek tisztázásakor egyféle hibaigazításként nyugtázták újra 1879-ben, már a tényleges adományozónak. Ez esetben a cím/téma leírásában egy *történetek>történelem* jelentéstévesztés történhetett, és Bálint ezt is Mongóliából hozta.

²⁹ SZNM It, CsSzn, 107.

³⁰ Nem szerepel az *Alapleltárban*. Az 1889-es leltárban „kínai gyökérszőnyeg”. (BOÉR Hunor 2009, 74.) Valószínűleg az 1899-es múzeumtárgy-csoportok fotóin látható (SZNM, F.607 stb.), ott háttérnek használt, vastagon bordázott szőnyeg.

³¹ Nem szerepel az *Alapleltárban*, de 1889-ben leírják Sepsiszentgyörgyön kiállítva, üveg alatti 79 tétel vegyes apróság stb. mellett, bár japán ékszerként. Valószínűleg ide került az *Alapleltárban* nem szereplő legtöbb tétel is. (BOÉR Hunor 2009, 76.)

³² *A[lapleltár, Tárgyak: Képek és figurák]*. 2034. A jelenlegi gyűjteményben fennmaradt egyetlen, számításba vehető távol-keleti kép azonban japán, Ogata Gekkő (1859–1920): *Kameido* [To-

kio egyik nevezetes része], a *Női szokások és illem* című sorozatból (1888–1895), és kevésbé élénk (vagy annak maradt?) színezéssel ugyan, de legkisebb részletében is megegyezőnek tűnik a Brooklyn Múzeumban található *ukiyo-e* [‘a lebegő világ képei’] fatömbnyomattal. A sepsiszentgyörgyi, mai kép provenienciájával összefüggésbe hozhatóan, a Székely Nemzeti Múzeum nyilvánartáisaiban egy Xántusnak 1877-ben megköszönt „nagyon finom festésű kínai kép” (VASADY NAGY 1877a; *A[lapleltár, Tárgyak: Képek és figurák]*. 669) vagy „kínai festmény kitűnő színvegyülettel, 19. sz. – a császár[?] műve” (SZNM It, Vn, 29f) szerepel még, azt azonban Xántus 1869-ben szerezte be, amikor Ogata Gekkő még csak 10 éves volt – a művész a Bálint Gábor 1873-as mongóliai tartózkodása idején is csak 14 esztendő. Így felmerül, hogy ez az Ogata Gekkő-munka talán a Bálint-házaspár által 1913-ban adományozott egyik „litográfia” (vö. 49. jegyzet).

³³ Nem szerepel az *Alapleltárban*.

³⁴ Nem szerepel az *Alapleltárban*.

³⁵ Nem szerepel az *Alapleltárban*.

³⁶ Nem szerepelnek az *Alapleltárban*.

³⁷ Nem szerepel az *Alapleltárban*. Az 1889-es leltárban „tropics” kalap, és valóban: parafa sisak, adatolása ráírva: „Calcutta. 1878. március 8. Bálint Gábor”.

³⁸ Nem szerepelnek az *Alapleltárban*. Az írás legfőbb hozzávalói voltak. A kínai írás ugyanis különleges eszközöket igényelt, és fontos hozzátenni, hogy nemcsak a kínai íráshoz, hanem a régi mongol és mandzsu íráshoz is szükség volt ilyen eszközökre, hiszen az arabhoz kicsit hasonló mongol betűk írása is nagy ügyességet igényelt. A mongol írás arameus eredetű, és a Selyemúton terjedt el keletre. Közvetlen előzménye az ujjur volt, ezért sokszor ujjur-mongol írásnak is hívják.

³⁹ Nem szerepel az *Alapleltárban*. Tintát nyertek ki belőle a Távol-Keleten is, és a megelőző tétel írőkészlettel együtt az írás legfőbb hozzávalója volt.

⁴⁰ Nem szerepel az *Alapleltárban*. Ma inkább: li-csi. Dél-Kína trópusi táján őshonos, hántolás után fogyasztható, mostanában ízletes üdítőitalt szoktak készíteni belőle. A Bálint által hozottat már valószínűleg nem gyümölcsként használták fel, hiszen csak egy hónapig marad friss és fogyasztható, hanem megőrzött héjként és szárként, mert azokat a hagyományos kínai orvoslás gyógynövénynek használja.

⁴¹ Nem szerepelnek az *Alapleltárban*.

(2–3. ábra).⁴² A sajtóbeli kimutatásokban⁴³ a fentiek kívül is megjelenik – valószínűleg a lista lezárása után hozta be Bálint – adományként „2 db ezüst pénz (kínai)”,⁴⁴ vásárolt tételként pedig⁴⁵ „egy kínai toll legyező”,⁴⁶ „8 db kínai kép”.⁴⁷

A tárgyak azért is kiemelt jelentőséggel bírnak, mert – Xantus adományaival kiegészülve – egy, ha nem is nagy, de akkori magyar „keleti gyűjteményt” képeztek már 1879-ben. Érdemes lenne számbavenni, hogy hol, mely magyar gyűjteményben jelentek meg ilyen korán távol-keleti, de főleg „mandzsui”/mongol tárgyak, eszközök. A sepsiszentgyörgyi „keleti gyűjtemény” 1907 végén Bálint Gábor további 22 db bejrúti, ókori réz- és bronzérméjével, valamint 9 db vörös- és sárgaréz kínai érméjével gyarapodott,⁴⁸ végül 1913-ban „orientalista” személyi tárgyként két, a tudóst, illetve feleségét – már az 1871-es „mongol” út kezdetén, majd az 1879-ben kezdődő ázsiai utakon is

utazótársát – ábrázoló festménnyel, két litográfiával és nyolc „velencei” bútorukkal, így egy ülőgarnitúrával, melyeket – utolsó, emléktárgy-adományként – a házaspár lehetőleg együtt elhelyezendőnek kért.⁴⁹

Könyvtári jellegű adományaira térve, ezek részben ugyancsak orientalisztikai vonatkozásúak. Megkülönböztethetünk közöttük a keletkutató Bálint-hoz kötődő apróbb dokumentumokat, általa írt leveleket, kéziratait és jegyzeteit, saját megjelent munkáit, valamint a Sepsiszentgyörgyre került további tékáját.

Egy névjegykártyáján így nevezte magát: „keleti utazó és turanista”.⁵⁰ Másrészt, néhány könyvében ujjur-mongol írással jelölte meg a nevét. A tárgyalta 1879-es lista pecsétfelirata ugyancsak a Bálint Gábor név – ezúttal kínai írásjeles – átírása lehet.⁵¹ Ezt ex libris helyett is használta esetenként, de hagyatéka más részében is megtalálható.⁵² 1895-ben a Zichy-expedí-

⁴² A bengaluruai pálmalevél-kézirat leírása a Bálint Gábor által írt listán: „E[gy?] pálmalevélre, kannada írással írt szanszkrit nyelvű, vallás tárgyú könyv”. A fennmaradt fotók tanúsága szerint az előzők levélre ragasztott címkéjét, amely ugyanolyan, mint a múzeum másik, Xantus-féle pálmalevél-kéziratáé (lásd RUZSA Ferenc 2020), VASADY NAGY Gyula írta meg („Ösmeretlen. Bálint Gábor úr adománya”), a következő levélen pedig Bálint Gábor sajátkezű adatolásából ennyi látható: „A bengaluru kanada tudósok (panditák) által... Bálint Gábornak, a gróf [Széchenyi Béla...].”. A panditák hindu hit-, illetve ekkor, a gyarmati korban már inkább jogtudósok. A múzeum a sajtóban kétszer is nyugtázta az adományozását, májusi, majd márciusi gyarapodásként (CSEREY Jánosné, özv. 1879b; Uő 1879c), és egyik tárgyhónap persze lehet sajtóhiba is, de az 1879. szeptemberben átvételi jegyzőkönyvként használt *Alapleltárban* nem szerepel, és majd csak 1888-ban kerül említésre, már a sepsiszentgyörgyi kiállított anyagban („2 kelet-indiai könyv” – a másik az *Alapleltár; Tárgyak: Különböző tárgyak*). 683-as, Xantus-féle pálmalevél-kézirat; BOÉR Hunor 2009, 78). A magyarázat mindegyik valószínűleg ott kereshető, hogy az 1879. évi adományra és vételeire több szakaszban került sor: Bálint Gábor utólag egészítette ki a listát az utolsó két adományozott tétellel, már a kínai írásjeles pecsétje mellett – a teaágascskák nem is kerültek említésre a sajtóban –, és Csereyné is utólag egyértelműsítette három helyen, többek között a datálás 1879. évet egészítve ki egy június hónappal – júniusban pedig már elkezdődött a gyűjtemények költöztetése. A fotók is (2–3. ábra) csak pár éve, Fóris Pál volt múzeumi fényképész hagyatékából kerültek vissza a múzeumba, egy olyan fényképpaksaméta (SZNM, F.88_xxx) részeként, amely Bálint Gábor-művek és egy eszperantista kiadvány fotóját tartalmazta, tehát az eszperantista, Bálint Gábort kutató Zágoni Jenő, a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárosa számára készültek, legvalószínűbb, hogy az Eszperanto Világösszevétel 1978. július 29. – augusztus 5-i várnai, 63. kongresszusán tartandó előadás számára. Zágoni rövid megjegyzése 1971-es átvételi leltára során, az 1906. végi kéziratadományok között: „fára véssett könyvecske”, „3 [kaukázusi] fénykép”, tehát ekkor együtt voltak. A pálmalevél-kézirat vagy arra vonatkozó későbbi nyilvántartási adat ma nem található a múzeumban – Zágoni 1989-ben települt át Magyarországra, és 2015-ben halt meg, a Fóris Pál halála utáni évben, tehát már nem megkérdőjelezhetőek.

⁴³ CSEREY Jánosné, özv. 1879b; Uő 1879c.

⁴⁴ Tisztázatlan. Az *Alapleltárban* még nem szerepel kínai ezüst érem, hanem majd csak Nagy Géza 1888. évi átadási listáján (BOÉR Hunor 2009, 78). Talán az *Alapleltár; pénzek*]. 341 és A. 345 tételszámú kínai réz, illetve ón(?) érméről van szó. Ezek azonban inkább az 1877-ben Xantus Jánostól kapottakkal azonosíthatók („Két darab kínai érmet, egyik Krisztus előtti korból, másik folyó pénz”; VASADY NAGY Gyula 1877a).

⁴⁵ További pontosabban nem adatolt „2 db vízfestésű (gyümölcs) kép” mellett – *Alapleltár; Tárgyak: Képek és figurák*]. 2043–2044 –, amelyek azonban nem feltétlenül az utazásából hozottak.

⁴⁶ Nem sikerült azonosítani az *Alapleltárban*.

⁴⁷ CSEREY Jánosné, özv. 1879c. Valójában *hat perzsa miniatúra* (*Alapleltár; Tárgyak: Képek és figurák*]. 2035–2039 – ott „5 db kínai kép, keretben”). A miniatúrákat közölte: SZÁNTÓ Iván 2020. Az 5/8(?) db magyarázatát lásd uo., illetve magyarázható eredetileg 5 tárgy 8 „ábrájával”: egyik, eredetileg két ábrás paszpartut utólag vághatták kétféle, másik két tétel esetében pedig a kép hátoldalán is „ábra”, ti. kalligrafikus írású szöveg található. Ugyancsak a miniatúrák közlése óta került elő kettejük két világháború közötti képtári feliratozása, és ez, valószínűleg paszpartu alatti jegyzet alapján: „Felső perzsa vidéki festmények”.

⁴⁸ További 25 db hazai és külföldi érem, valamint egy 10 1/2 cm magas sárgaréz szobrocska mellett. (CSUTAK Vilmos – LÁSZLÓ Ferenc 1910, 17; SZNM It, *Régiség- és Éremtár*, 675–386/1908.)

⁴⁹ CSUTAK Vilmos – LÁSZLÓ Ferenc 1914, 5; OBRUSÁNSZKY Borbála 2007, 530–531; Spielmann Rózára vonatkozóan lásd [N. n.] 1895. Az egyik litográfiával kapcsolatban lásd még a 32. jegyzetet.

⁵⁰ Valószínűleg 1879-ben került ez is a múzeumba, vö. a világot utazóként való említését az 1879. május(?)–júniusi adományok/vétel sajtójában.

⁵¹ Neve átírásával máskor is eljárt az akadémia. Egyiptomi – már főnévmajelölő – hieroglifákkal írt családnevét például lásd a már idézett levélben: *Bálint Gábor Bálint Benedeknek*, Kairó, 1880. április 9. (SZTE KKK, RKTK, Ms. 1745/4.)

⁵² *A Romanized Grammar of the East and West Mongolian Languages with Popular Chrestomties of Both Dialects* (Kézirat), MTA KIK, KRK, Ms 1379/1.

cióról is hozott három fényképet.⁵³ Dokumentum/kézirat/könyv átmeneti kategória a Bálint Gábor által nyomtatványokba beragasztott, hírlapi, de akár szakmai folyóirat cikkek, másrészt a beleírt kivonatolás/jegyzetelés. Előbbire 1720-as évekbeli frankfurti–lipcsei *Amoenitates litterariae*-kötetek a példa, utóbbira a Muszafia *Széferének* egy varsói kiadása, amelyből hosszan jegyzetelt héber nyelvészeti stúdiumként, ivrit nyelvű hírlapszámok, Bopp szanszkrit szótára.⁵⁴

Kiadatlan itteni kézirata, kisebb kéziratos feljegyzései feldolgozásra várnak. A nagy keletkutató hagyatéka után a kolozsvári egyetemi tanár György Lajos kezdett nyomozni a második világháború utáni években, de a sepsiszentgyörgyi fejleményekből csak Árvay Józsefnek, a múzeum akkori könyvtári-levéltári igazgató-őrének, a sepsiszentgyörgyi állami levéltár későbbi igazgatójának György Lajoshoz intézett levele ismert.⁵⁵ A Bálint által Vasady Nagy Gyulának írt 1877. március 26-i és október 4-i levélről már szó volt feljebb.⁵⁶ A „kabard–magyar–latin-szótárának teljes kézirata és keleti utazásai alatt tett más kéziratos jegyzeteit” 1906 végén adományozta a múzeumnak,⁵⁷ és a szótár kézirata – saját megjegyzése alapján – a nyomtatásban megjelent anyagánál bővebb.⁵⁸ Az Árvay levelében ismertetett többi kézirat közül a magyar Flammarion-fordítás⁵⁹ is megvan ma

is, a szintén 1906-ban adományozott *Jegyzetek* is,⁶⁰ az 1891-es tanulmány I. B. 54 jelzetű kéziratanyagát viszont már az 1956-os leltár sem találta.⁶¹

Saját közzétett munkáit 1877-től 1906-ig rendszeresen megosztotta a múzeummal. 1891 őszén tucatnyi tétel könyvet, folyóirat- stb. füzetet/füzetcsoportot, hírlapszámot adott be a külföldre távozása előtt,⁶² 1906 végén „629 db-ból álló gyűjteményt bocsátott rendelkezésünkre. A könyvadomány legértékesebb részét nyelvészeti, történeti, művészeti és természettudományi szakkönyvek teszik, s képviselve vannak benne ezen tudományágak legújabb termékei is. A könyvek csaknem kivétel nélkül be vannak kötve.”⁶³ 1907 végén mindezt újabb 133 kiadvánnyal egészítette ki.⁶⁴ A *Függelékben* a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárába Bálint Gábortól került, nem egyleveles nyomtatvány tételek szerepelnek. Mintegy 90%-uk ma is ott található, a többi az utolsó állományellenőrzések már nem lelték fel az itteni gyűjteményekben: kisebbrészt a beérkezési adatok hiányos volta miatt nem azonosíthatóak, nagyjából a múzeum lassan másfélszáz éves történetének veszteségei közé sorolhatóak: a két világháború, majd a kommunista államosítás utáni, más intézmény javára történt elidegenítés, esetenként különböző indítékú „szarkák” áldozatai.

⁵³ Wosinsky Mór három fotója (SZNM, F. 526–528): *A Zichy-expedíció a Kaukázus éjszaki alján, a Kubán völgyében; Akazsukuni kabardok a Bakszán-völgyben; Kabard szántók a Szelencsuk völgyében*. A harmadik fotó részletesebb adatolása: Ucskulán, 1895. május 15., elől Bálint Gábor és Zichy Jenő. (SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos 2000, 65.) A fotók a *Vasárnapi Újságban* jelentek meg először. (Uő 1895a–c, 440, 456, 545.)

⁵⁴ Az ivrit nyelvű hírlapokba bejárti tartózkodása idején jegyzetelhetett az Eliézer Ben Jehuda *HáCvijének* egy lapszáma alapján, míg Bopp szótárának jegyzetes ívében maga adatolta: „Írtam Athén városában 1889.” (SZNM It, *Zágoni* 1971.)

⁵⁵ Közölve lásd OBRUSÁNSZKY Borbála 2007.

⁵⁶ SZNM It, Vn, 23e, 21h. Árvay József 1947. március 18-án, Cs. Bogáts Dénesre hivatkozva, további 5-10 hosszabb levélről írt György Lajosnak Kolozsvárra, melyekből egyet maga is látott és olvasott, „Perzsiában tett egyik utazásáról”. (OBRUSÁNSZKY Borbála 2007, 530.) Árvay múzeumi állása még abban az évben megszűnt, Cs. Bogáts Dénes 1949-ben, György Lajos 1950-ben halt meg. Ma egyik levél sincs a múzeumban, talán a sepsiszentgyörgyi állami levéltárban várják kutatójukat. Vö. még a 48. jegyzettel. Nem tudjuk azt sem, hogy milyen forrásból került az 1971-től 1989-ig múzeumi könyvtáros Zágoni Jenőhöz egy általa utóbb le is közölt, Bálintnak Grodnóból írt, 1894. június 24-i, eredeti Samenhof-levél. (MATEKOVICS János 1978; SZENTKATOLNAI BÁLINT Gábor 2005, 279–280.)

⁵⁷ GÖDRI Ferenc – LÁSZLÓ Ferenc – ZAYZON Ferenc 1907, 16.

⁵⁸ OBRUSÁNSZKY Borbála 2007, 529.

⁵⁹ *A világ kezdete és vége* (Camille Flammarion nyomán); SZNM It, *Kézirattár*, 218.

⁶⁰ 47 oldalnyi jegyzete/kivonata/fordítása japán tárgyú könyvből (DIXON 1882); 5 oldalon több munkából Koreára vonatkozó jegyzetek; 7 oldalon a keleti nők jogairól, több szerzőtől (pl. MICHELET, Jules 1860; AL-HUSEINI, Ali Gelal 1890); 1895-ben vásárolt könyveinek jegyzéke; stb.

⁶¹ DOMJÁN István 1892b; SZNM It, *Kézirattár*, 522. A nyelvész Árvay József leírását lásd OBRUSÁNSZKY Borbála 2007, 529–530. A kézirattári (szak)leltár szerint: „Bálint Gábor eredeti kéziratai Szentkatolnán: 1. *Tanul nyelvtan*, 1891, 144 levél; *Összehasonlító nyelvészeti tanulmány* (hiányos), III–IV, VIII–XIV. ív; *Szótárának kézirata* (hiányos), 8–472. levél; *Szótáranyagából* 25 db cédulacsomag. Az állag mérete alapján fel sem merülhet lappangás esete, a sepsiszentgyörgyi állami levéltárba se került. Nagy valószínűséggel még 1947-ben, a bizonytalan kimenetelű államosítás előtt mentették ki valahová közös megegyezéssel a múzeum szakemberei, György Lajos vagy a Kolozsvárra egyetemi tanárnak szintén ekkor távozó, ráadásul az indoeurópai-magyar nyelvokosság gondolatával foglalkozó ügyvezető-igazgatóőr Szabédi László útján.

⁶² DOMJÁN István 1892a.

⁶³ GÖDRI Ferenc – LÁSZLÓ Ferenc – ZAYZON Ferenc 1907, 13. Ezt egészíti ki három kötetben a két album: *Az Osztrák–Magyar Monarchia* (100+100 metszet), valamint a *Kelet-India képekben* (67 metszet), lásd Uo., 18. és SZNM It, *Szépművészeti*, 7–8/1906.

⁶⁴ CSUTAK Vilmos – LÁSZLÓ Ferenc 1910, 17.

A Székely Nemzeti Múzeumba került, Szentkatolnai Bálint Gábortól származó könyvek és egyéb, nem egyleveles nyomtatványok jegyzéke (Függelék)

- *** [Ivrit nyelvű hírlap egy száma, 1888(?), 6 levél]
 *** [Kelet-India képekben, 67 metszet]
 *** [Olasz nyelvtan németül, cl. h.]
 *** [Orosz(?) természetrajzi füzet]
 *** [Osztrák–Magyar Monarchia I–II., 200 metszet]
 *** [Szanszkrit nyelvű szerelmi dráma?]
 *** *Afrika in Wort und Bild*, Calw–Stuttgart, 1904.
 *** *Album Warszawy* [1908].
 *** *Almanach Hachette*, 1895–1905, Párizs.
 *** *Amoenitates litterariae*, III–VI, IX–X, Frankfurt–Lipcse, 1725–1729.
 *** *Anthologia graeca* II–III., Lipcse, 1866.
 *** *Athen und Umgebung*, Athén, 1902.
 *** *Aus der Natur – Zeitschrift für alle Naturfreunde*, I, Stuttgart, 1905.
 *** *Aus Der Natur – Zeitschrift für alle Naturfreunde*, II, Stuttgart, 1905–1906.
 *** *Az ezeréves Magyarországnak*.
 *** *Beschreibung des Helgoland*.
 *** *Biblia hebraica*, Lipcse, 1740.
 *** *Budapest* [album], Hornyánszky.
 *** *Das Album* II., Párizs–Lipcse, 1899.
 *** *Das grosse Weltpanorama*, Berlin–Stuttgart.
 *** *Die Sittlichkeitslehre als Naturlehre*, Lipcse, 1894.
 *** *Emlékkönyv a Kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem és különösen ennek orvosi és természettudományi intézetei részére*, Kolozsvár, 1903.
 *** *Erdélyi Múzeum*, XII, Kolozsvár, 1895.
 *** *Ethnographia*, I/1–10, Budapest, 1890.
 *** *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*, III–VI, Pest, 1865.
 *** *Festschrift dem XIII. Internationalen Orientalisten-Kongress*, Hamburg, 1902.
 *** *Finsternisse. Die Lehre Jesu im Lichte der Kritik. Von einem Zeitgenossen*, Zürich, 1896.
 *** *Freie Glocken*, XXVI–XXIX, Lipcse, 1900–1903.
 *** *Führer durch das Museum für Völkerkunde*, Berlin, 1902.
 *** *Gedichte. Francia olvasókönyv*, Pozsony, 1801.
 *** *Gr. Széchenyi Béla Kelet-ázsiai útjának tudományos eredménye*, 1877–1880, I., 1890.
 *** *Gr. Széchenyi Béla Kelet-ázsiai útjának tudományos eredménye*, 1877–1880, I–III., Budapest, 1890–1897.
 *** *Guida di Roma*.
 *** *Guide to Hamburg*.
 *** *HáCvi* [ivrit nyelvű hírlap], 1888(?)/12, Jeruzsálem, 1888(?).
 *** *Havazelet* [a hírlap egy száma].
 *** *Internacia Scienca Revuo en Esperanto*, I–II, Párizs, 1904–1905.
 *** *Internacia Scienca Revuo*, I, Párizs, 1890.
 *** *Jahrbuch der Erfindungen*, Lipcse–Bécs–Teschen, 1901–1905.
 *** *Jahrbuch der Erfindungen*, Lipcse–Bécs–Teschen, 1905.
 *** *Jesuitenlist und Jesuiten-Ränke*, Reutlingen, 1903.
 *** *Kolozsvár 1896. máj. 17. Közgyűlés jegyzőkönyve*, Kolozsvár, 1896.
 *** *Kossuth emlékezete*, Budapest.
 *** *Kürschmers Jahrbuch*, Berlin, Leipzig, Eisenach, 1898–1899.
 *** *L'Asino*, Róma, 1905.
 *** *La Nature*, 1902–1903, Párizs.
 *** *La science au XXe siècle*, Párizs, 1903.
 *** *La Vraye histoire comique de Francion* I., Leiden, 1686.
 *** *Lateinisch–Deutsches Lexicon*, Lipcse, 1805.
 *** *Le Japon*, Párizs, 1904.
 *** *Le Musée Galant du XVIIIe siècle*, Párizs.
 *** *Les femmes galantes*, Párizs.
 *** *Libellus post saeculum quam Johannes Bolyai de Bolya anno MDCCCII*, Kolozsvár, 1902.
 *** *Lustige Thaten und Ebenteuer des alten Klosterbruders* I–II., Bern, 1890.
 *** *Magyar–német zsebszótár*, Pest, 1838.
 *** *Meccanica*, Milánó, 1886.
 *** *Moszkva* [album].
 *** *Musen-Almanach 1785*, Bécs.
 *** *Német–magyar kereskedelmi műszótár*, Pest, 1864.
 *** *Original-Methode Toussaint-Langenscheidt: Einführung in den Selbstunterricht der Spanischen Sprache* 1., Berlin, 1880.
 *** *Pétervár* [album].
 *** *Prometheus*, XI, Berlin, 1900.
 *** *Stockholm* [album].
 *** *Székely Almanach*, I, Marosvásárhely, 1907.
 *** *Székely Oklevéltár* V., Kolozsvár, 1896.
 *** *The Agnostic Journal*, LVI–LVII, London, 1905.
 *** *The Cosmopolitan*, XXXVIII–XXXIX, 1904–1905.
 *** *The Journal of the Royal Asiatic Society* XIV., London, 1882.
 *** *The multum in parvo. Atlas of the World*, Edinburg–London.
 *** *The World*, 1904.
 *** *The World-Wide Atlas*, Edinburg–London, 1901.
 *** *The Review of Reviews*, 1901–1905, London.
 *** *Törvénygyakorlati kézikönyv*, Csíksomlyó, 1844.
 *** *Unitárius Közlöny*, IV/1–3, 5; III/1–12, Kolozsvár.
 *** *Vademecum à Hambourg*, Lipcse.
 *** *Wegweiser durch Hamburg*, 1902.
 Adleff: *Adalék az erdélyi német kalendáriumi irodalom történetéhez*, Kolozsvár, 1907.
 Afri *Disputationum adversus gentes* I–II., Lipcse, 1816.
 Alberti: *Nuovo dizionario portatile francese–italiano ed italiano–francese*, Marseille, 1788.
 Altenburger: *Gyakorlati esperanto nyelvtan*, Budapest, 1907.
 Anfosso: *Il fuoco*, Milánó, 1876.
 Anonymi *Belae regis notarii historia hungarica de septem primis ducibus Hungariae*, Kassa, 1772.
 Assmus: *Eine gekrönte Messaline*, Lipcse.
 B. S.: *Darwin e il darwinismo*, Milánó, 1885.
 Bacon: *Mapp of London*, Budapest, 1902.
 Bakk: *Kézdivásárhely s az ottani Jancsó családok története*, Kézdivásárhely, 1895.
 Bálint. *A honfoglalás revíziója*, Kolozsvár, 1901.
 Bálint: *A honfoglalás revíziója*, Kolozsvár, 1901. (duplum)
 Bálint: *A kabard–magyar–latin szótár* (kézirata), Kolozsvár.
 Bálint: *A mandzsuk szertartásos könyve*, Budapest, 1876.
 Bálint: *Kabard nyelvtan* [litografált egyetemi jegyzet], Kolozsvár.
 Bálint: *Kazáni-tatár nyelvtanulmányok* I–II., Budapest, 1875.
 Bálint: *Párbuzam a magyar és mongol nyelv terén*, Budapest, 1877.

- Bálint: *Tamulische (Dravidische) Studien* (klny.), Budapest, 1897.
- Bálint: *Török nyelvtan*, Budapest, 1875.
- Balló: *Altörjai báró Apor Péter* (klny.), Csíkszereda, 1897.
- Bán: *Kanteletár (A finn népköltészet gyöngyszemei)*, Budapest, 1902.
- Bar Hebraei qui et Abulpharag *Grammatica linguae Syriacae in metro Ephraemo*, Göttingen, 1845.
- Bardeleben–Häckel: *Atlas der Anatomie*, Jéna, 1901.
- Bartók, ifj.: *Az akaratszabadság problémája*, Kolozsvár, 1906.
- Bayle: *Sur les obscenités*, Brüsszel, 1879.
- Beck: *Führer durch den berliner Zoologischen Garten*, Berlin, 1901.
- Behrmann: *Hamburgs Orientalisten*, Hamburg, 1902.
- Bel: *Compendium Hungariae geographicum ad exemplar notitiae Hungariae novae historico-geographicae*, Pozsony–Kassa, 1779.
- Béllart: *Ernst Häckel's Naturphilosophie*, Berlin, 1905.
- Benczik: *Nagyajtai és miklósvárszéki Cserei Mihály*, Kolozsvár, 1895.
- Benoit: *Hogarth*, Párizs.
- Bergé: *Die Sagen und Lieder des Tscherkessen-Volks*, Lipcse, 1866.
- Berlin, Potsdam, Berlin, 1902.
- Berneker: *Russische Grammatik*, Lipcse, 1897.
- Bernstein: *Die Kräfte der Bewegung in der lebenden Substanz*, Braunschweig, 1902.
- Bertrand: *En Afrique*, Genf.
- Beyrich: *Stoff und Weltäther*, Herischdorf, 1894.
- Bhavabhüti: *Málati and Mádhava: A drama in Ten Acts*, Kolkata, 1830.
- Binet: *Introduction à la psychologie expérimentale*, Párizs, 1894.
- Blanchet: *Lucrèce*, Párizs.
- Blumenbach: *Institutiones physiologicae*, Lyon, 1797.
- Boccaccio *Száz elbeszélése*, Budapest.
- Boccaccio: *Il Decameron I–IV.*, Milánó, 1816.
- Boccace: *Contes*, Párizs.
- Bodor: *Az ember tragédiája mint az egyén tragédiája*, Pápa, 1904.
- Bodor: *Döbrentei Gábor erdélyi szereplése*, Budapest.
- Boileau: *Les Satires*, Párizs, 1875.
- Boinet: *Les doctrines médicales: Leur évolution*, Párizs.
- Bollack: *Bolak, premières notions de la langue bleue*, Párizs, 1904.
- Bollack: *Kurze Grammatik der Blauen Sprache : Bolakpraktische internationale Sprache*, Párizs, 1900.
- Bollack: *Vers la langue internationale*, Párizs, 1903.
- Bopp: *Glossarium sanscritum*, Berlin, 1847.
- Boros: *Orbán Balázs emléke*, Kolozsvár, 1890.
- Boross: *Szabadságharcunk emléke 1848*, Budapest, 1898.
- Botsch: *Grundriß der lateinischen Sprachlehre*, Lipcse, 1898.
- Bouchot: *Les femmes de Brantôme*, Párizs, 1890.
- Bougy: *Un million de rimes gauloises: fleur de la poésie drolatique et badine depuis le XVe siècle*, Párizs, 1883.
- Bozóky: *Physikai zsebkönyv: a physika alapfogalmainak, törvényeinek, legkiválóbb kísérleteinek és kísérleti eredményeinek rövid áttekintése*, Pozsony–Budapest, 1902.
- Bretschneider: *Notices of the Mediaeval Geography and History of Central and Western Asia*, London, 1876.
- Brevannes: *Le bonheur sensuel*, Párizs, 1904.
- Brewer–Moigno: *La Clef de la Science, explication des phénomènes de tous les jours*, Párizs, 1899.
- Brunel: *La science à la maison: expériences amusantes de physique, de chimie et de géométrie suivies de quelques jeux et récréations scientifiques*, Párizs, 1892.
- Buday: *A Fratres Arvales collegiuma*, Kolozsvár, 1907.
- Burel: *Les fêtes antiques*, Párizs, 1900 k.
- Bussy-Rabutin: *La France galante*, Berlin.
- Buxtorfi *Synagoga Judaica de Judaeorum fide, ritibus, ceremoniis*, Bázél, 1661.
- Byron's *Denkmaeler*, London–Lipcse, 1838.
- Byron: *Il Don Giovanni I–II.*, Róma, 1892.
- Byron: *Works*, Frankfurt, 18.
- Calisto y Melibea: *Le Celestina I–II.*, Madrid, 1882–1900.
- Casanova *Emlékiratai*, Budapest.
- Cassel's *Cabinet Cyclopaedia Concise and Comprehensive*, London, 1904.
- Castanier: *L'orgie romaine*, Párizs, 1901.
- Castro: *Curiosidades bibliographicas*, Madrid, 1884.
- Cervantes: *Don Quichotte*, Párizs, 1882.
- Cervantes: *Los Entremeses*, Madrid, 1890.
- Chavannes: *La beaute feminine*, Amszterdam–Párizs, 1903.
- Cholnoky: *Sárkányok országából*, Veszprém, 1900.
- Clara: *Das Tagebuch einer Masseuze*, Budapest, é. n.
- Clarke: *Himalayan Origin and Connection of the Magyar and Ugrian* (klny.), 1878.
- Clarke: *Researches*, London, 1875.
- Cluverii *Introductio ad omnem geographiam veterem aequae ac novae*, Wolfenbüttel, 1694.
- Condorcet: *Vie de Voltaire*, Párizs, 1889.
- Connert: *A székeleyek intézményei a legrégebb időktől az 1562-iki átalakulásig*, Kolozsvár, 1901.
- Cornish: *Les animaux vivants du Monde*, Párizs.
- Corvin: *Pfaffenspiegel. Historische Denkmale des christlichen Fanatismus*, Lipcse, 1845.
- Couturat: *A nemzetközi segédnyelv*, Párizs, 1907.
- Couturat: *Histoire de la langue universelle*, Párizs, 1903.
- Couturier: *Snobinet*, Párizs.
- Couvray: *Liebesabenteuer des Chevalier von Faublas I–IV.*, Stuttgart, 1848.
- Csengeri: *Catullus versei*, Budapest, 1901.
- Cserépy: *C. Julius Caesar Commentariusainak folytatásai és Asinius Pollio*, Budapest, 1906.
- D. S. B.: *Sztikhiodesz alphabitarion tisz Gallikisz glosszisz*, Athén, 1885.
- Daiber: *Des Lebens Verdegang und Ende – Naturwissenschaftliche Offenbarungen der Neuzeit*, Stuttgart, 1906.
- Dantec: *Les influences ancestrales*, Párizs, 1904?
- Darwin: *Az ember származása*, Budapest, 1896.
- David: *Antiquités étrusques, grecques et romaines, gravées II.*, Párizs, 1785.
- Dávid: *Thököly viszonya a Portához*, Kolozsvár, 1906.
- Davray: *L'armée du vice*, Párizs, 1896.
- Debay: *Mann und Weib*, Berlin–Lipcse, 1894.
- Debay: *Physiologie und Hygiene des Ehelebens*, Berlin–Lipcse, 1894.
- Defoe: *Aventures de Robinson Crusoe*, Párizs, 1870.
- Defoe: *Robinson Crusoe*, Edinburg.
- Delestre: *Physiognomonie*, Párizs, 1866.
- Depping: *Griechenland und die Griechen. Nach Castellan, Clarke, Pouqueville, Walpole, Dodwell, Leake und früheren Reisenden beschrieben, örtlich und historisch I–III.*, Lipcse, 18.
- Dézsai: *Adatok a mértékes verselés történetéhez*, Budapest, 1904.
- Dézsai: *Az irodalomtörténet módszerei I.*, Budapest, 1904.
- Dézsai: *Balassi és Rimai istenes énekeinek bibliográfiája*, Budapest, 1905.
- Dézsai: *Comico-Tragoedia című moralitásunk koráról* (klny.), Budapest, 1904.
- Dézsai: *Mikes fordításairól*, Budapest, 1905.

- Diderot: *Contes et romans* II–III. + *Religieuse*, Párizs, 1878, 1895.
- Diederich: *Émile Zola*, Lipcse, 1898.
- Diemer: *La langue française*, Berlin–Szentpétervár, 1903.
- Diogenes Laertius: *De vitis. dogmatibus et apophthegmatibus clarorum philosophorum ...: Graece et Latine*, Lipcse, 1759.
- Diószegi: *Orvosi füvészkönyv*, Debrecen, 1813.
- Diószegi–Fazekas: *Magyar füvészkönyv*, Debrecen, 1807.
- Donáth: *Die Anfänge des menschlichen Geistes*, Stuttgart, 1898.
- Douville: *L'art d'aimer*, Párizs, 1883.
- Dózsa: *Zandirhám*, Kolozsvár, 1858.
- Dreher: *Die Grundlagen der exacten Naturwissenschaften*, Drezda, 1900.
- Dreys: *Chronologie universelle*, Párizs, 1864.
- Dubor: *Les favorites Royales, de Henri IV à Louis XVI*, Párizs, 1902.
- Dumas fils: *L'homme-femme, réponse à M. Henri d'Ideville*, Párizs, 1872.
- Egy orvos: *A társadalomtudomány elemei*, Budapest, 1879.
- Eisenstein: *Reise nach Siam, Jawa, Deutsch-Neu-Guinea und Australasien*, Bécs, 1904.
- Ellis: *Geschlechtstrieb und Schamgefühl*, Würzburg, 1901.
- Ellis–Symonds: *Das konträre Geschlechtsgefühl*, Lipcse, 1896.
- Engel: *Adatok a sápadtság tüneteihez és gyógykezeléséhez*, Budapest, 1906.
- Erasmii Roterodami *Colloquia familiaria*, Lipcse, 1713.
- Erdélyi: *A feltételes és felszólító módú igealakok a háromszéki nyelvújrásban* (klny.), 1906.
- Erdélyi: *Egy érdekes mondattani jelenségről*, Budapest, 1905.
- Erdélyi: *Időalakjaink és módjaink a háromszéki nyelvújrásban* (klny.), Budapest, 1905.
- Erkel: *Dissertatio inauguralis medica sistens frequentiores intoxicationes...*, Pest, 1844.
- Esterházy: *Individualismus és socialismus*, Kassa, 1907.
- Esterházy: *Társadalmi kiválás és kiválasztás*, Kassa, 1906.
- Exner: *Japan. Skizzen von Land und Leuten*, Lipcse, 1891.
- Fallex–Hentgen: *L'Asie au début du XXe siècle*, Párizs.
- Faragó szemléje. *A tíz szobor és egyebek*, Budapest.
- Farkas: *Az interteuton genitívus az árja gyanítható alapnyelvekre vagy ősnyelvekre való tekintettel* (klny.), Kolozsvár, 1906.
- Faulmann: *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache nach eigenen neuen Forschungen*, Halle, 1893.
- Fekete: *A magyar faj és művelődés eredete* I., Budapest, 1888–1890.
- Feldhaus: *Lexicon der Erfindungen und Entdeckungen auf den Gebieten der Naturwissenschaften und Technik*, Heidelberg, 1904.
- Ferdy: *Die Mittel zur Verbütung der Conception*, Berlin, 1889.
- Ferenczy: *A civilizáció bölcsője*, Debrecen, 1904.
- Ferenczy: *Szumér és Akkád. Egyős turani nép a Tigris és az Eufrates között*, Debrecen, 1897.
- Ferrand: *Fables et légendes du Japon*, Tokio, 1901.
- Finály: *A besztercei szöszedet*, Budapest, 1892.
- Fischer: *A hunok és magyarok „fekete” illetve „fehér” elnevezésének megfigyeltése*, Budapest, 1888.
- Fischer: *A magyar őstörténetírás hanyatlása*, Budapest, 1904.
- Fischer: *Die Hunnen im schweizerischen Eifischthale und ihre Nachkommen bis auf die heutige Zeit*, Zürich, 1896.
- Fleischer: *Gesunde Luft. Eine Abhandlung über die Feuchtigkeit der Luft als wichtigen Factor unseres Wohlbefindens*, Göttingen.
- Flittner: *Das Band der Ehe. Aus dem Archiv des Natur- und Bürgerstandes zur Belehrung für Jedermann*, Berlin, 1795.
- Fogarasi *Német és magyar szótára*.
- Fontenelle: *Manuel de physique amusante, ou Nouvelles récréations physiques; contenant une suite d'expérience curieuses, instructives et d'une exécution facile*, Párizs.
- Forgács: *Nithart von Riinwental és a természet lírája*, Szeged, 1907.
- Fownes: *Elementi di Chimica esposti popolarmente*, Milánó, 1871.
- Friediger: *„Az ellenséges testvérek” motívuma a XVIII. század német drámairodalmában*, Budapest, 1907.
- Fromaget: *Der Vetter des Mahomet*, Frankfurt, 1762.
- Galanti: *Guide Napoli*, 1896.
- Gálfalvi Nagy: *Hangok a szabadságharc után. Költemények. 1849–1901*, Kolozsvár, 1901.
- Gautier: *La chimie de la cellule vivante*, Párizs, 1894.
- Geraki *Grammatiki tisz neasz ellinikisz glosszisz*, Athén, 1883.
- Gesenius: *Hebräische Grammatik. Hebräisches Elementarbuch*, Halle, 18.
- Gidófalvy: *A hitelszövetkezeti érdeklélőzet kiépítésének kérdése a Székelyföldön és az azzal elérhető eredmények, tekintettel a kormány által célba vett mentőakcióra*, Kolozsvár, 1902.
- Girardin: *Legale de l'homme*, Párizs, 1881.
- Godon: *Le flâneur jovial, ou Choix des anecdotes et des saillies les plus recherchées et les plus piquantes*, Berlin, 1878.
- Goethe's *Faust*, Berlin, 1883.
- Goethes *Werke* XXI., Bécs.
- Golii *Lexicon arabico-latinum*, Leiden, 1653.
- Gopcsa: *Az apostol. Irodalmi tanulmány Petőfi Sándor költeményéhez*, Kolozsvár, 1902.
- Govi: *Le leggi della natura*, Milánó, 1871.
- Grassmann: *Auszüge aus der von den Papsten Pius IX. und Leo XIII. als Norm für die römische Kirche sanktionirten Moraltheologie des Heiligen Dr. Alphonsus Maria de Liguori*, Stettin, 1901.
- Griesinger: *Das Damenregiment*, 1866–1869, Stuttgart.
- Gubernatis: *Roma e l'oriente nella storia, nella leggenda e nella visione*, Róma, 1899.
- Gyürky: *Podhorszky Lajos (1815–1891) és a magyarság eredetére vonatkozó fölfedezései 1851/58-ban. Egy Nyilatkozattal Z. J. grófiól*, Budapest, 1896.
- Haberlandt: *Völkerkunde*, Lipcse, 1898.
- Haeckel: *Welträtsel*, Bonn, 1903.
- Hamvay: *Damjanich János élete története és szemelvények nevéhez intézett leveleiből*, Budapest, 1904.
- Hanák: *A természetrajz elemei. Az ifjúság számára*, Pest, 1870.
- Haraszti: *Diderot Apácája*, Kolozsvár, 1907.
- Harless–Schmidt: *Die Gestalt des Menschen*, Stuttgart.
- Hatala: *Arab nyelvűtan*, Budapest, 1877.
- Hedin: *Abenteuer in Tibet*, Lipcse, 1904.
- Heer: *Schweiz; Land und Leute*, Bielefeld–Lipcse, 1899.
- Héguin de Guerle: *Ouvres complètes de Pétrone*, Párizs.
- Heine: *Atta Tross + Deutschland*, Lipcse.
- Heine: *Buch der Lieder*, Lipcse.
- Heine: *Japan und seine Bewohner*, Lipcse.
- Heine: *Neue Gedichte*, Lipcse.
- Heine: *Romanzero*, Lipcse.
- Held–Corvin: *Illustrierte Weltgeschichte* I–IV., Lipcse.
- Helling: *Taschen-Lexicon des Witzes, Humors und der Komik*, Berlin.
- Hellwald: *Die Erde und ihre Völker. Ein geographisches Hausbuch*, Stuttgart, 1877.
- Hellwald: *Die Erde und ihre Völker. Ein geographisches Hausbuch*, Stuttgart, 1877.
- Helvetius: *Discurs über den Geist des Menschen*, Lipcse, 1760.
- Helvetius: *Traite de l'esprit*, Párizs, 1880.
- Herman: *Libido und Mania*, Lipcse, 1903.

- Herman: *Sexualismus und Generation*, Lipcse, 1898.
 Hetco: *Goethe Egmontja, különös tekintettel a történeti Egmontra*, Kolozsvár, 1907.
 Heulhard: *Rabelais, ses voyages en Italie, son exil à Metz*, Párizs, 1891.
 Hirai: *Japan, wie es wirklich ist*, Lipcse.
 Hoernes: *Urgeschichte der Menschheit*, Lipcse, 1897.
 Hollmann: *Physik*, Berlin, 1895.
 Homère: *L'Odyssee*, Párizs, 1897.
 Homeri *Omnia opera*, Bázél, 1552.
 Horváth: *A honfoglaló magyarok természetrajzi ismeretei* (klny.), 1896.
 Horváth: *A magyar állat- és növénynevek bizonyító ereje* (klny.) 1896.
 Houssay: *Nature et sciences naturelles*, Párizs.
 Höveler: *Esperanto kulcs*, 19.
 Humbert: *Histoire d'Herodote I–II.*, Párizs, 1889.
 Humbert: *Théâtre d'Aristophane I–II.*, Párizs, 1889.
 Imecs: *Hunn-nyomok a székkelyföldi hely- és családnevekben*, Budapest, 1897.
 Isambert: *La vie à Paris pendant une année de la Révolution (1791–1792)*, Párizs, 1896.
 Isser: *Wallachisch–deutsches Wörterbuch*, Brassó, 1850.
 Istvánffy: *Animadversiones auctorum in opera botanica*, Kolozsvár, 1896.
 Istvánffy: *Une visite au jardin botanique de l'université royale hongroise de Kolozsvár*, Budapest, 1900.
 Jais: *Wahres Christenthum. Die Geheimnisse des christlichen Alterthums*, Augsburg, 1847.
 Jakab: *Dr. Duka Tivadar könyve Kőrösi Csoma Sándorról*, Budapest, 1888.
 Jakab: *Emlékbeszéd báró Orbán Balázs felett* (klny.), Budapest, 1890.
 Joly: *Philosophiai propaedeutika*, Budapest, 1890.
 Jung: *Leben und Sitten der Römer in der Kaiserzeit I–II.*, Prága, 1883.
 Juvenal: *Oeuvres complètes*, Párizs.
 K. N. S.: *Gnómika*, Athén, 1860.
 Kainz: *Praktische Grammatik der chinesischen Sprache für den Selbstunterricht mit Lesestücken*, Bécs–Pest–Lipcse, 1900 k.
 Kaisenberg: *Vom Gesandtschaftsattache. Briefe über Japan – und seine erste Gesellschaft*, Hannover, 1899.
 Kaltschmidt: *Wörterbuch der englischen und der deutschen Sprache*, Lipcse.
 Kanazawa: *Über den Einfluss des Sanskrits, auf das Japanische und Koreanische Schriftsystem: Ein Beitrag zur Vergleichenden Grammatik der Ostasiatischen Sprachen*, Tokio, 1907.
 Känel: *Durch das Land der Japaner*, Berlin, 1897.
 Kaufmann: *Deutsche Mythologie*, Lipcse, 1898.
 Kelen: *A nemi élet elfajulásai*, Budapest, 1896.
 Keresztély: *Bruyère és kora*, Kolozsvár, 1906.
 Kirschii *Cornu copiae linguae latinae et germanicae selectum*, Regensburg, 1713.
 Kleinpaul: *Das Fremdwort in Deutschen*, Lipcse, 1896.
 Koch: *Die Krim und Odessa: Reise-Erinnerungen aus dem Tagebuche*, Lipcse, 1874.
 Kock: *Mémoires*, Párizs, 1871.
 Koenig: *Die Entstehung des Lebens auf der Erde*, Berlin, 1904.
 Kohut: *Die Ueberweiber aller Zeiten*, Budapest, 1902.
 Kolb: *Grundriss der Anatomie des gesunden menschlichen Körpers*, Stuttgart, 1868.
 Kolb: *Kulturgeschichte I–II.*, Lipcse, 1869–1870.
 Kósa: *I. Miksa császár*, Kolozsvár, 1906.
 Köhlers *Italienisch–deutsches und deutsch–italienisches Taschen-Wörterbuch*, Lipcse.
 Kőrösi: *A himlőoltás véderejéről*, Budapest, 1897.
 Kron: *La petit Parisien*, Karlsruhe, 1900.
 Kube: *Allerlei Kurzweil. 100 amüsante Salon-Scherze*, Berlin, 1902.
 Kuun: *Fajunk lebediai és etelközi művelődése*, Kolozsvár, 1903.
 Kuun: *Gardézi kézirati munkájának a törökökről, tibetiekről és sinaiakról írt fejezetei* (klny.), Budapest, 1903.
 Kuun: *Ismereteink Tibetről*, Kolozsvár, 1900.
 Kuun: *Relationum hungarorum gentibusque orientalis originis historia antiquissima I–II.*, Kolozsvár, 1892.
 La Fontaine: *Contes et nouvelles*, Párizs, 1880.
 La Fontaine: *Contes I–II.*, Párizs, 1885.
 Laguérie: *La Corée et la Guerre Russo–Japonaise*, Párizs, 1904.
 Larive–Fleury: *Dictionnaire français*, Párizs, 1901.
 Lasz: *A magmamozgások. A vulkánosság múltja, jelene és a modern vulkanológiai kutatás fôadatai. Doctori dissertatio*, Budapest, 1906.
 Latisev: *Scythica et caucasica e veteribus scriptoribus graecis et latinis I.*, Szentpétervár, 1893.
 Laube: *Georges Sand's Frauenbilder*, Brüsszel, 1845.
 Le Bon: *L'évolution de la matière*, Párizs.
 Lébédoff: *Abrégé de l'histoire de Kazan*, Róma, 1899.
 Lebedew: *Récits de voyages d'un Arabe*, Szentpétervár, 1902.
 Lehmann: *Die Gesundheit im Haus*, Stuttgart, 1900.
 Leistner: *Frohe Vernunft. Beglückende Lösung des Lebensrâthsels aus einheitlicher Weltanschauung. Lebenschrift für Weib und Mann. Lebensweisheit (Volksphilosophie). Anh. Kritik beweg. Weltanschauungen und Ausblick auf die sociale Frage. (Kritik der Religionen, des Liberalismus und Nationalismus, der Freimaurer und Freidenker, der Socialdemokratie, des Communismus u. Anarchismus.)* Lipcse, 1894.
 Lenz: *Ueber Rousseaus Verbindung mit Weibern I.*, Berlin, 1906.
 Lermontov[–művek] I., Szentpétervár, 1891.
 Lèvi: *Abány kérdés, anyyi felelet, vagyis népszerű természettan*, Kolozsvár, 1866.
 Lissagaray: *Histoire de la Commune de 1871*, Párizs, 1896.
 Locke: *Versuch über den menschlichen Verstand I–II.*, Lipcse.
 Lóczy: *A khinai birodalom természeti viszonyainak és országainak leírása*, Budapest, 1886.
 Lombroso: *Handbuch der Graphologie*, Lipcse.
 Losch: *Kräuterbuch*, Esslingen–München.
 Loudon: *An Encyclopaedia of Plants; Comprising the Description, Specific Character, Culture, History, Application in the Arts and Every Other Desirable Particular Respecting all the Plants Indigenous, Cultivated in, or Introduced to Britain*, London, 18.
 Louys: *Aphrodite*, Párizs, 1891.
 Louys: *Scenes de Courtisanes*, Párizs, 1902.
 Lôte: *Megjegyzések a középiskolai oktatásra*, Kolozsvár, 1902.
 Löwenfeld: *Sexualleben und Nervenleiden*, Westbaden, 1906.
 Luciani Samosatensis *Opera I–II.*, Amszterdam, 1687.
 Lytton: *Les derniers jours de Pompei*, Párizs.
 Magnus Ausonii Burdigalensis *Opera*, Zweibrücken, 1785.
 Maisch: *Griechische Altertumskunde*, Lipcse, 1897.
 Mantegazza's *Gesammelte Schriften*, Berlin–Lipcse, 1895.
 Manzoni: *Die Religion als pathologisches Phänomen*, Zürich–Genf, 1901.
 Margovits: *A római lovagrend*, Budapest, 1906.
 Márki: *Ueber den Namen Kolozsvár*, Budapest, 1904.
 Marlowe: *Doctor Faustus*, London, 1877.
 Matteucci: *Le avventure d'un naturalista*, Torino, 1902.
 Mazaroz: *La franc-maçonnerie: religion sociale du principe républicain*, Párizs, 1880.
 Meltz: *A filozófia fogalma*, Kolozsvár, 1894.

- Meltzl: *Goethe und das Monstrum*, Kolozsvár, 1886.
Meltzl: *Petőfi jelszava*, Budapest, 1855.
Mensch: *Litterarisches Konversations-Lexicon für Jedermann*, Stuttgart, 1900 k.
Mentovich: *A természettan elemei*, Marosvásárhely, 1865.
Meringer: *Indogermanische Sprachwissenschaft*, Lipcse, 1897.
Merutio: *Bukovina hercegség, Máramaros és Beszterce-Naszód megyék határvidékének (vagyis a Rodnai-havasok) földrajzi leírása. Értekezés*, Kolozsvár, 1904.
Meyer: *Die Naturkräfte. Ein Weltbild der physikalischen und chemischen Erscheinungen*, Lipcse–Bécs, 1903.
Michelet: *Lamour*, Párizs, 1859.
Mioni: *Il giro del mondo in ore*, Torino, 1904.
Mocsáryné Fáy: *Keleti utazás. Egyptom, Szentföld, India, Ceylon*, Budapest, 1901.
Moldován: *Alsófehérvármegye román népe*, Nagyenyed, 1899.
Molenaar: *Grammatik de universal pro Italiani, Francesi, Spaniolí, Anglesi, Germani*, Lipcse, 1906.
Moll: *Libido sexualis I.*, Berlin, 1898.
Molard: *Le mauvais langage corrigé*, Lyon–Párizs, 1810.
Mozin's *kleines deutsch–französisch und französisch–deutsches Handwörterbuch*, Stuttgart–Augsburg, 1855.
[Muszafia–Maszkilejzon:] *Széfér zeher rav (Paszobje pamjatyi)*, Varsó, 1878.
Muth: *Der Kampf des heidnischen Philosophen Celsus gegen das Christentum*, Mainz, 1899.
Müller: *Das sexuelle Leben der christlichen Kulturvölker*, Lipcse, 1902.
Müller: *Über Ursprung und Heimat des Urmenschen*, Stuttgart, 1894.
Münsterberg: *Japanische Kunst und das japanische Land*, Lipcse, 1902.
Nadal: *Le Nu au Salon*, 1901–1902, Párizs.
Nemmersdorf: *Der Kampf der Geschlechter. Eine Studie aus dem Leben und für das Leben*, Lipcse, 1891.
Nielsen: *A lappok Norvégiában* (klny.), Budapest, 1905.
Nielsen: *A török hangsúly kérdéséhez* (klny.), Budapest, 1907.
Nieupoort: *Rituum qui olim apud Romanos obtinuerunt, succincta explicatio*, 1803.
Nordau: *Die conventionellen Lügen der Kulturmenschheit*, Lipcse, 1896.
Nouri: *Abdul-Hamid in Karikatur. Intimes aus Yildiz-Kiosk in Wort und Bild*, Zürich, 1904.
Nystrom: *Das Geschlechtsleben und seine Gesetze*, Berlin, 1904.
Obrutschew: *Aus China I–II.*, Lipcse, 1896.
Orbók: *De Vigny Alfréd költeményei*, Kolozsvár, 1907.
Orsi: *La donna nuda: saggio di psicologia del pudore*, Torino, 1905.
Osztern: *Vázlat Muhammad Kuránjának etikájához* (klny.), Budapest, 1903.
Otto: *Kleine französische Sprachlehre*, Heidelberg, 1888.
Palma: *Cypern, seine alten Städte, Gräber und Tempel*, Jéna, 1879.
Pannonii *Poemata I–II.*, Utrecht, 1784.
Pápay: *Nyelvészeti tanulmányutam az északi osztjások földjén*, Budapest, 1905.
Parádi: *Physiologiai lélektan*, Kolozsvár, 1887.
Parent–Duchâtelet: *De la prostitution dans la ville de Paris, considérée sous le rapport de l'hygiène publique, de la morale et de l'administration: ouvrage appuyé de documens statistiques puisés dans les archives de la Préfecture de police*, Párizs, 1836.
Parini: *Il giorno*, Róma, 1892.
Páris: *Gr. Bethlen Miklós élete*, Kolozsvár, 1907.
Parny: *Oeuvres complètes II.*, Brüsszel, 18.
- Parny: *Oeuvres*, Párizs.
Pásztor: *Csokonai és Catullus*, Szabadka, 1906.
Pauler: *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Budapest, 1898.
Payne's *Conversations-Lexicon*, Lipcse.
Pécsi: *A német Sturm és Drang dramaturgiai hatása Kisfaludy Károlyra*, Kolozsvár, 1907.
Pernot–Akehurst: *Teaching by Picture*, Esslingen.
Persián: *Kemény János fejedelemsége*, Kolozsvár, 1907.
Péter: *Az igenevek*, Gyulafehérvár, 1895.
Péterffy: *XII. Károly svéd király magyar összeköttetései*, Arad, 1907.
Peterson–Kinberg: *Wie entstanden Weltall und Menschheit?*
Pethő: *A római szent birodalom bomlásának okai és körülményei*, Győr, 1907.
Petőfi: *Összes költeményei*, Budapest, é. n.
Petronius: *Lettres philosophiques I–II.*, Haie, 1768.
Pietsch: *Rundgang durch den Kaiser-Keller*, Berlin.
Piron: *Oeuvres complètes*, Neuchâtel.
Pitroff: *Kemény Zsigmond I.*, Kolozsvár, 1907.
Plinii Secundi *Naturalis historiae L. XXXVII*, Zweibrücken, 1783.
Ploss: *Das Weib*, Lipcse, 1895.
Plytoff: *Les sciences occultes*, Párizs, 1891.
Pogge: *Les facéties I–II.*, Párizs, 1878.
Popescu: *Maiorescu Titus és a Junimea*, Déva, 1906.
Posch: *Erdély nagyfejedelemség minden községe betűrendes névtára*, Kolozsvár, 1855.
Präuscher: *Führer durch das Anatomische, Pathologische und Ethnologische Museum*, Drezda, 1885.
Quirtard: *Anthologie de l'amour*, Párizs, 1888.
Rabelais: *Ouvres I–V.*, Párizs, 1882.
Rabelais: *Tout ce qui existe de ses oeuvres*, Párizs, 1884.
Ramien: *Sappho und Sokrates, oder wie erklärt sich die Liebe der Männer und Frauen zu Personen des eigenen Geschlechts?* Lipcse, 1896.
Ravasz: *Schopenhauer aesthetikája*, Kolozsvár, 1907.
Régamey: *Le Japon en images*, Párizs, 1905.
Réglá: *El Kitab des lois secrètes de l'amour by Omer Haleby*, Párizs, 1893.
Réglá: *Les Bas-fonds de Constantinople*, Párizs, 1896.
Regnier: *Oeuvres complètes*, Párizs.
Reich: *Das Leben des Menschen*, Berlin, 1881.
Reiche: *Friedrich der Grosse und seine Zeit*, Lipcse, 1860.
Renneval: *Contes de l'Abbé de Voisenon*, Párizs.
Résző Ensel: *Helynevek magyarázója*, Budapest, 1890.
Rhizos Rhankabes: *Esquisses d'une grammaire du grec actuel*, Athén, 1857.
Rhyn: *Die Gebrechen und Sünden der Sittenpolizei aller Zeiten, vorzüglich der Gegenwart*, Lipcse, 1893.
Ribbing: *L'hygiène sexuelle et ses conséquences morales*, Párizs, 1895.
Richter: *Az új kir. botanikus kert Berlin-Steglitz mellett Dahlemben, hazai állapotainkra, különösen a kolozsvári egyetemi botanikus (múzeum-)kert jövőjére való tekintettel*, Kolozsvár, 1902.
Richter: *Külföldi egyetemek múzeumai*, Arad, 1894.
Richter: *Természettudományi állapotaink és a külföld* (klny.), Budapest, 1899.
Rigault: *Oeuvres d'Horace*, Párizs, 1858.
Rigler: *Erdély nevesebb fürdői*, Budapest, 1903.
Ritzschius: *De oculis*, Lipcse, 1664.
Rhoides: *I papissa Joanna*, Athén, 1888.
Róna: *A meteorologiai elemek terminus közepének visszavezetése valódi közepekre*, Budapest, 1906.
Rosetti: *Hygiène de la femme*, Párizs, 1880.

- Ross: *The Book of Virgins: and Lays and Legends of the Church and the World*, London.
- Rubinyi: *Csángóország*, Kolozsvár, 1902.
- Rubrom: *Grundriß der Naturlehre oder: Darstellung der Undulation, als wesentliche Grundlage der gesammten Naturkunde, und als Schlüssel zu vielen Geheimnissen der Natur*, Bécs, 1841.
- Rückert: *Reise durch Palästina und über den Libanon*, Mainz, 1881.
- Sacher-Masoch: *Ein weiblicher Sultan* (V. Aufl.), Berlin.
- Sachs: *Ausgewählte poetische Werke*, Lipcse.
- Sachs: *Ausgewählte Schwänke*, Lipcse, 1902.
- Saffray: *Histoire de la terre – Entretiens sur le passé, le présent & l'avenir de notre planète*, Párizs, 1880.
- Saint-Ursin: *Lami des femmes, ou Lettres d'un médecin, concernant l'influence de l'habillement des femmes sur leurs mœurs et leur santé, et la nécessité de l'usage habituel des bains en conservant leur costume actuel; suivies d'un appendix contenant des recettes cosmétiques et curatives*, Párizs, 1804.
- Saladin [Stewart Ross]: *The Confessional Exposed: as it Exists in the Church of Rome and the Church of England*, London.
- Sándor: *Magyar és kabard nyelv viszonya*, Kolozsvár, 1903.
- Sándor: *Sokféle*, IV–V, Győr, 1796–1798.
- Schaffer: *Albrecht von Haller befolyása Schillerre*, Kolozsvár, 1907.
- Scheller: *Lateinisch–Deutsches Lexicon* I–V, Lipcse, 1804.
- Schiff: *A költői tehetség megnyilatkozásának ideje és módja*, Kolozsvár, 1906.
- Schilling: *Taschenbuch über die Fortschritte der physikalisch-diätetischen Heilmethoden (Hydro-, Electro- und Balneotherapie, Gymnastik, Massage, Diätetik, etc.)*, V, Lipcse, 1905.
- Schmel–Fitschen: *Flora von Deutschland*, Stuttgart–Lipcse, 1904.
- Schmidt: *Ceylon*, Berlin.
- Schmidt: *Das Kamasutram des Vatsyayana*, Lipcse, 1897.
- Schmiel: *Lehrbuch der Botanik*, Stuttgart–Lipcse, 1903.
- Schneller: *Paedagogiai dolgozatok* I., Budapest, 1900.
- Schoenichen: *Die Natur. Eine Sammlung naturwissenschaftlicher Monographien* II.
- Scholtz–Laky: *Földrajz* I–II., Budapest, 1881–1887.
- Schroeder–Pflanz: *Mit Camera und Feder durch die Welt*, Lipcse, 1905.
- Schulek: *Mit tett Kant Immanuel és mit Spencer a világ békéjéért?* (klny.), Budapest, 1904.
- Schultz: *Ueber verschönernde Gesichtsbildung*, Berlin, 1889.
- Seemann: *Die Götter und Heroen*, Lipcse, 1869.
- Seidel: *Praktische Grammatik der japanischen Sprache für den Selbstunterricht*, Bécs–Pest–Lipcse.
- Sekspir: *Hamlet*, Nürnberg, 1894.
- Selle: *Introduction à l'étude de la nature et de la médecine*, Montpellier, 1794.
- Selle: *Medizina Klinika. Oder Handbuch der medicinischen Praxis*, Buda.
- Shelley: *Feenkönigin [Queen Mab]*, Lipcse.
- Sidney: *The Truth about Jesus of Nazareth*, London, 1904.
- Sieben: *Emil Zola's Mädchen- und Grauegestalten*, Budapest, 1899.
- Siebold: *Lehrbuch der Geburtshilfe*, Braunschweig, 1854.
- Sièrebois: *La morale fouillée dans ses fondements: essai d'anthropodicée*, Párizs, 1866.
- Silvestre: *Contes de derrière les fagots*, Párizs, 1886.
- Silvestre: *La chemise à travers les ages*, Párizs, 1900 k.
- Silvestre: *Le Nu a l'Exposition*, Párizs, 1900.
- Silvestre: *Le Nu au Salon*, 1891–1892.
- Silvestre: *Le Nu au Salon*, Párizs, 1898.
- Silvestre: *Les joyensetés de la semaine*, Párizs.
- Siret: *Éléments de la langue anglaise, ou méthode pratique pour apprendre facilement cette langue*, Párizs, 1815.
- Sokolowsky: *Menschenkunde, eine Naturgeschichte sämtlicher Völkerrassen der Erde*, Stuttgart–Berlin–Lipcse, 1890.
- Somogyi: *Öt nyelvű szótár – A magyar, német, angol, francia és olasz nyelv szótára* I–II., Budapest.
- Souffrance: *Le couvent de Gomorrhe*, Párizs, 1896.
- Southgate: *What Men Have Said about Woman*, London, 1865.
- Spanner: *Illustrierte Konversations-Lexikon*, Lipcse–Berlin, 1870–1882.
- Specht: *Die Entstehung der Erde*, Gotha.
- Specht: *Für klare Köpfe [Humoristischen Anekdoten]*, Gotha, 1899.
- Specht: *Gehirn und Spiele*, Gotha.
- Stead: „Lest We forget”; *a Keepsake from the Nineteenth Century*, London, 1901.
- Stead: *The Amerikanization of the World: Or, the Trend of the Twentieth Century*, London, 1902.
- Steiner: *Nietzsche*, Weimar, 1895.
- Steuer: *Gyulai Pál életének és munkásságának jelentősebb mozzanatai*, Szatmár, 1906.
- Stopini *Capriccia macaronica*, Velence, 1704.
- Stoppani: *Corso di geologia*, Milánó, 1886.
- Stratz: *Die Schönheit*, Stuttgart, 1902.
- Strecker: *Welt und Menschheit vom Standpunkte des Materialismus*, Lipcse, 1892.
- Stumme: *Arabisch, Persisch und Türkisch*, Lipcse, 1901.
- Stumme: *Dichtkunst*, Lipcse, 1895.
- Stumme–Wagnon: *Chants de Bédouins de Tripoli et de la Tunisie*, Párizs, 1894.
- Suétone: *Oeuvres*, Párizs, 1893.
- Suyematsu: *Proceedings of the Central Asian Society Chinese Expansion Historically Reviewed*, London, 1905.
- Swift: *Gulliver's Travels*, Lipcse, 1844.
- Swift: *Gulliver's Travels*, London.
- Swift: *Gullivers Reisen*, Lipcse.
- Szabó Károly: *A régi székelység*, Kolozsvár, 1890.
- Szabó: *A kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Orvosi kara 1872–1895-ben*, Budapest, 1896.
- Szabó: *Cyrano de Bergerac*, Budapest, 1903.
- Szádeczky: *Az Andrássy-havasokban* (klny.), Kolozsvár, 1894.
- Szádeczky: *Az özönvízről* (klny.), Budapest, 1902.
- Szádeczky: *Erdély visszacsatolásának története a bécsi hadjáratától Budavár visszavételéig*, Kolozsvár, 1901.
- Szádeczky: *Régi erdélyi lakodalom*, Kolozsvár, 1901.
- Szádeczky: *Szabó Károly emlékezete*, Budapest (klny.), 1894.
- Szegedi: *Rubricae sive synopses titulorum, capitum, et articulorum, universi juris ungarici*, Nagyszombat, 1734.
- Székely: *Tréfás népdalok, csúfolódó versikék, gyermekdalok s játékok, dajkarimek és találós mesék*, Budapest, 1875.
- Szigethy: *Nagyajtai Cserei Mihály élete és története*, Kolozsvár, 1894.
- Sziklay: *A magyar tragoedia fejlődése Vörösmarty előtt*, Kolozsvár, 1906.
- Szóllósy: *Sprachlehre*, Kolozsvár, 1850.
- Szvjatszkij: *Mikroszkop i tyeleszkop*, Szentpétervá, 1895.
- Tacite: *Annales*, Párizs, 1895.
- Tamura: *Warum heiraten wir? Gedanken eines modernen Japaners über Ehe und Frauenleben*, Wiesbaden, 1898.
- Tanera–Gisbert: *Reise um die Erde* I–II., Berlin, 1905.
- Thimm: *Lehre und Pflege der Schönheit*, Lipcse, 1898.
- Thulié: *La femme: Essai de sociologie physiologique*, Párizs, 1885.

Tomka-Szászky: *Introductio in geographiam Hungariae antiqui et mediæ ævi*, Pozsony, 1781.

Tompa: *Goethe aesthetikai intentiója az „Auerbach-pince” jelenettel a Faust első részében*, Kolozsvár, 1907.

Tyndall: *Peri geneszeosz tón ontón...*, Athén, 1875.

Újváry: *Francia és magyar zsebszótár*, Budapest, é. n.

Vajda: *Dr. Bergmann Frigyes Vilmos alliteratív elméletének magyarázata, alkalmazása és jelentősége a magyar és ógermán nyelvek költészetében*, Kolozsvár, 1902.

Vallée: *La Sarabande I–II.*, Párizs, 1903.

Valois: *Der Heptameron*, Förster, Berlin.

Valyn: *Traité détaillé et pratique de distillation à l’usage des familles*, Párizs, 1881.

Vass: *Székely Mózses erdélyi fejedelem életrajza*, Budapest, 1897.

Végh: *A Lessing-féle Laokoon kritikai módszere*, Kolozsvár, 1907.

Venette: *Tableau de l’amour conjugal*, Brüsszel, 1815.

Veres: *A magyar igenév... használata Petőfi nyelvezetén fölűntetve*, Nagyszeben, 1887.

Veress: *Vitéz Mihály vajda ellenségei. Írta Jonnescu-Gion J. György* [ford.], Kolozsvár, 1893.

Vicques: *L’électricité*, Párizs.

Viski: *A tordai nyelvújítás*, Budapest, 1906.

Voigt: *Die sozialen Utopien*, Lipcse, 1906.

Voltaire: *Contes*, Párizs, 1885.

Voltaire: *La dernier volume des œuvres*, Párizs, 1862.

Voltaire: *Oeuvres complètes X.*, Párizs, 1899.

Voltaire: *Oeuvres complètes XXXVI–XXXVII.*, Párizs, 1830.

Voltaire: *Oeuvres*. (Cl. h.)

Vomacka: *A recepturának kézikönyve*, Bécs, 1884.

Vortmann: *Die Reform der Ehe*, Zürich, 1894

Weber: *Demokrit I–V.*

Webster’s *Dictionary of the English Language*, London, 1880.

Werther: *Zum Victoria Nyanza. Eine Antisklaverei Expedition und Forschungsreise*, Berlin, 1894.

Weyde: *Wörterbuch für die neue deutsche Rechtschreibung*, Bécs–Lipcse, 1902.

Wieland: *Musarion, oder die Philosophie der Grazien*, Lipcse, 1769.

Wilt: *Néhány szó a 17. sz. román irodalmáról, különös tekintettel Erdélyre*, Déva, 1898.

Woenig: *Am Nil I–III.*, Lipcse.

Wolfner: *Osztályharcok a XIX. században*, Budapest, 1905.

Zacher: *A „podolini” nyelvújítás hangtani sajátosságai. Egybevetve az új felnémet irodalmi nyelvel*, Dés, 1906.

Zalai: *Janus Pannonius mint utazó*, Fogaras, 1905.

Zamenhof: *Langue internationale „Espéranto”* (ford. Beaufront), 1897.

Zamenhof: *Plena vortaro rusa–internacia*, 1896.

Zichy: *Kaukázusi és középázsiai utazásai I–II.*, Budapest, 1897.

Ziegler: *Die wahre Ursache der hellen Lichtstrahlung des Radiums*, Zürich, 1905.

Zola: *La Terre*, Párizs, 1887.

Köszönetnyilvánítás

A *Hegyek és vizek könyve* kínai kéziratát Csősz Enikő (Hangcsou) azonosította, Ogata Gekkō rajzát (*Kameido*) ugyanő és Tanizaki Seiko (Sepsiszentgyörgy). Hálásan köszönöm! A dolgozat nem született volna meg Sepsiszentgyörgyről Árvay Katalin és a Székely Nemzeti Múzeum (Vargha Mihály igazgató, Boér Hunor, Boér Máté, Both Noémi Zsuzsanna, Kelemen Kálmán, Sántha Imre-Géza, Szőcsné Gazda Enikő, Tóth-Bartos András), Nagy Botond (Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája), valamint Budapestről Mudry Péter és Sipos Kornél segítségével nélkül.

Obrusánszky Borbála – Ulánbátor; borbala.obrusanszky@gmail.com

Levéltári források

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Budapest (MTA KIK)

Kézirattár és Régi Könyvek gyűjteménye (KRK)

– Régi Akadémiai Levéltár (RAL)

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sfântu Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL)

– Fond 66, nr. inv. 75: *A Székely Nemzeti Múzeumtól átvett személyi levéltárak gyűjteménye*

Szegedi Tudománygyetem Klebelsberg Kuno Könyvtára, Szeged (SZTE KKK)

Régi Könyvek Tára és Kézirattár (RKTk)

– *Bálint Gábor-hagyaték, Ms. 1745/1–4: Bálint Gábor négy levele Bálint Benedeknek (1879–1880)*

Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (SZNM)

Gyárfás Jenő Képtár (GYJK)

Könyvtár: Intézményi levéltár (It)

– *Alapleltár* (a székely közületeknek való 1879-es múzeumátadás leltára), in: *Múzeum: I. 1875–1879. Látogatók könyve; Alapleltár*

– *Cseréy-Székely múzeum naplója [Albumszerűen összegyűjtött hivatalos és magántermészetű iratok és a Székely Nemzeti Múzeum első idejére vonatkozó nyomtatványok]* (CsSzN) [ikt.sz. 1-1902]

– *Postakönyvek* (Pk)

– *Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum Kézirattárának [szak]leltára*, 1939 (Kézirattár)

– *Székely Nemzeti Múzeum Gyarapodási Jegyzőkönyvei*, 1879–1900 (Gyjk)

– *Székely Nemzeti Múzeum Régiség- és Éremtári osztályának gyarapodási jegyzéke*, 1903– (Régiség- és Éremtár)

- *Székely Nemzeti Múzeum Szépművészeti osztályának gyarapodási jegyzéke, 1903–* (Szépművészeti)
 – „*Vasady naplója*” [Vasady Nagy Gyula első múzeumőr életére és ezzel kapcsolatban a Székely Nemzeti Múzeum alapítása idejére vonatkozó iratok és nyomtatványok albumszerű gyűjteménye] (Vn) [ikt.sz. 2-1902]
 – *Zágoni Jenő listája Bálint Gábor adományozta rételekről az 1971-es átvevő leltára során* (Zágoni 1971)
 Néprajzi tár: Fotótéka (F)

Irodalom

- AL-HUSEINI, Ali Gelal
 1890 *[Az egyiptomi nők joga és kötelessége]*, Kairó.
- ÁRVAY József
 1969 Szentkatolnai Bálint Gábor, *Megyei Tükör*, II/61, 1969. március 7., 8.
- BOÉR Hunor
 2009 A Székely Nemzeti Múzeum a Béldi-házban (1879–1892), in: *Emlékkönyv a Székely Mikó Kollégium alapításának 150 éves jubileumára* (szerk. Árvay Katalin – Dobra Judit), Székely Mikó Kollégium – Charta, Sepsiszentgyörgy, 58–86.
- CALDWELL, Robert
 1875 *A Comparative Grammar of the Dravidian or South-Indian Family of Languages*, London.
- CSEREY Jánosné, özv.
 1879a Az általam alapítandó Székely Nemzeti Múzeum számára folyó év február havában beérkezett adományok kimutatása, *Nemere*, 1879. ápr. 6.
 1879b Az általam alapítandó „Székely Nemzeti Múzeum” számára folyó év május havában beérkezett adományok kimutatása, *Háromszék*, 1879. június 11.(?) [cikk-kivágás: SZNM It, CsSzn, 113.]
 1879c Az általam alapítandó „Székely Nemzeti Múzeum” számára folyó év március havában beérkezett adományok kimutatása, *Nemere*, 1879. június 19.
- CSUTAK Vilmos – LÁSZLÓ Ferenc
 1910 *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1908. és 1909. évi állapotáról. Az igazgató-választmány megbízásából...*, Sepsiszentgyörgy.
 1914 *A Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányának jelentése a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségéhez a múzeum 1913. évi fejlődéséről és állapotáról*, Sepsiszentgyörgy.
- DIXON, William Gray
 1882 *The Land of the Morning*, Edinburgh.
- DOMJÁN István
 1891 A „Székely Nemzeti Múzeum” – Kimutatás a folyó év július–október évnegyedben érkezett tárgyakról, *Székely Nemzet*, 1891. okt. 13.
 1892a A Székely Nemzeti Múzeum. – Kimutatás az 1891. szept. 15-től december 31-ig érkezett tárgyakról, II, *Székely Nemzet*, 1892. január 17.
 1892b A Székely Nemzeti Múzeum. – Kimutatás az 1891. szept. 15-től december 31-ig érkezett tárgyakról, V, *Székely Nemzet*, 1892. január 24.
- GÖDRI Ferenc – LÁSZLÓ Ferenc – ZAYZON Ferenc
 1908 *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1906. évi állapotáról. Az igazgató-választmány jelentése a Múzeumok és Könyvtárak Országos főfelügyelőségéhez*, Sepsiszentgyörgy.
- MATEKOVICS János
 1978 *Az eszköz*, *Megyei Tükör*, 1978. szept. 9.
- MICHELET, Jules
 1860 *La femme*, Párizs.
- [N. n.]
 1890 Bálint Gábor és a kézdivásárhelyiek, *Székely Nemzet*, 1890. július 15.
 1891 Bálint Gábor felolvasása, *Székely Nemzet*, 1891. október 8.
 1892 Bálint Gábor..., *Székely Nemzet*, 1892. okt. 17.
 1894 Csáky gróf és az ural-altáji új egyetemi tanszék – Bálint Gáborról, *Székely Nemzet*, 1894. február 10.
 1895 Ázsiába [Interjú Bálint Gáborral], *Székely Nemzet*, 1895. május 3.
- OBRUSÁNSZKY Borbála
 2007 Nyomozás Bálint Gábor hagyatéka után, *Acta Siculica 2007*, 527–532.
 2009 Bálint Gábor és a Székely Nemzeti Múzeum, *Háromszék*, 2009. nov. 28., 9.
- RUZSA Ferenc
 2020 A Székely Nemzeti Múzeum A. 683 jelzetű pálmalevél-kézirata, *Acta Siculica 2018–2019*, 137–165.
- SZÁNTÓ Iván
 2020 Hat perzsa festmény a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményében, *Acta Siculica 2018–2019*, 125–135.
- SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos
 1895a A Kaukázusból. Gróf Zichy Jenő kutató utazása, *Vasárnapi Újság*, 1895. július 7., 437–438, 440–441.
 1895b Tiflisz és Baku. Levelek a Kaspi-tengerről, *Vasárnapi Újság*, 1895. július 14., 453–457, 460.
 1895c A Kaukázusban Georgiától Lebédiáig, *Vasárnapi Újság*, 1895. augusztus 18., 535–356, 544–545.
 2000 *Szádeczky-Kardoss Lajos útinaplója* [1895] (szerk. Erdélyi István), Magyar Östörténeti Kutató és Kiadó, Budapest.

SZENTKATOLNAI BÁLINT Gábor

- 1879 Egy távozó számadása (Levél a szerkesztőhöz), *Pesti Napló*, 1879. május 2.
1888 A tamul nyelv a turáni nyelvek sanskritja, vagy van-e a magyarnak testvére, *Erdélyi Múzeum*, V, 33–55, 215–236.
1890 Hogyan utaznak ázsiai Törökországban? *Székely Nemzet*, 1890. július 26., augusztus 23., augusztus 24.
1891 A székelyek eredete, III, *Székely Nemzet*, 1891. okt. 22.
1912 Valami a kínai emberről, *Székely Nemzet*, 1912. április 6.
2005 *Válogatott írások* (szerk. és kiadó Zágony Jenő), Budapest.

VASADY NAGY Gyula

- 1877a A „Háromszéki Cserey-muzeum”, *Nemere*, 1877. február 24.
1877b A Székely Nemzeti Múzeum számára folyó év február havában beérkezett adományok kimutatása, *Nemere*, 1877. március 7.
1877c A Székely Nemzeti Múzeum számára folyó év április havában beérkezett tárgyak kimutatása, *Nemere*, 1877. május 9.

Contribuții privind activitatea lui Gábor Bálint de Szentkatolna

(Rezumat)

Bunele relații și colaborarea dintre Gábor Bálint (1844-1913) și Muzeul Național Secuiesc, care a luat ființă în 1875 în vecinătatea imediată a satului său natal, era neîntreruptă din 1877 până la moartea orientalistului lingvist poliglot. Datorită materialului muzeistic provenit de la Gábor Bálint, muzeul s-a bucurat încă din perioada instituționalizării sale de o „colecție orientală” maghiară timpurie. Aici a intrat și o colecție importantă de cărți și alte publicații ale savantului.

Contributions to the Research on the Works of Gábor Bálint de Szentkatolna

(Abstract)

Gábor Bálint (1844–1913) maintained a rapport and was engaged in a fruitful collaboration with the Székely National Museum (itself established in the direct vicinity of Bálint’s native Szentkatolna) throughout the entire period between 1877 and the passing of the polyglot linguist and orientalist. Owing to this, the Museum came to already possess an early “Oriental collection” when its institutionalization became complete. An impressive collection of books and other publications previously owned by the savant likewise entered the Museum’s holdings.

1879 Jun

Muzzeumi tárgyakkal árjegyzékre:
 melyeket Vásároltam helyi utasoktól és Katalinai Bálint Gábor utól

12 db. Cochín Chinai gyékényszőnyeg	25 franc.
1 Kínai Kaspererz tiszta ezüstből és szandalfából faragványokkal	25 fr.
1 Kínai festmény (Mongolországból hoztam: a gyermektelen házas pár által az öök-szellemnek hozott áldozatot sennek gyors eredményét ábrázoló kép).	5 fr.
1 Kínai faragott pipa bambu szárral	4 fr.
1 db. urali tálcza (Ársiai Szibériából hoztam)	2 fr.
1 urali márványból esicott peccetnyomónak való	1 fr.
4 fegyver Suezről (Porto Said-ből hoztam)	4 fr.
	55 franc

Vásároltam Katalinai Bálint Gábor utól
 úri úr úr úr úr úr

Örököz Cserey Jánosné "Magyarja" múzeumánál
 nak ajándékozott tárgyak: Katalinai Bálint Gábor utól

1) 1 indiai Kalap.	
2) 1 Kínai "tűstörő" kö, egy darabka kínai tussal és ecsettel együtt, vettem Mongolország Khüren (v. Urga) nevű városában.	
3) 1 db. Dél-Kínai <u>Lai esi</u> nevű finom gyémánt.	
4) 5 db. méreg boggyó, a melynek medve jegyző tinta helyett használtatik Kelet-Indiában.	
5) 2 kínai tea ágacska a Szang-hai Szentkatalinai Bálint Gábor városának népkeresztjéből	
6) 1 pálmalevélre Kannada írással írt sanskrit nyelvű vallástárgyú könyv	

1. ábra Bálint Gábor által 1879. május(?)–júniusban a Székely Nemzeti Múzeumnak adományozott és eladott tételek listája (SZNM It, CsSzn, 107.)

2–3. ábra A Bálint Gábor által 1879-ben a Székely Nemzeti Múzeumnak adományozott, a Gróf Széchenyi Béla kelet-ázsiai expedíciójáról hozott bengaluruui, szanszkrit nyelvű, kannada írású pálmalevél-kézirat fennmaradt fotói (Fóris Pál; SZNM, F. 88_019 és 88_020)

4. ábra Indiai istenségábrázolások (terrakotta; A[lapleltár, Tárgyak: Képek és figurák]. 670–673.), vö. a Székely Nemzeti Múzeum 2020. novemberi, „A hónap műtárgya”-kiállításának 6. képe (https://www.sznm.ro/sznm.php?o=polgari_turizmus)

5. ábra Ogata Gekkō (1859–1920): *Kameido*. Az 1888–1895-ös *Női szokások és illem* ukijo-e sorozat egy rajza nyomán (SZNM, GYJK, lsz. 280.)

Nagy Zsolt

EGY HORVÁT MŰKERTÉSZ-CSALÁD, CHWOIKÁÉK MAROSVÁSÁRHELYEN (1901–1918)

A *műkertész* és *műkertészet* fogalom az 1830-as évektől kezdődően tűnik fel egyre nagyobb gyakorisággal a korabeli sajtóban, a gazdasági feljegyzésekben, a laccím-, ár- és árujegyzékekben, valamint egyéb forrásokban, dokumentumokban. Olyan évelő, egy- és kétnyári dísznövények, díszcserjék és díszfák (esetleg gyümölcsfák) termesztésével, kereskedelmével hivatásszerűen foglalkozó kertész szakembert értettek alatta, aki esetenként területrendezéssel, parkosítással, kerttervezéssel, -kialakítással és -fenntartással is foglalkozott, kertészeti árudát vagy virágboltot tartott fenn, nemesítési munkát végzett, szakmai tanácsadást nyújtott, így szolgálva ki a városi polgárok egyre növekvő virág- és dísznövényigényeit. Az előljárók és tehetősebb polgárok – igyekezőn felzárkózni nyugati mintákhoz – először „külföldi jelebb” műkertészeket igyekeztek megnyerni, foglalkoztatni, alkalmazni, de a századfordulóra megjelentek a helyi magyar, zsidó vagy egyéb nemzetiségű kertész vállalkozók is. Révai Nagy Lexikonának 1916-ban kiadott 14. kötete – bár már jelentősen felhígult, s megszűnőben, illetve átalakulóban volt a szakma – a következőképpen határozta meg a műkertész-hivatást: „Műkertész, a kerti díszítő növények kultúrájával és alkalmazásával, sőt kertek alakításával is foglalkozó kertész. Utóbbi esetben kertépítő, kerttervező, kerttechnikus, tájkertész címet is szokott viselni.”¹

A műkertészek ipartestületbe, országos egyesületbe való tömörülése a 19. század végéig váratott magára. A Magyar Műkertészek és Kertgazdák Cultur Egyesületének országos szakközlönye 1894–1903 között Szegeden jelent meg. Előldlapja a *Magyar Műkertészek és Kertgazdák Országos Szakközlönye* volt 1892–1893 között. E lapokból is tudjuk, hogy a Magyar Királyi Kertészeti Tanintézet révén csak a 3 éves szakoktatásban részesült, okleveles kertészeket tekintették hivatalos, „valódi” műkertészeknek, akik alkalmi munkákra

napszamosokat hívhattak, s 1–2, ritkábban több kertésztanoncot „tarthattak”. A tanoncok 3 éves gyakorlati képzést követően ún. tanulólevelet kaptak, majd néhány hónaptól 5–6 évig terjedően segédkertészekként helyezkedhettek el. Csak ezt követően válhattak maguk is műkertészekké.

A magyar néprajztudomány a közelmúltig kevés figyelmet fordított a 19–20. századi műkertész-társadalom vizsgálatára, éppen ezért csak szórványos adataink vannak arra vonatkozóan, hogy egy-egy műkertész tevékenysége milyen hatással lehetett adott térségek, települések (paraszti) kertkultúrájára. E tekintetben Csoma Zsigmond, illetve jelen tanulmány szerzője Keszthely és Marosvásárhely központokat kutatva jelentetett meg eredményeket,² Takács Katalin doktori értekezésben járta körül alaposabban a 19. századi magyarországi uradalmi kertészetek témáját, érintve benne a műkertészi hivatást is.³ A valódi monografikus áttekintés azonban várat még magára. Jelen esettanulmányban⁴ célom, hogy a horvát Chwoika műkertész-család 20. század eleji, marosvásárhelyi megjelenését a helyi és regionális sajtóban megjelent cikkek, újsághirdetések alapján némiképp rekonstruáljam.

Az idegenül csengő Chwoika⁵ név Bernády György első polgármestersége (1902–1912) idején tűnik fel a marosvásárhelyi városi magánkertészek névsorában. A família kutatását és tagjainak azonosítását megnehezíti, hogy a különböző írott forrásokban – sokszor még egy dokumentumon belül is – többféle módon öröközték meg a magyar fülnek furcsán hangzó délszláv családnevet: *Chwoika*, *Chwoyka*, *Chwoyka*, *Cwoika*, *Cvoika*, *Cvoyka*, *Kwoika*, *Kvoika*. E tanulmányban a leggyakrabban előforduló, s az általuk is gyakrabban használt *Chwoika* alakban tárgyalom őket.

A család eredete még pontosan nem tisztázott, tagjai feltehetően az úgynevezett rác-horvátok vagy

¹ RNL, XIV, 138.

² CSOMA Zsigmond 1997; NAGY Zsolt 2021. Jelen tanulmány egy korábban leadott kéziratot (Uő 2021a) Chwoikáékrol szóló részének jelentősen bővített, javított változata. A kutatás előrehaladtával újabb források, adatok birtokában néhány korábbi feltételezésem is itt nyer bizonyítást, illetve cáfolatot.

³ TAKÁCS Katalin 2017.

⁴ A kutatás az ELTE Márton Áron Szakkollégiuma által meghirdetett Szülőföldi Felsőoktatási Tanulmányi Támogatás segítségével valósult meg. A tanulmány megrrását az MTA Lendület programja támogatta (Lendulet_2020-56).

⁵ Ejtisd: Cvojká.

a Dráva menti horvátok képviselői.⁶ Maga a családnév előbb 1751–52-ben egy bánsági lelkész elbocsátási kérelmében (*Chwoika* és *Chwoyka* alakokban),⁷ 1752–1754 között (*Chwoyka* alakban) a boksánbányai,⁸ 1756–1758 között pedig (*Chwoyka* alakban) az oravicabányai lelkészek névsorában tűnik fel.⁹ Eddigi ismereteink szerint a família az 1870-es évek elején szakadt három fő, egy szombathelyi, egy budapesti és egy eszéki ágra, melyek közül az Eszék városából, a mai Horvátország területéről származó Chwoikák érkeztek végül Székelyföldre, Marosvásárhelyre.

Legkorábbi pontosabb ismereteink a szombathelyi ág jelesebb tagjairól vannak. Chwoika József kereskedő 1871-ben a következő évben megalakult Vas megyei Régészeti Egyletnek adományozók sorában tűnik fel.¹⁰ Később, 1874-ben Chwoika Gyula ezüst és bronz érmeket adott ugyanezen egyletnek,¹¹ 1879-ben Chwoika Ferenc pedig a helyi Katolikus Gimnázium érem- és régiségyűjteményéhez járult hozzá adományával.¹²

A család tagjai 1877-től az eszéki,¹³ majd 1882-től a budapesti újságokban és lakjegyzékekben tűnnek fel.¹⁴ A Bátya, Duskok, Érd és Tököl helységek mellett Budapest közelében fekvő Ercsi települést is több évszázada benépesítő ún. rác-horvát kisebbség képviselői között szintén feltűnik a Chwoika családnév. Tagjai a fővárosban és környékén, így Pornóapátiban vagy épp Kerekegyházán vállaltak házvezetői és postamesteri állásokat.¹⁵

Az idővel újabb, több kisebb ágra szakadt, s a történelmi Magyarország különböző pontjain megtelepedett család tagjai közül Chwoika Albin az Országos Magyar Kertészeti Egyesület tagja volt,¹⁶ budapesti műkertészként 1882-től a városvezetők a mai Andrassy út (egykori Sugár út) fásításával,

virágokkal való beültetésével bízták meg,¹⁷ de az 1885-ös országos kertészeti kiállítás bronzérmes díjazottjai és nagy kiállítási eredméllyel kitüntetett résztvevői között is megtaláljuk.¹⁸ E díjak odaítélésének ténye már előrevetíti számunkra, hogy a kertészkedő Chwoikák olyan – sokszor valószínűtlen, meghökentető – eredményekkel tudtak előrukkolni egy-egy versenyen, mely még a virágokkal befuttatott, a király mellszobrával díszített kupolaszerű állványok, a ferdén kötött utazó csokrok („hogy mindenhová le lehessen tenni”), a trónörökös-pár monogramjával ellátott virágcsokrok vagy az akkori népszínházi díva, Pálmay Ilka rózsákból készített portréjának látványát is túlszárnyalták. Albin az említett tárlaton gyönyörű kék hortenziákkal „keltett méltó föltűnést”.¹⁹ A trükk, mellyel ámulatba ejtette a tárlat látogatóit, a kertészek körében ma már közismert színezési eljárás, de a 19. század végén olyan növényeket eredményezett, mely valódi ritkaságszámba ment. Chwoika feltehetően alumínium-szulfát- vagy timsóoldattal öntözte cserjéit, így azok a talaj kémhatásának megváltozása miatt a megszokott fehér vagy rózsaszín helyett élénk kék virágokat hoztak.

Ugyancsak budapesti lakos volt Chwoika Vilma, aki a *Budapesti Czim- és Lak(ás)jegyzék* szerint az 1910-es években nyugdíjas,²⁰ Chwoika Manó pedig szobrászként dolgozik.²¹ Egy Chwoika Bernátról is tudunk, aki a *Magyarország tiszti cím- és névtára* szerint ugyanekkor Bosznia–Hercegovina bibácsi kerületében volt „erdővéd” Kliska Maxim mellett.²²

Nem csak a budapesti ágon találunk furfangos alkotó embereket, műkertészeket. Az eszéki ág is több generációs sikeres műkertészetet üzemeltetett, így a századfordulón kiadott eszéki helyi sajtóorgánusok (*Die Drau, Slavonische Presse*)²³ és évkönyvek

⁶ Vö. UROSEVICS Daniló 1969; SAROSÁ CZ György 1973.

⁷ BARÓTI Lajos (közl.) 1892, 223–226.

⁸ SZENTKLÁRAY Jenő, dr. 1898, 419. Vö. még MENDLIK Ágoston 1864, 95.

⁹ SZENTKLÁRAY Jenő, dr. 1898, 173.

¹⁰ LIPP Vilmos – MAYER László (közl.) 1991, 429. Vö. még *A Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője*, VIII/127, 1874. jún. 6., 2532.

¹¹ LIPP Vilmos – MAYER László (közl.) 1991, 438.

¹² KUNC Adolf (szerk.) 1880, 79.

¹³ Lásd Chwoika A.[dolf?] műkertészetének reklámjait és vö. a *Die Drau* című lap X–XI. évfolyamainak (1877–1878) különböző számaival.

¹⁴ Chwoika Ágost nyugalmazott katonai hivatalnok – *Budapesti Czim- és Lakjegyzék*, II, 1882, 361; III, 1883–1884, 368. Fellelége, Chwoika Ágost(on)né magánzó – XI, 1899, 773; XIII, 1901–1902, 852; XVI, 1904–1905, 965; XVII, 1905–1906, 992; XVIII, 1906–1907, 999; XIX, 1908–1909, 1037.

¹⁵ *Budapesti Hírlap*, XXVIII/110, 1908. máj. 7., 91; 112, máj. 9., 30; 113, máj. 10., 62; XXXIII/49, 1913. febr. 26., 31; *A Ma-*

gyar Királyi Posta és Távirtda Rendeletek Tára, 13, 1888. márc. 23., 68; 69, 1916. máj. 20., 204; 42, 1918. ápr. 30., 192.

¹⁶ *Kertészeti Lapok*, 1, 1886. jan., 2.

¹⁷ *Az Építési Ipar*, VI/17, 1882. ápr. 23., 136.

¹⁸ *Közgazdasági Értesítő*, IV/23, 1885. jún. 4., 811; 51, dec. 17., 2033; *Nemzet*, IV/996, 1885. jún. 11., 2; 998, jún. 13., 3; *Budapesti Hírlap*, V/161, 1885. jún. 13., 7; *Budapesti Közlöny*, XIX/148, 1885. júl. 2., 3; *Kertészeti Lapok*, 1, 1886. jan., 24; *Pesti Hírlap*, VII/161, 1885. jún. 13., 4.

¹⁹ Uo., VII/160, 1885. jún. 12., 11.

²⁰ *Budapesti Czim- és Lakjegyzék*, XX, 1908, 1088; XXI, 1909, 1138; XXII, 1910, 1139; XXIII, 1911, 1191; XXIV, 1912, 1270; XXVI, 1914, 1360; XXVII, 1916, 1375; XXVIII, 1922–1923, 172.

²¹ Uo., XX, 1908, 1088.

²² *Magyarország tiszti cím- és névtára*, XXXIV, 1915, 667; XXXV, 1916, 651; XXXVI, 1917, 653; XXXVII, 1918, 594.

²³ Vö. a *Slavonische Presse* című lap VII–XXVI. évfolyamainak (1891–1910) és a *Die Drau* című lap XXXVII–LIX. évfolyamainak (1904–1926) különböző számaival.

(*Essegger Bote*) hasábjain más-más kontextusban többször is megjelent a család neve.²⁴ A már tárgyalt 1885-ös budapesti országos kiállítás kertészeti és szőlészeti osztályában a horvát-szlavónországi kiállítók pavilonjában az idősebb Chwoika Adolf különféle magastörzsű rózsák régi és új fajtáit, az ifjabb Adolf saját „fennálló” kerttelepének tervrajzát, míg testvére, Zsigmond egy angolkert tervrajzát mutatta be. A kiállítók jegyzékéből tehát az olvasható ki, hogy az ifjabb Adolf – aki később Marosvásárhelyre érkezik – ekkorra már édesapja telepétől különvált, önálló sodott magánkertészetet vezetett.²⁵ Édesapját egyébként a „jó munkáért” ezen kiállításon ún. nagy éremmel is jutalmazták,²⁶ s a tárlat látogatói könyvében ott találjuk a már említett budapesti nyugdíjas, Chwoika Vilma bejegyzését is,²⁷ mely arra enged következtetni, hogy a rokonsági kapcsolatot az eszéki és fővárosi ág tagjai számontartották.

Az idősebb Adolf mellett felnövő két fiú Eszék városában hamar sikeres kertészeti telepet futtatott fel, az egyetlen kislány, Marie kosárfonó iparosként dolgozott. A korabeli tudósítások alapján mindannyiukról elmondható, hogy kiváló vállalkozói érzékkel voltak megáldva. Az ifjabbik, később Marosvásárhelyre került Adolf (helyenként Ádolf) volt az, aki 1895-ben a méltán híres Vladimir Nikolić (1857–1922)²⁸ építésszel együtt elkészítette Dr. Milan Maksimović eszéki palotájának kertrendezési tervét. A fennmaradt tervrajzok szerint a palota parkjába egy asszimetriára épülő, úthálózattal és zöld szigetekkel gazdagon tarkított teret képzeltek el, közepén szökőkúttal, mely utóbbi végül nem valósulhatott meg.²⁹ Szakmai pályájának talán legizgalmasabb szakasza is az 1890-es évekre tehető. A korabeli sajtó szerint ugyanis Bitz Frigyes – ugyancsak eszéki – kertésszel elhatározták, megpróbálják a lehetetlent: valódi kék színű rózsát természetnek. A század közepén Anglia és Belgium rózsatársaságai tetemes összeget ajánlottak fel ugyanis annak a nemesítőnek, aki igazi kék rózsát tud előállítani. 1899-ben az európai napi sajtót bejárta a hír, miszerint Szentpétervár körül sikerült megoldani a kék rózsá nemesítési problémáját. E híresztelés mentén Közép-Európa több élen járó kertésze is jelentkezett, állítva,

hogy neki a szentpéterváriaknál korábban sikerült a bravúr. A történelmi Magyarország területéről a herculesfürdői Gillemot Lajos mellett ott találjuk a jelentkezők sorában ifj. Chwoika Adolfot és társát, Bitz Frigyes is, akikről több lap beszámolt a század fordulóján, illetve legelején, nem kis feltűnést keltve ezzel a korszak (kertész)társadalmában. Azt állították ugyanis, hogy 1897-től természetik a szerbiai szaporítóanyagból előállított kék színű rózsát, a vásárlók számára készített árjegyzékükben e fajtát azonban nem szerepeltették. Az már csak hab volt a tortán, hogy Chwoikák a kék szín valódisága mellett rózsájuk tövis nélkülségét is híresztelték, hangsúlyozták.³⁰ A történetet utólag egyértelmű üzleti fogásként értékelhetjük, hiszen ezzel az állításával Chwoika és társa megfelelő ismertségre tehetett szert, a budapesti kék hortenzia előállításához hasonlóan „gyárthattak” is maguknak hamis kék rózsát, s a kétkedők táborában kisebb-nagyobb szakmai vitákat generálva, vállalkozásukkal hosszabb ideig címlapon maradhattak, anélkül, hogy a reklámozás költségeit fizetni kellett volna. Még olyan kiváló korabeli szaklapok is beszámoltak feltételezett kék rózsájukról, mint a bécsi *Illustrirte Garten-Zeitung*.³¹ Csak érdekességként jegyezzük meg, hogy a kék rózsá hagyományos nemesítési eljárásokkal (nem színezéssel vagy festéssel) való előállítása azóta sem sikerült a kertészeknek, s az első genetikai módosítással létrehozott, nem kis jóindulattal kéknak alig mondható, inkább ibolya színű rózsára is a belga és angol felhívást követően mintegy 164 évet kellett várni: először 2004-ben mutatták be, s 5 év múlva, 2009-ben jelent meg a virágpiacon *Suntory blue rose applause* hibrid néven.

A család újabb „reklámfogásaként” értékeljük a másik fiú, Chwoika Zsigmond kerékpár rekordját, aki így igyekezett bekerülni a napi sajtóba: „Nagy kerékpár-rekord. Nagy utat tett meg kerékpáron Chwoika Zsigmond eszéki lakos. Eszékről Münchenbe karikázott Szlavónián, Horvátországon és Ausztrián át, Linczet, Bécszet és Gráczot is érintve. Érdekes, hogy az egész úton csak egy gépet használt, amelyen a legkisebb csavar se lazult meg, pedig olykor 1100 méternyi emelkedéseken át is vezetett az útja” – írták.³² Zsigmond a kertészkedés mellett

²⁴ Vö. az *Essegger Bote* című évkönyv 1897–1898, 1901–1910, 1912–1913. évi köteteivel.

²⁵ Vö. *Közgazdasági Értesítő*, IV/9, 1885. febr. 26., 276.

²⁶ Uo., 40, okt. 1., 1587; *Budapesti Közlöny*, XIX/221, 1885. szept. 29., 2; *Kertészeti Lapok*, 1, 1886. jan., 24.

²⁷ *Pesti Napló*, XLVII/240, 1896. szept. 1., 13.

²⁸ Ő tervezte többek között az egykori szerb nemzeti színházat, Újvidéken a püspöki palotát, a Stefáneumot, a Jovan Jovanović Zmaj Gimnáziumot, Karlócán a bíróság épületét, a szerb ortodox katedrális, a vukovári Grand Paunović szállodát, Zomboron a Kronić palotát, Szávaasztendemeteren a Preparandiját. Emellett

kiváló szőlész-borászként is ismert. Életéről és munkásságáról bővebben lásd STONČIĆ, Donka 1999.

²⁹ DAMJANOVIĆ, Dragan 2005, 168. és 172.

³⁰ *Budapesti Napló*, IV/193, 1899. júl. 15., 11; *Székegy Nemzet*, XVII/106, 1899. júl. 19., 4; *A Kert*, V/15, 1899. aug. 1., 523; XVI/2, 1910. jan. 15., 68; *Pesti Napló*, LX/303, 1909. dec. 23., 23.

³¹ *Wiener Illustrirte Garten-Zeitung*, XXIV/7, 1899. nov. 10., 251.

³² *Hazánk*, VI/153, 1899. jún. 28., 5. Vö. még *Pesti Hírlap*, XXI/177, 1899. jún. 28., 6; *Pesti Napló*, L/177, 1899. jún. 28., 10.

méhészettel is foglalkozott. Rendes tagja volt a Magyar Országos Méhészeti Egyesületnek, olvasta az *Ungarische Biene* című korabeli szaklapot.³³ 1905-től – édesapja 1904-ben bekövetkezett halála után – átvette az eszéki műkertészet vezetését, főkertésszé vált. Feltehetően az ő fia lehetett Fritz (Frigyes), akinek 1911-től volt bejegyzett mű- és kereskedelmi kertésze, illetve magkereskedése ugyancsak Eszéken.³⁴

Ifjabb Adolf az édesapa halála előtti években – tudva, hogy az eszéki műkertészet vezetését testvére, Zsigmond fogja átvenni – Erdélybe, Székelyföldre kívánta átköltöztetni vállalkozását. Úgy tűnik, nem csak a dísznövényekhez és azok eladásához volt érzelme. 1900-ban például német nyelven jelentette meg a *Gyakorlati útmutató a zöldségtermesztéshez* című munkáját; címlapján ekkor mint elsőszámú szlavón kertépítő, díszfa- és vetőmagtermesztő jelent meg, még Eszéken.³⁵ Marosvásárhelyre esvén választása, 1901 őszén már megnyitotta Bolyai utcai üzletét, melyben – a halottak napjának közeledtére való tekintettel – krizantém és művirág-koszorú kiállítást rendezett. Egy helyi lap híradása szerint „a szép kiállítás” valóban megérdemelte a megtekintést,³⁶ s a hirtelen jött sikeren felbuzdulva Chwoika a maradás mellett döntött. Döntésében az is közrejátszhatott, hogy 1902-ben Bernády Györgyöt a Maros parti város polgármesterévé választották, programjában nagy városátalakítási, parkosítási terveket irányozott elő, s ez – megrendelések, munkák reményében – vonzotta a korszak műkertész szakembereit. 1902-ben ifjabb Chwoika Adolf tíz évi bérletre keresett maga és családjá számára Marosvásárhelyen egy „nagy kertet házzal”.³⁷ Végül a helyi református egyház képviselő-testülete 1903 januárjában döntött a mai Gecse utcai (egykori Szent-Miklós utcai) ún. Kistemplommal szemben lévő ház és kert Chwoikáék részére való bérbeadásáról kertészeti telep létrehozása céljából, de az eredetileg tervezett tíz helyett tizenkét évre, 1914-ig kötötték meg a szerződést.³⁸

A Szent-Miklós utcai kertésztelep működéséről az első adatunk 1904-ből való, amikor a tulajdonos már „erős törzsű nemes rózsafák, mindenféle virág- és vetemény-palánták” legjobb fajtáit kínálta eladásra a *Székely Lapok* hasábjain.³⁹ Legvalószínűbb tehát,

hogy rövid, néhány évre kiterjedő kétlaki életmód után a Chwoika család valamikor 1904 körül költözött Eszékről Marosvásárhelyre.

A délszláv eredetű család tagjainak a nyelvi nehézségek, a mentalitásbeli másság és a helyiek bizalmatlansága miatt nehéz lehetett a város polgárosodó társadalmába beilleszkedni. Erről árulkodik egy 1906-os, közfelháborodást keltő eset, mely szerint a „különben durvaságáról ismert személyiség: Chwoika Antal helyi virágárus”, ifjabb Chwoika Adolf műkertész fia, „az iskolából pajtásaival hazatérő kis Rác Domokost csak azért, hogy véletlenül az üzlet előtt lévő biciklit ledöntötte – oly súlyosan bántalmazta, hogy a különben ép, egészséges kis gyerek ma már sajnálatraméltó nyomorék teremtés. És minderről a rendőrség nem tud, jóllehet egy fél város tudja az esetet.” A cikkíró az eset kapcsán a helyiek nevében komolyan számon is kérte és megfenyegette az édesapát: „Már most tisztelt Chwoika úr, vajon ön azért jött városunkba, hogy még arra sem méltatva az közönséget, amely Önt fönntartja, annak a közönségnek [...] nyelvét nem érdemesíti arra, hogy megtanulja [...] Különben a panasz Ön ellen már egész halmazzal került tudomásokra, hogy vevőivel is durva módon bánik el. Vigyázzon magára, míg nem késő, mert önmaga lesz oka annak, ha úgy kell eltávozni városunkból, mint jött. Mert mi szívesen látjuk ugyan az idegeneket, de csak addig, míg ők is megbecsülnek minket. Különben az ügy még befejezetlen!” – olvashatjuk.⁴⁰ Ifjabb Chwoika Adolf és fia ellen büntetőeljárás indult, néhány hónap múlva a törvényszéki orvosok révén azonban bebizonyosodott, hogy az esetben ártatlanok voltak, a szóban forgó gyermek betegsége régebbi eredetű, s a vádak, így a vádaskodó újságcikkben leírtak is tévedésen alapultak. A járásbírói, majd a királyi ügyészégi tárgyaláson Chwoikáék ilyen módon felmentést nyertek, s a korábbi cikkíró decemberben a félretájékoztatásért bocsánatot kért: „Chwoika kifogástalan üzleti nevéhez szó nem fér.”⁴¹

A kezdeti kellemetlenségek ellenére 1907-től beindult Chwoikáék marosvásárhelyi vállalkozása, mely a helyieket friss palántákkal, virágkoszarakkal, -csokrokkal, -koszorúkkal traktálta.⁴² Ennek ellenére – érdekes módon – ifjabb Adolf műkertészete, fais-

³³ *Magyar Méh*, XXV/6, 1904. jún., 135; XXVI/2, 1905. febr., 26.

³⁴ Vö. *Központi Értesítő*, XXXVII/76, 1912. szept. 22., 2396; *Földművelési Értesítő*, XXIV/4, 1913. jan. 26., 82; *Budapesti Közlöny*, XLVII/9, 1913. jan. 12., 3.

³⁵ CHWOIKA, Adolf 1900.

³⁶ *Székelység*, IV/103, 1901. okt. 31., 3.

³⁷ Uo., V/284, 1902. dec. 11., 4; 287, dec. 14., 4.

³⁸ *Székely Lapok*, XLIII/12, 1903. jan. 16., 3.

³⁹ Vö. Uo., XLIV. évfolyamának (1904) 107–113. számain.

40 Uo., XLVI/155, 1906. júl. 10., 3.

41 Uo., XLVI/290, 1906. dec. 20., 3.

42 Uo., XLVII/126, 1907. jún. 5., 4; 127, jún. 6., 3; 128, jún. 7., 3; 129, jún. 8., 4; 130, jún. 9., 4; 131, jún. 11., 4; 132, jún. 12., 4; 133, jún. 13., 4; 134, jún. 14., 4; 135, jún. 15., 4; 136, jún. 16., 8; 137, jún. 18., 4; 138, jún. 19., 4; 140, jún. 21., 4; 141, jún. 22., 4; 142, jún. 23., 4; 143, jún. 25., 4; 144, jún. 26., 4; 145, jún. 27., 4; 146, jún. 28., 4; 149, júl. 3., 4; 150, júl. 4., 4; 152, júl. 6., 4; *Székely Napló*, XLI/61, 1911. ápr. 22., 3.

kolája és magkereskedése az 1908-as bécsi *Osztrák–magyar kertészeti és kapcsolódó ágazatok címjegyzéke* szerint (melynek szerkesztéséhez lektorként is hozzájárult) hivatalosan még Eszéken bejegyezve működött, virágszalonnát – Gáspár Antal és Franz Grüssel mellett – azonban már hivatalosan is Marosvásárhelyen találjuk.⁴³ A *Kert* című szaklapból tudjuk, hogy 1907 júliusától ifj. Adolf marosvásárhelyi műkertésze számára heti 12 korona fizetség, lakás és tűzifa ellenében kertészsegédet keresett,⁴⁴ 1911-ben pedig újabb hirdetményben keresett segítőt maga mellé.⁴⁵ A magyar királyi földművelésügyi miniszter 1909. évi januári jelentése szerint a műkertészet azonban még mindig Eszékben szerepelt.⁴⁶ A szabad forgalomra való jogosítást is itt szerezte meg, s ifjabb Adolf feltehetően Marosvásárhelyre való költözését követően is élt vele, annak ellenére, hogy a kimutatásokban hivatalosan 1914-ig még mindig Eszék-felsővárosban szerepelt a műkertészet és a gyümölcsfaiskola.⁴⁷

Ifjabb Adolf és fia, Antal mellett a feleség, az édesanya marosvásárhelyi tevékenységéről is adatokkal rendelkezünk. Egy 1911-es januári újsághirdetésben Chwoika Adolfné sárga orpingtonokat árusított, s elérhetőségként Marosvásárhelyt jelölte meg hirdetésében.⁴⁸ A vásárhelyiek körében addig szinte teljesen ismeretlen, szokatlan külsejű, a 19. század legvégén Angliában kinemesített tyúkok bizonyára felkeltették a helyi baromfitartók figyelmét. Az 1912-es első marosvásárhelyi zsebkönyv szintén említi a Chwoika családot: virágkereskedők és kereskedelmi kertészek. Eszerint kertészetüket fiukkal, Chwoika Antal kereskedelmi kertésszel a mai Gecse Dániel utca sarkán, a 63. szám alatt rendezték be, míg üzletüket a Főtéren, a mai Rózsák tere 45. szám alatti ún. Papp-palota földszinti helyiségében üzemeltették.⁴⁹ A korabeli számozás szerint ez volt a Papp Zsigmond fűszer- és vaskereskedő által építtetett klasszicizáló újbarokk, emeletes épület a Bolyai utca 1. szám alatt. A Szent-

györgyi Dénes által szerkesztett – szintén 1912-es – *Maros-Vásárhelyi lexikon*ban Chwoika Adolf eme boltjának reklámszövegét is olvashatjuk: „Virág-erdő van állandóan! Chwoika Adolf műkertésznél BOLLAI-UTCA. Ahol a legcsinosabb csokrok, koszorúk és virágkosarak készülnek. Mindennap különleges élővirágok és dísznövények kaphatók a legolcsóbb árban.”⁵⁰ E hirdetés ihlethette Kovács András Ferenc kitalált 19. századi vásárhelyi alteregójának, a Lázary René Sándor figurának 1996-ban közzétett *Novum forum Siculorum* című költeményét, melyben egy helyütt ezt olvashatjuk: „És Chwoika Adolfnál virágerdő vagy, / Mert a műkertészet floreálgat nagyon!”⁵¹

A „floreálgató”, virágzó vállalkozás vezetése mellett Chwoikák az 1910-es évekre, úgy tűnik, sikerült megjelöljék helyüket Marosvásárhely társadalmában. Nevük feltűnik többek között a Műkedvelők Asztaltársasága⁵² és az Iparos Polgári Egylet⁵³ rendezvényein, de a helyi mészárosok és mészáros ifjak táncestélyére,⁵⁴ Pálffy Nina színházi előadására,⁵⁵ Apponyi Albert gróf vásárhelyi fogadására,⁵⁶ a Vöröskereszt helyi akciójára⁵⁷ is „felülfizettek”, adakoztak, illetve virágdíszeket és -csokrokat adományoztak. Az édesapát, ifjabb Adolfot 1914-ben a vásárhelyi székhelyű, alakuló Erdélyrészi Eb-, Baromfi-, Házinyúl-, Galambtenyésztő, Méhészeti és Állatvédő-Egyesület luxuseb osztályának ideiglenes vezetőjévé is megválasztották.⁵⁸ Fiával, Antallal rendszeresen kínálták eladásra az általuk tenyésztett szentbernathegyieket.⁵⁹ A méretes kutyákat Marosvásárhely korabeli polgárai feltehetően hasonló csodálattal fogadták, mint Adolfné orpington tyúkjait, hisz vélhetően ezek voltak az első ilyen, 1888-tól önálló fajtaként elismert kutyák a városban. Ifjabb Adolf tagja volt a Marosvásárhelyi Galambtenyésztők Egyesületének is, fajgalambok (fehér és színes angol karrierek, kék strasserek, fehér angol parókások) tartásával is foglalkozott szabad idejében.⁶⁰

⁴³ Vö. PFEIFFER, Otto (bearb. und herausgeg.) 1908, 46, 71, 166–167, 201, 209. Ebben az évben kiadott árjegyzéke ugyancsak Eszéket jelöli meg telephelyként (*Kertészeti Lapok*, XXIII/4, 1908. ápr., 129).

⁴⁴ *A Kert*, XIII/14, 1907. júl. 15., 447; 15. aug. 1., 478; 16. aug. 15., 510; 17. szept. 1., 542.

⁴⁵ Uo., XVII/19, 1911. okt. 1., 605.

⁴⁶ *Szatmárvármegye Hivatalos Lapja*, VIII/12, 1909. márc. 25., 232.

⁴⁷ Vö. *Budapesti Közlöny*, XXVII/43, 1892. febr. 23., XXXVII/109, 1903. máj. 13., 2; 4; XXXVIII/139, 1904. jún. 18., 3; XXXIX/57, 1905. márc. 10., 2; XL/41, 1906. febr. 20., 5; XLI/70, 1907. márc. 24., 8; XLII/35, 1908. febr. 12., 3; XLIII/60, 1909. márc. 14., 4; XLIV/34, 1910. febr. 11., 2; XLV/49, 1911. febr. 28., 8; XLVI/40, 1912. febr. 20., 4; XLVII/9, 1913. jan. 12., 3; XLVIII/3, 1914. jan. 4., 5.

⁴⁸ *Vadászat és Állatvilág*, XI/2, 1911. jan. 15., 4; 3, febr. 1., 4.

⁴⁹ MvHA 1912, 37.

⁵⁰ SZENTGYÖRGYI Dénes (szerk.) 1912, 16.

⁵¹ *Látó*, VII/6, 1996. jún., 7.

⁵² *Székely Napló*, XLI/145, 1911. szept. 21., 2.

⁵³ *Székely Lapok*, XLIII/34, 1903. febr. 12., 3.

⁵⁴ *Székelység*, VI/53, 1903. márc. 6., 3; *Székely Lapok*, XLIII/54, 1903. márc. 7., 3.

⁵⁵ Uo., XLIII/288, 1903. dec. 17., 1.

⁵⁶ *Székelység*, VIII/8, 1905. jan. 11., 2–3.

⁵⁷ *Székely Ellenzék*, XI/54, 1908. márc. 5., 2.

⁵⁸ *Vadászat és Állatvilág*, XIV/3, 1914. febr. 1., 9. Az egyesület által májusban szervezett kiállításról és versenyről lásd TEÁE 1914.

⁵⁹ Uo., XIII/4, 1913. febr. 15., 3; 5, márc. 1., 3; XV/9, 1915. máj. 1., 9.

⁶⁰ Uo., XII/19, 1912. okt. 1., 5; 20, okt. 15., 4; 21, nov. 1., 4.

A helyi református egyházzal kötött bérleti szerződés 1914 januárjában járt le. Megújításáról nem állnak rendelkezésünkre adatok. Tudjuk viszont, hogy Chwoikák virágüzletébe 1914. április elején Weisz Sámuelné Zauberer Veron női és férfi kalapszalonya költözött,⁶¹ a virágbolt pedig rövid ideig a Főtér szemközti oldalára, az 5. szám alatti Apolló-palota földszintjére került. 1915-től a forrásokban *Chwoika Adolf és fia műkertészete* néven ugyanakkor feltűnik egy újabb vállalkozás Eszék-felsővárosban,⁶² mely arra enged következtetni, hogy a világháború idején a fiú, Antal jobbnak látta hazamenni, míg az apa Marosvásárhelyen maradt, s itteni tevékenysége még néhány évig dokumentálható. 1914 áprilisában például az Erdélyrészi Állattenyésztő és Állatvédő Egyesület táncestélyének szervezői,⁶³ augusztusban a hátrahagyottak segélyezői,⁶⁴ 1915 karácsonyán a katonák számára szervezett gyűjtés adományozói között tűnik fel neve.⁶⁵ 1916 nyarán egy apróhirdetést tett

közzé,⁶⁶ míg ősszel a menekültek,⁶⁷ 1917-ben pedig az állami kórház javára⁶⁸ adakozott. Kertészeti telepe ekkor már feltehetően nem működött, de a főtéri virágüzletéről 1917 októberéből⁶⁹ és 1918. júliusából is vannak még szórványos adataink: „különleges élővirágok és dísznövények” forgalmazója volt a főtéri Chwoika-bolt.⁷⁰ Ifjabb Adolf és felesége hirtelen eltűnése Marosvásárhelyről az első világháborús eseményekkel magyarázható. Feltehetően a háborút és az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlását követően már jobbnak látták maguk is hazatérni, immár a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, a későbbi Jugoszlávia részét képező Eszékre. Szűk két évtizedes székelyföldi jelenlétük nem tűnt el azonban teljesen nyomtalanul. Az említett Lázár René Sándor-költemény mellett Vitus K. György 1991-es *Virágerdő van állandóan – Egy kis nosztalgia* című újságcikke is felvillantotta a Chwoika család Marosvásárhelyen kertészkedő tagjainak halványuló emlékét.⁷¹

Nagy Zsolt – ELKH BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, Tóth Kálmán u. 4., H-1097; nagy.zsolt@abtk.hu

Irodalom

- MvHA 1912 = *Marosvásárhelyi Almanach Marosvásárhely Szab. Királyi Város Cim- és Lakjegyzékével* [kiadó nélkül], Marosvásárhely, 1912.
- TEÁE 1914 = *Tájékoztató az Erdélyrészi Állattenyésztő és Állatvédő Egyesület 1914 évi május hó 31-iki és június hó 1-ei országos eb- és galambkiállítás, baromfi, házinyúl, méhészeti bemutató, országos műkotorék és rendőrkutya versenyéről* [kiadó nélkül], Marosvásárhely, 1914.
- RNL, XIV = *Révai Nagy Lexikona. Az ismeretek enciklopédiája*, XIV, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest, 1916.
- *
- BARÓTI Lajos (közlő)
1892 A bánsági kath.[olikus] papságra vonatkozó és egykoron a temesvári adminisztráció levéltárában meglevő iratok kivonatai (1716–1753) (Folytatás), *Történelmi és Régészeti Értesítő*, VIII, 4, 209–231.
- CHWOIKA, Adolf
1900 *Praktische Anleitung zum Gemüsebau*, Druck von Julius Pfeiffer, Essek.
- CSOMA Zsigmond
1997 *Kertészet és polgárosodás (Az európai szőlészeti-bonászási-kertészeti ismeretek oktatása, szaktanácsadása a Georgikonban és a Keszthelyi Uradalomban, a 18. sz. végétől a 19. sz. közepéig). Agrártörténeti, agrártudomány-történeti monográfia*, Centrál Európa Alapítvány, Budapest.
- DAMJANOVIC, Dragan
2005 *Historicistička palača dr. Milana Maksimovića u Osijeku*, *Peristil*, XLVIII, 1, 155–174.
- KUNC Adolf (szerk.)
1880 *Értesítő a szombathelyi kir. katolikus főgymnasiumról 1879–80*, Bertalanffy József Könyvnyomdája, Szombathely.
- LIPP Vilmos – MAYER László (közl.)
1991 A vas megyei régészeti egyesület Naplója és a tagok Névjegyzéke Szombathely 16/2 72, *Vasi Szemle*, XLV, 3, 425–446.
- MENDLIK Ágoston
1864 *IX. Pius római pápa és a magyar püspöki kar, vagyis főpapok s egyháznagyok életrajzi gyűjteménye*, Nyomatott a Lyceumi Könyvnyomdában, Pécsset.

⁶¹ *Ellenőr*, VIII/46, 1914. márc. 21., 3; 49, márc. 28., 6; 60, ápr. 18., 3.

⁶² *Budapesti Közlöny*, XLIX/36, 1915. febr. 13., 4.

⁶³ *Székely Napló*, XLIV/51, 1914. ápr. 2., 3.

⁶⁴ Uo., XLVI/126, 1914. aug. 20., 1.

⁶⁵ Uo., XLV/Rendkívüli kiadás, 1915. dec. 21., 1.

⁶⁶ Uo., XLVI/120, 1916. aug. 5., 2; 121, aug. 6., 2; *Ellenőr*,

X/120, 1916. aug. 4., 2; 122, aug. 7., 2.

⁶⁷ Uo., X/Rendkívüli kiadás, 1916. szept. 7., 1.

⁶⁸ *Székely Napló*, XLVII/Rendkívüli kiadás, 1917. jan. 18., 1.

⁶⁹ Uo., XLVII/163, 1917. okt. 28., 1.

⁷⁰ *Ellenőr*, XII/116, 1918. júl. 26., 2.

⁷¹ *Népújság*, XLIII/150, 1991. aug. 1., 2.

NAGY Zsolt

2021 Az árnyékban maradt Öllerer család. Egy osztrák virágkertész-família a „rövid 20. században”, Erdélyben, *Erdélyi Múzeum*, LXXXIII, 2, 102–119.

2021a Műkertészek, kertész vállalkozók a 19–20. századi Marosvásárhelyen, *A Maros megyei magyarság történetéből*, V, Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely, 101–127.

PFEIFFER, Otto (bearb. und herausgeg.)

1908 *Pfeiffer's Adressbuch für den Gartenbau und die verwandten Zweige in Oesterreich-Ungarn*, Wien.

SAROSÁ CZ György

1973 Magyarország délszláv nemzetiségei, *Népi kultúra – népi társadalom. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve VII.*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 369–390.

STONČIĆ, Donka

1999 *Arhitekt Vladimir Nikolić*, Opštinski zavod za zaštitu spomenika kulture Novi Sad, Novi Sad.

SZENTGYÖRGYI Dénes (szerk.)

1912 *Maros-Vásárhelyi lexikon* [kiadó nélkül], Marosvásárhely.

SZENTKLÁRAY Jenő, dr.

1898 *A Csanád-Egyházmegyei Plébániák története I.*, Csanád-Egyházmegyei Könyvnyomda, Temesvár.

TAKÁCS Katalin

2017 *Uradalmi kertészetek a 19. századi Magyarországon* (Doktori értekezés), Szent István Egyetem, Gödöllő.

UROSEVIC S Daniló

1969 *A magyarországi délszlávok története*, Hazafias Népfront, Budapest.

O familie croată de floricultori, familia Chwoika în Târgu Mureş (1901-1918)

(Rezumat)

Studiul de caz are scopul de a reconstitui apariția familiei croate de floricultori Chwoika în Târgu Mureş la începutul secolului al XX-lea, pe baza articolelor și reclamelor publicate în presa locală și regională. Numele străin Chwoika apare în lista grădinarilor privați din Târgu Mureş în timpul primului mandat al primarului György Bernády (1902-1912). Activitatea și prezența lor în Țara Secuiească se poate documenta până în anul 1918.

A Croatian Family of Flower Gardeners, the Chwoika Family in Marosvásárhely (Târgu Mureş) (1901–1918)

(Abstract)

The study aims at reconstructing the appearance of the Croatian family of flower gardeners Chwoika in Marosvásárhely at the beginning of the 20th century, based on articles and newspaper advertisements published in the local and regional press. The foreign sounding name Chwoika first appears on the list of Marosvásárhely private flower gardeners of during the first mandate of mayor György Bernády (1902–1912). The family's activity and presence in the Székelyföld region can be documented until 1918.

Süli Attila

A GÁBOR ÁRON-KÉP VÁLTOZÁSAI A SZÉPIRODALOMBAN

Bevezetés

A 2014-ben megrendezett Gábor Áron-émlékének mind kutatóként, mind szerzőként és szervezőként tevékeny tagja voltam. Ennek kapcsán kevés szó esett egy másik évfordulóról: 25 évvel ezelőtt, 1989. november 25-én hunyt el a Gábor Áron-kutatás egyik, némi túlzással talán legnagyobb egyénisége: Bözödi György író, történész, szociográfus. Ehhez kapcsolódóan 2017-ben az *Irodalmi Jelen* szerkesztősége felkért, hogy a tematikus erdélyi irodalmi számuk részére egy rövid esszét írjak Gábor Áronról. Pontosabban a vonatkozó szépirodalmi és kultusz-történeti vetületekről. Ebben a fentebb már említett, legnevesebb Gábor Áron-kutatóra és kultuszának ápolójára, Bözödi Györgyre fókuszáltam.¹

Bözödinél először a *Székely bánja* c. történeti szociográfiában rajzolódott elénk a legendás székely hős portréja: Háromszék 48-as hőskorszakának kezdetén, 1848. november végén – írja – „Gábor Áron legendás alakja – ő is, mint Berde, a köznép szülöttje – kerül előtérbe, aki saját maga készítette ágyúkkal látja el a székely sereget, és a felerészben udvarhelyszéki Mátyás-huszárok híre cseng a fülünkbe. Amikor a körülzárt Háromszéknek Gábor Áron bemutatja ágyúit, a nép csüggedését határtalan lelkesedés váltja fel. Kézdivásárhelyen valóságos arzenál épül máról holnapra. Naponta két új ágyút öntenek, a fegyvergyár különböző osztályai nagyüzemszerűleg dolgoznak, a gyutacsgyártást, a löporkészítést, golyóöntést Gábor Áron felügyelete alatt a város különböző részeiben végzik, a sepsiszentgyörgyi lányok naponta 111 560 töltényt készítenek. A Kossuth-kormány innen szállítja a fegyvereket, a munkások és vezetők megszabott fizetést kapnak, a fegyvergyár az ország nagyvállalatává fejlődik, hogy nemsokára majd az oroszok nyomtalanul eltüntessék a föld színéről.”²

Ennek a Gábor Áron-képnek az előzményei egészen 1849-ig nyúlnak vissza. A Jókai Mór által szer-

kesztett debreceni *Esti Lapok*ban így tárul elénk az ekkor még élő székely hős alakja: „Gábor Áront az ágyúöntéssel, mint Fultont a gőzhajóval, nemcsak félreértették, de kinevették, a kaputosok számalommal mosolygának rajta, a condrások csúfolódva kacagták. ... Bem után Áron méltó figyelmet érdemel Erdélyben. ... Ha Gábor Áron mint tábornok tette volna, amit tett, bizonytalán bírná már az ezüst érdemjelt. Azért mi őt, az egyszerű székelyt, mint szabadságborunk kijelöltjét, ajánljuk az illetők figyelmébe.”³

Jelen dolgozatban – a teljesség igénye nélkül – a Gábor Áron-kép szépirodalmi vetületeit kívánom bemutatni. A művekben szereplő fantáziadús túlzásokra, mítoszteremtő heroizálásokra reagálni, illetve ezek valóság tartalmát kifejezni nem áll szándékomban, mivel a szépirodalom – ellentétben a történettudomány szakmai követelményeivel – lehetőséget nyújt az alkotóknak egy képzeletbeli valóság megalkotására.⁴

Szépirodalmi művek 1918-ig

Itt elsőként Jókai Mórnak az 1850-ben közzétett, *Csataképek a magyar szabadságból* kötetének *Székely asszony* című elbeszélésére utalok. Fekete Sándor 1988-as utószava szerint: „A romantikus pátoz mellett a derű is jelen van Jókai írásában, számos korabeli anekdotát szőtt meséibe. Az író többször visszatér a székelyföldi hadjárat eseményeire. Mítoszt fon Gábor Áron ágyúöntő mester alakja köré, s emléket állít Sepsiszentgyörgy hős asszonyainak.”⁵

Az elbeszélés az 1849. július 2–3-i, Uzon és Kökös közötti harcok képével indít. A visszavonulók az alábbi skandalják: „Elveszett Székelyország, a te fiad, a te unokád mind elhullottak. Gábor Áron is elesett, ágyúit is ott veszték mind. A vezér is sebben elhullt.”⁶ Ezután Sepsiszentgyörgy hős asszonyai vállalják az ellenállást, a város megvédését a bevonuló orosz–osztrák csapatokkal szemben. Az előnyomuló cserkesz csapat⁷

¹ Lásd SÜLI Attila 2017.

² BÖZÖDI György 1943 [1938], 90.

³ JÓKAI Mór 1849.

⁴ A Gábor Áronról szóló szépirodalmi művek felsorolását lásd SOMBORI Sándor 1969; RMIL, II, 16–17; EGYED Ákos

2008, 15–16.

⁵ FEKETE Sándor 1988, 247.

⁶ JÓKAI Mór 1988, 108.

⁷ Kaukázusi nép.

vezérét megdöbbsenti és meghatja a székely asszonyok és leányok önfeláldozó ellenállása.

A Háromszéki Honvédegylet még 1861-ben felkérte Demeter Sándort és Nagy Sándort Gábor Áron életrajzának megírására. Demeter 1832-ben született, Hídvégen. A nagyenyedi teológiai tanulmányait 16 évesen megszakította, beállt a székely tüzérek közé. Elmondása szerint az 1849. július 2-i kökösi ütközetben három társával ő szállította el Uzonba Gábor Áron holttestét. A szibói fegyverletételig harcolt tüzemesterként. Két írása, a *Gábor Áron Rákosnál* és *Gábor Áron Hídvégnél* 1868-ban, egy évvel a halála után jelent meg.⁸

A Demeter Sándor előbbi írásával szemben kritikát megfogalmazó László Zsigmond ugyancsak a székely tüzérség katonája volt, majd a 86. honvédszázalójnál nyert hadnagyi beosztást. Demeterhez hasonlóan, szintén Nagyenyeden tanult, majd a Kiegyezést követően a dévai tanítóképző tanára volt.⁹

1869. június 26-án Nagy Mihály kolozsvári társulata mutatta be Sepsiszentgyörgyön Szabó Dániel három felvonásos, *Gábor Áron vagy a szépmezei csata* című darabját. Szövege sajnos nem maradt fenn.

Nagyon élvezetes olvasmányt nyújt Jancsó Benedek 1888-ban megjelent, *Gábor Áron, az ágyúöntő székely* című füzeté. A történet november végén kezdődik, amikor a háromszéki nép a Puchner levelére adandó válaszról, vagyis a megadásról és az ellenállás vállalásáról tárgyal. A törvényhatóság polgári és katonai vezetői nem bíznak a győzelemben, hivatkozva az ágyú és puszkapor hiányára, mire feláll Gábor Áron, aki megteszi ismert felajánlását. A székely hős hat ágyú öntését és felszerelését vállalja, az ágyúk Erdőfűlében készülnek el, és a lövegek csapatpróbája fényesen sikerül, ezután rögtön indulnak velük Hídvégre az ellenség ellen. Jancsó történetén elsősorban Orbán Balázs, Jakab Elek és Nagy Sándor hatása érződik.¹⁰ Fő célkitűzése a hazafiaságra való nevelés volt: Gábor Áron sírját az oroszok feldőlják, de a hálás utókor helyreállítja azt. Jancsó végül azt ajánlja, hogy aki Háromszéken jár, feltétlenül keresse fel Eresztevényen a hős székely sírját.¹¹ A művet a Bocskai Szövetség 1921-ben ismét kiadta, az *Erdélyi Magyarok Könyvesháza* sorozat 10. füzeteként.

Verses formában is megjelent Deréki Antalnak a *Gábor Áron, a székely ágyúhős* című munkája. Az 1891-es drámaavatót követő költeményt a szerző a *Székely Nép* számára írta, 1898-ban, a művet Potsa József Háromszék megyei főispánnak és a hős uno-

kaöcsének, Gábor Péter alispánnak ajánlva. Az életkölteményben Jusztina alakja is megjelenik.¹²

Az eredeti drámaavatózat kolozsvári bemutatójáról Benczédi Gergely, Berde Mózes életrajzírója így emlékezett: „Berde azon ritka szerencsében részesült, hogy saját magát még életében láthatta a színpadon. Kolozsvárt ugyanis kétszer játszották el, 1891. június 7-én és 8-án Deréki Antal „Gábor Áron a székely ágyúhős, látványos történeti színmű Háromszék 1849-iki önvédelmi harca idejéből” c[ímű] darabot, Berde mindkétszer jelen volt s könnyezve nézte végig. Magam is elmentem, hogy lássam, minő érzelmekkel nézi magát szerepelni. A Szentgyörgyi I.¹³ alakításával meg volt elégedve, csak azt vette zokon, hogy kifeslett attilájából kilógott egy darab vatta.”¹⁴

Nem mentes a fantáziálástól Tábori Róbertnek az 1903-ban megjelent, *Gábor Áron* című történeti elbeszélése sem. Az 1848. november 12-én tartott népgyűlésen Berde Mózes a megadást javasolja, míg Nagy Ferenc gidófalvi református lelkész a harc mellett kardoskodik. Természetesen a mérleg nyelve Gábor Áron fellépése. Ezután ismerteti a szakirodalom alapján a székely hős életútját. Ugyanakkor beleszövi Gábor Áron meggyilkolásának meghiúsult tervét, amelyet Balázs Manó őrnagy nem létező testvére, Pál akar végrehajtani. Emellett Gábor Áron szintén fantázia szülte öccse, Mózes furfangos módon megmenti Háromszéket Ioan Axente Sever román prefekt népfelkelő táborától, noha az utóbbi az egész szabadságharc alatt csak ritkán hagyta el az Erdélyi Érchegeység térségét – ez a motívum valószínűleg Jókai *Egy az Isten* című regényéből (1877) származik. Sőt, Mózes a parittyájával még Axente szemét is kilövi. Ugyanakkor a nők és gyermekek a templomba húzódnak, a román felkelők be akarják törni az ajtót, ekkor azonban megérkezik a segítség, Gábor Áront Bem is magához rendeli, ágyút kér tőle, és az 1849. február 9-én vívott piski ütközetben is ott vannak a lövegei. Gábor Mózes is elmegy Segesvárra Bemhez, aki azonnal felveszi őt a 9. veressipkás zászlóaljba, noha az utóbbi soha nem volt az erdélyi hadsereg alárendeltségében.¹⁵

Az ifjúság hazafias nevelését célzó, talán legismertebb feldolgozás Pósa Lajos verse, a *Gábor Áron*. A Besztercei Székely Társaság titkáráként Havadi Mihály Gábor által összeszerkesztett, Benedek Elek által előszavazott 1908-as versválogatásban több felejtethető, *Gábor Áron* című vagy -témájú vers közül

⁸ DEMETER Lajos – KISGYÖRGY Tamás 2011, 10; DEMETER Sándor 1868a; Uő 1868b.

⁹ BONA Gábor 1998, II, 362; LÁSZLÓ Zsigmond 1868.

¹⁰ ORBÁN Balázs 1869; JAKAB Elek 1880; NAGY Sándor 1895.

¹¹ JANCÓSÓ Benedek 1888, 4–14.

¹² DERÉKI Antal 1898.

¹³ Szentgyörgyi István (1842–1931) színész, rendező.

¹⁴ BENCZÉDI Gergely 1901, 18.

¹⁵ TÁBORI Róbert 1903, 6–40.

emelkedik ki. Néhány sikerült sorát nem véletlenül énekelik máig:

„Sötét felhők tornyosodnak
Fenn az égen,
Elnémultak a harangok
Háromszéken.
Elszálltak a csatatérre
Viharszárnnyon:
Mind ágyúnak öntötte meg
Gábor Áron
Fölállítja az elsőt egy
Dombtetőre:
»Harang voltál, légy szabadság
Hirdetője!
Dörgésed is az Istenhez
Égbe szálljon...«
S imádságot küld előre
Gábor Áron.”¹⁶

A korszak végén, 1914-ben jelent meg Eröss József színműve: az *Ágyúöntő Gábor Áron. Ifjúsági színjáték. 4 képben, csatadalokkal*, amely lényegében a kézdivásárhelyi *Székely Újságban* megjelent részek különnyomata volt. A szerző alapos történeti ismeretekkel rendelkezett, elsősorban Jakab Elek művét használta. A 4. kép a székely hős halálával zárul, a történeteket Nagy Sándor kötete alapján elevenítve fel.¹⁷

1920–1945 között

Az 1920–1945 közti irodalmi alkotások közül Földi Istvánnak a *Negyvennyolcbéli székely karácsony* című rövidprózáját emelném ki. A kezdő kép: 1848. karácsony Kézdivásárhelyen: „Már régecske, hogy a nap lehúzódtott a Bálványos mögé, s a kicsi székely város térdig havas utcáin lélek se mozgott egy darabig, de aztán, mint valami titkos parancsra, itt is, ott is gyors ajtócsattanások után megnépesedtek az elhagyott utcák, és tíz, tizennégy év körüli fiú- és leánygyermek siettek, gyúrták a friss, ropogós havat.

Komolyak, mintha iskolába igyekeznének, de könyv nincs a hónuk alatt, aztán meg késő is este nyolc órakor menni az iskolába. Ilyenkor már ágyban a gyermek helye, s még ott is fülíg takarja jó csergepokróccal őket a féltő anyai szeretet, az apa pedig vastag bükkfahasábokat rak a kemencébe, s a piláncsoló tűzvilágnál füstfelhőket fújva a hosszú szárú cseréppipából, hallgatja a család egészséges, mély lélegzetét.

De hol vannak innen az apák? Hol vannak innen a komor nézésű, tagbaszakadt varga, tímár, asztalos és szűrszabó mesterek?

Valahol a Tömösi-szorosban, a Magyaros-tetőn, a Gyimes völgyében, fenyőfák, borókabokrok tövében, apró földhányások között virrasztanak a Gábor Áron ágyúi mellett, s lesik Haydte¹⁸ dragonyosainak fel-felcsillanó csákóit.

Az anyák pedig már pitymallatkor elmentek hazulról. Apró szatyrokban magukkal vitték az elemózsiát, amit déli harangszókor perc alatt befaltak, s aztán meg nem pihentek a tépéscsinálásban, puskaporgyártásban addig, amíg felváltásra nem jöttek a leányaik...”

Közben megérkezik Gábor Áron is, aki felügyeli az ágyúkészítést. Ő a nép lelke. Végül Földi e sorokkal zárja írását: „A főmester úr [Gábor Áron – S. A.] ott állott a középben. Karjával átölelte Mózes¹⁹, az öreg társat, fekete tűzszemeivel nézte a hegyeket, mintha át akarna látni rajtuk, és halkán sóhajtván, tíz-szer is elmondta egymásután:

– Istenem, milyen karácsony, milyen karácsony...”²⁰

A „kicsi magyar világban”, 1941-ben hagyta el a nyomdát Vályi Nagy Géza füzete, amely *Gábor Áron, a legendás székely* címet viselte. Ebből megtudhatjuk, hogy Gábor Áron már csíksomlyói diákként ágyúmakettet faragott, amelyet aládájában találtak meg. 17 éves korától katonáskodott, jó határőr, azonban amiért a kérelmét, hogy az 5. tüzérezrednél szolgálhasson, nem a szolgálati úton adta be, tíz nap laktanyafogságra ítélik. A későbbi életútja megegyezik az addig ismertekkel, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy Gábor Áron a székely önfeláldozás példaképe.²¹

Ugyancsak ennek az időszaknak a termése Földi István *Gábor Áron* című, nagy sikerű regénye. Az 1937-ben írni kezdett mű 1942-ben jelent meg, majd 1943-ban is, sikerének köszönhetően. Színdarab változata Kézdivásárhely főterén, 1943. június 27-én került előadásra. Földi Kézdivásárhelyen született, és művei elsősorban egy kézdivásárhelyi helyszínű romantikus szerelmi történetnek tekinthetők, temető mára fellelhetetlen sírjával, Gábor Áron ellen tervezett, de szerelemből meghíúsult merénnyel, stb.²²

Földi regényének kézdivásárhelyi bemutatója óriási sikert aratott. A helyi sajtótudósítás – az egyetlen megtalált Gábor Áron-ágyút is azonosító László Ferenc múzeumi igazgatóőr újságíró fia – szerint: „Tekintetünk gyakran végigszalad a terem nézősorain. Nyolcszáz ember zsúfolódott össze a harmadik előadásra, és ha meggondoljuk, hogy negyedszerre is műsorra kellett tűzni a darabot, önként felvetődik a kérdés, hogy párezer lakosú kis székely városból hogyan

¹⁶ HAVADI MIHÁLY Gábor 1908, 93.

¹⁷ ERÖSS József 1914.

¹⁸ Tulajdonképpen *Haydte* császári kapitány, majd őrnagy.

¹⁹ Turóczi Mózes ágyúöntő mester.

²⁰ FÖLDI István 1934, 2–3.

²¹ VÁLYI NAGY Géza 1941.

²² Vö. SZABÓ Enikő 2014. *Legenda Gábor Áronról – Újra kiadták Földi István regényét, Krónika*, 2014. július 14.

tud összeseregleni ennyi ember? A rejtély valahol ott van, hogy az egész székelység végre megérezhette, vannak írói a szó legszorosabban vett értelmében! Írók, akiknek van szívük regényt és színdarabot írni a székely népnek – a székely népről. ...Gábor Áron példamutatása éppenséggel örök életű. De örök életűnek kell lennie az ő kora megnyilatkozásának is, amely a sorsközösség átérzésében, a szabadságszeretében, a testvéri egymásra találásban és mindenkinek felett e nép hagyományos vitézi erényeinek megmutatkozásában csúcsonylik ki...²³

Földi István regénye a mai napig meghatározza a székely hősről alkotott képet. Az egyszerű székely ember, a lángész, a hazájáért önzetlenül dolgozó és harcoló személyiség képe rajzolódik ki előttünk. Gábor Áron egész élete egy küzdelem, akit végig üldöz a fekete-sárga reakció. Sajnos sokan – még egyes történészek is – nem tudtak továbblépni a Földi által megalkotott idilli képen és Gábor Áront a maga történeti valóságában ábrázolni.²⁴

A Szűcs Gusztáv Mihály által szerkesztett *Gábor Áron Aranyalbum* 1942-ben jelent meg, a székely hős egyéniségét a turáni eszme és a területi revízió szolgálatába állítva. Dr. Nagy Mihály székely származású budapesti ügyvéd a bevezetőjében kifejtette, hogy „Gábor Áronban ugyanaz a hősi szemléletű turán lelkeség működött, mint Kőrösi Csoma Sándorban.”²⁵ A kötetben számos hazafias vers és dal mellett ott található egy eredeti Gábor Áron-levél másolata is.

1943-ban jelent meg Kovács Lászlónak, az *Erdélyi Helikon* szerkesztőjének a *Gábor Áron. Egy hős arcvonásai* című nagyszéje, az Erdélyi Szépművészeti Céhél. Az életút felvázolásánál szintén Nagy Sándor – anyai nagyapja volt – adataira támaszkodott. Kovács szerint a háromszéki önvédelmi harc sikere, a hadiipar létrehozása és a székely tüzérség megteremtése kizárólag Gábor Áron érdeme. A debreceni útjának bemutatásánál elsősorban Jakab Elek művét vette alapul. Ugyanakkor a szerző figyelembe vette Gyalóky Jenő vontkozó hadtörténeti munkásságát is.²⁶

1945-től napjainkig

A második világháború után a kommunista hatalomátvitel ideológiai nyomása természetesen hatással volt a Gábor Áron-képre és kultuszra.

Erdélyben Balogh Edgár mentette haladó népi hőssé az alakját, a szabadságharc centenáriuma, 1948-ban megjelent, *Az ágyúöntő Gábor Áron* című

írásában.²⁷ 1951-ben Kókai Rezső készített *Lészen ágyú* címmel rádiójátékot Gábor Áronról.²⁸

A két időpont között, 1949-ben, a szabadságharc leverésének centenáriuma, a második kökői csata évfordulójára jelent meg a neves költőnek és írónak, Faludy Györgynek az esszéje. A szerző alaposan tanulmányozta a székely hős életútjára vonatkozó történelmi adatokat. Érdemes idéznünk sorait, mert képet nyerhetünk a korabeli kultuszról: „És mégis: Gábor Áron neve száz esztendő óta kitörölhetetlenül él népünk emlékezetében, népdalokban, irodalmi művekben, neve köré hősi legenda fonódott, mellyel szabadságharcunk legjobbjai – Bem, Guyon és Damjanich – is alig vetekedhetnek. Vajon miért? Azért, mert a magyar nép helyes ösztönnel látta Gábor Áronban az egyszerű embert, magát a népet, melyet a forradalom érvényre juttatott, és amely bámulatos teljesítményre képes; a munkásfelalót, az ezermestert, a műhely és a csaták hőst, azt az új Toldi Miklóst, aki nem hatalmas izmaival, hanem a tudomány és a technika erejével emeli magasra egész népét. Ez volt oka Gábor Áron népszerűségének: ő lett a legendás alak, a nép szunnyadó erőinek kifejezője, a típus, aki csak száz év múlva, egy új társadalomban, a mi társadalmunkban talált talajt és fejlődött ki.”²⁹

1950-ben jelent meg Magyarországon Czibor János „filmregénye” is a székely hősről, ennek a megfilmesítése azonban elmaradt. Ez annak ellenére igaz, hogy a mű teljes mértékben megfelel a Rákosi-korszak Révai József nevével fémjelzett történeti felfogásának. Az esemény sor 1847-ben kezdődik, az ojtói határőrállomás előtt, ahol a helyi (román és magyar parasztok) Balázs Manó őrnagy³⁰ önkényes eljárása ellen tiltakoznak. Éppen ekkor tért haza Gábor Áron Bécsből, és így szemtanúja a Balázs elrendelte botoztatásnak. Gábor Áront egyébként a helyiek különc magatartása miatt hóbortosnak tartják. A műben feltűnik Jusztinának, a székely leánynak alakja. Bár Gábor Áron Bécsben az ágyúöntőben akart dolgozni, ezt nem engedélyezték számára, így kénytelen Bereckben asztalosként keresni a kenyerét. Még Bécsből hozott magával egy tüzérségi szakkönyvet, amelyből megismerte a lövegkészítés titkát. A műben megjelennek az 1848. április végi uzoni események is, mégpedig olyan magyarázattal, hogy a székelyeket külföldre akarják vinni katonáskodni. Ekkor Gábor Áron Bereckben van, ahol a társaival ágyút akar készíteni, de Balázs Manó, mint megtestesült gonosz, egy őrzőket küld ki Schubert őrmester vezetésével, akit a székely atyafiak becsapnak. Ekkor készíti Gá-

²³ LÁSZLÓ Zoltán 1943.

²⁴ FÖLDI István 1942.

²⁵ Aranyalbum 1942, 12.

²⁶ KOVÁCS László 1943.

²⁷ BALOGH Edgár 1948, 24–29.

²⁸ Először a Magyar Rádióban hangzott el, 1951-ben.

²⁹ FALUDI György

³⁰ Balázs ekkor még csak százados volt.

bor Áron egy faágyút. Ezt azonban Balázs később lefoglaltatja, és Gábor Áront letartóztatják. Az ezred börtönében a székely és román „testvérek” együtt raboskodtak.

A márciusi események hatására összehívják az erdélyi országgyűlést, ahol kimondják az uniót. Gábor Áron és társai kiszabadulnak a börtönből. Balázs Manó álnok módon azt színleli, hogy híve a változásoknak, amit sokan kétkedéssel fogadnak, többek közt Gábor Áron is, aki visszatér a műhelyébe, az ágyúkészítéshez. V. Ferdinánd október 3-i leirata, illetve Anton Puchner báró altábornagy, erdélyi főhadparancsnok október 18-i proklamációja háborúba, illetve polgárháborúba sodorja Erdélyt. Időközben Gábor Imre, Áron testvére honvédnek áll, míg Balázs Manó Puchnerhez megy, hogy megbeszéljék Háromszék lefegyverzésének menetét. Ebben a császári hadvezetés feltétlenül számít a „reakciós” urak, a főkirálybíró és mások segítségére, amivel Balázs is tisztában van. Ugyanígy Franz Dorsner ezredese, a csíkszéki 14. (1. Székely) határőrezred parancsnokára is támaszkodhatnak. Mivel a marosvásárhelyi vereség után³¹ a menekülők előzönlük Háromszéket, Gábor Áron is aktiválja magát, ő ágyút készít. Ugyanakkor november 28-ra népgyűlést hívnak össze Sepsiszentgyörgyre. Itt a „reakciós” urak és katonai vezetők a lőpor- és ágyúhiányra hivatkozva a meghódolást propagálják, míg Gábor Áron a társaival, Turóczy Mózzsal és Pais Antallal a harc mellett érvel, vállalva az ágyúöntést. Az első löveg rövidesen elkészül Turóczy kézdivásárhelyi műhelyében, és ez akkor érkezik a székelyvárosba, amikor az áruló Balázs Manót a nép meglincseli. A szerző szerint az önvédelmi harc tényleges vezetője Gábor Áron.

Az ágyúk meghozzák a sikert, a harcokban rövidesen fontos szerep jut Gál Sándor századosnak is, de Berde Mózes is jelen van. A háromszéki haderőben a román és magyar jobbágyok együtt harcolnak. A munkákból kiveszik a részüket az asszonyok is, akik a harcolók számára főznek, a lőporgyár számára pedig salétromot gyűjtenek. Emellett a lakosok felajánlják javaikat, ércüstjeiket, a községek pedig harangjaikat. Ugyanakkor a törvényhatóság izolált helyzetben van, amit Puchner kihasznál, hamis újságokkal és álhírekkel demoralizálja a lakosságot. Pongrácz Albert főkirálybíró a császári tábornok hamisított hírlapjával venné rá a népgyűlésen részvevő öregeket és asszonyokat a békekötés elfogadására. Ezt azonban Gábor Áron megghiúsítja. Emellett Berde és Gábor Áron küldöttséget meneszt Kolozsvárra, amelyet maga Bem is fogad.

Míg Gábor Áron harcol, addig az urak az árapataki kapitulációt készítik elő. Sepsiszentgyörgyre

ellenséges katonák vonulnak be, akik meg akarják kaparintani az ágyúkat, de ezt a székelyek ellenállása megghiúsítja. Ennek ellenére Puchner úgy látja, hogy a háromszékiek zavara menti meg őt attól, hogy az előnyomuló Bemtől teljes vereséget szenvedjen. A sepsiszentgyörgyi összecsapás után Gábor Áron Árapatakra megy híveivel, hogy leszámoljon a „belső ellenséggel”, így az urak a császári katonákkal együtt menekülnek el. Az utóbbiak megpróbálják demoralizálni a csapatokat. Ezután megérkezik Bem, ami lehetőséget ad arra, hogy a törvényhatóság fokozott erővel kapcsolódjon be a szabadságharcba. Gábor Áron ötven ágyút készít, amiért a Sepsiszentgyörgyre látogató Bem őrnaggyá lépteti elő. Zárójelenetként Cseh Ignác református lelkész celebrálásával megtörténik Áron és Jusztina esküvője.³²

Tamási Áron *Hazai Tükör. Krónika 1832–1853.* című műve (első kiadás: 1953) regényes korrajz a reformkorból, amelynek főhőse a berecki Madár Vince. Természetesen a történetben Gábor Áron fontos szerepet kap, hisz az 1840-es évek elején Bereckben már nevezetes ember hírében áll. 1843-ban meghal Gábor István jegyző, Gábor Áron édesapja, akinek temetése leírásra került. Ekkor már Áron „bolyongó ember”, és román bojároknál dolgozik. A Háromszékhez tartozó Orbaiszéken magyarországi mintára védegyelet alakul, az eszmét Gábor Áron is pártolja. Madár Vince édesapjával és Gábor Áronnal egy gyufakészítő gépet is akarnak gyártani, amely felkelti a határőrtestek gyanakvását, mivel azt gondolják, hogy bombákat akarnak készíteni. Így a masinát lefoglalják.

Gábor Áron Moldvából hazajön hűgának, Anának az esküvőjére. Megtudhatjuk, hogy a családja üldözi a „púpos nőt”, vagyis Jusztinát, aki ekkor már Áron élettársa.

Gábor Áron 1848 tavaszán végleg hazatér Moldvából a forradalmi hírek hallatára. Mint narrátor, Tamási is a román–magyar összefogás híve, mert az egyedüli lehetséges út az osztrák önkény letörésére.

Közben zajlanak a népgyűlések Sepsiszentgyörgyön, ahol Gábor Áron 1848. november 28-án megteszi a közismert felajánlását. Annak ellenére, hogy Berde Mózes kormánybiztos a megadást javasolja, a háromszékiek az ellenállást választják Nagy Ferenc református lelkész szónoklatának hatására, valamint a sikeres ágyúöntés hírére. Itt ismét felmerül a román–magyar megbékélés szükségessége.

Gábor Áron elindul Erdőfülébe, tüzérségi szakönyveit Jusztina viszi utána Bereckből. Az ágyúk rövidesen elkészülnek, és a próbálványok sikeresek. Tamási Áron az árapataki szerződést árulásnak értékeli, amely ellen Gábor Áron fellép, és kulcsszerepet játszik

³¹ A székely tábor 1848. november 5-i teljes veresége.

³² CZIBOR János 1950.

az 1849. január 14-én tartott kézdimartonfalvi gyűlésen, ahol felmondják a fegyverszüneti egyezményt a háromszékiek. Érdeemes idéznünk a nagy író sorait: „Vegyes és mutatós emberekből szószólókat jelöltek, hogy azok tüstént menjenek el Brassóba s mondják meg Bem főtábornoknak, hogy a székelyek őt atyjuknak kérik, s nagyon szépen azon esedeznek, hogy jönne el Szentgyörgyre, mely kezdettől fogva a szabadságos harcoknak legnagyobb fészke volt. Bem meg is ígérte, hogy a szíves hívásra a lankadatlan hősöknek ebbe a fellegvárába csakugyan eljön. Csak hát előbb védőkkel eldugja a Tömösi-szorost és szótát kiált Erdély minden népeihez, hogy a vétkesek bűneit megbocsátja, s hogy a félelmükben bujdosók térjenek meg. Ezt mind meg is cselekedvén, elindult akkor Háromszék felé, s végig szemlélődve a Barcaság tavaszi földjén, megérkezett Kökösnél a háromszéki határra, ahol a főkirálybíró Horváth, aki Gedeonnal megalkudott volt, hangzatos szavakkal köszöntötte. A főtábornok csak annyit felelt, hogy örömmel jött a „szekeli” hősök földjére, melyen állva bejelenti az egész országnak, hogy Erdély területén ellenség nem áll. S végezvén ezt a nagy dolgot ilyen kurtán, főkirálybíró Horváth Alberttel tovább sok időt nem vesztegetett, hanem a zengő zeneszó tengerében és a zászlók rengetegében azt kérdezte, hogy hol van az az ágyúcsináló Gábor Áron. Valahol az emberek sűrűjében ott állott Gábor Áron, kit nagy örömmel mindjárt a főtábornok elé taszigált a nép. Midőn Áron mester oda előre lépett, a nagy győztes vezér a bal kezét nyújtotta neki, mert a jobbik keze bé volt kötve. No, gondolhatta magában bátyó, talán szívet s talán balszerencsét jelenthet ez a kénytelen mód; de ha gondolta is, csak egy villanással futhatott által az agyán, mert a másik pillantásban már hallotta a győzedelmes Bemnek a hangját, aki német nyelven és halk szóval azt mondta neki, hogy vette jó híret s őrnagyi rangra nevezi. A tábornok egyik hadsegéde, egy hosszú-vékony bajuszú százados, ki egyébként gidófalvi Lőrincz³³ nevű atyánkfia volt, rögtön odadugta a fejét, hogy az ágyúmester számára a német szót magyarba ülteti. De mielőtt ezt művelhette volna, Gábor Áron odaszólt neki, hogy tud ő németül; s már a fényes kerek szeme ismét rajta volt a Bem orcáján, igyekeztén németül megköszönni a dicséretet s egyben jelenteni akarván azt is, hogy huszonnégy ágyú a kézdivásárhelyi gyárban készen áll.”³⁴

Ezután bemutatja a szerző a kézdivásárhelyi üzemeket, Gábor Áron útját Kossuthhoz, valamint a nyári harcokat, amikor a székely hős is életét vesz-

ti. A korregény a szabadságharcot követő megtorlás képével zárul.

Az ekkortájt született lírai alkotások közül Kányádi Sándornak *A kökösi hídon* című, 1955-ben írt versét kell kiemelnem. Érdeemes egészében idézni:

„Lassított a vonat a kökösi hídon.
Jődögélt mögöttünk szaporán az alkony,
poros köpönyegét félvállra hajtva
föl is kapaszkodott a hátsó kocsira.

Lenn a Feketeügy feketén csillogott,
békességes esti harangszót ringatott.
Szívem köré apró, fényes tüzek gyúltak:
kerestem a parton, kerestem a múltat.

Béhunytam a szemem, hátha úgy meglátnám
Gábor Áron mestert szürke paripáján.
Prázmár felől szörnyű por és füst kavargott,
s dörögtek a hídfőn a székely harangok.”³⁵

Ugyanezt a Pósa Lajos óta kiemelt témát dolgozta fel később Sepsiszentgyörgyön Holló Ernőnek a *Kökösi mezőn* (1969) és Magyar Lajosnak a *Gábor Áron Kökösnél* című (1973) verse is.

A korszak meghatározó háromszéki irodalmi alkotásai Salamon (írói nevén Sombori) Sándor tanár-író-dramaturg munkái ebben a korszakban: színpadi jelenete (1948), majd ennek színművé (1955), annak regényé (1957, 1969-től újabb kiadásai) való kibontása, melyek már a történész-szociográfus Imreh István Gábor Áron-tanulmányainak hatását mutatják.³⁶ A regénybeli történet 1828-ban, Gábor Áron csíksomlyói diákéveivel kezdődik. Már ezen idilli évek alatt kirajzolódik az egyszerű székely tanuló zsenije, amely elsősorban a műszaki tudományok iránti érdeklődésben és az asztalosmunkában nyilvánul meg. Gábor Áron a mérnöki hivatást szeretné választani, ennek azonban gátat vet a társadalmi helyzete, vagyis a gyalog határőri rendhez való tartozása, mivel az ezred vezetése tanulmányai befejezése előtt visszaparancsolja Bereckbe. Már fiatalon elszörnyed a rendszer társadalmi igazságtalanságain, amely ellen mindenképpen tenni akar.

Bár Gábor Áron a határőrezredben is szeretne tanulni, ezirányú törekvéseit folyamatosan gátolják. Sőt amikor alakulata számára ágyútervet készít, mint hóbortost azonnal leszerelik. Így hol asztalosként, hol vándormunkásként kénytelen kenyeret keresni 1842-ig, amikor Imre öccse helyett szolgál, mint határőr, három évig. 1848 elején Moldvában dolgozik,

³³ Az író feltehetőleg Lőrincz József kapitányra, későbbi őrnagyra gondolt, bár ő árközi születésű volt. (BONA Gábor 2000, 485.)

³⁴ TAMÁSI Áron 1963 [1953], 396.

³⁵ Online: <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/KANYADI/kanyadi00001a/kanyadi00124/kanyadi00124.html>.

³⁶ Vö. IMREH István 1957, stb.

ekkor már együtt él a román származású Jusztinával. Októberben itt értesül a magyarországi forradalomról, az április végi uzoni eseményekről és az unióról. Októberben hazatér és részt vesz az agyagfalvi gyűlésen. Itt a Mikó Imre gróf által képviselt halogató taktikával szemben Berzenczey László táborba szállási javaslata szerez többséget, mellyel maga Sombori is rokonszenvez. A „forradalmár” Gábor Áron már itt ágyút akar önteni, a javaslatát azonban nem veszik komolyan. Ezzel párhuzamosan Balázs Manó százados Nagyszebenbe megy Puchnerhez, aki a székely tábor bomlasztását szabja fő feladatául. Balázs a zászlóaljával³⁷ fosztogat, ami demoralizálja a székely haderőt.

Ezalatt Sepsiszentgyörgyön honvédelmi bizottmány alakul, azonban a zárt körű tanácskozások helyett Gábor Áron népgyűlést akar szervezni. Sombori P. Horváth Albert főkirálybíró reakciónak, míg Berde Mózeset fontolva haladónak tartotta. A katonai vezetők közül pedig Dobai Károlyt és Sombori Sándort jószándékúnak, de önálló cselekvésre képtelennek, ráadásul az utóbbiak féltek is szerinte.

A legnagyobb probléma a kis törvényhatóság izolált helyzete. A november 23-án tartott népgyűlésen Berde megadást javasol, míg Gál Dániel a harcot szorgalmazza. Ugyanakkor Dobai ezredes a harcot a háttér hiánya miatt tartja vállalhatatlannak. Ekkor szólal fel Gábor Áron, megígérve az ágyúöntés megoldását, míg Turóczi Mózes, Kiss János, Paizs Antal, Szacsvai János és Gábriányi József a lőszer és gyutacs készítés kivitelezését vállalja. A gyűlésen felszínre törnek a társadalmi ellentétek is, amelyeket Gábor Áron az önvédelmi harc érdekében leszerel. Az első ágyúkat Bodvajban készíti Kiss János öntőmester, Gábor Áron útmutatásai alapján. Csak Gál Dániel hisz a munkálatok eredményességében.

Időközben Balázs Manó az erdővidéki Köpecnél szándékosan csapdába küldi a 12. honvédszászlóalj katonáit, akik gyanút fognak és letartóztatják őt. Az árulót Sepsiszentgyörgyre kísérik, ahol a nép a halálát követeli, míg Dobai ezredes hadbíróági tárgyalást akar. Végül a tömegből valaki halálos lövést ad rá, tettét az összegyűlt polgárok kollektíven vállalják, és a tiszt testét széttépik. Ebben a pillanatban érkezik meg Gábor Áron a bodvajai két hatfontos löveggel, és sikeres próbálövését hajt végre. Ezután a székely ezermester az ágyúkkal a hídvégi harctérre siet, azonban itt nincs lehetősége löni. Útjára elkíséri őt Jusztina is. A lövegek végül a december eleji barcasági harcokban és a december 13-i felsőrákosi ütközetben kerülnek bevetésre. Itt már négy ágyú szerepel, ugyanis időközben megérkezik Kiss János öntőmester, a Sep-

siszentgyörgyön a felajánlott harangokból öntött két hatfontos bronzágyúval.

Sombori művében erősen kidomborodik az „árapataki legenda”, amelynek lényege, hogy a fegyverszünet gyakorlati megvalósítását a székelyek lényegében elszabotálták. Az ágyúk elrejtésénél fontos szerep jut Gábor Áronnak, aki a fegyverszünet miatt elkeseredik. Ez azonban nem tart sokáig, mivel kezdeményezi, hogy mondják fel a szerződést, mozgósítsák a fegyverképeseket és csatlakozzanak Bemhez. A székely hősnél két román nemzetiségű háromszéki lakos is megjelenik, akik útmutatást kérnek tőle. Őket a szintén román származású Jusztina világosítja fel, hogy harcolni kell a közös szabadságért, amint a román forradalmárok is tették Havasalföldön és Moldvában. Kossuth és Nicolae Bălcescu egyezkedése révén a nemzeti megbékélés már egyébként is küszöbön áll, tehát harcolni kell az orosz–osztrák reakció ellen. Időközben Turóczi Gábor Áront Kézdivásárhelyre hívja a helyi hadiipar újjászervezése érdekében. Ekkor zajlik a kézdimartonfalvi gyűlés, ahol kimondják az önvédelmi harc újbóli felvételét. Ennek az eseménynek Gábor Áron a lelke. Eleinte P. Horváth, Berde és Dobai az árapataki szerződés betartása mellett kardoskodnak, mikor megérkezik a hír, hogy Heydte leromboltatta a bodvajai és erdőfülei vashámorokat, tehát megszegte a szerződést. A gyűlésre megérkezik Bem futárja is, aki közli, hogy a törvényhatóságnak új vezetői vannak: Németh László kormánybiztos, Gál Sándor ezredes és természetesen Gábor Áron. Az utóbbi azonban az orosz veszély miatt gyötri magát, letargikus állapotából csak Németh László és Gál Sándor kézdivásárhelyi látogatása billenti ki. Gábor Áront Bem, aki a népek összefogásának fő szorgalmazója, őrnagynak és székely tűzér parancsnoknak nevezi ki, egyben futárként Kossuthhoz küldi. Sombori bemutatja Gábor Áron debreceni és nagyváradai látogatásait, majd a második kökösüi ütközetet írja le, ahol a székely hős mellett ott van Jusztina is. Bár Gábor Áron elesik az ütközetben, hősiessége és személyes példamutatása nagyon fontos a székelység számára. A történet az eresztvényi sír képével zárul. Mind a színdarab, mint pedig a dráma új kiadást is megért 1969-ben.³⁸

1973-ban jelent meg Dávid Antal írónak a *Háromszék nem alkuszik* című munkája. A szerző sorai szerint: „A nép megszülte a kor hőseit, s ők furfanggal, szorgalommal, haraggal és szenvedéllyel formálták a történelmet. A világ egy ideig bámulja a szabadságért küzdő népet, aztán elfelejti. ...Késői hódolat ez a könyv a szülőföld és hősei iránt.” Természetesen a regényben kiemelt szerepet kapott Gábor Áron,

³⁷ 12. honvédszászlóalj.

³⁸ SOMBORI Sándor 1948; Uő 1957; stb.

mint az önvédelmi és szabadságharc meghatározó egyénisége. A szerző kézdivásárhelyi születésű volt, de már 1945 óta Budapesten élt.

Dávid Antal művében kirajzolódik Háromszék önvédelmi harcának jellege, az ezermester Gábor Áron, az öntudatos Turóczi Mózes, Berde Mózes kormánybiztos és Dobai Károly ezredes pozitív alakja. A szerző szerint a reformkor eszméi Háromszéken termékeny talajra találtak, különösen Wesselényi Miklós báró elveinek hatását emeli ki. Helyet kap a Gábor Áron ágyúöntői és tüzér mítosza, Balázs Manó őrnagy árulása, az agyagfalvi gyűlés és Berzenczey László. Nem hiányozhat természetesen Bem József, Gál Sándor és Gál Dániel tevékenységének méltatása, illetve a román–magyar megbékélés és közös harc kanonizált tanai sem. Az árapataki szerződés mint a társadalmi megalkuvás és árulás eredménye jelenik meg. A regény Gábor Áron debreceni és nagyváradai útjával, az önvédelmi harc eseményeivel, a székely ágyúhős halálával, a fegyverletétellel és a megtorlással ér véget.³⁹

A korszak lényegében Id. Máthé János kísérletével zárult, 1973-ban. Magyarhermány autodidakta falumonográfusa, aki korábban kutatásával igazolta, hogy az 1848. végi erdővidéki ágyúöntés nem Erdőfülében, hanem a bodvaji hámorban történt, 138 gépelt oldalas rendhagyó, Gábor Áron alakjára fókuszáló írást próbált leközölni a sepsiszentgyörgyi megyei lapban.⁴⁰ A „*Lesz ágyú!*” címen, 31 részben, kivonatossan megjelent munka részben jegyzetadatolt történeti tanulmány és forráskompiáció, részben

azonban ízes szépirodalmi szöveg.⁴¹ A részleges megjelentetést bizonyára a műfaji probléma is indokolta, ennyiben a támogató jóakaró Sylvester Lajos tényleges elképzelését tükrözi. A tartalmi keret viszont, amelyet kihasználva lehozta a munkát, nyilvánvalóan a román 1848–1849-es események ismertetését szolgálta a helyi sajtóban, és a teljes szövegű közzététel elmaradásához felsőbb utasítások is hozzájárulhattak: Id. Máthé János 1973-ban is állambiztonsági megfigyelés alatt állt.

Végül: az 1990 körüli politikai változásokat követően, a végre ismét kutatható közgyűjteményeknek, levéltáraknak köszönhetően a Gábor Áron-kérdés újra elsődlegesen történelemszociológiai problémává válhatott, de a téma máig nem kopott ki a szépirodalomból sem. Az ilyen feldolgozások egy utolsó példája: 2014-ben, Gábor Áron születésének bicentenáriuma jelent meg Illés György *Gábor Áron és Gábor Imre kalandos élete* című regénye. A mű nagyobb része Czibor János már ismertetett munkájára épül, így ezen részek ismertetésétől eltekintek. Új elem viszont, hogy Gelence község példáján keresztül bemutatja a székely önfeláldozást, vagyis a település harangjának felajánlását. Áron testvére, Imre honvéd lesz, végigharcolja a szabadságharcot, majd a Havasalföldre szorult csapatokkal együtt a Török birodalomba emigrál. Innen Bordeaux-n keresztül hajóval érkezik az Amerikai Egyesült Államokba, és belép annak hadseregébe, ahol századosként szolgált. Részt vesz a Mexikóval a Rio Grande folyónál vívott harcokban, és érdemeiket szerez.⁴²

Süli Attila – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, Kapisztrán tér 2–4., H-1014; suli.attila73@gmail.com

Irodalom

Aranyalbum 1942 – *Gábor Áron aranyalbum. Gábor Áron emlékére: a Gábor Áron hősi kultuszának hazafias szolgálatában*, Budapest, 1942.

RMIL, II – *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* (főszerk. Balogh Edgár.), II, Bukarest, 1981.

*

BALOGH Edgár

1948 *Az igazi 1848*, Kolozsvár.

BENCZÉDI Gergely

1901 *Berde Mózes életrajza*, Budapest.

BONA Gábor

2000 *Tábormokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban* (Harmadik, átdolgozott, javított kiadás), Budapest.

1998–1999 *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–49. évi szabadságharcban*, I–III, Budapest.

BÖZÖDI György

1943 [1938] *Székely bánja* (Harmadik kiadás), Budapest.

CZIBOR János

1950 *Gábor Áron* (Filmregény), Budapest.

DÁVID Antal

1973 *Háromszék nem alkuszik* (Történelmi regény), Budapest.

³⁹ DÁVID Antal 1973.

⁴⁰ MÁTHÉ János, Id. 1973.

⁴¹ Vö. SYLVESTER Lajos 1973.

⁴² ILLÉS György 2014.

- DEMETER Sándor
 1868a Gábor Áron Rákosnál. (1848. dec. 13.), *Vasárnapi Újság*, 15. évf., 5. sz., Pest, 51.
 1868b Visszaemlékezések Gábor Áronra. Gábor Áron Hídvégnél, *Székelly Közlöny*, 2. évf., 25. sz., 200. és 26. sz., 212.
- DEMETER Lajos – KISGYÖRGY Tamás
 2011 *Életem, Háromszék. Boldog békeidők. Emléklapok a XIX–XX. századból az 1848–49-es szabadságharctól Szarajevóig*, Sepsiszentgyörgy.
- DERÉKI Antal
 1898 *Gábor Áron, a székelly ágyúhős*, Budapest.
- EGYED Ákos
 2008 *Háromszék. 1848–1849. Forradalom és szabadságharc* (Harmadik, bővített kiadás), Sepsiszentgyörgy.
- ERŐSS József
 1914 *Ágyúöntő Gábor Áron*, Kézdivásárhely.
- FALUDI György
 1949 Gábor Áron, *Új Szó*, 2. évf., 74. sz., Pozsony, 4–5.
- FEKETE Sándor
 1988 Utószó, in: JÓKAI Mór 1988, 247–256.
- FÖLDI István
 1934 Negyvennyolcbeli székelly karácsony, *Erdélyi Lapok*, 3. évf., 276. sz., Kolozsvár, 2–3.
 1942 *Gábor Áron*, Sepsiszentgyörgy.
- HAVADI MIHÁLY Gábor
 1908 *Székellyek a költők dalaiban* (sz. H. M. G.), Budapest.
- ILLÉS György
 2014 *Gábor Áron és Gábor Imre kalandos élete*, Budapest.
- IMREH István
 1957 Adatok Gábor Áron életrajzához, in: *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Bukarest, 349–360.
- JAKAB Elek
 1880 *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések*, Budapest.
- JANCSÓ Benedek
 1888 *Gábor Áron*, Budapest.
- JÓKAI Mór
 1849 Gábor Áron, *Esti Lapok*, 1849. márc. 17., Debrecen.
 1988 *Csataképek a magyar szabadságharcból* (Híres Könyvek, sz. Verbai Lajos), Budapest.
- KOVÁCS László
 1943 *Gábor Áron. Egy hős arcvonásai*, Kolozsvár.
- LÁSZLÓ Zoltán
 1943 Új utakon a nép szívéhez, *Székelly Nép*, 61. évf., 122. sz., 3.
- LÁSZLÓ Zsigmond
 1868 Egy pár megjegyzés „Gábor Áron Rákosnál (1848. decemb. 13.)” című közleményre [= DEMETER Sándor 1868a], *Vasárnapi Újság*, 15. évf., 12. sz., Pest, 138.
- MÁTHÉ János, Id.
 1973 „Lesz ágyú!” (1–31.), *Megyei Tükör*, 6. évf., 928–986. sz.
- NAGY Sándor
 1895 *Háromszék önvédelmi harca 1848–49*, Kolozsvár.
- ORBÁN Balázs
 1869 *Székellyföld leírása*, III, *Háromszék*, Pest.
- SOMBORI Sándor
 1948 *Gábor Áron* (Egyfelvonásos jelenet), Sepsiszentgyörgy.
 1957 *Gábor Áron* (Regény), Bukarest.
 1969 *Gábor Áron* (Műsorfüzet a hasoncímű színműhöz), Sepsiszentgyörgy.
- SÜLI Attila
 2017 Bözödi György dilemmái, avagy a Gábor Áron-portré nehézségei: Bözödi György emlékére, aki egész életében „Gábor Áron hűséges árnyéka” volt, *Irodalmi Magazin*, 2017/1, Budapest, 112–114.
- SYLVESTER Lajos
 1973 Egy új sorozat elé, *Megyei Tükör*, 6. évf., 927. sz., 2.
- SZABÓ Enikő
 2014 Legenda Gábor Áronról – Újra kiadták Földi István regényét, *Kronika* [2014. július 14-i online változat], Kolozsvár.
- TAMÁSI Áron
 1963 *Hazai tükör. Krónika. 1832–1853* [1953], Budapest.
- TÁBORI Róbert
 1903 *Gábor Áron*, Budapest.
- VÁLYI NAGY Géza
 1941 *Gábor Áron, a legendás székelly*, Budapest.

Metamorfozele figurii lui Áron Gábor în beletristica maghiară

(Rezumat)

Figura eroului pașoptist secui Áron Gábor (1814-1849), conducător al arsenalului și artileriei secuiești în timpul războiului de independență ungar din 1848-1849, își face apariția într-un text literar prima dată încă în timpul vieții sale, într-un articol semnat de scriitorul Mór Jókai, în numărul din 17 martie 1849 al revistei *Esti Lapok* din Debrețin. În cei 173 de ani ce au urmat, a devenit personajul principal al unor numeroase creații literare.

Lucrarea parcurge metamorfozele imaginii literare a lui Áron Gábor, fără pretenția unei prezentări exhaustive. Nu discută conținutul de adevăr al ficțiunilor, deseori excesive, sau mitizările heroizante – spre deosebire de cerințele profesionale din istoriografie, artele literare oferă cu tot dreptul posibilitatea demiurgică de a crea universuri imaginare. Acest fenomen firesc ne ajută să înțelegem și formarea imaginii vii de azi a lui Áron Gábor în memoria colectivă.

The Metamorphoses of Áron Gábor's Literary Representation

(Abstract)

The first literary work to feature Áron Gábor, the Székely hero of the 1848–1849 Hungarian war of independence, an article of the Debrecen-based *Esti Lapok* magazine authored by Mór Jókai appeared on the 17th of March 1849, months before Gábor's death. In the 173 years that have passed since then, this early text was followed by numberless further portrayals.

This paper aims at providing an (admittedly non-exhaustive) account of the literary aspects the image of Áron Gábor possesses. I shall refrain from commenting on the veracity of these representations full of fantastic exaggerations and mythopoeic exaltations: unlike historiography which must conform itself to strict scientific standards, literature invests its author with the demiurgic capacity that allows for creating imaginary realities. Examining this mythopoeia as it is enables us to understand how the current image of the Székely freedom fighter, still very much alive in the collective memory of the nation, took shape and evolved.

NÉPRAJZ – ANTROPOLÓGIA

Szócsné Gazda Enikő

A BELÜL FŰTŐ KÁLYHÁK – ÍROTT FELJEGYZÉSEK, NÉPI PÁRHUZAMOK E KÁLYHATÍPUS REKONSTRUKCIÓIHOZ

A kályhaszemekből vagy csempelapokból felépített tüzelőberendezések a régészeti források tanulsága szerint a 15. századtól terjedtek el Erdély területén.¹ Mivel a legkorábbi kályhaszemek és csempék többnyire másodlagos felhasználásból (későbbi kályhák tűzterét feltöltő cseréptöredékekből vagy építkezési törmelékből, szemetesgödörök szemetéből) kerültek felszínre, a kályharekonstrukciók elkészítéséhez ritkán vannak korabeli fogózkodók. Művészi ábrázolásokból, korabeli leírásokból, a kályhák padlózatán vagy falakon lévő lenyomatából, időnként távoli analógiákból következtetnek a kutatók a kályhák formájára és arra, hogy összetett funkciót láttak-e el. Valamennyi módszert az ahhoz szükséges forráskritikával kell kezelni. A művészi ábrázolásnál a fikciót, a leírásoknál az esetleges nyelvi változásokat és a források szükségességét, a lenyomatoknál a funkcionális megoldásokra vonatkozó ismeret hiányát, a távoli analógiáknál a földrajzi távolságok okozta változatok lehetőségét kell figyelembe venni.

Későbbi források elemzéséhez, néprajzi analógiákhoz ritkán nyúlnak a kutatók, mivel félnek a későbbi ismeretek múltba való visszavetítésének a vádjától. A szakszerű forráskritikai viszonyulás a későbbi leírások alkalmazásánál valóban nagyon fontos szempont: a közelmúltbeli népi tudás párhuzamba állítható ugyan a századokkal ezelőtti tárgytipusok leírásaival, ám a kellő óvatossággal. De e források teljes mellőzése sem helytálló megközelítési mód. Gondoljuk meg, hogy éppen a történettudósok körében fogalmazódott meg a „longue durée” és a „trés longue durée” fogalmainak a használata² egyes olyan jelenségekre, amelyek nem a történelem eseménycentrikus megközelítésére alapoznak. A civilizációs elemek, tárgytipusok, szokások e lassan változó vagy éppen nagyon lassan változó entitásként érzékelhetők. Fokozottan érvényes ez a tárgyi kultúrára: bár egyes díszítmények, mellékelemek, anyagok a mindenkori divatok hatása alatt állnak, a fő formai jellemzők vagy egyes technikai megoldások néha évszázadokon át konzerválódtak – főképpen a zártabb földrajzi övezetekben.

Ebből az alapgondolatból kiindulva, tanulmányomban az erdélyi történeti források kályhaleírásait tekintetem át, és azt próbáltam megérteni, hogy milyen kályhatípusokat fedhettek ezek a megnevezések. Ezzel a módszerrel már korábban Sabján Tibor is kísérletezett, így az ő néhány értelmezését próbáltam finomítani, továbbgondolni.³ Módszerem továbbá az volt, hogy próbáltam megnézni, hogy az eddigi kutatók Erdélyben milyen kályharekonstrukciókat készítettek. Ezt követően a későbbi korok erdélyi kályhakultúráját tekintetem át, és azt próbáltam megérteni, hogy mennyire tekinthetők e 19. század végi, 20. század eleji kályhák a korábban leírt kályhák utóéletének. Ez a tudásvisszavetítés azért motivált, mivel a kívül fűtős és belől fűtős kályhák vagy pedig egyszerűen a kályhakemence, kemence megnevezés gyakran feltűnik a forrásainkban, ám in situ csupán nagyon kevés esetben sikerült olyan 16–18. századi leletegyüttest feltárni, amely e kályhák külsőalakját egyértelműsítette volna. A megközelítés természetesen vitatható, éppen ezért próbáltam kiszűrni azokat az elemeket, amelyekről kályhatörténeti tanulmányok egyértelműen kimutatták, hogy később keletkezett formák vagy elemek voltak.

Mai magyar nyelvű néprajzi szakterminológiánkban elkülönítjük a „kályha”, a „kemence” és a „kandalló” szavakat, ezekkel különböző tüzelőeszközöket jelölve. Ma a „kályha” alatt azt a zárt tüzelőt értjük, amely téglá-, vas- vagy cserépfalakkal körbefogja a tüzet. A „kemence” megnevezés alatt ma elsősorban a kenyérsütésre vagy az edényégetésre, esetleg olvasztásra használt eszközt értjük. A „kandalló” a mai ismereteink szerint a tüzet legalább egy oldalról szabadon hagyó tüzelőeszköz, amely esetében a falazat csupán füstfogó funkciójú, szerepe a felszálló füstnek a kémény felé való terelése. A terminológia a mai erdélyi népi használatban sokkal árnyaltabb és sokrétűbb, és a határvonalak meghúzósa sokszor nehézségekbe ütközik. Gógány, pest, góc, gób, góg, sód, cserepes, fűtő, kabola megnevezés néha történeti forrásainkban is feltűnik, és a megnevezések értelme-

¹ Lásd KÓS Károly, Dr. 1972, 180; valamint BENKŐ Elek – SZÉKELY Attila 2008, 207–251.

² BRAUDEL, Fernand 1958, 727.

³ SABJÁN Tibor 1998.

zésére csupán a néprajzi párhuzamok adhatnak némi támaszt.⁴ A kályhák szerkezeti felépítését pontosító régi kifejezések visszaazonosítása úgyszintén nehéz lenne a népnyelv ismerete nélkül.

Megfigyeléseimet figyelemfelkeltésnek szánom a kályharekonstrukciókat végző szakemberek számára.

Az erdélyi történeti források és ezek tanulságai

A régi magyar nyelvű írott forrásainkból jól kiolvasható, hogy Erdélyben a tüzelőeszközök csaknem egyedüli megnevezése már az 1580-as években a „kemence” volt. A kenyérsütésre használt eszközt a 17. században „sütő kemence” pontosítással látták el, így különítve el a más típusaitól.⁵ A „kályha” szót sem a mai értelmében használták, hanem a mai kályhacsempét értették alatta, míg a csempével födött tüzelőket „kályhakemence” vagy sok esetben „mázás kemence” névvel jelölték. A „kandalló” kifejezés anynyira ismeretlen volt az erdélyi magyar köznyelvben, hogy az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár ki is hagyta a címszavai közül ezt a szót.⁶ Valószínűleg e nyitott, füstfogóval ellátott tüzelőt is a már korábban ismerttetett „kemence” kifejezés jelölhette, a körülírásokban megjelenő kő- vagy vaslábak utalhatnak arra, hogy kandallós tüzelők is megjelentek a házakban. A közönséges főzést még a 17. századi udvarházakban is tüzelő padkákon művelték gyakran, amelyeket a szabad kémény alatt képeztek ki, a forrásaink ezeket „kéményalja” néven említették.⁷

Régészeink úgy tartják, hogy például Keresztúr környékén a legkorábbi, 15–16. századi kályhák kívül fűtősek voltak, és a 17. század elejétől kezdtek a belül fűtős kályhatípusok elterjedni.⁸ Amennyiben nyelvi változásaink nem érintették magát a „cserepes” kifejezést, talán kissé korábbra tehető e kályhatípus keresztúrszéki elterjedése. A „cserepes” szó a 18–19. században egyértelműen a lábakon álló, kályhacsempékkel födött füstfogójú kályhatípust jelölte, és egy 1585-ös tanúkihallgatás szerint „egy czerepest fizete-

sert czynalt volt ez Fazakas Lukach”, Keresztúr egyik első ismert csempekészítő mestere.⁹

A kívül fűtős kályhák a nagyobb „paloták”, vagyis a reprezentatívabb terek ritka értékű tüzelői voltak: többnyire egy külön kis kamrából fűtötték őket, ezért a lakószobába csupán a zárt kályhatest került be, füstmentes életteret biztosítva a lakóknak. A belül fűtős kályhánál az egész kályhatest benn a szobában helyezkedett el, a kályha száját jobb esetben vaslappal elzárták, a szegényebbek házában viszont szabadon maradt a tűztér. Ez nyilvánvalóan füstöt eredményezett a házban.

A 17. század eleji források már elég nagy földrajzi szórásban jelzik a belül fűtős tüzelőberendezések meglétét. A külön megnevezést a korai összeírók azért tarthatták fontosnak, mivel értékben is elkülönülő, felépítésében is különböző tüzelőeszközöket jelöltek e két kifejezéssel.

Az 1620-as évektől egyre gyakoribbá váló erdélyi nemesi vár- és udvarházleltárakból látható a belül fűtős kályhatípusok megszorodása. Egyetlen udvarházon belül is csupán egy-két kívül fűtős kályha volt, többnyire a ház urának fenntartott „öregházban” vagy „palotában”, ezzel szemben az udvarházak kisebb helyiségeiben („bolt”) közönséges belül fűtős, kályhacsempékkel borított tüzelőberendezések vagy kandallószerű, lábakon álló szabad tűzhelyek álltak. A B. Nagy Margit által összeegyűjtött udvarházleltárknál például még a szűkszavú „zöldmázás kemence” vagy „mázás kemence” megnevezések mögött is belül fűtő tüzelőberendezésekre kell gondolnunk: erre utalnak a leírásukkor feltüntetett „vasmacska”, kampó, vaskanál és egyéb tűzszerzők. Ezek a tárgyak a szabad tűzhelyek jellegzetes eszközei voltak, a vasmacskát például a nagyobb fahasábok feltámasztására használták, hogy azok könnyebben lángra kapjanak.¹⁰ Amennyiben az összeírások kívül fűtő tüzelőberendezésekről szólnának, a kályhatestek leírása mellett nem tüntetnék fel e kis eszközöket (a palotákban, „öreg ház”-akban nem is tüntetik fel ezeket a tűzszerzőket).

⁴ A népi terminológia sokszínűségéről lásd KÓSA László 2003, 144–147.

⁵ B. NAGY Margit 1973, 80.

⁶ Kósa László szerint a *kandalló* szakszó használatát a magyar néprajzi szakterminológiában Bátky Zsigmond honosította meg. (KÓSA László 2003, 145.)

⁷ B. NAGY Margit 1973, 92.

⁸ BENKŐ Elek – DEMETER István – SZÉKELY Attila 1997, 60.

⁹ BENKŐ Elek – UGHY István 1984, 7.

¹⁰ B. NAGY Margit 1973, 61–62.

Év	Település	Épülettípus	Kívül fűtő	Belül fűtő	Sütőkemence	Tűzpad
1624	Kisbarcsa	Udvarház	2	1 (4)	1	1
1629	Szentdemeter	Udvarház és melléképületei		(19)		
1636	Siménfalva	Udvarház	1	1 (3)		2
1646	Magyarbükksős	Udvarház		(5)	1	
1647	Nagyteremi	Udvarház		(2)		
1647	Királyfalva	Udvarház	2	(3)	1	
1647	Megykerék	Udvarház		(3)	2	
1647	Drassó	Udvarház	1	(7)		1
1648	Sajókeresztúr	Udvarház		(2)		2
1652	Görgény	Vár épület-együttese	1	14 (1)	3	7
1656	Búzásbocsárd	Udvarház		12	1	2
1656	Mezőszengyel	Udvarház		3 (1)	1	1
1657	Szurdok	Udvarház	5	(2)	1	

Táblázat egy forrásközlő kötet kályhájáról. A zárójelben szereplő számok esetében nem jelölik meg pontosan, hogy belül fűtő kályháról van-e szó, viszont az összeírt, tűzgyújtásra és tűzszításra használt tárgyak erre utalnak. (B. NAGY Margit 1973.)

A B. Nagy Margit által összegyűjtött udvarház-leltárak összesítő adatai jól példázzák, hogy a 17. század kályhái nem tudtak eléggé hatékonyak lenni, és még a kisebb „boltok”, kamrák is külön tűzhelyet kértek. Ez valószínűleg a nemesi udvarházaknál fellelhető széles, nyitott, függőleges kéményekkel hozható összefüggésbe. Braudel még a fejlettebb franciaországi lakóházakban összeírt kályháról is megjegyezte, hogy „a túlságosan tág függőleges kéménynyílás, amelybe szükség esetén két kéményseprő is befért, olyan huzatot keltett, hogy a tűz mellett ülő elöl majd megsült, miközben a hátán futkározott a hideg.”¹¹

A francia kutató Nyugat-Európában az 1720-as évektől kezdődően jelzett egy jelentősebb technikai újítást, mégpedig a szűkebb és mélyebb tűzrakó részt, az alacsonyabb köpenyt, valamint a ferde csövön keresztüli füstelvezetést. Ez a kompozíciós újítás szerinte jelentősen megújította a fűtést, és sokat segített a lakószobák melegebbé varázsolásában.¹² Nem tudjuk, hogy ez a technikai változtatás mikor érte el Erdély területét, a 18. századi leírásainkban viszont még nincsen nyoma a ferde kürtők és a szűkebb kémények használatának. Ezzel magyarázható, hogy

a régi kastélyok, udvarházak sok tüzelőberendezést és természetesen sok kéményt tartalmaztak.

Az udvarházak és várak összeírásai azt sejtetik, hogy a 17. századi Erdélyben a főúri vagy nemesi kályhaépítészlet inkább a belül fűtő (tehát nem külön helyiségből fűthető) kályhákát részesítette előnyben, így tehát elsősorban ennek a kályhatípusnak a hiteles rekonstruálását kellene a szakembereknek megoldaniuk. Ez annál inkább megfontolandó szempont, mivel az eddigi várak, kastélyok, udvarházak kályharekonstrukciói mind Magyarországon, mind pedig Erdélyben inkább a kívül fűtő kályhákra terjedtek ki,¹³ és a Sabján Tibor által elkészített belül fűtős kályhák rekonstrukcióit nem nagyon használják az udvarházak kályháinak felépítésével foglalkozó szakemberek.¹⁴

Leltáraink elég szűkszavú leírásokat nyújtanak erről a kályhatípusról. A 17. század első feléből származó források még elsősorban azt láttatják, hogy leginkább „zöldmázás” vagy „paraszt kályhás”, vagyis mázas és mázatlan, csempekályhakkal borított fűtőeszköztől volt szó.¹⁵

A kályhák részletesebb külalakjára csupán néhány 17. századi leírás utal. Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár több ilyen tüzelőhelyre vonatkozó forrást publikált: 1650-ben fa tűzhelyű fényes (tehát valószínűleg csillámos) csempés, 1652-ben Görgényben fehérén meszelt és felül csempékkel díszített, vaslábú, 1679-ben Uzdiszentpéteren cifra zöld mázú csempés, vas lábakon álló vas pártázatos, 1681-ben

¹¹ BRAUDEL, Fernand 1985, 301.

¹² Uo.

¹³ SABJÁN Tibor 2001, 282–283, 291–292, 303–304, 311, 320; BOLDIZSÁR Péter – KOCSIS Edit – SABJÁN Tibor 2007, 11, 27, 37, 61; BENKŐ Elek – SZÉKELY Attila 2008,

212–213, 248, 284. KÉMENES Mónika 2005, 66–68. tábla.

¹⁴ SABJÁN Tibor 1998, 27, 31–32, 35–36.

¹⁵ A B. Nagy Margit által közölt forrásanyag 95%-a csupán a „mázás”, „zöld mázas” vagy „paraszt kemence” említését tartalmazza. Lásd B. NAGY Margit 1973.

Udvarhelyen elől két vasrúdon álló, nem egyforma csempékből felrakott, 1694-ben Borberekén zöld kerek alakú és kőből kirakott tűzhelyű¹⁶ fűtőberendezést írtak össze. A fogarasi vár 1656-os összeírása arra utal, hogy még a nagyobb várakban is „paraszt kaljhas kemence” fűtött a legtöbb helyiségben, a csempés részt kő, fa vagy vaspánt tartotta,¹⁷ legtöbbször a tűzhelyét faragott kőből vagy téglákból képezték ki.¹⁸ A váron belüli kisebb épületekben a csempés fűtőfogó a kenyérsütő kemence kiegészítő tartozéka volt: „Az süteő kemence szája eleőt vagyon egy vas labon allo, zeölden festett mazas kemence, melinek az eleje vas felseő reszen penigh 7 csipke hejaval vagyon.”¹⁹ Az enyedi kollégium professzorainak kályhái közt 1686-ban tűnt föl egy „zöld mázas kályhábol rakott tsipkés gombos tetejü kementze, vaspánt az elején”, és 1693-ban jeleztek egy „faragott kő lábokra tsináltatott tűzhelyen szép zöld mázu kályhábol rakott, fűttős tsipkés kementzét”.²⁰

A 18. századból kissé alaposabb leírások maradtak ránk, ezek a kályhák felépítéséhez használt csempetípusokról is részletesebb információkat árulnak el. 1732-ben egy nagyidai leltár 7 kőlabon álló, egy singes magasságban lévő tűzterű, csipkés és „szegelet fűttővel együtt rakott” kályhát említett. 1735-ben Királyhalmán vas homlokú, csipkés tüzelőberendezés szerepelt a leltárban. 1737-ben a kisküküllői övezetben szintén „fűttős” kályhát írtak össze, amelyet „három rendbeli szorittoval tsipkésen” raktak össze. 1772-ben Szászfenesen zöld kályhákból készített, „felyül duplás csipkézessel és négy szegeletin való Gombozásokkal készittetett” párkányos kemencét írtak össze.²¹

Amennyiben különválogatjuk és külön tárgyaljuk a 17. és 18. századi erdélyi kályhaleírásainkat, a szűkös adatokból is ráláthatunk néhány érdekességre. Egyrészt arra, hogy a 17. századra a belül fűtő vagy belül szenelő kályháknak már számos formai és típusbeli variánsa volt. Már 1621-ben megemlégték a „székely kemencét”, amely külön formai variánst, nem pedig Székelyföldön készült terméket jelentett. Erre utalt az, hogy a kolozsvári fazekasok készítményei között szerepelt.²² Ennek elkészítéséhez nem pusztán lapos, hanem tetejéhez és kürtőjéhez boltos csempék is kellettek.²³ A székely típust 1761-ben Siménfalván alacsony tűzhelyű, faragott kő lábú

tüzelőberendezésként jellemezték. 1791-ben Teleki Domokos, a fiatal utazó a Székelyföldön látott típust a következőképpen írta le: „A konyha a székelyeknél majd mindenütt csak a szoba; annak egyik szegeletiben ti. egy nagy kemence vagyon, melynek tűzhelye a föld színével egyenlő, és amelynek a nyílása vagy szája a földtől a kályháig mintegy singnyi magasságú, a kürtője pedig egyenesen mégyen felfelé.”²⁴

Más formai variáns volt a 17. században a vinci típus, amely bizonyára jóval magasabb lehetett a székely típusnál: az újkeresztyén típus 1679-ben kő lábakon álló, 1681-ben zöld mázas, lapos kályhacsempékből készített forma volt.²⁵ A habán kályhák legtöbbször kívül fűtő, tehát a szoba felől zárt szerkezetű volt, ezeknek – elsősorban a Szlovákiában fennmaradt – példányairól, illetve rekonstrukcióiról több tanulmány is tudósít.²⁶ Éppen a 17. század közepén a vinci kályhának viszont belül fűtő variánsai is voltak, amelynek egyik példánya a budapesti Iparművészeti Múzeumban látható. A múzeum munkatársai az erdélyi cserepesekhez hasonló, téglázott tűzterű, magas falbon álló, csipkés tetejű, 195 cm magas kályhát rekonstruáltak.²⁷

E két, név szerint is elkülönített kályhatípus mellett a leírások számos jellegzetességre hívják fel a figyelmet.

Már a 17. században kialakultak a belül fűtő kályháknak mind a kerek, mind a szögletes variánsai. A kerek típus ritkább lehetett, forrásaink csupán néhány esetben térnek ki ennek körülírására. Mind a szögletes fűtőfogó sátor, mind pedig a kerek variáns stabilitásának megvalósításához föltétlenül szükség volt pár funkcionális elemre, ezeket már a 17. századi források is gyakran emlegették.

A „homlok” azonosításában a későbbi néprajzi párhuzamok jelentős segítséget nyújtanak: a felcsíki falvakban még a 20. század végén is a szabad tűzhelyes „cserepes” egyik szerkezeti elemét nevezték így.²⁸ A cserepes esetében a tűzpad fölé, kisebb-nagyobb magasságban, egy csempékből összeállított, kandelószerű fűtőfogó ernyő borult. A „homlok” az a kályhalábak közötti vízszintes áthidaló elem megnevezése volt, amelyre a fűtőfogó ernyő legalsó csempesorát elhelyezték. A „homlok” mindig masszív, stabil anyagból készült: kőből, vasból vagy éppen keményebb fából, mivel a csempékből álló teljes fűtőfogó sátor

¹⁶ A leírásokat az EMSzT „kályha”, „kemence”, illetve „fűtő” címszavából válogattam.

¹⁷ PRODAN, David 1976, 95–97.

¹⁸ Uo., 112, 119.

¹⁹ Uo., 122.

²⁰ VITA Zsigmond 1980, 88.

²¹ EMSzT, „kályha”, „fűtő”, „fűtőhely” címszavak.

²² SABJÁN Tibor 1998, 23–24.

²³ EMSzT, „kemence” címszó.

²⁴ SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2010, 9.

²⁵ EMSzT, „fűtő” és „kemence” címszavak.

²⁶ DÖRY, Ludwig 2003; SÁRDY-CSEREY Éva 1984.

²⁷ SÁRDY-CSEREY Éva 1984, 93.

²⁸ Saját gyűjtés Csíkdánfalván, 1997. Ez a megnevezés megerősíti Sabján Tibor feltételezését, vö. SABJÁN Tibor 1998, 26.

súlyát meg kellett tartania. A stabilitást szolgálták a lábak is: szükségszerű volt, hogy legalább egy lábat helyezzenek a sátor és a tűztér közé. Amennyiben ez elmaradt, a mennyezetről kellett megoldaniuk ennek a függesztését.

Leírásaink arra utalnak, hogy a kályhák külalakjának volt pár olyan jellegzetessége, amely inkább a 17. századi darabokat jellemezte. E század emberei kedvelték az „elegyes”, vagyis különböző színű vagy mintájú csempékből összeállított kályhákat. A színek és minták keverésén nem utólagos pótlásokat kell értenünk, erre utal például az 1686-os szenterzsébeti kályha leírása, amelyen a sárga és zöldes mázú csempék „koczkasan” váltakozó mintát képeztek.²⁹

A kályhacsempék egymáshoz való rögzítésének instabilitására utal az, hogy már 1694-re kialakult a „szorító”³⁰ csempetípusa. Bár mind Dr. Kós Károly,³¹ mind pedig Sabján Tibor úgy vélte, hogy a párkány és a szorító alatt ugyanazt a csempetípusot kell értenünk,³² 19. és 20. századi néprajzi analógiák alapján úgy tűnik, hogy külön csempéváltást kell feltételeznünk e megnevezés hátterében. A „szorító” Udvarhelyszéken az a keskeny, hosszú, fekvő T profilú csempe volt, amelynek neve is utalt a funkciójára: szarát a csempesorok közé helyezték el, a T alakú csempe így beszorította, elülről pedig lefogta az egymásra kerülő sorcsempéket, tehát megakadályozta a tapasztással összefogatott csempelapok kidőlését vagy kimozdulását. Mind formájában, mind pedig funkciójában elkülönült a más párkányoktól, ez utóbbiak vagy lezárták/keretezték a kályhacsempék sorait, vagy pedig a kályhák rusztikus tagolását segítették elő. A székelykeresztúri Molnár István Múzeum 18. századi etédi kályháján jól megfigyelhető a szorító használata, ez is jelzi számunkra, hogy nem a 19. század végi fazekasok formai újítását kell látnunk e kis elemben.

Bár már a 17. század végén is említik a gombos kályhákat, mégis úgy tűnik, hogy a csipkés-gombos kályhák igazi divatja a 18. században bontakozott ki. A kályha négy sarkát keretező, négy gombos variánsok már e korai leírások szerint is inkább Belső-Erdélyben voltak elterjedtebbek. Ez azért érdekes, mert még a 19. században is Kalotaszeg és Aranyosszék vidékén lették fel a legtöbb négy gombos kályhát. A kerek formájú, csúcsos és közepén egy nagy gombot tartalmazó kályhák az empire divat hatására váltak egyre kedveltebbé, és formai variánsaik a 19. században egyre nagyobb teret nyerő öntöttvas kályhákra is jelentős hatást gyakoroltak.

Hasonlóan a 17. század végén indult hódító útjára, de a 18. századtól vált igazán elterjedtté Erdély

tárgyi kultúrájában a kis fémajtóval ellátott, belül fűtő zárt kályhatípus, a fűtő is. A nyitott füstfogó ernyős kályhatípusok mellé felállított zárt fiókkályhák („fűttők”) a 18. századra ellepték egész Erdélyt, és teljesen kiszorították a korábban oly nagy szerepet játszó kívül fűtő kályhatípusokat.

Néhány szó a belül fűtő kályhák néprajzi kutatásáról

A kívül fűtő kályhák rekonstruálása a régészek és történészek közös erőfeszítésén alapult, elsősorban azért, mert a köztudat szerint ezek a kályhák fűtötték a 15–18. századi erdélyi udvarházakat, várakat, kastélyokat is. Tanulmányom adatai arra utalnak, hogy ez a dominancia az írott források megjelenésekor már nem volt ennyire egyértelmű.

A belül fűtő kályhák rekonstruálásával eddig elsősorban a néprajzosok foglalkoztak, talán azért, mert a népi lakóházakban ez a kályhatípus egészen a 20. századig fenntartotta a hegemóniáját. Mivel egyre nyilvánvalóbb, hogy Erdélyben forrásaink döntő többsége a belül fűtő kályhák leírását nyújtja, így egyre fontosabb feladat lesz, hogy régészeink és történészeink is megismerjék a magyar néprajztudomány által számos formai variánsban ismertetett belül fűtő kályhatípusokat.

A magyar néprajzi szempontú kályhakutatások a 20. század elejéig nyúlnak vissza. A téma egyik legfontosabb korai kutatója Bátky Zsigmond volt, aki több tanulmányt szentelt a témának. Legfontosabb összegzésében a háztípusok eltérő fejlődési irányait is a fontosabb tűzhelytípusok földrajzi variánsaival magyarázta. Véleménye szerint Magyarországon és Bánságban a nagyobb kemencék váltak elterjedtté, Erdélyben ezzel szemben a kandalló típusú szabad tűzhely vált általánossá.³³ A két tűzhelytípus földrajzi elterjedése egyes kutatók szerint szoros összefüggésben állott a felhasznált tüzelőanyaggal is. Az alföldön használt szalmát nagyobb, zárt tűzterű kemencékben lehetett csak praktikusán elégetni, ezzel szemben a hegyvidéken a fő tüzelőeszköz a fa volt, amely kisebb tűzterű kandallók vagy a füstfogó ernyős cserepek használatát is lehetővé tette.³⁴

Egy más típusú megközelítés a füstelvezetési módok fejlődésével hozta összefüggésbe a kályhatípusok formai variánsait. Eszerint a rurális közegben sokáig a legáltalánosabb tüzelési mód a füstös ház volt, ennek pedig alaptűzhelye a kemence lehetett, melynek kiáradó füstje elárasztotta a szobát. Ehhez képest a füst padlástérbe való függőleges felvezetése vagy

²⁹ SABJÁN Tibor 1998, 23.

³⁰ EMSzT, „kályha” címszó.

³¹ KÓS Károly, Dr. 1972, 160.

³² SABJÁN Tibor 1998, 28.

³³ BÁT KY Zsigmond 1930, 116–123.

³⁴ GYÖRFFY István 1916, 100–101.

a városi kultúrában megjelenő függőleges kémények kialakítása a kandalló típusú tüzelőberendezések elterjedésének, távlatilag a belül fűtős kabolás kemencék megjelenésének kedvezett.³⁵

Mind a padlástérbe vezetett füst, mind pedig a vesszőből font és tapasztott, függőleges kémény fokozottan tűzveszélyes volt, és emellett huzatot okozott a házban. Mint már említésre került, Nyugat-Európában az 1720-as évektől datálják a ferde füstelvezetés technikai újítását, amely nemcsak hatékonyabb, de egyben kevésbé tűzveszélyes módszer is volt.³⁶ A kelet-európai néprajzkutatók közül egyesek osztják Braudel nézeteit, és a függőleges füstelvezetés prioritását hangsúlyozzák, a ferde kéményt a pitvar megjelenésével kapcsolva össze.³⁷ Mások a ferde füstelvezetést nem technikai újításként, hanem földrajzi kistájak variánsaiként értékelik, amely sok

esetben párhuzamosan élt a függőleges füstelvezetés mellett.³⁸

A belül fűtő kályhák formai variánsait még elég jól adatolták a 20. századi néprajzi felmérések. Ezeknek összegzései arra utalnak, hogy Észak-Szilágyság, a Nagy-Szamos és Sajó mentén húzódhatott egy határvonal, amelytől északra a kemencés vagy kabolás-kemencés tüzelőtípus volt a jellemző, és csupán Szilágyságtól délre és keletre válik elterjedtté a kemencét nélkülöző, tűzpados, füstfogó ernyős belül fűtő kályhatípus.³⁹

A néprajzi kutatások számos képen, rajzon, leíráson keresztül közelítették meg a magyarországi és erdélyi belül fűtő tüzelőberendezéseket, amelyek jelentős segítséget nyújthatnak e tüzhelytípus táji tagolódásának megértésében, valamint a jövőbeli rekonstrukciók elkészítésében.⁴⁰

Szőcsné Gazda Enikő – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520045; gazdaeniko@gmail.com

Irodalom

EMSzT = Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár, I–XIV, Kriterion – Akadémiai – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár–Bukarest–Budapest, 1975–2014.

*

B. NAGY Margit

1972 *Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták: XVII–XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárok*, Kriterion, Bukarest, 1973.

BALASSA M. Iván

1985 *A parasztház évszázadai. A magyar lakóház középkori fejlődésének vázlata*, Békés Megyei Tanács, Békéscsaba, 1985.

1994 *A parasztház története a Felföldön*, Herman Ottó Múzeum, Miskolc.

BÁTKY Zsigmond

1930 A magyar tüzhelyek és háztípusok, *Néprajzi Értesítő*, XXII, 113–137.

BENKŐ Elek – DEMETER István – SZÉKELY Attila

1997 *Középkori mezőváros a Székelyföldön (Erdélyi Tudományos Füzetek 223.)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1997.

BENKŐ Elek – SZÉKELY Attila

2008 *Középkori udvarház és nemesség a Székelyföldön*, Nap, Budapest.

BENKŐ Elek – UGHY István

1984 *Székelykeresztúri kályhacsempék 15–17. század*, Kriterion, Bukarest.

BÍRÓ Gábor

1992 *Sóvidék népi építészete*, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.

BOLDIZSÁR Péter – KOCSIS Edit – SABJÁN Tibor

2007 *A diósgyőri vár középkori kályhacsempéi – Mittelalterliche Ofenkacheln der Burg von Diósgyőr (Borsod-Abauj-Zemplén megye Régészeti Emlékei 6.)*, Herman Ottó Múzeum, Miskolc.

BRAUDEL, Fernand

1958 Histoire et Sciences sociales: La longue durée, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, XIII/4, 725–753.

1985 *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái*, Budapest.

DÖRÝ, Ludwig

2003 Vergessene und unbekannte Habaneröfen, in: *Keramik als Zeichen regionaler Identität (Beiträge des 36. Internationalen Hafner-Symposiums des Arbeitskreises für Keramikforschung vom 21. bis 26. 9. 2003 in Kittsee*; Hrsg. Werner Endres – Franz Grieshofer – Veronika Plöckinger), Kittsee, 185–206.

GUNDA Béla

1934 Tárnyi néprajzi adatok Felső-Borsodból, *Néprajzi Értesítő*, XXVI, 1–16.

³⁵ BALASSA M. Iván 1994, 201–206.

³⁶ BRAUDEL, Fernand 1985, 301.

³⁷ GUNDA Béla 1934, 10.

³⁸ BALASSA M. Iván 1994, 210.

³⁹ BALASSA M. Iván 1985, 98–99; Uő 1994, 215–220, 226.

⁴⁰ SABJÁN Tibor 1998; Uő 2001; BALASSA M. Iván 1994, 184–243; BÍRÓ Gábor 1992, 17, 24, 71–74; KÉMENES Mónika 2005, 69. tábla; KÓS Károly, Dr. 1972, 134–147; SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2010; Uő 2013, 406, 417–420.

- GYÖRFFY István
1916 Dél-Bihar falvai és építkezése, *Néprajzi Értesítő*, XVII, 99–114.
- KÉMENES Mónika
2005 *Kályhacsempék Csík-, Gyergyó- és Kászsorszékből 14–18. század*, Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, Kolozsvár.
- KÓS Károly, Dr.
1972 Népi kandallók és kályhacsempék az erdélyi magyarság körében, in: Uő: *Népélet és néphagyomány*, Bukarest, 134–190.
- KÓSA László
2003 A kandallós tüzelő, in: Uő: *Nemesek, polgárok, parasztok*, Budapest, 142–157.
- PRODAN, David
1976 *Urbariile Țării Făgărașului*, II, 1651–1680, Ed. Academiei R. S. R., București.
- SABJÁN Tibor
1998 Tüzelőberendezések a történeti forrásokban, I–II, *Ethnographia*, CIX, 7–46, 477–503.
2001 Késő középkori népies kályháink nagytáji vonatkozásai, in: *Népi építézet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig. A 2001. október 9–10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga (A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 58.; szerk. Cseri Miklós – Tárnoki Judit)*, Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Damjanich János Múzeum, Szentendre–Szolnok, 281–330.
- SÁRDY-CSEREY Éva
1984 Gedanken zu Habaner-Kacheln im Kunstgewerbemuseum in Budapest, *Keramos*, CIV, 86–96.
- SZŐCSNÉ GAZDA Enikő
2010 *Erdélyi kályhák és kályhacsempék*, Terc, Budapest.
2013 Egy népművészeti felmérés tanulságai. Az 1930–60 közti csíkmenasági kutatóutak, *Csiki Székely Múzeum Évkönyve IX.*, 399–420.
- VITA Zsigmond
1980 Nagyenyedi csempés tüzelők a XVIII. században, in: *Népismereti dolgozatok 1980* (szerk. Kós Károly – Faragó József), Kriterion, Bukarest, 87–91.

Instalații de încălzire pe dinăuntru – izvoare scrise, analogii etnografice

(Rezumat)

Izvoarele scrise din Transilvania secolului al XVII-lea semnaleză două tipuri de instalații de încălzire: cele care încălzeau încăperea exclusiv dinăuntru acesteia, și cele care dinafară. Ultimele au fost reconstituite de arheologi, servind încălzirea încăperilor mari din cețăți și castele, din încăperi vecine. Primele sunt mai puțin cunoscute, servind mai ales încălzirea unor încăperi mai mici, ale unor locatari cu venituri mai modeste. Identificarea acestora în izvoarele scrise mai timpurii se poate sprijini pe analogii etnografice de mai târziu – se pare că ele au fost folosite și în majoritatea conacelor.

Stoves Heating from Within – Written Sources and Folk Parallels

(Abstract)

The written sources from 17th century Transylvania document two discrete types of stoves. Those heating the larger rooms of castles from neighbouring smaller ones have been reconstructed by archaeologists. Those installed in the same room they were heating within the homes of families with a more modest income represent, on the other hand, a lesser known type. Identifying such stoves in early written accounts is made possible by our knowledge of later analogues. It appears that the majority of stoves in manor houses belonged to this latter type as well.

Szabó Judit

A HAGYMÁSBODONI CIGÁNY NŐI VISELET

2019-ben a Székely Nemzeti Múzeum néprajzi adattárába került Szabó Judit (1932–2017) kézdivásárhelyi néprajzkutató hagyatéka. Egy értékes, eddigi adataink szerint nem publikált tanulmánnyal emlékezünk Szabó Judit folkloristára, muzeológusra, az Incze László Céh-történeti Múzeum elhunyt néprajzkutatójára.

A hagymásbodonai cigány népviseletről szóló tanulmány 1994-ben keletkezett. A kutató a viselet változásainak feltérképezését egyedi módon, a közösség varrónőjének a visszaemlékezései alapján elemzi. Adatait később a cigányvajdával ellenőrizteti le.

(Szöcsné Gazda Enikő)

[Bevezető]

A gyűjtés helye, Hagymásbodon kis település, amely Marosvásárhelytől három kilométerre fekszik. A falu magyar neve Kisbodon, Hagymásbodon,¹ németül Hagendorf, románul Budiul Mic, Hasmas-Bodon.² Közigazgatási státusa szerint falu, községközpontja Nyáradkarácsonfalva. Helyzetét tekintve az erdélyi magyar és szász települések sorsának iskolapéldája lehetne. Az előregedő, elvándorló magyarság házait, gyakran egész szász falvakat az itt élő legszaporább népesség, a cigányok vásárolják meg.

Az 1910-es Statisztikai Évkönyv³ és a Révai Nagy Lexikona⁴ adatai szerint a falu lakossága 342 fő, amelyből 326 magyar, 1 tót és 15 egyéb, amelyről feltételezhető, hogy cigány. A mai helyzetkép a legutóbbi népszámlálás adatai szerint⁵ 498 személy, amely nemzetiségi és vallási összetételét tekintve a következőképpen oszlik meg: 151 magyar református, 335 cigány, amelyből kb. 68 református, a többi adventista és 7 ortodox (két család). A faluban osztatlan I–IV. osztályos iskola működik egy tanítóval, 37 tanulóval, amelyből 31 cigány, akik rendszeresen járnak iskolába, mert csak így folyósítják számukra a tanulási segélyt és az iskolalátogatásnak egyelőre erősebb mozgatórugója ez, mint a tudásvágy. Ez a néhány statisztikai adat is jól jelzi, hogy a lakosság

túlnyomó része cigány, jóllehet a század eleji statisztika mindössze 15 személyt jelöl egyéb jelzéssel, akik valószínűleg cigányok. Ezt támasztja alá a falubeliek visszaemlékezése, amely szerint 40–50 évvel ezelőtt mindössze három cigány család élt a faluban. A település népességnyilvántartásában nem szerepelnek azok a cigányok, akik idevalónak tartják magukat, azonban állandóan vándorolnak Szatmártól Bukarestig, ők a téli hónapokra hazatelepednek Bodonba.

A cigányság erős közösséget alkot, vezetőjük a vajda Burcsa Rupi Pipi, aki a Maros megyei roma szervezet egyik vezető tagja. A közösség cigányságtudata igen erős, maguk között csak cigányul beszélnek, a 3–4 éven aluli gyermekek nem is tudnak más nyelven. A felnőttek azonban románul és magyarul egyaránt jól, bár kissé cigányos akcentussal beszélnek. Magukat kalapos cigányoknak nevezik. A bodoni és környékbeli magyarság kalaposoknak, kelyheseknek, selyemcigányoknak, sátorosoknak hívja őket. Fő foglalkozásuk a fémművesség, rézmegmunkálás, üst- és csatornakészítés, bádogos munka. Az utóbbi években, amióta a határokon való átjutás könnyebbé vált, főleg Törökországból hozott holmikkal, szőnyegekkel, nemesfémekkel, de használt ruhákkal, zománccos és üvegedénnyel házalnak. A lovasszekérrel való utazás emlékei még igen elevenek, de ma már alig van lovuk, annál több a gépkocsi.

A falu területén az alvégen laknak, a Marosvásárhelyre vezető út mentén. Néhány egyszerű, egyszobás házat kivéve, nagy, módos, többszobás házakban laknak. Házaik a bennük felhalmozott, vagyont is jelentő tárgyak (szőnyegek, edények, ruhák, bútorok) sokasága miatt zsúfoltak, néhol rendetlenek, de tiszták.

Viseletük az Erdély-szerte közösségben élő cigányviseletek egyik változata. A továbbiakban megkíséreltem számba venni a nők viseletét életkorok szerint, az alkalmi ruhákat. A jelenlegi állapotot próbáltam rögzíteni, néhol utalok olyan jelenségekre, amelyek már csak az emlékezetben élnek.

¹ HERNER János 1987, 20.

² SUCIU, Coriolan 1966, 110–111.

³ MSK Ús, 42, 422–423.

⁴ RNL, IX, 310.

⁵ KISS Lajos 1988, I, 557.

1. A csecsemők ruházata

Harminc-negyven évvel ezelőtt a cigány csecsemőt rongyokba csavarták, pokrócba kötötték, teknőbe vagy teknő alakú bölcsőbe tették, és ha utcára vették, az arcát fejkendővel, „szőrkeszkenyővel” takarták le. Az kásmír kendő volt, amelynek cigány neve kozmó. A csecsemő fejére, nemétől függetlenül, kendőt kötöttek, de használták már az utóbbi húsz-harminc évben a bolti babakelengyékhez tartozó kis főkötőket is, amelyre nagy piros szalagcsokrot varrtak, szemmel verés ellen. Ugyancsak a rontástól védte a kisgyereket a bal csuklójára kötött piros gyöngysor.

A mai csecsemők ruházata a kereskedelembe kapható legdrágább, gyakran külföldi babakelengye, amely a család gazdagságát is jelzi. A rontástól védő piros szalag és gyöngy ezzel együtt ma is használatos. Modern, külföldi babakocsik láthatók a cigány házakban, amelyeknek kerekeit leszerelve, hinta vagy ülőkeként szolgálnak a mennyezetre függesztve.

Az idősebbek (hatvan éven felüliek), magyarok és cigányok egyaránt emlékeznek még a fodros nyakú, lábszárközépig érő ingre, amelyet nemétől függetlenül viselt minden gyermek hat-hét éves koráig. Ez a gyermekruha-típus a környékbeli magyarságnál is ismeretes volt még a második világháború táján is. Ma azonban, amint a cigányok magyar varrónője, a 63 éves Nagy Ferencné Kovács Rozália mondja: „Ahogy a lábán meg tud állni, kezdődik az egyenruha.” Az egyenruha a cigány viseletet jelenti. A már járt tudó kisgyermek ruhája nemének megfelelően alakul. A kislányok ruhája a felnőttekének tökéletes mása, anyagban-szabásban egyaránt. Az ismétlések elkerülése végett a ruhadarabok magyar és cigány nevét, anyagát, szabását a felnőtt viselet leírásánál ismertetem.

A kislányok fejére kendőt kötnek, de csak addig, amíg a haja akkorára nő, hogy be lehet fogni. Az 5–10 éves leánykák öltözete csak méretében különbözik a felnőttekéétől, hajviseletüknek azonban jelzésértéke van. 5-6 éves cigányleányka kendőt egyáltalán nem köt a fejére, még télen sem. Esőben felsőszoknyájukat hajtják a fejükre, de már használják az esernyőt is. Hajviseletük a következő: a homlok fölött középen kettéválasztják a hajukat, majd a fül magasságában ismét ketté. A két felső negyed a homloktól simán hátrafésülve, a fejtető két oldalán befognak, és az alsó két negyedbe illesztve, a ruhaanyagok maradékából való csíkokkal szorosan egybefognak két ágba, néha a két fonat végét egybekötik. Ez a hajviselet a leányoknál állandó, de mihelyt valamelyik cigánylegény „kinézi” magának, illetve a fiának, akkor a fiú vesz 4 méter piros szalagot, amit a leánynak ajándékozik. Ettől kezdve a leány ezt állandóan viseli férjhezme-

netelég. A két hajfonat végére két nagy csokrot köt belőle. Aki ilyen szalagcsokrot visel, az már mátkás, és tudják, hogy más legény, mint a választottja nem közelíthet hozzá. Ünnepekre a legény szalagot vesz a leánynak.

Az idősebbek még emlékeznek a homlok közepétől a két fül felé húzódó hajtincsekbe font *piculákra*, lyukas pénzekre, gyöngyszemekre, de ez ma már nem használatos. Ilyent még legutóbb a Kézdivásárhely szélén letáborozó üstös karaván leányainál láttam.

Egy bodoni cigány nő viselete a következő darabokból áll, amelynek szabásmintáját, elkészítési módját Nagy Ferencné, a cigányok varrónőjének közlése alapján írtam le, aki közel ötven éve varr nekik.

A meztelen felső testükre régebben mindenki, ma már csak az idősebbek, fehér vagy apró mintás vászonból készített, derékon alul érő, hosszú ujjú inget vettek fel. Ennek cigány neve *gát*. Téglalap alakú darabokból szabták, a bőségét a válltól a mell felé eső részen egy arasznyira darázsfészkésen összeszedték. Innen lefelé a darázsolás alatti rész biztosította a mell számára a kellő bőséget. A mell alatt, a derék fölött 5-6 centivel ismét pántot tettek, amely az ing két oldalát összefogta és a nyaktól lefelé húzódó nyílást lezárta. A nyakat és ujjat pántba fogták és csipkével vagy fodrorral díszítették, hímeztek. Köttével vagy gombbal zárult. Ezt ma már nem viselik. Legutóbb 20-25 évvel ezelőtt varrattak ilyet idősebb cigányasszonyok. A mai leányok, fiatalasszonyok az ing helyett melltartót, ujjatlan, sokszor férfi izomingt vesznek föl, és erre kerül a színes blúz, amelyet régebben az inghez hasonlóan szabattak, varrattak, de ma már egyre gyakrabban bolti készáru. A műszálas, tarka-virágos vagy egyszínű férfi ing, vagy a külföldről vásárolt hímezett selyem női blúz neve *dekhlo*. Különösen szeretik az élénk színeket, sárgát, kéket, lilát, erős rózsaszínt. Ha még valaki inget vagy blúzt varrat, a hozzá szükséges anyag két-két méter.

Az inget, aki még viseli, mindig beköti a meztelen alsótestére vett pendelybe, amelynek cigány neve *pogyé*. Ez tarka, apró mintás vagy egyszínű, gyakran ágyneművászonból készült ruhadarab. 3-4 méter vászonból készül, két téglalap alakú darabból. Felül *korca* van, amelybe régebb madzagot, ma gumit húznak. Hasítéka nincs. Az alját bevágással, *cakkeny-nyel* díszítik, amely a következőképpen készül: a korc megvarrása után a pendely alját a színén visszahajtják 10-12 cm magasan, az anyagot összehajtogatják 8 cm szélesre függőlegesen, és a csík mindkét oldalán ferdén levágják, középen egy centimétert meghagynak, és a vágás mentén levarrják. Az így keletkezett *cakkenyeket* kifordítják és ismét levarrják, föléje még két félcentis hajtást tesznek vízszintesen, egymástól 2 cm távolságra.

Erre veszik fel a csipkés szoknyát, amely apró mintás, virágos kartonból készül, cigány neve *parmi ghogye*. A derékon a bőségnek megfelelő hosszúságú, 4 cm széles gallérba ráncolják, amelyet elől gombbal fognak össze, és a hasitéka csak akkora, hogy kényelmesen felvehető legyen. Az alján fehér cérnacsipke van. Ez a szoknya 10 cm-rel hosszabb a *pógyénál*. A csipke fölött itt is két hajtás van. Ezt a ruhadarabot otthon, néha utazáskor is, ha a cifrábbat levetik, felsőruhaként is viselik. Az elkészítéséhez 5 méter anyag szükséges, és 3-4 szélből szabják.

A női viselet legszebb, legdíszesebb darabja a *vótyé*-nak nevezett felsőszoknya, amely színes virágmintás selyemből, kásmirból, újabban műszálas kötszövött anyagból készül. Különös előszeretettel használják a fényes selymeket, a fémszálas, brokát típusú szöveteket. A *vótyé* hét szélből készül, egy cm-es rakásokkal. A rakásokat rávarrják a derékbőségnek megfelelő gallérra, ennek felső felét visszahajtják, levarrják, és a gallér alatt a rakásokat öt-hat cm szélesen letűzdelik babos, fenyőágas vagy lapis mintával. Ezeket a mintákat ma már csak egyszerű gépvarrással alakítják ki, de korábban vastag selyemszállal kézzel is hímezték. Az alján a szélétől 8 cm-re varrnak egy színes, újabban kizárólag fémszálas szalagot, melynek cigány neve *poszomántó*. Ettől fél centire varrnak egy sor finom, ma kizárólag lehetővékony műanyag csipkét, föléje ismét egy sor fémszálas szalagot. Van aki a díszítést kétszer ismételteti meg, de ezt csak a fiatalabbak kérik. A varrónő emlékszik, hogy 20-30 évvel ezelőtt a csipke alatt és fölött a szalag helyett fodor volt.

A szoknya elől végig nyitott, mint a kalotaszegi muszuly, belül jobb oldalt 10 x 13 cm-es zseb van rajta. A nők magukra kerítik, és elől egy gombbal fogják össze. A szoknya készítésének a legigényesebb munkája a *leszedés* (lerakás) és a vasalás. A szoknya gallérját hornyolt lécebe vert szegekbe akasztják és a vasalóasztal széléhez rögzítik. A szélétől kezdve tíz-tizenkét rakást lefognak, gombostűvel rögzítik és vizes ruhával gőzölik. Amikor minden rakást levasaltak, még nedvesen felakasztják, aztán újra vasalják, kiszáritják. A szoknya vagy *vótyé* elől nyitott részét a kötény, cigány néven *katrinca* fedi. Ezt mindig a blúz fölé kötik. A kötény mérete és anyagszükséglete megegyezik a szoknya felével. A szoknyagallér felének megfelelő hosszúságú pántba rakják be, tűzik, hímezik, díszítik, vasalják ugyanúgy, mint a szoknyát. A díszítése is ugyanolyan. A szoknyán lévő csipkével azonos mintájú a kötényen dúsan ráncolt, körbefutó csipkeszegély, amely alul pontosan a szoknya aljáig ér. Gyakran kérnek zsebes kötényeket, és a zsebet is csipkével díszítik. A kötény anyaga egyszínű is lehet, de a szoknyában lévő színek valamelyikével egyező. A kötény pántjára 60-70 cm hosszú kötőt varrnak,

amelynek a végét csipkével díszítik. Felsőtestükre, főleg hidegben, felveszik a blúz fölé a mellényt, cigány néven a *keptárit*. Ez derékon jóval alul, majdnem combközépig ér. Anyaga lehet színes szövet, bársony, plüss, bőr, néhol virágos tarka bútorszövet. Idősebb cigányasszonyokon nagyméretű férfiöltönyök, selymhátú férfimellények is láthatók. A mellényeken gomb van, de sohasem gombolják be. Nagy bevágott zsebeik vannak, és gyakran belső zsebe is.

A nők viseletéhez szorosan hozzátartozik a kendő, amelynek a kislányok és csecsemők viseletében játszott szerepéről már szóltam. A cigányleányt, amikor férjhez megy, felkontyolják, hajfonataiból kiveszik a szalagot, és a tarkójára kerek, hajtúkkal rögzített kontyot csavarnak, a fejét díszes kásmir vagy selyemkendővel bekötik. Ettől kezdve a kendőt mindig viselnie kell, fedetlen fővel nem mutatkozhat, sőt éjszakára is kendőt kell kötnie. A fiatal asszonyok a kontyuk alatt, a tarkójukon kötik meg, az idősebbek az álluk alatt. A másik kendőféleség a rojtos hárászkendő, kásmir kendő, amelyet a derekukra kötnek, cigány neve *hárászó*. Az alkalmi ruhák közül a menyasszonyi ruhát kell megemlítenem, cigány nevén *sijenge gize*. Szabásában semmiben nem különbözik a fenti daraboktól, de anyagában szebb, főképpen drágább. A menyasszony hajában ott van a piros pántlika, amelyet a vőlegény vesz számára, több alkalommal is. A nyakán többsoros gyöngy, cigányul *biszová*, fülében fülbevaló, cigányul *zlágá*, ujjain gyűrű, cigányul *ánguszi*, lábán cipő, cigányul *cipeve*. Egy jó módú cigányleánynak, aki gazdag legényhez megy férjhez, kell hogy legyen legalább 12 rend ruhája.

A halotti ruha, cigányul *merimakhe gize* minden jóbb módú cigányasszonynak 50 éves kora után már készen van, vagy legalább a hozzá való anyagot megveszi. Amennyiben nincs, a halál beállta után a hozzátartozók varratják meg a számára. A halotti ruha néhány vonatkozásban eltér az előzőektől, és több olyan elemet őriz, amelyre az élők viseletében ma már nincs példa. A pendely (*pogyé*), a csipkés szoknya (*párni ghogye*) és az ing mindig fehér. A blúz színe, anyaga a szoknyáéval egyező, színes kásmir vagy selyem. A kötény mindig zöld. Az ing ujjának csipkéje kilátszik a blúz ujjából, hogy ez is *díszítse* a halottat. A halotti pendely (*pogyé*), a csipkés szoknya (*párni ghogye*), felső rakott szoknya (*votyí*) és a kötény (*katrinca*) valamivel hosszabb, mint az élőké, bokáig ér. A ruhadarabokra egyáltalán nem varrnak gombot, gomblyukat, csupán egymásra borítják a széleket. Szoktak a blúzra cifra gombokat ráhelyezni, de a korporsó lezárása előtt leveszik róla. Ezt a szokást azzal magyarázzák, hogy a gomb vagy a kötő bajt okoz a halottnak, a lélek nem tud kiszabadulni a testből és nem jut be a mennyországba.

A halott hozzátartozói gyászt viselnek a temetés után. A gyászos ruha szabása a fentiekkel azonos, csak a felső rakott szoknya fekete, vagy a távolabbi rokonoknál sötét, leggyakrabban kékes tónusú. Ezt ők félgyásznak nevezik. Hat hét elteltével az asszonyok csak a fekete kendő viselésével jelzik a gyászt, kb. fél évig, évig.

A varrónő közlése szerint a cigányok viselete az utóbbi fél évszázadban vajmi keveset változott szabásában. Anyagában követi a gyárakban előállított textíliák divatját. Szabásában legidőtállóbbnak a szoknyafélék bizonyultak. Az idősebb cigányasszonyok még viselik az inget, a fiatalabbak, amint fentebb említettem, már nem. Ennek helyét átveszik a készruhák, a mellények helyett kardigánok, sőt vízhatlan rövid kabátok is feltűnnek. A kislányoknál már teljesen általános a bugyi viselése, a nagylányok a harisnyabugyit is kedvelik. A legkisebb leánykákon a rakott selyemszoknya alatt gyakran lehet látni kis kötött vagy éppenséggel farmernadrágot.

A lábbelit tekintve, nyáron főleg a kislányok és az asszonyok otthon mezítláb járnak, cipőt csak útra visznek magukkal, gyakran le is húzzák. Ismerik és télen viselik is a csizmát (cigány nevén *kásek*), de nem tesznek különbséget férfi és női lábbeli között, előszeretettel viselik a színes női gumicsizmákat. Melegebb időben a színes, fonott mintázatú, hálószerű, műanyag fürdőpapucsokat viselik, gyakran rikító színű zoknival. Kedvelik a vastag talpú sportcipőket.

Alig egy évtizede még szinte minden házaló cigányasszony hátán ott volt a vállra akasztott nagy bársony- vagy plüssstarisznya. Ez ma már ritka, helyette vászonzsák vagy modern villámzáras válltáska van.

A cigányasszonyok ruhája a mai árak szerint elég sokba, kb. kétszázezer lejbe kerül. Egy férjhezmenő cigánylány ruháinak értéke megközelíti a két és fél milliót.⁶

Egy teljes öltözet előállításához kb. 25 méter, különböző minőségű kelmére van szükség. Egy teljes öltözet varrásának munkadíja 30 000 lej. Ezek az összegek mutatják, hogy a női viselet Hagymásodonban nem olcsó mulatság. Ennek ellenére távolról sem vigyáznak úgy ezekre a drága ruhákra, mint a kalotaszegi, a széki vagy székely nők. A legdíszebbet sem kímélik különösebben, otthon sütés-főzés-mosás közben is viselik. Általában ruhástól alusznak, esetleg a felső, rakott szoknyát vetik le.

Ebben a rövid dolgozatban csak a női viselet jelenlegi, élő állapotát és a fellelhető szóbeli emléket vettem figyelembe és próbáltam leírni, egy Erdélyben meglévő, de tudomásom szerint legkevésbé kutatott népcsoport egyik kicsi, de hagyományörző és bizonyos fokig hagyományteremtő közösségének ruházatát.

A férfi viseletet egy külön dolgozat keretében szeretném bemutatni.

(Kézdivásárhely, 1994. május 14.)

Adatközlők

Burcsa Rupi Pipi, sz. 1926, cigányvajda, rézműves.
Ferenczi József, sz. 1930, nyugdíjas, volt egyházgondnok.
Nagy Ferencné Kovács Rozália, sz. 1933, varrónő.
Nagy Ferenc, sz. 1927, nyugdíjas, egészségügyi dolgozó.

Irodalom

MSK Ús, 42 = *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása*, I (Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat, 42), Budapest, 1912.

RNL, IX = *Révai Nagy Lexikona*, IX, Budapest, 1913.

*

HERNER János (szerk.)

1987 *Erdély és a Részek térképe és helységnévtára. Készült Lipszky János 1806-ban megjelent műve alapján*, József Attila Tudományegyetem, Szeged.

KISS Lajos

1988 *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, I, Akadémiai, Budapest.

MEZEY Barna (szerk.)

1986 *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985*, Kossuth, Budapest.

SUCIU, Coriolan

1966 *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, Ed. Academiei Române, București.

⁶ 1994-ben, a tanulmány megírásának az idején egy kenyér 1800 lej volt. (Szócsné Gazda Enikő)

Portul popular de țigancă din Budiu Mic

(Rezumat)

În anul 2019, arhiva etnografică a Muzeului Național Secuiesc s-a îmbogățit cu moștenirea științifică a etnografei Judit Szabó (1932-2017) din Târgu Secuiesc. Prin publicarea unei lucrări inedite, ne amintim de folclorista Judit Szabó, muzeografa Muzeului „Incze László” din Târgu Secuiesc.

Studiul a fost elaborat în anul 1994. Cercetătoarea analizează schimbările portului printr-o metodă interesantă: prin interviuri făcute cu croitoreasa comunității țigănești. Datele astfel obținute au fost verificate ulterior de către conducătorul (voievodul) comunității.

Die Frauentracht der Zigeuner von Hagymásbodon (Budiu Mic)

(Zusammenfassung)

Im Jahre 2019 wurde das Archiv des Szekler Nationalmuseums durch das wissenschaftliche Erbe der Folkloristin Judit Szabó (1932–2017) bereichert. Wir erinnern uns jetzt an die Museologe Judit Szabó, Mitarbeiterin des „Incze László” Zunftmuseums aus Szekler Neumarkt, durch die Veröffentlichung eines ihrer Manuskripte.

Diese ethnographische Studie wurde 1994 geschrieben. Der wissenschaftliche Ausgangspunkt der Studie ist sehr interessant: die Ethnographin führte ein Interview mit der Näherin der Zigeunergemeinschaft, so konnte sie die Veränderungen der Volkstracht analysieren. Später überprüfte sie alle erhaltenen Informationen mit dem Anführer der Zigeuner.

Pozsony Ferenc

A NÉPI KULTÚRA REPRESENTÁCIÓJA A SZÉKELYFÖLDI MÚZEUMOK NÉPRAJZI KIÁLLÍTÁSAIBAN

Dolgozatomban előbb röviden felvázolom, hogyan alakult, változott a magyar népi tárgykultúra kutatása és múzeumi reprezentációja. Utána részletesebben bemutatom, hogyan jöttek létre Székelyföldön a falusi világokból származó magyar múzeumi kollekciónak, s azokból a rendszerváltozás után milyen alap- és tematikus kiállításokat rendeztek. Harmad-sorban pedig a székelyföldi néprajzi kollekciónak szervezett tárlatok tágabb kontextusát foglalom össze. Azt feltételezem, hogy az etnográfiai kutatások tematikája és szemlélete voltaképp minden korban alapvetően meghatározta a múzeumokban megszervezett tárlatok tartalmát és jellegét.¹

A magyar nép tárgyi kultúrájának kutatása és múzeumi reprezentációja

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárát elsősorban messzi (pl. obi-ugor, távol-keleti) népek körében gyűjtött tárgyak segítségével alapozták meg, melynek élére 1872-ben nevezték ki Xantus Jánost. A hazai etnográfusok ezt az eseményt tekintik a budapesti Néprajzi Múzeum születésének. Azonban a hazai, falun élő földműves, állattenyésztő és kézműves közösségek tárgyi kultúrájának múzeumokban való összegyűjtése és reprezentációja csak pár évtizeddel később bontakozott ki tudatosabban. A honfoglalás ezeréves évfordulóját megelőző években a legjelentősebb hazai etnográfusok egyre gyakrabban sürgették egy magyar jellegű, hazai állagokkal rendelkező néprajzi múzeum létrehozását is. Kósa László úgy vélte, hogy az etnológiai gyűjtemények létrehozása után voltaképp a hazai iparművészeti és háziipari kiállítások alapozták meg, készítettek elő a magyarországi néprajzi tárgyak összegyűjtését, melyek kezdetben a Magyar Királyi Iparművészeti Múzeum 1872-től elkülönített gyűjteményeit gyarapították.²

A bécsi 1873-as és a budapesti 1885-ös kiállítások keretében is mutattak be székely házakat és kézműves foglalkozásokat. Az előbbi tárlat tárgyai az Iparművészeti Múzeum, a második kiállításé pe-

dig a Néprajzi Osztály állományait gyarapították.³ A Millennium tiszteletére felépített néprajzi falut, megfeszített, intenzív terepmunka után, Jankó János tervezte és valósította meg, és lebontása után az abban kiállított tárgyak alapozták meg a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának hazai tárgyállományát. A budapesti Városligetben 1896-ban megvalósított Néprajzi Falu keretében összesen 24 házat építettek fel és rendeztek be ideiglenesen, azok közül 12 volt magyar, a többi pedig a történeti Magyarország nemzetiségi arányait, a területén élő etnikumok alapvető kulturális sajátosságait tükrözte. A milleniumi falu ugyanakkor az ország területén élő különböző társadalmi és etnikai csoportok jellegzetes lakáskultúráját, foglalkozását és életmódját is bemutatta.⁴

A fentiekből következik, hogy a magyar nemzeti kultúra kiépítésének hőskorában a hazai néprajzi muzeológiát nem jellemezte sem az etnocentrizmus, sem a kirekesztő nacionalizmus. Pár évvel később Bátky Zsigmond is úgy vélte, hogy a néprajzi múzeumok alapvető funkciója éppen az, hogy átfogó képet nyújtsanak az egész emberiség anyagi műveltségéről, valamint annak organikus fejlődéséről.⁵ Kiemelte, hogy a vidéki múzeumoknak úgy kell bemutatniuk saját területük tárgyi anyagát, hogy segítségével kidomborítsák egy adott vidék specifikus néprajzi jellegzetességeit, közvetlen szomszédaitól eltérő „kis kultúrvilágát”.⁶

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum alapító okiratát Darányi Ignác földművelésügyi miniszter 1896. június 20-án írta alá. Mivel az agrárium Magyarország gazdasági életében még akkor, a 19. század végén is az egyik legfontosabb ágazat volt, az alapítók úgy vélték, hogy az intézmény legfontosabb célja éppen az, hogy bemutassa a hazai mezőgazdaság fejlődését és történetét, másodsorban pedig innovációs központként fontos szerepet játszik a kortárs vívmányok bemutatásában, meghonosításában és korszerűsítésében. Az ideiglenes kiállítóhely után az intézmény az Alpár Ignác tervei alapján felépített *Vajdahunyadvár*-ba 1907. június 9-én költözött be. A Városligetben

¹ Vö. FEJŐS Zoltán – SZIJÁRTÓ Zsolt 2001.

² KÓSA László 1989, 130.

³ Uo., 130–131.

⁴ JANKÓ János 1989.

⁵ BÁTKY Zsigmond 1906, 5.

⁶ Uo., 8.

létesített múzeum autentikus tárgyak segítségével mutatja be a hazai mezőgazdaság, növénytermesztés és állattenyésztés, erdészet, valamint a vadászat és a halászat fejlődéstörténetét.⁷

A Magyar Királyi Iparművészeti Múzeumot Rómer Flóris és Pulszky Ferenc kezdeményezésére, 1872-ben alapították Budapesten, elsősorban nyugati minták hatására. Székhelyét, a Lechner Ödön és Pártos Gyula által tervezett szecessziós palotát 1896. október 25-én avatták fel a millenniumi ünnepségek záróeseményeként. Az intézmény napjainkban is a hazai és a nemzetközi, régi és kortárs iparművészet, design nemzetközi rangú kiállítóhelye, múzeuma. Kiemeljük, hogy a budapesti Iparművészeti Múzeum a magyar népi díszített tárgykultúra számos jelentős alkotását, csoportját is őrzi, ugyanakkor a huszadik század idején jelentős mértékben hatott más etnográfiai és múzeumi kiállításokra, valamint tudományos kutatásokra és eredményekre is.⁸

A 19–20. század fordulóján, elsősorban a szecessziós művészetszemlélet hatására, az etnográfusok és az értelmiségiek egyre gyakrabban és tudatosabban kezdték gyűjteni a díszített tárgyakat. Azonban a hosszú tizenkilencedik század végén kibontakozott új stílusú népművészetben sokan régi keleti hatásokat, gyökereket véltek felfedezni. Például Huszka József (1854–1934) több évtizeden át foglalkozott a magyar nép díszítőművészetével, formakultúrájával, s azokat elsősorban a keleti magaskultúrák alkotásaival hasonlította össze.⁹ Malonyay Dezső szerkesztésében 1907–1922 között öt kötetben jelent meg *A magyar nép művészete* című monográfia, Kalotaszegen, Székelyföldön, Torockón, Balatonvidéken, Dunántúlon és Palócföldön végzett terepgyűjtés alapján, mely nagyon gazdag illusztrációs anyagot tartalmazott.¹⁰ Kiemeljük, hogy mindkét szerző messzemenően hasznosította a Székely Nemzeti Múzeumban őrzött népművészeti gyűjteményeket. Tehát a korabeli néprajzi kutatások és múzeumi kiállítások szorosan összefonódtak. „Végül is a népi díszítmények századfordulós kultusza jelentékeny többletet hozott a szaktudománynak és a néprajzi muzeológiának.”¹¹

A két világháború közötti korszak tárgyi kutatásait és múzeumi kiállításait Bátky Zsigmond, Györffy István és Viski Károly szemlélete, munkássága határozta meg. Eredményeiket *A magyarság néprajza* című négykötetes monográfiában foglalták össze. Annak első kötetében bemutatták a magyarság táp-

lálkozását, építkezését, bútorzatát, kézművességét és viseletét, a másodikban pedig gazdálkodását, azon belül a gyűjtögetést, halászatot, vadászatot, állattartást, földművelést, teherhordást, közlekedést, jeladást, valamint a díszítőművészetet és a „hagyomány tárgyait”.¹² Kiemeljük, hogy ezek a témák és tárgyelegyüttesek napjainkig megjelennek, elmaradhatatlanok egy-egy jelentősebb magyar múzeum állandó néprajzi kiállításából.

Gunda Béla 1943–1948 között vezette a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem néprajzi tanszékét. Már itt Erdélyben szorgalmazta, hogy a leíró, pozitivisták vizsgálata után a tárgyak elsődleges és másodlagos funkcióit is szükséges vizsgálni.¹³ Kényszerű távozása után, 1949-től már a Debreceni Egyetem tanára lett, s az ottani néprajzi intézetben tovább közvetítette az eszközvizsgálatok akkor újszerű európai módszerét. Kiemeljük, hogy a második világháború után berendezkedő szocialista propaganda Erdélyben és Magyarországon is hangsúlyosan terjesztette a „dolgozó nép” munkaközpontú fogalmát, képét és kultúráját, így számtalan múzeumi kiállításon megjelentek a falusi gazdálkodás hagyományos munkaeszközei, produktumai és életképei. Balassa Iván az eke és a szántás magyarországi, Dr. Kós Károly pedig erdélyi történetét, tipológiáját, alapvető és rituális funkcióit mutatta be.¹⁴ Megjegyezzük, hogy múzeumi munkásságuk során mindketten számos kiállítást rendeztek a parasztság földműveléséről, állattenyésztéséről, szőlészetéről, a falusi kézműveségről, melyek rendszerint bemutatták a munkafolyamatok alapvető eszközeit és termékeit is.

Fél Edit és Hofer Tamás az 1950-es és az 1960-as években, az erőszakos kolhozosítás árnyékában végezte átányi, monografikus jellegű tárggyűjtését, terepkutatását. A nemzetközi rangú tudósok polgári szemléletük miatt a korabeli tudományos és múzeumi élet peremén dolgoztak, azonban kutatásaik során a teljességre törekedtek, céltudatosan és következetesen igyekeztek az átányi családok szinte teljes tárgyi világát felmérni, regisztrálni, megvizsgálni, majd segítségükkel a helyi közösség egész életének, kultúrájának, társadalomszerkezetének, kapcsolatrendszerének, életmódjának, értékrendjének komplex és szakszerű bemutatására törekedtek.¹⁵

Terepkutatásaik során azt tapasztalták, hogy a faluban élő személyek, családok egész élete voltaképp tárgyakhoz kapcsolódott. A budapesti Néprajzi Múzeum gyűjteményeibe végül is ők összesen 3707 átá-

⁷ BALÁZS György – OROSZI Sándor 1996.

⁸ ÁCS Piroska 1999; PATAKI Judit 2006.

⁹ HUSZKA József 1883; Uő 1885; Uő 1895; Uő 1930.

¹⁰ MALONYAY Dezső 1907–1922.

¹¹ KÓSA László 1989, 144.

¹² BÁTKY Zsigmond – GYÖRFFY István – VISKI Károly 1933–1937.

¹³ GUNDA Béla 1945.

¹⁴ KÓS Károly, Dr. 1947; Uő 1958; BALASSA Iván 1973.

¹⁵ FÉL Edit – HOFER Tamás 2016.

nyi tárgyat soroltak be. A faluból származó objektumok sorában 1235 a gazdálkodáshoz, azok közül 341 a mesterkedéshez, 1329 pedig a háztartáshoz kapcsolódott. A lakáskultúrát 274, a viseleteket pedig 231 tárgy képviselte. Az Átányban akkor összegyűjtött tárgyak fele helyben készült. Habár ennek a páratlan gyűjteménynek állagai 1970-ben lezárultak, kezdeményezői és összeállítói úgy vélték, hogy az átányi tárggyűjtemény segítségével szakszerűen dokumentálható, árnyaltan megrajzolható és bemutatható a faluban élő személyek sajátos életmódja, belső társadalmi rendje a kollektivizálást megelőző években.¹⁶ Ebből a monografikus alaputatásból született meg 2009-ben a Néprajzi Múzeum kiállítása: *Egy falu az országban – Átány*.

Kiemeljük, hogy mindketten jól átgondolt terep kutatásokat végeztek az erdélyi Kalotaszegen is, ahol egy nagyon specifikus, reprezentatív és szimbolikus jellegű tárgycsoportot, a házasság előtt álló lányok kelengyéjét vizsgálták és elemezték.¹⁷ Hofer Tamás a múzeumi- és terepmunkája során összegyűjtött szerteágazó tapasztalatait végül is *A tárgyak elmélete* című programadó tanulmányában fogalmazta meg.¹⁸ Abban hangsúlyosan kiemelte, hogy a tárgyak segítségével árnyaltan lehet rekonstruálni egy-egy közösség mindennapjait, egy-egy csoport társadalomszerkezetét.¹⁹ Jelezte azt is, hogy a modern etnológia, szociológia és antropológia jóval kevesebb figyelmet fordított a tárgyak vizsgálatára. Éppen ezért a hazai társdiszciplínák is viszonylag megkésve és kismértékben foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy a tárgyak milyen specifikus helyet foglalnak el gyorsan változó világunkban, hogyan tükrözik egy-egy család, közösség sajátos életmódját és aspirációit.

Hofer Tamás távlatnyitó írásában régészekről kölcsönzött fogalommal (tárgypopuláció) nevezte meg a tárgyak azon összetartozó csoportját, melyek fokozottan tükrözik az egy-egy lokális világon belüli rétegződést, kapcsolatokat, hatalmi struktúrákat és azok folyamatos változását. Határozottan úgy vélte, hogy a tárgyuniverzumok, tehát egy-egy embercsoport, közösség teljes tárgyállománya alkalmas arra, hogy segítségével bemutassuk és értelmezzük egy-egy közösség sajátos életmódját, értékrendjét, társadalmi presztízsét, státuszát, életstílusát, jövőképét, valamint mindezek folyamatos átalakulását, hordozóik társadalmi és térbeli mobilitását.²⁰

Kósa László alföldi kutatásai során azt tárta fel, hogy egy tanyai gazdaság 1974-ben milyen sajátos eszköztárral és életmóddal rendelkezett.²¹ Bereczki Ibolya, Szabó László és Szabó István is bemutatta, hogy a szolnoki Damjanich János Múzeum gyűjteményeibe milyen karakterisztikus (falusi földműves és kézműves életvilágból származó), szinte teljes tárggyűjtemények kerültek be a második világháborút és a kollektivizálást követő évtizedekben, elsősorban az intézmény gyűjtőterületéről, melyek később mintául szolgáltak arra nézve is, hogyan lehet a tárggyűjtést, a tudományos feldolgozást és annak múzeumi kiállításon való reprezentációját organikus egységben megvalósítani.²²

Dr. Kós Károly hozománylevelekben regisztrált tárgyak segítségével vizsgálta meg a különböző társadalmi csoportok specifikus életmódját, jövőképét a Székelyföldön.²³ Szintén levéltári forrásokra, hagyatéki és vagyoni összeírásokra épültek Benda Gyula elemzése, melyek a dunántúli uradalmi és kisvárosi életformák átalakulását világították meg.²⁴ Granasztói Péter nemrég megjelent kötete inventáriumok segítségével szakszerűen dokumentálva elemzi, hogyan változott Kiskunhalas mezőváros társadalmi világa 1760–1850 között a tárgyi világok tükrében.²⁵ Szőcsné Gazda Enikő pedig hozománylevelek segítségével mutatta be, hogyan változott Háromszéken a különböző társadalmi rétegek, családok életmódja a huszár század idején.²⁶ Kiemeljük, hogy kutatási eredményeit ő is folyamatosan hasznosította a Székely Nemzeti Múzeumban, több általa szervezett kiállítás megtervezésekor.

Paládi-Kovács Attila nemrég emelte ki, hogy a tárgyi vizsgálatok, elemzések és értelmezések legfontosabb intézményei a 20. század második felében is elsősorban a múzeumok voltak szerte Európában. Habár a németországi és az észak-európai szakemberek már az 1960–70-es években nemcsak a tárgypolitikát, hanem az etnográfiai tárgyak és a néprajzi gyűjtemények alapvető funkcióját, szerepét is megkérdőjelezték, mások pedig még az anyagi kultúra elemzését is fölöslegesnek vélték, az elmúlt évtizedek eredményei azt tükrözik, hogy szerte a nagyvilágban van igény a különböző korok tárgyi kultúrájának múzeumi bemutatására, melyek nem csak az emlékezést, hanem az emberi univerzum mélyebb megértését teszik lehetővé.²⁷ Véleményét azzal is alátá-

¹⁶ FÉL Edit – HOFER Tamás 1997; Uő 2016; SELMECZI KOVÁCS Attila 2000, 451–445.

¹⁷ FÉL Edit – HOFER Tamás 1969.

¹⁸ HOFER Tamás 1983.

¹⁹ Uo., 39.

²⁰ Uo., 58–60.

²¹ KÓSA László 1980, 399–424.

²² BEREZKI Ibolya 1977; SZABÓ László 1989, 187–208; SZABÓ István 2002.

²³ KÓS Károly, Dr. 1977a; Uő 1977b; Uő 1978.

²⁴ BENDA Gyula 2005; Uő 2008.

²⁵ GRANASZTÓI Péter 2010.

²⁶ SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2015.

²⁷ Lásd <http://utkozben.neprajz.hu?p=288> (letöltve: 2021.07.05.).

masztotta, hogy Arjun Appadurai *The Social Life of Things*, 1986-ban Cambridgeben megjelent kötete szerte a világon nagy sikert aratott.²⁸ Paládi-Kovács Attila úgy vélte, hogy a tárgyszociológiai elemzések Magyarországon viszonylag korán kibontakoztak, elsősorban Fél Editnek és Hofer Tamásnak köszönhetően. „Úgy gondolom, hogy a korábban domináns tárgytörténeti és a később kibontakozó tárgyszociológiai irányzat, a kétféle megközelítés és szempontrendszer jól kiegészíti egymást, egymással komplementernek tekinthető.”²⁹

A magyar szociológusok közül Hernádi Miklós foglalta össze magvasan, hogy a tárgyak milyen társadalmi meghatározottsággal rendelkeznek, milyen szerepet játszanak az intimizálásban, az otthonos tér kialakításában, a társadalmi rang, státusz, aspiráció tükrözésében, a mindennapi és az ünnepi fogyasztásban, különböző vallásos és profán szertartásokban. Továbbá használat közben milyen alapvető funkcióikkal és jelentésekkel gazdagodnak, tulajdonosaik pedig hogyan viszonyulnak az eredeti változatokhoz vagy a másolatokhoz, értékükhöz, továbbá a gicstárgyakhoz, s egy-egy tárgynak milyen pályafutása van az egyén vagy családja életében?³⁰ A rendszerváltozást megelőző magyarországi jelenkutatások azt emelték ki, hogy a tárgyak alapvető életmódokat és mintákat tükröznek, miközben az időélmény, jövőkép, családi élet, lakáskultúra és lakberendezés, valamint a kommunikációs eszközök és modellek gyökeresen megváltoztak a magyar falvakban.³¹

A funkcionalizmus és a strukturalizmus után a szemiotika is hatott a magyar néprajztudomány és muzeológia alakulására.³² Gazda Klára több évtizedes terepmunka és múzeumi kiállításszervezés után foglalkozott a díszített tárgyak ornamentikájával, rituális kontextusaival, szimbolikus tartalmaival, jelképeivel és jelentéseivel.³³ Ugyanő a Székely Nemzeti Múzeumban szervezett alapkiállításában elméleti eredményeit a gyakorlatban, kiállításainak keretében meg is valósította. Berta Péter kutatásai tárták fel, hogy a 17–18. századi erdélyi ötvösmunkák, kelyhek milyen specifikus szerepet játszanak az erdélyi gábor cigányok rítusaiban, egy-egy család presztízsének megtartásában vagy növelésében.³⁴ Szuhay Péternek a különböző roma közösségekben végzett terepmunkáiból páratlan kollekció jött létre a budapesti Néprajzi Múzeumban, melyekből több korszerű kiállítást is szervezett.³⁵

A magyar folklorisztikában már a 20. század közepétől meghatározó irányzat volt az életrajzi módszer, melynek során a kutatók elemzéseikben fokozatosan eljutottak az arctalan paraszti közösségektől és néptől az egyén, a speciális tudással, képességekkel rendelkező egyéniségek, alkotók vizsgálatához.³⁶ Dr. Kós Károly kismonográfiát szentelt a Vargyason élő bútorfestő Sütő család 20. század közepén alkotó tagjainak bemutatására.³⁷ Azóta a vargyasi családi házban állandó kiállítást rendeztek be, a látogatók az emlékház udvarán egy olyan kopjafát is megtekinthetnek, melynek felületére a család leghíresebb festőasztalosainak nevét, születési és elhalálási évét időrendben, családfaszerűen kifaragták. Kiemeljük, hogy Banner Zoltán az erdélyi falusi tárgyalgatókról készített összegezést.³⁸ Megjegyezzük, hogy a falusi tájházak működtetői számos esetben egy-egy helyi tárgyalgató, egyéniség tevékenységét is bemutatják. A zabolai Csángó Néprajzi Múzeumban pedig a gorzafalvi Domokos Ilona, messze földön ismert csángó magyar szövőasszony életvilágát, eszközeit és termékeit mutatják be eredeti tárgyak és dokumentumértékű fényképek segítségével. Ugyanott kiállították az egyik leghíresebb gorzafalvi csángó fazekas, Gábor Mundi műhelyét, eszközeit és termékeit is, mert a látogatók jelentős része igényli, hogy a kézműves kiállítások sajátos eszközökkel (filmekkel, képekkel, eszközökkel, termékekkel) egy-egy konkrét tárgyalgató életvilágát, otthonát, élettörténetét is bemutassák.

Az erőszakos kolhozosítás, migráció és urbanizáció falun élő családokra gyakorolt hatásait a Bodrogi Tibor által vezetett, 1971–1974-es, Varsányban szervezett kutatások tárták fel.³⁹ Az 1978-ban megjelent kötet tanulmányai voltaképpen azt mutatták be, hogy a kollektivizálást követő évtizedben hogyan alakult át a falusi családok szerkezete, háztartásszerkezete, viseletkultúrája, tárgyállománya, kapcsolatrendszere, időhasználata, hitélete, alapvető életmódja és életstratégiája. Ezt a jelenkutatást az MTA Néprajzi Kutatóintézetének munkatársai 2001–2004 között újra megismételték, hogy feltárják és értelmezzék, milyen változások történtek az utóbbi három évtizedben a Nógrád megyei palóc falu gazdasági életében, kommunikációs rendszerében, értékrendjében, valamint a helybéli cigány népesség életmódjában.⁴⁰ Érdekes, hogy a magyar muzeológia ezeket a jelenségeket elsősorban a rendszerváltozás

²⁸ APPADURAI, Arjun 1986.

²⁹ Lásd <http://utkozben.neprajz.hu/?p=288> (letöltve: 2021.07.05.).

³⁰ HERNÁDI Miklós 1982.

³¹ HOPPÁL Mihály – SZECSKÓ Tamás 1984.

³² PÉNTÉK János 1979; GRÁFIK Imre – VOIGT Vilmos 1981; GRÁFIK Imre 1992; Uő 1995; PÓCS Éva 2008.

³³ GAZDA Klára 2008.

³⁴ BERTA Péter 2014.

³⁵ SZUHAY Péter 2006.

³⁶ POZSONY Ferenc 2007.

³⁷ KÓS Károly, Dr. 1972.

³⁸ BANNER Zoltán 1972.

³⁹ BODROGI Tibor 1978.

⁴⁰ Lásd SÁRKÁNY MIHÁLY 2006.

után szervezett tematikus kiállítások keretében tükrözte és reprezentálta.

Fejős Zoltán szerint a Magyarországon végzett *jelenkutatások* és az azokkal párhuzamosan végzett múzeumi tárgygyűjtések legtöbbször a *történeti* jellegű vizsgálódások sorába illeszkedtek, mivel a jelent egy folyamatosan zajló változás organikus részének, időszakának tekintették. A jelenkutatások keretében pedig sokan azt vizsgálták, hogy a szocialista közelmúltban az erőszakos eszközökkel megszervezett kollektívizálás milyen hatásokat, változásokat gyakorolt a falun élők életmódjára és stratégiáira. Azonban nem dokumentálták és nem gyűjtötték eléggé rendszeresen a szocialista korszak mindennapjaiban használt jellegzetes munkaeszközöket vagy specifikus tárgyakat. A jelenkutatások – Fejős Zoltán szerint – azt is feltárhatják, hogy a szocialista érában befelé milyen finoman átrendeződtek a helyi társadalmak, s a különböző csoportok vagy egyének akkor milyen sajátos kultúrával éltek, de legtöbbször elmaradt ezeknek a folyamatoknak a korabeli tipikus tárgyakkal való dokumentálása, múzeumi gyűjtése is.⁴¹

Az 1989-es kelet-európai rendszerváltás gyökeresen átrendezte nemcsak a térségben élők megszokott életmódját, hanem azonosságtudatát is. Nem véletlen tehát, hogy az események sodrában egyre többen kezdtek foglalkozni az egyéni, a közösségi és a nemzeti identitással. Hofer Tamás szerterágazó kutatási programot kezdeményezett azzal kapcsolatban, hogy a falusi közösségek sajátos szellemi és tárgyi javai milyen jelképes üzenetekkel, jelentésekkel gyarapodtak, milyen szerepet játszottak a nemzeti kultúrák, identitások megalkotásában és reprezentációjában.⁴² Számos tanulmány pedig arra mutatott rá, hogy a korábban falusi környezetben, organikusan élő tárgyak más, organizált kontextusokban az etnikai, felekezeti, társadalmi, lokális, nemzeti identitás hordozói lehetnek.⁴³

Miközben a kelet-európai államok fokozatosan integrálódtak a különböző európai rendszerekbe, gyökeresen átrendeződött a saját nemzeti kultúrájukhoz, hagyományaikhoz kötődő viszonyulásuk is. Térségünk legtöbb országában fokozódott a sajátos, regionális, nemzeti identitást hordozó, reprezentáló javak iránti figyelem és érdeklődés. Magyarországon belül pedig megváltozott a korábbi hagyományok, kulturális elemek Nyugat és Kelet közötti elhelyezé-

se. Voltaképpen ezt a kérdést kontextualizálta és reprezentálta a budapesti Néprajzi Múzeum újszerű kiállítás, konferencia és tanulmánykötet segítségével.⁴⁴

A magyarországi szabadtéri néprajzi múzeumok (pl. Szentendrén, Ópusztaszeren, Sóstón, Szennán, Tihanyban, Zalaegerszezen stb.) és a falusi tájházak a legtöbbször már az 1989-es rendszerváltozás előtt hatékonyan megvalósították egy-egy család, egyén sajátos életmódjának, életstílusának, életstratégiájának, valamint státuszának adekvát reprezentációját, elsősorban különböző tárgyak és együttesek segítségével.⁴⁵ Ugyanakkor arra is számos példát kínáltak, hogy az egyes objektumok a különböző nemzedékek életében milyen specifikus életutat jártak be. Szintén a skanzenekben folyó alaputatások, kiállításstervezések során valósult meg legkorszerűbb formában a falusi életmódokban, valamint a gasztronómiai, higiéniai és alváskultúrában bekövetkezett 20. századi gyökeres változások szakszerű bemutatása és reprezentációja.⁴⁶ A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban megrendezett, falusi életmódokat és azoknak változásait bemutató tárlatok elméleti, módszertani tapasztalatait előbb Cseri Miklós foglalta össze.⁴⁷ Kemecsi Lajos szintén a hazai és a külföldi skanzenekben szerzett tapasztalatai alapján közölt tanulmánykötetet a szabadtéri néprajzi múzeumok korszerű stratégiáiról, az életmódtörténet, a vasútépítést követő polgárosodás, valamint a tárgytörténet modern módszerekkel megvalósuló vizsgálatáról és múzeumi bemutatásáról.⁴⁸

Sári Zsolt előbb 2011-ben szervezett nagyobb szabású, interaktív, korszerű tematikus kiállítást a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban *A vasút fénykora. A vidék modernizációja* címmel, melynek keretében azt reprezentálta, hogy a vasúti rendszer kiépítése milyen alapvető változásokat eredményezett a vidéken élők életében, s az új közlekedési eszköz hogyan terjesztette el a polgári, urbanus élet- és kulturális javakat, mintákat.⁴⁹ Pár évvel később egy több éven át tartó európai, nemzetközi program keretében végzett kutatás eredményeit mutatta be *A bárányok nem hallgatnak. A juhtartás és a pásztorélet európai öröksége* című igencsak korszerű kiállítás segítségével. A nemzetközi együttműködésből megszületett tárlat az európai juhtartás szokásait, tárgyi világát, hétköznapijait és ünnepeit mutatta be interaktív módon.⁵⁰ Megjegyezzük, hogy a legjelen-

⁴¹ FEJŐS Zoltán 2017, 26–29.

⁴² HOFER Tamás 1989; Uő 1991; SELMECZI KOVÁCS Artlla 2001.

⁴³ POZSONY Ferenc 2009; Uő 2011; Uő 2018.

⁴⁴ HOFER Tamás 1996.

⁴⁵ BERECSKI Ibolya – SZABLYÁR Péter 2012; BERECSKI Ibolya 2013.

⁴⁶ CSILLÉRY Klára 1972; Uő 1982; CSERI Miklós – FÜZES Endre 1997; ZENTAI Tünde 2002.

⁴⁷ CSERI Miklós 2009.

⁴⁸ KEMECSI Lajos 2020.

⁴⁹ SÁRI Zsolt 2011.

⁵⁰ SÁRI Zsolt 2014.

több európai juhartartó régiók sorából csak az erdélyi Kárpátokban élő nagyon specifikus juhászat bemutatója maradt ki a kutatásból és a tárlatból.

Az első világháború 100. évfordulóján a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum és a Debreceni Egyetem Néprajzi Intézete nagyobb szabású közös kutatási programot kezdeményezett, melynek eredményeként több kiváló konferencia, tárlat és tanulmánykötet is megszületett.⁵¹ Nagyné Batári Zsuzsanna 2014 karácsonyán a Skanzenben újszerű tárlatot szervezett *Ajándék a frontról* címmel, melynek keretében az első, fronton eltöltött karácsonyi ünnep emlékeit, a feldíszített fát, annak jellegzetes díszzeit, a hazaküldött színes képeslapokat mutatta be. A kiállítás ugyanakkor azt is dokumentálta, hogy mindez milyen szerepet játszott az osztrák és a német urbánus hagyományokban már korábban meglévő, népszerű karácsonyfa és ajándékozás szélesebb körű hazai elterjedésében.⁵² Bereczki Ibolya 2017-ben szintén nagy sikerű tárlatot szervezett *Üzenet a frontról* címmel, mely azt mutatta be katonalevelek, tárgyak, dokumentumértékű képek segítségével, hogy egy orbaiszéki földműves legény tüzér és családja életében milyen gyökeres változásokat eredményezett az első világháború.⁵³

Gazda Klára több évtizedes terep- és múzeumi munkájának tapasztalatait a következőképpen foglalta össze: „A múzeumi megőrzés révén a tárgyak *meta-morfózison* mennek át: eredeti eszközfunkciójukat elveszítik, és helyette múzeumi formációs folyamatok tárgyaivá válnak: sokoldalúan dokumentálják, őrzik, kiállítják, a nevelés és szórakoztatás eszközeivé teszik őket.”⁵⁴

Fejős Zoltán egy külön tanulmánykötetében foglalkozott a néprajzi múzeumok szerepének folyamatos változásával, az ott őrzött tárgyi kollekciók tudományelméleti meghatározásával, reprezentációs lehetőségeivel, időbeli vonatkozásaival, a múzeumok és a turizmus, a kiállítások és az átmeneti rítusok kapcsolatával, valamint a népi kultúra örökségiesítésével.⁵⁵ A múzeumba bekerült tárgyak sajátos funkcióit, szerepét, jelentéseit magvasan így fogalmazta meg: „A múzeum az a nagy fordítógép, amely az eredeti körülmények közül kiemelt tárgyat valami mássá változtatja. Elsősorban megőrzi, így valami elmúlt, valami idegen világ emlékeként tartja fenn, sőt rendre úgy teszi ismét hozzáférhetővé, hogy újabb és újabb jelentésekkel ruházza föl. A tudományos feldolgozás-

sal és a kiállításoknak köszönhetően új összefüggések tárulnak föl, amelyek azonban olyannyira változékonyak lehetnek, hogy a múzeumi tevékenység tárgyát is jelentősen alakítani tudják. A néprajzi múzeumok mai szerepe a korszakok és az eltérő társadalmi rétegek közötti többszörös fordításban, az ismeretlen vagy a túlzottan közeli tolmácsolásában teljesedik be, ennek révén a társadalom mozgásáról, önmagunkról is képet alkothatunk.”⁵⁶

Újabb tanulmánykötetében hangsúlyosan foglalkozott a múzeumi munka és az etnográfiai kutatás sajátos kapcsolatával, a posztmodern jelenkutatás múzeumi vetületeivel és lehetőségeivel, az intézményekben őrzött tárgyi állagok digitalizációjával, örökségiesítésben játszott szerepével, valamint a posztmodern korszak gyűjtési modelljeivel.⁵⁷ Kiemelte, hogy az utóbbi évtizedekben szerte a nagyvilágban gyökeresen új irányzatok jelentek meg az anyagi kultúra vizsgálatában, s a technológiával, dizájnnal, fogyasztáselmélettel foglalkozó stúdiókat elsősorban az „anyagiság” kategóriája váltotta fel.⁵⁸ Továbbá kihangsúlyozta, hogy a legújabb tárgyelmeletek és a múzeumok jelenkori társadalmi szerepének összekapcsolásából szerte a nagyvilágban figyelemre méltó, újszerű eredmények születtek meg.⁵⁹ Megjegyezte: miközben a kultúra és társadalomtörténet művelőinek figyelme posztmodern korunkban a világ materiális vetületei felé is fordult, a jelentősebb tárgyi kollekciókkal rendelkező kultúrtörténeti és etnográfiai múzeumok elbizonytalanodtak, amikor korábbi, saját állományaik segítségével szándékoztak korszerű üzeneteket megfogalmazni és közvetíteni. Sok intézményben pedig a tárgyak már nem főszeplői egy-egy kiállításnak, mivel a tárlatok rendezői leginkább „az élmény elsőbbségét hangsúlyozzák, s a múzeumot inkább tekintik érzelmek helyének, mint tárgyak gyűjteményének.”⁶⁰

A felgyorsult idő elsősorban a posztmodern társadalmak, emberek alapvető problémája. Megjegyezzük, hogy a magyar szokáskutatók már korábban is feltárták, hogy az átmeneti rítusok, rendszerint szimbolikus jelentésű tárgyak segítségével, az objektumok korábbi rendjének átalakításával, eltörésével árnyaltan jelzik, hogy milyen alapvető változás következett be egy-egy család, egyén életében, annak státuszában, s hogy az ideiglenes káosz után milyen más, új időszak kezdődik.⁶¹ Érdekes, hogy a magyar néprajztudomány legkiválóbb kutatói éppen a má-

⁵¹ KAVECSÁNSZKI Máté – KEMÉNYFI Róbert 2020; KLOSKA Tamás 2020.

⁵² NAGYNÉ BATÁRI Zsuzsanna 2014.

⁵³ BERECSKI Ibolya – POZSONY Ferenc 2016.

⁵⁴ GAZDA Klára 2008, 17.

⁵⁵ FEJŐS Zoltán 2003.

⁵⁶ Uo. Összefoglaló a hátulsó borítón.

⁵⁷ FEJŐS Zoltán 2017.

⁵⁸ Uo., 15.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ FEJŐS Zoltán 2017, 15–16.

⁶¹ PÓCS Éva 2002, 144; POZSONY Ferenc 2006, 136–138.

sodik és a harmadik évezred fordulóján kezdtek foglalkozni behatóbban az idő kategória természetével, működésével. Pócs Éva mutatta be, hogy a magyar földműves és állattartó falusi lakosság milyen sajátos időszemlélettel és időhasználattal rendelkezett, s az miként reprezentálódott annak hagyományos kultúrájában.⁶² Nem véletlen, hogy Fejős Zoltán éppen az ezredforduló alkalmával, 2000-ben rendezte meg a budapesti Néprajzi Múzeum *Időképek* című, korszerű és nagy sikerű kiállítását.⁶³

Az utóbbi években számos szakmai rendezvény, kiadvány foglalkozott a néprajzi múzeumok korszerűsítésével, új funkcióinak, szerepének megfogalmazásával, szélesebb társadalmi csoportok felé való nyitásával, látogatóival kialakított kapcsolatának átrendezésével, nyitottabb intézménnyé való alakításával.⁶⁴ Az alapvetően problematizáló és kritikai szemlélet segítségével voltaképpen a városligeti új székhelyére csakhamar beköltöző Néprajzi Múzeum tervezett kiállításainak koncepcióját, szakmai jövőjét segítettek körvonalazni.⁶⁵

A székelyföldi múzeumi gyűjtemények kialakulása

Az 1989-es romániai rendszerváltozás után eltelt három évtized alatt az erdélyi, azon belül a székelyföldi néprajzi kiállítások rendezői és tervezői számos tematikai, módszertani és szemléletbeli újítást honosítottak meg. Legtöbbször arra törekedtek, hogy korszerű üzeneteket fogalmazzanak meg, közvetítsenek meglévő gyűjteményeik segítségével.

Ahhoz, hogy eredményesen bemutassuk ezeket az új törekvéseket és megvalósításokat, röviden felvázoljuk, hogy a meglévő néprajzi, múzeumi kollekciók milyen kulturális, társadalmi és politikai kontextusokban, körülmények között jöttek létre, s időben hogyan változtak.

Az első részleges nyilvánosságú gyűjtemények ebben a régióban elsősorban a 18. századi kollégiumokban (pl. Nagyenyeden, Székelyudvarhelyen) jöttek létre. Az erdélyi arisztokrácia tagjai (Batthyány Ignác, Samuel von Brukenthal, Teleki Sámuel) a 18–19. századok fordulóján jelentős könyvtári, szépművészeti és természettudományi kollekciókat hoztak létre Gyulafehérváron, Marosvásárhelyen és Nagyszebenben. Egy Erdély múltját és szellemi örökségét bemutató múzeum megalapítását Gróf Kemény József (1795–1855) kezdeményezte, aki végül 1842-ben felaján-

lotta saját könyv-, okirat- és ásványgyűjteményét az intézmény létrehozására. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület már alapításától, 1859-től kezdődően nagy hangsúlyt fektetett az erdélyi múlt, kultúra kiemelkedő értékeivel kapcsolatos gyűjtemények kialakítására és fejlesztésére. A következő évben Erdély Múzeuma gróf Mikó Imre kolozsvári villájában kezdte meg működését, mely csakhamar gazdag és változatos történelmi, numizmatikai, könyvtári, levéltári és természetrajzi állagokkal gyarapodott.⁶⁶ Kiemeljük, hogy a felsorolt kezdeményezések voltaképpen a polgári magyar nemzeti kultúra megszerkesztésének hőskorában jelentkeztek, állagaik és kiállításuk az akkori elit réteg kultúra-, társadalom- és nemzetszemléletét tükrözték.⁶⁷

Özvegy Cserey Jánosné Zathureczky Emília a háromszéki Imecsfalván lévő kúriájában alakított ki nyilvános gyűjteményt már 1875-től, majd azt 1877-ben ajánlotta fel a Székely Nemzeti Múzeum létesítésére. Az intézmény első őrre 1881-ig Vasady Nagy Gyula volt, majd őt Nagy Géza követte 1881–1889 között. Az értékes gyűjteményt 1879-ben Sepsiszentgyörgyre költöztették, s az alapítványi tulajdonba került kollekciónak előbb a Székely Mikó Kollégium épületében biztosítottak helyet. Mivel az intézmény állagai látványosan gyarapodtak, csakhamar saját hajlékra volt szükség. Kós Károly tervei alapján, 1911–1913-ban építették fel a múzeum saját tulajdonú épületcsoportját.⁶⁸ A gyűjtemény alapításának hőskorában Csereyné leginkább ismerőseinek köréből gyűjtött, elsősorban nemesi életmódhoz kötődő tárgyakat, azonban a korabeli leltárkönyvek tanúsága szerint, pár hétköznapi tárgy már akkor is bekerült a kollekcióba. Az intézmény számára etnográfiai tárgyakat Nagy Géza kezdett nagyobb számban gyűjteni a korabeli világiállítások és regionális tárlatok hatására. Majd László Ferenc a 20. század első két évtizedében mindennapi tárgyakat is beszerzett székely falvakból a múzeum számára. Például egy torjai esztergályos mester összes késztermékét megvásárolta.⁶⁹

Az 1867-es kiegyezés után elsősorban innovációs központként létesítették a budapesti Technológiai Iparmúzeumot, melynek hajlékát Hauszmann Alajos tervei alapján emelték 1887–1889 között. Annak mintájára Erdélyben két hasonló intézmény is megszületett. A Székely Mívelődési és Közgazdasági Egylet már alapításától, 1874-től kezdődően a régió gazdasági és kulturális felemelkedésének előmozdítá-

⁶² PÓCS Éva 2002.

⁶³ FEJŐS Zoltán – LACKNER Mónika – WILHELM Gábor 2001.

⁶⁴ VÁSÁRHELYI Tamás 2009.

⁶⁵ FOSTER, Hannah Daisy et al. 2018.

⁶⁶ POZSONY Ferenc 2004.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ BOÉR Hunor 2007, 21–22.

⁶⁹ BOÉR Hunor 2002.

sát szorgalmazta. Ezért kezdeményezte a Székelyföldi Iparmúzeum megalapítását Marosvásárhelyen, melynek épületét, 1890–1893 között, Kiss István tervei alapján emelték. Első állandó kiállításait 1886-ban nyitották meg, azoknak keretében pedig elsősorban a vidék kézműves életének eszközeit és hagyományos portékáit mutatták be, népszerűsítve a székely falvak és mezővárosok jellegzetes termékeit. Mivel a múzeumot 1904-ben a magyar kincstárnak adományozták, az 1920-as impériumváltás után Nagyrománia tulajdonába került, értékes és változatos állagai fokozatosan szétszóródtak.⁷⁰

Szintén a modernizáció elősegítésére alapították Kolozsvárt 1884-ben az Állami Ipari Szakiskolát, melynek hajlékát 1898-ban Pákei Lajos tervei alapján építették fel. Ugyanott kapott székhelyet az I. Ferenc József Iparmúzeum is, melynek szintén Pákei tervei alapján, 1904-ben egy új épületet emeltek a Malom utca másik oldalán. A múzeum, a gazdag technológiai gyűjtemény mellett, változatos hazai és külföldi, nyugati és keleti iparművészeti, valamint erdélyi néprajzi tárgyakat is tartalmazott. Az impériumváltás előtt 459 szőnyeget, 367 bútort, 564 agyag- és majolika-, 370 fém-, 90 porcelán-, 300 fa-, számos bőr-, üveg- és kő-, valamint 556 hímzett és szőtt tárgyat tartottak nyilván az intézményben.⁷¹ Mivel a múzeum épületét 1920 után elkobozták, és más célra rendezték be, gyűjteményei szétszóródtak, különböző kolozsvári múzeumokban rejtőznek, ritkán láthatók nyilvános tárlatokon.

Herrmann Antal 1898-tól kezdődően kezdte néprajzi előadásait a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen. Oktatói tevékenysége mellett nagy szerepe volt abban, hogy a kincses városban 1902-ben Mátyás király szülőházában megnyitották az Erdélyi Kárpát-Egyesület honismereti és néprajzi múzeumát. Az intézmény már indulásakor szerteágazó történeti és fürdőügyi kollekciókkal is rendelkezett. Néprajzi gyűjteménye elsősorban szőtesekből és varrottasokból, a fonás-szövés szerszámaiból, a népi fazekasság termékeiből, az ősfoglalkozások (pl. halászat, vadászat és pásztorkodás) szerszámaiból, valamint a földművelés eszközanyagából állt. A néprajzi tárlatokat előbb Jankó János, majd Semayer Vilibáld rendezte. Az állandó kiállítás keretében egy kalotaszegi tisztaszobát és egy konyhát is bemutattak.⁷² Kollektív napjainkban különböző kolozsvári múzeumokban vannak elhelyezve, néprajzi jellegű tárgyállományának nagyobb része a kolozsvári Erdélyi Néprajzi Múzeumába került.

Az első világháborút követő impériumváltás elsősorban a vegyes, állami/vármegyei/egyesületi tulajdonú múzeumok életében hozott gyökeres változást. Vezetőiket, testületeiket lecserélték vagy azokban román többséget alakítottak ki. A Román Királyság kevésbé támogatta a korábban létrehozott magyar intézményeket, de a jelentős és rangos néprajzi kollekciókkal is rendelkező, alapítványi tulajdonban lévő Székely Nemzeti Múzeum elkerülte az államosítást, ami nagyrészt László Ferenc hazai és külföldi szakmai kapcsolatrendszerének, valamint tudományos presztízsének volt köszönhető. A két világháború között László Ferenc (1901–1925) és Csutak Vilmos (1908–1936) nagy szakértelemmel irányította a múzeum működését, melynek tudományos kutatásaira, kiállításaira és publikációira felfigyeltek nemcsak a magyar, hanem a román és az európai szakemberek is. Herepei János 1938-tól került a múzeum élére.⁷³ A második világháború végén a nagy múltú intézmény legértékesebb kollekcióit, kézíratait, műkinccseit, budapesti utasításra, menekíteni próbálták, és a kiválogatott anyagokat ládába rakták, majd részben evakuálták. Mivel a szállítmányt Zalaegerszeg vasútállomásán 1945. március 29-én bombatámadás érte, a múzeum evakuálásra kiválasztott tárgyainak több mint fele elpusztult vagy nyoma veszett.⁷⁴

A székelyföldi kisvárosokban (Csíkszeredában, Kézdivásárhelyen, Székelyudvarhelyen) élő magyar értelmiségiek a két világháború között olyan helyi és vidéki múzeumok létesítését kezdeményezték, melyek gazdag néprajzi és helytörténeti állagokkal rendelkeztek. Kiemeljük, hogy Haáz Ferenc Rezső a székelyudvarhelyi református kollégium korábbi kollekcióiból 1921-ben érdeklődők által látogatható, állandó kiállítást szervezett, melyet 1928-ban újabb tárgyakkal bővített. Gyűjteményének segítségével elősegítette, szorgalmazta, hogy a tanítóképzős diákok elsajátítsák a székely bútorfestés és hímzés hagyományos technikáit, valamint ornamentikáit.⁷⁵

Szőcs János kutatásaiból ismerjük, hogy egy csíki székely múzeum alapításának gondolatát és tervét a vidéken élő egyházi és világi értelmiségiek már a 19. század utolsó évtizedében megfogalmazták.⁷⁶ Domokos Pál Péter a csíkszeredai Római Katolikus Főgimnázium épületében 1929-ben, Orbán Balázs születésének századik évfordulóján rendezte meg a Csíki Székely Népművészeti Kiállítást, melyet a vidék lelkesen felkarolt és támogatott. A Venczel József által szerkesztett, *Vigyázz!* című kézíratos diáklap örökítette meg, hogy az akkor összegyűjtött 10 000 néprajzi tárgyat és nép-

⁷⁰ BÓNIS Johanna 2003, 7–85.

⁷¹ GAAL György 2013; MURÁDIN Jenő 2015; SZÉKELY Miklós 2017.

⁷² SEMAYER Vilibáld 1902, 80–84.

⁷³ BOÉR Hunor 2002; Uő 2007, 34–93.

⁷⁴ BOÉR Hunor 2007, 21–22, 34–93, 103.

⁷⁵ HAÁZ Ferenc 1935.

⁷⁶ SZŐCS János 2001, 56–58.

művészeti alkotást a főgimnázium 50 méteres folyosóján és 4 termében állították ki. A következő évben már Nagy Imrével és Vámszer Gézával együtt újabb nagyszabású székely népművészeti és egyházművészeti tárlatot rendezett Csíksomlyón, a régi tanítóképzőben, a pünkösdi búcsú alkalmával. Az akkor összegyűjtött és kiállított 140 nagyon értékes egyháztörténeti, képzőművészeti és néprajzi tárggyal voltaképp megalapozták *A Csíki Székely Múzeumot*, melynek állagai a következő években is látványosan tovább gyarapodtak, azokat ideiglenesen a helybeli római katolikus gimnázium termeiben és padlásterében helyezték el. Az alapítók között csakhamar nézeteltérés alakult ki, hogy a jelentős tárgyi gyűjteményt Csíksomlyón vagy a csíkszeredai főgimnáziumban állítják ki. A helyzetet még az is színezte, hogy közben felmerült az a kérdés is, hogy az intézmény a Székely Nemzeti Múzeum fiókrészlegévé váljon-e vagy maradjon önálló. Mivel Domokos Pál Péter 1930–1933 között Kézdivásárhelyen tanított, utána 1933–1936 között Gyergyóalfaluban volt kántor, majd onnan 1936-ban Kolozsvárra távozott, hiányában elakadt a csíki múzeum gyarapításának és intézményesítésének folytatása. A Magyar Párt csíki választmányának beszámolójából ismerjük, hogy 1937-ben összesen 310 tárgy volt beletárolva, de az alapítást követő adományokat akkor még nem vették nyilvántartásba, s az egészet két szobában zsúfolták össze.⁷⁷

Balázs Márton kézdivásárhelyi igazgató-tanár a 19–20. századok fordulóján végzett szerteágazó gyűjtőmunkát Felsőháromszéken, azonban értékes népművészeti kollektívái rendre szétszóródtak, kiállítási és raktári tér hiányában azokat különböző erdélyi és magyarországi intézményeknek vagy magánszemélyeknek adományozta.⁷⁸ Gyűjtőmunkáját Dienes Ödön művelt ügyvéd folytatta, aki 1922-ben kezdeményezte egy helytörténeti múzeum alapítását. A kézdivásárhelyi Kaszinó tagjaival együtt 1932–1933 között látogatható állandó kiállítást szervezett az Erzsébet Árvaleány-nevelő Intézetben. A kollektívák gyarapítását 1936-tól Dienes Jenő folytatta tovább, de állandó, saját épület hiányában a kézdivásárhelyi várostörténeti gyűjtemény a második világháború forгатagában szétszóródott, elkallódott.⁷⁹

A szovjet mintára berendezkedett új román vezetése a második világháborút követő sztálinista korszakban a nemzeti kisebbségek tudatos eltüntetésére, asszimilációjára törekedett. Éppen ezért az erdélyi magyar múltat, kulturális örökséget dokumentáló önálló múzeumi gyűjtemények sehogy sem illeszkedtek bele a nacionalista, totalitárius hatalom egyneműsítő el-

képzeléseibe. Erőszakos eszközökkel rendre megszüntették azokat a közületeket (pl. EME, EKE, EMKE), melyek korábban jelentős magyar tárgyi, levéltári, könyvtári állagokkal rendelkeztek, gyűjteményeiket elkobozták és román állami tulajdonba sorolták.

A változásokat jól tükrözi a marosvásárhelyi néprajzi múzeum megszületése és alakulása. Ebben a Maros parti városban a bukaresti hatalom 1921-ben Aurel Filimont (1891–1946) bízta meg egy állandó népművészeti kiállítás megszervezésével, melyre a szecessziós kultúrpalotában került sor. A kolozsvári néprajzi iskola hatására a két világháború közötti korszakban a kezdeményező intenzív gyűjtőmunkát végzett a vidéken. Vezetésével a kultúrpalotában 1934-ben megnyitotta kapuit a régészeti és az etnográfiai múzeum. Az alapító úgy vélte, hogy etnográfiai tárgyak segítségével lehet legjobban reprezentálni a román nép jellegzetes kultúráját és nemzeti identitását. A két világháború között létesített gyűjtemény a második világháborút követő évtizedekben további tájegységek (Mezőség, Küküllő-vidék, Görgény-völgye, Felső-Maros mente, Nyárad mente) jellegzetes tárgyi anyagával bővült, majd tovább gyarapodott 1962-ben egy Erdőszentgyörgyről behozott kisebb múzeumi kollektívával, 1980–1990 között pedig újabb 894 tárggyal. A megyei múzeumhoz tartozó néprajzi részleg élére 1979-ben alkalmaztak főállású néprajzos muzeológust. A néprajzi részleg első állandó tárlatát 1984-ben nyitották. A rendszerváltozás után, 1991–2005 között újabb 723 tárggyal gazdagodott ez a néprajzi gyűjtemény. A marosvásárhelyi Néprajzi és Népművészeti Múzeum napjainkban a Toldalagi Palotában, a főtér egyik legszebb 18. századi barokk épületében található, melyet 1960–1961-ben állítottak helyre. A múzeum leltárában napjainkban összesen 8538 tárgyat tartanak nyilván. Gyűjteményeiben a népi textíliák, ünnepi és hétköznapi viseletek, a hagyományos népi mesterségek termékei és eszközei, a háztartás és a gazdálkodás tárgyai mellett a vallási és a rituális életben fontos szerepet betöltő ortodox ikonok, illetve kortárs népművészeti alkotások is helyet kaptak. A rendszerváltozás után, 2009-ben időszakos kiállítást rendeztek dokumentumértékű családi fotókból *Foto-ethnographica* címmel, melynek keretében jelentős számú magyar és roma vonatkozású kép is szerepelt. Virginás-Tar Emese, szakképzett fiatal néprajzkutató 2016-ban került az intézményhez, ahol 2018-tól dolgozik főállású magyar etnográfusként, muzeológusként.⁸⁰

Állandó és tematikus tárlatai a térségben lakó románok, magyarok, szászok kulturális örökségének,

⁷⁷ SZÓCS János 2001; Uő 2010; GYARMATI Zsolt – SZATMÁRI László 2004, 10–11.

⁷⁸ BALÁZS Márton 1842, 5–7.

⁷⁹ MIKLÓSI-SIKES Csaba 2002, 126–127; DIMÉNY Attila 2018, 11–12.

⁸⁰ Virginás-Tar Emese és Vajda András közlése.

néphagyományainak a sokszínűségét reprezentálják. A *Maros megyei vásárok és falvak világa* című legújabb alapkiállításának rendezői Vajda András vezetésével arra tettek kísérletet, hogy tárgyak, fényképek és filmek segítségével bemutassák a mezőváros és a falu, valamint a különböző belső tájegységek lakói közötti találkozásokat, természetes kapcsolatokat és a különböző javak cseréjét a piac, vásár keretében. A kiállítás a Román Nemzeti Kulturális Alap által támogatott *A hagyományos vásár – a javak és kultúra cseréjének helyszíne* című országos projekt keretén belül valósult meg 2013-ban. Soós Zoltán múzeumigazgató szerint nemcsak a helybéli látogatók, hanem a külföldi turisták is egyre inkább érdeklődnek a helytörténeti kiállítások iránt.⁸¹

Boér Hunor és Gagy József kutatásai tárták fel, hogy a Magyar Autonóm Tartomány területén már az 1950-es évek elejétől kezdődően létrejött a székelyföldi múzeumok hálózata, melynek szovjet modellekre épülő, osztályharcos propagandát kiszolgáló átszervezése 1951-től kezdődött. Azonban Sztálin halála után, 1953-tól fokozatosan megerősödött ebben a térségben is az egységes román nemzeti ideológiának az érvényesítése. Mivel az akkori propagandisták úgy vélték, hogy a népművészet árnyaltan tükrözi az etnikai jellegzetességeket, támogatták az etnográfiai kutatásokat, melyek tükrözhetik a régióban élő nemzetiségek jellegzetes életmódját, valamint a szomszédos Moldvához fűződő kapcsolatait. Tény, hogy már 1959-ben Székely Zoltán megfogalmazta a székelyföldi múzeumi gyűjtemények kibővítését és rendszerbe való szervezését.⁸²

Közvetlenül a második világháború befejeződése után, Molnár István Székelykeresztúron kezdeményezte városi múzeum alapítását, mely a helybéli unitárius gimnázium korábbi gazdag néprajzi, történeti és régészeti gyűjteményeiből, 1946-ban jött létre. Az intézmény 1950-ben beköltözött a hajdani Városi Kaszinó épületébe, amelyet 1953-ban és 1978-ban gyökeresen átépítettek, kibővítettek. 1961–1966 között népi ipari szerkezeteket, 1971-ben népi mesterségeket bemutató alapkiállítást szerveztek. Székelykeresztúr múzeumát 1985-ben Hargita Megyei Múzeum néven összevonták a megye többi városi múzeumával, majd 1990-től újra a városi tanács vállalta fenntartását. Molnár István 1946–1977 között, Fülöp Lajos pedig 1977-től vezette a gazdag néprajzi kollekciókkal rendelkező intézményt. Benkő Elek, aki szisztematikus ásatásokat végzett a mezőváros és a szomszédos falvak területén, 1983-ban Ughy

István képzőművész-restaurátor segítségével messze földön híres középkori kályhacsempe-kiállítást szervezett a nemrég feltárt leletekből, majd eredményeiket nyomtatásban is közzétette.⁸³ A múzeum telkére 1957-ben Molnár István telepített egy 1853-ban épült kecseti házat, majd később egy 1785-ből származó korondi vízimalmot. 1971-től az intézmény udvarán egy csarnokban mezőgazdasági eszközöket bemutató tárlatot hoznak létre.⁸⁴ A szabadtéri részleg 1997-ben újabb Nyíkió menti (pl. tarcsafalvi, rugonfalvi, csehétfalvi, szenterzsébeti) épületekkel és népi ipari szerkezetekkel gyarapodott.⁸⁵ Sándor-Zsigmond Ibolya 1990-ban került a múzeumhoz. Kezdeményezésére az intézmény alapításának 70. évfordulóján a főépület pincéjében egy agrártörténeti tárlatot nyitottak, melynek keretében a helyi földművelés, állattenyésztés, szőlőművelés és borászat hagyományait mutatják be, s a Küküllő mente legkiválóbb termékeiből borkóstolót is szerveznek az érdeklődőknek. Ugyanott egy korszerű látványtárlat is kialakítottak, ahol a látogatók megtekinthetik a múzeum értékes kerámia gyűjteményét. Napjainkban a múzeum szakmai leltáraiban több mint 8000 néprajzi tárgyat tartanak nyilván.

A székelyudvarhelyi Református Kollégium múzeumi gyűjteményét 1949-ben államosították, s rajoni múzeumként élén egészen 1952 végéig Haáz F. Rezső állt. A hajdani Udvarhelyszék és Székelyudvarhely történetét, valamint a vidék népi kultúráját bemutató múzeum az 1985–1990-es időszakot leszámítva önállóan működik, fenntartója Székelyudvarhely városi tanácsa. Az intézmény több költözés után 2016-ban nyerte el impozáns székhelyét a Haberstumpf-villában. A gazdag népművészeti, város- és céhtörténeti gyűjteménnyel rendelkező intézményt 1953–1954-ben Erdélyi László, 1954-ben egy hónapig Horváth József, 1954–1973 között Ferenczi Géza Levente, 1974–1975 között Fülöp Lajos, 1976-tól Zepezcaner Jenő vezeti, 2010-től pedig szakképzett néprajzkutató muzeológus, Miklós Zoltán az igazgató. A múzeumot 1994-ben alapítójáról, Haáz Rezsőről nevezték el. Az intézmény az utóbbi évtizedekben számos korszerű, interaktív kiállítást szervezett, ugyanakkor jelentős kiadói tevékenységet is folytat. Kiemeljük, hogy gazdag gyűjteményeiből körülbelül 4500 múzeumi tárgy falusi világból származik.⁸⁶

A székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum néprajzi osztályát az utolsó két évtized alatt Székelyföld egyik legdinamikusabb, legkorszerűbb múzeumává fejlesztették. Fokozatosan megújultak az intézmény

⁸¹ BLOS-JÁNI Melinda 2020, 11–12.

⁸² BOÉR Hunor – GAGYI József 2005.

⁸³ BENKŐ Elek – UGHY István 1984.

⁸⁴ BOÉR Hunor – GAGYI József 2005, 514.

⁸⁵ POZSONY Ferenc 2004; SÁNDOR-ZSIGMOND Ibolya 2011 (<http://udvarhelyszek.eloerdey.ro/kiallitok/muzeum/molnar-istvan-muzem>; letöltve: 2020.10.09.).

⁸⁶ ZEPEZCANER Jenő 2005; POZSONY Ferenc 2004.

tárlatai: 2005-ben a székely kisgyermekes kalendáriumban elfoglalt helyéről, 2006-ban az udvarhelyszéki falusi kézműves foglalkozásokról, 2007-ben a lányok szocializációjáról, 2009-ben az Umling festő-asztalos família páratlan értékű erdélyi hagyatékáról, 2010-ben a Mária-tisztelet templomi emlékeiről, szintén abban az évben a vásári portékákról, 2015-ben a megesett lányok ambivalens életútjáról,⁸⁷ 2020-ban pedig a moldvai csángók nyelvéről szerveztek tematikus, időszakos, korszerű, interaktív jellegű kiállításokat, majd ugyanott 2021-ben a 350 éves székelyudvarhelyi Református Kollégium történetét, annak néprajzi gyűjteményét mutatták be igencsak korszerű formában, interaktív módszerekkel. Az intézmény posztmodern funkcióit Miklós Zoltán fogalmazta meg: „a jelenkor múzeumai már nem »szent tárgyak templomai«, hanem sokkal inkább egy integrált kulturális térként definiáljuk magunkat, de ennek beteljesedése érdekében még hosszú út áll a kis múzeumok előtt.”⁸⁸

Tarisznyás Márton néprajzkutató és helytörténész kezdeményezésére 1952-ben alakult meg a gyergyószentmiklósi múzeum, mely a jelentős örmény örökséggel rendelkező mezőváros múltját, valamint a Gyergyói-medencében található székely falvak népi kultúráját, népművészetét, hagyományos építészetét, erdőhöz és fához fűződő viszonyát dokumentálja. Az intézmény 1990-ben felvette alapítójának, Tarisznyás Mártonnak a nevét.⁸⁹ A múzeum napjainkban összesen 35 000 tárgyat őriz, abból kb. 4000 néprajzi jellegű: 900 textil, 300 kerámia, a többi pedig a gazdálkodás, kézművesség és lakáskultúra területéről származik.

Szőcs Levente néprajzos-muzeológus 2005-ben került a gyergyószentmiklósi múzeumba. Egy éven át rendszeresen dokumentálta a jelentős örmény hagyományokkal, épített és egyházi örökséggel rendelkező város környékén élő falusi székelyek hagyományos ünnepi és mindennapi viseletét, s ebből rendezte 2006-ban *Gyergyó ünneplőben* című időszakos tárlatát. Szintén 2006-ban az örmények egyházi, kulturális örökségét mutatták be a múzeumban. Majd 2011–2013 között a *Székely festékesek* című vándorkiállításukat számos erdélyi és magyarországi településre is elvitték. Szerető, terepmunkára épült az intézmény *Régi szerszámok, mesterségek* című tárlata, melyet 2016-ban nyitottak meg. A múzeum munkatársai arra is törekednek, hogy az erdélyi és a magyarországi múzeumokkal kiépített partnerségi kapcsolatok keretében különböző tematikus vándorkiállításokat is foganadjanak.⁹⁰

Kovács Dénes 1946-ban kezdeményezte a Csíki Székely Múzeum újraalapítását a városban korábban létesített gyűjteményekből, amit a hatalom helyi és központi képviselői csak 1950-ben hagytak jóvá. Az intézmény megörökölte a Csíki Székely Múzeum két világháború között összegyűjtött, majd évtizedeken át kallódó kollekcióit és a Római Katolikus Gimnázium gyűjteményeit. 1954-ben 17 helyiségben összesen már 954 muzeális tárgyat őriztek. Nagy Géza igazgatósága idején (1959–1963) az összegyűjtött tárgyakat szakszerű nyilvántartásba vették. Közvetlenül az 1968-as megvásárlás után János Pál megszerezte a múzeum számára a Mikó-várat, amelyet 1969–1972 között előbb gyökeresen felújítottak, majd beköltöztették a múzeum értékes gyűjteményeit. Hargita Megye Néptanácsa 1985 októberében, központi utasításra, hatalmi szóval összevonta a csíkszeredai, gyergyószentmiklósi, a székelykeresztúri és a székelyudvarhelyi, valamint a gyergyószárhegyi gyűjteményeket. Csak az 1989-es romániai események után sikerült megszüntetni az erőszakkal központosított múzeumi rendszert a megyében, és önálló jogi személyként megalakítani a mai Csíki Székely Múzeumot.⁹¹

A csíkszeredai múzeum első néprajzi tárgyait még Domokos Pál Péter és Vámszer Géza gyűjtötte össze, majd a második világháború után Kovács Dénes és János Pál gyarapította tovább, akik meghatározó szerepet játszottak a Mikó-vár mellett található szabadterei részleg kialakításában is. A néprajzi kollekciókat tovább gazdagította Farkas Irén, Kósa-Szánthó Vilma, Szócs János és Kristó Tibor. A fából készült objektumok száma 1452, a kerámia kollekció 1710 díszes és használati edényből, valamint 810 kandalló csempéből áll. A fémtárgyak viszonylag kisebb számú csoportot (357 db) képviselnek. A múzeum népi textilgyűjteménye messze kiemelkedik gazdagságával és értékével, melynek aranytartalékát a 75 darabból álló régi csíki székely festékes alkotja. A csíki viseletek és lakást díszítő textiliák száma összesen 3500 darab. A Mikó-vár tőzsomszédságában felépített szabadterei gyűjtemény jelenleg 6 csíki és egy gyimesközéploki házból, valamint 16 székely kapuból, 2 gabonásból és egy fedeles kútból áll.⁹²

A néprajzi részleget 1980–2004 között Farkas Irén vezette, aki a Mikó-várban 2005-ben több mint 400 négyzetméteres kiállítási felületen rendezte meg a *Hagyományos Népi Mesterségek Csíkban* című tárlatot, mely a vidék falusi mesterségeit (kerámiafeldolgozást, vasművességet, szövést, fonást, falmegmunkálást), eszközeit és termékeit mutatta be.

⁸⁷ MOLNÁR Beáta 2018, 181–183.

⁸⁸ BLOS-JÁNI Melinda 2020, 13.

⁸⁹ TARISZNYÁS Márton 1982, 22–23.

⁹⁰ BLOS-JÁNI Melinda 2020, 6.

⁹¹ GYARMATI Zsolt – SZATMÁRI László 2004, 12–13.

⁹² Uo., 49–69.

Salló Szilárd 2007–2014 között volt az intézmény néprajzos-muzeológusa. Kádár Kincsővel és Kökösy Rozáliával együtt, immár szűkebb alapterületen tervezte és valósította meg 2014 elején a *Csíki idők járása – népi életképek a mindennapokból* című néprajzi kiállítást. A tárlat keretében, elsősorban életképek segítségével, mutatják be, hogy a csíki falusi családok a 19–20. század fordulóján milyen specifikus életmóddal rendelkeztek a mindennapok során. Az első rekonstruált életképben egy havasi eszténaépületet, a juhászok havasi életmódját reprezentálták. A másodikban a famegmunkálást, az ács, asztalos és a kerekkes mesterek tradicionális eszközeit és jellegzetes termékeit mutatták be. A kocsiszínben a földműveléssel, állattartással kapcsolatos tárgyakat állították ki. Az utolsó életképben pedig a csíki lakásokat, otthonokat, az asszonyok jellegzetes élettereit és foglalkozásait, valamint a háziipar eszközeit mutatták be.⁹³ A múzeum vezetői korábban számos külső anyagra épülő, nagyobb léptékű időszakos kiállítás segítségével jelentős mértékben növelték sikereiket, de napjainkban már fontosabbnak tartják a saját kutatásaikra, állagaikra épülő, a város és a vidék kulturális örökségének reprezentációját.⁹⁴

Az 1968-as prágai események Nicolae Ceaușescu ideiglenesen ideológiai engedményekre készítettek. Hogy elkerülje Moszkva beavatkozását, lazítania kellett korábbi, 1956-ot követő kemény nemzetiségi politikáján. Ezt a lehetőséget elsősorban a székelyföldi magyar értelmiségiek használták ki, így a térségben tovább fejlesztették az intézményeket, s ígéretes múzeumi élet bontakozott ki. Az 1968-as megújítások közelítőleg a hajdani Háromszék területén létrehozták Kovászna Megyét, melyben a Sepsiszentgyörgyi Múzeum, később Kovászna Megyei Múzeum fedőnéven a Székely Nemzeti Múzeum hamarosan látványosan kezdett fejlődni. A Kós Károly által tervezett központi épülete 1979–1981 között új szárnyal bővült, melyben Gazda Klára, aki 1968-ban került az intézményhez, csakhamar szakszerű néprajzi kiállításokat rendezett. A Zalaegerszegen elpusztult, klasszikus értékű népművészeti gyűjteményeket kitarató terepkutatásaival újraépítette, s Háromszék 20. századi népi kultúráját (pl. gyűjtögető és termelő életmódját, hagyományos kézművességét, lakáskultúráját, textil- és viseletanyagát, ünnepi szokásait és hétköznapi életmódját) szakszerű kiállításokkal reprezentálta.⁹⁵ A néprajzi kollekció napjainkban több mint 12 000 tárgyból áll. Értékes kerámiagyűjteménye több mint 1300 bokályt és 800 használati

edényt tartalmaz. A textilgyűjteményhez tartozó tárgyak száma meghaladja az 1200-at, közülük 50 igen értékes úrihímzés, 30 festékes található. Bútorgyűjteményének jelentősebb része festett, melynek értékes részét képezi 110 láda, 59 szék, 16 tál, 16 asztal, 28 kendőszeg, 20 saroktáca, 11 pad, 17 sőtartó, 10 ágy és 6 bölcso. Erdély minden vidékét reprezentálja az itt őrzött gyermekjáték-gyűjtemény, mely már 1976-ban 2500 darabból állt.⁹⁶ Kós Károly már az első világháború előtt szorgalmazta egy szabadtéri néprajzi részlegnek, skanzennek a kialakítását is. Ennek fő lépései Csutak Vilmos idején történtek, az 1930-as évek elején. Előbb 1930-ban megvásároltak egy telket, majd a múzeum főépületének tőszomszédságába áttelepítettek 1934-ben egy 1767-ben épített alsíki, pottyondi házat, 1937-ben be is rendezték 18. századi bútorokkal és csempés tüzelővel. A múzeum telkén faragott és festett székely kapukat, kopjafákat, különböző népi kézműves szerkezeteket is bemutatnak a látogatóknak.⁹⁷

Dr. Gazda Klára 1991-től Kolozsváron bekapcsolódott a magyar néprajzi oktatásba. 1994-től Szőcsné Gazda Enikő vezeti a néprajzi részleget, 2001-ig tucatnyi időszakos kiállításuk volt. Kakas Zoltán és Demeter Éva 2003-ban a gorzafalvi kerámiát mutatta be, majd Demeter Lajossal 2004-ben szakszerű kiállítást szerveztek a temető néprajzával kapcsolatban.⁹⁸ 2007-ben a székelyföldi gyermekvilágról készítettek újszerű alapkiállítást, Szőcsné Gazda Enikő 2008-ban a régió ünnepi szokásairól, 2010-ben az agyagtermékeiről, ugyanabban az évben a népművészet madármotívumairól, 2013-ban a világító eszközökről, 2013-ban pedig az erdélyi csipkékről. Majd 2016-ban ugyanő gyökeresen átrendezte, megújította a múzeum korábbi, székelyföldi viseletekkel, textíliákkal és hozománnyal kapcsolatos állandó tárlatát. 2019-ben Kolozsvárt, az Erdélyi Református Múzeumban is rendezett kiállítást a székelyföldi szokásvilágról, annak egyházi, protestáns vallásos vonatkozásairól. *Jönek, jönek, hogy vigyenek* címmel.

Kinda István 2007-től a Székely Nemzeti Múzeum muzeológusa, és már ugyanabban az évben a feliratos falvédőkről, 2011-ben a nagyborosnyói téglavető cigányokról, 2020-ban pedig az intézmény teljes állagának költöztetéséről szervezett korszerű, interaktív jellegű, időszakos tárlatot. Párhuzamosan, a Havadtői Néprajzi Múzeumban 2010-ben a település történetéről, 2014-ben az idős nemzedékek életmódjáról, 2016-ban a hétköznapiokról és ünnepekről, 2018-ban pedig archív fényképek segítségével

⁹³ MOLNÁR Beáta 2018, 177–179.

⁹⁴ BLOS-JÁNI Melinda 2020, 5.

⁹⁵ GAZDA Klára 1976.

⁹⁶ SZABÓ Zsolt 1976, 78–79.

⁹⁷ SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2004, 19–21; BOÉR Hunor 2007, 53.

⁹⁸ <https://www.sznmm.rol/sznmm.php?o=azutolsoharangszo> (letöltve: 2020. 10. 23.).

a falu múltjáról valósított meg újszerű kiállításokat. Ugyanő a szakszerűen felújított miklósvári Kálnoky-kastélyban alapított *Erdélyi Élet Múzeumában* 2017-ben társkurátorként vett részt az első alapkiállítás létrehozásában, mely a patinás épületben a gróf Kálnoky család életvilágát mutatja be, elsősorban korabeli enteriőrök segítségével. Az erdőszentgyörgyi Rhédey-kastélyban főkurátorként tervezte és valósította meg 2019-ben a *Mysteria Residentiae Rhédey* című állandó tárlatot, mely elsősorban a mai brit királyi család egyik őse, Rhédey Klaudia romantikus életútját mutatja be. Társkurátora volt a 2015-ben Székelyudvarhelyen, majd 2016-ban Marosvásárhelyen, 2017-ben pedig Budapesten megrendezett *Anna – asszonyors a 20. században* című, nagy sikerű és korszerű kiállításnak is. Ő tervezte meg muzeológiai szempontok szerint a 2021 szeptemberében Budapesten megnyílt *Egy a Természettel. Vadászati és Természeti Világkiállítás* önálló pavilonjában felépített *Kárpát-medencei kincsesár* című, az elszakított területek vadászati kultúráját bemutató tárlatot.

Az 1968-ban alapított Kovászna megye vezetői állandó várostörténeti kiállítást kezdeményeztek már a következő évben Kézdivásárhelyen is, melynek szakmai felügyeletével, gondozásával és gyarapításával 1970-ben Incze Lászlót, helyben oktató történelem szakos tanárt bízták meg. Az intézmény állandó kiállításait 1972-ben a régi Városháza épületében rendezték be. Legnépszerűbb állandó tárlatai az 1848–1849-es háromszéki eseményeket, Gábor Áron kivételes szerepét, a városban működő céhek műhelyeit és eszközanyagát, valamint termékeit mutatják be. A céhtörténeti múzeum leltárában több mint 8000 tárgyat tartanak nyilván. Nagyon sok érdeklődő látogatja a 330, erdélyi és moldvai magyar viseletekbe felöltöztetett babát bemutató kiállítást is.⁹⁹ Dimény Attila etnográfus-muzeológus 2001-től vezeti a kézdivásárhelyi múzeumot, de ő kezdeményezte azt is, hogy a városban a Bogdán fotográfuscsalád 1870–1880 között alapított, egészen a rendszerváltás végéig működő, napfény-megvilágítású műtermében állandó kiállítást rendezzenek. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának jelentős támogatásával 2000-ben megvásárolták a fényképész család házát, berendezését, felszerelését és pontosan beletárolt negatívjait, amit a Múzeumbarátok Egyesületének kezelésébe utaltak át.¹⁰⁰ 2004-ben a felsőháromszéki miseruhákról, 2008-ban a mezőváros polgári viseleteiről, 2011-ben polgári lakáskultúrájáról, 2013-ban Zabolán egy orbaiszéki falu polgárosult otthonairól, 2014-ben pedig Kézdivá-

sárhelyen a polgári étkezés háromszéki emlékeiről rendezett nagy érdeklődésnek örvendő időszakos tárlatot.¹⁰¹

Haszmann Pál évtizedeken át szerteágazó gyűjtő munkát végzett Csernátonban és környékén, s családjának alsócsernátoni kúriájában gazdag néprajzi, helytörténeti kollektiót hozott létre. Ez a családi gyűjtemény alkotta az 1973-ban felavatott csernátoni néprajzi múzeum alapját, mely napjainkig a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum külső részlegeként működik. Az alapítás után a Damokos kúria telkére fokozatosan áttelepítették a Székely Nemzeti Múzeum által korábban megvásárolt háromszéki és erdővidéki épületeket.¹⁰² Az intézmény bemutatja a falu és a környék épített örökségét, lakáskultúráját, viselet- és textilanyagát, kandallócsempéit, mezőgazdasági eszközkészletét. Gazdag levéltári, könyvtári, numizmatikai, régészeti, képzőművészeti és technikatörténeti gyűjteményeit az alapító fiai tovább gyarapították, s ma látványos kiállításokat lehet benne megtekinteni a székely kúriákban élő famíliák világáról, a háromszéki temetők művészetéről, Csernáton művelődési életéről, Felsőháromszék népi építészetéről és lakáskultúrájáról, székely kandallócsempékről, festett bútorokról, öntött ércvályhákról, mezőgazdasági gépekről, valamint az audiovizuális eszközök székelyföldi elterjedéséről, stb.¹⁰³

A Székely Nemzeti Múzeum csernátoni részlegeként intézményesített múzeum vezetését 1977-ben, az alapító halála után ifjabb Haszmann Pál és Haszmann József vette át. Az intézmény adminisztratív és szakmai életét 2013-tól Dimény-Haszmann Orsolya néprajzos-muzeológus irányítja. Vezetésével 2018–2020 között a múzeum udvarán álló (albisi, béla-falvi, vargyasi) székely házakat és gazdasági épületeiket felújították, kiállításait korszerűsítették s négy nyelvű pannókkal látták el.¹⁰⁴ Az intézmény szakmai leltárában több mint 34 000 néprajzi tárgy szerepel, azok közül a tárlatokban közel 2500 tárgy látható. A rendszerváltás után a következő tárlatokat valósították meg: 1992-ben *A székelyföldi üveghuták*, 1995-ben *Háromszéki festett bútorok*, 1997-ben *Csernátoni postatörténet*, 1998-ban *Feliratos és faragott mennyezetartó háromszéki gerendák*, 1999-ben *A háromszéki méhészkedés múltja és jelene*, 2001-ben *Kályhacsempék Háromszékről*, 2005-ben *Színék, csíkok, szöttesek – viselettörténeti tárlat*, 2008-ban *Kovácsmesterség Háromszéken – kovácsoltvas tárgyak*, 2009-ben *A kendertől a vászonig*, 2011-ben *Csutkabuba – népi gyermekjátékok*, 2012-ben *Gyermekábrázolások a régi idők fotográfiáin*, 2013-ban *Rostáinkra lyuggatott ősi jelképek*,

⁹⁹ MIKLÓSI-SIKES Csaba 2002, 126–128.

¹⁰⁰ Uo., 128; DIMÉNY Attila 2018.

¹⁰¹ DIMÉNY Attila 2018.

¹⁰² DIMÉNY-HASZMANN Orsolya 2021.

¹⁰³ KÓNYA Ádám 1999; D. HASZMANN Orsolya 2013.

¹⁰⁴ <https://www.sznm.ro/sznm.php?o=skanzen> (letöltve: 2020.10.23.).

2013-ban „*Férjem uram itthon légy, itthon nem csíp meg a légy*” – feliratos falvédők, 2014-ben „*Tudatom, hogy én még jól vagytok...*” – írott és tárgyi emlékek az első világháborúból, 2015-ben *Fába faragott élet – Haszmann József egyéni kiállítása*, 2016-ban *Háromszéki írott tojások*, 2017-ben *Zabla, kengyel, fanyereg – lószerszámok*, 2018-ban *Önkéntes tűzoltók Háromszéken*, valamint *45 éves a Haszmann Pál Múzeum – intézménytörténeti tárlat*. A múzeum a rendszerváltás után is megőrizte nyitottságát, évente számtalan foglalkozást, kézműves tábort szerveznek, ősszel pedig megrendezik a 20. század eleji mezőgazdasági gépek *BuRRogatató* elnevezésű, nagyon népszerű, interaktív bemutatóját.¹⁰⁵ A múzeum vezetői napjainkban tudatosan törekednek arra, hogy szélesebb csoportokat (iskolásokat, fiatalokat, idősebbeket) szólítsanak meg különböző múzeumpedagógiai foglalkozások, nyílt múzeumi napok keretében.¹⁰⁶

A Kriza János Néprajzi Társaság 2000-ben kezdeményezte a Csángó Néprajzi Múzeum alapítását az orbaiszéki Zabolán. Az intézményt 2004-től a Pro Museum Egyesület és a Székely Nemzeti Múzeum közösen működteti, legfontosabb fenntartója a Bethlen Gábor Alapítvány. Állandó és tematikus kiállításai a moldvai csángó magyarok és az orbaiszéki székelyek hagyományos kultúráját, örökségét mutatják be. Pozsony Ferenc, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem néprajz szakos diákjaival és tanáraival együtt, több mint egy évtizedes terepmunkára alapozva, 2003-ban rendezte az intézmény első állandó tárlatát, ez: *A moldvai csángó magyarok hagyományos kultúrája*. Kinda István 2005–2007 között volt az intézmény első muzeológusa, aki 2012-ben tematikus időszakos tárlatot rendezett a gorzafalvi kerámiáról, majd 2017-ben a világhírű tibetológus, Csoma Sándor rekonstruált csomakörösi szülőházában *Egy orbaiszéki katonarendi család lakáskultúrája a 18–19. század fordulóján* című állandó kiállítást valósította meg. Az intézmény alapításának 10. évfordulóján, 2013-ban Zabolán két kiállítást nyitottak: *Békebeli otthonok – egy pávai tanítócsalád lakáskultúrája*, *Egy zabolai ortodox juhászcsalád enteriőrjei*. Szintén terepmunkából született 2016-ban az új állandó kiállítás, a *Csángó zesztre – hozomány*, valamint *A zabolai románok gyapjúszőnyegei* című időszakos tárlat. 2018-ban két időszakos kiállítást nyitottak: *A barcasági szászok kulturális öröksége* és *Egy zabolai székely gazdacsalád életmódja a 20. század első felében*. 2019-ben három tárlatot rendeztek: *Samanisztikus hagyományok a moldvai csángó falvakban*; *Székely és csángó festékes szőnyegek*; *Székely festett bútorok*.

2020-ban csak egyetlen új időszakos kiállítást valósítottak meg: *Székely festékesek a csíkjenőfalvi Pál Jánosné Eröss Borbála hagyatékából*. A kolozsvári néprajz szakos diákok a nyári múzeumi szakgyakorlatok keretében, az elmúlt két évtizedben közel 5000 tárgyat, 20 000 fotót és 15 000 régi családi és közösségi iratot digitalizáltak és leltároztak be a zabolai intézményben.¹⁰⁷

Székelyföldön a legtöbb tájházat falusi értelmiségiek alapították, előbb 1968, majd 1989 után. Alapvető céljuk az volt, hogy a falusi székely családok 1962-es kollektivizálást megelőző életvilágával, emlékezetével kapcsolatos tárgyakat, örökséget összegyűjtsék és bemutassák, megerősítsék a helyben élők és az elszármazottak történeti emlékezetét és lokális azonosságtudatát.¹⁰⁸ Csíkkarcfalván, Csíkszentdomokoson, Csíkszentmiklóson, Csomakőrösön, Énlakán, Gyergyócsomafalván, Gyergyóremetén, Havadtőn, Kápolnáfaluban, Kászonaltízben, Kibédén, Korondon, Kőrispatakon, Lövétén, Máréfalván, Nyárádszentsimonban, Parajdon, Siménfalván, Székelyszentléleken, Szentegyházán, Tordátfalván, Zabolán, Zalánpatakon stb. alakultak olyan tájházak, melyek a helyi földműves közösségek épített örökségét, életmódját, lakáskultúráját, specifikus kézműves foglalkozásának tárgyi világát őrzik és tükrözik. Megjegyezzük, hogy a különböző egyházi, gazdasági, iskolai épületekben még további jelentős néprajzi és helytörténeti gyűjteményt őriznek és mutatnak be például Alsósófalván, Árkoson, Csíkmenaságon, Esztelneken, Gegesen, Jobbágytelkén, Köpecen, Magyarhermányban, Makkfalván, Nyárádszentbenedeken, Nyárádszentimrén, Nagybaconban, Sáromberkén, Siménfalván, Torboszlón, Vadasdon stb.¹⁰⁹ Érdekes jelenség, hogy a látogatók jelentős része igényli az alapítók, a leszármazottak által forgalmazott személyesebb bemutatást, az épület, a család történetét, egy-egy érdekesnek vélt tárgy szubjektív életrajzát, történetét.¹¹⁰

A felsorolt tájházak, gyűjtemények napjainkban nagyon eltérő jogállással rendelkeznek. Működésük, tárgyállományuk gyarapítása során láthatóan hiányzik a szakemberek felügyelete és hosszabb távú koncepciója. Voltaképp azokat a tárgyakat őrzik, amelyekről a helyiek a 20. század második felében tudatosan megváltak, s napjainkban már nem használnak. Legtöbbjük a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálását megelőző lakáskultúra megszépített változatát, a gazdálkodás és a szövés-fonás anyagát őrzi, amihez a fiatalok napjainkban eléggé összetett módon viszonyulnak. Egyáltalán nem tük-

¹⁰⁵ BLOS-JÁNI Melinda 2020, 9–10.

¹⁰⁶ Uo., 7–8.

¹⁰⁷ KINDA István 2014.

¹⁰⁸ POZSONY Ferenc 2013, 6–13.

¹⁰⁹ BERECSKI Ibolya 2013; VAJDA András 2013.

¹¹⁰ Lásd még ÉBLI Gábor 2020.

rözik azokat a problémákat, nehézségeket, amelyek megkeserítették és megnehezítették a helyiek életét az utóbbi száz évben. Az alapítók az általuk megalkotott néprajzi gyűjtemények segítségével elsősorban a helyi hagyományok átadását, a turizmus fellendítését, a lokális identitás reprezentációját és továbbadását remélték megvalósítani. Vajda András emelte ki szerepükkel kapcsolatban, hogy míg korábban a tájházak elsősorban a lokális kulturális örökség, emlékezet specifikus tárgyait őrizték a jövő nemzedék számára, addig az utóbbi évtizedekben egyre hangsúlyosabbá vált a rendszeres használatuk iránti igény. A tájházak fokozatosan felértékelődött terében sok helyen különböző közösségi eseményeket, kézműves és táncos képzéseket, kortárstalálkozókat, lokális ünnepeket szerveznek, továbbá testvértelepülések és a média jelesebb képviselőit, valamint az idelátogató turistákat fogadják, látják vendégül. Tehát a tájházak specifikus szerepet töltenek be a falusi turizmus szerkezetében, valamint a település kifelé forgalmazott képének megalkotásában.¹¹¹

Az erdélyi tájházak működésében új korszakot nyitott a Magyarországi Tájházak Szövetségének megalakulása 2002-ben, melynek szakmai háttérét a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum vállalta. Mindkét intézmény szoros kapcsolatot ápol az erdélyi, székelyföldi tájházak működtetőivel, tanfolyamokat, látogatásokat szervez elsősorban „jó gyakorlatokat” megvalósító házakhoz, módszertani és szakmai kiadványokkal látja el őket.¹¹² Kiemeljük, hogy a kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság saját honlapján tette elérhetővé az erdélyi néprajzi gyűjtemények, tájházak adattárát, mely elsősorban az érdeklődők hatékonyabb tájékozódását, a turizmus fellendítését, valamint a kapcsolattartást, közös programok és képzések szervezését segíti elő.¹¹³

Összefoglalás

A székelyföldi néprajzi gyűjtemények, múzeumok és tájházak árnyaltan és folyamatosan tükrözték a térségben élő és az ide érkező magyar értelmiségiek népi kultúráról, annak tárgyi vetületeiről, funkcióiról, jelentéseiről alkotott képét. Az elit réteg már a hosszú tizenkilencedik század végén azt tapasztalta, hogy a gyors polgárosodás, urbanizáció gyökeres kultúráváltást eredményezett a régióban is, melynek során elsősorban azok a tárgyak, objektumok tűnnek el, melyek a székelység etnikai sajátosságait, azonoságtudatát hordozzák, tükrözik. Éppen ezért szorgalmazta a székely népi kultúra eredeti, ősi vonat-

kozásait tükröző, valamint esztétikai minőségekkel rendelkező tárgyainak mielőbbi összegyűjtését.

Az itt létrehozott gyűjtemények folyamatosan, de 1920 után legtöbbször megkésve, kapcsolódtak az összmagyar néprajzi kutatások tematikájához, szemléletéhez. Azokat alapvetően gazdagította Hermann Antal oktatói tevékenysége, aki 1898-tól rendszeres néprajzi előadásokat tartott szinte a világháború végéig a kolozsvári tudományegyetemen. A néprajzi oktatás újraindítása 1940–1948 között egy újabb, rendszeres szakmai ismeretekkel rendelkező, etnográfus nemzedék kiképzését tette lehetővé. Ugyanakkor Gunda Béla abban az időszakban kezdeményező szerepet játszott a funkionalista kutatási módszerek elterjesztésében, valamint jelentős erdélyi eszközvizuális kutatások, monográfiák előkészítésében. Végül is csak az 1989-es rendszerváltás után Kolozsvárt újraindított egyetemi néprajzi képzés tette lehetővé azt, hogy az erdélyi és a székelyföldi múzeumok néprajzi állagait, kiállításait az ezredforduló után már fiatal, sokoldalúan képzett etnográfus szakemberek dolgozzák fel, valósítsák meg.

Az első jelentősebb néprajzi kollekciók ebben a régióban is a 19. század második felében, a modern polgári nemzet és nemzeti kultúra kiépítésének sodrában alakultak, intézményesültek. Akkor elsősorban az esztétikai minőségekkel rendelkező tárgyakat gyűjtötték, segítségükkel pedig a magyar nemzeti közösség sajátos kulturális arculatát, ősi, keleti eredetű ornamentikáját, eredetét akarták dokumentálni és bemutatni. Ugyanakkor számos múzeumi intézmény alapításával a helyi kézművességet és a vidéket is szándékoztak felzárkóztatni. Az első világháború eseményei azonban megszakították ezeket az ígéretes kezdeményezéseket, majd az impériumváltás sokáig elnapolta kibontakozásukat, intézményesülésüket.

A két világháború közötti évtizedekben a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, minden nehézség ellenére, folyamatosan működött, néprajzi kollekciói pedig tovább gyarapodtak. Azonban ezeket az állagokat súlyos veszteség érte a második világháború végén, amikor evakuáltak kiválogatott legértékesebb tárgyakat, s azok bombatámadás közben elpusztultak, elkallódtak. Kiemeljük, hogy ebben a zaklatott, két világháború közötti korszakban is a székelyföldi városok nagy múltú kollégiumaiban tovább folytatódott a néprajzi tárgyak gyűjtése és szerény keretek között történő kiállítása. Kezdeményezőik (pl. Haáz Rezső, Vámszer Géza) azt tervezték, hogy segítségükkel fel tudják újítani a vidék eltűnőben lévő díszített tárgy kultúráját.

¹¹¹ VAJDA András 2013, 249–271.

¹¹² BEREZCKI Ibolya 2013; Uő 2018; BEREZCKI Ibolya –

SZABLYÁR Péter 2012.

¹¹³ <http://www.kjnt.ro/muzeumtar/> (letöltve: 2021.10.04.).

Kiemeljük, hogy a kutatók és a muzeológusok kezdetben csak szórványosan foglalkoztak a mindennapok során használt tárgyakkal, azonban a két világháború közötti évtizedekben, majd a kicsi magyar világban egyre hangsúlyosabban kutatták a gyűjtögetés, halászat, vadászat, földművelés és állattenyésztés, kézművelés, lakás- és viseletkultúra eszközanyagát, valamint specifikus produktumait. Egyre inkább odafigyeltek arra is, hogy a mindennapokban használt tárgyaknak milyen specifikus rituális és szimbolikus funkciói is vannak.¹¹⁴

A második világháború végén az új román, kommunista hatalom nagyon szűk, ideológiailag szigorúan ellenőrzött szerepet és teret szánt a vidéki, székelyföldi múzeumoknak. A tartományi, megyei, városi vagy helyi fennhatóság alá került intézmények néprajzi részlegének működését alapvetően megnehezítette, hogy 1948 után megszakadt a néprajzos képzés Kolozsvárt, s egy-két kivételtől (pl. Molnár István, Gazda Klára) eltekintve, egészen 1989-ig a régió múzeumaiban nem működtek szakképzett néprajzkutatók, muzeológusok. Ez a tény alapvetően meghatározta a tárgyi gyűjtemények alakulását, és az azokból megvalósított kiállítások jellegét is. Ebben a helyzetben csak 1990 után következett be gyökeres változás.

A romániai rendszerváltozást követő évtizedben megszűnt az ideológiai nyomás, s így már szabadabban lehetett tárgyi kollekciókat megteremteni, olyan újabb tematikus tárlatokat szervezni (például népi vallásossággal kapcsolatban), melyeket a totalitárius hatalom helyi cenzorai évtizedeken át megakadályoztak. A legtöbb székelyföldi múzeumban, elsősorban magyarországi minták és támogatások segítségével, korszerűsíteni kezdték a néprajzi kiállításokat, melyek elsősorban a székelység sajátos életvilágát, élethelyzeteit, specifikus kulturális elemeit mutatták be. Kiemeljük, hogy a nemzeti turizmus keretében, 1990-től kezdődően elsősorban magyarországi látogatók népes csoportjai érkeztek a térség múzeumaiba, akik általában azt igényelték, hogy az itteni tárlatok egy náluk otthon már elveszett, régi, ősi, nemzeti sajátosságokat felmutató kultúrát mutassanak be.

Közben a szabad kommunikációs csatornáknak és a nemzetközi munkamigrációnak köszönhetően gyökeresen megváltozott a Székelyföldön élők viszonyulása is a korábbi, falusias jellegű népi kultúrához. Az amerikanizálódás és a globalizálódás hatására gyökeresen új fogyasztói szokások jelentek meg, melyek gyökeresen átrendezték Székelyföldön is a fiatalabb nemzedékek viszonyulását a korábbi korok falusi kultúrájához, elődeik tárgyállományához. A térség

fokozatos betagozódása az európai struktúrákba csakhamar azt eredményezte, hogy a székely múzeumokba betérő látogatók is teljesen más jellegű tárlatokat keresnek, elsősorban olyanokat, melyek korszerű életérzéseket, üzeneteket közvetítenek.¹¹⁵

A rendszerváltozás utáni harmadik évtizedben a székely szimbólumokkal, emlékhelyekkel kapcsolatos, nagyon mediatisált konfliktusok fokozatosan azt eredményezték, hogy a magyar turisták egyre kevesebben kezdték látogatni a térség múzeumi, néprajzi kiállításait, helyettük pedig érdeklődő óromániai vendégek térnek be egyre nagyobb számban a székelyföldi múzeumok néprajzi kiállításaira. Ez a tény elgondolkodásra készítette a korábban csak etnikus mezőnyben gondolkodó kiállításrendezőket. A román látogatók elsősorban arra kíváncsiak, hogyan éltek meg hétköznapijait és ünnepeiket a térségben élő székelyek, azok milyen sajátos életmóddal, kulturális modellekkel rendelkeznek, s hogyan éltek meg a 20. század legjelentősebb eseményeit, fordulópontjait.

A hazai látogatók az utóbbi években egyre fokozottabban érdeklődnek a kiállított tárgyak, épületek, bemutatott egyének élettörténetei iránt is. Éppen ezért több kiállítás specifikus élethelyzetekben, életképek (pl. *Cstki idők járása – népi életképek a mindennapokról*, stb.) segítségével mutatja be a különböző társadalmi csoportokhoz tartozó székely falusi csoportok, közösségek gyorsan átalakuló hagyományos életmódját. Érdekes jelenség, hogy a legsikeresebb tárlatok éppen azok, melyek korábban ki nem mondott, elhallgatott történeteket mesélnek el (pl. megesett hajadonról, brit királyok felmenőjévé lett arisztokrata lányról, stb.), korszerű interaktív, interdiszciplináris, multimédiás eszközök segítségével, s elgondolkodásra, választásra készítetik, továbbá sajátos élményekkel gazdagítják a látogatókat.¹¹⁶

A székelyföldi múzeumok intézményvezetői és a néprajzi állagok kezelői tudatában vannak annak, hogy posztmodern korunkban gyökeresen megváltozott az eltűnt paraszti életformák, tárgyi világok iránti érdeklődés, s reprezentációjának formája. A régióban élők, valamint a Székelyföldre látogatók továbbra is kíváncsiak a vidék sajátos, korábbi kultúrájára és életmódjára. Azonban egyre fokozottabban igénylik és kedvelik az emberközpontú, narratív és interaktív jellegű kiállításokat, melyek elgondolkoztatják őket, korszerű gondolatokat és érzéseket keltenek bennük. Megjegyzem, hogy nemcsak a Székelyföldön meglévő néprajzi gyűjtemények, kiállítások szerepének újragondolása és újradefiniálása szükséges, mert az sok feladatot, problémát jelent Magyarországon és

¹¹⁴ KÓS Károly, Dr. 1969.

¹¹⁵ MOLNÁR Beáta 2018, 183.

¹¹⁶ Uo.

a nagyvilágban működő néprajzos muzeológusoknak is.

Úgy vélem, hogy továbbra is nagyon fontos feladat marad a veszélyeztetett székelyföldi tárgyi kultúra begyűjtése, a múzeumokban őrzött tárgyak szakszerű restaurálása, dokumentálása, rendszerezése, digitalizálása, feldolgozása, publikálása és elérhetőségének biztosítása, valamint a hosszabb távú fennmaradásukat biztosító adekvát tároló épületek, helyiségek korszerű berendezése, látványtárak kialakítása. Az eddigi legsikeresebb tárlatok azt erősítik meg, hogy csak a különböző szakmai intézmények közötti hatékonyabb együttműködés, valamint a kiállításokat megtervező szakemberek (néprajzosok, történészek, levéltárosok, látványtervezők, forgatókönyvírók, dokumentum- és művészi filmesek, múzeumpedagógusok stb.) csapatmunkája eredményezhet kiváló, újszerű néprajzi kiállításokat.

A 2020-ban elterjedő világjárvány, az azt követő kijárási tilalmak, a turizmus összeroppanása gyökeresen új helyzetet jelentett a székelyföldi múzeumok életében is. Fokozatosan felértékelődött az intézmények online tevékenysége, a kiállításaiak iránt érdek-

lődökkel való folyamatos kapcsolattartás. Azokban a múzeumokban, ahol korábban jelentősebb tartalmakat tudtak digitalizálni, megfelelő infrastruktúra és szakemberek léteztek, ott csakhamar többnyelvű, interaktív honlapokat készítettek, virtuális tárlatlátogatást és megemlékezéseket szerveztek, kiállításokban ritkán látható tárgyakat, kiadványokat tettek elérhetővé, a múzeumpedagógusok pedig a Facebook, a digitális vendégkönyvek segítségével kölcsönös, rendszeres párbeszédet tudtak folytatni az érdeklődőkkel, lehetséges célcsoportokkal, például iskolásokkal, tanárokkal, idősekkel, fogyatékkal élőkkel, újságírókkal, vállalkozókkal, önkormányzatokkal, külföldi turistákkal, stb. Tehát a dinamikusabb múzeumok fokozatosan látogatóbarát, szolgáltató intézményekké válhatnak, áthidalhatják a földrajzi távolságokat, akadályokat. Úgy véljük, hogy ennek a rendkívüli helyzetnek hosszabb távú hatásai lesznek a térség múzeumaiban: a kiállítások kurátorai, látványtervezői a járvány befejeződése után is már eleve digitális koncepciók, kommunikációs csatornák, eszközök segítségével tervezik meg interaktívabb jellegű tárlataikat.

Pozsony Ferenc – Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár;
pozsonyferenc@yahoo.com

Irodalom

ÁCS Piroska

1999 A budapesti Iparművészeti Múzeum gyűjteményeinek kialakulása, önálló épületének születése (1872–1897), *Tanulmányok Budapest múltjából* 28., Budapest, 261–284.

APPADURAI, Arjun

1986 *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective*, University Press, Cambridge.

BALASSA Iván

1973 *Az eke és a szántás története Magyarországon*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

BALÁZS Márton

1942 *Adatok Háromszék vármegye néprajzához*, Sepsiszentgyörgy.

BALÁZS György – OROSZI Sándor

1996 *A 100 éves Mezőgazdasági Múzeum* (szerk. Balázs György – Oroszi Sándor), *Magyar Mezőgazdasági Múzeum*, Budapest.

BANNER Zoltán

1972 *Csillagfaragók*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

BÁTKY Zsigmond

1906 *Útmutató néprajzi múzeumok megszervezésére (Múzeumi és Könyvtári Kézikönyvek)*, Budapest.

BÁTKY Zsigmond – GYÖRFFY István – VÍSKI Károly

1933–1937 *A magyarság néprajza I–IV.*, Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest.

BENDA Gyula

2005 *A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai I–III.*, Néprajzi Múzeum, Budapest.

2008 *Zsellérből polgár. Társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. Keszthely társadalma 1740–1849*, L'Harmattan Kiadó, Budapest.

BENKŐ Elek – UGHY István

1984 *Székelykeresztúri kályhacsempék 15–17. század* (Írta Benkő Elek, rajzolta Ughy István), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

BERECZKI Ibolya

1997 Tárgygyűttek a Damjanich János Múzeum néprajzi gyűjteményében, *Tibiscum. Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve X.*, Szolnok, 97–109.

2013 *Erdélyi tájházak és néprajzi gyűjtemények* (szerk. Bereczki Ibolya), Magyarországi Tájházak Szövetsége – Kriza János Néprajzi Társaság, Noszvaj.

2018 *Tájházaink megújítása – a kiállítási forgatókönyv* (Tájházi Tudás Tár 1.), Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.

- BERECZKI Ibolya – POZSONY Ferenc
2016 *Üzenet a frontról. Ferenc tüzér levelei 1914–1918* (szerk. Bereczki Ibolya – Pozsony Ferenc), Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.
- BERECZKI Ibolya – SZABLYÁR Péter
2012 *Tájház-vezetési ismeretek* (szerk. Bereczki Ibolya – Szabalyár Péter), Magyarországi Tájházak Szövetsége, Noszvaj.
- BERTA Péter
2014 *Fogyasztás, hírnév, politika. Az erdélyi gábor romák presztízsgazdasága*, MTA BTK NI, Budapest.
- BLOS-JÁNI Melinda
2020 Mi a kiállítás? Körkérdés erdélyi múzeumok kiállításpoétikájáról, *Korunk*, 2020/11, 3–14.
- BODROGI Tibor
1978 *Vársány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához* (szerk. Bodrogi Tibor), Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BOÉR Hunor
2002 László Ferenc, in: *Magyar múzeumi arcképcsarnok* (főszerk. Bodó Sándor – Viga Gyula), Pulszky Társaság – Tarsoly Kiadó, Budapest, 546–548.
2007 *A Székely Nemzeti Múzeum a magyar tudomány és közművelődés történetében 1875–2000* (doktori disszertáció), Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest (<http://doktori.btk.elte.hu/hist/boer/diss.pdf>; letöltve: 2020.09.01.).
- BOÉR Hunor – GAGYI József
2005 Ideológusok és szakemberek (A Magyar Autonóm Tartomány múzeumai), in: *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években* (fősz. Bárdi Nándor), Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 508 – 571.
- BÓNIS Johanna
2003 *A Székelyföldi Iparmúzeum*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- CSERI Miklós
2009 *Néprajz és muzeológia. Tanulmányok a népi építészet és a múzeumi etnográfia köréből* (*Studia Folkloristica et Ethnographica* 51.), Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen.
- CSERI Miklós – FÜZES Endre
1997 *Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre* (szerk. Cseri Miklós – Füzes Endre), Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.
- CSILLÉRY Klára
1972 *A magyar nép bútorai*, Corvina Könyvkiadó, Budapest.
1982 *A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DIMÉNY Attila
2018 *Az Incze László Céhtörténeti Múzeum és gyűjteményei* (szerk. Dimény Attila), Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.
- ÉBLI Gábor
2020 Magángyűjtők a kurátor szerepében? Egyéni felfogású kiállítások privát kollektívákban, *Korunk*, 2020/11, 76–82.
- FEJŐS Zoltán
2003 *Tárgyfordítások. Néprajzi múzeumi tanulmányok*, Gondolat Kiadó, Budapest.
2017 *Új helyek, új metaforák. Közelítések a jelenkor múzeumi etnográfiájához* (*Studia Folkloristica et Ethnographica* 67.), Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- FEJŐS Zoltán – LACKNER Mónika – WILHELM Gábor
2001 *Időképek / Image of Time. Katalógus/Catalogue* (szerk. Fejős Zoltán – Lackner Mónika – Wilhelm Gábor), Néprajzi Múzeum, Budapest.
- FEJŐS Zoltán – SZIJÁRTÓ Zsolt
2001 *Néprajzi jelenkutatás és a múzeumi gyűjtemények változása* (szerk. Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt), Néprajzi Múzeum, Budapest.
- FÉL Edit – HÓFER Tamás
1969 A kalotaszegi kelengye I. Kísérlet a tárgyi világ rendjének feltárására, *Néprajzi Értesítő*, LI, 15–36.
1997 *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*, Balassi Kiadó, Budapest.
2016 *Az átányi parasztember szerszámai*, Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Néprajzi Múzeum, Budapest.
- FOSTER, Hannah Daisy et al.
2018 *Többszámú múzeum. Néprajzi múzeumi dilemmák a 21. század elején* (szerk. Foster, Hannah Daisy – Földessy Edina – Hajdu Ágnes – Szarvas Zsuzsa – Szeljak György), Néprajzi Múzeum, Budapest.
- FRAZON Zsófia
2018 *„Nyitott múzeum...” Együttműködés, részvétel, társadalmi múzeum* (szerk. Frazon Zsófia), Néprajzi Múzeum, Budapest.
- GAAL György
2013 Iparmúzeum Kolozsvárt, *Szabadság*, 126. sz., Kolozsvár, 11.
- GAZDA Klára
1976 A sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum néprajzi osztálya, in: Dr. Kós Károly (szerk.): *Népismereti dolgozatok 1976* (szerk. Dr. Kós Károly), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 47–55.
2008 *Közösségi tárgykultúra – művészeti hagyomány* (*Néprajzi Jegyzetek* 4.), Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.
- GRÁFIK Imre
1992 *Jel és hagyomány* (*Folklór és etnográfia* 59.), Debrecen.
1995 *Jelünk a világban: kultúránk* (*Dissertationes Savariensis* 6.), Szombathely.

- GRÁFIK Imre – VOIGT Vilmos
1981 *Kultúra és szemiotika. Tanulmánygyűjtemény* (szerk. Gráfik Imre – Voigt Vilmos), Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GRANASZTÓI Péter
2010 *Az eltűnt mindennapok nyomában: mezővárosi társadalom a tárgyi világ tükrében (Kiskunhalas 1760–1850) (Tabula Könyvek 10.)*, Néprajzi Múzeum, Budapest.
- GUNDA Béla
1945 A funkcionalizmus kérdése a néprajzban, *Erdélyi Múzeum*, L/3–4, 181–194.
- GYARMATI Zsolt – SZATMÁRI László
2004 *A Csiki Székely Múzeum gyűjteményei* (szerk. Gyarmati Zsolt – Sztalmári László), Csíkszereda.
- HAÁZ Ferenc Rezső
1935 A kollégium néprajzi gyűjteménye, *Ifjú Erdély*, XIII/8, 145–146.
- D. HASZMANN Orsolya
2013 *A csernátoni Haszmann Pál Múzeum*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.
- HERNÁDI Miklós
1982 *Tárgyak a társadalomban. Bevezetés a tárgyak rendszerébe*, Kosmosz Könyvek, Budapest.
- HOFER Tamás
1983 A „tárgyak elméletéhez”. Felszerelések és tárgyegyüttesek néprajzi elemzése, in: *Népi Kultúra – Népi Társadalom XIII.*, Budapest, 39–64.
1989 Paraszti hagyományokból nemzeti szimbólumok – adalékok a magyar nemzeti műveltség történetéhez az utolsó száz évben, *Janus*, VI/1, 59–74.
1991 *Népi kultúra és nemzettudat* (szerk. Hofer Tamás), Magyarságkutató Intézet, Budapest.
1996 *Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei*, Balassa Kiadó, Budapest.
- HOPPÁL Mihály – SZECSKÓ Tamás
1984 *Életmód: modellek és minták* (szerk. Hoppál Mihály – Szecsó Tamás), Tömegkommunikációs Központ, Budapest.
- HUSZKA József
1883 *Magyar díszítési motívumok a Székelyföldön* (kny. *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítőjéből*), Sepsiszentgyörgy.
1885 *A magyar díszítő stíl*, Budapest.
1895 *Székely ház*, Budapest.
1930 *A magyar turáni ornamentika története*, Budapest.
- JANKÓ János
1989 *A millenniumi falu* (sajtó alá rendezte és bevezetővel ellátta Szemkeő Endre), Néprajzi Múzeum, Budapest.
- KAVECSÁNSZKI Máté – KEMÉNYFI Róbert
2020 *A Nagy Háború néprajza (Studia Folkloristica et Ethnographica 81.)*; szerk. Kavcsánszki Máté – Keményfi Róbert), Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen.
- KEMECSI Lajos
2020 Megőrzött építészet. Szabadtéri néprajzi múzeumi tanulmányok (*Studia Folkloristica et Ethnographica 78.*), Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen
- KINDA István
2014 *A Csángó Néprajzi Múzeum és gyűjteményei*, Csángó Néprajzi Múzeum – Kriza János Néprajzi Társaság, Zabola–Koloszvár.
2011 *A Székely Nemzeti Múzeum* (szerk. Kinda István), Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.
- KLOSKA Tamás
2020 *A Nagy Háború emlékei. Mit, hogyan és hol kutassunk?* (szerk. Kloska Tamás), Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.
- KÓNYA Ádám
1999 *A csernátoni tájmúzeum megvedszázada. „Haszmann Pál boldog élete”* (*Székely Nemzeti Múzeum Füzetek II/4.*; szerk. Kónya Ádám), Sepsiszentgyörgy.
- KÓSA László
1980 Egy tanyai gazdaság 1974-ben. (Eszköztár és életmód), in: Pölöskei Ferenc – Szabad György: *A magyar tanyarendszer múltja*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 399–424.
1989 *A magyar néprajz tudománytörténete*, Gondolat, Budapest.
- KÓS Károly, Dr.
1947 Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának faekéi, *Erdélyi Múzeum*, LII/1–4, 81–94.
1958 „Plugul satului” in colecțiile Muzeului Etnografic al Transilvaniei (A falu ekéje Erdély Néprajzi Múzeumának gyűjteményeiben), *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei I.*, Kolozsvár, 295–302.
1969 Eredmények és feladatok a székelység néprajzkutatásában, *Művelődés*, XXII/6, 48–51.
1972 *A vargyasi festett bútor*, Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár.
1977a Régi hozománylevelek Kézdpolyánról, *Művelődés*, XXX/1, 23–26.
1977b Egy csíkszentgyörgyi családi levelesláda XVII. századi irataiból, *Művelődés*, XXX/10, 57–65.
1978 Régi falusi levelesládákból, *Művelődés*, XXXI/2, 22–23.
2011 *Néprajz és muzeológia*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.
- MALONYAY Dezső
1907–1922 *A magyar nép művészete I–V.* (szerk. Malonyay Dezső), Franklin-Társulat, Budapest.
- MIKLÓSI-SIKES Csaba
2002 *Múzeumok, gyűjtemények a Székelyföldön (Múzeumi Füzetek 21.)*, Haáz Rezső Alapítvány, Székelyudvarhely–Sümege.

- MOLNÁR Beáta
 2018 Variációk múzeumi autentikusságra három székelyföldi kiállítás kapcsán, *Erdélyi Múzeum*, LXXX/2, 174–184.
 2020 Múzeumi provokációk több szólamban, *Erdélyi Múzeum*, LXXXII/2, 203–204.
- MOLNÁR Beáta – FRAZON Zsófia
 2020 Mindennapi tigriseink – egy közösségteremtő múzeumi kísérletről, *Korunk*, 2020/11, 48–57.
- MURÁDIN Jenő
 2015 A kolozsvári Iparmúzeum és gyűjteményei, *Művelődés*, LXVIII/7, 20–23.
- NAGYNÉ BATÁRI Zsuzsanna
 2014 *Ajándék a frontról (Kiállítási katalógus 7.)*, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.
- PATAKI Judit
 2006 *Az idő sodrában. Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményeinek története*, Iparművészeti Múzeum, Budapest.
- PÉNTÉK János
 1979 *A kalotaszegi népi hímzés és szókincse*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- PÓCS Éva
 2002 Ünnepek, rítus és időszemlélet a parasztság hagyományos kultúrájában, in: *Közelítések az időhöz (Tabula Könyvek 3.; szerk: Árva Judit – Gyarmati János)*, Néprajzi Múzeum, Budapest, 134–151.
 2008 *Tárgy, jel, jelentés (Studia Ethnologica Hungarica IX.; szerk. Pócs Éva)*, L'Harmattan – PTE Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest.
- POZSONY Ferenc
 2004 Néprajzi gyűjtemények az erdélyi múzeumokban, *Magyar Múzeumok*, XI/1, 25–27.
 2007 Az arctalan közösségtől az egyéniesített társadalom- és kultúrakutatásig, *Korunk*, 2007/7, 103–107.
 2009 Székely kapuk szimbolikus mezőnyben, in: Vargyas Gábor (szerk.): *Átjárók. A magyar néprajztól az európai etnológiáig és a kulturális antropológiáig*, L'Harmattan – PTE Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest, 267–302.
 2011 Út menti keresztetek Erdélyben, in: *Párbeszéd a hagyománnyal. A néprajzi kutatás múltja és jelene* (szerk. Vargyas Gábor), L'Harmattan – PTE Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest, 121–150.
 2013 Erdélyi tájházak a változó kultúrpolitikák sodrában, in: BERECSZKI Ibolya 2013, 6–13.
 2018 Székely kopjafák új kontextusokban, *Lustra*, 2018/1, 56–62.
- SÁNDOR-ZSIGMOND Ibolya
 2011 „Rátok bízom...” Képek dr. Molnár István múzeumalapító néprajzi hagyatékából és a Molnár István Múzeum fotótárából (szerk. Sándor-Zsigmond Ibolya), Molnár István Múzeum, Székelykeresztúr.
- SÁRI Zsolt
 2011 *A vasút fénykora. Kiállítási katalógus*, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.
 2014 *A bárányok nem hallgatnak (A juhtartás és a pásztorelet európai öröksége). Kiállítási katalógus*, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.
 2015 Anna és a többiek, *Magyar Múzeumok*, 2015/2 (http://archiv.magyar-muzeumok.hu/kiallitas/2658 Anna_es_a_tobbiek; letöltve: 2020.09.02.).
- SÁRKÁNY Mihály
 2006 *Zárójelentés a Varsány. Egy északmagyarországi falu megismételt társadalomnéprajzi vizsgálata (T 034 799-es) OTKA-programról, 2001–2004*, Budapest (http://real.mtak.hu/611/1/34799_ZJ1.pdf; letöltve: 2021.10.03.).
- SELMECZI KOVÁCS Attila
 2000 Átány-gyűjtemény, in: *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei* (szerk. Fejős Zoltán), Néprajzi Múzeum, Budapest, 451–445.
 2001 *Nemzeti jelképek a magyar népművészetben (Magyar Népművészet XXVI.)*, Néprajzi Múzeum, Budapest.
- SEMAYER Vilibáld
 1902 Az Erdélyi Kárpát-Egyesület kolozsvári táj- és néprajzi múzeuma, *Néprajzi Értesítő*, III, 141–149.
- SZABÓ István
 2002 Családi gazdaságok és háztartások a polgári korszakban, *Jászkunság*, 48/2, 64–70.
- SZABÓ László
 1989 A türkevei Dani-Szabó család birtokának alakulása 1745–1918 között, in: Uő: *Néprajzi tanulmányok (Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 46.)*, Szolnok, 187–207.
- SZABÓ Zsolt
 1976 Irányított néprajzi gyűjtő-versenyek általános iskolás tanulókkal, in: *Népismereti Dolgozatok 1976* (szerk. Dr. Kós Károly), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 73–84.
- SZÉKELY Miklós
 2017 *Nemzet, ipar, művészet – a kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum (1887–1918)*, MTA BTK TTI, Budapest.
- SZŐCS János
 2001 Domokos Pál Péter Csíkszeredában. A Csíki Székely Múzeum és A moldvai magyarság (1926–1931), *Székelyföld*, VI/6, 56–72.
 2010 A Csíki Székely Múzeum születése, létrehozása, *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 6.*, Csíki Székely Múzeum – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 331–338.
- SZŐCSNÉ GAZDA Enikő
 2015 *A háromszéki hozomány a 19. században*, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.
- SZUHAY Péter
 2006 *A Néprajzi Múzeum roma gyűjteménye* (http://www.naputonline.hu/naput-kiadvanyok-arhiv/naput_2006/2006_09/049.htm; letöltve: 2022.01.04.).

TARISZNYÁS Márton

1982 *Gyergyó történeti néprajza*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

VAJDA András

2013 A Maros megyei tájházak, falumúzeumok és néprajzi gyűjtemények jelenkori használata, in: *Kulturális gyakorlat és reprezentáció (Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve 21.; szerk. Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt)*, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 249–282.

VÁSÁRHELYI Tamás

2009 *A nyitott múzeum*, Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Múzeumi Oktatási és Képzési Központ, Szentendre.

ZENTAI Tünde

2002 *Az ágy és az alvás története*, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs.

ZEPECZANER Jenő

2005 *Haáz Rezső Múzeum* (szerk. Zepezaner Jenő), Székelyudvarhely.

Reprezentarea culturii populare în expozițiile etnografice din muzeele secuiești

(Rezumat)

Studiul schițează în prealabil edificarea și transformarea cercetării, respectiv reprezentării muzografice a culturii materiale populare maghiare. În continuare se prezintă mai în amănunte formarea colecțiilor muzeale secuiești provenite din universuri rurale și expozițiile, atât cele de bază, cât și cele tematice organizate din acestea după 1989. În sfârșit, se încearcă o analiză a contextului mai larg al expozițiilor etnografice discutate. În concluzie, studiul pare să verifice presupunerea că tematica și modul de gândire al cercetărilor etnografice a determinat fundamental în fiecare perioadă conținutul și caracterul expozițiilor organizate, și în aceste muzee.

The Representation of Folk Culture in the Ethnographical Exhibitions of Székelyföld Museums

(Abstract)

This study opens with a brief outline of the evolution and transformations of the research into Hungarian folk material culture, as well as its museological representation, before presenting in detail the genesis of pertinent Székelyföld museum collections and the expositions (both permanent and thematic) from after the regime change of 1989 drawing on this material, analyzing, moreover, the broader context of the aforementioned expositions. Based on these, the following conclusion is drawn: the hypothesis according to which the preferred subjects of ethnographical research and the mindset which forms the basis of approaching these determined at a fundamental level the character of exhibitions, as well as what these exhibitions were made up of, irrespective of period, seems to hold true with regard to the museums discussed.

1. ábra *Az étel tisztessége* (Incze László Céhtörténeti Múzeum, Kézdivásárhely, 2014)

2. ábra *Az étel tisztessége* (Incze László Céhtörténeti Múzeum, Kézdivásárhely, 2014)

3. ábra *Jó ruhában járni kelni* (Incze László Céhtörténeti Múzeum, Kézdivásárhely, 2008)

4. ábra *Békebeli otthonok* (Incze László Céhtörténeti Múzeum, Kézdivásárhely, 2011)

5. ábra Csíki idők járása – népi életképek a mindennapokból (Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 2014)

6. ábra Csíki idők járása – népi életképek a mindennapokból (Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 2014)

7. ábra Csíki idők járása – népi életképek a mindennapokból (Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 2014)

8. ábra Csíki idők járása – népi életképek a mindennapokból (Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 2014)

9. ábra *Még felöltözködöm innepi gunyámba* (Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2016)

10. ábra *Még felöltözködöm innepi gunyámba* (Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2016)

11. ábra *Mysteria Residentiae Rhédey* (Rhédey-kastély, Erdőszentgyörgy, 2019)

12. ábra *Mysteria Residentiae Rhédey* (Rhédey-kastély, Erdőszentgyörgy, 2019)

13. ábra Erdélyi Élet Múzeuma (Kálnoky-kastély, Miklósvár, 2017)

14. ábra Anna – székeley asszonysors a 20. században (Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 2015)

15. ábra Anna – székely asszonysors a 20. században (Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 2015)

16. ábra Töviseken át... – Fejezetek a székelyudvarhelyi Református Kollégium 350 éves történetéből (Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 2021)

17. ábra Békebeli otthonok (Zabola, Csángó Néprajzi Múzeum)

18. ábra Máréfalvi tájház

19. ábra Pusztinai látogatók a zabolai Csángó Néprajzi Múzeumban

20. ábra Szobabelső a méréfalvi tájházban

21. ábra Csíkszentdomokosi tájház épülete 1774-ből

22. ábra Énlakai tájház udvara

23. ábra Lövétei tájház

24. ábra Ószi életkép a havadtői tájházban

25. ábra Kászonaltízi tájház ünnepi szobája

26. ábra Kézműves foglalkozás a kőrispataki Szalmakalap Múzeumban

27. ábra Múzeumi szakgyakorlat a zabolai Csángó Néprajzi Múzeumban

28. ábra Tánctanítás a zabolai Csángó Néprajzi Múzeumban

29. ábra Szövés tanítása a Csángó Néprajzi Múzeumban (2021)

30. ábra Egy katonarendi család lakáskultúrája a 18–19. század fordulóján (csomakőrösi tájház, 2017)

31. ábra BuRRogató (Csernátoni Haszmann Pál Múzeum, 2018)

32. ábra Látogatás néprajz szakos diákokkal a Csernátoni Haszmann Pál Múzeumban

33. ábra A Damokos-kúria (a Csernátóni Haszmann Pál Múzeum főépülete)

34. ábra Tégldvetők (kiállítás megnyitó, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2011)

35. ábra Bélafalvi ház nagyszobája

36. ábra Székely házak a Csernátoni Haszmann Pál Múzeum kertjében

37. ábra Csomakőrösi tájház berendezése

38. ábra Csiki ház (a Székely Nemzeti Múzeum 1767-es pottyondi sarokeresztes háza)

Pozsony Ferenc

A CSÁNGÓ TÁRGYI KULTÚRA KUTATÁSA ÉS MÚZEUMI REPREZENTÁCIÓJA

A Kárpát-medencében élő magyar értelmiségi réteg a madéfalvi veszedelem után, Zöld Péter jelentéseiből értesült a Moldvában élő magyar közösségekről.¹ Majd az 1840-es években Petrás Incze János, művelt csángó származású minorita szerzetes gyűjtéseiből, tudósításaiból ismerte meg a régies elemekben gazdag népköltészetüket és nyelvjárásukat.² Az első világháborút követő impériumváltozás után országhatár már nem választotta el a székelyföldi és a moldvai magyarokat. Ezt a helyzetet használta ki Domokos Pál Péter, aki Bartók Bélának *A magyar népdal* (1924) című kötetét olvasva döbbsent rá, hogy a Moldvában élő csángó magyar közösségekben még nem végeztek szakszerű népzenei gyűjtéseket. Végül is 1929-ben indult Moldvába, ahol két év múlva, 1931-ben is szerteágazó gyűjtéseket végzett. A moldvai csángó falvakban elsősorban a magyar nyelvű folklór iránt érdeklődött.³ Domokos Pál Péter maga írta meg, hogy második moldvai útját a Magyar Tudományos Akadémia támogatta. Boér Hunor kutatásai tárták fel, hogy az elsőt viszont a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, amely ellátta fonográf-felvételekkel is.⁴

Érdekes tény, hogy az archaikus elemekben gazdag csángó tárgyi kultúrával kevésbé foglalkozott, pedig neki nagy szerepe volt a csíki népművészet, tárgyi kultúra összegyűjtésében és bemutatásában. Orbán Balázs születésének századik évfordulóján, 1929-ben a csíkszeredai Római Katolikus Főgimnázium épületében rendezte meg a Csíki Székely Népművészeti Kiállítást. A következő évben már Nagy Imrével és Vámszer Gézával együtt újabb nagyszabású székely népművészeti és egyházművészeti tárlatot rendezett Csíksomlyón, a régi tanítóképzőben, a pünkösdi búcsú alkalmával. Az akkor összegyűjtött és kiállított nagyon értékes egyháztörténeti, képzőművészeti és néprajzi tárgyak voltaképpen megalapozták *A Csíki Székely Múzeumot*, melynek állagai a következő években is látványosan tovább gyarapodtak.⁵ Domokos Pál Péter 1936-tól Kolozsvárt kapott meg-

bízást, majd a második világhégés végén, 1944-ben Magyarországra távozott, így a korábbi, nagyon ígéretes terepmunkáit már nem tudta tovább folytatni, azonban élete végéig intenzíven foglalkozott a moldvai csángók történetével, kultúrájával és érdekvédelmével. Családi lakását pedig nagyon sok csángóföldi tárgy ékesítette.⁶

Domokos Pál Péter moldvai terepkutatásait Lükő Gábor folytatta tovább, aki a Budapesten 1928-ban elkezdett tanulmányait 1931-től Bukarestben folytatta. Tanulmányútját elsősorban Györffy István és Kodály Zoltán támogatta. Constantin Brăiloiu, a Román Zeneszerzők Egyesületének elnöke, valamint Dimitrie Gusti, a szociológiai intézet vezetője is csakhamar felfigyelt a Magyarországról érkezett fiatal széleskörű érdeklődésére, valamint a román kultúra iránti nyitottságára. Dimitrie Gusti meghívta falukutató szemináriumaira, ahol megismerkedett a román falukutatók korszerű, monografikus módszereivel és eredményeivel. A Budapesten és a Bukarestben megszerzett szakmai tapasztalatait hasznosította a moldvai csángó falvakban 1932–1933-ban végzett terepkutatásai során. Vallotta, hogy a népi kultúrát csak egységében lehet vizsgálni és értelmezni. 1936-ban jelentette meg első szintézisét (*A moldvai csángók I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal*). Kötetében a moldvai magyar és székely nyelvjárások, a szöveges folklór, a zenefolklór, a díszítőművészet, a viselet, a lakás, a gazdálkodás komparatív jellegű vizsgálatával szakszerűen elhatárolta a magyar és a székely jellegű szellemi és tárgyi elemeket a moldvai csángóság kultúrájában, ugyanakkor bemutatta ennek a régies elemekben gazdag kultúrának a szomszédos román és tágabb európai kapcsolatait is.⁷

Gunda Béla emelte ki, hogy Lükő Gábor néprajzi jellegű kutatásaiból megszületett eredményeit tudatosan és módszeresen összevetette a levéltári és a történeti vizsgálatok eredményeivel, s így azonosította a csángóságon belül a különböző vidékekről, különböző időszakokban érkezett magyar és székely

¹ SZŐCS János 2002.

² DOMOKOS Pál Péter 1979, 1293–1305.

³ DOMOKOS Pál Péter 1931.

⁴ BOÉR Hunor 2009, 559.

⁵ SZŐCS János 2001; Uő 2010.

⁶ Domokos Mária közlése.

⁷ LÜKŐ Gábor 1936.

csoportokat.⁸ Lükő Gábor az összefoglalásában kihangsúlyozta, hogy a csángó falvakban feltárt kulturális elemek egyik része a Szamos, a Maros és a Felső-Tisza vidékéről származik, s az ottani magyarság migrációjával, telepítésével honosodott meg Moldvában. Ugyanakkor a Moldvában élő csángóság más csoportjainak nyelvjárása, tárgyi és szellemi kultúrája azt tükrözi, hogy jelentős mértékű benne a Székelyföldről származó elem, ami a székelység keletre irányuló folyamatos vándorlásával, menekülésével magyarázható.⁹ Kiemeljük, hogy terepkutatásai során kiváló vonalas rajzokat és fényképeket készített, melyek a moldvai csángó tárgyi kultúra két világháború közötti állapotát, akkori arculatát dokumentálják.

Dr. Kós Károly az 1950-es években szervezett kutatócsoportot a hazai belső kulturális csoportok azonosítására, szakszerű, néprajzi jellegű vizsgálatára. Kihhasználva a bukaresti sztálinista hatalom ideiglenes lazulását, a moldvai katolikus falvakban pár éven át nagyon jelentős terepmunkát végeztek. Eredményeiket első ízben Dr. Kós Károly foglalta össze egy közel 150 oldalas írásában (*A moldvai csángók néprajzáról*), melyet a *Tanulmányok a moldvai csángókról* című gyűjteményes tanulmánykötetben szándékozott 1954-ben megjelentetni az Állami Tudományos Könyvkiadónál, azonban a cenzúra leállította a megjelenés előtt álló kiadvány kinyomtatását.¹⁰ Dr. Kós Károly a moldvai kutatás következő összefoglalóját egy 1976-ban megjelent tanulmányában jelentette meg. A moldvai csángó népi kultúráról készített vázlatában a gazdálkodás, népi ipar, közlekedés, vásár, település, építkezés, lakás, öltözet alapvető jellegzetességeit, erdélyi és moldvai kapcsolatait szintetizálta tömören.¹¹ A munkacsoport tagjai eredményeiket egy 1981-ben megjelent monografikus igényű kötetben foglalták össze. Voltaképp a csángó magyar tárgyi kultúrát a kollektivizálás előtt, tehát gyors akkulturációja előtt írták le. Dr. Kós Károly szintetizálta a településszerkezetekkel, építkezéssel, lakásbelsővel, azon belül a tüzelőszerkezetekkel, valamint a fazekassággal kapcsolatos gyűjtéseket, ismereteket. Szentimrei Judit elsősorban a szöttesekkel, a felhasznált nyersanyagokkal, varrottásokkal és hímzésekkel kapcsolatos fejezetet írta meg. Nagy Jenő a csángó közösségekben akkor még sajátos rendszerben élő hagyományos, helyben készített női, férfi öltözetet, a különböző nemzedékekhez tartozók sajátos visele-

teit, valamint a rituális öltözeteket írta le. Kiemeljük, hogy ez a monografikus igényű, kitűnően dokumentált, hiteles helyszíni terepmunkára és szerteágazó szakirodalomra épülő összefoglalás a moldvai csángó magyarság tárgyi kultúrájának szakszerű, pozitivistá jellegű szintézise.¹²

Gunda Béla egy 1989-es, nagyobb szabású írásában ismertette a moldvai csángó falvakban végzett legújabb terepkutatások eredményeit.¹³ Majd közvetlenül a rendszerváltozás után foglalta össze az 1948-ban és 1957-ben csángó településekben végzett rövid terepmunkájának eredményeit, tapasztalatait. Helyszíni vizsgálatai során elsősorban a településszerkezetekre, építkezésre, tűzhelyekre, földművelésre, gabonatermesztésre, állattartásra, szállításra és cipekedésre, vadfogásra és gasztronómiai elemekre, valamint a csángóság és a székelyföldiek természetes kapcsolataira figyelt. Beszámolójában pontosan közölte a bemutatott témákkal, eszközökkel, technológiákkal kapcsolatos megnevezéseket, ugyanakkor kiváló vonalas rajzokkal és dokumentum értékű fényképekkel szemléltette, hogy közvetlenül a második világháború után mi jellemezte a csángók hétköznapjait.¹⁴

Megjegyezzük, hogy Gazdáné Olosz Ella, Szentimrei Judit tanítványa már az 1950-es évek végétől folyamatosan gyűjtött moldvai csángó falvakban. Tapasztalatait az 1986-ban megjelent kiváló módszertani kötetében is hasznosította.¹⁵ Majd egy újabb kiadványában vetette össze a moldvai csángó-magyar inghimkeket és öltéstechnikákat az Erdélyben élő, fennmaradt változatokkal. Tanulmányában feltárta, hogy a csángó asszonyok milyen gazdag öltéstechnikákkal és hímzémintákkal rendelkeztek. Alapos terepmunka után leírta módozataikat, valamint a minták megnevezését és jelentéseit.¹⁶ Mivel a csángó szintézisben kevesebb teret nyertek a hagyományos festékesek, nemrég újabb összefoglalás jelent meg, mely a csángó és a székely festett gyapjából szőtt szőnyegek színhasználatát, motívumanyagát és keleti kapcsolatát vázolta fel.¹⁷

A bukaresti hatalom propagandistái egy északi csángó faluból származó, Erdélyben „missziós” munkát végző pedagógus, Dumitru Mărtinaș korábban elkészített kéziratából egy gyökeresen, tudatosan átszerkesztett kötetet adtak ki nagy példányszámban, melyet azután széles körben terjesztettek és propagáltak, tételeit dogmává merevítették, hogy megcá-

⁸ GUNDA Béla 1937, 493.

⁹ LÜKŐ Gábor 2002, 133–134.

¹⁰ A tervezett tanulmánykötet Bányai Lászlónak (1907–1981), a Bolyai Egyetem nagy tekintélyű, baloldali szemléletű rektorának, erdélyi kommunista politikusnak a „védnöksége” alatt készült. A soha meg nem jelentett tanulmánykötet kézírata a Kriza János Néprajzi Társaság adattárában található.

¹¹ KÓS Károly, Dr. 1976.

¹² KÓS Károly, Dr. – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő 1981.

¹³ GUNDA Béla 1989.

¹⁴ GUNDA Béla 1990.

¹⁵ GAZDÁNÉ OLOSZ Ella 1986.

¹⁶ GAZDÁNÉ OLOSZ Ella 2001.

¹⁷ POZSONY Ferenc 2019.

folják a Dr. Kós Károly által vezetett munkacsoport eredményeit.¹⁸ Dumitru Mărtinaş történeti és nyelvészeti adatokkal azt próbálta elhíttetni, hogy a moldvai csángók ősei voltaképp olyan erdélyi románok, akik a katolizálás és a magyarosítás elől menekültek Moldvába. Állítását az a tény cáfolja, hogy a csángók napjainkig megőrizték római katolikus hitüket, sokan pedig régies elemekben gazdag magyar nyelvjárásukat is.

A rendszerváltozás után Ion H. Ciubotaru, egy Jászvásáron élő román néprajzkutató, a Román Akadémia ottani folklórintézetének vezetője 1998–2005 között olyan díszesen illusztrált kötetet adott ki, mely etnográfiai adatokkal, a moldvai ortodox és katolikus közösségek tárgyi kultúrájának sok-sok azonos vonásával akarta bizonyítani a moldvai katolikusok román eredetét és származását.¹⁹ A magyarul nem tudó ortodox kutató sok-sok csúsztatással próbálta tételeit megfogalmazni és bizonyítani. Megjegyezzük, hogy ugyanahhoz az „akadémiai” munkacsoporthoz tartozott, mely a diktátor propagandagépezetének felkérésére „megszerkesztette” Mărtinaş kötetét. Ciubotaru könyveire végül is Gazda Klára nagy tudású erdélyi magyar etnográfus, a moldvai kultúrát korábbi, helyszíni terepmunkái során is jól megismerő kutató adta meg a választ. Tanulmányában voltaképp arra vállalkozott, hogy a csángók hagyományos tárgyi kultúrájának behatóbb elemzésével feltárja, milyen kapcsolat működik az anyagi kultúra és az etnikai identitás között, valamint mennyire kompetens az etnográfia a különböző közösségek eredetkérdésének feltárásában.²⁰

Gazda Klára lényegre törő, szintetizáló közleményében rendre bemutatta a moldvai magyar tárgyi kultúra pár rétegének (településtípusok, telektípusok, láncudvarok, háztípusok, tűzhelytípusok, hagyományos viselet, népi ornamentika, díszítési kompozíciók, technikák) alapvető jellegzetességeit. Következtetéseit pedig így foglalta össze: „Végső soron megállapíthatjuk, hogy a kultúra és az identitás két külön, más törvények szerint, de egymástól mégsem függetlenül fejlődő jelenségcsoport. A kultúra egyes elemei nemcsak egy, hanem több népet is jellemezhetnek egy időben, következőképpen kultúrája alapján csak nagy körültekintéssel állapítható meg egy embercsoport hovatartozása. E kérdés eldöntéséhez célszerűbb a történetileg fennmaradó vagy átalakuló identitásából kiindulni. Bizonyítékok híján, pusztán külső egyezések alapján jogtalan és alaptalan identitástényezőkről beszélni.”²¹ Megjegyezzük,

hogy a sok-sok archaikus elemet és kölcsönhatást tükröző moldvai csángó díszítőművészettel kapcsolatos tapasztalatait Gazda Klára beépítette legújabb, a közösségi tárgykultúrával és művészeti hagyományokkal kapcsolatos szintézisébe is.²²

Kallós Zoltán az 1950-es évektől kezdődően tudatosan gyűjtötte a moldvai csángó falusi közösségekben fennmaradt magyar nyelvű folklórt és a hagyományos életformával kapcsolatos díszített tárgyakat. Egészen az 1989-es rendszerváltozásig az egyre gyarapodó moldvai kollekcióit is saját kolozsvári lakásában tárolta, rejtegette, majd amikor visszanyerte a szüleitől, a kulákozás során elkobzott válaszüti kúriát, abban kezdte rendre elhelyezni, 1998-tól kiállítani csángóföldi gyűjtéseinek tárgyi anyagát is. A Kallós Zoltán Múzeum napjainkban közel 500 moldvai, elsősorban klézsei és lézpedi, valamint szabófalvi textíliát és női öltözeteket tartalmaz. Azokat nagyrészt még 1957-ben, majd az 1990-es években vásárolta a moldvai csángó falvakban. A magyar állam támogatásával a családi kúriát csakhamar kibővítették, és abban fiatal néprajzosok, muzeológusok 2017-ben korszerű kiállításokat szerveztek. Kiemeljük, hogy Kallós Zoltán elsősorban a díszített tárgyakat vásárolta meg Moldvában is: hagyományos viseleteket, lakást díszítő textíliákat, rituális tárgyakat, fa- és kerámia-tárgyakat. Még a rendszerváltozás előtt a budapesti Néprajzi Múzeumban, a székesfehérvári Szent István Múzeumban, valamint a pécsi Janus Pannonius Múzeumban néprajzi részlegében is értékes, elsősorban moldvai csángó kollekciókat helyeztek el, amikor az utóbbit Andrásfalvy Bertalan vezette.²³

Halász Péter 1966-tól kapcsolódott be a *Magyar Néprajzi Atlasz* terepmunkálataiba, s azok keretében a Keleti-Kárpátokon túl élő, moldvai magyar falvakban végzett rendszeres kutatómunkát. Utána minden évben Moldvában töltötte nyári szabadságát, ahol megszállottan kutatta a csángó falvak helyneveit, gyűjtögető, gazdálkodó, állattartó életformáját, s behatóan vizsgálta az építészetükkel, népszokásaikkal, táji tagolódásukkal kapcsolatos, kevésbé kutatott kérdéseket és témákat. A rendszerváltozást követő évtizedekben rendre megjelentette a korábbi, szerteágazó terepgyűjtéseire támaszkodó tematikus köteteket.²⁴ Halász Péter tanulmányai és kötetei rendszeresen elemzik a moldvai magyarok növénytermesztését, állattartását, méhészetét, szántóföldi gazdálkodását, hétköznapi életformáját, hagyományos értékrendjét, valamint a gyermekek munkára való nevelését. A tárgyi kultúrával kapcsolatos tanulmányai szervesen ki-

¹⁸ MĂRTINAŞ, Dumitru 1985.

¹⁹ CIUBOTARU, Ion H. 1998; Uő 2002; Uő 2005.

²⁰ GAZDA Klára 2006.

²¹ Uo., 255.

²² GAZDA Klára 2008.

²³ Mogyorósi Ágnes közlése.

²⁴ HALÁSZ Péter 2007; Uő 2010; Uő 2015; Uő 2020.

egészítették, kibővítették és elmélyítették elődeinek eredményeit.

Peti Botond a Kis-Küküllő völgyében végzett kutatásai után Klézsén vizsgálta meg a csángó falvakban élő szőlő- és borkultúrájának moldvai sajátosságait.²⁵

A bákói Iulian Antonescu Múzeumközpont is gazdag néprajzi gyűjteménnyel rendelkezik a vidék népművészetével, hagyományos népéletével (gyűjtögetés, halászat, gazdálkodás, növénytermesztés, szőlészet, kézművesség), vallásosságával kapcsolatban. Annak etnográfiai anyagát kezdetben Vasile Heisu rekecsenyi görögkeleti lelkész közel 700 darab tárgyból álló gyűjteménye alapozta meg. Azonban az 1996-ban felavatott posztmodern épületben megrendezett kiállítások keretében tudatosan összemossák a régióban élő ortodox és római katolikus közösség tárgyi műveltségének, kultúrájának specifikumait.²⁶ Az intézményben egyedül csak Iulian Bucur, csángó származású néprajzos-muzeológus szervezett szakszerű, informatív kiállítást a Bákó megyében élő katolikus közösségek népéletéről, népművészetéről. Kiemeljük, hogy a megye kisvárosaiban (pl. Moinești) működő múzeumok is nagyon gazdag néprajzi gyűjteményekkel rendelkeznek, de elhallgatják a térségben élő katolikus közösségek kulturális specifikumait.

Dr. Nyisztor Tinka édesanyjának Pusztinán álló, középeresztes, killérel ellátott lakóházában rendezett be tájházat, melyben a látogatók megismerkedhetnek a Tázló mentén élő székelyes csángók hagyományos életmódjával, lakáskultúrájával és gasztronómiájával. Perka Mihály szabófalvi történelem szakos tanár még a rendszerváltozás előtt kezdett foglalkozni a moldvai magyarság eredetével, történelmével, sorsával. Az egyre gyarapodó etnográfiai gyűjteményét csak a rendszerváltozás után tudta kiállítani egy nagyobb ingatlanban, Szabófalva centrumában. Páratlan kollekciója ritka munkaeszközöket, régi bútorokat, textíliákat, viseleteket, nyomtatványokat és dokumentum értékű fotókat tartalmaz. A Szeret–Klézse Alapítvány székházában Duma Dániel néprajz szakot végzett pedagógus kisebb kiállítást rendezett a helybeli népművészetrel és népélettel kapcsolatos régebbi tárgyakból, valamint a 19. század közepén itt szolgáló, nagy tudású minorita, Petrás Incze János életével és gyűjtőtevékenységével kapcsolatban. Márton Attila lézpedi pedagógus az Aranyos-Beszterce völgyében fekvő falu elemi iskolájában szervezett kiállítást a helybeli népélet, népművészet tárgyi világáról.

Harangozó Imre még az 1989-es rendszerváltozás előtt kezdett foglalkozni a moldvai csángó-magyarok hagyományos kultúrájával, sajátos vallásos életével és archaikus szövegvilágával. A rendszerváltozás után

moldvai gyűjtőútjai során több mint 4000 etnográfiai tárgyat vásárolt meg, elsősorban bútorokat, fazekastermékeket, a csángó háztartás hagyományos eszközeit, viseleteket, textíliákat, munkaeszközöket és a vallásos élettel, magánáhítattal kapcsolatos tárgyakat. Az Újkígyóson alapított és működő Ipolyi Arnold Népfőiskola keretében állandó kiállítást szervezett a moldvai magyarság hagyományos életéről, vallásosságáról és gazdag művészetéről. Ugyanő legújabb dolgozatában bemutatta a moldvai csángó magyar népművészet társaslélektani hátterét is.²⁷

A Moldvai Csángómagyarok Szövetsége Lujzikalagorban és Frumószán régi házat vásárolt, a legkeletibb csángó településekben, Magyarfaluban és Lábnikon pedig egy-egy hagyományos házat rekonstruáltatott, hogy abban tájházat rendezzenek be. Az MCSMSZ szakemberei folyamatosan azt tapasztalják, hogy a csángó falvakban nagyon gyors kultúraváltás zajlik, s a fiatal nemzedékek, különösen a külföldön dolgozók az elhunyt nagyszüleik tárgyi univerzumát elpusztítják. Kiemeljük, hogy a moldvai ferences rendtartomány dr. Benedek Márton (1931–1986) trunki szülőházában szervezett szakszerűen berendezett tájházat a sokat zaklatott, mártírhált halt orvos, szerzetes-pap emlékére, mely elsősorban a nagy számban odalátogató zarándokok spirituális igényeit elégíti ki, másodsorban a tisztázatlan körülmények között elhunyt, csodatevő személy kultuszát erősíti meg, harmadsorban pedig a moldvai római katolikus egyház presztízsét emeli.

A Babeş–Bolyai Tudományegyetem néprajz szakos diákjai és tanárai, több mint egy évtizedes terepmunkára alapozva, 2003-ban rendezték a zabolai Csángó Néprajzi Múzeum első állandó tárlatát: *A moldvai csángó magyarok hagyományos kultúrája*. Az intézményt 2004-től a Pro Museum Egyesület és a Székely Nemzeti Múzeum közösen működteti, legfontosabb fenntartója pedig a Bethlen Gábor Alapítvány. Kinda István 2012-ben újszerű tematikus kiállítást rendezett a gorzafalvi kerámiáról. Több éves terepmunkából született 2016-ban az újabb állandó kiállítás, a *Csángó zesztre – hozomány*. 2019-ben pedig *Samanisztikus hagyományok a moldvai csángó falvakban* című időszakos kiállítást valósították meg. 2021-ben újrarendezték az intézmény kerámiagyűjteményét, melynek keretében újra megnyitották Gábor Mundi gorzafalvi fazekas műhelyét, kiállították az utolsó fazekas legjellegzetesebb edénytípusait és eszközeit. Kolozsvári néprajz szakos diákok a nyári múzeumi szakgyakorlatok keretében eddig közel 1000 moldvai tárgyat, több mint 2000 régi, a csángók legfontosabb életfordulóival kapcsolatos,

²⁵ PETI Botond 2008.

²⁶ <http://ghidulmuzeelor.cimec.ro/id.asp?k=104> (letöltve: 2021.

11.14.).

²⁷ HARANGOZÓ Imre 2005, 148–162.

privát fotót digitalizáltak és leltároztak be. A zabolai múzeumi gyűjtemény elsősorban színpompás viseletekből, bútorokból, lakástextiliákból, a fonás-szövés tárgyaiból, a legjelentősebb rítusok (lakodalom, temetés, hejgetés, urálás) specifikus jelképeiből, hangszeriből, maszkjaiból, a vallásos élet tárgyaiból, valamint a gorzafalvi és a frumószi kerámiaközpont eszközeiből és termékeiből áll.²⁸

Szintén a kolozsvári tanszék terepmunkáiból született meg egy rövid összegezés egy moldvai csángó család otthonában, privát terében fellelhető szakrális tárgyegyüttesről.²⁹ Fazakas M. Izabella pedig Bogdánfalván vizsgálta meg és elemezte a szakrális kismemlékek térbeli elhelyezkedését és használatát a római katolikus kalendárium során.³⁰

*

Összegésképpen megfogalmazhatjuk az eddigi tudományos kutatások, eredmények alapján, hogy a Moldvában élő magyarok archaikus és interetnikus elemekben gazdag tárgyi kultúrát öriztek meg egészen az iparosodás kibontakozásáig. Sok esetben még a szomszédságukban élő ortodox közösségeknél is régebbi elemeket, sajátosságokat éltek egészen a közelmúltig. Úgy véljük, hogy a csángóság tárgyi univerzuma az összeurópai kulturális örökség nagyon becses, szerves részét alkotja, éppen ezért annak szakszerű dokumentálása, megőrzése és továbbadása nem csak a magyarság feladata. Ezt fogalmazta meg az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének Állandó Bizottsága 2001-ben Isztambulban, ahol elfogadta Tytti Isohookana-Asunma csángókkal kapcsolatos jelentését, majd kilenc pontban foglalta össze 1521. számú ajánlását.³¹

A magyar kutatókat az utóbbi száz évben elbűvölte a csángó falvakban fennmaradt, archaikus elemekben gazdag tárgyi kultúra, díszítőművészet és magyar nyelvű folklór. Azonban nem keletkeztek olyan rendszeres tanulmányok, melyek a Moldvában élő, többséget alkotó románok hagyományos kultúrájának alapvető jellegzetességeit foglalták volna össze, mivel csak ilyen stúdiumok után tudjuk elképzelni a régióban élő római katolikus és ortodox közösségek hagyományos, falusi kultúrájának józan és elfogulatlan összehasonlítását, valamint kelet-európai kontextusainak feltárását.

Továbbá napjainkig nincs adatolva részletesebben, hogy a polgárosodás, iparosítás, urbanizáció, nemzetközi munkamigráció és globalizáció milyen alapvető változásokat eredményezett a térségben élő csángóság korábbi tárgyi kultúrájában, hagyományaiban, kapcsolatrendszerében, értékrendjében, hétköznapjaiban és életmódjában. Saját terepkutatásaink alapján úgy véljük, hogy a gyors modernizáció és globalizáció a csángó tárgyi kultúrának is éppen azokat az elemeit söpri el, melyek (például viseleteik színhasználata, ornamenseinek szerkezete) korábban árnyaltan jelezték lokális, vallási és etnikai sajátosságukat, azonosságukat.

Érdekes jelenség, hogy miközben a csángóság hagyományos falusi kultúrájának rendszeres, intézményes kutatása és múzeumi bemutatása az utóbbi évtizedben elcsendesedett, a magyarországi és az erdélyi folklorizmus keretében, a politikai diskurzusokban nagyon látványos reprezentációt nyert a moldvai magyarság hagyományos népművészete, zenés-táncos folklórja, valamint eredetének kérdése és érdekvédelme.³²

Pozsony Ferenc – *Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár;*
pozsonyferenc@yahoo.com

²⁸ KINDA István 2014.

²⁹ POZSONY Ferenc 1997.

³⁰ FAZAKAS M. Izabella 1996; Uő 1997.

³¹ POZSONY Ferenc 2005, 208.

³² Lásd TÁNCZOS Vilmos 2001.

Irodalom

- BOÉR Hunor
2009 Csutak Vilmos Székely Nemzeti Múzeuma, *Acta Siculica 2009*, 547–570.
- CIUBOTARU, Ion H.
1998 *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare I*, Editura Presa Bună, Iași.
2002 *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare II*, Editura Presa Bună, Iași.
2005 *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare III*, Editura Presa Bună, Iași.
- DOMOKOS Pál Péter
1931 *A moldvai magyarság* (Első kiadás), Csíksomlyó.
1979 Petrás Incze János: Tudósítások, in: Uő: „...édes Hazámnak akartam szolgálni...”, Szent István Társulat, Budapest, 1293–1305.
- FAZAKAS M. Izabella
1996 *Szagrális tér és idő Bogdánfalván* (Szakdolgozat), Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék, BBTE, Kolozsvár.
1997 *Az egyházi év ünnepei Bogdánfalván*, in: *Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról* (Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve 5.; szerk. Pozsony Ferenc), Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 324–341.
- GAZDA Klára
2006 Tárnyi kultúra és identitás a moldvai katolikusoknál, in: *Veszélyeztetett örökség, veszélyeztetett kultúrák. A moldvai csángók* (szerk. Diószegi László), Teleki László Alapítvány, Budapest, 227–259.
2008 *Közösségi tárgykultúra – művészeti hagyomány*, KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.
- GAZDÁNÉ OLOSZ Ella
1976 *Kézimunkázók könyve* (A szerző rajzaival), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
2001 *A tú csodája. Moldvai csángó-magyar inghímek, erdélyi öltéstechnikák*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- GUNDA Béla
1937 Lükő Gábor: A moldvai csángók I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal (Ismeretetés), *Ethnographia*, XLVIII, 491–495.
1989 *A moldvai magyarok néprajzi kutatásának újabb eredményei. A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások II.*, Budapest, 59–78.
1990 A moldvai magyar népi műveltség jellegéhez: néprajzi gyűjtőúton a moldvai magyaroknál, *Népi Kultúra – Népi Társadalom* (A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve) XV., Akadémiai Kiadó, Budapest, 37–86.
- HALÁSZ Péter
2007 *A moldvai magyarok hagyományos állattartása*, General Press Könyvkiadó, Budapest.
2010 *Növények a moldvai magyarok hagyományaiban és mindennapjaiban*, General Press Könyvkiadó, Budapest.
2015 *A hagyományos szántóföldi növénytermesztés a moldvai csángó magyaroknál*, General Press Könyvkiadó, Budapest.
2020 Munkás hétköznapiak, in: Uő: „Ninc ki gondot üszeljen ránk...” *Néprajzi tanulmányok, dolgozatok a moldvai magyarok hagyományos műveltségéről*, Kriza János Néprajzi Társaság – Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Budapest, 133–270.
- HARANGOZÓ Imre
2005 „Asszonyaink párnára, ingre mentik a szűkülő hazát...” Adalékok a moldvai csángó-magyar népművészet vizsgálatához és annak társaslélektani hátteréhez, in: *Etelközi fohászok. Válogatás a moldvai magyarság vallásos népköltészetének kincstárából* (szerk. Harangozó Imre – Kövári Réka), Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós, 148–162.
- KINDA István
2014 *A Csángó Néprajzi Múzeum és gyűjteményei*, Csángó Néprajzi Múzeum – Kriza János Néprajzi Társaság, Zabola–Kolozsvár.
- KÓS Károly, Dr.
1976 Csángó néprajzi vázlat, in: Uő: *Tájak, falvak, hagyományok*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 103–217.
- KÓS Károly, Dr. – SZÉNTIMREI Judit – NAGY Jenő
1981 *Moldvai csángó népművészet*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- LÜKŐ Gábor
1936 *A moldvai csángók I. (Néprajzi Füzetek 3.)*, Budapest.
2002 *A moldvai csángók. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal* (szerk. és utósz. Pozsgai Péter – Heilig Balázs), Táton Kiadó, Budapest.
- MĂRTINAȘ, Dumitru
1985 *Originea ceangăilor din Moldova* (Text revizuit și îngrijit de Ion Coja și V. M. Ungureanu), Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- PETI Botond
2008 Fehér bor a törkölyön. Egy moldvai csángó település szőlő- és borkultúrájáról, *Korunk*, XIX/9, 69–75.
- POZSONY Ferenc
1997 Vallásos tárgyak egy moldvai csángó család környezetében, in: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében II.* (szerk. S. Lackovits Emőke), Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság Laczkó Dezső Múzeuma, Veszprém–Debrecen, 174–180.
2019 *Székely és csángó festékes gyapjúszőnyegek*, Csángó Néprajzi Múzeum – Kriza János Néprajzi Társaság, Zabola–Kolozsvár.
2005 *A moldvai csángó magyarok*, Gondolat Kiadó – Európai Folklór Intézet, Budapest.
- SZŐCS János
2001 Domokos Pál Péter Csíkszeredában. A Csíki Székely Múzeum és A moldvai magyarság (1926–1931), *Székegyföld*, 2001/5, 56–72.
2002 *Pater Zöld* (szerk. Szőcs János), Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda.

2010 A Csíki Székely Múzeum születése, létrehozása, *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 6.*, Csíki Székely Múzeum – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 331–338.

TÁNCZOS Vilmos

2001 Szappan a kredenc sarkán, avagy a csángókérdés tudománya és politikája, *Kisebbségkutatás*, X/1, 53–62.

Cercetarea și reprezentarea muzeistică a culturii materiale ceangăiești din Moldova

(Rezumat)

Până la marea industrializare, maghiarii din Moldova au păstrat o cultură materială bogată în elemente arhaice și interetnice. Universul lor material reprezintă o moștenire culturală paneuropeană, a cărei documentare profesională, ocrotire și perpetuare nu este numai sarcina comunității maghiare. (Vezi Recomandarea nr. 1521/2001 a Comisiei Permanente a Adunării Parlamentare a Consiliului European.) Cercetătorii maghiari au, pe de altă parte, datorii încă privind cunoașterea culturii tradiționale a majorității românești din Moldova, ca și referință, privind identificarea contextelor est-europene, respectiv privind studiul schimbărilor survenite din cauza modernizării și globalizării.

The Study and Museological Representation of Csángó Material Culture

(Abstract)

Before the overall industrialization of the region, the Hungarian population of Moldavia possessed a material culture rich in archaic and interethnic elements which, without doubt, constitutes a Pan-European cultural heritage: the professional documentation, protection and transmission of it to future generation is a responsibility the continent must shoulder as one (cf. Recommendation 1521 (2001) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe). For their part, Hungarian researchers still have a number of outstanding debts, such as acquainting themselves with the traditional culture of the region's Romanian majority relevant as a backdrop to view Csángó culture against; identifying pertinent Eastern European contexts; and examining in depth the changes brought about by the processes of modernisation and globalisation.

1. ábra Gorzafalvi fazakasműhely a zabolai Csángó Néprajzi Múzeumban

2. ábra Fazekasbemutató a zabolai Csángó Néprajzi Múzeumban

3. ábra Csángó kiállítás az újkígyósi Ipolyi Arnold Népfőiskola székházában

4. ábra Szentsarok az újkígyósi Ipolyi Arnold Népfőiskola állandó csángó tárlatában

5. ábra Csángó tárlat a választúti Kallós Zoltán Múzeumban

6. ábra Kallós Zoltán (háttal) az első választúti csángó kiállítással

7. ábra Csángó viseletek a válaszúti Kallós Zoltán Múzeumban

8. ábra Perka Mihály szabófalvi csángó kiállítása

9. ábra Benedek Márton trunki szülőháza

10. ábra Hálósarok a trunki tájházban

11. ábra A trunki tájház borospincéje (killérje)

12. ábra Dr. Nyisztor Tinka az édesanyja pusztinai otthonában rendezett be látogatható tájházat

13. ábra A pusztinai tájház tisztaszobája

14. ábra Néprajzi kiállítás a lészpedi iskola osztályteremében

15. ábra Csángó tájház a moldvai Magyarfaluban (házrekonstrukció)

16. ábra Csángó tájház Lábnyikban (házrekonstrukció)

17. ábra Tájház Frumósán

18. ábra Tájház Lujzikalagorban

Dimény-Haszmann Orsolya

EGY ÉRTELMISSÉGI ÉLETPÁLYA ÉS ELŐZMÉNYEI A 20. SZÁZAD ELSŐ HARMADÁBAN, MAGÁNJELLEGŰ IRATOK TÜKRÉBEN

1. A kutatás tudományos kontextusa, elméleti kerete, források, módszerek

1.1. A kutatás tárgya, témaválasztás

Az alábbi elemzés átfogóbb kutatás szerves része, amely a csernátони Haszmann Pál Múzeum történetével foglalkozik, vizsgálva alapításának körülményeit, megnyitásának előzményeire és működésének első évtizedeire való kitekintéssel.¹

A csernátони múzeum 1973. február 25-én nyitotta meg kapuját a Damokos Gyula-kúriában és annak parkjában, illetve kertjében. Alapítójáról, Haszmann Pálról 1999-ben nevezték el. A törzsanyagot a múzeomalapításkor Haszmann Pál (1902–1977) pedagógus és Haszmann Pálné Cseh Ida (1909–2003) magángyűjteménye képezte. Ma öt nagy kiállításcsoport tekinthető meg az intézményben: a szabadtéri múzeum székely házakkal, székelykapukkal, temetővel, méhészeti kiállítással; az öntöttvas-művesség emlékeit bemutató kályhamúzeum; az Erdély-szerte egyedülálló mezőgazdasági szerszám- és gépgyűjtemény; a technikatörténeti kiállítás; a Damokos-kúriában – a múzeum főépületében – az alapkiállítás. A múzeummal „egy fedél alatt” működik a Csernátони Népfőiskola, amely áprilistól októberig fogadja a hagyományos mesterségek – fafaragás, bútorfestés, nemezelés, székelykapu-építés stb. – megismerésének lehetőségével élni kívánó fiatal alkotók százait.

Az 1973-ban alakult intézmény számomra mélyen családi vonatkozású, alapítója nagyapám, Haszmann Pál igazgató-tanító, tanár volt. A *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* vonatkozó szócikke így összegzi életútját, pályaképét:

„Haszmann Pál (1902. május 20., Kommandó – 1977. szeptember 13., Csernátон) – helytörténész. Ifj. Haszmann Pál, József és Lajos apja. Négy gimnáziumi osztályt Kézdivásárhelyen, tanítóképzőt Sepsiszentgyörgyön, Székelykeresztúron és Csík-

somlyón végzett (1921). Kézdikőváron és Zabolán, majd 1934-től Csernátонban tanító, iskolaigazgató, később körzeti tanfelügyelő nyugdíjazásáig (1966). Összegyűjtötte a faluja múltjára vonatkozó adatokat, régészeti ásatásokon vett részt; gazdag történeti és néprajzi gyűjteményéből megalapította a csernátони tájmúzeumot 1973-ban (...). Néprajzi és falutörténeti írásait a *Megyei Tükör*, *Aluta*, *Ifjúmunkás*, *Falvak Dolgozó Népe*, *Művelődés*, *A Hét*, *Tanügyi Újság* és *Előre* közölte. Csernátон község helyneveiről és neves családjairól készült munkái, a községről írt monográfiája kéziratban. Szénrajzportréját Cseh Gusztáv készítette el (1977); emlékére írta Magyarai Lajos *Csernátони merengés* c. költeményét (1980).”²

Kutatói nézőpontom ennek következtében hangsúlyosan belső, családi indíttatású, de a személyes körből származó ismeretek mellett érvényesítek egy külső nézőpontot is, kiegyensúlyozva ezt a sajátos helyzetet, feloldva a benne-lét potenciális csapdáját a téma vizsgálata, elemzése terén. A vonatkozó, előzetes tudásom történetfoszlányokat őrzött, mozaikkockákat, amelyek a kutatás végére formálódtak egységes narratívává. Kutatásom némileg fordított irányban működött: előbb rendelkeztem a mélyebb rétegek ismeretével, a külvilág számára rejtett tartalmakról való tudással, amelyekhez hivatalos iratok, dokumentumok segítségével elkészítettem a kutatás során egy háttérelmézést, kontextust rendelve ezzel a családi, illetve a kollektív emlékezet által megőrzött történetekhez.

A múzeum a megnyitása óta eltelt évtizedek alatt vidéki helytörténeti gyűjteményből számottevő kulturális intézménnyé, a szűkebb és tágabb régió meghatározó közművelődési mozgalmának szereplőjévé és szervezőjévé vált. Ez indokolta témaválasztásomat és kutatási célokat: megvizsgálni az indulástól a tényleges intézménnyé szerveződésig, funkcionális vetületében is az intézmény történetét, rávilágítva az

¹ DIMÉNY-HASZMANN Orsolya 2021a.

² RMIL, II. Vö. [https://mek.oszk.hu/03600/03628/html/h.htm#HaszmannP%C3%A1l\(Kommand%C3%B3,1902.m%C3%A1j.20.-1977.szept.13.Csern%C3%A1ton\)](https://mek.oszk.hu/03600/03628/html/h.htm#HaszmannP%C3%A1l(Kommand%C3%B3,1902.m%C3%A1j.20.-1977.szept.13.Csern%C3%A1ton)) (utolsó letöltés: 2022.05.11.; kiemelések a jelen évkönyv formai apparátusához igazítva). – Haszmann Pálnak és feleségének, Haszmann Pálné

Cseh Idának hat gyermeke született, közülük ötön érték meg a felnőttkort. Az ötödik testvér, Magdolna is fiatalon elhunyt. A lexikonok leggyakrabban a három fiút, Pált, Józsefet, Lajost említik, akik otthon maradtak, folytatva édesapjuk munkáját. Nővérük, Éva Kolozsváron él.

adott korszak kulturális életének, ilyen szempontú közösség-szervezésének működési mechanizmusaira. A kutatás beleilleszkedik abba a romániai kutatási vonulatba, amely 1989 óta folyamatos jelleggel tárja fel az erdélyi és a romániai magyar kutatás- és intézménytörténeti előzményeket és összefüggéseket.³ Másrészt, szűkebben, azokhoz a kolozsvári kutatásokhoz kapcsolódik, amelyek kollektív és individuális életpályák és élettörténetek, valamint az íráshasználati gyakorlatok vizsgálatával elemzik a 20. századi társadalmi és kulturális történéseket.

A fő témát, az intézménytörténetet az alapító Haszmann Pál életpályájának vizsgálatával szervesen összekapcsolva tartottam érdemesnek taglalni, amelynek megírásához kétfajta forrástípust használtam, egyik a Haszmann család által megőrzött, Haszmann Pál okmányait, bizonyítványait, kinevezéseit stb. tartalmazó dossziék sora, ezeket vizsgáltam meg az 1912–1963 időszakra vonatkozóan.

„A kultúra – állapítja meg a vonatkozó szakirodalom elemzése alapján Keszeg Vilmos – nem anyagi, hanem anyagi jelenségek kognitív rendszere.”⁴ Nem csupán az iratok a maguk tárgyi mivoltában, vagy tartalmuk, tipológiai rendszerük fontosak, hanem az is kikövetkeztethető és kikövetkeztetendő, hogy mit gondolnak az írásról és az írott dokumentumokról azok használói/termelői, és ebből adódóan hogyan viszonyulnak hozzá.⁵

A vizsgált személyi iratok esetében a tudatos megőrzésnek vagyunk tanúi, a felhalmozott iratoknak egyrészt funkcionális, másrészt identitásképző, identitás-felmutató szerepük is volt. Haszmann Pál tanítói/tanári pályafutását átszövik a dokumentumok, amelyek a vizsgálat középpontjában állnak, megrajzolva életpályájának ívét. Ezekre is érvényes, hogy a családi kapcsolatok folyamatossága az ajándékokon vagy örökségen keresztül fejeződik ki. Mindkettőnek van anyagi oldala: az érték, amely fontos, amely hozzájárul a megajándékozott vagy az örökös anyagi jólétéhez és vágyainak jövőbeli teljesüléséhez, ugyanakkor szimbolikusak is, mert az egybetartozást, identitást és a kötelező felelősséget fejezik ki.⁶ A vizsgált iratok családi örökség, az utódok számára szimbolikus jelentéssel, identitásörző szereppel bír, őriz és tükröz egy időszakot, viszonyítási pont, ugyanakkor párbeszédbe is lép azzal, aki átlapozza, kérdéseket tesz fel, válaszokat fogalmaz meg azzal a

tudással kapcsolatosan, amely az iratok keletkezése és a jelen valósága között eltelt időben felhalmozódott.

2004–2005-ben Keszeg Vilmos irányítása alatt egy, a 20. századi *néptanítók élettörténeteire* irányuló kutatás zajlott.⁷ Dolgozatom bizonyos részeiben szervesen illeszkedik ehhez a kutatáshoz, hasznosítja, beépíti, kiegészíti annak eredményeit.

Az emberi élet történetét, eseményeit sokféle képpen lehetséges elmondani, közölni, lejegyezni és felhasználni. Keszeg Vilmos az *élettörténetet az életpálya narratív reprezentációjának* nevezi. „Az élettörténet a narratív történetek egyike: progresszív rendszerként egy személy sorsát jeleníti meg a születés, a szerelem, a munka, a küzdelem, a halál mint alapvető biografikus toposzok által; az egyéni sorsot partikuláris környezetben, viszonyhálózatban, gyakran azzal kontrasztban állva teszi érzékelhetővé.”⁸ Az élettörténet és annak szakreceptiója hátterében az a kutatói hipotézis húzódik meg, hogy az egyén életének története bepillantást nyújt az élet megélését szabályozó kollektív kulturális gyakorlatokba (gazdálkodás, társadalmi kapcsolatok, ünneplés stb.). Továbbá, hogy az egyén biografikus narratívuma implicit módon tartalmaz család-, közösség- és településtörténeti epizódokat.⁹ Az egyén saját múltjának történetbe foglalásával vagy elhallgatásával állapít meg jelentéseket, fed fel viszonyokat, összefüggéseket, tesz szóvá egzisztenciális kérdéseket, ugyanakkor a biografikus történeteket valamilyen társadalmi szükséglet tartja napirenden.¹⁰

1.2. A forrásanyag bemutatása

A kutatás elsődleges forrása a Haszmann Pál személyi iratai, amely oktatói, nevelői, illetve gyűjtő, rendszerező tevékenységébe is betekintést enged. Hagyatékából történetek részleges forrásközlések, kutatóknak is gyakran szolgáltatott adatokat, de teljességében mindaddig nem került alapos feldolgozásra. Az utódaira hagyott írásai, önéletrajzi jegyzetei, néprajzi és helytörténeti írásai, cédulázása pontos forrásanyagként szolgálhatnak.

A vizsgált anyag magába foglal személyes, magánjellegű dokumentumokat és hivatalos iratokat egyaránt. Az alapján, hogy mit tartottak érdemesnek megőrizni, az illető személy, család világról alkotott véleményére, közösségben betöltött szerepére, hivatástudatára is következtethetünk. Mivel jelen eset-

³ Lásd például: JAKAB Albert Zsolt 2003; POZSONY Ferenc 2008; Uő 2014; KESZEG Vilmos – SZALMA Anna-Mária 2011; TÁNCZOS Vilmos – TÖKÉS Gyöngyvér 2002.

⁴ KESZEG Vilmos 1996, 5.

⁵ VAJDA András 2013, 9.

⁶ OTTO, Lene – PEDERSEN, Lykke 2004, 35.

⁷ Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete,

1454/2004 számmal azonosított kutatás. Téma: XX. századi erdélyi néptanítók életpályájának és élettörténetének elemzése. A kutatás eredményei: OZSVÁTH Imola (szerk.) 2008; BÁLINT Dezső – KOVÁCS Pirooska – BALÁZSI Dénes – 2009.

⁸ KESZEG Vilmos 2011, 165.

⁹ Uo., 176.

¹⁰ Uo., 165–180.

ben is nemzedékeken át gyarapodó iratkötegekről van szó, ezek nemcsak egy egyén, hanem egy család, ezen belül több nemzedék érzelm- és gondolatvilágának hordozói.¹¹ Az egy személy köré épülő írott univerzum, valamint az egyénnek a család írásgyakorlatában játszott szerepe elemzését Keszeg Vilmos kezdeményezte.¹² Az ő kutatásait folytatva, Vajda András egy sáromberki paraszti iratcsoport elemzését végezte el, megvizsgálva annak szerkezetét, szövegtípusait, helyét, szerepét a család életterében.¹³ Az általa felvetett elemzési lehetőségek és szempontok érvényesíthetők Haszmann Pál személyi iratainak vizsgálatában is.

Haszmann Pál a néptanítók egyik tipikus példája, érvényes rá ebben a tekintetben az Oszváth Imola által a néptanítók és más társadalmi kategóriák élettörténetének Keszeg Vilmos irányításával lezajlott vizsgálata során tett megállapítás, amely szerint „a néptanítók az iskolai oktató-nevelői munka mellett a faluközösség szellemi vezetőiként széles körű tevékenységet folytattak. Többen közülük a település életének megszervezése mellett (színházcsoport, néptáncsoport, olvasóegylet, dalegylet stb. vezetése) említésre méltó néprajzi munkássággal is rendelkeznek.”¹⁴ Az esetünkben fennmaradt írott dokumentumok ezt is tükrözik. Az egyén életterében felhalmozódó iratok mint emléktárgyak az egyéni és a családi identitás materializálódásai, rámutatnak arra, hogy tulajdonosaik mennyire tudatosan kötődnek az előző nemzedékekhez.¹⁵ A dolgozatomban vizsgált irategyüttes, az azt létrehozó egyén életpályájának alakulása folytán arra is rálátást nyit, hogyan alkotja meg és utólagosan hogyan értelmezi, használja a család, a helyi közösség, illetve a kulturális emlékezet intézményeként működő helytörténeti múzeum a dokumentumokból kibontakozó élettörténet(ek)et.¹⁶

2. Haszmann Pál élettörténete, tanítói és tanári pályafutása, múzeumalapítói tevékenysége. A primer forrásanyag elemzése

2.1. Az elemzés tárgya

Ha az intézményt mint önálló entitást tekintem, a létrejöttét megvalósító egyénre, egyénekre is ráirányul a figyelmem. Ez indokolja a feltevésemet, hogy az intézmény története megírható az alapító egyéniségének, élettörténetének, szakmai pályájának vizsgálatával. Annál is inkább, hogy az alapító munkásságát folytatták fiai, napjainkban már bekapcsolódtak ebbe unokái, köztük jelen dolgozat szerzője is. Haszmann Pál gyűjtőmunkája, múzeumalapító szándéka közössége életét is alakította. Hipotézisem része volt az is, hogy az életút és a szakmai pálya áttekintése egyben kor- és társadalomtörténet, egy széles látókörű, változatos munkát végző, saját útját járó, de közösségben gondolkodó és közösségért cselekvő, 20. századi értelmiségi egyéni sorsának átfogó bemutatása, amely a néptanítók korabeli működéséhez is fontos adalékokat nyújt az elemzés során.

A két dossziében, amelyeknek iratait elemzem, és amelyeknek címkéjét – *Haszmann Pál okmányai, bizonyítványai, kinevezései és Haszmann Pál tanító iratait tartalmazó dosszié*¹⁷ – maga Haszmann Pál írta meg, összesen 153 irat található. Amellett, hogy tartalmukból rálátást nyerünk egy 20. századi értelmiségi pályájára, végigkövethetjük a történelem alakulását is a jelzett periódusban, világháborúkon, országhatár-módosulásokon, ideológiai változásokon keresztül, és kirajzolódik belőle ezeknek a történelmi eseményeknek a hatása az egyes emberek életére.

2.2. Gyermekkor és a szakmai felkészülés éve: 1902–1921

Haszmann Pál életútja a Kommandó melletti Gyulafalván¹⁸ kezdődött 1902. május 20-án.¹⁹ Édes-

¹¹ BÁNYAI Irén 1973, 169.

¹² KESZEG Vilmos 1998, 589–628.

¹³ VAJDA András 2009, 123–157.

¹⁴ OZSVÁTH Imola (szerk.) 2008, 21.

¹⁵ OTTO, Lene – PEDERSEN, Lykke 2004, 29–32.

¹⁶ Vö. HAUPTMAN Gyöngyi 2013, 23.

¹⁷ Utóbbi dosszién a címke románul van: *Dosar cuprinzând actele învătătorului Haszmann Pál*.

¹⁸ Kommandóról: „A történelmi Háromszék és a mai Kovászna megye legmagasabban fekvő települése (1017 m) a Háromszéki-havasokban. Régen Gyulafalva külterületi lakott helye volt, majd maga Gyulafalva is beleolvadt. 1889-ben jött létre, az ekkor telepített fűrészüzemmel, melynek alapítója Horn Dávid volt. Ez a gyár órányi pontossággal 110 évig működött (1889. okt. 17., de. 10 óra – 1999. okt. 17., de. 10 óra), és ma már csak a maradványait tekinthetjük meg, akárcsak az egykori kisvasútnak és a műhelyeknek – mindez felszámolódott. Kommandó a községi

rangot 1936-ban nyerte el.” (SIKÓ BARABÁSI Sándor 2014.)

¹⁹ Haszmann Pál Péter, édesapjára visszaemlékezve, felidézte, hogy két évvel halála előtt, 1975-ben elvitte még egyszer fiait Gyulafalvára, az egykori település helyére, ahol megmutatott mindent, hol álltak az épületek, hol volt a temető stb.: *A gyulafalvi kirándulásunk egy egész napot tartott, 1975-ben volt, egy szép őszi délutánon jártunk ott. Édesanyám felesomagolt, azt Lajoska kellett cipelje mindig, a csomagot. Édesapám előkérte, ott egy szép oldalon elköltöttük, majd Jóska bátyámmal sétálgattam, emlékeztek. Hol lehetett a kis kápolna, a temetőnél mindig megálltak, hiszen egyik testvérkéjük, Antónia porhüvelyé ott nyugszik, most már semmi sem maradt meg belőle. A hálás utókor 1500 halotról vagy sírról ad hírt, egy emlékművet állítottak a temetővel átellenben. Az 1975-ös kirándulás emlékére, Haszmann Pálra emlékezve, 2012-ben az utódok, e sorok szerzője is, szintén ellátogattak az egykori Gyulafalvára, felelevenítve a családról, a felmenők ezen ágáról őrzött tudást.*

apját, Haszmann Józsefet a vágterek akkori gazdája hívta a településre Budapestről; hogy ne kelljen a mozdonyokat generálni oda elvinni, inkább műhelyt rendezett be Kommandón, és hozatott szakembereket. Haszmann József ott ismerte meg a székelytamásfalvi Papp Máriát, akit 1901. augusztus 20-án vett feleségül. A dosszié legkorábbi irata 1912. június 24-i keltezésű, *Újraoltási igazolás* arról, hogy a tízéves, gyulafalvi „*Házmán Pál újraoltatott*”. Ehhez hasonló iratot még kettőt tartalmaz, egyik 1914. május 23-i, a másik 1917. február 17-i. Az 1912-es iratot időrendben három iskolai bizonyítvány követi, 1912-ből, 1913-ból és 1914-ből. Az 1912. június 22-én kelt *Elemi Népiskolai Bizonyítvány* az elemi iskola ötödik osztályának elvégzését igazolja, és jelzi: a diák dicséretes erkölcsi magaviselettel és szorgalommal járta ki az osztályt, kitűnő minősítéssel hit- és erkölcstan, írás, olvasás, magyar nyelv, fej- és jegyszámolás, földrajz, történelem, polgári jogok és kötelességek ismerete, természetrajz, ének, rajz, mezei, gazdasági, kertészeti gyakorlat (háztartásban), testgyakorlat tantárgyakból, írásbeli dolgozatainak külalakja rendes. 1912-ben, az ötödik osztály elvégzésekor Haszmann Pál tízéves.

Az 1912–13-as tanévet Kézdivásárhelyen, a római katolikus főgimnázium első osztályában kezdte, az 1913. június 29-én kelt gimnáziumi bizonyítvány jelzi, hogy latin nyelvből és mennyiségtanból elégtelen osztályzatot ért el. „*Az erd-i kath. státus igazgatótanácsának engedélyével javítóvizsgálatra bocsáttatván, az 1913. év aug 29-én megtartott javítóvizsgálaton a latin nyelvből nyert elégtelen érdemjegyét elégségesre javította, a mennyiségtanból ismét elégtelen érdemjegyet nyert. Osztályismétlésre utasítatik*” – jelzi a bizonyítványra jegyzett, 1913. augusztus 29-i mondat.

Az 1914. június 21-i *Polgári Fiú-iskolai Bizonyítvány* már azt tanúsítja, hogy kitűnő és jeles minősítéssel végezte el az 1913–14-es tanévet. A polgári fiúiskola első évében hit- és erkölcstan, magyar nyelv és irodalom, földrajz, számtan, mértan, természetrajz, szabadkézi rajz, mértani rajz, szépírás, ének, testgyakorlás szerepel *kötelezett* tantárgyként. Ezek közül természetrajzból és mértanból kapott kitűnő, a többi tárgyból jeles minősítést. A kézimunka és a zene mint rendkívüli tantárgy szerepel az oklevélen. Az irat szerint rendkívüli tantárgynak számított

még a latin, a francia, az angol nyelv, ezeket a polgári első osztályában még nem tanulták. Az oklevél jelzi azt is, hogy a tantestület határozata szerint felsőbb osztályba léphet.

Időrendben a következő két, 1914-ből származó okmány nem fűződik közvetlenül Haszmann Pál pályájához, de szorosan kapcsolódik családja történetéhez. Az egyik hivatalos irat az *Első Császári-Királyi Szabadalmazott Duna-Gőzhajózási Társaság levele* Haszmann Pál édesapjának, Haszmann József gépésznek címzetten, a másik írógéppel írt levél, a címzett válasza a hajózási társaságnak. A család története szerint Haszmann Pálnak az iskola elvégzése után Pólába kellett volna mennie tengerésznek, hiszen nagyapja ötven évet szolgált ott hajóskapitányként, és odavihette volna tanoncnak.²⁰ A gőzhajózási társaság a levélben arról érdeklődik, hogy mikor és milyen betegségben hunyt el a címzett édesanyja (Haszmann Pál nagyanyja), mivel ezt az adatot édesapja (Haszmann Pál nagyapja) elhunytja miatt közölnie kell a társaságnak a nyugdíjalap gondnokságával. Valószínűleg volt még egy levél, amely nem őrződött meg, mert Haszmann József egy január 27-én keltezett levélre válaszol, ahogyan azt a válasz első sora jelzi: „*Megilletődéssel és hálás szívvel vettem január 27-ki nagybecsű sorait.*” A levél tartalma is arra enged következtetni, hogy nem a fent idézett levélre volt a válasz, mert ez utóbbiban az édesapjának állítandó sírkövet köszöni meg a Dunagőzhajózási Társaság kormányosai betegsegélyző és temetkezési egyesület elnökségének. A válaszlevelet a jelzett év február 17-én írta Kommandón.

A dosszié időrendben következő irata egy *Értesítő* a kézdivásárhelyi polgári fiúiskola harmadik osztályának első félévéről, 1916. január 31-i keltezéssel. Ezt követi egy 1917. július 12-i hivatalos igazolvány, amelyet a kézdivásárhelyi magyar királyi állami polgári fiúiskola igazgatósága állított ki, illetve hitelesített pecsétjével. Eszerint *Házmán Pál* a kézdivásárhelyi állami polgári fiúiskola III. osztályát elvégezte. Az igazolványt „*az 1915–16-os tanévről kiállított Értesítő alapján, az erdélyi menekülés alkalmával elveszett bizonyítványának ideiglenes pótlására állították ki addig, míg az oláh betörés folytán megsemmisült anyakönyvek pótoltnak, s részére a szabályszerű bizonyítvány másolata kiállítható lesz.*”

²⁰ A család történetére vonatkozó adatokat Haszmann Pál Péter visszaemlékezésével, szájhagyományként átörökített történetekkel egészítem ki: *Apai nagyapámat Budapestről hozták el, apai dédnagyapám pedig ott volt a Dunán, hajóskapitányként élte az életét, Passautól a Vaskapuig hajózott. Édesapám sorsa is az lett volna, ahogy leírta a kommandói leírásában, ha nem jön a világháború, Pólába viszik, matróziskolába. Hajós ember lett volna belőle. Az első világháború nyomorúsága: apai nagyapámat elviszik katonának, a világháború végén szabadul, nagyon beteg, hazaér,*

még a családját láthatja, de pár napra rá, a háborúban szerzett betegségébe belehalt. Székelytamásfalván temetik el, nagyanyám, Pap Mária révén visszahúzódik a család, mikor már nincs kenyérkereső, a nagyanyám birtokrészére, ősi házába. Abba a házba még jártunk, később elidegenítették, le is bontották. Már a tamásfalvi ház sincsen meg, ami minket odaköt, az a tamásfalvi temető, ahol nagyapám, nagyanyám pihen, meg Szörce is, hiszen nagyanyámnak két testvére, egyik Karola néni, Székelytamásfalván élt, Pap Zinka néni meg Szörcsén.

1917. szeptember 25-i keltezéssel egy magántanulók számára kiállított bizonyítványt az tanúsítja, hogy sikeresen elvégezte a polgári fiúiskola negyedik osztályát. Ez már az első világháború idején volt, amikor édesapja a frontról betegen tért haza, és egy hét leforgása alatt meghalt. Így Haszmann Pál életútja másként alakult, Póla helyett Székelykeresztúrra ment, a tanítóképzőbe.²¹ Ezt igazolja egy, az 1917–18-as tanévre szóló, Székelykeresztúron kelt *Bizonyítvány* arról, hogy a jelzett tanévben végezte el a tanítóképző első osztályát. 1918 és 1919 között a második évfolyam elvégzését igazoló bizonyítvány időrendben a következő irat. Az iskolai bizonyítványok alapján végigkövethető életének ez a szakasza, amely számos változást hozott számára. A tanítóképző harmadik osztályát már Sepsiszentgyörgyön végezte, a Csutak Vilmos igazgatása alatt működő Székely Mikó Kollégium elemi népiskolai tanítóképző-intézetében. Az 1920. június 21-i keltezésű bizonyítvány jelzi: az iskolai záróértekezlet határozata szerint negyedik osztályba léphet. Az irat külső oldalára rájegyezték: „*Házmán Pált a IV. évfolyamra felvettem. Csíksomlyó, 1920. X. 4.*” Ennek az időszaknak a hivatalos okmányai tanúsítják tehát, hogy kronológiai sorrendben, két év Székelykeresztúr, majd egy év Sepsiszentgyörgy után Csíksomlyón fejezte be a tanítóképzőt. Mindezt a kanyargós tanulmányi utat nagyban befolyásolta az országos politikai-társadalmi helyzet:

„Az I. világháború Erdély tanítóképzésének lendületes fejlődését derékba törte. Befejezése után a győztes hatalmak által hozott trianoni békediktátum (1920. június 4.) az egész széles értelemben vett Erdélyt Romániához csatolta. A hatalomváltás azonban már jóval korábban elkezdődött, hiszen az 1918. december 1-jei gyulafehérvári román »nagygyűlés« határozatban mondta ki Erdély egyesülését a Román Királysággal. Bár a Gyulafehérvári Határozatok kimondták a létrejött Nagy-Romániában élő nemzeti kisebbségek teljes egyenjogúságát, a Kormányzó Tanács (Consiliul Dirigent) azonnal hozzálatott az oktatásügy önkényes átszervezéséhez, átvette Erdély iskoláinak leltárait, és elrendelte a román nyelv bevezetését, a Román Kormányzótanács iránti hűségeskü letételére próbálta kényszeríteni a »volt magyar állami iskolák tanszemélyzetét«²²

„*A tantestület záróértekezletének határozata szerint befejező képesítő-vizsgálatot tehet*” – állapítják meg. 1921. június 11-én megkapta az *Elemi Népiskolai Tanítói Oklevelet*.

2.3. Tanítói pályafutásának kezdeti időszaka: 1921–1934

Egy 1922. február 6-i, a gyulafehérvári püspökség által adott kinevezés szerint a kézdikővári római katolikus elemi iskolához kerül kántortanítónak. 1922. július 16-án kelt jegyzőkönyv tanúsítja, hogy pályázott a kántortanítói állásra. A hitközségi gyűlésen Zabola és Páva katolikus hívei vettek részt. Jelen voltak: Ujlaky János lelkész, Bodó Endre, Biszak István id., György László, Fejér János, Arros András, Arros Ferenc, Szőke Ferenc, Gábor Zsigmond megyebíró egyháztanácsosok, Gerits István pénztárnok, továbbá: Buchinger Mihály és Rudolf, Khell Gyula, Barabás Gy. Sándor, Sáfár György, Déri János, Fejér Mihály, Fejér Mihály káplár, Biszak Mihály, Mátyás Antal, Szabó Mihály, Biszak József, Boggyó Lajos, Sütő Ferenc, Sütő Mihály, Kozma Dénes, Hegyeli Ferenc, Barti János, Fejér Áron, Fejér József, Biszak Ferenc, Fejér Mihály ifj. és mások, illetve mintegy negyven zabolai hitközségi tag. Páváról: Vitos Ágost, Sütő Albert egyháztanácsosok, továbbá Bokor Andor, György András egyháztagok.

Ugyanazon év július 28-án bélyegzett püspöki kinevezés szerint, a júliusi közgyűlés határozatára hivatkozva, a zabolai római katolikus egyházközség helyettes kántortanítója lett „*az egyháztanács által megállapított javadalmazással*”. Ezekhez az okmányokhoz kapcsolódik két példány egy július 1-jén keltezett *Díjlevélnek*, amely a zabolai római katolikus kántortanító illetményéről szóló határozatot foglalja magába. Ezt is a gyulafehérvári püspökség láttamozta, október 28-án. A díjlevél tartalmazza a kántortanító jövedelmére vonatkozó tudnivalókat és a kötelességeit is, ezek: „*Az összes kántori teendők lelkiismeretes és buzgó végzése Zabolán–Páván és Kovásznán hagyományos szokásokhoz híven. A kijelölt osztályok pontos vezetése, oktatása a zabolai felekezeti (református) elemi népiskolánál. Az egyházi ének tanítása a zabolai és pávai el. népiskolák tanrendje szerint. Szükség esetén lelkész helyettesítése a hitoktatásban. Szigorú alkalmazkodás mindenekben az egyházi és tanügyi előjárók rendelkezéseikhez.*”

Zabolai állomáshelyén megalapította a római katolikus dalárdát, amely kiváló díjakat is elnyert a két világháború között, de írott dokumentumok, fényképek tanúsítják, hogy nagy szerepe volt a zabolai sportegylet, sportszövetség alapításában is:²³ „A román hatalom állandó szorítása, a folyamatos kisebbségi elnyomás ellenére Zabolán élénk, magyar szellemű művelődési élet bontakozott ki. Haszmann Pál, a fiatal római katolikus kántortanító 1923–1934 között működött a falu községi iskolájában. Nyomban

²¹ D.-HASZMANN Orsolya 2013, 11.

²² BARABÁSI Tünde 2006, 60.

²³ D.-HASZMANN Orsolya 2013, 12.

a faluba szóló kinevezése után megszervezte a zabolai római katolikus vegyes kart, amely nemcsak a községben, hanem a környéken is számos nagy sikerű előadást tartott. A kolozsvári székhelyű Romániai Magyar Dalosszövetség 1931-ben kitüntette Haszmann Pált, a dalegylet karnagyát, aki az indoklás szerint »a magyar dal szent ügyét 15 éven át szolgálta« Háromszéken.²⁴ Ugyancsak az ő nevéhez fűződik a Zabolai Sport Club megalakítása. A falu sportkedvelői, György Károly elnök és György Győző titkár kezdeményezésére 1933. június 29-én tartották az egyesület alakuló közgyűlését, amelyen Haszmann Pált alelnökké választották.²⁵ A hajdani Kancellária-kertben labdarúgáshoz és szertornához szükséges pályát teremtettek, amelyet nemcsak a felnőttek, hanem a gyermekek is használtak. Az iskolások például itt tartották a tanév végi hagyományos majálisukat, tornaünnepélyüket, emellett rúdmászást, zsákfutást és lepényevő versenyt.²⁶

Egy 1923. június 22-én kelt *Egyházi ének- és zeneképzésről szóló Bizonyítvány* tanúsítja, hogy a diák Haszmann Pál egyházi énekből és egyházi zenéből jelesre vizsgázott.

1924. június 23-tól már román nyelvű iratot is tartalmaz a dosszié: *Erkölcsei bizonyítvány*,²⁷ amelyet a zabolai néptanács állított ki, igazolva, hogy Haszmann Pálnak feddhetetlen erkölcsi viselkedése, büntetlen előélete van.

A két világháború közötti időszakban a kisebbségek jelentették a területileg és demográfiaileg megerősödött Románia számára az egyik alapvető problémát. Közülük demográfiaileg és politikailag is a legfontosabb a magyar kisebbség volt.²⁸ Ebben az időszakban (1920 után) a román államhatalom sietős és határozott berendezkedése és annak a kiteljesítésére vonatkozó rendelkezések sora lépett életbe. Ilyen intézkedés volt a román állam iránti hűségeskü, a román nyelv kötelező ismerete, tanfolyamokat és kötelező vizsgákat írtak elő ennek elérése érdekében, vagyis a közigazgatás, egészségügy, tanügy stb. teljes románosítása. Ez együtt járt a régi bélyegzők kicserélésével is. Az első időszakban még csak kivés-

ték a koronás címert a pecsétnyomók közepéből, majd teljesen kicserélték azokat csak román nyelvű körirattal. De ide sorolható az erkölcsi bizonyítvány igénylése is a hatalom részéről. Mindezek alól kivételt csupán az egyházak képeztek, bár esetükben is kicserélték a bélyegzőket román pecsétkörirattal, és a nyomtatványok fejlécei is legjobb esetben két-nyelvűek voltak. Ugyancsak átrendezés és tisztogatás zajlott a helyi és megyei közigazgatásban, a román államra fel nem esküdött hivatalnokok eltávolításával – az érthetőség kedvéért: a román államra való eskü letételét még a trianoni békediktátum megszületése előtt kérték, a nemzetközi jogi szempontból még magyar államterületen tevékenykedő magyar állampolgároktól.

A dossziében szereplő iratok sora az 1925-ös év anyagával folytatódik. Az 1925–1939-es időszakból 15 hivatalos dokumentumot őriz, ezek is jelzik az előbb vázolt helyzetképet, miszerint a román államhatalom berendezkedése rányomta a bélyegét a tanügy és a közoktatás minden területére. Elsőként egy, a román vasúttársaság által közalkalmazottak számára kibocsátott fényképes utazási igazolványt, könyvecskét emelünk be jelen áttekintésbe, ennek lapjain 1925 és 1930 közötti pecsétek sorakoznak. Érdekessége, hogy megőrződött benne egy lepréslent havasi gyopár is, Haszmann Pál fényképe mellett.

Az 1925-ös évből három irat maradt fenn, egyik egy augusztusi (pontos dátum nem olvasható), Nagyszébenben keltezett, a regionális tanfelügyelőség pecsétjével ellátott irat, amely arról értesíti *Pavel Hasmant*, hogy kinevezték ideiglenes tanítónak Zabolára. A második, 1925. szeptember 1-jei iratot a *Ministerul Instrucțiunii* adta ki *Pavel Hasman*, ugyancsak ideiglenes tanítói kinevezéséről Zabolára. A következő, fél ívlapra kézzel, magyar nyelven írt, 1925. november 19-én kiadott *Bizonyítvány* igazolja, hogy 1922. október 1. és 1923. szeptember 1. között a református felekezeti iskolában működött mint rendes tanító, valamint azt is, hogy állásának megszűnése nem munkaszerződés felbontása nyomán, hanem a felekezeti iskola miniszteri rendelet-

²⁴ A díszoklevelet bekeretezve, központi helyen őrzi a család a Cseh-kúriában.

²⁵ Ezt a szintén központi helyen, a családi ház falán bekeretezve őrzött díszes, kézzel írt kinevezés igazolja, amelyet György Károly elnök és György Győző titkár írtak alá. A *MENS SANA IN CORPORE SANO* mottóval ellátott, kézzel írt és rajzolt lapon az egyesület jelvénye látható, az alakulás éve egy babérkoszorúval övezett pajzson, ZSC monogrammal, az alábbi szöveggel: „Tisztelettel szívess tudomására hozzuk, hogy a Zabolai Sport Club az 1933. június 29-én tartott alakuló közgyűlésén Önt alelnökkévé választotta. Ez alkalommal kifejezést óhajtunk adni abbéli reményünknek, hogy Ön is ifjúságunk testi nevelésének előmozdítója lesz, és ha e tisztelet elfogadni kegyeskedik, örömmel látjuk tagjaink

sorában. Zabola, 1933. június 30. Sporttársi tisztelettel. Aláírók.”

²⁶ POZSONY Ferenc 2007, 56. – Pozsony Ferenc a 2012-ben vele készült beszélgetés során így fogalmazott erről: *Én Haszmann Pál tevékenységével itt, Zabolán, kisgyerekkoromban találkoztam, hiszen az 1950–60-as években sokan emlegették Haszmann Pált, aki fiatal tanítóként, néptanítóként itt kezdte pályafutását, majd innen került Csernátónba. Számtalan fényképet vettem elő rokonaim, barátaim, s ezeken a fényképeken azt láttam, hogy voltaképpen Haszmann Pál alapította itt, Zabolán a római katolikus dalárdát (...) néptanítóként jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy itt, Zabolán sportélet, sportszövetség alakult (...).*

²⁷ *Certificat de moralitate.*

²⁸ TÓTH Szilárd 2009, 525.

tel való bezárása miatt történt.²⁹ Az iratot kétnyelvű bélyegzővel – *Oficiul Parohial Reformát / Zabolai református lelkészi hivatal* – és dr. Szemethy Géza³⁰ református lelkész aláírásával hitelesítették. A magyar oktatás sorvasztása a Brătianu-kormány működése alatt – C. Angelescu közoktatásügyi minisztersége idején, 1922 és 1928 között – különböző formában és eszközökkel folytatódott. Ahogy távolodunk a trianoni békeszerződéstől, a román kormány a nemzeti kisebbségek irányába folytatott iskolapolitikájában (is) mind jobban az asszimilációs folyamat erőszakos továbbvitelére törekedett.³¹

Időrendben a következő, 1931. március 31-i okmány Haszmann Pál véglegesítő vizsgájáról szóló végzés. Ekkor még Zabolán állami tanító. Ezt követi egy *Certificat de naționalitate*, amelyet a zabolai polgármesteri hivatal bocsátott ki Pozsony Ferenc polgármester aláírásával.

Életpályájának harmadik szakasza, amelyet részletesen már korábbi elemzés bemutatott,³² az 1934-től 1977-ben bekövetkezett haláláig terjedő *csernátoni időszak*. Ez az előző két életszakaszhoz képest hosszabb, 43 évet átfogó periódus, amelyet három részre tagoltunk. Az első szakasz 1934-től, Csernátonban való letelepedésétől 1950-ig, a második 1950-től 1966-ig, nyugdíjba vonulásáig tart, ezek az aktív tanítói, munkás évei, együttesen kétszer 16, vagyis 32 évet átfogó időszakot képezve. 1952-ben tagja a sepsiszentgyörgyi múzeumi kollektíva amatőr tanácsának, annak a munkájának a megerősítéseként, amely elvezetett végül a csernátoni múzeum létrehozásához. Ehhez a tevékenységéhez sokatmondó adalékok szolgáltak az 1957 októberében Kézdivásárhelyen, a Rajoni Néptanács Végrehajtott Bizottsága Rajoni Műemlékvédő Bizottsága által kibocsátott különleges megbízólevél is, amelyben feljogosítják, hogy Kézdivásárhelyen és a rajon területén foglalkozzon a múzeumi tárgyak összegyűjtésével.

A nyugdíjba vonulás az emberi életben kiemelkedő, lélektani határtörténet is, lezár egy életszakaszt,

és az egyént személyes opcióinak, habitusának átgon-dolására, újraértékelésére is készíti. Haszmann Pál nyugdíjazása után sem szakadt el az iskolától: rajzot, kézimunkát tanított. Rövidebb a harmadik szakasz, amely 1966-tól 1977-ben bekövetkezett haláláig tart, 11 évet ölel fel, és ez már hangsúlyosan a múzeumi gyűjtőmunka, a régészeti tevékenység, a múzeumalapítási törekvések és a múzeum megnyitásának időszaka. Pályájának ezt a szakaszát a fennmaradt hivatalos iratokkal, illetve visszaemlékezésekkel dokumentáljuk. Erről az időszakról bővebb tudással rendelkezünk, a birtokunkban lévő adatok rávilágítanak Haszmann Pál kapcsolathálójára, közelképbe hozzák a körülötte kialakult szellemi műhelyt is, azokat a kutatókat, régészeket, történészeket, néprajzosokat, akikkel szoros baráti viszonyt ápolva, folyamatosan fejlesztette tudását, építette gyűjteményét. A Székely Nemzeti Múzeum intézményi levéltára az 1970–73-as évekből számos utalást tartalmaz a Csernáton területén végzett régészeti ásatásokra is, ezeknek ismeretével is dokumentáljuk a jelzett munkálatokban aktív szerepet vállaló Haszmann Pál tevékenységét.

Összegzés

Haszmann Pál életének és pályájának vizsgálatában három nagyobb korszakot különítünk el, ezek közül az első a gyermekkor és a szakmai felkészülés időszaka (1902–1921). Ezt a periódust, életének első 21 évét iskolai, pontosabban elemi népiskolai, polgári fiúiskolai bizonyítványokkal, értesítőkkal és tanítói diplomájával dokumentáljuk. Haszmann Pál esetében, ahogy utaltunk már erre, a hivatalos dokumentumok megőrzése tudatos gyakorlat, azaz sajátos viszony kialakítása az iratok tartalmával.³³ Ezek az iratok a munkája miatt is fontosak voltak, a tanügyben való elhelyezkedéshez szükséges bizonyítványok így végigkísérték életét, ugyanakkor az identitás jelzésére, bizonyítására is hiteles és kézzelfogható bizonylatokként szolgáltak. Az emberi élet-

²⁹ „A romániai kisebbségek anyanyelvi oktatásának háttérbe szorítása a békeszerződések ratifikálását (1921. július 26.) követően bontakozott ki. Az oktatásügyi kormányzat, Angelescu közoktatási miniszter vezetésével, elsősorban a még mindig rendkívül erős felekezeti iskolahálózat megbontására törekedett. Az 1921. július 30-i törvény értelmében végrehajtott földreform alapvető bevételeitől fosztotta meg a magyar egyházakat, s tette válságossá az egyházi iskolák létezését. A rendkívül nehéz körülmények közé került felekezeti iskolák működését egy sor diszkriminatív rendelkezés is sújtotta. A felekezeti iskolák tanáraitól megvonták a vasúti félárú jegykedvezményt (12 867/1922. államtitk. rend.), a felekezeti iskolába nem iratkozhatott be eltérő vallású tanuló, nem taníthatott más vallású tanár (63 875/1921. közoktatásügyi minisztériumi rend.) (...) A tanárokat román nyelvvizsgára kötelezték, és elégtelen román nyelvtudás címén sok esetben elbocsájtották. Az állami elemi oktatást egységesen először az

1924. július 26-i (M.O. 161. sz.) törvény szabályozta. A törvény leszögezte: az elemi iskolai oktatás az egész országban egységes (5. cikk), irányítása és ellenőrzése állami feladat, egyetlen iskola sem létesíthető a közoktatásügyi minisztérium engedélye nélkül (4. cikk.). Az oktatás nyelve román, a más, mint román nyelvű népességű községekben a közoktatásügyi miniszter által elemi iskolák létesíthetők, az illető népesség előadási nyelvvel, ugyanolyan arányban, mint a román községekben (7. cikk.).” (BARABÁS Béla et al. 1990.)

³⁰ Dr. Szemethy Géza 1925. február 1-jétől április 1-jéig helyettes, április 1-jétől 1926. október 31-ig rendes lelkész. Zaboláról Borosjenőbe távozott rendes lelkésznek. (Vö. POZSONY Ferenc 2002.)

³¹ SZABÓ Kálmán Attila 2009, 72–74.

³² DIMÉNY-HASZMANN Orsolya 2021.

³³ Vö. VAJDA András 2013, 9.

ben sok fordulópont előírászerű, kötelező jellegű, másokat az egyén maga választ meg. Így az életünk módosítások és adaptációk sorozata. Az adaptációk pedig éppen a fordulópontokra adott válaszaink.³⁴ Haszmann Pál édesapja, a Gyulafalvára érkező óbudai, félig sváb, félig magyar Haszmann József Székelyföldön megtelepedve „székellyé lett”. Feleségül vette a székelytamásfalvi Papp Máriát, akivel családot alapított. Ez a kettősség, származásának folyamatos igazolása németesen csengő neve miatt is, végigkísérte Haszmann Pál életútját a különböző történelmi korszakokban.

A történelem fordulatai az egyes emberek életére is nagy hatással vannak, így változott a fiatal Haszmann Pál életútja is az első világháború következtében, amelynek idején, 1917-ben elveszítette édesapját. A családi hagyomány szerint hajósiskolába vitték volna tanoncnak, ám ezt a háború felülírta. Édesapja halála után a legjobb kenyérkereseti lehetőségnek a tanítóképző elvégzése bizonyult számára. Az iskolai bizonyítványai pontosan tükrözik életének ezt a szakaszát, jelzik, hogy középfokú tanulmányait 1913–1921 között végezte, összesen négy helységben. Ennek az első időszaka 1913–1917, amikor a kézdivásárhelyi Állami Királyi Polgári Fiúiskolában tanult. Ekkor következett be életében, édesapja halála miatt az a fordulat, amelynek nyomán 1917-ben megkezdte tanítói képzése érdekében folytatott tanulmányait. 1917 és 1919 között az 1870-ben létesült székelykeresztúri Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézetben, 1919–20-ban a sepsiszentgyörgyi Református Tanítóképző Intézetben, míg 1920–21-ben a síksomlyói Római Katolikus Tanítóképző Intézetben tanult. Tanítói oklevelét 1921. június 21-én, kántori oklevelét a síkszeredai római katolikus tanítóképzőben 1923-ban szerezte meg.

Életpályájának második szakasza tanítói pályafutásának kezdeti, mintegy tizenhárom éves időszakát öleli fel, 1921 és 1934 között. Ezt a behatárolást, az életpálya ily módon történő korszakolását az indokolja, hogy mindkét évszám életének egy-egy sorsfordító eseményét jelzi. 1921-ben végezte el a tanítóképzőt, és kilépett a felnőtt életbe. A frissen diplomázott Haszmann Pál első kinevezését Kézdikővárra kapta, majd 1922-ben megpályázta és elnyerte a zabolai kántortanítói állást. 1934-ig Zabolán tanított, 1934

pedig egy újabb nagy fordulópont számára, a család-alapítás és a más településre költözés ideje. Életének egy teljesen új időszaka kezdődött akkor, amelyet az életpálya harmadik szakaszaként jegyzünk.

Végigkövetve a megőrződött iratok sorát, azt látjuk, hogy az életpálya második szakaszát már több irattípus dokumentálja. Elsőként 1921-ből egy püspöki katolikus kántortanítói kinevezés, majd az állás megpályázásához kapcsolódó jegyzőkönyv. Különböző dokumentumok – fényképek, diplomák – és visszaemlékezések tanúsítják, hogy zabolai munkálkodása idején létrehozta és vezette a dalárdát, de szerepe volt a sportegylet, sportszövetség megalapításában is. Tanítói pályafutása során különféle szakterületeken szerzett képesítéseket is bizonyítanak az iratok, ezeket önszorgalomból vagy államhatalmi nyomásra (román nyelvtanfolyamok, nyelvvizsgák) szerezte meg. A két világháború közötti időszakban, 1920 után a román államhatalom sietős és határozott berendezkedése annak a kiteljesítésére vonatkozó rendelkezések sorát léptette életbe. Ilyen intézkedés volt a román állam iránti hűségeskü, a román nyelv kötelező ismerete, ennek elérése érdekében tanfolyamokat és kötelező vizsgákat írtak elő. Ez a közsférában dolgozók életére különösképpen rányomta a bélyegét. Életének ebben a szakaszában egyházi ének- és zeneképesítést is szerzett, erről szóló bizonyítványt őriz a vizsgált anyag 1923-ból.

Az itt jelzett időszakból származó, elemzésünkbe beemelt iratok sorában szerepel a fent említettek kivül fényképes utazási igazolvány, erkölcsi bizonyítvány, nemzetiségi igazolás és 1931-ből egy bizonyítvány arról, hogy véglegesítő vizsgát tett, megerősítve ily módon tanítói képesítését, pályán maradását. Ez szakmai életében ugyancsak fontos mérföldkőnek számított.

A jelzett primer források mellett a második életrészes szakasz vizsgálatát a néptanítókra vonatkozó szakirodalom segíti.³⁵ Haszmann Pálra is érvényes az a megállapítás, miszerint a néptanítók, az oktatói-nevelői tevékenységükön túlmenően, településük közösségének szellemi vezetői és szervezői. Vizsgálatunk ugyanakkor illeszkedni kíván, adalékokat nyújtva ilyen értelemben, a 2004–2005-ben Keszeg Vilmos irányítása alatt végzett, a 20. századi néptanítók életrészeire irányuló kutatáshoz.

Dimény-Haszmann Orsolya – Haszmann Pál Múzeum, Csernáton 326., RO-527070; haszmannorsi@yahoo.com

³⁴ Vö. MANDELBAUM, David G. 1982, 29–45.

³⁵ OZSVÁTH Imola (szerk.) 2008.

Irodalom

RMIL, II = *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, II, Kriterion, Bukarest, 1991.

*

- BÁLINT Dezső – KOVÁCS Piroska – BALÁZSI Dénes
2009 *Lámpások voltunk...* Mentor, Marosvásárhely.
- BÁNYAI Irén
1973 A „parasztirattarak” jelentősége az újkortörténeti muzeológiában, *Studia Comitatensia (Tanulmányok Pest megye múzeumaíróiról)*, 2, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre, 161–171.
- BARABÁS Béla – DIÓSZEGI László – ENYEDI Sándor – SEBŐK László – R. SÜLE Andrea
1990 *Hetven év – A romániai magyarság története 1919–1989*, Magyarságkutató Intézet, Budapest.
- BARABÁSI Tünde
2006 Az erdélyi magyar tanítóképzés történetének főbb állomásai, különös tekintettel a pedagógiai, pszichológiai jellegű tárgyakra, valamint a pedagógiai gyakorlatra, *Magiszter*, 2006/1, 60–75.
- DIMÉNY-HASZMANN Orsolya
2013 *A csernátoni Haszmann Pál Múzeum*, Székely Nemzeti Múzeum – T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
2021 Egy múzeumalapító néptanító életpályája és az intézményteremtés írott dokumentumok tükrében, *Korunk*, 2021/7, 9–20.
2021a *A csernátoni Haszmann Pál Múzeum története (Emberek és kontextusok 19.)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- HAUPTMAN Gyöngyi
2013 Élettörténet a múzeumi emlékezet terében, *Belvedere*, XXV/2, 22–33.
- JAKAB Albert Zsolt
2003 *Háromszék néprajzi és honismereti bibliográfiája (1844–2002)* (Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője, XIII/1–2), Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- KESZEG Vilmos
2011 *A történetmondás antropológiája*, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
- KESZEG Vilmos – SZALMA Anna-Mária (szerk.)
2011 *A 20. század (biografikus) történetei* (Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 19.), Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- MANDELBAUM, David G.
1982 Egy életrajzi tanulmány: Gandhi, in: *Az életrajzi módszer. Alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában* (*Documentatio Ethnographica* 9.; szerk. Küllös Imola), MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 29–45.
- OTTO, Lene – PEDERSEN, Lykke
2004 Összegyűjteni önmagunkat. Élettörténetek és az emlékezés tárgyai, in: *Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer. Fordítás-gyűjtemény* (*MADOK Füzetek* 2.; szerk. Fejős Zoltán – Frazon Zsófia), Néprajzi Múzeum, Budapest, 28–39.
- OZSVÁTH Imola (szerk.)
2008 *Néptanítók. Életpályák és élettörténetek*, Scientia, Kolozsvár.
- POZSONY Ferenc
2002 *Zabola*, Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., Budapest.
2007 Tájházak Erdélyben, *Acta Siculica* 2007, 551–556.
2008 Az erdélyi magyar társadalom kutatásának eredményei, in: *Kultúrakutatások és értelmezések* (szerk. Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos – Szabó Á. Töhötöm), Kriza János Néprajzi Társaság – Babeş Bolyai Tudományegyetem, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár, 157–222.
2014 A székely társadalom kutatása, in: *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák* (Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.; szerk. Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia), Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 41–93.
- SIKÓ BARABÁSI Sándor
2014 *Kommandó*, in: <http://www.mavsz.com/konferencia/20141017/kovaszna-kommando-tortenelem.doc> (letöltés: 2022. 01.10.).
- SZABÓ Kálmán Attila
2009 Az első világháború és az azt követő békediktátum hatása az erdélyi tanítóképzésre és népoktatásra, in: *Az erdélyi magyar tanító- és óvóképzés évszázadai 1777–2000* (szerk. Uő), Mentor, Marosvásárhely, 72–74.
- TÁNCZOS Vilmos – TÖKÉS Gyöngyvér (szerk.)
2001 *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről*, Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete – Scientia, Kolozsvár.
- TÓTH Szilárd
2009 A „kultúrzóna” – szükség vagy politikai cél? Gondolatok a két világháború közötti román tanügyi törvények kapcsán, *Acta Siculica* 2009, 525–532.
- VAJDA András
2009 Egy sáromberki paraszti irattár elemzése, in: *Nemzedékek, kutatók, lenyomatok* (Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 17.; szerk. Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm), Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 123–157.
2013 *Az írás és az írott szó hatalma. Az írás a mindennapokban egy Maros menti településen* (*Emberek és kontextusok* 9.), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Formarea și viața unui intelectual în prima treime a sec. al XX-lea, în oglinda documentelor personale

(Rezumat)

Practica conștientă de a păstra documentele personale oficiale înseamnă totodată stabilirea unei relații specifice cu conținutul acestora. În viața și cariera socio-profesională a fondatorului muzeului din Cernat, Pál Haszmann (Comandău, 1902 – Cernatul de Jos, 1977), putem distinge trei perioade mai mari, lucrarea analizând doar primele două, pe baza documentelor personale păstrate de familie. Prima etapă cuprinde perioada copilăriei și a pregătirii profesionale (1902-1921). A doua etapă reprezintă prima perioadă a carierei sale pedagogice, de treisprezece ani, dintre 1921 și 1934. Anul 1934 este un moment important, cel al întemeierii familiei și al mutării lui Pál Haszmann în Cernatul de Jos – activitatea sa de aici a fost deja analizată în lucrările anterioare ale autoarei.

The Life of an Intellectual in the First Third of the 20th Century and Its Antecedents – An Account Based on Personal Documents

(Abstract)

As a conscious practice, preserving official documents entails establishing a particular sort of connection between the contents of these documents and their keeper. Within the life of the Csernátton museum's founder, Pál Haszmann (b. Kommandó/Comandău, 1902, d. Alsócsernáton/Cernatu de Jos, 1977), we can delineate three stages, of which this paper will discuss the first two, relying on the personal documents held by the family. The first major period (1902–1922) encompasses Haszmann's childhood and professional formation. The second one, spanning the roughly 13 years between 1921 and 1934, consists of the initial phase of his career as a schoolteacher. 1934 constitutes a key turning point for him: this is the year of his starting a family and moving to Alsócsernáton. The subsequent course of his life has been examined in earlier papers.

Both Noémi Zsuzsanna

AZ EMLÉKEZET HELYEI, AVAGY HOGYAN LESZ HÁROMSZÉK KÖZÉLETI JUSSA A TÖRTÉNÉSZ IMREH ISTVÁN ÉLETMŰVE?*

Az 1919 és 2003 között élt Imreh István történetírói működésének recepciója több szinten is vizsgálható. Egyik oldalról elemzés tárgyává tehető műveinek közvetlen fogadtatása és a történetírásba való beépülése,¹ más részről vizsgálható az általa feltárt tudás szélesebb közönség általi birtokbavétele is. Az alábbiakban annak az általam *örökségesítésnek* (*patrimonialisation*) nevezett törekvésnek néhány aspektusát mutatom be, melynek révén életművét, sőt Imreh István személyét az utókor a kulturális emlékezet, illetve a közösségi tudás és a lokális identitás részévé próbálja tenni. Az örökségesítés tágabb értelemben a múlt és a hagyomány közvetítésének egy sajátos, a tudományos beszédmódhoz változó mértékben alkalmazkodó formájaként határozható meg.² Közben identitást épít, erősít, illetve tesz hozzáférhetővé, egyúttal egy szűk és jól behatárolható csoport érdekeit szolgálja.³ Már önmagában az is beszédes, hogy az örökségesítésben érdekeltek a múltnak mely szeletét tartják figyelemre és megismerésre érdemesnek. A folyamat révén, ezenfelül, az eredeti tartalom újjal, a múltat birtokba vevők értelmezésével gazdagodik. Ebből ered, hogy az ily módon reflektorfénybe kerülő értékek arra is jól szolgálnak, hogy körülírják és meghatározzák a múltból azt kiemelők érdek- és normarendszerét.⁴

*

A Háromszéken született, de Kolozsváron alkotó Imreh István munkássága az 1970-es, 1980-as években ért zenitjére. Pályafutása csúcsát az 1973-ben napvilágot látott *A rendtartó székely falu*, illetve az egy évtizeddel később megjelent *A törvényhozó székely falu* jelenti, jóllehet a társadalomtudományok művelői publikációit már az 1940-es évek közepétől számontartották, és az 1989-es rendszerváltást követően született írásai is az erdélyi magyar történetírás

jelentős darabjai.⁵ A szakmai közönség mellett, tanári és tudománynépszerűsítő munkája révén, Imreh István életében is szélesebb körű ismertségnek örvendett. Neve összeforrt a székely falvak önrendelkezésére, több évszázados rendtartására vonatkozó, általa feltárt tudással. Önmagára is a székely faluközösség kutatójaként tekintett. Egy Tárkány Szücs Ernőnek küldött újévi köszöntőjét például a „*székely faluközösség nótáriusaként*” írta alá.⁶

De mik is azok a Székelyföldön Imreh István kutatásai révén előkerült és feldolgozott falutörvények és falujegyzőkönyvek? A középkori Európa falvaiban, a városi ranggal rendelkező településekhez hasonlóan, korán olyan jogszokások alakultak ki, melyeket idővel írásban rögzítettek. A falutörvények az élet azon területein érvényesültek, melyeket a központi szabályozások érintetlenül hagytak. A közösség életét behatároló törvényeknek mindenekelőtt azért volt jelentőségük, mert a közös tulajdonban lévő szántó-, kaszáló-, legelő- és erdővagyon használatának módját határozták meg. A gazdálkodás megszervezésére vonatkozó rendelkezések mellett a falunak módja volt a közrend, a közkerkölcsök, de az egyéni élet legkülönfélébb szegmenseit szabályozó határozatok megalkotására is.

Míg a falutörvény, Imreh István szavaival, „*az írásba foglalt szokás, a leírt szóba rögzített gyakorlat*”,⁷ mely a hosszú időn át csiszolódott és átörökített normarendszert kodifikálja, időnként újakkal egészítve ki a régi szabályokat, addig a falujegyzőköny, *protocollum*, arról ad számot, hogy miként érvényesültek a gyakorlatban a falutörvényekben megfogalmazott normák. Gyakran a falutörvényekből kimaradt törvények is szerepelnek bennük, illetve azokról az esetről is tájékoztatnak, melyekben nem helyi, hanem országos vagy széki törvényeknek és rendeleteknek megfelelően jártak el.⁸

* A tanulmány eredetileg a Romsics Ignác 70. születésnapjára készült kötetbe íródott. A szöveg első olvasója íf. Imreh István volt, értő kritikáját ezúton is köszönöm.

¹ Erre vonatkozóan lásd: BOTH Noémi Zsuzsanna 2021, 9–12, 144–164.

² SONKOLY Gábor 2016, 18.

³ Lásd JAKAB Albert Zsolt – VAJDA András 2018, 43.

⁴ SONKOLY Gábor 2000, 47.

⁵ Imreh István publikációs jegyzékét lásd KISS András – KOVÁCS KISS Gyöngy – POZSONY Ferenc (szerk.), 1999, 537–555.

⁶ CSMLHL, *Tárkány Szücs Ernő és Bihal Ella kézírathagyatéka*, 8. doboz, 13a tétel, Imreh István Tárkány Szücs Ernőnek küldött újévi köszöntője, évszám nélkül.

⁷ IMREH István 1973, 33.

⁸ Uo.

Erdélyben az 1960-as években a helytörténeti kutatások eredményeinek közzétételére szolgáló publikációs fórumok száma ugrásszerűen megnőtt.⁹ Imreh István és Egyed Ákos tollából a következő évtizedekben több, a székelyek múltjának feltárással kapcsolatos programadó írás is megjelent, melyek mindenekelőtt a helytörténeti kutatások elvégzésének fontosságát hangsúlyozták.¹⁰ A szerzők meggyőződéssel vallották, hogy a helytörténeti munkák által tudja a történetírás legfontosabb célját beteljesíteni: önértéket és önértéktudatot ad, továbbá az újjáélesztett közösségtudat és a közös múlt erejével oltalmat nyújt „a jelentéktelenségbe, egyedüllétbe, eszüközorsóba és rémületbe hullott ember számára”.¹¹

A pragmatikus vagy elkötelezett tudományművelés általában is érvényes volt a kisebbségként alkotó magyar történészek munkásságára a szocialista Romániában. A székelységhez és ezen belül a székely paraszti társadalomhoz való kötődése miatt Imreh István történészként nem tudott, a monografikus szociológia, illetve a népi szociográfiák példáját követve pedig nem is akart kívülállónak közelíteni. Mindezt felerősítette az államszocialista hatalom totális ellenőrzésre igényt tartó jellege, melynek következtében, másokhoz hasonlóan, törekedett saját értékeit a nyilvános térben is megjeleníteni. Ezek révén, ha történelmi tárgyú műveinek referenciális hitelessége meg is maradt, munkái inkább azokat a tulajdonjegyeket viselik magukon, melyekkel Jan Assmann a kulturális emlékezetet illetve, semmint azokat, amelyeket az „elméleti kíváncsiságból és tiszta megismerésüdvégből fakadó” történetírásnak tartott fenn.¹²

A törvényhozó székely falut Imreh István erkölcsi és normatív vonatkozásban is példaértékűnek tartotta, olvasóitól tehát identifikációt várt. A nemzeti identitást erősítette a lokális identitás ápolása révén. Azzal együtt, hogy egy Székelyföld-monográfia megírását tartotta szem előtt, munkáival helytörténeti vonatkozásban is értékes adalékokkal szolgált. Tudományos eredményeinek szélesebb körű terjesztésére ugyancsak gondot fordított. Számos írása jelent meg tudománynépszerűsítő folyóiratokban és napilapokban. Emellett az a történész volt, aki – amíg egészsége engedte – szabadegyetemi előadások, könyvbemutatók, évfordulók vagy más rendezvények alkalmával örömet ellátogatott bárhová, ahol őt szívesen látták, és mondandóját kíváncsian hallgatták. A meghívásokból pedig, mivel kiváló előadó

volt, rendszerint nem szenvedett hiányt. Cseke Péter egy Imreh Istvánnal készült interjúban utalt például arra, hogy a történész egy Homoródszentmártonban tartott előadását követően a „*kapálóban az asszonyok mind azt hajtogatták: »Ó, bárcsak egy ilyen papunk lehetne...!«*”¹³

Történetírói és tudományszervező tevékenysége mellett Imreh Istvánnak mentori működése is a helytörténet melletti állásfoglalás volt. 1948 és 1983 között a Bolyai Egyetemen, majd Babeş-Bolyai Tudományegyetemen, előbb a Jog- és Közgazdaságtudományi, majd a Történettudományi Kar tanáraként működött. Válogatás nélkül nyújtott segítséget a kolozsvári képzést követően „periférián” kutatásokat folytató volt diákjai számára. Nem véletlen, hogy a székelyföldi helytörténészek, nyugdíjas történelemtanárok jelentős hányada Imreh Istvánt tekinti, illetve tekintette mesterének.

Jóllehet írásaiban és előadásaiban Imreh István is véleményt alkotott, értékeket közvetített, mi több, az elefántcsonttoronyba zárkozó tudós habitusától is idegenkedett, érthető módon „*irtózott a történeti ideológiai napiparancsként hirdetni, politikai példatár-ra silányítani.*”¹⁴ A jelen és a múlt ismerete, illetve megértése közötti kölcsönhatást hangsúlyozta, de közben felhívta a figyelmet arra, hogy elvész a jelen értelmezésének a lehetősége akkor, ha a megismerés kizárólag a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) – az 1989 utáni romániai magyar politikai-érdekképviseleti szervezet – vezetőinek napi politikai tevékenységére korlátozódik.¹⁵ Úgy vélte, hogy ő maga és történésztársai amit forrásokból felszínre hoztak, azt előadások és könyvek, cikkek formájában a közös tudás részévé tették, „*[a] munkamegosztás következő fázisa pedig az, hogy a címzettek el is olvassák az általunk hasznosítható írásokat, és gazdagítanak velük a politikusok is érveik fegyvertárát.*”¹⁶ A továbbiakban bemutatásra kerülő példák arról tanúskodnak, hogy miután Imreh István munkáját magas színvonalon bevégzte, iménti tanácsa termékeny talajra hullott.

*

A törvényhozó székely falu című kötet bevezetőjében Imreh István beszámolt arról az eseményről, mely elsőként mutat munkássága örökségésítésének irányába. Elmondása szerint 1981. április 26-án Gyergyóújfaluban azért seregett egybe sok száz ember, „*hogy azokat az ősokeket ünnepelje, akik négyszáz*

⁹ A helytörténet iránti érdeklődés korszakaihoz lásd VAJDA András 2015, 8–10.

¹⁰ Erre vonatkozóan lásd bővebben BOTH Noémi Zsuzsanna 2018a.

¹¹ IMREH István 1969, 503.

¹² Erre vonatkozóan lásd bővebben BOTH Noémi Zsuzsanna

2018b.

¹³ CSEKE Péter 1993, 41.

¹⁴ Lásd BALÁZS Sándor 1995, 1, 3–4.

¹⁵ Uo., 1.

¹⁶ Uo., 3.

évvel azelőtt írásba foglalták a falu szokásjogi normáit, megszavazták a falu törvényét.¹⁷ Székelyföldi, de országos viszonylatban is Gyergyóújfalu és a háromszéki Zalán közössége rögzítette elsőként írásban törvényeit. Míg a zaláni falutörvény írásba foglalásának idejét pontosan meghatározták (1581, „*pünkösöd nap után való kedd*”, azaz május 16.)¹⁸ a gyergyóújfalusi törvénykönyv keletkezésének csak az éve (1581) ismert. Mióta Imreh István működése révén ez köztudottá vált, a két település riválissá lett, a zalániak és a gyergyóújfalusiak egyaránt magukénak tudják az elsőbbség jogát. A primátus kérdését illetően az mindenesetre bizonyos, hogy a gyergyóújfalusi ünnepség révén először került sor a törvényhozó falu megünneplésére, s ebben Imreh Istvánnak oroszlán-része volt.

„*Gyergyóújfalu nagy ünnepén*”, mely címmel az eseményről a *Falvak Dolgozó Népe*ben Imreh István volt tanítványa, Garda Dezső beszámolt, tudományos ülészakra került sor. A helyi művelődési otthonban Kovács Imre polgármester köszöntőjét és Páll Vilmos pedagógus bevezető előadását követően Imreh István és pályatársa, Egyed Ákos, illetve Garda Dezső tartott a székely falutörvényekről, faluközösségekről nem kevesebb, mint félezer ember előtt előadást. A történelmi tárgyú előadássorozat művészi produkció követte. Ennek keretében felevenítették a határőr-katonaság időszakából Gyergyóújfaluban megőrződött táncot, a czeppelt, műsort adott a citeraegyüttes, és fellépett a helyi kórus is.¹⁹ Az eseményre a „*megyei, a gyergyószentmiklósi és a helyi szervek megértő és odaadó támogatása*”²⁰ mellett, a *Cintarea României | Megéneklünk, Románia (pártállami országos) rendezvénysorozat* keretében került sor. A nemzeti homogenizáció szolgálata helyett tehát ez a rendezvény ezúttal arra kínálta alkalmat, hogy a kisebbségi értékek népszerűsítésével a lokális identitást erősítse.

A fentiekhez hasonló ellenállási forma az évtized második felére teljesen kiszorult a nyilvános térből.²¹ Közép-Kelet-Európában a rendszerváltás nyitott lehetőséget a kisebbségi identitás hivatalos nyilvánosságban való megjelenítésére. 1989-et követően megszaporodtak a közösségi tereket elfoglaló és megjelölő gesztusok. A „térfoglalást” jellemzően ünnepi alkalmak övezték, melyek a szimbolikus politizálás eszközeivé váltak.²² Ugyanez a folyamat végigkövethető Imreh István munkásságának és személyének a közösség által való birtokbavétele kapcsán is. A 2003-ban elhunyt tudós emlékének az ápolását és

a „rendtartó és törvényhozó székely” falu népszerűsítésének feladatát ugyanis az utókor fontosnak és kamatoztathatónak találta. A szélesebb körű érdeklődés előzményének tekinthető a tudományos recepció, az 1970-es évektől a napilapokban és folyóiratokban Imreh Istvánnal készült számos interjú, illetve azok az ünnepi alkalmakból (díjak, köszöntők, évfordulók stb.) keletkezett szövegek vagy előadások, melyek az örökségesítéshez a tisztán tudományos recepcióhoz képest közelebb helyezhetők el. Az ünnepi alkalmak által inspirált elbeszélések ugyanis a tudomány szereplőinek részvételével, de nem a tudományos beszédmódra jellemző kontextus által behatárolva keletkeztek.

2006-ban jött létre Sepsibodokon a Henter Károly Általános Iskolában berendezett információs és dokumentációs központ, melyet Imreh Istvánról neveztek el, akinek sepsibodoki kötődése több vonatkozásban is igen jelentős volt. A korábban Sepsiszentkirályon élő Imreh család 1929-ben költözött Sepsibodokra, így Imreh István húgával együtt gyermekéveit itt töltötte, s Bodokot egy életen keresztül második szülőfalujának tekintette.²³ Az 1930-as évek második, illetve az 1940-es évek első felében kibontakozóban lévő tudományos érdeklődésének tárgya is ez a falu volt, így nem meglepő, hogy publikációs listájának első tétele is Bodokhoz kapcsolódik. Diákeveinek időszakában keletkezett cédulái arról tanúskodnak, hogy Bodokról meglehetősen pozitív kép alakult ki benne. Úgy vélte, hogy az arra járó első benyomása a rendezettség, a tisztaság, és hogy Sepsibodok „*a környéken a legdolgosabb falu*”. Az udvarokról azt írta, hogy azok „*homokosok, tiszták, mint a templom földje*”, összességében pedig az volt a véleménye, hogy „*a falu külső képe jómódot tükröz.*” A gazdaságot is mintaszerűnek tekintette. Kiemelte, hogy „*a falu határa túlnyomórészt vetőgéppel van el-lepve, a földek megmunkálása, gondozása mintaszerű. Parlagon hagyott pihenő földet hiába keres a szem.*” A jövőt illetően sem voltak kétségei; ellentmondást nem tűrően írta: „*a szemlélő megállapíthatja, hogy a falu életerős, tele vitalitással, és a legjobb úton halad a paraszti kötöttségekből való kibontakozás útján a polgárosultság felé.*”²⁴ A Sepsibodokon töltött évekre később is szívesen emlékezett vissza. Számos vele készült interjúban vallott arról, hogy számára mit jelentett ez a hely. Az itt szerzett élményanyag a későbbi kutatásai alkalmával referenciaként szolgált számára. Élete során gyakran adott hangot annak a nyilván nem szó szerint értendő véleménynek, mely szerint

¹⁷ IMREH István 1983, 7–8.

¹⁸ Uo., 279.

¹⁹ GARDA Dezső 1981.

²⁰ Uo.

²¹ Lásd: BODÓ Julianna – BÍRÓ A. Zoltán 2017, 150–151.

²² BODÓ Julianna 2000, 7–8.

²³ ERDÉLY András 2019.

²⁴ EME, *Imreh István kéziratgyűjteménye*, 32. doboz.

„nem történész az, aki a saját szülőföldjéről, saját falujáról le nem írt legalább húsz sort.”²⁵

A Sepsibodokon újonnan létrehozott információs és dokumentációs központ névadását Kodolányi András, az iskola igazgatója, és a hajdani Bodoky Henter Károly Egyesület elnökeként Kozma Csaba kezdeményezte.²⁶ Kozma Csaba volt egyúttal az is, aki az átadás ünnepségén Imreh István munkásságát méltatta, átadva a jelenlévőknek Imreh István lányának, Imreh Máriának az üdvözlő levelét és könyvajándékát. Ugyancsak a leszármazottak adományaként kapta meg az intézmény Imreh Istvánnak egy László Gyula által készített portróját, mely azóta a könyvtár falát díszíti.

2011-ben a budapesti Független Ökológiai Központ Imreh Istvánnak *A rendtartó székely falu* című művét hasonló kiadásban 1000 példányban jelentette meg és osztotta szét a tagjai között. Az alapítvány 2010-es évi tevékenységi beszámolója szerint ugyanis a kötet „a maga nemében páratlan módon mutatja be, hogyan gazdálkodtak fenntartható módon a saját erőforrásaikkal a székely falvakban.”²⁷ A természet- és környezetvédelemért, valamint az ezzel kölcsönhatásban közösségfejlesztésért dolgozó alapítvány tehát a fenntartható fejlődés modelljét olvasta ki *A rendtartó székely faluból*. A kötet adott környezetben való megjelenítésével és terjesztésével Imreh István eredeti mondanója új jelentésszférré gyarapodott, vagy legalábbis a hangsúlyok módosulásán ment keresztül.

Imreh István halálának a 10. évfordulója alkalmából a Kolozsvár Társaság szervezésében megemlékezésre került sor, melynek alkalmával a történész gyermekei, ifj. Imreh István és Imreh Mária, Benkő Samu és jómagam beszélünk Kántor Lajos moderálásával Imreh István személyéről, illetve kutatásainak jelentőségéről. Az esemény alkalmával a hallgatóság soraiban helyet foglaló pályatársak és tanítványok közül többen is megosztották a történészhez kapcsolódó emlékeiket.²⁸

A megemlékezések következő hulláma 2019-ben kezdődött el. Imreh István születésének 100. évfordulója alkalmából több rendezvényt is szerveztek. Kolozsváron a Házsongárdi temetőben lévő sírjának

koszorúzását követően, szeptember 12-én és 13-án kétnapos konferenciát tartottak, melyen köszöntők és Imreh István életművéhez kapcsolódó tudományos előadások hangzottak el.²⁹ Ugyanekkor került sor a Magyar Történeti Intézet egyik termékének Imreh István nevére való keresztelésére is.³⁰ Az emlékkonferencia lebonyolításában a történettudomány legfontosabb magyar nyelvű intézményei vettek részt: az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Történettudományi Szakbizottsága, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézete, valamint az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának Történettudományi Intézete is.

Az évforduló alkalmával Imreh Istvánról Háromszéken is megemlékeztek. Kiss Jenő volt az, aki ugyancsak sepsiszentkirályi származásúként, a sepsiszentgyörgyi könyvtár egykori igazgatójaként és a Mikes Kelemen Közművelődési Egyesület³¹ hajdani ügyvezető titkáráként kezdeményező szerepet vállalt, a tervek megvalósítását pedig anyagilag Kovászna Megye Tanácsa támogatta. A megemlékezés első mozzanataként Imreh István szülőfalujában, Sepsiszentkirályban az unitárius lelkészi lakás falát emléktáblával jelölték meg (*1. ábra*).³² A helyszínen egybegyűlt mintegy 30-35, elsősorban az unitárius közösséghez tartozó részt vevő előtt Fodor Imre a községközpont Illyefalva polgármestereként az emléktábla kihelyezését azzal indokolta, hogy „nemcsak régi templomainkat, épületeinket, hídjainkat kell hogy felújítsuk és megtartsuk, hanem újra fel kell fedeznünk azokat az elődeinket is, akiknek munkássága, kitartása, helytállása példát mutathat a mai és jövőbeli generációknak, és Imreh István kétséget kizáróan ezek közé tartozik.”³³

Sepsibodokon, az egyébként József Attila nevét viselő művelődési központ előtti zöldövezetben „a székely falu kutatójának” mellszobrát avatták fel (*2. ábra*).³⁴ A szobor az alkotó Vargha Mihály szándéka szerint az ereje teljében lévő Imreh Istvánt jeleníti meg, aki „a legnehezebb idősokban tárt fel olyan jelentős anyagokat a székely-magyarságról, melyek a szocialista időkben nem számítottak népszerűnek. Olyan tudásanyagot halmozott fel, mely a mai napig hivatko-

²⁵ GYÖNGYÖSSY Gábor 1988, 32–33.

²⁶ Kozma Csaba szíves közlése.

²⁷ A Független Ökológiai Központ Alapítvány közhasznú jelentése a 2010. évről (<https://adoc.pub/a-fuggetlen-kologiai-kzpont-alapitvany-kzhasznu-jelentese-a-e749271f8a0ee-03be-0cf7a44209a1d4cf44946.html>; utolsó letöltés: 2021. április 13.).

²⁸ Az emlékkonferencia programja a következő linken érhető el: <http://kmti.hipbi.ubbcluj.ro/imrepista> (utolsó letöltés: 2021. április 13.). A konferencián elhangzott előadásokból összeállított kötet: FEJÉR Tamás – GÁLFI Emőke 2021.

³⁰ PÁL Judit 2019.

³¹ Az egyesület 1990-ben alakult. Elsődleges feladatként az emléklejelek állítását tűzte ki.

³² Az Imreh család sepsiszentkirályi kúriáját sikerült azonosítani, azonban az épület a közelmúltban jelentős átalakításokon ment keresztül, és az aktuális tulajdonosok lebontását is kilátásba helyezték. Miután az unitárius lelkészi lakás útra néző tájolása miatt is ideális helyszínnel tűnt, az emléktábla ennek az ingatlanak a homlokzatán kapott helyet. Kiss Jenő szíves közlése.

³³ ERDÉLY András 2019.

³⁴ Uo.

zási pontként szolgál.³⁵ Az avatóünnepségen Kovászna Megye Tanácsának elnökeként beszédet mondott Tamás Sándor. Ünnepi megszólalásában megkülönböztetett tisztelettel köszöntötte a jelenlévő Egyed Ákost és Pozsony Ferencet, kiket Imreh Istvánnal egyetemben „lámpás embereknek” nevezett.³⁶

A szentkirályi és a bodoki avatóünnepségen elhangzott beszédek egyaránt Imreh István példaértékűségével magyarázták az emlékjel-állítást, hasonlóképpen egyébként ahhoz, ahogyan Imreh István saját tudományos igényű biográfiáinak fontosságát indokolta: „Akikben élő volt a szándék: népet szolgáló alkotással győzni a múltó idő felett, azok jogosult igénylői a közösségi emlékezetnek, a történetírásnak.”³⁷

A megemlékezések keretében Sepsiszentgyörgyön a Székely Nemzeti Múzeum épületében konferenciával tisztelegtek Imreh István életműve előtt. A rendezvényen Sipos Gábor, Egyed Ákos és Pozsony Ferenc beszélt az egykori pályatárs munkásságának egy-egy szegmenséről. Ugyanekkor került bemutatásra Imreh Istvánnak a Háromszék Vármegye Kiadó gondozásában újból megjelentetett, *Székelyek a múltó időben* című kötete, mely ez alkalommal Kiss Jenő javaslatára *Törvény és rend a székely faluközösségekben* címmel és egy általam írt előszóval látott napvilágot. A székelység újkori történetének egy vetületére rálátást engedő, közérthető nyelvezetű válogatást először 1987-ben, a budapesti Magvető Kiadó tette közzé. Újbóli megjelentetésével a kiadvány körül bábáskodók Imreh István székely faluval kapcsolatos kutatásainak háromszéki ismertségét szerették volna javítani.³⁸

2017-ben Sepsibodok polgármesteri hivatala a törvényhozó székely falu témájával írt ki szobor pályázatot. A majdani alkotás helyszínéül a községhez tartozó Zalán művelődési központja előtt lévő teret jelölték meg. A téma ötletgazdája Para Zoltán volt, aki a helyi turizmusban panziótulajdonosként is érdekelt zaláni lakosként³⁹ az eredetileg elképzelt ajándék turulszobor helyett tett javaslatot a hely történetéhez jobban illő, a zaláni falutörvényt megidéző szoborállításra. Elsőként Madaras Péter helybéli szobrászművész kapott megbízást az emlékjel tervének elkészítésére, elképzelését azonban a klasszikusabb formavilághoz ragaszkodó önkormányzat végül nem fogadta el. A szobor művészeti értékét, a környezetbe való illeszkedést és a megadott téma reprezentálásának szempontjait elsődlegesnek ítéző grémium a megrendeléssel ezt követően Éltes Barnát kereste meg, akinek tervét a község vezetése a megyei előljárással egyeztetve elfogadta.

A kivitelezésre került alkotás egy nyitott könyvet vagy fentről nézve kitérő szárnyakat ábrázol. Az andezit tömb egyik oldalán a zaláni falutörvény írásba foglalásának ideje, másik oldalon pedig kezdősorának parafrázisa olvasható. A talapzatként szolgáló domb, amely mesterségesen került kialakításra, szintén a művész munkája. (3. ábra.) A szoboravató ünnepségre, a május 16-i évfordulót lekésve, 2020 szeptemberében, Bodok Község Polgármesteri Hivatala, a Zaláni Református Egyházközség, Kovászna Megye Tanácsa és a Kovászna Megyei Művelődési Központ szervezésében került sor. Az esemény keretében Fodor István községi polgármester és Tamás Sándor mondott beszédet. A polgármester kiemelte, hogy az emlékműben megörökített székely falutörvények zömében olyan közösségi határozatokat mentettek át az utókorra, melyek napjainkban is példaértékűek. Ez az oka annak, hogy a zaláni falutörvényekből fel is olvasott néhány paragrafust. Tamás Sándor az emlékművet ünnepi beszédében egy eszme, a székely önrendelkezés gondolatosságának megtestesítőjeként aposztrofálta, Imreh Istvánnak *A rendtartó székely falu* című kötetéből pedig érdemeinek elismeréseként ajándékozott egy példányt a polgármesternek.⁴⁰ A felszólalásokat követően Magyarosi Imola Weöres Sándor *Öröklét* című versét szavalta el, István Ildikó pedig népdalokat énekelt. Az ünnepség, ahogyan az ilyenkor lenni szokott, a székely és a magyar himnusz közös éneklésével zárult.

Éltes Barna elmondása szerint az emlékjel megalkotásakor az egyik fontos szempont az volt, hogy a megvalósuló alkotás szerves része legyen környezetének. Illeszkedjen a temető közelében kialakított tér látványához és hangulatához, illetve alkalmazkodjon a Zalánban élő, többnyire munkás- és gazdálkodó emberek világlátásához, akik jellemzően nincsenek hozzászokva a művészeti, főként kortárs művészeti alkotások szomszédságához. Elsődleges volt, hogy a szobornak a formája helyett sokkal inkább az üzenete érvényesüljön. Az volt a cél, hogy az alkotás révén a zalániak büszkeségének forrásává váljon, hogy őseik milyen régen megteremtették saját életük rendjét és törvényét, s e büszkeségtől hajtva igyekezzenek a szobrot megmutatni majdani vendégeiknek.⁴¹

Imreh Istvánnak az 1764-es madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyveit közreadó *Látom az életem nem igen gyönyörű* című, eredetileg a Kriterion gondozásában, 1994-ben megjelent könyvét 2020-ban Hargita Megye Tanácsának és a Hargita

³⁵ Vargha Mihállyal készített interjú, Sepsiszentgyörgy, 2020.

³⁶ ERDÉLY András 2019.

³⁷ IMREH István 1976, 189.

³⁸ DEMETER Virág Katalin 2019.

³⁹ Para Zoltán és Magyarosi Imola családi vállalkozásként létre-

hozott és működtetett Vass Panziója a falu központjában, közvetlenül a szobornak helyet adó tér szomszédságában van.

⁴⁰ Lásd az avatóünnepségen készült hangfelvételt. A szerző tulajdonában.

⁴¹ CSINTA Samu 2020.

Könyvkiadónak közös projektjeként létrejött *Székely Könyvtár* című sorozatban újra kiadták. A Ferenczes István által megálmodott könyvsorozat fenntartói olyan kötetek megjelentetését vállalták magukra, melyek egyszerre szolgálnak élvezetes olvasmányként, és erősítik a „székely-magyar öntudatot”. Szándékuk szerint ezáltal olyan „szellemi minimumot” kínálnak az olvasóknak, „amelyre a későbbiekben bízást alapozni lehet majd.”⁴² A székelyföldi származású szerzők által írt vagy Székelyföldről, illetve a székely nép múltjáról-jelenéről szóló kötetek megjelentetésekor szempont volt, hogy a székely írásbeliség 300 évének minden korszaka és Székelyföld minden régiója képviselve legyen. Ebbe a sorozatba illett bele Imreh István kötete is, amely Mirk Kata-Szidónia szerkesztő szerint „a székelység történetének egyik legfontosabb és letragikusabb eseményét idézi fel. Imreh István bevezető tanulmányában a madéfalvi veszedelem előzményeinek összefüggéseire is rávilágít, s ezáltal jobban megérthetjük, hogyan is kerülhetett sor a székelyek ellenállását végül megtörő vérengzésre.”⁴³ A kötet megjelentetésének aktualitását a szerkesztő szerint az adta, hogy a térségből való kivándorlásnak, mely több évszázados múltra tekint vissza, egyik legnagyobb hulláma éppen a madéfalvi veszedelemhez köthető.⁴⁴

*

Hogy a múlt tényeiből, történéseiből a jelen mit tart a maga számára fontosnak, az időben és térben változik.⁴⁵ Kelet-Európában az örökségesítés során az örökség jellemzően politikai és ideológiai színezetet kap. Az emlékéllátások terén 1990-et követően, a források elosztása fölötti döntési jog birtokosaként jellemzően az egyes települések polgármesterei játszanak főszerepet. A fentiekből kirajzolódik, hogy az Imreh István és munkássága körül kibontakozó örökségesítés a helyi politikai vezetők legitimitásának megtámogatása mellett tágabb vonatkozásban a Romániában ugyancsak a rendszerváltást követően kibontakozó autonómiatörekvéshez kapcsolódik. Erre a székely falutörvények azért is kiválóan alkalmasak, mert a modernitás előtti önrendelkezési alakulatok előképként és legitimációs eszközként szolgálnak az RMDSZ által felvállalt, decentralizálást és szubszidiaritást szorgalmazó célok beteljesítéséhez. Ezen túlmenően, miközben erősen kötődnek egy-egy jól

meghatározott településhez, a székely falvak közötti hasonlóságokat is képesek megjeleníteni.⁴⁶

Az Imreh István körül kibontakozó örökségesítés időzítése is árulkodó tényező. A székely falutörvények írásba foglalására a 16–17. században azért került sor, mert a szokásjog megrendülni látszott. Amikor Imreh István a székely falvak rendtartásával tudományos eszközökkel kezdett foglalkozni, a falutörvények már nem képezték a közösségi tudás részét, jöllehet a tudományos diskurzus szintjén nemzetközi és magyar vonatkozásban is egyre többen szóltak a falutörvények, falujegyzőkönyvek kultúrtörténeti jelentőségéről. Az Imreh Istvánhoz, illetve az ő munkásságához kötődő emlékjelek állítása is a felejtés ellenében tett aktusként értékelhető.⁴⁷

Bodó Julianna és Bíró A. Zoltán a szimbolikus térhasználat változó szerepeit székelyföldi viszonylatban vizsgáló tanulmányukban szembeállítják azt a jelenséget, amelyről Pierre Nora ír, nevezetesen, hogy egy történelmi esemény vagy személy számára a felejtés megelőzése érdekében keresi az utókor a térbeli kifejeződés lehetőségét, azzal, amikor „nem az emlékezés kényszere alakítja ki a helyet, hanem az [ti. a hely] keresi meg azokat a szimbólumokat, amelyek által emlékeztetésé teszi önmagát, alkalmassá arra, hogy ünnepek, a helyet megjelölő, elfoglaló és szakralizáló események játszódjanak le.”⁴⁸ Úgy gondolom, hogy az itt elkülönített két dolog ugyanarra a jelenségre vonatkozik, csupán az emlékéllátásban érdekelt motivációinak összetettségét jelzi. Az emlékezés ugyanis nem önmagáért való, aki pedig emlékezik, az nem lehet semleges. Kor-, hely- és kontextusspecifikus, hogy a múltból a jelenben cselekvők mit és miként tartanak emlékezetre méltónak.

Kérdés, hogy a fentiekben megidézett, Imreh Istvánhoz kapcsolódó emlékéllátási gyakorlatok alkalmasak-e még arra, hogy a célnak megfelelően, a felejtés ellenében és egy erős lokális, illetve nemzeti vagy közösségi identitás kialakulásának irányába hassanak, s ezzel párhuzamosan politikai szereplőket és ideológiákat népszerűsítsenek. Az emlékművek köré szerveződő társadalmi gyakorlatok vagy ezek hiányának vizsgálata adott esetben még túl korai lenne, az avatóünnepségeken megjelenő közönség száma azonban azt jelzi, hogy a közösség irányából van erre fogadókészség.

⁴² A sorozatról lásd bővebben: *szekelykonyvtar.ro* (utolsó letöltés: 2021. április 27.).

⁴³ Mirk Kata-Szidónia szíves közlése.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ JAKAB Albert Zsolt 2012, 11.

⁴⁶ Bodó Julianna és Bíró A. Zoltán az 1989 utáni székelyföldi szimbolikus térfoglalásnak három szakaszát különíti el. A harmadik, a 2010-es évek elején kezdetét vevő szakasz egyik jellemzőjeként határozták meg, hogy azok a szimbolikus események,

identitásépítési folyamatok kerülnek előtérbe, melyek a lokális mellett egy tágabb összetartozást, „Székelyföld” entitást közvetítenek. Az egyes szimbolikus események ezáltal rangsorba kerülnek, és kisebb-nagyobb mértékben leválnak az őket létrehozó konkrét helyről, egy tágabb térhez kapcsolódva ezáltal. (BODÓ Julianna – BÍRÓ A. Zoltán 2017, 156–158.)

⁴⁷ Lásd NORA, Pierre 1999.

⁴⁸ BODÓ Julianna – BÍRÓ A. Zoltán 2017, 155.

Both Noémi Zsuzsanna – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520055;
bothnoemizsuzsanna@gmail.com

Hangfelvételek

- *A zaláni falutörvénynek emléket állító szobor avatóünnepségén készült hangfelvétel*, Zalán, 2020. szeptember 20.
- *Éltes Barnával készített interjú*, Sepsiszentgyörgy, 2020.
- *Vargha Mihállyal készített interjú*, Sepsiszentgyörgy, 2020.

Levéltári források

- Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár (EME)
– *Imreh István kéziratgyűjteménye*
Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára, Hódmezővásárhely (CSMLHL)
– *Tárkány Szücs Ernő és Bihal Ella kéziratgyűjteménye*

Irodalom

- ASSMANN, Jan
2004 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Atlantisz, Budapest.
- BALÁZS Sándor
1995 „Ne tegyük most a históriát újból a politika rosszhíru és kétes erkölcsű cselédkéjévé.” Imreh István és Balázs Sándor beszélgetése, *A Hét*, 1995/30, 1, 3–4.
- BODÓ Julianna
2000 *Miénk itt a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban* (szerk. BODÓ Julianna), KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda.
- BODÓ Julianna – BÍRÓ A. Zoltán
2017 Szimbolikus térhasználat változó szerepekben, *Replika*, 2017/5, 147–161.
- BOTH Noémi Zsuzsanna
2018a „A székelyek múltjának marxista feltárásáért.” Programadó írások a szocializmus időszakából, in: *Certamen, V (Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában)*; szerk. Egyed Emese és Fejér Tamás), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 271–312.
2018b A „rendtartó” és „törvényhozó székely falu” értelmezésének kontextusai. Reflexiók Imreh István történetírói munkásságáról, in: *Közelítések. Tanulmányok Erdély 19–20. századi történetéhez* (szerk. Romsics Ignác), Komp-Press – Korunk, Kolozsvár, 231–264.
2021 *A székely faluközösség nótáriusa. Imreh István élete és munkássága*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- CSEKE Péter
1993 Bethlen Gábor a Nagy-Homoród mentén. Imreh István kolozsvári történésszel beszélget Cseke Péter, *Honismeret*, 1993/1, 41–45.
- CSINTA Samu
2020 Falutörvény andezit emlékműbe vésvé Háromszéken, *Magyar Nemzet*, 2020. szeptember 22. (Online változata)
- DEMETER Virág Katalin
2019 Imreh István-emlékünepség. Szobrot állítottak a székely falu kutatójának, *Háromszék*, 2019. október 5.
- ERDÉLY András
2019 Imreh István-szobrot avattak Bodokon, *Székely Hírmondó*, 2019. október 7.
- FEJÉR Tamás – GÁLFI Emőke
2021 *A rendtartó történelem: Tanulmányok Imreh István századik évfordulójára* (szerk. Fejér Tamás – Gálfi Emőke), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- GARDA Dezső
1981 *Gyergyóújfalu nagy ünnepén, Falvak Dolgozó Népe*, 1981. július 11., 4.
- GYÖNGYÖSSY Gábor
1988 Milyen a székely ember? *Napjaink*, 1998/2, 32–33.
- IMREH István
1969 Múltismeret és helytörténet, *Korunk*, 1969/4, 503–510.
1973 *A rendtartó székely falu*, Kriterion, Bukarest.
1976 A gépgyártó Rajka Péter, in: *Tanulmányok a romániai együttlakó nemzetiségek történetéből és testvéri együttműködéséről a román nemzetettel* (szerk. Bányai László), Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 163–189.
1983 *A törvényhozó székely falu*, Kriterion, Bukarest.
- JAKAB Albert Zsolt
2012 *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron*, Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.

JAKAB Albert Zsolt – VAJDA András

- 2018 Örökség: etnicitás, regionális identitás és territorialitás, in: *A néprajzi örökség új kontextusai. Funkció, használat, értelmezés* (Krizsa Könyvek 43.; szerk. Jakab Albert Zsolt – Vajda András), Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 7–28.

KESZEG Vilmos

- 2020 A biografikus emlékezet alakzatai, gyakorlatai és rendszerei, *Ethnographia*, 2020/3, 379–436.

KISGYÖRGY Zoltán

- 2020a A Sepsi széki Imreh famíliáról, *Háromszék*, 2020. január 24.

- 2020 Emlékműavatás Zalánban. Kőbe vésett történelem, *Háromszék*, 2020. szeptember 22.

KISS András – KOVÁCS KISS Gyöngy – POZSONY Ferenc (szerk.)

- 1999 *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

KÖLLŐ Katalin

- 2013 A közösségért tenni kell, *Szabadság*, 2013. március 9.

NORA, Pierre

- 1999 Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája, *Aetas*, 1993/3, 142–157.

PÁL Judit

- 2019 Száz éve született Imreh István (1919–2003), *Művelődés*, 2019/10, 10–11.

SONKOLY Gábor

- 2000 A kulturális örökség fogalmának értelmezési és alkalmazási szintjei, *Regio*, 2000/4, 44–66.

- 2016 *Bolyhos tájaink. A kulturális örökség. A kulturális örökség történeti értelmezései*, ELTE Eötvös, Budapest.

VAJDA András

- 2015 A falutörténetek szerzői, forrásai, médiumai és a helyi kultúráról alkotott szemléletük, in: *Lokális történelmek. A lokális emlékezet alakzatai* (Emlékek és kontextusok 12.; szerk. Keszeg Vilmos), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 7–23.

ZAKARIÁS Ágota

- 2008 Óriásszékelyek, torz Petőfik, *Korunk*, 2008/6, 93–97.

Patrimonializarea operei lui István Imreh (1919-2003)

(Rezumat)

Opera istoriografului transilvănean István Imreh se poate aborda și sub aspectul unei patrimonializări. Posteritatea încearcă să-i integreze opera și persoana în memoria culturală, identitatea locală/regională și cunoștințele unor comunități clar delimitate, servind interesele de grup ale acestora, concomitent cu construirea, consolidarea și deschiderea accesării identității lor. Procesul îmbogățește conținuturile originale cu noua interpretare a celor care încearcă să (re)ia astfel în stăpânire propriul trecut.

The Patrimonialisation of the István Imreh (1919–2003) Oeuvre

(Abstract)

The concept of patrimonialisation can serve as the basis of an interpretative framework for the lifework of Transylvanian historian István Imreh. Posterity is making active attempts to incorporate his figure and his work into cultural memory, communal knowledge and a local/regional identity. These attempts serve the interests of well-defined groups, constructing, consolidating their identity in the meantime in addition to making it openly accessible. Through this process, the contents subjected to it are enriched by the new interpretations of those that seek to take control of the past in this manner.

1. ábra A sepsiszentkirályi Imreh István-emléktábla avatása (KISGYÖRGY Zoltán 2020a)

2. ábra A sepsibodoki büszt avatása (ERDÉLY András 2019)

3. ábra A zaláni emlékmű avatása, 2020 – <https://www.kvmt.ro/hu/kobe-vesett-falutorveny-zalanban.html>
(utolsó letöltés: 2021. augusztus 12.)

PRO DOMO

Kakas Zoltán

ÖTVENÉVES KINCSKERESŐ¹

[Körlevél, 2022. május 28.]

Szerény megemlékezést tartanánk egy maksai barátunkkal, valamikor július elején – másodikán, szombaton, esetleg harmadikán, vasárnap.

Az apropót egy 1972. július 1–4. közötti almásréti (Felsőlemhény) táborozás adta, amely legnagyobb szörnyülködésemre ötven éve történt.

Ezen a táborozáson ismerkedtünk meg az almásréti Reketes Erzsébet néniével, aki az Almás vára helytörténeti mondáját mesélte el, és egy, az istállójában még az 1800-as évek végétől őrzött lókoponyával ajándékozott meg.

A gonoszúzó koponya szükségtelemmé vált, ugyanis egyetlen kecske lakta az istállót, és annak meg olyan csúnya kinézete volt, hogy első ránézésre az ördög jutott eszünkbe.

Nosztalgizánánk, és ti is megismerkednétek a múlt egy odatalett darabkájával.

Csak kiskocsival érdemes az utat tervezni! Ki-ki ahogy tudja.²

Emlékeznénk Erzsébet néniére, de a Jézus lábnymosó megmentőjére, Horváth Lacira is, valamint az itt tartott Baós táborokra, előadókra, a táborok részvevőire.

Nosza, tessék tervezni, inkább július 2-re.

A részletekre még visszatérnénk.

Olybá tűnik, hogy meghívót küldtem? Valami afféle, de azért ne tesszen nagyon komolyan venni. :)

Üdvözlettel Z.

*

Nos, folytatnám a levelet 2022. június 25-én.

Egy páran (nagyon kevesen) fogékonyak a kirándulásra. Vannak, akik szívesen jönnek, de vagy világnagy dolgaik torlódtak össze, vagy olyan messze élnek Felső-Háromszéktől, Lemhénytől, hogy arra a 3–4 órás programra nem engedhetik meg maguknak a nagy utat.

¹ Aki nem ismeri Kakas Zoltánt, szőgyellje magát! A személyes varázst nem pótolhatja semmi, de a csatolt irodalom lehetőségét ad némi penitenciára. Kedves Zoli: *Az ég harmatja szívedet újítsa!* *A szerk.* (Lassúág napján, 2022.)

² Nos, néhányan célba is jutottunk, pedig még a nagy országos utat is felszedték a tiszteletünkre Kézdivásárhely után. Az egy

Tudjuk, hogy ez mindig így esik meg, valamennyiünkkel. Minden kihívásnak nem tudunk eleget tenni.

Én mégis arra biztatlak, hogy ez a különleges táj megéri egy-két megoldásra váró dolgunkat elodázní, útra kelni és, ha van mivel, július másodikán, szombaton de. 11 óra tájt Felsőlemhény, Almásrét utolsó házainál találkozni velünk. (Ez kb. Jakabos Csaba mérnök úr nyaralója, illetve a néhai Horváth László barátunk lakása.)

Egy tájbemutató következne, az almási vár alatti forrástól vízmentire minden látható és már nem látható dologról ejtenénk egy pár szót. A régi almásrétiokról, az itt tartott Baós táborokról, a várról, különleges népszokásokról (farsangi Bagolytemetés, Betlehemes játék, stb.).

Ha minden terveink szerint történik, itteni programunk végén felkocsikáznánk a Kárpátok főgerincéig, ahol már a Moldvai Tatros irányába tartanak a vizek, és ha szerencsénk van, rálátunk a Posztkár-tetőre,³ a Nagy-Sándorra és a két Nemerére. Itt halad el a Kárpát-gerinc vörös sávval jelzett túraútja, és kétlem, hogy a mi jelzéseink után valaki is festgetett volna új jelzéseket a gerincút Kovászna megyei szakaszán. Bár ne lenne igazam.

Mindezek után hazaindulnánk, azaz, akit érdekel, eljönne velünk Gelencére, a felszegi kicsi templom freskóit megcsodálni.

Ennyit írhatok a mai napon!

Üdvözlettel: Z.

*

[„A Lemhényhez tartozó Velencét elhagyjuk, s Almásrétjére érünk. A *Víz* – ahogyan a nép a Lemhény-patakát nevezi – nyugati oldalán meredek hegycsúcsok sorakoznak. A legmeredekebbik neve *Várerőse*. Ma *Hegyes* néven emlegetik. ...A hegyesi autóbusszmegállótól piros háromszög turistajelzés

szem régi Baós, okosan, a kerékpárt választotta, más a Lemhényben elveszített okán kalandozott, de a Jóisten láthatóan támogatta. *(A szerk.)*

³ Az egyik különítmény ki is jutott a tetőre. És még az eső is elállt! *(A szerk.)*

vezet a várhoz a *Várárka* mentén fel a *Váruttyára*. Orbán Balázs is leírta a várat, első alaprajzát is ő adja. ... »A néprege óriások által építteti e várat, s roppant kincset hisz ott elrejtve, azért e hit nyomán egész társulatok alakultak, melyek éveken át ásták-fúrták a hegyet.« ... Almás várával kapcsolatosan több mint félszáz hiedelem- és kincsmondát gyűjtöttek össze az elmúlt évtizedben ... A csomortáni László István (47 éves) Veress Istvántól hallotta, hogy a vár alatti pincékben 32 mázsa arany van, és hatalmas cserefa asztalon 3 kg gyémánt. Annak erős fénye világítja meg a pincéket. ... A vidéken jószasszonyként ismert Rózáné pedig sokszor mesélte, hogy a belső várpince bejáratánál »tiloló« volt felszerelve, mely nyakát szegte a kincs után sóvárgóknak. A 88 éves lemhényi Lázár András bácsi a legutolsó almásvári kincskeresőket még ismerte. Pányi, Veress Pista és Reketes Erzszi neve még ma is ismeretes a környéki falvakban.⁴]

[Az 1972. július 2-án begyűjtött kincskereső-történet tíz évvel később is felolvasásra került, 1982. május 22-én. A piros háromszög jelzés festésekor, a Kisgyörgy Zoltánnal közösen szervezett egynapos túra alkalmával, Almás vára romjainál sok almási gyerek is élvezhette. (1. ábra.)]

*

„A lánnyomos kő eredeti helyén, az Almás vára alatt egy bővizű forrás volt a patak bal partján, nem messze a kőtől, kissé fennebb. Az erdőjárók, fölfelé vagy lefele menők, ha megálltak a forrásból inni, nem mulasztották el megnézni a lánnyomos követ, és figyelmeztetni főleg a gyerekeket, hogy »Krisztus urunk mikor a Földön járt, itt haladt el az útja, az ő lába nyoma, valamint a szamarának a nyoma maradt meg a kövön.«⁵

[Ezúttal, 2022. július 2-án a sokat költöztetett kő, a *Krisztus lába nyoma* (2. ábra) negyedik helye mellett, a Vízen átvezető palló közelében élvezhettük az ízes történetet:]

A pince közepibe – nécegü pince – a négy sarkába négy üstempéj vót. Mind ezek a gerendák, köből. (A sarogba teszük, hogy ne omójjon bé.) A falak simmák vótak. Mü vótunk akkor tizenennyócan. Két hete vót, hogy ástuk a várat, s akkor mekkaptunk egy likat, hogy bé vót falazva. Mikor mekkaptuk, a kő béomlott, béjutott a pincébe, s akkor aszonták az emberek, hogy én jőjjelek haza, vigyek fel vidret, két szál gyertyát, hogy mennyenek bé a pincébe.

No mikor én felvittem a gyertyát, vidret, zsákat – az aranyak – addig a lik tetejire csigát csináltak, hogy

eressenek le rajta valakit. Mikor én oda (kerültem) értem, a tizenennyócból nem került senki, hogy lemenyen. Na jól van, haggyák el, én fejrénep vagyok, s én lemenyek. A hordókötelet felszerelték a csigára a viderrel, s akkor én beléálltam a viderbe, a gyertyát meggyújtottam, s odafogtam a kötélhez. Montam, hogy ha valamit kiájtok, huzzanak vissza. Leereszkedtem. Nem láttam semmit, csak ojan hideg vót odabé, mintha jég lett vóna. Na most mán én lementem legvégig. Mikor béereszkettem, nézek széjjel, nem látok semmit subult.

Mikor mennyek a sarok felé, hát két szarvas szarv fel vót állítva a sarokba keletnek, essze. A másik sarokba egy nagy rakás cserép, tál, csupor, fazék – mind sár-ga cserép. Ojan cifra dolgok, hogy a maji világba ojan nincs.

Menyek tovább. A másik sarokba vót akkora nagy forgócsontok, nagy lábcsonatok – ki tuggya, milyen csont lehetett, met akkorjába óriások vótak, azok lehettek. Na, a nyugatról való felibe vót egy kájha a fal oldalába. A füst a fal oldalán ment ki valahól, met kürtő nem vót. Még mentem tovább. Megint mekcapok egy ojan, mind egy ajtó. A másik oldalon neki vót téve egy kő. Én kíváncsi vótam, met három pincét ír az írás. Egyikből a másikba kell menni. Kíváncsi vótam, hogy kéne azt kibontani. Kesztem kijábálni, hogy valamejék férfi jőj-jön le, met aszt írta az írás, hogy három kád arany kell legyen. Vártam, hogy jőjjon le valaki. Hát vót egy sánta fejrénep testvérem, s hát aszt eresztik le. Odale vagyunk két fejrénep – tizenennyolc férfi közül, s mind fiatal emberek. Na – mondom a testvéremnek – gyere fogd meg a gyertyát, boncsuk ki az ajtót. Most jő a java! Hoztak le csákányt, s akkor a testvéremet odaállítottam, hogy nézze a gyertyával, hogy a kő mozdul-e? Ő mikor fokta a gyertyát, elszédült, hanyotán esett, s eleget pofosztam, hogy ébreggyen fel, elhuztam a likhoz, ahol béeresztették, s ott osztán addig pofosztam, rásztam, mig felébert. Akkor montam, hogy na, ájj belé a viderbe, s menny kifelé. Na mikor ő kiment, s meglátták a férfiak, hogy mijején csufszinbe van, elkesztek töbdönsni, hogy itt síjegygyen el, met oda többet senki bé nem menyen. Akkor a testvérem kezdett kijábálni, hogy onnat huzzanak fel, met ha mekhalok, senki utánam bé nem menyen.

A pince közepibe vót egy ijen nagy sár-ga homokhalom. Annak neki vót döjtve egy ijen lapos kő. Aszt felfordítottam. Alatta vót két özikeszarv, de mán hammué vótak válva. S akkor, mikor én aszt a követ felfordítottam, a kő sorka kiütött egy akkora követ, mind egy husz bános (régi husz bános).

A rablók aszt írták az írásba, hogy ők azzal világítottak – met az úgy csillámlott.

⁴ KISGYÖRGY Zoltán 1979. A hiedelemadatokat Kakas Zoltánra hivatkozva. Orbán a következőt fűzte még hozzá az idézett helyen: „Egyik kincskutató mondá nekem, hogy ásás közben egy sziklaüregeben másfél öl magasságú roppant embertestekre

akadtak, melyek az érintésnél összeomlottak.” (ORBÁN Balázs 1869, 120.) (A szerk.)

⁵ KAKAS Zoltán 2000, *Krisztus lábanyoma (Felsőlembény)*. (A szerk.)

A zsebembe tettem, felvittem s mutogattam egyiknek es, a másiknak es, no de senki nem üsmerte, hogy miféle. Vót egy erdőpásztor (... András), s hazavitte a feleségének, hogy nézze meg, mi az. Elvitte Brassóba, s bévátotta. Házat épített, s büszke lovakot, sárga kocsit s mindent! Meggazdagodott belőlle.

No de én es montam, hogy métt nem adott nekem belőlle? Felfogtam a kezemet, s úgy átkoztam meg, hogy az Isten ojan csudát tegyen rajta, hogy a falu csudájára járjon. Osztán a falu népe eccer rejament, s úgy elverték, hogy belehót.

Na így kaptuk meg az aranyat.

Ezek látták a gyulását es, hogy mikor égett. Több-ször gyult ki a pincébe, met nagy ereje van. Mikor oda-futtak, hogy miféle ég, addigra kialutt.

Vót egy erdőpásztor. Münköt béjelentett, hogy kinc-sésztiünk. A pappal jöttek egy mérnök Bukurestből, hogy mennek fel, s mutassam meg a várat. Sok nép kigyült. A mérnök ojan mágneses gépet hozott, ojan vót, mind egy vider, s belől teli vót matériával.

A gép földelit felnyitották, s ahol a föld alatt valami kincs van, amijen méjségbe van, az a gép megmongya, hogy mi van ott, sok van-e, kicsi van-e?

Akkor eccer odaértek, ahol a föld alatt van a kincs. Megálltak, s keszték mondani románul, hogy itt sok kincs van, de nagy teher van rajta, s ha katonaságot hoznak, akkor két hétig megérik ázni.

Kérdeztük, hogy mikor jönnek ki. Két hét mulva, egy hónap mulva, de osztán sohasem jöttek ki.

A várnak ojan vastag fala vót, mind az asztal. Küj-jel vót egy hid. Aszt az ösvenyt Kakasösvennek híjják. Ott egy nagy kő van, mind egy kemence, s az alatt egy forrás.

Vót hagyománylevele. Kurucz Nagy István király hagyott egy könyvet rólla. A várat Kurucz Nagy István építtette, s a Kakasösvény vezetett fel a várba. A Kakasösvény felőlli pincéből egy juk vót a romok között. Ebből a jukból ojan erő jött fel, hogy három ember el-bódult tölle. Egyikük Kádár Antal vót. Három napig aluttak. Kádár Antalnak hólid lett a fejire. A másiknak fél feje leperzselődött, a harmadiknak a bajusza perzselődött le.

Vót egy irás. Almásba maratt Kádár Antalnál, de ő mekhalt. Elmondom én aszt es, hogy mit ír; aszt írja: én vagyok Kurucz Nagy István kiráj. Vezér kiráj. A rablók kirája. Itt van három pince. Egyikből a másikba lehet járni. A pincének az ajtaja szembe van a Kakasösvennel. Irja, hogy aszt keressék meg, met a pince küj-jelről bé van csinálva, s akkor neki a felesége benn van a kincs mellett. Met ők vótak szásztizentön, s fogdosták el őket. Ugy elfogdosták, hogy utóján heten marattak. Akkor ő es kiment a pincéből, s kereste, hogy hól a többiek,

s őt es elfokták. Elvitték a börtönbe. A kiráj az irást egy almási embernek attá oda, na de az az ember nem merte senkinek se mondani. Későre monta meg. Osztán a faluból kicsődültek, esze-vissza turták a várat, hogy ojan vót, mind a disznyótúrás, addig keresték.

Három pince van. Az első pince tüktököt nem érdekel. Láncsák vannak benne, nyilak, aki tüktököt nem érdekel. A második pince keletvel szembe van. Aszt mongya, hogy van egy ojan háromszegü köszál, s annak az ódalába van egy furt pince. Abba van egy fél kád ezüstpéncz s egy kád rézpéncz – negyedkilós füles tallérok.

Én eszt meg akartam keresni. Amikor arra a köszálra eliértem, a köszál ódalán vót egy nagy lapos kő. Akkora kégyó vót rajta. Én alig tuttam visszaoklani, hogy a kigyó ne vegye észre. De osztán senki se mene arra többet.

Örizet alá vették. Egy erdőpásztor vót – Tamás József – s aszt odatették pásztornak. Attól nem szabad senkinek többet kéncsészni.

Emlékszem, mikor a pincébe vótam, a mások fenn kijábalak, hogy kügyem fel, mi van odale. A viderbe tettem csuprot, tálat, az egyik szarvasszarvat, egy for-gócsontot, s felküttem. Azok töbdösték, hát ez a kincs? Ezétt dolgoztunk ennyit?

Több harminc évinél, hogy ez történt, harmincöt, negyven éve. Rég vót.

Hallgattam, mikor olvasták az irást, kiboszták a várhoz. Egy ekkora könyv vót, mint a tenerem. Kéz-irás vót benne.

(Reketes Erzsébet, 84 éves földműves, Almásrét)⁶

*

[A történet gyökereinek nyomára egy helybeli, a sepsiszentgyörgyi napilapnak – a mai Háromszék előzményének, az akkori Megyei Tükörnek – írt levél vezet:]

Tisztelt Szerkesztőség

Szeretnék valamit meg emliteti magiknak, hogy So-kat olvastam a Tükörújság hasábjait Sok régi dolgokro régi tudományos emberekről régi történetekről én kísérel-getem mindenfaj tudományos okos emberekről olvas-tam De még arol a hires tudományos Kúrúc Nagy Ist-vánról nem emlitetek semi aki az 1735 körüli években ő mint kúrúc hadvezér volt én csak enyit tudok de ezelöt 35 évvel olvastam a vég rendezését hogy ő amikor ha-lálos ágyába volt é mán túta hogy már vége mindenek akkor végre elmondot mindent aki ötet gondozta irásba hagyta hátra hogy ez Búdapéten a kórházba történt ez a vég hagyomán a kórházba volt akkor egy Kóvács László nevü közkatona amikor ez meg megtörtént és ezt az irát meg szerezte és elhozta Kézdivásárhelyre akkor önét elke-

⁶ Kakas Zoltán gyűjtése, 1972. július 2.

rül Kézdi Almás egy helyrő az írás így kezdi én Kúriú Nagy Istán mint rablovezér voltam kezdetkor voltúnk 52ten azútán az üdö telt maratúnk 32ten azútán telt mút az id és maratúk csak 3man akor én elbetegesen elkerültem a korház Budapesre és mos gyégének érem magam és én írásban hátra hagyom amiért engem gondozta ho kapják meg a jutalmá ezek után én Kúriú Nagy István átköt kérek magamra hogy az ú Isten a földből is vesen ki hogy ha igazat nem mondok Isten engem úgy segíjen meny el Erdélybe a Benei hegyekbe a Kelemen nevü hegyekben a keleti feliben van egy pince amelyn az ajtaján a bejáratnál van egy nagy vere kö aztot el kel hengeríteni és alata van egy lapos kö aztöt e kel ven és ot a bejáratnál figyeld meg jól az ajto felet a kulcs egy juban azt kizárod és és ne lépjél azonal hanem végy a kezedb egy dorongot és az ajtot beütöd őt van 12 kád arany és 12 két kád ezüst amit kútyák őriznek de me fél tőlük mert azok mind csinálmányo az ajt mozgásától mind meked szöknének, de ezek csak rúgoka vadnak felszerelve

a második pincébe a falal egy szint van az ajto és őt is a kulcs az ajto felet van egy júkban kiveszed és kizárod de ne lepjél egyelőre be mert ot i búzoganyok vannak és lesújnak rád hanem vész a kezedben egy dorogot és aza beütöd az ajtot és úgy mész be”

Irtam Kelemen László almási, 146. háasz⁷

*

[Ez bizony ugyancsak kincskeresés. Ezúttal nem is hiábavaló:]

„A kincskereső históriák legfantasztikusabbját Hetében⁸ hallottam, Barát József gazdától. Kétségbe is vonom, hogy a néptől származik. Horvát József földbirtokos maga is látta azt a régi írást, amelyről a gazda betanulta a történetet. Így:

Keresd a benei⁹ hegyek közt Kelemen hegyét vagy Pilis hegyét, Pilis várának romjaival. Napkeleti ódálán találsz egy nagy követ: úgy gondolod, terméskő. Meglátod arról is, hogy a komló be szokta futni. Hengerítsd el a követ. Alatta kút, ez alatt, he megásod: forrásvizet találsz. Ahol a víz kibuggyan, azon a lyukon bújj be. Bár a hátadat megdörzsöli a kő, de avval ne gondolj. Mikor bebújtál, már felállhatsz. Előtted egy ajtó. Bár nem gondolod, hogy ajtó, falnak gondolod. De jól megnézd. Veres cementtel van kimeszelve. Keresd rajta a kócslyukat. A kócs az ajtó fölibe egy lyukba van bedugva. Nyisd ki, de be ne lépj. Doronggal taszítsd be az ajtót, mert felül az ajtón láncos golyó függ, s leüt, ha belépsz. Ha belépsz, találd tizenkét király tárházát tizenkét kádba. Mindegyik kád fenekén egy urna. Az urnán egy veres kutya, mely, ha hozzámész, rádvicSORít. De ne félj semmit, mert veres márványból van csinálva.

Ha ezt nem hiszed, akkor az Úr engem örök sevétségre vessen.

Itt egy ima következett, melyet József gazda már nem tanult meg. Az írás állítólag a beregszászi börtönből származott.

Barát József próbálta is egyszer a kincset megkeresni. Talált is Pilis nevü hegyet, Kelemen-hegyét is, csak az volt a hiba, hogy kettőt talált. Másodízben az Ókelemen-hegyet kutatta át. Megtanálta a terméskövet, elhengerítette. Alatta vót a kút, megásta. Megtanálta benn a veres falat is, de bizony azon sem kócslyuk, sem nyílás nem vót. Abba is hagyta a kutatást. Később a megszállás miatt¹⁰ nem tudta folytatni a keresést. Évekig nem is gondolt rá. De egyszer-egyszer, ha rágondol: nagyon bánja, hogy nem járt végigre a dolognak.”¹¹

⁷ K. L. almási földműves levele a *Megyei Tükör*nek. 1972. július 10-én jutott el Kakas Zoltánhoz.

⁸ Hete (ma Hetefejércse része, Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye).

⁹ Bene (Kárpátalja, Beregszászi járás). Orosz nevén Добросиля.

¹⁰ Benét 1919-es katonai megszállást követően 1920-ban az ekkor létrehozott Csehszlovákiához csatolták, míg Hete Magyarországon maradt.

¹¹ LUBY Margit 1936, 78–79.

Irodalom

KAKAS Zoltán

- 2000 Krisztus lábanyoma (Felsőlemlény), in: *Beszélő kövek* (CD, multimédia szerkesztés: Bakó Mihály), Nemere Természetjáró Kör – Független Ökológiai Központ Alapítvány, Sepsiszentgyörgy–Budapest.
- 2005 Természetjárással a szórványért – Beszélgetés Kakas Zoltán néprajzkutatóval (Mózes László interjúja), *Háromszék*, 4579. sz., 2005. szept. 24.
- 2012 Szülőföldismeret, Bao-Bao tábor és az írott tojás – beszélgetés Kakas Zoltán néprajzkutatóval (Bíró Blanka interjúja), *Krónika*, 2012. ápr. 6.

KISGYÖRGY Zoltán

- 1979 Almás vára, *Megyei Tükör*, 2410. sz., 1979. okt. 20.

LUBY Margit

- 1936 *Bábelelte babona*, Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1936.

MÓZES László

- 2008 Kép, táj – hatalmas csenddel, *Háromszék*, 5436. sz., 2008. júl. 25.
- 2017 Léleknek való a díszkivilágítás, *Háromszék*, 8283. sz., 2017. dec. 23.
- 2022 A hont ismerő Kakas Zoltán, *Háromszék*, 9588. sz., 2022. szept. 29.

NAGY B. Sándor

- 2021 Ötvenéves honismereti mozgalom, *Háromszék*, 9304. sz., 2021. aug. 13.

ORBÁN Balázs

- 1869 *A Székelyföld leírása...*, III, Pest.

La semicentenarul unei căutări de comori

(Rezumat)

Zoltán Kakas (2 august 1942) comemorează o culegere de folclor de la Mereni (Kézdialmás), jud. Covasna, de acum 50 de ani. Luând urma pașilor Mântuitorului, rămași în piatră, folcloristul inspirat are șansa să găsească adevărate comori ale proceselor culturale: căutătorii de comori din cetatea medievală de la Mereni se dovedește să se fi mobilizat în urma unei povești folclorizate în zona Beregovo (Beregszász), la vreo 450 de km distanță. Zoltán Kakas, fără doar și poate, a împlinit vara aceasta tot 50 de ani. :) Dumnezeu să ni-l păstreze și să-l binecuvinteze!

The Semicentennial Commemoration of a Treasure Hunt

(Abstract)

Zoltán Kakas (2nd August 1942) reminisces about an old ethnographic field trip to Kézdialmás (Mereni, Covasna County), 50 years after the fact. Following the footprints of the Christ impressed into the very rock, the inspired folklorist might happen upon the veritable treasure of understanding some curious cultural processes: the treasure hunters searching the Medieval castle at Kézdialmás turn out to pursue a lead from a story that entered folklore someplace near Beregszász (Beregovo), a good 450 km away. Zoltán Kakas (there's no denying it!) has likewise turned but 50 this summer. :) Many happy returns to him!

1. ábra Kakas Zoltán az Almás vára 1972-ben begyűjtött kincskereső-történetét olvassa a romoknál
(Fotó: Gligor Zoltán, 1982. május 22.)

2. ábra A *Krisztus lábnyoma*, eredeti helyén, az Almás-várhoz közeli Komlósvápa alján, kissé oldalra dőlve a vízfenéken.
A kő ma az Avas-tetőn áll, az ötödik helyén. Elmozdításával és a rávésésekkel odalett egy egyedi tájérték,
egy olyan szakrális kisémlék, amelyet még akkor is tisztelhattünk, ha csak a környék falvainak hiedelmei „bizonyítják”,
hogy valaha erre járt az Úr Jézus (Fotó: Kakas Zoltán)

TÜDŐS S. KINGA (1948–2019) PUBLIKÁCIÓS JEGYZÉKE

Az *Acta Siculica 2020–2022* évkönyv megjelenésekor már három éve lesz, hogy elveszítettük Tüdős S. Kinga művészettörténészt, a Székely Nemzeti Múzeum külső munkatársát. Nekrológja lapzárta után került, szomorú kötelességként, a megelőző évkönyvbe,¹ az akkor ez okból lemaradt, munkásságának értékeléséhez is nélkülözhetetlen publikációs jegyzéket² az alábbiakban pótoljuk.

(Demeter Lajos – Csáki Árpád)

1981

1. Középkori védőrendszerek 1., *Művelődés*, 34. évf., 7. sz., 43–45.
2. Középkori védőrendszerek 2., *Művelődés*, 34. évf., 10. sz., 42–44.

1982

3. Középkori védőrendszerek 3., *Művelődés*, 35. évf., 3. sz., 42–44.

1983

4. Zabola középkori műemléke, *Művelődés*, 36. évf., 7. sz., 45–46.
5. Sepsiszentgyörgy középkori műemléke, *Művelődés*, 36. évf., 10. sz., 42–44.

1984

6. Fortificațiile medievale în sud-estul Transilvaniei, *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă*, XV, nr. 1, 50–53.

1989

7. Une source de démographie historique: le registre militaire Szekler de 1635, *Revue Roumanie d'Histoire*, 1989, nr. 1–2, 70–92.

1991

8. A háromszéki hadköteles székelység társadalmi rétegződése 1635-ben, *Történelmi Szemle*, 33. évf., 3–4. sz., 224–238.

9. Történelmünk (I.) A székelyek „mustrálása”, *Háromszék*, 3. évf., 401. sz., 1991. június 25.

10. Történelmünk (II.) Háromszéki nemesek és lófők, *Háromszék*, 3. évf., 409. sz., 1991. július 5.

11. Történelmünk (III.) A solymárok, *Háromszék*, 3. évf., 414. sz., 1991. július 12.

12. Történelmünk (IV.) Háromszék városi polgársága 1635-ben, *Háromszék*, 3. évf., 429. sz., 1991. augusztus 2.

13. Történelmünk (V.) Háromszéki kancelláristák 1635-ben, *Háromszék*, 3. évf., 434. sz., 1991. augusztus 9.

14. Történelmünk (VI.) A „scholába járók”-ról a XVII. században, *Háromszék*, 3. évf., 439. sz., 1991. augusztus 16.

15. [Történelmünk (VII.)] A család (1635), *Háromszék*, 3. évf., 451. sz., 1991. szeptember 3.

16. Történelmünk (VIII.) Címeres székely családokról, *Háromszék*, 3. évf., 477. sz., 1991. október 9.

17. [Történelmünk (IX.)] Lófők a XVII. században, *Háromszék*, 3. évf., 499. sz., 1991. november 8.

18. Történelmünk [X.] A székelyek „elbujdosása”, *Háromszék*, 3. évf., 509. sz., 1991. november 22.

19. Történelmünk [XI.] Székely katonáskodás. Elhalálozott személyek az 1635. évi lustrában, *Háromszék*, 3. évf., 529. sz., 1991. december 20.

1992

20. Une source de démographie historique: Le registre militaire Szekler de 1635–1636. (La Sedes de Mureș), *Revue Roumanie d'Histoire*, XXXIV, Nr. 3–4, 291–308.

21. Importanța registrului militar secuiesc (1635) ca izvor de demografie istorică, *Revista Istorică*, III, Nr. 3–4, 241–252.

22. A kézdiszentléleki templomvár, *Műemlékvédelem*, 36. évf., 1. sz., 31–36.

23. Székely katonáskodás. Az 1635. évben mustrált katonakötelesek egészségi állapota, *Háromszék*, 4. évf., 540. sz., 1992. január 14.

¹ Tüdős S. Kinga (1918–2019), *Acta Siculica 2018–2019*, 469–470.

² A publikációs jegyzékben nem különböztetjük meg az egyes

szerzőinév-változatokat (Simon Kinga, T. Simon Kinga, Tüdős S. Kinga, Tüdős Kinga, T. Simon Katalin).

1993

24. Nagyajta templomvára, *Ars Hungarica*, 21. évf., 2. sz., 151–158.

1994

25. *Székely Oklevéltár. Új sorozat* III. (közét. Demény Lajos és Pataki József mellett), Európa Könyvkiadó – Kriterion Könyvkiadó, Budapest–Bukarest.

26. Nagyajta. *Unitárius templomerőd (Erdélyi műemlékek 6.)*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

1995

27. *Erdélyi védőrendszerek a XV–XVIII. században (Háromszéki templomvárak)*, Püski Kiadó, Budapest.

28. Székelyföldi jobbágykötő levelek. Más tájakról Háromszékre telepedett jobbágyok (1630–1686), *Történelmi Szemle*, 37. évf., 4. sz., 439–450.

29. Adatok a Kálnoky család kastély- és udvarházépítéséhez, *Ars Hungarica*, 23. évf., 1. sz., 81–87.

30. *Registrele militare secuiești din secolul al XVII-lea (Teză de doctorat)*, Universitatea din București, Facultatea de Istorie.

1996

31. A Kálnoky család XVIII. századi könyvtára, in: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára* (szerk. Kovács András, Sipos Gábor és Tonk Sándor), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 422–431.

32. Jobbágygazdák föld- és állatvagyon a XVII. század végi székely nemes földbirtokán, *Agrártörténeti Szemle*, 38. évf., 1–4. sz., 146–170.

33. Adatok az altorjai templomvár építéstörténetéhez, *Acta (Siculica) 1995*, 305–310.

34. Iobagi din Țara Românească și Moldova stabilitii în Secuime în secolul al XVII-lea, *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XIV, 119–126.

1997

35. A székely vitézlő rendet szolgáló apák és fiaik I. Rákóczi György korában, in: *A Maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok 1.* (szerk. Pál-Antal Sándor és Szabó Miklós), Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 40–56.

36. Az „iskola oltáraihoz menekült” hadviselő székeleyekről a 17. század első felében, in: *Európából Európába. Tanulmányok a 80 esztendő Balassa Iván tiszteletére (Néprajzi Látóhatár, VI. évf., 1–4. sz.; szerk. Csoma Zsigmond és Viga Gyula)*, 82–90.

37. „Viseljetez gondot magatokról”. A feltorjai református egyház 19. századi jegyzőkönyve, *Acta (Siculica) 1997*, II. k., 69–96.

38. A miklósvári reneszánsz kastély, in: *Tusnad 1996. A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdé-*

sei (szerk. Benczédi Sándor), T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 72–76.

1998

39. *Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár.

40. A földbirtokos Kálnoky Sámuel (1698), *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1995–1997*, 73–82.

41. Egy zabolai udvarházról Bethlen Miklós nyomdokain járva, *Ars Hungarica*, 26. évf., 2. sz., 371–378.

42. Pe urmele contelui Miklós Bethlen: conacul din Zăbala, in: *In honorem Paul Cernovodeanu* (ed. Violeta Barbu), Edit. Kriterion, București, 161–167.

43. Cetatea Gherlei. Cronologie (I) (Ediție revizuită și completată, alături de Gheorghe Sebestyén), *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XVI, 209–224.

1999

44. Cetatea Gherlei. Cronologie (II) (Ediție revizuită și completată, alături de Gheorghe Sebestyén), *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XVII, 223–235.

45. Szentkatolnai Polos István végrendelete 1688-ból (Erdélyi testamentumok 1.), *Acta (Siculica) 1999*, I. k., 325–331.

46. Székelyföldi nemesi családok, *Háromszék*, 21. évf., 2713. sz., 1999. július 31.

2000

47. Egy székely nemesasszony élete és személyisége Apafi korában: Lázár Erzsébet, Kálnoki Sámuelné, in: *Erdély és Patak fejedelemasszonya, Lórántffy Zsuzsanna. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára (Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 41.; szerk. Tamás Edit)*, Sárospatak, 93–107.

48. A kilyéni Székely család XVIII. századi gazdasága, *Agrártörténeti Szemle*, 42. évf., 1–2. sz., 141–148.

49. Székelyföldi elvándorlás az I. Rákóczi György korabeli katonai összeírás tükrében, *Debreceni Szemle*, 8. évf., 2. sz., 213–223.

50. Viața cotidiană nobiliară în secuime spre sfârșitul sec. al XVII-lea, in: *Fațetele istoriei. Existențe, identități, dinamici. Omagiu academicianului Ștefan Ștefănescu* (ed. Tudor Teoteoi, Bogdan Murgescu și Șarolta Solcan), Editura Universității, București, 211–218.

51. Testamentul lui András Székely (cu Mária Pakucs), *Revista Istorică*, XI, Nr. 1–2, 121–125.

2001

52. *Erdélyi hétköznapiak. I. Rákóczi György hadiszemléje a Székelyföldön, 1635*, Osiris Kiadó, Budapest.

53. *Jobbágyélet a fejedelemkori Erdélyben. Jövevényjobbágyok Háromszéken 1616–1698*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

54. *Historia manet. Volum omagional Demény Lajos Emlékkönyv* (szerk. Violeta Barbu mellett), Editura Kriterion, București–Cluj.
55. *Adatok a kilyéni Székely család történetéhez*, in: *Historia manet. Volum omagional Demény Lajos Emlékkönyv* (szerk. Uő, Violeta Barbu mellett), Editura Kriterion, București–Cluj, 287–306.
56. Kászonszék rövid története, in: *En elmegyek kicsi búval (Kászoni néprajz és néphagyományok 1952-ből)* (szerk. Sebestyén Dobó Klára), Kriterion Kiadó, Bukarest–Kolozsvár.
57. Hadviselő székelyek a korabeli végrendeletek tükrében. Háromszék 1560–1711 között, in: *A székelység története a 17–19. században* (szerk. Egyed Ákos és Magyar András), Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 266–293.
58. Ritka történelmi forrásanyag: székely összeírások I. Rákóczi György idejéből, *Romániai Magyar Szó*, Új sorozat, 3707–3708. sz., 2011. március 10–11.
- 2002**
59. *Háromszéki templomvárak. Erdélyi védőrendszerek a XV–XVIII. században* (2., javított kiadás), Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
60. Testamentul și comportamentul testamentar al transilvănenilor din secolul al XVI-lea al XVII-lea, *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XX, 63–71.
61. A Kálnoky család birtokai és gazdasági élete a fejedelemkori Erdélyben – A zalánpataki üveggyártás – Gróf Kálnoky Sámuel, in: *A Kálnokyak 750. éve. Képek egy székely főúri család történetéből (katalógus)* (szerk. János Mihály), Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 7–9.
62. Secuții cu rosturi militare în lumina testamentelor din Trei Scaune (1548–1711), *Revista Istorică*, XIII, Nr. 1–2, 219–227.
- 2003**
63. *Erdélyi testamentumok I. Hadviselő székelyek végrendeletei. Háromszék* (vál., bev. tan. és jegyz.), Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
64. Kézdiszentlélek templomvára, in: Kovács Andás – Tüdös S. Kinga: *Kézdiszentlélek templomai. Két tanulmány*, Ambrózia Kiadó, Kézdivásárhely, 26–38.
- 2004**
65. În mormântare la Șumuleu Ciuc. Testamentul și înmormântarea lui Mikes Kelemen I, 1685–1686, *Revista Istorică*, XV, Nr. 3–4, 207–214.
66. Székely főemberek a XVII. század alkonyán. Kálnoki Sámuel, a vicekancellár, *Studia Carolinensia*, 5. évf., 3–4. sz., 215–224.
- 2005**
67. Esztelnek kerített temploma, in: P. Benedek Fidél – Tüdös S. Kinga: *Esztelnek műemlékei, ferences kolostor és kerített templom. Két tanulmány*, Ambrózia, Kézdivásárhely, 51–59.
68. Székely főnemesek II. Rákóczi Ferenc korában, in: *Évfordulós tanácskozások, 2002–2004*, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület Partiumi Alelnöksége és a Szatmárnémeti Kölcsey Kör, Szatmárnémeti, 224–230.
69. Testamente transilvănene (1540–1600), *Revista Istorică*, XVI, Nr. 3–4, 163–166.
- 2006**
70. *Erdélyi testamentumok II. Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei 1551–1600* (vál., bev. tan. és jegyz.), Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely.
71. Székelyföld – Egy különleges határvédelmi rendszer. A templomvárak a 16. századtól a 18. századig terjedő időszakban, in: *Magyarország védelme – Európa védelme (Studia Agrensia 24.; szerk. Petercsák Tivadar és Berecz Mátyás)*, Eger, 317–337.
72. Recomandarea testamentară a părinților cu privire la școlarizarea orfanilor, *Revista Istorică*, XVII, Nr. 5–6, 131–136.
73. Testamentul lui Bekes Gáspár. Grodno, 1 noiembrie 1579, *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XXIV, 181–188.
- 2007**
74. Teleki Mihály geryeszegi építkezése (1685–1689), in: *Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára* (szerk. Erdélyi Gabriella és Tusor Péter), MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 917–934.
75. Testamentul voievodului Gavril Movilă și al soției sale, Elisabeta Zolyomi, *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XXV, 99–110.
76. Conscriptiile și urbariile din epoca Principatului Transilvănean. Cazul Ținutului Secuiesc, *Revista Istorică*, XVIII, Nr. 3–4, 367–374.
- 2008**
77. *Erdélyi testamentumok III. Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei 1600–1660* (vál., bev. tan. és jegyz.), Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
78. „Traiaiu după legi și reguli distincte”: datinile de moștenire ale secuilor, *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XXVI, 249–270.
79. A székely örökség háramlása a 16–17. századi végrendeletek tükrében, *Aetas*, 23. évf., 4. sz., 205–222.
80. Csíksomlyói végtisztesség. A székelyek generálisa, I. Mikes Kelemen végrendelete és temetése (1685–1687), *Acta Siculica 2008*, 295–308.

2009

81. *A régi gerneszegi várkastély*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
82. Kertek-parkok, különös tekintettel Székelyföldre, in: Csoma Zsigmond: *Késő reneszánsz, kora újkori kertek és borok Erdélyben*, Agroinform Kft., Budapest, 37–60.
83. Diákok és iskolák a XVI–XVII. századi Székelyföldön, in: *Csaba királyfi elárvult népe. Székely konferencia, 2009. október 2–3. (Erdélyi-történeti könyvek 8.; szerk. Takács Péter)*, Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen, 83–96.
84. Konskriptionen und Urbarien im Fürstentum Siebenbürgen unter besonderer Berücksichtigung des Szeklerlandes, in: *Die Szekler in Siebenbürgen: von der privilegierten Sondergemeinde zur ethnischen Gruppe (Siebenbürgisches Archiv 40.; Hrsg. Harald Roth)*, Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 72–84.
85. Portretul unei doamne transilvănene: Sara Bulcești (1655–1708) (alături de Violeta Barbu), *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XXVII, 169–208.
86. Kézdiszentlélek és környéke az oklevelek tükrében, in: *Kézdiszentléleki breviárium* (szerk. Borcsa János), Ambrózia Kiadó, Kézdivásárhely, 43–81.
87. Kézdiszentléleki Mátyus alias Mátis János székely főkapitány, in: *Kézdiszentléleki breviárium* (szerk. Borcsa János), Ambrózia Kiadó, Kézdivásárhely, 187–199.

2010

88. Egy székely lófő karrierje: kézdiszentléleki Mátyus alias Mátis János székely főkapitány, in: *Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára* (szerk. Pál Judit és Sipos Gábor), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 315–324.
89. Csoma Zsigmond – Tüdösné S. Kinga: Virág és virágkultúra a késő reneszánsz erdélyi kertekben (16–17. század), *Korunk*, 21. évf., 1. sz., 24–31.

2011

90. *Erdélyi testamentumok IV. Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei 1661–1723*, vál., bev. tan. és jegyz. Tüdös S. Kinga, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
91. *Az erdélyi fejedelmek székelyeknek adott címeres levelei (válogatás a Magyar Országos Levéltár okleveleiből)* (katalógus; szerk. Oborni Teréz mellett), Kovászna Megye Tanácsa – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.
92. A dohányzással kapcsolatos erdélyi országgyűlési végzések (XVII. század vége), in: *Országgyűlések – Országos gyűlések (Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának Kiadványai. Konferenciák, műhelybeszélgetések II.; szerk. Ballabás Dániel)*, Líceum Kiadó, Eger, 34–54.

2012

93. Adalékok a háromszéki várhegyi vár történetéhez, in: *Emlékkönyv Székely Zoltán születésének 100. évfordulójára* (szerk. Székely Zsolt), Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 259–276.

2013

94. *Kastélyok, udvarházak és lakóik a régi Székelyföldön. In memoriam Demény Lajos (1926–2010)* (szerk.), Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.
95. Zabolai III. Mikes Mihály és házassági szokások a XVI–XVII. századi székelyföldi primorok körében, in: *Kastélyok, udvarházak és lakóik a régi Székelyföldön. In memoriam Demény Lajos (1926–2010)* (szerk. Uő), Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 251–279.
96. „Szolgáltam én fejedelmet”. *Hodor Máté címeres levele*, Tinta Kiadó, Sepsiszentgyörgy–Kézdiszentlélek.
97. Székelyföldi gazdasszonyok és veteményeskertjeik a 16–17. századi írott források alapján, in: *Szőlő, bor, termelés, fogyasztás, társadalom. Borkultúra és társadalom visszatekintve a 21. századi Magyarországról* (szerk. Muskovics Andrea Anna), Agroinform Kiadó, Budapest.
98. A székelyeknek írástudással-műveltséggel szerzett címeres levelei a 16–17. században, *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve IX.*, 245–269.
99. Feltámasztható életdokumentumok. Conscriptiók, inventárok, urbáriumok az erdélyi fejedelmek korából, *Korunk*, 24. évf., 6. sz., 76–81.

2014

100. „Kinek jó levele nem volna.” Adalékok a fejedelemségkori székelyföldi jobbágyság címeresleveleinek történetéhez, *A Csíki Múzeum Évkönyve X.*, 247–258.
101. Árvák könnyeit letörölni. Báro Szentkereszty Stefánia, a székelyek Nagyasszonya (1842. február 5. – 1906. május 26.), *Háromszék*, 15. évf., 7195. sz., 2014. máj. 17.
102. Zalánpatak. Erdő körüdos körül mellette, *Háromszék*, 15. évf., 7178. sz., 2014. máj. 21.

2015

103. *Grădina Rozelor. Femei din Transilvania, Moldova și Țara Românească (sec. XVII–XIX)* (ed. alături de Violeta Barbu, Maria Magdalena Székely, Angela Jianu), Editura Academiei Române, București, 241–268.
104. O doamnă pentru vremuri noi: Sara Bulcești-Székely-Haller (alături de Violeta Barbu), in: *Grădina Rozelor. Femei din Transilvania, Moldova și Țara Românească (sec. XVII–XIX)* (ed. Violeta Bar-

bu, Maria Magdalena Székely, Kinga S. Tüdős, Angela Jianu), Editura Academiei Române, București, 241–268.

105. Fidelitatea moștenirii secuiești: Lázár Erzsébet, doamna contelui Kálnoky, in: *Grădina Rozelor. Femei din Transilvania, Moldova și Țara Românească (sec. XVII–XIX)* (ed. Violeta Barbu, Maria Magdalena Székely, Kinga S. Tüdős, Angela Jianu), Editura Academiei Române, București, 269–290.

106. Datorie și iubire: Mindszenti Krisztina, contesă Csáki, in: *Grădina Rozelor. Femei din Transilvania, Moldova și Țara Românească (sec. XVII–XIX)*, (ed. Violeta Barbu, Maria Magdalena Székely, Kinga S. Tüdős, Angela Jianu), Editura Academiei Române, București, 291–319.

107. Doamnele gospodine din Ținutul Secuiesc și grădina lor, in: *Grădina Rozelor. Femei din Transilvania, Moldova și Țara Românească (sec. XVII–XIX)*, (ed. Violeta Barbu, Maria Magdalena Székely, Kinga S. Tüdős, Angela Jianu), Editura Academiei Române, București, 321–330.

2016

108. A székelyek mindennapjai, in: *Székelyföld története II. (1562–1867)* (szerk. Egyed Ákos, Hermann Gusztáv Mihály és Oborni Teréz), MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 248–326.

2017

109. Étkezési szokások és „úri eledelek” a fejedelemségi Erdélyben, *Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae*, XLIV, 131–156.

Demeter Lajos – *Sepsiszentgyörgy, Sport u. 6., 15C/6., RO-520080; demlajos@gmail.com*

Csáki Árpád – *Kovácsna Megyei Művelődési Igazgatóság, Sepsiszentgyörgy, Gábor Áron u. 1., RO-520003; csakiarpad@gmail.com*

2018

110. Kitchen Gardens and Festive Meals in Transylvania (16th–17th Centuries), in: *Earthly Delights. Economies and Cultures of Food in Ottoman and Danubian Europe, c. 1500–1900 (Balkan Studies Library, Vol. 23; ed. Angela Jianu, Violeta Barbu)*, Leiden, 149–169.

111. Zágon társadalma az Erdélyi Fejedelemség korában, in: *Székelyföld települései. Zágon* (szerk. Csáki Árpád, Kinda István, Nagy Balázs és Tóth Szabolcs Barnabás), Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 31–52.

112. Kálnoky Tibor méltatása (Gaál Mózes Közművelődési Egyesület – Erdővidék Kultúrájáért Díj), *Művelődés*, LXX évf., 3. sz. Melléklet, 38–40.

2020

113. Csikmadarasi Bogáts Dénes „derekas munkája”, in: *Csikszereda 460 – Várostörténeti konferencia 2018. április 19–20. Tanulmányok, dolgozatok* (szerk. Karda-Markaly Aranka), Csíki Székely Múzeum, Csikszereda, 53–60.

Megjelenés előtt

114. Uzon társadalma az Erdélyi Fejedelemség korában, in: *Székelyföld települései. Uzon* (szerk. Csáki Árpád és Kinda István), Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

Előkészületben

115. *Kiváltságlevelek nyomában a Székely Nemzeti Múzeum 1945 előtti gyűjteményében (1553–1833)* (kiad. céljából regeszt. Cs. Bogáts Dénes; bev. tanulmány, mutatók és jegyzetek Tüdős S. Kinga; latin szövegek ford. Oborni Teréz és Bádi Barbara).

Bibliografia lui Kinga Tüdős S. (1948-2019)

(Rezumat)

În anul 2019, muzeul nostru a pierdut un valoros colaborator extern, istoriografa de artă Kinga Tüdős S. Cu această ocazie, completăm necrologul din anuarul precedent, *Acta Siculica 2018–2019*, cu bibliografia publicațiilor sale științifice. Nu deosebim variantele de nume de autor (Simon, Kinga; T. Simon, Kinga; Tüdős S., Kinga; Tüdős, Kinga; T. Simon, Katalin).

The Bibliography of Kinga Tüdős S. (1948–2019)

(Abstract)

Art historian Kinga Tüdős S., a prized external collaborator of the museum, passed on in 2019. Her obituary appeared in the previous volume of *Acta Siculica*; hereby we complement it with a complete bibliography of her published works. The bibliography does not mark the name variants under which these works appeared (Simon, Kinga; T. Simon, Kinga; Tüdős S., Kinga; Tüdős, Kinga; T. Simon, Katalin).

Székely Nemzeti Múzeum
520055 Sepsiszentgyörgy, Kós Károly utca 10.
Tel/fax: 0267-312442, e-mail: office.sznm@gmail.com
A kiadásért felel Vargha Mihály

A tördelés a T3 Kiadó munkája
Nyomta és kötötte a T3 Kiadó nyomdája
Felelős vezető Bács Attila
A könyv formátuma: 20,5 × 29 cm
Ívterjedelme 60 (A4)
ISSN 1843-8385

